

Iacobus

C

Pl
D. Lopez

D. Aizalza

F R.
HECTORIS
PINTI LVSITANI
ORDINIS DIVI HIE-
RONYMI

J N
ESAIAM PROPHETAM
COMMENTARIA.

*Omnia iudicio & correctioni Sanctæ Romanæ &
vniuersalis Ecclesiæ subiecta sunt.*

FACULTAD
DE
TEOLOGIA
Univ. de Deusto
BILBAO

Es del P. Fr. Sebastian de San Lucas.

LUGDVNI,

APVD THEOBALDVM PAGANVM.

1 5 6 7.

Cum Privilegio Galliarum Regis.

Domino Henrico principi il-
lustrissimo, inuictissimi regis Emanue-
lis filio, Cardinali & Archiepiscopo amplissi-
mo, hæreticæ prauitatis supremo in Lusi-
tania inquisitori integerrimo, frater
Hector Pintus Lusitanus salu-
tem & æternam fœli-
citatem.

Ogitanti mihi sæpenumerò clarissime prin-
ceps, & varia hominum studia in memoria
versanti, illi felices maximèque laudabiles
videntur, qui omnes suas actiones in Deum
referunt, totosque sese in optima vitæ statu
exquirendo & consequendo collocarunt. In-
tellegentes enim mundi gloriam, potentiam,
& opes, ad quas plerique mortales auaritia inflammati aspirant,
non esse in rebus expetendis & præclaris numerandas, quippe cum
eas caducas & incertas aspiciant, virtutem amplectuntur, quæ altis-
simis defixa radicibus, neque potest incendio amitti, neque direptioni
committi, neque vlla temporum varietate labefactari. Inter omnes
qui hunc feliciem vitæ cursum conficiunt, tu vnus emines princeps
Christianissime, qui in insigni dignitate constitutus, rerumque ma-
ximarum gloria præstantissimus, virtutem mirabiliter sectaris. Omni
enim humana superbia & arrogantia contempta, ad cœlestia aspi-
ras, & non solum tuos Lusitanos, sed alias etiam nationes, ad quas
fama tua, nominisque celebritas & splendor euolauit, usque adeo tua
vitæ & exemplo instruis & deuincis, ut admirabilis illis quadam
amoris in te & obseruantie exardescat magnitudo. Est enim virtutis
proprium homines allicere ad diligendum, cum ob illius amplitudi-
nem eos etiam, quos nunquam vidimus, diligamus, eorumque me-
moriæ cum beneuolentia & veneratione usurpemus. Est igitur ea
vitæ felix & expetenda, quæ non in falsa mundi gloria nititur, sed in
virtute diuinique numinis imitatione consistit, ex qua verus honor
minimè contemnendus dimanat. Quod tu intuens illustrissime prin-
ceps,

ceps, eas opes ardentem queris, quæ animam amplificent, ex quibus intelligis, posse veram gloriam redundare. Tu es recte iustitie, dulcisque pacis conseruator. Ad te tanquam ad singulare presidium confugiunt afflicti. Te omnes intuentur, & prudentiam atque virtutem tuam admirantur. Tu es vnus, in quo nutritur Lusitania salus. Quid plura? Tu es verè princeps Christianus. Hac est vera gloria, & illustris nominis claritas & amplitudo, quæ vigeat memoria omnium seculorum, quam posteritas alet, & ipsa perpetuitas semper intuebitur. Cui igitur nisi tibi debeo labores meos dedicare? Sed ut meipsum planè cognoscas, rationem vite meæ tibi paucis exponam. Ego cum fuisset ab ineunte ætate in literis Latinis versatus, & postea nonnullos annos & Salmantica & Conimbrice iuri civili operam dedissem, cæpi mecum cogitare, esse illum vitæ statum, ad quem ego aspirabam, multis atque turbulentis negotiis oppressum, & infinitis animi periculis expositum.

Matt. 6. Versabatur mihi ante oculos illa Dei nostri sententia: Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiiciuntur vobis. Et hæc in animo versans existimabam, id quod erat, esse religionem rectam viam ad vitam æternam consequendam. Eam ob causam ingressus sum ordinem diui Hieronymi, ubi viget solitaria quadam tranquillitas, & religionis obseruantia. Et interfluxis nonnullis annis missus à primæ meo totius ordinis moderatore ad ordinis collegium tanquam ad bonarum artium mercaturam, mea studia longo interuallo intermissa reuocaui. Ibi octo continuos annos auidè & ardentem dedi operam literis, in quibus totum cursum & Philosophia & Theologia sub excellentibus præceptoribus virtute et sapientia præstantibus perfecit, & vtriusque lingue Græcæ & Hebræicæ notitiam comparauit. A collegio reuersus ad monasterium, unde profectus fueram, quantum potui, me abduxi ab omni negotio humano, totumque me dedi studio diuinarum literarum. Et consideranti mihi, atque sæpenumero memoria repetenti Propheta Esaiæ utilitatem, magnificentiam, & amplitudinē, esseque eius expositores paucissimos, eosque breuissimos, eumque multis in locis indigere explanatione, oriebatur desiderium quoddam eius explanandi. Sed cum eius profunditatem, meique ingenij imbecillitatem perspicerem, cadebā animo equidem, longeque ab scribendo abhorrebam. Est enim diuina scriptura liber ille

Ezech. 2. inuolutus, quem vidit Ezechiel scriptum intus & foris: foris, propter sensum in primo & aperto orationis argumento apparentem: intus, propter spiritualem intelligentiam, & alta atque diuina mysteria.

Et

Et eam ob causam ait Gregorius Nazianzenus fuisse legis tabulas ex utraque parte scriptas. Et celestis ille magister Christus Deus noster, Scrutamini, inquit, scripturas: significans non sat esse eas legere, sed opus esse earum arcana & profunda mysteria alte perspicere, & diligenter inuestigare. Quam ob causam eas thesauro abscondito comparauit. Et quemadmodum Hebræis se in promissam terram conferentibus, & fœderis arcam secum asportantibus se obiciebat Iordani, impediens illis ingressum, sic mihi ante oculos ponebatur huius diuini vatis difficultas. Sed quod me terreat, id ipsum mihi animum excitabat. Intuebar enim Deum illis magnum illum fluitum aperuisse, & viam mirabiliter parasse: quo fretus sperabam fore, ut Deus sui Propheta sensum mihi aperiret, quo valerem illum secure penetrare. Sed hæc mihi cogitanti alia multo difficilior occurrebat dubitatio. Sciebam Dauid dicere in Psalmo esse legem Domini immaculatam animasque conuertentem: & Apostolum Paulum in epistola ad Romanos eam sanctam & spiritualement appellare. Cum autem ego me ipsum peccatorum maculis inquinatum cognoscerem, qui fieri potest, ut auderem ad diuinarum literarum interpretationem contaminatis manibus accedere? Si Oza fuit à Deo percussus, quod arcā, in qua lex fuerat recondita, tetigisset, ut literæ diuinæ contestantur, quas pœnas essem ego meæ temeritatis daturus, si non arcam, sed ipsam sanctam scripturam attingerem, & explanare contenderem? At ex altera parte videbam ipsam scripturam ita in Ecclesiastico dicentem: Qui elucidant me, vitam æternam habebunt. Hæc enarrat quæ versabant in deliberando meum animum, illique afferebant ancipitem curam cogitandi. Sed illis circumspectis & exploratis, facta summa omnium mearum cogitationum, decreui tandem diuino fauore implorato, hunc diuinum vatem aggredi, sperans Deum me in hoc opere pro eius honore suscepto adiuturum. Sequor communem versionem ab Ecclesia approbatā, & in fine vniuscuiusque capituli addicio ex Hebræo nonnullas annotationes. Vaticinatus est Esaias in Iudæa non solum ante Babylonicam, sed etiam ante decem tribuum captiuitatem. Est eius præcipuum institutum: prædicere nostræ fidei mysteria, præsertim Christi Dei nostri aduentum, & acerbissimam mortem, vocationem gentium, & veteris legis sacrificiorum abrogationem. Ut enim simile qui vult aliquam conflare campanam, prius efficit formam quandam luteam, eam ingeniosè vertendo & versando: sed conflatō tinnabulo, forma reicitur & frāgitur, & pedibus conculcatur, quippe

que solum ad tintinnabuli usque completionem erat profutura & duratura: sic effecturus Deus Ecclesiam suam, quæ est admirabilis quædam campana totum orbem terrarum sonitu suo adimplens, instituit prius antiquæ legis ceremonias & sacrificia, tanquam formam luteam, quæ non nisi ad Ecclesiæ usque formationem durarent. Ecclesia autem constituta, Euangelioque nuntiato, omnia illa vetera sacrificia fuerunt reiecta, & finita, & pedibus conculcata. Habebat enim

Hebr. 10. lex umbram futurorum bonorum, ut ait in Epistola ad Hebræos di-

1. Cor. 10. uis Paulus, non ipsam imaginem rerum. Et ad Corinthios scribens illa omnia asserit Iudeis in figura contigisse. Fuit hic Propheta nobilis, & ut aiunt, frater regis Amasia, tanta eloquentia præditus, tot sapientie ornamentis excultus, ut omnes alios Prophetas dicendi copia & amplitudine, mea sententia, facile vincat. Flagrauit tanto studio veritatis nuntiandæ, ut pro ea a rege Manasse, qui se scelerum ministrum præbuerat, & in republica violanda teterrimas fraudes conceperat, fuerit interfectus. Cui igitur eram dedicaturus Prophetam, quisuit princeps illustrissimus, virtutumque præsidio septus, nisi alteri principi similiter clarissimo, virtutumque maximarum abundantia cumulado? Quare princeps Christianissime

hoc exiguum munus, quod tibi dicare constitui, ut meam erga te incredibilem pietatem ostenderem, pro tua singulari humanitate velim benigne suscipias.

Vale.

*

Rerum memorabilium, ac Hebraïsmorum omnium, quæ his in Esaiam Commentariis continentur, Index ab- solutissimus.

Aron fuit à Deo sacerdos constitutus	pag. 493	Afflictio repentina periculosa	475
Aaron & Moses interpretes vocabantur	362	Afflictio quibus utilis, quibus non	358
Aaron & Moses principes sancti dicuntur	ibidem	Aioth quid	243
Abbas quid significet	207	Ala quid	94.176
Abel quare in terra ciuitatem non condidit, Cain autem condidit	218	Ambulare in veritate quid	234.315
Abimelech quid significet	207	Altare est anima nostra	275
Abies quid	455	Altaris reuerentia	75
Abraham appellatur petra	412	Amicitia	218
Abrahæ nomini cur addita fuerit vna litera	423	Amor habet rerum omnium clauis	146
Abconditi appellantur viri iusti	49	Amoris vis	182.275
Abstinentiæ laus	58	Amatores mundi	146
Achaz impius rex	82.83.300	Anchora quid	183
Acceptio personarum damnatur	350	Angelorum creatio	366
Achor vallis	520	Angulus	186.189.190
Adriani Imperatoris sententia	415	Anima	264
Adulatio damnatur	41	Anima vbi sit	351
Adulator reprehenditur	ibid.	Animæ immortalitas	536.537
Ægrotis quid suadendum	315	Anima impij	9
Ægroti quomodo se disponere debent	ibidem	Animam nostram solus Deus implet	264
Ægyptus quid significet	138.248	Animi perturbatio fugienda	354
Ægyptum relinquere quid	415	Annus mercenarij quid	198
Ægyptus rigatur Nilo	184	Apocalypsis est diui Ioannis Apostoli	222
Ægypti simulachra Christi aduentu ceciderunt	181	Apostoli annuntiarunt bona mundo incognita	424
Ægyptus non rigatur pluuia	184	Apostoli sunt cœli	417
Æquabilitas laudatur	281	Apostoli sunt sagittæ	399
Afflictio est excellentissima probatio	386	Apostoli constructores Ecclesiæ dicuntur	403
Afflictio est via ad gloriam	132	Apostoli quos conuertebant, filios appellabant	412.413
Afflictio est fornax Babylonis	20	Appetitus malus damnatur	518
Afflictio est piscis magnus Ionæ	13	Apenninus mons	332
Afflictionis vtilitas	6.7.134.178.198.238.240.254.322	Aqua quid in scriptura significet	52.388
Affligit Deus quos diligit	313	Aqua gratiam significat	134.135.396.450.451
Affliguntur homines inæqualiter	256	Aqua baptismi	139
		Aquarum nomine virtutes intelliguntur	287
		Aquæ nomine afflictio significatur	358
		Arabia	

I N D E X.

Arabia est triplex	198	Calices duo	418
Arabia deserta	145	Caluarie mons	167.209
Aquila renouatio	340	Caluarie mons cur ita appellatus	439
Ariel quid	258	Caluinus reprehenditur	321.322.530
Arca Dei	348	Cameli natura	479
Arca Noë typus Ecclesie	21	Cantus abusus	59
Argenti nomine sacra doctrina signifi- catur	18	Carthago colonia Tyri	215
Arguere peccata debent concionato- res	27	Castigat Deus vt saluet	256
Arundini comparatur spes mundi	185	Castigatio debet vacare cōtumelia	351
Arundinetum est mundus	ibid.	Castigatio	389
Arundo quassata quid significet	350	Catadupa	176
Aspis quid	476	Cedrus Libani quid	31
Assyrij vocati sunt Babylonij	322	Cedri natura	348
Assur idem quod Ninus, Hercules & Iupiter	216	Celeritas	183
Assyrij vocantur apes	86	Cethin	211.215.216
Astris omnia gubernari falsum est	386	Chalazie natura	250
Astrologi insipientes reprehenduntur	385	Chananitica lingua	188
Astrologia utilis	385.386	Charmel	263
Auaria	29.57.58	Charitas	6
Azotus vrbs Palæstina	191	Charitas est vinculu perfectionis	487
B abylon duplex	145	Charitas est ignis	475
Babylonis onus quid	141	Charitatis vis	111
Babylon principium regni	ibid.	Charitas est finis	323
Babylon describitur	ibid.	Charitas est vestis	192.321
Babylon appellatur mare desertum	194.195	Cherubim quid	208
Babylonis flumina	367	Cherubim sunt præfules	ibid.
Baptismus	14	Christus in lege absconditus erat	99
Basiliscus	155.476	Christus est Deus	98.109.392.428
Bel, Belus & Saturnus idem	377	Christi festinatio in redimendo genere humano	91.92
Beniamin adhæsit tribui Iuda	2	Christus saluator, salutare, salus	138
Bethlehem quid significet	92	Christus in medio inuenitur	137
Bethsames domus Solis	298	Christi nomen	138
Biblia sacra non debent in vernaculam linguam transferri	251	Christus missus est	162.392
Bonum est diffusiuum sui ipsius	374	Christi regnum	114
Bosra quid	502	Christus dominator terræ	162
Brucis quid	284	Christus mediator	137
C abalæ commentum	391.392	Christus agnus	162.434
Cabalistarum vanitas	ibid.	Christus nos vocat	205
Cabalæ inuentores	ibid.	Christus flos	126
Cadere retrorsum quid significet	251	Christus mons magnus	25
Cadere in faciem	ibid.	Christus pax nostra	183
Caini proles fuit in diluuiio extincta	216	Christus semen Abrahæ	9
Cain condidit ciuitatem	68	Christus medicus	490
Calamitas summa quæ	418	Christus, Messias, Vnctus idē	376.490
Calculus ignitus quid significet	74	Christus est verbum	393
Calix Christi	417.418	Christus est sapientia increata	ibid.
		Christus est sagitta	399
		Christi pietas	203
		Christus constituit nouum mundum	417
		Christus quomodo vnctus	489
		Christus	

I N D E X.

Christus cur dicitur brachium Domini	425.430	Columna ignis & nubis	48
Christus cur dicitur virgultum & radix	430	Concordia	130.181.182.183
Christus cur passus est extra ciuitatem	433	Concionator	73.75.76.180.296
Christi passio voluntaria	434.435	Concio quid	257
Christus nos genuit suo sanguine	437	Concionatores multi sunt excellentes	238
Christus Deus & homo	320.443	Concionator bonus est sagitta	399
Christus dux noster	453	Concionator quando prædicare debet	332
Christus pastor	335.336	Concionator quid prædicare debet ibi.	354.468
Christi deitas	333.334.335	Concionatoris est scelera reprehende- re	469
Christi humilitas	312	Concionator debet ea facere, quæ do- cet	469
Christus est vita	304	Concio quare appellatur tuba	469
Christus via & ductor	299	Congregare officium Dei	130
Christus caput nostrum	298	Congregatio infidelium ad fidem	247
Christi dialecticæ vnus est locus	297	Conscientia magnum theatrum	71
Christiana nobilitas	295	Commentariensis	305
Christus salus	238	Consideratio est clauis communis	150
Christus fundamentum Sionis	253	Consideratio operum Dei	59
Christus lapis angularis	ibid.	Consilium contra Deū tela araneæ	265
Christus scutum	253	Consilium	37.183
Christus Samaritanus	271	Consiliarij quales esse debent	20
Christus rex	278	Consiliarius bonus quærendus	37
Christus non purus homo	349	Consolatio diuina	327
Christus quare dicitur seruus	ibid.	Consolatio humana	ibid.
Christus venit 538. cum sequentibus	229	Consuetudo antiquorum in luctu	165
Christi mors	ibid.	Constans homo dicitur quadratus	112
Christi sepulchrum	336	Constantinus Magnus	405.485
Christiani appellantur oues	61	Contemplatiuæ vitæ & actiuæ compa- ratio	220
Christiani appellantur agni	67	Conuiuium quid	227.228
Christiani dicuntur Iilia	295	Cor nostrum dandum est Deo	261
Christianorum epitheta	419	Cordis vnitas	241
Chirographum decreti quid	229	Cor dicitur rex	181
Citrium patria Zenonis	211	Cor quid	379.410.433
Ciuitas Solis	188.190	Cor dicitur sacerdos	181
Circulus cur dicitur figura perfecta	323	Cordis nostri habemus clauem	261
Clauis domus David est crux Christi	208	Cor nostrum quale debet esse	262.379
Cælorum nomine iusti intelliguntur	3	Cornu quid significet	53.238
Cælum & terra quomodo transibunt	414	Corona iustitiæ, corona vitæ, corona immarcescibilis, lætitiæ sempiterna idem	416
Cælum cur dicitur Dei sedes	528	Creaturæ iniurias creatori factas vici- scuntur	145
Cælum primum mobile	ibid.	Crux Christi eius principatus	108.109
Cælum fuit apertum sanguine Christi	320	Crux quid	502
Cælibatus sacerdotum	530.531	Cyrus cur dicitur Christus	369
Cinis quid	384	Cyrus à Deo nominatus priusquam na- scretur	ibid.
Cogitatio	14.421	Cyri	
Cogitatio ad Deum dirigenda	ibid.		

I N D E X.

Cyri mors	372	Diuinum præsidium	80
Cyri in Hebræos beneficia	ibid.	Dextera siue ad dexteram decere quid	
Cyprus	211	505	
Dæmon multa ignorat	386	Diabolus est rex superborum	243
Dæmonis ruinam cur Moses non		Diabolus dicitur mors	244.304
scripserit	152	Diabolus virga percutit	107
Damascus ciuitas Syriæ	169	Diabolus est mercator	214
Dauidis victoria	231	Diabolus dicitur vêtis	244
Decem tribus cur dicuntur Ephraim		Diabolus quare dicitur in mari habitare	
249		247	
Delphin piscis velocissimus	183	Diaboli nomina	248
Desertum	329	Diabolus illufor	263
Desertum relinquere quid	416	Diabolus multa promittit	303
Desperandum nunquam	360.390	Diabolus est ligatus	405
Deus omnia implet	528	Diaboli arma quæ sunt	406
Dei pietas	256	Diaboli spolia quæ	21.92
Dei appellantur ea, quæ magna sunt		Dies quid significet	48
259		Dignitas	39
Deus quomodo dicitur indurare cor		Dilectus dicitur Christus	53
alicuius	76.260	Diligentia Dei in excolenda vinea ibi-	
Deus plus vult cor nostrum quam os		dem	
262		Discordia	182
Deum significabant Aegyptij per ocu-		Discordiam seminare opus diaboli	130
lum super sceptro	ibid.	Discordia caput excidij	183
Deus quid hic suis promittat	270	Dispergere opus diaboli	130
Deus cur leo appellatur	274	Diuites solent esse potius diuitiarum	
Deus est amor	275	quàm sui	452
Deus dicitur ignis	286	Diuitiæ impedimento sunt perfectio-	
Deus quomodo dicitur poenitentiam		nem aspirantibus	267.452
agere	314	Diuorum inuocatio	311.481
Deus est principium & prima causa		Diuisio	381
323		Dracones vitia designant	297
Deus cur dicitur alpha & o mega	343	Dromedarius	483
Deus fons vitæ	345	Dulcedo diuina & humana simul in eo-	
Deum nunquam debemus obliuisci		dem esse non possunt	439
324.366		Duricies hominis	390.391
Deus quomodo dicitur facere malum		58	
pœnæ	370	E cclesia domus Dei 10.25.403.433.	
Deus est merces ipsa	499.500	Ecclesia arca Noë, columna, firmamen-	
Dei magnitudo	528	tum, Regnum Dei, sagina, diuersio-	
Deus quare non aufert malos de me-		rium	26
dio	239	Ecclesia catholica est interpret sacrae	
Deus autor concordia	183	scripturae	101
Dei promissa infallibilia	254	Ecclesiae laus	ibid.
Deus quare permittit nos tentari	239	Ecclesia Sion & Hierosolyma	21.111
Deus in periculis succurrit	80	288.289	
Deus est trinus & vnus	70.76.392	Ecclesiae fundamentum Christus	448
393.394		Ecclesia super diuum Petrum ædificata	
Deus cur dicitur sanctus Israel	6	448	
Deus cur comminatur priusquam pu-		Ecclesiae fides nunquam defuit, neque	
niat	55	deerit	447
Deus plus tribuit quàm petamus	315	Ecclesia columba sponsa Christi	101
		Eccle	

I N D E X.

Ecclesia quid	487	Fides non sat est sine operibus	234
Ecclesiae membra quæ	ibid.	Fides est fundamentum	378
Ecclesiae nomina	248	Fides viua	16
Ecclesia templum celeberrimum	253	Filij Dei appellantur iusti	4.156
Ecclesia inexpugnabilis	234.288	Filij diaboli appellantur impij	ibid.
Ecclesiae murus Christus est	ibid.	Filius hominis quid significet	312
Ecclesia est ager fertilis	282	Filius Deus Israel	4
Ecclesiae potestas contra hæreticos à		Filij primogeniti neglecti	ibid.
Deo est	449	Filij desertores qui	265
Ecclesiae magnitudo & magnificentia		Finis in moralibus	323
448		Finis charitas	ibid.
Ecclesiae lapides sunt viri iusti & sapien-		Finis quis esse debet	ibid.
tes	ibid.	Finis rerum est memoria tenendus	383.
Eclipsis Solis & Lunæ	222	384	
Edom quid	384.502	Finis noster debet esse Deus	ibid.
Egredi à Babylone quid	394.395	Fœdus quid	218
Electus qualis esse debeat	38	Fœdus sempiternum est nouum Testa-	
Electoris intentio	ibid.	mentum	224
Eligi quis debeat	273	Fœnum est homo	331.332
Eleemosyna	471	Fon Solis admirabilis	198
Elohim	145.392	Fons Epiri admirabilis	229
Emanuel quid sonet	84	Fortitudo nostra	91.231
Emanuel rex Lusitanorum inuictissi-		Fortitudo in quo sita est	269
mus	445.537	Fortis quis dicendus	35
Ephrata	234	Fortuna colebatur vt dea	520
Esaia præcipuum institutum	2	Fratres qui	38
Esaia vita in procemio		Fontem æneum habere quid	388
Esaia	384	Fructus terræ	47
Euangelium scriptum in cordibus	414	Fugere est vincere	395
Euangelium, lex noua, lex gratia, a-		Fugere à mundo, & à seipso	ibid.
quatum salutarium, lex amoris idem		Fumus in bonam partem	49.71
414		Fumus quid	49
Euangelium dandum per Christum.		Funiculus vanitatis quid	62
413.414		G emitus & lachrymæ arma contra	
Euangelium dicitur conuiuium	227	peccatum	381
Euangelium dicitur Testamentum æ-		Genua	332
ternum	224	Genus humanum est guttula situla	337
Euangelium est gladius	353	Gentes insulae appellabantur	342.351
Euangelium quid	423	Gentilitas est Agar	444
Eucharistia sacramentum	75.374.	Gentilis populus est linum fumigans	
375.530		509	
Euripus	467	Gentiles alieni vocabantur	225
Exactor	108	Gentilitas erat desertum	295
Exaltatur Deus impiorum ultione	61	Gentilitas appellabatur sterilis	444
Ezechias describitur	300.313.315	Germen Domini quid	47
F acienti quod in se est Deus non		Gith quid	256
denegat gratiam	399	Gladius est sermo Dei	247
Fauores mundi fallaces	303	Gladius quid	ibid.
Fauores impiorum euertuntur	170	Gloria mundi est occidens	384
Fictum non potest esse diuturnum	287	Gloria mundi est inconstans	50
Fides debet esse charitate formata.		Gloria est præmium virtutis	96
282		Gloria mundi fœnum	331.332
		Gloria	

I N D E X.

Gloria impiorum est fumus	118	Homo bulla	332
Gloria inanis describitur	117.118	Homo duplex	344
Gloria humana contemnenda	323.324	Homo ad imaginem Dei	390.392
Gloria in quo consistat	123.311.458	Hominis pertinacia	391
Gloria Dei ostenditur in castigatione impiorum	396	Horologium Achaz	316
Granum frumenti Christus	452	Hortari ad virtutem Christianorum proprium	25
Gratia dicitur vinum & lac.	417.452	Humanitas Deo grata	382
Gratia dicitur aqua	135.452	Humilitas fundamentum Christianæ philosophiæ	91
Gubernatores iniqui titiones sunt	81	Hypanis fluuij natura	425
H ereses sunt instrumenta bellica	449	Hypocrisis	20.113.261.515
Hæretici sunt horum instrumentorum opifices	ibid.	Hydria fictilis est vita humana	122
Hæretici sunt destructores Ecclesiæ	403	I acob supplantator	384
Hæretici sunt cadauera	ibidem	Ibis quid	293
Hæretici sunt ab Ecclesia pulsati	ibid.	Idolis epitheta	376
Hebræi infideles appellantur alieni	226	Iehouah	422.423
Heliopolis ciuitas Ægypti	190	Ieiunium	470
Heluidius hæreticus	442	Ignis afflictio est	358
Hericius quid	147.154.293	Ignis diuinus concionatori necessarius	78
Herodis nomine quid significetur	72	Ignis inferni	410
Hieronymi ab Oleastro laus.	324	Ignorantia ex malitia non excusat	246
Hieronymi Orosij laus	459	Ignorantia præfulum magna phrenes	331
Hierosolyma quare appelletur filia Sion	8	Ignoratio sui malorum causa	379
Hierosolyma appellatur collum	94	Ignorans eligi non debet	279
Hierosolyma quare dicatur insula	193	Imago Dei deturpatur ob flagitia nostra	402
Hierosolymæ habitantes vident Babylonis pondus	141	Imaginum diuorum vsus salutaris	521.
Hierosolyma quare dicatur vallis visionis	201.209	Impij sunt captiui & ignorantes	60
Hierosolyma quare dicatur ciuitas sancta	520	Impius quatenus impius non est amandus	62.196
Historia quid	305	Impij adiuvant pios eos affligendo	175
Holocausti & victimæ differentia	11	Impij a iustis comparantur	174.175
Homines significantur per bruta	154	Impij sunt nudi	192
Homo flagitiosus terra est, & cibus diaboli	3	Impij sunt puluis	173
Hominis miseria	150	Impij quare fuerunt creati	175
Homo natus ad pacem	182	Impij sunt terræ cultores	218
Homo terra	150.291	Impij non debent homines appellari	219
Hominis renouatio	190	Impij non sunt sui	226
Homines aspides	3	Impius tot dominis seruit, quot vitiis se tradit	ibid.
Homines insensibiles	ibid.	Impij sunt cadauera	536
Hominum durities	4	Impij sunt demonis spolia	91.92
Homines quibus rebus comparentur	31	Impij sunt cæci	296.352
Homo quis	219	Impiorum vita est mors	495
Homo Græcè quomodo appelletur ibi.	331.332	Impij indulgentia fiunt deteriores	238
Homo fœnum	331.332	Impij sunt amentes	257
Homo quid	331.371	Impiorum principatus	271
		Imp	

I N D E X.

Impiis non est pax	281	Iustitia circa Iouem quid	64
Impij longè sunt à Deo	286	Iustitia radix pacis	281
Impij à seipsis conculantur	351	Iustificatio	15.16
Impij non habent fundamentum	378	Iustus est arca Noë	50
Impij extra se sunt	ibid.	Iusti quare appellantur absconditi	49
Impij sunt præda demonis	405	Iusti arbores vocantur	496
Impij à seipsis longissimè distant	402	Iusti sunt nubes	483
Impius describitur	467	Iustorum mors	463
Impij seruiunt piis	485	Iusti sunt monilia Ecclesiæ	404
Incantator quis	44	Iusti sunt annuli in manu Dei	ibid.
Inconstantia	207.466	Iusti non derelinquantur à Deo	403
Inconstans	186.206	Iusti sunt brachia Dei	590
Increpare mare quid	173	Iustorum merita	507
India Orientalis	445	Iusti dicuntur cæli	528
Induere aliquem nobili tunica quid	207	Iusti dicuntur stellæ	339
Infernus	150.156.272.319	Iusti in terra sunt cæli cultores	218
Infideles sunt vera sapiëntia destituti	88	Iusti sunt negotiatores spirituales	214
Infideles vincunt armis nostrorum scelerum	239	Iusti	68.81.95.175.185
Infideles ossa arida sunt	246	Iusti sunt nobili veste induti	192
Infideles omnes sunt cæci	296	L abruscas facere quid	54
Inimici sunt nobis vtiles	175	Lachrymæ Magdalene	399
Iniuria repellenda à proximo	15	Lachrymæ	491.492
Inobedientia periculosa ægrotudo	368	Lacus Troglodytarum	186
Institores qui	212	Læditur nemo nisi à seipso	289
Ingratitudo	503	Læditur à nemine iustus	50
Inuocatio sanctorum	481	Lædens alium prius seipsum lædit	289.
Ioannis Rossensis laus.	449	Lamia quid	293
Ioannes tertius Lusitanorum rex inuictissimus	405.445	Lapis Christus	96.97
Ioannes Baptista quare dicitur vox 328.	329	Laudamus aliquando potius silendo quam loquendo	71
Ioannes Baptista typus concionatorum	ibidem	Lazarus cur nominatus à Christo	357
Ionas non prædixit falsum	314	Leo dicitur Christus	261
Ionæ historia	12	Leuare manus ad cælum mos antiquus	12
Ira Dei quando dicitur magna	6	Leuiathan quid	242.243
Israel duplex	344.357	Lex debet conflari igne amoris	207
Iudæorum durities	388	Lex vetus est simplex testudinis	10
Iudæorum ingratitude	5	Lex tenenda est corde	414
Iuda quid	234	Lex noua danda per Christum	413
Italia Cetim	215.216	Lex quare dicatur testimonium	100
Iudæorum cæcitas	76	Leges sunt fundamenta ciuitatis	117
Iudæorum nomina	172	Lex vetus per se non iustificabat	496
Iudex iniquus	64.242	Legis veteris abrogatio	360.361
Iudicium obliquum	62.63.242	Legislator qualis esse debet	116
Iudicium à Deo petendum	243	Libanus sonat dealbationem	263
Iugum Dei	107	Libani nomine quid intelligatur	263.
Iugum diaboli	ibid.	Liber vitæ	48
Iuga mundi quinque	ibid.	Liberum arbitrium	17.237.506.507
Iustitia debet coniungi cum misericordia	242	Linguæ piorum & impiorum differentia	188
		bb	Lim

I N D E X.

Limbus	317	Moderatio in castigando	389
Lateritia ædificia quid significant	112	Mons testamenti	152
Loqui ad cor alicuius quid	32	Mons dicitur Christus	25
Lucas depinxit imagines diuæ Mariæ	521	Montes sunt sancti	ibid.
Lumbos cingere quid	212	Mors mortua est Christi morte	229
Lunam obscurari quid	222	Mortaliter peccans ignem accendit.	410
Lunam pasci aquis dulcibus quid	7	Morte nihil certius, nihil incertius	315
Lusitani	445	Mortis memoria utilis	383.384
Lutherus reprehenditur	16.17.26.74.	Mors Christi cur dicatur exaltatio	426
75.102.133.149.239.261.276.327.328.		Mortis meditatio quid	428
380.447.448.487.493.506.507.513.		Mouere caput quid	309
514.530.531.532.		Moysem velare faciem quid	10
M Agdalenæ amor	374	Mundus describitur	408
Magnus quis	466	Mundi dolores & gaudia	ibid.
Magi	92	Mundi spes fallax	199
Malitia deprauat intellectum	257	Mundi inimicus animæ nostræ	214
Manè quid significet	236	Mundi natura	ibid.
Manhu quid	5	Mundus quid	197.220.372
Manuetudo præsulum	351	Mundi contemptus	214
Manum ponere in aliquo quid	20	Mundus est lapidicina	230
Manum extendere, manum conuertere quid	65	Mundi varietas	126.193.298.
Manus nomine quid significetur	65.96	315.327	
Mare fugere quid	415	Mundi princeps	108
Manum exaltare quid	236	Mundi fragilitas	65.184.259.378
Mariæ virginis dolor	432	Mundus est Iericho	143
Maria virgo	370.371	Mundus quid	185.214.329
Mariæ virginitas	442	Mundus relinquendus	108.425
Mareotis lacus	184	Mundi ægrotudines	331
Mayr Idumæus	391	Mundi fons	346
Mediator Christus	137	Mundi fauores	267
Medium quærendum	ibidem	Munera excitant	19.63
Medicina quid doceat	182	Musica quid doceat	182
Medicina non est contemnenda	319	Mutare fortitudinem quid	342
Mendacium est tela aranæ	252	Myrtus quid	455
Mendacium dicitur idolum	ibid.	N Aaman Syrus	350.463
Memphis ciuitas	185.186	Naas quid	344
Memoria mortis & finis	383.388	Nabo idolum Babyloniorum	377
Mercator est omnis Christianus	374	Nabuchodonosor	151.152.322
Mercatores pestilentes tres	214	Neomenia quæ	11.12
Merceres spiritualis	ibid.	Nili semen quid	211
Messias tempus quomodo appelletur	24	Nilus	184
Messias venit	538.539.540	Niti tantum opinione maiorum stulti-	387
Migma quid	270	tia est	
Militia cæli quid	222.339.371	Nominare aliquem proprio nomine	357
Miraculorum differentia	509	quid	
Missa unde dicta	277	Nomina peccatorum & iustorum	5
Moab	157	Nox quid significet	48.265
Molere farinam quid	382.386	Nubes sunt Prophetæ & Apostoli	56
Mons Moria	167	Nubes leuis quid	181
		Numismatis Titi apophthegma	183
		Nomen	

I N D E X.

Nomen Dei tetragrammaton	422.423	Pax duplex	234.235
Nundinæ spirituales	214	Pax	235.282
O Bedientia non solum conuenit		Pacis commendatio	182.183
subdito, sed etiam regi	23	Pax multiplicat regnum	110
Octaua quid	380	Pax spiritualis	28
Oculus quid	324	Pax temporalis	235
Oculus dexter & sinister quid	ibid.	Pax non est impijs	39.467
Onias altare in Ægypto condidit	189	Peccatum quid	12.13.62.192.229
Onocentaurus	293	Peccatum vnum est pœna alterius	260
Onocrotalus	ibid.	Peccatum onus graue	5.6.127.401
Onus graue peccatum	5	Peccatum est murus	12
Onus appellatur Prophetia dura an-		Peccatum est nubes	ibid.
nuntians	194	Peccata sunt fines	60
Orbis dicitur ciuitas vanitatis	220	Peccator quando non auditur à Deo	12
Orbis cur describitur in corde	476	Peccatores sunt infani	218.219.477.
Opera nostra	15.16	478	
Opera absque charitate non merentur		Peccatores sunt aspides	44
vitam æternam	274	Peccatores se damoni vendunt	355.
Opes mundi non sunt in bonis conu-		407	
merandæ	402.484	Peccatum semper esse in homine sal-	
Opus Dei quod sit	59	sum est	366
Oratio est catena aurea	459	Pedum nomine intelliguntur affectus	
Orationis vis	12.13.307	383	
Orationes & lachrymæ sunt piorum ar-		Pedes contaminare quid	ibid.
ma	ibid.	Petra deserti quid	162
Os Domini interrogare quid	266	Petrus cur ita appellatus à Christo	
Os Domini dicitur etiam Propheta	ibi.	448	
Osiris quid	460	Petrus Christi vicarius & Apostolorum	
Ozias rex cur leprosus	69	princeps	ibid.
Ozias binomius	3	Petrus Ecclesiæ fundamentum	ibid.
Oziæ nomine quid significetur	72	Petri Nonij Lusitani laus	528
P Almæ vis	496	Perfectio bonorum operum in quo con-	
Almæ cur iustus comparetur	ibid.	sistat	232
Panis est verbum Dei	35	Pharao draco appellatur	415
Panis est Christus	ibid.	Pharaonis nomine quid intelligatur	72
Panis nomine intelligitur omne ali-		Philippus Melancthon reprehenditur	
mentum	ibid.	203	
Papa est vicarius Christi, successor diui		Philosophia Christiana	336.394
Petri Apostolorum principis	276	Phœnicia	210
Paliurus quid	293	Phœnix	190
Papyrus quid	176	Pij & impij differentia	40
Paries quid designet	314	Pilosus quid	293
Passio Christi	430.431.432	Piscinæ duæ Hierosolymæ	80
Pastor quis esse debet	492	Planta pedis quid	384
Pastoris officium	335.336.337	Pœnitentiæ sacramentum à Christo	
Patres antiqui Christum desiderabant		60	
370		Pœnitentiæ vis	13.14.203.204.380
Paulus Apostolus mortuus & crucifi-		Populus horologium est	8
xus mundo	344	Portæ ciuitatis sensus sunt	304
Pauperes Christus intuetur	495	Porta Orientalis virgo Dei genitrix	84
Paupertas fundamentum Christianæ		Portæ inferi quæ	234
Philosophiæ	91	Porticus Olympiæ.	304
		bb 2	Poten

I N D E X.

Potentia mundi somnium est	259	R Apfacis nomine quid significetur	303
Potentium fragilitas	235	Rationale iudicij	337
Præcepti de sabbati obseruatione	457	Reductio filiorum Dei per Messiam	359
Prædicatio Apostolorum linea æqui-		quomodo intelligenda	168
noctialis	257	Regis definitio	23
Præful sit in medio	137	Rex præest populo, regi lex	163
Præful attribuitur populi delictum	7	Rex basis populi	7
Præful cur appellatur cor	8	Rex anax	44
Præfules boni sunt lux, mali titiones		Rex puer quis dicatur	38
comburentes	81	Regis est obedire	23
Præfules sunt speculatores	425.460	Reges dicuntur pastores	505
Præfulis officium	425.460.504	Reges vngi solebant	376
Præfules ignaui dicuntur canes muti	460	Regis iusti qualitates	23.163.283
Præful est pater	207.208	Rex caput, medicus, chirurgus	44
Præfulis doctrina & virtus	208	Reges Palæstinæ appellabantur	Abi-
Præful baiulat clauem super humeros	209	melech	207
Præful est Sol	222	Regimen appellatur clavis	209
Præful basis domus Salomonis	505	Regnum Christi absque fine	III
Præscientia diuina	314	Regiones due in hac vita quæ	106
Princeps est caput, medicus, chirur-		Regio longinqua est obliuio Dei	402
gus	44	Religiosi sunt stellæ	292
Princeps clypei vocantur	123	Regio longinqua quare dicitur dissimi-	402
Princeps est pater	207	litudinis	402
Principem imitatur populus	23.389	Reliquiæ appellantur Iudæi fideles	9.
Princeps iniquus	242.243	48	
Princeps iustus	222.235.242.243	Resurrectio mortuorum	237.239
Princeps præfidentia	278	Romana Ecclesia est columna veritatis	491
Principes sint æquales	281	491	
Princeps qualis esse debet	127.389	Romanus pontifex est vicarius Christi	
Principatus Christi quis	108.109	& successor Petri Apostoli	276
Prophetæ, absque diuino lumine non		Romana Ecclesia est à Deo docta	480
vaticinantur	2		
Prophetæ dicuntur videntes	1	Rotundus homo quis dicatur	112
Prophetia visio	ibid.	Ruth Moabites	161
Propheta dicitur os Domini	18	S Acra scriptura fuit à Christo aperta	261
Propheta est à Deo assumpta	2		
Prophetæ cur obscure loquebantur	85	Sacerdos significatur per cor	181
Propheta dicitur speculator	196	Sacerdotum puritas	426.530.531
Prophetæ vtuntur sæpe præteritis pro-		Sacerdotum cælibatus	ibid.
futuris	252	Sacramenta nouæ legis conferunt gra-	413
Propheta cur dicitur auditus	250	tiam	413
Prophetæ non subest falsum	314	Sacramenta veteris legis gratiam non	490
Promissionibus diuinis nunquam diffi-		causabant	490
dendum	253.254	Sacrificium missæ	277
Pudicitia elephantorum & camelorum	92	Sagittæ nomine quid significetur	399
Purgatorium	317	Salus nostra in quo consistit	375
Pusillanimitas quis	466	Samaria	249
Q Vadratus homo quis	112	Sanctus Israel Dei periphrasis	48
		Sanguis Christi est clavis paradisi	320.
		417	

San

I N D E X.

Sanguinis nomine quid significetur	287	Stellæ dicuntur militia cæli	339
Sapientes sunt fortitudo ciuitatis	103	Stella cadere quid	292
Sapientia mundi stultitia est	385	Stemmata Christianorum quæ	182
Sapientia	284	Struthio	146.293
Sara cur appelletur caueria laci	412	Subditus non debet obedire in his quæ	271
Saul vnctus & Christus appellatus	376	sunt contra Deum	271
Sceleratus omnis est stultus	279	Superbia damnatur	152
Sceleratorum miseria	421	Surditas nostra	310.390
Scriptura sancta	100.101.433	Synagogæ mors	118.532
Securitas nimia damnatur	383	T Au litera quid designet	491.492
Semen appellantur Iudæi fideles	9.48	Tacere aliquando non licet	200
Sennacheribi nomine quid intelliga-		Tanis ciuitas Ægypti	185
tur	301	Tela diaboli quæ	229
Sennacheribi mors	311	Telam contra Deum ordiri quid	265
Sennacheribus multis nominibus vo-		Tempus Messie appellatur nouissi-	24
catus	191	mum	
Senatus theologiæ Parisiensis amplissi-	251	Tempus quare dicatur sapientissimum	36
mus	428	Tenebrarum nomine quid intelligatur	63
Separatio à mundo & à corpore alta		Tentationes sunt machinæ inferni	479
philosophia	419	Terra appellatur peccator	3
Septuaginta interpretum autoritas	46	Terra est rotunda	338
Septem ponitur indefinitè	46	Terra est omnis homo	150
Sepulchrum Christi gloriosum	129.229	Terra cur immobilis	281
Seraphim quare alas habere dicuntur	70	Terra quomodo transibit, & quomodo	217
Seraphim quid	ibid.	stabit in æternum	217
Serim quid	347.348	Terræ cultores maledicuntur	218
Sidon	211	Terra viuientium quæ	317
Siloë	93	Testamentum vetus clausum vsque ad	98.99
Siloh quid significet	540.541	Christum	98.99
Silentium pro otio aliquando sumitur.	200	Testamentum nouum est interpreta-	261
200		tio veteris	261
Simon Cabalisticæ artis inuentor	392	Testamentum vtrunque sanguine con-	456
Sirenæ	147	firmatum	456
Sol & animal gignunt animal	14	Testamentum vetus imago noui	261
Sol cur appelletur Osiris	460	Testamentum nouum est æternum	456
Sol in medio planetarum	137	Testamentorum proprietas	413
Sol quibus oriatur & occidat	158	Testamenti vtriusque differentia	455
Solem pasci aquis amaris quid	7	Testes fideles	90.91
Solem obscurari quid	222	Thebæ ciuitas Ægypti	190
Sol stetit iussu Dei	391	Thesauri sunt bona opera	323
Solium Dei quare dicitur excelsum &		Timere qui debeant	344
eleuatum	70	Timor filialis est thesaurus	284
Solium David quid	III	Titulus crucis seruatur Romæ	138
Sparta	382	Titulus crucis quare fuerit tribus lin-	278
Spes in Deo collocanda	405	guis conscriptus	278
Spes mundi vana	184	Titulus quid	188.189
Spina arbor	347.348	Tolerantia	118
Stanni nomine hypocrisis significatur	20	Tophed quid	272
20		Tomiris Scytharum regina	371
Stare nemo hic potest	298	bb 3 Tithij	

I N D E X.

Tirithij lapidis natura	182	Virtus est firma	375
Transfiguratio Christi	431	Virtus imitatur naturam	515
Trinitas	70. 76. 392. 393. 394. 422	Virtus mons magnus	332
Trinitatis opera indiuisa ad extra	393	Virtus non est nobiscum nata	15
Trinitas mundum creauit	ibid.	Virtutis odor	11
Tuba magna quæ	246	Virtutum semina nobis innata	15
Turpe est à turpibus laudari	41	Virtus non est perfecta absque fide	402
Turris Babylonis	112	Virtute præditi soli sunt diuites	323.
Tyrus vrbs Phœnicie	210. 216		402
V			
Atia hominum studia	265	Visitat nos Deus variis modis	117
Vasa Domini quæ	426	Visitatio pro afflictione	159
Vasa Domini portantes sunt præfules		Visus certitudo	1
ibidem		Visiois diuisio	2
Vasa Samia	371	Visus Dei & principum terræ differen-	
Vestis quid designet	242	tia	75
Venire à longè quid	402	Vita nostra quid	219. 240. 318. 331.
Vepres & spinæ	56		332. 445.
Verbum pro re	322. 325	Vita incertitudo	314
Verbum Patris est Filius	393	Vita Christiana musica	520
Verbum à quo debeat exponi	74	Vita corporis est peregrinatio	320
Verbum quid	393	Vita est diuersorium peregrinandi ibid.	
Verbum est gladius	127	Vita est militia	327
Veritas quomodo dicenda	468. 469	Vmbra alarum	179
Veritas ad quæ se extendat	315	Vmbra apprehendere quid	222
Vestes prophetarum delicta populi plo-		Vmbra sunt mundi opes	ibid.
rantium	191	Vnitas est triplex	182
Via nostra	330	Vnitas Deo grata	ibid.
Viam Domini dirigere quid	ibid.	Vnitas cordis vera lætitia	241
Vicia	256	Vnum tantum hominem quare Deus	
Victoria sui ipsius	395	creauerit in principio	182
Victoria Davidis fugientis	ibid.	Vnicornis natura	370
Vincere se ipsum magna victoria	ibid.	Vnicornis nomine Christus intelli-	
Victoria Davidis parcentis Sauli	231	tur	371
Videns appellatur propheta	1	Voluntas nostra à nobis reiicienda	
Vinea Dei	53. 55		470. 473
Vinea synagoga quare dicitur electa	54	Voluntas ex se cæca est	80
In vineam ire quid	378	Voluptas malorum esca	41
Vir dolorum cur Christus appelletur	432	Votum castitatis	531
Virginitas sanctæ Dei genitricis	442	Vox Domini malleus est	295
Virgam portare quid	410	Vox absque oper est arena	499
Viri iusti sunt muri	55		
Vixor calami est virtus	297	Z Enonis patria	211

F I N I S.

A V T H O R E S Q V I

in his commentariis
citantur.

D. Hieronymus	Diogenes Laërtius	Epicharmus
D. Augustinus	Antisthenes	Iosephus
D. Ambrosius	Panætius	Reuchlinus
D. Gregorius	Plutarchus	Ulpianus
D. Hilarius	Seneca	Felix
D. Cyprianus	Eustathius	Sabellicus
D. Dionysius Areopagita	Priscianus	Andreas Fuluius
D. Ioannes Chrysostomus	Euripides	Hieronymus ab Oleastro
D. Gregorius Nazianzenus	Hesiodus	Hieronymus Osorius
D. Cyrillus	Xenophon	Petrus Nonius
D. Athanasius	Strabo	Orontius
D. Basilus	Herodotus	Septuaginta interpretes
D. Leo Papa	Solinus	Symmachus
D. Bernardus	Pomponius Mela	Aquila
D. Thomas	Diodorus Siculus	Theodotion
D. Irenæus	Iustinus historiographus	Onkel Thargum
D. Ioannes Damascenus	Ptolemaeus	Ionathe Thargum
D. Iustinus Martyr	Plinius	Thargum Hierosolymi-
D. Gregorius Nissenus	M. Tullius	tanum
D. Chrysologus	Virgilius	Pagninus
Theophylactus	Ouidius	R. David
Tertullianus	Salustius	R. Kimhi
Origenes	Horatius	R. Abraham
Lactantius	Volaterranus	R. Ioseph
Eusebius	Trogus	R. Selomoh
Eucherius	Plotinus	R. Moyses Aegyptius
Cassiodorus	Menander	R. Moyses Gerundiensis
Galarinus	Epictetus	R. Aben Ezra
Emus Adiranus	Metasthenes Persa	R. Simon
Berosus Chaldaeus	Valerius Maximus	R. Sadias
Plato	Theopompus	R. Iuda filius Amon
Aristoteles	Aemilius	R. Abba
Pindarus	Philo Platonius	R. Iosue Galileus
Homerus	Nonius Marcellus	R. Samuel Ber Nahamā

F I N I S.

Fuit hic liber examinatus Lugduni ex decreto illustrissimi viri Domini Abbatis Saigniaci Lugdunensis gubernatoris dignissimi, partim à reuerendissimo Episcopo domino Henrico, partim à præstantissimo domino Francisco du Saix, viris catholicis & sapientissimis, & in sacra Theologia doctoribus Parisiensibus, & comprobatus ab illis: atque de eiusdem domini gubernatoris facultate & licentia typis mandatus.

Anthomius Dalbon.

*Reuerendi patris procuratoris generalis ordinis
prædicatorum viri magni, omnique
virtute & sapientia
præstantis.*

Ego frater Eustachius Luchatellus Bononiensis, in sacra Theologia magister, totius ordinis prædicatorum procurator perlegi quanta diligentia potui & debui, hæc commentaria fratris Hectoris Pinti Lufitani in Elaiam prophetam, & nihil in illis inueni, quod sanctæ Romanæ vniuersalique Ecclesiæ repugnaret, neque quod posset pias aures offendere. Imò testificor esse hoc opus Christiana pietate, & solida magnæque doctrina refertum. In cuius testimonium hoc chirographum mea manu scripsi & consignavi. Romæ in nostro monasterio Sanctæ Mariæ supra Mineruam in loco meæ habitationis solito: anno à virginis partu 1560. Calendis Iunij.

F. Eustachius Lucathellus.

*Reuerendi patris generalis societatis Iesu
viri sapientissimi &
optimi.*

Ego dedi hoc opus legendum patribus nostræ societatis viris doctis & religiosis, qui illud accuratissime & attentissime aiunt legisse & examinasse, & asserunt nihil in eo contineri contra sanctam Ecclesiam, neque contra bonos mores, quin potius esse librum hunc catholicum, pium, doctum, & utilem. Datum Romæ in nostro collegio die secundo Septembris anno à Christi natiuitate 1560.

Lainez.

Argumentum primi capitis.

Explicat diuinus vates genus operis, nomen authoris, materiam, & tempus. Inducit Deum loquentem, & Iudeorum scelera, eorumque sacrificia execrantem. Inuitat peccatores ad penitentiam. Aperit mysterium redemptionis humanæ per Christum seruatore nostrum. Deplorat Hierosolymæ flagitia & miseria. Inuehitur in eius principes & magnates, qui cum tanquam parentes boni, & tutores fideles esse deberent, eam opibus spoliabant, eiusque dignitatis patrimonium diripiebant. Tandem prædicit Iudeos infideles suorum impiorum facinororum esse pœnas graues iustasque persoluturos.

CAPV T PRIMVM.

*V*isio Esaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam & Ierusalē in diebus Ozia, Ioatham, Achaz, & Ezechia regum Iuda. Audite cæli, & auribus percipe terra, quoniam dominus locutus est. Filios enutruui & exaltui, ipsi autē spreuerunt me. Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui, Israel autem me non cognouit, & populus meus non intellexit. Ue genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis: dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israel, abalienati sunt retrorsum. Super quo percutiam vos ultra addentes præuagationem? Omne caput languidum, & omne cor morens. A planta pedis usque ad verticem non est in eo sanitas. Vultus, & liuor, & plaga tumens, non est circumligata, nec curata medicamine, nec fota oleo.

EXPLANATIO.

Visio Esaiæ. Inter omnes sensus nullus est qui certiore & euidentiore cognitione obtineat, quàm visus. Illud enim certū nobis & perspicuum esse absque dubio asserimus, quod oculis aspicimus. Eam ob causam dicebat regina Saba regi Salomoni, vt in libro tertio Regum memoriz proditum est: Non credebam narrantibus mihi, donec ipsa veni, & vidi oculis meis. Et diuus Thomas apostolus apud diuum Ioannem dicentibus aliis discipulis vidisse Dominum, dicebat Ioan. 20. non crediturū se esse, nisi eum videret. Vnde illud Saluatoris nostri: Quia vidisti me Thoma, credidisti. Eam ob causam propheta appellabatur quondam videntes, vt in libro primo Regum literæ diuinæ testantur. Et de Abrahamo nobili patriarcha, eximia fide & obedientia præstanti ait Christus Deus noster apud diuum Ioannem: Exultauit vt videret diem meū, vidit, & gauisus est. Quamobrem

A prophetia

COMMENT. IN ESA.

prophetia appellatur visio quasi res certissima. Ita Nahum suam prophetiam appellat dicens in eius principio & inscriptione: Onus Ninive: liber visionis Nahum. Et Abdias, Visio, inquit, Abdias. Ezechiel etiam, Cum essem, inquit, in medio captiuorum iuxta fluuium Chobar, aperti sunt cœli, & vidi visiones Dei. Ezechieli viro sanctissimo aperiuntur cœli, qui illis clausi erant, qui flagitiorum vinculis captiui detinebantur. Non enim decebat, ut cœlestem illam claritatem & admirabilem visionem intueretur impiorum animus caligine turpium cupiditatum obcæcatus, scelerumque deprauatione iteritus. Et noster Esaias, Visio, inquit, Esaias filij Amos, quam vidit super Iudam & Ierusalem. Quibus verbis ostendit vaticinium hoc summam habere certitudinem & firmitatē. Et ut visus lucem requirit, sine qua esse non potest, cum omnes alij sensus etiā in tenebris suos effectus obtineant: sic diuini vates absque diuino lumine vaticinari non possunt, nec Dei visiones mentis oculis aspicere. Qui enim fieri potest, ut in illum eximium splendorem diuinarū visionum mentis aciem intendat ille, qui sit diuino lumine destitutus? Reuela, inquit Diuinus ille vates & clarissimus rex David, oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Nam ut oculus solem sine solis luce intueri non valet, sic mens hominis rerum diuinarum cognitionem capere non potest, nisi fuerit diuini auxilij radio illustrata. Et alio in psalmo volens ostendere prophetiam suam esse diuinitus inspiratam, Lingua mea, inquit, calamus scribæ velociter scribētis. Quibus verbis quid aliud significat, quam seipsum esse instrumentum, sanctum verò spiritum præcipuum effectorem? Ideo multis in Psalmis præfigitur hæc inscriptio, מִזְמוֹר לְדָוִד, mizmor le David: Psalmus Davidi. Significat enim sanctus vates Psalmorum authorē Deū esse, qui eos sibi inspirauit. Articulus enim, le, hebraicus cum datiuo coniungitur: quanquā non desint, qui dicant, posse etiam genitiuo copulari. Sed Septuaginta interpretes datiuum esse apertè significarunt vertentes: *ᾠδὴ τοῦ Δαβὶδ*. Et diuus Petrus apostolorū princeps in epistola sua secunda hæc verba scripta reliquit: Non voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Apud Malachiam prophetam ubi communis versio, quam vulgatam editionem appellamus, habet: Onus verbi Domini ad Israel in manu Malachie, habet versio Septuaginta: Assumptio verbi Domini super Israel in manu angeli eius. Vbi vides vaticinationem appellari assumptionem, quod eam vates à Deo assumant, & visionem, quod sit certa, & mentis oculis diuino lumine illustratis perspecta, ac diuinitus inspirata. Visio aut est naturalis, aut per fidem, aut prophetica, aut beatifica: prophetica est inferior visione ea, quam appellant beatificam, sed superior naturali, & ea, quæ est per fidem eorum, qui prophetæ non sunt.

Filius Amos.) Hic Amos non est propheta ille tertius in ordine prophetarum. Ille nanque ita scribitur *וְאִם יִשְׂרָאֵל*: hic verò hoc modo, *וְאִם יִשְׂרָאֵל*. Præterea ille fuit humili loco natus, hic verò nobilis, & frater Amasie regis, ut viri docti memoriæ prodiderunt.

Super Iudam & Ierusalem.) Nomine Iudæ intelligitur etiam Benjamin. Separatis decem tribubus, quæ Israel & Ephraim appellantur, & in Samaria habitabant semper Benjamin adhæsit tribui Iudæ, de quibus duabus Esaias præcipue loquitur, quæ Hierosolymæ & in Iudæa habitabant. Est enim eius præcipuum institutum loqui de Messia, cuius mysteria Hierosolymæ & in Iudæa futura esse præuidebat. Ibi enim natus est, ibi mortem acerbissimam toleranter tulit, & suo purissimo sanguine pro nobis fuso peccata nostra deleuit. Ibi fuit sepultus, & redditus ad vitam, & ascendit in cœlum. Ibi denique ea operatus est mysteria, quibus hominum genus à miserrima seruitute, qua oppressum tenebatur, eriperet, & ad cœlestem æternamque patriam perduceret. Dicens autem propheta: Super Iudam & Ierusalem, indicat vaticinari de rebus tam prosperis quā aduersis, quas præuidebat esse & Hierosolymæ & in Iudæa futuras.

CAP. PRIMVM.

In diebus Ozie.) Hic appellatur etiam Azarias, ut libro quarto Regum licet videre. Est igitur sensus huius inscriptionis: Hoc libro continetur prophetia Esaiæ filij Amos, quam Deo reuelante mentis oculis aspexit, qua de rebus super Iudam & Ierusalem venturis vaticinatur, regnantibus successiue in Iudæa Ozia Ioatham, Achaz & Ezechia. Vbi vides quatuor in hoc exordio à Propheta explicari: primum, genus operis, est enim visio siue prophetia: secundum, nomen authoris, est enim Esaias filius Amos: tertium, materia, agit enim de rebus Iudæorum prosperis, & aduersis, & de mysteriis, quæ in Iudæa futura intuebatur: quartum, tempus, quod fuit in diebus regum, qui hic commemorantur. Sed de inscriptione hæcenus.

Audite cœli, & auribus percipe terra.) Intuere huius principij amplitudinem & maiestatem. Voluit sanctissimus vates & eloquentissimus orator cœlum terramque in exordio inuocare, ut rerum dicendarum magnitudinem ostenderet, & auditorum animos attentos redderet. Sed si totum prophetam legas, videbis apertissime totam operis seriem principio respondere. Sublimi enim quadam & heroica dicendi magnificentia & amplitudine fertur, & in omni genere amplificationis inflammatur. Est igitur horum verborum sensus: Audite angeli & reliqui cœlites, vósque homines adestote animis, aures vestras erigite, & dicentem attendite, quoniam Dominus locutus est. Metonymicòs, ut per continens id, quod continetur, intelligatur. Potest etiam ita explanari. Moyse postquā populo Israelitico legem Dei dedit, testatus est cœlum & terram, ut in Deuteronomio apparet. Nunc fracta & contempta diuina lege citat diuinus noster vates, & vocat eosdem testes, ut videant omnes creaturæ esse Deum meritò illis iratum, qui legem suam pro nihilo putarunt, & in re publica violanda dolos pestilentes conceperunt. Poteris præterea per cœlos homines intelligere, sed eos, quorum familiaritas in cœlo est, qui in corporibus humanis vitam cœlestem imitantur, qui, humanis rebus contemptis, ad quas homines cupiditate incensi rapiuntur, ad cœlum semper aspirant. Per terram verò homines flagitiis astrictos, qui terram semper spectant, & in præmiis humanis spem rerum suarum ponentes humana diuinis anteponunt. Solent enim diuinæ literæ viros animi celsitudine præditos iustitiam & pietatem colentes cœlos appellare, eos verò, qui scelere & maleficio pascuntur, terram vocant. Ita enim viri docti explanant locum illum Esaiæ: Cœlum sedes mea est, iuxta id, quod ait Paulus Apostolus: Vos estis templum Dei viuui. Et alibi: Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Et id, quod dicitur in Psalmo: Cœli enarrant gloriam Dei, de Apostolis & viris sanctis intelligitur, ut videtur ex diuio Paulo deduci, qui id, quod statim sequitur: Non sunt loquelæ nec sermones, quorum non audiantur voces eorum, de Apostolis in epistola ad Romanos interpretatur. Appellari autem peccatorem terram, apertè indicat scriptura dicens: Corrupta est terra coram Deo, & repleta est iniquitate. Et ita interpretatur Chrysostomus locum illum Genesis: Terram comedes cunctis diebus vitæ tuæ. Hæc enim verba dixit Deus serpenti, postquā primus parens noster Eua decepta obediuit, quando illa eum ad funestas epulas inuitauit. Est enim homo mortifero flagitio contaminatus cibus diaboli, iuxta illud Petri Apostoli: Aduersarius vester diabolus tanquam leo rugiens, circuit quærens quem deuoret. Vbi vides hominem flagitiosum terram esse, & ab antiquo serpente deuorari. Ergo nomine cœli & terræ intelligit iustos & peccatores. Vel ita: Vos o res insensibiles alloquor. Audite me orbes cœlestes, præbe mihi aures tu terra infimum elementum. Vos voco o res inanimatæ, nam homines sunt multò vobis insensibiliores. Clauserunt aures suas diuinis monitis velut aspides surdæ, nolunt me audire, vos mihi aures date, & dicentem attendite. Hic videtur esse huius loci germanus sensus. Non enim

COMMENT. IN ESA.

recedit à litera, & ostendit vehementem impetum à diuino amore productum, quo erat vir sanctissimus inflammatus. Eodem modo alius propheta videns regem Ieroboam idolum venerantem, verumque Deum contemnentem, diuino quodam amore incensus non homines impios, sed ipsum altare insensibile in hunc modum alloquitur: Altare altare: hæc dicit Dominus: Ecce filius nascetur domui Dauid Iosias nomine, & immolabit super te sacerdotes excelsorum, qui nunc in te thura succendunt. Quid ais propheta, lapidem alloqueris? Lapidem, quoniam homines multo insensibiliores lapide facti sunt. Et statim altare mirabiliter scissum est verbis prophetæ obtemperans, & cinis effusus est. Lapis audiuit, & fuit confestim fractus: homines autem non solum non frangi, sed neque audire voluerunt. Habes hanc historiam tertio libro Regum. Imperabat Christus vento, & mari fluctibus exagitato, & statim parebant, vt euangelica contestatur historia, & fiebat tranquillitas magna: homines autem nec Christo imperante volunt quiescere, nec à turbulentis scelerum tempestatibus desistere, inconstantes vento, fluctuosiores mari, duriores lapidibus, surdiores illis, qui ea loca accolunt, quæ Catadupa nominantur. Hoc intuens diuinus vates quasi ignorans quò se verteret, vbi quere-retur, quos imploraret, vt eum audirent, non homines, sed res sensu audiendi carentes alloquitur.

Exod. 4. *Filios enutriui & exaltaui.*) Hebræos vocat Deus filios suos. Et in Exodo, Filius, inquit, primogenitus meus Israel. Populus gentium filius etiam est, sed non primogenitus, sed secundogenitus. At si diuinas literas volueris attentius intueri, & veterum historiarum memoriam replicare, inuenies multis in locis, non primogenitos accipisse hereditatem, quin potius filios secundos Deo fuisse charissimos. Primogenitus fuit Cain: sed Abel iustitiam coluit & pietatem, & Gen. 4. ad illum, eiusque munera, non autem ad Cain Deum respexisse diuinæ literæ contestantur. Primogenitus fuit Ismael, sed Isaac accepit hereditatem. Primoge-nitus fuit Esau, sed Iacob præripuit benedictionem. Itaque Hebræi filij vocantur. Sed quoniam Deum clementissimum patrem spreuerunt, cuiusq; filium Christum Iesum Deum verum cruci affixerunt, & acerbissimis cruciatibus ad mortem vo-carunt, fuerunt optimo iure hereditate expulsi, & reprobati. Eos autem, qui ex gentibus crediderunt, adoptauit Deus, & in cœlestem hereditatem vocauit, & Rom. 8. eos etiam, qui ex Iudæis ipsum Christum receperunt. Accepistis, inquit Paulus Apostolus, spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus abba pater. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quòd sumus filij Dei: si autem filij, & Ioan. 1. hæredes. Et Ioannes Euangelista, Quotquot autem, inquit, eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri. Sed animaduerte. Explicaturus Deus Iudæo-rum ingratitude, ceteraque nefaria scelera, prius commemorat beneficia ab eo in illos collata, vt eorum culpa emineat, & tetrior atq; grauior appareat. Tria beneficia commemorat, generationis, dicens filios: nutritionis, dicens enutriui: dignitatis, dicens exaltaui. Genuit eos doctrina & gratia: enutriuit eos non solum Psal. 77. terreno cibo, sed etiam cœlesti, iuxta id, quòd dicitur in Psalmo: Panem cœli de-dit eis, panem angelorum manducauit homo. Extulit eos victoriis & triumphis, atque memorabilibus trophæis & monumentis. Adduxit illos ad terram vberri-mam, quam illis promiserat, vt eam victis mirabiliter gentium regibus posside-rent. Superauerunt diuino præsidio muniti & domuerunt gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, omni copiarum genere abundantes. Sed totam hanc dignitatem deformauerunt, & penitus amiserunt, quoniam cœle-stem illum doctorem de cœlis ad terram missum, qui eos è tenebris errorum vin-dicatum, & à peccatorum vinculis liberatum venerat, ad excidium crudelissi-mum falsis criminibus vocarunt.

Ipsi autem spreuerunt me.) Aduerte, Ipsi me. Vtraque dictio suam habet empha-sim

CAP. PRIMVM.

5

sim. Ipsi ingrati filii, me pium patrem, nutritium, authorē suæ dignitatis, & Deum. O cecitatem deplorandam. O nefariam ingratitude, & immanem hominum impietatem, qui post tot beneficia à Deo accepta ipsum Deum aspernati sunt. Quæ autem ea sint, in quibus Deus fuerit ab illis spretus, non est opus comme-morare, cum illis plena sit historia Euangelica. Nam etsi hæc verba Dei possint ad tempus illud referri, quo Esaias ea literis mandauit, proprius tamen ad Christi tempus referuntur.

Cognouit bos possessorem suum.) Arguit Israelis ingratitude & ignorantiam brutorum comparatione. Quid stolidius boue? Quid stupidius asino? Et nihilo-minus eos cognoscunt, qui eis tribuunt beneficia. At Israel Deum, à quo innu-merabilia beneficia acceperat, non cognouit. Et populus meus non intellexit. Si esset populus extraneus, nō esset ita mirum. Sed est meus, quòd amplificat crimi-nis grauitatem. Non fuisse autem Christum notum à Iudæis, ipse apud Ioannē in hunc modum testatur: Hoc faciunt vobis, quia non nouerunt Patrem nec me. Et Ioan. 16. iidem Iudæi dicebāt apud Ioannē: Hunc autē nescimus, vnde sit. Et apud Lucam Ioan. 9. alloquēs Christus Hierosolymā, Non relinquet, inquit, super te lapidē super lapi-Luc. 19. dē, eò quòd nō cognoueris tēpus visitationis tuæ. Egressis Iudæis ex Ægypto de-dit illis Deus in deserto panem de cœlo, de quo ait diuinus vates: Pluit illis māna Psal. 77. ad manducandum, & panem cœli dedit eis, panem angelorum manducauit ho-mo. Viso autem cœlesti pabulo dicebāt filij Israelis: manhu? Quòd significat: quid est hoc? Ignorantes & rei nouitate commoti quid illud esset, inuicem querebant. Exod. 16. Habes hanc historiam Exodi capite sextodecimo. Et quoniam illa, vt ait Aposto-I. Cor. 10. lus, illis in figura contingebant, per panem illum cœlestem Christus significaba-tur, qui de se ipso, Ego sum, inquit, panis viuus, qui de cœlo descēdit. Quid igitur Ioan. 6. per illa Iudæorum verba significabatur, nisi venturum esse tempus, quando Iu-dæi de pane illo cœlesti Christo seruatore nostro dicerent: Quid est hoc? Tu quis es? Hic nescimus vnde sit. Anima nostra nauscat super cibo isto leuissimo. Voluit Spiritus sanctus figura illa ostēdere, Iudæos non esse Christum cognituros, quòd Num. 21. hic per Esaiam ipse testatur. Non cognouerunt autem eum, quia malitia obstina-ti eum cognoscere noluerunt. De illis enim est in libro Sapientiæ monumentis Sap. 2. mandatum: Excœcauit illos malitia eorum, & sacramenta Dei ignorauerunt.

Væ genti peccatrici.) Deplorat propheta Iudæorum miseriam & calamitatem, æternūq; eis minatur interitum. Non vnus tantum aut duorum, sed totius po-puli flagitia deplorat. Respice cōgeriem rhetoricam, qua significat esse Hebræos omni scelerum genere contaminatos. Gens peccatrix, populus grauis iniqui-tate, semen nequam, filij scelerati, idem diuersis verbis significant. Sed voluit hæc ad ampliore exaggregationē coniungere. Tu verò considera quæ nomina Deus peccatoribus imponat. Multi sunt improbi, & impiorum facinorū maculis nota-ti, qui, vel quòd illustri loco nati sint, & maiorum opinione nitantur, vel quòd rempublicam administrent, vel quòd aliqua alia de causā illustri aliquo honore in hominum cœtu celebrentur, magnificis nominibus appellantur. Sed talia nomi-na sunt inania & fallacia, quippe ab hominibus imposita, qui & alios fallūt, & ipsi longe opinione falluntur. At vera & apta impiorum nomina sunt ea, quæ hoc in loco verus ille iustissimus ac sapientissimus Deus illis imponit. Contra verò vi-ros iustos, omnibus virtutum ornamentis decoratos, & ardenti charitate præ-stantes nominibus illustribus appellat. Vos, inquit ille, estis sal terræ. Vos estis lux Math. 5. mundi. Vos estis ciuitas super montem posita. Quibus amplissimis nominibus voluit Deus Apostolorum laudem ostendere, eosque incitare ad omnes tempe-states atque procillas forti & erecto animo subeundas.

Populo graui iniquitate.) Homines sceleratos appellat graues iniquitate. Est enim peccatum onus & pondus vsque eò graue, vt animas in inferos de-primat. Nam vt graue suapte natura tendit deorsum vsque ad centrum,

6
sic mortiferum peccatum animas ad ima, & profunda tartara secum ducit, multo
gravius omni plumbo absque vlla comparatione. Hoc peccati pondus voluit
Zach. 5. Zacharias propheta significare, ita capite quinto dicens: Ecce talentum plumbi
portabatur, & ecce mulier vna sedens in medio amphoræ: & dixit: Hæc est im-
pietas. Et David, Quoniam, inquit, iniquitates meæ supergressæ sunt caput
meum, & sicut onus graue grauata sunt super me. Quibus verbis aperte ostendit
se peccati pondere adeo obrui, vt animi vires tam graui oneri ferendo pares non
habeat. Et paulo post, Miser, inquit, factus sum, & curuatus sum vsque in finem.
Psal. 4. Et alio in loco exclamat idem propheta: Filij hominum vsquequo graui cor-
simile de? Vt enim nauigia nimis grauata & onusta pondere premuntur, & naustra-
gium faciunt, sic animi nostri peccatorum onere succumbunt, & in medijs flu-
ctibus corruunt, priusque in ipso cursu obruuntur, quam pottum conspiciere po-
tuerunt. Et vt charitas est ignis sursum tendens, sic peccatum est terra centrum
petens. De eius pondere illud etiam intelligitur, quod in hunc modum Deus per
Jerem. 17. Ieremiam ait: Ne portetis onus, & ne inferatis per portas Ierusalem in die sabbati.
Hierosolymæ portæ sensus nostri sunt, per quos in ciuitatem regiam, hoc est in
animam nostram ad imaginem Dei factam sarcinas grauissimas ferimus, cum de-
liberatè peccatis assentimur.

Blasphemauerunt sanctum Israel.) Israel est genitui casus. Sanctus Israe-
lis est Dei periphrasis, qui ideo sic vocatur, quia Israeliticum populum, quem
sibi elegerat, sanctificauit, & coram eo se sanctum ostendit. Eum Iudæi blas-
phemauerunt, quando cum Samaritanum, dæmoniumque habentem vo-
cauerunt, in eumque odium vsque ad sanguinem excitarunt. Lege Eua-
gelicam historiam, si impias Iudæorum in Christum Deum nostrum blasphemias
videre volueris.

Abalienati sunt retrorsum.) Non solum non secuti sunt Deum, sed etiam
ab eo fugerunt, & defecerunt: quam ob causam in infernum præcipitati sunt.
Psal. 72. Ait enim scriptura: Qui elongant se Domine à te peribunt. Detecisse Iudæos à
Jerem. 2. Domino, & terga veruisse, multis in locis diuinæ literæ testantur. Apud Ie-
remiam emittit Deus has voces: Elongauerunt à me, & ambulauerunt post
vanitatem, & vani facti sunt. Et paulo post: Me dereliquerunt fontem aquæ
vitiæ. Et Oseas, Dereliquerunt, inquit, Dominum non custodiendo. Et mul-
tis alijs in locis. Sed quid loquitur de Iudæis, cum nos ipsi Deum cotidie dere-
linquamus, ab eoque animos nostros alienemus? Quid facis homo? quem re-
linquis? cur te in fugam turpissimam conicis? Quò is, quem quæris, ad quem
confugis? Quæ potest esse maior infamia quàm ab eo fugere, qui est summè
bonus, qui te ad æternam gloriam vocat, & cum sequi, qui est pessimus, qui
cogitat de tua perniciè & vastitate, qui suis falsis illecebris te ad æternos crucia-
tus perducere conatur?

Super quo percutiam vos vltra?) Quoniam poterat aliquis ita Deo obicere:
Si hic populus se tam impijs sceleribus contaminauit, quare eum non punis,
vt flagellis ipsis ad te conuertatur? Huic tacitæ obiectioni videtur responde-
re Deus, iam hoc remedium adhibitum esse, sed nihil profuisse. Ait igitur:
Sæpe vos percussi, vt corrigeremini, vos autem ipsam medicinam in venenum
conuertistis. Tantum abest vt supplicium vestros nefarios conatus coerceat,
vt etiam scelera sceleribus addatis. Vbi ergo vos feriam, cum nulla sit in vobis
pars, quæ iam non sit percussa? Ostendit Deus ideo nos affligere, vt oculos ape-
riamus, & vitia relinquentes cœlestia contemplemur, & ad Deum conuertamur.
Psal. 31. Solent enim aliquando peccatores conuerti, quando afflictionibus & ca-
lamitantibus premuntur. Hoc intelligens David, Conuersus, inquit, sum in
ærumna mea, dum configitur spina. Ex quo perspicias magnam esse Dei iram,
Ezech. 16. quando nobis non irascitur: quemadmodum quando per Ezechielem dicebat:
Zelus

Zelus meus recedit à te, & non irascatur tibi amplius. Et per Oseam: Non visita-
bo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ, & super sponfas vestras, cum adul-
terauerint. Tunc ultio Dei est grauissima, cum dimittit hominem in manu sui de-
prauati appetitus. De qua ultione ipse in Psalmo, Dimisi, inquit, eos secundum Psal. 80.
desideria cordis eorum. Eam ob causam viri sapientes virtutè que præstantes affli-
ctionibus delectantur. Diuus Paulus, Gloriamur, inquit, in tribulationibus. Et ali-
bi: Quod in præfenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supramo-
Rom. 5. dum in sublimitate æternæ gloriæ pondus operatur in nobis. Nam vt in semine
2. Cor. 4. fructus est, sic in afflictione gloria. In Apocalypsi diui Ioannis Apostoli de beatis
Apoc. 7. illis, qui Deo sempiterno æuo fruuntur, dictum est: Isti sunt, qui venerunt de tribu-
latione magna. Non sine causa veteres sapientes fictis fabulis memoriæ prodide-
runt, solem pasci aquis amaris, lunam vero dulcibus. Qua in re significare vole-
bant, virum sapientia excultum, virtutumque ornamentis decoratum, qui per so-
lem intelligitur, amara querere, afflictionibusque delectari, stultum vero & flagi-
tiosis coopertum, inconstantem lucèq; aliena resplendentem, qui per lunam signi-
ficatur, mundi voluptates appetere, falsis illecebris pasci & deliniri, & ardenti
inanis celebritatis cupiditate inflammari.

Omne caput languidum, & omne cor moriens.) Alloquitur Deus Iudæorum popu-
lum, ac si esset corpus vnum, cuius caput esset rex, cor antistes & sacerdos, reli-
quum corpus omnes alij tam nobiles quàm obscuro. Et volens ostendere esse eos
incurabiles ait: Vlnus, & lior, & plaga tumens, non est circumligata, neque cu-
rata medicamine, neque fota oleo. Ac si diceret: Cum tam grauibz animi mor-
bis laboretis, nullam tamen vultis adhibere medicinam. Id iis verbis deplorabat
Jeremias: Percussisti eos, & non doluerunt: attrinisti eos, & renuerunt accipere
disciplinam. Indurauerunt facies suas super petram, & noluerunt reuerti. Hæc
proprie de Iudæis illis possunt intelligi, qui percussi à Deo, traditi Romanis, vasa
Hierosolyma, incenso templo, in sua infidelitate & perfidia permanerunt.
Est igitur sensus: Nullas inuenio plagas, quibus duritiem vestram confringam, si-
quidem nullis vultis corrigi verberibus. Nam à planta pedis, hoc est ab infima ple-
be, vsque ad verticem, hoc est vsque ad regem, estis corrupti, flagitijsque conta-
minati. Illud est aduertendum, regem vocari caput, & sacerdotem cor, quæ sunt
in toto corpore præcipua membra. Volens ostendere esse totum populum cor-
ruptum, satis esse duxit indicare, principes & præfules corruptos esse. Nam qua-
les in republica principes sunt, tales solent esse ciues, quod Plato eleganter scri-
ptum reliquit. Sed grauius diuinæ literæ in Ecclesiastico iis verbis affirmant. Se-
cundum iudicem populi, sic & ministri eius, & qualis rector est ciuitatis, tales &
habitantes in ea. Nam vt columna vmbra ipsam columnam imitatur, vt si colum-
na recta sit, vmbra in rectitudinem tendat: si vero curua & obliqua, eodem modo
vmbra se habeat, sic populus principem & præfulem imitatur. Ex quo efficitur, vt
populi peccata sæpenumero principi & antistiti meritò tribuantur. Inueniens
Moyfès populum colentem vitulum, fratrem suum Aaronem ita obiurgauit:
Quid tibi fecit populus hic, vt induceres super eum peccatum maximum? Ascri-
bit sacerdoti & præfulei populi flagitium, quod ei non omni conatu resisterit. In-
tellexit enim vir sapiens & iustus, debere præfulem vi ac potestate cæcum impe-
tum imperitæ multitudinis coercere. Ideo non ait: Quid fecisti? Sed, quid
tibi fecit populus hic? Quasi maximum sit genus sui vleiscendi non coercere
subiectorum deprauatam appetitum. Peccauerat populus, & sacerdos obiur-
gatur. Si horologium plenas habuerit rotas, pondera, & cætera ad suum artifi-
cium necessaria, quibus orbes suos, circulosque conficiat mirabili certitudine
& constantia, vt possit horis certa temporis spatia & interualla distinguere,
& nihilominus horæ intemperatè sonuerint nulla certitudine, nulla mode-
ratione, talis error potius moderatori tribuendus est, qui horologium tem-
perandum

perandum susceperit, quàm ipsi horologio. Sic errante populo, & à temperantia & moderatione discedente, illi qui eum gubernandum suscepit, est absque dubio culpa tribuenda, est enim princeps veluti horologii moderator. Illud est præterea considerandum, antistitem & sacerdotem appellari cor: quoniam quemadmodum cor est fons quidam omnium sensuum, in quo est perennis quædam motio, ex qua arteriarum cursus proficiscitur, sic ex antistite exire debent crebræ preces, solida atque sancta doctrina, insignes virtutes, quibus populus adiuuetur, & ad virtutem moueatur. Et ut cor habet sedem in medio corporis, sic præsul debet esse in medio, omnibus communis & æqualis. Et ut cor est veluti medium inter animam & corpus, sic præsul debet esse mediator inter Deum & homines. Incolumi corde possunt membra faucia sanitatem recuperare: at faucio & percussio corde nulla est spes salutis recuperandæ. Eodem modo si populus in vitiorum ægitudine inciderit, poterit sanitatem obtinere, sed corrupto præsule & vitiis contaminato, quæ erit spes salutis recuperandæ? Si ceciderit lapis ex pariete, facile restituetur, sed labefactato & euerso templi fundamento, qui fieri potest, ut totum ædificium non corruat, & funditus euertatur? Si lucerna extinguatur, si lux obscuratur, si naclerus mergitur, si dux amittitur, quid facient cæteri? Imò ipse præsul quid faciet? Si sal infatuatum fuerit, in quo salietur?

Vulnus, & liuor, & plaga tumens.) Poteris per vulnus apertum scelus intelligere, per liuorem occultum, per plagam tumentem superbiam & elationem.

Terra vestra deserta, ciuitates vestre succensæ igni: regionem vestram coram vobis alieni deuorant: & desolabitur sicut in vastitate hostili. Et derelinquetur filia Sion ut umbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario, & sicut ciuitas quæ vastatur. Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuisset, & quasi Gomorrha similes essemus: Audite verbum Domini principes Sodomorum: percipite auribus legem Dei vestri populus Gomorrha. Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? Plenus sum. Holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui. Cum veneritis ante conspectum meum, quis quasiuit hæc de manibus vestris, ut ambularetis in atriis meis? Ne offeratis ultra sacrificium frustra. Incensum abominatio est mihi. Neomeniam, & sabbatum, & festiuitates alias non feram. Iniqui sunt catus vestri: calendæ vestras, & solennitates vestras odiuit anima mea, facta sunt mihi molesta, laborum sustinens.

Terra vestra deserta.) Hæc omnia referuntur ad tempus Titi Vespasiani, quando Iudæi fuerunt à Romanis capti, & occisi, & Hierosolyma fuit deleta, & templum incendio flagrauit. Est igitur sensus: Quoniam vos o Iudæi cœlestem medicinam estis neglecturi, & in vestra malitia & contumacia permanisuri, ideo terra vestra deferetur, & vrbes vestre igne flagrabunt.

Filia Sion.) Hoc est Hierosolyma: quæ ob eam causam vocatur filia Sion, quia in monte Sione sita erat, ex quo quasi nasci videbatur. Vel quoniam phrasis est Hebræa, ciuitates sic filias appellare. Hebræis enim idem valet filia Sion ac ciuitas Sion, & filia Babylonis ac ciuitas Babylonis. Fuit igitur Hierosolyma derelicta, quemad-

quemadmodum ita dixerat Deus per Ieremiam: Reliqui domum meam, dimisi hereditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta est mihi hereditas mea quasi leo in sylua, dedit contra me vocem, ideo odiui eam. Et Christus Deus noster apud Matthæum, Ecce, inquit, derelinquetur vobis domus vestra deserta. Et apud Ioannem, Eamus hinc, Ac si diceret: Relinquamus Iudæos infideles, ciuitatem ingratam, templum materiale, & ab hoc loco discedamus.

Et sicut ciuitas quæ vastatur.) Ut finita vindemia, & collectis cucumeribus, vineæ atque cucumerum custodes derelinquant humiles ac rusticas casulas, quas ad vitandos æstus atque imbres construxerant: sic Hierosolyma instar abiecti tugurioli erit euersa & derelicta. Neque solum ut vilis habitaculi nuda deferetur, sed etiam ab acerrimis hostibus vastabitur. Hæc etsi de Hierosolyma in aperto orationis argumento dicuntur, possunt tamen in ea intelligendi ratione, quam moralem vocant, ad animam nostram aptissime referri. Quando enim anima vulnere flagitiorum faucia cœlestem medicinam aspernatur, deumque relinquit, deseritur ab ipso Deo, & ab hostibus immanissimis, hoc est à demone, mundo, & carne, crudeliter vastatur.

Nisi Dominus exercituum.) Sensus est: Tantum erit excidium, tantis calamitatibus angustis prememur, ut nisi Deus nobis opem ferat, omnes pereamus. At clementissimus Pater relinquet superstites quasdam reliquias, ne sicut Sodoma & Gomorrha consumamur. Ostendit propheta prius Dei iustitiam, deinde misericordiam. Diuus Paulus in epistola ad Romanos aperte ostendit, hunc locum esse ad tempus gratiæ referendum: Ex quo apparet eos in errorem grauem incidere, qui totum hoc de tempore illo solum interpretantur, quando post Babylonicam captiuitatem pauci ex Hebræis sub Zorobabele duce, & Iesu filio Iosedec sacerdote, ad patriam, ex qua erant magna iactati tempestate expulsi, redierunt. Volens apostolus ostendere, non omnes Iudæos repulso esse, hunc citat locum, intelligens per hoc semen Christi apostolos, & cæteros, qui ex Hebræis in Christum crediderunt. Hos appellat alio in loco Esaias reliquias, ita dicens: Si fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquiae conuertentur ex eo. De quibus reliquiis loquitur in hunc modum Apostolus: Nunquid Deus repulit populum suum? Absit. Nam ego Israelita sum ex semine Abraham de tribu Benjamin. Non repulit Deus plebem suam, quam præsciuit: Et paulo post, Sic in hoc tempore, inquit, reliquiae secundum electionem gratiæ saluæ factæ sunt. Illos igitur paucos, qui ex tam innumerabili Iudæorum multitudine Christum receperunt, semen vocat, sumpta metaphora à re rustica. Quando enim coloni paruam & exiguam messem conqueuntur, solent dicere, vix semen superfuisse. Per hoc semē Christus etiam intelligitur. Ait enim Apostolus in epistola ad Galatas: Abraham dicte sunt promissiones, & semini eius. Non dicit & seminibus, quasi in multis, sed quasi in vno, & semini tuo, qui est Christus. Vide sit ne prima expositio literæ conuenientior, & sensui Apostoli in epistola ad Romanos accommodatior.

Audite verbum Domini principes Sodomorum.) Etsi hoc propheta ad homines suæ memoriæ referebat, mentis tamen oculis intuebatur scribas & pharisæos, ad quos hoc dirigebat. Cum prædixisset seruandos esse Apostolos, & reliquos, quos semen & reliquias vocat, conuertit sermonem ad scribas & pharisæos homines effrenatos, sibi que præfidentes, qui cum nulla ratione & virtute, sed cæca atque turbulenta cupiditate suorum animorum dominatrice mouerentur, Christi seruatoris nostri sanctissimi infinitam bonitatem maculare voluerunt. Hos vocat principes Sodomorum, reliquos vero infideles & contumaces populum Gomorrha: quod essent sceleribus obstricti, & omni flagitiorum genere contaminati. Et alio in loco eodem nomine eos appellat, Peccatum suum, inquiens, quasi Sodoma prædicauerunt, nec absconderunt. Nec est mirum tam acriter Esaiam fuisse Iudæos allo-

allocutum, nam dolor animi, innata libertas, ardentissima charitas, prompta excellensque virtus, magnanimum virum, sanctissimumque vatem cohortabantur, ut tam vehementi impetu in eos inuheretur.

Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum.) Sacrificia veteris legis erant figurae & umbræ earum rerum, quæ postea in lege gratiæ futuræ erant. Hæc autem omnia, inquit Apostolus, in figura contingebat illis. Loquens Moyses cum Domino de iis, quæ ad tabernaculum pertinebant, audiuit hæc verba: Inspice, & fac secundum exemplar, quod tibi in monte ostensum est. Exemplar illud erat Dei ecclesiæ, quam Moyses mentis oculis aspexit in monte, priusquam enim legis veteris tabernaculum fieret, iam Christi ecclesiæ erat in mente diuina constructa: & per tabernaculum illud, ea quæ erant postea in ecclesiæ futura, significabatur. Sed cum Moyses alloqueretur populum, faciem velo operiebat, quia non poterant filij Israelis claritatem vultus eius respicere. Quod significabat eos non intelligere ea, quæ ipse tradebat, cum mentes non puræ tantum sapientiæ splendorem capere non valerent. Et eodem velo est nunc Iudæis cooperta lex antiqua, quæ per Moysen significabatur. Sed cum conuersi fuerint ad dominum, ut ait Apostolus, auferetur velamen. Ex quo colligitur, res illas veteres figuras fuisse & umbras quoddam verarum rerum. Ob eam causam appellat Diuus Paulus in epistola ad Hebræos vetus tabernaculum umbram cælestium, & alio in loco in eadem epistola, umbram, inquit, habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum. Ac si dicat: Lex umbram veri sacrificij tantum habet, non ipsum verum sacrificium, quod est Christus verus Deus & verus homo, qui nos patri reconciliauit, seipsum in cruce immolans, ut cunctas nostras iniquitates suo purissimo ac preciosissimo sanguine deleteret. Cum autem veteris legis sacrificia Christum & ecclesiā adumbrarent, permittebantur à Deo, illique placebant, si bono animo atque spiritu fiebant: sed non qua ratione carnalia erant. Ait enim Dauid: Si voluisses sacrificium dedissem, utique holocaustis non delectaberis. Et Michæas: Nunquid placari potest Dominus in millibus arietum, aut in multis millibus hircorum pinguium? Quasi dicat, Nequaquam. Et Ieremias: Holocausta vestra non sunt accepta, & victimæ vestræ non placuerunt mihi. Ideo loquens Christus cum Patre has voces emittit: Holocausta nata pro peccato non tibi placuerunt: tunc dixi: ecce venio. Ita diuus Paulus hunc locum in epistola ad Hebræos interpretatur. Non ergo veteres hostiæ deo placebant quatenus carnales erant, sed quatenus Christi eiusque ecclesiæ mysteria figurabant, & idololatriam excluderant, & quatenus significabant debitum ordinem mentis humanæ in Deum, & candido animo fiebant. Sed cum tempore Esaiæ populus Israeliticus esset sceleribus irretitus, & flagitiis deprauatus, nolebat Deus eorum sacrificia, quoniam ea absque fide, & pietate, & animi candore offerebant. Sed quoniam præcedentia de Phariseis intelligebantur, existimo etiam hæc esse ad eos referenda. Est igitur sensus: Vos Scribæ & Phariseos alloquor, cæterosque Hebræos, qui Christum recipere negligitis: Nolo sacrificia vestra, quoniam iam verum sacrificium, cuius illa erant umbræ, in ara crucis immolatum est. Ne amplius immoletis paschalem agnum, nam verus agnus qui tollit peccata mundi, cuius ille alter imaginem gerebat, humana crimina suo sanguine luit. Respuo sacrificia, quæ moriente Christo cessant, & volo Euangelicam puritatē. Nec mirum est Deum vetera sacrificia, respuere quoniam post Euangelicam prædicationem & diuulgationem sunt mortifera, & æternam damnationem secum afferentia. Est enim lex vetus cum suis ceremoniis & sacrificiis antiquata, & sepulta: nec erat nisi usque ad Christum & Ecclesiā. Ad construendum tectum lapideum alicuius templi, ad faciendam eius testudinem, sit prius quoddam artificium ex lignis, tabulis, & funibus, quod simplex testudinis nuncupatur. At perfecta testudine & fornice, constructo & consummato templo, euertitur simplex testudinis, & totum illud tabulatum & artificium decedit, & omnia

omnia ambulatoria pensilia cum trabibus & funibus deiiciuntur: quippe quæ solum ad templi usque constructionem & perfectionem seruebant. Ecclesiæ catholica est templum quoddam pulcherrimum & excellentissimum, quod verus ille Salomon, verus rex pacis Christus Deus noster construxit & perfecit, & suo sanguine decorauit: Lex vetus cum suis iudiciis, sacrificiis, & ceremoniis, fuit simplex testudinis & fornices huius amplissimi templi. Sed ædificata ecclesiæ, constructo templo, cum Christus in cruce pendens dixit: Consummatum est, cecidit lex antiqua, cessarunt eius victimæ & ceremoniæ, deiecta sunt in terrā illa ambulatoria lignea, quæ non erant duratura nisi ad Christi mortem, donec ædificaretur ecclesiæ, templum hoc celeberrimum & magnificentissimum, cuius illud Salomonis templum imaginem gerebat. Et ideo cessauit, quia adueniente substantia, non opus est imagine: & adueniente figurato, non est opus figura, quemadmodum non est necessaria umbra adueniente veritate. Est enim lex vetus umbra, ut ex diuo Paulo ostendimus, Euangelium autem veritas, quemadmodum ait Diuus Ioannes: Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est.

Plenus sum.) Hoc est diues sum, vestris sacrificiis non egeo. Vel sic: Satur sum, pariunt mihi nauseam sacrificia vestra. Non me placabitis, nisi Euangelicam puritatem amplectamini.

Holocausta arietum.) Holocausta tota in altari cremabantur, victimæ non item. Sacrificium comprehendit holocaustum & victimam, siue hostiam.

Sanguinem vitulorum.) Non omnem sanguinem repudiat, sed eum, qui ex brutis fundebatur animalibus: Christi autem sanguine placatur.

Sacrificium frustra.) Ideo Iudæorum sacrificium cassum siue mendax appellat, quia cum esset figura, & usque ad Christi mortem duraret, iam nunc mendax est, quoniam eum innuit venturum, qui iam venit.

Incensum abominatio est mihi.) Capitur incensum pro holocausto, erat enim holocaustum totum incensum. Vel pro thure, quod in templo propter eius odorem cremabatur. Et est sensus: Fœtet mihi odor vester. Loquitur Deus more humano. Tu verò vide quanta sit peccati deformitas & fœditas, cum efficiat ut odoriferum thus in fœtorē conuertatur. Contrā verò virtus odorem mittit suauissimum, & ipse vir pius, virtutum ornamentis munitus odor appellatur, quemadmodum dicebat diuus Paulus: Christi bonus odor sumus Deo.

Neomeniam.) Festum erat quod Iudæi celebrabant in principio mensis, vel in nouilunio, quod apud Iudæos idem erat: utebantur enim lunis pro mensibus.

Odiuit anima mea.) Loquitur Deus more humano, ut eum intelligamus, quemadmodum paulo post: Laboravi sustinens. & alio in loco: Præbui mihi laborem in iniquitatibus tuis.

Et cum extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis. Et cum multiplicaueritis orationem, non exaudiam. Manus enim vestre sanguine plene sunt. Lauamini, mundi estote, auerte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Quiescite agere peruersè: discite bene facere. Querite iudicium, subuenite oppresso: iudicate pupillo: defendite viduam. Et venite, & arguite me, dicit Dominus. Si fuerint peccata vestra ut coccinum, quasi nix dealbabuntur: & si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erunt. Si volueritis, & audieritis me, bona terra comedetis. Quod si nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos, quia os Domini

COMMENT. IN ESA.

Domini locutus est. Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij? iustitia habitauit in ea, nunc autem homicida. Argentum tuum versum est in scoriā: vinum tuum mistum est aqua.

Et cum extenderitis.) Mos fuit apud antiquos, quemadmodum nunc apud nos, *Psal. 42.* in precationibus fundendis manus leuare. Ita Dauid, *Expandi*, inquit, ad te manus meas. Et alio in psalmo: *Elevatio manuum mearum sacrificium vesperti-*
Exo. 17. num. Sic pugnantibus Iudæis Moyses manus ad cælum tollebat. Significamus hac corporis actione, misericordiam diuinam implorare, & ad sanctissimum numen tanquam ad arcem tutissimam confugere. Et ideo ad Deum manus leuamus, ut ipse eas suis manibus accipiat, nōq; diuino præsidio muniat & sustentet. Sed si manus nostræ sint coinquinatæ, si opera nostra sint impia, quomodo Deus suis purissimis atque sanctissimis manibus suscipiet nostras immundas & contaminatas? Est igitur horum verborum sensus: Cum ad me confugeritis pressi afflictionibus & calamitatibus, meum præsidium implorantes, nec vos videbo, nec exaudiam. Id sentiebat ille, qui apud Ioannē dicebat: Scimus quia peccatores Deus non exaudit. Est tamen hoc de illis peccatoribus intelligendum, qui nolunt se à sceleribus abducere, nec de sua cōuersione cogitare. Hos nō exaudit Deus, quia non animo eum querunt, sed solum lingua. Eos verò exaudit, qui ad eum animo attrito confugiunt. Talis fuit publicanus ille, quem Christus apud Lucam asseruit egressum fuisse è templo iustificatum. Ad cuius pleniorē intellectum ea poteris videre, quæ sequuntur.

Manus enim vestra sanguine plene sunt.) Reddit causam cur auertat oculos à peccatoribus, cum ad ipsum manus extendant, nimirum quia eorum manus sanguine, hoc est eade prophetarum, aliorumq; hominū sint pollutæ. ideo eas non vult suis manibus attingere: quin potius oculos auertit, eorumq; preces non exaudit.
Prou. 28. In Prouerbiis ita ait scriptura: Qui declinat aurem suam, ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis. Et *Esaías*, Non est, inquit, abbreviata manus Domini, ut saluare nequeat: nec aggrauata est auris eius, ut non exaudiat, sed iniquitates vestre diuiserunt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis ne exaudiret. Quibus verbis ostendit diuinus vates esse peccatum nostrum murum quendam nos à Deo diuidentem & separantem. Et *Ieremias* Dominum alloquens, *Posuisti*, inquit, nubem, ne transeat oratio: vbi vides esse peccatum nostrum cum nube cōparatum. Nam ut nubes fumus est eleuatus, à terra egressus, sic peccatum fumus est, à nobis qui terra sumus, confurgēs. Et ut nubes radiorum solis splendorem impedit, sic peccatum ob suam caliginem & densitatem est nobis impedimento, ne diuinæ gratiæ splendida luce collustremur. Ex quo efficitur ut anima peccatoris flagitio mortifero cooperti iaceat in obscuro, diuino hoc lumine priuata, & à Deo nō exaudita. Considera peccati pondus. Contrā vero vir iustus & pius in afflictionibus suis exauditur à Deo, ad quem tanquam ad certissimum defensore confugit. Clamauit ad me, ait Deus per regium vatem, & exaudiam eum, cum ipso sum in tribulatione: eripiam eum, & glorificabo eum. Et *Psal. 33.* alio in psalmo scriptum est: Clamauerunt iusti, & Dominus exaudiuit eos, & de
infra 65. omnibus tribulationibus eorum liberauit eos. Et apud *Esaías* ait Dominus: Antequam clamēt ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam. Et quauis Deum offenderis, ne peccatis tuis desperationem adhibeas, sed animo pœnitenti & contrito clama, Deum ardentem obsecra, & ipse te exaudiet. Contemplan-
Ioan. 2. re Ionam, qui cum Deum offenderet, & proiectus esset in mare, & à pisce magno deuoratus, tamen animum erexit, & ad Deum leuauit, preces fudit, & liberatus est. Intuere viri huius admirabilem in Deum fiduciam. Tumebat mare, fluctus ab imis sedibus ad cælum rapiebantur, saeuientibus ventis procella terribilis

CAP. PRIMVM.

13

bilis interitum miserabilem, ac triste naufragium minabatur. Proicitur Ionas in mare, ruit præceps in pelagi profunditatem, diglutitur à pisce, descendit ad ima maris, nulla spes salutis apparebat. Et tamen ipse, vbi omnia desperata videbantur, sperauit, Deum vehementer obsecrauit, eumque toto animo quæsiuit, & fuit à periculo ingenti mirabiliter ereptus. Imò id quod eius necis causa videbatur, eum eripuit: piscis qui eum deglutit, eum seruauit. Talis est enim afflictio humana, quæ cum videatur tranquillitatem eripere, est ipsius animi tranquillitatis & quietis conseruatrix. Calamitas qua flagitiosi homines viro iusto perniciem moluntur, eum mirabiliter à vera perniciē custodit. Nunc considera quid peccatum secum afferat ponderis & detrimenti. Nec mare immensum, nec piscis ingens, nec profundissimæ abyssi cauernæ impediuerunt Ionæ preces, & peccatum eas impedit. Propter peccatum repudiat Deus sacrificia, quibus antea placabatur, non exaudit preces, non vult videre manus ad eum leuatas, quin potius oculos auertit. Ita enim ait: Cum extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis. Si tu Domine nos non videris, si nos oculorum tuorum fauore non fueris prosecutus, quid faciemus? Peribimus absque dubio. Id intelligens clarissimus ille vates Dauid, canebat: Auertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus. Et alio in psalmo: Ne auertas faciem tuam à me. Et in alio: Respice in me, & miserere mei. Et *Iob*, Cur, inquit, faciem tuam abscondis, & arbitraris me inimicum tuum? Et *Ieremias*, Intuere, inquit, Domine, & respice opprobrium nostrum. Medicinam suarum calamitatum in
Thre. 5. Dei visu collocabat. Vidit Deus Petrum, qui cum negauerat, & in se reuersus
Luc. 12. exiuit foras, & vim lachrymarum profudit. Visus à Domino *Matthæus* reliquit
Matt. 9. telonium, & caducas opes, eumque secutus est. Quid opus est plura? Ut
Luc. 5. gnes ad se ferrum trahit admirabili vi, sic Dei visus, eos, quos vult, ad se mirabiliter rapit. Relinquamus igitur peccata nostra, ut Deus nostra sacrificia acceptet, preces exaudiat, & oculos illos suos misericordes ad nos conuertat. Illud est præterea aduertendum, cur tantum hoc in loco Deus obiciat Iudæis sanguinem manuum suarum. Mirum enim videtur non obieisse illis superbiam, auaritiam, ambitionem, idolorum cultum, multaque alia scelera, quibus ipsi erant irretiti & coinquinati, sed tantum sanguinem, quo manus suas maculauerant. Ad quod scio posse respondere multos, per sanguinem intelligi peccatum in communi, quemadmodum dicitur in psalmo: Libera me de sanguinibus Deus,
Psal. 50. Deus salutis meæ. Ego verò etsi hanc explanationem non reiicio, aliam tamen libentius amplector. Existimo enim Deum hoc in loco ad Scribas & Phariseos sermonem dirigere, & ad ceteros Iudæos infideles, qui in Iesum Christum irruerunt, eius sanctissimum sanguinem postulantes & dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Effuderunt sanguinem iusti, & vineæ hæredem verum
Mat. 27. Dei filium, seruatore nostrum pessimi coloni occiderunt. Ideo hoc peccatum tantummodo hoc in loco illis obicit, quo nullum aliud potest maius & scelestius excogitari.

Lauamini, mundi estote.) Lauate manus vestras sanguinolentas & pollutas, si vultis, ut ego ad eas oculos conuertam. Lauate animas vestras lachrymis & pœnitentia, & mundi estote: hoc est, in puritate perseuerate. Date operam ut vos iterum non contaminetis. Multi se abluunt, sed mundi non sunt, quia statim eadem peccata admittunt, & post lachrymas, quibus sordium maculas deleuerant, ea, quæ deploraauerant, iterum repetunt. Hos appellat diuus Petrus Apostolus in epistola sua secunda canes ad vomitum reuertentes. Id quod
2. Pet. 2. Salomon in Prouerbiis scriptum reliquerat. Abluamus igitur nos ipsos, & in
Prouer. 26. puritate manere studeamus, iuxta id quod ait *Ieremias*: Laua à malitia cor
Ierem. 4. tuum Ierusalem, ut salua fias. Sed vide obsecro, & attento animo considerata pœnitentiæ vim & excellentiam. Inuocauit Propheta cælum & terram,
B contem

COMMENT. IN ESA.

contemplans memoriæque repetens populi flagitia. Plorauit, ingemuit, & interitum æternum minatus est. Ostendit Deus iram suam dicens, non suscepturum esse sceleratorum sacrificia, quin potius thus esse illi abominationem, & eorum solennitates odisse, & se non esse eos exauditurum, nec visurum, quamuis manus ad cælum extulissent, & preces multiplicassent. Nónne vides peccatorum vlcera propè insanabilia? Nónne vides ægritudinem incurabilem? Vide quid nunc dicat: Lauamini, mundi estote, & cætera quæ sequuntur. Quid hoc est? Nónne dixerat Deus se eos non esse exauditurum? Dixerat: Sed tanta est pœnitentiæ amplitudo, vis, & excellentia, vt per eam peccatores teterrimi ad animi candorem & puritatem perueniant, & ab om-

Ezech. 18.

nium scelerum maculis expurgentur. Per Ezechielem ita ait Deus: Si impius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis suis, quæ operatus est, & custodierit omnia præcepta mea, & fecerit iudicium & iustitiam, vita viuet, & non morietur: Omnium iniquitatum eius, quas operatus est, non recordabor. Et

Zach. 1.

per Zachariam: Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos. Potest etiam hoc ita explanari. Postquam Deus ostendit se respuere veteris legis sacrificia, nunc pro eis dicit se velle Ecclesiæ sacramenta, quorum primum baptismus est. Ac si diceret: Baptizamini, & permanete in gratia, quam confert baptismi sacramentum. Vt enim fieri non potest, consequi aliquem honores & dignitates, priusquam nascatur, sic nec spiritualium donorum esse participem, nisi fuerit per baptismum renatus. Filij Israel ex Ægypto discedentes, prius mare rubrum transierunt, deinde panem Angelorum manducaverunt, demum Iordanem transeuntes terram promissam fuerunt mirabiliter consecuti. Sic tendentibus ad cœlestem patriam primò occurrit baptismus, cuius figura fuit mare rubrum, quemadmodum Apostolus in prima ad Corinthios asseueranter affirmat.

1. Cor. 10.

Psal. 73.

Ibi obruuntur peccata, iuxta id, quod dicitur in Psalmo: Contriuiisti capita draconum in aquis. Post baptismum sequitur manna, hoc est dulcis animi oblectatio. Tandem transacto Iordane, finito itinere, sequitur vt animæ pœnitentiæ sacramento abluta, aliisque sacramentis roborata ex hac vita migrantes æternam illam beatitudinem, veram promissionis patriam consequantur.

simile

Auferre malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Docet hic locus cogitationes nostras à Deo videri, nótque non solum omne maleficium vitare debere, sed etiam operam dare, vt omnem animi cogitationem puram integrâque feruamus. Aquila, vt ferunt, pullos suos, quos habet in nido, aduersus solem ponit, vt illum veluti authorem vitæ cognoscant. Sol enim & animal, vt aiunt phyci, animal gignunt: & eos, qui solis radios non ferunt, nec valent ipsum solem intueri, è nido tanquam spurios aut alienos eiiciunt. Sic nos paruas adhuc cogitationes versus iustitiæ solem dirigamus, vt ad Deum oculos leuantes, eum authorem atque dominum cognoscant. Eas verò, quæ Deum intueri noluerint, nec in eum oculorum aciem dirigere, tanquam extraneas & illegitimas ab animi nido eiiciamus, easque, dum paruas sunt, ad petram, hoc est ad Christum allidamus, iuxta id, quod dicitur in Psalmo: Beatus qui allidit paruulos ad petram. Hoc enim est auferre malum cogitationum nostrarum.

Psal. 136.

Quiescite agere perversè. Id est, cessate à maleficiis, nolite amplius iniquè agere. Sed quoniam non sat est desistere à malo, sed necesse est in virtutis actiones incumbere, addidit: Discite benefacere. Et animaduerte. Non dicit: Discite benedicere, sed benefacere. Plus Deus exaudiuit grauiorem atq; submissiorem tonum nostrarum factorum, quàm acutos atq; magnos clamores vocû nostrarum. Qui dicit, nec id efficit, quod docet, cotis vsurpat officium, quæ ferrum reddit acutum, cum ipsa inutilis sit ad secandû. Et vt pictor pulchram atq; elegantem pingit imaginem, cum ipse sit turpi quadam tæditate insignitus, sic est qui virtutem verborû coloribus exornat, cum ipse nullo virtutis colore, nullis veris honestatis

similitudo
similitudo

nestatis ornamentis sit decoratus. Quid tibi prodest alios in portum dirigere, cuiusque viam demonstrare, cum tu nolis è mediis fluctibus discedere? Ex hoc loco colliges virtutem non esse nobiscum natam, sed necesse esse vt eam discamus, & comparemus. Nihil enim quod natura insitum & innatum est, aliter atque est affuescit, vt Aristoteles in libro secundo de moribus asseruit. Ex quo perspicuum est, nullam omnino moralium virtutum, vt ibidem Aristoteles contestatur, nobis ingenerari natura, sed cōsuetudine comparari. Sunt tamen in nobis semina quædam innata virtutum, vt igniculi quidam, quos nos celeriter malis moribus ita ferè restringimus, vt virtutis lumen nusquam appareat, nisi accedat regina ratio, cui obtemperantes virtutem consuetudine comparamus. Non loquor de virtutibus infusis, sed de moralibus, quas acquisitas vocant.

CAP. PRIMVM.

15

Querite iudicium. Petite à Domino scientiam, qua muniti iustè ac sapienter iudicetis. Id quod fecit Salomon: de quo dicitur in Psalmo: Deus iudicium tuum regida, & iustitiam tuam filio regis. Vel sic: Facite omnia cum iudicio, date operam vt omnia maturè atque ordine geratis, non repentino quodam quasi vento impetu animi incitati.

Subuenite oppresso. Ferre opem indigentibus, iniuriâque ab iis, quibus infertur, propulsate. Ita dicitur in Prouerbiis: Erue eos, qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum, liberare ne cesses. Et Iob, Oculi, inquit, fui cæco, & pes claudus, pater eram pauperum, &c. Et in eodem capite: Liberaui pauperem vociferantem, & pupillum cui non erat adiutor. Iuxta sententiam diui Ambrosij libro primo Officiorum, qui non repellit à socio iniuriam, si potest, tam est in vitio, quàm ille, qui facit. Colliges hinc in quàm deprauata opinione versentur illi, qui alios non curant, qui de fratrum salute nunquam cogitant, qui dicunt cum Cain: Nunquid custos fratris mei ego sum?

Et venite, & arguite me. Facite quæ modo numeravi, inquit Deus, incumbite in virtutes, opera charitatis exercete, & si vos non fuero remuneratus, intendite mihi litern, & me quasi ingratum arguite. Adestote & disceptemus in iudicio. Ita apud Michæam: Iudicium Domini cum populo suo, & cum Israel diiudicabitur. O summam clementiam, & infinitam Dei nostri bonitatem, qui cum nos propter scelera nostra possit optimo iure euertere, vult tamen nobiscum in iudicio contendere. Vbi vides non esse vi atque oppugnatione conficiendum id, quod prius potest rationibus effici & concludi. Est autem magnopere aduertendum quantam fiduciam præstet Deus bonis operibus nostris, ad cuius rei maiorem euidentiam vide ea, quæ sequuntur.

Si fuerint peccata vestra vt coccinum. Sensus est: Si feceritis quæ dixi, ego vobis peccata vestra etiam grauissima condonabo. Loquitur Deus cum peccatoribus, quibus dicit se illis peccata dimissurum, si bona opera exercuerint. Aspiciis hic apertissimum locum contra eos, qui omnia tribuunt fidei, operibus autem nihil. qui cum nihil minus sint quàm fideles, semper fidem habent in ore. Hoc tamen dicimus, nulla opera nostra ex cōdigno mereri gratiam, qua iustificamur, cum ex impiis iusti efficiamur. Si enim gratia est, iam non ex operibus, alioquin, vt ait Apostolus, gratia iam non est gratia. Est tamen necesse vt in huiusmodi iustificatione concurrat motus liberi arbitrij, quod quidem fatemur. At post iustificationem cum gratia gratum faciente de condigno meremur, in diuina tamen pollicitatione statumen & firmamentum nostrarum operum collocantes. Carterû opera primam iustificationem præcedentia, et si iustificationem ipsam non mereantur, prouocant tamen Dei misericordiâ ad illam homini dandam, ipsamque hominè disponunt ad ipsam recipiendam. Et ante iustificationem & si quis habeat fidem, tamen talis fides mortua est. Et post iustificationem si se mortiferis sceleribus inquinauerit, amittit gratiâ, manente fide, quæ, vt ait diuus Iacobus Apostolus, sine operibus mortua est. Qui enim fieri potest, vt viua dicatur, quæ vita, hoc est

Gal. 5. est, charitate caret? Illa fides viua est, quæ, vt ait diuus Paulus, per charitatem operatur. Illam verò, quæ sine charitate est, non prodesse per se solam ad æternam vitam consequendam, indicat apertissime idem Apostolus ita ad *1. Cor. 13.* Corinthios scribens: Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Quid ad hæc respondebunt Lutherani, qui sola fide gloriantur, opera autem charitatis reiciunt, non esse necessaria affirmantes? Qui fieri potest, vt non sint necessaria opera, si nos Deus est secundum ea iudicaturus? Vide quid dicat diuus Paulus in epistola ad Romanos: Deus reddet unicuique secundum opera sua. Vbi vides nullam hic de fide fieri mentionem, sed de operibus. Sed quid cito Paulum? Ipsa veritas, ipse Christus Deus noster in hunc modum apud Matthæum loquitur: Filius enim hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis, & tunc reddet unicuique secundum opera eius. Hæc apud Matthæum capite sextodecimo. Nihil muto, ipsa verba formalia scribo. Quid potest esse clarius contra Lutherum?

Matth. 7. Si sola fides satis est, cur ait Christus apud Matthæum: Multi dicent mihi in illa die: Domine Domine nōne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nunquam noui vos. Discedite à me omnes, qui operamini iniquitatem. Et paulo post: Omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificauit domum suam super arenam. Vbi Christus apertissime docet, neminem esse vitam æternam consecuturum, nisi sit charitate præditus, etiam si tantam fidem habeat, vt in nomine Christi vaticinetur, & dæmonia eiciat. Id intelligens diuus Ioannes, Qui, inquit, non diligit, manet in morte. Et diuus Iacobus, Estote, inquit, factores verbi, & non auditores tantum, fallentes vosmetipsos: quia si quis auditor est verbi, & non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum natiuitatis suæ in speculo, &c. Vbi vides non auditores verbi tantum, sed factores esse iustos. Sed dicis Lutheri hanc epistolam non esse diui Iacobi. Ego certe potius credo Ecclesiæ illam esse diui Iacobi asserenti quàm tibi. Sed quid respondebis ad epistolam ad Romanos, quam esse diui Pauli tuipse fateris? Ita enim illic ait Apostolus: Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. Lege scripturam, vbique inuenies opera commendari. Apud Matthæum *Matth. 20.* Christus nos ad operandum in vineam mittit. Et alibi, Sic luceat, inquit, lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cælis est. Et alibi reddens rationem quare perducturus est iustos ad regnum sempiternum, opera charitatis commemorat, nulla ficta metione de fide: line qua tamen, vt ait diuus Paulus, impossibile est Deo placere. Diuus *2. Pet. 1.* Petrus princeps Apostolorum in epistola sua secunda ita ait: Satagite vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis. Et diuus Paulus *2. Cor. 5.* in secunda ad Corinthios testatur, ituros nos esse ante tribunal Christi, & ibi manifestandos, vt referat vnusquisque propria corporis, prout gessit siue bonum siue malum. Et hoc in loco asserit Deus per Esaiam daturum se esse gratiam impijs, eisque peccata remissurum, si in virtutum opera incubuerint: nam seipsum præparanti, & quod in se est facienti Deus non denegat gratiam. Et tamen asserit Lutherus opera non esse necessaria, sed solam fidem: cum opera non solum valeant ad gratiam consequendam, sed etiam ad eam conseruandam, & cum fides sine operibus sit mortua, & Deus nos secundum opera nostra sit iudicaturus. Si ego hæc ex meo sensu depromerem, non mirarer non adhiberi mihi fidem: Sed cum hæc sint ex diuinis literis apertissima, est admirandum esse homines tam stupidos, qui tanta nube testium non moueantur. O insipientes Lutherani cur Lutheri creditis homini perditissimo, potius quàm diuo Paulo doctori gētium? potius quàm diuo Petro Apostolorum principi? potius quàm Chri-

sto

sto cœlesti atque summo doctori? qui ideo humanam naturam inexplicabili ratione sibi copulauit, vt hominum genus doceret, & à tenebris vindicaret, & viam veræ salutis consequendæ aperiret. Sed iam ad literam explanandam accedamus, cuius hic est sensus: Si peccata vestra sanguinea & rubra veluti coccinum & vermiculus fuerint, tamen velut nix & alba lana dealbabuntur. Videtur alludere ad id, quod dixerat: Manus vestræ sanguine plenæ sunt. ac si dicat: Etsi anima vestra contaminata fuerit, ego tamen eam lauabo, si vos opera bona exercueritis, ei que candorem tribuam. Coccinum color est splendorem ruboris ostendens: dicitur Lusitanè gram. Vermiculus est minium: appellatur à Lusitanis Vermelham. Capitur etiam pro colore purpureo, quam ob causam potest verti: Si fuerint instar purpuræ.

Si volueritis & audieritis.) Non dicit: Comedetis necessario bona terræ. Sed si volueritis & audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis, &c. Vides hic apertissime liberum nobis arbitrium relinqui. Præter hoc testimonium sunt multa alia in diuinis literis liberum arbitrium planè contestantia, quorum duo tantum commemorabo. Alterum est Ecclesiastici, cuius ad litteram hæc sunt verba: Deus ab initio constituit hominem, & reliquit illum in manu consilij sui: adiecit mandata & præcepta, si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitam seruare. Apposuit tibi aquam & ignem, ad quam volueris porrigere manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei, dabitur illi. Alterum testimonium simile huic est in Deuteronomio, vbi ita scriptum est: Considera quòd hodie proposuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & econtrario mortem & malum, vt diligas Dominum Deum tuum, & ambules in vijs eius, & custodias mandata illius, ac cerimonias, atque iudicia, & viuas ac multiplicet te, benedicatque tibi in terra, ad quam ingredieris possidendam. Si autem auersum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atque errore deceptus adoraueris deos alienos, & seruietis eis, prædico tibi hodie quòd pereas, & paruo tempore moreris in terra ad quam Iordanæ transiisse ingredieris possidendam. Testes inuoco hodie cælum & terram, quòd proposuerim vobis vitam & bonum, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam, vt & tu viuas, & semen tuum. Aspicias hæc loca apertissime indicare arbitrij libertatem. Essent enim penitus superuacanea & ridicula, nisi liberum esset arbitrium. His adde præcepta & consilia, quibus plenum est vetus ac nouum Testamentum, quæ essent omnino inutilia, & prorsus exhibilanda & ridenda, si nihil esset in nostra potestate, sed omnia fataliter, vt aiunt, & necessario euenissent. Ex quo sequeretur, nullam esse omnino religionem. Quis enim locus preceationibus? Quis votis? Quis sacrificijs relinqueretur, si cuncta ineuitabili necessitate futura esse crederemus? Aristoteles in libro de interpretatione apertè ostendit non omnia necessario euenire, sed esse liberum hominum arbitrium: quod à Socrate, & Platone, aliisque excellētibz philosophis iam antea fuerat asseritum. Fuerunt tamen hæretici nonnulli, qui aduersus sacrarum literarum euidentissima testimonia liberum arbitrium negarunt: quorum sectam ab Ecclesia damnatam & sepultam renouauit modo Martinus Lutherus hæreticus detestabilis, errorum ac vitiorum ingens ac propè infinita vorago, qui articulo trigesimo sexto suarum hæresum liberum arbitrium ait esse rem de solo titulo, sed re vera nihil prorsus esse.

Bona terræ comedetis.) Hoc est, Eritis in hac vita felices, opibus affluentes. *Psalm. 26.* test etiam hoc de illa terra intelligi, de qua dicebat diuinus psalmes: Credo videre bona Domini in terra viventium. Hæc est æterna beatitudo, de qua Christus seruator noster, Beati, inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Hæc est vera *Matth. 5.* illa terra promissionis, quam Deus Aegyptum relinquentibus, & mundi tenebras atque vanitates aspernantibus promittit.

Gladus deuorabit vos.) Id est, gladio hostium vestrorum interficiemini. Poteris per gladium quaecunque calamitatem intelligere. Sed si per bona terræ gloria cælestis intelligatur, consequens erit, ut nomine gladij æternum supplicium significetur.

Quia os Domini locutum est.) Ac si diceret, Hoc est certissimum, quoniam Deus qui nec fallit, nec fallitur, illud dicit. In libro Numerorum ita scriptum est: *Num. 23.* Non est Deus ut homo, ut mentiar: nec ut filius hominis, ut mutetur. Poteris per os Domini Prophetam intelligere, iuxta id, quod ait Deus per Ieremiam: *Ierem. 15.* Si separaueris preciosum à vili, quasi os meum eris. Ac si hic diceret Esaias: Hæc dico non quatenus homo, sed quatenus Propheta: ideo certissima absque dubio sunt.

Quomodo facta est meretrix.) Miratur Propheta & deplorat Hierosolymæ calamitatem, quæ cum olim fuisset fidelis, imò fidelium domicilium & receptaculum, facta esset meretrix, hoc est infidelis. Sciebat propheta fuisse ciuitatem illam quondam florentissimam, virtutum præsidio munitam, religione & iustitia veluti mœnibus septam. Ideo non poterat continere lachrymas, videns eius casum & ærumnas: cum pro religione idolorum cultus, pro iustitia iniquitas, pro charitate homicidia, pro aliis denique virtutibus nefaria scelera successissent. Etsi hic locus possit de corporis fornicatione intelligi, existimo tamen esse eum de animi fornicatione, hoc est de idololatria intelligendum. Illa ciuitas & illa anima est meretrix, quæ sponsum suum Deum derelinquit, & cum idolis coniungit. Ita intelligitur locus ille Ieremæ: In omni colle sublimi, & sub omni ligno frondoso tu prosternebaris meretrix. Et illud Ezechielis: *Ezech. 16.* Edificasti tibi lupanar, & fecisti tibi prostibulum in cunctis plateis. Hinc est illud, quod Dominus Iesus apud Matthæum obiiciebat Iudæis: *Matt. 12.* Generatio mala & adultera signum querit. Generationem adulteram illos vocat, quia eo ipso contempto mundum, dæmonem, & carnem sequebantur. Et quanquam hic locus Esaiæ de Hebræis suæ ætatis intelligitur: ego tamen existimo esse præcipue ad Scribas & Phariseos, ceterosque Iudæos infideles tempore Christi referendum.

Plena iudicij.) Hoc est, in qua olim æquissimi iudices extiterunt.

Argentum tuum versum est in scoriā.) In literis diuinis nomine argenti sacra doctrina intelligitur, iuxta illud, quod dicitur in Psalmo: Eloquia Domini eloquia, quia casta, argentum igne examinatum. Ideo sensus est: Heu ciuitatem infelicem, ubi pro vera doctrina regnat mendacium, & pro diuinis præceptis Phariseorum traditiones.

Vinum tuum mistum est aqua.) Hoc est, nulla est mera atque germana virtus iustitia mista est crudelitate, vltione, & malitiosa quadam iuris interpretatione. Fortitudo mista est temeritate, & animi elatione: temperantia coniuncta est cum negligentia & ignauia: prudentia malitiam sibi & calliditatem copulauit. Nullam denique virtutem tenes puram ac solidam, umbra tantum virtutum, atque imaginibus vteris. Qui vitam monasticam proficitur, tunc dicitur aquam miscere vino, quando mundi oblectationibus delinitur, quando rebus sanctis & feruentibus inserit res viles & frigidas, quando denique propriam retinet voluntatem. Qui populo concionantur, aquam vino miscunt, si reprehensionibus adulationes adiungant, & puram atque utilem veritatem silentio transcapr.

Principes tui infideles, socij furum: omnes diligunt munera, & sequuntur retributiones. Pupillo non iudicant, & causa viduæ non ingreditur ad illos. Propter hoc ait Dominus Deus exercituum fortis Israel: Heu ego consolabor super hostibus meis, vindicabor de inimicis

micis meis. Et conuertam manum meam ad te, & excoquam ad purum scoriā tuam: & auferam omne stannum tuum. Et restitutam iudices tuos, ut fuerunt prius, & consiliarios tuos sicut antiquitus. Post hæc vocaberis ciuitas iusti, vrbs fidelis. Sion in iudicio redimetur, & reducent eam in iustitia, & conteret scelestos & peccatores simul: & qui dereliquerunt Dominum, consumentur. Confundentur enim ab idolis, quibus sacrificauerunt. Et erubescetis super hortis, quos elegeratis, cum fueritis velut quercus defluentibus folijs, & velut hortus absque aqua. Et erit fortitudo vestra ut fauilla stupa, & opus vestrum quasi scintilla, & succendetur vtrunque simul, & non erit qui extinguat.

Principes tui infideles.) Potest referri ad fidem theologalem, vel ad eam quæ est dictorum conuentorumque substantia, quæ est fundamentum iustitiæ. Hi principes Pharisei erant, qui omnia iura diuina & humana peruertebant, propter eum, quem ipsi concupiebant, principatum. Socij erant furum, quoniam fures defendebant, & ipsi rapinis vsurisque pasciebantur. Vnde ipsa veritas Christus Deus noster intrans in templum, eiiciens vendentes & ementes dicebat: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum.

Omnes diligunt munera.) Retulit propheta in tabulas vitiorum, & numerauit in catalogo scelerum munera diligere. Et alio in loco ait: Væ qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. In Exodo scriptum legimus: Non accipies munera, quæ excæcant etiam prudentes, & subuertunt verba iustorum. Quæ sententia est etiam scripta in Deuteronomio capite sextodecimo, & multis alijs in locis. Principes ac iudices qui omnia suis commodis metiuntur, non reipublicæ vtilitate, ipsam rempublicam euertunt, nisi ipsi prius euertantur. Id quod sequitur: Pupillo non iudicant, & causa viduæ non ingreditur ad eos, in promptu est: Nam cum omnia pro muneribus agant, facile pauperes pupillos & viduas contemnunt. Id ipsum obiicit illis Ieremias in hunc modum: Causam viduæ non iudicauerunt, causam pupilli non direxerunt.

Fortis Israel.) Id est, qui olim Israelem fortissimè liberauit.

Heu consolabor.) Prædicat Deus se Iudæos puniturum: & loquens humano more dicit se consolatione afficiendum esse. Solent enim homines iniuria lacessiti vltione inimicorum suorum delectari. Tu vero contemplare Dei nostri summam pietatem. Volens pœnas sumere, prius ingemit & plorat. Est enim particula Heu interiectio dolentis & plorantis. Plangit clementissimus pater Iudæos infideles & sceleratos. Eodem modo appropinquans Hierosolymæ, videns eam vim lachrymarum profudit, quoniam erat eam per Romanos euerurus. Hanc Dei misericordiam significauit alio in loco iis verbis Esaias: Ut faciat opus suum, alienum opus eius, ut operetur opus suum, peregrinum opus eius ab eo. Opus alienum ab eo & peregrinum vocat vltionem, quam erat de reprobis sumpturus: Opus autem suum appellat misereri & parcere, quemadmodum canit Ecclesia dicens: Deus cui proprium est misereri semper & parcere: Non punit Deus ex animo, sed quia ita exigunt peccata nostra. Vult enim, ut ait Apostolus, omnes homines saluos fieri. Hoc intelligens Ieremias ita de Deo loquens ait: Non enim humiliauit ex corde suo, & abiicit filios hominum. Et Habacuc: Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis. Et Dauid: Ira in indignatione eius, & vita in voluntate eius. Quæ loca ostendunt Deum misereri nostri, non solum quando in

COMMENT. IN ESA.

Psal. 144. nos confert beneficia, sed etiam quando nos punit. Et hoc modo in omnibus suis operibus utitur misericordia. Quod sentiens Dauid, Miserationes, inquit, eius super omnia opera eius. Quem locum diuus Hieronymus ita vertit: Misericordiae eius in omnia opera eius. Ac si diceret: Nullum est opus Dei, in quo ille non utatur misericordia. Merito ergo diuus Paulus Deum patrem misericordiarum appellat, & Deum totius consolationis.

Et conuertam manum meam ad te. Hoc est, te percutiam. Ponere in aliquo manum, est eum punire. Hunc sensum habet id, quod dicitur in Psalmo: Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis, dextera tua inueniat eos, qui te oderunt. In libro Genes. 37. ubi editio vulgata habet: Manusque vestras seruate innoxias, potest verti de Hebræo: Manus ne mittatis in eum. Ita dicitur primo libro Regum: Non sit manus mea in eo. Hoc est, non eum percutiam. Eundem sensum habet id, quod capite nono ait Esaias: Sed adhuc manus mea extenta: Hoc est, non cessat eos percutere & punire. Conuertere manum, extendere manum, mouere manum, ponere manum significant punire phrasi hebraica.

Et excoquam ad purum scoriā tuam. Hoc est, te affligam & percutiam, idem sensus cum superiore. Promittit Deus se flagellaturum Hierosolymam, ut quæ beneficia non cognoscebat, supplicio corrigeretur. Et quoniam supra dixerat: Argentum tuum versum est in scoriā, permanet in eadem translatione, dicens se illi purgaturum scelerum sordes, ut separato stanno, ablata scoria, purum remaneat argentum. Fornax in qua erant igni examinandi, afflictio est. Hæc est fornax illa puerorum Babylonis, in qua aurum remanet purius & splendidius, paleæ vero fumant & consumuntur, in qua iusti illustriores redduntur, impij autem incendio flagrant. Nam eadem afflictione iustus Deum precatur & laudat, impius autem in blasphemias prorumpit: quemadmodum in eadem area sub eadem tritura stipula comminuuntur, frumenta purgantur: Et ex eadem olea sub eodem prelo oleum & amurca egrediuntur: & pari atque eodem vento salua & mellitena exagitata fragrant, & odorem suauem emittunt, cicuta vero & ruta fetorem exhalant. Euenit tamen aliquando, ut improbi afflictione corrigantur, quemadmodum argenti sordibus contaminatum igne perpolitur. Cur autem dicat Deus se ablatum esse stannum, ratio est, quia stannum speciem habet argenti, cum sit vilis quædam materia: cuius nomine hypocrisis significatur: quemadmodum scoriarum nomine alia peccata. Hanc dicendi exornationem, & metaphoram ab aurificibus sumptam inuenies apud Malachiam capite tertio, & apud Ezechielem vigesimo secundo. Sed quoniam argenti nomine diximus veram doctrinam significari, poteris hic per scoriā & stannum falsas hominum doctrinas intelligere.

Et restitui indices tuos, ut fuerunt prius. Hoc referunt nonnulli ad tempus post captiuitatem Babylonicam. Ego vero eorum sententiam libentius amplector, qui dicunt esse hoc ad tempus gratiæ præcipue referendum: Quando Deus pro patriarchis, & prophetis, & sanctis iudicibus, dedit Apostolos, aliosque viros in diuinarum literarum sapientia excellentes, virtute & charitate præstantes. Hos intus alius propheta dicebat in Psalmo: Pro patribus tuis nati sunt tibi filij, constitues eos principes super omnem terram. Hos dicit Christus apud Matthæum sessu-
Mat. 19. ros esse & duodecim tribus Israelis iudicatu-
Psal. 44. ros.

Et consiliarios tuos. Colliges hinc Dei esse beneficium, esse principum consiliarios sapientia præstantes, & ad rectam rationem consilia sua referentes. Ut grauius puniendus est, qui venenum in communem fontem coniicit, quam qui in particulare poculum: sic grauiori supplicio afficiendi sunt, qui suis deprauatis consiliis principem corrumpunt, quam qui hominem priuatum. est enim princeps veluti quidam publicus fons, quo infecto, & veneno contaminato corrumpuntur omnes, qui ex eo perniciem exhauriunt. Oportet principem uti consiliariis iustis & prudentibus. Nam sine consilio rempublicam facile labefactabit effrenata teme-

CAP. PRIMVM.

27

ta temeritate concitatus. Poteris per consiliarios omnes intelligere, qui non solum principes, sed quoscunque alios consiliis instruunt.

Post hæc vocaberis ciuitas iusti. Hoc est Christi. Iusti enim nomine in diuinis literis Christus significatur. ut in libro Sapientiæ: Circumueniamus ergo iustum. Et in Actis apostolorum: Occidebant eos, qui prænuntiabant de aduentu iusti. Hæc ciuitas, quæ pro Synagoga constituitur, Ecclesia est catholica, ex Gentibus & Iudæis congregata, quæ ob Christi fidem fidelis appellatur. Quam iis verbis præcinit eloquentissimus atque clarissimus vates: Fundamenta eius in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Potest verti ex Hebræo: ciuitas iustitiæ: & ita vertit Pagninus. Quæ versio nostræ fauet explanationi. Est enim Iesus Christus iustitia nostra, ut ait in epistola prima ad Corinthios diuus Paulus.

Sion in iudicio redimetur. Hoc est, Ecclesia catholica erit sanguine Christi redemptionem in iudicio, quia pro ea ipse patietur. Non dicit, omnes redimentur, sed Sionem, hoc est Dei ecclesiam, redimendam prædixit. Quia etsi Iesus Christus Deus noster vult omnes homines saluos fieri, ut ait Apostolus, & ad agnitionem veritatis venire, (vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus,) tamen multi non sunt huius gratiæ participes ob suam ipsorum culpam. Nullus enim extra Ecclesiam salutem consequitur. Ecclesia est arca illa, quæ sola ex diluuiio euasit. Et ut omnes, qui erant extra arcam, submersi sunt: sic omnes, qui extra Ecclesiam moriuntur, in pœnas æternas, quæ eorum scelera sequuntur, incurrent. Dicit autem Sionem redimendam in iudicio, quoniam opus redemptionis factum fuit per iudicium & iustitiam. Sunt qui hoc referant ad tempus post captiuitatem Babylonicam, quando restaurata fuit Hierosolyma. Sed in diuinarum literarum studium incumbens illud est satis perspectum & exploratum, hæc in primis dicta esse à diuino vate de Ecclesiæ ædificatione & Christi regno, quarum rerum erant umbræ & imagines vetera illa de templi & Hierosolymæ instauratione. Quid enim significare volebat illustrissimus ille ac sapientissimus rex Dauid, nisi Ecclesiæ sanctæ & Christianæ religionis constitutionem, quando hæc verba præcinebat: Quia ædificabit Dominus Sion, & videbitur in gloria sua. Tunc enim visus est Deus in gloria sua, cum eius sanctissimum nomen fuit in omni terrarum orbe celebratum, & homines à vera religione abhorrentes relicta superstitione, contempto idolorum cultu, Christum verum Deum coluerunt, eiusque sanctissimo numini se totos dedicarunt.

Confundentur autem ab idolis. Hoc est à peccatis, quæ idola appellantur. Melius tamen existimo ea de sculptilibus & falsis diis intelligere: quemadmodum dictum est in Psalmo: Confundantur omnes qui adorant sculptilia.

Super hortis. Lucos intelligit locaque amœna, ubi idolis immolabant, & actus turpes exercebant.

Cum fueritis velut quercus. Id est, Cum fueritis omni gloria spoliati. Comparat Iudæos infideles cum quercu arida nec fructus habente nec folia. Refert diuus Matthæus maledixisse Christum ficui perpetua ariditate, cum in ea quæssisset fructum, & solum folia inuenisset. Ficus illa populus erat Iudaicus, qui tunc folijs, hoc est ceremonijs utebatur & ornabatur, licet fructu charitatis non ferret. Sed modo aridus est omnino & non solum charitate, sed etiam ceremonijs destitutus. Ideo quercus sine folijs à propheta appellatur, & hortus absque aqua. Contra verò de viro iusto alibi ita ait vates noster: Et eris quasi hortus irriguus, & sicut fons aquarum, cuius non deficient aquæ. Et ab alio propheta vir iustus cum arbore fecunda comparatur semper virente, & florente, vberiorumque fructuum abundantia exornata: quæ cum perennium fontium, & amœnorum fluuiorum aquis irrigetur, nullo vnquam aestu arefcit, nulla siccitate labefactatur. Et erit, inquit, tanquam

tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet, & omnia quaecunque faciet, semper prosperabuntur. Hec arbor semper virens videtur esse palma, quemadmodum dicitur in Psalmo: Iustus ut palma florebit. Est igitur iustus non quercus sine foliis, sed palma semper foliorum pulchritudine cooperta, & fructibus pulcherrimis suo tempore ornata.

Et erit fortitudo vestra.) Idola, quibus fidebant, fortitudinem eorum appellat. Ac si diceret: Idola vestra, in quibus omne vestrum praesidium collocatis, tanquam stupa comburentur. Et omne opus vestrum, domus, moenia, & reliqua alia igne consumerentur. Et succendetur utrumque nempe fortitudo vestra & opus vestrum. Haec omnia scimus fuisse completa, quando in euerfione Hierosolymae per Titum urbs fuit funditus deleta, & moenia cum idolis incendio flagrarunt.

Annotationes ex Hebraeo in aliquot loca primi capitis.

Super Iudam & Ierusalem.) Pro super, est in hebraico ^{לעיל}. Quae dictio significat super, ut quarti Regum nono: Lenticulam olei fundes super caput eius. Significat etiam aduersus, ut Psalmo secundo: Aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Qua ratione adducti Septuaginta interpretes verterunt hoc in loco: Contra Iudam & Ierusalem. Sed quoniam non omnia quae hic sunt literis mandata, sunt contra Iudam & Hierosolymam, imò multa de illis prospera & ad voluntatem fluentia praedicuntur, videtur melior esse hoc in loco editio vulgata.

Ve genti peccatrici.) In hebraico pro va est ^{וה}: quae particula significat va, heu, & o aduerbium vocandi. In hoc eodem capite paulo post vertit interpres noster per heu interiectionem dolentis & plorantis, hic vero per interiectionem comminantis, quanquam haec comminatio sit mista cum gemitu & luctu.

Blasphemauerunt sanctum Israel.) Pro blasphemauerunt est in hebraico, ^{קלל}, à verbo ^{קלל}, naats, quod significat blasphemare, ut capite quinto in hoc eodem propheta: Et eloquium sancti Israel blasphemauerunt. Sed quoniam in coniugatione Piel, quemadmodum est hoc in loco, verba aliquando alteram insuper actionem significant, potest verti, fecerunt indignari sanctum Israelis, vel multo melius, Irritauerunt, & ad iram pronocauerunt sanctum Israelis. Nam Septuaginta verterunt: Prouocastis, seu irati fecistis sanctum Israel. Et Pagninus: irasci fecerunt. Vult propheta significare Iudeos suis sceleribus Deum ad iram pronocasse.

Non sunt circumligata.) In hebraico est ^{ללא} lo zoru, à verbo ^{לל} quod significat circumligare & constringere, quam ob causam vertit Pagninus: Non sunt constricta. Significat etiam frangere, ideo poterat Latine reddi: Non sunt fracta, hoc est aperta & compressa, ut educeretur sanies.

Neomeniam.) In hebraico est ^{חודש}, à verbo ^{חדש}, quod significat renouare, ut in Psalmo: Renouabitur ut aquila iuuentus tua. Et quoniam in vno quoque mense renouatur Luna, accipitur hoc nomen pro mense, & pro principio mensis, siue pro nouilunio. Nam apud Hebraeos menses numerabantur per Lunas, & in nouilunio incipiebatur mensis, qui quidem dies erat celebris apud eos, & solennis. Hoc nomine utitur etiam propheta paulo post in numero plurali, pro quo interpres Latinus vertit, Calendas vestras. Vbi aduerte non dixisse, calendas & solennitates odiuit anima mea: sed calendas vestras & solennitates vestras. quasi dicat Deus: Non sunt mea haec solennitates & festa, quoniam in illis vos nefarii sceleribus coinquinatis. Id statim ostendit dicens: Iniqui sunt coetus vestri. Vbi significat eos iniquitatem cum festorum celebritate solitos esse coniungere. Hoc nomen neomenia Graecum est à ^{νέος} nouum, ^{μήνη} luna, quasi noua luna.

Principes

Principes tui infideles.) Pro infidelibus est in hebraico ^{סוררים} sorerim: à verbo ^{סרס} quod significat declinare, recedere, & peruertere. Vnde Aquila vertit, recedentes. Pagninus verò declinantes, quod idem est, hoc est à recta via discedentes. Potest verti principes tui peruersi. Et quoniam verbum hoc significat etiam rebellare & non obedire, ideo Septuaginta verterunt: non obedientes, siue non obediunt: quibus assentitur diuus Hieronymus, qui in versione sua cui adiecit commentaria, habet: inobedientes. Et ita habent non nulli codices editionis vulgatae ad marginem. Sed mirum videtur tribuere inobedientiam principibus iniquis, iustis autem obedientiam, cum obedientia subiectis, non autem principibus conuenire videatur. At altè spectare si voles, & ad veritatem reuocare rationem, videbis absque dubio proprium esse boni principis obedire. Ut enim populus pareret principi, sic ille Dei legibus parere debet. Populo praest princeps, principi autem lex. In libro Deuteronomij praecepit Deus, ut qui rex constitueretur, haberet secum legem scriptam, quam legeret cunctis diebus vitae suae. In libro quarto Regum sunt haec verba monumentis mandata: Produxitque filium regis, nimirum sacerdos, & posuit super eum diadema & testimonium, feceruntque eum regem. Per testimonium lex intelligitur, quae designato principi simul cum regia corona dabatur. Vides igitur apertissime oportere regem legi obedire, eamque semper memoria tenere. Quo enim die Rex fuerit constitutus, debet legem sumere, & iuxta eam gubernare. Nec solum literae diuinae hoc dicunt, sed etiam gentium philosophi contestantur. Interrogatus Bias quisnam esset verè princeps, cum respondit, qui primus se legi subiceret. Et rectè quidem, nam, ut ait Pindarus, lex est omnium mortalium regina: quem locum refert Plato in eo dialogo qui Gorgias inscribitur. Et hac de re multa in primo dialogo de legibus, & aliis in locis disserit scitu dignissima. Nam cum iustitia sit finis legis, contempta lege fieri non potest quin princeps iustitiam contemnat: contempta autem iustitia, necessario sequetur seditiosus ac turbulentus reipublicae status: ex quo constabitur regni perniciēs, & certissimus interitus. Ex quo colligitur esse obedientiam bono principi propriam, & summè necessariam. Sed quoniam verbum hoc ^{סוררים} significat fortiter & putrescere, potest verti ex hebraeo: Principes tui putridi seu foetidi. Et id, quod est apud Oseam 4. Separatum est conuiuium eorum, potest verti: Putridum seu foetidum factum est conuiuium eorum. Nam ut in pisce, corrupto ac putrido capite totum corpus corrumpitur, sic in republica deprauato principe alij in prauitate versantur. Qui videre vult sit ne piscis corruptus aut contaminatus, aspiciat caput, hoc enim est, quod prius labefactatur & corrumpitur. Vis cognoscere reipublicae statum, intue re principem, contemplare caput. Si princeps iustitiam coluerit & pietatem, omniaque ad rationis normam direxerit, videbis subditos legibus obedientes, animorumque motus rectae rationis imperio sedantes. Contra verò deprauato principe, turpi voluptate & effrenata dominandi cupiditate corrupto, videbis populum ab omnibus virtutum ornamentis destitutum, & indomitis appetitibus atque vitiis inflammatum. Aduentu magorum ait diuus Matthaeus turbatum fuisse regem Herodem, & omnem Hierosolymam cum illo. Turbato rege statim fuit tota ciuitas cum illo turbata. Comparat igitur diuinus vates reipublicam cum pisce, cuius caput princeps est, corpus autem populus. Et significare volens Hierosolymae corruptelam ait eius principes esse corruptos & contaminatos.

Auferte malum cogitationum vestrarum.) In Hebraico est: Auferte malum ^{מאלי}, quod potest etiam verti: Operum vestrorum: & ita vertit Pagninus. Vel studiorum vestrorum: Omnia enim haec dictio hebraica significat.

Argu

COMMENT. IN ESA.
Argumentum capitis II.

Prædicat Christi Dei nostri aduentum à cælis in terram missi, ut hominum genus infinitis erroribus implicatum, & sceleribus astrictum doceret, & liberaret, eique viam veritatis ostenderet. Describit gentium vocationem, & Euangelicam pacem, & Iudeorum nefaria delicta, ob quæ eos in luctuosissimas miseras, & acerbissimas calamitates esse incursuros, & Hierosolymam funditus evertendam prænuntiat. Tandem Iudeos hortatur ut ab impietate & contumacia desistant, nolintque Christum verum Deum & verum hominem falsis criminibus in interitum vocare.

CAPUT II.

A
Mich. 4. a

*M*ons quod vidit Esaias filius Amos super Iudam & Ierusalē. Et erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles: & fluent ad eum omnes gentes. Et ibunt populi multi, & dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis suis: quia de Sion exhibit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Et iudicabit gentes, & arguet populos multos. Et constabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces. Non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebunt ultra ad prælium. Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine Dei nostri. Proiecisti enim populum tuum domum Iacob: quia repleti sunt ut olim, & augures habuerunt ut Philisthim, & pueris alienis adhaeserunt. Repleta est terra auro & argento, & non est finis thesaurorum eius: & repleta est terra eius equis, & innumerabiles quadrigæ eius. Et repleta est terra eius idolis: opus manuum suarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. Et incurauit se homo, & humiliatus est vir. Ne ergo dimittas eis.

EXPLANATIO.

Quoniam prædixerat propheta capite superiore impiorum Iudeorum venturum excidium, ac piorum hominum salutem & redemptionem: nunc explicat id futurum esse Christi tempore, quando Euangelium prædicaretur, & multi ex Iudeis, pluresque ex gentibus in Ecclesiam conuenirent. Et ut fidem sibi conciliet, idque certum & infallibile esse affirmet, ait: Verbum quod vidit Esaias: Ac si diceret: Sequitur prophetia Esaiæ vera & certissima, nam ipse id, quod dicturus est, mentis oculis aspexit.

Et erit in nouissimis diebus. Solet vetus Testamentum tempus Messie dies nouissimos appellare. Cum Iacob eximius patriarcha & propheta ad exitum vitæ vocaretur, filios suos in hunc modum allocutus est: Congregamini ut annuntiem, quæ ventura sunt in nouissimis diebus. Et cōuersus ad Iudam, Non auferetur, inquit,

CAPUT II.

quit, sceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus est, & ipse erit spectatio gentium. Quæ verba intelliguntur de Christo, quem hic vult Propheta nomine montis significare. Hi nouissimi dies sunt fines illi seculorum, de quibus ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Hæc autem omnia in figura contingebant illis, scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines seculorum deuenerunt. Hos seculorum fines & vltimam ætatem appellat idem Apostolus in epistola ad Galatas temporis plenitudinem dicens: Vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum, &c. Et diuus Ioannes in prima epistola sua horam nouissimam dicens: Filioli nouissima hora est.

Præparatus mons. Hic mons Christus est, qui, ut est apud Daniele, lapis est qui abscissus de monte sine manibus, hoc est de virgine Maria sine humano opere, sed virtute Spiritus sancti, creuit in montem magnum, & repleuit terram. Hic est mons ille, super quem ædificata est ciuitas Dei, id est Ecclesia, de qua ait Christus apud Matthæum: Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. Hæc ciuitas appellatur hic ab Esaiâ domus Domini, & Christus mons huius domus, in quo sita est Ecclesia. Est enim Christus Ecclesiæ fundamentum, ut in epistola prima ad Corinthios Apostolus asserit. Idem etiam Ecclesiam in epistola prima ad Timotheum domum Dei appellat. Aspicias Esaiam statim in principio tractare de Messia, quod est eius præcipuum institutum.

In vertice montium. Per hos montes & colles intelligit Prophetas & Patriarchas, ceterosque sanctos, qui ob animi altitudinem & celsitatem montes appellantur: quia contemptis mundi illecebris & voluptatibus ferebantur in sublime, & charitate, sapientia & contemplatione rapti in corporibus humanis vitam cœlestem imitabantur. Sed filius Dei vnigenitus Iesus Christus Deus noster montes omnes transcendit & superauit. Quod Propheta volens ostendere, dicit esse hunc montem, nimirum Christum, in vertice montium & collium: ut eius sublimitatem & excellentiam super omnes sanctos significaret. Poteris per montes eos sanctos intelligere, qui fuerunt excellentiori virtute & sapientia præditi: per colles verò eos, qui ad tantam sanctitatis altitudinem non peruenerunt.

Et fluent ad eum omnes gentes. Tanta erit huius montis sublimitas & altitudo, ut sit vniuerso orbi conspicuus, & ad illum veniant omnes gentes, eius amplitudine, charitate, & excellentia excitatæ. Prædicat diuinus vates congregandam esse Ecclesiam catholicam ex gentibus in magnam multitudinem, & coagmentandum esse corpus vnum pulcherrimum, cuius caput & magister est Iesus Christus, qui nomine montis significatur, eiusque fidem esse per vniuersas terrarum regiones longè latèque propagandam. Plenum est vetus Testamentum huiusmodi vaticiniis. Vnum tantum aut duo loca citabo. In Psalmo scriptum est: Omnes gentes seruient ei. Et in alio: Omnes gentes quascunque fecisti, venient, & adorabunt coram te Domine, & glorificabunt nomen tuum. Vbi diuinus vates gentium vocationem præcinit, & de Christi regno vaticinatur, sub quo omnes gentes erant ad veritatem venturæ. Est tamen aduertendum non dicere, Omnes homines venient: Multi enim ad Christum non venerunt: sed, omnes gentes. Nulla enim fuit gens, quæ non veniret ex omnibus quatuor mundi partibus, tam ex Oriente quàm Occidente, tam ex Meridie quàm ex Septentrione: Non tamen omnes illarum gentium homines venerunt.

Venite ascendamus. Sedentes in peccatis ad Christum non veniunt. Oporteret surgere, ire, & ascendere. Qui eunt ad Christum, ascendere dicuntur. Considera piorum hominum voluntatem, qui non solum propriam salutem desiderant, sed alios ad eandem cohortantur. Thesauri terræ communicati exhauriuntur: at spirituales thesauri, quod magis communicantur, eò magis augentur. Ideo in Apocalypsi Ioannis hæc verba scripta sunt: Spiritus & sponsa dicunt, veni: & qui audit, dicat, veni: & qui sitit, veniat. Nos igitur ascendamus, quæ sursum sunt querentes

non quæ super terram, & alios ad altissimarum rerum contemplationem & ferventem charitatem invitemus.

Et docebit nos vias suas.) Ut nos doceat vias suas, oportet ascendere ad eum tantumquam ad cælestem doctorem. Prius vias Dei discere debemus, & postea in illis ambulare. Et observa has vias Christi non doceri nisi in domo Dei Iacob, quæ est Ecclesia Catholica columna veritatis: nam extra eam nec est fides, nec salus. In Ecclesia magister est Christus, qui nobiscum est usque ad consummationem seculi. Væ illis qui talem respiciunt magistrum. Extra Ecclesiam magistri sunt homines impij & seductores à diabolo edocti & decepti, quemadmodum fuit nostris temporibus Martinus Lutherus infamia nostri seculi, homo impius & pestilens, natus ad seditionem, natura factiosus, & perniciosa novitatum amantissimus. Ad huius amicitiam conuolavit Philippus Melancthon detestabilis hæreticus, ceterique homines flagitiosi, ut suis vitiis & voluptatibus seruirent. Et quod sine lachrymis dici non debet, in apertas Lutheri fraudes, & pestiferas atque diabolicas hæreses libentissimè iurarunt: vias autem Dei, quibus ad cælestem patriam pervenitur, dereliquerunt.

Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.) Repetitio est: Lex enim & verbum Domini idem est ac Evangelium, quod hic apertè prædicatur. Nam lex vetus data fuit in monte Sinai, non autem in monte Sion. Evangelium vero exiit de Sion & Ierusalem. Hæc est nova illa lex, quam Dominus apud Ieremiam in cordibus nostris scripturum se esse pollicebatur. Dabo, inquit ille, legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam. Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Evangelio interpretatur. Hierosolymæ prædicavit Christus, & docuit Euangelium suum, & inde egressum est. Ideo non ait: In Sione & Hierosolymæ manebit verbum Domini: sed exhibit: ut de illo fonte omnes gentes significet esse rigandas, & non concludendum esse Evangelium intra septa Hierosolymæ, sed longius esse progrediendum & propagandum: Non enim solum pertinet ad populum Iudaicum, sed etiam ad omnes gentes. Ideo eas Propheta facit mutuo se hortantes, ut ad Christum ascendant, qui erat legem omnibus daturus.

Et iudicabit gentes.) Hoc est, dabit ius Evangelicum gentibus. Vel iudicabit in iudicio discretionis, discernens qui sint boni, qui verò mali: & non omnes infideles pari pœna damnandos, sed pro scelerum diversitate diversis tormentis cruciandos esse. Vel, iudicabit gentes, hoc est pro gentibus ad fidem conuersis sententiam feret contra calumniatorem demonem, casque in sua iustitia absoluet. Non enim semper iudicare aliquem est contra eum sententiam ferre, sed aliquando pro eo. Quod apertè indicat locus ille Davidis in Psalmo. *Psal. 42.* Iudica me Deus & discerne causam meam. Vel ut potest etiam verti ex Hebraico: & defende causam meam. Vbi David vir iustus pietate & sapientia præditus Deum orat, ut causam suam defendat, eumque ab hostibus liberet, à quibus se videbat falsis criminibus in invidiam, & capitis periculum vocatum. Nec solum hoc in loco, sed in aliis inquit Esaias Christum gentes iudicaturum. *Infr. 9.* Ita enim ait capite nono: Super solium David, & super regnum eius sedebit, ut confirmet illud, & corroboret in iudicio & iustitia. Qui locus apertè de Christo intelligitur. Et capite trigesimotertio: Implebit Sion iudicio & iustitia. Et capite quadragesimoptimo: Iudicium gentibus profert. Et Ieremias in hunc modum inducit Deum patrem loquentem: In tempore illo germinare faciam David germen iustitiæ, & faciet iudicium & iustitiam in terra. Cum his locis pugnare prima specie videtur id, quod ait Christus apud Ioannem: Non misit Deus filium suum in mundum, ut iudicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum. Quæ verba falsam Iudæorum opinionem redarguunt, existimantium Messiam suum fore iudicem, regemque terræ, quemadmodum fuit David &

uid & Salomon. Ipse Christus verus Dei filius cuidam de quodam mundi negotio eum interroganti respondit: Quis me constituit iudicem & diuisorem inter vos? ut est apud Lucam capite duodecimo. Et Ioannes refert eum aufugisse, cum eum regem vellent constituere. Et Pilato respondit: Regnum meum non est de hoc mundo. Præterea Esaias capite sextodecimo, non in iudicio, sed in misericordia præparandum esse Christi solium prædixit, Præparabitur, inquit, in misericordia solium eius. Et in Psalmo scriptum legimus: Vniuersæ viæ Domini misericordia & veritas. Quamuis hæc authoritates cum superioribus pugnare videantur, tamen attentius considerare si voles, videbis apertissimè nullam esse inter eas repugnantiam. Nam quotiens in diuinis literis hæc duæ voces copulantur, iudicium & iustitia, significare solent non rigorem iuris, nec iustitiam, quam vindictiuam appellant, sed excellentem quandam administrandi viam & rationem, cum omnia ordine gubernantur, & ad rectam normam diriguntur. quod maximè conuenit excellentissimo illi rerum omnium moderatori & conservatori Deo nostro, cuius consilio & sapientia mundi pulchritudo regitur & conservatur. Et quoniam hæc optima administrandi via in regno Christi conspicitur, idè prædictum fuerat à sanctis vaticiniis eum impleturum esse Sionem iudicio & iustitia, hoc est Ecclesiam suam præclare gubernaturum. Quæ gubernandi ratio non repugnat nec aduersatur misericordiae. Præterea iustitia accipitur in scriptura sæpe pro iustificatione, quando gratia Dei iustificamur. de qua iustitia possunt explanari authoritates prædictæ, quæ de iustitia loquebantur. In hanc significationem eam accipit Apostolus, cum ait in epistola ad Romanos: Iustitia Dei reuelatur in eo ex fide in fidem. Et in alio capite: Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est: iustitia autem Dei per fidem in Iesum Christum. Et ad Galatas: Si per legem est iustitia, Christus igitur gratis mortuus est. Et iustitia in hac significatione nequaquam misericordiae aduersatur. Imò fieri non potest, ut sine Dei misericordia quis à peccatis resurgat, & iustificetur. Iudicium etiam sæpenumero significat actionem, qua quis seipsum iudicat: quemadmodum ait Apostolus: Si nos ipsi iudicaremus, non vtique à Domino diiudicemur. Significat etiam ipsorum scelerum damnationem: cum enim peccator eripitur, damnatur peccatum. Deus, inquit Apostolus, mittens filium suum, de peccato damnauit peccatum. Hoc autem iudicium, quo damnantur peccata, non est absque Christi gratia & misericordia. Colliges ex his Christi aduentum non fuisse in hominum iudicium & damnationem, sed scelerum, de quo ea loca intelliguntur, quæ de primo Christi aduentu loquebantur. Ita poteris intelligere id, quod ait Christus apud Ioannem: Ego in iudicium veni in mundum. Et in alio capite: Nunc iudicium gentibus proferet, & similes, hunc possunt habere sensum: Christus in Ecclesia gentes ad fidem conuersas rectè ac pulchrè gubernabit. Vel ita: Christus gentes iustificabit. Vel, gentium peccata damnabit. Aspicias igitur etiam in his locis, quæ pugnare videbantur, maximam coherentiam & concordantiam inueniri.

Et arguet populos multos.) Arguisse Christum Iudæorum scelera planè indicat Evangelica historia. Nec per se solum, sed etiam per discipulos suos, quibus Spiritum sanctum promittens dixit: Cum venerit ille, arguet mundum de peccato, &c. Hoc est vos discipuli mei Spiritu sancto inflammati mundi scelera arguetis. Aspici hic scelera reprehendere esse munus Dei, cuiusque concionatorum. At multi sunt, qui improborum scelera tegentes, & dissimulantes, & quod peius est, laudantes, in hominum piorum vitam inuehuntur.

Et constabunt gladios suos in vomeres.) Descriptio est futuræ pacis: Ac si diceret: Tempore Messiae magna pax spiritalis vigeat. Id prædictum fuerat

COMMENT. IN ESA.

28
Psalm. 71. in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. Nam viri iusti & pii in mediis afflictionibus & calamitatibus spiritali & Evangelica pace gaudent, quam impij nullo modo assequuntur. Vbi est gratia, ibi pax est. Eam ob causam diuinus Paulus in exordio suarum epistolarum gratiam & pacem precatur: pax enim sine gratia esse non potest. De hac Christi pace intelligitur id, quod dicitur in Psalmo: Audiam quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos qui conuertuntur ad cor. Viderat vates non omnes hanc Evangelicam pacem esse habituros, ideo ait: Super sanctos suos, & super eos, qui conuertuntur ad cor. Hanc pacem coelites annuntiarunt, quando nascente Christo cecinerunt: Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus bonae voluntatis. Hæc est pax illa, quam Christus moriturus in testamento suo discipulis suis reliquit dicens: Pacem meam do vobis: pacem relinquo vobis. Sed considerandum est cur describens hoc in loco Esaias hanc Evangelicam pacem, dicat conflandos esse gladios in vomeres, & hastas in falces conuertendas. Diuus Paulus in epistola ad Romanos, Non exhibeatis, inquit, membra vestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis viuentes, & membra vestra arma iustitiæ Deo. Ex quibus verbis Apostoli apparet, membra hominis flagitiosi esse gladios & hastas, quibus animam suam lauciat & vulnerat, cum deberent esse arma iustitiæ, quibus aduersus vitia pugnaret, & in quibus Deum portaret, iuxta id quod ait idem Apostolus: Glorificate & portate Deum in corpore vestro. Nihil igitur aliud est, gladios in vomeres conuertere, & hastas in falces, quam sensus omnes omniaque nostra membra, quæ sine Christi gratia in homine flagitioso arma sunt diaboli, mundi & carnis, quibus anima nostra transfigitur, effici vomeres, agrum Domini operibus charitatis scindentes & arantes, vertique in falces fructus pietatis Deo gratissimos merentes. Et hoc modo spiritali atque Evangelica pace gaudebimus. Coercebit ratio appetitum, & omnium nefariarum cupiditatum ardorem sedabit. Sunt qui hoc referant ad pacem, quæ fuit tempore Augusti, quando Christus natus est. Tunc enim Iani tores Romæ clausæ sunt, quod nisi in summa pace fieri non solebat.

Domus Iacob venite. Prædixit Propheta montem illum altissimum Christum Deum nostrum, qui venturus erat, ut nobis viam veritatis ostenderet, & in ea gressus nostros dirigeret. Prædixit gentium vocationem, & Evangelicam pacem, ac spiritus tranquillitatem: nunc se ad populum suum conuertit, quæ domum Iacob in præsentem vocat. Inuitat igitur Iudæos, & hortatur ut accedant ad Christum, recipiant Evangelium, & ambulent in eius lumine, doctrina, & veritate. Nos verò omiſſis Hebræis ad nos ipsos sermonem conuertamus. Nos qui hætenus Deum offendimus, qui indomitis cupiditatibus incensi, fuimus in magna prauitate versati, qui in tenebris iacimus peccatorum, accedamus ad veram lucem, eamus, & ambulemus in lumine Dei nostri. Accedite ad eum, inquit diuinus Psalter, & illuminamini. Non enim patietur Deus, nos lumen sapientiæ requirentes oberare, quin potius oculos nostros aperiet, & errantibus viam consequendæ immortalitatis ostendet.

Proiecisti enim. Sensus est, Eam ob causam Hebræos hortor Domine Deus, ut mecum tui luminis fiant participes, quia eos video in tenebris versari: tu enim propter eorum scelera eos proiecisti. Quæ autem ea sunt scelera explicat cum ait: Quia repleti sunt, nempe peccatis, ut olim quando vitulum coluerunt, seque nefariis vitis contaminauerunt, & auguriis, magicisque artibus more Palæstinorum coinquinarent. Præceperat enim Deus illis, ne talibus artibus vterentur.

Pueri alieni adhaeserunt. Quidam hoc de turpissimo contra naturam crimine explanant. Quidam verò de idololatria. Ac si diceret: Iuxerunt se Iudæi Gentibus idolorum culticibus, ut simul cum illis idola colerent. Qui enim idola colunt, alieni à Deo in scriptura sancta dicuntur. Poterit ita explanari: Communi-

cauerunt

CAPVT II.

29

cauerunt cum alienigenis infidelibus, eorumque familiaritate & consuetudine vli fuerunt, quod erat illis prohibitum.

Repleta est terra argento & auro. Damnat auariciam. Nemo enim, ut ait Christus, potest seruire Deo & mammonæ. Et quoniam auarus nunquam satiatur, inquit thesaurorum non esse finem, hoc est nunquam expleri sitim cupiditatis. Quò enim magis avari diuitiis abundant, eò ardentius eas appetunt. Auarus, ut ait Salomon, non impletur pecunia. Animaduerte. Non dicit repletum est cor auro & argento, sed repleta est terra. Fieri enim potest, ut terra impleatur diuitiis, & hominis avari animus nunquam implebitur? Non sine causa Plato & Archytas Tarætinus animum hominis cupidi perforato vasi similem esse dixerunt ob insatiabilem atque infinitam voraginem appetendi. Totus mundus cor hominis non implet, quoniam mundus figuram habet rotundam, cor verò pyramidalem. Est enim perspicuum figuram sphericam pyramidali non quadrare. Tunc satiabimur, cum Deo fruamur in gloria. Satiabor, inquit vates sanctus, cum apparuerit gloria tua. Cum igitur caducæ diuitiæ non solum animum non expleant, sed in dies accendant, cur eas tantoperè concupiscis? cur Deo neglecto ad eas aspiras & raperis incredibili cupiditate inflammatus? Cur quæris thesauros in terra, cum patrem habeas in celo? Pereunt Christi pauperes fame & nuditate, premuntur inopia, & arummarum angustis, & tu pecuniam, qua illi poterant viuere, in arcula recondis. Nonne intelligis te habere inclusam vitam pauperum? Quid dico? imò sepultam. Quid est arcula avari nisi sepulchrum, vbi sepelitur vita pauperum? Cur sepelis vitam? Sed quid loquor? imò cur sepelis teipsum? Gazophylacium tuum tumulus est tui ipsius. Vbi est thesaurus tuus, ibi & cor tuum. Non ego hoc dico. Ille hoc asserit, qui fallere non potest, qui est ipsa veritas. Cum autem thesaurus tuus sepeliatur, apertissime colligitur teipsum esse cum eo sepultum. Aspice quid hoc loco dicat Esaias: asserit eam ob causam esse populum à Deo proiectum, quia repleta erat terra auro & argento, nec erat thesaurorum finis: est enim auaritia, ut ait diuus Paulus, idolorum seruitus. Et in alio loco asserit cupiditatem esse omnium malorum radicem. Vt terra quæ auri & argenti venas habet, aliis in rebus sterilis est & inculta, sic avari diuitiis affluentes, metallaque in animo portantes nullum bonum fructum producere consueverunt. Fit enim plerumque ut magnas diuitias insolentia & impietas consequantur.

Equis. Respuit Deus & redarguit fastum, & superuacaneam equorum multitudinem. Idem scriptum legimus Deuteronomij capite decimo septimo. Vult Deus ut in ipso, non autem in equis & quadrigis, & apparatu militari, omnem nostram fiduciam collocemus.

Incurruauit se homo, & humiliatus est vir. Per hominem intelligit eum, qui est obsecrus, & humili loco natus: per virum verò, nobilem, & illustri laude celebratum. Ait igitur tam plebeios quàm magnates idola coluisse, & ad sculptilia, quæ ipsi finxerant, supplices accessisse, verumque Deum repudiasse.

Ne ergo dimittas eis. Non est imprecatio, sed vaticinium. Non petit à Deo ne parcat Iudæis, sed vaticinatur non esse Deum peccata illis condonaturum, quoniam ipsi in sua prauitate & pertinacia erant permansuri. Eodem modo id, quod dixerat regius vates: Fiant eius dies pauci, & Episcopatum eius accipiat alter, non fuit imprecatio, qua obsecraret Deum vir sanctus ut aliquem tali pœna mulcicaret, sed fuit vaticinatio prædicens excidium Iudæ & Mathiæ electionem. Ita enim locum illum interpretatur in Actis Apostolorum eorum princeps & Ecclesiæ pastor. Sunt præterea multa alia eiusmodi in diuinis literis, quæ non ita accipienda sunt, quasi mala imprecantur: sed ea prædicunt vates, quæ mentis oculis ventura esse intuebantur. Huic expositioni fauet versio Pagnini habens: Et non parces eis. Non dicit: Ne parcas: sed non parces.

C 3 Ingrede

Ingredere in petram, & abscondere in fossa humo à facie timoris Domini, & à gloria maiestatis eius. Oculi sublimis hominis humiliati sunt, & incuruabitur altitudo virorum: exaltabitur autem Dominus solus in illa die. Quia dies Domini exercituum super omnem superbum & excelsum, & super omnem arrogantem, & humiliabitur. Et super omnes cedros Libani sublimis & erectas: & super omnes quercus Basan: & super omnes montes excelsos, & super omnes colles eleuatos: & super omnem turrin excelsam: & super omnem murum munitum: & super omnes naues Tharsis: & super omne quod visu pulchrum est. Et incuruabitur omnis sublimitas hominum, & humiliabitur altitudo virorum.

Ingredere in petram.) Hortatus est Propheta Iudæos, ut in Christum crederent, sed quoniam prauit eos in sua infidelitate & perfidia permansuros, inuit eorum peccatum nulla venia dignum esse: & eam ob causam esse Hierosolymam à Romanis euertendam. Hoc intelligens Esaias hortatur eos, ut ingrediantur rupes, scilicet ab exercitu Romanorum in speluncis & cauernis subterraneis abscondant. Huius timoris & vastitatis meminit diuus Lucas, apud quem *Luc. 23.* ita Christus ait: Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos: & collibus, Operite nos. Quidam hoc intelligunt de euerfione Hierosolymæ per Chaldæos. Nos in nostris ærumnis ingrediamur petram: petra autem Christus est. Ad eum confugiamus: ingrediamur in eius vulnera, ubi refugium inueniemus, & portum tutissimum contra omnes huius mundi procellas & tempestates.

A facie timoris Domini.) Vastitatem Hierosolymæ Domini timorem appellat, quoniam ibi se ostendit Deus iratum & valde timendum. Appellat etiam gloriam maiestatis eius, quoniam ipse per Romanos Iudæis infidelibus, omnique scelerum genere astrictis interitum & perniciem inferebat. Tunc enim Deus suam potentiam & gloriam ostendit, quando impios opprimit & euertit. Id indicat paulò post verbis aliis.

Oculi sublimis hominis humiliati sunt.) Describit Hierosolymæ luctuosum excidium. Ibi, inquit, non solum homines obscuro & abiecti in gemitu & lachrymis versabuntur, sed etiam nobiles & potentes in ærumnas incident acerbissimas. Supplicio & interitu penas suæ impietatis luent, & tota ciuitas ferro & flamma vastabitur, & funditus delebitur. Vtitur præteritis pro futuris, ut multis aliis in locis, & ut Prophetiæ certitudinem ostendat, quemadmodum mos est Prophetarum.

Exaltabitur autem.) Iudæi abiicientur & prosternentur: solus autem Deus magnus & sublimis apparebit, cum ab eius ira nullus Iudæorum possit fugere nec liberari. Idem ait capite quinto iis verbis: Exaltabitur Dominus exercituum in iudicio, & Deus sanctus sanctificabitur in iustitia. Non differt ab hoc testimonio id, quod iis verbis canit clarissimus vates: Cognoscetur Dominus iudicia faciens, in operibus manuum suarum comprehensus est peccator. Quidam hoc referunt ad extremum iudicium, quorum sententiam etsi non reicio: non tamen ita amplector, ut eam priori anteponam.

Dies Domini exercituum.) Sentus est: In excidio Hierosolymæ omnes elati, diuitiis affluentes, & potentia præstantes, in quos oculi omnium erant coniecti, ferro,

ferro, aut flammæ, aut captiuitati subiicientur. Eos comparat propheta cedris, quercubus, montibus, collibus, turribus, muris, nauibus Tharsis, & rebus aliis pulchritudine sua oculos videntium oblectantibus. Diem Domini exercituum super omnem superbum appellat Iudæorum vastitatem, quos cedrorum nomine vocat. Nec est nouum homines improbos & elatos cedris Libani comparari. *Psal. 44.* Vidi, inquit David, impium superexaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani. Et Zacharias, Vlula, inquit, abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt. Significari autem nomine quercuum Basan homines diuites, ostendit eodem loco Zacharias dicens: Vlulate quercus Basan, quoniam succisus est saltus munitus. Quasi diceret: Plorate vos, qui diuitiarum copia abundatis, quoniam Hierosolyma delebitur bello luctuosissimo vestris sceleribus conflato. Illud est sciendum, Libanum, ut ait diuus Hieronymus, montem esse altissimum Phœnicæ: Basan verò regionem esse Arabiæ, cui imperauit Og, qui appellatus est rex Basan.

Et super omnes montes.) Nominem montium significari homines improbos ostendit locus Ezechielis ita habens: Hæc dicit Dominus Deus montibus & collibus: Ecce ego inducam super vos gladium, & disperdam excelsa vestra. Intelligi etiam eosdem per turres significat locus apud Esaiam capite 30. inquit: Et erunt super omnem montem excelsum, & super omnem collem eleuatum riuus currentium aquarum, in die interfectionis multorum, cum ceciderint turres. Hoc est, Dabit tibi Deus honorum abundantiam, cum adeptus fuerit victoriam, & hostes tui fortissimi corruerint. Fortitudine quoque & potentia pollentes murus appellantur. Ita apud Ieremiam: Ego dedi te murum æreum super omnem terram. Appellantur præterea naues, ut est apud Esaiam, Vlulate naues maris: quod alij verterunt, naues Tharsis. Non naues vlulant, sed homines nauibus comparati. Vides igitur locos à media scriptura depromptos & repetitos ostendentes homines potentes & diuites cedris Libani, quercubus Basan, montibus, collibus, turribus, muris, & nauibus Tharsis esse comparatos.

Et incuruabitur omnis sublimitas hominum.) His verbis ostendit præcedentia de hominibus dicta esse.

Et eleuabitur Dominus solus in die illa. Et idola penitus conterentur. Et introibunt in speluncas petrarum, & in voragines terræ à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cum surrexerit percutere terram. In die illa proiciet homo idola argenti sui, & simulachra auri sui, quæ fecerat sibi, ut adoraret talpas & vespertilioes. Et ingredietur scissuras petrarum, & in cauernis saxorum à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cum surrexerit percutere terram. Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus est, quia excelsus reputatus est ipse.

Idola penitus conterentur.) Fuisse sæpe Iudæos idolorum cultores, & vitiis terribilissimis contaminatos, & eam ob causam fuisse à Chaldæis captos & afflictos, est omnibus vetus Testamentum legentibus planum & perspicuum. Prædicit ergo Esaias in illa Hierosolymæ vastitate per Chaldæos esse idola, in quibus Iudæi spem suam collocauerant, conterenda. Poterit etiam hoc de euerfione per Romanos explanari: & per idola possunt intelligi diuitiæ. Id enim in quo quis beatitudinem constituit, & quod colit, relicto Deo, potest idolum appellari. Et diuus Paulus auaritiæ, idolorum seruitutem appellat.

Cum surrexerit percutere terram.) Id est, cum Deus euerterit Hierosolymam. *Ps. Colof. 3.*

test etiam de extremo iudicio intelligi. Existimo tamen aptiorem esse primam interpretationem, quoniam in principio capitis nō ait se super vniuersum orbem, sed super Iudam & Hierosolymam vaticinari.

In die illa proiciet homo idola.) Tantus erit metus, vt homines diuitiarum suarum, & idolorum auri & argenti obliuiscantur, dūmodo vitæ consulant. Hæc idola appellat talpas & vespertiones. Ad id amentia & cæcitatē perducti sunt Iudæi, vt imagines colerent serpentium, & aliorum brutorum animalium. Vide quid adorabant, talpas & vespertiones, animalia cæca, abiecta, & inutilia. Cū ipsi in tenebris iacerent, ea colebant animalia, quæ solem videre nequaquam possunt, eisque preces & cultus sanctissimo numini debitos adhibebant.

Et ingreditur scissuras petrarum.) Repetit id, quod dixerat, vt firmiter in memoria auditorum inhaereret. Opus enim erat, vt tantæ calamitatis memoriam nulla vnquam deleteret obliuio.

Quiescite ergo ab homine.) Epiphonema est totius huius capitis. Ac si diceret: Quoniam in nouissimis diebus ostendetur mons ille altissimus Ecclesiæ fundamentum omnes alios montes facile superans, ad quem concursuræ sunt omnes gentes eius celsitate & amplitudine excitatæ, quoniam laturus est nouam legem, quoniam vos o Iudæi, si eum non receperitis, estis in luctuosissimum excidium incursuri, & in perpetuas tenebras relegandi: quoniam venient dies in quibus Hierosolyma ob vestra impia facinora est penitus euertenda: vos magnopere hortor ne Messiam vestrum ad interitum vocetis. Quiescite ergo offendere hominem, cuius spiritus in naribus est: id est qui iram suam vobis ostendet: quia excelsus reputatus est ipse, hoc est quia magnus & potens est, qui vos poterit facile vastare. Habere spiritum in naribus est iratum esse. Dicens: Quiescite ab homine, ostendit Christi humanitatem: dicens autem: Quia excelsus reputatus est ipse, ostendit eius sanctissimum numen. Ac si diceret: Videte ne Christum contemptis verum Deum & verum hominem, qui iratus poterit vos facile perdere, & omnem vestram rempublicam labefactare, & penitus extinguere. Potest hoc ita etiam explanari: Quiescite à Christi blasphemis, qui etsi in naribus habet spiritum, hoc est, etsi homo est, & spirat, & halitum naribus trahit, vt ceteri homines: tamen secundum diuinam maiestatem excelsus est & altissimus. Præuidebat diuinus vates esse Hierosolymam ciuitatem florentissimam euertendam ob Iudæorum in simile Christum odium & impietatem. Vt enim in seminibus causa est plantarum, sic luctuosissimi excidij Hierosolymæ causa fuit scelus illud teterrimum & impiissimum, quod in Christi nece admiserunt. Et eam ob causam eos hortatur propheta, vt saltem cū se viderint afflictos, contemptos, omni ignominia & dedecore notatos, suūque statum labefactatum & radicitus euulsū, oculos aperiant, & aspiciant aliquando se ob suam impietatem in tam acerbis ærumnis versari: & desistant à sua contumacia non à magnitudine animi orta, sed à malitia, perfidia, & superbia inducta. At obstinati homines nolunt moneri, nec se hoc saluberrimo prophetae consilio instruere: imò in suis synagogis Christum blasphemant, & in suis animis iterum atque iterum occidunt.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT II.

Repleti sunt vt olim.) In Hebraico est מלאו מיקדע maleu mikkedé. Nomen *psal. 76.* מלאו significat antequam, initium, antiquum, vt in Psalmo: Cogitavi dies antiquos. Vnde accipitur aliquando aduerbialiter, & significat olim, in quam significationē accipitur ab interprete nostro. Sed quoniam mundi pars Orientalis appellatur anterior, & mundi principium, quemadmodū Occidentalis appellatur posterior, *Num. 23.* & mundi finis: ideo hoc nomē pro Oriente siue Orientali plaga accipitur, vt Numero

merorum 23. De montibus Orientis. Et illud Exodi: Flante vento vehementi, *Exo. 14.* poterat verti: flante vento Orientali: est enim ibi hoc nomen. Hac ratione ductus cōuertit in hunc modum Pagninus: Superstitione repleti sunt præ Aramæis, qui sunt ad Orientem Israël. Multa verba addidit quæ non sunt in Hebraico, vt sensum, quem Hebraico contextu inclusum putauit exprimeret. Non enim verbum ex verbo transtulit, vt nonnulli existimant, sed sæpe potius ad sensum, quàm ad verba respicit. Poteris vertere: Repleti sunt præ Chaldæis, subaudi superstitione, vel magica, vel peccatis in communi. Vel ita: Abundant magica plusquam Orientales.

Et pueri alieni adhaferunt.) In Hebraico est: וְבָרִים וְגִרִּים אֲדָהָרִים וְעִיָּאֵלֵי נֹחֲרִים יִשְׁפִּיקוּ. Tota huius loci difficultas est in nomine hoc וְעִיָּאֵלֵי ob eius æquiuocationem. Significat enim puerum, vt 4. Regum 4. Cernit autem 4. Reg. 4. puer. Quam significationem secutus est noster interpres. significat etiam filium, vt 1. Regum 1. Hannæ autem nō erant liberi. Deriuatur enim à verbo וָלַד, quod 1. Reg. 1. significat gignere & parere. Et quoniam cor generat cogitationes, consilia, inuentiones, & scientias, ideo omnia hæc ieladim appellantur. Vnde potest verti: Et cogitationibus, aut consiliis, aut inuentionibus, aut scientiis alienorum adhaferunt, vel se totos dederunt. Reprehendit Iudæos quia omissis diuinis monitis, contempta Dei lege magicis artibus, & gentium superstitionibus operam dabant: eorumque consilia & inuentiones sequebantur, quæ eos à vera virtutis via, ab honesta viuendi ratione, & à religione ac pietate abducebant. Hoc deplorabat abus propheta dicens: Et commisti sunt inter gentes, & didicerunt opera *psal. 105.* eorum, & seruiuerunt sculptilibus eorum, & factum est illis in scandalum. Pagninus vertit: In scientiis alienis fuerunt sufficients. Sed quoniam nomen וָלַד significat etiam imaginem, potest rectissime verti: Et imaginibus alienorum applausuerunt, seu operam dederunt. Cotidie enim nouas imagines, noua idola & simulachra conficiebant: nulla erant gentium sculptilia, nulla idola, quæ Iudæi non colerent. Est enim impium scelus imagines latræ adoratione, quæ soli Deo debetur adorare. Quanquam est pium & debitum sanctorum imagines venerari & suspicere, non tanquam idola, sed tanquam eorum representatrices, qui in hac vita Deo seruiuerunt, cōque in altera fruuntur.

Quia excelsus reputatus est ipse.) Pro quia excelsus, est in Hebraico מְעֹלָם מְעֹלָם Ci vammeh. Hæc dictio מְעֹלָם significat excelsum, in quam significationem accipitur primo Regum nono: Antequam ascendat excelsus: & in Psalmo: Et super excelsa statuens me: & aliis in locis. Quam significationem in præsentī seculi *psal. 17.* cutus est, & rectè quidem, diuus Hieronymus, qui ita transtulit, vt est in vulgata editione. Sed quoniam dictio מְעֹלָם significat quid, & מְעֹלָם significat in, existimauit Aquila hoc in loco esse duas dictiones: qua ratione adductus transtulit: in quo dicens. Quia in quo reputatus est ipse? Pagninus vertit: Quid enim reputationis est ipse? Ego credo multò rectiorem esse nostram versionem communem: & quia nomen Hebraicum excelsus significat, vt ostendimus, & quia literæ textus magis congruit, & Christi celsitudinem & excellentiam ostendit.

Miror Pagninum virum doctissimum hoc in loco & à vero sensu, & à veritate Hebraica recessisse. Tolerabilior est Aquilæ versio hoc in loco. Sed primæ sunt communī versionī meo quidem iudicio hoc in loco tribuendæ.

Argu

FACULTAD
DE
TEOLOGIA
Univ. de Deusto
BILBAO

COMMENT. IN ESA.
Argumentum capitis III.

Predicit diuinus vates Iudeorum excidium, eorumque reipublice turbulentum ac seditiosum statum ob nefariam in Iesum Christum Deum nostrum ingrati- tudinem, & effrenatam immanitatem. Precinit Dei iustitiam & mi- sericordiam, ostendens esse impios suorum scelerum penas duros, iustos vero premiis afficiendos. Inuehitur in adulatorem. Minatur diem extremi iudicii. Tandem Hierosolyma luctuosissimam euer- sionem & vastitatem prænuntiat.

CAPUT III.

Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet à Ierusalem & à Iuda validum & fortem, omne robur panis, & omne robur aquæ, & fortem, & virum bellatorem, iudicem, & prophetam, & ariolum, & senem, principem super quinquaginta, & honorabilem vultu, & consiliarium, & sapientem de architectis, & prudentem eloquij mystici. Et dabo pueros principes eorum, & effeminati dominabuntur eis. Et corruet populus, vir ad virum, & unusquisque ad proximum suum. Tumultuabitur vir contra senem, & ignobilis contra nobilem. Apprehendet enim vir fratrem suum domesticum patris sui, & dicet: Vestimentum tibi est, princeps esto noster: ruina autem hæc sub manu tua. Respondebitque in die illa dicens: Non sum medicus, & in domo mea non est panis, neque vestimentum, nolite constituere me principem populi.

EXPLANATIO.

Ecce enim.) Hortatus fuerat Iudeos propheta Esaias in fine superioris capitis ne Christum offenderent: Nam etsi verus homo esset, excelsus tamen est: verus enim est Deus, splendor gloriæ, ut inquit diuus Paulus, & figura substantiæ eius. *Heb. 1.* Ipse est infinitæ sapientiæ pelagus, & illa Dei sapientia, de qua idem Paulus, *1. Cor. 2.* quimur, inquit, Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante secula in gloriam nostram. Et quoniam Esaias diuini luminis radio illustratus sciebat Iudeos non esse Christum recepturos, prædicit hoc capite excidium, quod illis eam ob causam venturum præuidebat. Et est sensus: Quoniam vos ô Hebræi contempturi estis Messiam vestrum: ideo in luctuosissimam calamitatem incideris. Auferet à vobis Dominus viros fortes, prophetas, nobiles, prudentes, consiliarios, & eloquentes: & regnabunt pueri, & labefactabitur reipublicæ status, & tota denique ciuitas corruet, & funditus delebitur. Quæ quidem ego non existimo Esaiam sine lachrymis scripsisse. Nam cum ille Hebræorum populus in maxima celebritate, & in oculis cæterarum nationum quondam vixisset, neque esset natio vlla tam ampla & illustris, quæ deos præsentem haberet, quemadmodum Hebræi Deum suum præsentem, & in votis ac precibus occurrentem habuerunt, & vidisset eos religionem impiè violaturos, & in summam calamitatem incursum, non possum credere, eum cum hæc literis mandaret,

CAPUT III.

daret, potuisse lachrymas continere. Videbat enim fore ut funditus deleteretur respublica illa Hebræorum quondam florentissima, qua nulla alia fuerat vnquam & prudentiæ opinione grauior, & sapientia illustrior, & rerum gestarum gloria præstantior. Sed fuit æquum, ut Iudei, qui veram lucem neglexerunt, qui lumen illud de lumine Christum Deum nostrum repudiarent, lumine cælesti priuati in tenebris versarentur, & hostiles insidias, luctuosissimum excidium, infamiam, & dedecus, malorumque omnium tempestatem declinare nequaquam possent. Sed fuerunt à Romanis victi & oppressi, atque amplissimis Dei beneficiis orbat. Quod cernens propheta has voces emittit: Ecce enim dominator, &c. Particula, Enim, indicat hoc caput à superiore pendere.

Validum & fortem.) Abstulisse Deum à Iudæa omnes viros bellicosos, & corporis fortitudine præstantes asserunt aperte historia, & antiquorum monumenta. Poteris etiam per validos & fortes eos intelligere, qui animi fortitudine valent, qui res arduas non corporis, sed animi viribus pulchrè aggrediuntur, appetitum vincentes, & aduersus vitia pugnantes, qui nec aduersis franguntur, nec prosperis eleuantur. Nec mirum est hos ablatos fuisse à Iudæa: vbi namque Christus non est, ibi deest vera fortitudo. Solum ille, qui verè fortis est, potest dicere cum Paulo: Omnia possum in eo, qui me confortat: hoc est, qui me fortem atque potentem efficit. In te, inquit regius vates, eripiar à tentatione, & in Deo meo transgrediar murum.

Omne robur panis.) Hoc est spoliaturus est Deus Iudeos cibo & potu, quibus rebus corpus reficitur & sustentatur. Fuit enim in obsidione per Titum & Vespasianum, ut refert Iosephus, incredibilis fames. Per panem & aquam intelligi omne alimentum indicat locus libri quarti Regum capite sexto, ita habens: Pone panem & aquam coram eis, ut comedant & bibant, & vadant ad domum suam: Appositæque est ciborum magna præparatio, & comederunt & biberunt. Et libro primo Regum narrat diuina historia, Ionatham comedentem fauum mellis. *1. Reg. 14.* præceptum patris fregisse dicentis: Maledictus qui comederit penem usque ad vesperam. Vbi vides nomine panis intelligi etiam fauum mellis, & omnem cibum. In hanc significationem accipitur à diuo Luca dicente: Cum introisset Iesus in domum cuiusdam principis sabbato manducare panem. Nam apud Hebræos panis appellatur lechem à verbo lacham, quod significat comedere. Vnde quicquid comeditur, panis appellatur. Poteris etiam per hunc panem Christum intelligere de seipso dicentem: Ego sum panis viuus, qui de cælo descendit. Hic *Ioan. 6.* est panis ille, de quo Salomon in Proverbiis, Iustus, inquit, comedit, & replet animam suam, venter autem impiorum infaturabilis est. Quem locum diuus Cyrillus de Christo interpretatur. Poterit præterea nomine panis verbum Dei intelligi, ut hæc fames ea sit, de qua ait per alium prophetam Deus: Ecce dies venient, dicit Dominus, & emittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Dei. Qui tali fame laborant carentes epulis cælestibus, peregrinantur, & in Ægyptum descendunt, vbi Pharaoni deseruiunt. Refert diuina *Gene. 12.* scriptura descendisse Abrahamum in Ægyptum, ibique fuisse peregrinatum: cumque Ægyptij Saram eius uxorem viderent, eiusque excellentem pulchritudinem contemplarentur, eam Pharaoni tradiderunt: Qui, ut Abrahami memoriam leniret, eum muneribus oblectauit. Fames hæc causa fuit, ut Abrahamus patriam relinqueret, & ingrederetur Ægyptum, vbi uxore rapta, traditaque Pharaoni peregrinaretur. Etsi Abrahamus in descensu illo non peccauit, condus est, Pharaon diabolus, Sara anima nostra, serui Pharaonis illi animam nostram tradentes nostri effrenati appetitus sunt. Nos illi sumus, qui fame verbi Dei oppressi, ommissa diuina lege in Ægyptum, hoc est in mundi scelera descendimus, ut ibi peregrinemur à vera patria, & capta anima nostra ab indomitibus appetitibus,

COMMENT. IN ESA.

36
bus, & effrenatis cupiditatibus, diabolo seruimus nos falsis voluptatibus mulcenti, ut eius illecebris deleniti raptum animæ nostræ aut non sentiamus, aut saltem dissimulemus. In quibus verbis est magnoperè aduertendum, non dixisse scripturam Abrahamum in Ægyptum iuisse, sed descendisse. Peccare enim descendere est, & in præceptis ruere. Id existimo significare scripturam, cum refert dixisse Deum Isaac, ne in Ægyptum descenderet. Est etiam attendendum, & menti ac memoriæ mandandum, non dixisse scripturam, ut ibi habitaret: sed ut ibi peregrinaretur. Cum mortifero peccato astringimur, à cælesti patria exulamur. At viri iusti etsi corpore in terra viuunt, animo tamen in cælo commorantur. Id sentiebat diuinus ille Paulus dicens: *Philip. 3.* Nostra conuersatio in cælis est. Et regius ac sanctus vates: *Psalm. 121.* Stantes erant pedes nostri in atriis tuis Ierusalem. Ut enim Sol, licet terram radiis contingat, in cælo tamen est, sic vir optimus, animi magnitudine & celsitate præditus etsi terram hanc pedibus terat, mente tamen ea, quæ cælestia sunt contempletur, & ad eas æternas mansiones aspirat, ibique iam tanquam in patria quodammodo habitat, ubi illi in perpetuum viuunt, qui à corporum vinculis tanquam ex carcere ad oras illas beatas & immortales euolauerunt. Est igitur verbum Dei & sacra scriptura panis. Sed aduerte. Non dicit propheta: Auferet à vobis Deus o Iudæi panem & aquam, sed omne robur panis, & omne robur aquæ. Habent enim Iudæi panem & aquam, sed absque robore & fortitudine. Habent veteris Testamenti scripturam, sed absque intellectu: quoniam Christum Iesum saluatorem nostrum in scriptura significatum amiserunt. Quare est eorum miseria & infamia deploranda, qui in tanta panis abundantia siliquis porcorum vescantur, quæ nec famem illis expellunt, nec vires animi tribuunt.

Et iudicem. Nam cum Romani imperium terrarum obtinerent, imponebant Iudæis reges & gubernatores, qui eorum causas iudicarent. Et hoc modo fuerunt Iudæi suis iudicibus priuati.

Prophetam. Propter cædes prophetarum, aliæque scelera grauissima, in quæ Iudæi inciderant, fuerunt capti, & septuaginta annos in Babylonica captiuitate detenti: quo tempore non illis defuerunt prophetae, qui futura prædicerent, eosque consolarentur. At post Christi mortem nullum penitus prophetam habuerunt. Ex quo colligitur quanto grauius & tetrius fuit detestandum scelus, quod in Christi cæde admiserunt, siquidem propter illud fuerunt prophetis priuati, & à Romanis capti & afflicti, & per totum orbem terrarum dispersi & vagi, plusquam mille & quingentos annos, viuentes sine propheta, sine rege, sine templo, sine diuina oblectatione.

Ariolum. Id est præscium, & coniectorem futurorum, qui coniectura, signis, & providentiâ, futura tanquam ex aliqua specula præuidet. Accipitur hoc in loco in bonam partem. Septuaginta verterunt coniectorem.

Senem. Eum, qui longo rerum experimento sapientiam fuit assecutus. Eam ob causam Thales Milesius, ut refert Laertius, tempus sapientissimum esse dicebat. Prædicit propheta spoliandam esse Hierosolimam omnibus ornamentis ad pulchrum & magnificum reipublicæ statum pertinentibus. Ut enim aqua vino admista illud reddit moderatius, sic in re publica senes adolescentibus admisti eos grauitate sua moderantur, eorum temeritatem & impetum coercentes. Poteris etiam hanc senectutem non ad annos & ætatem, sed ad virtutem & consilium referre. In diuinis enim literis id sæpe significat senectus. Apud Iudæos multi senes reperiuntur ætate, nullus tamen virtute & sapientiâ.

Dan. 13. Apud Danielem duos senes inuenies, si caniciem respicias: iuuenes verò, si eorum effrenatam libidinem iutuearis. Moyse præcepit Deus ut eligeret senes, quos sciret esse senes. Non igitur canos, sed prudentes, & virtute prædi-

tos

CAPVT III.

37

præditos intelligebat. Non enim ait: quos populus videt esse senes & canos, sed quos tu nosti senes populi esse ac magistros. Canicies enim hominis est prudentia & virtus: & ut in libro Sapientiæ scriptum est, Cani sunt sensus hominis. *Sap. 4.*

Principem super quinquaginta. Ita vocabatur qui in bello quinquaginta militibus præerat, quemadmodum centurio qui centum. Est igitur sensus: Auferet à vobis Deus omnem virum, qui bellum ducere & instruere possit.

Honorablem vultu. Hoc est grauem, quem populus vereatur, & cuius auctoritatem suspiciat.

Consiliarium. Id est, Non erit Hierosolymæ qui alios instruat consilio. In catalogum calamitatum, in quas Iudæi erant incurfuri, retulit Propheta inopiam consilij. Nisi enim habeas, qui tibi consilij copiam faciat, teque monitis iuuet & instruat, facile ruēs & in errores varios incidēs: Si rempublicam gubernes, eam facile labefactabis & scindes. Nam ut gubernator naui optimos quærit nautas, & architectus peritissimos inquirat ministros, sic princeps & rector eos viros quætere debet, quorum consilio vtatur, qui opibus sapientiæ floreat, & in excellentissimarum virtutum studia incumbant. Salomon ille, qui non solum homines suæ ætatis, sed posteros etiam, & antiquitatis memoriam sapientiâ superauit, ita in Prouerbiis scriptum reliquit: Qui agunt omnia cum consilio, reguntur sapientiâ. *Prouer. 13.* Et paulò post: Astutus omnia agit cum consilio. Et alio in loco: Dissipantur cogitationes, ubi non est consilium: ubi verò sunt plures consiliarij, confirmantur. Homo absque consilio est naui gubernaculo destituta, omnibus ventorum agitationibus exposita. Sed in electione consiliariorum est magna cura adhibenda. Non minor prudentia requiritur ad consilium petendum, quàm ad dandum. Tales consiliarios poteris eligere, qui tibi perniciem moliantur. Eam ob causam dicit scriptura in libro Ecclesiastici: Multi pacifici sint tibi, & consiliarius sit tibi vnus de mille. Ut enim Zeuxis pictor insignis imaginem Iunonis picturus inspectis puellis omnibus Agrigentinis quinque solum elegit, quarum pulchritudinem imitaretur, ut viri docti approbatis historiis memoriæ prodiderunt: sic à pluribus pauci nobis eligendi sunt, quorum consilio & sapientiâ instruemur, & quorum vitam imitemur. Et quemadmodum preciosus adamas nihil amittit nec ex virtute, neque ex precio, si puro auro inferatur & copuletur, imò æstimationem auget: sic viri prudentia non vilescit, si alieno consilio nitatur: quin potius quò magis sapientium adhæret sententiæ, eò redditur illustrior & præstantior. Sed ut non decet excellentem gemmam cum sordido ferro coniungi, sic non decet ab hominibus impuris & infanis consilium suscipere. Eam ob causam referunt diuinæ literæ regem Roboam decem tribus amisisse, quia repudiatis senibus, iuuenes in consilium adhibuit, quibus libenter acquieuit. Socrates apud Platonem in dialogo, qui inscribitur Theages, consilium rem sacram vocat. *3. Reg. 12.*

Sapientem de architectis. Quanquam hoc intelligitur de artificibus mechanicis, potest tamen ad spirituales magistros referri, qui Ecclesiastici ædificij structuris præfunt. Talis erat Apostolus Paulus, qui de se ipso, Ut sapiens, inquit, architectus fundamentum posui. Amisissis Iudæorum architectis omnis ædificandi gratia ad Ecclesiâ translata fuit. *1. Cor. 3.*

Prudentem eloquij mystici. Hoc est oratorem eloquentem. Est enim perspicuum, multum prodesse eloquentiam cum virtute coniunctam. Nam si præterita tempora respiciamus, & annalium memoriam replicemus, inueniemus fuisse multa bella eloquentia & dicendi facultate restructa, & firmissimas societates atque excellentes amicitias comparatas.

Et dabo pueros principes eorum. A principio capitis vsque ad hunc locum loquebatur Propheta: nunc autem repente Deus introducit loquens more Prophetarum. Non solum, inquit Deus, auferam à vobis viros fortes, Prophetas, senes, confis-

D

consiliarios, sapientes, & eloquentes: sed etiam, quod est vestra vastitatis apertissimum signum, dabo vobis pro eis pueros & effeminatos, qui dominantur. Vt tibi terra, inquit Salomon, cuius Rex puer est, & cuius principes manè comedunt. Beata terra cuius Rex nobilis est, & cuius principes vescuntur in tempore suo ad reficiendum, & non ad luxuriam. Et quemadmodum paulò ante senem non aetate, sed prudentia & virtute iudicandum esse dicebamus, sic hoc in loco de puero dicendum est. Timotheus adolescens erat. ait enim illi Apostolus: Nemo adolescentiam tuam contemnat: nihilominus tamen ab ipso Apostolo Episcopus constitutus est potius quàm multi alij, qui cum annis & canicie anteibant, quoniam erat sapientia & virtute canus. Quid opus est multis? Idem Apostolus in epistola prima ad eundem Timotheum describens Episcopi qualitates nullam omnino facit ætatis mentionem. Nam si Episcopus est iustus, & pius, & prudens, senex est. Oportet tamen eam habere ætatem, quæ est à pontificio iure constituta. Lege Jerem. 1. primum Jeremias caput, & videbis Deum Prophetam dicenti se esse puerum ita respondentem: Noli dicere quia puer ego sum, quoniam ad omnia, ad quæ mittam te, ibis. Illud est præterea aduertendum, ut ex hoc loco colligitur, Deum permittere, ut iniqui homines imperent propter populi scelera. In libro Iob ita de Deo scriptum est: Qui regnare facit hypocritam propter peccata populi. Et corruebat populus, vir ad virum. Hoc est vir contra virum. Regnantibus pueris, ablatis è medio senibus & sapientibus necesse est labefactari reipublicæ statum, & rerum sequi confusionem. Vbi non est gubernator, corruebat populus, ait Salomon in Prouerbiis. Et alio in loco in iisdem Prouerbiis: Regnantibus impiis ruina hominum. Describit hic Esaias seditiosum ac turbulentum reipublicæ statum. Nul- lus, inquit, erit ordo. Tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis contra nobilem: nulla erit ratio nec ætatis, neque dignitatis, nec sapientiæ. Pueri insolentes furorẽ cæco commoti magistratus potestatem sibi vindicabunt, & in senes, quos suspicere deberent, impetum facient. Hæc omnia acciderunt in obsidione Hierosolymæ per Romanos: cum populus, ut refert Iosephus, fuit in tres partes distractus & diuisus, & ad intestinas seditiones conuersus. Apprehendet enim vir fratrem suum. Fratres in diuinis literis dicuntur non solum ex iisdem parentibus orti, sed etiam ex eadem familia. Abraham & Lot cum non essent ex iisdem parentibus geniti, sed ex eadem familia, fratres appellantur. Non est ergo necesse intelligere hunc locum de germano fratre, sed de cognato aut propinquo. Est igitur sensus: Vnusquisque volet regem constituere sibi propinquum & familiarem. Et dicent singuli singulis, quos viderint ditiores: Quoniam vestes habes, hoc est, quoniam opes tibi sunt, esto rex noster. Tuere nos ab hac miseria & ruina. Non quærebant publicam vtilitatem, sed omnia ad sua propria commoda referebant. Vnusquisque eligere cupiebat non eum, qui esset rebus gestis illustrior, aut virtute sublimior, aut sapientia præstantior: sed eum, qui cum esset familiaritate aut cognatione coniunctior, ut suis propriis rebus consulere: cum Deus in libro Deuteronomij ita dicat: Eum regem constitues, quem Dominus Deus tuus elegerit. Animaduerte. Non dicit: quem tu appetitu ductus elegeris: sed quem Deus elegerit. Nō enim Deus omnes eligit: ipse enim per Oseam inquit: Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & ego ignoravi. Tunc ruerent congregationes, si in præsulibus eligendis unusquisque non Dei honorem, & cōmunem vtilitatem, sed proprium cōmodum respexerit. Iudæi, cum gubernarentur à iudicibus, hæc verba fecerunt Samueli, ut in libro primo Regum est literis mandatum: Constitue nobis regem, ut iudicet nos, sicut & vniuersæ habent nationes. Qua petitione, ut tibi narrant literæ diuinæ, Deum grauiter offenderunt. Non quod regem habere vellent, ut nonnulli dicunt, hoc enim aiunt esse illis permissum: sed quia non Dei honorem, & iustitiæ conseruationem, sed propria commoda quærebant. Non dicunt: Constitue nobis regem, ut possimus

possimus Dei religionem melius conseruare: sed sicut vniuersæ habent nationes. Ideo regem volebant, ut viuerent sicut gentes à vero Deo alienatæ. Videre quem regem constituere volebant, qui eos suis voluptatibus & prophanis ritibus seruare permitteret. Et in libro Numerorum dicebant: Constituamus nobis ducem, & reuertamur in Ægyptum. Attende quem ducem volebant, qui eos sineret in Ægyptum reuerti: cum Deus Deuteronomij 17. præciperet ne rex populum in Ægyptum reduceret. Vt illis qui tales eligunt præfules, qui illis permittant ad Ægyptum, hoc est ad tenebras, & mundi vanitates & voluptates reuerti: qui in electionibus non animarum salutem, sed corporis vtilitatem ab honestate seiunctam quærunt.

Respondebitque in die illa. Qui principem constituere desiderabant, eum locupletiores esse comparatione sui videbant: electus verò intuens suam inopiam & imbecillitatem, indignum se esse asseuerat, dicens se nec esse medicum, nec opibus abundantem. Tu verò qui præsul constitueris, aspice miseriam tuam, & si neque medicus es, ut possis animorum languoribus mederi, quin potius ægitudinibus laboras, nec diues es virtute & sapientia, ut possis esurientibus alimentum spirituale tribuere, cur præfecturam concupiscis? cur non cessas magistratus ambire? cur dignitates perquisis? cur fragilitatem tuam non intueris? Quot hodie sunt, qui falsæ gloriæ & dignitatis stimulis agitati, se diuites & medicos iactant, & amplissimis honoribus dignissimos se esse gloriantur: cum inopia & omni ægitudine laborent, sintque omni dignitate penitus indigni? Fit enim, ut dum ambitiosi homines principatum ardentè appetunt & inquirunt, omnia ornamenta veræ dignitatis amittant. Dicant id, quod dicebat Moyses ille virtute & sapientia præstanti: Quis sum ego ut vadam ad Pharaonem, & educam filios Israel de Ægypto? Et paulò post: Obsecro Domine mitte quem missurus es. Dicant id, quod hic habetur: Non sum medicus, & in domo mea non est panis, nec vestimentum. Hæc domus anima est, hic panis est salutaris doctrina, hæc vestis charitas est, de qua Christus apud Matthæum, Quomodo, inquit, huc intraſti non habens vestem nuptialem? Et Petrus Apostolus: Charitas operit multitudinem peccatorum. 1. Pet. 4.

Ruit enim Ierusalem, & Iudas concidit: quia lingua eorum, & adinventiones eorum contra Dominum, ut prouocarent oculos maiestatis eius. Agnitio vultus eorum respondebit eis: & peccatum suum quasi Sodoma prædicauerunt, nec absconderunt. Væ anima eorum, quoniam reddita sunt eis mala. Dicite iusto quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comedit. Væ impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei. Populum meum exactores sui spoliauerunt, & mulieres dominatæ sunt eis. Popule meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant. Stat ad iudicandum Dominus, & stat ad iudicandos populos. Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui, & principibus eius. Vos enim depasti estis vineam meam, & rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis, dicit Dominus Deus exercituum?

Ruit enim Ierusalem.) Verba sunt Prophetæ causam reddentis cur homines oblatum imperium recusarent, quoniam tanta erat calamitas, ut nullum prope remedium appareret. Dicit ergo tam calamitosi & crudelis excidij causam fuisse Iudeorum impietatem & contumaciam, qui Deum linguis suis grauius offenderant. Vocauerunt eum Samaritanum, dæmonem habentem, seductorem, & alia multa, quibus eius nomen gloriæque extinguere conabantur. Docet hic locus peccata esse causam cur Deus tot ciuitates delenerit, quæ olim florentissimæ extiterunt. Propter Græcorum scelera permisit Deus totam Græciam & sapientiæ, & rerum gestarum gloria quondam celeberrimam, ubi vixerunt viri sancti, in omni virtutum genere excellentes, & sapientia præstantes, in manus impiorum Turcarum venisse. Deflexerant enim Græci ab insignibus antiquorum virtutibus ad vitia detestanda. Ideo fuerunt uicti & capti à Turcis nominis Christiani hostibus acerrimis, magis nostris sceleribus quam suis viribus pugnantibus.

Joan. 8.
Matt. 27.

Agnitio vultus eorum respondebit eis.) Hoc est, ex eorum vultu licebit conicere quales sunt. In tantam impudentiam incident, ut nihil dissimulent. Erunt non solum ab honestate, sed etiam ab honestatis simulatione relictæ. Ac si dicat: Vultus eorum statim eorum scelera proder. Tacita corporis figura asseret coniecturam esse eos sceleribus implicatos. Vel sic: Agnitio vultus eorum, hoc est dolor, qui agnoscitur & apparebit in vultu eorum, respondebit suis sceleribus. Quasi dicat: Quanta fuerit scelerum multitudo, tanta erit afflictio & calamitas: iuxta id, quod est in libro Deuteronomij scriptum: Pro mensura peccati erit & plagarum modus. Simili hebraismo & verborum exornatione vitæ Osee dicens: Vitis frondosa Israel, fructus adæquatus est ei.

Dent. 25.

Osee. 10.

Ve anime eorum.) O homines infelices & arduos, qui sibi ipsis erunt auctores suarum miserationum. Ob sua scelera in acerbissimas penas, & tenebras æternas relegabuntur.

Dicite iusto quoniam bene.) Sensus est: ne existimetis idem esse iudicium omnibus: nam pereuntibus impiis bene erit iusto, fructumque suarum inuentionum comedet. Sequitur: Vae impio in malum, retributio enim manuum eius fiet ei. Hoc est, æternum supplicium recipient omnes impij, quemadmodum eorum scelera merentur. Vide quanta sit inter pium & impium differentia. Pius pabulo diuinæ consolationis in hac vita recreatur, & postea æternam beatitudinem consequitur: impius verò in hac vita, aut potius morte: sceleratorum enim quæ dicitur vita, mors est, tranquilla securitate caret, & postea seclusus à cœtu & concilio cœlitum iustis penis æternis cruciatur. Quæ seminauerit homo, inquit Apostolus, hæc & meret. Et alibi: Vnusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem. Et David, Quoniam tu, inquit, reddes unicuique iuxta opera sua. Bonis enim Deus amplissima bona constituit, iniquis verò debita supplicia: Quorum alterum spectat ad iustitiam, alterum ad misericordiam.

Gal. 6.

1. Cor. 3.

Psal. 61.

Matth. 15.

Populum meum exactores sui spoliauerunt.) Exactores sunt, qui pecuniam & redditus exigunt. Prædicit Prophetæ auaritiam & tyrannidem Phariseorum, qui populum spoliabant, & eis, quorum tutores esse deberent, opes rapiebant. Lege caput Matthæi quintumdecimum, ubi eis Christus obicit suas traditiones & auaritiam.

Eccle. 9.

Mulieres dominatæ sunt eis.) Contra id, quod dicitur in libro Ecclesiastici: Ne des mulieri potestatem animæ tuæ. Estigitur sensus: O infelicem rempublicam ubi mulieres obtinent principatum! Aspicias hic extremam esse perniciem, quando mulieres dominantur, & rempublicam gubernant. Sunt tamen nonnullæ excellentes, & in republica regenda mirabiles, sed de iis non loquitur Esaias. Possumus per mulieres ipsos Phariseos intelligere effemina-

tos, lasciuos, & deliciis affluentes. Moraliter exactores dæmones sunt, qui nos virtutibus spoliant, mulieres verò voluptates, quæ tanquam blandissimæ dominæ animum à virtute detorquent, & omnes constantiæ neruos elidunt. Nam dominante voluptate temperantiæ nullus est locus, nec in regno voluptatis virtus potest consistere. Eleganter quidem & grauius appellatur voluptas à Platone malorum esca, quod ea homines capiantur veluti hamo pisces, sibi ipsis interitum molientes, ubi pabulum inuenire existimabant. Antisthenes Socraticus voluptatem esse malorum omnium causam in hunc modum ostendebat: Omnia mala proueniunt ex corruptione iudicij, cum autem voluptas sit huius corruptionis causa, apertè colligitur eam esse omnium malorum fontem & causam præcipuam. Contemnamus igitur pestiferas voluptates, & delicias lutum putemus, si volumus æternam voluptatem adipisci. Delicatus es frater, inquit diuus Hieronymus in quadam epistola, si & hic vis gaudere cum seculo, & postea regnare cum Christo. Pro mulieribus vertunt Septuaginta, exactores. Vtrumque significat verbum Hebraicum. Potest etiam verti: sceneratores.

Popule meus.) Reprehendit scribas & phariseos populum laudantes ob munera, quæ in templo offerebant: quia in re eum decipiebant, & viam gressu eius, hoc est rationem vitæ dissipabant. In communi arguit omnes adulatores, qui homines improbos etiam errantes laudibus efferunt. Hoc deplorabat David, Laudatur, inquit, peccator in desideriis animæ suæ, & iniquus benedicatur. Et alio in loco: Corripit me iustus in misericordia, & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Vbi per oleum peccatoris intelligitur adulatio. Ideo alio in Psalmo, Molliti, inquit, sunt sermones eius super oleum, ipsi autem sunt iacula. Fili, inquit Salomon, cum te laudauerint peccatores, ne acquiescas eis. Et alio in loco: Meliora sunt vulnera diligentis, quàm fraudulenta oscula odientis. Plus nocet lingua adulatoris, quàm gladius acerrimi inimici. Plato ille, quem Panætius sapientissimum, quem Homerum philosophorum vocat, in Phædro adulatorem appellat bestiam humano generi pestilentem: & in Menexeno cum præstigiatori similem esse significat, quippe qui quocunque latrone deterior à nobis rationem & iudicium abripiat & abstrahat: imò ipsa Circe ficta à vitis falsitas formabat, at adulator suis fallaciis & blâdis lenociniis interiora transmutat. Contemnamus igitur adulationes, nec illis vnquam acquiescamus. Nam ut umbra quicquid facis imitatur, si stas, stat, si curris, currit, sic adulator quocunque te veritas sequitur. Si taces laudat tuum silentium, si loqueris celebrat & admiratur tuam orationem, si gaudes fingit se voluptate perfundi, si premeris dolore mœstum se esse ostendit. In omnibus denique tibi respondet, teque comitatur, veluti linea mathematica: quæ cum per se non detur nec recta nec curua, inflectitur tamen & producit, & migrat pariter cum ipso corpore. Ex quo sequitur, ut qui laudibus efferuntur, longe opinione fallantur, & in erroribus incredilibus versentur. Nullum enim decoris splendorem, nullam veram celebritatem adulationibus consequuntur. Nam ut accrescente umbra aut decrescente corpus ipsum nec augetur nec diminuitur, sic nec laudibus meliores sumus, nec de- tractione amittimus splendorem veræ dignitatis. Quin potius cum sæpe videamus homines impios, omnique scelerum genere profligatos ab adulatoribus extolli, & à cæca atque temeraria multitudine celebrari, contra verò viros excellenti ingenio præditos, virtute & sapientia præstantes in silentio iacere, illustrius esse existimandum est ab impuris hominibus nullis laudibus efferri. Hac ratione adductus Antisthenes, ut est apud Laërtium, cuidam dicenti: multi te laudant: respondit: Quid male feci? Existimabat insignis philosophus turpe esse à turpibus laudari: esseque præstantius in obscuritate latere, quàm esse

Psal. 9.

Psal. 140.

Psal. 54.

Prou. 1.

Prou. 27.

similitudo

similitudo

tertia si-

similitudo.

quarta si-

similitudo.

à talibus hominibus aliqua laude celebratum. Magnifica verò vox, & tali philoso-
pho digna. Intuens igitur Esaias quæ mala ex adulatione nascantur, in hæc verba
prorupit: Popule meus qui te beatum dicunt, ipsi te seducunt, & viam gressuum
tuorum dissipant. Tu qui Christianus es, & Evangelicus concionator, ne popu-
lum laudibus decipias, sed iuxta Dei verbū annuntia populo eius scelera, ut suam
miseriam cognoscens à peccatis abducatur, & ad virtutem reuocetur.

Stat ad iudicandum Dominus.) Qui stat videtur esse promptus atque paratus ad
aliquid agendum. Significat propheta iudicium Dei, ut unusquisque meminerit
se esse in die illo terribili ratione redditurū. Non enim solum cum populo disce-
ptabit, sed etiam cum senibus & principibus, nemo existimet se esse iudicium Dei
eualurum. Particula, cum, accipitur hæc pro cōtra. Vel sic: Deus cum senibus, hoc
est cū patriarchis & prophetis, & cum principibus, hoc est cum apostolis veniet
Matt. 19. ad iudicandū populos. Hi enim sedebunt super sedes duodecim iudicantes duo-
decim tribus Israel, ut illis Christus promissit.

Vos enim depasti estis vineam meam.) Verba sunt Dei ad iudicium venien-
tis, & cum scribis & principibus disceptantis, quod eius vineam depopulati
Infr. 5. sint. Quid nomine vineæ intelligatur, aperit capite quinto dicens: Vineæ do-
mini exercituum domus Israel est. Et quoniam pharisei avaritiæ stimulis cōci-
tati studebant plebi pecunias & opes eripere, & hanc nefariam cupiditatem reli-
gionis simulatione operire: appellat eos propheta furcs dicens: Rapina paupe-
rum in domo vestra.

Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis?) Hoc est, Quare
populum meum paulatim consumitis, & pauperes fame & macie attenuatis: Ita
Amos 4. Amos, Calumniam, inquit, facitis egenis, & confringitis pauperes. Deplorat diui-
nus vates calum & orbicatem plebis, quæ à primatibus, & qui eam protegere de-
berent, tanquam ab impiis prædonibus deriperetur. Et quamvis multi sint princi-
pes Christiani iustitiam & pietatem colentes, vitamq; ad certam rationis normam
præparantes: sunt tamen alij, qui populum grauibz oneribus opprimunt, eiūsq;
diuitias usurpant, ut eas in profundissimam libidinum suarum gurgitem profun-
dant: ad quos sunt hæc verba Esaiæ referenda.

*Et dicit Dominus Deus: Pro eo quod eleuatae sunt filiae Sion, &
ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaud-
bant, & ambulabant, & pedibus suis composito gradu incedebant:
decaluabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem
earum nudabit. In die illa auferet Dominus ornamentum calcea-
mentorum, & lunulas, & torques, & monilia, & armillas, & mi-
tras, & discriminalia, & periscelidas, & muranulas, & olfacto-
riola, & inaures, & annulos, & gemmas in fronte pendentes, &
mutatoria, & palliola, & linteamina, & acus, & specula, & sindo-
nes, & vittas, & theristra. Et erit pro suauis odore fetor, et pro Zona
funiculus, & pro crispanti crine caluitium, & pro fascia pectorali
cilicium. Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, & fortes
tui in pralio. Et mærebunt atque lugebunt portæ eius, & desolata
in terra sedebit.*

Pro eo quod eleuatae sunt.) Dixerat superius mulieres esse principatum sumptu-
ras, & hominibus imperaturas. Nunc describens earum vanitatem, libidinem, &
amato

amatorias leuitates, prædicit supplicium, quo ob sua scelera erant afficiendæ. Non
solum enim ipsæ libidine ardebant, sed etiam oculis, deliciis, & impudicis moti-
bus homines in sui amorem inuitabant. Quare auferet, inquit, ab eis Dominus
omnia corporis ornamenta, & in calore & lachrymis versabuntur. Quod imple-
tum est cū à Romanis caperentur, & ciuitas euerteretur. In ea intelligendi ra-
tione, quam moralem appellat, nomine filiarum Sion animas intelligimus, quæ
ob admissa flagitia amittunt veram pulchritudinem, & omnia virtutum ornamen-
ta, quæ per lunulas & torques, & cætera quæ hic continentur, intelliguntur. Pos-
sent singula hæc ornamenta spiritualiter explanari, sed ego ea solum, quæ ad lite-
ræ expositionem pertinent, interpretabor. Lunulæ erant ornamenta mulierum
habentia figuram lunæ, quibus partes vestium inter se connectebantur. Torques
vel torquis colli ornamentum circulus est aureus. Monile ornamentum gutturis
est, quod solet de collo puellarum pendere: sic dictum quod virtutis admoncat.
nam olim ob aliquam egregiam virtutem dabatur. Armille sunt brachiorum orna-
menta instar circulorum, quæ à Prisciano appellantur brachialia. Mitra est pileus
incuruus, & corona muliebris, ad capitis ornamentum confecta. Discriminalia
sunt instrumenta, quibus virgines segregabant crines in fronte pendentes. Peri-
scelides ornamenta sunt circa crura, quibus mulieres gressus suos componere
solebant: à *peris*, quod est circum, & *scelus*, crus seu tibia. Muranulæ sunt orna-
menta colli flexuosa instar muranarum, & catenæ ex auro, quibus mulieres orna-
bantur. Olfactoriola sunt fasciculi florum vel odorum. Inaures sunt circuli ex au-
ribus perforatis pendentes. Mutatoria sunt vestium genera, quibus humeri & pe-
ctora operiuntur. Linteamina sunt vestes tenuissimæ ex lino. Acus instrumen-
ta sunt, quibus ornatorum crinium compago retinetur, ne capilli ad diuersas
partes moueantur. Theristrum vestis est ætati conueniens ex lino delicatissimo
confecta. Hoc est aduertendum Deum hic reprehendere ornatum nimium, la-
sciuum, & immoderatum. Nam si mulieres ornentur moderatè & ad bonum fi-
nem, non peccant, etiam si inde eueniat, ut aliqui cæca & indomita libidine ca-
pianur, & earum effrenato desiderio inflammentur: quod est etiam de ludis cho-
rearum dicendum.

Pulcherrimi quoque viri tui.) Conuertit sermonem ad Hierosolymam, prædicens
eius excidium & ludæorum cladem: & auferet his verbis ab illis spem vleiscendi
iniurias, quibus à Romanis erant afficiendi. Cū enim pulcherrimi atque for-
tissimi viri occidendi essent, quis remaneret, qui posset tam immanes & atroces
iniurias vindicare?

Et mærebunt atque lugebunt portæ eius.) Solebant ludæi in portis vrbs iudicia
exercere: erant enim ibi loca celebria, ad quæ omnes conueniebant. Possunt per
portas ciues intelligi metonymicòs, ut per locum eos, qui in loco sunt, intelliga-
mus. Vel quemadmodum metaphoricòs dicimus prata ridere, quod cernentes
læritia afficiant, sic lugere portas, quod aspicientibus luctum & mœrorem affer-
rent, eosque ad lachrymas excitarent. Tantus erat mœror, ut etiam portæ mœre-
re viderentur. Possumus totum hoc in sensu morali ita explanare, ut per hanc ci-
uitatem animam intelligamus, de qua dicitur in libro Psalmorum: Vidi iniquita-
tem & contradictionem in ciuitate: Die ac nocte circumdabit eam super muros
eius iniquitas, & in medio eius labor & iniustitia. Cū anima à dæmone vincitur,
& vitiis implicatur, cadunt virtutes in prælio, & absente sponso lugent portæ, qui-
bus ingreditur mors, & vrbs vastata iacet in puluere & mœrore. Non enim hic se-
dere debemus sed currere, donec coeleste præmium consequamur. Sic currite,
inquit Apostolus, ut comprehendatis. Et alio in loco: Bonum certamen certavi, 1. Corin. 9.
cursum cōsummaui. Et Dauid, Viam, inquit, mandatorum tuorum cucurri. Et quo-
niam in hac vita filij Zebedæi sedere volebant, vnus ad dexterā, alter ad sinistram, Psalm. 118.
audierunt à Christo: Nescitis quid petatis. Non enim vita nostra debet esse sessio, Matt. 10.

44
Hebr. 4. sed festinatio. Quam ob causam dicebat diuus Paulus: Festinemus ingredi in il-
Hebr. 13. lam requiem. Cum enim hic non habeamus manentem ciuitatem, vt inquit idem
Apostolus, sed futuram inquiramus, stultum est sedere hic, sed currere & festinare
ad beatam illam requiem, & eternam securitatem. At anima quæ fuerit sceleribus
contaminata, non curret: sed, vt hic ait Esaias, desolata in terra sedebit.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT III.

Prudentem eloquij mystici.) Pro eloquio mystico est in Hebraico **שֵׁנִי** à verbo
Psal. 40. **שָׁנָה**, quod significat submissa voce loqui & susurrare, vt in Psalmo, Aduersum
me susurrabant omnes inimici mei. Et quoniam incantationes fiunt verbis submis-
sis, significat etiam incantare. Vnde **שֵׁנִי מֵלַחֲחִים** melachaxim significat incanta-
Psal. 57. tores, vt in Psalmo: Quæ non audit vocem incantantium. Eam ob causam con-
uertit hic Pagninus ex Hebræo: intelligentem incantationis. Theodotion: pru-
dentem incantatorem. Et quoniam incantationes conficiuntur verbis occultis
& arcanis, vertit noster interpres, & rectè, pro incantatione eloquium mysticum.
Poteris pro prudente eloquij mystici vertere oratorem: neque ineptè quidem.
Nam eloquentes oratores, graues, copiosi, vehementes, & ad dicendum instructi
ac parati, possunt quodammodo incantatores appellari. Alliciunt enim homines,
voluntates impellunt quò volunt, vnde autem volunt deducunt. Quod maius po-
test esse incantamentum quàm non solum populi motum, sed etiam senatus gra-
uitatem conuertere? Potest præterea capi, & rectius meo quidem iudicio, pro
theologo concionatore in vtroque testamento perito, qui salutari doctrina homi-
nes à vitiis ad virtutem, & à turbulentis perturbationibus, ad statum animi tran-
quillum diuino fauore reducit. Inquire Iudæorum synagogas, nullum talem inue-
nies concionatorem. Quis debet cohortari ad virtutem ardentius? Quis à vitiis
reuocare acrius? Quis impietatem vituperare asperius? Quis religionem laudare
ornatius? Quis mœstos consolari dulcius, quàm Euangelicus concionator, qui
oratione, & eloquij mystici prudentia hoc est diuinarum literarum non solum li-
terali, sed etiam spiritali intelligentia debet auditores ad rerum humanarum to-
lerantiam & despicientiam mouere, & ad rerum cœlestium contemplationem &
desiderium excitare? At multi ex auditoribus sunt animo tam obstinato, & tot
sceleribus astricto, vt hos incantatores nolint penitus audire. Tales peccatores
comparat diuinus ille vates, & illustris rex Dauid aspidi, venenoso serpenti aures
obthuranti, quoniam nolunt audire consilia salutaria. Alienati sunt, inquit, pec-
Psal. 57. catores à vulua, errauerunt ab vtero loquentes falsa, venenum illis secundum si-
militudinem serpentis, sicut aspidis surdæ obthurantis aures suas, quæ non exau-
dit vocem incantantium.

Non sum medicus.) Pro medico est in Hebraico **שֵׁנִי** chouex, à verbo **שָׁנָה**
quod significat ligare, & imperare siue dominari, quòd qui imperat, suis præce-
ptis liget & coerceat. Hinc capitur pro mederi, & procurare vulnera, quòd so-
leant chirurgi vulnera ligare. Vt Esaiæ 30. In die qua alligauerit Dominus vulnus
Infr. 30. populi sui. Ex quo efficitur, vt hoc nomen chouex capiatur pro chirurgo siue
medico, quod nomen propriè significat alligantem & dominantem. Ex hac si-
gnificationum varietate fluxit versionum varietas. Interpres noster transtulit:
Non sum medicus. Septuaginta: Non ero princeps. Pagninus: Non ero Domi-
nus. Quidam: Non ero curator. Potest verti: Non ero ligans. sumpta translatione
à chirurgis. Paraphrastes Chaldaicus: Non sum dignus vt sim caput aut prin-
ceps. Colliges ex iis principem siue præfulem esse caput, & medicum, & chi-
rurgum, & debere non solum subditos iustis præceptis ligare, sed etiam eorum
vulneribus & animi languoribus mederi. Ob eam causam rex & gubernator ab
antiquis anax appellabatur, ab acos, quod nomen significat medelam, pharma-
cum,

45
cum, & sanitatem: quòd regis & præfulis sit subditis mederi. Authores sunt Plu-
tarchus & Eustathius.

Quoniam lingua eorum, & adinventiones eorum.) Potest verti ex Hebraico: Quo-
niam lingua eorum & studia eorum. Idem enim vocabulum Hebraicum adin-
uentionem significat, & studium & opus. Ideo Pagninus vertit: Quia lingua eo-
rum & opera eorum. Hæc autem studia & opera sceleratorum hominum adin-
uentiones eorum meritò appellantur. Ita in Psalmo: Da illis secundum opera eo-
rum, & secundum nequitiam adinventionum ipsorum. Et in alio: Ibunt in adin-
Psal. 27.
Psal. 80.
uentionibus suis.

Agnitio vultus eorum respondebit eis.) Pro respondebit eis est in Hebraico:
אֲנִיחָבָם anethabbam, à verbo **אָנַח**, quod significat respondere, in quam si-
gnificationem accipitur ab interprete nostro. Significat etiam testificari, & affli-
gere. Vnde Pagninus vertit: Agnitio vultus eorum testificabitur contra eos. Ac si
diceret: Tanta erunt impudentia affecti, vt etiam eorum vultus apertè indicent
eos esse vitiorum conscientia profligatos. Potest verti: Agnitio vultus eorum
affliget eos. Ac si dicat: Vnusquisque affligetur videns alios vultu tristissimo. Tanta
erit eorum calamitas, vt animi dolorem facie ostendentes singuli singulos mœro-
re afficiant. Significare autem hoc verbum affligere & humiliare indicat locus Za-
chariæ: dicens: Affligentur, quia non est eis pastor: & Psalmus 34. Humiliabam in Zach. 10.
nec despexit deprecationem pauperis, potest rectè verti: Quoniam non spreuit
Psal. 34.
Psal. 21.
nec despexit afflictionem humilis. Est enim dictio **אָנַח** à verbo nostro **אָנַח**.

Væ animæ eorum, quoniam reddita sunt eis mala.) Septuaginta habent: Væ animæ
eorum, quia inierunt consilium malum contra se dicentes: Alligemus iustum,
quoniam inutilis est nobis. Aspicias hic contra Iudæos testimonium apertissimum.
Ipsi enim alligarunt iustum Christum Deum nostrum, & cruci affixerunt, vt eius
nomen extinguerent. Sed multò aliter euenit: nam ipse tertia die resurrexit, &
fuit eius nomen in omni orbe terrarum celebratum laudibus amplissimis, illi ve-
rò fuerunt interfecti, & in æternas pœnas præcipitati. Qui autem ex bello euase-
runt, fuerunt à Romanis capti, & afflicti: & vsque hodie degunt vitam infamem,
abiectam, & calamitosam, omni dedecore & ignominia notati. Ideò ait scriptura
iuxta Septuaginta versionem: Væ animæ eorum, quia inierunt consilium malum
contra se dicentes: Alligemus iustum. Non dicit, contra Dominum, sed contra se:
quoniam pernicies, de qua contra Christum cogitauerunt, in eorum caput re-
dundauit. Est absque dubio admirabilis hæc Septuaginta interpretum versio.

Et desolata in terra sedebit.) Pagninus vertit: Et munda in terra sedebit. Nam
verbum **אָנַח** significat desolare, & mundare siue mundum esse. Latinus inter-
pres secutus est significationem primam, Pagninus secundam, sed in idem
recidentem cum prima. Idem enim est esse urbem desolatam & es-
se mundam ab hominibus, hoc est inhabitatam. Et quo-
niam verbum hoc significat euacuare, potest
verti: Et vacua in terra sedebit, ni-
mirum ab habitatoribus.
quod idem
est.

Argu.

Descripta Iudeorum paucitate in euerfione Hierosolyma ob Christi mortem vaticinatur de vberissimo Euangelice predicationis fructu, & fidelium gaudio. Quamuis enim à tyrannis, caterisque infidelibus, qui maleficio & immanitate pascebantur, Christiani variis cruciatibus torquerentur, vitæque priuarentur, incredibili tamen oblectatione perfundebantur, quoniam morte sua immortalitatem comparabant, & honestissimum ac pulcherrimum Christi Dei nostri testimonium præbebant.

CAPUT IIII.

A Apprehendent septem mulieres virum unum, in die illa dicentes: Panem nostrum comedimus, & vestimentis nostris operiemur: tantummodo inuocetur nomen tuum super nos, aufer opprobrium nostrum. In die illa erit germen Domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ sublimis, & exaltatio his, qui saluati fuerint de Israel. Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalem, sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Ierusalem. Si abluerit Dominus sordem filiarum Sion, & sanguinem Ierusalem lauerit de medio eius in spiritu iudicii, & spiritu ardoris. Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & ubi inuocatus est, nubem per diem, & fumum & splendorem ignis flammantis in nocte: super omnem gloriam enim protectio. Et tabernaculum erit in umbraculum diei ab aestu, & in securitatem & absconsionem à turbine & à pluuia.

EXPLANATIO.

Et apprehendent.) Hæc verba pendent à superioribus. Vaticinatus fuerat propheta præcedenti capite futuram esse tam acerbam Iudeorum cladem, ut viri fortes & pulchri in prælio corruerent, & respublica illa, quæ quondam fuerat clarissimè constituta, dilaberetur. Nunc verò asserit tam miram fore hominum paucitatem, ut multæ mulieres apprehendant unum virum, quem vix possint inuenire. Interfectis enim viris necesse erat manere viduarum multitudinem. Id quod ait: septem mulieres, existimo poni indefinite, ut capiatur numerus certus pro incerto. Ac si diceret: Multæ mulieres quærent virum unum, dicentes se habere panem & vestes: quoniam vir hæc tenetur quærere, si possit, ut valeat familiæ suæ consulere. Poni autem particulam septem pro numero incerto explicat locus 1. Reg. 2. primi libri Regum capite secundo: ubi cum in Hebraico sit: Sterilis peperit septem, vertit interpretes noster: Sterilis peperit plurimos. Ita existimo posse intelligi illud Prouerborum: Septies in die cadit iustus, hoc est multoties. Et illud Psal. 119. mi: Septies in die laudem dixi tibi. Et apud Zachariam per septem oculos super Zach. 3. lapidem unum possumus multas custodias intelligere.

Panem nostrum.) Nomine panis, ut superiore capite demonstraui, omnis cibibus significatur.

Tantummodo inuocetur nomen tuum super nos.) Id est, hoc solum volumus, ut sis vir noster, nosque vxores tuæ vocemur. Nolumus ut nos sustentet, nos ipsæ nos alemus & vestiemus. Aufer opprobrium nostrum. Dabatur tunc opprobrio non habere filios, iuxta id quod scriptum est Exodi 23. & Deuteronomij 7.

In die illa erit germen Domini in magnificentia.) Quando Hierosolyma ob Iudeorum peccata euerfa fuerit, extolletur nomen Christi, & in vniuersa terra celebrabitur. Predicabitur Euangelium, fient euidentissima miracula, & erit germen Domini in magnificentia & gloria, hoc est fructus Euangelicæ predicationis erit magnificus & gloriosus, & fructus terræ sublimis, hoc est fructus hominum, qui nomine terræ significantur, erit pulcherrimus & excellentissimus: florebut enim virtutum abundantia, & charitatis fructus huberrimos ferent. Quapropter erit exultatio iis, qui saluati fuerint de Israel, hoc est Apostolis, caterisque, qui relictæ synagoga ad Euangelicam peruenerint veritatem. Latabantur enim, & incredibili gaudio afficiebantur videntes ingentem hominum multitudinem cōtempso idolorum cultu, repudiata gentium superstitione, ad Christi fidem & veram religionem conuersam. De hac Apostolorum lætitia ait alio in loco Esaias: Latabantur coram te, sicut qui lætantur in messe, sicut exultant victores capta præda. Quamuis enim viri illi sanctissimi affligerentur à tyrannis, non tamen arumnotos se esse putabant, quin potius incredibili voluptate in mediis cruciatibus afficiebantur. Est enim Christianæ veritatis proprium, nihil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Et eam ob causam eligebant potius se hostium telis obicere, quàm Christiani nominis dignitatem & amplitudinem maculare. Et, ut refert in Actis diuus Lucas, cæsi Apostoli à Iudeis ibant gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habiti erant pro nomine Iesu contumeliam pati. Possumus etiam per hoc germen Domini Christum intelligere, quem statim propheta appellat fructum terræ sublimem. Apud Zachariam capite 3. ubi in editione vulgata Christus appellatur Oriens, potest vertit germen, id enim significat etiam nomen Hebraicum. Appellatur germen Domini, quia est filius Dei vnigenitus, verus Deus, & fructus terræ, quia est filius virginis Mariæ sanctissimæ, verus homo. Idem Christus est germen Domini, & fructus terræ, Dei filius: & Virginis filius: idem Deus, & flos de virga radicis Iesse. O admirabilem vnionem, & ineffabile sacramentum: Est igitur sensus: In die illa transacta nocte infidelitatis apparebit in mundo Christus filius Dei & filius hominis, verus Deus & verus homo, & erit magnus, gloriosus, & sublimis. Quid enim gloriosius, quid sublimius quàm cæcis visum restituere, leprosos verbo mundare, mortuos ad vitam reuocare, & alia euidentissima miracula suo nomine & virtute efficere, quibus Christus numen suum ostendebat? Quid maius quàm genus humanum à diaboli potestate eripere, & ad æternam beatitudinem vocare & perducere? Quid præstantius, quid commodatius hominum memoriæ sempiternæ? Quæ omnia Iesum Christum fecisse, & nos firmiter credimus, & ipsa Euangeliorum historia aperte contestatur, quod iam sanctissimorum varum diuina oracula futurum esse prædixerant. Appellari autem Christum fructum terræ indicat locus alter huius prophete ita dicens: Aperiatur terra, & germinet saluatorem. Et id quod dicitur in Psalmo: Et terra nostra dabit fructum suum.

Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion.) Capite primo dixerat hæc verba Esaias: Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus. Vbi per semē relictum ex Israele Apostolos intelligit, & eos, qui ex populo Israelitico in Christum crediderunt, ut tibi exposuimus. Hoc semen appellat capite decimo reliquias: quem imitatur diuus Paulus in epistola ad Romanos. Hæ sunt reliquie, de quibus hic loquitur dicens: Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalem, sanctus vocabitur. Animaduerte. Non ait omnem Israellem esse salutem consecuturum, sed eos qui relictæ fuerint, hoc est qui Iudeorum infidelium

lum pertinaciam non fuerint secuti, sed in fide Christi permanerint. Hos vocat sanctos, hoc est fideles Christianos. Hoc enim nomen sanctum, in diuinis literis sepe pro vero Christiano accipitur, licet habeat peccata. In hanc significationem capitur à diuo Paulo in prima ad Corinthios dicente: Sicut in omnibus Ecclesiis sanctorum doceo, & aliis in locis.

Omnis qui scriptus est in vita in Ierusalem.) Id est omnis qui prædestinatus est, & ad gloriam præordinatus. Liber vitæ est Dei præscientia & prædestinatio, qua electos ad salutem ab æterno venturos cognouit, ac ut peruenirent prædestinavit. His, quos propheta dicebat scriptos esse in vita in Ierusalem, dixit Christus: Gaudete quod nomina vestra scripta sunt in cælis. Vbi aspicias Ierusalem accipi hic pro cælis & Ecclesia triumphante. Notus est hic liber ex diuinis literis, ubi sunt scripta nomina sanctorum. Hic est liber ille, de quo dicebat Moyses: Si non dimittis populo noxam hanc, dele me de libro, quem scripsisti. De eo dicitur in Psalmo: Deleantur de libro viuentium, & cum iustis non scribantur. Et apud Dan. 12. Daniele: Saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro. Apoc. 21. Et in Apocalypsi: Non intrabunt in eam, nisi qui scripti fuerint in libro vitæ agni. Et fortasse de hoc libro intelligitur id, quod Christus inductus à propheta dicit in Psalmo: In capite libri scriptum est de me. Reproborum verò nomina in terra scripta sunt, quemadmodum ait Ieremias: Recedentes à te in terra scribebuntur. Id fortasse voluit significare Christus, quando Scribis & Phariseis mulierem in adulterio deprehensam adducentibus, ut ipsum tentarent, in terra scribebat, significans eos non esse in cælis scriptos cum iustis, sed in terra cum impiis.

Si abluerit Dominus sordes filiarum Sion. Sensus est: Tunc salutem consequentur reliquæ Israelis, si crediderint, & baptizata fuerint. In baptismo enim Deus illis sordes maculasque peccatorum abluet. Per sordes & sanguinem omnia peccata intelliguntur.

In spiritu iudicij & spiritu ardoris.) Id est in spiritu iudicante iudicio discretionis & separationis bonorum ab iniquis. Et in spiritu ardoris, hoc est charitatis animos inflammantis. Vel in spiritu iudicij, hoc est in iudicio & iustitia: Nam morte sua abluet Christus nostrorum scelerum maculas, soluens pro nobis: & ut verbis Colos. 2. Pauli utar, delens quod aduersus nos erat chirographum decreti. Et ad Rom. 3. nos, Proposuit, inquit, Deus Christum propitiationem per fidem in sanguine ipsius ad ostensionem iustitiæ suæ propter remissionem præcedentium delictorum.

Et creabit Dominus.) Videtur alludere ad prosperitatem filiorum Israelis, quando eos exeuntes ab Ægypto Deus protegebat per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis, ut habes Exodi 13. Ac si dicat: Dabit Deus Ecclesiæ suæ pristinam felicitatem, sed multò maiorem & illustriorem. Quod enim tunc Israelitico populo fecit, Ecclesiæ suæ spiritualiter faciet. Creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & ubi inuocatus est, hoc est super Ecclesiam, & super fideles, nubem gratiæ ab æstu effrenatæ cupiditatis protegentis, & ignem atque splendorem viuæ fidei ab infidelitatis nocte eripientis, & animum amore diuino inflammantis. Est tamen aduertendum nomine diei intelligi posse prosperitatem, nomine verò noctis aduersitatem: quemadmodum intelligunt nonnulli id, quod Psal. 120. dicitur in Psalmo: Per diem Sol non vret te, nec Luna per noctem. Ac si diceret: Ita te tuebitur Deus, ut in rebus prosperis & ad voluntatem tuam fluētibus, quando omnia ut in die clara esse apparent & tranquilla, tibi non noceat hominum laus, & gloria, & diuitiarum abundantia. Fit enim sæpenumerò ut homines opibus & honoribus extollantur, & omnia iura diuina & humana peruertant. Neque tempore aduersitatis, quando, ut in nocte omnia sunt tristitia & obscura, & in luctu & caligine iacere videntur, paupertas, afflictio, & cætera calamitates te opprimant, & de gradu constantiæ deiciant. Eodem modo per columnam ignis, qua

qua Deus Hebræos in nocte illuminabat, & quam hic suis fidelibus promittit, possumus intelligere diuinam consolationem, qua Christus piis viris tenebras & calamitates mitigat & lenit. Contrà verò nubes hæc, qua Deus suos protegit in die, afflictio est, qua Christus iustorum virorum prosperitatem, & mundi gloriam temperat & moderatur, ne efferantur, & opinione ac potentia inflati in eum errorem incidant, ut eos iustitiæ, cæterarumque virtutum capiat obliuio. Itaque Deus in die prosperitatis protegit suos nube afflictionis, & in nocte afflictionis visitat eos igne diuinæ oblectationis & lætitiæ. Tam enim nocet nimia prosperitas quam aduersitas. Hoc intelligens quidam vir doctus edidit librum de remediis contra prosperam & aduersam fortunam. Natura nostra, dum vinculis corporis ligamur, & in hoc miserabili exilio detinemur, nec magnum dolorem ferre potest, nec magnam lætitiā. Nam magno dolore extrememur, & in desperationem incidimus: magna verò lætitiā inolescimus, nostræque fragilitatis obliuiscimur. Quare oportet ut in æterno oblectatione aliqua spirituali temperetur, & oblectatio in æterno. Non ergo semper lætitiā quæramus, nec dolorem detestemur. Vnde utraque, & lætitiā in afflictione, & afflictio in lætitiā columna dicitur, sine qua ruet ædificium nostrum.

Et fumum, & splendorem ignis.) Fumus hoc in loco in bonam partem accipitur, Infr. 6. nempe pro gloria, quemadmodum capite sexto: Et domus repleta est fumo. Et apud Ioelem de gratia, quam Deus Apostolis impertiuir, ita scriptum est: Effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt, & dabo prodigia in cælo sursum, & signa in terra deorsum, & sanguinem, & ignem, & vaporem fumi. Est igitur hoc in loco fumus vapor lucidus à terra eleuatus: vel flamma ignis, quæ est fumus accensus. Vel reuera capitur pro fumo. Nam iustis & piis dat Deus in hac vita lumen in nocte, hoc est internam consolationem in afflictione, sed mistam cum fumo lachrymas mouente, id est cum compunctione. At in cælesti patria gaudium erit purum, & lumen absque fumo, & requies absque labore. Possumus præterea per fumum intelligere particulare Dei præsidium, quo protegit suos aduersus hostium impetum & malitiam, ne accedentes possint viros pios lædere & conculcare. Et hic videtur huius loci germanus sensus, præsertim si locum Exodi respiciamus, ad quem, ut diximus, hoc in loco Propheta videtur alludere.

Super omnem enim gloriam protectio.) Accipit gloriam pro viris gloria dignis, iustitiā & pietatē colentibus. Sensus est: In omni loco, ubi fuerint fideles virtute præditi, erit diuina protectio: Deus tuebitur viros iustos, ubicunque extiterint. Aspicias hic apertissimè Deum nostrum misericordiarum patrem piorum salutem tutissimā custodia tegere atque munire. Sed hoc protectionis genus tam remotum est ab eorum hominum intellectu, qui humana tantum spectant, & cælestia minimè intuentur, ut iudicent, viros pios, & virtutum præsidio septos à Deo contemni & derelinqui: cum eos Deus maximè muniat & tueatur. Non potest homo volutibus deditus, & cupiditatum seruus intelligere quàm suavis, secunda, & tranquilla sit eorum vita, qui veram pietatem colunt. Hos abscondit Deus ab hostium immanitate, ne in animo lædantur. Quod prospiciens animo diuinus vates Deum alloquens canebat: Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum. Vbi vititur quadam verborum exornatione sumpta à similitudine principis, qui eum, quem tutissimum esse vult, in suum cubiculum recipit, ne ab impetu & insidiis inimicorum eum persequentium lædatur. Hanc domum refugij cupiebat ardentè idem Propheta, Esto mihi, inquit, in Deum protectorem, & in domum refugij, ut saluum me facias. Et alibi dicebat: Quoniam abscondit me in tabernaculo suo in die malorum, protexit me in abscondito tabernaculi sui. Et in alio Psalmo, ubi editio vulgata habet: Cogitauerunt aduersus sanctos tuos, potest E esse, verti ex Hebraico: cogitauerunt aduersus absconditos tuos. Ex quo colliges idem

Psal. 90. esse, sanctum esse, & à Deo absconditum & protectum. In alio Psalmo, ubi editio vulgata habet: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cœli cōmorabitur, habet versio diui Hieronymi ex Hebraico: Qui habitat in abscondito excelsi, in vmbraculo Domini cōmorabitur. Aspicias ergo piorum vitā absconditam esse in Deo & tutissimā. Et hoc existimo esse id, quod ait diuus Paulus in epistola ad Colossenses: Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Hoc volēs Esaias significare in hunc modū cōcludit: Et tabernaculū erit in vmbraculū diei ab æstu, & in securitatem & absconsonem à turbine & à pluuia. Ac si dicat: Deus tuebitur iustos ab omni tentatione & afflictione fruentē, & Ecclesia nullo subuerteretur turbine, nullis vnquam procellis & tempestatibus obruetur. Docet planē locus hic virū piū & iustum à nemine lædi: quin potius, quō magis ab impiis impugnetur, eō altius tendere. Vt enim arbor quō magis à nouellis virgultis exciditur, eō sublimius eleuatur, sic vir iustus quō immanius ab impiis affligitur, eō amplius crescit, & clarior efficitur. Nam vt arca Noe, quō copiosius aquæ diluuij abundabant, eō altius ferebatur, & ad cœlū tendebat: sic vir iustus quanto plures sunt afflictiones per aquas significatæ, tātō redditur illustrior, & excelsior, & cœlo propinquior. Et ita omnia illi vertuntur in bonū, vt asserit in epistola ad Romanos diuus Paulus. Magnum profectō, & pulchrum pietatis præmium, vt etiam ex iis rebus, quæ aliis perniciem constare solent, fructum capiant viri iusti. Verum id, quod hic habetur, Super omnem enim gloriam protectio, potest hunc habere sensum: Hæc diuina protectio, qua Dominus iustos tuetur, excedit omnem huius mundi gloriam. Et rectissime quidem. Nam nihil est opere aut manu factum, quod aliquando non labefactetur & consumat ipsa vetustas, & omnis huius mundi gloriæ splendor exiguis regionibus coercetur, nec vnquam de vilo perennis fuit. Obruitur enim hominum interitu & obliuione posteritatis extinguitur. Nihil est *Eccl. 34.* fugacius, nihil inconstantius. Hanc inanem gloriā appellat Ecclesiasticus vmbrā, & ventum, & aperta mendacia. Quod mente percipiens diuinus ille vates & clarissimus rex has voces emisit: Vidi impium superexaltatū & eleuatū sicut cedros Libani, & transiui, & ecce non erat: & quasiui cum, & non est inuentus locus eius. Et illustrissimus noster Esaias, Omnis, inquit, caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri. Huius gloriæ inconstantiam cecinit Græcis carminibus Euripides, vt est apud Plutarchum, quibus ostendit eam solum diem vnum durare, & statim extingui. Quo in loco à Demetrio Phalereo fuit obiurgatus, quod non diem vnum deberet dicere, sed temporis quoddam punctum. Non est igitur talis gloria querenda. Præsertim cum illi homines eam sæpenumero consequantur, & in populi luce & celebritate versentur, qui nulla sunt præditi virtute, quin potius scelerum furis exagitantur, & nefariis criminibus constringantur. At qui protegentur à Deo, pabulo diuinæ oblectationis, quasi quadam Ambrosia aluntur. Et hæc diuina protectio nullum iustum ac piū derelinquit, nulla tempestate, & temporum mutatione labefactatur. Quare est omni humanæ gloriæ anteponenda. Quod intuens Esaias ait: Super omnem enim gloriam protectio.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT IIII.

Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & ubi inuocatus est, nubem.) Septuaginta interpretes habent in hunc modum: Et veniet: & erit omnis locus montis Sion, & omnia, quæ in circuitu eius sunt, proteget nubes per diem. Hæc interpretatio est absque dubio mirabilis: & hunc locum Esaiæ diuinitus explicat. nam tunc dixit fore in Ecclesia pristinam populi Israelitici felicitatem, cum Christus in mundum venturus esset. Inquit enim: Veniet: nimirum ille de quo prædixerat patriarcha Iacob: Non auferetur sceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est: hoc est Christus. De eo ita ait Esaias alio in loco.

Cum

Cum venerit quasi fluius violentus, quem spiritus Domini cogit, & venerit Sion redemptor. Et Aggæus, Veniet, inquit, desideratus cunctis gentibus.

In spiritu ardoris. In Hebraico est pro ardore *אֵשׁ* baer, à verbo *אָרַב*, quod significat ardere, vt *Exod. 3.* Et videbat quod rubus arderet. In quam significatio-
Exod. 3. nem accipitur in presenti ab interprete nostro: Et quoniam verbum hoc signifi-
Psal. 17. cat etiam incendere, vt in Psalmo. Et carbones succensi sunt ab eo, potest verti: In spiritu incendij. In piel significat excidere. Vnde Pagninus vertit: In spiritu excisionis. Significat etiam remouere & eiicere. Vnde potest verti: In spiritu remotio-
Luc. 12. nis siue eiectionis. Et ita interpretatur R. Abraham vir clarus inter Hebræos. Significat quoque pascere. Ideo potest verti: In spiritu pascendi, siue pascuæ. Et quamuis hæc videantur inter se diuersa, nec vilo modo coherentia, altè tamen spectare si voles, omnia videbis Christo concorditer & aptè conuenire. Ipse enim homines abluit in spiritu ardoris & incendij, tribuens eis ignem charitatis, qui eos incenderet, & studio æternæ beatitudinis inflammaret. Hic est ignis ille, de quo ipse ait apud Lucam: Ignem veni mittere in terram. Et quoniam tribuens nobis vi-
Ose. 13. tam, ipsam mortem excidit, iuxta illud Oseæ Prophetæ: Ero mors tua ô mors: præclare interpretatur Pagninus fuisse redemptionem nostram in spiritu excisionis. Fuit etiam in spiritu eiectionis, quoniam diabolum eiicit, iuxta id, quod ipse apud Ioannem ait: Et nunc princeps huius mundi eiicietur foras. Fuit quoque
Ioan. 12. in spiritu pascuæ, quoniam ipse est pastor noster de se inquit: Ego sum pastor
Ioan. 10. bonus. De quo dicitur in Psalmo: Dominus regit me, vel vt potest verti ex Hebraico, Dominus pascit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocauit. Christus Deus noster est pastor hic, qui vltro pro nobis sanguinem fudit, vt nos ab incurſu & impetu luporum tueretur. Sed quoniam Esaias prædixit redemptionem nostram fore in spiritu iudicij, & per hoc iudicium discretionem & separationem intelligimus, qua Deus voluit fideles ab infidelibus separare, fortasse volens Propheta hoc explicare, adiecit: in spiritu
Deut. 26. *אֵשׁ*, hoc est separationis & discretionis, ita vt sit explicatio eius, quod dixerat: in spiritu iudicij. Nam verbum *אֵשׁ* Separare significat, vt Deuteronomij 26. Nec separauit ea in qualibet immundicia.

E 2

Argu

Solebant veteres res magnas & memorabiles complecti carminibus, & mandare monumentis, ut vigerent memoria posteritatis, nullaque hominum obliuione deleterentur. Eam ob causam canit Esaias hoc lugubri & flebili carmine admirabilem Dei erga Iudeos benignitatem & magnificentiam, & eorum erga Deum nefariam ingratitudinem, & incredibilem impietatem. Comparat diuinus vates Hebræorum populum vineæ electæ, & à Domino mirabiliter cultæ, quam ob eorum malitiam vaticinatur esse delendam, & penitus vastandam. Reprehendit eorum iniustitiam, auaritiam, delicias, voluptates, & alia scelera, ob quæ prædicit esse Iudeos ab exercitu Romanorum capiendos, & in luctuosissimam vastitatem vocandos.

CAPVT V.

A Antabo dilecto meo canticum patruelis mei vineæ sue. Vineæ facta est dilecto meo in cornu filio olei. Et sepuit eam, & lapides elegit ex illa, & plantauit vineam electam, & edificauit turrin in medio eius, & torcular extruxit in ea. Et expectauit ut faceret uuas, & fecit labruscas. Nunc ergo habitatores Ierusalem & viri Iuda iudicate inter me & vineam meam. Quid est quod debui ultra facere vineæ meæ, & non feci ei? An quod expectaui ut faceret uuas, & fecit labruscas? Et nunc ostendam quid ego faciam vineæ meæ. Auferam sepem eius, & erit in direptionem: diruam maceriam eius, & erit in conculcationem. Et ponam eam desertam: non putabitur, & non fodietur: & ascendent super eam vepres & spina, & nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem. Vineæ autem Domini exercituum domus Israel est, & vir Iuda germen eius delectabile. Et expectaui ut faceret iudicium, & ecce iniquitas: & iustitiam, & ecce clamor.

EXPLANATIO.

Cantabo dilecto meo.) Pergit Propheta Hebræorum scelera redarguere, quod superioribus capitibus fecerat, ut eos ad sui cognitionem excitaret. Et statim in principio aperit, licet arcanis verbis, mysterium aduentus Christi, quem & dilectum appellat, & patruelem: dilectum, quia eum singulari amore prosequabatur: patruelem, quia futurus erat ex semine Abrahami, & ex eadem familia & tribu cum ipso Esaiâ. Aiunt enim fuisse Esaiam fratrem regis Amasie ex tribu Iuda, ex qua tribu perspicuum est fuisse Christum seruatore nostrum, ut asserit in epistola ad Hebræos diuus Paulus, & ex euangelica historia apertissime constat. Heb. 7. Est igitur sensus: Cantabo ego Esaias dilecto meo Christo, quem vnice diligo, in cuiusq; honorem proferam moxsum canticum, quod ipse Christus patruelis meus ex mea gente & progenie oriundus posset dicere, imo dicturus est vineæ suæ, hoc est

est Hebræorum populo. Canticum appellat parabolam hanc, qua populum Israeliticum cum vinea comparat, & Christum cum eius cultore. Et quemadmodum Ezechieli Propheta præcepit Deus, ut super Ægyptum lugubre canticum concineret, ut licet videre apud eundem capite 32. Sic Esaias aduersus Israeliticum populum hoc canticum cecinit. Idem fecit Christus, quando lugubres illas & lamentabiles voces emisit, videns Hierosolimam, ut refert diuus Lucas, & flens ac plorans super ipsam. Totam hanc parabolam retulit Christus vineæ suæ, ut narrat diuus Matthæus capite 21. dicens: Homo erat paterfamilias qui plantauit vineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & cætera, quæ ibi Euangelista commemorat. Narrant etiam hoc Marcus & Lucas. Quidam per hunc dilectum intelligunt populum Israeliticum. Rectius tamen esse existimo Christum intelligere, & quoniam magis litera videtur conuenire: & quoniam Christus in sacra scriptura solet dilectus appellari, ut videre licet apud Matthæum 3. & apud Paulum ad Ephesios 1. & aliis in locis. Luc. 19. Matt. 21. Mar. 12. Luc. 20. Matth. 3. Ephe. 1.

Vineæ facta est dilecto meo.) Incipit canticum. Nomine dilecti diximus significari Christum, qui plantauit vineam in cornu filio olei, hoc est in loco alto, in regione montosa & frugifera. Per cornu intelligit locum editum & eminentem, quod cornua in animalibus altiore partem obtineant: vnde Pagninus pro cornu vertit, in colle. Per filium olei terram intelligit opulentam, pinguem, & feracem. His verbis & hoc Hebraismo describit terram Israelis, quæ magna ex parte montosa est, & vberima, fluens lacte & melle, ubi fuit populus Israeliticus collocatus. Vel per cornu robur & fortitudo intelligitur, in quam significationem capitur sæpenumero in sacra scriptura, veluti in secundo Regum 22. Dominus cornu salutis meæ. Et in Psalmo: In te inimicos nostros ventilabimus cornu. Et apud Habacuc Prophetam: Et cornua in manibus eius. Quamuis enim Christus in cruce vulneratus existimaretur fragilis & imbecillus, ibi enim, ut ait idem Propheta, abscondita est fortitudo eius, in manibus tamen suis vulneribus confossis cornua habebat, hoc est fortitudinem & potentiam. Ibi enim diabolus principem huius mundi vicit, nosque ab eius immanissima tyrannide liberauit. In hanc significationem capitur cornu à diuo Luca in cantico Zachariæ: Et erexit cornu salutis nobis. Et quemadmodum apud Latinos robur arborum quandam significat validam & fortem, & ob eam causam pro fortitudine & firmitate ponitur: sic cornu arma animalium significat, quibus se muniunt, & fortiter pugnant, & eam ob causam in diuinis literis pro ipsa fortitudine accipitur. Est igitur sensus: Populus Israeliticus positus fuit à Deo in loco forti & munito, & in terra fertili & frugifera. Fortasse ideo terra illa appellatur filius olei, quia quemadmodum oleum in lampade est materia ignis & splendoris: sic Hebræi multis gentibus clarum Dei notitiæ lumen præbuerunt. Et capitur filius olei pro oleo, quemadmodum filia Babylonis pro Babylone, & filius perditionis pro perdito. Luc. 1. Luc. 1.

Et sepuit eam.) His verbis & sequentibus significatur diligentia, qua Deus vineam suam excoluit. Considera igitur diligentiam, qua Deus nos vult liberare: & diligentiam, qua nos eum volumus peccatis nostris offendere. Intuere eius ad nostram salutem curam, & nostram desidiâ. Ille vult nos ipsos eripere, nos volumus nos ipsos perdere. Ille nos ad eum statum vocat, qui in cœlestium atque diuinarum rerum contemplatione consistit, ut diuinis bonis affluentes, ipsius Dei amore ardentissimo inflammemur, & tandem veram beatitudinem consequamur: nos verò terram solam intuentes, turbulentis negotiis implicati, nobis ipsis molimur perniciem & vastitatem. Sed ad literæ explanationem veniamus. Per sepem intelligitur diuina lex, & Angelorum custodia. per lapides, quos abstulit

ex vinea, intelliguntur idola, superstitiones, & cetera vietutis ac diuini cultus impedimenta, per turrin in medio eius templum celeberrimum, per torcular altare propter sanguinis effusionem. Et vt vix afferuntur ad torcular, vt ibi conculcentur: sic fructus & animalia ad altare, vt ibi sacrificentur. Vel ita: Sepes est diuina protectio: lapides, quos abstulit, sunt homines infideles ipsis lapidibus ob animi duritiem comparati, nulla memoria beneficiorum Dei seipsos emollicentes. Fuisse autem homines impios eiektos ab illo loco indicat Psalmus ita dicens: Eiecisti gentes, & plantasti eam. Ex quo colliges magnum Dei beneficium esse, magnam erga pios homines benignitatem, auferre impios de medio eorum. Turrin est regia dignitas, torcular legitimus Dei cultus. Existimo tamen turrin esse sacram scripturam, ad quam velut ad arcem munitissimam in nostris tentationibus & periculis confugere debemus. Et vt ex altissima turre ea, quæ longinqua sunt, apparent: sic ex lege & Prophetarum oraculis Christum longè venturum vaticinantibus, idem Christus quasi ex longinquo conspicietur. Omnia quæ in hac parabola continentur, indicant fuisse à Deo exhibita populo Israelitico omnia, quæ ad eius salutem & conseruationem pertinebant.

Et plantauit vineam electam. Electam appellat Hebræorum nationem, quoniam eam elegit Deus, vt ab ea coleretur, & ex ea carnemsumeret, & propter electos viros Abraham, Isaac, & Iacob, ceterosque Patriarchas & Prophetas, sapientia excultos, & charitate atque nobilitate præstantes.

Expectauit vt faceret vinas, & fecit labruscas. Labruscæ sunt vix agrestes, acerbæ, & erraticæ. Nam pro diuino cultu idola sepe coluerunt Iudæi, pro virtutibus in crimina nefaria inciderunt. Apud Ieremiam has queribundas voces emitit Deus: Ego plantavi te vineam electam, omne semen verum, quomodò ergo conuersas in prauum vinea aliena? Elogit Deus vineam hanc ex patribus antiquis optimis & sanctissimis, fecit eam in populum sibi peculiarem, constituit eam in loco firmo & munito, & in terra frugifera, abstulit ab ea impedimenta, custodiuit eam, fouit & defendit, & omnibus ornamentis ad pulcherrimum & excellentissimum statum pertinentibus decorauit: ipsa verò cum contempsit, seque sceleribus astinxit: & quod detestabilius est, & omnem impietatem superat, in ipsum Deum verum Messiam fuit interitum machinata. Tu verò considera Dei nostri immensam pietatem & patientiam. Peccauerat populus Israeliticus, Deus verò non statim eam deleuit, sed expectauit. Quid ait Propheta? Expectauit vt faceret vinas. Nonne vides? non eos statim euerit. Sed quid fecit? expectauit vt bonum fructum ferrent. Monemur hic non statim desperandum esse de peccatorum salute, nec subito esse interficiendos, qui crimine aliquod admaferunt: sed expectandos vt penitentiam agant, & suo tempore debite atque iuste puniendos. Cum hæc vinea etiam expectata noluisset vinas producere, sed labruscas, fuit à Deo relicta, & tandem à Romanis euerfa, & penitus vastata: & Iudæi, qui ex ea euaserunt, fuerunt caesi, & in abiectissimam & acerbissimam seruitutem adducti. Quid autem sit facere labruscas explicuit Christus, qui, vt refert Evangelica historia, ob eam causam dixit vineam suam esse aliis locandam, & Iudæos perdendos, quia filium Dei occiderunt. Hic fuit vineæ fructus, hæc fuerunt labruscæ amarissimæ quidem & acerbissimæ. Locauit autem Deus eam aliis agricolis, hoc est Christianis pastoribus. Et aduerte non dixisse Christum fuisse hanc vineam traditam dominis, sed locatam agricolis, vt referunt tres Euangelistæ. Ex quo colliges pastores Ecclesiasticos non debere dominari, sed seruire: non vineam conculcare sed colere, vt fructus vberitimos ferat. Christus enim summus ille rerum omnium dominus & moderator, vt ipse apud Matthæum de seipso ait, non venit ministrari, sed ministrare.

Nunc

Nunc ergo habitatores Ierusalem & viri Iudæi iudicate inter me, &c. Mirum videtur cur Deus intendat litem vineæ coram ipsa vinea. Si hæc vinea domus est Israelis, & habitatores Iudæ & Ierusalem, qui fieri potest, vt hi ferant sententiam contra vineam, si ipsi sunt ipsa vinea? sed vult Deus vt nos à nobis ipsis iudicemur, & aduersus nos ipsos sententiam feramus, vt nostro gladio iugulemur, & testimonio nostro conuincamur. Fecisse hoc Nathan prophetam indicat liber secundus Regum. Missus enim à Deo, vt Dauidem argueret ob adulterium & homicidium proposita prius parabola de ouicula coegit regem, vt nesciens seipsum sua sententia damnet. Eodem modo Christus in Euangelio proposita parabola de vinea ad hoc Iudæos adduxit, vt contra se sententiam ferrent dicentes: Malos malè perdet, & vineam suam locabit aliis. Ideò subiunxit Deus: Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius. Si Deus de Iudæis tam grauer queritur, quantò grauius de nobis queri potest? Expectat à nobis vt virtutem colamus, & eum ipsum ardentè amemus: nos verò sceleribus implicamur, & eum ipsum negligimus. Nos sumus vinea sua, quam ipse coluit, pro qua acerbissimos cruciatus tulit, pro qua se hostium iniuriis obiecit, pro qua summa charitate inflammatus vitam profudit, quam precioso sanguine suo rigauit. Quid igitur debuit amplius facere vineæ suæ, & non fecit? Nemo potest ardentius amare eo, qui pro amicis sanguinem fundit: At tu Domine mi Deus multò ardentius amasti, quoniam etiam pro inimicis te cruci obtulisti, vbi mortè acerbissimam vltro tolerasti. Quid debuisti facere vineæ tuæ, quod non feceris? At nos qui pro te mori deberemus, quibus nihil magis deberet esse in optatis quàm te sequi, ad te semper aspirare, te relinquimus, & in imis volutamur. O cæcū nostrum iudiciū. O ingrati tudinem incredibilem, & effrenatam nostram cupiditatem: qui Deum optimum maximum contempnimus, & in rebus fluxis & eaducis beatitudinem collocamus! Nos nos sumus, ad quos hæc possunt referri. nos sumus illi, de quibus conqueritur Deus apud Michæam prophetam dicens: Popule meus quid fecisti? responde mihi.

Auferam sepem eius. Priusquàm sepem auferret, minatur se esse eam ablaturum, vt conuersi ad penitentiam ab imminentibus periculis liberarentur. Solet enim Deus priusquàm puniat comminari. Id fecit Ninuiitis Iona præcone, & Iudæis præcone Ieremia aliisque prophetis. Et volens Deus Iudæos occidere propter eorum idololatriam, & nefariam impietatem, dixit Moyse pro populo supplicanti: Dimitte me vt irascatur furor meus contra eos, & deleam eos. Ita hoc in loco, Auferam, inquit, sepem eius, hoc est, non eos protegam. Et maceriam eius diruam, hoc est viros sanctos, qui populo pro muro sunt, quibus ablatis conculcatur populus, hostiūque direptioni committitur: & manet vinea bestis, hoc est vitis exposita & aperta. Destruisti sepem, ait propheta, & exterminauit eam aper de sylua. Et Ecclesiasticus, Vbi non est, inquit, sepes, ibi diripitur possessio. Pro magna pœna minatur Deus se ablaturum esse à Iudæis non solum diuinam protectionem, sed viroꝝ piorum custodiam & familiaritatem. Tunc enim impij in perniciem ruunt, cum ab eis viri iusti separantur & auferuntur. Remoto Lot à Sodomitis fuerunt illæ ciuitates terribili supplicio mirabiliter euerfæ: & descendentes Hebræi ab Ægypto fuerunt Ægyptij in mari Rubro obruti, vbi æternam memoriam suæ ignominie & impletatis reliquerunt.

Non amputabitur. Omnibus iis rebus ostendit Deus voluntatem vineæ destruendæ. Quemadmodum vinea nisi amputetur, ipsa sua fecunditate syluescit, & perit omnino, sic homines nisi curas superuacaneas refecent, & indomitas cupiditates recidant, iisdem rebus, quibus opes & gloriam comparare existimabāt, interitum sibi & periculum moluntur. Tunc Deus ciuitatē suæ animam nostram amputat, cum ab ea remouet & refecat virtutum impedimenta. Nam vt quicquid ob amputationem adimitur ex vite, fructibus additur: sic quò quis caducarum

E 4

inuti

inuicemque rerum studia diligentius reciderit, eò amplius illustrabitur, & vberiores virtutum fructus feret, quibus animus ad aeternitatem alet & reficiet.

similitudo.

Ascendent super eam vepres & spine. Hoc est vitis & flagitiis opprimetur. Vt enim in agris densi vepres frequentesque sylvarum terram ita occupant, vt salubres ac viles herbas crescere non sinant: sic in animis vitia ita nos opprimunt, vt omnem rationem, omnem temperantiam, omnem denique animi cultum obumbrent & impendant. Subeunt hanc vitiorum syluam variè belluarum indomitæ & moleste, hoc est appetitiones nostræ effrenatæ, quæ ita omnia depopulantur, vt nullo modo sinant in lucem prodire rationem.

similitudo.

Nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem. Nubes sunt Prophetæ & Apostoli. Vt enim nubes ex terra eleuantur, sic viri iusti diuinarum rerum amore & contemplatione veluti diuinis epulis recreati à terra, & humanis negotiis se abducunt & abstrahunt, & ad cœlestia efferuntur. Et vt nubes rore & pluuia aridam terram fecundant, & fructuosam reddunt: sic viri sancti eos, qui virtutum ariditate laborant, doctrina & exemplo humectant & irrigant, vt fructus vberissimos ferant. His rationibus adductus Esaias non solum hoc in loco, sed etiam capite 60. Apostolos ita nubes vocat: Qui sunt isti, qui vt nubes volant? Et Dauid, Tenebrosa, inquit, aqua in nubibus æris. hoc est vaticinationes & oracula prophetarum sunt explicatu difficillima. Nomine aquæ doctrina significatur. Ita Moyses veluti quædam nubes dicebat: Crescat vt pluuia doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum. Est igitur horum verborum Esaiæ sensus: Prophetis & Apostolis præcipiam ego Dominus ne Iudæorum populum irrigent doctrina sua. Quod post Christi mortem impletum fuisse perspicuum est. Nullum enim Iudæi habent nec Prophetam, nec Apostolum: imò nulla gens hodie viuit abiectione, indoctior, durior, calamitosior, & detestabilior. Et ita videmus apertè id, quod Deus in Leuitico Iudæos alloquens dicebat: Dabo vobis cœlum desuper sicut ferrum, & terram æneam: Et in Deuteronomio: Sit cœlum super caput tuum æneum, & terra subter te ferrea. Det Dominus pro imbre terræ tuæ puluerem, & de cœlo descendat super te cinis, donec conteraris. Cum autem constet in Babylonica captiuitate Iudæos non caruisse prophetis, sed fuisse doctrina irrigatos, apertè concluditur esse hanc Esaiæ vaticinationem de captiuitate per Romanos intelligendam. Est præterea obseruandum auferri beneficium & præsidium ab indignis, vt per supplicia illi Deum cognoscant, qui cum beneficiis cognoscere noluerunt. Tu verò quem Deus muneribus ornauit, cui ingenium, opes, & dignitates tribuit, noli eis intemperanter abuti, noli pro vuis ferre labruscas, ne tibi omnia auferantur, & alteri dentur.

Vinea autem Domini exercituum domus Israel est. Verba sunt prophetæ parabolam explicantis. Per domum Israel intelliguntur decem tribus, per viros autem Iuda duæ alie, quas germen Domini delectabile appellat: quia præuidebat Christum Dei filium ex tribu Iuda humanam carnem esse sumpturum.

Et expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: & iustitiam, & ecce clamor. Explicat id, quod dixerat: Expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas. Per iudicium & iustitiam vuas intelligit, per iniquitatem & clamorem labruscas. Fuit autem hæc iniustitia & hic clamor quando à Pilato petierunt, vt Christum crucifigeret. Cum Pilatus proponeret Iudæis, quem vellent è duobus dimitti, Christum an Barabbam, erat autem Barabbas latro quidam qui ob seditionem & homicidium erat in carcerem coniectus, elegerunt Barabbam, clamoribus autem magnis Christum crucifigi postulabant. O electionem Satanicam. O cæcum furorem, ô impietatem incredibilem, & impudentiam prædicandam. Iustitia exigebat vt dimitteretur Iesus, Barabbas autem damnaretur: sed pro iustitia clamor. Circumsonabant Iudæorum voces, omnia clamoribus implebant petentes vt Christus occideretur. Tribuerunt vitam homini, qui homines vita priuabat: illum autem

autem, qui mortuos ad vitam reducebat, morti destinatur. Absoluerunt impium, & damnarunt innocentem. Eum seruauerunt, qui viuos occidebat, eum occiderunt, qui mortuos suscitabat. Petierunt viuere ipsam mortem, ipsam autem vitam ad mortem vocauerunt. Quod intuens propheta ait: Et expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: iustitiam, & ecce clamor. Poterit hoc intelligi de iniustitia Iudæorum in communi. Et aduerte per clamorem iniustitiam significari: opponitur enim hoc in loco clamor iustitiæ, quemadmodum iniquitas iudicio: Nam pauperes oppressi & iniuste afflictæ clamabant, & omnia querimoniis implebant: & non erat iudex, qui eos liberaret. Tu qui iudex es constitutus, ne pauperes op-
primas, non est enim Deus, vt ait propheta, oblitus clamorem pauperum. Non solum dum viuunt clamant, sed etiam post mortem clamat innocentium sanguis. Id significauit Deus Caino dicens: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Gen. 4. Fortasse idè clamorem opponit iustitiæ, quoniam in loco ubi causæ discernebantur, qui deberet esse pacis & modestiæ plenissimus, ibi nulla erat moderatio, nulla securitas, sed omnia clamoribus, altercationibus, cõuitiis, & turbulentissimis concitationibus redundabant, quæ iustitiam peruertebant.

Va qui coniungitis domum ad domum, & agrum agro copulatis usque ad terminum loci. Nunquid habitabitis vos soli in medio terre? In auribus meis sunt hæc, dicit Dominus exercituum. Nisi domus multa deserta fuerint grandes & pulchre, & absque habitatore. Decem enim iugera vinearum facient lagunculam vnã, & triginta modij sementis facient modios tres. Va qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, & potandum usque ad vespem, vt vino æstuetis. Cithara, & lyra, & tympanum, & tibia, & vinum in conuiujs vestris, & opus Domini non respicitis, nec opera manuum eius consideratis. Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam, & nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius sibi exaruit. Propterea dilatauit infernus animam suam, & aperuit os suum absque ullo termino: & descendunt fortes eius, & populus eius, & sublimes gloriosusque eius ad eum. Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir, & oculi sublimium deprimentur. Et exaltabitur Dominus exercituum in iudicio, & Deus sanctus sanctificabitur in iustitia.

Va qui coniungitis. Vituperat avaritiam: quoniam hæc est, quæ peruertit fundamenta iustitiæ. Radix omnium malorum, vt inquit Apostolus, est cupiditas. Et 1. Tim. 6. cum talis sit, videmus tamen plerisque mortalium pecuniæ seruos incredibili avaritia flagrare. Ait enim Ieremias: A minore usque ad maiorem omnes avaritiæ student. Est nanque avaritia altera linea æquinoctialis cingens totum vniuersum. Et vt qui sub linea degunt, attri sunt, qui verò ab ea distant, albedine afficiuntur, & quanto longius distant, tanto sunt candidiores: sic qui avaritiæ subiiciuntur, improbi sunt, qui verò ab ea longè distant, animi candore sunt præditi, & quanto longius absunt, tanto puriores sunt. Ait ergo propheta: Va vobis: æternam enim damnationem incurretis, qui studio avaritiæ incitati vi & fraude, quoad fieri potest, possessiones vestras augetis usque ad terminum loci, hoc est donec non sit amplius locus ullus. Quid facis ô infelix auare? nonne tres cubiti terre

Matt. 27.

Mar. 15.

Luc. 23.

Ioan. 18.

Iere. 6.

simile.

terre

figura.
Dent. 3.

terræ solum te expectant? nonne parvus lapis ad tuum miserum corpus tegendum satis est? Cur igitur tot opes & possessiones tam ardentem quæris, & impedimenta æternæ beatitudinis concupiscis? Filij Ruben & Gad ob diuitias, & multa pecora, quæ possidebāt, petierunt à Moysē, ut daret illis terram pecoribus aptam ante Iordanem, non enim volebant terram promissionis intrare. Qui diuitiis affluunt, & oblectantur & iumentis abundant, nolunt transire Iordanem, nec in terra veræ promissionis hereditatem habere, eligunt campestria, pascuntur terra, cœlestem autem habitationem nequaquam requirunt. Ob bruta animalia quæ nutriunt, hoc est, ob indomitos avaritiæ motus, ob insatiabilem diuitiarum cupiditatem ad altissimam promissionis patriam ascendere nō curant. Quod cernens Esaias inuehitur in auaros. Et quanquam hæc ad Iudæos præcipuè referebat, sunt tamen ad omnes auaros in communi referenda.

In auribus meis sunt hæc, dicit Dominus exercituum. Id est, hæc omnia, quæ facitis, ait Deus, ego audio. Omnia vestra scelera sonant ante me. Vel ita: Ego Esaias audio hæc, quæ sequuntur, quæ dicit Dominus exercituum.

Nisi domus multa. Apostrophe est. Debet subaudiri aliquid. Ac si dicat: Si ego non fecero ut domus multæ & ornate deferantur, nolite amplius mihi credere.

Decem enim iugera. Sensus est: Capta Hierosolyma à Romanis tanta erit agrorum sterilitas, ut decem iugera vinearum reddant batum vnum, siue lagunculam vnam vini, & ex multis modis sementis non colligetur nisi parum quippiam. Iugerum est spatium terræ, quod vno die par boum arare potest, lagunculam siue batum dicunt esse mensuram tres amphoras continentem.

Ve qui confurgitis mane ad ebrietatem sectandam. Inuehitur in eos, qui dediti ventri & deliciis, se vitiis contaminant: ex quo efficitur, ut Deum obliti eius opera nequaquam contemplantur. Nam ventris saturitas est veluti seminarium quoddam nefariæ voluptatis, & animum quasi quibusdā vinculis tenet astrictū. *Quantum.* diu Adam ieiunauit, priusquam pabulum illud mortiferum comederet, ad quod *Gen. 3.* eum Eva incitauit, in paradiso feliciter vixit: postquā verò comedit, fuit eiectus, *Gen. 4.* & uxorem cognouit: & qui ieiunus in paradiso virgo fuerat, satur extra eum uxori copulatur. Aspicias hinc paradisi felicitatem absque cibi abstinentia non fuisse. Diuus Hieronymus aduersus Iovinianum ob ieiunij consortium inquit apparuisse *Matt. 17.* se Moysen & Eliam in monte cum Christo transfigurato. Et ob ieiunium non *Dan. 3.* fuisse cōsumptos tres illos pueros in Babylonis fornacem coniectos: & fuisse my- *Dan. 2.* steria Danieli reſerata, eūque in lacu leonum reſeruatum. Considera ieiunij ma- *Dan. 6.* gnitudinem & excellentiam. Mitigat & terret leones immanissimos, efficitque *Eccl. 14.* ut flammæ ignis ardentis non comburant. Quid maius? Quid præstantius? Sed quid opus est multa? Lege sacram scripturam, inuenies viros illustres vtriusque Testamenti fuisse ieiunio & abstinentia res maximas & pulcherrimas cōsecutos. Contra verò ob crapulam & gulam multos in scelorum gurgitem incidisse, & in *Gal. 5.* æternas miseras fuisse præcipitatos. Diuus Paulus in epistola ad Galatas inter ope- *Rom. 8.* ra carnis ebrietates & comestiones connumerat, subiungens statim, eos, qui ta- lia agunt, regnum Dei nequaquam esse cōsecuturos. Et in epistola ad Romanos, Si secundum carnem vixeritis, inquit, moriemini: si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Oportet igitur ieiunio & ciborum abstinentia & tem- *Gal. 5.* perantia carnem domare, si volumus esse verè Christiani. Nam, ut ait Apostolus, qui sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis. Nec sunt audiendi hæretici nostri temporis, qui negant pœnitentiā, & aiunt non esse ieiunium nec carnis afflictionem necessariam, quoniam crux Christi nos ab hoc labore eripuit. Quid respondebunt ad citatas auctoritates Apostoli? Si sola crux Christi ita esset sufficiens & efficax, ut nostra non esset necessaria, non di- *Matt. 16.* ceret Christus apud Matthæum: Si quis vult post me venire, abneget semet- *Luc. 9.* ipsum, & tollat crucē suam, & sequatur me. Et diuus Lucas ait: Et tollat crucem suam

suam cotidie, & sequatur me. Vbi apertissimè Deus ostendit esse nobis nostram crucem necessariam. Non dicit: Tollat crucem meam, sed crucem suam, & sequatur me.

Cithara, & lra, & tympanum. Eos vituperat, qui vario organorum cantu, & vocum lasciuarum inflexionibus se deliniunt & effœminant. Non instrumenta musica damnat, sed eorum intemperatos abusus, & delicias atque voluptates per ea intellectas. Hæc musica instrumenta habebat rex Babylonis, quibus conſo- *Dan. 3.* nantibus vniuersarum gentium populi prosternebantur, & statuam auream ado- rabant. Efficiunt enim vanæ voluptates, ut idolis, hoc est mundo, dæmoni, & carni seruamus & obtemperemus. Sed quæ est hæc dementia, ut sirenarum cantibus delectemur? In salicibus in medio Babylonis suspendamus organa nostra. *Psal. 136.* Et quoniam iuxta flumina Babylonis sedemus, oculos ad cœlestem Hierosoly- mam leuemus, eamque contemplantes vim lachrymarum profundamus. Quomodo cantabimus in terra aliena exules à cœlesti patria? Præsertim cum omnes mundi opes & voluptates sint flumina ad mare mortis perenni fluxu tendentia, & il- lud solum remaneat, quod sumus rectè factis & virtute consecuti.

Et opus Dei non respicitis. Hoc est dediti crapulis & mundi voluptatibus ope- ra Dei non animaduertitis. Opera Dei sunt creaturæ. Ex quo colliges rerum creaturarum considerationem vtilem esse & salutarem, cum nos ducat ad ipsius creatoris contemplationem. Nam ut riui nos ducunt ad fontem, sic creaturæ *simile.* ad creatorem. Et quamuis riui sint impuri, nos tamen ad purum fontem in- ueniendum dirigunt. Est enim Deus fons ille sempiternus, de quo ait propheta: Apud te est fons vitæ: hoc est, tu es fons, à quo omnis vita effluit & dimanat. *Psal. 53.* Quicquid est creatum explicat suo modo gloriam Dei. Cœli, ut ait David, enar- rant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Quid dico *Psal. 18.* cœlum? imò etiam aues, lilia, scenum. Ad omnium enim harum rerum consi- derationem nos inuitat Christus apud Matthæum. Et diuus Paulus in epistola *Matt. 6.* ad Romanos, Inuisibilia enim Dei, inquit, à creatura mundi per ea quæ facta *Rom. 1.* sunt intellecta conspiciuntur. Eam ob causam appellarunt nonnulli seculum *simile.* speculum rerum inuisibilem. Et ita intelligitur id, quod est in libro Sapientiar: *Sapientia.* Et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis, hoc est mundus omnia con- tinens te Domine scit prædicare, & laudibus efferre. Ideò dicunt nonnulli dixisse Anaxagoram natum se esse ut videret solem, quia pulcherrimi illius astri, eiusque admirabilis luminis, & immutabilis constantiæ contemplatio eum ad con- templandum summum illum rerum omnium opificem & moderatorem Deum optimum maximum vehebat. Vel per opera Dei non solum creationis, sed etiam redemptionis opera intelliguntur. Poteris per opus Dei legem diuinam intelli- gere digito Dei scriptam. Et sic erit sensus: Studetis avaritiæ, traditis vos ipsos vo- luptatibus & deliciis, legem autem Dei hæc omnia prohibentem nequaquam con- sideratis. Et quamuis omnes hæc explanationes huic loco conueniant, existimo tamen hoc proprius intelligi de illis Dei operibus, quæ cotidie geruntur à diuina prouidentia in administratione rerum humanarum, ut sit sensus: Vos infelices appello o impij peccatores, qui scelentibus vestris intenti, non intuemini quem- admodum Deus improbos puniat, iustos autè præmiis afficiat. Etsi enim aliquan- do impij opibus floreat, rebus secundis vtantur, & hominum sermone celebren- tur: tamen in hac prosperitate premuntur dolore, agitantur scelerum furiis, & sepe in medio cursu ruunt, & antè fluctibus obruuntur, quàm portum conspiciant. Et quod est calamitosius, in æternos cruciatus præcipitantur. Contra verò viri iusti pietate atque charitate excellentes quamuis aliquando in calamitatibus versentur: omnia tamen vertunt in bonum, & per varios casus tendunt in pa- triam cœlestem, quam tandem itinere finito consequuntur. Horum diuinæ pro- uidentie operum consideratione alitur piorum animus: impij autem hæc non cu- rant.

- Psalm. 91.* rant nec contemplantur. Id intelligebat regius vates ita canens: Delectasti me Domine in factura tua, & in operibus manuum tuarum exultabo, quam magnificata sunt opera tua Domine: nimis profunda facta sunt cogitationes tuæ.
- Psalm. 27.* Vir insipiens non cognosceret, & stultus non intelliget hæc. Et alio in Psalmo, Redde, inquit, retributionem eorum ipsis, quoniam non intellexerunt opera Dei.
- Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam.* Hæc Iudæis sub Tito Vespasiano acciderunt. Non habuerunt scientiam legis, idcirco Christum non receperunt: unde factum fuit ut captiuus ducerentur. Ad scientiam legis eos inuitat
- Ioan. 5.* Christus dicens apud Ioannem: Scrutamini scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere, & illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. At illi non intellexerunt. nam, ut ait scriptura in libro Sapientiæ: Obsecrauit illos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei. Ideo dicebat illis Dominus apud Ioannem: Nec me scitis, nec qui me misit. Et id fatebantur ipsi ita apud eundem Euangelistam
- Ioan. 9.* dicentes: Hunc autem nescimus unde sit. Potest hoc ita explanari: Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non considerauit opera creationis, nec redemptionis, nec diuinæ prouidentiae, ut pendeant hæc verba à præcedentibus. Et est magnopere aduertendum non dicere fuisse Iudæos captiuos propter homicidia, nec propter adulteria, sed propter inscientiam, ob quam etiam hodie captiuus detinentur. Ignorantes enim iustitiam Dei, ut ait Apostolus, & suam querentes
- Rom. 10.* statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. Nec solum Iudæi, sed omnes etiam, qui Christum derelinquunt, & vitiis contaminantur, ignorantes sunt, & captiuus vinculis scelerum ligati. De omnibus flagitiosis potest dici: Propterea ductos esse captiuos quia non habent scientiam. Esse omnes impios ignorantes indicat Salomon
- Prou. 29.* in Prouerbiis ita dicens: Impius ignorat scientiam. Et in libro Sapientiæ scriptum
- Sap. 5.* est: Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos: hoc est contra peccatores. Vbi vides eos insensatos appellari. Diuus Paulus in epistola ad Romanos, Obscuratum est, inquit, insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et in prima ad Corinthios, Sapientia, inquit, huius mundi stultitia est
- 1. Cor. 3.* apud Deum. Et ad Ephesios: Non ambuletis sicut gentes ambulāt in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei, per ignorantiam quæ est in illis. Esse verò omnes impios captiuos aperte asserit Salomon in
- Prou. 5.* Prouerbiis dicens: Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur. Et alio in loco in iisdem Prouerbiis: Ignorans, & nescit quod
- Psalm. 67.* ad vincula stultus trahatur. Unde dicitur in Psalmo: Qui educit victos in fortitudine. Vbi peccatores victi appellantur, quos Deus sua fortitudine ex vinculis
- Psalm. 68.* educit. Et alibi: Et victos suos non despexit. Peccata nostra funes sunt, quibus ligamur. Eam ob causam fortasse fecit Deus flagellum ex funibus ad flagellandum peccatores. Refert enim diuus Ioannes fecisse Dominum quasi flagellum de funibus, & omnes vendentes eiecisse de templo. Nostri enim peccatis flagellamur. Colligimus ex iis verbis Esaiæ improbos esse & insanos & captiuos.
- Iudic. 16.* Id quod in historia Sansonis significauit scriptura. Cum enim ille se Dalilæ tradidisset, & arcanum refferasset, fuit cæcus & captiuus. Venerunt Philisthiim hostes ipsius, & eruerunt eius oculos, eumque adduxerunt victum catenis, & in carcerem coniecerunt. Quid nomine Dalilæ nisi turpis voluptas intelligitur? Quid nomine Philisthiim nisi animæ impetus significatur: Cum se quilibet homo falsæ voluptati tradit, & sceleribus coinquinat, statim diabolus, mūdus, & caro animi eius oculos auferunt, & peccatorum vinculis astringunt. Si peccator ab his vinculis voluerit absolui, confiteatur debite de peccatis suis, & audiet sacerdotem dicentem: Auctoritate, qua fungor, ego absoluo te ab omnibus peccatis tuis. Cōfugiāt ergo peccatores ad sacramentum penitentiae à Christo institutum, ut ibi à peccatis absoluantur. Ipse enim apud Ioannem capite vigesimo sacerdotes alloquens:
- Quo

Quorum, inquit, remiseritis peccata, remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.

Et nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius siti exaruit. Hoc in obsidione & euerfione Hierosolymæ per Romanos impletum est. Obserua. Dixerat paulo ante Iudæos deditos esse ventri, nunc prædicit eos fame & siti puniendos esse. Et merito quidem, quoniam per gulam & ebrietatem peccauerant. Aegyptij Exod. 1. pueros Hebræorum in fluuio suffocabant, & ipsi postea in mari Rubro interierunt suffocati, iustas atque debitas pœnas suæ immanitatis persoluentes. Sunt qui hanc famem & sitim spiritualiter intelligant. Qua de re poteris ea videre, quæ supra annotauimus capite 3.

Propterea dilatauit infernus animam suam. Infernus nec animam habet, nec os: sed loquitur hoc modo Propheta, ut hæc tenacius inhæcant in memoria auditorum: & ut sic exprimat esse infernum capacissimum, & magnam esse damnatorum multitudinem.

Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir. Id est, omnes impij tam plebei quam nobiles in infernum præcipitabuntur.

Et exaltabitur Dominus exercituum. Cum Iudæi suæ infidelitatis & pertinaciæ pœnas luerint, laudabitur Deus, quod iuste iudicauerit, & impios perdiderit. Tunc vulgus ad pietatem & religionem excitatur, Deumque laudibus effert, cum ipse aliqua insigni pœna improbos vlciscitur. Eam ob causam dicebat Dauid: Exurge Domine Deus meus in præcepto, quod mandasti, & synagoga populi lorum circumdabit te. Ac si diceret: Tu Domine præcepisti rem publicam gubernantibus, ut homines nefarios punirent: tu ergo fac, quod aliis faciendum præcepisti. Castiga & vlciscere impios, & congregatio populorum ad te conuertetur, te hominum coetus intuebitur, & iustum prædicabit. Ex quo efficitur, ut vir iustus improborum ultione lætetur, ut peccator reddatur cautior, & Dei iustitia appareat illustrior. Hoc est quod dicitur in Psalmo: Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris, Exaltari Dominum impiorum ultione dictum est cap. 2.

Et pascentur agni iuxta ordinem, & deserta in vbertatem versa aduenæ comedent. Væ, qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, & quasi vinculum plaustrum peccatum. Qui dicitis: Festinet, & cito veniat opus eius, ut videamus: & appropriet, & veniat consilium sancti Israel: & sciemus illud. Væ, qui dicitis malum bonum, & bonum malum, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum. Væ, qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobis ipsis prudentes. Væ, qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem. Qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti auferitis ab eo.

Et pascentur agni. Captis & punitis infidelibus Iudæis Christiani pascentur in pratis Ecclesiæ. Christiani appellantur agni, quemadmodum cap. 40. Et Christus Deus noster apud Ioannem: Pasce agnos meos. Et apud Lucam: Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos. Quibus autem pabulis agni pascatur, indicat Psalmus 22. Idem aperit hoc in loco Propheta dicens: Et deserta in vbertatem versa aduenæ comedent. Hoc est, gētes ad fidem conuersæ illorum bonorum potientur, à quibus Iudæi exciderint. Sunt autem hæc quæ Iudæi deseruerūt, diuina eloquia

Supr. 3.

Psalm. 7.

Psalm. 57.

Supr. 2.

Prouer. 3.

Rom. 12. d

Prouer. 17

Infr. 40.

Ioan. 21.

Luc. 10.

Psalm. 22.

quia, quæ ab illis deserta & versa in vbertatem veræ intelligentiæ à Christianis in Ecclesia possidentur.

Ve qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis. Hoc est, Væ vobis, qui extenditis & dilatatis iniquitatem, quærentes varios & illicitos peccandi modos. Per funiculos vanitatis intelligit vias, modos, & occasiones delinquendi, quibus iniquitas augetur & dilatatur. Eos improbat & infelices vocat, qui in peccatis perseverant, & novas in dies inuentiones admittendi flagitia inquirunt. Ideo vias peccandi funibus comparat, quia ut funes neuntur ex filis, & ita producuntur & dilatantur, sic peccatores peccatis peccata addentes iniquitatem propagant, & longissimam efficiunt. Lapis in gurgitem proiectus multos facit vndarum circulos, qui quod plures sunt, eò maiores efficiuntur, & latius dilatantur. nam vnus extus alterum maiorem excitat, post quem alius oritur multo maior, & ita propè in infinitum, donec fluctus terram, vel aliquid aliud attingant, quod eorum multiplicationi obsistat. Eodem modo se habent peccata, nam ex vno alterum grauius oritur, ex quo aliud multo grauius producit. Et ita crescerent in immensum peccata, nisi diuina misericordia impedirentur. Et ut funes facile ex filis neuntur & texuntur, sed fortiter astringunt, sic peccata facile admittuntur, sed fortiter ligant. Ideo quando scelera perpetramus, funes teximus, quibus astringimur. Quod aliis verbis sed in idem recidentibus dicit Propheta statim subiungens: Et quasi vinculum plaustrum peccatum. Comparat peccatum vinculo validissimo, quo currus ligatur & trahitur. Inducant hæc verba peccatum ligare & astringere, quod paulò antè dicebamus verba illa interpretantes, Propterea ductus est captiuus populus meus, &c.

Festinet, & cito veniat opus eius. Verba sunt Iudæorum infidelium Prophetas iridentium. Præuidebat Esaias esse ab eis sanctorum vatum oracula contemnenda, & hæc refert, quæ eos dicturos esse sciebat. Quotiesque ò Propheta minamini iram Dei? Dicitis esse nos captiuandos, & Hierosolymam euertendam: videamus hoc: veniat iam hæc ultio: appropinquet hic effectus consilij Dei, qui est sanctificator Israelis. Hæc dicebant ironice & irrisorie.

Ve, qui dicitis malum bonum, & bonum malum. Hæc, & quæ sequuntur, in idem recidunt. Aduerte. Non solum eos arguit, qui bonum vituperant, sed eos etiam, qui malum laudant. Inuehitur Propheta in eos, qui nihil iudicant recta ratione, sed omnia corrupti iudicij opinione metiuntur. Ex quo efficitur, ut mentis cæcitate impediti nomina rerum mutent, virtuti vitij nomen imponentes, vitium verò virtutem appellantes. Rationi parere imbecilli animi esse dicunt, tetrum facinus admittere gloriosum. Potest per bonum non virtus, sed vir bonus intelligi: per malum verò non vitium, sed vir improbus & sceleratus. Huic expositioni fauet versio Aquilæ ita habens: Væ, qui dicunt malo, bonus es: & bono, malus es. *Prouer. 7.* Vnde Salomon in Prouerbiis, Qui iustificat, inquit, impium, & qui condemnat iustum, abominabilis est vterque apud Deum. Signum est viri iusti viros optimos laudibus extollere, & beneuolentia prosequi: homines verò impios non solum non laudare, sed etiam odio habere, non quatenus homines sunt, sed quatenus iniqui: ut non Dei opus detestetur, sed hominis malitiam. Et hoc odium non contrariatur amoris proximi, imò cum charitate maximè cohæret. Rex David in eo Psalmo, in quo pollicetur se esse officio boni principis functurum, ita inquit: Facientes præuaricationes odiui. Et in alio Psalmo, Nōne, inquit, qui oderunt te Domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos, & inimici facti sunt mihi. Et in alio, vbi viri iusti qualitates describit ita ait: Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus. timentes autem Dominum glorificat. At deprauati homines corrupto iudicio, & cæco impetu agitati omnia peruertunt: viros doctrina excultos, & virtute præditos vituperant, & maledictis lacerant, amentes autem & scelerum maculis notatissimos laudibus

laudibus exornant. Et quamuis Esaias hæc dicat in communi, inuehitur tamen præcipue in Phariseos, qui Barabbam seditiosum, homicidam & latronem elegerunt, Christum verò sanctissimum ad mortem vocarunt.

Ponentes tenebras lucem. Nomine tenebrarum peccata intelliguntur. Vnde Christus apud Ioannem, Qui, inquit, sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Et diuus Paulus in epistola ad Romanos: Abiciamus ergo opera tenebrarum. Nec mirum est peccata tenebras appellari, cum contrarietur verbo Dei: quod, ut dicitur in Psalmo, lucerna est pedibus nostris. Et quia ita animum obscurant, ut vix agnosci possit impius, sitne homo an brutum. Et quia in tenebras externas adducunt. Vel per tenebras peccatores significantur. Vnde Apostolus, Eratis, inquit, aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. Et diuus Ioannes, Et lux, inquit, in tenebris lucet: hoc est Christus inter peccatores. De iustis ait Christus: Vos estis lux mundi. Nam quem admodum præsentem sole lux est, eò verò absente sequuntur tenebræ, sic verè pii soli iustitiæ illuminati appellantur lux: contra verò impij diuinæ gratiæ claritate destituti vocantur tenebræ. Est igitur vit pius & iustus lux. Sed qualis ea sit indicat Christus de Ioanne Baptista dicens: Ille erat lucerna ardens & lucens. Ardebat charitate, & lucebat vita & exemplo. Prius est ardere quàm lucere. Luna lucet, sed non ardet, quia luce aliena rutilat, ideò mutabilis & instabilis est. Vnde in Ecclesiastico ita scriptum inuenies: Stultus vt luna mutatur. De sapiente verò dicitur in eodem capite: Homo sensatus in sapientia manet sicut sol. Est enim sol princeps & moderator reliquorum astrorum, tanta magnitudine ut omnia suo splendore lustret & compleat: cuius luci ob eam causam vir iustus comparatur, quia ardet & lucet.

Ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum. Ea est humani iudicij corruptela, ea cæcitas & ignorantia, ut mala pro bonis, obscura pro illustribus, amara pro dulcibus sæpenumero amplectamur. Prouenit hæc gustus deprauatio ex esu illius pomi funesti primis parentibus prohibiti. Et ut multi morbo aliquo & sensus stupore suauitatem cibi non sentiunt, sic improbi homines veræ virtutis gustum non habent: quin potius mortiferas voluptates concupiscunt. Peccatum dulcissimum esse existimant, virtutem verò amarissimam. Illi, qui vocati sunt ad magnam cœnam à Deo paratam, quam diuus Lucas scribit capite quartodecimo, epulas illas diuinas ac suauissimas ob eam causam contempserunt, quia deprauatum gustum habentes pro dulcibus amara desiderarunt. Nōne ex illis vnus dicebat: Emi quinque iuga bouum, ideò non possum ire? Vide cæcitatem & gustus deprauationem. Durissima mundi iuga epulis Christi suauissimis anteponebat. In psalmo decimo octauo, vbi editio vulgata habet: Bonitatem, & disciplinam, & scientiam doce me: vertit quidam: Bonum gustum & scientiam doce me. Ita enim potest verti ex hebræo. Vbi vides sanctissimum vatem à Domino bonum gustum postulare, ac si diceret: Ita Domine mentem meam illumina, ut perspiciam quid appetendum sit, quid vitandum: talem mihi animi gustum præbe, ut verorum bonorum suauitatem sentiam, mala verò amara & acerbata esse iudicem.

Ve qui sapientes estis in oculis vestris. Sic diuus Paulus in epistola ad Romanos, Nolite, inquit, prudentes esse apud vosmetipsos. Eis damnationem æternam annuntiat & minatur propheta, qui prudentiam & sapientiam sibi arrogant, & mundi sapientia instructos se esse existimantes, sunt vera sapientia priuati. De his ait Apostolus: Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Hi scientiam diuinam contemnentes humana gloriantur: cum scriptum sit: Beatus homo quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum.

Qui iustificatis impium pro muneribus. De his locutus est capite primo. Eos ap- peiuit diuus Iacobus Apostolus iudices cogitationum iniquarum. Iob ita inquit:

Psalm. 9.
Psalm. 44.
Ignis deuorabit tabernacula eorum, qui munera libenter accipiunt. Et inter qualitates iusti hanc David in Psalmo nono literis mandauit: Munera super innocentem non accepit: de vero autem iudice ait: Virga directionis virga regni tui. Debet igitur iudex iustus esse, & omnia aequitatis norma mensurare. Ob eam causam, & sapienter quidem, veteres Philosophi iustitiam Ioui assidentem esse dixerunt, significantes sine iustitia nec ipsum Iouem posse imperare. Ea verò iuxta Hesiodum est virgo quaedam incorrupta, castitatis, utilitatis, & pudoris amantissima. Iniquus iudex est arundo piscatoris, quæ capto piscicula manet recta: si autem trahitur piscis magnus, flectitur & contorquetur.

Infr. 9. c.
10. 4.
11. c.
F Propter hoc sicut deuorat stipulam lingua ignis, & calor flammæ exurit, sic radix eorum quasi fauilla erit: & germen eorum ut puluis ascendet. Abiecerunt enim legem Domini exercituum, & eloquium sancti Israel blasphemauerunt. Ideo iratus est furor Domini in populum suum, & extendit manum suam super eum, & percussit eum. Et conturbati sunt montes, & facta sunt morticina eorum quasi stercus in medio platearum. In his omnibus non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Et eleuauit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ: & ecce festinus velociter veniet. Non est deficiens nec laborans in eo. Non dormitabit neque dormiet, nec soluetur cingulum renem eius, nec rumpetur corrigia calciamenti eius. Sagitta eius acuta, & omnes arcus eius extenti. Ungula equorum eius ut silex: & rota eius quasi impetus tempestatis. Rugitus eius ut leonis rugiet, ut catuli leonum. Et frendet, & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eruat. Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris. Aspicimus in terram, & ecce tenebra tribulationis, & lux obtenebrata est in caligine eius.

Propter hoc sicut deuorat.) Significat Iudæorum abiectionem & excidium. Stipula est calamus frumenti, qui veluti stipula facile exurit. Flammam ignis lingue comparat, quia instar lingue rubet & in acutiem tendit. Et quoniam Propheta populum Israeliticum vineæ comparauerat, videtur modò ad eandem alludere in verbis, radix, & germen. Ideò per radicem parentes, per germen verò filios intelligimus. Est igitur sensus: Ob scelera modò numerata ut ignis, stipulam facile comburit & deuorat, sic Iudæi tam patres quàm filij funditus euerentur. Vel comparat cum radice, qua nihil est in arbore firmius, viros robustos: cum flore verò, quo nihil est in arbore pulchrius & oculis gratius, viros illustri laude celebratos. Vel per radicem eos intelligit, qui maiorum opinione nituntur, per germen verò siue florem eos, qui per se nulla commendatione maiorum ad honoris gradus ascendunt: qui sunt posteritati suæ nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Obserua. Radicem dicit ut stipulam comburendam esse, & florem instar pulueris dissipandum. Id quod solidius esse videtur comparat cum stipula, qua nihil est vanius, nihil facilius consumitur: & id quod pulchrius apparet, cum puluere, quo nihil est sordidius, nihil facilius euanescit, & à vento dissipatur. Aspice & attento animo intueri humani iudicii deprauationem,

& re

& rerum humanarum imbecillitatem. Huius mundi fortitudo & potentia, quam nos firmissimam putamus, stipula est vana, leuis, vacua, & breui consumpta, & in fauillam conuersa: & eius flos & pulchritudo puluis est ater, sordidus, molestus, à vento dispersus & exagitatus. Vnde Malachias ita ait: Erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatem stipula, & inflammabit eos dies veniens. Et Iob, Erunt, inquit, sicut paleæ ante faciem venti, & sicut fauilla, quam turbo dispergit. Et Psalmus: Non sic impij non sic: sed tanquam puluis, quem proicit ventus à facie terræ. Poteris præterea in hoc Esaiæ loco per radicem intelligere malam cogitationem, per germen verò malum opus.

Abiecerunt enim legem Domini exercituum, & sermonem sancti, &c.) Rationem reddit quare Deus sitiratus Iudæis. Non enim solùm auaritiam, ebrietatem, iniustitiam, ceteraque flagitia sectati sunt, sed etiam in tantum furorem sunt prolapsi, ut Christi Euangelium abiicerent & blasphemarent. Lex Domini & sermo sancti Israelis, hoc est Christi Israelem sanctificantis, idem est ac Euangelium, de quo dixit capite secundo: De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Hæc est lex quam Dominus per Ieremiam daturum se esse pollicebatur, & in cordibus fidelium scripturum, quam Apostolus Paulus in epistola ad Hebræos Euangelium esse testatur.

Extendit manum suam super eum.) Hoc est eum flagellauit. Hebraismus est. Sic Iob, Manus, inquit, Domini tetigit me. Et David, Grauiata est, inquit, super me manus tua. Et Sophonias: Extendet manum suam super aquilonem, & perdet Assur. Ergo nomine manus potestas punitoria significatur. Qua de re capite primo nonnulla diximus, quæ ibi videre poteris.

Et conturbati sunt montes.) Tantum erit supplicium, ut etiam viri potentes, qui montes appellantur, tremant. Id more prophetico narrat tanquam impletum, quod sub Tiro Vespasiano futurum esse præuidebat: quando tanta fuit Iudæorum clades, ut eorum corpora in medio platearum instar stercoreis iacerent prostrata, plagis & vulneribus confecta. Poteris etiam montes simpliciter intelligere. Et est ea orationis exornatio, quam rhetores Græci *ὑπερβολή*, Latini superlationem vocant. Ea vitur David ad vim iræ diuinæ exprimentam dicens in Psalmo: Commota est & contremuit terra, fundamenta montium conturbata sunt & commota sunt, quoniam iratus est eis. Eodem modo apud Esaiam capite tertio decimo ait Deus: Cælum turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationem Domini exercituum. Hæc superlacione voluit diuinus vates iram Dei exaggerare.

In omnibus his non est auersus furor eius.) Sensus est: Quoniam Iudæi nolunt conuerti, non placabitur illis Deus. Et quoniam peccata peccatis accumulauit, adiungit Deus illis pœnas, & adhuc manus eius extenta est ad puniendos eos. Et iuxta Danielis sententiam vsque in finem perseverabit desolatio. Et Dominus per Oseam, Non addam, inquit, ut diligam eos. Et Apostolus in prima ad Thessalonicenses, Peruenit, inquit, ira Dei in illis vsque in finem.

Et eleuabit signum in nationibus.) Describit exercitum Romanorum, quem prædicat aduersus Iudæos venturum esse. Est igitur sensus: Erecto vexillo vocabit Deus Romanos, ut populo Iudaico bellum inferant: qui velociter venient, & Iudæam deuastabunt. Iudæi hunc locum referunt ad exercitum Babylonicum. Sed quoniam Propheta inquit leuandum esse signum in nationibus procul, & vocandas esse gentes ad bellum de finibus terræ, non existimo intelligi de Babyloniis, quoniam parum distabant à Iudæa, sed de gentibus longius remotis, & in finibus terræ habitantibus, quales sunt Itali, Hispani, Galli, & alij populi, ex quibus conflatus fuit exercitus Romanorum, à quo euerfa fuit Hierosolyma. Nam hi eo tempore erant Imperio Romano subiecti. Sibilare hoc in loco vox

F 3 est

est ad bellum prouocantis.

Non est deficiens nec laborans in eo. Id est, Nemo in exercitu Romanorum erit lassus, nemo deficiet: sed omnes læti & alacres venient instructi & expediti.

Neque soluetur cingulum. Hoc est, omnes erunt accincti, & tam diligentes, ut ne vnus quidem balteum soluat.

Neque rumpetur corrigia calceamenti. Hoc est, non exuent calceos. Vtitur hac dicendi exornatione, quod sæpe calceos rumpamus, cum eos exuimus. Significat summam exercitus diligentiam & expeditionem.

Rota eius quasi impetus tempestatis. Vtebantur antiqui curribus ad præliandum. Ideo ait fore eorum rotas fortissimas, & concitatissimo cursu, magnum horribilemque sonum esse effecturas.

Rugitus eius ut leonis. Vt leo solet rugire visâ præda, sic Romanus exercitus visis Iudæis. Significat Romanorum sæuitiam, eorumque præliandi cupiditatem.

Aspiciemus in terram. Sensus est: Cum venerit Romanus exercitus, & nulla humanitate impulsus, sed immanissimo furore exagitatus urbem deleuerit, prædam tenuerit, & non fuerit qui eripiat, tunc aspiciemus in terram, ut videamus sitne aliquis, ad quem possimus confugere, & nemo erit. Quin potius videbimus patriam nostram incredibili crudelitate lacerari, multisque suppliciis impositis tandem extingui. Omnia nobis obscura, tenebrisque circumfusa ob incredibiles ærumnarum angustias videbuntur. Omnis lux nobis obtenebrabitur, & in caliginem vertetur: gaudium nostrum mutabitur in luctum, & in lachrymis & gemitibus versabimur. Ostendit Propheta suum erga nationem suam affectum, seque cum illis coniungit, ac si ille in eandem incidere calamitatem. Vel ita: Aspiciemus in terram velut homines stupidi, summæque mœsticia correpti. Habentes oculos fixos terræ, cælum intueri non audebimus, cuius habitatorem offendimus. Ideo nullam lucem nec consolationem sentiemus, sed in afflictionum caligine versabimur. Aduerte. Qui terram aspiciunt, nulla luce illustrantur, sed in afflictionum tenebris iacent. Nos verò cælum intueamur, à longè illud aspicientes & salutantes, & confitentes esse nos hospites & peregrinos super terram. Id quod non solum viri sancti post Christi mortem, sed etiam antiqui patres veteris testamenti fecerunt, ut diuus Paulus in *Heb. 11.* epistola ad Hebræos testatur.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT V.

Canticum patruelis mei. Pro patrule meo est in Hebræo דודי דודי. Dicitio est דודי quæ significat patruum: & ut diuus Hieronymus ait, significat etiam patruelem: quam significationem sequitur nostra communis versio, quam editionem vulgatam appellant: Et Aquila etiam, qui vertit πατέρα μου, quod nomen propriè significat patruum, & iuxta diui Hieronymi sententiam, patruelem. Significat דודי etiam dilectum, ut Canticorum secundo: Dilectus meus mihi, & ego illi. In quam significationem capitur hic à Septuaginta ita conuertentibus: Cantabo dilecto canticum dilecti mei. Iuxta hanc significationem transtulit Pagninus: Cantabo nunc propter dilectum meum canticum dilecti mei. Significat quoque amatorem: quam significationem sequens poteris ita verba Hebræa Latine reddere: Cantabo dilecto meo canticum, amatori inquam meo. Significat præterea amorem & charitatem. Vnde id, quod est Canticorum primo: Quia meliora sunt vbera tua vino, potest verti ex Hebræo: Quia meliores sunt amores tui quam vinum. Quamuis enim hoc nomen vbera significet, tamen potest illic charitatem significare. Colligitur ex his, Christum esse dilectum à viris

à viris iustis, & ipsorum amatorem, & ipsum amorem & charitatem, iuxta id quod *1. Ioan. 4.* ait diuus Ioannes: Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

In cornu filio olei. Pro oleo est in Hebræo יַיִן xamen: quod nomen significat oleum, ut *Exod. 27.* Oleum de arboribus oliuarum. Et pinguedinem, ut *Gen. 27.* Et de pinguedine terræ. Septuaginta verterunt: In loco pingui. Thargum: In monte excelsso, & in terra pingui. Pagninus: In colle, in loco pingui. Nonnulli existimant appellari Iudæam filium olei ob oliuarum, quibus abundat, multitudinem. R. Ioseph scriptor apud Hebræos magni nominis Hierosolymam inquit ita appellari ob regem & sacerdotem, qui erant in ea, qui oleo vgebantur. Huic expositioni fauere videtur id, quod est apud Zachariam capite quarto: Isti sunt duo filij olei, qui assistunt dominatori vniuersæ terræ. Vbi per filios olei intelliguntur rex & sacerdos: Hoc est Zorobabel & Iesus filius Iosedec. Ego existimo ob eam causam præcipuè Hierosolymam appellari montem pinguem, quia ibi Christus docuit, & inde exiit Euangelium, quo impinguatus est mundus, qui antea aridus & macilentus erat.

Plantauit vineam electam. Pro vinea electa est in Hebræo צִיִּיִן forek, quæ vox significat vitem optimam, cuius vix non habet acinos. Thargum vertit: Plantam vitis electæ. Septuaginta habent vineam forec. Pagninus: Plantauit eam plantis vitis optimæ. Quæ omnia eandem habent intelligentiam.

Fecit labruscas. Pro labruscis vertit Aquila fructus pessimos. Septuaginta spinas. quibus Iudæi Dominum coronauerunt. O fructum acerbissimum. Ad hoc spectaculum considerandum inuitantur in Canticis piorum animæ, vbi scriptum est: Egredimini filie Sion, & videte regem Salomonem in diademate, quo coronauit eum mater sua in die desponsationis suæ. O regem, o diadema, o matrem synagogam, imò hac in re immanissimam nouercam, quæ regem nostrum tam dura & aspera corona coronasti. Quid hic ego in tam impio facinore deplorem? aut quibus verbis conquerar tam nefarium scelus? Verum etsi Iudæi Christum spinis coronarunt, illius tamen coronæ mysterium non cognouerunt. Significabat enim corona illa fore, ut Christus Ecclesiam de gentibus antea impiis congregaret. Populus enim in orbe circumstans corona appellatur: Nos autem qui ante cognitionem Christi eramus spinæ, collecti ex sentibus & dumis, circumdamus Christi preciosissimum caput, regemque illum altissimum summa cœli templi diuina maiestate complentem coronamus.

Pascentur agni iuxta ordinem suum. Chaldaeus paraphrastes pro agnis interpretatur sanctos pauperes. Quæ interpretatio nostram versionem mirabiliter explicat. Veri enim Christiani, quos propheta agnos appellauit, sancti pauperes sunt, de quibus apud Matthæum Christus ait: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Septuaginta habent: Pascentur direpti quasi tauri. Hoc est, hi, quos Christus eripuit à dæmonis potestate, pascentur ut tauri. Ex quibus colliges veros Christianos esse agnos & sanctos pauperes, & tauros. Hi qui sunt innocentia agni, sunt animi fortitudine tauri. Fortasse ideò sancti martyres tauri vocantur, quoniam in mundo tanquam in ludorum atrio & circo ab immanissimis tyrannis exagitabantur, donec inauditis suppliciis & acerbissimis vulneribus confossi sanguinem pro Christo funderent: cuius sanctissimi numinis sua morte clarissimum testimonium tribuebant. Nos verò excellentes illos viros, qui in fide, spe, & charitate cōseruanda varios cruciatus corporis, mortem, & exilium æquo & alacri animo tulerunt, nobis semper proponamus, ut eos contemplantur mentes nostras ipsa cogitatione conformemus.

Aduenæ comedent. In Hebræo est יָבֹאוּ garim iochelu. Deriuatur hoc nomen יָבֹאוּ à verbo גָּר gar. quod significat aduenam esse & peregrinari. Ideo Pagninus vertit: Qui peregrinantur. Et rectè quidem. Sunt enim iusti in

hoc mundo peregrini, nullam hic habentes permanentem ciuitatem, sed futuram inquirentes. Id intelligentes sancti patres Abraham, Isaac & Iacob confitebantur, vt diuinæ literæ asserunt, se esse peregrinos & hospites super terram. Ad eos alludebat regius vates dicens: Aduena ego sum apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. Qui verò sunt habitatores terræ, & hoc mundo tanquam ciuitate non tanquam hospitio vtuntur, evertentur, & in æternas tenebras relegabuntur. Id mihi natur illis diuus Ioannes apostolus ita in Apocalypsi dicens: Væ væ væ habitantibus in terra. Improbis Cain, qui cæco inuidiæ impetu innocentem fratrem occidit, condidit urbem in terra, vt in ea habitaret, quemadmodum diuinæ literæ testantur. At iustus Abel tanquam peregrinus nullam condidit ciuitatem. Superiorem est enim sanctorum ciuitas, ad quam viri iusti aspirant & tendunt, vbi Deo in æternum transacto itinere fruuntur. Peregrinandi enim Deus in hac vita nobis diuersorium dedit non habitandi. Et quoniam hoc verbum *וָאָנָה* significat etiam timere, & congregare, seu colligere, poterat verti ex Hebræo: Timentes seu congregantes. Iusti enim Deum venerantur, & filiali amore timent, & seipsos congregant & colligunt, non terram sed cælum quærentes. Et vt vniones etiam in mari oriantur, plus tamen cognationis habent cum cælo, cuius colorem & pulchritudinem suo modo representant: sic viri, qui excelsis animis in terra diuina colunt studia, magis à cælo pendent, quàm à terra, in qua peregrinantur. At homines improbi turbulentis cogitationibus exagitati & impediti tantum abest, vt seipsos colligant & congregent, vt etiam se dispergant, & in varia ac turbulenta negotia distrahant. Sunt, vt ait Seneca, veluti lacus quidam nūquam quiescens, ad quem multi concurrunt, eum exhaustientes & conturbantes.

simile

Argu

Argumentum capitis VI.

Scribit Esaias se vidisse Deum in solio excelsio & sublimi sedentem, quo viso seipsum abiecit & extenuauit. Nulla conscientia mortifera vulnera in animo habebat diuinus vates, nullas funestas labe: quin potius vir erat sanctitate eximia, & omni sapientia & nobilitate præstanti. Verum cum cogitasset non esse se omnino extra culpam, suum peccatum deplorauit: à quo fuit statim perpuratus. Mitteretur à Deo annuntiatum Iudeorum cecitatem & contumaciam. Quam ob causam prædicit eos esse perdendos, & Hierosolimam evertendam, eorum autem reliquias recepturas esse Christi fidem, & salutem consecuturas. Voluit propheta hanc admirabilem visionem mandare monimentis, vt auctoritatem se mittentis ostenderet, & suam concionem & vaticinationem confirmaret.

CAPVT VI.

In anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum & eleuatum: & plena erat domus à maiestate eius: & ea quæ sub ipso erant, replebant templum. Seraphim stabant super illud: sex ala vni, & sex ala alteri. Duabus velabant faciem eius, & duabus velabant pedes eius: & duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum, & dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus exercituum: Apoc. 4. c plena est omnis terra gloria eius. Et commota sunt super liminaria cardinum à voce clamantis: & domus repleta est fumo. Et dixi: B Væ mihi quia tacui: quia vir pollutus labiis ego sum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito: & regem Dominum exercituum vidi oculis meis.

EXPLANATIO.

In anno quo mortuus est rex Ozias. Sublimis est hæc visio, & admirabile spectaculum. Sed priusquam ad eius explanationem accedamus, conducere arbitror narrare quis fuerit Ozias, & quot annos regnauerit. Hic rex Ozias, qui, vt capite primo monuimus, appellatur etiam Azarias, fuit aliquando iustus, & hostes suos superauit, quemadmodum 4. Regum, & 2. Paralipomenon sacra asserit historia. 4. Reg. 15. Sed postea extulit inaniter seipsum, deumque quem summa obseruantia & religione colere deberet, contempsit, & sacerdotalem ordinem non tam pie quàm audacter usurpauit. Et cum non paruisset sacerdotibus, ne sacerdotale munus sumeret reclamantibus, fuit percussus lepra in fronte, vbi sacerdotes auri laminam portabant. Regnauit annos duos & quinquaginta, & fuit quandiu vixit lepra contraminatus. Eo mortuo obtinuit regnum Ioatham, quo rege vidit Esaias ea, quæ hic narrantur.

Vidi Dominum. Hic, quem Esaias vidit, Christus est, vt ex diui Ioannis testimonio cognoscimus. Cum enim dixisset Euangelista: Propterea non potuerunt credere Iudæi, quia iterum dixit Esaias: Obæcavit oculos eorum, & indurauit cor

Ioan. 12.

cor eorum (quæ verba sunt ex hoc capite deprompta) statim subiunxit: Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, nempe Christi, de quo ibi loquebatur.

Sedentem super solium.) Significat latam esse & definitam contra Iudeos sententiam: solent enim Iudices, quando sententiam ferunt, in excelsis throno sedere. Dicit autem solium Dei non solum esse excelsum sed eleuatum, ut illud incomprehensibile nobis esse ostendat. Neque enim possumus diuinam maiestatem verbis consequi, nec cogitatione ipsa comprehendere. Hanc visionem dicunt nonnulli fuisse imaginariam, alij intellectualem, alij aliter. Vt cumq; sit, ipse Deum vidit, quo modo Deus se illi voluit ostendere. Et quamuis cum hoc loco videatur pugnare id, quod ait diuus Ioannes: Deum nemo vidit vnquam: & id quod ait diuus Paulus in prima ad Timotheum: Lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest: nulla tamen est repugnantia. Nam hæc duæ autoritates asserunt diuinam essentiam à nemine in hac vita videri: oculus enim carnis diuinitatem videre non potest: non autem negant Deum viris sanctis in hac vita aliquo modo se ostendere, in qua specie ille vult apparere, quæ admodum Abraham, Isaac, Moyse, Esaiæ, aliisque multis apparuit, ut diuinæ literæ multis in locis testantur.

Et ea quæ sub ipso erant replebant templum.) Hoc est, fimbriæ vestium quibus Deus indutus cernebatur. Significat minimum diuinæ maiestatis maius esse tota hominum gloria.

Seraphim stabant.) Seraphim sonant incendia seu incensos. Spiritus sunt charitate inflammati, qui stabant super solium, qui & propter velocitatem, & propter sublimem & excellentem contemplationem alas habere dicuntur. Loquitur more humano: nam perspicuum est angelos esse spiritus, nec alas nec corpora habentes. Sed voluit Deus ut in hac specie apparerent, ad mysteria, de quibus statim dicemus, significanda. Illud est aduertendum Deum visum fuisse sedentem, angelos vero stantes, non sedentes, imò quia vnus sedere voluit, quia dixit: Ascendam super altitudinem nubium, sedebam in monte Testamenti in lateribus aquilonis, tui præceps in æternum supplicium. Stemus coram Deo illi seruientes, ne superbia elati in profundum præcipitemur.

Duabus velabant.) Significabant tam admirabilem esse Dei splendorem, ut ab oculis carnis cerni non posset.

Et duabus volabant.) Ostendebant se esse promptos & ad parendum diuinæ voluntati paratos. Animaduerte. Non vna ala volabant, sed duabus. Ruit cito auis, quæ sola vna ala volare contendit. Anima quæ volare concupierit, duabus indiget alis, cognitione & charitate. Cognoscere pertinet ad intellectum, amare verò ad voluntatem.

Et clamabant alter ad alterum.) Se inuicem ad Dei laudes inuitabant. Ita nos non solum Deum laudibus efferamus, sed alios etiam ad eandem laudem inuitemus.

Sanctus.) Deum ter sanctum appellantes, & vnum Dominum exercituum, significant Deum esse in personis trinum, in essentia vnum. Per hæc duo seraphim duo Testamenta possumus intelligere. Vbi enim est salutare incendium nisi in sacra scriptura? Fieri non potest, cum tota mens nostra in diuinis literis versatur, quin aliquem diuinum ignem sentiamus, qui nos incendat, & studio immortalitatis inflamment. Duo Testamenta ideò Dei caput & pedes velare dicuntur, quia nec quid ante mundi constitutionem fuerit, nec quid post finem eius futurum sit, explicant. Per caput principium, per pedes finis intelligitur. Duabus alis volabant, & media tantum ostendebant, quoniam inter media solum nobis scriptura referat, creationem mundi, diluuium, legem datam, filium Dei pro nobis carnem sumpsisse, eius mortem acerbissimam, reditum ad vitam, ascensum ad cælum, & multa alia: quanquam non omnia: nam duabus alis quibus volabant, aliquid reserabant, aliquid verò tegebant. Sunt enim multa mysteria, quæ plenius silendo,

do, quam loquendo laudamus. Ideò seraphim & caput & pedes tegebant, significantes sublimia esse diuina mysteria, nostrumque intellectum transcendentia. In Psalmo 64. vbi communis versio habet: Te decet hymnus Deus in Sion, habet versio diui Hieronymi ex Hebræo: Tibi silentium laus Deus in Sion. Quasi dicat: Tam excelsa & transcendentia sunt mysteria tua summe Deus, ut melius silentio quam pleno ore laudentur. Hæc ratione ductus dicebat Esaias: Generationem eius quis enarrabit? Cum aliquid laudibus efferimus, significamus nos illud mente comprehendere. At cum diuina mysteria excedant nostrum intellectum, plus ea aliquando silentio quam verbis extollimus, ostendentes nos ea nequaquam posse verbis explicare. Eam ob causam Apostolus in secunda ad Corinthios cum dixisset se audisse arcana verba, subiunxit non licere ea homini loqui. Et in prima ad eosdem, Quod oculus, inquit, non vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascenderunt, quæ præparauit Deus diligentibus se. Et ad Romanos scribens ait: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Et hoc existimo significatum fuisse velo illo, quo arca Testamenti regebatur. Timantes egregius pictor, nisi nos fallunt veteres historia, cum luctuosissimam eadem Iphigeniæ pingeret, lachrymas & mœrorem cæterorum expressit, vultum autem Agamemnonis patris eius velo cooperuit. Intellexit insignis artifex nulla re posse melius summum patris dolorem & luctum exprimere, quam illum non exprimendo. Hinc possumus intelligere quare nobis Euangelium non explicuerit beata Dei genitricis natiuitatem nec assumptionem: quoniam hæc & similia mysteria plus Euangelistæ laudant silentes & admirantes, quam loquentes. Ideò in eius assumptione Euangelium Marthæ & Magdalene canitur, in quo de sanctissima Dei genitrice nullam omnino inuenies mentionem. Sunt igitur duo seraphim duo Testamenta, quæ ideò clamant alterum ad alterum, quia quicquid in veteri legimus Testamento, hoc idem in Euangelio reperimus: & quicquid in Euangelio legimus, fuit in veteri Testamento prædictum aut adumbratum. Nihil est in eis dissonum, nihil contrarium, sed omnia consona & coherentia. Potest etiam dici ob eam causam Deum testum esse, cum sit summè bonus, & omnium bonorum largitor, ut nos doceat, ut beneficiamus, sed ne videri velimus. Eam ob causam cherubim de quibus agitur Exodi 25. alas suas extendebant propiciatorium regentes. Quamuis enim exigat aliquando tempus, ut nostra benefacta in lucem prodamus, est tamen interdum tempus ea tegendi. Nullum theatrum conscientia maius est. Terra cooperit venas auri, & mare vniones, & arbores in hyeme virtutem suam intus tegunt, quam tamen tempore opportuno ostendunt. Oportet tempora spectare. Omnia enim, ut ait Ecclesiastes, tempus habent.

Plena est omnis terra.) Tanta erat eius gloria, ut totum orbem terrarum impleret Velita: Cunctæ creaturæ terram implentes suppeditabant materiâ amplissimam laudandi diuinam potetiam & pietatem.

Et commota sunt superliminaria cardinum à voce clamantis.) Hoc est à voce clamante. Hebraismus est. Et est sensus: Tanta erat clamoris vis & magnitudo, ut moueret postes cum superliminariis. Si superliminaria voce angelorum mouentur, quanto magis debent homines moueri voce ipsius Dei nos ad penitentiam cotidie vocantis? Fortasse hac motione portarum templi significata fuit eius euersio, & ceremonialium, quæ in eo fiebant, cessatio.

Et domus repleta est fumo.) Accipitur hic fumus in bonam partem, pro flamma ignis, quæ est fumus accensus: & significat splendorem, ut in fine quarti capituli annotauimus. Potest etiam accipi pro odore suauis ab aromatibus in igne positis producto: quemadmodum in Canticis, vbi ait sponsus: Quæ est ista quæ ascendit per desertum, sicut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ, & thuris, & vniuersi pulueris pigmetarij? Ego existimo fumum re vera hoc in loco capi ab Esaiâ pro vero fumo

Psal. 64.

Infra 53.

2. Cor. 12.

1. Cor. 2.

Rom. 11.

Exod. 40.

Luc. 10.

Exod. 25.

similia.

Eccl. 3.

Cant. 3.

fumo oculos ledente & obsecante, quo cecitas tetrūque Iudæorum scelus, significatur. Quasi dicat: Omnes gentes, quæ terræ nomine intelliguntur, erunt splendore fidei & gratiæ illuminatæ, & sublati errorum tenebris, in quibus verfabantur, ad agnitionem veritatis peruenient. At domus Dei, hoc est synagoga, manebit repleta fumo & caligine, quoniam Iudæi non solum non recipiunt Messiam, sed etiam cæco furore, & incredibili peruersitate exagitati tam tetrū & inauditum facinus admittent, ut Christum seruatorem, & verum Messiam falsis crimini **Exo. 29.** bus ad capitis periculum vocent. Quando Deus dedit legem Moyfi, audiebantur tonitrua, fumabat mons Sinai, & erat nube densissima coopertus: Quæ omnia significabant legem illam esse timoris, & fore ut Iudæi fumo & nube obsecarentur. **Luc. 2.** At Christi Evangelium ortum habuit à suauis angelorum cantu, & diuino atque cælestis luminis splendore. Illud est hoc loco aduertendum, non vidisse prophetam visionem hanc viuente rege leproso. Sed eo mortuo leuauit oculos ad cælum, & mentis acie purgata vidit Dominum exercituum Christum Deum nostrum in solio sublimi sedentem: & diuina mysteria sole ipso splendidiore fuit mirabiliter contemplatus, quibus animum suum veluti diuino nectare recreabat, & ad æternitatem alebat. Nam viuente in nobis rege leproso, regnante in nobis peccato, Deum videre, eiusque diuina mysteria, ut par est, contemplari nequaquam possumus. **Rom. 6.** Non regnet, inquit Apostolus, peccatum in corpore vestro mortali, ut obediatis concupiscentiis eius. Huius testimonio simile est id, quod in Exodo est literis mandatum. Viuente Pharaone impio rege populus Israeliticus lateris & palearum opere pressus, & vehementer afflictus, non dicitur ad Dominum aspirasse. Cum verò ille decessit à vita in infernum præcipitatus, suspirauerunt filij Israel, ut ait scriptura, & ascendit clamor eorum ad Dominum. Cum videatur eos tunc magis latari debere, & antea suspirare, cum viueret tyrannus, qui eos acerbissimis cruciatibus vexabat. Regnante peccato demoni paremus, & mundi ædificia condentes pro frumento quærimus paleas, & in operibus terræ vitam consumimus, ad cælorum autem altissima ædificia nequaquam aspiramus. Veniamus ad Evangelium. Obtinente regnum immanissimo Herode tota ciuitas turbatur. Ait enim Evangelista: Turbatus est rex Herodes, & tota Hierosolyma cum illo. Fugit sanctissima Dei genitrix virgo cum puero Iesu & Iusto Ioseph, & innocentes infantes immanissime trucidantur. Nec mirum est: nam ubi regnat Herodes, ibi Christus non est: ubi autem non est Christus, ibi nocentes impunitatem consequuntur. **Matt. 2.** innocentes verò damnantur. Defuncto autem Herode, ecce angelus Domini apparet in somniis Ioseph in Ægypto dicens: Surge accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Israel. Anima nostra ciuitas est, in qua regnante Herode, hoc est peccato, nulla est securitas, nulla quies, sed turbatio & confusio. Si in ea nascitur aliqua innocens cogitatio, statim interficitur. At defuncto Herode, mortuo peccato, apparet oblectatio diuina, reuertimur Hierosolymam, ad visionem pacis, ubi in tranquillitate vitam degimus.

Et dixi, Væ mihi, quia tacui. Videns Propheta duos illos angelos canentes, Deūque mutuo laudantes, conferens sermones suos cum laudibus seraphicis doluit quidem, & grauiter tulit: quoniam seraphim nihil aliud quam Dei laudes loquebantur, ipse verò aliquando de rebus humanis cum hominibus sermones conferebat. Eam ob causam inquit: Væ mihi, quia tacui à diuinis laudibus, quia Deum non laudauī, quia angelos non imitatus sum. Fortasse voluit se Propheta cum angelis coniungere, Deūque laudare, sed non audens ob cōscientiam dixit: Væ mihi, quia tacui. Ego existimo ideo Esaiam dixisse hoc, quia meminit se aliquando tacuisse cum loqui oporteret. Et quoniam aliquando locutus fuerat cum tacere oporteret, subiungit: quia vir pollutus labijs ego sum. Vtrunque enim **Ecl. 3.** peccatum est, & loqui & tacere extra tempus. Nam, ut ait Salomon, tempus est tacendi, & tempus loquendi. Vel ideo dixit se tacuisse & esse pollutum labijs, quia

quia intellexit ex ea visione se ad concionandum inuitari, & volebat se ob linguæ impedimentum excusare: quod & Moyfi accidisse scriptum legimus. **Exo. 4.** quum enim est ut qui se peccatorem cognoscit, tantam dignitatem refugiat ne audiat id, quod dicitur in Psalmo: Quare tu enarras iustitias meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Et id quod dicitur in Ecclesiastico: Non est speciosa laus in ore peccatoris. Et in Psalmo: Rectos decet collaudatio. Ideo in canticis: Benedicite omnia opera Domini Domino, & laudate Dominū de cælis, non dicitur Benedicite vel laudate peccatores Dominum. Inuitantur ad diuinās laudes concinendas bestiae & vniuersa pecora, serpentes & volucres pennatæ, dracones & omnes abyssi, & multa alia: At peccatores sub nomine peccatorum non inuitantur, quod sint multo peiores serpentibus, & ea scelera & maleficia concipiant, ut belluas immanes etiam immanitate superet. Et quamuis aliquando clament, dominūque laudent, animo tamen silent, iuxta id quod dictum est in Psalmo: Quoniam tacui, inueterauerunt ossa mea, dum clamarem tota die. Clamabat tota die, & clamans tacebat, quia non ex intimo cordis clamabat. Qui flagitiis pascuntur, & de sua conuersione nequaquam curant, loquentes silent, & clamantes non exaudiuntur. ideo debent munus concionandi refugere. Et aduerte. Vidit Esaias Dominum, & statim seipsum exinaniuit & abiicit. Visus Dei homines reddit humiliores, visus verò principum terræ superiores. Conspetto Deo illico Abrahamus se terram & cinerem esse dixit: & Rebecca viso Isaac descendit de camelo, seque operuit pallio: Hoc est viso Domino, descendit anima de camelo superbiæ, seque tegit pallio penitentiae.

In medio populi. Hinc colligitur culpam esse habitare inter impios, si possis commode inter pios habitare. Nam, ut ait diuus Paulus, corrumpunt bonos mores colloquia praua. Et Ecclesiasticus: Qui tangit picem, inquinabitur ab ea. Ut enim subducta materia extinguitur ignis, sic ablata occasione peccatum. Auferes autem occasionem, si impiorum consortium & consuetudinem fugias. Ut nummum aureum explorare solemus, sit necne adulterinus, priusquam eum accipiamus: sic probare homines debemus, sint ne pij an impij, priusquam eorum familiaritate utamur. Et ut in mensa principum est vnus, qui dapes prægustat, ne princeps letali veneno ruat in interitum: sic prægustandi sunt ij, cum quibus est coniunctissimè viuendum. Si autem postea se errasse quis intellexerit in eligendis amicis, facienda est vita mutatio. Abrahamum separauit Deus ab impijs Chaldeis, eiq; separatim sepe numero apparuit. Quandiu diuus Petrus cum discipulis fuit, paratus erat ad obediendum se hostium telis potius, quam Christum negare: sed coniunctus iniquis sacerdotum ministris in atrio principis ad vocem puellæ Christum negauit. Vide quid secum afferat detrimenti impiorum consuetudo. Ideo dicebat **Matt. 26.** Moyses filiis Israel: Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum. **Num. 16.**

Et volauit ad me vnus de seraphim, & in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari. Et tetigit os meum, & dixit: Ecce tetigit hoc labia tua: & auferetur iniquitas tua: & peccatum tuum mundabitur. Et audiui vocem Domini dicentis: Quem mit-tam? & quis ibit nobis? Et dixi: Ecce ego: mitte me. Et dixit: Vade: & dices populo huic: Audite audientes, & nolite intelligere, **Matt. 13. b** & videte visionem, & nolite cognoscere. **Marc. 4. b** Excaca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius clauda: ne forte videat oculis **Joan. 12. c** suis, & auribus suis audiat, & corde suo intelligat, & conuertatur, **Act. 28. f** Rom. 11. b

P & sanem eum. Et dixi: Usque quò Domine? Et dixit: Donec desolentur ciuitates absque habitatore: & domus sine homine. Et terra relinquetur deserta, & longè faciet Dominus homines, & multiplicabitur, quæ derelicta fuerat in medio terra. Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in ostensionem sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ expandit ramos suos. Semen sanctum erit id, quod steterit in ea.

Et voluit ad me.) Cum Esaias suam calamitatem & imbecillitatem, deplorauit, & confessus est, statim fuit diuina consolatione delectatus. Missus est ad eum vnus de seraphim, qui ei impedimenta auferret, eumque cõsolaretur, & à sordelaboriorum expiaret. Eodem modo cum diuinus Paulus exclamaret: Infelix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? illico subiunxit: Gratia Dei per Iesum Christum. Plora, & confitere de peccatis tuis, & eris diuino præsidio adiutus & recreatus. Est præterea aduertendum hunc seraph esse nouum testamentum, quod calculum ignitum comprehendit: hoc est sermonem Dei, quo tacta labia immunda purificantur. Ideò ait Dauid: Ignitum eloquium tuum vehementer. Et Christus apud Ioannem: Iam vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis. Hic calculus ignitus, hic sermo Dei, debet sumi ex altari, quod est in templo: hoc est ex sacra scriptura, quæ est in Ecclesia Catholica ab ipsa Ecclesia intellecta & explicata. Lutherani citant scripturæ auctoritates, sed cum sint extra templum ab Ecclesia separati, non sumunt calculum ab altari, quod est in templo. Ex quo efficitur vt ipsam scripturam deprauent, quæ ab illis deprauiata & perperam intellecta nihil potest contra nos efficere. Non fat est citare calculum, hoc est sacra scripturæ locum, sed necesse est, vt talis locus sit in altari templi in sacra scriptura ab Ecclesia explanata, nõ ab hæreticis exposita. Quòque diabolus locum ex media scriptura depromptum citauit & exposuit tentans Christum, illique ex eo loco scripturæ suadens vt se ex templi pinnaulo præcipitaret. Sed nihil illi profuit. Eodem modo hæretici volentes homines ex fidei pinnaulo præcipitare, locos ex scriptura ab illis iniquè & falsò expositos allegant, diabolumque imitari gloriantur. Sed nihil illis proderit. Stabit enim semper Ecclesia Catholica erecta: neque poterunt aduersus eam portæ inferi, hoc est hæreticorum dogmata præualere. Hanc enim veritatem ipsa incarnata veritas affirmavit. Hoc non considerantes cæci Lutherani existimant fat esse scripturam citare, qui eam non intelligentes sed peruertentes falsa & impia dogmata, & incredibilia monstra excogitarunt & pepererunt. Vnde effectum est vt ipsi inter se pugnent, & nullus sit qui cum alio penitus concordet, nisi in eo quod est, se ab Ecclesia & vera fide separare. Vnusquisque habet suās particulares & proprias hæreses, pater non conuenit cum filiis, nec filij cum patre. Et quemadmodum Deus eos, qui turrem Babilonis aduersus ipsum Deum construere volebant, in diuisione linguarum castigauit, & tãta fuit inter eos confusio, vt seipsos non intelligentes turrem relinquerent, sic Lutheranos impiam sectam aduersus Christum ædificare conantes puniuit Deus in linguarum & opinionum varietate & confusione, ita vt possit Lutheranismus rectè appellari Babel ob incredibilem confusionem. Sed permittet Deus, vt suam confusionem videntes, relinquunt inceptam turrem lateritiã, & ad Ecclesiam, lapideam ac firmissimam Dei templum aliquando confugiant. Ex hoc loco Esaiæ colligunt nonnulli Lutherani, nihil à Christianis allegari debere nisi sacram scripturam, quoniã Angelus labia Esaiæ ignito calculo, hoc est verbo Dei perpurgauit. Sed vnde sequitur hoc? Est quidem hic calculus ignitus verbum Dei: sed quæ conclusio est hæc? Angelus expurgauit Esaiam verbo Dei, ergo nihil

nihil aliud debet citari? Imò sequitur sensus quos Lutherani citant ad sua impia dogmata fulcienda ex sacra scriptura frigidus esse, non ignitos calculos, imò falsos & impios, quoniam cum ipsi sint extra Ecclesiam, non eos sumunt ex altari, quod est in templo, hoc est in Ecclesia ab ea explanatos, sed à pestilentibus hominibus perperam expositos. Vides igitur quàm frigidè, ineptè & falsò velint ex hoc loco colligere nihil debere allegari præter sacram scripturam. Confirmat etiã hoc Lutherus, & probat hoc, quia Christus eiusque Apostoli sacram scripturam allegarunt. Videte consequentiam. Christus & Apostoli diuinas literas citarunt, ergo nos nihil aliud citare debemus. Quæ est hæc ratio? Quæ conclusio? O ridiculum dialecticum. O hominem insipientem. Nõne vides tuam confusionem? Imò diuus Paulus illa tuba Euangelica, illud vas electionis, illud sapientiæ pelagus, gentilium poetarum testimonia, Menandri, Arati, Epimenidis, in medium attulit. Si sanctissimus Apostolus citabat gentiles, quare nos non citabimus sanctos patres fide, & charitate, ceterisque virtutibus præstantes, qui excellentibus ingeniis, & eximia sanctimonia diuinarum literarum studio coluerunt, & sacram scripturam diuinitus explanarunt? Quare non citabimus concilia? Quare non citabimus ipsam Ecclesiam, quam Apostolus appellat columnam & firmamentum veritatis? Imò ipsa veritas, ipse Christus Deus noster multa attulit moralia, multa exempla, quæ non erant in veteri testamento: Quod & eius Apostoli fecerunt. Vnde hæc est validissima consequentia: Multa in medium prodidit Christus eiusque Apostoli, quæ nõ erant literis diuinis mandata, ergo nobis idem facere licebit. Sed de his hæcenus. Possumus per calculum ignitum Spiritus sancti gratiam intelligere. Ego existimo altare illud figuram fuisse altaris nostri, & calculum illum ignitum peccata purgantem Christum adumbrare in sancto sacramento eucharistiæ, qui peccata nostra dimittit. Ioannes enim Damascenus in libro quarto orthodoxæ fidei capite quartodecimo hæc verba scripta reliquit: Apponentes oculos, & labia, & frontē, diuinum carbonem concipiamus. Vt ignis in nobis desiderij assumēs ex eo carbone ignitionem, comburat peccata nostra, & illuminet corda nostra, & participatione diuini ignis igniamur & deificemur. Carbonem vidit Esaias. Carbo autē simplex nõ est, sed vnitus igni: sic panis communionis non panis simplex est, sed vnitus diuinitati. Et corpus vnitum diuinitati non vna atque eadem illi natura est, sed vna corporis, & vnita diuinitatis altera. Hæc Damascenus. Vbi pro calculo legit carbonem seu prunam, quemadmodum etiam nonnulli vertunt, vt postea videbimus. Cum igitur per calculum ignitum siue prunam viuam Christus intelligatur, per seraph existimo intelligendum esse sacerdotem sacramentum sanctum fidelibus ministrantem. Tu nunc considera altaris amplitudinem & maiestatem, siquidem ipse seraph cum sit spiritus charitate incensus, non illud ausus est manu attingere, sed calculum forcipe accepit, vt magnam altari reuerentiã exhiberet. Hinc colliges quàm impia sit eorum temeritas, qui cum sint mortiferis sceleribus coinquinati, ad altare accedunt, & verum Christi corpus & sanguinem accipiunt, non obseruantes id quod ait Apostolus: Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat, qui enim manducat & bibit indignè, iudicium sibi manducat & bibit, non diiudicans corpus Domini. Diuus Dionysius Areopagita capite tertio decimo cælestis Hierarchiæ hunc spiritum, qui labia tetigit Esaiæ, inquit non esse ex illis altissimis primisque spiritibus, quos proprio nomine vocamus seraphim: sed aliquem ex iis Angelis, qui nobis præfati sunt, qui ob incendendi ministerium seraphim quoque appellantur: vel quia iussu seraphim hoc munus suscepit. Ideò vnus ex seraphim nuncupatur. Ibi multa de hac visione dicit scitu dignissima, quæ hic non subseribo, satis esse existimans locum indicasse.

Asferetur iniquitas tua.) Purgatur Esaias ad munus concionandi subeundum. Ex quo colliges oportere concionatorem esse ab omni peccato purgatum.

Quem mittam?) Proponit hoc Deus, ut voluntas premium consequatur. Illud est aduertendum, dixisse Deum: Quem mittam? in singulari: & statim plurali numero dixisse: Quis ibit nobis? Vbi significatur Trinitatis mysterium. Est enim Deus trinus & vnus. Numerus singularis ostendit vnitatem substantiæ, pluralis verò trinitatem personarum.

Et dixi: Ecce ego, mitte me.) Non temeritate & arrogantia se vltro obtulit, sed quia purgatus fuerat ab Angelo. Non enim se obtulit, priusquam eum Angelus tetigisset. Vide igitur ne munus concionandi pollutus accipias. Esaias non se obtulit, nisi quia eum Angelus purgauerat, & quia legationis necessitatem videbat. Et ita charitate inflammatus non timuit futura prædicere, & veritatem proferre. Quibus rebus deuenit in rerum omnium certamen & discrimen, & vitam propter Deum periculis obtulit. Eodem modo concionatores pro Christi gloria cum opus fuerit, ne veritatem regant, quanquam videant, magnas sibi inde procellas esse subeundas.

Vade.) Cõciliat Esaias auctoritatẽ suę legationis, asserens se esse à Deo missum. *Audite audientes, & nolite intelligere.*) Videntur hæc verba aspera prima specie.

Act. 13. Sed Hebraismus hanc habet asperitatem, cum tamẽ sensus sit lenior. Diuus Paulus Actorum vltimo huius loci mentionem faciens, eius asperitatem tollit ita dicens: Bene Spiritus sanctus locutus est per Esaiam Prophetam ad patres nostros dicens: Vade ad populum istum, & dic: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis. In crassatum est enim cor populi huius: & auribus grauitur audierunt, oculos suos cõpresserunt. Hæc in Actis. Vbi vides imperatiua per futura indicatiua à diuo Paulo exponi. Sensus est: Dic populo huic duro seipsum non esse Messiam recepturos. Audient enim eius doctrinam, eiusque opera videbunt, & non intelligent ob eorum malitiam & cæcitatem. Igitur tu o Esaias excæca, hoc est denuncia esse cor populi huius ob impia scelera obcæcandum. Hic locus citatur ab Euangelistis ad ostendendam Iudæorum cæcitatem. Non tamen intelligas Deum obcæcauisse Iudæos, auferendo ab eis oculos aut rationem, sed non dando gratiam. Et ideo nõ dedit, quia ipsi eam noluerunt. Propterea dicebat Christus: Quotiens volui congregare filios tuos, & noluisti. Et ut nemo potest medico litem intendere, qui egrotum curari nolentem deserit: sic nemo potest Deo culpam tribuere, qui Iudæos obstinatos & peruersos obcæcari permiserit. Ex hoc loco colliges duo: primum est, hanc Esaiæ vaticinationem ad Christi tempus referri, quoniam pro eo tempore eam citant Apostoli. secundum est, malitiam esse causam obcæcationis: nam Deus non immittit cæcitatem aut duritiam, sed propter hominum iniquitates & obicem non suppeditat gratiam, qui destitutus homo in grauiissima incidit peccata: & suo vitio obcæcatur & induratur. Ut enim Sol dicitur nobis cæcitatem inferre, quando ab eo oculos claudimus, eumque videre nolumus: sic Deus dicitur cor hominis obcæcare, quando ab eo gratiam subtrahit, quia homo eam acceptare renuit.

Et dixi usque quò Domine?) Sollicitus Propheta de populo suo querit à Deo, quousque hæc sententia permanens sit.

Et terra relinquetur deserta.) His verbis prædicta fuit euersio Hierosolymæ duce Tito.

Et longe faciet Dominus homines.) Hoc est, disperget Deus Iudæos à patria sua, eosque longè abducat & separabit.

Et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ.) Id est, gens Iudæorum, quæ fuerit relicta, quæ in obsidione & prælio non occubuerit, dispergetur, & multiplicabitur, non in Iudæa, ut antea, sed in medio terræ, id est per vniuersum orbem terrarum. Quod impletum esse aperitissimè videmus.

Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur.) Sensus est: Ex Iudæis decimæ ad Christum conuertentur. Significat ex Iudæorum multitudine paucos esse salutem consequuturos.

cuturos. Hi aliis verbis appellantur semen & reliquæ, ut fuit primo capite satis infra explicatum.

Et erit in ostensionem sicut terebinthus.) Sensus est: Ea pars quæ fuerit ad fidem Christi conuersa, extendetur & propagabitur instar terebinthi & quercus, quæ sunt arbores ramos suos admodum extendentes. Et semen sanctum erit id, quod steterit in ea. Id est, illi qui in fide permanerint, etsi in principio sint pauci, erunt tamen velut semen sanctum, ex quo multi fructus generabuntur. Quasi dicat: De Apostolorum germine plurimi fideles pullulabunt. Comparat Propheta Apostolos, & eos, qui ex Iudæis in principio crediderunt, arboribus ramos suos paulatim extendentibus. Nam ut arbores tempore hyemali, nec sunt fructibus nec frondi similebus ornatae, sed intus habent quandam vigorem, qui tempore veris eas florentes reddit, & auget: sic fideles in principio etsi nullum virorem habere videbantur, postea tamen ramos suos per totum orbem terrarum dilatarunt, & pulcherrimos flores, vberitimosque fructus tulerunt. Comparat etiam eos semini, quoniam ex illis fuit fidelium multitudo per Euangelium generata. Hæc est spiritualis illa generatio, de qua dicebat in prima ad Corinthios diuus Paulus: Per Euangelium ego vos genui.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT VI.

Et plena erat domus à maiestate eius.) Hæc verba non sunt in textu Hebraico: nec in eo Latino cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Existimo ea fortasse sumpta fuisse ex versione Septuaginta, & hic inserta.

Et ea quæ sub ipso erant.) Pro toto hoc est in Hebraico, *וְהַיִּשָּׁרִים* vexulau. Dicitio *וְהַיִּשָּׁרִים* significat simbram, partem inferiorem vestis. Ideo potest verti: Et simbræ eius replebant templum. Et ita vertit Pagninus. Voluit Propheta his verbis Dei gloriam significare. Hoc intelligens Thargum transtulit: Et splendore gloriæ eius repletum est templum.

Duabus velabant faciem eius.) In Hebraico pro facie eius est: *פָּנָיו* panau. hoc est faciem suam. Et ita manet ambiguum referaturne ad faciem Dei, an ad faciem ipsorum seraphim. Noster interpret reddidit ex Hebræo faciem eius, nempe Dei. Quod quid significet explanauimus. Simili modo vertit Origenes dicens in homilia in hoc caput: Duabus alis velabant faciem non propriam, sed Dei. Chrysostomus tamen in homiliis in hanc Esaiæ visionem legit, seraphim facies suas velare. Et ita hunc locum intelligit Pagninus ita vertens: Duabus velabat vnus quisque faciem suam. Et ita est sensus: Tanta reuerentia Deo seruiebant, ut facies suas tegerent, ne ipsum Deum aspicerent. Non enim se dignos esse existimabant, qui altissimam illam Dei maiestatem intuerentur. Ideo excludabant splendidissimum radium è throno prodeuntem, quod summum splendorem & immensam gloriam aspicere non auderent, & suam erga Deum reuerentiam & religionem demonstrarent. Ita ferè Chrysostomus hunc locum interpretatur. Hinc discamus nos, qua obseruantia, veneratione, & reuerentia ad Deum, eiusque laudes concinendas accedere debeamus.

In manu eius calculus.) Pro calculo est in Hebraico *חֶסֶד* ritspah. quæ dicitio significat calculum: & ita vertit Aquila & Theodotion, quos secutus est noster interpret. significat etiam prunam viuam, seu carbonem incensum. Pagninus vertit carbonem. Poteris clarius vertere, carbonem incensum. Fortasse alludit propheta ad altare holocausti, vbi erat perpetuus ignis: ut Leuitici sexto literæ diuinae testantur. Septuaginta verterunt *ἀργαῖα*, nomen æquiuecum. Significat enim *ἀργαῖα* prunam, & carbunculum gemmam preciosam, quæ & nomine & colore carbonem incensum imitatur. Non erat hic calculus quicunq; lapillus, sed splendidissima gemma ab altaris igne ablata, & in medio igne constituta. Esaias ad munus

nus concionandi subeundum purificatus est igne charitatis à seraph, hoc est ab incendio seu incenso, ut esset diuino amore inflammatus. Moyses priusquam ad Pharaonem mitteretur, ad flammam ignis rubi ardentis accedere iubetur. Apostoli inflammati linguis ignis exasperant ardentem concionari. Vnde colliges esse summè necessarium concionatoribus diuinum ignem animos illuminantem, purificantem, & accendentem. Id intelligens David, priusquam diceret in Psalmo: Docebo iniquos vias tuas, petit Spiritum rectum, Spiritum sanctum, Spiritum principalem, ut in eodem Psalmo licet videre. Non tibi cito hominem quemcunque, sed diuinum vatem, sapientia, sanctitate, & animi amplitudine excellentem, nobilitatèque præstantem.

Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in ostensionem sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ extendit ramos suos. Textus cui diuus Hieronymus adiecit commettaria, ita habet: Et adhuc in ea erit decimatio, & rursus erit in deprædationem sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ proiecit fructus suos. Quæ verba diuus Hieronymus in hunc modum interpretatur: Vix decima pars Iudeorum relinquetur à Tito & Vespasiano. Sed postea Iudæi, qui euaserint ex bello, multiplicabuntur. At veniet Adrianus Imperator, & tunc ipsæ reliquæ Iudeorum iam multiplicatæ erunt rursus in direptionem. Capiuntur enim ab Adriano, & affligentur: & erunt veluti terebinthus & quercus, quæ glandes amiserunt. Quod accidit anno quinquagesimo à captiuitate sub Tito & Vespasiano. Hæc diuus Hieronymus. Vbi communis versio habet: ad ostensionem, est in Hebræo יָצַח leuaet.

à verbo יָצַח, quod significat præter alia comburere, ardere, & excidere.

Vnde Pagninus vertit: in excisionem. Potest verti: ad excidendum, vel ad comburendum, vel ad ardendum sicut quercus sterilis & inutilis. Vbi vides Iudæos comparari quercui sine fructu, quæ nihil valet nisi ad ardendum, & comburendum, & secandum.

Argumen

Argumentum capitis VII.

Narrat diuinus vates immanem duorum regum Syria & Samaria contra Hierosolymam coniurationem. Ostendit Dei misericordiam & potentiam, qui Iudeorum statum Occidentem afflictumque erexit, eorumque ciuitatem obsessam ab hostibus seruauit. Et inde sumpta occasione à Iudeorum liberatione vaticinatur de diuino virginis Mariae partu, & Christi saluatoris nostri admirabili aduentu. Qui diuina pietate motus humanam naturam inexplicabili ratione sibi ideo copulauit, ut in humana forma delitescens nos à demonis crudelissimi tyranni captiuitate liberaret, ad eternamque beatitudinem tandem perduceret.

CAPVT VII.

Factum est in diebus Achaz filij Ioatham, filij Ozia, regis Iuda. Ascendit Rasin rex Syria, & Phacee filius Romelia rex Israhel in Ierusalem, ad praliandum contra eam: & non potuerunt debellare eam. Et nuntiauerunt domui David dicentes: Requieuit Syria super Ephraim: & commotum est cor eius, & cor populi eius, sicut mouentur ligna sylvarum à facie venti. Et dixit Dominus ad Esaiam: Egredere in occursum Achaz tu, & qui derelictus est Iasub filius tuus, ad extremum aqueductus piscine superioris in via agri fullonis. Et dices ad eum: Vide ut sileas. Noli timere, & cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium istorum in ira furoris Rasin regis Syria, & filij Romelia, eo quod consilium inierit contra te Syria in malum, Ephraim, & filius Romelia dicentes: Accendamus ad Iudam, & suscitemus eum: & euellamus eum ad nos: & ponamus regem in medio eius filium Tabeel.

EXPLANATIO.

Et factum est.) Rege Ozia vidit Esaias ea, quæ primis quinque capitibus scripta reliquit: quo mortuo regnavit Ioatham filius eius, sub quo vidit Propheta ea, quæ sexto capiti mandauit. Cum verò Ioatham migrasset ex vita, obtinuit regnum filius eius Achaz homo impius & flagitiosus: qui relicto vero Deo, contempto diuino cultu, ad prophanos gentium ritus animum transtulit, fictos commentitiosque deos turpiter coluit, & in religione violanda impias fraudes concepit. Ideo eum Deus meritò oppressit, & afflixit. Nam, ut diuina asserit historia, fuit à regibus Syria & Samaria, & à Palæstinis victus & immaniter vexatus. Hostes eius non tam suis viribus, quam eius sceleribus pugnautes eum vicerunt, cuiusque gentibus magnam cladem intulerunt, de quibus magnas victorias reportarunt. Equum enim fuit, ut qui Deum dereliquerant, suæ impietatis poenas luerent. Sed omnia hæc bella voluit Propheta silentio transire. Illud tantum

tantummodo refert, in quo Rasin rex Syriae & Phacee rex Samariae memores superioris victoriae, praedictae magnitudine excitati de evertenda Hierosolyma conspirarunt. At liberauit tunc Deus regem Achaz cum populo Iuda, quoniam saepe ubi deest praesidium humanum, ostenditur diuinum. Habes hanc historiam quarti libri Regum capite sextodecimo. Illud est animaduertendum, Rasin sonare voluntatem: Phacee vero, aperiens. Qui voluntatem aperit, eius finem proponit, intellectus est: nam voluntas ex se caeca est. Haec igitur duae potentiae deprauatae voluntas & intellectus urbem Hierosolymam, hoc est pacis visionem, animique tranquillitatem conturbare & expugnare contendunt: sed diuino praesidio vincuntur.

Et nuntiauerunt domui David.) Hoc est duabus tribubus Iudae & Benjamin sequentibus domum Davidis. Rex Iuda est rex duarum tribuum. Rex Israel, rex Ephraim, rex Samariae, rex decem tribuum, idem est.

Requieuit Syria super Ephraim.) Id est exercitus Syriae coniunctus est cum exercitu decem tribuum. Similis Hebraismus est libri primi Regum capite septimo: Requieuit omnis domus Israel post Dominum. Id est adhuc illi.

Et commotum est cor eius.) Timuerunt tam rex Iuda quam populus, & veluti arborum folia ventorum flatibus agitata contremuerunt.

Egredere in occursum Achaz.) Imminebant hostes, & in illud discrimen ventum erat, ut ex eorum manibus euadere nemo crederet. Debilitatis ergo Iudaeis & animo cadentibus voluit Deus suam ostendere potentiam. Hinc colligimus nunquam esse de diuino praesidio desperandum. Quin potius cum fuerimus in afflictionibus arumisque versati, & in periculis constituti, debemus animum erigere, in Deoque spem omnem & fiduciam collocare. Ipse enim qui *Gen. 11.* eripuit Abrahamum a Chaldeis, Lot a Sodomitis, Ioseph ab inuidis fratribus, *Gen. 19.* Sulfannam a falso testimonio, Daniele a lacu leonum, tres pueros a camino *Gen. 37.* ignis ardentis, beatum Petrum a carcere, beatum Paulum a naufragio, qui de *Dan. 13.* nique cum firmo atque erecto animo inuocantibus opem tulit, quomodo nos in *Dan. 14.* periculis & calamitatibus derelinquet, si eius praesidio confidentes ad ipsum tantum *Dan. 3.* quam ad arcem munitissimam confugerimus? Ait enim diuinus ille vates & *Acl. 12.* clarissimus rex David: Iacta super Dominum curam tuam, & ipse te enutriet, & non *Acl. 27.* dabit in aeternum fluctuatione iusto. Vbi pro cura tua est in Hebraico iehauecha: *2. Cor. 11.* quae dictio praeter alia onus sine pondus significat. Omnes qui tali pondere pre- *Psal. 64.* muntur vocat Christus apud Mattheum inquiens: Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Ne igitur ob afflictionum pondera desperemus, cum subleuatorem Deum habeamus, qui nos clamantes arumnarum aquis agitato, earumque pondere submersos absque dubio eripiet. Hoc sentiebat *Psal. 17.* David, cum ira canebat: Assumpsit me de aquis multis: eripuit me de inimicis meis fortissimis, & ab his qui oderunt me, quoniam confortati sunt super me. Praeuenit me in die afflictionis meae, & factus est Dominus protector meus. Et *Psal. 90.* alio in loco inducit Deum in hunc modum aientem: Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.

Iasub filius tuus.) Hinc colligunt nonnulli alium filium habuisse Esaiam, qui se ad hostes contulerat, quem dicunt esse Rabfacem, de quo postea agitur capite 36.

Ad extremum aqueductus piscinae superioris.) Duae erant piscinae siue cisternae Hierosolymae propter fontium inopiam. Ex vna quae erat in parte superiore extra ciuitatem, quae ob eam causam superior appellabatur, veniebat per aqueductum aqua ad alteram, quae erat in ciuitate, & appellabatur inferior. In extremo huius piscinae superioris erat Achaz, fortasse providens ne eam hostes euerterent, cum Esaias ad eum accessit.

Vide ut fileas.) Id est, noli timorem tuum verbis ostendere. Vel noli Deum tuum blasphemis lacerare.

Cor

Cor tuum ne formidet a duabus caudis titionum fumigantium.) Id est, ne timeas regem Syriae & Samariae, qui propter iram, superbiam, & furorem titionibus incensis atque fumigantibus comparantur. Caudas appellat Propheta extremitates, ubi ignis est in torribus. Et fortasse hos reges caudis comparauit, quia in illis finitum fuit regnum Syriae & Samariae. Tu vero considera, eos qui rempublicam gubernant, si sint sceleribus contaminati & obstricti, titiones esse non lucentes, sed comburentes & fumigantes. Contra vero principes illi atque praesules, qui vitam ad certam rationis normam dirigunt, iustitiamque humanis opibus anteponunt, virtute, vita, & exemplo mundum illuminant: & eam ob causam lux mundi recte appellantur. Ita Christus Deus noster Apostolis dicebat: *Matt. 5.* Vos estis lux mundi. Aspicias igitur & animo percipis, quae sit inter bonum & malum principem & praesulem differentia. Bonus lux est splendens, ardens, illuminans: iniquus vero torris est siue titio, ut hic a Deo appellatur, nullum splendorem emittens, sed comburens, exulcerans, fumigans, oculos aggrauans, & ad lachrymas prouocans, & totam denique domum, hoc est totam congregationem contaminans & nigredine afficiens. Et aduerte. Non comparatur iniquus gubernator titioni ex vna tantum cauda fumiganti, sed ex vtraque: quoniam nulla parte eum poteris accipere quin comburaris. Si enim mones, exulcerat te, vehementerque opprimit. Si eum laudas adulationibusque fallis, tu teipsum perdis, & animo tuo perniciem moliris. Sed melius est ut in afflictiones incidas, & corpore crucieris, dummodo non discedas a virtute, neque deiciaris a gradu constantiae, quam ut per flagitia perpetuum principis fauorem consequaris. Est *similitudo.* enim talis fauor veluti hedera arborem amplectens caducam, corruptis defixam radicibus, ruinam cotidie minantem. Nam etsi princeps dum vixerit, te amore & fauore prosequatur, tamen fluxus est, infinitis periculis expositus: & velis nolis est e vita excessurus, & tu corrues fauore destitutus, ex illius gloriae, quam perpetuam putabas, gradu praecipitatus. Tu vero qui subditus es, mundi fauorem non curans, ne timeas iniquos principes & praesules, sed ad Deum aspira- ueris, in eoque spem tuam posueris. Non formidet cor tuum a duabus caudis titionum fumigantium. Nam si Deus pro nobis, ut ait Apostolus, quis contra *Rom. 8.* nos? Sed dic cum Dauide: Dominus protector vitae meae, a quo trepidabo? Et *Psal. 26.* alio in Psalmo: Quoniam in te eripiar a tentatione. Et quamuis te hostium fu- *Psal. 14.* ror inuadat, tranquilla tamen mente consistes. Nam si iustitiam colueris & pietatem, quis te poterit veri honoris ornamentis spoliare? Iustus, ut ait diuinus psalter, ut palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur. Habes pro te *Psal. 91.* Deum de quo canit idem vates: Liberabit pauperem a potente & pauperem cui *Psal. 71.* non erat adiutor. Non est in mundo qui valeat virum iustum virtutumque meritis munitum ledere & a gloria altissimo gradu praecipitare. Vide quid Deus dicat Ieremiae: Ego quippe dedi te hodie in ciuitatem munitam, & in colum- *Ierem. 1.* nam ferream, & in murum aureum super omnem terram. Vbi vides virum sanctum cum ciuitate munita, columna ferrea & muro aereo comparari. Amos *Amos 7.* propheta capite septimo ait se vidisse Dominum super murum litum: ubi diuus Hieronymus per hunc murum Apostolos intelligit, ceterosque viros sapientia atque virtute praestantes. Ibi enim Septuaginta interpretes pro muro lito murum adamantinum, ob sanctorum firmitudinem & constantiam interpretantur.

Hec dicit Dominus Deus: Non stabit, & non erit istud. Sed caput Syria Damascus, & caput Damasci Rasin. Et adhuc sexaginta & quinque anni, & desinet Ephraim esse populus: & caput Ephraim Samaria: & caput Samariae filius Romelia. Si non

Non credideritis non permanebitis. Et adiecit Dominus loqui ad Achaz, dicens: Pete tibi signum à Domino Deo tuo, in profundum inferni, siue in excelsum supra. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo Dominum. Et dixit: Audite ergo domus Dauid. Nunquid parum vobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis & Deo meo? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum.

Matt. 1. d. Ecce virgo concipiet, & pariet filium: & vocabitur nomen eius Emanuel. Butyrum & mel comedet, ut sciat reprobare malum, & eligere bonum.

Non stabit.) Id est eorum consilium non habebit effectum. Sed vterque horum regum in suis terminis continebitur, neq; longius propagabitur. Nam Damascus erit metropolis Syria: & Rasin erit princeps Damasci. Et ita Hierosolyma non capietur, neque possidebitur à rege Rasin.

Et adhuc sexaginta quinque anni.) Id est, regnum Israelis finietur post sexaginta quinque annos. Sed interim Samaria ciuitas erit metropolis totius regni Samarie, non autem Hierosolyma. Hi verò sexagintaquinque anni sunt computandi à prophetia Amos: qui vaticinatus fuerat delendum esse regnum Samarie. Nam à vaticinio hoc Esaiæ vsque ad decem tribuum euersionem & captiuitatem solum viginti tres aut viginti quatuor anni interfluxerunt. Sin autē ab Amos vaticinio numeraueris, hos sexagintaquinque annos, quorum hic meminit Esaias, inuenies. Id autem, quod Esaias hoc in loco ait, est repetitio & confirmatio eius, quod ab alio propheta fuerat prædictum. Et vide quemadmodum Deus voluerit consolari Iudam interitu suorum inimicorum.

Si non credideritis non permanebitis.) Hortatur eos Deus ut credant, si volunt in suo regno consistere & permanere. Quasi dicat: Nisi fidem habueritis, asportabimini captiui, eorum calamitates pœnasque ferentes, quorum imitati fueritis infidelitatem. At illi non crediderunt Deo, ideo non permanserunt: sed fuerunt à Babiloniis capti, & in Chaldeam asportati.

Adiecit Dominus ad Achaz, dicens: Pete tibi signum.) Cùm Achaz rex impius verbis Esaiæ non crederet, dixit ei Dominus per eundem Prophetam, ut peteret signum, non ab idolis, quæ colebat, sed à Domino Deo suo. Nam ipse Deus faceret miraculum, quo Achaz intelligeret esse se à duobus regibus liberandum, ipsorum verò regna euertenda: siue illud miraculum vellet rex de inferno, siue de cœlo. Poterat enim Deus terram scindere, ut ob magnum hiatus inferi paterent, & poterat in cœlo solem sistere, ut tempore Iosue, aut ipsum cœlum aperire.

Et dixit Achaz, Non petam, & non tentabo Dominum.) In Deuteronomio scriptum legimus: Non tentabis Dominum Deum tuum. Quo testimonio Christus vsus est aduersus diabolum, ut est apud Matthæum capite quarto. Non igitur licet petere à Deo miraculum absque necessitate. Oportebat tamen regem Achaz signum petere, quoniam Deus illud præcipiebat. Est enim necessarium Deo parere. Sed impius rex non hoc ex humilitate & religione faciebat, sed ex impietate & pertinacia. Existimabat enim Deum miraculum facturum, & cùm ipse esset idolorum cultor, nolebat, ut Dei potentia appareret, ob eamque causam Deus laudibus efferretur. Aspice Dei clementiam erga homines, hominumque malitiam erga Deum. Volebat Deus miraculum facere, & homo volebat Dei gloriam celare. Et quod peius erat, hanc impietatem operiebat flagitiosus rex virtutis tegumento. Vide impiam hominis hypocrisi

hypocrisim. Aliud erat in facie, aliud in pectore: aliud in verbis, aliud in factis. Ut argentum cùm sit candidum, nigras tamen ducit lineas, sic rex impius cùm religionis candorem foris ostenderet, intus tamen ater erat, sordidusque factorum suorum lineas ducebat. Tales sunt omnes, qui foris speciem virtutis ostendunt, cùm animum, in quo est nobilitatis virtutisq; domicilium, illis flagitiis deformant, ut in perpetuo scelere & ignominia volutentur.

Et dixit: Audite ergo domus Dauid.) Verba sunt Prophetæ dicentis: Non factis vobis est o Iudæi prophetas contemnere, sed Deum ipsum aspernamini? Cur diuinæ voluntati resistitis? Obserua eos esse Deo molestos, qui in afflictionibus ad eum non confugiunt, sed in præsidio humano spem ponunt rerum suarum.

Dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, &c.) Iubebat Deus regi Achaz ut signum peteret, siue ex cœlo, siue ex inferno, quò certò sciret esse Hierosolymam ab hostibus liberandam. Sed eo tale signum petere nolente promittit Deus signum humanæ redemptionis, quæ per illam Hierosolymæ liberationem significabatur. Ac si dicat Propheta: Propter hoc, quia tu rex credere non vis, non tibi, sed vobis o Iudæi venturi dabit Deus signum magnum & admirabile, non liberationis solius Hierosolymæ, sed totius mundi. Nam ecce virgo Maria concipiet de Spiritu sancto, parietque filium, cuius nomen erit Emanuel, quod sonat, nobiscum Deus. Hic vos liberabit. Mittet vobis Deus patrem Saluatorem, non aliquem Aioth, aut Gedeonem, aut Samsonem, quemadmodum quondam, quando iudicibus gubernabamini: sed Emanuele verum Deum & verum hominem, qui vos à dæmonis potestate proteget, & etiam modò priusquam nascatur, vos à duobus regibus eripiet. Qui fuerit in lectione sanctorum Prophetarum versatus, non mirabitur Esaiam in media mentione liberationis Hierosolymæ, totius generis humani liberationis meminisse. Erat enim mos Prophetarum sumpta rerum materialium occasione ad diuina Christi arcana & altissima mysteria transire, inuolucrisque tegere, ne sancta darentur canibus, & ab indignis contemnerentur. Intelligi autem hanc Esaiæ vaticinationem de admirabili sacratissimæ virginis Mariæ partu apertissimè testatur diuus Matthæus primo capite sui Euangelij, vbi ad literam hæc sunt verba. *Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.* Hoc autem totum factum est, ut adimpleretur quod dictum est à Domino per Prophetam dicentem: Ecce virgo in utero habebit, & pariet filium, & vocabis nomen eius Emanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus. Hæc diuus Matthæus. Et aduerte nullam hic patris fieri mentionem, quoniam Christus conceptus est de Spiritu sancto. Est enim Christus lapis ille, qui, ut est apud Danielelem, abscissus est de monte sine manibus. Hoc est qui conceptus est & natus de virgine sanctissima virtutum monte absque virili semine. Aduerte etiam nomen pueri esse Emanuel, hoc est nobiscum Deus. Quæ omnia ostendunt hanc vaticinationem intelligi de Christo Deo nostro, qui in terra patrem non habuit, & qui nobiscum corporaliter habitauit: & de eius sanctissima matre, quæ virgo de Spiritu sancto concepit. Idem, licet aliis verbis, ait propheta Ezechiel quadagesimo quarto capite suarum visionum. Postquam dixit conuersum fuisse ad viam portæ sanctuarij, quæ respiciebat ad Orientem, & clausa erat, subiunxit: Porta hæc clausa erit, non aperietur, & vir non intrabit per eam, quoniam Dominus Deus Israel ingressus est per eam, eritque clausa principij. Vel, ut alij interpretantur, clausa in æternum. Hæc porta in æternum clausa, per quam solus Deus introiuit, & egressus est, quæ alia est, nisi sanctissima Dei genitrix Maria semper virgo? Ita illum locum diuus Hieronymus diuinitusque Augustinus interpretantur. Ea est hæc virgo, quam prædixit Esaias concepturam, Christumque parituram. O virgo sanctissima templum Domini, sacrarium Spiritus

Spiritus sancti, parentum reparatrix, posterorum seruatrix, tu generi hominum sine lumine errantium veram lucem attulisti, ex te enim ortus est sol iustitiæ Christus Deus noster. Erant homines omni virtutum pulchritudine nudati, in omni dedecore ignominiaque constituti: obtemperauerat voluntas appetitui, corruerat constantia, fuerat vera dignitas ablata, splendorque extinctus & omnia denique virtutis ornamenta ceciderant. At tu Christum concipiendō, eūque mundo indicando, nos ex tenebris ad lucem, ex morte ad vitam, ex vera turpique ignominia ad veram illustrēque dignitatem reuocasti. Ex te pendet nostra salus, nostra victoria, & innocentia restitutio. Quid sine te esset vita mortaliū, nisi nox, nisi caligo, nisi tenebræ & umbra mortis? Tu es virgo & mater: & cuius mater? eius cuius Deus est pater. Quid aliud significabat rubus ille, quem viderat Moyses flammam emittens, sed seipsum non comburens, nisi teipsam concipientem sine viro, & parientem sine dolore? Tu es hæc absque dubio, quæ nobis Emanuelem mirabiliter peperisti. Iudæi nihilominus cæci & obstinati dicunt hanc Esaiæ vaticinationem non esse de virgine, sed de Esaiæ vxore intelligendam. Quam ob causam fingunt, vt solent, meras nugas, intolerabilesque ineptias, & vanitates. Nōne Deus promisit signum? Perspicuum est. Quod igitur signum & miraculum esset concipere Esaiæ vxorem, quæ nulla sterilitate laborabat? O Iudæorum cecitatem deplorandam. Alij Iudæi hoc intelligi asserunt de vxore regis Achaz, quoniam vident nullum filium Esaiæ salutem Hierosolymæ attulisse: & hunc filium, quem Propheta prædixit fore Iudæorum liberatorem, aiunt esse regem Ezechiam, quem constat fuisse filium Achaz, admirabilisque victorias de Iudæorum hostibus reportasse. Videte cæcorum hominum insaniam. Qui fieri poterat vt vxor regis Achaz in signum liberationis Hierosolymæ conciperet & pareret Ezechiam, qui iam natus erat? 4. Reg. 16. Lege librum quartum Regum, & videbis ex annorum computatione nouem annos natus fuisse Ezechiam, quando pater eius Achaz regnare cœpit, & hoc vaticinium fuit eo regnante. Quis non videt esse has Iudæorum interpretationes in officina Satanae conflatas?

Vocabitur nomen eius Emanuel.) Iesus & Emanuel idem sunt, licet diuersa nomina videantur. Iesus sonat saluatorem: Emanuel, nobiscum Deus. Ad hoc fuit nobiscum Deus, vt nos saluos faceret. Quid aliud est, Deus est nobiscum, quàm Deus est saluator noster? Emanuel appellatur propter diuinam humanamque naturam in vna hypostasi vnitam. Idem aliis verbis dixit in hunc modum diuus Ioan. 1. Ioannes: Et verbum caro factum est. Quid est, verbum caro factum est, quàm nobiscum Deus? Idem est Emanuel ac Deus factus homo, cum hominibus conuersans. Id prædixerat Baruch propheta capite tertio, vbi loquens de Messia ait: Hic est Deus noster, & non æstimabitur alius aduersus eum. Et paulo post: Post hæc in terra visus est, & cum hominibus conuersatus est. Idem prædixit is verbis alius vates: Veritas de terra orta est. Hoc est, Deus, qui est ipsa veritas, terrenum corpus accepit, vt terram colentibus viam æternæ salutis aperiret, eosque saluos faceret, atque ad veram cœlestemque promissionis patriam perduceret. Bonum, at ait diuus ille Dionysius Apostoli Pauli discipulus, est sui ipsius diffusiuum & communicatiuum. Vnde summe bonum erit summe communicatiuum. Cum autem Deus sit summe bonus, summe se nobiscum communicauit. Qua in re se poterat magis communicare quàm humanitatem nostram assumendo & nobiscum habitando? Hæc fuit summa communicatio, & admirabilis erga nos amoris abundantia. Hoc intuens animo Esaias dixit esse Messiam Emanuelem vocandum, vt eius diuinitatem & humanitatem ostenderet. Obserua. Venit Deus vt salui essemus, ergo perdituri eramus. Venit vt conserueremur salutem, ergo laborabamus ægitudine. Venit vt esset nobiscum, ergo eramus sine eo. Cum Christus sit Emanuel, cum nobiscum sit Deus, quid timemus?

Quid

Quid amplius concupiscimus? Cur mundi opes & voluptates tam ardentem quærimus, nisi quia quamuis ipse venerit, vt sit nobiscum, nos tamen sine eo esse volumus? Ipse est nobiscum, nos verò cum eo non sumus. Ipse nos quærit, nos eum fugimus. Ipse vult vt quæramus vitam, nos autem currimus ad mortem, ruimusque ad interitum voluntarium. Aduerte: Non dicit: Vocabitur nomen eius: nos cum eo, sed ipse nobiscum. O immensam Dei erga nos pietatem, & incredibilem nostram erga Deum ingratitudinem!

Butyrum & mel comedet, vt sciat reprobare malum, & eligere bonum.) Hoc est, erit verus Deus & verus homo. Ac si dicat: Ne mireris o domus David virginem parientem, & talem filiū, qui, priusquàm nascatur, vt te liberet inuocatur. Nam ipse est Deus, qui assumpta humanitate nobiscum erit factus homo. Ne existimes eum assumpturum esse corpus aereum aut phantasticum, nam reuera erit verus homo, cibisque vtetur infantium: comedet enim butyrum & mel. Sed hoc eius sapientiam non impedit: nam pannis inuolutus, & infantili pabulo nutritus sciet reprobare malum & eligere bonum. Particula, vt, non hic finalem causam designat, sed euentum & consecutionem: non enim comedet eo fine, vt sciat reprobare malum & eligere bonum, sed ita butyrum & mel comedet, vt etiam sciat reprobare malum & eligere bonum. Voluit his verbis Propheta vtrāque Christi naturam diuinam humanamque significare. Id quod multis aliis in locis fecit, veluti capite nono, vbi prædixit Christum fore puerum, & vocandū esse Deum. Sed ita hoc attemperauit Esaias, alique diuini vates, vt quamuis suo tempore à Iudæis alta mysteria minimè contemplantibus non intelligeretur, ne sanctū daretur canibus, posset tamen postea suo tempore intelligi à Christianis. Oportebat enim tam admirabiles res, tanti mysterij maiestatisque repletas, esse his tegumentis coopertas & inuolutas. Erat enim testamentum vetus veluti quædam cortina, in qua diuina mysteria tegebantur, quæ fuerunt in nouo Testamento reuerata.

Quia antequam sciat puer reprobare malum, & eligere bonum, derelinquetur terra, quam tu detestaris, à facie duorum regum suorum. Adducet Dominus super te, & super populum tuum, & super domum patris tui, dies, qui non venerunt à diebus separationis Ephraim à Iuda, cum rege Assyriorum. Et erit in die illa: Sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Egypti, & api, quæ est in terra Assur: & venient, & requiescent omnes in torrentibus vallium, & in cauernis petratum, & in omnibus frutetis, & in vniuersis foraminibus. In die illa radet Dominus in nouacula conductæ, in his qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput & pilos pedum, & barbam vniuersam. Et erit in die illa: nutriet homo vaccam bouem, & duas oves, & præuertate lactis comedet butyrum. Butyrum enim & mel manducabit omnis homo, qui relictus fuerit in medio terræ. Et erit in die illa: omnis locus, vbi fuerint mille vites, mille argenteis, in spinas & vepres erunt. Cum sagittis & arcu ingredietur illuc. Vepres enim vt spinæ erunt in vniuersa terra. Et omnes mortales, qui in sarculo sarrientur, non veniet illuc terror spinarum & veprium, & erit in pascua bouis, & in conculcationem pecoris.

H

Quia

COMMENT. IN ESA.

86

Quia antequam.) Redit Propheta ad particularem liberationem, & est sensus: Priusquam Emanuel nascatur, priusquam ad eam aetatem veniat, in qua sciunt homines reprobare malum & eligere bonum, ipse liberabit terram hanc, quam tu ô Achaz ob idololatriam tuam detestaris, quia in ea verus Deus colitur. Et relinquetur terra à duobus regibus, qui eam oppugnatam venerant. Id quod dicit, quam tu detestaris, potest verti, pro qua tu sollicitus es. Potest hic locus ita explanari, & melius meo quidem iudicio: Priusquam Christus nascatur, terra Syriæ & Samaritæ, quam tu detestaris, & odio prosequeris, derelinquetur à suis regibus, quoniam eos capiet & vastabit Assyriorum rex. Pernicies enim, quam hi duo reges Hierosolymæ moliebantur, in eorum caput redundabit.

Adducet Dominus super te.) Sensus est: Tu eripieris modò à regibus Syriæ & Samaritæ, sed postea ob impietatem tuam grauius affligeris. Adducet Dominus super te multò maiora mala quam ea, in quæ inciderunt decem tribus, postquam se à Iuda separauerunt. Studet Propheta populum suum iis minis & terroribus à vitis reuocare, ad Deumque reducere.

Cum rege Assyriorum.) Id est in hac calamitate incurretis, cum venerit rex Assyriorum. Rex Babylonis appellatur hic rex Assyriorum, quoniam Babylonij subiecti fuerunt Assyriis. Lege quartum librum Regum, & secundum Paralipomenon, & videbis regem Babylonis cum magnis copiis Hierosolymam venisse, eamque cepisse, & templum incendiisse, atque Iudæos captiuos secum in Chaldaeam asportasse.

Et erit in die illa: Sibilabit Dominus muscæ.) Egyptios vocat muscæ propter idolatriæ sordes, & propter eorum imbecillitatem. Vel fortasse quia ibi erat magna muscarum multitudo. Assyrios apes vocat, quia, ut apes stimulum emittunt, sic Assyrij vsu sagittarum erant instructissimi, & velut apes volantes & sollicitæ, ad prælium velociter & sollicitè veniebant. Sensus est: Vocabit Deus ad prælium non solum Egyptios imbecillos, sed etiam fortes acrisque Assyrios, ad pugnandum instructos atque paratos.

Requiescent omnes in torrentibus vallium.) Permanet in eadem translatione. Significat Egyptios & Assyrios venturos esse cum magna militum multitudine, terramque Iuda occupaturos & euersuros.

In die illa rader Dominus in nouacula conducta.) Per nouaculam conductam, per regem Assyriorum, & per eos qui trans flumen sunt, idem significatur. Prædicit Iudæorum excidium per Babylonios, quos Assyrios vocat, qui respectu Hierosolymæ sunt trans flumen Euphratem. Ideò exercitus Assyriorum appellatur nouacula, quia omnia abrasurus & deleturus erat: & ideo appellatur conducta, quia eo populo tanquam conducto vsus est Deus ad Iudæorum euersionem & vastitatem. Per caput intelligitur rex Iudæ, per barbam principes & nobiles, quibus rex ornatur, per pedes verò hi, qui sunt obscuris orti parentibus. Est igitur sensus: Regnum Iudæ delebitur ab exercitu Assyriorum, qui veluti acutissima nouacula omnia radent, regem, nobiles, & infimo loco natos, ut nihil in Iudæa relinquant forte, nihil pulchrum, nihil firmum & stabile.

Et erit in die illa: Nutriet homo vaccam vnam.) Sensus est: Victis Iudæis in Chaldaeamque translatis tanta erit in Iudæa solitudo, tanta vastitas, tanta paupertas, ut paucissimi ibi habitent. Et ex illis nullus armenta bouum, neque greges ouium habebit. Sed rarus habitator vix vaccam vnam, paucasque oues habere poterit: & ob frumenti inopiam comedent homines butyrum & mel. Nam terra ob habitantium raritatem erit feracior, & agri abundabunt herbis, & pecora pascuntur liberè, quia propter affluent lacte. Describit vates Iudæe solitudinem & inopiam, post Babylonicam captiuitatem.

Vbi fuerint mille vites mille argenteis.) Hoc est, tanta erit solitudo, ut locus, vbi fuerant mille vites mille argenteis æstimatæ, in spinetum & vepretum conuertatur. Nam vites ob hostium metum nequaquam amputabuntur.

In

CAPVT VII.

87

In sagittis & arcu ingredientur illuc.) Scruentibus vbique armis nemo agrum suum audebit inuisere absque arcu & sagittis propter metum & hostium & ferarum. Et relictis locis campestribus fugient homines ad montes, ut eorum difficultate muniantur. In montibus illis neque crescent vepres neque spinæ: quoniam farrigentur & fodientur sarculo & ligone à paucis illis colonis, qui ibi miserabiliter habitauerint. Cætera omnia patebunt pascuis, liberæque à pecoribus conculcabuntur. Diuus Gregorius in moralibus libro decimonono capite vigesimo octauo per spinetum intelligit gentilitatem, ad quam Apostoli cum arcu & sagittis ingressi sunt, quia ad feriendam gentium duritiem cum districtis verborum spiculis introierunt. Appellat verba sanctorum concionatorum sagittas, de quibus dicitur in Psalmo: Sagittæ paruulorum factæ sunt plagæ eorum. Hoc est: Ardentissima Apostolorum verba corda hominum feriebant. Appellantur autem Apostoli paruuli propter eorum sanctam humilitatem & simplicitatē. Quibus aiebat Christus, ut *Matt. 18.* est apud Matthæum, Nisi conuerfi fueritis & efficiamini sicut paruuli, non intrabit in regnum cælorum. Hæc est causa cur dicat scriptura primo libro Regum: Filius vnius anni erat Saul cum regnare cœpisset. Volens enim significare eum, cum regnum obtinuit, fuisse simplicem & probum, ait esse paruulum, ac si vnum annum natus esset. Qui si in illa simplicitate & humilitate permaneret, esset absque dubio egregia quadam gloria cumulatus. Huiusmodi paruulis aperit Deus sua mysteria, diuinamque sacrarum scripturarum intelligentiam ostendit. Id sentiebat diuinus ille Psalter, cum ita canebat. Declaratio, seu, ut potest verti ex Hebræo, ostium, sermonem tuorum illuminat, & intellectum dat paruulis. Id ostendit Christus apud Matthæum ita inquit: Cōfitebor tibi pater, Domine cæli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ex quo poteris facillè colligere non superbos hæreticos, sed humiles catholicos esse diuinarum literarum verum sensum consecutos.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT VII.

Et qui derelictus est Iasub filius tuus.) Pro Iasub in Hebræo est יאשׁוב, à verbo יאשׁב, quod significat conuertere. Sonat igitur Iasub conuerteretur. Voluit hoc nomine significare reliquias Iudæorum esse ad Christum conuertendas. Præcepit Deus Esaiæ, ut Filium suum Iasub assumeret, ut nominis significatione rei euentum significaret.

Et non tentabo Dominum.) Pro tentabo est in Hebræo הִנֵּה אֲנִי אֲנַסֶּה, à verbo הִנֵּה אֲנִי אֲנַסֶּה, quod significat tentare. quam significationem lecutus est noster interpret. Potest esse à verbo הִנֵּה אֲנִי אֲנַסֶּה, quod significat extollere & exaltare. Ideò poterat verti: Et non exaltabo Dominum.

Ecce virgo concipiet.) Pro virgine est in Hebræo הַמַּלְאָכָה, quod nomen significat virginem. Et non solum hoc in loco, sed etiam in capite vigesimo quarto Genesis, ubi in Hebræo est hæc dictio הַמַּלְאָכָה, vertit interpret Latinus virginem, inquit: Virgo quæ egreditur ad hauriendam aquam. Et lingua Punica, quæ, ut ait diuus Hieronymus, de Hebræorum fontibus manare dicitur, almah virginem significat. Et Septuaginta interpretes natione Hebræi, & apud Hebræos clari in primis, linguaque Græca peritissimi verterunt hoc in loco ἡ παρθένος, quod nomen propriè virginem absque dubio significat. Nihilominus tamen audent nunc Iudæi asserere hoc non intelligi de virgine, sed de vxore Esaiæ, quanquam ex illis nonnulli dicant esse de vxore regis Achaz intelligendum, quarum vtraque virum cognouerat: neque volunt fateri hoc nomen virginem significare: imò omnes Septuaginta fuisse hoc in loco deceptos asseueranter affirmant, suorumque Rabbiorum antiquorum commentarios, in quibus pro הַמַּלְאָכָה alamothe הַמַּלְאָכָה bethuloth interpretantur, omnino reiciunt. Dictio enim bethuloth

H 2 sine

sine vilo dubio virgines significat, ut ipsi facile consentiant. Quam falsa & inepta sint horum ludæorum interpretationes, in explanatione ostendimus. Derivatur hæc dictio almah à verbo *al* & *amah*, quod significat latere & abscondere. Vnde significat non quameunque virginem, sed eam, quæ est abscondita, de cuius integritate dubitare nemo possit: & quæ est non vetula, sed adolescentula. Ideò Latinus interpretes in primo Canticorum capite vertit: Adolescentulæ dilexerunt te. Vbi in Hebraico est *alamoth*, & in commentario Hebraico exponitur *bethuloth*. Et in Proverbijs capite trigésimo ubi scriptum est: Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: viam aquilæ in cælo, viam colubri super terram, viam navis in medio mari, & viam viri in adolescentia, pro adolescentia debet esse in adolescentula, siue in virgine: est enim in Hebraico idem vocabulum *almah*, & ita habent nonnulli codices Latini. Sed vitio typographorum effectum esse existimo, ut pro adolescentula depravate scriberetur adolescentia. Hoc mysterium ait Salomon sibi fuisse occultum & arcanum. Quis est hic homo, cuius viam in virgine adolescentula & abscondita ignorabat Salomon, nisi Christus de Spiritu sancto conceptus, & de virgine sanctissima Maria admirabiliter natus? Hanc vnicam inexplicabilemque generationem non poterat humano intellectu percipere Salomon. Quamvis enim intelligeret concepturam esse virginem, Emanuelæque parituram, viam tamen & inenarrabilem modum comprehendere nequaquam poterat. De qua dicebat Esaias capite quinquagesimo tertio: Generationem eius quis enarrabit?

Si non credideritis, non permanebitis. Nempe in regno. Pro credere & permanere in Hebraico est unum atque idem verbum, nimirum *amān*. Sed priori loco est tertiæ coniugationis vocis actiue, quæ appellatur *hiphil*, & significat credere: Secundo verò loco est primæ coniugationis passivæ, quam appellant *niphal*, & significat esse firmum, certum, stabilem, & permanentem. Ideò rectè vertit interpretes noster: Si non credideritis, non permanebitis. Et quoniam qui firmi certique sunt in re aliqua, eam intelligere censentur, ideò adducti hæc ratione verterunt Septuaginta interpretes: Si non credideritis, non intelligetis. Quasi illis dicat propheta: Nisi Dei verbis fidem adhibueritis, vera intelligentia carebitis. Vbi aspiciamus hunc modum diuinus Paulus in epistola ad Romanos. Euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes stulti facti sunt. Diuus Augustinus inquit intellectum esse præmium fidei. Et rectè quidem. Est enim perspicuum, fidem illuminare, admirabilemque intelligentiam tribuere. Pagninus vertit: Si non creditis, est, quia non estis stabiles. Hoc est, Ideò mihi non creditis, quia non estis in solido fidei fundamento constituti. Potest verti: Si non credideritis, non eritis stabiles, vel fideles, vel fortes, vel perseverantes.

Argu

Argumentum capitis VIII.

Describit diuinus vates admirabilem sanctissimæ virginis Mariæ partum. Id quod fecerat capite superiore. Celebrat victoriam, quam Christus erat de demone reportaturus. Variatur venturas esse Assyriorum copias in Iudæam, totamque regionem, excepta Hierosolyma, vastaturas. Prædicit Syria & Samaria excidium & vastitatem. Hortatur populum suum ad Dei timorem, veramque religionem amplexandam. Præcinit Christum fore eum timentibus & colentibus in sanctificationem, in petram autem offensionis impiis Iudæis, ipsius Christi Dei nostri diuina opera damnantibus, eiusque gloriam deformare atque extinguere cupientibus. Piorum enim animos erigit Deus, & ad altissimam dignitatem extollit, & ad vitam tandem eternam perducit. Illi autem qui se vitii dederunt, eorumque se quasi ministros præbuerunt, Christi sanctissimis operibus offenduntur. Quo fit ut ad eternas miserrimas præcipites ruant. Tandem docet vanos esse ariolos, tollendamque esse omnem superstitionem, & ad sacram Deilegem confugiendum.

CAPVT VIII.

Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis. Velociter spolia detrahe, cui prædare. Et adhibui mihi testes fideles: Uriam sacerdotem, & Zachariam filium Barachie: & accessi ad prophetissam, & concepit, & peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen eius, Accelera spolia detrahere, Festina prædari. Quia antequam sciat puer vocare patrem suum & matrem suam, auferetur fortitudo Damasci: & spolia Samarie coram rege Assyriorum. Et adiecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: Pro eo quod abiicit populus iste aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio, & assumpsit magis Rasin, & filium Romelia, propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas, regem Assyriorum, & omnem gloriam eius. Et ascendet super omnes riuos eius, & fluat super universas ripas eius, & ibit per Iudam inundans, & transiens usque ad collum veniet. Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terra tuæ o Emanuel.

EXPLANATIO.

Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem. Vult Propheta iis verbis ostendere, rem hanc quam vult consignare literis, & mandare monumentis, magnam esse, dignamque absque dubio quam nulla vnquam deleat obliuio. Cur enim ad tam pauca verba scribenda erat librum magnum sumpturus, nisi vellent mysterij magnitudinem significare? Nam quod maius illustriusque mysterium esse potest,

test, quàm virginem concipere, eumque parere, qui est verus Deus & verus homo, hominum generis restaurator, ipsius matris, quæ eum genuit, creator, totiusque mundi redemptor? Est etiam altera causa, ob quam iussit Deus esse librum magnum, nempe ut posset ab omnibus videri, ne ob eius paruitatem se aliquis excusaret. Et eam ob causam præcepit Esaiæ, ut scriberet stylo hominis, hoc est manifeste, & verbis humanis, literisque notis, ut omnes possent id, quod erat scribendum, intelligere. Et hanc rationem asserit Ionatham in Thargum. Voluit Deus etiam hac in re suam erga homines elementiam significare. Idem præcepit *Haba. 2.* Prophetæ Habacuc in hunc modum: Scribe visum, & explana eum super tabulas, ut percutrat qui legerit. Ac si diceret: Scribe vaticinationem, eamque planè explicata, ut qui legerit, possit eam facillè intelligere.

Velociter spolia detrahe, cito prædare. Hæc est Prophetia, quam Esaias in libro magno scribere iubebatur. Vide quàm pauca verba, sed considera quàm sublimia mysteria in illis includantur. Capite superiore prædixit sanctus vates nomen & admirabilem Emanuelis natiuitatem: nunc alia eius nomina, verbis quidem differentia, sed re idem significantia, scribit: quibus nostram à dæmone liberationem significat. Est igitur sensus. Hactenus diabolus homines oppressit, huiusque mundi principatum obtinens exercuit tyrannidem immanissimam. Sed ipse eiicietur foras. Ideo tu puer & Emanuel detrahe velociter eius spolia, aufer homines ab eius potestate & miserrima seruitute, ipsi enim sunt spolia, quæ es ab illo ablaturus: ea cito eripe, ipsumque dæmonem prædare: non vltra eum regnare patiaris. Id fuisse à Christo saluatore nostro factum, & hanc vaticinationem impletam, ipsa Euangelia asserunt, nos planè cognoscimus. Non existimemus hanc Christi victoriam fuisse tunc primò ab Esaiâ prænuntiata: nam in mundi principio fuit à Deo prædicta, & postea à Moyse literis contestata. Cum primum nostri primi parentes ob diuini præcepti transgressionem in grauissimum crimen incidissent, ita Deus serpenti, quæ Euam seduxit, & in posteritatem fuerat crudelissimum excidium machinatus, allocutus est: Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius, & ipsa conteret caput tuum. Vel, ut est in Hebraico, & ipsum conteret caput tuum. Quæ est hæc mulier, nisi virgo sanctissima Dei genitrix Maria? Quid per eius semen, nisi Christus Deus noster intelligitur? Hunc dicit esse dæmonis caput contritum. Cui existimas referuatam fuisse hanc victoriam, nisi Christo Deo nostro, qui spolia detrahit ab hoste antiquo, eiusque caput contriuit, hominumque genus ad veram dignitatem & amplitudinem reuocauit? Communis versio attribuit virgini Mariæ hanc victoriam, dicens: Et ipsa conteret caput tuum. Quoniam ipsa Christum genuit, qui eam victoriam de dæmone reportauit, ut nos ad vitam perduceret beatam & immortalem. At licet Hebraica ad virginis fructum hanc victoriam refert. Non enim dicit: Et ipsa, sed, Et ipse, nimirum virginis fructus. Et ita transtulit Pagninus & nonnulli alij.

Adhibui mihi testes fideles. Scripsi ea, quæ mihi præcepit Deus, & assumpsi testes magnæ fidei & integritatis, nempe Vriam sacerdotem & Zachariam filium Barachie, viros claros, qui magnam celebritatem sermonis hominum fuerant consecuti. Hi certò sciunt me sumpsisse librum magnum, cui ea, quæ mihi Deus præceperat, mandauit. Vriam sonat illustrationem siue illuminationem Dei. Zacharias verò Dei memorem siue memoriam. Hi enim sunt fideles testes, qui à Deo illuminantur, eumque memoria tenent. Ex quo colliges non esse eos integros testes, qui in ignorantie peccatorumque tenebris versantur, Deumque obliuiscuntur, neque veritatem neque iustitiam colentes. Christus apud Ioannem in sermone illo amoris plenissimo, quem habuit inter discipulos suos imminente tempore, quo erat acceptis grauissimis contumeliis ex hoc mundo ad patrem transiturus, hæc verba fecit: Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis à Patre,

Patre, spiritum veritatis, qui à patre procedit, ille testimonium perhibebit de me. Et vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis. Ac si diceret: Testimonium, quod de me tribuetis & discipuli mei, fidele erit & incorruptum, quoniam eritis Spiritu sancto incensi, & ea testificabimini, quæ vidistis, quoniam ab initio mearum concionum, meorumque miraculorum mecum estis. Vbi vides idoneos & approbatos testes, eos esse, qui & iusti sunt, & ea, quæ testantur, certò sciunt. Debet iudex considerare sint ne testes integri an deprauati, nimiaque affectione corrupti. Ut enim solis radius per vitrum variis depictum coloribus ingrediens, *similitudo.* vitri colores non autem suum repræsentat, ut cum sol sit vnus atque idem, diuersus tamen pro colorum varietate appareat: sic homo affectu corruptus, non veros atque natiuos colores rebus tribuit, sed qualis est eius affectio, tali colore rem ipsam depingit: ut cum vnum atque idem sit factum, in hoc illud laudet, in alio verò vituperet, ingrediens enim iudicium per affectum, ipsius affectus colorem ostendit. Ex quo consequitur ut eius testimonium aliorum facta sæpenumero deprauatè repræsentet. Prudenter equidem Agesilaus, ut est apud Plutarchum, quoties audiebat aliquos de aliorum aut laude aut vituperio testimoniū dicere, existimabat non minus esse inquirendos & discendos eorum mores, qui loquebantur, quàm eorum, de quibus verba faciebant.

Accessi ad prophetissam. Postquam ex Dei præcepto, inquit, scripti in libro magno mysterium redemptionis humane per Christum, & adhibui mihi testes fideles, accessi mente ad prophetissam illam virginem Mariam sacratissimam, & diuino lumine illustratus vidi fore, ut ipsa conciperet & pareret, integra & violata virginitate permanente. Et dixit mihi Deus: Filius huius virginis est puer ille, qui vocabitur Emanuel. Tu etiam voca nomen eius, accelera spolia detrahe, festina prædari. Accelera spolia detrahe, siue spolia detrahare, est vnum nomen: festina prædari alterum, sed in idem recidens. Voluit Deus his nominibus ostendere esse Christum magna cum festinatione à dæmone mundum erepturum.

Antequam sciat puer vocare patrem suum & matrem suam. Confirmatio est eius, quod dixerat, esse Christum cum magna festinatione mundum à dæmonis fauce erepturum. Quasi dicat: Priusquam Emanuel humanitate assumpta ad id perueniat ætatis, in qua pueri sciunt vocare patrem & matrem, auferet atque destruet mundi fortitudinem & sapientiam. Nam quid aliud fuit Christi natiuitas eiusque in mundum aduentus sine humanis armis, sine copiis & hominum exercitibus, sine bellico apparatu, quàm inanis mundi fortitudinis eversio? Voluit statim in infantia Christus indicare nulla arma, nullam mundi fortitudinem, nullas hominum munitiones, tantam habere firmitudinem, ut in illis fiduciam collocaremus: sed in Christi fide charitate formata, in vera religione, in mundi contemptu, in perpetua virtutis constantia esse veram fortitudinem constitutam. Quid aliud fuit nasci Christum inter paleas & fœnum, & reclinari à virgine sanctissima in humili præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio, ut ait Euangelista, quàm humana *Luc. 2.* damnatio? Quid aliud fuit nasci in itinere & in diuersorio, nisi docere vitam hanc viam esse & diuersorium, non permanens domicilium? Quid aliud fuit illa profunda humilitas quàm mundi superbiæ & iactantiæ clarissima improbatio? Quid aliud fuit illa summa paupertas, quàm humanæ prosperitatis, fluxarumque opum inconstantium in casuque sitarum contemptio? In illa inopia voluit delitescere summus ille omnium rerum opifex, amplissimisque cæli moderator & rector, qui naturam vniuersam immensa virtute coercet & continet, totius vniuersi inuictissimus imperator, ut doceret fundamentum Christianæ philosophiæ, veræque religionis initium in rerum humanarum contemptione ac despicientia consistere: nôque ad cælestis patriæ desiderium firmissimamque æternitatis spem & fiduciam

ciā excitaret. Cū igitur Christus natus est, statim incepit auferre fortitudinem Damasci. Stultam enim fecit Deus huius mundi sapientiam. Et ut verbis utar Apostoli, quæ stulta sunt mundi, elegit Deus, ut confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit, & ea, quæ non sunt, ut ea, quæ sunt, destrueret. Vocat hoc in loco diuus Paulus ea, quæ non sunt, res illas, quæ nullius esse momenti videntur, & pro nihilo putantur. Si attentius velimus intueri, videbimus apertissimè summam fuisse Christi saluatoris nostri in mundi restauratione celeritatem. Cum primū natus est in mundo, cepit saluum facere mundum. Statim adduxit ad se pastores, qui angelis concinentibus Christūque nuntiantibus ad præsepium peruenerunt: & Magos Orientales ex distantibus prouinciis ad se velociter perduxit: ut significaret non solum Iudæorum reliquias, quæ per pastores Iudæos significabantur, sed etiam gentes, quarū primitiæ erant Magi illi Orientis, esse salutem consecuturas. Cū rex aliquis vult principem filium suum designare regem, conuocat urbium legatos, qui iurent se esse principi obtemperaturos. Fiunt conuentus, & designatur rex. Constitutus est Christus rex à Deo patre, iuxta id, quod ipse de se ait in Psalmo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius. Quod intelligitur quatenus ille homo est: Nam natura diuina Christus æqualis est Patri, semperque regnum obtinuit. Venerunt totius orbis legati, pastores ex Iudæis, Magi ex gentibus, ut hunc regem recognoscere & adorarent. O felix Bethleem, o amplissimum atque excellentissimum diuersorium, o domus patris, id enim significas, ubi natus est panis ille viuus, qui de cælo descendit, ubi facti sunt conuentus cæli & terræ, & verus totius vniuersi princeps & rex à Iudæis & gentibus, & angelis, reliquisque coelitis recognoscitur & adoratur! In te natus in tempore ille, qui est sempiternus, cepit velocissimè mundum restituere. At sentienda quidem est, omnique lachrymarum abundantia sepe numero deploranda obliuio nostra, qui Deo acceleranti & festinanti ut nos liberet & seruet, non occurrimus, sed in nostra ignauia & perniciæ torpemus. Consideremus Dei celeritatem & nostram desidiam, Dei sollicitudinem & nostram inertiam. Cur non festinamus, si Deus festinat? Quid respondebit nostra socordia Christi velocitati? Venit Deus in mundum, & dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut nos eriperet à præsentī seculo nequam, ut verbis Paulinis utar in epistola ad Galatas, & nos iterum atque iterum vinculis nosipso astringimus, & in desidiam nostrā permanemus. Acceleremus igitur, & accinctis renibus nostris, baculos manu tenentes, ut Deus in Exodo præcipiebat, comedamus festinantes. Et, ut ait diuus Paulus in epistola ad Hebræos, festinemus ingredi in illam requiem, ubi Dei visione in æternum fruamur.

Et spolia Samarie coram rege Assyriorum. Auferet Emanuel spolia Samariæ: hoc est, homines mundi à diaboli potestate coram ipso diabolo. Idem dicit alio in loco idem Propheta iis verbis: Ideo disperiam ei plutimos, & fortium diuidet spolia. Idem etiam Christus apud Lucam significauit ita dicens. Cū fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea, quæ possidet. Si autem fortior illo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet. Hæc spolia sunt homines, quos Christus à demonis potestate ereptos distribuit. Nam ipse, ut ait diuus Paulus in epistola ad Ephesios, dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò Euāgelistas, alios autem pastores & doctores. Vicit igitur Christus demonem, eiusque captiuitatem sibi captiuauit, & in cælum adduxit. Id quidem est, quod ait Apostolus in eadem epistola: Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem. Hoc est homines, qui antea erant spolia Samariæ, ab exilio ad cælestem patriam adduxit. Quod David multo antea cecinerat. Et quamuis hoc ita sit, existimo tamen hoc etiam de materiali Samaria & Damasco ciuitate Syriæ dictum esse. Prædicat enim

his verbis Propheta victoriam, quam Assyriorum rex de Syria & Samaria reportauit, quod tunc prius, quā puer sciret vocare patrem & matrem, hoc est, prius quā Christus nasceretur. Sed hæc victoria significabat Christi victoriam, qui erat de diabolo, mundo, & morte triumphaturus. Quod factum fuit, quando multi ex Iudæis, pluresque ex gentibus in Christum crediderunt, & repudiata superstitione, ad veram pietatem & religionem animum applicuerunt, seque Christo libenter dedicauerunt. Iudæi per hanc prophetissam intelligunt, ut dixi, uxorem Esaiæ: ad quam dicunt eum coram fidelibus testibus Vria & Zacharia accessisse, ex eoque congressu filium genuisse, qui vocatus fuit, Accelera spolia detrahere, festina prædari. Sed quis non vider Iudæorum impudentiam, qui Esaiæ prophetæ sanctissimo eam turpitudinem tribuunt, quam ne lenones quidem admitterent? Qui enim fieri posset ut modestissimus sanctissimisque vates coram hominibus venereum actum exercuisset, cum non dicam homines, sed etiam quædam bruta animalia nolint cum fæminis congressum habere nisi in locis abstrusis, ab hominumque conspectu remotissimis? Id enim de elephantis & camelis Aristoteles libro quinto de natura animalium capite secundo scribit. Præterea puer natus ex tali congressu natus fuisset decem & nouem annos, cū Samaria euerteretur. Illa enim, ut constat ex quarto Regum, & secundo Paralipomenon, euer-
sa fuit anno sexto regis Ezechia: puer autem, si verum est, quod dicunt Iudæi, conceptus fuit secundo anno Achaz regis Iuda. Inter annum autem secundum Achaz & sextum Ezechia, si rectè computes, inuenies viginti annos interfluxisse. Quomodo igitur fieri posset, ut puer nesciret vocare patrem & matrem iam natus annos saltem decem & nouem? Ex quo apertissimè colliges falsam commentitiāque esse hanc Iudæorum opinionem, neque posse cum ratione, neque cum scripturarum veritate coherere. Est igitur hæc prophetissa virgo illa sanctissima Dei genitrix Maria, de qua dixerat superiore capite: Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emanuel. Ad hanc accessit mente diuinus noster vates, eam fuit animo contemplatus Christum parientem, & in virginitate perseverantem.

Pro eo quod abiicit populus iste aquas Siloe. Prædicat euerfionem Iudææ per Assyrios. Quali dicat: quoniam populus Iudææ, cuius regnum est veluti fons Siloe leniter fluens, suum negligit statum, & spem non in diuino præsidio, sed in regibus Syriæ & Samariæ ponit, eisque vult se subiicere, qui sunt velut fluij magni sui impetu omnia secum rapiētes, ego adducam super eum aquas fluminis rapidissimi, quæ in totam terram se fundant, hoc est potentem immanēque Assyriorum regem, qui totam terram vastet & populetur. Hoc ideo dicit, quia multi ex regno Iuda fauebant regibus Syriæ & Samariæ, quos videbant potentes, eosque sibi reges constituere volebant. Siloe est fons lenis & innoxius ad radices montis Sion, cui regnum Iuda, quod fuerat à Deo constitutum, comparatur. Animaduerte. Iudæi volebant eligere reges Syriæ & Samariæ, illisque subiici. At Deus eos non illis, sed regi Assyriæ seruire fecit. Colliges hinc eos, qui illis nolunt subiici, quibus Deus vult, sed diuinæ voluntati nequaquam obtemperantes alios eligunt, quibus se subiiciant, postea aliis seruire, qui eos opprimant & affligant. Equum enim est, ut quoniam illi non vis subiici, cui Deus vult ut subiiciaris, ei sis subiectus, cui subiici nequaquam velles. Quomodo vis ut tibi Deus pareat, si tu illi non vis parere? Fac quod vult, & faciet quod vis. Illud est præterea obseruandum Siloe sonare missum: missus autem Christus fuit, ita enim ait diuus Paulus in epistola ad Galatas: Gal. 4. Vbi venit plenitudo temporis misit Deus filium suum, factum ex muliere, factum sub lege, ut eos, qui sub lege erant, redimeret. Est igitur huius loci sensus: Quoniam Iudæorum populus contempsit & abiicit Mesiam à patre missum, & voluit potius scribis & Phariseis adherere, ideo eum Deus tradet Romanis, qui eū summis calamitatibus premant. Hic est fons ille cuius aqua cæci oculos aperuit, ut Ioan. 9. est

est apud Ioannem capite nono. Volens enim Euangelista significare, per fontem illum Christum intelligi, adiecit nominis interpretationem, dicens: Siloe missum *psal. 35.* sonare. Est nanque Christus fons ille, de quo aiebat regius vates cum patre lo-
Zach. 13. quens: Apud te est fons vitæ. Et Zacharias propheta: In die, inquit, illa erit fons patens domui David & habitantibus Ierusalem in ablutionem peccatorum. Fons vitæ, qui tollit peccata mundi, missus à patre fuit, ut cæcorum oculis mederetur. Quis est ille qui mentis oculorum tenebras aufert, nisi Christus saluator noster? Si hunc fontem contempseris, cæcus permanebis, nullo diuinæ gratiæ splendore illustratus, & regi Assyrio, hoc est diabolo huius mundi principi subiiceris, à quo immaniter vexaberis. Si vis lumen oculorum recipere, confuge ad hunc fontem, & deterga cæcitatem clarum lumen recipies. Fluit eius aqua leniter absque strepitu & clamore, quod Christo conuenire indicat locus Elaiæ capite quadragesimo secundo ita habens: Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem eius. Quem locum diuus Matthæus duodecimo capite sui Euangelij de Christo interpretatur. Illud est hoc loco aduertendum, eos reprehendi, qui clamoribus & contentionibus vtuntur, aquatque Siloe quiete & in silentio fluentes contemnunt. Vt enim in templi Salomonis structura neque audiebatur mal-
3. Reg. 6. leus neque securis, vt in primo Regum libro literæ diuinæ testantur, sic in Eccle-
simile sia Christi templo celeberrimo & amplissimo nullæ debent esse iniquæ lites, alter-
cationes, & tempestates, sed modestia, tranquillitas, & charitas.

Vsq. ad collum venit. Id est, vsque ad Hierosolymam, vsque ad quam venit rex Assyrius, sed eam non evertit, quoniam voluit eam Deus tunc seruare. Appel-
latur autem Hierosolyma collum Iudææ, quod sit in loco alto sita. Et voluit diu-
nus vates in assumpta translatione permanere. Comparauit immanem Assyrio-
rum regem aquis inundantibus, omnia secum rapientibus: nunc autem volens
earum altitudinem significare, ait totum corpus Iudææ præter caput esse aquis
cooperiendum, easque vsque ad collum accessuras. Per caput cum collo Hie-
rosolyma intelligitur.

Et erit extensio alarum eius. Copias & castra regis Assyriorum alas extensas
vocat, eiusque potentiam, innumerabilemque militum multitudinem prædicat.
Apostrophe est ad puerum Iesum, quem indicat in terra Iudææ nasciturum esse,
cum Iudæam eius terram appelleret.

Congregamini populi, & vincimini, & audite vniuersæ procu-
terra: confortamini, & vincimini: accingite vos, & vincimini, inite-
consilium, & dissipabitur. Loquimini verbum, & non fiet, quia
nobiscum Deus. Hæc enim ait Dominus ad me: sicut in manu forti
erudiuit me, ne irem in via populi huius, dicens: Non dicatis
coniuratio. Omnia enim quæ loquitur populus iste, coniuratio est.
Et timorem eius ne timeatis, neque paueatis. Dominum exer-
cium ipsum sanctificate: ipse pavor vester, & ipse terror vestet.
Luc. 2. c. Et erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis &
Rom. 9. g. in petram scandali duabus domibus Israel, in laqueum & in rui-
1. Pet. 2. 6 nam habitantibus Ierusalem. Et offendent ex eis plurimi & ca-
dent, & conterentur, & irretientur, & capientur. Liga testimonium,
signa legem in discipulis meis. Et expectabo Dominum, qui abscon-
Heb. 2. d dit faciem suam a domo Iacob, & præstolabor eum. Ecce ego &
pueri

pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum, & in portentum, D
Israel à Domino exercituum, qui habitat in monte Sion. Et cum di-
xerint ad vos: querite à pythionibus, & à diuinis, qui strident in
incantationibus suis. Nunquid non populus à Deo suo requirit vi-
sionem pro viuis à mortuis? Ad legem magis & ad testimonium.
Quod si non dixerint iuxta verbum hoc, non erit eis matutina lux.
Et transibit per eam, & corruet & esuriet, & cum esurierit, in-
scetur, & maledicet regi suo, & Deo suo, & suspiciet sursum. Et
ad terram intuebitur. Et ecce tribulatio & tenebra, & dissolutio,
& angustia, & caligo persequens, & non poterit auolare de au-
gustia sua.

Congregamini populi, & vincimini.) Alloquitur populos Syriæ & Samariæ, præ-
dicans non esse eos Hierosolymam expugnatos. Est sarcasmus, quæ figura à
rhetoribus appellatur virulenta irrisio. Iubet eos congregari ad pugnandum, ne-
gans eos esse victoriam adepturos. Imò eorum irridet conatus. Ac si dicat: Con-
gregate vos ipsos, & conspirate de evertenda Hierosolyma. Sed multo aliter eue-
niet, quam putatis. Nam Deus ciuitatem suam seruabit, vos autem vincimini ab
Assyriis, & quamuis magnas copias congregetis, superabimini tamen, vestrūque
consilium dissipabitur, quia nobiscum Deus est. Docet hic locus nihil contra nos *2. Reg. 17.*
efficere posse sceleratorum consilia, si Deum propitium habeamus. Nihil nocuit *Gen. 38.*
Dauidi consilium Achitophelis, neque Iosepho consilium suorum fratrum, neque *Ioan. 11.*
Christo saluatori nostro consilium Scribarum & Phariseorum. Vnde enim existi-
mabant eius splendorem maculare, nomēque extinguere, inde venit, vt eius
gloria clarius innotesceret, & in omni orbe terrarum illustrissima laude celebra-
retur. Et ipsi Iudæi ceciderunt in miseras acerbissimas, & abiectissimas ab omni-
bus iridentur, omni gloria & decore spoliati. Et quamuis te homines nefarii op-
pugnent, nequaquam tamen vincent, si fuerit virtutibus veluti muro septus, di-
uinūque præsidio munitus. Ita enim ait Deus apud Ieremiam: Bellabunt aduer- *Iere. 1.*
sum te, & non praualebunt, quia ego tecum sum, vt liberem te. Deus, vt ait Iob, *Iob 5.*
comprehendit Sapientes in astutia eorum, & consilia prauorum dissipat. In Pro- *Prou. 21.*
uerbiis ait Salomon: Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium con-
tra Dominum. Et pater eius Dauid, Dominus, inquit, dissipat consilia gentium. *Psal. 32.*
Etsi viri iusti videantur aliquando ab iniquis superari, ipsi tamen de iniquis trium-
phant. Cum Palestini Hebræos propter eorum scelera superarent, Deique arcam
secum asportarent, in templūque idoli sui Dagonis inferrent, euenit, sacra refe-
rente historia, vt surgentes diluculo altero die Azotij inuenirent Deum suum *1. Reg. 5.*
Dagonem in terra ante arcam iacentem, & alio die scissum & contractum. Quan-
do existimabant esse arcam Dei abiectam & victam, suoque idolo subiectam, ipsam
inuenerunt superantem, idolumque ante se fractum & prostratum habentem, de
quo mirabiliter triumphabat. Aspicias hic apertissime gloriam Dei eminere, etiam
cum abiecta esse creditur, virtutemque victoriam obtinere, etiam cum victa esse
existimatur. Voluit Syria cum Samaria Hierosolymam evertere, at Hierosolyma
euasit superior, & ipsæ fuerunt eversæ, & in summis calamitatibus constitutæ. Vt
enim fluctus maris fortem ingentemque rupem ferientes, ibi illiduntur, nihil aliud *similitudo.*
efficientes quam seiplos frangere & in spumas inanes convertere, manente rupe
immobili & stabili, sic qui iustum atque pium virum volunt impugnare, spumas
sue iracundiæ & inuidiæ ostendunt, sed nihil aliud efficiunt, quam seiplos fran-
gere

gere & atterere, perseverante verò iusto in virtute & constantia nullam gloriam, virtutis atque constantiæ præmium, amittente. Quid enim amittere potest, qui in perpetua honestatis firmitudine etiam percussus & afflicus perseverat? Et ob eam causam palmæ perpetua viriditate florenti, seque aduersus pondus mirabiliter eleuari, à diuino vate comparatur. Iustus, inquit ille, vt palma florebit. Et diuus *Psalm. 91.* simile Chrysostomus omni sapientia & eloquentia præstanti eum indomito & inuicto adamanti meritò comparauit. Etsi enim corpore vulneretur, non tamen animi magnitudo vulneratur: non cruciatur grauitas, non fides, non virtus, non denique animus ipse charitatis præsidio munitus expugnatur.

Hec enim ait Dominus ad me, sicut in manu forti erudiuit me.) Manus fortis capitur hoc in loco, quemadmodum in multis aliis, pro auxilio diuino. Satis perspectum est & cognitum in sacra scriptura accipi manum pro præsidio. Est igitur sensus: Vt Dominus suo peculiari auxilio me docuit, ne populi huius sequeretur deprauatos mores, ne cum eo in eodem errore & iniustitia versarer, sic me gratia sua allocutus est, vt vobis dicerem ne aduersus regem vestrum verba coniurationis loqueremini. Hoc ideo ait, quia erant multi in Iudæa, qui de rege suo relinquendo coniurauerant. Volebant se regibus Syriæ & Samariæ subicere, existimantes non posse ab horum regum impetu euadere. Suadet igitur illis Propheta ne hoc faciant, neque nominent coniurationem. Nam illi regum potentiam timentes se inuicem ad coniurationem cohortabantur.

Timorem eius ne timeatis.) Vos qui nobiliores estis, nolite ea timere, quæ populus timet desperatione debilitatus. Ideò coniurat contra regem suum, quia se vult regibus Syriæ & Samariæ subicere. Hoc est horum hominum propositum, eò tendunt omnes suæ cogitationes & verba. Sed timete Dominum, ipsumque sanctificate. Sanctificabitur autem, si eius pietatem & potentiam confessi fueritis, *Matth. 5.* vestramque ostenderitis virtutem & constantiam. Ita aiebat Christus apud *Matthæum*: Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eum, qui potest animam & corpus in gehennam perducere. Petrus apostolus in prima epistola sua, *1. Petr. 3.* Timorem autem, inquit, eorum ne timueritis, & non conturbemini. Dominum Christum sanctificate in cordibus vestris. Pro eo, quod Esaias inquit, Dominum exercituum ipsum sanctificate, ait Apostolus, Dominum Christum sanctificate, hunc Esaiæ locum interpretans. Vbi vides Christum esse Dominum illum exercituum, qui toties in diuinis literis nominatur.

Erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis.) Sensus est, Timete Deum, colite, & inuocate illum, & ipse, priusquam nascatur ex virgine, vos eripiet: ipse veniet in mundum, & inter homines versabitur, quorum multos saluos faciet. Illi verò, qui in eum credere noluerint damnabuntur. Vobis illi adherentibus erit in sanctificationem, hoc est, vos saluos faciet, omnibus autem eum contemnentibus *similitudo* erit in lapidem offensionis, & in petram, in quam impingent. Vt enim id, quod apis sumit ex flore, conuertitur in mel: id autem, quod araneus carpit ex eodem flore, conuertitur in venenum, cum flos sit vnus & idem: sic Christus flos campi excellentissimus aliis fuit in sanctificationem, aliis in ruinam. Hoc est, quod dixit *Luc. 2.* Simeon senex ille iustus & timoratus apud Lucam, puerum Iesum brachiis tenens: Ecce hic positus est in ruinam & resurrectionem multorum. Illi in lapidem impingunt, qui velut cæci & amentes non attendunt quæ vadunt, neque lapidem vident. Ideò Iudæi pedes in hoc lapide, hoc est, in Christo læserunt, quia cæci & insani nesciebant quæ ibant, neque lapidem considerabant, quia ob sua ipsorum scelera Christum intelligere nolebant. Vocatur hoc in loco Christus lapis & petra, propter soliditatem & firmitudinem, quemadmodum multis aliis in locis *Infra 28.* diuinarum literarum. Hic est lapis ille, de quo ait idem Propheta capite vigesimo octauo, imò Deus pater per Prophetam: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapi-

lapidem, lapidem probatum angularem, &c. Vbi versio Chaldaica pro lapide probato habet regem Messiam. Sed vide Iudæorum prauitatem. Illum, quæ Deus à se approbatum ait, ipsi reprobauerunt. Id quod fuerat à regio vate in hunc modum prædictum: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Quem locum Christus apud Matthæum capite vigesimo primo de seipso interpretatur. Et diuus ille Petrus Apostolorum princeps in prima epistola sua capite secundo de Christo Deo nostro loquens, hæc verba scripta reliquit: Ad quem accedentes lapidem viuum ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum. Quapropter idem Apostolus, vt est apud Lucam in Actis capite quarto, Phariseos sacerdotumque principes allocutus dixit: Hic est lapis, qui reprobatus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli, & nō est in aliquo alio salus. Vbi de Christo citatum à nobis Psalmum aperte interpretatur. Hic est lapis ille à quo virga percussio exiuit aqua, vt Moyses in libro Exodi literis consignauit, ex qua biberunt filij Israelis. Tanta fuit aquæ copia & abundantia, vt caneret in hunc modum diuinus Psalter: Qui conuertit petram in stagna aquarum, & rupem in fontes aquarum. Esse hanc petram Christi figuram aperte indicat diuus Paulus ita in epistola prima ad Corinthios dicens: Bibebant autem de spiritali confluence eos petra, petra autem erat Christus. Hic est lapis ille, in quo eximius patriarcha Iacob reclinauit caput, quando in somnis vidit gloriosam illam scalam sublimem & stantem, cuius altera pars erat super terram, altera cælos tangebatur. His, qui in Christo requiescunt illi adherentes, suamque mentem & cogitationem in eo collocantes, ostenduntur arcana cælestia sole ipso splendidiore. Vbi vides quanti Deus faciat virum iustum & pium, cum illi etiam dormienti sublimia mysteria reuelet. Ex quo colliges plus valere somnium viri iusti, quam vigiliam impij peccatoris. Sed oportet super hunc lapidem caput statuere. Hic est lapis ille, quem ait Daniel excisum esse de monte absque manibus, vniuersumque orbem impleuisse, hoc est de virgine sanctissima natum absque viri opera, sed Spiritu sancto operante. Huius lapidis meminit Zacharias dicens: Ecce lapis quem dedi vobis, & super eum septem oculi sunt: hoc est septem illa dona Spiritus sancti: quæ Esaias explicat capite vndecimo. Hunc lapidem contemplantur Propheta ita canens: Protexit me in abscondito tabernaculi sui, in petra exaltauit me. Et alio in Psalmo: Statuit supra petram pedes meos. Hinc processit illa Apostoli Pauli doctrina in epistola ad Ephesios: Superædificati estis supra fundamentum Apostolorum & Prophetarum ipso summo angulati lapide Christo Iesu. Vide quomodo Apostoli sententia cum Esaiæ & Dauidis vaticinio cohercat. Dauid vocat Christum, vt ostendimus, lapidē factum in caput anguli: Esaias lapidem probatum angularem: Paulus verò summum lapidem angularem, quod vtrunque populum & Iudæorum & Gentium in Ecclesia sua contineat. Quid plura? Ipse Christus Deus noster, ipse cælestis doctor, ipsa patris Sapientia in sermone illo de monte, quem diuus Matthæus literis mandauit, seipsum petreæ comparauit. Ita enim inquit. Qui audit verba mea, & facit ea, similis est viro ædificanti domum suam supra petram. Est igitur Christus petra. Sed quia in eo impij Iudæi pedes offenderunt, appellatur hic petra scandali, quoniam in eo scandalizati sunt. Appellatur hoc scandalum à doctoribus passuum siue Pharisaicum, quoniam ipsi propter suam eorum peruersitatem scandalizabantur, & Christi opera sanctissima & admiranda reprobabant, volentes eius nomini illustrissimo tetram maculam inurere, omnisque memoriæ clarissimum lumen extinguere. Ob eam causam aiebat Christus apud Matthæum: Beatus qui non fuerit scandalizatus in me. Aspiciis hic nullam esse tam insignem virtutem, tam illustrem, tot tantisque laudibus decorandam, quam impij vitio non tribuant. Vt enim lignum arenæ fixum in medio fluminis, altera parte in aqua existente, altera in aëre extra aquam videtur obliquum & fractum, cum sit rectum & integrum, nō ob ligni defectum, sed

sed quia illud oculi per aquam respiciant: quod sit ut videntes longè opinione fallantur: sic virtutis actio recta omnibusque numeris absoluta censetur ab improbis obliqua & nefaria, non ipsius actionis, sed iudicii deprauati corruptela: talit enim iudicium eos, qui per aquam inuidiæ & malitiæ res gestas inimicorum cerunt, cupientes eam gloriam labefactate & infringere, quam magni viri fuerunt

Secunda recte factis & virtute consecuti. Ut enim febri atque phrenesi laborantes, perextimilitudo. qua quadam linearum rectarum similitudine in pariete descriptarum decepti, animalia quadam deformia videre existimant, & testantur, ut asserit Aristoteles, sic improbi homines animi ægritudine deprauati lineas rectas, hoc est, aliorum facta illustria, digna quæ publicis monumentis mandentur ad memoriam posteritatis sempiternam, non solum spoliant ornamentis, sed etiam vitio vertunt, & ad calumniam rapiunt. Ex hoc loco Esaiæ sumit diuus Paulus ad Corinthios scribens fuisse Christum factum Iudæis scandalum, gentibus autem stultitiam. Et in epistola ad Romanos scripta sic ait: Offenderunt in lapidem offensionis, sicut scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis & petram scandali: & omnis qui crediderit in eum, non confundetur. Vbi aspicias diuum Paulum ea, quæ Esaias ait de Deo, de Christo interpretari: & hunc Deum esse verum Emanuelem natum ex Maria virgine, de quo hoc caput Esaiæ intelligitur.

Duas domibus Israel. Hoc est, domui Iudæ & domui Ephraim. Per domum Iudæ intellige duas tribus Iudam & Beniamin, per domum Ephraim alias decem tribus, quæ erant in Samaria. Sed hoc non est de omnibus dicendum, sed de improbis & contumacibus, qui in Christum credere noluerunt. Intuens animo Moyses fore, ut Iudæi Christum non reciperent, gentes verò ad eum conuerterentur composuit quoddam canticum sublime & gloriosum, cum iam ad exitum vitæ vocaretur, quod est in Deuteronomio scriptum: in quo cælum & terram testes inuocauit: quoniam homines, qui tunc aderant, post paucos dies erant excessuri ex vita, hæc autem vsq; ad Messia tempus duratura. In hoc cantico inducit Deum ita loquentem: Generatio peruersa est & infideles filij. Ipsi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis: & ego prouocabo eos in eo, qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos. Vbi vides aperte prædictum Iudæos esse Christum contempturos, gentes verò eum recepturas. Sed quoniam hoc futurum erat tempore Messia, subdidit in eodem cantico Moyses, imò per Moysen Dominus ipse: Nonne hæc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Mea est ultio, & ego retribuam eis in tempore, ut labatur pes eorum. Aspicce quam planè dicat hic Deus se sumpturum esse de Iudæis infidelibus ultionem: quod hoc in loco Esaias contestatur.

Et irretientur & capientur. Nempe vinculis peccatorum, de quibus nonnulla quinto capiti mandauimus. Potest etiam de Iudæorum captiuitate explanari, quando post Christi mortem fuerunt à Romanis capti summisque doloribus affecti.

Liga testimonium, signa legem in discipulis meis. Verba sunt Christi Prophetam alloquentis. Ac si diceret: Liga tu Prophetæ testimonium hoc, tege inuolueris vaticinium tuum, claudere hanc legem vsque ad discipulos meos, quousq; Apostoli eam aperiant: ipsi enim eam sunt interpretaturi: sit clausa donec veniat suum tempus, quando eam Christiani intelligent & explanabunt. Ita apud Daniele: Claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum. Aspicias hic prædictam fuisse interpretationem & explanationem scripturæ per Apostolos, & Christi discipulos. Id quod impletum aspiciamus. Ipsi arcana, quæ clausa & obsignata adumbrata & prædicta diuinitus exposuerunt. Neque est mirandum Iudæos tam turpiter & ineptè vetus testamentum explanare, cum careant lumine fidei, & in tenebris versati veram Apostolorum expositionem à Prophetis prædictam reiciant.

Fuisse

Fuisse autem vetus testamentum clausum & signatum vsq; ad Christi aduentum explicat Esaias capite vigesimo nono iis verbis: Erit vobis visio omnium, sicut *Infra 29.* verbalibri signati, quem cum dederint scienti literas, dicent: Lege istum: & respondet: Non possum, signatus est enim. Hic est liber ille, de quo ait Ezechiel: *Ezech. 2.* Et vidi: & ecce manus missa ad me, in qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me, & erat scriptus intus & foris. Hæc verba explanans diuus Hieronymus hunc librum ait esse sacram scripturam, scriptam foris in historia literæ, intus verò in spiritali intelligentia. Quam explanationem secutus est postea summus ille pontifex sanctus Gregorius in homiliis in Ezechielem. Hunc eundem librum ait diuus Ioannes Apostolus in Apocalypsi se vidisse scriptum intus & foris, quem ait vidisse septem sigillis signatum, & à nemine posse aperiri, nisi ab agno, qui occisus fuerat, nōsque suo sanguine redemerat, qui eum aperuit. Vbi etiam Apostolus vult duas intelligentias literalem & spiritualem significare, quæ, ut ait Nazianzenus ille, ob ingenij acumen scientiæq; præstantiam theologus ab antiquis appellatus, in legis tabulis ex utraque parte conscriptis significabantur. Sed ille hos sensus aperuit & reserauit, qui, ut est apud diuum Ioannem in Apocalypsi, clauem habet David: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit. Hic est liber ille, quem, ut refert in Actis diuus Lucas, eunuchus legens minimè intelligebat. Interrogatus autem à Philippo Apostolo: Putasne intelligis quæ legis? respondit: Et quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi? Tunc ei Philippus scripturam reserauit, Christum autem in litera clausum ostendit. O admirabilem magistri sapientiam! Eadem hora credit eunuchus, baptismo abluitur & doctus efficitur. Plus sapientiæ & virtutis in Ecclesiæ deserto, quam in celebri synagoga templo fuit consecutus. Christus aperuit scripturam Philippo, qui eam aliis reserauit. Hoc senserunt duo illi discipuli, qui in castellum Emaus proficiscebantur, qui, ut refert diuus Lucas, postquam Christum cognouerunt, ipseque *Luc. ult.* ex oculis eorum euauit, dicebant ad inuicem: Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas? Lex, ut ait diuus Paulus in epistola ad Romanos, scripta, spiritalis est, ideo indiget reuelatione. Eam *Rom. 7.* Christus discipulis reuelauit, ipsi autem à Deo docti eam mudo reuelarunt, Christumque in ipsa latentem & absconditum aperuerunt. Et quoniam Christus erat in lege absconditus, ideo eum Apostolus Paulus sapientiam in mysterio absconditam in epistola prima ad Corinthios appellat. De iis rebus Christi absconditis intelligitur ille noni Psalmi titulus & inscriptio: Pro occultis filij. Erant enim *Psal. 9.* filij Dei sublimia mysteria in veteri testamento occulta, quæ modò per ipsum, eiusque discipulos, sanctosque doctores Hieronymum, Augustinum, Chrysostomum, ceterosque alios Catholicos sapientia & sanctitate præstantes sunt nobis aperta & reserata. Possunt hæc Esaiæ verba: Liga testimonium, & signa legem in discipulis meis, habere hunc sensum: Liga hoc vaticinium tuum in memoria meorum discipulorum. Quasi dicat: Etsi Iudæi infideles contemnant tuam Prophetiam, discipuli tamen mei eam adeò obseruabunt, ut eam ex eorum memoria nulla vnquam deleat obliuio. Hæc tua vaticinatio erit in mente meorum discipulorum ligata, consignata & firmiter fixa. In hunc sensum accipitur id, quod in Deuteronomio præcepit Deus quando Israelitico populo sua verba commendabat. *Deut. 6.* Ligabis ea quasi signum in manu tua, eruntque, & mouebuntur inter oculos tuos. Quibus verbis præcipiebat Deus Iudæis ut legem suam ante oculos semper haberent, ut nunquam ex eorum animo illius excideret memoria. Et in Prouerbiis, *Prouer. 6.* Liga, inquit, legem meam in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo. Quamquam hæc explanatio videtur huius loco satis conuenire, priorem tamen existimo esse potius amplexandam, quoniam ostendit Christianorum lucem, Iudæorum verò cæcitatem & ruinam, quod est diuini vatis proposito conuenientius, literæ accommodatius, & ad multos diuinarum literarum locos explicandos præstantius.

Expectabo Dominum.) Verba sunt Esaiæ, quorum sensus est. Præcipitur mihi ut ligem testimonium, claudam vaticinationem & legem usque ad Christi discipulos. Id quod ego faciam. Nam quamvis Christus statim non veniat, ego tamen expectabo eum, qui absconder faciem suam à domo Iacob, quoniam cum venerit, à maxima Hebræorum parte non cognoscetur.

Ecce ego & pueri mei.) Christus qui modò dicebat: Liga testimonium, & signa legem discipulis meis: nunc eos, quos discipulos vocauerat, pueros suos appellat. Intelligi autem hunc locum de Christo indicat Apostolus in epistola ad Hebræos capite secundo, volens probare Christum secundum humanitatem & nos vnius esse naturæ. Hoc indicat pronomen, mei. Suos enim vocat eiusdem cum ipso naturæ. Sensus est: Ego sum nasciturus ex virgine, & verus homo habebō discipulos veros homines, quos mihi pater dabit, qui inter Israelitas magna efficient signa & miracula. Ipse Christus apud diuum Ioannem cum patre de discipulis suis loquens, Tui, inquit, erant, & mihi eos dedisti.

Qui habitat in Sion.) Quis mons sit hic Sion, indicat Apostolus Paulus ad Hebræos ita scribens: Accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viuentis Ierusalem cœlestem. Intelligitur ergo per Sion Ecclesia militans & etiam triumphans. Viri nanque iusti veri Catholice Ecclesie ciues iam quodammodo habitant in ciuitate illa cœlesti & triumphante. Quorum quidam dicebat: Nostra autem conuersatio in cœlis est.

Querite à pythombus, qui strident incantationibus.) Hoc est, qui submissa voce proferrant verba ad incantationes suas pertinentia.

Nunquid non populus à Deo suo requirit visionem pro viuis à mortuis.) Cum populus quærat visionem ab idolis, ariolisque perquirat, qui inuocent mortuos, ut eos pro viuis interrogent, quare vos non idem facitis? Cum igitur o discipuli mei hæc vobis locuti fuerint, respondebitis, non esse falsos commentitiōsque deos interrogandos, neque mortuos pro viuis, sed esse diuinam legem inquirendam, & quicquid ipsa docuerit faciendum. Lex & testimonium pro eodem accipiuntur. Eam ob causam lex appellatur testimonium, quia in ea testatur Deus quid vult. In Deuteronomio sunt hæc verba literis mandata: Non sit in te qui ariolos scisciteretur, & obseruet somnia atque auguria, neque sit maleficus, neque incantator, neque qui pythones consulat, neque diuinos, & quærat à mortuis veritatem.

Quod si non dixerint iuxta verbum hoc.) Sensus est, Si non dixerint confugiendum esse ad legem sed ad ariolos & mortuos, in caligine versabuntur. Habebūt in profundo veritatem demersam. Transibit lux per eam gentem diuinæ legis contemptricem, eamque deseret lumine destitutam, quæ ob sua flagitia corruet, efuriet, irascetur, & Deo atque regi suo malum imprecabitur. Aspiciens sursum & deorsum expectabit auxilium, sed nullum videbit, neque à Deo neque ab hominibus, imò omnia illi tristitia atque infelicia apparebunt. Erit illi ob magnum metum membrorum dissolutio, calamitas, & caligo. A quibus afflictionibus eripi non poterit. Nihil denique erit tam miserum, quod in eius calamitatem cadere non videatur. Aspicias hic in afflictionibus & calamitatibus recurrendum nobis esse ad sacram scripturam: quam si contempserimus, in varias atque miseras incidemus calamitates. Confugiamus igitur ad verbum Dei, ad scripturam sanctam, vbi inueniemus doctrinam salutarem, virtutis indagatricem, vitiorum expultricem, animis medentem, eosque in suam dignitatem reuocantem. Hæc est fons vberimus & plenissimus, cuius haustu atque potu conceptam visceribus sitim sedamus ardoremque restinguimus. Hæc est flamma illa, quam vidit Moyses ardentem rubumque non comburentem, vbi Deus est animos nostros incendens, æternæque beatitudinis desiderio inflammans. Hæc est scala illa quam vidit Iacob, quæ summitate cœli los tangebatur, per quam à terra ad cœlū pater ascensus. Hæc est cellarium Ioseph in

Exo. 16. Ægypto huius mundi cōstitutum, ad quod vndiq; recurrere debemus, ut famem expel-

expellamus. Hæc est manna illud cœleste, minutum, sed candidum, & dulce, omnes ad veram promissionis patriam euntes reficiens. Hæc est turris Davidis munitionissima, quæ, ut est Canticorum libro mandatum, ædificata est cum propugnaculis, ex qua pendent mille clypei, omnisque fortium armatura. Hæc est mentis speculum. Hæc est thesaurus sapientiæ. Hæc est quæ vitæ tranquillitatem largitur, quæ est lucerna pedibus nostris. Hæc est denique, qua aduersus demonem, mundum, & carnem contendimus. Est enim verbum Dei gladius spiritus, ut ait Apostolus, quo inimicos percutimus & prosternimus, & de quibus cotidie victoriam reportamus. Hæc est probatica illa piscina, de qua loquitur diuus Ioannes, quæ à Dei Angelo mota cuicunque ægritudini medebatur. Hæretici ad sacram scripturam descendunt tanquam ad piscinam sanitatis recuperatricem. At sanitatem non consequuntur, quia illis Dei Angelus non reuoluit scripturam, sed ipsam aduersus Deum mouere & reuoluere conantur. Et cum eam non explanent, sed deprauent, volunt ut non catholicis, sed illis duntaxat in eius interpretatione auctoritatem tribuamus. Gloriantur se solos verum scripturæ sensum inuenisse, esseque hanc vnam iudicem, ad eamque solam tanquam ad normam rectissimam esse omnem Ecclesiasticam causam exigendam. At vbi scriptura ob eius obscuritatem est explicatu difficillima, quemadmodū multis in locis, & de Paulinis epistolis Apostolorum princeps vltimo suæ posterioris epistolæ capite affirmat, quæ in eiusdem scripturæ explanatione sequemur? Nam non solum Catholici ab hæreticis differunt, sed etiam ipsi hæretici multis in locis tantum à se distant quantum à nobis. Aliter Lutherus, aliter Occolampadius & Bucerus verba illa Christi: Hoc est corpus meum interpretantur. In locis igitur, quæ in varias trahuntur interpretationes, quem sequemur? cuius iudicium imitabimur? Nonne vident necessarium esse iudicem, qui scripturas interpretetur? Quis igitur erit hic iudex nisi Ecclesia Catholica, quam Paulus Apostolus, tuba illa Euangelica, appellat columnam & firmamentum veritatis? Cui Christus eius sponsus ab ea corporaliter discessurus promisit se Spiritum sanctum missurū qui eam doceret omnem veritatem? Capite quartodecimo apud Ioannem in hunc modum loquitur Christus: Ego rogabo patrem, & alium paraclætum dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum, spiritum veritatis. Et paulò post: Paraclætus autem Spiritus sanctus, quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia, quæcunque dixerō vobis. Et capite sextodecimo: Cum venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Hæc Christus Ecclesie suæ. Vnum è duobus fateri coguntur hæretici, aut Christum Ecclesiam suam sefellisse, illique fidem non seruauisse, aut veram esse scripturæ interpretationem ab Ecclesia per mille & quingentos annos doctam, approbatam & confirmatam. Hic hærent hæretici, nec habent quid respondeant. Si dicant Ecclesiam mille & trecentis ab hinc annis fuisse esseque deceptam, falsò scripturas explanasse, neque veram fidem, neque verum cultum habuisse, fuisse in erroribus versatam, Christi lumine doctrinæque destitutam, ipsum Christum mendacem & deceptorem efficiunt. Nam vbi est eius promissio? Quorsum igitur illa verba Christi ad Ecclesiam: Sponsa mea, columba mea, dilecta mea, pulchra amica mea, vna est columba mea, & alia huiusmodi, quæ in Canticis scriptura connumerat? Vbi indiuidua illa familiaritas & coniunctio? Vbi sponsi erga sponsam, pro qua sanguinem fudit, admirabilis amor? Vbi fides harum promissionum, Non vos relinquam orphanos, veniam ad vos, Mittam vobis spiritum veritatis, Portæ inferi non praualebunt aduersus Ecclesiam meam, Ego Petre rogavi pro te, ut non deficiat fides tua, Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi? Quæ omnia Christum Ecclesie promississe Euangelistæ contestantur. Quomodo est credibile amantissimum illum sponsum sponsam suam dilectissimam tanto tempore reliquisse, eamque in adulteri amplexibus mille & trecentos annos perseuerasse, &

tot patres, tam humiles, tam pios, tam iustos, tanta sanctitate & miraculis coruscantes fuisse à Deo, pro quo multi sanguinem fuderunt, penitus destitutos, & immenso propè temporis spatio in tenebris & erroribus versatos? Sin autem hæretici fateantur Christum fidem suam seruasse, necesse est debent fateri Ecclesiam semper veritatem tenuisse & docuisse. Cum autem constet verum esse promissorem, aperte concluditur veram esse, piam, & salutarem, Ecclesiæ doctrinam. Cum verò Lutheri eiusque sequacium doctrina ex diametro Ecclesiæ repugnet & contradicat, quis non videt esse falsam, impiam & pestilentem? Perspicuum est enim ex Philosophorum doctrina, nullum esse medium inter aientia & negantia. Colligitur ex his eam solam diuinæ scripturæ explanationem esse amplectendam, quam tenet Ecclesia, semperque docuit & confirmavit, quam summus pontifex, successor diui Petri, Ecclesiæ pastor & magister, aut concilium rectè congregatum approbat, & eam, quam viri Catholici & docti, Ecclesiæ membra, pacis, vnitatisque amantes, verborum Dei tremantes, ad ipsius Ecclesiæ fideique regulam & doctrinam ex scripturis diuinis depromunt. Hos omnes contemnit Lutherus, aitque, se nulli hominum sententiæ submitti quamvis docto & sancto, sed vult ut omnes suæ ipsius sententiæ subiiciantur. Sunt homines, inquit ille, & errarunt. Et tu quis es Luther? Nonne es homo? Esne Deus? Nonne perspecta sunt tua flagitia? Si neminem recipis, quomodo vis ut te solum recipiamus? Contemnis Cyprianum, Hieronymum, Augustinum, Basilium, Bernardum, ceterosque Catholicos scriptores, & vis ut te vnum suspiciamus & admiremur. Quomodo audes te ipsum tot patribus, tot religionis luminibus, tot viris, ingenio claris, pietate insignibus, sanctitate illustribus, sapientia excellentibus, charitate præstantibus antepone? O arrogantiam intolerabilem, o superbiam inauditam, o cæcitatem lugendam omnique lachrymarum abundantia deplorandam. Si omnia Catholicorum scripta sunt reicienda, si nihil credere debemus, ut ais, nisi id solum, quod est literis diuinis mandatum, quare mundum scriptis tuis repleuisti? Vbi quæso inuenisti non esse credendum nisi id, quod est in sacra scriptura? Lege totam eam à principio Genesis vsque ad finem Apocalypsis, nusquam talem inuenies propositionem. Non est igitur credenda hæc tua propositio, si verum est quod dicis, id solum credendum quod est in sacris Bibliis scriptum, diuinisque literis consignatum. Tu tibi ipsi repugnas. Sed velis nolis multa credere debemus, quæ non sunt in sacra scriptura. Ita enim ait diuus Ioannes in ultimo capite sui Euangelij: Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt, libros. Ergo multa alia credere debemus, non tua dogmata & portenta, non tuas impietates & hæreses, sed ea, quæ Apostoli docuerunt & prædicarunt, quæ ab illis ad nos manarunt, quæ Ecclesia semper tenuit & approbavit, quæ est vera sacra scripturæ explanatrix, ut ex ipsa ostendimus. Ad hanc igitur scripturam ita expositam non ad te, sed ad legem potius & testimonium, ut hic ait Esaias, est nobis confir-

Et non poterit auolare de angustia sua. Translatio est sumpta à passeribus. Contra verò de iustis dicitur: Laqueus contritus est, & nos liberati sumus. Et alibi: Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT VIII.

Accessi ad prophetissam. Pro prophetissa est in Hebræo חַנְנִיָּיָהּ hanneiiah, cum articulo. Quapropter poteris vertere: Accessi ad insignem illam Prophetissam.

In manu forti. In Hebræo est קַתְּ חַיָּאדְּ cethez kath haiadh. Quod significat, in fortitudine Prophetiæ, vel in forti Prophetia. Appellatur autem Pro-

phetia

phetia fortis, quod sit infallibilis. Ita hunc locum vertit Pagninus. Dicitur, יָדְּ יָאֵד, quæ est in Hebræo, vaticinium significat. Eam ob causam id quod habet editio vulgata capite primo Ezechielis, Et facta est super eum ibi manus Domini, Ezech. 1. poterat verti, Et facta est super eum ibi Domini prophetia. Significat etiam consilium. Ideo poterat verti: In forti consilio. Vnde in libro secundo Regum ubi editio vulgata habet: Nunquid manus Ioab tecum est? poterat verti: Nunquid consilium Ioab tecum est? Ac si diceret: Nunquid dedit tibi Ioab hoc consilium? Si attentè legeris caput illud, non reicies hanc interpretationem. Significat præterea virtutem, potentiam, præceptum, quæ omnia possunt huic loco accommodari. Sed quoniam præcipua significatio huius nominis est, manus, vertit interpres noster: In manu forti. & rectè quidem, ut per manum intelligeremus auxilium Dei, aut eius potentiam, aut consilium, aut præceptum, aut virtutem, aut prophetiam.

Erit vobis in sanctificationem. In Hebræo est: Erit vobis מִקְדָּשׁ le mikdash, à verbo מִקְדָּשׁ kadhas, quod significat sanctificare: in quam significationem accipitur, & rectè, ab interprete nostro: ac si dicat: Si Deum timueritis, & colueritis, ipse vos sanctos efficiet. Significat etiam hoc nomen domum sanctitatis. Vnde potest verti: Erit vobis in sanctuarium, hoc est, in domum tutam & munitam, in asylum, & locum refugij. Pagninus transtulit: Erit vobis in palatium, quod ferè in idem recidit. Et ita R. Abraham vir doctus inter Hebræos hunc locum interpretatur. Eadem ratione in septimo capite Amos prophete, ubi scriptum est: In Bethel non adicies ultra ut prophetes, quia sanctificatio regis est, & domus regni est: potest verti: quia aula regis est, & domus regni. Est igitur huius loci Esaiæ sensus. Si Deum timueritis, & in eo spem vestram & fiduciam posueritis, ne hostes timeatis, ipse enim vos recipiet, & abscondet, eritque vobis turris inexpugnabilis, atque domus refugij tutissima. Quibus verbis vult propheta significare, quanta cura Deus protegat & tueatur piorum hominum salutem, qui se diuinæ misericordiæ commiserunt. Nihil enim diuina tutela & defensione firmitus excogitari potest, nihil securius, & præstantius. Quibus mœnibus, quibus arcibus, tutius munimur & protegimur, quam diuina pietate, si in ea spem nostram collocamus? Hanc tutam aulam petebat vehementer, ad eamque ardentè aspirabat diuinus ille vates in acerbissimis calamitatibus & periculis constitutus, cum dicebat in Psalmo: Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugij, ut saluum me facias. Et paulò post, de iustis loquens: Abscondes, inquit, eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum.

Auferetur fortitudo Damasci. Potest verti: Auferet fortitudinem Damasci, nimirum puer Emanuel. Id intelligentes Septuaginta verterunt: Accipiet fortitudinem siue virtutem Damasci in conspectu regis Assyriorum. Et ita legit Chrysostomus in homilia secunda in Matthæum in opere imperfecto, aut quisquis ille est, qui opus illud composuit. Vbi per virtutem siue fortitudinem Damasci intelligit magos, sapientes illos Orientales, quos Deus à manu demonis eripuit, & accepit. Qui, ut idem author ait, ideò à propheta appellantur fortitudo siue virtus hoc in loco, quia absque dubio fortitudo siue virtus vniuscuiusque provincie sapientes sunt. Per regem autem Assyriorum diabolum intelligit principem demoniorum.

Quidam vertit: Toller copias Damasci. Pagninus: Toller opes Damasci: quod ferè in idem recidit. Quod de nullo puro homine dici potest. Quis enim priusquam sciat vocare patrem aut matrem, imò priusquam nascatur, posset Damascum euertere, eiusque fortitudinem, copias, & diuitias auferre? Est igitur perspicuum non posse hanc vaticinationem nisi de Christo explanari.

Argumentum capitis IX.

Dixerat Propheta in fine superioris capitis fore, ut qui diuinam legem contemnerent, & Christum in ea promissum abiicerent, inciderent in crumnas grauissimas, à quibus se eripere nequaquam possent. Quibus verbis significauit acerbissimas calamitates & miseras, in quibus erant Iudei propter eorum in Christum impietatem versaturi, cum obsiderentur à Romano- rum exercitu, à quibus ad extremum fuerunt capti, caesi, & in miserissimam seruitutem adducti. Sed quoniam multi ex Iudeis fuerunt mentis oculis illuminati, & à demonis vinculis erepti, nonnulli ob Christi doctrinam, plures vero ob Apostolorum conciones, præcinit modò victoriam hanc sub nomine duarum victoriarum, quarum alteram Theglath-Phalsar rex Assyriorum de Samaria reportauit, quando regnante in ea Phacee cepit duas tribus, Zabulon, & Nephtalim, ut est in libro quarto Regum memoria proditum. Alteram obtinuit Salmanasar quando nono anno Osee, ut in eodem libro narratur, populatus est Samariam, & Israelitas transtulit in Assyrios. Fuit quidem illud imago rerum futurarum. Nam ut rex Assyrius primò paucos ex Galilæa secum asportauit, sed postea infinita Israelitarum multitudo fuit in Assyriam adducta, sic Christus velox spoliator primum predicans in Galilæa, Capharnaum, Bethsaida, cepit nonnullos paucos, nimirum discipulos suos, qui fuerunt seminarium quoddam nascentis Ecclesie: deinde per ipsos nomen suum sanctissimum per vniuersas regiones fama celebravit, & immanissimam demonis tyrannidem deleuit, & ingentem hominum multitudinem ad se traxit, ut eos non ad Assyriam adduceret, sed ad beatissimas illas & splendidissimas oras, ubi placida quiete, summo gaudio perfusi Deo ipso in æternum fruerentur. Prædicit diuinus vates Christi regnum, Euangelicam pacem, & ipsius Christi admirabilia nomina. Reprehendit Iudeorum superbiam, hypocrisim, ceteraque vitia, ob quæ vaticinatur esse eorum gloriam obscurandam & penitus extinguendam.

4. Reg. 15.
4. Reg. 17.

CAPUT IX.

A
Matt. 4. c

Primo tempore alleuiata est terra Zabulon, & terra Nephtalim, & nouissimo aggrauata est via maris trans Iordanem Galilæa gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione umbræ mortis lux orta est eis. Multiplicasti gentem, non magnificasti letitiam. Latabuntur coram te, sicut qui letantur in messe, sicut exultant victores capta præda, quando diuidunt spolia. Iugum enim oneris eius, & virgam humeri eius, & sceptrum exactoris eius superasti, sicut in die Madian. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu,

multu, & vestimentum mistum sanguine, erit in combustionem, & cibus ignis. Paruulus enim natus est nobis, & filius datus est nobis, & factus est principatus super humerum eius: & vocabitur nomen eius, admirabilis, consiliarius, Deus, fortis pater futuri seculi, princeps pacis.

Ioan. 3. 6

EXPLANATIO.

Primo tempore alleuiata est. Illud tempus appellat primùm, cum Theglath Phalsar cepit duas tribus, Zabulon & Nephtalim, tunc enim terra alleuiata fuit, & iniquis habitatoribus, quibus abundabat, euacuata. Sed nouissimo, hoc est, tempore secundæ captiuitatis aggrauata est terra, quando à Salmanasar fuit capta Samaria, & euerfa, & populus Israelis in Assyrios translatus. Sed quoniam hæc Assyriorum victoriæ Christi victoriæ adumbrabant, adiecit Propheta: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, hoc est, homines qui in peccatorum caligine versabantur, & mentis oculorum cæcitate laborabant, viderunt Christum saluatorem nostrum, qui est lux vera, omnes homines illuminans. Appellatur autem lux magna, non parua, qualis fuerat prophetarum Christi comparatione. Verba quæ sequuntur habent eandem sententiam: idem enim est: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, ac, Habitantibus in regione umbræ mortis lux orta est eis. Verùm per lucem quæ orta est eis, poteris Christi doctrinam intelligere, lucem admirabilem, quæ idè illis orta est, ut possent ab errorum tenebris liberari, & virtutis ac veritatis splendorem intueri. Vtitur propheta præteritis pro futuris, ut multis aliis in locis, ut vaticinij certitudinem significet more prophetarum. Sensus igitur horum verborum, quem Propheta in primis intendebat, hic est: Primo tempore quando Christus cœperit prædicare, terra Zabulon & terra Nephtalim alleuiabitur, hoc est illuminabitur, quia ibi credent multi, quos Christus ad se trahet: & nouissimo aggrauabitur terra, & expugnabitur, quando etiam per Apostolos victus fuerit diabolus, qui ei dominatus fuerat, & multò plures crediderint. Est autem hæc dictio, aggrauata, sumpta à re bellica, qua significatur magnus Apostolorum triumphus, & illustris victoria, quam de dæmone reportarunt, & hominum multitudinem Christi imperio subiecerunt, ut eos ad cœlestem Hierosolymam adducerent, ubi summa securitate, & oblectatione incredibili quiescentes, Deum viderent, eiusque numinis, aliarumque rerum pulcherrimam & excellentissimam scientiam consequerentur. In quam ciuitatem sempiternam & splendidissimam non ingrediuntur illi, qui Christi fidem non receperunt, sed seclusi à concilio cœlestium, separati à gaudio illo inexplicabili mentium beatarum in cæcas inferorum latebras adibunt, ubi in æternis cruciatibus & miseriis versabuntur. Explicans autem propheta situm terræ Zabulon & Nephtalim, ait: Via maris trans Iordanem Galilæa Gentium, ac si diceret: Quæ terra Zabulon & Nephtalim adiacet mari secus stagnum Genezareth, ubi sunt vrbes sitæ ultra Iordanem, quæ sunt in Galilæa Gentium, hoc est, in illa parte Galilæa quam olim Salomon dedit Hiram regi Tyri. Quam ob causam plaga illa Galilæa Gentium vocatur, cum sit altera Galilæa circa Tiberiadem. In hac igitur terra Zabulon & Nephtalim cœpit Christus Euangelium prædicare, & ibi populus, qui ambulabat in tenebris, vidit Christum lucem magnam, & habitans in regione mortis fuit diuino splendore illustratus. Ibi erant viculi, à quibus erant Apostoli, de quibus dicitur in Psalmo: Principes Zabulon, principes Nephtalim duces eorum. esse autem hoc vaticinium intelligendum de Christo Deo nostro apertissimè indicat diuus Matthæus, cuius hæc sunt verba: Cum audisset Iesus, quod Ioannes traditus esset, secessit in Gali

Psal. 67.

Matt. 4.

Galilæam, & relicta ciuitate Nazareth venit, & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima, in finibus Zabulon & Nephtalim, vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam prophetam: terra Zabulon & terra Nephtalim, via maris trans Iordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, & sedentibus in regione vmbre mortis lux orta est eis. Vbi aspicias peccatum esse vmbra mortis, de qua apud Lucam Zacharias ait: Visitauit nos Oriens ex alto, illuminare iis qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent. Tenebras vocat non has sensibiles, sed errores & impietates. Cum autem Lucem non quærerent, ipsa eos quæsiuit, ipsa illis orta est. Qua in re infinita Dei nostri erga homines pietas ostenditur: non enim passus est Deus eos in caligine diutius sedere, & in tenebris inextricabilibus versari, aperuit eorum oculos aliquando, vt ipsam lucem Christum Deum nostrum & mentis, & corporis oculis aspicerent. Et quoniam hæc duæ tribus Zabulon & Nephtalim prius fuerant capte, & asportate in Assyriam, & earum terra deuastata & oppressa, ideo in illis Christus prius Euangelium prædicauit, vt qui prius ducti fuerant in captiuitatem corporis, ipsi prius de mentis captiuitate essent reducti, & de regione vmbre mortis ad regionem vmbre vitæ, hoc est, à peccatis ad gratiam essent reuocati. Duæ enim sunt in hac vita regiones: altera est vmbra vitæ, quæ est spiritualis Ierusalem à Dei amore condita: altera vmbra mortis, quæ est spiritualis Babylon ab amore sui constituta. Quamuis enim viri iusti charitate muniti, Hierosolymam colentes vitam animæ habeant, dicuntur tamen esse in regione vmbre vitæ, quia adhuc non fruuntur diuina visione in vita sempiterna, sed per fidem ambulant, non per speciem, per speculum, vt ait Apostolus, 1. Cor. 13. videntes in ænigmate, non facie ad faciem. Quamdiu enim animi nostri in corporum carcere detinentur, à perfecta cognitione diuini numinis, & aliarum etiam rerum longissime absunt. Qui verò vitiis contaminati, mortiferisque criminibus astricti Deum contemnunt, in regione vmbre mortis esse dicuntur, quia etiam si peccatum sit mors, quamdiu tamen in hoc seculo sunt Babylonis cultores, nondum in illa vera ac sempiterna morte, cuius peccatum vmbra est, cruciantur.

Multiplicasti gentem.) Alloquitur Propheta lucem illam magnam Christum Deum nostrum, qui etiam si hominum multitudinem congregauit, quos sui nominis noticia, fide, spe, & charitate illustrauit, non tamen magnificauit lætitiā: fideles enim licet lætarentur, cum se tenebris liberatos agnoscerent, dolebant tamen, & grauiter angebantur, videntes manere multos in sua cæcitate & contumacia, Euangelium improbant. Hoc sentiens diuus Paulus dicebat in epistola ad Romanos: Veritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto, quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem. Vel sic: Multiplicasti Gentem, quoniam multi in principio audierunt Euangelium: sed non multiplicasti lætitiā, quia multi ex credentibus à fide defecerunt. Vel, non multiplicasti lætitiā huius mundi, sed fideles tuos hic voluisti in afflictionibus versari, vt rebus aduersis, capite, & opibus vndique oppugnati ad te solum aspirarent, omnesque suas voluptates & oblectationes in te vno constituerent.

Lætabuntur coram te.) Cum fideles fuerint de vniuerso orbe congregati, exultabunt Apostoli sicut messores congregata messe, de qua ait Dominus: Messis quidem multa, operarij autem pauci. Sed animaduerte. Non dicit: lætabuntur coram mundo, sed coram te, nam hic afflictionibus opprimuntur iusti, & coram mundo abiecti & calamitosi videntur, at coram Domino incredibili voluptate affecti ipsi etiam calamitatibus gloriantur.

Sicut

Sicut exultant victores capta præda.) Prædam appellat homines, quos Apostoli à demonis potestate eripuerant. Prædicat vates Apostolorum gloriam & gaudium ob admirabilem victoriam de damone reportatam.

Iugum enim oneris eius.) Sentus est: Tu Domine Iesu eripuisti homines à graui iugo, quo diabolus hominum colla deprimebat, & à virga qua percutiebat, & à sceptro quo imperabat: Et fuit hæc victoria sine humanis armis, sed tua potenti manu diuinitus adepta, quemadmodum illa, quam Gedeon de Madianitis mirabiliter reportauit: vbi pauci nullis armis muniti superarunt copias armis instructas, multitudine propè infinitas, omni que munitionum bellicarum genere abundantes. Habes hanc historiam libro Iudicum septimo. Docet hic locus homines impios comprimi diaboli grauissimo iugo, à quo eos eripit Deus, cum illos ad seipsum conuertit. Habet Christus iugum, habet & diabolus iugum. sed iugum Christi est suauitate delinitum: ipse enim ait: Iugum meum suauis est: iugum verò diaboli onerosum & durum est. Quod volens hic Propheta significare dixit: iugum enim oneris eius. Iugum diaboli est iugum oneris: iugum verò Christi, lenitatis & dulcedinis. Christus nos ad suum suauis iugum inuitat illudque gratis offert: nos verò illud contemnimus, & ad diaboli iugum grauissimum & asperissimum accurrimus, quod multo labore emimus. O cæcitatem deplorandam! emimus graue iugum diaboli, cum Deus ad suum suauitate plenissimum gratis oblatum nos vocet. Inuitatus quidam ad magnam cœnam, ad epulas diuinas, ad Christi suauis iugum, ob eam causam se excusauit, quia emerat quinque iuga bouum, & ibat probatum illa. Lege Euangelium Lucæ capite quattodecimo, & inuenies hoc. Quid fecisti homo insane? Cur emisisti iuga asperitima, si ad Christi suauissimum iugum gratis inuitaberis? O amentiam mauditam! Emunt homines iuga diaboli, emunt labores mundi, emunt magistratus, & honores quos vocant, emunt calamitates, & peccandi occasiones, imò ipsa peccata, & ipsam vanitatem, cum Christus clamet: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris: iugum enim meum suauis est, & onus meum leue. Adestote obsecro animis filij hominum, & attendite. Christi iugum offertur nobis gratis, & cum eo admirabilis & æterna remuneratio: iugum verò diaboli multo labore emptum affert secum æternam damnationem. Cur igitur volumus incidere in miseras horribiles, & perpetuos cruciatus, iugum demonis ementes, si iugo Christi subiecti possumus adipisci vitam beatam & immortalem? In hac vita sine iugo esse non possumus. Homo enim, vt in libro Iob scriptum legimus, nascitur ad laborem. Nonne igitur præstantius est iugo Dei quam diaboli submitti? Quis non videt hoc? Prætereà nonne melius est vnum eligere quàm quinque? Quis poterit quinque tyrannis seruire? Iugum Christi vnum est, diaboli verò quinque sunt iuga. Nullus est sensus, quem sibi diabolus subiicere nō desideret. Quid dicebat ille, qui ad cœnam inuitatus noluit venire? Emi quinque iuga bouum, & eo probare ea. Quò te confers homo deplorable, mortifera, asperitima? Quorsum ea probare desideras? Desine iuga bouum, & accede ad cœnam magnam, ad quam es à Domino inuitatus. Non est cœna parua, magna est. Ea enim quæ Deus tribuit, & ad quæ vos inuitat, magna sunt. Contrà verò ea, ad quæ mundus nos vocat, sunt exigua, & inania, falsa, incerta, caduca, quæ nullis defixa radicibus quacunque varietate labefactantur, & penitus euelluntur.

Et virgam humeri illius.) Aspicias hic diabolum virgam habere, qua suos percutit. Nemo enim est qui maiores labores & calamitates sustineat, quàm qui demoni subiicitur. Quod volens significare sacra scriptura in libro Sapientie facit Sapien. 5. damnatos hoc modo loquentes: Ambulauius vias difficiles, lassati sumus in via

via iniquitatis. Quamvis Christus iugum, & virgam, & sceptrum dæmonis superavit, multos ab eius potestate eripiens: tamen dominatur adhuc dæmon omnibus impiis, quoniam ipsi eius potestati se volunt subiicere.

Et sceptrum exactoris eius.) Exactor est qui pecunias, & tributa exigit. Vocatur autem diabolus exactor, qui ab hominibus peccata veluti tributa exigit. Appellatur etiam tyrannus & princeps huius mundi, qui enim sceptrum tenet, princeps est. Ostendit hic locus esse diabolum principem impiorum. Nunc, ait Christus apud Iohannem, princeps huius mundi eiicitur foras: & alio in loco apud eundem: Venit enim princeps huius mundi, & in me non habet quicquam. Considera quale sit regnum mundi cum talem principem habeat. Tres ob causas ait Plato debere homines civitatem, quam incolunt, relinquere, vel quia plura sunt detrimenta quam commoda, vel quia plures sunt mali quam boni, vel quia princeps aut gubernator est iniustus & impius. Cum autem hæc omnia in mundo videamus, quid facis in mundo, qui maior es mundo? Fuge diaboli sceptrum, à quo te liberavit Christus, ad quem confuge, ut vitam æternam consequaris. Divus Gregorius tractans hunc locum libro trigésimo Moraliū capite trigésimoprimo ita ait: Superavit Dominus Gentium iugum, cum illas à dæmoniacæ tyrannidis servitute liberavit. Virgam humeri, cum percussione pro opere malo perpeffam compescuit, sceptrum autem exactoris cum regnum diaboli peccatorum tributa exigentis à fidelium corde destruxit.

Quia omnis violenta prædatio.) Omnis humana victoria & prædatio solet fieri cum magno tumultu, & sanguine vestes ac arma occisorum contaminante. At hoc prælium quo tu Christe sancte homines à dæmonis potestate eripuisti, est sine tumultu, sine humanis armis: sed in combustionem & cibum ignis, hoc est, spiritu tuo, & igne charitatis mentes fidelium purgante, & omne vitium comburente. Poterit clarius ita verti: Omnis violenta prædatio cum tumultu est, & vestimentum est mistum sanguine: at hæc victoria erit in combustionem & cibum ignis.

Parnulus enim natus est nobis.) Reddit rationem, cur iugum diaboli sit à nostris cervicibus ablatum, & diabolus victus, & hæc victoria sine tumultu, quippe quia parvulus natus est nobis, & filius datus est nobis hoc, est ad nostram redemptionem. quia natus est nobis de sanctissima virgine Maria puer Iesus filius Dei. Parvulus natus est, quia verus est homo: filius datus est, quia est verus Dei filius. Natus est parvulus, ne timore terreremur, & quia puer statim commissā condonat, *Luc. 2.* & facile placatur: & datus est filius, ut nos posset à dæmone liberare. Quid nobis pater negabit, quibus filium suum dedit? Nobis & natus & datus est. Audi angelum pastoribus dicentem: Nolite timere, ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus est vobis hodie saluator, qui est Christus Dominus in civitate David. Nomine pueri significatur humanitas nomine verò filij, divinitas.

Et factus est principatus super humerum eius.) Principatus Christi nos sumus, quos super humeros suos posuit, ut nos ad gloriam asportaret. Genus hominum hic per principatum intellectum alio in loco ovis quæ perierat appellatur, quam Christus invenit, & super humeros adduxit. Eramus periti, in vitiorum erroribus & saltibus errantes, non poteramus viribus nostris à tantis malis liberari, venit pastor ille clementissimus Deus noster, posuit nos super humeros suos, ut è valle miseriæ ad montem visionis divinæ perduceret, ubi ipso in placidissima tranquillitate frueremur. At nos ab eius humeris discedimus, cum fugimus, & iterum scelerum sylvas peragantes terrena quærimus, mundi voluptates concupiscimus, & ea, quæ cœlestia sunt & immortalia, non curamus. Vel per principatum, sceptrum regale intelligitur, quod super humeros suos Christus tulit: Quod sceptrum fuit crux illa sacratissima, quam ad Calvariæ montem baiulavit. Eam

Eam secum ducens, manibus ac brachiis amplectebatur, ut ostenderet quanto eam amore prosequeretur. Intuere obsecro, & attenta atque alta mente considera, natum fuisse Christum ad ferendum suis humeris suum principatum, hoc est crucem, in qua acerbissimos cruciatus tulit, ex qua transit de hoc mundo ad patrem, quam post mortem suam erectam in monte Calvariæ reliquit, tanquam trophæum, excellentissimique triumphi celeberrimum monumentum, & ut nos eam tanquam clarissimum signum nostrarum victoriarum super plices coleremus. At nos obliti nostri existimamus natos hic fuisse ad delicias, ad opes, & voluptates, cum potius editi simus in lucem ad crucem amplectendam, ut nec laborem, neque dolorem, neque denique quicquam aliud, quod molestum nobis possit accidere, intolerandum putemus. Fortasse crucem ob eam causam principatum appellat, quia in ea eleuatus Christus omnia ad se traxit, iuxta id quod ipse apud diuum Iohannem dicebat: Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum. Hæc crux quæ hic nomine principatus significatur, appellatur alio in loco ab hoc eodem Propheta, clavis David. Dabo, inquit, clauem domus David super humerum eius. Quæ propterea clavis appellatur, quia ea cœli ianua, quæ antea clausæ erant, fuerunt apertæ & reſeratae. Poterit præterea hoc sic explanari: Factus est principatus super humerum eius. Hoc est, posuit in suis humeris omne pondus eorum, quibus dominatur. Est autem hoc pondus peccatum generis humani, quod super se Christus posuit, ut pro eo innocentissimus agnus pœnas lueret. Id quod Esaias ait alio in loco: Posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. De quo dicitur in Psalmo: Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores. Voluit enim ille luere nostra crimina, ut excidium à nostris capitibus auerteret. Considerent reges ac principes terræ hunc diuinum regem Christum Deum nostrum, qui in suis humeris posuit pondus sui regni. Nec existiment se principatum ad voluptates sed ad labores obtinuisse. Eam ob causam voluit Christus titulum suæ dignitatis regis variis literis scriptum fuisse affixum cruci, ut intelligerent omnes principes Christiani regiam dignitatem esse cum cruce coniunctam, & cum laboribus & afflictionibus copulatam.

Et vocabitur nomen eius, admirabilis.) Qui vocatur Emanuel, & accelera spolia detrahente, festina prædari, idem vocatur admirabilis, consiliarius, Deus, &c. Quid admirabilius quam Deum nasci ex virgine, & duas esse naturas in vna persona?

Consiliarius.) Vide Dei inauditam clementiam. Misit filium suum, ut nos consiliis instrueret, & viam veritatis ostenderet.

Deus.) Hic puer Deus est. Aspice quam aperte dicat Christum esse Deum. *Ierem. 33.* Id quod apud Ieremiam capite trigésimotertio, & aliis in locis poteris videre. De quo ait diuus Paulus in epistola ad Romanos capite nono: Ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Quidam Iudæus ante aduentum Christi, ita hunc locum interpretatus est. Quia Messias Deus & homo futurus est, vocatum est nomen eius, Emanuel, hoc est, nobiscum Deus: nempe in corpore, & carne nostra, quem admodum testatur Iob capite decimonono: Ex carne mea videbo Deum. *Iob 19.* Item quia Deus est, mirabilis consiliarius dicitur: excogitavit enim mirabile consilium animas à dæmone eripiendi, quæ propter Adæ peccatum damnatae erant. Nec possunt vllō modo esse saluæ, nisi rex messias mortem acerbissimam, multaque subeat tormenta. Ob eam causam dictus est vir. Et quia ipsius est omnis fortitudo, Deus, fortis vocatur. Et quia est æternus, pater sempiternus dicitur. Item quia in diebus eius pax multiplicabitur, princeps pacis appellatur. Et quia ipse festinabit ut auferat animarum spolia, vocatur expeditus, spoliator, festinus prædator. Quia autem eos saluos faciet, & ad

& ad paradysum adducet, vocatur Iesus, hoc est saluator. Hæc ille. Ego non possum credere quin animus, ex quo hæc prodierunt, esset diuinitus illustratus, est enim admirabilis hæc expositio.

Princeps pacis.) Non dicit, Princeps militum, princeps belli, sed princeps pacis. Christianus princeps pacis studiosus Christum imitatur. Septuaginta interpretes exterriti hac nominum maiestate non ausi sunt ea scribere, ne gentibus incredibilia viderentur.

Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis: Super solum David, & super regnum eius sedebit, ut confirmet illud, & corroboret in iudicio & iustitia, à modo & usque in sempiternum. Zelus Domini exercituum faciet hoc. Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel. Et sciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, in superbia & magnitudine cordis dicentes: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus adificabimus: Sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. Et eleuabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos eius in tumultum vertet: Syriam ab Oriente, & Philistinim ab Occidente: & deuorabunt Israel toto ore. In omnibus iis non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta: & populus non est reuersus ad percutientem se, & Dominum exercituum non inquisierunt. Et disperdet Dominus ab Israel caput & caudam, incuruantem & deprauantem die una. Longeuus & honorabilis ipse est caput: & Propheta docens mendacium ipse est cauda. Et erunt, qui beatificant populum istum seducentes, & qui beatificantur precipitati.

Multiplicabitur eius imperium.) Non poterit de multiplicato Christi imperio dubitare qui legerit in Psalmo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius prædicans præceptum eius: Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Qui locus in Actis Apostolorum, & in epistola ad Hebræos de Christo explanatur. Et de eius pace dicitur in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis donec auferatur luna. Id est in æternum. Quod vaticinium ad regnum Salomonis accommodari nullo modo potest, sed ad regnum Christi, cuius iustitia & pax sunt semper duraturæ, & ob eam causam ipsum diuinæ literæ iustitiam & pacem appellare solent. Animaduerte. Tunc imperium multiplicatur, cum in eo pax viget. Hoc confiderare deberent, qui volunt bellis regnum multiplicare, cum nihil sit, quod regna & imperia potius labefaceret, & penitus euertat, quam bellum. Contra verò vigente pace crescit regnum & propagatur. Verum id quod hic dicitur, est præcipue de spirituali pace intelligendum. Chrysostomus tractans hunc locum in primo tomo explicans illud Esaiæ: Potestatis & pacis non erit finis, inquit hæc intelligi de pace inter Deum & hominem, inter corpus & spiritum, ac inter Iudæos & Gentiles.

Super

Super solum David.) Sensus est: Hic puer Emanuel, qui est Deus, consiliarius, admirabilis, &c. regnabit iustissime super sedem David in æternum. Id est, quod dixit Angelus Mariæ virgini sacratissimæ: Et dabit illi, nempe Christo, Dominus Deus sedem David patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis. Et de eo Daniel Propheta scriptum reliquit: Potestas eius potestas æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod non corrumpetur. Et in Psalmo scriptum legimus: Regnum tuum regnum omnium seculorum, & dominatio tua in omni generatione & generationem. Sed hæc occurrit dubitatio: Qui fieri potest ut hæc de Christo intelligantur, qui super solum David non videtur sedisse, non enim regnauit in Iudæa. Quin potius cum eum turbæ regem constituere voluissent aufugit, ut est apud Ioannem capite secto: & coram Pilato confessus est, regnum suum non esse de hoc mundo. Prætereà quæ gloria esset sedere super solum David cum, quem Esaias vidit sedentem super solum excelsum & eleuatum? Sed cum sit altera Hierosolyma multo melior & præstantior quàm ea, in qua regnauit David, quæ est Ecclesia Catholica, eam existimo hic esse significatam. De qua dicitur in Psalmo: Constitutus sum ab eo rex super Sion montem sanctum eius. & in alio Psalmo: Fundamenta eius in montibus sanctis. Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Non existimo hoc dictum fuisse de portis illius terrenæ Hierosolymæ, quas scimus esse consumptas, & in puluerem redactas: sed de portis Ecclesiæ, quam illa Hierosolyma adumbrabat. Regnat igitur Christus in Ecclesia, quæ est Hierosolyma, non umbratica sed vera, cuius illa terrena gerebat imaginem: & regnabit in æternum, quoniam Ecclesia nunquam peribit: nam etsi in mundi consummatione desinat esse militans, Ecclesia tamen triumphans sine fine in æternum permanebit: & sic semper futura est Ecclesia, in qua Christus in æternum regnabit. facta enim separatione in littore maris, congregatisque in vase bonis piscibus, malis autem foris abiectis, accipiet Christus Ecclesiam gloriosam, non habentem maculam aut rugam, sed sanctam & immaculatam. Et volens significare scriptura hanc spirituales Hierosolymam esse multo sublimiorem & illustriorem terrestri illa, in qua regnauit David, dicit: Constitutus sum rex ab eo super Sion. Non dicit: In Sion, sed super Sion. Et in alio Psalmo: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Non dicit: In sede, sed, super sedem. Et in hoc loco Esaiæ: super solum David, & super regnum eius sedebit. Poteris etiam per solum David eius labores & dolores intelligere: fuit enim vir ille sanctus, ut sacræ literæ memoriæ prodiderunt, vehementer afflictus, & in acerbissimis periculis & laboribus constitutus, atque capite & opibus undique oppugnatus. Sedit igitur Christus super solum David, super eius dolores, labores, & angustias, in multo pluribus & acerbioribus cruciatibus versatus. Et ob eam causam dixit: Super solum, & non in folio, ut superlationem & abundantiam dolorum significaret.

In iudicio & iustitia.) Per hæc duo nomina intelligitur pulcherrima gubernandi forma & ratio, ut alio in loco annotauimus. sic apud Ieremiam: Regnabit rex, & Ierem. 2. sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra.

Zelus Domini exercituum.) Hoc est amor Dei erga homines efficiet, ut filius Dei nascatur, ex virgine, hominumque genus à dæmonis potestate eripiat, & sedeat super regnum David, illudque iustitia & iudicio confirmet. Sic Deus dilexit mundum, ait diuus Ioannes, ut filium suum vnigenitum daret. Vbi vides, non ex hominum meritis, sed ex Dei amore & charitate processisse generis humani salutem. Charitas Deum traxit ex cælo, nos autem ex terra ad cælum vehit. Hæc vulnerauit impassibilem, alligauit insuperabilem, traxit incommutabilem, fecit mortalem æternam.

Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel.) Prædixerat Propheta cladem

K 2 dem

dem & euerfionem Syriæ & Samariæ: & capta inde occasione multa Christi mysteria interposuit. Nunc verò ad id ynde egressa fuerat oratio reuertitur, & vastitatem vaticinatur Samariæ dicens: Verbum misit Deus in Iacob, & cecidit in Israel. Id est, Misit Deus sæpe Prophetas suos ad Iacob, hoc est ad decem tribus, qui illis veritatem nuntiarent, viamque salutis aperirent. At Israelitæ verbum Dei contempserunt, & pro nihilo putarunt. Per Iacob & Israel intellige decem tribus. Et quoniam verbum Dei fuit ab illis neglectum, dicit Propheta illud cecidisse, tunc enim verbum Dei cadere dicitur, quando ab auditoribus contemnitur.

Et sciet omnis populus Ephraim.) Sensus est: Quamuis Deus locutus fuerit per Prophetas suos populo Israelitico, ipse tamen sciet superbe existimabit se alit sapere, & deridebit Dei verba, & comminationes dicens: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus. hoc est, quamuis incidimus in nonnullas calamitates, sequentur tamen postea tempora felicia: & pro domibus lateritiis quæ ceciderunt, ædificabimus lapidibus quadratis magnificæ ædificia: & pro sycomoris arboribus abiectis habebimus nobiles & preciosas cedros. Potest esse sensus: Hucusque perierunt in bello nonnulli ex nostris, sed erant veluti lateres fragiles & imbecilli: at nos ædificabimus rempublicam nostram ex lapidibus quadratis, hoc est ex viris fortitudine & constantia munitis. Lapidēs quadrati sunt ad ædificandum apti, rotundi verò & globosi nequaquam, quoniam non nisi in puncto se tangunt. homines quadrati facili conueniunt inter sese, at rotundi nullam inter se habent concordiam: sunt autem quadrati illi, qui ex quacunque parte ceciderint, firmi manent & stabiles: rotundi autem sunt mobiles & inconstantes.

simile Aristoteles libro primo moralium Nicomachiorum hominem sapientem quadratum vocat, quia in quacunque partem voluatur, sui similis est, & firmus persequatur, & acerbissima calamitatum procella oppressus, placida tamen & tranquilla mente consistit. Ut enim bonus fictor & artifex simulachrum fingit ex auro: si autem aurum deest, ex argento: eo verò non existente, ex plumbo, aut denique ex quavis alia materia, sic vir sapientia ex cultus & virtute præditus in omni statu, virtutis & constantiæ imaginem & simulachrum efficit. Si in honoribus & magistratibus fuerit constitutus, in media prosperitate, rebusque ad voluntatem fluentibus virtutem exercebit, si in ærumnis & laboribus fuerit versatus, in media aduersitate, in infimo illo statu ostendet animi sui magnitudinem & celsitatem. Aspicias hinc impiorum ædificia esse ex lateribus constructa: Qui enim promittant se esse quadratis lapidibus mœnia condituros, ad id tamen nunquam peruenient: Iudæi in Ægypto sub Pharaone commorantes, vrbes lateritiæ condebant. Talia sunt eorum opera qui in mundo diabolo seruiunt, lucea, &

simile terrea. Huiusmodi erat turris Babylonis, quam illi aduersus Deum condiderunt, qui nomen suum immortalitati commendare volebant. At cecidit turris, & ipsi confusi sunt, & in tartara præcipientes ruerunt. Potest hæc litera sic ordinari: Omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam dicentes in superbia & magnitudine cordis: lateres ceciderunt, & ea quæ sequuntur, scient Dominum eleuaturum esse hostes Rasin, &c.

Exod. I. peruenient: Iudæi in Ægypto sub Pharaone commorantes, vrbes lateritiæ condebant. Talia sunt eorum opera qui in mundo diabolo seruiunt, lucea, &

Gen. II. terrea. Huiusmodi erat turris Babylonis, quam illi aduersus Deum condiderunt, qui nomen suum immortalitati commendare volebant. At cecidit turris, & ipsi confusi sunt, & in tartara præcipientes ruerunt. Potest hæc litera sic ordinari: Omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam dicentes in superbia & magnitudine cordis: lateres ceciderunt, & ea quæ sequuntur, scient Dominum eleuaturum esse hostes Rasin, &c.

Et eleuabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos eius in tumultum vertet.) Hoc est, Excitabit Dominus contra Rasin regem Syriæ Assyrios eius hostes, qui contra ipsum concitabuntur. Prædicat Propheta prælium illud, in quo rex Assyrius occidit Rasin regem Syriæ, quam historiam habes libro quarto Regum capite sextodecimo.

4. Reg. 16.

Syriam ab Oriente.) Hoc est, Excitabit Dominus contra Samariam Syros, & Palæstinos. Ac si dicat: Et Syria quæ pepigerat fœdus cum Samaria, ipsam Samariam oppugnabit, ita ut contra Israelitæ Syri ab Oriente, & Palæstini ab Occidente moueantur, & simul toto ore, hoc est auidissimè, deuorent Israelitæ. Et adhuc exten

extenta est manus Domini super Israelitas, eosque ferire non cessat: At illi nec sic cæsi volunt se ad Dominum conuertere. Quid sit extendere manum, diximus alio in loco.

Et disperdet Dominus ab Israele caput & caudam, incuruantem & deprauantem die vna.) Quid significetur per caput & caudam, explicat statim Propheta. Per incuruantem & deprauantem eum intelligit, qui recta pervertit.

Et erunt qui beatum dicunt populum istum seducemes.) Iuxta id quod dixit capite tertio: Popule meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt. Et qui beatificantur, præcipitati, hoc est, in extremam perniciem adducuntur.

Propter hoc super adolescentulis eius non latabitur Dominus: & pupillorum eius & viduarum non miserebitur: quia omnis hypocrita est, & nequam, & uniuersum os locutum est stultitiam. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Succensa est enim quasi ignis impietas: veprem & spinam vorabit, & succendetur in densitate saltus, & conuoluetur in superbia fumi. In ira Domini exercituum conturbata est terra, & erit populus quasi esca ignis. Vir fratri suo non parcat, & declinabit ad dexteram & esuriet: & comedet ad sinistram, & non saturabitur: unusquisque carnem brachij sui vorabit, Manasses Ephraim, & Ephraim Manassem: & simul ipsi contra Iudam. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta.

Quia omnis hypocrita est, & nequam, &c.) Tres causas assignat, ob quas Deus populi Israelitici non misereatur: prima est hypocrisis, secunda nequitia, tertia amentia. Non solum erant vitiis contaminati, sed volebant fallaci virtutis imagine nefaria scelera cooperire: & quod deterius est, volebant hæc verbis confirmare, & alios pestilentibus institutionibus corrumpere. Hypocrisis est capitalior & perniciosior aperta iniquitate, quoniam in virtutis imagine delitescit. Nam ut in magno mari perniciosiores sunt scopuli, qui breui operi aqua tristem ac cæcum & miserabilem non obseruantibus inferunt interitum, quam rupes eminentes, quas nauta facile vitare possunt, sic hypocrite qui in animi recessibus & lateribus malitiam retinentes speciem pietatis foris ostendunt, tetiores sunt, & capitaliores improbis illis, qui sunt ab omni virtutis simulatione alieni, quoniam horum pestem poteris facile fugere, illos autem virtutis personam induentes, nec citò cognosces, neque eorum dolum, & perniciem quam moliuntur, facile declinabis. Est autem hypocrisis, ut definit Chrysologus, subtile malum, secretum virus, venenum latens, virtutum fucus, tinea sanctitatis.

Succensa est enim quasi impietas.) Sensus est, impietas hostium Israelis accensa est, & non populum aliquem primum, & Deo deuotum, sed vepres, & spinas, hoc est Israelitas sceleratos, Deoque suo inobedientes deuorabit. Comparat Propheta Israelitæ vepribus, & spinis, & syluæ à feris habitata.

Et conuoluetur in superbia fumi.) Efferent se Assyrii, spoliabunt Israelitas tam nobiles quam obscuros, sed eleuati veluti fumus dissipabuntur, & euanescent. Nam Assyrii euerterunt Samariam, sed ipsi postea perierunt. Aspicias hic impiorum gloriam & superbiam tumo comparari.

In ira Domini exercituum.) Sumente Domino poenas de Israele magnus erit morror in ea terra, magna conturbatio, & ardebit populus velut fomentum ignis. Nemo cuiquam parcat, frater irruet in fratrem. Unusquisque declinabit ad dexteram

xteram quarens victum, & comedet ad sinistram, hoc est occultè, ne aliquis eum videat comedentem id, quod rapuit.

Vnusquisque carnem brachij sui vorabit.) Fratres & consanguineos brachia appellat. Sensus est, Vnusquisque irruet in consanguineos suos, Manasses spoliabit Ephraim, & Ephraim Manassem. Lege libros Regum, & Paralipomenon, & inuenies Israelitas bellis civilibus inter se dissidere, & postea in Iudæ oppugnationem concordare.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT IX.

Infra 66.

Nonissimo aggrauata est.) In Hebraico est: Nouissimo חִיכְבִּידְח hichbidh, à verbo כָּבַד , quod significat graue esse, in quam significationem sumptum est ab interprete nostro volente Christi victoriam de mundo significare: est enim verbum sumptum à re bellica. Significat etiam verbum hoc glorificari, nam infra vbi in capite sexagesimo sexto scriptum legimus: Glorificetur Dominus, in Hebraico est verbum hoc: & multis aliis in locis diuinarum literarum capitur pro glorificari. Eam ob causam potest hic locus ita Latine reddi: Nouissimo glorificata est. Quæ interpretatio instituta Prophetæ magnopere videtur accommodari, & conuenire. Voluit enim hoc vaticinio ostendere victoriam, quam Christus erat per discipulos suos de mundo reportaturus, & ita erit sensus: Prima victoria, quæ erit Christi doctrina adepta, alleniabitur terræ, quoniam nonnulli reprobo idolorum cultu in Christum credent, & veram religionem amplexabuntur. At ob secundam victoriam, quam Apostoli de dæmone consequentur, erit tota terra gloriosa, quando Christi discipuli omnes mundi regiones peragrantes, Christumque prædicantes, trophæa vbique constituerint. Quid enim gloriosius, quid illustrius, quam relictis vitiis, contempta ac repudiata superstitione, mundum ad Christum conuertere, totòq; animo aspirare? Poteris vertere pro aggrauata, illustratam, & rectè quidem meo iudicio, nam verbum hoc significat esse magnum, illustre, honoratum, & gloriosum.

Multiplicabitur eius imperium.) Quemadmodum hoc de Ecclesia intelligatur explicauimus suo loco. Sed est magnopere aduertendum in Hebraico ita scriptum esse: $\text{לִמְרֹבֵהּ הַמִּמְסָרָה}$ lemarbeh hammisrah. Hebræi habent duplex, m, alterum scribitur in principio dictionis, & in medio, & est apertum, quod ita scribitur, מ : alterum nunquam ponitur nisi in fine dictionis, & ob eam causam terminale sine finale vocatur: & scribitur hoc modo, ה , & est vbique clausum nullum habens exitum. Hoc est perpetuò verum, neque inuenies in tota sacra scriptura literā ה nisi in fine dictionis excepto hoc versiculo Esaiæ, vbi litera, ה est in principio dictionis: nam illud ה est præpositio, ad quod certe non caret mysterio. Vir erat Esaias doctissimus, satisque habebat perspectum & exploratum, hanc literam non posse collocari nisi in fine dictionis: sed cum hoc in loco eam in principio collocarit, non est dubium, quin hic lateat mysterium. Ex Hebræo potest verti: Ad multiplicationem imperij, vel ad multiplicandum imperium. Sed quia Esaias diuino lumine illustratus prævidebat, hoc Christi imperium in Ecclesia non esse à Iudæis intelligendum, voluit hoc scribere litera clausa, vt significaret fore hoc mysterium Iudæis clausum & absconditum, quod vsque hodie Iudæi ipsi non intelligunt. Et quoniam hoc Christi imperium nunquam esse desinet, voluit Prophetæ illud scribere litera clausa nullum exitum habente, vt ostenderet fore Christi regnum perpetuum, nullumque finem esse habiturum. Et hæc imperij multiplicatio ideo facta est, quia Deus factus est homo, nā antea notus erat Deus in Iudæa, vt dicitur in Psalmo, & in solo Israele nomen eius celebrabatur, sed postquam filius Dei à cælis in terras missus humanam naturam admirabili modo

sibi copulauit, vt à nobis inferorum pœnas, graues illas quidem, sed iustas & debitas auerteret, hominumque genus à faucibus ipsius mortis sua morte liberaret, cognitio ipsius nomipis sic omnes gentium regiones peragrauit, vt vana superstitione repudiata homines etiam immanitate barbari & inculti ipsum Christum intelligerent verum esse totius mundi machinæ effectorem, & moderatorem: cuius numine & imperio omnia supera, media, ac infera continerentur. Eam ob causam in hoc admirabili versiculo, vbi diuinus vates imperij Christi multiplicationem prædicat, litera finali ad principium reuerfa annotauit. Reuerfa est igitur hæc litera retrorsum, vt etiam hac in re innueret propheta, filium Dei æqualem patri sumpturum esse humanam naturam, secundum quam esset minor patre. Exinanauit enim semetipsum, vt ait Apostolus, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Huius figuram & imaginem gessit sol, quem reuersum fuisse retrorsum in horologio Achaz ad signum & confirmationem salutis regis Ezechia literæ diuinæ contestantur.

Incuruantem & deprauantem.) In Hebraico est, נִכְרַחֵם cippah veagmon. Primum nomen à verbo כָּרַח , quod significat incuruare, in quam significationem sumitur à nostro interprete. Significat etiam ramum, sic à curuitate appellatum. אֶגְמוֹן agmon significat paludem & stagnum, & iuncum, quoniam iuncus iuxta paludes nascitur. Apud hunc eundem Prophetam capite trigesimo quinto capitur pro iunco. Sic enim vertit interpretes noster: Viror calami & iunci. Fortasse quia loca palustria insalubria sunt, & valetudinem deprauant, accipitur hoc in loco pro deprauante, quod quid significet suo loco explanauimus. Codices correcti habent ad marginem pro deprauante refrenantem.

Diuis tamen Hieronymus in commentariis legit, deprauantem, & interpretatur recta peruertentem, quam ego interpretationem sum secutus. Potest hic locus rectè verti ex Hebraico: Ramum & iuncum, hoc est, fortem & debilem, & ita vertit Pagninus. Septuaginta interpretes habent Magnum & paruum, magis sensum quam verba ipsa transferentes.

K 4

Argu

Argumentum capitis X.

Cum lex sit ratio prudentis iubens ea quæ faciendæ sunt, prohibensque contraria, iuris ac iniuriæ regula, ab illis solum debet ferri, & stabiliri, qui fuerint iustitiam præditi, quique floruerint opibus sapientiæ, & in maximarum virtutum studia incubuerint. Videns autem Propheta leges condi ab hominibus indoctis, & nefariis, viduas & pupillos spoliatis, & omnia ad sua propria commoda referentibus, inuehitur in legumlatores, minans illis miseras sempiternas. Vaticinatur luctuosissimas strages Israël ab Assyriis inferendas, eorumque Assyriorum admirabilem cladem. Et capta occasione præcinit mysterium humana redemptionis, & ex innumerabili Iudeorum multitudine reliquias solum esse salutem consecuturas. Tandem facit Deum loquentem, & Iudeos, quos erat de manu Sennacheribi erepturus, consolantem.

CAPUT X.

A qui condunt leges iniquas: & scribes, iniustitiam scripserunt, ut opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent causæ humiliam populi mei: ut essent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis, & calamitatis de longe venientis? Ad cuius confugietis auxilium? Et ubi derelinquetis gloriam vestram, ne incurruemini sub vinculo, & cum interfectis cadatis? Super omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Væ Assur virga furoris mei, & baculus ipse est, in manu eius indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, ut auferat spolia, & diripiat prædam, & ponam illum in conculcationem, quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitrabitur, & cor eius non ita existimabit: sed ad contendum erit cor eius, & ad internecionem gentium non paucarum. Dicit enim: Nunquid non principes mei simul reges sunt? Nunquid non ut Charcamis sic Calano: & ut Arphad, sic Emath? Nunquid non ut Damascus, sic Samaria? Quomodo inuenit manus mea regna idoli, sic & simulachra eorum de Ierusalem, & de Samaria. Nunquid non sicut feci Samariæ, & idolis eius, sic faciam Ierusalem, & simulachris eius? Et erit: cum impleuerit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, & in Ierusalem, visitabo super fructum magnifici cordis Assur, & super gloriam altitudinis oculorum eius.

Expla

EXPLANATIO.

Væ, qui condunt leges iniquas. Non appellat leges simpliciter, sed cum addito leges iniquas. Ut enim medicorum præcepta dici verè non possunt, si quæ impij, aut amentes pro salutaribus mortifera conscribant, sic nec leges appellari debent ea, quæ populo inferant perniciem, aut detrimentum. At nullæ res capitalius inferunt exitium reipublicæ, quàm leges iniquæ & iniustæ. Cum enim illæ sint ciuitatis fundamenta, necesse erit, nullam ibi consistere iustitiam, nullam pietatem, sed omnem populi impetum ad interitum spectare, & totam urbem tandem eueri. Esse autem leges ciuitatum fundamenta indicat sapientissimus, ac illustrissimus ille rex David. Nam in eo Psalmo, ubi nostra versio habet: Quoniam quem perfecisti destruxerunt, potest verti ex litera Hebraica: Quoniam fundamenta dissipata sunt. Vbi per fundamenta leges significauit. Ita enim illum locum vertit Symmachus: Quia leges dissipatae sunt: Et eodem modo transtulit diuus Hieronymus ex Hebræo, quem postea multi secuti sunt. Sunt enim leges bases, in quibus nititur ciuitatis salus. Quod intelligens elegans quidam poeta cecinit: Agnosco crines, incanâque menta Regis Romani, primus qui legibus urbem Fundauit. Et apud Platonem dialogo 4. de legibus ait Socrates, difficile esse ciuitatem bonis legibus fundari, indicans leges esse ciuitatis fundamenta. Alloquitur Esaias omnes iniquos legumlatores, præsertim Scribas & Phariseos, quorum impias traditiones Christus illis obiciebat, ut est apud Matthæum capite quinto-decimo, & apud Marcum capite septimo.

Quid facietis in die visitationis, & calamitatis de longinquo venientis? Hoc est, in die iudicij, quem propheta Sophonias appellat diem iræ, tribulationis, & angustiae, calamitatis, & miseriæ. Vel per diem visitationis, & calamitatis de longinquo venientis, intelligit captiuitatem per Assyrios, vel per Romanos. Visitat nos Deus aliquando prospera tribuendo, ut nos ad sui amorem alliciat: aliquando inferendo aduersa, ut in ærumnis ad eum conuertamur, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina. Eodem modo Ieremias capite sexto tempus afflictionis tempus visitationis iis verbis appellat: In tempore visitationis suæ conuertent, dicit Dominus. Et capite vigesimotertio: Afferam super eos mala, annum visitationis eorum. Obserua, calamitatem magnam vocat Esaias eam, quæ venit de longinquo. Ut enim flumini magnus ortum habet in locis remotis, longèque distantibus, & paulatim vires auget, & longius latiusque propagatur, donec impetu & rapidissima inundatione omnia secum rapiat, & in immensum mare trudit, sic acerba & luctuosa calamitas veniens de longinquo paulatim crescit, donec omnes oblectationes absorbeat, & in vastum ærumnarum gurgitem profundat.

Vbi reliquetis gloriam vestram? Eorum vanitatem redarguit, qui celebritatem sermonis hominum vitiorum plerumque laudatricem, humanamque gloriam fragilem, & inanem ardentem appetunt. Quasi dicat: Cum gloria vestra non descensura sit vobiscum, ubi manebit? ubi eam relinquetis? Quid vobis proderit in illa die? Sic propheta, in eo Psalmo, ubi eius miseriam ostendit, qui humanæ laudis, rerumque caducarum cupiditati seruit, hæc verba scripta reliquit: Cum interierit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria eius. In libro Sapientiæ ita inducuntur damnati loquentes: Quid nobis profuit superbia, & diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam umbra, & tanquam nuntius præcurrens. Non est igitur ea mundi gloria querenda, quæ est incerta, & in populi amentis opinione sita, quæ exiguis regionibus continetur, & tempore breuissimo obscuratur, quæ nos deserit, & obruitur interitu hominum, posteritatisque obliuione tandem extinguitur. Illud remanet, quod sumus rectè factis, & virtute consecuti. Quid fingi potest leuius, & commu

commutabilius, quam mundi gloria? cum mundus ipse eos qui antea laudibus amplissimis extulerat, sepe numero deprimat, eorumque nomini antea celebrato perpetue infamiae & dedecoris notam inurat: eos autem qui antea in obscuritate latebant, nulla laude celebrati, in oculis omnium constituat, & ad celum extollat, ut inde eos precipitet, in eosque maiorem perniciem machinetur. *similitudo* Ut enim arenae horologium singulis horis reuoluitur, sic mundus singulis horis mutatur: & ut superior pars horologii, quae plena erat, euacuatur, eiusque arena impletur ea pars, quae inferius vacua iacebat, statim inferior fit superior, & ea quae altiore locum occupabat, descendit deorsum, nec potest una impleri, quin euacuetur altera, sic ij qui antea in honore & gloria erant constituti, opibus abundantes, atque oblectationibus affluentes, omnia amittunt, & in labem ignominiae usque adeo incurrunt, ut nullum vestigium pristinae dignitatis aliquando appareat: eorum autem opes & gloriam illi consequuntur, qui antea in imo vacui iacebant.

Ad cuius fugietis auxilium? Deo derelicto, & vobis irato, quis vobis opem feret? Ostendit omnia humana praesidia & adiumenta sine Deo inania esse, & pro nihilo ducenda. Iam dixi haec referri ad tempus captiuitatis, aut ad diem extremi iudicii.

Ve Assur virga furoris mei. Volens Deus Israeliticum populum punire, usus est ministerio Sennacheribi Assyriorum regis, qui Israel deiecit, & grauius afflixit. Sed postea ipsum Sennacheribum percussit Deus, sumens de illo iustas poenas. Nam cum ipse post cladem illatam Samariae voluisset occupare Hierosolymam, & suo exercitu viam ad tyrannidem munire, fuit iuxta Hierosolymam duriter afflictus. Cum ei angelus Domini nocte una interfecisset centum octoginta quinque millia hominum, ipse turpiter fugit in regnum suum, ubi fuit a propriis filiis interfectus. Est igitur sensus: Vae tibi o Sennacheribe Assyriorum rex, qui futurus es virga furoris mei, tuo enim ministerio sum Israeli stragem illaturus, sed postea dabis poenas tuae tyrannidis, & superbiae. Particula *hoi*, quae, est in Hebraeo, potest esse aduerbium vocandi, & tunc erit sensus: Heus tu Sennacheribe, eris virga furoris mei, &c. Discimus ex hoc loco, & aliis huiusmodi, debere nos a quo animo ferre tyrannorum iniurias, & afflictiones, existimareque nos in eas propter scelera nostra meritisimò incidisse: esseque tyrannos flagellum, quo nos Deus punit, & castigat. At ipsi tyranni ne gloriantur, non enim iustitia, neque ratione, nec viribus, sed nostris sceleribus vincunt: nos enim illis arma porrigimus, quibus

similitudo nobis inferunt immanem vastitatem. Sed ut pater filium flagellat virga, quam finitis flagellis proicit in ignem, sic Deus punit multos medio hominum impiorum, quibus utitur tanquam virga, at postea eos igne & temporalium, & aeternarum afflictionum comburit. Voluit hoc in loco propheta significare id quod est *Ezech. 21.* apud Ezechielem: Mucro euagina te ad occidendum. Limate, ut interficias, & fulgeas. Et statim paulo post: Revertere ad vaginam tuam, in loco in quo creatus es, in terra natiuitatis tuae: indicabo te, & effundam super te indignationem meam: in igne furoris mei sufflabo in te.

Ad gentem fallacem mittam eum. Id est, ad Israelitas. Dicebant enim, ut in *Exod. 19.* capite decimonono Exodi scriptum legimus, Cuncta quae locutus est Dominus, faciemus. Sed fidem fregerunt, & relicto Deo inanes ac falsos deos turpiter adorarunt.

Contra populum furoris mei. Id est, Cui sum iratus. *Psalm. 17.* *Quasi lutum platearum.* Sic dicitur in Psalmo: Comminuam eos ut puluerem ante faciem venti, ut lutum platearum delebo eos. Iniquos comparat cum luto, qui omnium pedibus conculcatur.

Et cor eius non ita existimabit. Sensus est: Ego, ait Deus, precipiam ei, ut populum direptioni committat, sed non interficiat: vulneret, sed non vitam auferat: ipse autem man-

datum

datum non considerabit, nec ita perpendet: sed excedet, existimabit enim se interfecturum esse gentes multas, attribuens suis viribus victoriam: & dicit: Nonne quemadmodum expugnaui Chareamas, Calanum, Arphad, Hemath, Damascum, & Samariam, sic expugnabo Hierosolymam? Quemadmodum cepi multas regiones, sic capiam ceteras alias. Vide hominis arrogantiam & insolentiam. Vide quam sibi felicitatem pollicebatur impius homo. At multo aliter illi accidit, nam eius exercitum caedes terribilissimas spirantem, & ludaeos ad immanem vastitatem & luctuosum excidium vocantem, occidit una nocte diuinus quidam angelus. Non enim passus est Deus ciuitatem suam sanctam diutius in tot calamitatibus iacere, & immanissimum tyrannum imperare. Aspice quam fallax sit hominum spes, quae non in Deo sed in mundo est constituta. Duabus in rebus errabat rex Assur, crudelitate, & arrogantia: nam potentia ad perniciem miserorum abutebatur, seque insolenter efferebat. Sed fefellit eum spes eius, luxta id quod dicitur in libro Iob: Ecce spes eius frustrabitur eum, & videntibus cunctis precipitabitur. *Iob 40.*

Cum compleuerit Dominus cuncta opera sua in monte Sion. Hoc est, Post euerisionem Samariae, & obsidionem atque afflictionem Hierosolymae perdet Dominus Sennacheribum Assyriorum regem, propter eius superbiam, & immanitatem.

Dixit enim: In fortitudine manus meae feci, & in sapientia mea intellexi: & abstuli terminos populorum, & principes eorum, depradatus sum, & detraxi quasi potens in sublimi residentes. Et inuenit quasi nidum manus mea, fortitudinem populorum. Et sicut colliguntur oua, quae derelicta sunt, sic uniuersam terram ego congregaui: & non fuit qui moueret pennam, & aperiret os, & ganniret. Nunquid gloriabitur securis contra eum, qui se dicat in ea? aut exaltabitur sermo, contra eum a quo trahitur? Quomodo si eleuetur virga contra eleuantem se, & exaltetur baculus, qui utique lignum est. Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem: & subitus gloria eius succensa ardebit quasi combustio ignis. Et erit lumen Israel in igne, & sanctus eius in flamma, & succendetur, & deuorabitur spina eius, & vepres in die una. Et gloria saltus eius, & Carmeli eius ab anima usque ad carnem consumetur, & erit terrore profugus. Et reliquiae ligni saltus eius pro paucitate numerabuntur, & E puer scribet eos.

Et inuenit quasi nidum. Verba sunt Sennacheribi Assyriorum regis. Quasi dicat: Ego manu mea apprehendi totum orbem quasi nidum passeruli, & omnes homines cepi, ac si essent oua relicta in nido a matre. Et quia translationem sumpsit ab auibus, eam seruat dicens: Et non fuit qui moueret pennam: Ac si diceret: Tantus fuit timor ac terror meae fortitudinis & potentiae, ut nemo auderet mihi resistere, ne fletum quidem prodere.

Propter hoc mittet dominator Dominus. Quoniam tam insolenter se extulit Sennacheribus, ut superbas minitationes arroganter iactaret, mittet Deus angelum suum, qui eius exercitui mirabiles inferat strages. Mittet in pinguibus eius

eius

eius tenuitatem, hoc est, fortissimos eius vita priuabit: ut in illud exitum incurrant, quod aliis intentabant.

Et subitus gloriarius succensus ardebit quasi combustio ignis.) Magnum Sennacheribi exercitum appellat gloriam eius, qui nocte una, ac si igne flagraret, fuit in fauillam redactus. Ferunt Hebræi fuisse Assyriorum corpora intus occulto ardore combusta remanentibus vestibus illæsis. Ideo dicitur: Et subitus, id est sub vestibus, gloria eius, id est exercitus eius, ardebit.

Et erit lumen Israel in igne, & sanctus eius in flamma.) Hoc est, Deus qui est lumen Israelis, & sanctificator eius, qui Israelem illuminat, & sanctificat, erit tanquam ignis & flamma ad spinas & vepres, hoc est, ad Assyrios comburendum. Sunt qui per lumen Israelis, Angelum qui Assyrios interfecit, intelligant. Comparat propheta milites Assyrios spinis & vepribus, quod soleant milites esse molestissimi. Vel sic: & Hierosolyma quæ est lumen Israelis illustrabitur, & viri iusti laude celebrabuntur.

In die una.) Intellige diem naturalem, qui noctem etiam complectitur. fuit enim hæc Assyriorum clades nocte quadam illata. Habes hanc historiam libro 4. Reg. 59. quarto Regum cap. decimonono.

Et gloria saltus eius.) Hoc est, Duces & nobiles exercitus Assyriorum peribunt. Vel per saltum & Carmelum variis arboribus confitum intelligitur totus exercitus, quod esset ex omni hominum varietate congregatus.

Ab anima usque ad carnem.) Hoc ideo dicit, quia non solum eorum corpora occisa sunt, sed etiam eorum animæ ad cæcas inferorum latebras, & æternas misérias detruse fuerunt.

Et erit in terrore profugus.) Hoc est, Sennacheribus perduto exercitu suo dabit se fugæ timore perterritus: & de tam innumerabili multitudine, quæ saltui & Carmelo comparatur, tam pauci euadent, & cum rege fugient, ut puer paruulus eos possit numerare. Tradunt Hebræi decem tantum remansisse, qui cum Sennacheribo se in fugam coniecerunt.

Et erit in die illa: Non adiciet residuum Israel, & hi qui
Rom. 9. f. fugerint de domo Iacob, inniti super eo, qui percutit eos, sed inni-
infra 28. f. tetur super Dominum sanctum Israel, in veritate. Reliquie con-
uertentur, reliquie, inquam, Iacob ab Deum fortem. Si enim
fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquie conuerter-
tur ex eo: consummatio abbreviata inundabit iustitiam. Consum-
mationem enim & abbreviationem Dominus Deus exercituum
faciet in medio omnis terræ. Propter hoc hæc dicit Dominus Deus
exercituum: Noli timere populus meus habitator Sion ab Assur:
in virga enim percutiet te, & baculum suum leuabit super te in
tud. 7. g. via Egypti. Adhuc enim paululum modicumque & consumma-
bitur indignatio mea, & furor meus super scelus eorum. Et susci-
tabit super eum Dominus exercituum flagellum, iuxta plagam
Madian in petra Oreb, & virgam suam super mare, & leuabit
eam in via Egypti. Et erit in die illa: Auferetur onus eius de
humero tuo, & iugum eius de collo tuo, & computrescet iugum à fa-
cie olei. Veniet in Aiath, transibit in Magron, apud Machmas

commen

commendabit vasa sua. Transierunt, cursim Gaba sedes nostra,
obstupuit Rama, Gabaath Saulis fugit. Hinni voce tua filia
Gallim, attende Laifa, paupercula Anathoth. Migravit Me-
demena: habitatores Gabim confortamini. Adhuc dies est, ut in
Nobe stetur: agitabit manum suam super montem filie Sion, &
collem Jerusalem. Ecce dominator Dominus exercituum confringet
lagunculam in terrore, & excelsi statura succidentur, & sublimes
humiliabuntur. Et subuertentur condensa saltus eius ferro: & Li-
banus cum excelsis cadet.

Non adiciet residuum Israel.) Sensus est, Eueris Assyriis, qui Hierosolymæ cum rege Ezechia habitauerint, non fident hominibus, à quibus percutiuntur. Sed omnem suam spem in Deo collocabunt. Hoc ideo vates sanctus dicit, quia tunc regnante Achaz multi ex Iudæis fidebant Assyriis, ab eis præsidium expectabāt. Lege quartum librum Regum: ibi hoc inuenies. Id autem quod hic dicitur: Et hi 4. Reg. 16. qui fugerint de domo Iacob, intelligitur de nonnullis Israelitis, qui vastata Samaria, ductisque ab Assyriis decem tribubus, dederunt se fugæ, & non audentes ad Samariam reuerti, ad Ezechiam regem Iudæ confugerunt. Et omnes tam ex duabus, quàm ex decem tribubus, quos Deus seruauit, relictis idolis, repudiataque vana superstitione, Deum verè coluerunt, qui impiorum vires opesque confregerat, in eoque spem omnem suam collocarunt.

Reliquie conuertentur.) Reliquias appellat Hebræos illos, qui ex infinita multitudine euaserunt. Sed mēte intuebatur Propheta fore, ut pauci ex Iudæis in Christum crederent. Erat enim illud umbra quædam, & imago earum rerum quæ erant venturæ. Has reliquias appellauit semen capite primo. Diuus Paulus in epistola ad Romanos volens ostendere non esse mirum tam paucos Iudæos in Rom. 9. Christum credere citat hunc locum. Et quemadmodum solum illi qui Hierosolymæ habitabant, & ad eam confugerunt, consecuti sunt salutem & honorem, sic illi tantum qui in Ecclesia sunt, diuinas laudes in celeberrimo conuentu prædicantes, veram salutem & honorem adipiscuntur. Omnibus autem aliis seclusum est iter à concilio cœlitum, & in æternos cruciatus relegantur.

Consummatio abbreviata inundabit iustitiam.) Hoc est, Ex compendiosa fidei prædicatione magna iustitiæ copia, quæ nomine inundationis intelligitur, proficiscetur. Compendiatum est enim nouum Testamētum, & à legis laciniis oneribus expeditum. Ita hunc locum explanat Tertulianus aduersus Marcionem. Pro cunctis legis cerimoniis puritas Euangelica successit. Vide quàm abbreviatus sit sermo Euangelicus. Apud Matthæum ait Christus: Diliges dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua. Hoc est maximum & primum mandatum. Secundum autem simile est huic: Diliges proximum tuum sicut teipsum. In his duobus mandatis vniuersa lex pendet, & Propheta. Sunt qui ita hunc locum interpretentur. Consummatio abbreviata, hoc est illorum paucitas, qui ex Iudæis salutem consequuntur, inundabit iustitiam, hoc est, erit iustitia prædita. Quasi dicat: Solum in Christianis inuenietur vera iustitia. Potest sic explanari, & rectè meo iudicio, ut sit sensus: Ideo pauci salui erunt, quoniam consumptio Iudæorum erit decisa, & abbreviata in iustificatione: hoc est, quoniam consumer Deus, & perdet maiorem partem Israelis, & pauci iustificabuntur, & hoc iusto iudicio. Ideo ne mireris esse tam paucos salutē consecuturos, nam consummationem & abbreviationem dominus Deus exercituum faciet in medio terræ, hoc est, Nam statuit Dominus decurtare & breuem facere populū Iudæorum

rum illorum, qui salui futuri sunt, & omnes infideles perdere, & hanc decurtationem faciet in medio terræ, hoc est in Iudæa, quæ est in medio terræ sita: ibi enim conuertentur nonnulli, & Euangelium recipient: ceteri vero qui in infidelitate & contumacia permanserint, à Romanis partim occidentur, partim capientur, & misera seruitute oppressi in varias mundi plagas relegabuntur.

Noli timere.) Sensus est: Quanquam tibi videtur difficile ô popule Iudæ esse te ab Assyriis liberandum, cum ipsi superauerint gentes innumerabiles, diuitiarum abundantia affluent, nec sit vlla tanta vis, tanta copia, quæ illis resistere posse videatur, tu tamen noli timere, nam de manibus eorum sine dubio eripieris: neque te gladio, sed virga percutiet. Pergens rex Assyrius contra Taracham regem Æthiopie, & Ægyptios versus mare Rubrum per viam Ægypti, baculum suum leuabit contra te, sed ferire non poterit. Et paulo post reuertens ab Ægypto cum innumerabili exercitu, atque expugnare te cupiens, statim mea indignatione punietur, & in eam perniciem incurret, quam tibi fuerat machinatus: feriam enim illum eo flagello, quod quondam aduersus Madianitas sub Gedeone fuscitavi, quando Oreb & Zeb principes Madianitarum occisi sunt super petram. Leuabit igitur virgam suam super mare Rubrum, pergens aduersus Æthiopes, & reuertens ad te per viam Ægypti. Sed cum primum venerit ab Ægypto, luer suorum scelerum penas: auferetur onus ab humeris tuis, & iugum imperij eius à facie olei, hoc est diuina misericordia computrescet. Habes hanc historiam Madianitarum libro Iudicum capite septimo. Id vero quod dicitur: Virgam suam super mare, & leuabit eam in via Ægypti: potest habere hunc sensum: Quemadmodum Deus olim aquis maris Rubri Ægyptios subuertit, & obruit eleuatione virgæ per Moysen, sic modo exercitum Sennacheribi vna nocte percutiet eleuata virga, hoc est acriter & duriter, solent enim qui asperè cadere & percutere volunt, virgam eleuare.

Veniet in Aiath.) Describit iter & pompam exercitus Sennacheribi. Veniens ex Ægypto, inquit, Hierosolymam petens primò conferet se in Aiath, inde in Magron. Et ob fiduciam eam expugnandi reponet apud Machmas farcinas suas, quasi statim uersa vrbe reuersurus. Transibit eum nullo obstaculo impeditus.

Gaba sedes nostra.) Verba sunt exercitus requiescentis in Gaba.

Obstupuit Rama.) Hoc est, Rama vrbs vicina terrebitur, & ciues Gabaath, quæ fuit Saulis quondam ciuitas, fugient. Tunc tu filia Gallim clama veluti equus hiniens, vt te audientes fugiant.

Agitabit manum suam.) Hoc est, ostendet Sennacheribus agitatione brachij suam fortitudinem, & audaciam, contemnens Hierosolymam, & admirans ciuitatem illam sibi ausam fuisse repugnare, eamque concussa manu sua minabitur.

Confringet lagunculam.) Describit sanctus vates Sennacheribi, eiusque exercitus admirabile exitium. Et appellat ipsum Sennacheribum lagunculam siue hydriam fictilem. Vide cui comparatur rex ille potentia ac fortitudine insignis, arrogantia ac incredibili superbia elatus, qui existimabat nullam esse tantam vim ac potentiam, quæ eum de florenti rerum suarum statu posset vnquam deuicere. Quid fragilibus hydria fictili? Et tamen cum ea comparatur rex ille, qui sibi perpetuam felicitatem pollicebatur. Salomon ille sapientia præstanti duodecimo capite eius libri qui inscribitur Ecclesiastes, hominum vitam cum hydria conferebat.

Excelsi statuta occidentur.) Hoc est, duces & magnates exercitus Assyriorum peribunt. Non enim permisit summus ille omnium rerum moderator & Dominus, impios ac arrogantes homines diutius viuere. Extulit aliquando vlticem manum suam, vt eos sublimi gladio mirabiliter occideret.

Subuertentur condensa saltus eius serro.) Hoc est totus exercitus interficietur. Ideò exercitum cum saltu & sylua comparat, quia vt in sylua sunt varia arborum genera

genera, quædam humilis & abietæ, quædam verò proceritate præstantes, sic exercitus est ex omni hominum varietate collectus. Comparat præterea duces & viros nobiles cum excelsis arboribus Libani facillè cadentibus.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT X.

Vbi derelinquetis gloriam vestram, ne incurramini sub vinculo, & cum interfectis cadatis?) Pagninus vertit, Vbi derelinquetis gloriam vestram? Non euadet quispiam, nisi qui incuruauerit se inter vinctos, & inter interfectos se prostrauerit. Ita hunc locum interpretati sunt nonnulli, vt refert in commentariis R. David. Poteris vertere: Vbi derelinquetis gloriam vestram? Quia non estis mei, corruetis inter vinctos, & cum interfectis cadetis. Huic versioni fauet interpretatio R. Abraham. Ita enim hunc locum enarrat: Quia populus hic absq; me non est populus meus, neque mihi obtemperat, propterea incuruabit se sub vincto. Vbi vides eos gloria priuari, & in dedecus & ignominiam incurrere, qui ad id furoris & amentie perducuntur, vt Deo contempto, impetu insatiabilium cupiditatum ad omne flagitiorum genus incitentur. Vera gloria est in maximarum virtutum laude constituta, & hæc nec naufragio amittitur, neque direptioni committitur, neque vlla temporum varietate mutatur. Illa verò quæ non oritur à virtute, inanis est, & fallax, dignitatis cupida, sed omni dignitate priuata: quæ quoniam non est gloria, sed gloriæ ficta imitatrix, facillè ruit, & penitus euanesceat.

Et principes eorum depredatus sum.) In Hebræo est *vaathidhothehem*, verbum est *athadh*, quod significat parare, & præparare. Vnde potest verti ex Hebræo: Et parata siue præparata ipsorum depredatus sum. Et quoniam thesauri parantur, vertit Pagninus: Et thesauros eorum depredatus sum. Hinc hirci maiores qui præcedunt capras, & viam præparant *yattudhim* appellantur: Et per translationem principes & magnates qui populum præcedunt: quam significationem secutus est noster interpretes. Vnde apud Zachariam capite *Zach. 10.* decimo, vbi editio vulgata habet, super hircos visitabo, poterat Latine reddi ex Hebræo: super principes visitabo. Aspicias igitur principes ac præfules ob eam causam hircos appellari, quia præcedere debent, & viam subiectis aperire, esseque in principio, tanquam clypeos totum exercitum protegentes. Eam ob causam clypei vocantur. Et in psalmo quadagesimo sexto vbi editio vulgata habet: Quoniam *Psalm. 46.* dii fortes terræ vehementer eleuati sunt, potest rectissime verti ex Hebræo: Quoniam Deo adhaeruerunt clypei terræ, vehementer eleuatus est. Quos in principio carminis principes populorum vocat, eos nunc clypeos terræ appellat, propterea quod eorum virtute ac tutela populi muniantur. Et apud Oseam cap. 4. vbi *Osee 4.* communis versio habet: Dilexerunt asferre ignominiam protectores eius, potest verti: clypei eius, pro quo Pagninus vertit: principes eius: est enim in Hebræo, *gagiy*: quod proprie significat scuta eius siue clypeos eius.

Baculum suum leuabit super te in via Ægypti.) Pro in via in Hebræo est *bedharæc*. Nomen, *dærac*, significat viam, morem, consuetudinem, & modum. Vnde poterat verti: more Ægypti. Et in primo Psalmo vbi in editione vulgata est: Et *Psalm. 1.* in via peccatorum non stetit, poterat verti: Et in consuetudine peccatorum non stetit. Ac si diceret: Et turpem ac vitiosam viuendi rationem, improborumque consuetudinem, & mores, non est consecutus. Et Prouerbiorum capite vigesimo octavo, vbi nostra versio habet: Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quam *Prou. 28.* diues in prauis itineribus, poterat verti: quam diues prauus in viis suis, vel in moribus suis. Est igitur horum verborum Esaiæ sensus: Assyrius te percutiet more Ægypti, quemadmodum te percussit Ægyptus. At Dominus eum percutiet, quemadmodum percussit Ægyptios, qui te percusserant.

Computrescet iugum à facie olei. In Hebræo est: computrescet iugum *יִגְמוֹן יִשְׁכַּח* mippne xama. quod potest verti: Propter pinguedinem: Vt sit sensus: Propter pinguedinem Ezechie corrumpetur iugum Sennacheribi, vt capiatur pinguedo pro fortitudine, quemadmodum pinguis pro forti & robusto, vt hoc eodē capite: Mittet dominator dominus exercituum in pinguis eius tenuitatē. Sed hoc est sine dubio de Christo intelligendum: quod & Targhum apertē ostendit: a enim habet: Et conterentur populi à facie Christi. Poterat igitur verti: Computrescet iugum à facie vñcti, hoc est Christi. Quod non solū de iugo quō Sennacheribus Iudæos oppresserat, intelligitur, sed etiā de iugo illo asperissimo, quō diabolus mundum subiugauerat. Et nunc qui mortifera labe fuerit contaminatus, & diaboli iugo oppressus, à facie Christi liberatur. Si enim Christus ad peccatorem faciem suam cōuertat, eūque oculis diuinæ pietatis aspiciat, statim iugum demonis cōfringitur, & penitus computrescit. Transiens Iesus, vidensque hominem sedentem in telonio nomine Matthæum, ait illi: Sequere me, qui surgens eum secutus est. Vide quid fecerit Christi visus. statim solutum est iugū diaboli, & Matthæus ab asperissima seruitute liberatus Christum secutus est. Vt enim si in cera dura sint sigillo aliquo impressa alta mœnia, vrbes, mōtes, terræ & maria, omnia hæc soluantur, & pereunt, si sol ceram aspiciat, & radiorum suorum seruire eā feriat, & liquefaciat: sic si animum illum, in quo velut in dura cera sint impressæ & sculptæ omnes mundi vanitates, opes, imperia, magistratus, sol ille iustitiæ summus & æternus Christus Deus noster oculis suæ misericordiæ respiciat, statim omnia illa delentur, & animus radiis ac calore diuini amoris saucius fluit, & rerum falsus ac vanitates illæ euanescent. Id considerans & intelligens illustrissimus vates, dicebat in Psalmo: Respice in me Domine, & miserere mei. Vnde dicitur Deus vi-
psal. 185. dere id quod diligit, quemadmodum in Leuitico: Respiciam vos, inquit, & cre-
Leui. 26. scere faciā. Et in Psalmo: Equitatem vidit vultus eius: quod potest verti: Equum
psal. 10. suæ rectum aspicit vultus eius, hoc est iustitiæ colentem Deus placidis oculis in-
psal. 26. tuetur. Contrā ab iis quos odit dicitur oculos auertere. Quod sentiens David,
Gen. 4. ne auertas, inquit, faciem tuam à me. Hoc voluit significare scriptura in libro Ge-
ad munera illius non respexit.

Confringet lagunculam in terrore. Pro laguncula in Hebraico est *קַרְסוֹ*, purah quæ dictio significat lagunculum, hydriam, ollam, gloriam, pulchritudinem, ramum, quod ramus sit arboris pulchritudo. Hac ratione ductus Pagninus vertit pro laguncula ramum.

Libanus cum excelsis cadet. Potest verti: Libanus per fortem cadet: vt per fortem intelligat Dei angelum, qui exercitum Assyriorum Libano com-
paratum mirabiliter

occidit.

*

Argu

Argumentum capitis XI.

Dixerat superiore capite diuinus vates reliquias Israelis conuertendas esse ad Christum, nunc vaticinatur fore, vt ipse Christus nasceretur ex beatissima virgine, quæ esset ex familia Iesse, qui fuit pater Davidis regis illustrissimi. Describit regnum Messie, & spirituales Israelis liberationem. Prædicat gloriosum seruatoris nostri sepulchrum, & seque longè latèque propagandam eius fidem, atque gentes vocandas ad pietatem, & puram religionem sanctitatis plenissimam amplectendam, quæ veritatis oblita, falsisque opinionibus deprauata vanam superstitionem pro vera religione, & res creatas pro mundi creatore colebant. Intelligi totum hoc caput de Messia regni Israelis reparatore, etiam Iudæi ipsi testantur. Sed illi hanc reparationem terrenam fore existimant, nos verò spirituales fuisse verè ac constanter asserimus. Illi Messiam sperant venturum, nos venisse, hominibusque aditum ad cælestia regna aperuisse non dubitamus.

CAPVT XI.

*E*gredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet. Et requiescet super eum *Act. 13. d* Spiritus Domini, Spiritus sapientie, & intellectus, Spiritus consilij & fortitudinis, Spiritus scientiæ & pietatis. Et replebit eum Spiritus timoris Domini. Non secundum visionem oculorum iudicabit neque secundum auditum aurium arguet. Sed iudicabit in iustitia *2. The. 2. c* pauperes, & arguet in equitate pro mansuetis terræ, & percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et erit iustitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorum renum eius. Habitabit lupus cum agno, & pardus cum *Isa. 65.* hædo accubabit: vitulus & leo & ovis simul morabuntur, & puer paruulus minabit eos.

EXPLANATIO.

Virga de radice Iesse. Hæc virga est illa clarissima virgo Maria, de qua supra dixerat: Ecce virgo concipiet, & pariet filium. Huius gerebat imaginem admiranda illa Aaronis virga, quæ mirabiliter fronduit, floruit, & fructum tulit. Sed mirandum videtur, cum hæc sanctissima virgo genus duxerit ab amplissimo rege Dauide, cur eam ortam esse dicat à Iesse, homine suo tempore non admodum celebrato. Ego existimo ob eam causam potius factam esse mentionem Iesse, quàm Davidis, vt intelligeremus non esse contemnenda ea, quæ mundus despicit, & pro nihilo putat, cum fieri possit, vt ex illis egregium quippiam, & excellens oriatur. Ex Iesse homine non admodum illustri ortus est David, qui suis maioribus excellenti sua sapientia & sanctitate præluxit, fuitque posteris suis quasi quoddam nobilitatis initium, & virtutis exem

exemplum. Ex pastore ouium, ex illo humili officio & abiectione in regiam dignitatem euectus, fuit summa ac illustrissima laude celebratus. Sed temporis progressu ex eius ampla & celebri familia natus est Ioseph sponsus virginis Mariæ, vir pauper, faber, & humilis, sine vlla pompa & apparatu. Considera obsecro, & animaduerte huius mundi vicissitudines & varietates.

Et flos de radice eius ascendet. Hic flos, qui de radice Iesse per virgam illam omnibus virtutis ac sapientie opibus florentissimam ascendit, Christus est, filius Dei vnigenitus, verus Mariæ virginis filius: qui flos est, vt ipse in Cant. 2. testatur his verbis: Ego flos campi, & lilium conuallium. Diuus Ambrosius in libro secundo de Spiritu sancto hunc locum enarrans, Radix, inquit, Iesse patriarchæ familia est Iudæorum: virga Mariæ: ô flos Mariæ Christus, qui bonum odorem fidei toto sparsurus orbe virginali ex utero genuit. Hactenus ille. Sed non vacat mysterio, appellari Christum florem campi, non horti. Nam flos horti arte humana excolitur, campus vero ex semetipso, absque hominum industria producit flores. Campus hic nec sulcatus vomere, neque defossus sarculo, nec manu hominis seminatus, virgo est gloriosa Mariæ, quæ diuina operante virtute Christum florem campi protulit mundo. Vocatur etiam flos campi non horti, quia vt in horto flos clauditur, nec omnibus exponitur, flos autem campi omnibus patet: sic Christus natus est, non vt vni homini tantum prodesset, sed vt omnibus ostenderet veram & constantem virtutis rationem, doceretur quibus ornamentis deberent homines decorare animum, quibusque gradibus possent ad beatitudinem ascendere, & tandem vt omnes ad sedes illas sempiternas, summi gaudij plenissimas vocaret. Vult enim Deus, vt ait Apostolus in epistola prima ad Timotheum, omnes homines saluos fieri, & ad agnitionem veritatis accedere. Potest alia ratio assignari, quare flos campi & non horti appelletur, quia vt flos in campo pedibus brutorum conculcatur & teritur: sic ipse à Iudæis bruta ipsa immanitate superantibus despectus est, & conculcatus, crucisque grauissimis cruciatibus affixus. Qui hic appellatur flos, appellatur supra germen capite 4. & Ierem. capite 33. te trigessimotertio.

Et requiescet super eum Spiritus Domini. Super Christum, inquit, qui de trunco Iesse per Mariam virginem confurget, requiescet Spiritus Domini. In ipso Coloss. 1. enim, vt ait Apostolus in epistola ad Colossenses, complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare. Requieuit igitur in Filio Spiritus Domini, hoc est, æterna habitatione permansit: non vt auolaret, & rursum ad eum descendere, sed iuxta Ioannis Baptistæ testimonium iugiter permaneret, qui ait: Vidi Spiritum descendentem quasi columbam de cælo, & mansit super eum, vt refert diuus Ioannes capite primo. Tu verò considera ea, quæ Dei sunt, permanentia esse & stabilia: ea verò, quæ mundi sunt, fluxa & incerta.

Spiritus sapientie & intellectus. Vnus est Spiritus sanctus, sed virtutum omnium fons atque principium. Vnde absque eo nec sapiens quis esse potest, neque intelligens, neque consiliarius, neque fortis, neque eruditus, neque pius, neque plenus timoris Dei. Hic numerus septenarius in illo lapide significatur, de quo ait Zachar. 3. Zacharias: Super lapidem vnum septem oculi sunt. Hic lapis Christus est, super quem sunt septem charismata Spiritus sancti, quibus cælestibus ac diuinis muneribus ille fuit cumulatus secundum excellentissimos vsus ipsorum, secundum quos habentur in patria. Quod autem dicitur de Spiritu timoris, intelligitur hic de timore casto, qui est reuerentiæ, de quo ait Apostolus in epistola ad Hebræos: Exauditus est pro sua reuerentia.

Non secundum visionem oculorum iudicabit. Hoc est, non iudicabit iuxta id quod prima specie apparet, sed rem intrā penetrabit, & mentis oculis intuebitur.

bitur. In Psalmo octogesimo primo vbi propheta inducit Deum acriter reprehendentem iniquos populi sui iudices, sic eum loquentem facit: Vtique quō iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum sumitis? Quasi dicat: Cur ô iniqui iudices primam faciem solum scelerum respicitis, ipsam autem scelerum substantiam non consideratis? Quamquam potest esse sensus illius Psalmi: Cur improborum gratiam & fauorem aucupamini? Sed quoniam hæc verba Esaiæ intelliguntur absque dubio de Christo, possunt habere hunc sensum: Non illi opus erit rem oculis corporis aspicere, quoniam Deus est, omnia intelligens, cui omnia sunt nuda & aperta.

Neque secundum auditum aurium arguet. Aspicias hic non debere iudices statim vnus relatione aduersus alterum sententiam ferre, sed rem prius accuratè perpendere, & examinare.

Sed iudicabit in iustitia pauperes, & arguet in equitate pro mansuetis terræ. Hoc est fauebit afflictis, inopibus, & calamitosi, propter quos iniquos homines obiurgabit. Non enim patietur pios viros impiorum hominum calumniis vexari, & torqueri. Simile est huic testimonio id, quod de Christo dicitur in Psalmo: Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem. Intelligi autem locum illum de Christo, indicat id, quod sequitur: Et permanebit cum sole & ante lunam in generatione & generationem. Ac si diceret: Hic rex, de quo loquor, æternus est, & quandiu sol & luna luce sua mundum lustrauerint, permanebit. Et paulò post: Liberabit pauperem à potente, & pauperem cui non erat adiutor. Per potentem quem calumniatorem vocat, non solum impius homo sed etiam diabolus intelligitur, à quo nos Christus vindex nostræ libertatis eripuit. Hæc considerent principes & iudices, qui Christum imitari cupiunt. Qui calumniatoribus fauent, Christum non imitatur. Qui amore, aut odio, aut quauis animi passione iudicant, veri iudicis sectatores non sunt.

Percutiet terram virga oris sui. Hoc est, iniquos reprehendet & punit. Per terram homines terræ deditos intelligit, qui cælestia non intuentur, sed ea, quæ sunt terræ, opes, honores, & voluptates, ardentè appetunt, & quærunt. Vide peccati miseriam & infelicitatem. Efficit vt homo cælum, ad quod fuit creatus, non aspiciat: sed solum terram à brutis etiam possessam intueatur. Nam cum omnes alios animantes natura pronos ad pastum sinxisset, solum hominem erexit, & ad cæli quasi suæ patriæ & domicilij conspectum excitauit. At peccatum hominem deprimit: quo fit vt non homo, sed terra infimum elementum appelletur.

Et spiritus labiorum suorum interficiet impium. Faciet suo verbo Dominus, vt impius non iam impius nominetur & sit. Hoc est Christus conuertet ad se impios. In Psalmo nono scriptum legimus: Increpasti gentes, & perit impius, nomen eorum delestit in æternum, & in seculum seculi. Quasi dicat: Tu Domine tuorum Apostolorum concionibus obiurgabis gentes, earumque intemperantiam, & in omni vitiorum genere insatiabilem cupiditatem increpabis: & impius quoad impietatem peribit: non enim patieris homines in tot tenebris diutius versari: & nomen idololatrarum delebis, vt non iam infideles sed fideles nominentur. Considera periphrasim verbi Dei, spiritus labiorum suorum dicitur: Verbum Dei est validus ille & acutus gladius, quo superbi Goliath caput amputatur, hoc est, quo diabolus vincitur, quo impietas interficitur, & peccator ad Christum conuertitur. Diuo Petro, vt est apud diuum Lucam in Actis Apostolorum, ostensum fuit vas quoddam velut linteum magnum quatuor initiis subnixum, de cælo in terram descendens, in quo erant omnia quadrupedia, & serpentina terræ, & volatilia cæli. Et facta est vox ad eum: Surge Petre, occide, & manduca. Quid per hanc serpentium, & animalium varietatem, nisi hominum diuersitas significatur? In vno enim linteo, in vna Ecclesia, quatuor initiis, hoc est quatuor Euangelis sub-

nixa, nobiles & obscuro, diuites & pauperes continentur. Dixit igitur Dominus Petro: Occide, & manduca, hoc est, interfice eorum peccata, aufer eorum sanguinem, vti am definant se esse impios, eosque manduca, hoc est, tibi iunge, eos tibi incorporando. Vbi vides interfici impium verbo Dei, relinquere impietatem suam, & ad Dominum conuerti.

Habitabit lupus cum agno.) Gentium vocatio per Christum ex Iesse ortum facta insinuat, qui variis moribus homines fecit in vna eademque Ecclesia habitare. His prope verbis enarrat diuus Gregorius hunc locum in homilia sextadecima in Ezechielem, & recte quidem. Nam Christi doctrina, & Apostolorum prædicatione reges & priuati, diuites & pauperes, Iudæi & Gentiles, in vno ouili Ecclesiæ congregati sunt. Et qui antea tyranni erant, infideles, superbi, & elati, recepto Euangelio in Ecclesia cum humilibus & pauperibus commorantur. Et hoc est lupos cum agnis, & leones cum ouibus habitare. Id fuit figuratum in illa animalium varietate, quæ fuit diuo Petro in linteo ostensa, de qua paulo antea tractabam. quod multo antea fuerat adumbratum in animalium multitudine, quæ fuerant in Noë arca congregata, fuit enim arca illa Ecclesiæ imago, & figura apertissima. *Gen. 7.* Non igitur loquitur propheta de lupis & agnis, sed de his, qui per lupos & agnos *Luc. 10.* intelliguntur. Mitto vos, inquit Christus, sicut agnos inter lupos.

Et puer paruulus minabit eos.) Sensus est, Mutabunt homines feritatem, & immanitatem in temperantiam, & mansuetudinem: & pueris, hoc est Apostolis, præsulibus, cæterisque viris Apostolicis propter Deum obtemperabunt. Hæc sunt opera & fructus Euangelij. Quid mirabilius excogitari potest, quam totum mundum hominibus rudibus parere, eosque simplices, puerisque similes Christi nomen per omnes mundi regiones celebrare, & diaboli tyrannidem euertere?

Vitulus & ursus pascentur, simul requiescent catuli eorum: & leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab habere super foramina aspidis, & in cauerna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo: quia repleta est terra scientia Domini, sicut aqua maris operientis. In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur: & erit sepulchrum eius gloriosum. Et erit in die illa: Adiciet Dominus secundo manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, & ab Ægypto, & à Phethros, & ab Æthiopia, & ab Ælam, & à Sennaar, & ab Emath, & ab insulis maris. Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israhel, & dispersos Iuda colliget à quatuor plagis terræ.

Leo quasi bos comedet paleas.) Prosequitur opera Euangelij, vaticinans fore, vt tyranni immanitate læuantes mores mansuetorum bouum induerent. Potest hoc de cibis intelligi: Acti diceret: Tam principes & nobiles, quam obscuro & plebei cibos viles manducabunt. Quod hodie in religionibus approbatis impletum videmus.

Delectabitur infans ab habere super foramina aspidis.) Hoc est, homines simplices similes infantibus familiariter viuunt cum iis, qui antea cum aspidibus & regulis venenatis animalibus comparabantur: nec ab illis lædentur. Satis perspectum est homines in diuinis literis animalibus rationis expertibus comparari.

Non

Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo.) Hoc est, Qui antea pestiferis animalibus similes erant, recepta fide non nocebunt habitantibus in monte sancto, hoc est, in Ecclesia catholica: quia plena erit scientia Domini, perinde vt aquæ maris omnia tegunt. Per extentam maris superficiem voluit Propheta significare magnam Euangelij propagationem, & Christi doctrinam, eiusque nominis cognitionem, quæ omnes gentium oras peragravit.

Et erit in die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum, &c.) Sensus est. Eueniet in tempore illo, vt Gentes quarant Messiam, qui egredietur de radice Iesse. Qui stabit vt vexillum, ad quod populi congregabuntur, & sub quo Christiani pugnabunt, vt de dæmone, mundo, & carne, victoriam reportent. Ad hunc Messiam conuolabunt Gentes, ad eum preces fundent, & vota facient, vana idolorum superstitione repudiata. Aspicias quam aperte prædicta fuerit Gentium ad fidem Christi, veramque religionem veritatis ac pietatis plenissimam vocatio. Intelligi ita hunc locum asserit diuus Paulus in epistola ad Romanos. Et animaduerte. Non dicit: Videbitur, aut apparebit: sed Erit: vt ostendat Christum non phantastica imaginatione apparuisse, sed veram carnem realiter assumpsisse, à Iesse vero homine propagatam. Est enim Christus verus Deus & verus homo.

Erit sepulchrum eius gloriosum.) Vaticinatus est propheta de Christi admirabili natiuitate, & multis in medium interiectis mysteriis, nunc de eius sepulchro vaticinatur. Lege caput decimum nonum Euangelij diui Ioannis, & inuenies sepultum fuisse Christum à viris illustribus Iosepho ab Arimathæa, & Nicodemo afferente mixturam myrrhæ & aloës quasi libras centum. Qui acceperunt corpus Iesu, & ligatum linteis cum aromatibus, in nouo monumento honorifice sepelierunt. Voluit Christus gloriosam habere sepulturam, vt intelligeremus à morte incipere iustorum gloriam, vbi superbiorum & potentium gloria finitur. In sepulchro extinguitur & euanesceat potentia, in qua vani homines studio inanis laudis concitati gloriam constituunt, qui hominum cæcam, & falsam opinionem splendori virtutis anteponunt: & in sepulchro incipit piorum gloria, qui iustitiam & pietatem colentes ab hominibus improbis pro nihilo putabantur. Est enim legitime certantibus reposita in cælo corona victoriæ, & præmium illud amplissimum, quod nulla potest explicari oratione: de quo dicebat diuus Paulus in epistola secunda ad Timotheum: Bonum certamen certavi, cursum consummaui, fidem seruavi. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex. Potest hic locus Esaiæ sic explanari: Omnes sepulchrum Christi venerabuntur. Quod etiam nunc impletum cognoscimus. Cum enim sepulchrum Christi sit in medio hostium sui nominis situm, ab ipsis Turcis excolitur: & Gentes illæ immanitate barbaræ, superba, & truculentæ ad illud supplices ac venerantes accedunt: ibique cœnobium Christianorum esse permittunt, vbi viri religiosi diuina officia celebrantes, debitæque laudes Deo die ac nocte profoluentes, inter Christi hostes gloriam nominis Christiani amplificant. Potest præterea sumi sepulchrum pro ipsa morte Christi, quæ fuit absque dubio gloriosa. De qua dicebat idem Christus apud Ioannem: Pater venit hora, clarifica filium tuum: Et paulo post: Opus consummaui, quod dedisti mihi vt faciam: & nunc clarifica me tu Pater apud te metipsum, claritatem quam habui, priusquam mundus fieret apud te.

Adiciet Dominus secundo manum suam.) Sensus est, Primò conuertet Christus ad se nonnullos sua doctrina: secundo per Apostolos suos adiciet manum suam, vtetur potentia sua ad conuertendas eas reliquias Iudæorum, quæ à dæmonis potestate ereptæ salutem consequuntur. Non inquit omnes Iudæos esse seruandos, sed eorum reliquias. Qui epim ex illis crediderunt, comparatione infidelium merito reliquias appellantur: qua de reali locuti sumus. Locutus est pra

Propheta paulò ante de Gentium vocatione, nunc vaticinatur vocandas esse Iudæorum reliquias, quæ captivæ detinebantur ab Assyriis, Ægyptiis, cæterisque nationibus. Et quamvis hoc ad literam possit intelligi de Hebræis, quos Deus post captivitatem Babylonicam reduxit ad Iudæam, per eos tamen intuebatur Propheta eos, qui diuino præsidio adiuti, erant de captivitate peccati ad celestem libertatem reducendi.

Phetnos.) Sonat petram, per quam Arabia Petrea intelligitur. Alij dicunt esse Parthiam, Per Ælam, Sennaar, Hemath, intelligunt Medos, Sogdianos, Bactrianos, Babylonios, Chaldeos, Antiochiam, Ciliciam, Tauros, Armeniam. Per insulas maris intelligunt Græciam, & Occidentalem mundi plagam. Fortasse ex omnibus his regionibus venerunt nonnulli cum Nabuchodonosor ad Hierosolymam evertendam, & in omnes has oras ducti fuerunt nonnulli Iudæi captivi: quanquam maxima eorum pars fuerit in Chaldæam adducta. Postea verò iussu Cyri fuerunt Iudæi ex omnibus iis regionibus liberi dimissi, & Hierosolymam reducti. Ideò sequitur: Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel, & dispersos Iudæ colliget à quatuor plagis terræ. Ac si diceret: Per Cyrum eriget Deus vexillum, constituet edictum, vt dimittantur Iudæi: quò audito congregabuntur, & Hierosolymam reducentur. Sed hoc vexillum est crux Christi, cui adherentes qui dispersi erant, in vna fide & Ecclesia congregantur. Aspicias hic officium Dei esse congregare, quemadmodum demonis officium est dispergere & diuidere. Vnde regius vates canebat: Dicant qui redempti sunt à Domino, quos redemit de manu inimici, & de regionibus congregauit eos. Et in alio Psalmo: Dispersiones Israelis congregabit. Et Esaias: Et in brachio suo, congregabit eos. Et alio in Psalmo. Congrega nos de nationibus, vt confiteamur nomini tuo. Et apud Ezechielem Deus, Tollam, inquit, vos de gentibus. Et apud Matthæum: Quoties volui congregare vos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & nolui. Et diuus Ioannes: Vt congregaret, inquit, in vnum filios Dei, qui erant dispersi. Congregat autem Christus in vna Ecclesia, in vno corpore spirituali, in vna fide eos, qui & variis regionibus, & variis ritibus, & cultibus, dispersi erant. Ita enim ait Paulus: Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides. Vnde iusti viri quamvis inter se longissimo locorum intervallo distent, semper tamen sunt in Domino congregati. Cum Hebræi essent quondam in Ægypto Pharaoni seruitutes, voluit Deus eos congregare, & ad terram promissionis adducere. Quod audiens Pharaon exarsit, & grauiter tulit: præcepitque præfectis operum, ne darent paleas Hebræis vt antea ad conficiendos lateres. Volebat vt Hebræi dispergerentur ad colligendas paleas, & tamen eandem facerent laterum mensuram, quam faciebant quo tempore illis paleas dabatur. Et dispersus est populus, vt ait scriptura, in omnem terram Ægypti ad paleas colligendas. Quo tempore Deus eos volebat congregare, eos tunc Pharaon dispergere faciebat. Quando nos Deus vult vnire, tunc diabolus nos diuidere conatur. Et vide quorsum nos diuidat, nimirum ad colligendas paleas. Quid sunt res mundi, opes, & dignitates, nisi paleas? Dat diabolus operam vt dispergamur ad paleas quærendas, ad opera lutea & lateritia conficienda. Talia sunt peccatorum ædificia, ex paleis, terra, & lateribus constituta. Cum autem officium Dei sit congregare, diaboli verò dispergere, illi Deum hac in re imitantur, qui inimicos inter se odio dissidentes reconciliant, & congregant: contra verò illi diabolus sequuntur, qui inter fratres discordiam seminant. Non est enim ne exiguum quidem dissidium excitandum. Vt enim ex parua nubecula magna aliquando oritur procella, sic ex minima discordia grauissimæ aliquando rerum perturbationes, & turbulentissimæ tempestates concitantur: quemadmodum ex parua scintilla oritur aliquando ingens incendium, quo ampla ædificia flagrant, & penitus consumuntur.

Et

Et auferetur zelus Ephraim, & hostes Iudæ peribunt. D
Ephraim non emulabitur Iudam, & Iudas non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humeros Philisthiim per mare, simul prædabuntur filios Orientis. Idumæa & Moab præceptum manus eorum, & filij Ammon obedientes erunt. Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti, & leuabit manum suam super flumen in fortitudine spiritus sui: & percutiet eum in septem riuus, iia vt transeant per eum calceati. Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyriis: sicut fuit Israeli, in die illa qua ascendit de terra Ægypti.

Auferetur, &c.) Quo tempore Esaias hæc mandauit literis, hostili odio inter se Iudas & Ephraim dissidebant. Sed sensus est: Tempore Euangelicæ & spiritualis pacis illi, qui antea erant diuisi, & odio ac inuidia separati, in vna Ecclesia congregabuntur: quemadmodum Hebræi congregati sunt Hierosolymæ tempore Cyri, vbi nulla erat altercatio inter Iudam & Israel.

Volabunt in humeros Philisthiim per mare.) Qui congregati fuerint ex Iuda & Ephraim, hoc est, Apostoli, & viri apostolici in Christum credentes, in vna Ecclesia congregati, volabunt in humeros Palæstinorum præ desiderio prædicandi Euangelium. Primum annuntiabunt Christum Palæstinis maritimis, deinde veloci cursu pergent ad reliquas nationes, ad Syriam, Idumæam, Moabitidem, & Ammonitidem, ad prædicandam Christi fidem eiusque nomen celebrandum. Et doctrina sua prædabuntur filios Orientis, hoc est homines Orientales à demonis potestate eripiens. Quidam per Orientem intelligunt Syriam. Tu verò aduerte: Non dicit, Ibunt, sed volabunt. sic infra ait noster propheta capite sexagesimo: Qui sunt isti, qui vt nubes volant: Debent enim concionatores esse à terra eleuati, & ab amore humanarum rerum abstracti, & suspensi.

Idumæa & Moab præceptum manus eorum.) Hoc est, in Idumæam & Moab extendent manus suas. Vel sic: Idumæa & Moab eorum præcepta recipient. Vel ideò dicit, Præceptum manus eorum, quia Apostoli & voce & manibus præcepta dabant, hoc est, ore & opere, verbo & exemplo: per manus intelliguntur opera. Verba enim sine operibus, vt ait Nazianzenus, somnia quidem sunt.

Desolabit Dominus linguam maris Ægypti.) Sensus est: Veniet tempus, quo Dominus evertet Ægyptum, vt Iudæi, qui ibi detenti fuerint, possint liberè redire Hierosolymam. Per linguam maris Ægypti intelligit Nilum, quem ita Deus diuisit, vt possent Iudæi transire. Ita nonnulli cortici literæ adherentes hunc locum interpretantur. Existimo per linguam maris Ægypti intelligi scientiam doctrinæ secularis, quæ ob peccatorum tenebras in variis ac intolerabilibus erroribus versabatur. Ita hunc locum explanat diuus Gregorius libro trigesimo tertio Moralium. Est igitur sensus: Cum Idumæa, & Moab, & Ammon tradiderint manus suas Apostolis, atque Euangelicæ prædicationi obedierint, evertetur inanis illa ac falsa philosophia, quæ deorum multitudinem colebat, & summum bonum in rebus creatis contempto creatore collocabat. Evertetur impiorum lingua, qui similes mari Ægypti incerta, amarulenta, instabilia, superstitiosa, & sacrilega verba loquebantur. Potest hic locus habere hunc sensum: Quemadmodum in exitu Hebræorum de Ægypto ad Terram promissionis diuisum fuit mare, vt Hebræi possent liberè transire, sic Deus in exitu eorum qui mundum relinquunt, & ab spirituali Pharaone, hoc est à demonis potestate eripiuntur, vt ad veram illam ac sempiternam Terram promissionis per desertum, hoc est per varios casus, rerumque per-

Disfr 60.

ricula

ricula, & afflictionum ac laborum genera tendunt, diuider spiritualiter huius mundi mare, hoc est ea auferet impedimenta, quae eos possunt à beatitudinis ingressu remouere, & abstrahere. Aperiet illis viam, ducet eos ad coelestem patriam, ita ut nihil sit, quod possit eis viam impedire, si ipsi Deum sequentes ea ambulare voluerint. Potest ita etiam explanari: Christi Apostoli praeedicabunt Euangelium in toto terrarum orbe, & ne ipsum quidem mare poterit Euangelicam praedicationem impedire, nec Apostolis obistere, quin penetrent vniuersas mundi regiones, iuxta id quod dicitur in Psalmo: In omnem terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terrae verba eorum. Quae verba diuus Paulus ad Romanos scribens, ad Apostolorum praedicationem refert.

Psalm. 18.
Rom. 20.

Et leuabit manum suam super flumen. Eadem est sententia cum praecedenti. Quasi dicat: Discurret Euangelicus sermo, & ad populos ultimos perueniet: neque erit ullus fluuius qui hoc possit impedire. Id fuerat figuratum in Iordane, ubi ad transitum arcae Testamenti diuisus est mirabiliter fluuius, ut in libro Iosue est memoriae proditum. Significauit illud, nullas mundi afflictiones posse Euangelij praedicationi obistere, neque transitum electorum ad coelestem patriam impedire. Imò ipsa aqua, hoc est ipsa calamitates praebent iter ad veram promissionis beatitudinem. Quamuis enim videamus viros omnibus sapientiae opibus abundantes, & in omni virtutum genere praecellentes, expulsos patria vitam inopem & abiectam degere, & in maximis calamitatum angustiis, & periculis versari: non tamen existimare debemus, esse illis seclusum iter ad concilium caelorum: imò ipsa calamitas est apertissima via ad coelestem gloriam. Id volens diuus Iohannes in Apocalypsi significare, mandauit monimentis voces illas semper cogitandas, & memoria repetendas. Isti sunt, qui venerunt de tribulatione magna. Quibus vnus ex senioribus significauit, afflictionem magnam, viam esse ad splendidas illas & aeternas sedes mentium beatarum. Per hunc fluuium existimo intelligi Iordanem, ut alludat ad pristina maris Rubri & Iordanis miracula. Scio tamen esse nonnullos, qui per hunc fluuium intelligunt Euphratem, alios autem Nilum.

Ierem. 1.

Exod. 4.

Num. 21.

Iosue 3.

Annotationes ex Hebraeo in

CAPVT XI.

Egredietur virga de radice Iesse. Pro radice est in Hebraico. $\sqrt{13}$ gezaa, quae dictio significat radicem, truncum, & semen. Ideò vertit Pagninus. De semine Isai. Thargum habet: Egredietur rex de filiis Isai, & Christus de filiis filiorum eius crecet. Tam per virgam quam per florem Christum intelligit. Huic interpretationi fauet Ieremias primo capite, ubi Deum virgam vigilantem appellat. Huius imaginem gerebat virga illa Moyse in serpentem versa. Hic est serpens ille in deserto suspensus, ad quem Hebraei saucij respiciebant, ut sanitatem recuperarent. Num. 21. Aegyptij volentes Deum significare, pingebat virgam rectam, siue sceptrum cum oculo in summmitate, innuentes Deum esse iustum & rectum atque omnia videntem. Ergo hic per virgam Christus intelligitur.

Non secundum visionem oculorum iudicabit. Septuaginta habent: Non secundum gloriam iudicabit. Hoc est, non arroganter & superbe, sed mansuete & humiliter.

Erit sepulchrum eius gloriosum. In Hebraico est: Erit $\sqrt{13}$ menuchatho gloriosum. Significat hoc nomen requiem: & deriuatur à verbo $\sqrt{13}$, quod significat quiescere, ut in hoc eodem capite: Et requiescet super eum spiritus Domini. Hac ratione ductus vertit Pagninus: Erit requies eius in gloria. Septuaginta transferunt: Erit requies eius honor. Et quoniam in morte incipit requies iustorum, sumitur pro morte & pro sepulchro: quam significationem secutus est noster

noster interpretes. Potest hic locus ita explanari: Requies Christi, hoc est regnum eius quietum & tranquillum erit gloriosum.

Idumea & Moab praeceptum manus eorum. Pagninus conuertit: Edom & Moab missio manus eorum. Pro praecepto vertit missionem. Nomen Hebraicum est $\sqrt{13}$ à verbo $\sqrt{13}$ xalach, quod significat mittere, dimittere, extendere, praecipere. Est igitur sensus: Apostoli mittent vel extendent, manus suas ad Moabitas & Idumaeos, illis verbum Dei annuntiantes. Potest verti: Edom & Moab manus suas illis submittent. Quasi dicat: Idumaei & Moabitarum Apostolis parebunt.

Desolabit Dominus linguam maris Aegypti. Pro lingua in Hebraico est $\sqrt{13}$ lexon: quod nomen significat linguam, ut in Psalmo: Libera me Domine à labijs iniquis, & à lingua dolosa. significat etiam petram, aut saxum instar linguae. Significat praeterea limitarem lapidem, quem appellant, terminum agros diuidentem. Vnde capite quintodecimo Iosue ubi nostra versio habet: Initium eius à summmitate maris falsissimi, & à lingua eius, quae respicit meridiem. capitur ibi lingua pro termino, siue petra limitari, siue pro rupe, aut promontorio. Chaldaeus Paraphrastes vertit promontorium. Et quoniam rupem & scopulum significat, vertit hic Pagninus: Excidit Dominus scopulum maris Aegypti. Ac si diceret: Abstulit omne impedimentum, ut posset mare transire. Significat etiam virgam siue laminam. Vnde cap. 7. Iosue, ubi editio vulgata habet, Achan vsurpasse de anathemate Iericho regulam auream, poterat verti, laminam auream, vel virgam auream. Quidam verterunt: linguam auream: & ita legit Origenes. Iericho significat lunam, per quam mundus intelligitur, qui instabilis est, & mutabilis ut luna, modò plena modò vacua. Ille capit linguam Iericho, qui adharet falsae doctrinae, quae quamuis sit aurea, quamuis sit omnibus oratoriis ornamentis munita, tamē si falsa est, relinquenda est. Ita illum locum explanat Origenes homilia septima. Quae alia est lingua aurea Iericho, nisi Lutheri doctrina: quam si acceperis, & in tabernaculo tuo, hoc est in animo tuo posueris, peribis in aeternum, nec poteris veram terram promissionis vnquam ingredi. Iubet enim Iosue verus ille seruator noster, anathema esse omne aurum, quod in Iericho fuerit inuentum. Et quemadmodum apud Iosue significatur haereticorum dogma per linguam Iericho, ita hoc in loco Esaiæ per linguam maris Aegypti. Prædixit ergo Esaias fore, ut omnes haereses ruerent, & tandem delerentur, veritas autem staret, & fixa ac stabilis in Ecclesia 1. Tim. 2.

Catholica permaneret, quae est, Apostolo teste, columna & firmamentum veritatis. Multos annos durauit Arij haeresis, Manichaei, Pelagij, caeterorumque haereticorum: at euauerunt eorum dogmata,

fueruntque ab Ecclesia damnata & penitus extincta: quemadmodum erunt ea, quae Lutherus,

Bucerus, Caluinus, caeterique nostri temporis haeretici im-

pie conflauerunt

& excit-

runt.

*

M

Argu

Exo. 15.

Solebant Hebræi cum insigne aliquod bonum essent consecuti, erumpere in canticum laudis & gratulationis, illudque mandare monumentis, quemadmodum eos fecisse in exitu de Aegypto, quando mare Rubrum mirabiliter transferunt, diuina litera in libro Exodi testantur. Et quoniam diuinus vates superiore capite prædixerat liberationem Iudeorum à captiuitate Babylonica, quæ erat imago quedam & umbra liberationis à peccato per Christum, qui voluit suo sanguine luere nostra crimina, inducit hoc capite ciuitatem Dei gaudio exultantem, Deoque gratias agentem. Sed quæ hic continentur, non tam Hierosolyma, quam Ecclesia Catholica, cuius Hierosolyma imaginem gerebat, conueniunt.

CAPVT XII.

Exo. 15. a
Psal. 117. c.
& 101. b

A T dices in die illa: Confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi: conuersus est furor tuus, & consolatus es me. Ecce Deus saluator meus: fiducialiter agam, & non timebo, quia fortitudo mea, & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem. Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Et dicetis in die illa: Confitemini Domino, & inuocate nomen eius, notas facite in populis adinventiones eius. Mementote quoniam excelsum est nomen eius. Cantate Domino, quoniam magnifice fecit, annuntiate hoc in vniuersa terra. Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israel.

EXPLANATIO.

Et dices in illa die.) Nimirum tempore gratiæ: Verba sunt Prophetæ. Ea autem, quæ sequuntur sunt Ecclesiæ, quam ipse ita facit loquentem. Gratias tibi ago Domine, quoniam cum meritò me affligeres, mutato vultu me consolatus es. Misisti enim filium tuum, vt suo sanguine pro me fuso mea peccata deleteret. Merebar iram, sed sum misericordiam consecuta. Et quoniam Deus seruator meus est, in eo, non autem in idolis, spem meam collocabo. Aduerte. Non solum gratias agit pro liberatione, sed etiam pro calamitate. Vnde ait Iob: Beatus homo qui corripitur à Domino. Et Apostolus: Libenter gloriabor in infirmitatibus meis. Et in Psalmo dicitur: Letati sumus pro diebus, quibus nos humiliasti: annis, quibus vidimus mala. Et meritò quidem: nam nihil est ad veram laudem illustrius quam calamitas ipsa.

Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris.) Verba sunt Ecclesiæ suos alloquentis. Possunt tamen esse ipsius Prophetæ omnes exhortantis, vt tempore Messie haurirent gratiam de fontibus ipsius. Hæc est aqua illa, de qua ipse dicebat Samaritanæ, vt est apud diuum Ioannem: Qui biberit ex aqua, quam

ego dabo ei, non sitiet in æternum. Sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Et eodem capite eam aquam viuam appellat. Appellatur gratia aqua, primò, quia abluit & purificat, iuxta id quod est apud Ezechielem: Effundam super vos aquam mundam, & mundabimini. *Exec. 36. Psal. 1.* Secundò, quia germinare facit. Vnde, vir iustus ligno iuxta aquas plantato tempestiuorum fructuum copia exornato, à Propheta regio comparatur. Tertiò, quia sitim falsarum voluptatum extinguit, iuxta illud: Qui biberit ex hac aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Quartò, quia ignem concupiscentiæ restinguit, quæ, vt est apud Ecclesiasticum, quasi ignis exardescit. Dicitur autem aqua viuæ, quia hominem viuificat. Hæc est aqua quam Christus dat. Hic est fons ille paradisi in quatuor capita diuisus, ex eo enim habemus aquam puritatis, aquam sapientiæ, aquam gratiæ, aquam gloriæ. Hæ sunt aquæ, de quibus dicitur in Psalmo: Fluminis impetus letificat ciuitatem Dei. Impetus huius fluminis est influxus donorum celestium. Hæ sunt aquæ, quæ, vt dicitur in Canticis, impetu currunt de Libano. Ex illis hausierunt Apostoli veram erga Deum & homines dilectionem, martyres constantiam, virgines castitatem, & omnes denique viri sancti admirabilem mundi contemtionem. Qui biberit ex hac aqua, non ardentem cupiet huius mundi potentiam, non gloriam, non honores, non principatus, sed dicet cum Paulo: Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Et licet modò sitiat ad patriam aspirando, non tamen sitiet in æternum: satiabitur enim, vt dicitur in Psalmo, cum apparuerit gloria Dei. Cum enim è vinculis corporis liberatus in splendidissimam illam ac sempiternam patriam euolauerit, incredibili gaudio cumulatus erit. Hanc aquam nobis apud diuum Ioannem promittit iis verbis Deus noster: Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Vnde colliges datam gratiam venientibus ad Christum, & seipsos disponentibus, facienti enim quod in se est, Deus non denegat gratiam. Et Esaias, Omnes, inquit, sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite, & comedite. Et diuus Ioannes in Apocalypsi: Quis sitit, inquit, veniat, & qui vult, accipiat aquam vitæ gratiæ. Vbi aspicias gratiam gratis ac liberaliter dari. At nos hanc salutarem aquam, qua nobis Christus inuitat, & quam nobis gratis darum se esse promittit, contemnimus, & omni studio ac labore ad mundi cisternas recurrimus. Aquam pestiferam lethalemque labore emptam querimus, ad eamque inflammata auaritia traducimur: fontem autem illum gratiæ & vitæ, summum, & æternum, gratis oblatum, derelinquimus, & contemnimus. De mundi aqua scriptum legimus in Ieremias Lamentis: Aquam nostram pecunia bibimus, hoc est labore emimus. Aquam turbidam, & pestilentem, pecunia emptam concupiscimus, fontem verò vitæ pro nihilo putamus. Hanc nostram calamitatem & amentiam sentiebat pius ille ac sanctus vates Ieremias secundo capite suarum visionum ita dicens: Quid vis in via Aegypti, vt bibas aquam turbidam? Et quid tibi cum via Assyriorum, vt bibas aquam fluminis? Vide quia malum & amarum est, dereliquisse te Dominum Deum tuum. Et in eodem capite conqueritur Deus nostram amentiam & ingratitude iis verbis: Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ aquas continere non valent. Propereamus ergo ad fontem viuum, hauriamus aquas de fontibus saluatoris, vt ardore cupiditatum restincto in animi tranquillitate viuamus, & ad immortalitatem, & gloriam sempiternam aspiremus. Inueniemus in hoc fonte aquam salutarem, quæ vulneratis animis medeatur, ab erroribus abducat, & illud cum labore ad veram gloriam directum iter ostendet. Animaduerte. Non dixit Propheta: Haurietis aquam de fonte saluatoris, sed aquas de fontibus, vt significaret magnitudinem gratiæ, & donorum multitudinem, vt nos ad

simile

Eccle. 12.

admirabilem Dei magnificentiam, & incredibilem munerum largitatem excitaret. Nec dicit, Haurietis aquas de fluminibus Babylonis, aut Aegypti, sed de fontibus saluatoris. Neque est silentio praterendum verbum hoc, cum gaudio, nam de mundi cisternis sunt qui aquam hauriant, sed cum labore & afflictione. Rota enim haustorum siue modiolorum quibus ex cisterna siue puteo exhauritur aqua, cum labore mouetur, & cum illa in orbem moueatur, fieri non potest, ut modiolus rotæ semper pleni sint: cum enim quidam implentur, alij euacuuntur: nec possunt hi impleri nisi euacuatis illis, & qui modo pleni erant, circumuoluta rota euacuuntur: qui nunc sursum ascende-
debant, nunc deorsum descendunt. Talis est huius seculi vita. Id significabat sapientissimus ille Salomon, quando duodecimo capite Ecclesiastes hominum vitam cum rota super cisternam comparabat. Nam qui heri opibus circumfluebant, hodie omnium suarum diuitiarum naufragium faciunt. Et qui nuper in hominum catu celebrabantur, in quos oculi omnium coniciebantur, qui erant in honoris culmine collocati, versa rota vnus diei calamitate omnia illa ex letitia & voluptate in luctum atque lachrymas reciderunt. Et ea, quæ hi amiserant, alij adepti sunt: nam sine damno vnus diues alter effici non potest: quemadmodum nec in rota hi modiolus impleri possunt, nisi alij euacuentur. Et ob eam causam qui in hac rota sunt constituti nec quiescere, nec letari vnquam possunt. Nam qui in misero statu versantur, dolore conficiuntur, qui verò opibus & honoribus abundant, ea maxime desiderant, quibus circumfluunt, & non solum augendi cupiditate, sed etiam amittendi metu cruciantur. Constat igitur eos qui de mundi cisterna aquas exhauriunt, vehementer esse sollicitos, summisque laboribus & doloribus angere & premi, tam inopia laborantes, quam diuitiis affluentes. At viri pii & iusti ex perennibus, inexhaustis, iugiterque manantibus lesu fontibus aquas libenter letique exhauriunt. Nam non solum rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus exultant, sed etiam in medio ærumnarum versantes, rerum humanarum tolerantia, ceterarumque virtutum præsidio muniti, oblectatione perfunduntur. Hoc intuens animo Esaias aiebat: Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.

Et dicitis in illa die, confitemini Domino. In tempore illo omnes se inuicem incitabunt, ut repudiata idolorum superstitione, Deum laudent, & inuocent, ad eumque vota faciant. Aspiciet hic Christianorum esse alios ad virtutem cohortari. Capitur hic confiteri pro laudare.

Natus facite in populis adinventiones eius. Hoc est, Annuntiate & prædicate in vniuerso orbe terrarum Christi opera & consilia, & quemadmodum hominum genus ab hoste defenderit, & viam aperuerit ad vitam beatam & immortalem. Ideo subiungit: Cantate Domino, quoniam magnificè fecit. Annuntiate hoc in vniuersa terra.

Exultet & lauda habitatio Sion, qui magnus in medio tui sanctus Israel. Verba sunt Prophetæ Ecclesiam alloquentis. Exurge in vocem plenam laudis, & lætæ cuparis. Quoniam in medio tui est, te ipsam regit, & gubernat magnus ille Christus, qui est sanctificator Israelis. Illud est aduertendum non dixisse vati: Quoniam magnus in te sanctus Israel, sed quoniam magnus in medio tui. Ac si diceret: Ille qui paruulus nasceretur, in obscura patria nutrieretur obsecutus ad multitudinis imperitæ opinionem ortus natalibus, qui repudiato humano fastu formam serui accipiet, vitamque inopem ab omni seculi apparatu moderator. Sed versabitur in medio tui factus homo, ut omnem errorem depellat, & cœlesti doctrina, virtutis & sanctitatis exemplo, omnem caliginem homi-

hominum animis obfusam discutiat, & ad beatissimas ac sempiternas sedes viam ostendat. Aspiciet igitur Christum in medio inueniri. Nam quemadmodum sol *simile* est in medio planetarum constitutus, mediâque regionem obtinet tanquam dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, tam admirabili & magnitudine & splendore, ut cuncta luce sua lustret & compleat: sic sol ille iustitiæ Christus Deus noster voluit in medio hominum apparere, ut hominum mentes erroribus implicatas, tenebrisque circumfusas illustraret. Et ut esset, quemadmodum in libro Ecclesiastici scriptum legimus, quasi stella matutina in medio nebulae. *Eccle. 50.* Secundò stetit in medio quasi mediator ad reconciliandum. Et ob eam causam cum diuus Paulus reconciliatorem Dei & hominum appellat. Quod *2. Cor. 5.* volens significare diuus Ioannes, Venit, inquit, Iesus, & stetit in medio, & dicit *Ioan. 20.* discipulis suis: Pax vobis. Tertiò stetit in medio, ut omnes eum viderent, & ut ostenderet se omnibus æquè adesse, non minus pauperibus quam diuitibus, Gentibus quam Iudæis, non enim acceptor est personarum Deus, ut in decimo capite Actorum, & multis aliis in locis diuinæ literæ commemorant. Tu verò si Christum imitari voles, extrema fuge, media sectare: quoniam in medio consistit virtus. Et quamuis hoc omnibus conueniat, ad eos tamen maxime pertinere existimo, quibus est demandata cura regendi. Vnicum in vrbe horologium debet esse in medio collocatum, ut possit ab omnibus audiri. Nam si in extremo sit vrbs, illis solum proderit, quos iuxta se habuerit. Cum autem princeps sit horologium, quo populus gubernatur, debet esse in medio positus, ut ab omnibus communicetur. Ut enim fons ille est magnopere laudabilis, qui non in angulo, sed in medio plateæ collocatus ab omnibus circumquaque participatur, sic princeps ille, qui in medio steterit, qui æquitatem, iustitiæ fundamentum, pacisque conseruatricem coluerit, celebritatem sermonis hominum merito consequetur, nomen suum æternitati commendabit, & quod præstantius est, ad cœlestem æternamque beatitudinem tandem perueniet. Centrum nisi in medio *tertia si-* sphaeræ esse non potest: ab eo enim ad circumferentiam omnes lineæ ductæ *militudo.* sunt æquales. Quid est respublica nisi sphaera? Quid est populus nisi circumferentia? Quid est princeps nisi centrum in sphaeræ medio constitutum, à quo omnes iustitiæ actiones debent erga populi circumferentiam in mediocritate & æquabilitate consistere? Nihil est quod magis violet ius humanæ societatis, regnumque labefactet & scindat, quam principis aut præfulis inæqualitas, & nimis affectus. Hinc oriuntur discordiæ, seditiones, & tempestates. Quare oportet attendere principem, ne dum suis affectibus obtemperat, perniciem reipublicæ molitur. Socrates, ut refert Xenophon in libro de eius dictis & factis, ait debere principem magnopere vitare reipublicæ dissensionem. Non enim, ut ipse ibi ait, eligitur, ut sibi ipsi morem gerat, suisque pareat affectibus, sed ut per ipsum, qui cum elegerunt, in felicitate degant. Viuent autem felicitate, si princeps æquabilitatem seruauerit, fueritque instar centri in medio constitutus.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XII.

Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris. Pro Salvatore est in Hebraico *נַיִשׁוּחַ* haixuah. Particula, ha, est articulus habens hoc in loco suam emphasim. Dictio iexuah significat saluatorem & salutem. Et ob eam causam Pagninus vertit: De fontibus salutis. Et capite quadragesimonono huius Prophetæ, ubi est in Hebraico idem vocabulum, vertit interpret noster: In die salutis. Vocat enim Esaias tempus Christi diem salutis. Quamquam

poterat locus ille ita recte verti: In tempore Saluatoris. Christus enim in literis diuinis appellatur Saluator, salus, & salutare. Appellari Saluatorem indicat eius nomen יְשׁוּעָה Iexua. Dixit enim Angelus Ioseph viro Mariae sanctissimae, vt est apud Matthaeum capite primo: Vocabis nomen eius יְשׁוּעָה, pro quo interpres Graecus posuit hoc nomen Ἰησους: Latinus vero, Iesus. Afferunt enim graues authores diuum Matthaeum literis Hebraicis Euangelium suum scripsisse: & Diuus Hieronymus se illud ab Euangelista Hebraice scriptum oculis suis aspexisse testatur. Et hoc idem nomen יְשׁוּעָה est in titulo crucis scriptum, qui Hierosolyma Romam adductus, fuit positus in templo sanctae crucis in Ierusalem, vbi hodie custoditur, & ostenditur, & ibi ego eum vidi, & manibus tenui. Quamquam ob temporis vetustatem eum non integrè legere potuerim. Volens autem Angelus ostendere hoc nomen significare Saluatorem, subdidit statim: Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Dauid alloquens Christum dicebat in Psalmo: Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus saluator meus. Et in alio vocat eum salutem ita dicens: Dominus illuminatio mea, & salus mea, quem timebo? Et Esaias in hoc nostro capite eum saluatorem & salutem vocat. Ecce Deus saluator meus, fiducialiter agam. Et paulò post: Et factus est mihi in salutem. Appellari autem salutare indicat Propheta dicens: Quis dabit ex Sion salutare Israel? Hinc illa ardentis desiderij precatio: Ostende nobis Domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. Hoc est salutare illud, de quo dicebat alio in loco noster Esaias: Et videbit omnis caro salutare Dei. Ita enim iuxta Septuaginta interpretum sententiam locum illum citat diuus Luc. 3. Lucas, pro quo communis versio habet: Et videbit omnis caro pariter quòd os Domini locutum est. Hoc intelligens iustus Simeon pias illas, charitatissimae, que plenas voces emisit: Nunc dimittis seruum tuum Domine secundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod paraisti ante faciem omnium populorum. Est quidem Christus saluator, qui nos saluos fecit: est salutare, quia sese obtulit pro nobis seipsum in cruce immolans, vt facinora impia nostra suo purissimo sanguine deleteret. Est igitur medicus, & medicina, & ipsa salus nostra, animarum nostrarum felicitas, & summum atque sempiternum bonum. Hoc fuerat in Ioseph quondam adumbratum, qui cum terram ab imminente famis excidio liberaret, fuit saluator mundi appellatus, vt capite quadragesimoprimo Genesis scriptura commemorat. Etiam enim dicunt nonnulli verba haec, quae ibi scripta sunt, יִשְׁפָּחַן פָּאֲנֵחָה isaphnath paaneha, arcanorum repertorem significare, tamen non rectè meo quidem iudicio iudicant. Nam haec verba non sunt Hebraica, sed Aegyptia, & vt author est diuus Hieronymus in quaestionibus Hebraicis, mundi saluatorem significant. Cum Ioseph fratres suos quæreretur, fuit ab eis venditus, & postea mundi saluator vocatus. Quae potest esse apertior Christi figura? Quis est hic, qui nos quærens fuit venditus, & crudelissimis contumeliis affectus, nosque suo sanguine redemit, nisi Christus, noster verus saluator & redemptor, qui nos à mortu antiqui serpentis eripuit? Hunc post Adami peccatum promisit Deus esse demonis caput contriturum, vt in tertio capite Genesis litera diuinæ significant. Nec audiendi sunt Iudaei, qui verba illa ad Christum referri impudenter negant. Nam Hierosolymitana paraphrasis, quam ipsi magnopere venerantur, hunc locum de Christo interpretatur. Vbi enim nostra versio habet: Et ipsa conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo eius, habet illa in hunc modum: Et erit, quando filij mulieris operam dabunt legi, & fecerint praecepta, tunc studebunt conterere tibi caput, & occident te. Cum verò praecepta legis dereliquerint, nec praecepta seruauerint, tu operam dabis, vt mordeas eos in calcaneis eorum, & ita noceas eis. At filij mulieris ha-

ris habebunt remedium, tibi vero serpenti nullum remedium erit. futurum est enim, vt amoueant morsum, qui factus est, in calcaneo, in fine dierum, in diebus regis Messiae. Haec in Thargo Hierosolymitano. Vbi vides salutem & redemptionem fuisse ad Christi tempus expectandam, qui est salutare, & saluator noster. Hunc desiderabat egregius ille patriarcha Iacob, quando ad exitum vitae vocatus dicebat: Salutare tuum expectabo Domine. Vbi Thargum Hierosolymitanum ita habet: Dixit pater noster Iacob: Non expecto redemptionem Gedeonis filij loas, quae est salus temporalis, neque redemptionem Samtonis, quae est salus transitoria: Sed expecto redemptionem Christi siue Messiae filij Dauid. Haetenus Thargum. Hic Saluator, quem Deus statim post primorum parentum nostrorum peccatum promisit, cuius Ioseph imaginem gessit, quem patriarcha Iacob venturum in nouissimis diebus expectabat, est Christus Deus noster, quem Habacue propheta capite tertio Iesum, hoc est Saluatorem, Dominum atque Deum appellat, dicens: Ego autem in Domino gaudebo, & exultabo in Deo Iesu meo. De eo ait in hunc modum Zacharias: Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem. Ecce rex tuus veniet tibi iustus & Saluator ipse pauper. Quem locum Matthaeus & Ioannes de Christo interpretantur. Eodem modo Esaias, Rorate, inquit, cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet Saluatorem. Lege diuinam scripturam, reuolue sanctorum vatum oracula & vaticinia, & inuenies Messiam Saluatorem appellatum. Diuus Augustinus libro decimo octauo ciuitatis Dei capite trigesimo tertio asserit se vidisse librum Graecè conscriptum antiquae cuiusdam sibyllae tali ordine & artificio, vt literae, quae erant in carminum capitibus, haec verba continerent: Iesus Christus Dei filius Saluator. Colliges ex his omnibus, Christum esse salutare, salutem, & saluatorem, de quo hic ait Esaias: Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Poteris per has aquas baptismum intelligere, iuxta quas famulus Abrahami inuenit Rebecam sponsam Isaac, Ecclesiae imaginem gerentem, quae, vt verbis vtat Augustini, nisi ad aquam baptismatis venisset, Christo sociata non esset.

M 4 Argu

Argumentum capitis XIII.

Vaticinatus fuerat propheta multis in locis esse luctuosissimas atque acerbissimas strages Iudeorum populo à Chaldeis inferendas. Nunc pradicat calamitatem & euersionem Babylonis imminuentem, quos Cyrus Persarum rex bello superauit, & in seruitutem miserrimam adduxit. Voluit Deus ut non solum Esaias, sed alij etiam vates Babyloniorum excidium, eorumque imperij florentissimi vastitatem pradicarent, ut viri iusti letarentur. Afficiuntur enim gaudio viri virtute pradi, videntes homines flagitiosos penas suorum facinorum persolvere: non quod insultent eorum ærumnis, sed quod aspiciant gloriam Deilaudibus celebrari, impiosque homines à sceleribus deterri. Et ut ostenderet rerum humanarum varietatem, imbecillitatem, & inconstantiam, ne illis unquam fidamus, sed animum virtutum ornamentis excolentes, diuinis opibus locupletantes, omnem nostram fiduciam in diuino presidio collocemus.

CAPUT XIII.

A Nus Babylonis, quod vidit Esaias filius Amos. Super montem caliginosum leuate signum, exaltate vocem, leuate manum, & ingrediantur portas duces. Ego mandavi sanctificatis meis, & vocavi fortes meos in ira mea, exultantes in gloria mea. Vox multitudinis in montibus quasi populorum frequentium. Vox sonitus regum, Gentium congregatarum. Dominus exercituum precepit militie belli, venientibus de terra procul, à summitate cæli Dominus, & vasa furoris eius, ut disperdat omnem terram. Ululate, quia prope est dies Domini, quia vastitas à Domino veniet. Propter hoc omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis contabescet, & conteretur. Torsiones & dolores tenebunt, quasi parturiens dolebit unusquisque ad proximum suum stupebit: facies combusta, & ul-
Nabii. 2. c. tus eorum. Ecce dies Domini veniet crudelis, & indignationis plenus, & ira, furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, & peccatores eius conterendos de ea: quoniam stella cæli, & splendor earum non expandent lumen suum. Obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo. Et visitabo super orbis mala, & contra impios iniquitatem eorum, & quiescere faciam superbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo. Preciosior erit vir auro: homo mundo obri-
Luc. 21. e. do obri-
Exe. 32. b. Ios. 2. c. Mat. 24. c. Mar. 13. c. Luc. 21. e.

Expla

EXPLANATIO.

Onus Babylonis quod vidit Esaias filius Amos. Hoc est sequitur vaticinium Esaiæ annuntians calamitatem Babylonis. Prophetia quæ afflictionem pradicat, onus appellatur: hic autem pradicatur imperij Babyloniorum excidium. Babylon fuit principium regni Nemrod, ut in libro Genesis scriptum legimus. Gen. 10. Cum enim Babylon sit idem quod confusio, non poterat non esse primi regni caput & principium: regnandi nanque appetitus omnia confundit. Satis est enim perspectum & exploratum, eò adduci plerisque, ut eos ordinis atque iustitiæ capiat obliuio, cum in regnorum, honorum, atque potentie cupiditatem inciderint. Appellata est hæc vrbs primò Babel ob linguarum confusio-
fionem. Sermo nanque eorum, qui turrim edificabant, confusus est, & in varia linguarum genera distractus. Postea fuit ciuitas illa celeberrima, caput totius Chaldaeæ, & opibus, rerumque gestarum gloria florentissima. Huius rex Nabuchodonosor obsedit Hierosolymam, & tandem vicit. Cum autem Sedechias iniquus Iudeorum rex se in fugam coniceret, comprehensus est ab exercitu Chaldaeorum, & adductus ad Babylonis regem, qui ei oculos abstulit, eumque catenis alitricum abduxit Babylonem, vbi habitabat, sed eam non videbat. Omnes enim qui scelere & maleficio pascuntur, à diabolo obsecantur, & peccatorum catenis vincti relicta Hierosolyma Babylonem transferuntur, à visione pacis à mundi confusionem traducti. Cum autem sint in medio mundi, ipsum mundum nequaquam vident. Si enim homines flagitiosi, scelerumque maculis contaminati mundi vanitates, dolos, labores, & ærumnas aspicerent, fieri non posset, quin ab eo discederent, & in pacis ac tranquillitatis visionem se conferrent, ut illustrem nominis claritatem, gloriamque sempiternam consequerentur. Euerit ergo Babylon Hierosolymam. Sed postea ipsa Babylon fuit à Persis & Medis eversa, eiusque imperium labefactum, & penitus conuulsum. Hanc Babyloniorum afflictionem ait Esaias se oculis aspexisse. Sed intelligamus hoc. Nonne tu sancte vates eras Hierosolymæ, cum hæc intueri asserebas, literisque consignata mandabas monimentis? Qui igitur fieri poterat, ut videres pondus Babylonis, tam ingenti spatio à Hierosolyma distantis? Si diceret Babylonios suæ ciuitatis pondus aspiceret, nulla videretur esse dubitatio. Sed tu asseueranter affirmas te, qui Hierosolymæ habitabas, onus Babylonis aspexisse. Sed si velimus alta mente perpendere, & ad veritatem reuocare rationem, videbimus apertissimè non solum Esaiam, sed omnes Hierosolymam colentes pondus Babylonis intueri. Quid admiramur? Imò Babylonij ipsius Babylonis pondus nequaquam vident, sed solum illi qui Hierosolymæ morantur. Quid per Babylonem nisi mundus, quid per Hierosolymam nisi animi securitas & quies significatur? Solum illi qui mentis tranquillitate gaudent, qui sunt in visione pacis, hoc enim sonat Ierusalem, qui in Sione, hoc est, in sublimi contemplationis specula sunt constituti, qui humana contemnunt, & ad ecclesia ardentem aspirant, vident mundi pondus, laborem, & calamitatem. Ut enim oculus cor-
simile. poris videre non potest, nisi sit interiecta aliqua distantia inter ipsum & obiectum, ita illi qui in mundo sunt, ipsum mundum non vident, quoniam nulum est inter eos, & mundum interuallum. At qui extra mundum sunt, ipsum, ipsiusque labores, & calamitates facile contemplantur. Qui aquam ex
simile. alto quodam puteo haurit, eius pondus non sentit, quandiu hydria sue lebes ex imo putei per aquam eleuatur, cum autem est extra aquam, eius onus sentit, qui plenum lebetem vsque ad summitatem pertrahit. Itaque non sentitur pondus aquæ, dum est intra aquam. Sic non perspicitur pondus mundi intra mundum. Exi à mundo, & eius graues & intolerabiles labores perspicias. Qui

Qui Hierosolymæ habitabant, Babylonis miseras intuebantur: ipsi verò Babylonij non miseras, sed mundi gloriam respiciebant. Nabuchodonosor vidit in somniis statuam sublimem, quæ mundi gloriam significabat, ut est apud Daniel. 2. lem prophetam. Perpende obsecro. Qui Babylonem colunt non eius laborem, sed eius gloriam considerant. Sed ea gloria inanis est, & fallax, neque gloriæ quicquam habet, præter nomen & imaginem. Et ob eam causam non dicitur rex Babylonis gloriam, sed gloriæ statuam, aut simulachrum, siue figuram vidisse. Id significare volens diuus Paulus, Præterit, inquit, figura huius mundi. 1. Cor. 7. Non dicit: Præterit substantia huius mundi, sed figura. Mundi enim opes, gloria, potentia, & cætera alia huiusmodi non res, sed rerum figuræ appellanda sunt. Illud est præterea considerandum, regem Babylonis, dum vigilaret, eam statuam non vidisse, sed somniantem. At Esaias somno solutus, & acriter vigilans, onus Babylonis aspexit. Ex quo colliges eos qui mundi gloriam vident, & appetunt, esse ætissimo somno sepultos: deberetque talem visionem somnium potius appellari, quàm visionem: eos verò qui mundi vanitates, dolos, miseras, labores, & ærumnas contemplantur, promptè vigilare, & claris atque apertis oculis intueri.

Super montem caliginosum leuate signum.) Per montem caliginosum intelligit Babylonem. Ieremias ait: Leuate signum super muros Babylonis. Vbi hanc eius euerfionem vaticinatur. Appellatur Babylon mons, non quòd in monte sita sit, sed ob eius superbiam & elationem. Erat enim hæc vrbs in ingenti planitie sita, ut ait Strabo libro 16. & Herodotus libro primo, forma quadrata, magnitudine incredibili, murorum crassitudine & celsitudine admirabili, usque adeò celebris, ut sit appellata miraculum mundi, ut multi referunt authores, & inter ea, quæ veteres scriptores mundi mirabilia appellauerunt, primum locum obtinuerit. Fuisse autem conditam à Semiramide asserit Strabo, & Diodorus Siculus, & Solinus, cuius ad literam hæc sunt verba: Chaldaæ gentis caput Babylon est, à Semiramide condita, tam nobilis, ut propter eam & Assyrii, & Mesopotamij in Babyloniam nomen transferint. Esaias appellat eam hoc in loco montem caliginosum, & tenebris circumfufum, propter eius nefaria facinora. Vel ob eam causam caliginosa dicitur, quia cum esset in loco campetri sita, & Euphratis magni fluij aquis rigata & circumdata, nebulis plerumque, & nubibus obscurabatur. Vel fortasse alludit ad finem incendij quo aliquibus in partibus flagrauit. Est ergo sensus: Leuate vexillum vos o Persæ & Medi. Congregate exercitum contra Babylonem. Extollite vocem ad milites congregandos. Leuate manum, eos hoc signo vocantes. Fieri enim solet militum vocatio vexillo, & voce, & elevatione manuum. Vel leuate signum, hoc est, figite vexillum vestrum in pinnis murorum Babylonis, quemadmodum solent facere victores expugnatæ urbis. Potest hoc spiritualiter ita explanari: Vos o Apostoli mei, & viri Apostolici conspirate contra Babylonem, pugnate contra mundum, eum vincite, & expugnate: est enim mundus mons caliginosus, ubi nulla est humilitas, nulla lux, sed omnia superbia, & tenebris cooperta. Extollite signum, hoc est, erigite vexillum crucis, extollite vocem, prædicate Euangelium, leuate manum, hoc est opus, non solum verbis sed etiam operibus docentes. Hoc signum crucis dixerat propheta capite vndecimo leuandum esse in nationes à Christo ad Israelis profugos congregandos.

Et ingrediantur portas duces.) Hoc est principes & optimates Medorum intrent Babylonis portas. De iis dicitur paulò post: Ecce ego suscitabo super eos Medos. Vocat eos Dominus sanctificatos, quia illis tanquam suæ iustitiæ ministris Babylonios euertebat. Chaldaus Paraphrastes pro sanctificatis habet præparatos. Ita per Ieremiam ipsum Nabuchodonosorem appellat Deus

seruum

seruum suum, quia eo tanquam seruo præuaricatricem Hierosolymam debebat. Dicens autem, Fortes meos, & exultantes in gloria mea, ostendit eos non suis viribus, sed Dei potentia tam munitum regnum delevisse. Spiritualliter per duces intellige Apostolos, per euerfionem Babylonis euerfionem peccati. Fuit enim mundus Apostolorum prædicatione labefactus & victus, hoc est infidelitas deleta & conuersa. Id fuerat antea in Iericho adumbratum, cuius muri ad sonitum tubarum corruerunt. Iericho, quæ sonat lunam, mundus est, modò crescens modò decrescens, modò plenus modò vacuus, ubi nulla est firmitas, nulla securitas, nulla constantia: sed qui modò eclipsim patiebatur, statim fulget splendore: & qui nunc splendebat, radiisque micabat, subito obscuratur, & in caligine prosternitur. Quid est ad turbam sonum euerfionem Iericho, & ruere eius muros, & altissima moenia, nisi Apostolorum prædicatione huius mundi elationem, & superbiam labefactari, & funditus euelli?

Vox multitudinis in montibus.) Verba sunt Prophetæ quasi dicentis: Videor mihi audire strepitum, & clamorem exercitus in montibus. Venient Persæ & Medi magnas copias ferentes ad excidium Babylonis inferendum. Et quia Deus propter Babyloniorum scelera sic volebat, ait Propheta, præcepisse Dominum exercituum militiæ belli, hoc est militibus, ut euerterent Babylonem, militibus, inquit, venientibus de terra procul, à summitate cæli, hoc est, à regionibus usque adeò remotis, ut videantur cælum attingere. Vel per summitatem cæli polos intelligit, arcticum & antarcticum. Ac si dicat: venient Gentes à finibus mundi, ab illis vltimis terrarum oris, quæ sub cæli verticibus vitam degunt.

Dominus & vasa furoris eius.) Hoc est, Veniet ad vastandam Chaldaeam Dominus afferens milites, qui sunt instrumenta indignationis eius, quibus ipse impios punit. Aspicias hinc iniquos homines esse aliquando diuinæ iustitiæ ministros.

Ut disperdat omnem terram.) Subaudi Babylonis. Quidam hoc etiam existimant posse ad diem iudicij referri.

Plurate quia propè est dies Domini.) Alloquitur Chaldaeos, ut clament, & vim fundant lachrymarum, suam calamitatem deplorantes, neque de ea dubitent, cum Deus eos vastaturus adueniat. Potest etiam hoc ad vltimum iudicium referri.

Propter hoc omnes manus dissoluentur.) Tantus erit Babyloniorum metus, & paupor, ut eorum manus reddantur flaccidæ, & tremenres, & animus languescat, & debilitetur, & penitus frangatur. Prementur dolore instar parturientium, tenebitque eos paupor stupidos & trepidantes.

Facies combustæ vultus eorum.) Hoc est, præ pudore erunt usque adeò rubentes, ut comburi videantur. Vel fortasse tali morte sunt interfecti. Potest verti: Facies rubentes ut flamma vultus eorum. Quod priori fauet expositioni.

Ecce dies Domini crudelis.) Crudele vocatur tempus excidij Babyloniorum, quia eo voluit Deus iram suam in Chaldaeos significare.

Quoniam stella cæli, & splendor earum non expandent lumen suum.) Id est, Erit tempus illud tristissimum. Nam tanta erit Babyloniorum clades & calamitas, ut præ doloris & timoris magnitudine omnia illis obscura usque adeò videantur, ut sol censeatur occultare suum fulgorem, & luna suam negare claritatem. Solet sacra scriptura tempus magnæ afflictionis tenebrosum appellare, ut apud Iosephum videre licet capite tertio, & apud Matthæum vigesimo quarto, & aliis in locis. Vel per stellas principes & magnates Babylonis intelligit, & per solem obtenebratum in ortu suo regem Babylonis significat,

Iosue 6.

Iosue 3.

Matth. 24.

gnificat, qui in ortu suo, hoc est, dum celebraret diem natalem suum, præ nimio dolore obstupit, videns manum in pariete scribentem, ut est apud Daniele *Dan. 5.* capite quinto.

Preciosior erit vir auro, & homo mundo obrizo.) Sensus est: In prælio illo & euer-
sione Babylonis, nulli Chaldaeo parcent milites Medorum & Persarum, quan-
quam pro eius redemptione aurum & multum & preciosum offeratur. Vel sic
In illa Chaldaeorum vastitate tanta erit occisorum multitudo, ut qui remanserint
rari videantur. Preciosum enim dicitur quod rarum est. sic in libro primo Regum
1. Reg. 3. scriptum legimus: Sermo Domini erat preciosus in diebus illis: hoc est rarus.
Obrizon est aurum purgatum & optimum.

Super hoc cælum turbabo, & mouebitur terra de loco suo
propter indignationem Domini exercituum, & propter diem ire
furoris eius. Erit quasi damula fugiens, & quasi ovis, & non
erit qui congreget. Unusquisque ad populum suum conuertetur,
& singuli ad terram suam fugient. Omnis qui inuentus fuerit
occidetur: & omnis qui superuenerit cadet in gladio. Infantes
eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, &
uxores eorum violabuntur. Ecce ego suscitabo super eos Medos,
qui argentum non querant, neque aurum, velint, sed sagit-
tis paruulos interficiant, & lactantibus uteris non miserean-
tur, & super filios non parcat oculus illorum. Et erit Babylon
Gen. 19. e illa gloriosa in regnis, incluta in superbia Chaldaeorum, sicut
Iere. 50. f subuertit Dominus Sodomam, & Gomorrhā. Non habitabi-
Ezec. 16. f tur usque in finem, & non fundabitur usque ad generationem
Osee 11. c & generationem: nec ponet ibi tentoria Arabs, nec pastores re-
Amos 4. d quiescent ibi. Sed requiescent ibi bestiae: & replebuntur domus
eorum draconibus. Et habitabunt ibi struthiones, & pilosi salta-
bunt ibi: & respondebunt ibi ulula in adibus eius, & sirenes in
delubris voluptatis. Propè est ut veniat tempus eius, & dies eius
non elongabuntur.

Super hoc cælum turbabo, & mouebitur terra de loco suo.) Tantus erit Ba-
byloniorum terror, & dolor, ut cælum illis turbari videatur, terraque è suo
loco dimoueri. Vtitur vates hac verborum exornatione ad vim ac impetum
iræ diuinæ amplificandum, quemadmodum capite quinto dixerat fuisse mon-
Supr. 5. tes conturbatos. Hac superlacione significauit Dauid psalmo decimo septimo
Psalm. 17. furorem vehementem, quo Deus impios vlciscitur, bonos verò tuetur. Com-
mota est, inquiens, & contremuit terra, fundamenta montium conturbata
sunt, & commota sunt. quoniam iratus est eis. Vel intellige reuera hæc ita
euenisse in Babylonis euerfione. Fieri enim potuit, ut cælum tonitruis & ful-
minibus moueretur, & imbris densissimis, procellis, & fulguribus omnia
concuterentur, & terrarum sola essent horribili terramotu vehementer con-
quassata: ut qui creatorem suum offenderant, res creatas aduersus seiplos
sentirent. Equum enim est, ut creaturæ iam sui creatoris suo modo cognos-
cere

scere testentur, in eiusque contemptores irruant, & impetum faciant. Infans
est & insipiens, qui offendens creatorem fudit creaturis. Armatur enim eas Deus
ad vitionem inimicorum, ut in libro Sapientie diuinæ literæ testantur. Et pu-
gnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Id significare voluit Moyses *Sapient. 5.*
Gen. 5. dicens: In principio creauit Deus cælum & terram. Ibi enim hoc nomen Elo-
him apposuit, quod significat Deum ut iudicem & vltorem, ac si diceret: Ipse
qui res creatas produxit, iudex est & vindex, qui si illis fueritis intemperanter
abusi, ipsis creaturis vos puniet & vlciscetur. Quod erit sine dubio in tempo-
re extremi iudicii, quando elementa, quæ ut homini seruirent, creata fue-
runt, videntia hominum scelera & facinora, eorumque aduersus Deum nefa-
rias iniurias, inferent ipsis hominibus terribilissimum ac crudelissimum bellum:
insurgent aduersus eos, iniurias, quibus suum creatorem lacerauerant, vindican-
tes. Hoc declarauit apertissime Christus apud Lucam dicens: Erunt signa in so-
le, & luna, & stellis, & in terris pressura gentium. Quod etiam Matthæus & Mar-
cus literis mandarunt. *Luc. 21.*
Matt. 24.
Mar. 13.

Et erit quasi damula fugiens.) Milites externi, quos Babylonij congregauerant
& conduxerant, & negotiatores & peregrini qui tempore euerfionis fuerint
apud Babylonios inuenti, fugient à conspectu Medorum & Persarum, veluti fu-
gere solet damula, aut caprea agitata à venatoribus, & tanquam ovis à facie lupi.
Non habebunt ducem, quem sequantur, qui eos colligat, & instruat, sed unus-
quisque mandabit se fugæ, & ad patriam suam tendere conabitur. Qui non fuge-
rit, occidetur: & qui voluerit reuerti ex fuga, aut resistere, telis se hostium obii-
ciet, & vita priuabitur.

Infantes eorum allidentur.) Id fuerat iam Dauid vaticinatus dicens in Psal-
mo: Filia Babylonis misera, Beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, *Psalm. 136.*
quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad pre-
tram. Prædicat enim in eo Psalmo diuinus vates hanc Babylonis euerfionem
per Cytum.

Ecce ego suscitabo super eos Medos.) Hi sunt de quibus dixerat in princi-
pio capitis: Ingrediantur portas duces: qui tanta fuerunt sæuitia incensi, ut
aurum ac argentum contemnere viderentur, dummodo se sanguine hostium
satiarent.

Et non fundabitur usque ad generationem & generationem.) Babylon fuit euer-
sa, & nunquam reedificabitur: nam ea ciuitas quæ postea ædificata est, non in
eodem solo, neque iisdem limitibus sita est. Et pro Babylone condita sunt in-
signes ciuitates Ctesiphon & Seleucia, ut refert Strabo libro quindicesimo geo-
graphiæ. Loquimur hic de ea Babylone, quæ est in Chaldaea, non de ea quæ est
in Ægypto sita, cuius meminit Strabo, & Ptolemæus. Quamuis Strabo eam ma-
gis Arabiæ contribuat. Vnde Arabum lingua vocatur Chairus, quo nomine eam
nostri homines hodie appellant.

Nec ponet ibi tentoria Arabs.) Tanta erit Babylonis euerfæ solitudo, ut ne
Arabes qui in desertis locis habitare solent, ibi domicilium constituent. Ara-
bia deserta est Chaldaæ vicina. Et sunt Arabes homines agrestes, & pasto-
res, qui causâ pecorum non habent munitas aliquas ciuitates, sed in solitu-
dinibus habitant sua tentoria secum ferentes, & deserta peragrans. At ne-
que illi, neque vlli alij pastores in loco ubi fuit Babylon, requiescent præ hor-
rore ruinarum, & metu horrendorum animalium ibi habitantium. Erunt enim
omnia plena draconibus, & feris. Iuxta tropologiam possumus hoc sic ex-
planare. Nullus bonus pastor habitabit Babyloniæ, hoc est in mundi confu-
sione. Qui enim ibi morantur & quiescunt, qui mundo delectantur, eiusque
confusionem sequuntur, non pastores, sed beluæ dicendi sunt. Hæ sunt be-
stiæ illæ, quas Deus ad montem Sina accedere prohibebat, ut Moyses in Exodo *Exod. 19.*
Nemo

Psal. 73. memoria prodidit. Est enim sacra scriptura altissimus mons, quod si quis accedat in hominis figura vitam beluinam degens, lapidibus interficitur: & pro vita, quam ibi poterat inuenire, perniciē sibi machinatur. De iis dicitur in Psalmo: Ne tradas bestiis animas consistentes tibi. Bonus pastor habitat Hierosolymā, in visione pacis, & in Sione, hoc est, in sublimi diuinæ contemplationis specula. Domus verò Babylonis bestiis & draconibus replebuntur. Septuaginta interpretes pro draconibus verterunt sonum, siue clamorem, & merito quidem: nam mundus plenus est clamoribus. Nulla ibi est quies, nulla tranquillitas, sed qui locus securitatis plenissimus esse deberet, ibi turbulentissima tempestates existunt.

Habitabunt ibi struthiones. Struthio est avis corpore magno & graui, voracissima, admirabilisque naturæ. nam omnia quæcunque deuorat, sine delectu concoquit, vt refert Plinius libri decimi capite primo. Appellatur à Lusitanis Ema. Per struthiones intelliguntur homines ventri dediti & crapulæ, quorum, vt ait *Philip. 3.* Apostolus, Deus venter est.

Et pilosi saltabunt ibi. Id est animalia pilosa, vt lupi, & vulpes, & cætera huiusmodi animantia.

Et sirenes in delubris voluptatis. Id est, in locis, vbi fuerant aulæ voluptosæ, habitabunt sirenes.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XIII.

Super montem caliginosum. In Hebræo est: Super montem נִיפְחִי nixpāh. Pro quo Pagninus vertit: Super montem eleuatum. Huius varietatis causa est, quia hæc dictio נִיפְחִי nixpāh, potest deriuari à verbo נִפַח, xaphah, quod significat eleuare, quam rationem secutus est Pagninus & nonnulli alij. Et potest esse à verbo נִפַח naxaph, quod significat impellere. Vnde naxaph significat noctis initium, quod tunc tenebræ impellant diem. Ex quo efficitur, vt hæc dictio nostra nixpāh rem obscuram, tenebrisque coopertam significet. Quam significationem secutus est noster interpres. Paraphrasis Chaldaica, quæ Ionathæ tribuitur, habet: Super munitionem, quæ habitat pacificè. Hoc est, Super Babylonem ciuitatem munitam, suæque fortitudini fidentem.

Et pilosi saltabunt ibi. In Hebræo est יִם עִירִי vscirim saltabunt ibi. Septuaginta habent: & demonia saltabunt ibi. Eodem modo vertit Pagninus. Et *Leui. 17.* atque quidem. Nam dictio hæc habetur capite decimo septimo Leuitici, vbi Latinus interpres vertit: Nequaquam ultra immolabunt hostias suas demonibus. Quidam existimant esse Satyros. R. David existimat esse genus quoddam animalis in deserto commorantis. Diuus Hieronymus putat esse demonia, quæ nihil sententia magis placet. Existimo tamen eos demones significare, qui cultoribus suis pilosi & hirsuti instar hircorum apparent. Nam עִירִי sear pilum significat. *Leui. 4.* significat עִירִי sear verò hircum, vt Leuitici quarto: Hircum de capris immaculatum.

Et respondebunt ibi vlulae. Pro vlulis est in Hebræo יִם iim, quam dictionem aiunt nonnulli eatum syluestrem significare, quamuis etiam vlulam significet. Est autem vlula avis à fletu denominata, quod semper vlulet & flet, quæ nocturnum videt. Et cum semper vlulet, non vult tamen ab vlulatus causa discedere. Hæ sunt aues Babylonis cultrices. Tales sunt mundi habitatores & amatores, qui cum eius labores conquerantur, ab illis tamen seungi nequaquam volunt. Hi non solum lucem non vident, sed eam detestantur, in rebusque spiritus, atque in ipso virtutis splendore tenebris circumfundantur. At nocte, in media caligine, in negotiis labyrintho inextricabilioribus ipsique tene-

tenebris obscurioribus lynceos oculos habentes perspicue vident, & minutissima quæque intuentur, imò ipsis tenebris oblectantur. Hæ aues vlula & struthiones à Domino in Deuteronomio prohibentur propter ea, vt ait contra Iulianum diuus *Deut. 14.* Cyrillus, quæ significant. Spiritualis enim lex non solum in aperto verborum sensu, sed in mystico etiam consistit.

Et sirenes. In Hebræo est, דִּינִי vethanim. Sunt qui interpretentur dracones. Doctiores tamen sirenes siue sirenas interpretantur, quæ sunt monstra quædam marina imaginem quandam mulierum, vt aiunt, gerentia. Hæ sirena, vt Homerus fictis fabulis memoriæ prodidit, cantus dulcedine nauigantes sopiebant, donec in mediis fluctibus obruti perirent. At Vlysses aures suorum sociorum clausit, ne earum cantum audirent, seque ad nauis malum alligari fecit, & ita omnes euaserunt. Sirena illæ sunt voluptates blandissimæ dominæ, quæ animum à virtute detorquent, homines sua falsa dulcedine decipientes, illisque miserabilem interitum machinantes. Nos verò, ne earum fallaci suauitate delinuti naufragium faciamus, claudamus aures, nauisque arborem, hoc est, Christi crucem amplectentes, demus vela, donec ad æternæ summæque beatitudinis portum accedamus. Has sirenas ait diuinus noster vates in delubris voluptatis, hoc est, in aulis principum habitare. Poteris harum pestilentium sirenarum nomine blandas lasciuasque poetarum voces intelligere. Sed omnium pestilentissimæ sirena sunt hæreticorum dogmata carnis libertatem asserentia. Pro sirenis verterunt Septuaginta hericios. Est *similitudo.* autem hericius animal setis horridum, cutem habens foris asperam, intus verò lenem. Tales sunt nonnulli principes & præfules, in alios austeri & truculenti, in seipsos verò lenes & mites.

At præsul verè Christianus ait cum Paulo Apostolo: Castigo corpus meum, & in seruitutem redigo, ne fortè cum aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar.

*

N 2

Argu

1. Corin. 9.

Argumentum capituli XIII.

Consolatur diuinus vates gentem Hebraeam, quam praeuidebat apud Babylonios exultantem. Variatur reditum suum ab exilio & misera captiuitate. Praedicat Babylonis afflictionem, eiusque superbissimi regni interitum, atque poenas sempiternas. & Palestinorum excidium, luctuosamque calamitatem.

CAPVT XIII.

- A** Miserebitur enim Dominus Iacob, & eliget adhuc de Israel, & requiescere eos faciet super humum suam: adiungetur aduenia ad eos, & adharebit domui Iacob. Et tenebunt eos populi, & adducent eos in locum suum: & possidebit eos domus Israel super terram Domini in seruos & ancillas: & erunt capientes eos, qui se ceperant, & subiicient exactores suos. Et erit in die illa: cum requiem dederit tibi Dominus a labore tuo, & a concussione tua, & a seruitute dura, qua ante seruisti, sumes parabolam istam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? Contriuit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium, cadentem populos in indignatione plaga insanabili, subiicientem in furore gentes, & persequentem crudeliter. Conquieuit & siluit omnis terra, gausa est & exultauit. Abietes quoque latatae sunt super te, & cedri Libani, ex quo dormisti non ascendit qui succidat nos. Infernus subter te conturbatus est in occursum aduentus tui, suscitauit gigantes: omnes principes terrae surrexerunt de solis suis, omnes principes nationum. Uniuersi respondebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus es.

EXPLANATIO.

Miserebitur enim.) Cyrus rex Persarum capta Babylone Iudaeos ad patriam suam liberos emitteret. Sed haec liberatio est attribuenda Deo, qui pro sua misericordia populum suum magnis iactatum tempestatibus ad Iudaeam reuocabit. Lege Esdrae librum, & videbis historiam hanc. Lege etiam Aggaeum, & Zachariam Prophetas, ut radiciter totam intelligas historiam. Quod autem Esaias dicit, Miserebitur Dominus Iacob, intelligitur de Iuda & Benjamin, quarum tribuum Deus misertus est, eas ad Iudaeam reducens. Per Israellem autem, cuius reliquias inquit esse a Deo eligendas, intelligit eos, qui ex decem tribubus euaserunt, seque ad Ezechiam contulerunt, qui postea cum duabus tribubus fuerunt simul Babylonem translati. De hac Hebraeorum reductione dicebat Deus apud Ezechielem: Ecce ego assumam filios Israel de medio nationum, ad quas abierunt, & congregabo eos vndique, & adducam eos ad humum suam, & faciam

etiam eos in gentem vnam in terra, in montibus Israel.

Adiungetur aduenia ad eos, & adharebit domui Iacob.) Venient cum Iudaeis Hierosolymam multi ex diuersis gentibus, qui eorum religionem amplectentur, & relicta idolorum superstitione vero Deo adharebunt.

Et tenebunt eos populi.) Varii populi honoris gratia reducent Iudaeos in patriam suam. Lege sacram historiam: & inuenies fuisse Hebraeos a Cyro honorifice tractatos, & muneribus pro reparando templo & vrbe adiutos. Considera rerum vicissitudines & varietates, deique immensam pietatem.

Et possidebit eos domus Israel.) Hebraei qui a Babyloniis captiui detinebantur, postea nonnullos ex illis secum captiuos asportabunt: illisque dominabuntur, qui antea ab illis tributa exigebant, eosque grauiter vexabant. Hoc fieri potuit, quia euerfa Babylone fuerunt Babyloni, qui euaserunt, captiui, quorum nonnullos Hebraei a Persis emerunt, & secum Hierosolymam asportarunt. Sed quamuis haec omnia ita in aperto orationis argumento intelligantur, possunt tamen sic spiritualiter explanari. Euerfa Babylone Apostolorum praedicatione, mundi confusione & idololatria vastata, miserebitur Deus Iacob, & eliget Israel, hoc est, saluas faciet reliquias Hebraeorum in Christum credentium. Adiungentur aduenae ad Iudaeos, introibit gentium multitudo, & veram fidem repudiata superstitione recipient: & cum Iudaeis habitabunt Hierosolyma, hoc est, in Ecclesia a Iudaeis & Gentibus congregata, quae eos possidebit. Et viri Apostolici capient eos, a quibus antea vexabantur, eos tyrannos ad fidem conuertentes, sibi subiectos efficientes, qui prius ipsos Christianos grauissimis suppliciis afficiebant. Et ut nullo alio in loco nisi Hierosolyma licebat templum aedificare, aut facere sacrificium, sic solum in Ecclesia Catholica Deus vere colitur, extra quam nullum est neque votum, neque sacrificium Deo gratum, & acceptum. Nos vero qui in Ecclesia sumus, ad Deum ardenter preces ac lachrymas fundamus pro iis vota facientes, qui impias ac Lutheranas fraudes, & pestilentes haereses amplexantes in Babylonica captiuitate detinentur, ut Deus illis oculos aperiat, & ad veram Hierosolymam, ad visionem pacis, ad fidem, ad religionem pietatis plenissimam reducat, ubi notus est Deus & sanctum nomen eius, ad eosque, pro quibus etiam sanguinem suum fudit, oculos suae immensa pietatis aliquando conuertat.

Et erit in die illa.) Alloquitur Propheta populum Hebraeorum ita dicens: Cum reuersus fueris in patriam tuam a iugo Babylonicae seruitutis ereptus, & tibi Dominus pristinam tranquillitatem restituerit, recordaberis potentiae quondam Nabuchodonosoris, & postea eius miseriae, & in quas arumnas tandem incidit. Cogitabis tecum, & memoria repetes magnitudinem ac superbiam Babylonis, & quemadmodum omnis illa gloria & potentia transierit, & veluti fumus euangerit. Et cantabis parabolam hanc in regem Babylonis. Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? hoc est, Qui fieri potuit ut Babylon ciuitas avara & inexplebilis desierit extorquere tributum ab Israelitis, aliisque nationibus? Perit tyrannus, & ciuitas euerfa est. Possumus nihilominus per regem Babylonis diabolum intelligere, quem Christus mundi principem appellat, qui Christi morte mansit victus, & foris electus, & mundi confusio euerfa & idolorum cultus deletus & vastatus. Hic rex Babylonis erat ille, cui omnes erant tributarij. At eo deuicto ceciderunt Christiani: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? exactor est qui tributum exigit.

Contriuit Dominus baculum impiorum.) Hoc est, perdidit Deus Nabuchodonosorem, qui erat baculus & virga, quo cadebantur impij. De quo supra dictum fuit: Virga furoris mei Assur.

Cadentem populos in indignatione.) Describit tyrannidem Nabuchodonosoris, cuiusque superbiam, & immanitatem.

Abietes quoque. Per abietes intelligit plebem, per cedros Libani duces & principes, quibus ipse Nabuchodonosor dominabatur. Qui eo mortuo elati gaudio dicebant: Ex quo dormisti, non est qui succidat nos: hoc est, Postquam utraque morte & temporali & aeterna mortuus es, nemo est qui nos opprimat, quemadmodum tu immanissime tyranne facere solebas.

Infernus subter te conturbatus est. Non solum terra, sed etiam infernus, qui sub terra est, insultavit, tuoque interitu laetatus est. Delectati sunt tua perniciem tam viui quam mortui. Locus ille subterraneus caecarum tenebrarum, & cruciatuum aeternorum suscitavit gigantes, hoc est, eos qui quondam opibus & potentia viam ad tyrannidem munierant, ut tibi occurrerent, & insultarent, te ipsum iridentes, tuamque potentiam in aeternam miseriā conuersam subsannantes.

Et operimentum tuum erunt vermes. Poterat verti: Plenus es vermibus. Quasi dicat: Tam terra es tu o tyranne, tam fluxus & caducus quam alius quicumque. Tam terra est ea, quae in serico ac precioso cervicali includitur, quam ea quae in vili ac rudi sacco continetur. Tam vermibus obnoxius est rex quam agricola, diues quam pauper, claro quam obscuro genere ortus. Omnes plorantes ingrediuntur vitam, & omnes gementes obeunt mortem. Communis est omnium eadem miseria, & imbecillitas. Id intueri deberent, & secum saepenumero cogitare principes & potentes, qui sui obliti alios contemnunt, suaeque potentiae & opum affluentia elati non existimant se esse aliquando morituros. Et si celeriter his falsis potentiae & opum imaginibus spoliatur, & nudi ac egeni in aeternos cruciatus detrahuntur. Viperam ferunt exultam in cineremque conuersam mederi eiusdem bestiae morsui. Mordet vipera, sit tumor, & plaga mortifera & pestilens, adhibe cinerem, & id in quod ipsam animal conuertitur, & sanitatem consequeris. Vulneratus es a superbia, mundi gloria, & potentia vipera venenosa, habes animam tumidam, ac pestifero morsu fauciam, considera cinerem, idque in quod dilabitur & conuertitur vana mundi potentia, & ipse pulvis erit promptum & salutare remedium, quo possis ad vitam reuocari. Et quemadmodum Naaman 4. Reg. 5. Syrus peribat ab Eliseo onus terrae, quam volebat secum asportare, ut in quarto libro Regum diuinae literae testantur, ne postea falsa gentium idola coleret, sed repudiata superstitione ad Deum confugeret, & supplex accederet, sic nos ne in rebus fluxis & inanibus collocemus beatitudinem, & a Deo discedamus, terrae sarcinam in memoria collectam & conseruatam ferre debemus, considerantes, & animo saepenumero repetentes, esse nos terram, & omnium elementorum infinitum & abiectissimum, imò ipsam elementorum faciem. Cum autem homo formatus ex terra, terra autem ex nihilo, aperte concluditur, inter hominem & nihil solam terram esse interiectam. Præterea cum nos sumus ex terra formati, terra autem ex nihilo, quis non videt, esse nos filios terrae, nepotes autem ipsius nihil? Hæc est nostra progenies: Hæc est nostrae nobilitatis origo & claritas: Hæc sunt nostra stemmata, & antiquae familiae monumenta. Hoc perpendens Ecclesiasticus his verbis exclamat: Quid superbit terra & cinis? Ad hanc salutarem & excellentem contemplationem nos tanquam oblitos nostri inuitat Ecclesia, dicens: Memento homo quia cinis es, & in cinerem reuerteris. Ac si diceret: Accipe hanc considerationem, quam tibi tribuo, veluti clauem admirabilem, qua poteris ostium tui ipsius aperire, teque ipsum intueri, & penetrare. Refera ianuam, ingredere te ipsum, qui a te longe abes, & aspicias totam domum cinere ac puluere repletam. Nec te decipiat corporis pulchritudo, & insignis ornatus, nam omnia hæc interibunt, & in puluerem tandem conuertentur. Intellige te ipsum, quoniam hæc est prauitatis causa ignoratio sui. Et hæc verba aequaliter dicuntur illustrissimis regibus, & abiectissimis sutoribus, magnatibus, & e media plebe, ac obscura progenie sumptis. Quoniam nulla est hæc in re inter magnos & paruos differentia. Imò principes, diuitiarumque copia affluentes in acerbiores miseria

rias saepenumero incidunt, quod non solum veterum annales, & antiquitatis monumenta loquuntur, sed etiam nostra hæc tempora apertissime testantur: Et hoc est, quod illi, qui torquebantur in inferno, dicebant insigni illi tyranno, & Babylonis quondam potentissimo regi: Vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus es, & cætera quæ sequuntur. Quæ omnia diuinus vates tragicè scripsit, non quod sic facta fuerint, sed ut poetica hac & pulcherrima orationis exornatione miseria, in quas inciderit insolentissimus tyrannus, describeret, & amplificaret, qui ex amplissimo dignitatis gradu præcipitatus, fuit ad regionem illam terribilis horrois & cruciatus, aeternarumque tenebrarum detrusus.

Quomodo cecidisti de caelo Lucifer, qui mane oriebaris? corruisti in terram, qui vulnebas gentes? Qui dicebas in corde tuo: In caelum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, & sedabo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Veruntamen ad infernum detraheris in profundum lacu. Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient: Nunquid iste est vir qui conturbauit terram, qui concussit regna: qui posuit orbem desertum, & vrbes eius destruxit, vinctis eius non aperuit carcerem? Omnes reges Gentium, vniuersi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autem proiectus es de sepulchro tuo, quasi stirps inutilis pollutus, & obuolutus cum his qui interfecti sunt gladio, & descenderunt ad fundamenta lacu, E quasi cadaver putridum. Non habebis consortium, neque cum eis in sepultura: Tu enim terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti: non vocabitur in aeternum semen pessimorum.

Quomodo cecidisti de caelo. Verba sunt eorum, qui in inferno positi regem Babylonis alloquebantur. Tu o Nabuchodonosor qui in mundo viuens usque adeo potens & gloriosus fuisti, ut esses fulgori Luciferi comparatus, quoniam modo in terram corruisti, qui tantum tibi sumebas & arrogabas, ut auderes dicere, tantam gloriam & potentiam te esse consecutum, ut in caelum ascenderes, & ipsa Dei sidera tuis pedibus subiceres. Lucifer est stella quædam, appellata Venus, quæ discutit tenebras, & ardens ac micans radiis mundum illustrat. Astra Dei appellat magna sidera. Solet enim scriptura ea, quæ magna sunt, Dei appellare, ut montes Dei, cedros Dei, Ninivem civitatem Dei, hoc est magnam. Et ita interpretantur nonnulli id quod dicitur Genesis primo capite: Spiritus Dei ferebatur super aquas, hoc est, ventus magnus: & cap. 23. Principes Dei es apud nos, id est magnus. Sed perpende regis superbiam. Non dicit: Inter astra Dei, sed super astra Dei exaltabo solium meum. Hanc prophetiam scribit Daniel aliis verbis, quæ fuit illi in statua, quam vidit in somniis Nabuchodonosor, ostensa, cuius caput aureum erat ipse Nabuchodonosor. Cum autem statua pedes fictiles haberet, fuit comminuta, & quasi in fauillam redacta, & ipse rex in infernum præcipitatus. Nec illi profuit mundi celebritas, & gloria, & falsa nominis claritas & amplitudo. Est enim omnibus, qui ingenio & ratione ducuntur, satis perspectum & cognitum, veram mundi gloriam, & nominis splendorem & celebritatem, non in diuitiis, nec in potentia, sed in diuini numinis imitatione consistere. Et quemadmodum non est laudabilis aleator, ut Plato grauitè ac sapienter dicebat, cui optimus accidit iactus, *simile.*

sed ille qui quocunque iactu commodissime vtatur, nam feliciter accidere non est in lusoris manu, at aptissime & sapienter ludere est in eius industria constitutum: sic non est vlla laude dignus, qui rerum humanarum affluentia, & prosperitate abundat, sed ille qui in quocunque vitæ statu eam viuendi rationem sequitur, vt actiones suas ad certam rationis normam dirigat, & diligenter momenta officiorum omnium perpendat. Hæc sunt ampla, hæc immortalia, & digna quæ publicis monumentis mendentur ad memoriam posteritatis temporis sempiternam. Quemadmodum enim aleator, cui felix contigit iactus, ob ignauiam, & inscientiam suam ludum aliquando amisit: qui autem sinistram sortem accepit, ob eximiam solertiam, & prudentiam ludum obtinuit, & fuit victoriam consecutus, sic qui opum & potentie abundantiam fortiuntur, aliquando præcipites ruunt, in dedecus & infamiam & æternas misérias incurrentes: qui verò rebus vtuntur aduersis, & ad voluntatem minimè fluentibus, animi tranquillitatem in hoc exilio sæpenuerò obtinent, & posteaquam ex vinculis corporum, tanquam ex carcere euolant, æternam beatitudinem in patria consequuntur. Caterùm illud est aduertendum, Esaiam hoc in loco alludere ad casum diaboli, qui cum esset angelus splendidissimus, se superbe extulit, & eam ob causam fuit de cælo præcipitatus. Comparat igitur superbiam & arrogantiam Nabuchodonosoris cum superbia Luciferi, qui de dignitate cecidit in tenebras sempiternas, de quo ait Christus apud Lucam: Videbam Satanam sicut fulgur de cælo cadentem. Ac si diceret: Non nouum est subici daemona in nomine meo, nam olim me spectante decedit eorum princeps. Nec vos & discipuli mei debetis gloriari vestra hac potentia, quod vobis daemona subiciantur, sed quia nomina vestra scripta sunt in cælo, vt vnde ille cecidit per superbiam, vos ascendatis per humilitatem. Sed cum Angelus ceciderit, priusquam Adam & Eva formarentur, quærendum videtur, cur Moyse mandauerit literis hominis casum, angeli autem ruinam tacuerit. Ratio esse videtur, quia cum hominis peccatum esset delendum, hominumque genus Christi morte restaurandum, peccatum autem Angelorum non esset dimittendum, voluit vir sanctus illud solum vulnus recensere, quod erat curandum, vt nobis ostenderet non esse necesse ex professo ea scelera narrare, quæ incurabilia & inexpiable videntur.

Sedebo in monte Testamenti in lateribus Aquilonis. Per montem Testamenti intelligit templum Hierosolymæ, vbi Testamentum, hoc est, diuina lex erat, & docebatur, & quò populus orationis & sacrificij gratia conueniebat. Per latera Aquilonis intelligit Hierosolymam, de qua dicitur in Psalmo: Mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Non enim solum cælum desiderabat, sed templum sanctum, vbi vt Deus coleretur. Vide diaboli superbiam incredibilem, & arrogantiam intolerabilem, cogitabat vsurpare diuinum locum, & diuinum cultum. Sed quid feceras o daemone impudens? vbi erant tui labores, vt iam sederes? ad-

Heb. 1. huc non laboraueras, & iam sedere volebas. Seraphim stant coram Deo volantes, & seruietes, & non sedent, & tu sedebis? Nonne, vt verbis Paulinis vtat, omnes sunt administratorij spiritus? Cur igitur in tantam superbiam deuenisti, vt velles non solum sedere, sed etiam ascendere in altitudinem nubium, & similitudinem altissimi vsurpare? Ero, inquit, similis Altissimo. O superbiam inauditam. Ex eodem veneno propinauit diabolus primæ mulieri, quando *Gen. 3.* suadens ei vt comederet fructum prohibitum, dicebat: Eritis sicut dii scientes bonum & malum.

Ad infernum detraheris ad profundum laci. Perpende Dei iudicium. Qui altitudinem & potentiam appetit, ad eamque vult sine meritis ascendere, ad infernum detrahitur, in imam ac cæcam abyssi profunditatem proicitur. Consideret homo elatus, quid mercatur in terra, cum angelus in cælo constitutus prosterne-

Luc. 14. tur. Vera est & infallibilis illa Christi Dei nostri sententia: Omnis qui se exaltat

humi

humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur. Vnde sanctissima illa Dei genitrix virgo canebat: Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.

Qui te viderint, ad te inclinabuntur. Nempe vt te attentius intueantur. Non dicit, Ad te accedent, sed inclinabuntur. Ac si dicat: Tantum infra alios eris, vt ad te inclinentur qui te aspicere voluerint. Considera regis Babylonis miseriam. Sic in libro Sapientie scriptum legimus: Iudicium durissimum in his qui præsumunt, fiet. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur.

Vinctus eius non aperuit carcerem. Tanta erat Nabuchodonosor immanitate in signis, & inquinatus, vt eos, quos captiuos detinebat, crudeliter vexaret, & in obscuras latebras ita obtruderet, vt nec cælum, ne lucem quidem aspicere possent. *Omnes reges Gentium vniuersi dormierunt in gloria.* Sensus est: Omnes alij reges sepulti sunt cum honore in magnificis sepulchris, ex quibus non fuerunt extracti, tu autem ablatus es de sepulchro tuo, & auius expositus. Et sepultis aliis, quos tu occideras, tu solus insepultus iaces. Ferant Hebræi successisse Nabuchodonosori filium eius Euilmerodach. Et quoniam nonnulli existimabant non esse Nabuchodonosorem mortuum, & eam ob causam eius filium volebant regem constituere, ipse filius extraxit de sepulchro, patris cadauer, vt viderent omnes eum reuera ex vita migrasse: & ne posset ad vitam redire, eius cadauer in ducentas partes diuisit, quas totidem auius ex diuersis terris congregatis alligauit.

Descenderunt ad fundamenta laci. Id est, ad inferni profunditatem.

Tu enim terram tuam disperdidisti. Hoc est, Regnum Babyloniorum fuit ob tuam superbiam euersum, & ciuitas funditus deleta. Attribuitur regi excidium regni. Ait enim Salomon in Prouerbiis: Rex iustus erigit terram, vir auarus destruet eam. Nam non solum principes & præfules obliunt quòd corrumpuntur, sed quòd alios corrumpunt: plusque exemplo aliquando quàm peccato nocent. Qua de re alibi latius disserui.

Non vocabitur in æternum semen pessimorum. Hoc est, Memoria sceleratorum delebitur, & penitus obscurabitur. Euerfa Babylone nullus de genere Nabuchodonosoris imperium obtinebit: sed eius potentia irrevocabiliter extinguetur. Ideò subdit: Preparate filios eius occisioni. Quibus verbis prædicit esse filios cum patribus occidendos, quoniam eorum patrum vitia fuerant imitati. Vt enim viri infimis orti natalibus, si rerum gestarum gloria floruerint, aut virtutum opibus abundauerint, familiam suam abiecerunt & obscuram de tenebris in lucem vocant, sic qui in clarissima familia orti fuerint, si se vitis contaminauerint, & in republica violanda fraudes impias conceperint, suorum maiorum splendorem, ac antiquæ familiæ clarissimum lumen extinguunt.

Preparate filios eius occisioni in iniquitate patrum suorum: non consurgent, neque hereditabunt terram, neque implebunt faciem orbis ciuitatum. Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: Et perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen, & progeniem, dicit Dominus. Et ponam eam in possessionem hericij, & in paludes aquarum, & scopabo eam in scopa terens, dicit Dominus exercituum. Iurauit Dominus exercituum dicens: Si non vt putauit, ita erit: & quomodo mente tractauit, sic eueniet, vt conteram Assyrium in terra mea, & in montibus meis conculcem eum, & auferetur ab eis iugum eius, & onus illius ab humero eorum tolletur.

tur. Hoc consilium quod cogitavi super omnem terram, & hæc est manus extensa super universas Gentes. Dominus exercituum decrevit: & quis poterit infirmare? Et manus eius extenta: & quis auertet eam? In anno quo mortuus est rex Achaz, factum est onus istud: Ne lateris Philisthaa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui: de radice enim colubri egredietur regulus, & semen eius absorbens volucrem. Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent. Et interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam. Ulula porta, clama ciuitas, prostrata est Philisthaa omnis. Ab Aquilone enim fumus veniet, & non est qui effugiat agmen eius. Et quid respondebitur nuntius Gentis? Quia Dominus fundauit Sion, & in ipso sperabunt pauperes populi eius.

Preparate filios eius occisioni.) Id est, Parate vos o Persæ & Medi vt nepotes Nabuchodonosoris interficiatis. Hoc ita accidit in euersione Babylonis.

Et consurgam super eos.) Minatur Deus Babylonis vastitatem.

Reliquias & germen & progeniem.) Id est, Perdam eas reliquias, quæ ex prælio superstitibus euaserint, & filios & nepotes, & omnem denique Nabuchodonosoris posteritatem extinguam.

Et ponam eam in possessionem hericij.) Tanta erit Babylonis vastitas & solitudo, vt eam hericij & bestiarum aliarum colant. In actis Apostolorum scriptum à diuo Luca legimus, in vase illo linteo quatuor iniis subnixo, de cælo in terram descendente, omnia quadrupedia, & serpentina terræ, & cæli volatilia contineri. Explians autem paulò post diuus Petrus visionem hanc, Mihi, inquit, ostendit Deus, neminem immundum dicere hominem. Cum autem per illa animalia homines significarentur, constat in diuersis animalibus diuersos hominum mores demon-

Luc. 3. strari. Pharisei & Sadducei ob virulentam malitiam genimina viperarum appelluntur. Herodes ob impias fraudes & dolos vulpes vocatur. Alij equi, alij lupi.

Matt. 10. alij aliter. Contra verò pij & innocentes viri oues & columbæ vocantur. Cum

Matt. 13. autem Dominus diuitias, huiusque seculi curas comparet cum spinis, sit autem

1. Tim. 6. hericij animal spinis plenum, apertè colligitur, per hericium diuites significari, qui iuxta diui Pauli sententiam inferuerunt se doloribus multis. Qui enim, vt in eadem epistola ad Timotheum dicitur, volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & laqueum diaboli. Hi non muniuntur armatura Dei, sed spinis, ac mundi sollicitudinibus, & peccatis. Tales habitatores habet Babylon, hoc est, mundi confusio. Tales cultores continet mundus virtutibus desertus & orbatus. Ibi non est ager irriguus, afferens diuersorum seminum fructus, sed limosa & infertiles paludes, luto & veneno plenissimæ, immunda animalia producentes. Est ergo diues avarus hericij, desertæ Babylonis habitator. Superiore capite in fine Hebraicarum annotationum per hericium dixi significari iniquos præules, quorum cutis intus est blanda & suavis, foris autem hirsuta, & setis horrida: qui cum sint deliciis & voluptatibus dediti, in alios horrent setis, & tyrannicam austeritatem exercent.

Iurauit Dominus exercituum.) Reuertitur propheta ad id, quod præsens erat, & vaticinatur excidium Sennacheribi, qui tunc victa Samaria, & tota ferè Iudæa, obsidebat Hierosolymam. Sed eius exercitus fuit ab angelo occisus, vt alibi narrauimus.

Si non

Si non vt putauit ita erit, &c.) Hic est horum verborum sensus. Ego sine dubio perdam & euertam Sennacheribum regem Assyria: & ita euenit, vt putauit & con-

stitui. Et ita particula, si, est affirmantis aut iurantis. Vel sic: Si non euenierit vt ego putauit, si Sennacheribum non perdidero, nolite amplius mihi credere.

In terra mea.) Hoc est, in Iudæa, quæ ob eam causam terra Dei appellatur, quia colebatur in ea, & quia ibi sumpturus erat humanam carnem ex sacratissima vir-

Super omnem terram.) Intelligit Assyriam, & per omnes Gentes ipsos Assyrios significat. Videtur alludere ad mundi consummationem.

Factum est onus istud.) Id est, Reuelata est mihi hæc vaticinatio aduersus Babylonem & Assyriam, anno quo Achaz excessit à vita. Mortuo Achaz obtinuit regnum Ezechias, sub quo totus vsque ad finem textitur liber.

Ne lateris Philisthaa.) Mortuo Achaz rege Iudæorum lætabantur Palæstini, eius inimici: quoniam dum rex viueret illis resistebat, existimantes se posse securus in Iudæos perniciem machinari, quoniam rex qui in Iudæa succebat, nempe Ezechias, erat iuuenis, quem existimabant posse facile superari. At multo aliter euenit, fuerunt enim ab eo grauiter afflicti. Hoc intuens propheta ait Palæstinis, ne gaudio efferantur morte percussoris sui, hoc est, regis Achaz, quia de radice colubri erat regulus egressurus, hoc est, à rege Achaz genitus erat Ezechias, qui eos erat vastaturus. Appellat propheta regem Achaz colubrum, & Ezechiam regulum, siue Basiliscum, qui grauius nocet quam coluber: & quoniam in aëre necat ipso afflatu volantes aues, subdit, & semen eius absorbens volucrem. De Basilisco ita scribit Solinus capite quadragesimo: Basiliscus serpens est penè ad semipedem longitudinis, alba mitrula lineatus caput: nec hominis tantum, vel aliorum animantium exitus datus, sed terræ quoque ipsius, quam polluit & exurit, vbique ferale sortitur receptaculum. Denique extinguit herbas, necat arbores, ipsas etiam corrumpit auras, ita vt in aërem nulla alium impunè transtulerit, infectum spiritu pestilenti. Hæc Solinus. Eadem ferè scribit Plinius libri octauo capite vigesimo primo. Quidam per colubrum intelligunt Oziam, qui afflixerat Palæstinos, vt habetur secundo libro Paralipomenon capite 26. per regulam verò Ezechiam eius proauum, qui grauiter Palæstinos vexauit, vt libri quarti Regum cap. decimo octauo licet videre.

Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent.) Cum tu Philisthaa fueris ab Ezechia rege Iudæorum vastata, lætabitur populus meus, pascentur & quiescent primogeniti pauperum, hoc est, homines admodum inopes, successores pauperum, & egeni securè accubabunt. Fortasse per primogenitos pauperum & pauperes, homines intelligit suæ fragilitatis conscios, nullaque superbia elatos. Sunt qui per primogenitos pauperum Iudæos intelligant, quod olim fuerint à Deo dilecti.

Et interire faciam in fame radicem tuam.) Radicem Philisthaæ appellat ipsos Palæstinos, hostes populi Dei, quos dicit euertendos esse. Potens per radicem, qua nihil est in arbore fortius & firmitus magnates & potentes intelligere.

Ulula porta.) Solebant Hebræi in portis ciuitatis iudicia exercere, quapropter erant ibi multi congregati, quos propheta nomine portæ, quò ipsi cōueniebant, alloquitur, vt Philisthaæ vastitatem deplorent.

Ab Aquilone enim fumus veniet.) Hoc est, à Ierusalem, quæ est ex parte Aquilonaris

Psal. 124.

2. Par. 26.
4. Reg. 18.

naris Palæstinae. Ac si diceret: A ciuitate Hierosolymæ veniet exercitus Ezechia, qui tibi & Philisthæa tam molestus erit, quam fumus oculis.

Non est qui effugiat agmen eius.) Id est: Nullus se domi continebit, omnes venient cum Ezechia ad prælium, nemo se excusabit. Vel sic: Nullus Palæstinus poterit euadere ab exercitu Ezechia, cuiusque furorem declinare. Prior tamen interpretatio melior est, cui fauet versio Pagnini sic habens: Et non erit solitarius in temporibus suis. Hoc est, omnes ad Ezechia exercitum conuenient, ut cum eo bellum inferant Palæstinis.

Quid respondebitur nuntiis Gentis.) Euerfa Palæstina quid respondebunt eius habitatores legatis exterarum Gentium? Cum Palæstina maritima sit, mittebantur ad eam legati ex diuersis regionibus, quibus percontantibus de insigni illa clade, quæ fuerat illata ab Ezechia, respondebant Palæstini, se ob eam causam fuisse victos, & Hierosolymam seruaram, quoniam illa fuerat fundata à Deo, in quo eius habitatores spem suam collocauerant.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XIII.

Quicuit tributum.) In Hebraico est, Quicuit מַדְהוּא madheuah. Id est auro plena, vel auri exactrix. Id enim hoc nomen, ut ait quidam Hebræus, significat. Estque epitheton Babylonis, quæ auro affluebat, quod à multis regionibus acciperet tributa. Et ita vertit Pagninus. Reuchlinus tamen ait significare hoc nomen aurum tributarium, pro quo non malè vertit noster interpret tributum.

Sedebo in monte testamenti.) In Hebraico est: Sedebo in monte מוֹעֵד moedh, quod nomen significat testamentum, concilium, Ecclesiam, congregationem, tempus statutum, sepulchrum, & solennitatem, ad quem multi conueniunt. Deriuatur à verbo מָעַד, quod significat congregare, conuenire, constituere, polliceri, despondere, & etiam testificari, ut ait Reuchlinus. Vnde nomen Testamentum significat: quam significationem secutus est Latinus interpres. Per montem testamenti intelligi templum Salomonis, in quo erat & docebatur Testamentum Dei, hoc est diuina lex, in explanatione ostendimus. Poterat nihilominus verti: In monte congregationis, vel concilij. Ac si diceret: Sedebo in monte Sion, in quem conueniunt omnes Iudæi ter singulis annis, ubi congregati offerant sacrificia. Pagninus vertit: Sedebo in monte Ecclesiæ, quod in idem recidit, ἐκκλησία enim Latine cœtus, seu concilium, seu congregatio appellatur. Poterat etiam verti: Sedebo in monte temporis constituti. Quoniam certo ac statuto tempore illic congregabantur. Poterat præterea verti: In monte solennitatis. In quam significationem adducitur hoc nomen à Latino interprete in prima Ieremiæ lamentatione. Et quod non sint, qui veniant ad solennitatem. Et quoniam in sepulchris omnes congregantur, significat hoc nomen מוֹעֵד moedh sepulchrum. Vnde in libro Iob capite trigésimo, ubi editio vulgata habet: Scio quia morti trades me, ubi constituta est domus omni viuenti: poterat rectè verti: Scio quia morti trades me, & domui congregationis omnis viuentis, quemadmodum vertit Pagninus. vel, Et domui sepulchri omnis viuentis. Est enim sepulchrum domus congregationis omnium mortalium. Quamuis enim in vita dispares videantur, in morte tamen omnes conueniunt.

Et descenderunt ad fundamenta laci.) Septuaginta interpretes habent: Ad fundamenta terræ, hoc est, ad centrum, ac terræ profunditatem. Vbi aspicias infernum esse in medio terræ constitutum.

Argu

Argumentum capitis XV.

Vaticinatur de euerfione Moabitarum. Est quidem Moab Arabum provincia, in qua regnavit Balac filius Sephor: qui, ut in Numeris scriptum Num. 22. legimus, conduxit Balaam ariolum, ut malediceret Israeli. Fuisse Moab provinciam inclitam & potentem asserit Ieremias capite quadragesimo octauo. Et quoniam Moabita euerfione & clade filiorum Israel illata ab Assyriis & Babylonis fuerunt magnopere delectati, ideo merito fuerunt euerfi ab iisdem, & eo tempore quo Sennacheribus captiuas duxit decem tribus, & quando Nabuchodonosor Hierosolymam deleuit. Predicit autem diuinus vates eorum excidium ad bonorum consolationem, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Latabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.

CAPVT XV.

Onus Moab: Quia nocte vastata est Ar Moab, conticuit: quia nocte vastatus est murus Moab, conticuit. Ascendit domus & Dibon ad excelsa in planctum: super Nabo, & super Medaba, Moab ululabit: in cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba nudetur. In triuiis eius accincti sunt sacco: super tecta eius, & in plateis eius omnis ululatus, descendet in fletum. Clamabit Hesebon, & Eleale, usque Iasa audita est vox eorum. Super hoc expediti Moab ululabunt, anima eius ululabit sibi.

EXPLANATIO.

Onus Moab.) Hoc est, vaticinium de Moabitarum calamitate.

Quia nocte vastata est Ar.) Ar fuit ciuitas magna, Moabitarum metropolis, quæ nocte euerfa est, cum nemo fortasse esset de tam repentina oppugnatione sollicitus. Moab fuit filius Lot, quem ipse nesciens genuit ex filia sua maiore, ut in libro Genesis narrat scriptura. Et eam ob causam appellatur ita: significat enim Moab, à patre, non enim erubuit eius mater nomine filij incestum significare. Et hic fuit pater Moabitarum. Possumus hunc locum sic interpretari, ut per Moab qui noctu in spelunca de incestu genitus est, eos intelligamus, qui à patre diabolo sunt, quibus Christus apud diuum Ioannem, Vos, inquit, ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere. Quod non est de natura intelligendum, quasi dæmon impios creauerit, vnus est enim solus creator visibilium omnium & inuisibilium, nimirum Deus noster summus, & æternus. Sed quemadmodum pij ac iusti viri filij Dei appellantur, quos ipse genuit suo sanguine, quibus, ut ait diuus Ioannes, dedit potestatem filios dei fieri: sic impij, ac mortiferis sceleribus contaminati filij dæmonis dicuntur, quoniam opera ipsius imitantur. Solet enim scriptura ex imitatione filios appellare, quemadmodum apud Ezechielem dictum fuit Iudæis: Mater vestra Cethæa, & pa

& pater vester Amorrhæus. Vocantur etiam dæmonis filij, quia illi obediunt, & cum eo æternis cruciatibus torquentur. Hi sunt, quos Esaias ait perire nocte: quoniam non solum nocte æterna cæcarum tenebrarum cruciantur, sed etiam iam in hoc mundo in tenebris ac morte iacent, mentis lumine, ac spiritali vita priuati. De illis ait apostolus in epistola secunda ad Corinthios scripta: Deus huius seculi excæcauit mentes eorum. Vbi diuus Paulus diabolum appellat huius seculi deum. Ita diuus Cyrillus illum locum explanat, & cum eo diuus Ambrosius. Nec est mirandum, cum Christus diabolum, huius mundi principem vocet, ut est apud diuum Ioannem multis in locis. Eam igitur ob causam dictum est, Moabitis nocte periisse, quod etiam de Sodomitis scriptum legimus. Illis enim pereuntibus venit Lot in ciuitatem Segor, & sol illi ortus est. His enim qui se à peccatis seiuungunt, & sceleratorum familiaritatem relinquunt, oritur sol ille iustitiæ Christus Deus noster. Egrederenti Iacob de terra sancta occidit ei sol, ut diuina scriptura non sine mysterio memoriæ prodidit. At cum postea reuerteretur, terramque promissionis introiret, ortus solis describitur. Illis oritur sol, eos illuminat Christus Deus noster, qui terram sanctam ingrediuntur, qui nouam vitam incipiunt, qui in corporibus humanis contendunt celestem viuendi rationem imitari: illis verò occidit, ab illis recedit, qui virtutem & honestatem relinquunt, seque terris vitiis contaminant. Nos vero armati fide, spe, & charitate acriter vigilemus, ne in peccatorum nocte cum Moabitis pereamus. Hæc ciuitas Ar appellatur ab aliquibus Ariopolis. Et volens propheta eius calamitatem exaggerare ait esse nocte vastandam: quoniam ea, quæ nocte fiunt, terribiliora sunt.

Nocte vastatus est murus Moab. Describit excidium Moab, cuius murus nocte fuit euersus. In sacris literis murus sumitur pro tutela & defensione, ut in libro primo Regum capite quintodecimo, vbi de Dauide & sociis eius dicit Abigail: Pro muro erant nobis tam in nocte quam in die, & aliis in locis. Ideo possumus in morali sensu hoc in loco impiorum defensionem intelligere. Dormientibus enim ipsis in errorum, & prauitatum nocte, perit eorum tutela, euanciscit eorum potentia, præterit eorum lætitia, & diuitiarum abundantia. Virtus est vna, quæ altissimis defixa radicibus nulla procellarum vi labefactatur, & murus firmissimus, qui loco dimoueri nequaquam potest.

Ascendit domus, & Dibon ad excelsa in planctum. Hoc est, Domus regia & tota vrbs Dibon ascenderunt ad idola, quæ erant in excelsis locis constituta, ut ibi sacrificarent, & pro liberatione preces ac lachrymas funderent. Idolum Moabitum appellabatur Chamos, ut in tertio libro Regum diuina historia commemorat. & erat in arce Dibon collocatum.

Super Nabo, & super Medaba. Ciuitates erant nobiles Moabitarum.

In cunctis capitibus eius caluitium. Apud antiquos erat magnum doloris ac luctus signum barbam radere, & capillos capitis euellere, aut saltem tondere caput.

In trinitus eius. Trinitum est locus trium viarum. Sed ponitur pro loco frequenti & publico, quod homines conuenire solent. Ostendit propheta luctum non esse priuatum, sed omnibus communem. Super tecta eius dicit, quia habebant eorum domus in tectis solaria, & loca plana, quibus ipsi sedebant, & deambulabant.

Clamabit Hesebon. Hesebon & Eleale sunt Moabitarum vrbes insignes, quarum clamores & fletus dicit vsque adeo magnos esse, ut vsque ad lala peruenirent, quæ est ciuitas imminens mari mortuo, vbi finitur terminus Moabiticæ regionis. Ostendit Propheta summa & acerbissima esse Moabitarum lamenta.

Super

Super hoc expediti Moab ululabunt. Non solum homines fragiles & imbecilli, sed etiam bellicosi, & armis accincti dedit tunc muliebribus lamentis ærumnas suas acriter deplorabunt.

Cor meum ad Moab clamabit, vestes eius vsque ad Segor vitulam consternantem: per ascensum enim Luth flens ascendet, & in via Oronaim clamorem contritionis leuabunt. Aqua enim Nemrim deserta erunt, quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interit. Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum: ad torrentem salicum ducet eos. Quoniam circuibit clamor terminum Moab: vsque ad Gallim ululatus eius, & vsque ad puteum Elim clamor eius. Quia aquæ Dibon repletae sunt sanguine: ponam enim super Dibon additamenta: his qui fugerint de Moab leonem, & reliquis terræ.

Cor meum ad Moab clamabit. Id est, Tanta erit Moabitarum clades, tam acerbæ calamitas, ut etiam ego, qui illorum pœnas iustas ac debitas esse intueor, eorum excidium deplem.

Vestes eius vsque ad Segor. Hoc est, Termini Moab extenduntur vsque ad Segor, quæ est ciuitas in finibus Moabitarum, quæ precepcionibus Lot seruata est, ut in libro Genesis refert diuina scriptura. Appellatur autem hic à propheta vitula consternans, hoc est trima propter luxuriam, & rerum abundantiam. Codices correcti habent ad marginem pro consternanti conternantem, hoc est trium annorum, quæ est florens ætas in vitulis. Sic Ieremias Ægyptum vitulæ comparat ita dicens: Vitula elegans, ac formosa Ægyptus. Vel sumit vates vestes pro fortitudine: & potest litera sic ordinari: Euersa est vsque ad Segor fortitudo & potentia Moab, quæ regio est ob eius fertilitatem, rerumque affluentiam vitulæ trium annorum comparata.

Aquæ enim Nemrim deserta erunt. Sensus est: Sic erit terra Moab sterilis, quemadmodum locus iuxta oppidum Nemrim, cuius aquæ sunt amaræ & steriles, & adiacet mari mortuo. Nemrim sonat præuaticatores, de quibus dicitur in Psalmo: Præuaticantes reputaui omnes peccatores terræ. Horum enim aqua, horum doctrina, qua alios incitant ad vitia, impia est, & sterilis, nihil habens viriditatis, nihil virtutis.

Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum. Hoc est, Moabitarum pœna respondebit magnitudini peccatorum eorum, iuxta id quod habetur vigesimo quinto capite Deuteronomij: Pro mensura peccati erit & plagarum modus. Sumitur hic visitatio pro afflictione, quemadmodum in Psalmo: Visitabo in virga peccata eorum. Et capite decimo dixit vates noster: Quid facietis in die visitationis? Et Ieremias Adducam, inquit, super Moab annum visitationis eorum.

Ad torrentem salicum ducet eos. Hoc est, ad Euphratem flumen Babylonis, iuxta illud: In salicibus in medio eius suspendimus organa nostra, qui enim à dæmone captiui tenentur, ad flumen Babylonis ducuntur, vbi omnia fluunt, cum in Sione omnia firmiter permaneant. Nullas arbores flumen Babylonis irrigat, præter salices, steriles & amaros. Quare in mundi confusione salutarem fructum, nullum vnquam inuenies.

Quia aquæ Dibon repletae sunt sanguine. Præ occisorum multitudine.

O 2

Ponam

Ponam enim super Dibon additamenta.) Quæ sint hæc additamenta, sequenti versiculo explicat dicens, se immisit leonem, qui deuoret eos Moabitas, qui effugerint, & reliquias, quæ euaserint. Poteris per leonem tyrannum intelligere. De Jerem. 48. hac visione vide Ieremiam capite 48.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XV.

Ascendit domus.) Potest verti: Ascendit domum. Ac si dicat: Ascenderunt Moabitarum ad templum idolo suo dedicatum. Pagninus vertit: Baith, quemadmodum est in Hebraico.

Veſtes eius vsque ad Segor.) Pro vestibus eius est in Hebraico ita: כְּרִיחָה. 2. Reg. 13. bericheha. Verbum כָּרַח significat fugere: vt secundo Regum decimotertio. Porro Absalom fugiens abiit. Vnde nomen תֹּאֵר beriah significat fugitium & profugum. Ideo potest verti: Fugitui eius vsque ad Segor. Quasi dicat: Qui euaserint ex euerſione Moab, fugient in Segor. Sed quoniam כְּרִיחָה significat vestem, vt Iob trigessimooctauo: Et posui vestem, tranſtulit noster interpres, vestes eius, & recte quidem. Ac si dicat: Non solum liberi, sed etiam illi, qui vestibus ferreis fuerint ligati, metu perterriti fractis vinculis fugient ad Segor. Vel per vestes intelligit principes & potentes propter eorum longum & durum dominium & principatum, vt capite vigesimosexto explanauimus.

Argu

Argumentum capitis XVI.

Orat diuinus vates celestem patrem, vt mittat e caelis filium suum, quem prouidebat sumpturum esse carnem ex genere Ruth Moabitidis. Et ipsorum Moabitarum vaticinatur excidium ob eorum immanitatem & superbiam.

CAPVT XVI.

Emitte agnum Domine dominatorem terræ, de A petra deserti ad montem filie Sion. Et erit: Sicut avis fugiens, & pulli de nido auolantes, sic erunt filie Moab in transcensu Arnon. In consilium, coge concilium, pone quasi noctem umbram tuam in meridie. Absconde fugientes, & vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei. Moab esto latibulum eorum a facie vastatoris: finitus est enim pulvis, consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram. Et preparabitur in misericordia solium, & B sedebit super eum in veritate in tabernaculo David iudicans, & querens iudicium, & velociter reddens quod iustum est. Audimus superbiam Moab, superbus est valde. Superbia eius, & arrogantia eius, & indignatio eius plusquam fortitudo eius. Idcirco ululabit Moab ad Moab, vniuersus ululabit. His, qui latantur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas.

EXPLANATIO.

Emitte agnum.) Iudæi interpretantur hoc de agnis, quos Moabitarum regi Israelis tribuere solebant. Sed longè falluntur opinione. Intelligitur enim locus hic de Christo Deo nostro, cuius aduentum Esaias ardentè desiderabat. Ita asserit diuus Hieronymus, quem multi postea sunt secuti. Prædixerat vates sanctus capite præcedenti Moabitarum vastitatem: nunc Deum obsecrat, ne omnes illos deleat, quoniam sciebat filium Dei fore ex genere Davidis, qui ex Ruth Moabitide genus ducebat. Nam Ruth nupsit Booz, de quo genuit Obed, qui genuit Iesse patrem Davidis, ex cuius semine Christus natus est. Petra deserti erat ciuitas Moabitarum, vbi dicunt natam fuisse Ruth. Per montem filie Sion significatur Hierosolyma, & per eam Ecclesia, quæ est visio pacis in Sione, hoc est in specula sublimi, constituta: de qua dictum est in Psalmo: Benigne fac Domine in bona voluntate tua Sion, vt ædificentur muri Ierusalem. Non enim existimo excellentem vatem de manibus terrenæ urbis locutum fuisse, sed de Ecclesiæ Catholicæ ædificatione per agnum illum immaculatum, cuius aduentus desiderio tenebatur Esaias, vt hominum genus à miserrima captiuitate liberaret, ita dicens: Emitte agnum Domine dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filie Sion. Ac si diceret: Ne perdas Domine omnes Moabitas, ex quorum progente nasciturus est Christus. Emitte iam eum, qui innocentissimus agnus pro nobis immolatus hominum facinora suo preciosissimo sanguine

- ne delectat, qui est dominator terræ. Ipsi enim est quicquid omnibus terrarum finibus continetur. Emitte, inquam, eum de petra deserti, de ciuitate Moabitæ, ubi nata est Ruth Moabitæ, ad montem filie Sion, hoc est, ad Ecclesiam Catholicam, constituendam & gubernandam, per terrenam Hierosolimam significatam. Appellari Christum agnum asserit diuus Ioannes Baptista, qui eum ostendens dicebat: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Ac si diceret: Agnus ille immaculatus, quem iuxta id quod in Exodo Moyses scriptum reliquit, immolatis, cuius sanguis positus super postem, & in super liminaribus domorum vestrarum, vos in exitu ab Ægypto eripuit ab interitu, erat eius agni imago quædam & figura: ille erat umbra, hic est verus Dei agnus innocentissimus, qui pro mundo immolatus, suo purissimo sanguine hominum genus ab æterna damnatione potenter eripiet. Hic est agnus ille absque macula, de quo dixit Esaias: Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum: sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescit. Hic est agnus quem Esaias in hoc capite mitti petebat, cuius videnti desiderio flagrabat. Ostendit hic locus filium mitti à patre, quod Apostolus testatur dicens: Misit Deus filium suum factum ex muliere. Verum ex Hebræo potest verti: Mittite in plurali, & ita reddidit Latine verbum Hebræicum Pagninus, & nonnulli alij, iuxta quorum versionem filius mittitur à Patre, & Spiritu sancto, id quod sine dubio verum est. Nam ipse Christus dicit per hunc eundem Prophetam capite quadragesimo octauo: Nunquam misit me Dominus, & Spiritus eius. Quem locum diuus Ambrosius in libro tertio de Spiritu sancto ita interpretatur: Quis est qui dicit, me misit Dominus, & Spiritus eius, nisi qui venit à Patre, ut saluos faceret peccatores: id est Christus? Ergo & pater filium misit, & Spiritus sanctus. Hæc Ambrosius. Eam ob causam Esaias ait, emittite. Particula, Domine, non est in Hebræo, nec in versione Septuaginta interpretum, nec in textu diui Hieronymi. Petram deserti, per quam exposuimus ciuitatem regionis Moab, dicunt nonnulli esse periphrasim totius regionis Moab, quæ est in Arabia Petrea. Diuus Hieronymus existimat esse periphrasim ipsius Ruth, quæ erat petra quædam Gentilitatis, quæ à vero Dei cultu erat deserta. Alij per petram deserti intelligunt petram illam refugij, ad quam omnis peccator desertus, ac virtute destitutus debet confugere, quæ est sanctissimæ matris Dei genitrix Maria, peccatorum omnium asylum, & turris munitissima. Mons filie Sion periphrasis est Hierosolymæ, quæ ex monte Sione nasci videtur in quo ad latera Aquilonis sita est, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Mons Sion latera aquilonis, ciuitas regis magni. Et aduerte. Non dicit: Emitte leonem crudelem, sed eum, qui, cum sit totius terræ dominator, agnus mitissimus sit. Aspice hoc de Christo intelligi, qui est totius terræ dominator. Ita eum etiam Malachiæ appellat dicens: Statim veniet ad templum suum dominator, quem vos queritis. Et hoc dominum non fuit coactum, sed voluntarium. Ideo de illo aiebat Iacob: Et ipse erit expectatio gentium: vel, ut potest verti ex Hebræo, Et ipsi gentes adhærebunt.
- Et erit sicut auis fugiens.* Sensus est, Deprecor te summe Deus, ne perdas omnes Moabitas, video enim tam ingentem fore eorum cladem & vastitatem, ut nemo se audeat defendere. Fugient nonnulli, & præ metu incredibili tanta velocitate current, ut cum auibus comparentur, cum magis volare quam currere videantur. Moabitas appellat filias Moab, non filios, ut eorum metum & imbecillitatem significaret. Sunt qui per filias Moab intelligant oppidula & vicos. Alij mulieres Moabitidis regionis habitatrices, quæ se in fugam conicientes fluuium Arnon vadabant, est enim Arnon fluuius in finibus prouinciæ Moabitidis, ultra quem se Moabitis conferebant.
- In consilium.* Capta Samaria nonnulli ex decem tribubus fugientes acerbam captiui

captiuitatem & tyrannidem Assyriorum, confugiebant ad Moabitas, qui non solum eos non receperunt benigne, sed eorum calamitatem irridentes Assyriis tradiderunt. Et eam ob causam permittit Deus, ut essent postea Moabitis ab iisdem Assyriis occisi, & in captiuitatem asperam abducti. Iubet igitur Deus ne faciant Iudæis, quod Israelitis fecerant. Sensus est: Suscipite posthac consilium vos Moabitis: facite conuentum, congregate prudentes, facite quod suadeo, si vultis salutem adipisci. In meridie, hoc est in clara & aperta fuga Iudæorum, qui vastata Iudæa, & obseffa Hierosolyma ad vos confugient, estote illis veluti umbra & nox, ut abscondatis eos, qui se ad vos contulerint: suscipite profugos patriæque pulsos, ne eos prodatis: referte gratiam posteris Abrahami, qui patri vestro Lot opem læpetulit: miseremini eorum, & ego miserebor vestri. Id autem quod dicitur, Pone quasi noctem umbram tuam in meridie, potest etiam hunc habere sensum: Pone tu o Moab umbram tui refugij super afflictos Iudæos, esto illis umbra refrigerij & subleuationis, & nox hospitalitatis in æstu feruentissimo suarum calamitatum. Comparat itaque afflictionem æstui meridiano, & præsidium umbræ æstuantibus dulcissimæ. In eo fortasse quod dicit ponendam esse umbram ut noctem, significat magnam debere esse umbram defensionis & tutelæ.

Finitus est enim puluis. Poterant dicere Moabitis, se non audere Iudæos ad se confugientes recipere, quoniam timebant Sennacheribum. Huic tacite obiectioni occurrit propheta dicens: Ne vos terreat vastator, quia cito veluti puluis peribit, eiusque potentia euanesceat, consumetur miser, & miserabiliter interibit, qui modo terram populatur. Quibus verbis interitum Sennacheribi, eiusque exercitus admirabilem cladem prædicit. Tu verò alta mente perpende, quam vili rei comparetur rex ille illustrissimus, qui orbem terrebat: puluis appellatur ille, qui superbia elatus regibus imperabat. Poteris per puluerem, exercitum Sennacheribi intelligere. solet enim diuina scriptura ingentem multitudinem pulueri comparare, quemadmodum capite tertio decimo Genesis, ubi Deus in hunc modum alloquitur Abrahamum: Faciam semen tuum sicut puluerem terræ: si quis hominum potest numerare puluerem terræ, semen quoque tuum numerare poterit.

Et preparabitur in misericordia solium. Contrafacto Sennacheribo permanebit in regno Iudææ Ezechias, cui Deus ob suam misericordiam thronum præparabit, & sedebit super eum in veritate, hoc est, sine acceptione personarum, in tabernaculo Davidis. Queret iudicium, ipse per se inquireret veritatem, etiam à nemine requisitus, & reddet velociter unicuique quod suum est. Tres qualitates tribuit iusto regi: prima est, iudicare sine acceptione personarum, secunda etiam non rogatum inquirere iudicium, tertia est non esse negligentem & tardum, sed velocem & diligentem in exercenda iustitia. Conuenire autem bono regi aut iudici primam harum qualitatum, nemo est qui dubitet. Cum enim rex debeat in iudicando, Deum imitari, apud Deum autem non sit personarum discrimen, ut ait diuus Paulus in epistola ad Romanos, & diuina scriptura multis in locis testatur, aperte concluditur, non debere esse apud iudicem personarum discrimen. Esse verò secundam qualitatem iudici necessariam, ostendit sapientissimus ille ac illustrissimus rex David, qui cum vocaretur ad exitum vitæ, filium suum Salomonem ita allocutus est: Nosti quæ fecerit mihi Ioab filius Saruiz, occidit duos principes exercitus Israelis. Quibus verbis ostendebat rex iustus, prius se ipsum esse offensum cæde duorum virorum, quam ipsos viros defunctos. Non enim dicit: scis quid Ioab fecerit duobus viris, quos immaniter occidit, sed nosti, quæ fecerit mihi. Cum enim regis sit rempublicam custodire, & iustitiam seruare, plus ipse ab homicida læditur quam ipse interfecit, & eam ob causam debet iustus rex aut iudex etiam non rogatus neque requisitus, veritatem inquirere, & iustitiam exercere. Iam tertiam qualitatem quis non videt esse regi & iudici summè necessariam? Quis est qui nesciat inter laudes iusti regis & iudicis esse diligentiam in exequenda

da iustitia connumeratam? Perpende quam citò Christus Deus noster filios Zebedæi, eorumque matrem fuerit allocutus, quam sine mora sententiam tulit: *Matt. 20.* Nescitis, inquit, quid petatis. Non eos ad alios remisit, non dilatauit tempus, non eos passus est in postulatione vitam consumere. Et in cruce pendens grauitè cruciatus, & acerbissimis contumeliis affectus, etiam morti propinquus, sup-
Luc. 23. plicantem audiuit, eique statim respondit, Hodie, inquit, inquit, mecum eris in paradiso. Quæ maior poterat esse in absoluenda petitione diligentia? Omnes has qualitates attigit Iosaphat Iudæorum rex in ea oratione, quam habuit ad eos, quos
2. Par. 19. iudices constituerat, ut in libro secundo Paralipomenon literæ diuinæ testantur. Videte, inquit, quid faciatis, non enim hominis exercetis iudicium, sed Domini, & quodcunque iudicaueritis, in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, & cum diligentia cuncta facite, non est enim apud Dominum Deum nostrum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum. Hæc Iosaphat. Cæterum omnes hæc qualitates potius Christo, quam Ezechie conueniunt. Et ob eam causam sensus horum verborum Esaiæ talis est: Non te poenitebit o Moab suscipere Iudæos ad te confugientes: nam ex eorum genere nasciturus est Christus in temporis plenitudine, qui regnabit in æternum, sedebit super solium David, verè atque iustè iudicans, quærens iudicium, & unicuique quod suum est diligenter reddens.

Audiuius superbiam Moab.) Hæc fuit vna ex præcipuis causis vastitatis Moabitarum. Erant enim insolentes & superbi. Talibus enim resistit Deus, iuxta
Luc. 1. id quod cecinit beatissima Dei genitrix: Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.

Uoluit Moab ad Moab.) Hoc est, Moabites ad inuicem uolabunt, seque alter-
nis lachrymis respicient. Nullus erit extraneus, ad quem possint confugere, sed inter se ipsos suas ærumnas deplorabunt. Vel sic: Moabites uiui mortuos Moabitas lugebunt.

Eis qui letantur super muros cocti lateris.) Hoc est, explicate o Moabites excidium ciuitatum iis, qui earum mœnibus gloriabantur. Dicite illis, quàm parum eis prosint fortissimi muri cocti lateris, in quibus spem suam constituerant. Significat tantam fore hostium fortitudinem, ut nulla illis mœnia possint resistere.

Quoniam suburbana Hesebon deserta sunt, & vineam Sabama Domini Gentium exciderunt. Flagella eius usque ad Iazer perueniunt, errauerunt in deserto, propagines eius relictæ sunt, transferunt mare. Super hoc plorabo in fletu Iazer vineam Sabama: inebriabo te lachryma mea Hesebon & Eleale: quoniam super vindemiam tuam, & super messem tuam
Iere. 48. vox calcantium irruit. Et auferetur latitia & exultatio de Carmelo, & in vineis non exultabit nec iubilabit: vinum in torculari non calcabit, qui calcare consueuerat: vocem calcantium abstuli. Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit, & viscera mea ad murum cocti lateris. Et erit: Cum apparuerit quod laborauit Moab super excelsis, ingredietur ad sancta sua, ut obsecret, & non valebit. Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc. Et nunc locutus

us est dicens: In tribus annis, quasi anni mercenarij, auferetur gloria Moab super omni populo multo, & relinquetur in eo sicut nactus paruos & modicus nequaquam multus.

Quoniam suburbana Hesebon.) Inter Hesebon & Sabama, ut ait diuus Hieronymus, vix sunt quingenti passus. Per vineæ translationem totius regionis vastitatem significat. Dominos Gentium appellat Assyrios, qui Moabitas euerterunt. Fortasse eam ob causam Moabitas comparat cum vinea, quoniam filij erant ebrietatis. Inebriatus enim Lot genuit ex filia Moab, qui, ut Moyses in Genesi scriptum
Gen. 19. reliquit, fuit Moabitarum pater.

Flagella eius usque ad Iazer perueniunt.) Flagella sunt vites, & capita sarmentorum, ubi nascuntur vites, per quæ ciues & optimates significantur, per propagines verò, quæ sunt vites vetulæ & suppressæ, ex quibus aliæ vites producantur, homines obsecuti intelliguntur. Per vineam verò, totam regionem: vel per propagines patres, per flagella verò filios intelligit. Est ergo sensus. Excisa & deuastata vinea, hoc est euersta ab Assyriis regione Moab, quidam ex Moabitis, nimirum ciues & nobiles adolescentes fugerunt usque ad Iazer, quæ est ciuitas sita in finibus Moab, qui ut mortem euaderent, se in desertum contulerunt: alij verò, nimirum plebei & senes qui non potuerunt fugere, fuerunt capti, & in Assyriam abducti, mate transeuntes, hoc est, Euphratem, quem in Assyriam migrantes, traiecerunt. Alij sic explanant, & fortasse melius: Domini Gentium exciderunt vineam, & flagella eius, hoc est, totam terram cum ciuibus euerterunt. Et hic finitur perodus, tunc sequitur: Vique ad Iazer perueniunt, non Moabites sed Assyrii, ut eam popularentur, & vastauerunt Moab usque ad desertum inhabitabilem: & propagines relictæ, hoc est, Moabites, qui superstitès euaserunt, fuerunt per Euphratem in Assyriam translati.

Super hoc plorabo in fletu Iazer.) Verba sunt Prophetæ plorantis calamitates Iazer, Sabama, Hesebon, & Eleale, quæ fuerunt vrbes quondam florentissimæ.

Quoniam super vindemiam tuam.) Ideo super te vim lachrymarum profundam, quia in tempore tuæ lachrymæ audies clamorem exercitus hostilis in te irruentis. Lege quadragesimum octauum caput Ieremias, & inuenies totam hanc historiam
Iere. 48. explicatam.

Et auferetur letitia, & exultatio de Carmelo.) Carmelus est mons feracissimus, ubi Elias flexis genibus pluuiam à Domino impetrauit. Comparat igitur vates fertilitatem Moab monti Carmelo, quam prædicit esse auferendam.

In vineis non exultabit.) Subauditur Moabites, nec vinum in torculari calcabit, quoniam hostilis exercitus equorum pedibus uas comprimeret. Vocem calcantium abstuli, hoc est, ego, ait Deus, abstuli à Moabitis omnem latitiam, & vocem calcantium, hoc est, cantiones & verba, quibus illi qui uas pedibus concubant, se ad opus cohortabantur. Hoc expressit Ieremias his verbis: Super messem tuam & vindemiam tuam prædo irruit: ablata est latitia & exultatio de Carmelo, & de terra Moab, & vinum de torcularibus sustuli. Nequaquam calcator
Iere. 48. uas solitum celeuma cantabit.

Super hoc venter meus.) Id est ob hanc calamitatem cor meum & viscera mea lugebunt, & quasi cithara sonabunt. Videtur alludere ad antiquorum consuetudinem, qui in luctis pullabant citharas, & lamentis dediti lugubria carmina canebant.

Et erit cum apparuerit.) Sentus est: Cum se Moabites viderint frustra orando laborare in locis excelsis, ubi eorum idola sunt constituta, ingredientur templum super præcipui idoli, ut ibi fundant preces: sed præ fatigatione non poterunt ingredi, nec salutem obtinere. Significat magnam Moabitarum calamitatem. Solent

Solent enim homines cum in acerbis arumnis versantur, preces fundere, & templa venerari. At Moabitarum nullum in diis suis inuenerunt presidium, imò eadem calamitas erat illis cum idolis communis.

Hoc verbum. Sensus est: Hoc quod dico, eveniet sine dubio, nam sermo hic de Moabitarum eversione, quem Deus olim prædixit, modò iterum dicit. Particula ex tunc, capitur aliquando pro æternitate, ut in Psalmo, Parata sedes tua ex tunc. Aliquando pro certo tempore præterito, ut hoc in loco, & infra capite quædragesimo quarto: Et tunc audire te feci, & annunciaui: & aliis in locis.

In tribus annis, quasi anni mercenarij. Prædixerat Deus longè antè hanc Moabitarum eversioem, nunc dicit venturam esse intra triennium: Ac si diceret: tribus annis durabit prælium, in quibus tota terra Moab vastabitur. Vel prædicit esse terram illam vastandam tribus annis post eversioem Hierosolymæ. Ideò ait: quasi anni mercenarij, quia mercenariis est certum tempus præscriptum & constitutum. Simili phrasi utitur noster vates capite vigesimo primo dicens: Adhuc in vno anno quasi anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar. Et Job capite quarto: Recede paululum ab eo ut quiescat, & sicut mercenarij dies eius.

Sicut racemus. Quemadmodum parui atque pauci racemi manent in vinea post vindemiam, ita pauci Moabitarum manebunt superstites in terra Moab.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XVI.

Emitte agnum Domine dominatorem terræ. In Hebraico ita est scriptum: יִשְׁלַח אֱלֹהֵינוּ אֶת אֲרִיֵּנוּ xilchu char moxel arats. R. Ioseph per dominatorem terræ intelligit Ezechiam regem Iudæ: & existimat vertendum esse hunc locum hoc modo: Emitte agnum dominatoris terræ. hoc est, Emitte vos Moabitarum agnos regis Ezechie, qui est dominator terræ. soluite illi debitum tributum. Nomen enim moxel, quod significat dominatorem, non solum potest verti per accusativum, sed etiam per genitivum, & per omnes ferè casus. In hanc opinionem adductus est Rabbini ille, motus, ut ipse ait, historia illa, quæ 4. Reg. 3. est in libro quarto Regum memoriæ prodita, capite tertio, ubi narrat scripturæ fuisse regem Moabitarum tributarium regi Israelis, cui solitus erat mittere singulis annis centum millia agnorum, & centum millia arietum. Hunc fecerunt multi alij Iudæi: & quod admirabilius est, nonnulli Christiani, quorum vnus est Pagninus, qui vertit: Mittite agnum dominatoris terræ. Brixianus vertit: Emitte agnum dominatori terræ: & in scholiis sequitur eandem Iosephi expositionem. Sed quæ fieri poterat, ut diuinus vates dominatorem terræ appellaret Ezechiam, qui in duas tribus solum dominabatur, in angulo quodam terræ promissionis? Præterea quomodo agnos illos dicit esse regis Ezechie, cui nusquam diuinæ literæ commemorant eos fuisse debitos, nec tributos? Neque possunt per dominatorem terræ intelligere Oseam regem Israelis, qui quando hæc Esaias mandauit literis, aut iam regnum amiserat, & tota Samaria erat vastata & funditus eversa, aut saltem in misero & infelici statu iacebat. Quando enim Esaias hanc vaticinationem consignauit montis, obtinebat regnum Iudæ Ezechias, quo tempore decem tribus fuerunt captæ, & afflictæ, & in Assyriam translata. Non igitur possunt hoc regi Israelis tribuere, quin in reprehensionem debitam incurrant. Nam aut iam Samaria erat vastata, & regnum deletum, aut non: si iam eversa erat, ridiculum est dicere, appellari dominatorem terræ, cum qui captiuus erat, & nullius dominabatur. Si verò adhuc Oseas regnabat, non est credibile impio regi & idolorum cultori

cultori, postulari tributum à vate sanctissimo, eumque terræ dominatorem appellari, qui in sola Samaria regnum gerebat, & erat regis Assyriorum seruus & tributarius. nam eo regnante incidit regnum Israelitarum propter eorum incredibilia scelera, & impia facinora in arumnas acerbissimas, & ita iacuit in illo calamitoso ac abiectissimo statu, donec cum Deus euerit, & ad luctuosum excidium & vastitatem vocauit. Legamus igitur: Emitte agnum Domine dominatorem terræ, quemadmodum habet versio antiqua ab Ecclesia approbata, & per agnum dominatorem terræ cum diuo Hieronymo, diuo Thoma, aliisque viris doctissimis Christum Deum nostrum intelligamus, quemadmodum etiam in officio aduentus hic versus de Christo explanatur. Cum autem ex Hebræo possit verti per accusativum, & per accusativum verterint Septuaginta interpretes, & hæc nostra versio contineat admirabile redemptionis humanæ mysterium, sitque ab Ecclesia approbata, & de Christo exposita, & ita à sanctis ac sapientibus viris explicata, nescio cur Christiani recularint in huius interpretationis societatem, tanquam in equum Troianum cum principibus includi, & voluerint potius sequi hoc in loco Iudæorum opinionem, cum etiam multi ex Iudæis hunc locum de Messia intellexerint, quorum vnus est Ionathas Chaldaicè inter eos magni quidem nominis & celebritatis: alter est R. David Kimhi, qui non solum Iudæos suæ ætatis, sed etiam multorum antiquorum memoriam ingenij præstantia superauit. Per montem filie Sionis in explanatione interpretati sumus Ecclesiam. Possumus tamen intelligere simpliciter eundem montem, ad quem agnus ille innocentissimus missus fuit, ut ibi spinis coronatus immolaretur: cuius imaginem gessit agnus ille, quem vidit Abrahamus habentem caput vepribus circumdatum, qui pro Isaac immolatus est. Ut enim non Isaac occisus fuit, sed aries, ita Iesus Christus non quatenus Deus, sed quatenus homo fuit mortuus, & grauissimis contumeliis, acerbissimisque flagris carus & vulneratus. Nam quemadmodum si quis ignito ferro aquam superinfundat, extinguitur ignis, qui natus est pati ab aqua, ferrum autem manet incolume. Sic, ut Damasceni similitudine utar, humanitas passa fuit, quæ pati poterat, sola autem impassibilis diuinitas non admisit passionem. Mons ille in quo Abrahamus arietem obtulit in holocaustum, est mons hic Sion, de quo hoc in loco loquitur diuinus vates. Ait enim scriptura capite vigesimo secundo Genesis, fuisse arietem illum immolatum in monte visionis. ubi postea, ut in libri secundi capite tertio Paralipomenon scriptum legimus, fuit templum Salomonis ædificatum: & quamuis in eodem monte, non tamen in eodem montis loco, sed credibile est fuisse agnum illum occisum in summitate montis, in loco Caluarie. Et hæc est Iudæorum sententia, ut refert diuus Hieronymus in commentariis in Marcum capite quintodecimo. Est igitur Caluarie locus mons ille visionis, ubi Christus fuit visus, non solum ab his qui tunc aderant, sed etiam à vatibus antiquis. Ibi eum vidit Esaias, quando dixit: Non est species ei, neque decor: vidimus eum, & non erat aspectus. Et in libro Genesis capite vigesimo secundo, ubi editio vulgata habet, In monte Dominus videbit, potest verti ex Hebræo: In monte Dominus videbitur. quod intelligentes Septuaginta interpretes transulerunt: In monte Dominus visus est. His rationibus conclusum esse arbitror, montem Sionem quò mittendus erat agnus, cuius desiderio Esaias tenebatur, esse montem Caluarie situm in vertice Sionis, ubi celestis agnus Christus Deus noster seipsum in cruce immolans, suis vulneribus sanauit nostra vulnera, & sua morte nobis vitam tribuit immortalem.

Defecit qui conculcabat terram. In Hebraico est: פָּרַס מִן הָאֲרָצִים תַּמְמוּ רִמְסֵי מִן הָאֲרָצִים. Verbum רִמְסֵי significat conculcare, ut Psalmo 91. Conculcabis leonem & draconem. quam significationem secutus est noster interpretres. significat etiam repere, unde רִמְסֵי remes reptile, ut Genesis primo capite

simile.

Gen. 22.
2. Par. 3.

Infra 53.
Gen. 22.

Psal. 19.
Gen. 1.
capite

capite, omne reptile terræ. Hac ratione adductus Pagninus vertit: Consumpta sunt reptilia de terra. Comparat regem Sennacheribum, eiusque exercitum reptilibus. Si verba Hebræa reddamus Latina ut iacent, vertenda sunt hoc modo: Defecerunt conculcantes e terra. Vnde R. Abraham exponit: Consumpta sunt, nempe castra regis Assyriorum, qui terram conculcabat.

Vox calcantium irruit. In Hebræo est *הדדח נפאל* hedhadh naphal. vox hæc *הדדח* significat vocem seu clamorem multorum, cum vno aliquid iubente omnes vniformiter respondent: appellatur celestina: & capitur hic pro barbarico hostium clamore irruente in Moabitas. Sed quoniam verbum naphal significat etiam cadere & perire, vertit Pagninus: Celestina cecidit, hoc est, vox Moabitarum, eorumque cantus periit & cessauit. ut vox calcantium non referatur ad Assyrios, sed ad Moabitos. Potest verti: Vox gratulationis periit. Pro eo quod hoc in loco ait Esaias, Super vindemiam tuam, & super messem tuam vox calcantium irruit, dixit Ieremias capite quinquagesimo octauo: Super messem tuam, & vindemiam tuam prædo irruit. Pro voce calcantium posuit prædonem, vnde videtur vox calcantium ad hostes potius Moabitarum, quam ad ipsos Moabitas esse referenda.

Hic, qui letantur super muros cœli lateris, loquimini plagas suas. Totum hoc potest in hunc modum verti ex Hebræo: Propter fundamenta ciuitatis fictilis cogitabitis vos claudi, qui solum euasistis. Ut sit sensus: vos inermes obscurique homines, qui tantum ex prælio remansistis, eritis vehementer solliciti, & in communibus miseriis præteritu principum vestrorum incredibili dolore affecti, meditabimini quemadmodum magnates, qui populi fundamenta dicuntur, interierint, ad eorumque luctuosum occasum animum & cogitationem conuertetis. Vbi vides principes & reges populi fundamenta appellari. Hoc intelligentes Græci regem populi basim appellant: *Βασίλειος* enim, quo nomine rex appellatur, dicitur a *βάσις*, quod est basis, & *λαός* populus, quod sit populi fundamentum, cuius pondus tanquam firma basis sustineat, qui ut Pseusippus philosophus definit, est homo imperans iuxta leges, illis subiectus, iustus, publicique ordinis institutor.

Argumentum capitis XVII.

Minatur Damasco excidium & vastitatem, & etiam decem tribubus cum Damasco federatis, ob earum obliuionem, & in Deum incredibilem impietatem. Postremo Assyriorum interitum imminere vaticinatur. Omnes hi Dei populum affligere conabantur, sed in acerbissimas afflictiones inciderunt, equalemque erumnarum sortem experti sunt.

CAPVT XVII.

Quis Damasci. Ecce Damascus desinet esse ciuitas, & erit sicut aceruus lapidum in ruina. Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt, & requiescent ibi, & non erit qui exterreat. Et cessabit adiutorium ab Ephraim, & regnum a Damasco: & reliquæ Syriæ sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum.

EXPLANATIO.

Onus Damasci. Ecce Damascus desinet esse ciuitas. Damascus ciuitas est Syriæ, & ut *Supr. 7.* ex capite septimo huius Prophetæ constat, caput & metropolis totius regni. Hæc solebat decem tribubus cōtra Iudam auxiliū ferre, ut diuine literę in libris Regum *4. Reg. 16.* & Paralipomenon contestantur. Fuit hæc vrbs ab Assyriis capta & euersa, sed sub *2. Para. 18.* Ptolemæo rege rursus ædificata. Prædicit igitur sanctus vates euertendā esse hanc urbem, & fore cumulum lapidum, quemadmodum in ruina ædificiorum esse solet, ut pristina dignitatis ciuitatis illius, quæ vna inter omnes eminebat, erātque opibus & potentia florentissima, solum vestigia in ruinarum magnitudine demonstrarentur.

Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt. Tanta erit vastitas, ut vbi nunc ciuitates sunt sicæ, nulli futuri sint habitatores. Sed requiescent ibi pecora, & nemo erit qui ea exterreat. Tanta erit solitudo, ut ne insidiator quidem timeatur. Aroer, ut inquit diuus Hieronymus in libro de locis Hebræicis, est oppidum Moabitarum, quod situm est super ripam torrentis Arnon. Est etiam quædam regio Syriæ, pro qua hoc in loco accipitur.

Et cessabit adiutorium ab Ephraim. Euerlis Damascenis cessabit præsidium, quod ab ipsis decem tribubus implorare solebant. Appellatur decem tribus Ephraim, quoniam Ieroboam & plerique reges Israelis fuerunt de tribu Ephraim.

Et regnum a Damasco. Subaudi cessabit. Quasi dicat: Amittetur regnum Syriæ, cuius Damascus est caput.

Et reliquæ Syriæ sicut gloria filiorum Israel erunt. Sensus est: Quemadmodum decem tribus fuerunt in miseram captiuitatem abductæ, omnis earum gloria versa est in ignominiam: sic Syri illi qui superstites euaserint, nulla erunt gloria celebrati, sed in tenebris & caligine iacebunt. Fortasse ipsas decem tribus appellat gloriam ironice, quoniam in omnem ignominiam & dedecus incurrerant. Cum enim in Deum non respexissent, nullaque præsidia in ope cœlesti diuinæque virtutis imitatione, sed in humanis rebus collocassent, amiserunt

serunt regnum, & pulsa patria in perpetuum exilium fuerunt turpiter & ignominiose relegata. His comparat Damascenos, quibus prae-dicit omnes suas diuitias esse amittendas, omnemque suam gloriam obscurandam. Nos vero eam gloriam, easque opes comparare studeamus, quas nec casus possit eripere, neque inuidia labefactare, neque vetustas vlla consumere. Est hoc loco aduertendum, fuisse Damascum euerfam non solum propter eius superbiam, sed etiam quia decem tribubus idolorum culticibus contra ludam veri Dei cultorem auxilium tulerat. Eos euerit Deus qui impiorum contra pios causam suscipiunt, qui iniustis hominibus fauent aduersus iustos, & peccantibus tribuunt amplius peccandi occasionem.

Et erit in die illa: Attenuabitur gloria Jacob, & pingues carnes eius emarcescent. Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, & brachium eius spicas leget, & erit sicut querebrens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, & sicut excussio olea duarum vel trium oliuarum in summitate rami, siue quatuor aut quinque in cacuminibus eius, fructus eius dicit Dominus Deus Israel. In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, & oculi eius ad sanctum Israel respicient, & non inclinabitur ad altaria quae fecerunt manus eius: & quae operati sunt digiti eius non respicient, lucos & delubra.

Et erit in die illa.) Sensus est: Capta Damasco & funditus euerfa erit Samaria omni auxilio nudata. Solebant enim decem tribus cum erant in discrimen adductae, & in periculis & calamitatibus versatae, ad Damascenos confugere, ab eisque auxilium implorare, sed illis euerfis obscurabitur gloria decem tribuum, quae hic per Jacob significantur, eorumque fortitudo debilitabitur & languescet. Capi pinguedinem pro fortitudine diximus in annotationibus ex Hebraeo in caput decimum. Vel in die illa, hoc est, in euerfione & vastitate Samariae. Praedixerat euerfionem Damasci, nunc Samariae vastitatem praedicit.

Et erit sicut congregans in messe.) Id est. Tam pauci remanebunt in Samaria post eius euerfionem, ut comparentur paucis spicis remanentibus post segetem messam, & racemis peracta vindemia, & oleis, quae diligentiam ex-cutientium & colligentium in paucis arboribus euaserint. In prima parte dicunt Hebraei capi oleam pro arbore, postea vero oliuam pro fructu. Latinis utraque dictio utrumque significat fructum & arborem. Hebraei hoc distinguunt. Messores sunt Assyrij, qui spicas hoc est, Israelitas ad Assyriam adduxerunt. Spicae remanentes sunt Hebraei illi, qui euaserunt: ille, qui has paucas spicas collegit, est rex Ezechias, ut in libro secundo Paralipomenon capite trigesimo & trigesimo primo literae diuinae testantur.

In die illa inclinabitur homo ad factorem suum.) Hoc est, vastatis decem tribubus & in Assyriam abductis nonnulli Israelitae eorum, qui euaserunt, ad Deum conuertentur, & repudiata superstitione venient ad templum Hierosolymae, verumque Dei cultum amplectentur. Lege librum secundum Paralipomenon, ubi hanc inuenies historiam. Aspiciis hic calamitatis & afflictionis commodum. Israelitae, cum rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus vte-

rentur, erant a Deo auersi: cum vero in acerbas arumnas inciderent, ad Deum conuersi sunt.

Oculi eius ad sanctum Israel respicient.) Sanctus Israelis est Dei periphrasis, ut aliis in locis annotauimus: quoniam Israellem sanctificauit, & suam erga Israellem sanctitatem ostendit. Est igitur sensus: Oculi peccatorum humi defixi ad Deum eleuabuntur. Vnde colliges peccatorum oculos terram solum intueri, & tunc duntaxat Deum respicere, quando peccata relinquunt, quod fieri non potest nisi Deus eos oculis suae misericordiae intueatur. Ut enim in speculo imago, quae oculos habet deflexos in terram, non potest eos a terra sursum erigere, ut in eam faciem, cuius est imago, intendat, nisi facies quae est illius exemplar, oculos suos prius in illam iniecerit, sic peccatoris spiritus, qui iuxta vocem Psalmisticam oculos suos statuit declinare in terram, non potest oculos suos, nempe intellectum & voluntatem, in illam Dei faciem, cuius imago ipse est, intendere, nisi Deus oculis suae misericordiae illum prius respiciat, illuminans eius intellectum, ut peccatum suum agnoscat, & affectum inflammandum, ut scelera detestetur. Ex quo colligitur neminem posse ad Christum conuerti, nisi eum caelestis pater respiciat. Vnde Ioan. 6. Christus apud Ioannem, Nemo, inquit, venit ad me, nisi pater meus traxerit eum. & alibi, Sine me nihil potestis facere. Hoc intelligens sponsa dicebat in Canticis: Ioan. 15. Trahe me post te. & David: Deduc me Domine in via tua. Et Ezechiel: Ingressus Cant. 1. est in me Spiritus, postquam locutus est mihi, & statuit me supra pedes meos. Et Psal. 85. Ieremias: Conuerte nos Domine, & conuertemur. Et Oseas: Perditio tua Israel, Ezech. 2. tantum modo in me auxilium tuum. Vnde Apostolus, Gratia Dei, inquit, sum id Thren. 5. quod sum. Qui enim fieri potest ut aliquis possit esse sapiens sine sapientia, iustus Osee 12. sine iustitia, sanctus sine sanctificatione, redemptus sine redemptione? Christus 2. Cor. 15. enim, ut verbis utar Apostoli, factus est pro nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio. Respexit igitur Deus Israelitas illos, qui euerfa Samaria euaserunt, & statim conuersi sunt, & sanctum Israelis respexerunt, & in montes illos oculos leuarunt, de quibus dicitur in Psalmo: Leuaui oculos meos in Psal. 120. montes, unde veniet auxilium mihi. quorum montium nomine significantur Psal. 124. caeli, de quibus dicitur in alio Psalmo: Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in caelis. Nos vero ad Deum mentis oculos leuemus, ut eum postea in aeterna beatitudine facie ad faciem videamus.

In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictae, sicut caratra, & segetes, quae derelictae sunt a facie filiorum Israel, & eris deserta. Quia oblita es Dei saluatoris tui, & fortis adiutoris tui non es recordata. Propterea plantabis plantationem infidelem, & germen alienum seminabis. In die plantationis tuae labrusca, & manè semen tuum florebit. ablata est messis in die hereditatis, & dolebit grauiter. Vae multitudo populorum multorum, ut multitudo maris sonantis, & tumultus barbarum sicut sonitus aquarum multarum. Sonabunt populi sicut sonitus aquarum inundantium, & increpabit eum & fugiet procul: & rapietur sicut pulvis montium a facie venti, & sicut turbo coram tempestate. In tempore vespere & ecce turbatio: in matutino & non subsistet. Haec est pars eorum qui vastauerunt nos, & sors diripientium nos.

Isue 6.
7.

In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictae sicut aratra, &c. Quando filij Israelis venientes ex Aegypto ingressi sunt terram promissionis, gentes quae eam colebant, metu & admiratione percussa aratra & acervos frugum in agris dimittebant, salutem pedibus quarentes. Habes hanc historiam Isue capite sexto & septimo. Ait ergo Propheta: Quo tempore capta fuerit Samaria ab Assyriis, ita derelinquentur ciuitates fortitudinis eius, hoc est fortes & munitae, quemadmodum derelinquebantur aratra & segetes in ingressu filiorum Israelis. Quod intelligentes lxx. verterunt: Erunt ciuitates tuae derelictae, sicut dereliquerunt Amor- rhæi & Auzi à facie filiorum Israel.

Quia oblita es Dei saluatoris tui. Aspice ingratitude fructum. Aufert Deus ab ingratum gloriam & dignitatem, ad quam eos extulerat.

Propterea plantabis plantationem infidelem. Tu o Samaria o popule Israelitice plantabis vites, quae etiam si bonae videantur, bonum tamen fructum nequaquam ferent. Et germen alienum seminabis, hoc est, ea seminabis quae non colliges: tu seminabis, & Assyrij colligent segetem tuam. In die, qua plantaueris, erit labrusca, hoc est, plantabis vites, quarum fructus erit tibi acerbus. Manè semen tuum florebit, videbis manè segetes florentes, sed non colliges, nec metes illas, auferentur enim & diripientur ab hostibus tuis in die hereditatis: Id est eo tempore quo fructus erant in horreo recondendi, & pro fructu colliges dolorem, hoc est, quod inquit: & dolebit grauius, & pro fructu seminauerit. Nonnulli codices habent: Propterea plantabis plantationem fidelem & germen alienum seminabis. Quae verba hunc habent sensum: Plantabis vites optimas, & germen alienum, hoc est, vites exquisitas allatas ex regionibus alienis longèque distantibus, sed earum fructus tibi in dolorem conuertetur. Potest sensus esse: Tu o Synagoga in principio obtinebis felicissimum statum, sed postea tamen miserè finieris, licet manè videaris florere, licet in principio rebus vtaris ad voluntatem tibi succedentibus, tamen auferetur à te mellis in die hereditatis, dabis poenas tuorum flagitiorum, amittes gloriam tuam, & in summa calamitate tandem versaberis. Poteris hæc ita intelligere, Quasi Deus dicat: Tu o Synagoga fuisti à Domino pulcherrimè plantata, sed tu plantasti plantationem infidelem, & filios sceleratos, qui cum germen alienum, & filij inobedientes & flagitiosi. Hoc est semen illud, hi sunt illi filij, quorum ingratitude & scelera nefaria diuinus vates iis verbis primo capite deplorauit: Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filijs sceleratis, dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israelis, abalienati sunt retrorsum. Eos nunc appellat germen alienum, & vites infideles, hoc est, filios alienos, & in Christum non credentes, de quibus dicitur in Psalmo: Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt, & claudicauerunt à semitis suis. Filij appellantur Hebræi, sed mendaces, alieni, inueterati, & claudi. Mentiti enim sunt Christo, quoniam quem venturum spectabant, & summo studio ac ardentissimo desiderio se illum amplexuros ostendebant, eum ipsum posteaquam venit, acerbissimis ac incredibilibus contumeliis affecerunt, vulneribusque grauissimis circumfossam vitam priuarunt. Iure igitur optimo Christus eos vocat filios alienos, quoniam non iam filij sui sed potius diaboli appellandi sunt. Ideo apud Ioannem eos alloquens, Vos, inquit, ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere. Hoc idem querebatur Christus, hæc verba apud Esaiam emittens: Filios enutriui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me. Hi filij se animi præstantia & amplitudine nudauerunt, suamque dignitatem turpi dedecore maculauerunt, atque nefariis flagitijs se vndique implicauerunt. Ex eo effectum est, vt captiui ducerentur, & in arumnas luctuosissimas inciderent, in quibus adhuc versantur: quoniam nulla est in mundo natio Iudæis abiectionior &

& calamitosior. Illud est hoc in loco aduertendum, Hebræos ideò pro fructu collegisse dolorem, quoniam in mundi voluptate seminauerunt. Qui enim seruiunt mundo, diabolo, & carni, quamuis in gaudio seminant, metunt tamen in dolore: at qui seruiunt Christo, etsi seminant in dolore, metunt tamen in gaudio. Qui pro Christi fide, pro vera religione & charitate, miseram hanc, fluxamque vitam in summum discrimen adducunt, eam, quæ est beata, & immortalis, sine dubio consequuntur, vbi summis atque sempiternis gaudijs oblectantur, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent.

Væ multitudo populorum multorum. Calamitatem Assyriorum prædicit. Prædixerat hoc capite Damascenos & Israelitas esse ab Assyriis euerendos, nunc de ipsorum Assyriorum euerione vaticinatur. Aspice mundi varietatem & inconstantiam. Sensus est: Væ vniuersis gentibus, quæ venturæ sunt cum Sennacheribo Assyriorum rege ad oppugnandam Hierosolymam, quæ præ multitudine, strepitu, & clamore possunt magno ac sonanti mari comparari.

Increpabit eum, & fugiet procul, & rapietur sicut puluis montium, &c. Sensus est: Deus coercet Sennacheribum regem Assyriæ, qui se in fugam contulit occiso exercitu suo, & veluti puluis flante arque raptante vento dispergetur, & erit veluti turbo coram tempestate, vel sicut stipula flante turbine, vel à vento vehementi exagitata. Increpare hoc in loco significat coercere & compescere, quemadmodum Psalmo centesimo quinto: Incepit mare Rubrum, & exsiccatum est. & apud Lucam capite octauo: Incepit ventum, & tempestatem aquarum, & cessauit, & facta est tranquillitas. Vt autem aperte videas quid sit esse Sennacheribum à Domino increpatum, lege caput decimum nonum libri quarti Regum, vbi Deus explicans quid sit increpare Sennacheribum, ita inquit: Ponam circulum in naribus tuis, & camum in labiis tuis, & reducam te in viam per quam venisti. Quæ verba inuenies etiam apud Esaiam capite trigesimo septimo. Illud est hoc in loco considerandum, comparari superbissimum regem pulueri à vento agitato, id quod etiam superiore capite videre poteris. Tales enim sunt peccatores, quemadmodum dicitur in Psalmo: Non sic impij non sic, sed tanquam puluis, quem proicit ventus à facie terræ. Puluis ascendit sursum, sed fauore venti: sic impius ad dignitates aliquando euehitur, sed per medium vanitatis. Puluis est terra in aëre simile sic peccator terra est elata in vano aëre constituta. Puluis ascendens obsecrat oculos, sic impius lædit iustos. Puluis coinquinat, sic nefarius homo sermonibus suis impuris, moribusque deprauatis alios contaminat, illisque tetram maculam atque labem inurit.

In tempore vespere, & ecce turbatio, in matutino, & non subsistit. Sensus est. Vespere erit Hierosolymæ turbatio, & timor propter obsidionem & oppugnationem ciuitatis ab Assyriis: manè verò sequentis diei non subsistit, nempe exercitus Sennacheribi. Sed apparebit consumptus, ab Angelo Dei occisus. Habes hanc historiam quarti libri Regum capite decimonono.

Hæc est pars eorum, qui vastauerunt nos. Hoc quidem est quod veluti pro sorte & hereditatis portione eueniet Assyrii nos ad vastitatem vocare conantibus. Dabunt operam vt nos evertant, at Deus nos liberabit, eos autem evertet. Pulchro epiphonemate voluit diuinus vates hoc caput concludere, ac si diceret, ita percutiuntur qui bellum inferunt quiescentibus, qui in populum Dei perniciem machinantur.

Annotationes ex Hebræo in
CAPVT XVII.

In die illa inclinabitur homo ad factorem suum. In Hebræo pro inclinabitur est נָשָׁא, à verbo נָשָׂא xah, quod significat inclinare, aspicere, sperare, fidere, timere, inni

inniti, delectari, narrare, quiescere. Vnde potest verti: In tempore illo aspiciet homo ad creatorem suum, vel sperabit in creatore suo, vel fidei creatori suo, vel timebit creatorem suum, vel innitetur in creatore suo, vel requiescet, vel delectabitur, vel meditabitur, & mente tractabit creatorem suum. R. Abraham exponit sperabit aut fidei. R. Selomoh, respiciet: Thargum, innitetur. Alij aliter explanant. Quarto capite Genesis accipitur pro respicere: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius, non respexit. Vbi poterat verti: Delectatus est Deus Abel & muneribus eius: Cain autem eiusque muneribus non fuit delectatus. In Psalmo centesimo decimo octavo, ubi versio nostra habet: Nam & testimonia tua, meditatio mea est, potest verti: Nam & testimonia tua deliciae meae sunt, vel, ut habet versio diui Hieronymi, sed & testimonia tua voluntas mea. Et in eodem Psalmo, Nisi quod lex tua meditatio mea est, pro meditatione vertit diuus Hieronymus delectationem, & pro in iustificationibus tuis meditabor, vertit, in iustitiis tuis delectabor. Et hanc interpretationem sequitur R. Abraham, quamvis dicit posse etiam verti, Praecepta tua narrabo. Verbum enim xah omnia haec significat. Pagninus vertit: In die illa aspiciet homo ad factorem suum. Nonnulli ex Iudaeorum Rabbini exponunt verbum hoc *וַיִּשְׁכַּח* iixeh pro *וַיִּשְׁכַּח* iiphneh, quod significat conuerrere: quod calamitas in causa sit, ut homo se ad Deum conuertat.

Plantabis plantationem infidelem.) Pro infidele est in Hebraico *נִמְנֵם* naanim. Quidam putant esse nomen substantiuum in plurali, & vertunt hoc modo: Plantabis plantationem pulchritudinum. Quidam vero existimant adiectiuum esse, & vertunt: Plantabis plantationem pulchram, nempe plantatum. Est enim nomen hoc *נִמְנֵם* a verbo *נִמַּם* naam, quod significat pulchrum fieri, pulchrum esse, placere, esse dulce, iuuare, & amabilem. Secundo libro Regum, ubi editio vulgata habet: Frater mi lonatha decore nimis, poterat verti: Dulcis fuisti nimis, vel, Placuisse mihi nimis. Et capite primo Ruth, ubi nos habemus: Ne vocetis me Noemi, id est pulchram, potest verti: Ne vocetis me dulcem. Quia sequitur: Sed vocate me mara, id est amaram. In hoc autem nostro loco pro *נִמְנֵם* naanim vertit diuus Hieronymus, fidelem. Vnde nonnulli correcti codices habent ad marginem, fidelem, quamvis in textu habeant, infidelem. Existimo hoc fuisse a Septuaginta interpretibus desumptum: ita enim habent: Plantabis plantationem infidelem, magis sensum quam nominis significationem sequentes. Quod quoniam habeat sensum, in explanatione exposuimus. Aquila & Theodotio pro fidele verterunt pulchram, Symmachus bonam, Pagninus pulchram. Ego, ut meam etiam sententiam in apertum proferam, eam semper doctioribus subiiciens, existimo posse recte verti: Plantabis plantas dulces, quia sequitur: In die plantationis tuae labrusca. Ut sit sensus: Tu in principio plantabis vites dulces, at metes ex illis vites amaras. Labrusca sunt vites amarae, erraticae, & agrestes in labris, hoc est sepibus marginibusque nascentes. Perpende hanc meam interpretationem, & fortasse eam non omnino contemnendam esse iudicabis.

Rapietur sicut pulvis montium a facie venti.) Pro sicut pulvis est in Hebraeo *וַיִּסָּח* cemors. Nomen hoc non solum puluerem, sed glumam etiam & quicquid significat. Ideo poterat verti: Rapietur sicut gluma, & ita transtulit Pagninus. Est autem gluma folliculus grani frumentarii, habens aristam quandam. Haec autem aristae sunt tela & aculei spicae: Nam fruges structa ordine spicae contra auium minorum morsus, ut Ciceronis in Senectute utar verbis, munitur vallo aristarum. Hoc nomen Ose. 13. *וַיִּסָּח* mors, quod hic ponitur, inuenies apud Oseam capite 13. ubi nostra versio puluerem habet, dicens: Sicut pulvis turbine raptus ex area. Et in primo Psalmo. Non sic impij, non sic, sed tanquam pulvis quem proicit ventus. In quibus locis poterit pro pulvere gluma verti: quemadmodum in alio Psalmo: Fiant tanquam pulvis ante faciem venti. Aspicias igitur maleuolos impijque homines aridis

minutissimisque paleis comparari. Vnde sanctificatus ille Baptista aiebat apud Matthaeum capite tertio de Deo verba faciens: Permundabit aream suam, & congregabit triticum in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili. Per triticum iusti significantur, per paleas vero glumas & quicquid iniqui & flagitiosi. Et quemadmodum arista, triticique tegumenta granum opprimunt, & vndique constringunt, sic impius virum iustum & pium vexat, & vndique affligit. Sed ut quod arctius arista granum cingunt & comprimunt, eo maiori custodia illud ab auium morsu tuentur, sic quanto acerbiores calamitates infert viris virtute insignibus, sapientiaque praestantibus, tanto eos clariiores reddit, & ad importunas aues, hoc est, ad malas cogitationes arcendas munitiones. Vbi vides iniquos homines esse iustis adiumento. Non enim Deus homines crearet, quos impios futuros esse praescisset, nisi pariter nosset, eos viros optimos affligendo, esse in eos utilitatem collaturos. Nihil est enim ad laudem illustrius, quam calamitas ipsa: haec namque solet virorum iustorum nomen ad immortalem memoriam propagare. Atque ita, ut diuus ait Augustinus libro vndecimo de ciuitate Dei, mundi ordinem Deus tanquam pulcherrimum carmen ex quibusdam antithetis honestauit. Est autem antitheton contrapositum. Ita appellatur figura ea, qua contraria contrariis opponuntur, ut apud Ouidium: Frigida pugnabant calidis, humilia siccis. Xenophon ille, cuius voce quasi musas locutas ferunt, qui teste Volaterrano dictus est musa Attica ob eloquentiae dulcedinem & suauitatem in suo Oeconomico inter opes & diuitias connumerat inimicos homines sceleratos, & ait eos esse nobis adiumento, si illis uti sciuerimus. Et Plutarchus librum edidit de utilitate, quam quis potest ex inimicis comparare.

Argumentum capitis XVIII.

Pracedenti capite minatus fuerat diuinus noster vates exitium Damasco, quod decem tribus relicto vero Deo, spreto caelesti presidio, in illa omne suam spem & fiduciam collocauerint. Nunc minatur Aegyptius eorum vastitatem, quod due tri. us illis fiderent, ad eosque summo Deo contempto confugerent, diuinumque auxilium non implorauerint. Quemadmodum enim Damasceni iniquo & deprauato animo auxilium ferebant Israelitis, ita Aegyptij Iudeis. Quam ob causam fuerunt euerfi, & Hebraei in eorum presidio spem omnem figentes grauissime vexati. Vult enim Deus, ut omnes in periculis constituti ad eum confugiamus, & hac in re, quemadmodum etiam in alijs naturali rationi obtemperemus. Ut enim est caeli proprium moueri in orbem, & terra in ima sede veluti mundi centro conglobari, ita est in hominis natura insitum, cum se viderit in discrimen adductum, & periculorum procella iactatum, ad Deum confugere, & vota facere, eiusque presidium vehementer implorare. Praedicta igitur in hoc capite Aegyptiorum euerfione, vaticinatur de illorum Iudeorum conuersione, qui relicta synagoga ad Ecclesiam conuenerunt.

CAPIT. XVIII.

Et terra cymbalo alarum, quae est trans flumen Aethiopiae, quae mittit in mare legatos, & in vasis papyri super aquas. Ite angeli veloces ad Gentem conuulsam & dilaceratam: ad populum terribilem, post quem non est alius: ad Gentem expectan-

tem & conculcatam, cuius diripuerunt flumina terram eius: ad montem nominis Domini exercituum, montem Sion. Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cum eleuatum fuerit signum in montibus, videbitis, & clangorem tuba audietis: quia hæc dicit Dominus ad me: Ego quiescam & considerabo in loco meo, sicut meridiana lux clara est, & sicut nubes roris in die messis.

EXPLANATIO.

Ve terra cymbalo alarum.) Hoc est, Væ Aegypto habenti alas, hoc est, exercitus, instar cymbali sonantes. Est igitur terra cymbalum alarum periphrasis Aegypti, quæ magnis ac potentibus exercitibus abundabat. Ala enim præter alias significationes significat equitum turmam, quod pedites tegant vice alarum, nam in equitum ordinibus circum legiones dextra sinistraque tanquam alæ in auium corporibus locantur. Possumus per alas vela nauium intelligere, quæ alæ appellantur, iuxta illud poetæ, Vclorum pandimus alas: & tunc erit sensus, Vestram perniciem annuncio o Aegyptij, qui abundatis nauibus, quorum vela plena vento veluti cymbalum sonant. Quidam per cymbalum alarum intelligunt sonitum Nili, qui fluuius ad illa quæ Catadupa nominantur præcipitat ex altissimis montibus, tanto impetu, ut ea gens quæ illum locum accolit, ut Cicero in sexto libro de republica scriptum reliquit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi careat. Et Herodotus libro secundo ait, Aegyptum à Catadupis & Elephantina vrbe incipere. Verum hæc videtur longè petita periphrasis. Prima videtur melior, nam etiam capite octauo hic idem Propheta alas posuit pro copiis & exercitibus Assyriorum, ut ibi annotauimus, locum illum explanantes. Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ o Emanuel.

Quæ est trans flumina Aethiopiæ.) Id est, trans riuos Nili. Fluuius enim Nilus de Aethiopia in Aegyptum fluit, ut asserit Solinus capite quadagesimo quinto, & Plinius capite nono. Diodorus verò Siculus libro primo de ortu Nili sic ait: Nilus à Meridie ad Septentrionem fertur, ortus ex fontibus in extremis Aethiopiæ finibus. Et paulò post: Eius decursus ab Aethiopiæ montibus. Hoc videmus in orbis descriptione quæ mappa mundi appellatur. Et nostri Lusitani, qui totum ferè orbem peragrarunt, narrant se in Aethiopia Nili ortum inuenisse.

Quæ mittit in mare legatos.) Quæ nempe terra Aegypti: vel qui, ut nonnulli codices habent, nempe populus Aegypti, mittit per mare nuntios duabus tribubus in vasis papyri, hoc est, in cimbis quæ ex papyro fiebant. Scribit Plinius libro tertii decimi capite primo nauigia construi ex papyro. Est papyrus arbor quædam in Aegypti palustribus locis nascens, decem cubitorum longitudine, in gracilitatem fastigiata, ex qua arbore fiebant chartæ quædam, in quibus veteres scribere solebant. Vnde id, in quo modò scribimus, papyrus appellatur. Et ob eam causam fortasse per vasa papyri intelligit epistolas, quas populus Aegypti mittebat ad Iudeos, quibus illis suum pollicebantur auxilium, quem sensum reddiderunt lxx. quorum versio sic habet: Qui mittit in mari obfides, & epistolas biblinas, super aquam. Nomine maris possumus Nilum intelligere, more diuinarum literarum, quæ omnem aquarum congregationem mare appellant. Priori expositioni, ut per vasa papyri naues intelligantur, fauet versio Pagnini sic habens: Et in nautiuneca super faciem aquarum.

Ite angeli veloces.) Aegypti verba sunt ad nuntios, quos ad Iudeos mittebat. Nuntij angeli vocantur. Est igitur sensus: Ite velociter vos nuntij ad Iudeorum Gentem afflictam, & Assyriorum impugnatione laceratam, ad populum quondam

dam terribilem, qui Dei utebatur impetio, qui cum nullius alius fuit vnquam comparandus, ad Gentem quæ solebat Dei spectare præsidium, quæ nunc affligitur & conculcatur, cuius terram flumina, hoc est, Assyrij vastauerunt. Capite etiam ^{Supr. 8.} octauo regem Assyriæ, eiusque exercitum aquis fluminis comparauit: ita enim ait: Ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas: regem Assyriorum, & omnem gloriam eius. Vbi nostra editio habet: Ad Gentem spectantem & conculcatam, habent nonnulli codices ad marginem, spectantem, ut legatur: Ad Gentem expectantem expectantem & conculcatam. Quæ verba possunt hunc habere sensum: Ite ad Gentem quæ nostrum auxilium auidè spectat, quoniam ab Assyriis oppugnatur.

Ad montem nominis Domini exercituum montem Sion.) Totum hoc non est in Hebraicis exemplaribus, neque in Græcis, nec in versione diui Hieronymi. Et in Bibliis correctis est notatum obelo.

Omnes habitatores orbis.) Per orbem eam mundi plagam intelligit, de qua loquebatur, nimirum Aegyptum. Signū appellat vexillum, quo in exercitu duces vtuntur. Sensus est: Cum Assyrij vexillum erexerint, & Aegypto bellum intulerint, & bellica tuba sonuerit, & milites ad prælium incitauerint, tunc videbitis & audietis, & aperte cognoscetis, quid Dominus aduersus Aegyptum cogitauerit.

Ego quiescam.) Irruentibus Assyriis in Aegyptios, ego, ait Dominus, quiescam, nullum auxilium feram Aegyptiis, sed in loco meo, hoc est, in cælo prælium considerabo, & ero veluti lux meridiana, nubésque rorida in die messis. Hoc est, ero placidus & quietus nullam opem Aegyptiis ferens.

*Ante messem enim totus effloruit, & immatura perfectio germi-
nabit, & præcidentur ramusculi eius falcibus: & quæ derelicta fuerint, abscedentur & excutientur. Et relinquentur simul auibus
montium & bestiis terræ: & estate perpetua erunt super eum volu-
cres, & omnes bestie terræ super illum hyemabunt. In tempore illo
deferetur munus Domino exercituum à populo diuulso & dilacerato:
à populo terribili, post quem non fuit alius, à Gente expectante
expectante, & conculcata, cuius diripuerunt flumina terram eius, ad
locum nominis Domini exercituum montem Sion.*

Ante messem.) Sensus est: Quemadmodum segetes erumpentes ante maturitatem citò pereunt, & germinantes ante temporis perfectionem inutiles redduntur, sic Aegyptij populi euertentur, & quasi rami inutiles ressecabuntur. Et Aegyptij qui post Aegypti vastitatem remanserint, etiam occidentur. Ideò comparat Aegyptios segetibus ante tempus erumpentibus, sed postea præcis, ut ostendat eos in medio rerum successu, in statu felici constitutos, esse gladiis Assyriorum occidendos, & finem non esse fausto principio responsurum.

Et relinquentur auibus montium, & bestiis terræ.) Per ramos excisos intelligit Aegyptios interfectos, quos dicit esse in campo relinquendos, ut essent auium & bestiarum cibus.

Et estate perpetua erunt super eum volucres.) Significat tam ingentem interfectionum multitudinem, ut nemo ex Aegyptiis euaderet, qui cadauera sepeliret. Aut per auium & bestiarum multitudinem intelligit gentes, quæ Aegyptiis bellum & exitium intulerunt, quas ob velocitatem & immanitatem auium & beluis comparauit. Lege caput vigesimum nonum Ezechielis, ubi hanc eandem vaticinationem literis mandauit. ^{Ezec. 29.}

In tempore illo deferetur munus Domino exercituum.) Euerla Aegypto reuertentur ad

ad se Iudæi, & nequaquam hominibus fident, sed omnem suam spem in Deo vero collocabunt, eum inuocabunt, cuius solum auxilium firmissimum credent, & ad montem Sionem, ad Dei templum adibunt, munera Deo & sacrificia offerentes. Videntes Iudæi se esse humano refugio destitutos, & calamitatibus oppressos, ad verum Dei præsidium confugerunt. Vide quid utilitatis in hominem conferat calamitas ipsa. Conducit quidem ad Deum quærendum, & ad eximæ virtutis gloriam magnificentius illustrandam. Sed hoc intelligitur, si Deus afflictum animum incendat igne celestis cuiusdam desiderij. Vt enim ex duro informique ferro nullum elegans opus efficitur, in quo artifex suum exprimat artificium, quanquam illud malleo percutiat, nisi ferrum ipsum ignitum sit: nam secus erit id quod dicitur in Prouerbio, ferrum frigidum contundere, & operam perdere, sic frigidus & induratus animus nequaquam poterit perpoliri & excoli, licet sit afflictionibus percussus, nisi igne diuini auxilij fuerit incensus. Quidam dicunt hanc Iudæorum ad Deum conuersionem fuisse sub Ezechia. alij sub Zorobabele, & Esdra, & Nehemia. Quod etsi veritatem contineat, ego tamen existimo, diuinum vatem ad tempus Messie hæc retulisse, quod cum hoc varicinium mandaret monumentis animo intuebatur. Est igitur meo iudicio huius loci sensus: Victo per Christum mundo, qui nomine Ægypti intelligitur, euerfa idololatria vanæque superstitione, multi ex Iudæis instructi & Christi & Apostolorum doctrina, veram fidem recipient, in Christum credent, eique in loco nominis Domini exercituum, in monte Sione, hoc est, in Ecclesia catholica, munera offerent, ubi diuinum præsidium implorabunt. Hæc sunt munera & sacrificia illa iustitiæ, de quibus regius vates dicebat in Psalmo: Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationes & holocausta. Sacrificia iustitiæ appellat ea, quæ sunt animo scelere expiato, & iustitia prædita, quæ sunt Deo acceptissima, quæ ipse præuiderat esse à Christianis facienda. Iudæos appellat hic Esaias populum diuulsum, dilaceratum, sperantem humanum auxilium, & direptum, quoniam erant à fide separati. Tales enim sunt omnes infideles, & ij etiam, qui quamuis habeant fidem, sunt tamen omnibus flagitiis contaminati, & sceleribus imbuti, quorum fides mortua est, ut ait diuus Iacobus in epistola sua, quoniam est sine operibus, nec est charitate formata. Vt enim qui loco deserta, sed à latronibus habitata, nocte penetrant non valent hostiles insidias effugere: sic qui per huius mundi deserta nocte sunt seuocati, bonorum direptionem, malorumque omnium imperum delectantur. Talis fuit ille, qui, ut est apud Lucam capite decimo, descendens à Hierosolyma in Iericho incidit in latrones, qui eum spoliarunt, & plagis vulnerant, & viuum reliquerunt. Sed fuit à celesti medico curatus, & in diuersorium, hoc est, in Ecclesiam catholicam adductus. Qui est Hierosolymæ colonus, qui requiescit in visione spiritualis pacis, non existimet se esse omnino securum, potest enim descendere in Iericho, & qui descendit, & iacet mortiferis vulneribus traictus, non adhibeat suis sceleribus desperationem, potest enim Hierosolymam ascendere. Id fuit nobis in illa scala demonstratum, quam vidit in somnis Iacob stantem super terram, & cacumen illius tangebatur cælum, per quam ascendebant angeli, & descendebant. Qui in imo iacent, possunt ascendere: qui verò summum opibus locupletes, iustitiam & pietatem colentes: at irruentes, in eos diabolus, mundus, & caro, hominum hostes, eos omnibus virtutum ornamentis spoliauerunt, atque pestilentibus vlcibus saucios deformarunt. Sed adueniente Christo Deo nostro multi receperunt fidem, & fuerunt æternam beatitudinem consecuti. Hos igitur intuebatur diuinus vates dicens, esse illos in monte Sione Deo munera oblaturus, qui antea fuerant dilacerati, conculcati, & direptioni commissi.

Væ terræ cymbalo alarum.) Pro cymbalo alarum est in Hebraico *תלילת אל* *tsilal al* cenaphaim. Prima dictio est à verbo *ללל* *tsalal*, quod præter alia significat tinnire, ut quarto libro Regum capite vigesimo primo: Vt quicumque audierit, tinniant ambæ aures eius. Vnde *tsilal* cymbala significat, ut in Psalmo centesimoquingagesimo: Laudate eum incymbalis bene sonantibus. Et hanc significationem secutus est noster interpres. Sed quoniam verbum hoc *tsalal* significat etiam adumbrare, vertit Pagninus: Væ terræ vmbra alarum. Potest verti: Væ terræ alis vmbra. Quidam Hebræus ita exponit: Væ terræ vmbra vniuerso orbi ob alarum suarum magnitudinem multitudinemque facienti. Quibus verbis vult translatitiè significare variarum rerum genera, quæ ex Ægypto ad alias terræ regiones egrēdiebantur, eiusque negotiationum infinitatem. Sed hic idem alio in loco nomine vmbra alarum vela nauium intelligit: quam opinionem nos in explanatione attingimus. Huic expositioni fauet Thargum Ionathæ ita habens: Væ terræ, ad quam veniunt cum nauibus à terra longinqua, & vela sua extendunt, ut aquila volans alis suis. Hanc interpretationem secuti Septuaginta ita transtulerunt: Væ terræ nauium alarum. Quam etiam Aquila fortasse secutus, pro cymbalo vmbra posuit. Et quamuis hæc interpretatio sit satis conueniens, magnisque authoribus confirmata: ego tamen existimo per vmbra alarum intelligi præsidium, ut sit sensus: Væ tibi Ægypte, quæ aliis auxilium promittis, atque in vmbra alarum tuarum præsidium polliceris. Hic sensus conuenit argumento capitis, multisque scripturæ locis fulcitur, in quibus vmbra alarum pro præsidio accipitur. In Psalmo sextodecimo: Sub vmbra alarum tuarum protege me, quis non videt alarum vmbra pro præsidio poni? Eodem modo accipitur Psalmo quingagesimo sexto, cuius hæc sunt verba: In vmbra alarum tuarum protege me, donec transcat iniquitas. Hoc est, Præbe mihi Domine auxilium tuum, fer opem mihi vndique afflicto, donec Saulis inuidia & scelus finiantur. Vel capitur iniquitas pro tempore afflictionis. Et apud hunc nostrum prophetam capite sexto decimo, alique in locis vmbra pro auxilio & defensione inuenies. In Psalmo nonagesimo, ubi communis editio habet: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur, habet versio diui Hieronymi ex Hebræo: In vmbra omnipotentis commorabitur. Et non solum vmbra, sed etiam ala pro auxilio ponitur, ut capite secundo Ruth, & saepe in diuinis literis. Cum igitur dictio hæc *תלילת אל* *tsilal al* vmbra significet, & vmbra alarum Hebraismus sit, & auxilium protectionemque significet, aperte existimo esse conclusum, veram rectamque esse hanc nostram interpretationem, minimèque contemnendam, quanquam alias etiam libenter amplector.

Ad Gentem expectantem.) In Hebraico est: Ad Gentem *קו קו* *kau-kau*, id est expectantem expectantem. Pro quo poteris vertere, auidè expectantem. Sed quoniam hæc dictio *קו* significat etiam lineam, vertit Pagninus, Ad Gentem lineatim. Et in suo thesauro exponit Gentem lineatim operantem, sumpta translatione à cæmentariis. Vt enim illi extensa linea efficiunt ordinem vnum parietis, & super illum iterum extendunt, ut faciant ordinem alterum, & postea alium, donec parietem perficiant, ita qui paulatim aliquid efficit, illud linea & linea, siue lineatim dicitur efficere. Et quoniam in textu est: Ad Gentem expectantem & conculcatam, potest verti: Ad Gentem paulatim conculcatam. Et quia nomen hoc *קו* *kau*, quod hic ponitur, significat etiam regulam, normam, directorium, & perpendicularum, potest verti: Ad Gentem rectè, siue iustè, siue meritò, conculcatam. In Psalmo decimo octauo, ubi nos habemus

Psal. 18. bemus, In omnem terram exiit sonus eorum: pro sonu est in Hebraico hoc nostrum nomen kau. Quapropter potest recte conuerti ex Hebræo: In omnem terram exiit regula eorum, vel norma, vel directorium, vel perpendicularum, vel ædificatio, vel architectonia eorum. Omnia enim hæc, quæ hoc nomen significat, Apostolorum prædicationi recte accommodantur. Et ex Paulo apostolo *Rom. 10.* in epistola ad Romanos constat, esse locum illum Davidis de Apostolorum prædicatione intelligendum. Nitatur Christianus concionator, qui Christi Apostolos imitari desiderat, ut sit eius concio regula, vitæq; Christianæ perpendicularum, atque ædificandi ars & structura. Tunc enim concionator ædificabit, cum eius vita verbis responderit. Et ut regula, ut rem dirigat, recta esse debet: sic concionator, qui alios ad virtutum hortatur, summa ope niti decet, ut sit virtutis rectitudine conspicuus.

Argumentum capitis XIX.

Solent diuini vates, cum mandant literis aliqua obscura, & explicatu difficilia, subnectere verba apertiora, quibus seipsos interpretentur. Et quoniam Esaias prædixerat capite precedente Aegypti euerfionem verbis inusitatis, obscuris, propæque inexplicabilibus, nunc se latius atque fusius explicat, prænuntians esse Aegyptios ab Assyriis ad ferrum & flammam vocandos, penitusque evertendos. Sed eos postea vaticinatur esse ad veram religionem & Christi fidem venturos. Voluit Deus decem plagas Aegypti hac una medicina sanare, afflictis & egrotis mederi, eosque ad veritatem adducere, ut iam non irent ad mare Rubrum obruendi, sed ad aquas baptismatis viuificandi.

CAPUT XIX.

QUUS Aegypti. Ecce Dominus ascendet super nubem leuem, & ingreditur Aegyptum. Et commouebuntur simulachra Aegypti a facie eius, & Aegypti tabescet in medio eius. Et concurrere faciam Aegyptios aduersus Aegyptios: & pugnabit vir contra fratrem suum, & vir contra amicum suum, ciuitas aduersus ciuitatem, regnum aduersus regnum. Et dirumpetur spiritus Aegypti in visceribus eius, & consilium eius precipitabo. Et interrogabunt simulachra sua, & diuinos suos, & pythones, & ariolos. Et tradam Aegyptum in manu dominorum crudelium, & rex foris dominabitur eorum, ait Dominus exercituum. Et arescet aqua de mari, & fluuius desolabitur, atque siccabitur. Et deficient flumina: & attenuabuntur, & siccabuntur riui aggerum.

EXPLANATIO.

Onus Aegypti. Hoc est, Sequitur vaticinium venturæ calamitatis Aegyptiorum. Est explanatio eius quod dixerat in principio capitis præcedentis: Væ terre *Iere. 46.* cymbalo alarum, quæ est trans flumen Aethiopiz. Hanc Aegyptiorum cladem & afflictionem scribit Ieremias capite quadragesimosexto, & Ezechiel. cap. 30. *Ezech. 30.* Ecce

Ecce Dominus ascendet super nubem leuem, & ingreditur Aegyptum.) Euerfa & vastata Samaria, & decem tribubus in miseram captiuitatem adductis, conspirauerunt Aegyptij & Aethiopes contra Assyrios. Sed pernicies, quam aliis moliebantur, in suum caput redundauit. Nam Assyrij mouerunt exercitum aduersus hostes, eisq; bellum crudelissimum intulerunt, & Aegyptum penitus vastarunt. Hunc Assyriorum exercitum appellat Propheta nubem leuem. Nubem appellat, ut ostendat horribilem tempestatem, & vastationem, quam impendentem videbat Aegyptiis. Quemadmodum enim ex nube oritur aliquando turbulenta ac repentina procella, sic ex Assyriorum exercitu pronentura erat subita & luctuosa pernicies. Et hoc fortasse voluit significare Ezechiel capite trigesimo, ubi tempus huius excidij Aegyptiorum diem nubis appellat. Leuem vocat, ut significet Assyriorum velocitatem & expeditionem, qui tam prompto & alacri animo, tamq; vehementi & concitato impetu ad bellum mouebantur, ut potius volare quam ambulare viderentur. Est igitur sensus: Ecce Dominus inspirabit Assyriis, ut Aegyptiis bellum inferant, & ascendens ipse super exercitum Assyriorum, ingreditur Aegyptum, ut eam vastet, & repentino prælio evertat. Erunt Assyrij instrumentum, quo Deus ad exitium Aegyptiorum, ob eorum flagitia vtetur. Chrysostomus in *Matthæum* capite secundo explanans hæc verba: Ecce Angelus Domini apparuit in somniis Ioseph dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & fuge in Aegyptum: de illo secessu & ingressu Christi in Aegyptum hanc Esaiæ vaticinationem intelligit. Et per nubem leuem Christi corpus sacratissimum sine vilo peccatorum pondere interpretatur. Eleganter ille quidem & piè. Sed existimo germanum huius loci sensum esse eum, quæ modò de Assyriorum exercitu explanauimus.

Et mouebuntur simulachra Aegypti.) Id est, Deiicient Assyrij idola Aegyptiorum de locis & altaribus suis, & ea conculcabunt. Ac si dicat: Non solum idola non eripient cultores suos, sed nec seipsa poterunt seruare. Vide quibus in rebus stulti spem suam figebant. Ezechiel capite trigesimo hoc iis verbis scribit. Hæc dicit Dominus Deus: Disperdam simulachra, & cessare faciam idola de Memphis. Est autem Memphis ciuitas magna Aegypti. Possumus hoc in spiritali sensu ita intelligere: Ingresso filio Dei in Aegyptum, hoc est, in mundum, in nube leui, hoc est, in vtero sacratissimo purissimæ virginis, nullo virili semine grauato, ceciderunt idola, contremuerunt demones, Christi præsentiam ferre non valentes. Commoti sunt a facie eius, hoc est, coram eo. Phrasis est in diuinis literis frequens. Fuit Aegyptus victa: hoc est mundi idololatria & impietas ablata.

Cor Aegypti tabescet in medio eius.) Subaudi metu Assyriorum. Per cor intellige regem, qui cor populi debet esse, in medio omnium, a quo omnes veluti membra a corde vitam quodammodo accipiant. Vel per cor intellige præfulem aut sacerdotem. Nam ut cor primò recipit vitam ab anima, & transfundit in corpus, quasi medium inter animam & corpus, ita sacerdos debet esse medium inter Deum & populum. Qua de re poteris videre ea, quæ capite primo annotauimus. Fortasse huius loci sensus hic est: Metu Assyriorum frangentur Aegyptiorum corda, languescent & deficient. Sic capite septimo Iosue scriptum est, pertimuisse cor populi, hoc est totum Israël animo cecidisse, & apud nostrum Prophetam capite *Iosue 7.* sexto: Exceca cor populi huius, id est totum populum. *Supra 6.*

Et corruere faciam Aegyptios aduersus Aegyptios.) Permittam ut Aegyptij in Aegyptios irruant, & nulla inter se concordia coniungantur. Quasi dicat Deus: Ego evertam Aegyptios, & signum euerfionis erit discordia inter eos. Diuidentur & nullo amicitie & beneuolentie vinculo continebuntur, & ita delebitur eorum regnum. Vbi vides nullam esse regnis aut populis pestilentiorè perniciem, quam discordiam. Fieri enim non potest, cum populi nanis in alto fluitat, odij atq; seditionum repestibus agitata: quin in mediis fluctibus miserè obruatur. Id est quod dicebat Christus Deus noster: Omne regnum in se diuisum desolabitur. Concor-

Gen. 11.
similia

dia res parue crescunt, discordia verò maximè dilabuntur. Concordia, ut dicitur in Proverbio, fulciuntur opes, etiam exigue. Si linguarum diuisio in turre Babylonis ædificium labefactauit, quanto magis voluntatum diuisio & discordia? Diuide fluium, amittet vim: diuide ignem, exstinguitur. Ad generationem rerum naturalium necesse est elementa inter se discrepantia & contraria conuenire, & sedata discordia inter se amicitia quadam vniri & copulari, & ex tali concordia nascitur lapis preciosus, ceteraq; res naturales quarum pulchritudinem & excellentiam admiramur. Quid docet medicina nisi amorem & concordiam quatuor humorum in corporibus humanis? Ex humorum temperata concordia redundat pulchra atque recta valetudo, & ex eorum intemperata discrepantia & concitacione nascuntur variegatæ agitudines. Quid aliud docet musica quam vocum inter se dissidentium amicitia & concordia, ex qua suavis harmonia, admirabilisq; concentus oriatur? Hoc considerans Orpheus dicebat amorem habere clauis omnium rerum, quibus earum aperit conceptum, & in lucem prodir. Vnde Empedocles Pythagoreus mundum dicebat constare concordia, discordia autem dissipari. Hoc voluit nobis natura in lapide Tithico ostendere, qui in aquam coniectus, si est integer, quamuis magnus innatat, diuisus verò & comminutus mergitur: sic nos integri & concordēs sustinemur, diuisi verò & discordes pessum imus. Eam ob causam comparat Gregorius Nazianzenus homines concordēs cum arca Noë in diluuiō seruata, quia ibi omnes concordia quadā connectebantur. Da mihi concordiam, dabo tibi rempublicam permanentem, & in omni diluuiō, & afflictionū procellis conseruatam. Cū in mundi principio Deus crearet multa animantia, noluit multos homines simul creare, creauit vnū, de quo multitudo propagaretur, ut hac admonitione, huius rei memoria, etiam in multis cōcordem vnitatem seruaremus, ut intelligeremus, esse nos omnes vnus hominis filios, & videremus, quā esset Deus vnitatem delectatus. Hæc est causa, ut ait diuus Augustinus, quare Deus voluerit ut omnes ab vno ab ipso creato originē duceremus. Et eam ob causam cū Deus daret arma brutis animalibus, alia dentibus muniendo, alia vnguibus, alia cornibus, solum hominem armis destituit, nudum atque inermem

simile

ris compositio etiam doceret, ad quid esset editus in lucem, & in mundo constitutus. Vnusquisque exercitus habet vexillum & signum militare, quo cognoscatur: & vnaquæque nobilis familia habet stemmata, arma & insignia, quibus omnes ex illo genere ab aliis discernuntur. Signum Christianorum est amor & concordia. Hæc sunt eorum stemmata & insignia, his armis cognoscuntur & ab aliis separantur. Hoc est quod Christus suis discipulis dicebat, ut est apud Ioannem capite tertio decimo: In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad inuicem. Sed heu quā pauci hoc signo muniuntur. Nam pro amore & charitate insurrexerunt dissensiones, seditiones, odia, inuidiæ, insidiæ, fraudes, & bella, & ceteræ pestes, quæ ex iis dimanarunt. Quæ quidem opera sunt demonis, cuius officium est dispergere, & discordiam inducere, cū Dei officiū sit colligere, & congregare. Vnde apud Matthæum dicebat Christus: Quoties volui congregare vos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis, & noluitis. Triplex est vnitas & congregatio, prima qua homo secum debet esse vnus, de qua dicitur in Psalmo: Dominus autem assumpsit me, pro quo versio diui Hieronymi ex Hebraico habet: Dominus autem collegit me, hoc est, congregauit & vniuit. Et in Psalmo octogesimo quinto, vbi nostra versio habet, Latetur cor meū, ut timeat nomen tuū, potest verti ex Hebraico, vni, vel vnitum fac cor meum, pro quo diuus Hieronymus vertit: Vnicum fac cor meū. Altera vnitas est, qua omnes inter nos debemus esse concordēs, quam docet Apostolus Paulus ad Ephesios scribens, ut simus solliciti seruare: de qua dicitur in Actis Apostolorū: Multitudinis autem credentiū erat cor vnum, & anima vna. Hanc præcepit Christus inquit: Hoc

simile

Ioan. 13.

Matth. 23.

Psal. 26.

Psal. 85.

Eph. 4.

Act. 4.

Hoc est quod Christus suis discipulis dicebat, ut est apud Ioannem capite tertio decimo: In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad inuicem. Sed heu quā pauci hoc signo muniuntur. Nam pro amore & charitate insurrexerunt dissensiones, seditiones, odia, inuidiæ, insidiæ, fraudes, & bella, & ceteræ pestes, quæ ex iis dimanarunt. Quæ quidem opera sunt demonis, cuius officium est dispergere, & discordiam inducere, cū Dei officiū sit colligere, & congregare. Vnde apud Matthæum dicebat Christus: Quoties volui congregare vos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis, & noluitis. Triplex est vnitas & congregatio, prima qua homo secum debet esse vnus, de qua dicitur in Psalmo: Dominus autem assumpsit me, pro quo versio diui Hieronymi ex Hebraico habet: Dominus autem collegit me, hoc est, congregauit & vniuit. Et in Psalmo octogesimo quinto, vbi nostra versio habet, Latetur cor meū, ut timeat nomen tuū, potest verti ex Hebraico, vni, vel vnitum fac cor meum, pro quo diuus Hieronymus vertit: Vnicum fac cor meū. Altera vnitas est, qua omnes inter nos debemus esse concordēs, quam docet Apostolus Paulus ad Ephesios scribens, ut simus solliciti seruare: de qua dicitur in Actis Apostolorū: Multitudinis autem credentiū erat cor vnum, & anima vna. Hanc præcepit Christus inquit: Hoc

Hoc est præceptum meum, ut diligatis inuicem, sicut dilexi vos. Tertia vnitas est, qua viri iusti & pii sunt Deo coniuncti, de qua ait Apostolus: Qui adhaeret Deo, vnus spiritus est. Hæc est vnitas quā Maria Magdalena amplectebatur. Hoc est illud vnū, de quo Christus dicebat, Porro vnum est necessarium. Maria optimam partem elegit. Erat enim Deo vnita, & vnus spiritus cum eo. Hanc vniōnem & concordiam nobis tribuit Christus, quapropter eum Apostolus ad Ephesios pacem nostrā appellat. Et in epistola ad Romanos, iustificari, inquit, ex fide pacem habemus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum. Huius triplicis vnitatis & cōcordiæ author est Deus. Sed nos de ea nunc potissimū loquimur, quam secundatū diximus, quæ est hominum inter homines, quorum vnus animus inter se eos conseruat, disiunctus verò corrumpit & euertit. Vnde dicebat Osee, Diuisum est cor eorum, nunc interibunt. Ex quo colligitur excidij caput esse discordiam. Quod etiam gentiles lumine gratiæ priuati, sola naturali luce illustrati intellexerunt, & literis mādauit. Marcus Tullius in libro quinto de Finibus hæc verba scribit: Neque ciuitas in seditione beata esse potest, neque in discordia domorum domus, multo minus animus à se ipso dissidens, secūmq; discordans, gustare partem vllam liquidæ voluptatis & liberæ potest. Et Plato in quinto dialogo de Republica nihil inquit perniciosius esse ciuitati quā discordiam, nihil vtilius quā vniōnem & amicitiam. Amplectamur igitur concordiam, eam colamus, & veneremur, & omnem memoriam discordiarū obliuione sempiterna deleamus. Qua de re poteris videre ea, quæ capite vndecimo annotauimus, vbi probauimus, Dei officium esse congregare, diaboli verò seiungere & diuidere.

Et dirumpetur spiritus Aegypti in visceribus eius. Sauiēte seditione in Aegypto, aliis volentibus se tradere Assyrio, aliis nolentibus, scindetur Aegyptiorum voluntas, inter se discrepabunt, & in varias sententias distrahentur. Vel capitur spiritus pro intelligentia: ut sit sensus, Vique eō erunt perturbati, ut parū absint ab insania. Euacuabitur Aegyptiorum sapientia ex animis eorum. Vel sic: Tam acerbo dolore prementur, ut eorum animus in medio viscerum rumpi videatur.

Et consilium eius precipitabo. Id est, Ad nihilum redigam. Non fortietur effectum. Vel sic: Præcipitabo eorum consilium, hoc est, efficiam ut sit repentinum, acceleratum, temerarium, sine maturitate & iudicio. Vbi vides celerem ac festinam consilij temeritatem esse Dei vltionem. Punit Deus impios, eorum cōsiliū precipitando. Debet enim consilium esse perspectum & deliberatum, præsertim in rebus difficilibus, in quibus solet animus distrahi, & afferre ancipitem curam cogitandi. Oportet enim tunc rem alta mente considerare, ne repentino impetu quasi vento animus concitatus perniciem sibi ipsi machinetur. Bias ille Priensis, ut est apud Laetium, dicebat duo maximè esse contraria consilio, iram & festinationem. Sic velim tamen existimes non me tarditatem & moram laudare, sed maturitatem. oportet enim festinare, sed cum prudentia & limato iudicio. Id quidem est, quod dicitur in veteri Proverbio, Festina lentè. Hanc sententiam continent antiqua Titi Vespasiani nomismata, præferētia ex vna parte anchoram, cuius medium seu temonem delphin obuolutus complectitur. Per anchoram tarditas ostenditur, per delphinum verò omnium piscium, ut ait Plinius, velocissimum, festinatio significatur. Aspicias igitur hoc symbolum nihil aliud sibi velle, quā id quod est in veteri Proverbio, Festina lentè. Vnde quidam sapiens dicebat: Deliberare vtilia, mora tutissima est. Sed est hæc mora cum festinatione coniungenda, ut alterum altero temperetur. Voluit Deus Aegyptios euertere, ideo eorum consilium permisit esse præceptis, & temerarium.

Et tradam Aegyptum in manu dominorum crudelium. Hoc est, Assyriorum, qui immanitate multis in locis etiam ipsas feras superarunt.

Et arefecit aqua de mari. Sensus est: Tam immanis erit Assyriorum Rex in Aegyptios, ut omnia diripiat & populetur. Incident Aegyptij in tam miseras & acerbis cala

calamitates, ac si Nilus esset illis exsiccatus, à quo omnem suam habet utilitatem. Non poterat Propheta maiores arumnas illis minari, quam eas quæ Nili ariditati compararentur. Quoniam tota Ægyptus rigatur Nilo, & eius inundatione fecundatur, & nutritur, ob pluviæ perpetuæ defectum. Nunquam enim ibi pluit. Et pro miraculo narrat Herodotus semel in Thebis pluvisse quoddam guttas. Et sub allegoria siccitatis Nili inducit Propheta piscatores, textores retium, lacunas, & viuaria. Elegans absque dubio in hoc vate dicendi exornatio, & mirum quasi poeticum artificium. Nominis maris, ut iam diximus, Nilus intelligitur more scripturæ, quæ aquarum congregationem solet mare appellare. Sunt qui per aquam maris hoc in loco intelligant partem illam maris mediterranei, in qua septem ostiis ingreditur Nilus. Hæc siccandam prædicat, & aquis destituendam, ut per mare Ægyptiacæ annonæ apportari non possit: & per fluuium, Nilum intelligunt. Alij per mare intelligendum putant lacum Marcotidem, qui erat Ægyptiis vulgissimus, non solum propter piscium multitudinem, sed etiam propter gemmas & margaritas, quæ ibi producebantur. Nec mirum est, si Ægyptiis desit aqua maris, fluminum, & fontium, & arefiant plantæ, & fugiant seu moriantur pisces, & rerum abundantia succedat admirabilis inopia, & tandem omnibus bonis spoliati relinquatur, quoniam ipsi Deum dereliquerunt.

B Calamus & iuncus marcescet, nudabitur alueus riuus à fonte suo: & omnis sementis irrigua siccabitur, arefcet, & non erit. Et marebunt piscatores, & lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, & expandentes rete super faciem aquarum emarcescent. Confundentur qui operabantur lino, plectentes & texentes subtilia. Et erunt irrigua eius flaccidæ: omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces. Stulti principes Taneos, sapientes consiliarij Pharaonis dederunt consilium inspiens. Quomodo dicetis Pharaoni: Filius sapientium ego, filius regum antiquorum? Ubi nunc sunt sapientes tui? Annuncient tibi, & indicent quid cogitauerit Dominus exercituum super Ægyptum. Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerunt principes Memphis: & deceperunt Ægyptum angulum populorum eius. Dominus misit in medio eius spiritum vertiginis, & errare fecerunt Ægyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius & vomens. Et non erit Ægypto opus, quod faciat caput & caudam, incuruantem & refrenantem.

Calamus & iuncus marcescet. Arefactis fluuiis cæterisque aquis, arefcet omnia, quæ aquis nutriuntur. Quidam per mare intelligunt regnum, per fluuium regem, per riuos nobiles & magnates, per calamum & iuncum vilem plebem. Poteris per Ægypti fluuios huius mundi opes, vitam, gloriam, potentiam, & cæteras huiusmodi res intelligere, quæ instar fluminum fluentes modò inundantes, modò decrefcunt, nullam habentes constantiam & firmitudinem, in mari mortis tandem finiuntur. Nascuntur iuxta hæc flumina, iuncus fragilis nullum fructum proferens, & calamus foris viridis intus vacuus. Spes mundi iuncus est virore pulcher, sed fragilis & inuulnibilis, nulli vlti nisi ut pedibus conteratur. Contere igitur fallacem mundi spem, cõculca pedibus iuncum Ægypti. Ne respicias eius florentem viriditatem, sed animaduerte nulum ferre fructum. Ne te decipiat mundi spes, suisque illecebris trahat ad interitum, sed considera nullam te inde esse veram utilitatem percipientem. Nam alitè perperdere si voles, videbis apertissime eos omnes qui spei mundi crediderunt, fuisse deceptos, & in summas arumnas incidisse. Ad voluit diuinus vates significare dicens, iuncum

iuncum fluuiorum Ægypti marcescere. Quanquã enim spes mundi magna promittat, marcescit tamen: & illi, qui erant in sublimi dignitatis gradu constituti precipitantur, miseram illam & in breui tam celerem & tam variam commutationem deplorantes. Nec solum iunco, sed etiam calamo, hoc est, arundini virenti Esaias spem mundi comparauit. Quemadmodum enim arundo virenti mouetur & rapitur, sic mundi spes est vento exposita, nullam habens certitudinem: & quemadmodum arundo pulchritudinem præ se fert, & excellentem in folijs viriditatem, qua oculos spectantium fallit, sed intus vacua est, nihil habens soliditatis: sic huius mundi spes humanarum rerum specie repræsentat, qua homines seducit, & ad se illecebris delinitos adducit, cum sit fallax & inanis, nullamque contineat eminentem effigiem veritatis, sed adumbratam quandam imaginem humanæ gloriæ. Et eam ob causam mundus hic cum arundineti comparatur. Ait enim scriptura in libro Sapientiæ: Fulgebunt iusti, & tanquam scintillæ in arundineti discurrent. Scintillis splendidis & rutilantibus cõparat viros iustos, igne charitatis incensos, vita ac exemplo tanquam lucidissimis radiis micantes: mundum verò cum arundineti viridi & inani, & vento agitato. Omnis enim mundi gloria, quæ deceptis hominibus pulchra & expetenda videtur, inanis est, par leuibis ventis, nihil expressi repræsentans, sed fallacem quandam pulchritudinem insipientium oculis obuersantem. Hæc repositi puncto euanesceat & extinguitur. Præclare igitur illustrissimus ille ac regius vates canebat, Vidi impium superexaltatum, & eleuatū super cedros Libani: Transiui, & ecce non erat: quasi fui, & non est inuentus locus eius. Et in alio Psalmo cum beatum appellat qui non in mundo, sed in Deo ponit spem rerum suarum, Beatus, inquit, vir, cuius est nomen Domini spes eius, & non respexit in vanitates & infanias falsas. Vide quid mundi gloriam & opes appellet, vanitates & infanias falsas. Et in alio Psalmo, Tu es, inquit, Domine spes mea. Hæc est spes illa, de qua in libro Sapientiæ scriptum legimus: Spes illorum immortalitate plena est. At sceleratorum spes marcescit & tandem extinguitur, de qua ait Salomon in Prouerbiis: Spes impiorum peribit: quam hoc in loco Esaias calamo & iunco comparatam marcescere confirmat: Nos verò, ut verbis vtar diui Pauli in epistola ad Hebræos scripta, aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpus aqua munda, te neamus spei nostræ confessionem indeclinabilem.

Nudabitur alueus. Nempe ab herbis virentibus, & riuus nudabitur à fonte suo, hoc est, arefcet omnino. Arefacto enim fonte necesse est riuum arefcere. Vel alueus riuus, hoc est litus fluminis Nili arefcet omnino, fonte suo arefacto.

Et omnis sementis irrigua siccabitur. Sementis significat seminationem, & aliquando segetem, pro qua hic accipitur.

Et marebunt piscatores. Subaudi, Propter fluminum siccitatem. Mystice verò, Omnes illi, qui in mundi mare retia mittunt, mundi opes & potentiam piscantes, dolore cruciantur, cum eis defunt ea, quæ quærunt. At diuini piscatores animas quærunt, non diuitias. Hi sunt, quibus Christus dixit: Faciam vos fieri piscatores hominum. Non dicit piscatores diuitiarum, non dignitatum, non nominis, non opum, sed hominum. Debent concionatores animas quærere, non autem ad humanas inanēque opes aspirare.

Qui operabantur lino. Hoc est, qui faciebant retia ex lino.

Et erunt irrigua eius. Hoc est, fontes terram irrigantes. Quamuis enim irriguum sumitur pro re, quæ irrigatur, vel irrigari potest, hoc tamen loco accipitur in actiua significatione, quemadmodum apud Virgilium libro Georgicorum quarto: Irriguumque bibant violaria fontem.

Stulti principes Taneos. Tanis ciuitas est Ægypti, vbi Moyses multa signa fecit, ait enim Psalmus: Posuit in Ægypto signa sua, & prodigia sua in campo Taneos. Memphis quoque ciuitas est Ægypti, magicis artibus dedita, vbi vigeat humana sapientia. At in Ægypti cõfusione nihil profuerunt sapientium consilia, quin potius illi,

illi, qui alios anteire sapientia existimabantur, in errores incredibiles inciderunt, & ignorantia caliginē inuoluti, suam stultitiam indicant. Apprehendit, inquit Iob 5. Iob, sapientes in astutia eorum, & consilium prauorum dissipat. Et Salomon in Proverbiis: Non est, inquit, sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Ierem. 10. Dominum. Et Ieremias ait: Stultus factus est omnis homo à scientia. Ceterum de Num. 13. antiquitate huius ciuitatis Tanis vide caput tertiumdecimum Numerorum, ubi Septuaginta pro Tani Titanim verterunt.

Quomodo dicetis Pharaoni.) Verba sunt Prophetæ sapientes Aegyptios alloquētis, & subannātis. Vos Aegyptij cōsiliarij, qui vobis sapientiā sumitis & arrogatis, quomodo dicetis regi Pharaoni, pollere vos consilio, sapientia, & autoritate, cōlegi ex sapientum ac priscorum regum stirpe genitos, cum sit perspicuum esse vos insipientes, nullūq; illi salutare consilium tribuisse: Et statim dirigit sermonem ad Pharaonem regem dicens: Vbi sunt sapientes tui o rex Aegypti? Vbi sunt tui vates, qui sapientū & antiquorū regum familia gloriantur. Indicet tibi, quid Deus cōtra Aegyptum cogitauerit. Irridet regis fiduciam, quam in suis sapientibus habebat.

Angulum populorum.) Hoc est, Memphim ciuitatem munitissimam, & fortissimam. Robur enim & decus angulus appellatur, quē admodum in Psalmo: Lapidem quē reprobauerunt edificātes, hic factus est in caput anguli. hoc est, in caput & firmamentum roboris & pulchritudinis totius edificiij, vtrūq; parietem continens & coniungens. Vel per angulum ipsum regnum significatur, in quo multi velut parietes in angulo copulantur: Fuit autē Memphis condita à Mineo multo ante Abrahamum. Author est Iosephus capite 6. libri octauo de Antiquitatibus.

Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis.) Hoc est inconstantia & varietas. Nulla res est quæ capitaliorem perniciem afferat hominibus, quā incōstantia, quæ eos perturbat, vt in nulla sententia sint permanentes, sed instabiles & vacillātes. Ideo à Deo petebat diuinus Psaltes, vt hostes suos homines impios in nullo proposito firmos esse permitteret. Deus meus, inquit, pone illos vt rotā, hoc est, fac eos instar rotæ in orbem volutari, fac eos nullam in suis consiliis & cogitationibus habere constantiā, nullā perpetuitatē. Stultus, ait scriptura, sicut luna mutatur, & de sapiente ait: Homo sensatus in sapientia manet sicut Sol. Est quidē ho-

ibidem. mo insipiens similis lacui illi qui est apud Troglodytas, quem referūt sexies in die simile naturali mutari, & modò esse dulcē modò amarum, sic nonnulli nunc sunt lenes, nunc truculēti, nunc diligūt, mox odio prosequuntur, modò aiunt, modò negāt, nunquam deniq; in eodem proposito peruehant. Poteris per spiritum vertiginis ventum turbinis intelligere, vt sit sensus: Dominus euertit Aegyptum, quē admodum stipula abripitur flatu venti & turbinis. Pagninus vertit: Spiritum peruehant. Fortasse per spiritum vertiginis intelligit errorē. Nam qui mouētur in orbem veluti vertigine agitati, nō sunt apud se, & tanquam insani cadunt in terram, ideò Aegyptios errore deceptos ebrio vomēti cōparat, qui vino correptus, iacet sine iudicio prostratus. Vertigo est turbo, quē Sallustius turbinum motū appellat. Quāquam dicant nonnulli vertiginē solum capitis dolorem & ægritudinē significare. Diuus Hieronymus spiritum vertiginis spiritum erroris siue errorū interpretatur.

Et non erit in Aegypto.) Hoc est, Quid faciēt Aegyptij cum omnes in errore versentur? cum sapientes errare fecerint, caput & caudam, incuruantem & refrenantem, hoc est, nobiles & obscuros, senes & pueros? Nomine capitis intelligit viros illustri laude celebratos, nomine caudæ plebeios & infimo loco natos, nomine incuruantis senem, nomine refrenantis adolescentem, qui seipsum refrenare debet. Diuus Hieronymus in commentariis dicit pro refrenante posse esse lasciuientem, & ita erit apertior interpretatio, vt per lasciuientem adolescentem intelligamus. De iis nominibus locuti sumus capite nono in Hebraicis annotationibus. Poterit hic esse sensus: Nec magnates nec plebeij, nec fortes, nec fragiles, poterunt aliquid efficere, quod possit occidenti reipublicæ prodesse.

In

In die illa erit Aegyptus quasi mulieres, & stupebunt & timebunt à facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse mouebit super eam. Et erit terra Iuda Aegypto in festiuitatem, omnis qui illius fuerit recordatus, pauebit à facie consilij Domini exercituum, quod ipse cogitauit super eam. In die illa erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquentes lingua Chanaan, & iurantes per Dominum exercituum: Ciuitas Solis vocabitur vna. In die illa erit altare Domini in medio terra Aegypti, & titulus Domini iuxta terminum eius: & erit in signum & in testimonium Domino exercituum in terra Aegypti. Clamabunt enim ad Dominum à facie tribulantis, & mittet eis saluatorem & propugnatorem, qui liberet eos. Et cognoscetur Dominus ab Aegypto, & cognoscent Aegyptij Dominum in illa die, & colent eum in hostiis & in muneribus: & vota vouebunt Domino, & soluent. Et percutiet Dominus Aegyptum plaga, & sanabit eam, & reuertentur ad Dominum, & placabitur eis, & sanabit eos. In die illa erit via de Aegypto in Assyrios, & intrabit Assyrius Aegyptum, & Aegyptius in Assyrios, & seruient Aegyptij Assur. In die illa erit Israel tertius Aegypto & Assyrio: Benedictio in medio terra, cui bene dixit Dominus exercituum dicens: Benedictus populus meus Aegypti, & opus manuum mearum Assyrio, hereditas autem mea Israel.

In die illa erit Aegyptus quasi mulieres.) Qui quondam fortitudine pollebant, erunt imbecilli, & veluti mulieres animo cadent. Quando Deus vult, nemo habet nec corporis neque animi fortitudinem. Ieremias ait capite quinquagesimo Ierem. 51. primo: Cessauerunt fortes Babylonis à prælio, habitauerunt in præditiis, deuoratum est robur eorum, & facti sunt quasi mulieres. Aequum fuit vt Aegyptij, qui Exod. 1. pueros Hebræorum suffocabant, & scēminas relinquebant, essent veluti mulieres effeminati & imbecilli.

A facie commotionis manus Domini exercituum.) Hoc est, A supplicio ultionis commota à Deo per Assyrios. Mouere manum, extendere manum, ponere manum, significant punire. De iis Hebraicis locuti sumus capite primo, & quinto.

Et erit terra Iuda Aegypto in festiuitatem.) Hoc est, calamitas Iudæorum consolabitur Aegyptios. solet enim aliorum miseria afferre aliquod gaudium ærumnolis, cōsque dolore, aliquo modo leuare. Pro festiuitate habent nonnulli codices ad marginem pauorem, & etiam nonnulli in proprio textu. Pagninus ex Hebræo etiam vertit pauorem. Vox Hebraica vtrūque significat, festiuitatem & pauorem, est enim in Hebraico חגג lechagga, à verbo חגג, quod significat diem festum agere, celebrare, & festiuare. Leuitici vicefimotertio, Celebrabitis ferias Domini septem diebus. Vnde nomen chagga significat festiuitatem: & quoniam in festis diebus tenemur Deum maiori religione & filiali amore venerari, capitur pro timore. Et diuus Hieronymus in primis commentariis ait debere potius hic verti in timorem quā in festiuitatem. Et Thargum pauorem interpretatur: quem etiam secutus Aquila vertit, φοβος, cum aliquis pauidus & tremens circumfert oculos, & aduenientem formidat inimicum. Et ita erit sensus: Q 4 Tam

Tam fragiles erūt Aegyptij, vt etiam vocabulum Iudæ eis ingerat pauorem, quoniam ob auxilium quod ei præbuerunt animo iniquo, in tantam calamitatem inciderunt. Vel sic: Veniet tempus, ait Propheta, quando Aegyptij non possint sine timore audire nomen Iudæ, in qua ego hæc vaticinatus sum. Vel, Ideo Aegyptij timebunt Iudæos, quoniam audient cladem Assyriorum apud Hierosolymam, vbi exercitus Sennacheribi fuit funditus extinctus.

In die illa erunt quinque ciuitates.) Diuus Hieronymus asserit sua etiam ætate fuisse aliquas ciuitates in Aegypto lingua Chananitide loquentes. Putant nonnulli fuisse Syros à Nabuchodonosore rege Babyloniorum in Aegyptum translatos, qui Syri etiam Chananitica lingua loquebantur. Diuersa erat lingua Syriaca à Iudæica, vt constat ex capite trigesimo sexto huius Prophete, sed vtrique Chananitica appellabatur. Alij tradunt regem Sennacheribum habuisse in exercitu suo multos Aegyptios, quos vicerat & secum duxerat ad oppugnandam Hierosolymam, sed percusso exercitu Assyriorum euaserunt Aegyptij, quos Ezechias dimisit superstites, vt Dei gloriam, & admirabilem Assyriorum cladem in Aegypto prædicarent: & erectis aris verum Deum colerent, & sacrificiis venerentur. Et hos aiunt esse quinque ciuitatum, quarum Esaias hoc in loco meminit, cultores, quos lingua, quam Hierosolymæ didicerant, Propheta prædicat esse locuturos, & per Deum verum, non per idola iuratos. Alij dicunt hæc verba Esaiæ nihil aliud significare quam futuram magnam inter Iudæos & Aegyptios coniunctionem, & familiaritatem. Alij narrant multos ex Iudæis se in Aegyptum contulisse post Babylonicam captiuitatem, & has quique ciuitates coluisse. Fortasse cum diuinus vates hæc literis mandaret, tempus gratiæ respexit. Tunc enim fideles ex Gentibus & Iudæis fuerunt communicatione coniuncti. Aegyptus mundus est, quem Deus vicit, vt homines saluos faceret. Quid aliud nobis vult significare Propheta per eos, qui ad Deum fuerunt conuersi, quam conuertendas esse Gentes ad fidem Christi, & lingua sancta locuturas? Lingua mundi lingua est Aegyptiaca, lingua verò verorum Christianorum sancta est. Pij homines lingua Hierosolymæ, impij verò lingua Aegypti loquuntur. Vis hominem cognoscere, cuius sit nationis, audi eum loquentem: sermo enim eum manifestum facit. Ex abundantia cordis, vt Christus ait, os loquitur. Omnis homo aut habitator est Hierosolymæ, aut Aegypti, aut tenebrarum & perturbationum, aut visionis pæsimile. cis colonus, cognoscitur autem in verbis. Nam, vt dicebat Themistocles, sermo est similis stragulis picturatis: vt enim ille, dum extenduntur, imagines ostendunt, dum contrahuntur celant eandem: sic oratio prolata animum demonstrat, & apertam sapiens dicebat: Qualis est homo, talis est eius sermo.

Ciuitas solis.) Hæc erat pulcherrima quædam & florentissima ciuitas, cuius Propheta meminit ob eius præstantiam & excellentiam.

In illa die erit altare Domini in medio terre Aegypti.) Hæc non solum nostri, sed etiam Iudæi de Christi aduentu intelligunt. Et est sensus: Cum Christus venerit, & homines docuerit, atque sua morte ipsam mortem occiderit, erit in medio Aegypti, hoc est in medio mundi altare vnum, in quo Deus offeretur, erit vna Ecclesia, vnum baptisma, vna fides.

Et titulus Domini iuxta terminum eius.) Sensus est: In terminis Aegypti erit titulus in signum & memoriam Dominicæ passionis, hoc est in vniuerso mundo colatur memoria redemptionis humanæ. Capitur titulus pro monumento, & perpetua rerum gestarum memoria, quemadmodum capite vigesimo octauo Genes. 28. vbi memoriæ proditum est, crexisse Iacob lapidem in titulum, in memoriam mirabilis illius scalæ, quam ibi viderat: & promissionis, quam à Domino acceperat. Vel sic: In altari erit titulus, hoc est, statua aut figura, in quam significationem accipitur sextodecimo capite Leuitici, vbi dicitur: Non facietis vobis idolum,

idolum, & sculptile, nec titulos erigatis. In libro secundo Regum capite decimo octauo ita scriptum est: Porro Abtalom crexerat sibi cum adhuc viueret, titulum, hoc est, statuam. Quamuis nonnulli per titulum pyramidem, alij arcum triumphalem interpretentur. Ego existimo per altare Aegypti ecclesiam intelligi, & per titulum honorem Christo exhibendum, aut memoriam nostræ redemptionis in altari celebrandam. Iudæi nonnulli asserunt hanc Esaiæ vaticinationem fuisse tempore Machabæorum completam, quando Onias in Aegypto altare Deo edificauit. Sed longè falluntur opinione. Quin potius Onias peccauit, quia præceptum Domini contempsit, quo est in lege prohibitum, ne durante lege altare Domino in Aegypto edificaretur. Præterea si hoc Iudæi interpretantur de tempore Messie, qui fieri potest, vt tempore Machabæorum impleretur? Sed cum in lege sit prohibitum fieri altare extra Hierosolymam, & Esaias prædixerit in Aegypto rectè faciendum, indicat legem abrogandam & antiquandam esse. Translato enim sacerdotio, vt verbis Paulinis vtatur, necesse est, vt & legis translatio fiat.

Clamabunt enim ad Dominum.) Versantes Aegyptij in ærumnis clamabunt ad Dominum, & ipse eos exaudiet, mittetque eis saluatorem, hoc est Christum, qui appellatur Iesus, hoc est saluator, qui eos ab animorum hostibus eripiat. Et cognoscetur Christus ab omnibus fidelibus. Hoc vaticinatus fuit iis verbis Ieremias: Iere. 31. Omnes cognoscent me, ait Dominus, à minimo eorum vsque ad maximum.

Et percutiet Dominus Aegyptum.) Post magnam cladem conuertentur Aegyptij, & Deus illis medebitur. Dominus percutit, & simul medetur. Dum aliud agere videtur, agnitionem sui affert hominibus. Punit vt misereatur: quem enim diligit Dominus corripit, vt ait apostolus ad Hebræos scribēs, & castigat omnem filium, quem recipit. & Iob, Ipse, inquit, vulnerat, & medetur: percutit, & manus eius sanabunt.

In die illa erit via de Aegypto in Assyrios.) Significat cōcordiam & commercium, & spirituale ac Euangelicam pacem inter Gentes, quæ erant in Christum credituræ. de qua pace vide ea, quæ supra annotauimus capite secundo.

In die illa erit Israel tertius Aegyptio & Assyrio.) Hoc est, Erunt Israelitæ sicut Aegyptij & Assyrij. Omnes credentes erunt in vna Ecclesia, fiet enim vnum ouile, & vnus pastor. Et erit benedictio in medio terræ: non solum benedicentur Israelitæ, sed etiam Gentes per Christum. Prædicat fore, vt Gentes essent æquales Iudæis.

Benedictus populus.) Populus Aegyptiacus antea maledictus, erit benedictione cumulatus, & Assyrius erit opus manuum mearum: nam ego eum conuertam, in eiusque conuersione clementiam meam magnopere demonstrabo. Et Israel erit hæreditas mea, quia in Iudæa nascar & patriar. Fortasse ideò hæ tres regiones singulariter nominantur, & benedicendæ prædicuntur, quia in his creuit magnopere Christi religio, & fuit admirabilis quædam sanctorum monachorum abundantia.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XIX.

Deceperunt Aegyptum angulum populorum.) Pro angulo est in Hebræo זנב pennath in singulari. Pagninus tamen posuit in plurali, ita vertens: Errare tecerunt Aegyptum anguli tribuum eius. Et tunc est sensus: Sapientes, qui sunt anguli, quorum consilio populi coniunguntur & copulantur, Aegyptum sefellent. Vbi aspicias officium esse sapientum & consiliarium ciues coniungere, eosque inter sese amicitia beneuolentiæque conseruare. Potest verti: Deceperunt angulum

lum populorum Ægypti. Ut sit sensus: Ægyptij sapientes decepterunt regem, qui erat veluti angulus populorum Ægypti. Volens diuinus vates ostendere Ægypti miseriam & excidium, satis esse duxit indicare, esse regem à suis consiliariis seductum atque deceptum.

Ciuitas Solis vocabitur una. Hic variant Hebræa exemplaria: Nam in nonnullis pro Sole est *סרן* ha cheresi, naliis verò *סרן* ha heres. Prior dictio significat Solem, ut Iob capite nono: Qui præcepit soli, & non oritur. posterior verò contritionem, euerfionem, & vastationem. Diuus Hieronymus legit cheres *סרן*, Pagninus *סרן* heres. Cum igitur in Hebraicis codicibus sit varietas, quid mirum est in Latinis interpretibus inueniri varietatem? Chaldaeus paraphrastes habet: ciuitas Solis, quemadmodum est in editione vulgata cum diuo Hieronymo. Et hæc videtur recta interpretatio: Nam in Ægypto sita erat quædam ciuitas appellata Heliopolis, ut auctor est Herodotus libro secundo, quam Diodorus Siculus Thebas esse ait. Et Iosephus capite septimo libri secundi Antiquitatum, & capite quarto libri tertidecimi eam in Ægypto sitam esse asserit. Quod à diuinis literis non discrepat. Est autem perspicuum *סרן* Latinè sonare Solis ciuitatem. Inuenies hoc nomen Genesis capite quadragesimo primo, ubi scriptum est Putipharem Ægypti fuisse sacerdotem Heliopoleos. Cum versione communi, & Chaldaea paraphrasi, & diuo Hieronymo, concordat Symmachi versio. Quare ea est meo iudicio tenenda: Non enim solum magnorum scriptorum auctoritate fulcitur, sed etiam admirabilem in spiritali intelligentia habet doctrinam. Ait propheta in hac Ægypti ciuitate tantam fore conuersionem, ut relictis idolis, & Ægyptio sermone, vnum Deum colerent, linguaque Chananitica loquerentur. Fieri non potest, ut ciuitas Ægypti, hoc est anima tenebris circumfusa, atque errorum scelerumque caligine cooperta, ad Deum conuertatur, nisi fuerit diuini Solis radio illustrata, Solisque ciuitas appelletur. Sed si hoc nomen scribatur litera siue potius aspiratione hac *סרן*, derivatur à verbo *סרן* haras, quod significat destruere & conterere, ut apud nostrum Prophetam cap. quarto decimo: Urbes eius destruxit. Et in Psalmo quinquagesimo octauo: Deus conteret dentes eorum. Ideo potest verti: Ciuitas contritionis siue euerfionis, neque sine my-
similitudo sterio. Ut enim oportet corrumpi veterem phœnicem, ut aiunt, incendiisque flagrare, ut noua oriatur, sic oportet hominem veterem conteri & corrumpi, & nouus renouetur. Ait enim Apostolus in epistola sua secunda ad Corinthios: Licet is, qui foris est, noster homo corrumpatur, tamen is, qui intus est, renouetur de die in diem. Et ad Romanos scribens ait: Nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri. Et ad Colossenses: Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram. & paulò post: Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum eum, qui renouatur in agnitione Dei, secundum imaginem eius, qui creauit eum. Et in prima ad Corinthios: Expurgate vetus fermentum, ut sitis noua conspersio. Et ad Ephesios: Deponite vos secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris, renouamini autem Spiritu mētis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est, in iustitia & sanctitate veritatis. Quemadmodum igitur illa Ægypti ciuitas erat conterenda, ut Deum pie coleret, sic homo, ut Deo obtemperet, sanctaque religione veneretur, debet se ipsum conterere, dareque operam, ut ratio conculcet & retineat appetitus, ne modum transeuntes, & obedientiam abiicientes, animum perturbent, eiusque constantiam à sua sede & statu dei-
ciant.

*

Argu

Argumentum capitis XX.

Predicitur Ægyptiorum & Æthiopum captiuitas. Idem est argumentum huius capitis & duorum precedentium: est enim hoc caput quasi auctarium illorum.

CAPVT XX.

N anno quo ingressus est Thartan in Azotum, cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, & pugnasset contra Azotum, & cepisset eam: in tempore illo locutus est Dominus in manu Esaie filij Amos, dicens: Vade, & solue saccum de lumbis tuis, & calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit sic vadens nudus, & discalceatus. Et dixit Dominus: Sicut ambulauit seruus meus Esaïas nudus & discalceatus, trium annorum signum & portentum erit super Ægyptum, & super Æthiopiam: sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Ægypti, & transmigrationem Æthiopiae, iuuenem & senem, nudam & discalceatam, discoopertis natibus ad ignominiam Ægypti. Et timebunt & confundentur ab Æthiopia, spe sua, & ab Ægypto gloria sua. Et dicet habitatio insule huius in die illa: Heccine erat spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, ut liberaret nos à facie regis Assyriorum? & quomodo effugere poterimus nos?

EXPLANATIO.

In anno quo ingressus est Thartan in Azotum. Azotus, ut refer Iosephus Hebræus, urbs fuit Palaestinae, quam expugnauit Thartan dux Sennacheribi Assyriorum regis, qui hic Sargon appellatur: habebat enim Sennacheribus, ut annotauit diuus Hieronymus, multa nomina. Huius Thartanis meminit scriptura libro quarto Regum capite decimo octauo. Anno igitur quo Azotus fuit capta, præcepit Deus Esaïæ, ut deponeret tunicam sacceam, qua induebatur, & calceamenta tolleretur de pedibus suis, quod Esaïas fecit in signum nuditatis future Ægypti & Æthiopiae, quæ regiones fuerunt tribus annis ab Assyriis euerse. Et Ægyptij ac Æthiopes, qui ex prælio euaserunt, fuerunt capti, & ab Assyriis in Assyriam abducti, ubi nudi, vestibus & calceamentis spoliati, in summa ignominia versabantur. Hoc vaticinatus fuit Esaïas, ut viderent Iudæi vastandos esse Ægyptios, in quibus spem suam collocauerant, & ad quos contempto & derelicto Deo confugere decreuerant.

Solue saccum de lumbis tuis. Hic erat habitus prophetarum populi delicta plangentium, & propria corpora cilicio domantium.

Et fecit sic vadens nudus, & discalceatus. Aspice Prophetæ obedientiam. Erat Esaïas illustri loco natus, vir nobilitate & auctoritate præstanti, & non erubuit nudus incedere: nihil enim honestius & illustrius iudicauit, quam Dei

Dei præceptis obedire. Sunt qui existiment hæc in visione imaginaria gesta fuisse. Diuus tamen Hieronymus realiter inquit contigisse, quemadmodum litera sonare videtur. Existimo tamen eum ita fuisse nudum, vt verendas partes testas habuerit.

Trium annorum signum.) Hoc est, Hæc nuditas Prophetæ erit signum euer-
sionis Ægyptiorum, & Æthiopum ipsis Ægyptiis opem ferentibus, quæ du-
rabit tribus annis, quibus Ægyptus & Æthiopia vastabuntur. Vel indicat il-
lam euerisionem venturam esse transactis tribus annis. Fortasse ter nudus in-
cessit yates.

Nudam & discalceatam.) In ipsa transmigratione ibunt Ægyptij & Æthiopes
vestibus & calceamentis nudati, tam iuuenes quàm senes. Perpende: Ægyptij
hoc est tenebris circumfusi, Pharaoni, hoc est dæmoni seruientes, captiui du-
cuntur ab Assyriis, hoc est à peccatis. Est enim peccatum vilis quædam & infam-
is captiuitas, in qua omnes detenti nudi sunt, veræ dignitatis vestibus & or-
namatis priuati. At qui charitate sunt præditi, soli sunt veste nobilissima indu-
ti. Hæc est vestis illa de qua Christus apud Matthæum, Amice, inquit, quomo-
do huc intraſti non habens vestem nuptialem? Et apostolus Petrus, Charitas,
1. Petr. 4. inquit, operit multitudinem peccatorum. Et Dauid in Psalmo: Beati, inquit,
Psal. 31. quorum remissa sunt iniquitates, & quorum testa sunt peccata. Charitas enim
operit & tegit: vnde qui sine ea sunt, merito nudi dicuntur. quod significans di-
Apoc. 3. uis Ioannes dicebat cuidam in Apocalypsi: Nescis quia tu es miser, & misera-
Gen. 3. bilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Ideo ait scriptura primos nostros paren-
tes, cum in peccatum inciderunt, cognouisse se esse nudos. Quamuis enim ante
peccatum nudi essent, habebant tamen pro vestimento diuinam quandam di-
gnitatem, quam, si in illo felici statu permanissent, non amisissent, quin potius
fuisſent semper admirabili quadam gloria cumulati. At cum Dei præceptum tranſ-
gressi sunt, erubuerunt, & fuerunt hac veste nudati, & senserunt anxios timo-
res, inanes sollicitudines, aliasque perturbationes, quæ in eos tanquam pro-
cellæ & tempestates irruerunt. Est igitur charitas diuina quædam vestis. Hæc est
3. Reg. 19. vestis illa, qua Elias operuit Elifæum, quem inuenit arantem. Hæc enim indutus
Elifæus combussit aratra, in quorum igne coxit duos boues, quos occidit, & sta-
signa tim secutus est Eliam, qui super eum pallium proiecerat. Quid per Elifæum ter-
ram colentem intelligitur, nisi peccator terrenis operibus implicatus? Quid per
Eliam igneo curru cælum ascendentem, nisi Christus charitate inflammatus, in
cælum assumptus? Cum Christus peccatorem cooperit pallio diuinæ gratiæ, sta-
tim homo terrena ac turbulenta negotia, & impia commercia relinquit: & iuga
bouum, hoc est, mundi vincula, & nefarios labores contemnit. comburit aratra,
hoc est instrumenta peccandi: & boues, qui iuga mundi portabant, occidit, &
coquit aratorum igne, hoc est, appetitus interfecit, & seipsum occidit igne con-
tritionis peccatorum, ita vt iam ipse qui antea erat non viuatur, sed sit Deo immo-
latus. Non viuatur homo carnalis, sed spiritualis, non homo terrenus, sed cele-
Gal. 2. stis, quemadmodum de seipso diuus Paulus dicebat: Viuo autem iam non ego,
viuit in me Christus. Ille Paulus qui antea vivebat, erat in cruce immolatus, iuxta
Gal. 6. id quod ipse dicebat: Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi,
per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Aspicias itaque quid præ-
fuerit Elifæo pallium illud, quo fuit ab Elia indutus, per quod charitas significa-
tur, sine qua Ægyptij nudi & discalceati dicuntur. Hi, qui pascha Domini celebra-
Exo d. 12. bant, calceati erant, vt in libro Exodi referunt diuinarum literarum monumenta: ac
Ægyptij scelerum vinculis astricti, erant pedibus nudi, quoniam verum pascha
1. Cor. 5. dignè non comedebant. Pascha enim nostrum, vt ait Apostolus, immolatus est
Christus, quem ipsi non sequebantur, per quos nefarii omnes mortiferis sceleribus
vulnerati intelliguntur. Cæterum litera poterit ita ordinari: Sic minabitur
rex

rex Assyriorum captiuitatem, & transmigrationem nudam & discalceatam, hoc
est, Ægyptios & Æthiopes nudos & discalceatos.

Et timebunt & confundentur.) Sensus est: Cadent Iudæi animo, & pudore affi-
cientur, videntes captiuos, afflictos, & ærumnosos Ægyptios, quibus ipsi fide-
bant, & quorum auxilio gloriabantur.

Habitator insule huius.) Insulam appellat Hierosolimam, quia erat fluctibus
Assyriorum concussa, & bellis ac periculis circumagitata. Alij per insulam totam
Iudææ terram intelligunt, quod mari alluatur, nam ab occasu cingitur mari medi-
terraneo, à meridie verò mari Galilææ. Fortasse insula appellatur Hierosolyma,
respectu Babylonis, quam in sequenti capite Prophetæ appellat mare, ob eius in-
credibilem magnitudinem.

Hæc erat spes nostra.) Verba sunt Iudæorum Ægyptios vastatos ignominiaque
affectos videntium. Videte vbi spem nostram ponebamus, in hominibus qui se-
ipsos liberare non potuerunt. Damascus in qua Israel spem posuerat fuit euerſa,
Iudæa fudit Ægypto, fuit Ægyptus vastata. Ægyptij confugiebant ad Æthio-
pes, ac Æthiopes fuerunt ab Assyriis superati. Assyrij victoriis ac triumphis elati,
viribus suis gloriam suam tribuentes, victi fuerunt à Babylonis. Babylonij impie-
tate & insolentia gloriantes, & Iudæos in misera & acerba captiuitate retinentes,
fuerunt à Medis & Persis grauiter oppressi, & amplissimis opibus spoliati, & ita
miseri ex alto apparentis, sed falsæ dignitatis gradu præcipites ruerunt. Persæ &
Medi fuerunt ab Alexandro contriti & deleti, Alexander verò superbia elatus
periit veneno, cuiusque regnum fuit diuisum & seiunctum. Vide Dei iudicia, hu-
manarumque rerum mutationes. Quod fretum tot habet vicissitudines? Qui
mensis Martius tot habet florum ac colorum varietates? Quæ rota facilius moue-
tur quàm mundus? Vt enim sæpenumerò contingit, in magna aëris tranquillita-
te oriri repente sæuam & horribilem tempestatem, sic in statu felici rerumque
gestarum gloria florenti, successibus prospero statu & ad voluntatem fluentibus,
incidunt sæpiſſime acerbissimæ rerum perturbationes, luctuosissimæ calamitates,
incredibiles malorum omnium procellæ. Quare non debemus mundo fidere,
nec eius prosperitatem firmam & stabilem putare.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XX.

Locutus est Dominus in manu Esaiæ.) Pro in manu est in Hebræo בְּיַד beiad:
quod significat in manu, quemadmodum vertit interpret noster. Potest etiam
verti: Per manum Esaiæ, quemadmodum habet versio Pagnini. Et quoniam
dictio, iad, quæ hoc in loco est, significat Prophetiam, vt in annotationibus in ca-
put octauum explicui, poterat verti: Locutus est Dominus per Prophetiam Esaiæ,
hoc est, per Esaiam Prophetam. Eodem modo illud Malachiæ capite primo, vbi
editio vulgata habet: Onus verbi Domini ad Israel in manu Malachiæ: poterat
etiam verti: per Prophetiam Malachiæ. Quasi diceret: Sequitur grauis & crimina-
toria oratio ad Israelem, quam Deus locutus est per Prophetam Malachiam.

Confundentur ab Æthiopia spe sua.) Hoc est, in qua spem suam posuerant. Pagni-
nus vertit: Pudore afficientur ab Æthiopia aspectu suo. Id est, in quam oculos
coniiciebant, ab ea pendentes, & auxilium expectantes. Potest verti: Suffunden-
tur ab Æthiopibus, in quos respiciunt. Quæ omnia in idem recidunt. Solemus
enim in eos oculos coniicere, à quibus opem expectamus: vnde aspectus pro spe
& confidentia ponitur.

R

Argu

COMMENT. IN ESA.
Argumentum capitis XXI.

Predicit diuinus vates euerendam esse Babylonem à Persis & Medis, Idumæam autem & Arabiam ab Assyriis & Chaldeis. Pertinet autem huius capitis prima pars ad caput tertiumdecimum & quartumdecimum, in quibus etiam fuit Babylonis vastatio prænuntiata. Variatur toties Esaias de Babyloniorum excidio, quoniam ab eis erant Iudei vastandi & in acerbam captiuitatem adducendi.

CAPUT XXI.

Abac. 2. d
Ione 3. d

Onus deserti maris. Sicut turbines ab Aphrico veniunt, de deserto venit, de terra horribili. Visio dura nuntiata est mihi: qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat. Ascende Elam, obside Mede, omnem gemitum

eius cessare feci. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore, angustia possedit me, sicut angustia parturientis: corruui cum audirem: conturbatus sum, cum viderem. Emarcuit cor meum, tenebre stupefecerunt me: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.

B Pone mensam, contemplare in specula: comedentes & bibentes, surgite principes, arripite clypeum. Hæc enim dixit mihi Dominus: Vade & pone speculatorem: & quodcumque viderit annuntiet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, & ascensorem camelæ: & contemplatus est diligenter multo intuitu. Et clamauit ut leo: super speculam Domini ego sum, stans iugiter per diem.

C & super custodiam meam ego sum, stans totis noctibus. Ecce, iste venit ascensor vir bigæ equitum, & respondit & dixit: Cecidit cecidit Babylon, & omnia sculptilia deorum eius contrita sunt in terram. Tritura mea, & filia areæ meæ quæ audiui à Domino exercituum Deo Israel, annuntiaui vobis.

Explano. Onus deserti maris. Solent Propheta ea, quæ verbis obscuris, & explicatu difficultibus scripserunt, postea apertius explanare. Id quod hoc in loco fecit Esaias. Esset enim non parua difficultas in expositione principij huius capitis, nisi ipse vates postea explicaret, hoc mare desertum, cuius onus viderat, esse Babylonem, cum ait: Cecidit cecidit Babylon. Ex quo perspicuum est per mare desertum Babylonem sine dubio significari. Et cum onus significet Prophetiam, in qua prædicatur dolor & afflictio, sensus horum verborum hic est: Sequitur vaticinium, in quo Babylonis calamitas prænuntiatur. Diuus Hieronymus existimat appellari Babylonem mare ob eius magnitudinem, & multitudinem habitantium. Fortasse ideo scriptura hoc tropo utitur, quia quemadmodum mare multa in se flumina

EXPLANATIO.

Onus deserti maris. Solent Propheta ea, quæ verbis obscuris, & explicatu difficultibus scripserunt, postea apertius explanare. Id quod hoc in loco fecit Esaias. Esset enim non parua difficultas in expositione principij huius capitis, nisi ipse vates postea explicaret, hoc mare desertum, cuius onus viderat, esse Babylonem, cum ait: Cecidit cecidit Babylon. Ex quo perspicuum est per mare desertum Babylonem sine dubio significari. Et cum onus significet Prophetiam, in qua prædicatur dolor & afflictio, sensus horum verborum hic est: Sequitur vaticinium, in quo Babylonis calamitas prænuntiatur. Diuus Hieronymus existimat appellari Babylonem mare ob eius magnitudinem, & multitudinem habitantium. Fortasse ideo scriptura hoc tropo utitur, quia quemadmodum mare multa in se flumina

mina recipit, sic Babylon multa regna. Desertum appellatur ab officio, quod alia regna deserta faceret. Vel quia erat in solitudinem redigenda. Sic apud Ieremiam capite quinquagesimo primo, ubi hæc Babylonis euersio prænuntiatur, ait Deus: Desertum faciam mare eius, & siccabo venam eius, & erit Babylon in tumulos, habitatio draconum, stupor & sibilus, eò quod non sit habitator. Potest fortasse appellari mare, quod mare sit inquietum, sæuū, & tempestuosum. perspicuum est enim fuisse Babylonios superbos, immanes, & procellas ac tempestates in alias nationes mouentes & excitantes. Ita dictum est in Psalmo: Sonuerunt & turbatae sunt aquæ eorum. Vbi immanitas & concitata vis impiorum aduersus fideles mari procelloso, & vndarum impetu montes concutienti comparatur.

Sicut turbines ab Aphrico veniunt. Verba sunt Babylonis, quam Esaias facit loquentem, & calamitatem suam explicantem, ac si diceret: Venit mihi hæc calamitas & vastitas de deserto, & terra horribili, hoc est, de Persia & Media, quemadmodum veniunt turbines & procellæ flante vento Aphrico. Significat Propheta esse Babylonem vastandam subito & vehementi cum tumultu à Cyro & Dario. Possunt esse verba ipsius Propheta. Est autem Aphricus ventus flans à parte Meridionali inter Austrum & Zephyrum, cuius meminit iis verbis Horatius in Odis: Luctantem Icaris fluctibus Aphricum. Cæterum poterit hoc in loco verti pro ab Aphrico à Meridie, hoc enim nomen nagau, quod hic ponitur, Meridiem etiam significat, ut Genesis capite vigesimo octauo: Dilataberis ad Orientem, & Occidentem, & Septentrionem, & Meridiem. & quoniam ventus Auster flat à Meridie, ponitur etiam pro Austro, ut Iosue capite decimo septimo: Ephraim sit ab Austro. & Esaiæ capite trigesimo: Onus iumentorum austeri. Sed quoniam ventus Aphricus parum distat ab Austro, & ut diximus, inflat à Meridie, vertit noster interpres: Sicut turbines ab Aphrico, pro quo Pagninus transtulit Austrum.

Visio dura nuntiata est mihi. Id est, Prophetia de Babylonis euerfione, quam ego mentis oculis aspexi.

Qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat. Medos & Persas appellat incredulos, & depopulatores, quos dicit infideliter, hoc est immaniter & impiè Babylonem vastaturos. Fortasse ideo dicit, Infideliter agit, quia cum Cyrus amicus esset regis Babylonis, fidem fregit, eique bellum crudelissimum intulit. Sunt qui dicant Cyrum pacem finxisse cum rege Babylonis, & sic eum dolo & fraude interfecisse, cum esset ab eo ad conuiuium inuitatus. Capite quinto Danielis scriptum est, Balsarem regem Babylonis fecisse magnū conuiuium, & eadem nocte fuisse interfectum, successisseque in regnum Darium Medum. Vbi nulla fit mentio Cyri, quod iunior esset auunculo suo Dario Medo, Artaxerxis filio: Sed in eodem capite scriptum est vaticinatum fuisse Daniele regnum Babylonicum dandum esse Medis & Persis: nam Darius fuit Medus, Cyrus autem Persa, qui postea imperauit.

Ascende Elam, obside Mede. Verba sunt, quæ vates audiuit, quibus Deus Elamitas & Medos inspirauit, ut Babylonem oppugnarent, & euerterent. Sensus est: Parata bellum, & Babylonem obsidete vos o Elamitæ & Medi. Ne timeatis eius fortitudinem & munitionem, nam omnem gemitum & dolorem, quem aliis nationibus inferebat, cessare faciam, iam amplius neminem affliget, quoniam à vobis funditus euetetur. Elam ciuitas est Persidis, sed pro tota Perside accipitur. Appellantur etiam Persarum principes Elamitæ, ab Elam filio Sem, ut ait Iosephus. Id quod dicit: Omnem gemitum eius cessare feci: potest etiam habere hunc sensum: Tantus erit Babylonis timor, ut ne gemitum quidem audeat liberè proferre.

Propterea repleti sunt lumbi mei dolore. Verba sunt Propheta, qui pietate motus

tus perniciem Babyloniorum dolebat. Sunt qui dicant verba esse Balthazaris, vel ut in aliis codicibus inuenitur, Balthazaris regis Babylonis. Cæterum lumbos impleri dolore, significat imbecillitatem & fragilitatem, sicut contra lumbos succingere strenuitatem & fortitudinem significat.

Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.) Hoc est, in admirationem. Si verba sunt Balthazaris, apertus est sensus: si autem sunt Prophetæ, dicendum est, Babylonios esse ab eo dilectos quatenus proximi erant, & à Deo creati, non autem quatenus improbi & infideles. Eos enim, quatenus tales erant, detestabatur sanctus vates, non eorum naturam oderat, sed malitiam. Rex David omnes homines diligebat, & tamen dicebat: Iniquos odio habui, & legem tuam dilexi. & alio in loco: Odiui Ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebam. & alibi, *Psal. 25.* Nonne qui oderunt te Domine oderam: & super inimicos tuos tabescebam? *Psal. 138.* Perfecto odio oderam illos, & inimici facti sunt mihi. Aspicias igitur sanctum regem, qui omnes homines amore prosequabatur, iniquos, quæ ratione tales erant, odio habuisse, eorumque scelera fuisse detestatum.

Pone mensam.) Alludit ad conuiuium, quod Rex Babylonis fecit eo die, quo interfectus est.

Contemplantur in specula.) Cum paratum esset conuiuium, missus est speculator, qui videret ex specula num inimici urbem inuaderent, qui videns eos adoriri ciuitatem, alloquitur Babylonios comedentes, exclamans ut surgerent, & arma arriperent. Potest hoc ita explanari: Instrue mensam tu ô Babylon, & contemplantur in specula, hoc est, in scriptura manus scribentis, quæ mirabiliter in pariete apparuit, ut est apud Daniele in quinto capite. Et vos ô Medi & Persæ, qui cum rege Babylonis accumbitis, surgite ad occidendum regem.

Vade & pone speculatorem.) Verba sunt Dei Prophetam alloquentis: Vade tu ô Esaias, & pone te speculatorem. Et quæcunque hic speculator viderit annunciet. Et vidit currum. Nunc loquitur Esaias. Et hic speculator, hoc est, ego ipse, vidi currum duorum equitum, & trahebant currum asinus & camelus. Hi duo equites erant Cyrus Rex Persarum, & Darius Rex Medorum. duo animalia, quæ currum trahebant, erant duo exercitus, nempe Medorum & Persarum. Per asinum intelligitur Persæ, qui ante Cyrum neglecti, in obscuritate iacebant, per camelum Medi, qui semper fuerunt in omnium gentium luce & celebritate constituti. Et speculator ille, qui mentis oculis hæc aspexerat, clamauit ut leo. Quis autem esset hic speculator explicat, esse seipsum, dicens: Super speculam Domini ego sum stans iugiter per diem, & super custodiam meam ego sum stans totis noctibus. Quibus verbis indicat Prophetam, se positum esse veluti in specula, ex qua videret spiritu prophetali ea, quæ erant ventura, Deique imperio diebus ac noctibus obediret, ut ea, quæ Deus præciperet, loqueretur, & literis mandaret. *Ezech. 3.* Indicat præterea, diuinos vates esse speculatores, iuxta id quod apud Ezechielem ait Deus: Fili hominis speculatorem dedi te. Id autem quod dicitur: Exclamauit ut leo, potest habere hunc sensum: Exclamauit speculator dicens: Venit Cyrus ut leo.

Ecce iste venit ascensor.) Hæc sunt quæ clamabat speculator, nimirum ipse Prophetam Esaias: Ecce venit Cyrus contra Babylonem, quæ est vastanda, & omnia eius idola conterenda. Meminit idolorum, ut perpenderent Iudæi quam fragilia adiumenta quæsiuissent, nempe idola, quæ erant confringenda, & pedibus conculcanda.

Tritura mea & filia area mee, quæ audiui à Domino exercituum Deo Israel annuntiaui vobis. Onus Dumah. Ad me clamat ex Seir. Custos quid de nocte? custos quid de nocte? Dixit custos: Venit

Venit mane & nox. Si queritis quærite: conuertimini & venite. Onus in Arabia. In saltu ad vespem dormietis in semitis Doda-^D nim. Occurrentes sitienti ferte aquam: qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrere fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, à facie gladij imminentis, à facie arcus extenti, à facie grauis prælij: quoniam hæc dicit Dominus ad me: Adbuc in vno anno quasi in anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar. Et reliquæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: Dominus enim Deus Israel locutus est.

Tritura mea & filia area mee.) Apostrophe est ad Hierosolymam, quam appellat trituram, quod esset multis afflictionibus tritum, & oppressa, qua ratione eam etiam appellat filiam areæ, est enim area, ubi frumenta arescunt & teruntur, de qua ait Virgilius primo Georgicorum libro: Area tum primum ingenti est æquanda cylindro. Vel quia templum Salomonis ædificatum est in area Ornæ, ut est in libro secundo Paralipomenon mandatum memoria, & libro primo capite vigesimo primo, & secundo Regum capite ultimo, ideo voluit Hierosolymam filiam areæ appellare. Est igitur sensus: Crede ô Hierosolyma iis, quæ de euerfione Babylonis vaticinatus sum, nam Deus est qui loquitur, qui nunquam fallit. Vel sunt verba Dei dicentis, Babylonem futuram esse trituram & aream, hoc est conculcandam & conculcandam esse ab hostibus, sicut frumentum in area conteritur & trituratur. Prima interpretatio est diui Hieronymi. Tu verò perpende Hierosolymam ciuitatem sanctam, homines in visione pacis, in Sione, hoc est, in alta contemplationis specula collocatos, trituram appellari, & filios areæ Dei. Nam quemadmodum triticum, quod est in *simile* horreo recondendum, prius à bobus trituratur, ut ab eo excutiantur paleæ, & ipsum purum remaneat: sic viri iusti in hoc mundo variis afflictionibus teruntur, multisque inuidiæ telis expositi, atque infinitis calamitatibus oppressi à bobus, hoc est, à sceleratis, veræque sapientia carentibus conculcantur, ut sic mundi & purificati, nudi à paleis & terrenis affectibus, in horrea Christi, hoc est, in celestes mansiones reconditi, diuina visione in æternum fruuntur. Aspicias igitur esse hunc mundum afflictionum aream, cælum autem iustorum cellarium.

Onus Duma.) Duma regio est Idumææ, iuxta quam sunt montes Seir, hoc est pilosi & hispidi hominis, qui fuit Esau. Seir enim pilosum significat. Pro Duma vertuntur lxx Idumæam. perspicuum est enim, Idumæam esse regionem Esau, quæ quod ille Edom vocabatur, tale nomen accepit. Diuus Hieronymus existimat hanc Idumææ captiuitatem factam fuisse ab Assyriis, aut à Nabuchodonosore. Quæ autem fuerit huius vastationis causa, aperit Amos Prophetam capite primo ita dicens: Super tribus sceleribus Edom, & super quatuor non conuertam eum, eo quod persecutus sit in gladio fratrem suum, & violauerit misericordiam eius, & tenuerit ultra furorem suum, & indignationem suam seruauerit usque in finem. Vbi vides ideo Idumæos fuisse afflictos & vastatos, quia cum Iudæos amore prosequi deberent, hostili odio persecuti sunt. Eam ob causam dicebat diuinus Psalter: Memor esto Domine filiorum Edom in die Ierusalem. Qui dicunt, exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea. Quibus verbis Prophetam precatur mala Idumæis, Babylonios aduersus Hierosolymam excitantibus, ut eam funditus euerterent. Lege Ieremiam capite quadragésimo nono, Ezechielem capite vigesimo quinto, & Abdiam capite primo, ut hanc

hanc vaticinationem plenius intelligas.

Ad me clamat ex Seir.) Quoniam qui clamat patitur, significat his verbis diuinus vates Idumæorum afflictionem. Figura est metalepsis satis in diuinis literis frequens, quando vnum ex alio significatur. Hæc verba sunt Dei quasi dicentis: Habitatores montium Seir calamitatibus oppressi ad me clamant dicentes: Custos quid de nocte? Custos quid de nocte? Hoc est, Tu o Deus qui eos qui ad te confugiunt custodis, & tueris, quare nos non protegis ab hac calamitatum nocte.

Dixit custos: Venit manè & nox.) Clamantibus Idumæis respondet Deus: Aliquando vobis luxit manè prosperitatis, nunc verò accedit & incubat atra nox afflictionis. Vos autem manè, dum res vobis ad voluntatem fluunt, estis mei immemores, nocte autem caliginis & doloris me ore inuocatis. Igitur si queritis querite. Si meum auxilium imploratis in arumnis, implorate etiam in gaudiis. Si vultis ut vobis opem feram, conuertimini ad me toto vestro animo, & ad me properate. Non ore sed animo etiam me ipsum querite, & ego vos ab arumnis, in quibus versamini, liberabo. Vbi aspicias ideo nos non esse aliquando à Domino exauditos, & à calamitatibus ereptos, quia Deum toto animo non inuocamus. Ait enim scriptura Deuteronomij capite quarto: Cum quaesieris Dominum Deum tuum, inuenies eum, si tamen toto corde quaesieris, & tota tribulatione animæ tuæ. Intuere quàm utilis sit afflictio. Ut enim in machina, quam nostri Bombardam vocant, ignis proicit longissimè pilam vehemēti impetu concitatam, sic afflictio eleuat seruentem orationem vsque ad interiora cæli. Ideo dicit: Venit manè & nox. Quasi dicat: Queritis me in afflictione, non autem in lætitia. Narrat Pomponius Mela esse in Cyrenaica prouincia fontem admirabilem media nocte feruentem, Meridie verò frigidissimè prosperitatis tepescimus, nocte autem afflictionis igne diuini amoris inflammamur.

Onus in Arabia.) Arabia est regio Asia maioris, inter Iudæam & Ægyptum, & est in tres partes distributa, in Arabiam Felicem, Petream, & Desertam. Et quoniam Arabia complectatur Ammonitas, Moabitas, Idumæos, Ismaelitas, hoc in loco solum agitur de ea, in qua habitant Ismaelitæ, qui sunt Cedareni progeniemque debeant. Hi ob eam causam victi & vastati fuerunt, quia nullam benignitatem Iudæis ad eos confugientibus ostenderunt.

In saltu ad vespertam dormietis in semitis Dodanim.) Verba sunt quibus vates Iudæos profugos, & Hierosolymam ob Babyloniorum obsidionem relinquentes, alloquitur. Vos o Iudæi fugietis in Arabiam, vbi in saltu & solitudine requiescentes ad vespertam, in itinēbus ducentibus ad Dodanim locum in Arabia. Et statim conuertit sermonem ad Ismaelitas dicens: Occurrentes sitienti ferte aquam, &c. Quasi dicat: Ne sitis feri & immanes aduersus Iudæorum gentem, vestrum querentem præsidium. Ferte aquam populo præ nimio solis feruore sitienti, porrigite illi panem, ne fame deficiat.

Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarij.) Annus mercenarij appellatur annus certus, & definitus, qui nec minuitur, nec ultra terminum extenditur, qua de re locuti sumus capite sextodecimo. Est igitur sensus: In vno anno certo & constituto euerteretur regio Cedarenorum, & omnis eorum gloria obscurabitur.

Et reliquæ numeri sagittariorum.) Alludit ad Ismaelem, qui fuit sagittarius, ut diuinæ literæ Genesis capite vigesimoprimum testantur. Fortasse Ismaelita ætem patris sequebantur. Hanc Agarenorum vastitatem & cladem fecerunt fuisse ab Assyriis illatam. Sunt qui dicant fuisse à Babyloniis. Fortasse fuerunt Ismaelitæ

litæ euerfi prius ab Assyriis, & postea à Babyloniis: & ita illa verba, Adhuc in anno vno, &c. intelliguntur de prima euerfione: illa autem verba, Et reliquæ numeri, de secunda.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XXI.

Qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat.) In Hebræo est in hunc modum: *חֹסֶדְךָ בִּיגְדָהּ* haboghed boghed ve ha xodhedh. Duo tantum sunt verba bis posita: vnum est baghad, quod significat infideliter agere, siue præuicari, ut Ieremie capite duodecimo: Bene est omnibus qui præuicantur, & iniquè agunt: alterum est xadhad, quod significat vastare, ut Ezechielis trigesimo secundo: Et vastabunt superbiam Ægypti. Ideo potest verti: Qui infideliter agit, infideliter agit: & qui vastat, vastat: ut sit sensus: Cyrus, qui in alios infidelis est, etiam Babyloniis fidem violabit: & qui alias regiones vastat, etiam Babylonem vastabit. Cyrum sedifragum & immanem appellat, quia inuita tus à rege Babylonis eum paratis insidiis interfecit. Deberet certè regi, qui cum in ædem recipiebat, fidem etiam seruare. Septuaginta verterunt: Præuicator præuicatur, & iniquus iniquè agit. Potest ita verti: Irruit sceleratus in sceleratum, vastatorque in vastatorem, hoc est, Cyrus in Balthasarem Babyloniorum regem.

Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.) Pro Babylone est in Hebræo *בְּבִינָה* naxaph, quæ dictio significat caliginem, rem caligine circumfusam, noctis initium, & ipsam noctem. Et quoniam Babylon appellatur caligo, monique obscurus & caliginosus, ut capite tertio decimo ostēdimus, vbi pro caliginoso est in Hebræo *בְּבִינָה* nixph, ideo diuus Hieronymus rectè pro caligine hoc in loco vertit Babylonem. Potest verti: Nox à me desiderata versa est mihi in horrorem. Vel ita: Caligo desiderij mei facta est mihi in pauorem. Idem enim nomen miraculum, pauorem, & horrorem significat. Solet hebraïstus rem dilectam appellare rem desiderij. Pagninus vertit: Noctem amabilem mihi posuit mihi in pauorem. Et ita sunt verba Balthasaris, seu ut in nonnullis codicibus inuenitur, Balthasaris regis Babylonis. In ea enim nocte, qua magnum incundumque conuiuium fecerat, vidit digicos scribentes in pariete verba suam perniciem significantia, ut est apud Daniele quintò capite. Ait igitur: Nox illa, qua statueram animum remittere, deliciisque assuere, versa est mihi in merorem & calamitatem. Tales sunt mundi voluptates & oblationes. Quo tempore rex ille Babylonis lætitia gestiebat, neque erat illi quicquam magis in optatis, quàm ut omnes secum gaudio perfunderentur, fuit regno spoliatus, immaniterque occisus. O falsam spem, o volucem variamque vicissitudinem, o cæcam cupiditatem, o præposteram gratulationem, quàm subito ea, in quibus solent mortales spem suam vanè locare, ex lætitia & voluptate in luctum atque lachrymas conuertuntur.

Onus Dumah.) Pro Dumah est in Hebræo *דִּמְיָה* Dumah à verbo *דָּמָה* dum, quod significat tacere. Vnde dumah significat infernum, ut Psalmò nonagesimo *Psalm. 93.* ibi iacent damnatorum animæ nullos inter se latos sermones conferentes. Quod significans poëta Latinus ait libro sexto: Dij quibus imperium est animarum, vmbraque silentes: Et chaos & phlegethon, loca nocte silentia latè. Poterat verti Psalmus ille: Paulominus habitasset in silentio anima mea, ut per silentium infernus intelligeretur. Nomen enim hoc, quod significat infernum, silentium etiam significat, ut ait diuus Hieronymus. Quam ob causam in hoc Esaiæ loco Aquila pro dumah silentium posuit: ac si diceret Propheta: Video graue pondus super eos, qui silent, quando ea occurrunt, quæ non oportet silentio præterire. Graue enim crimen est aliquando tacere & veritatem abscondere. Præterea

omnes impij silent, quoniam ad Deum nequaquam clamant: clamantes enim tacent, quoniam animo non clamant. Quoniam tacui, ait Dauid, inueterauerunt ossa mea, dum clamarem tota die. Vbi vides cum silere dum clamabat. **Exod. 14.** Contrà verò iusti etiam silentes clamant. Vnde Dominus dicebat Moyfi: Quid clamas ad me? cum tamen ipse taceret. Quoniam quamuis tacebat ore, animo tamen loquebatur, atque penetrabiles voces ardentiaque suspiria cælum transcendencia effundebat. Qui igitur Deum ore tantum inuocat, ab eo animum habens seuocatum, ne loquitur quidem. Hoc intelligens diuinus vates canebat: **psal. 118.** Clamaui in toto corde, exaudi me Domine, iustificationes tuas requiram. Et alibi: **psal. 26.** Tibi dixit cor meum, exquisiuit te facies mea, faciem tuam Domine requiram. Ergo super tacentes, super eos, qui ad Deum toto animo non confugiunt, neque clamant, sed mortiferis labibus inquinati maleficio & scelere pascuntur, videbat diuinus vates onus grauissimū imminere. Quid enim onerosius & grauius quam iniquitatum multitudo? Hoc est pondus, de quo aiebat vates: Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatae sunt super me. Poteris etiam per silentium hoc in loco inutile otium intelligere, iuxta id quod ait Sallustius insignis historiographus: Omnes homines qui sese student præstare cæteris animantibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant. Hi vitam silentio transire dicuntur, qui nihil agunt, quod post eorum mortem eos vixisse testetur. Hoc intelligens Hesiodus assererat otium opprobrium esse, negotium verò minimè. Quam sententiā Socrates approbat apud Xenophontem in libro de eius dictis & factis, ita eam interpretans, vt per otium & silentium vitium intelligat, per negotium verò virtutem. Nam eos tantum aliquid efficere existimat, qui in honestatis studia incumbunt, eos verò otio silentioque ætatem transigere, qui cæcam cupiditatem, temerariam, bonarumque cogitationum expultricem sequuntur. Omnis enim eorum memoria aut statim extinguitur, aut sensim obscuratur & euanescit. At illi in silentio non sunt, qui quamuis fileant, tamen de eorum vita haud quaquam filetur: cum ea efficiant, quæ non solum statim non obruuntur, sed potius perpetuis monumentis mandantur. Cæterum pro **דמה** dumah Septuaginta interpretes Idumæam transtulerunt.

In saltu ad vesperam dormietis.) Pro ad vesperam est in Hebraico **ב ער ב** baara, quæ dictio significat vesperam & Arabiam. Ex quo effectum est vt alij hoc in loco vesperam, alij Arabiam transtulerint.

Argumentum capitis XXII.

Describit diuinus vates luctuosum excidium Hierosolymæ à Babylonis inferendum, cuiusque crudelem vastationem, acerbamque captiuitatem scelere eius & impietate constatam deplorat. Predicit Sobnam hominem impium daturum esse pœnas suarum fraudum, qui contra Dominum suum Ezechiam cum Sennacheribo coniurauit, esseque in eius locum iustum Eliachimum substituendum. Inde sumpta occasione aperit mysterium redemptionis humana per crucem, quam Christus gloriosam reddidit. Ea enim, quæ erat antea infame extremumque supplicium, fuit corpore Christi sacratum & illustre: atque post eius mortem mansit in monte Caluarie erecta, canquam illustre trophæum, atque diuinæ victoriæ clarissimum monumentum. Ea gloriamur & munimur, intelligentes esse illam excellentissimum nostræ dignitatis ornamentum & decus, nostræque salutis certissimum presidium.

CAP.

Quidnam quoque tibi est, quia ascendisti & tu omnis in teclā? clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans, interfecti tui non interfecti gladio: nec mortui tui mortui bello. Cuncti principes tui fugerunt simul, dureque ligati sunt: omnes qui inuenti sunt, vincti sunt pariter, procul fugerunt. Propterea dixi: recedite à me, amare flebo: nolite incumbere, vt consolemini me super vastitate filie populi mei. Dies enim interfectionis, & conculcationis, & fletuum Domino Deo exercituum in valle visionis, scrutans murum, & magnificus super montem. Et Elam sumpsit pharetram, currum hominis equitis, & parietem nudauit clypeus. Eterunt electæ valles tuæ plena quadrigarum, & equites ponent sedes suas in porta. Et reuelabitur operimentum Iudæ, & videbitis in die illa armamentarium domus saltus, & scissuras ciuitatis Dauid videbitis, quia multiplicatae sunt.

EXPLANATIO.

Onus vallis visionis.) Vaticinium annuntians afflictionem, onus, vt est à nobis aliis in locis explicatum, appellatur. Vallem visionis appellat diuus vates Hierosolymam, quod esset prophetarum domicilium: prophetia enim, vt primo capite fuscè ostendimus, vocatur visio, quasi res certissima, & mētis oculis perspecta. Est igitur horum verborum sensus: Sequitur vaticinium prænuntians calamitatem Hierosolymæ, quam coluerunt diuini vates futura videntes. Sed cum hæc vrbs sita sit in monte Sione ad aquilonarem partem, iuxta id quod est scriptum in **psal. 47.** Mons Sion latera Aquilonis ciuitas regis magni: non parua occurrit dubitatio, cur vallis, & non potius mons appelletur. Ad quod respondendum existimo, idè vallem appellari, quia adeò erat conculcanda, & delenda, vt non mons sublimis, sed vallis abiecta dici mereretur: fuit enim ab hostibus ferro flammæque exposita, funditusque deuastata. Vel quia sancti illi, quibus Deus visiones ostendit, & splendore diuinorum mysteriorum illustrat, non sunt in monte superbiæ locati, sed in humilitatis valle constituti.

Quidnam quoque tibi est, quia ascendisti & tu omnis in teclā?) Solebant Palæstini habere super domos plana teclā, vbi deambulare poterant: quod etiam de Moabitibus capite quintodecimo diximus. Ad hæc teclā, ingredientibus hostibus urbem, cōfugerant Iudæi, vt in illis locis sublimibus se defenderent, & inde lapides, tela, aliæque arma misilia in inimicos proicerent.

Plena clamoris.) Hoc est, Tu, quæ olim, reportatis de Gentibus victoriis, triumphare solebas, nunc tuam calamitatem deploras, & lamentis tuum indicas dolorem. Fortasse idè Hierosolymam plenam clamoris appellat, quia cum esset populosa, non poterat esse absque magno hominum strepitu & clamore.

Interfecti tui non interfecti gladio.) Hoc idè ait, quia obsidionis tempore amisit Hierosolyma magnam hominum multitudinem non gladio sed fame pereuntium. Et qui se in fugam coniecerunt, direpta ciuitate fuerunt à sagittariis comprehensi, vinculisque ligati. Habes hanc historiam capite vltimo quarti libri Regum. Et **4. Re. 11.** Iere

Thren. 4. Ieremias in Threnis, Melius, inquit, fuit occisus gladio, quam interfectis fame. *Procul fugeunt.*) Principes Hierosolymæ videntes Babyloniorum obsidionem, existimantesque se non posse eorum impetum sustinere, quadam nocte perforato muro se fugæ mandarunt: at capti à Babyloniis in campis Ierichontinis traditi fuerunt Nabuchodonosori. Lege Ieremiam capite trigesimo nono, & quartum librum Regum capite ultimo.

Recedite à me, amare flebo.) Vide quo dolore Propheta vastitatem Hierosolymæ deplorabat. Tanto gemitu, tantisque lamentis plangebatur, ut ne consolatione quidem admittere vellet. Videbat vastandam esse patriam suam, & funditus delendam, antiquas possessiones hostium direptioni committendas, templum diuino cultui dedicatum flammis comburendum, ideo acerbissime angebatur, neque poterat lachrymas continere. Quis esset tam incultus & immanis, qui non fundere fluuios lachrymarum videns funditus eueri ab infidelibus urbem illam præclaram, sanctorum vatum receptaculum, ubi quondam fides viguerat, civitatem insignem, diuitiarum copia affluentem, rerum gestarum gloria florentem, omnique nobilitate & sapientia præstantem? Et volens Propheta reddere rationem suarum lachrymarum, hanc vastationem inquit, quam mentis oculis intuebatur, esse in valle visionis: ac si diceret: Si ciuitas aliqua infidelis vastaretur, esset quidem tolerabile: sed qui fieri potest ut non doleam, summisque cruciatibus premar, cum videam incendio flagrare montem illum Sionem, ubi fides quiescere solebat, ubi Deus viris iustis & pietate præstantibus loquebatur, & diuinas visiones ostendebat, montem illum celebrem, ab hostibus adeo conculcatum, ut non mons, sed vallis possit meritis appelli: Hinc orta etiam sunt lamenta illa incessantissima intimis gemitibus sociata, & cum amarissimis suspiriis coniuncta, quæ Deo dicata, pius ille atque sanctus Ieremias flebiliter canebat. Sed ego existimo hos diuinos vates, cum hæc deplorabant, etiam animo intueri miserabilem illam euerfionem & cladem à Romanis inferendam, de qua ita ait Iosephus, oculatus testis: Captiuorum quidem omnium, qui toto bello comprehensi sunt, nonaginta & septem millium comprehensus est numerus. Mortuorum verò per omne tempus obsidionis undecies centum millia. Hæc ille capite decimo septimo libri septimi de bello Iudaico. Sed sancti vates non tam Iudæorum cladem, quam scelera & impietates, ob quas illi in luctuosissimas illas ærumnas inciderunt, deplorabant. Ita quando Christus saluator noster videns ciuitatem fleuit super illam, ut diuus Lucas ait, potius ob Iudæorum ingratitude & nefaria facinora, quam ob murorum ruinam & vastitatem lachrymas fundebat.

Scrutans murum.) Adesse video diem, in quo hostis murum scrutabitur & rumpet, qui quidē dies erit magnificus & iucundus hostibus nostris super monte Sionem ascendentibus. Quidam ita interpretantur: Clamor usque ad montem eleuabitur. Vel sic: Hostis irruens in murum hortabitur milites, ut ascendant ad Sionem. *Elam sumpsit pharetram.*) Elamitæ coniuncti sunt cum Babyloniis ad euerfionem Hierosolymæ, & sumptis pharetris, quoniam erant sagittarii, instruxerunt equitatum, & currus bellicos.

Parietem nudant clypeus.) Afferent Elamitæ clypeos, qui in parietibus ædium suarum pendebant, & ita manebit paries nudatus. Vel sic: Clypei hostium parietes Hierosolymæ nudabunt, hoc est, hostes clypeati non solum muros urbis, sed etiam domesticos parietes euerfient.

Et equites ponent sedes suas in porta.) Describit expugnationem Hierosolymæ, quæ facta est anno Sedechiæ undecimo, de qua Ieremias sic ait: Undecimo anno Sedechiæ mense quarto quinta mensis aperta est ciuitas, & ingressi sunt omnes principes regis Babyloniæ, & sederunt in porta media, &c. Sedebant autē in porta ne Iudæi fugientes euadere possent.

Operimentum Iudæ.) Dicunt nonnulli esse templum, ubi Iudæi existimabant se esse

esse operiendos, & ab omni hostium oppugnatione liberandos. Et eam ob causam Ieremias, aliisque vatribus diem necis destinauerunt, quia sunt ruinam templi vaticinati. Vel loquitur de operimento & velamine, quo sancta opera erant. Septuaginta habent: Reuelabunt portas Iudæ. Vbi vides eos per operimentum portas intelligere.

Armentarium domus saltus.) Domus erat à Salomone condita instrumentis bellicis, plena & instructa, quæ quoniam erat arboribus circumdata, domus saltus siue nemoris appellabatur: vel quia erat ex lignis Libani ædificata. Est igitur sensus: In die illa tota vestra fiducia erit in rebus humanis fixa, & obliti Dei vestri ad domum armorum respicietis, ad eam oculos leuabitis, in ea erit spes omnis vestra collocata. At nihil vobis proderit tam inanis fiducia. De hac domo vide tertium librum Regum capite 7.

Et congregastis aquas piscinæ inferioris, & domos Ierusalem munimentis, & destruxistis domos ad muniendum murum. Et lacum, fecistis inter duos muros, & aquam piscinæ veteris, & non suspexistis ad eum, qui fecerat eam, & operatorem eius de longè non vidistis. Et vocauit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum, ad caluitium & ad cingulum sacci. Et ecce gaudium & lætitia, occidere vitulos, & ingulare arietes, comedere carnes, & bibere vinum. Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Et reuelata est in auribus meis vox Domini exercituum. Si dimittet iniquitas hæc vobis, donec moriamini, dicit Dominus Deus exercituum.

Congregastis aquas.) Obicit Iudæis dedisse operam ad parandam ciuitatem obsidioni nulla posita in Deo spe nec fiducia. Congregarunt aquas piscinæ seu cisternæ inferioris ad bibendum, & ad diluendam terram ad muros reparandos. Et numerauerunt domos, ut ex illis eas euerterent, quæ in obsidione non possent sustentari, & ex eorum lapidibus publica mœnia reficerent: & nonnulla alia fecerunt, ut se ab hostibus protegerent: Dominum autem non inuocauerunt, nec eius auxilium implorarunt. Vt propheta præteritis pro futuris, ut aliis in locis annotauimus.

Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum.) Priusquam caperetur Hierosolyma, hortabatur diuinus vates ille Ieremias Iudæos, imò Deus per Ieremiam, ut agerent penitentiam, & gemitu ac planctu, indutique cilicio ad Deum clamarent, & preces ex animo funderent. At illi Deum contemnentes se veluti pecora ventri & epulis tradebant, & lætitia elati occidebant vitulos, comedebant carnes, ingurgitabantur vino, dicentes: Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Ac si dicerent: Quoniam vita brevis est, quæramus voluptates in hoc mundo, totòque nos deliciis tradamus. Vide impiorum pestilentia verba. Fortasse verba illa, Cras enim moriemur, dicebāt ironice & irrisorie. Cum enim Propheta Iudæorum excidium imminere prædiceret, illi verba eius deridebant dicentes in eius contemptu: Comedamus & bibamus, nam, ut delirus ille ait, cras moriemur. Aspicias hoc in loco apertissime penitentiam complecti fletum, planctum, saccos, & id genus alia, quibus Deus placatur: eos autem qui hæc contemnunt, esse ipsius Dei vocantis peccatores ad ea, contemptores. Quid respondebit ad hunc locum Philippus Melancthon hæreticus nostri temporis, cum ceteris hæreticis detestabilibus, qui hæc irridunt, afferentes solum terrores, quos incutit conscientia peccati, & fiduciam in Deum absoluerent penitentiam? Vbi inuenerunt in sacris literis talem penitentiam? Quis vnquam ex catholicis doctoribus talia scripsit?

D
sap. 2. b
1. Cor. 13.
Infra 26. d

psit: Irrident insani homines fletum, & planctum, & cilicium, cum hic habeamus
Isa. 2. apertissimum locum, ubi nos Deus ad hanc inuitat & vocat. Et apud Ioel: Con-
 uertimini, inquit, ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & in fletu, & in planctu,
 & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Hoc intelligens Dauid dicebat
Psalm. 6. in Psalmo: Laboravi in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectum meum, &
 lachrymis meis stratum meum rigabo. Vide quo dolore angebatur, quos erucia-
 tus sustinebat, quos gemitus, quas lachrymas fundebat, ob scelus admissum, & di-
 uinam legem violatam. Et alio in Psalmo ostendens corpus suum esse assiduus la-
 chrymis & moeroribus consumptum dicebat: Percussus sum ut fenum, & aruit
Psalm. 101. cor meum, quia oblitus sum comedere panem meum. Et paulo post: Quia cinere-
 rem tanquam panem manducabam, & poculum meum cum fletu miscebam. Plus
 est hoc, quam terrores conscientiae, quos dicunt haeretici. Sed quid cito duo, aut
 tria loca? lege totam scripturam, inuenies passim requiri ad poenitentiam fletum,
 ieiunium, cilicium, & cetera huiusmodi, quae haeretici detestantur. Lege veteres
 illos patres sanctissimos, Ambrosium, Hieronymum, Cyprianum, Augustinum
 & reliquos, quorum salutarem & excellentem doctrinam Ecclesia catholica am-
 plectitur, & videbis apertissime omnes eos in hac sententia concorditer perma-
 nere. Beatus Ambrosius in epistola ad corruptam quandam, ubi eam ad veram
 poenitentiam hortatur, inter cetera inquit: Tu ipsa proprii facti iudex esto cru-
 delior. In primis omnis cura vitae huius interimenda tibi est, &c. Deinde lugubris
 tibi accipienda est vestis, & mens, & membra singula digna castigatione punien-
 da. Amputentur crines, qui per vanam gloriam occasionem luxuriae praestite-
 runt. Desfluant oculi lachrymas, qui masculum non simpliciter aspexerunt. Pal-
 lescat facies, quae quondam virtutis impudice. Denique totum corpus incuria ma-
 ceretur, cinere aspersum, & opertum cilicio perhorrescat, quia male sibi de pul-
 chritudine placuit. Cor vero sit liquefens sicut cera, ieiuniis inquietans seip-
 sum, & cogitationibus ventilans, quare sit ab inimico subuersum, sensus etiam
 crucietur, &c. Haec diuus Ambrosius, & multa alia huiusmodi, quae ibi poteris
 videre. Diuus Hieronymus in Malachiam habet haec verba: Qui peccator est,
 & quem propria conscientia mordet, cilicio poenitentiae accingatur, & plangat
 ram sua delicta, quam populi: atque iterum ingrediatur Ecclesiam, de qua egres-
 sus fuerat: & cubet in sacco, ut praeteritas delicias, per quas Deum offende-
 rat, vitae austeritate compenset. Haec diuus ille Hieronymus. Sed ne longius
 dilatarem orationem, quam fortasse par est, vide Sanctum Cyprianum sermo-
 ne quinto de lapsis, & gloriosum Augustinum de vera poenitentia, aliosque
 catholicos doctores, ubi de poenitentia differunt, & intelliges quam falsa, im-
 scripturae diuinae, & omnibus viris catholicis, & quam repugnans ipsi veritati.
 Est praeterea hoc in loco animaduertenda Dei misericordia, qui eos vocabat ad
 poenitentiam, quos eum non audituros esse sciebat. Ut enim fons perennis
simile. aquas fundit, etsi nemo bibat ex illo, sic Deus eos vocabat, quanquam ipsi ad
 fontem diuinae pietatis accedere nequaquam vellent. Emittebant diuini vates
 pias & queribundas voces, hortabantur Iudaeos ad poenitentiam, pietatem, &
simile. religionem: sed quemadmodum non dulcescit mare dulcibus fluminibus in-
 illud quotidie introeuntibus, sic Iudaeorum populus nolebat dulcescere voci-
 bus Prophetarum, qui eum ab errorum atque scelerum amaritudine reuocare
 volebant, & ad verae religionis pietatis plenissimam suauitatem adducere. At
 Iudaei illi insipientes ab omni non modo honestate, sed etiam simulatione ho-
 nestatis relictis, suae duritiae & impietatis poenas meritisimas dederunt, quem-
 admodum omnibus euenit, qui diuinas voces contemnunt. Sic enim ait Deus
Prou. 1. in Prouerbiis Salomonis: Vocavi, & renuistis: extendi manum meam, & non
 fuit qui aspiceret. Despexistis omne consilium meum, & increpationes meas
 neglexistis.

neglexistis. Ego quoque in interitu vestro ridebo, & subsannabo, cum vobis id,
 quod timebatis, aduenerit: cum irruerit repentina calamitas, & interitus quasi
 tempestas ingruerit, quando venerit super vos tribulatio & angustia. Haec ibi. Tu
 vero nolim existimes solos Iudaeos verba Dei contempsisse: nos enim Christiani,
 nos sumus illi, quos Deus cotidie vocat, quique eorum voces & clamores despi-
 cimus, & pro nihilo putamus. Clamat adeo Christus non cessans clamare, ut di-
 cat in Psalmo: Raucae factae sunt fauces meae. Et apud Matthaeum: Venite ad me
Matth. 11. omnes qui laboratis, & onerati estis. Vocat nos per Prophetas, per Apostolos,
 per Euangelium suum, per concionatores, per aspirationes, per afflictiones, per
 prosperitates: at nos veluti aspides surdae, aures obthuramus. Id plorabat Dauid
Psalm. 59. dicens in Psalmo: Alienati sunt peccatores a vulua, errauerunt ab utero, locuti
 sunt falsa: furor illis secundum similitudinem serpentis, sicut aspides surdae obthu-
 rantis aures suas, quae non exaudit vocem incantantium, & venefici incantantis
 sapienter. Vocabat Deus Samuelem, & ille, ut in libro Regum scriptura testatur,
1. Reg. 3. respondebat Eli, qui eum hortabatur, ut dormiret. Vocat nos Deus, & respon-
 demus mundo, nobis suadenti, ut in peccatis dormiamus, nec vnquam mentis
 oculos aperiamus, & ad Deum leuemus. Nos autem mundo potius quam Deo
 obtemperantes, in somno obliuionis permanemus. O desiderium nostram, &
 intolerabilem amentiam. Respondeamus Christo nos ad poenitentiam vocan-
 ti: surgamus, ne falsa mundi suasionem decepti in perpetua ignominia & scelere
 volutemur. Si volumus euadere, si concupiscimus Babylonis miseram captiui-
 tatem fugere, si appetimus in aeterna Hierosolyma, in beatissimis illis sedibus in
 aeternum permanere, poenitentiam hic agamus, deique vocibus obtemperemus.
 Deus vocat nos ad lachrymas, mundus vero ad voluptates. At haec lachrymae se-
 mina sunt gloriae, iuxta illud Dauidis in Psalmo: Qui seminant in lachrymis, in
Psalm. 125. exultatione metent: & iuxta id quod ipsa Veritas ait: Beati qui lugent, quoniam
Matth. 5. ipsi consolabuntur. Voluptates vero poenas aeternas pariunt, iuxta illud: Vae vo-
 bis diuitibus, qui habetis hic consolationem vestram. Particula enim, Vae, aeter-
Luc. 6. nam damnationem minatur. Et paulo post: Vae vobis, qui ridetis nunc, quia lu-
 gebitis & flebitis.

Et reuelata est in auribus meis.) Sensus est: Dominus exercituum mihi dixit haec
 verba, Si dimittetur iniquitas haec vobis donec moriamini. Id est, Non vobis
 haec iniquitas dimittetur. Potest esse aposiopesis, quam Marcus Tullius appellat
 reticentiam. figura est iratis non infrequens. Est igitur sensus: Si haec iniquitas
 vobis dimissa fuerit, ne mihi amplius credatis, aut quid simile. Intelligitur enim id,
 quod non dicitur, ut est apud Vergilium: Quos ego, subaudi, puniam, vel aliquid
 tale. Quidam vertit, Non expietur vobis haec iniquitas, donec moriamini, hoc
 est nunquam.

Haec dicit Dominus Deus exercituum: Vade: ingredere ad eum,
 qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam praepositum templi, & dices
 ad eum. Quid tu hic? aut quasi quis hic, quia excidisti tibi hic se-
 pulchrum, excidisti in excelsu memoriale diligenter, in petra taber-
 naculum tibi? Ecce Dominus asportari te faciet, sicut asportatur gal-
 lus gallinaceus, & quasi amictum sic subleuabit te. Coronans coro-
 nabit te tribulatione, quasi pilam mittet te in terram latam & spa-
 tiosam: ibi morieris, & ibi erit currus gloriae tuae, ignominia domus
 Domini tui. Et expellam te de statione tua, & de ministerio tuo
 deponam te. Et erit in die illa: vocabo seruum meum Eliachim
 s filium

^{Job 12. e} ^{Apoc. 3. b} *filium Helcia, & induam illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum, & potestatem tuam dabo in manu eius: & erit quasi pater habitantibus Ierusalem, & domui Iuda. Et dabo clauem domus David super humerum eius: & aperiet, & non erit qui claudat: & claudet, & non erit qui aperiat. Et figam illura paxillum in loco fideli, & erit in solium gloria domui patris sui. Et suspendent super eum omnem gloriam domus patris sui, vasorum diuersa genera, omne vas paruulum à vasis createrarum usque ad omne vas muscorum. In die illa dicit Dominus exercituum, Auseretur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli: & frangetur, & cadet, & peribit, quod pependerit in eo, quia Dominus locutus est.*

Vade ingredi ad eum.) Quæ à principio capitis vsque ad hunc locum dicta sunt, referuntur ad euersionem Hierosolymæ per Nabuchodonosorem. Ea verò, quæ sequuntur vsque ad finem capitis, pertinent ad obsidionem per Sennacheribum, in qua affuit Esaias.

Ad Sobnam prepositum templi.) Hic Sobna fuit Sacerdos & Pontifex, homo superbus & elatus. Tradunt nonnulli fuisse eum alienigenam, & persuasisse Iudeis ne crederent Prophetis, & eum Sennacheribo aduersum Ezechiam coniurasse. Contra hunc iubetur Propheta vaticinari, ei que dicere: Quid tu agis hic in templo Dei, cum sis sceleribus addictus? Quid tibi rei est cum templo nostro, cum sis extraneus? Quis es tu, vt excideris hic magnificum sepulchrum more principum, & clarorum virorum? Tu existimas esse te hic perpetuo mansurum, at longe falleris opinione. Deus enim te hinc proiciet, & demigrare faciet, & tam ceus ligatus, & sine labore, & ita te adducet, quemadmodum viator in humilebat sui memoriam longam efficere, & immortalitati commendare. Mortem suam ornandam monumento, & magnifico sepulchro putabat, cuius vitam spoliatam virtutum omnium ornamentis aspiciebat. Herostratus homo abiectus & improbus, vt memorie proditum est, templum illud Dianæ celeberrimum vna nocte cremavit, vt hoc celebri facinore, & nefario scelere, nomen suum ita propagaret, vt vigeret memoria omnium seculorum. Tam late enim patet imitia exultos, nullo virtutum præsidio munitos obscuros & impios nulla sapientia inflammet. Heu quot Herostratos habet seculum nostrum: qui cum tingendo.

Coronans coronabit te tribulatione.) Habebis coronam non laminarum aurearum, sed doloris & calamitatis. Pro dignitate, quam indignè quæstisti, incides in miseriam & afflictionem.

Quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam.) Quemadmodum rota siue globus currit per locum decliuem, ita tu ad terram latissimam, hoc est ad Babylonis campos, asportaberis, vbi miserè morieris. Comparat diuinus vates hominem improbum & inconstantem pilæ siue rotæ, quæ facillè mutatur & circumuoluitur. Cum enim omnis eius spes & cogitatio pendeat ex mundo, sit autem mundus inconstantissimus, necesse est, cum nullam habere constantiam. At vir verè sapiens & pius, fixus manet, & fortitudine ac tolerantia rerum huma-

narum septus, nec frangitur neque expugnatur. Quando Deus vult impiorum scelera vlcisci, permittit saepe, vt nullam habeant constantiam. Id intelliges David *Psal. 82.* dicebat in Psalmo: Deus meus pone illos vt rotam. Id est, instabiles & agitados instar rotæ. Et in Ecclesiastico scriptum legimus: Præcordia fatui quasi rota car- *Eccle. 33.* ri. Ex peccatis prouenit instabilitas. Vnde Ieremias in Threnis, Peccauit, inquit, *Thren. 1.* Ierusalem, propterea instabilis facta est. In capite quinto Genesis vbi nostra versio habet: Egressus Cain à facie Domini, habitauit profugus in terra, &c. pro profugo in Hebraico est, Nod, quod propriè significat instabilem & inconstantem. Tales enim sunt, qui se à Domino separant & seiungunt. Illud est præterea aduertendum, eum mori qui in terra lata & in via spatiosa versatur, dicit enim: Quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam, ibi morieris, ait enim Christus apud *Math. 7.* Matthæum: Lata porta & spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem.

Ibi erunt currus glorie tue ignominia domus Domini tui.) Hoc est, Currus quibus utebaris ad gloriam ac pompam, cum eras Hierosolymæ, tibi in infamiam vertentur. Qui in luce hominum ac celebritate versabaris, in tenebris atque obscuritate iacebis, quia domum Domini tui perdere voluisti. Dum falsam dignitatem quæeres, veræ dignitatis ornamenta amisisti. Solet enim Deus impiorum gloriam in dedecus conuètere, iuxta id quod ipse ait per Oseam Prophetam: Gloriam eorum in ignominiam commutabo. Poteris hoc ita intelligere: Ibi, nimirum in Babylonica captiuitate, gloria quam fueras Hierosolymæ consecutus, erit ignominia templi Salomonis, cum videant Babylonij te hominem sceleratissimum fuisse in eo sacerdotem. Aspicias hoc loco improbos sacerdotes esse dedecori Ecclesiæ. Est quidem illa sancta & pulchra, sed ipsi quantum in se est, eam maculant & deformant.

Expellam te de statione tua.) Verba Dei sunt aduersus Sobnam. Ego, inquit Deus, te de statu tuo deliciam.

Seruum meum Eliacim.) Hic functus est officio Sobnæ, vt habetur quarti Regum *4. Reg. 17.* capite decimo septimo, & decimo octauo, & Esaiæ cap. 36. & 37. *Infra 36.*

Et induam illum tunica tua.) Id est, omnia ornamenta tua tradam illi, & quæ de pontificatu proiciam. Induere aliquem nobili tunica, est efficere, vt de illo honorificè sentiant, cumque illustri laude celebrent. Similis phrasys est in Ecclesiastico, *Eccle. 15.* Stola gloriæ vestiet illum. Volunt nonnulli per Sobnæ pontificatum Iudæorum sacerdotium significari, per Eliacim verò, successionem cultus Euangelici. Eliacim significat Deum surgentem. Translato enim sacerdotio, vt ait Apostolus *Hebr. 7.* ad Hebræos, necesse est, vt legis translatio fiat, & Euangelium succedat: Sobna autem, vt ait diuus Hieronymus, interpretatur conuètere nunc. Hæc est synagoga, cui dicitur, vt conuertatur.

Et erit quasi pater habitantibus Ierusalem.) Qui præest, pater subditorum debet esse. Hinc præsul dicitur abbas, ab abba, quod est pater. Reges Palæstinæ omnes appellabantur Abimelech, quod interpretatur pater mi rex, vel pater rex. Quando enim scriptura capite vigesimo sexto Genesis ait: Abiit Isaac ad Abimelech regem Palæstinorum, non personæ nomen significat, sed regiæ dignitatis nomenclaturam. Quod diuus Augustinus annotauit. Omnis enim rex siue præsul debet esse Abimelech, hoc est, pater & rex. Qui verè rex est, pater est. Vnde omnis lex à rege aut præfule lata & constituta, debet amore paterno & igni charitatis conflari. Alioquin nec subditi eam æquo animo seruabunt, nec ipsa diutius permanebit. In Deuteronomio ita scriptum legimus: Apparuit Dominus de monte *Deut. 33.* Pharam, & cum eo sanctorum millia: In dextera eius ignea lex. Dilexit populos, &c. Quis erat ignis ille, quo lex illa ignita erat & inflammata, nisi amor? Hic est ignis ille, quem Deus in terram misit, quo hominum animos incendit, vt æternitatis desiderio flagrant, de quo ipse apud Lucam, Ignem, inquit, veni mittere *Luc. 12.* in terram, & quid volo nisi vt accendatur? Aspicias igitur debere præfulem esse patrem,

Jerem. 3. trem, & amore paterno gubernatore. Dabo vobis pastores, ait Deus per Ieremiam, iuxta cor meum, & pascet vos scientia & doctrina. Non dicit: Dominabuntur vestri, sed pascet vos non odio, invidia, iracundia, elatione, sed scientia & doctrina. Vbi per scientiam intelligitur scripturarum cognitio, & secundum eas exhortatio, per doctrinam verò operum exhibitio. Ex quo colliges oportere præfulem esse & sapientia & virtute præditum, & pietate ac charitate ornatum. Ea enim differentia, quæ est inter aurum & reliqua metalla, debet esse inter præfulem & subditos. Unde Socrates ille Philosophorum gentium sapientissimus, civitatem illam eximiam, omnibus bonis affluentem, omnibusque numeris absolutam, quam finxit apud Platonem, in tres ordines distribuit, nempe aureum, argenteum, & ferreum. Per aurum intelligit principem, & præfulem, per argentum nobiles, per ferrum verò infimo loco natos. Vult itaque, ut princeps præstet cæteris sapientia, virtute charitate, æstimatione, quæ omnia per aurum significatur. Et ita interpretatur ætates illas auream, argenteam, & ferream, quas antiqui sapientes fictis fabulis memoriæ prodiderunt. Sed sic velim existimes me ita amorem & pietatem præfulem laudare, ut eorum iustitiam & in flagitiosos & improbos punitionem non adimam. Oportet enim præfulem bonis favere, & præmia constituere, nefarios verò coercere, & pœnis afficere. Id significant divinæ literæ asserentes in Exodo, præcepisse Deum, ut summus sacerdos vngeretur oleo & sanguine. Quid per oleum nisi benignitas: quid per sanguinem nisi austeritas significatur? Ezechiel ait vidisse in templo sibi à Domino demonstrato cherubim & palmas. Erat, inquit, palma inter cherub & cherub: duasque facies habebat cherub: faciem hominis iuxta palmam ex hac parte, & faciem leonis iuxta palmam ex alia parte. Cherubim præfules sunt. Sonat enim cherub quasi magistrum. præfules autem magistri esse debent, iuxta id quod ait Paulus in epistola ad Ephesios: Ipse dedit quosdam quidem Apostolos: quosdam autem prophetas, alios verò Evangelistas, alios autem pastores & doctores. Vbi vides eos qui pastores sunt magistros esse & doctores. Quid per faciem hominis lenem & placatam, nisi humanitas & pietas intelligitur? Quid verò per faciem leonis nisi iustitiæ severitas significatur? Sed siue præfule meritis præmiis bonos afficiat, siue iustis pœnis impios opprimat, semper oculos ad palmam debet erigere, non iuxta corruptam affectionem iudicare, non odium, nec particularem amorem intueri, sed ad cælum respicere, palmamque illam, quam Deus in æterna patria bonis largitur, contemplari, omniaque sua opera ad Deum dirigere, cuiusque amore gubernare. Hoc est patris officium, quod optimo præfule contibit Ierusalem.

Dabo clauem domus David super humerum eius. Dabo, ait pater cœlestis, super humerum Eliachim serui mei clauem domus David. Hic Eliachim gerebat imaginem secundum ordinem Melchisedec. Super eius humerum posuit pater clauem domus David, hoc est, crucem illam sacratissimam, quæ Dei templum, & æteritatem domum aperuit, & aditum ad cœlestem illam ac beatissimam gloriam resecruit. Hanc baiulavit Christus Deus noster super humerum suum, brachijs eam amplectens, ut ostenderet quanto eam amore prosequeretur. In ea erecta in Calvaria loco pependit Deus noster, ut mortem nostram moriendo occideret, pereret, & veræ dignitatis ornamentis decoraret, atque ad immortalem æternamque vitam tandem adduceret. Et quoniam in cruce nostra scelera expiavit, & antiquam maculam sanguine suo deleuit, & ostium paradisi aperuit, vocat eam, clauem domus David. Erat enim antea paradisi clausus, & nemo illuc introierat: at mortuo Christo in cruce, apertum est cælum, & illo die fuit latro cum

cum Christo in paradiso. Hæc clavis, quam Christus super humerum baiulavit, appellatur ab hoc Propheta capite nono principatus, ubi dicitur: Et factus est principatus eius super humerum eius. Cæterum si sensum illum respiciamus, quem litera ex se præbet, possumus hunc locum ita explanare, ut per clauem domus David, potestatem aperiendi & claudendi templum intelligamus. Est igitur sensus: Ego, inquit Deus, dabo seruo meo Eliachim sacerdotium, & templi præfecturam. Clauem domus David appellat prælationem, & curam pastorem, quæ clavi meritò comparatur, quoniam suo modo aperit subditis ostium cœli, quando præsul vita, doctrina, & exemplo instruit suos: claudit autem cum eis sua ignorantia, ignavia, morum corruptela, præbet interitus occasionem. Claudat præterea & aperit, quia illi subditi obediunt: & quod ille iubet, hoc fit: quod prohibet, vitatur. Sed mirandum quidem videtur, cur Deus dicat daturum seruo suo clauem hanc super humerum, cum clavis non in humero, sed in manu, aut in corrigia ex cingulo pendente soleat portari. Quæ est hæc clavis tam grauis? Quod est hoc tantum pondus, ut non in manu, sed in humeris baiuletur? At si volueris animo celeriter circumspicere, videbis planè non solum hanc clauem humeris quibuscunque indigere, sed validissimis & integerrimis. Quid est enim grauius, quam animarum gubernatio? Ideò enim hæc clavis non in manu prælatorum ferenda dicitur, sed in humeris, ut animaduertas, summamque consideratione perpendas, quanti ponderis & laboris sit animarum prælatio & cura. Præsul ille, quem Deus constituit & eligit, clauem in humero baiulat: ille autem qui ab hominibus eligitur non vocatus à Deo tanquam Aaron, non in humeris sed in manu, & ad collum velut ornamentum & monile eam portat, non pondus magistratus & præfecturæ curans, nec laborem, sed solum dominationem, honorem, & dignitatem. De talibus pastoribus ait Deus per Oseam: Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui. Nihilominus tamen oportet illis odedire, dummodò mala non præcipiant, non solum bonis & modestis, sed iuxta beati Petri sententiam etiam dyscolis.

Et figam illum paxillum in loco fideli. Hæc figurata locutio hunc habet sensum: Eliachim possidebit solidum dignitatis gradum, quo omnes posteri sui gloriabuntur. Erit enim veluti clauus siue lignum affixum parieti, in loco firmissimo, in quo omnia vasa suspenduntur, tam parua quam magna. Omnes enim tam nobiles, quos per vasa magna significat, quam obscuro, quos per vasa parua intelligit, ex eo pendeant. In eo nitetur ciuitatis salus, illique eius posteritas acceptum referet suum splendorem, & nominis claritatem.

Et erit in solium glorie domui patri sui. Hoc est, genus suum & familiam illustrabit. Miscebitur paxillus. Hoc referunt nonnulli ad Sobnam: Alij verò ad Eliachim, cuius dignitatem & amplitudinem Babylonica captiuitas subuertit. Et qui ex eo pendeant corruerunt. Docet nos hic locus non esse fidendum hominibus, relicto Deo, sed fiduciam nostram esse in Deo locandam, in quo solum niti debemus.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XXII.

Onus vallis visionis. Septuaginta habent: Verbum vallis Sion. Quibus verbis ostendunt vallem visionis Hierosolymam appellari, quæ est sita in monte Sionis. Præter rationem, quam in explanatione attulimus, cur Hierosolyma vallis visionis appellatur, potest etià dici, eam ita vocari, quia ibi Dominus visus est, iuxta id quod ait Baruch Propheta: In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Hic est mons ille de quo dixit Dominus Abrahamo, ut in libro Genesis literæ diuinæ testantur: Tolle filium tuum, quem diligis Isaac, & vade in terram visionis, atque ibi offeres eum super vnum montium, quem monstrauero tibi. De quo monte poteris videre ea, quæ suprâ annotauimus capite sextodecimo in annotationibus ex Hebræo.

COMMENT. IN ESA.

Et parietem nudauit clypeus.) Pro nudare in Hebraico est verbum *אָרָאד* arad, quod significat nudare & adhærere. Vnde potest verti: Et parieti adhesit clypeus, nempe ad euerendum murum. Thargum enim habet: Et muro adhærent clypei.

Donec moriamini.) Thargum habet: Donec moriamini morte secunda. Ac si diceret: Non dimittetur vobis, nec hic nec in inferno, per mortem enim secundam intelligit æternam damnationem.

Argumentum capitis XXIII.

Minatur Deus per diuinum vatem cladem Tyro à Nabuchodonosore inferendam, luctuosamque vastitatem & euerfionem. At post septuaginta annos promittit eam esse reparandam, atque repudiato idolorum cultu ad veram Christi fidem venturam.

CAPUT XXIII.

ONus Tyri. Ululate naues maris, quia vastata est domus vnde venire consueuerant de terra Cethim reuelatum est eis. Tacete qui habitatis in insula: negotiatio Sidonis transfretantes mare repleuerunt te. In aquis multis semen Nili, messis fluminis fruges eius: & facta est negotiatio Gentium. Erubescere Sidon, ait enim mare, fortitudo maris, dicens, Non parturiui, & non peperui, & non enutriui iuuenes, nec ad incrementum perduxui virgines. Cum auditum fuerit in Ægypto, dolebunt cum audierint de Tyro. Transite maria, ululate qui habitatis in insula. Nunquid non vestra hæc est, quæ gloriabatur à diebus pristinis in antiquitate sua? Ducent eam pedes sui longè ad peregrinandum.

EXPLANATIO.

Onus Tyri.) Tyrus ciuitas est Phœniciæ, vt ait Pomponius Mela. Phœnicia autem est in Syria contermina Iudææ. Fuit Tyrus ciuitas florentissima, & regia dignitate ornata: fuit Sidoniorum colonia, negotiatio maris, emporium totius vniuersi. Et cum esset insula, vt ait idem Pomponius, tamen ab Alexandro Magno propter expugnationem, multis in breui aggeribus in fretum iactis, terra coniciens facta est, quod iam antea facere conatus fuerat Nabuchodonosor. Et quoniam apud hanc urbem inueniuntur conchyliæ, quorum sanguine tinguntur vestes purpureæ, ideo eadem vestes Tyriæ dicuntur. Berosus ait urbem hanc à quodam, qui Tyrus vocabatur, fuisse conditam anno post diluuium. 189. Iosephus anno. 240. ante templum Salomonis. Iustinus lib. 18. à Sidoniis conditam refert. Fuit hæc ciuitas à Mauris exusta, à Dominico Veneto capta, sed à Soldano anno Domini 1290. tandem incensa. Huius ciuitatis meminit scriptura libri secundi Regum capite quinto, & capite vigesimo sexto Ezechielis, qui hanc euerfionem prædicat, eiusque causam ait fuisse Tyriorum immanitatem, qui captis Iudæis insultarunt, eorumque miseria & captiuitate fuerunt delectati. Equum enim est, vt qui aliorum iactura gaudent, in eandem incurrant.

Ulula

CAPUT XXIII.

211

Ululate naues maris.) Per naues maris intelligit ipsos nauigantes. Est igitur sensus: Vos negotiatores, qui per mare Mediterraneum importatis merces, plorate Tyrum, quoniam euerfa est. Hæc enim erat domus vnde venire solebatis.

De terra Cethim reuelatum est eis.) Non vos estis, quibus primò reuelatum est, esse Tyrum deletam, iam enim hi, qui habitant in terra Cethim, hoc sciunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris. Per Cethim intelligit Cyprum. Est enim Cyprus insula quædam in Carpathio mari, inter Ciliciam & Syriam. Fuit in hac insula vrbs quædam nomine Citium patria Zenonis philosophi, vt ait Laërtius in vita Zenonis, quæ vrbs etiam tempore diui Hieronymi extabat, & ideo nomen retinebat, vt idem Hieronymus asserit, à qua vrbe totam insulam coniectant nonnulli appellatam esse Cethim. Sunt qui per Cethim intelligant Romanos, qui Babylonios contra Tyrum incitarunt. Et tunc erit sensus: De terra Cethim reuelatum est eis, hoc est, Romani reuelauerunt Babyloniis hanc Tyri euerfionem. Alij per Cethim intelligunt insulas Italiæ & Græciæ, quibus reuelatum fuit fuisse Tyrum deletam, & vastatam, ne illuc merces suas conferrent.

Tacete qui habitatis in insula.) Tyrum insulam vocat. Sensus est: Silete præ nimio dolore vos Tyri habitatores. Appellat etiam Tyrum negotiationem Sidonis, quia Sidonij negotiatores eam suis mercibus implebant.

In aquis multis semen Nili.) Periphrasis est frumenti Ægypti. Nilus enim inundatione & irrigatione sua campos Ægypti frugiferos reddit. Ægyptus verò erat velut horreum Tyriorum, quoniam inde deferrebat frumentum ad Tyrios, & legumina Ægypti erant fruges Tyriorum.

Erubescere Sidon, ait enim mare, fortitudo maris, &c.) Tyrus erat, vt diximus colonia Sidoniorum, quapropter ad eos pertinebat, eam defendere. Conuertit igitur Propheta sermonem ad Sidonem, quæ coloniam suam dereliquerit. Erubescere Sidon, quæ cum Tyrum genueris, nullum ei auxilium præbusti, non enim sperare deberes nauigantes ei opem laturos. Ait enim mare & fortitudo maris, hoc est, negotiatores & nauigantes. Sidoniorum intererat Tyrios defendere: nam nos non nos genuimus, nec nutrimus, vt teneremur pro illis hostibus suis bellum inferre. Vel sic: Erubescere Sidon, ait enim mare & fortitudo maris, id est, ait enim Tyrus, quæ mare & maris fortitudo appellabatur: Ego non parturiui, nec peperui, facta sum quasi mulier sine filiis, quoniam nemo mihi auxilium tulit. Idem est non habere filios, ac eos tales habere qui te in periculis relinquunt. Hoc ideo dicit, quia cum Tyrus multas colonias dedisset: nulla tamen fuit quæ illi auxilium ferret. Nam Carthago, Leptis, Utica, Gades, coloniarum fuerunt Tyri. Lege Plinium libri quinti capite decimono.

Cum auditum fuerit.) Ægyptij cum audierint urbem vicinam & florentissimam obsidione deletam, dolore afficientur, existimantes idem sibi esse euenturum.

Transite maria.) Alloquitur ipsos Tyrios in obsidione positos. Vos o Tyrij transite maria, discedite ab vrbe vestra, fugite inimicos, quoniam nulla alia spes est euadendi. Ideo plorate habitatores insulæ, hoc est, Tyri.

Nunquid non hæc vestra est.) Irridet Tyriorum iactationem, qui Deo contempto maiorum antiquitate & nobilitate gloriabantur.

Ducent eam pedes sui longè ad peregrinandum.) Hoc dicit propter eos qui in vrbe manserunt, & capti à Nabuchodonosore ducti fuerunt in Chaldæam.

Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam, cuius negotiatores principes, insitatores eius inclyti terre? Dominus exercituum cogitauit hoc, vt detraheret superbiam omnis gloriæ, & ad ignominiam deduceret vniuersos inclytos terræ. Transi terram tuam quasi flumen filia maris, non est cingulum, ultra tibi. Manum suam

S 4

suam extendit super mare, conturbauit regna: Dominus mandauit
aduersus Chanaan, ut contereret fortes eius, & dixit: non adicies
ultra ut glories, calumniam sustinens virgo filia Sidonis: in Cethim
consurgens transfreta, ibi quoque non erit requies tibi. Ecce terra
Chaldeorum, talis populus non fuit, Assur fundauit eam: in capti-
uitatem traduxerunt robustos eius: suffoderunt domos eius, posue-
runt eam in ruinam. Ululate naues maris, quia deuastata est for-
tudo vestra.

Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam. Coronatam eam vocat, quia
insignis erat, & regia florebat dignitate. Est igitur sensus: Quis vnquam cogita-
uit amplissimam illam ciuitatem opibus abundantem, aliarum ciuitatum domi-
nantem, auro & gemmis fulgentem, sic esse deiiciendam, ut suis pedibus ire in
captiuitatem cogeretur?

Cuius negotiatores principes. Tanta erat Tyri diuitiarum abundantia, ut eius
mercatores possent esse aliarum ciuitatum principes, eiusque institores essent ce-
lebres & illustres. Institores sunt negotiatores eò dicti, ut ait Vlpianus, quòd in-
stent negotiis gerendis.

Dominus exercituum cogitauit hoc. Dixerat paulo antè: Quis cogitauit hoc, &c.
Nunc respondet: Deus est qui hoc cogitauit, qui superbiorum statum euertit, eo-
rumque cogitationibus resistit. Docet hic locus neminem debere existimare se
esse tutum, licet sit potens, & diuitiis affluat. Veniet enim tempus, quando in
arumnis suis Dei potentiam discat, cuius clementiam in prosperitate noluit co-
gnoscere. Detrahit enim Deus gloriam superbiorum, & permittit ut eorum honor
& amplitudo in dedecus & ignominiam conuertantur. Tu verò considera quàm
fluxa sit & incerta mundi gloria.

Transi terram tuam quasi flumen. Hortatur Tyrum ad fugam, ac si diceret: Tu o
Tyre transire terram tuam ita facile, ut riuulum transires. Vel, Transi quasi flu-
men, celeriter imitare fluminis impetum & velocitatem, ne te occupet inimicus,
non enim illi poteris resistere, quia non est cingulum ultra tibi. Id est, non habes
fortitudinem, ut possis te ab hostibus defendere. Lumbos cingulo cingere, est for-
titudine pollere: carere verò cingulo, est imbecillitate laborare.

Manum suam extendit super mare. Hoc est, super Tyrum, ut ait Diuus Hierony-
mus. Ac si dicat: Percussit Deus Tyrum ciuitatum maritimarum nobilissimam,
qua percussione perterruit multa regna: Non enim cogitauerant talem euersio-
nem fieri vnquam posse. Et timuerunt ne quid tale sibi eueniret. Intelligi autem
Tyrum nomine maris explicat id quod sequitur: Dominus mandauit aduersus
Chanaan. Nam Tyrus est in terra Chanaan, ut constat ex Euangelio Matthæi
capite quinto decimo, vbi Chanaan scribitur egressa de finibus Tyri & Sidonis.
Quid autem sit manum extendere, est à nobis explanatum capite primo illud ex-
posuimus: Extendit manum suam super eum.

Et dixit: non adicies ultra, ut glories. Hoc dixit Deus. Nequaquam ultra tua
potentia & nobilitate gloriaberis filia Sidonis, hoc est, tu o Tyre Sidoniorum co-
ibi poteris requiescere. Vel sic: Tu quoque Sidon quæ adhuc virgo es, à nullis vi-
cta nationibus, simili calamitati obnoxia es. Idem est Sidon, & filia Sidonis, quem-
admodum Babylon & filia Babylonis: quod alio in loco annotauimus.

Ecce terra Chaldeorum, talis populus non fuit. Tyri habitatores fracti obsidione,
fuerunt in duas partes distracti, alij se in fugam coniecerunt, quibus Propheta dixit

dixerat: In Cethim confurgens transfreta. Alij verò manserunt in vrbe, qui capti
ducti fuerunt in Chaldeam, cuius metropolis erat Babylon ciuitas florentissima.
His loquitur modò vates ita dicens: Ecce terra Chaldeorum, ad quam ducemini,
populus est insignis, ab Assyrio fundatus. Eò ducent Chaldei non solum Tyrios
imbecillos, sed eos, qui fortitudine pollebant, & muros ciuitatis funditus euer-
tent, atque domos radicibus delebunt.

Ululate naues maris, quia deuastata est fortitudo vestra. Per naues maris intelligit
nauigantes & negotiatores, per fortitudinem verò Tyrum, vbi opes comparabatur,
quæ sunt & belli & rei domesticæ robur & fortitudo.

Et erit in die illa: In obliuione eris o Tyre septuaginta annis sicut
dies regis vnus: post septuaginta autem annos erit Tyro quasi canti-
cum meretricis. Sume tibi citharam, & circui ciuitatem meretrix
obliuioni tradita: bene cane, frequenta canticum, ut memoria tui
sit. Et erit, post septuaginta annos visitabit Dominus Tyrum, &
reducet eam ad merces suas, rursus fornicabitur cum vniuersis regnis
terra super faciem terra. Et erunt negotiationes eius & merces san-
ctificata Domino, non condentur, neque reponentur: quia his, qui ha-
bitauerint coram Domino, erit negotiatio eius, ut manducent in sa-
turitatem, & vestiuntur usque ad vetustatem.

Septuaginta annis, &c. Septuaginta annis fuit Tyrus oppressa: nam tot fuit tem-
plum Dei vastatum. Aequum enim erat ut Tyri tempus captiuitatis ludæorum
imitarentur, quorum arumnis letabantur. Appellat propheta hos septuaginta an-
nos dies vnus regis, quia communiter qui longum tempus habet regnandi, se-
ptuaginta annos non trāseat. Quidam dicunt per hunc regem intelligi Dauidem,
qui tot annis vixit, ut in libro secundo Regum capite quinto scriptum legimus.
Alij Nabuchodonosorem eiusque filios vnum regem intelligunt. Prima harum
interpretationum melior videtur.

Post septuaginta autem annos. Ab hoc loco vsque ad finem capitis prospera Tyro
annuntiantur. Sensus est: Quemadmodum meretrix neglecta à primis amatori-
bus, quia cum alijs se miscet, desiderat ad se trahere eos, à quibus fuerat prius dile-
cta, sic tu o Tyre quia Chaldeis adhæcisti, qui te captiuam duxerunt, fuisti à nego-
ratoribus, qui te prius amore prosequerantur contempta. Nunc verò libera à
Chaldeis, canticis & illecebris pristinos tuos amatores reconcilia. Cane & pulsa
tu, quæ eras obliuioni tradita. Da operam ut veluti meretrix canticibus amato-
res allicias, ut illis in memoriam redigaris. Hoc ideo dicit, quia solent meretrices
canticibus vanos adolescentes ad se trahere.

Et erit, post septuaginta annos visitabit Dominus Tyrum. Hæc ad literam impleta
fuisse historiarum Græcorum & Phœnicum memoria produnt, ut etiam diuus Hie-
ronymus testatur. Fuit enim Tyrus post annos septuaginta ad pristinum statum
restituta, & exercuit commercium cum omnibus gentibus, fuit enim postea cele-
bre emporium, quò ex omnibus nationibus cōgregabantur multi ad exercendas
negotiationes, quas hic propheta fornicationes vocat. Versio Septuaginta habet
in hunc modum: Post septuaginta annos visitationem faciet Dominus Tyri, &
iterum restituetur in antiquum, eritque negotiatio eius omnibus regnis orbis
terrarum super faciem terræ. Quæ verba satis indicant quid per fornicationes
hoc loco intelligatur.

Et erunt negotiationes eius, & merces eius sanctificata Domino. Vaticinatur de con-
uersione Tyri ad Christum, quæ post multos annos futura erat. Multi enim ex
Tyriis

- Act. 21.* Tyrii receperunt fidem, ut videre licet apud Lucam Actorum vigesimo primo. Est igitur sensus: Tyrii negotiationes terrenas in spirituales commutabunt, erunt enim eorum merces Domino dicata & sanctificata. Non condentur neque reponentur, hoc est, non facient thesauros in terris, sed diuitias inter pauperes distri-
Matt. 6. buent, & iuxta Christi sententiam in celo thesaurizabunt.
Quia his qui habitauerunt coram Domino, sensus est: Qui Deo seruiuerint, hoc solum vellent ex temporali negotiatione, nempe habere victum, quo saturarentur: & honestum indumentum, quo vestiantur. Capitur autem hic saturitas non pro redundantia & superfluitate, sed pro decenti & honesta refectioe, quam solum desiderare debemus, iuxta id quod ait Paulus ad Timotheum: Est autem questus magnus pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum: haud dubium, quia nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti simus. Docet hic locus Esaiæ fideles ac pios homines negotiatores esse non humanis ac turbulentis negotiis implicatos, sed eos, qui quærentes bonas margaritas, inuenta vna preciosa, vendunt omnia sua, & emunt eam, quæ quidem Christus est. Hi sunt negotiatores illi, quibus homo nobilis datus talentis dixit, Negotiamini dum venio, ut est apud Lucam capite decimonono, qui operantes, fuerunt alia talenta lucrati, quorum meminit etiam
Matt. 25. Matthæus capite vigesimo quinto. Hi sunt, qui steru emunt gaudium, terra cælum, re finita infinitam, & temporali æternam, & auro terreno aurum cæleste, de quo dicebat Christus in Apocalypsi diui Ioannis apostoli: Suadeo tibi emergere à me aurum ignitum, probatum, ut locuples fias. O felices nundinas, o admirabiles commutationes. Eamus omnes ad tale emporium, vbi paruo precio æternam gloriam comparemus. Sed quoniam diabolus est etiam mercator, qui breues ac pestilentes voluptates, aliasque mortiferas merces precio animarum vendit, aut saltem promittit, ut nos ad æterna supplicia deducat, est summa diligentia & consideratione aduertendum, ne cum tali negotiatore commercia exerceamus. Ostendit dapes in superficie suaves & appetendas, sed intus funestas & letales, sed fel: non vita, sed mors: non fama, sed ignominia: non bonum, sed malum.
simile. Ut enim stultus censetur, qui equum empturus non ipsum inspicit, & fastidiosè perpendit, sed solum eius frænum, stratum, & exteriora ornamenta intuetur: sic infans indicandus est, qui mercium diaboli speciem solum aspicit, interiora verò minimè contemplatur. Non est crystallus omne id, quod crystallus apparet, vitrum enim crystallum imitatur, res fragilis & vilis rem solidam & preciosam. Imò
simile. venenum habet aliquando speciem medicamenti. Tres mercatores sunt pestilentes & perniciosi, qui perniciem nobis voluptatis specie & simulatione regentes vendunt, & ad suas officinas alliciunt, & vocant, diabolus, mundus, & caro, qui nobis interitum & exitium machinantur. Eos fugiamus, eorum voluptates contemnamus, & pestiferas merces detestemur. Quid nobis cum mundo, quem antiqui malorum congeriem appellarunt: cuius vitam & naturam Plotinus Platonius quasi magicam esse affirmavit, imagines boni veri ac pulchri vbique fingentis, falsumque pro vero simulantis. Caterum respice & considera Esaiæ artificium, quemadmodum ex historia se contulit ad Spiritum, & ad tempus Messie, de quo est suum præcipuum propositum tractare.

Annotations ex Hebræo in
CAPVT XXIII.

Transite maria. In Hebræo est תַּרְשִׁישׁ יָם תַּרְשִׁישׁ iuru tarxixah. Sed quoniam Tharlis significat mare, & est etiam nomen gentis, & loci, vertit interpres noster Transite maria. Pagninus verò vertit, Transite in Tharlis, pro quo Septuaginta

ginta habent: Ite Carthaginem. Fuit enim Carthago colonia Tyriorum, ut ait Plinius lib. quinto, & Poeta: Urbs antiqua fuit, Tyrij tenueri coloni, Carthago, &c. Ideò credibile est Tyrios ad Carthaginenses confugisse. Et in principio huius capituli vbi nostra editio habet: Vlulate naues maris, habent Septuaginta, Vlulate naues Carthaginis: Et ita etiam habet paraphrastes Chaldaeus.

Non est cingulum ultra tibi. Pro cingulo in Hebraico est חֲזָז mezach, quod nomen significat fortitudinem & cingulum, quod cingat lumbos, vbi robur est, & fortitudo, à verbo mazach, quod significat roborare. Thargum habet חֲזָז תְּקוֹפָה tekoph, quod nomen propriè fortitudinem significat. Ideò Pagninus vertit: Non est fortitudo ultra. Septuaginta habent: manus tua nequaquam præualeat. Symmachus: Non poteris ultra resistere, interpretans sensum potius quam verba.

In Cethim confurgens transfreta. Pro Cethim est in Hebraico צִיִּתִּים Cithim, & bis est in hoc capite ita scriptum hoc nomen. Est etiam eodem modo scriptum Numerorum capite vigesimo quarto, vbi pro Cithim editio vulgata habet Italiam, ita dicens: Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabuntque Hebræos. Quibus verbis Balaam vaticinatus est Romanos tempore Messie esse Iudæam vastaturos. Id quod perspicuum est sub Tito Vespasiano euenisse. Et quoniam tunc Hierosolyma & tota Iudæa fuit ob Iudæorum infidelitatem, impietatem, & ingratitudinem euerfa, perspicuum est, tempus Messie aduenisse. Intelligi autem vaticinationem illam de tempore Messie, indicant verba Balaam ita in eodem capite literis mandata: Dabo tibi consilium, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore. Planum est enim tempus extremum siue nouissimum in diuinis literis tempus Messie appellari, ut in explanatione secundi capituli Esaiæ explicuimus. Et volens Balaam indicare id, quod dicebat, fore tempore Messie, qui erat ut lux magna venturus, ait: Orietur stella ex Iacob, & confurget virga de Israel. Pro quo Thargum Onkeli, hoc est paraphrasis Chaldaea Onkeli ita habet: Cum surrexerit rex ex Iacob, natusque fuerit Messias ex Israel. Vbi vides per stellam & virgam Christum significari. Hæc est virga illa, de qua dixit capite vndecimo Esaias: Egredietur virga de radice Iesse. Et paulò post ait Balaam: Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabuntque Hebræos. Neque possunt Iudæi negare dictionem hanc Cithim illic positam Italiam significare. nam Chaldaeus Paraphrastes, quem modò citauimus, qui est apud eos summæ autoritatis, ita illum locum transtulit: Et naues venient à Romanis. Septuaginta etiam interpretes pro Cithim Italiam vertunt. In qua sententia est Thargum Hierosolymitanum, cuius ad literam hæc sunt verba: Egredientur copie multe ex provincia Italia vna cum multis legionibus Romanorum. Sed quoniam postquam hic ait scriptura: Orietur stella ex Iacob, & confurget virga de Israel, sequitur statim: Et percutiet duces Moab, vastabitque omnes filios Seth, negant Iudæi vaticinium hoc Christo nostro conuenire, quoniam aiunt cum nunquam Moabitis percussisse, nec filios Seth vastasse, seu, ut habet Thargum Onkeli, omnibus filiis hominum fuisse dominatum. At non intelligunt cæci & stulti homines, hæc non carnaliter sed spiritualiter esse intelligenda. Duces Moab sunt demones, quos diuus Paulus in epistola ad Philippenses appellat principes & potestates, harumque tenebrarum rectores. Hos percussit Christus saluator noster, & de illis diuinam victoriam reportauit. Per filios Seth intelliguntur impij peccatores, quos Christus euerit, non quo ad personas, sed quo ad impietates, non auferendo ab illis vitam, sed idololatriam: non salutem, sed impietatem. Perierunt igitur quatenus peccatores, hoc est, periit eorum impietas & deprauata caritas. Id prædixerat diuinus Psaltes ita Messiam alloquens: Increpasti gentes, & periit impius, nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Et quoniam hi à iugo demonis liberati se Christo subiecerunt, ideò vbi communis editio habet: Vastabit omnes filios Seth, vertit Chaldaeus paraphrastes:

ites: Dominabitur omnibus filiis hominum. Intelligit per filios Seth omnes homines, quoniam à Noë omnes originem ducimus, Noë autem à Seth, qui in locum Abelis occisi successit, cum Caini proles fuerit diluuiò extincta. Hic Messias, quem hic omnium hominum dominatorem scriptura iuxta Onkelum appellat, est ille, de quo aiebat Esaias: Emitte agnum Domine dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filiae Sion. Cum autem in illo Numerorum loco Cithim Italiam significet, credibile est hoc in loco Esaiæ eandem etiam significare. Inuenies hanc dictionem apud Ieremiam capite secundo, & apud Ezechielem capite vigesimo septimo, ubi noster interpretes Italiam vertit, & merito quidem. Nam Cithim regnum Italiae obtinuit, qui à laniginis fuit etiam Italus vocatus. Author est Berofus Chaldaeus libro quinto Antiquitatum, qui floruit ante Alexandri monarchiam. A Cithim autem Italo fuit regio illa Cithim & Italia nominata. Vnde deberet hæc dictio per i, non autem per e scribi, quemadmodum bis in hoc capite, & semel in capite decimo Geneseos eam scriptam inuenies. Cethim autem, quæ scribitur per e, est ciuitas quædam Macedoniae, de qua in primo capite libri primi Machabæorum ita scriptum legimus: Postquam percussit Alexander Philippi rex Macedo, qui primus regnauit in Græcia, egressus de terra Cethim, Darium regem persarum & Medorum, &c.

Assur fundauit eam. Pro Assur est in Hebraico אַשּׁוּר Axxur, quemadmodum Gen. 10. dum Geneseos capite decimo, ubi scriptum legimus egressum fuisse Assur de terra Senaar, ædificasseque Ninivem ciuitatem magnam, in terra autem Senaar regnasse Nemrod. Vnde inferunt nonnulli populum Chaldaeorum non fuisse ab Assur, sed à Nemrod fundatum: & ob eam causam hic existimant per eam intelligi Tyrum, non autem Chaldaeam, cum tamen prophana historia dicant Tyrum coloniam fuisse Sidonis, conditam ab Agenore tempore Troianæ euerisionis. Ideo mihi prior opinio magis placet, quoniam etsi Assur non fuerit Babylonis constructor, condidit tamen Ninivem in Chaldaea, cuiusque populum fundauit. Si fusè scire volueris, quis fuerit hic Assur siue Assyrius, à quo Assyria nomen accepit, lege Xenophontem de æquinocis capite primo, ubi asserit hunc appellatum esse Ninum, Herculem, & louem, à quo, quia Ninus vocabatur, fuit ciuitas Ninive denominata.

Argumentum capitis XXIII.

Superioribus capitibus vaticinatus fuerat Esaias de euerfione Hierosolymæ, Babylonis, & nonnullarum aliarum nationum in particulari: nunc autem generalem totius terræ interitum & vastitatem, eiusque habitatorum in extremo iudicio confusionem prædicit.

CAPVT XXIII.

Ecce Dominus dissipabit terram, & nudabit eam, & affliget faciem eius, & disperget habitatores eius. Et erit sicut populus sic sacerdos, & sicut seruus sic dominus eius, & sicut ancilla sic domina eius, sicut emens sic ille qui vendit, sicut scenerator sic is qui mutuum accipit, sicut qui repetit sic qui debet. Dissipatione dissipabitur terra, & direptione prædabitur. Dominus enim locutus est verbum hoc. Luxit & defluxit terra, & infirmata est: defluxit orbis,

bis, & infirmata est altitudo populi terræ. Et terra infecta est ab habitatoribus suis: quia transgressi sunt leges, mutauerunt ius, dissipauerunt fœdus sempiternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, & peccabunt habitatores eius, ideoque insaniunt cultores eius, & relinquentur homines pauci. Luxit vindemia, infirmata est vitis. In gemuerunt omnes qui latabantur corde.

EXPLANATIO.

Ecce Dominus dissipabit terram. Hoc est, Deus in fine mundi vniuersam terram vastabit. Esse terram in fine mundi transcuram, asserit Christus apud Matthæum iis verbis: Non præteribit generatio hæc, donec hæc omnia fiant. Cælum & terra transibunt, &c. Quamuis enim dicat Ecclesiastes, Terra autem in æternum stat, hoc intelligitur per essentiam, sed præteribit & mutabitur ab eo statu, in quo nunc est, & figuram suam amittet. Id dicunt nonnulli voluisse significare diuum Paulum cum dixit in epistola prima ad Corinthios: Præterit figura huius mundi. Non dixit: Præterit mundi substantia, sed figura. Et ad Hebræos hæc verba Psalmistæ citat: Et tu in principio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, & omnes vt vestimentum veterascent. Et velut amictum mutabis eos, & mutabuntur. Potest etiam locus ille Salomonis ita explanari: Terra immobilis manet ad longum tempus permanens. In æternum enim capitur aliquando pro longi temporis spatio, vt Exodi capite vigesimo primo: Et seruiet in æternum. Id est ad iubilæum. Anno enim iubilæi omnes liberi manebant, vt habes capite vigesimo quinto Levitici. Illud certum est terram transcuram esse, & terram nouam futuram. ait enim Angelus Ioanni Euangelistæ in Apocalypsi: Vidi cælum nouum & terram nouam. Primum enim cælum & prima terra abiit. Non quod alia terra & aliud cælum condendum sit, sed ait renouanda esse ea ipsa, quæ nunc sunt. Ita graues authores locum illum interpretantur. Qua de re vide ea, quæ copiose tractat diuus Petrus capite tertio epistolæ suæ secundæ.

Et nudabit eam. Subaudi ab habitatoribus, ita vt maneat deserta. Et affliget faciem eius, hoc est, dabit ei aliam faciem & figuram. Et disperget habitatores eius, hoc est, iustos ad gaudia æterna perducet, impios verò ad inferorum supplicia.

Et erit sicut populus. In illa die nulla erit hac in re differentia inter nobiles & obscuros, sacerdotes & laicos, sed omnes apparebunt ante Christi tribunal reddituri de vita sua rationem. Non respiciet Deus ibi generis nobilitatem, aut obscuritatem, sed virtutes & vitia, vt vnus quisque iuxta opera sua aut præmio afficiatur, aut supplicio. Non enim est acceptio personarum apud Deum.

Luxit & defluxit terra. Vtitur Propheta præteritis pro futuris more Prophetico. Sensus est: Cum terra defluerit, lugebunt & plangent in die iudicii homines, qui, vt alio in loco etiam annotauimus, nomine terræ significantur. Ait enim Christus apud Matthæum: Sol obscurabitur, & Luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum mouebuntur: & tunc parebit signum filij hominis in cælo, & tunc plangent omnes tribus terræ.

Et infirmata est altitudo populi terræ. Id est, Diuites & potentes confringentur. Nihil illis valebunt diuitiæ, imperia, & magistratus. Nam, vt ait Salomon in Proverbiis, Non proderunt diuitiæ in die ultionis, iustitia autem liberabit à morte. Dicent enim impij in inferno, vt in libro Sapientie scriptum legimus. Quid nobis profuit superbia? & diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa sicut vmbra, & tanquam nuntius præcurrens. Primi aduersus quos Propheta hoc in loco vaticinatur, sunt diuites & potentes.

Terra infecta est ab habitatoribus suis.) Imminente iudicio Terra reddetur sterilis propter iniquos habitatores. Vbi vides ideo terram non ferre vberes fructus, quia ab improbis colitur.

Quia transgressi sunt leges.) Loquitur de legibus civilibus. Potest etiam hic locus intelligi de omnibus legibus, naturali, & scripta data per Moysen, & de Euangelio Christi. Primam tamen expositionem magis amplector propter ea quæ sequuntur. Sed quæ sit mea propria huius loci expositio & sententia, videbis in annotationibus ex Hebræo.

Mutauerunt ius.) Id est, Pro libito suo sententias tulerunt, non considerata iustitia nec ratione. Peruertunt iudices fundamenta naturæ, cum à sententiis iustitiam seiungunt.

Dissipauerunt fœdus sempiternum.) Violauerunt amicitiam, quam deberent cum amicis perpetuo conseruare. Vide quanti æstimanda est amicitia. Vel loquitur aduersus Iudæos, qui fœdus sempiternum, & pactum quod de seruanda diuina lege fecerant, fregerunt. Capitur igitur fœdus pro pace, & fide, ac pacto. Sed quoniam fœdus accipitur etiam pro lege, ut apud Virgilium: Regemque dedit, qui fœdere certo, Et premere, & laxas sciret dare iussus habenas, existimo hoc in loco posse ipsam diuinam legem significari. Sic Deus apud Oseam Transgressi sunt, inquit, fœdus meum. Et explicans quid esset transgredi fœdus, subiungit: Et legem meam præuicati sunt. Sed tunc quædam insurgit dubitatio, qui fieri potest ut lex appelletur sempiterna, cum cessauerit. Sed huic quæstioni facillè respondetur, si legem ipsam loquentem audierimus, quæ æternum & sempiternum appellat id, quod usque ad tempus Messie, & ad promulgationem Euangelij erat duraturum. Et ita Deus promisit semini Abraham terram Chanaan in possessionem æternam, quam Iudæi post Christi mortem, & sufficientem Euangelij promulgationem amiserunt. Possunt etiam omnia legalia dici sempiterna ratione sui significati, erant enim figuræ earum rerum, quæ semper duraturæ sunt. Paulò antè dixerat: Transgressi sunt leges. Et statim: Mutauerunt ius. Et confestim subiungit: Dissipauerunt fœdus sempiternum. Et quoniam solet Esaias sæpenumero multa vnum atque idem diuersis verbis significantia congerere, fortasse hoc in loco per leges, ius & fœdus idem voluit intelligere, ut sit congeries rhetorica.

Propter hoc maledictio vorabit terram.) In principio benedixit Deus creaturis, quas fecerat: sed quoniam homines impij & scelerati suum dereliquerunt creatorem, seque vitiis dederunt, maledicentur in fine mundi, eruntque à Deo maledicti. Vel sic: Hominum maledictio & flagitium terram consumet, & velut bestia deuorabit.

Peccabunt habitatores terræ.) Illi se flagitijs implicant, qui sunt terræ ciues, quibus in Apocalypsi Ioannis dicitur: Væ habitantibus in terra. Viri enim iusti & pii non in terra habitant, sed in cælo, de quibus ait Paulus Apostolus: Nostra enim conuersatio in cælis est. Vnde Cain terrenam ciuitatem condidit, Abel autem non item, ut, & non sine mysterio, literæ diuinæ testantur. Utuntur viri iusti terra hac, tanquam peregrini, non habentes hic ciuitatem manentem, sed futuram inquirentes. Ideo mundi voluptates & opes contemnunt, temerarias cupiditates coercunt, timores & inanes sollicitudines pellunt, & neque rerum aduersarum ictibus franguntur, neque vlla temporum varietate labefactantur. Si autem ruunt, & in crimen aliquod incidunt, eriguntur diuino auxilio, & ad cælestia aspirantes diuini numinis amore rapiuntur.

Insanient cultores eius.) Aspicias hic apertissimè homines humanis vitijs implicatos, qui non cæli sed terræ cultores appellantur, insanos esse, eorumque insaniam ex peccatis prouenire. Ait enim Propheta: Peccabunt habitatores terræ: ideoque insanient cultores eius. Omnes qui se vitijs contaminant, & in illis perseverant

seuerant, iudicio absque dubio carent. Vnde ait Salomon in Prouerbis, Impius Prou. 29. ignorat scientiam. In Psalmo, vbi nostra editio habet: Dixi iniquis, nolite iniquè Psal. 74. agere, habet versio Fœlicis: Dixi insipientibus, nolite insanire. Idem enim vocabulum & iniquum & insipientem significat. omnis enim iniquus est insipiens. Id quod etiam gentium Philosophi asseruerunt. Aristoteles enim planè inquit omnem hominem flagitiosum ignorantem esse. Qua de re poteris ea videre, quæ fufius scripsimus capite quinto, illa verba explanantes: Propterea ductus est capite 5. ptius populus meus, quia non habuit scientiam.

Et relinquentur homines pauci.) In fine mundi priusquam iudicij tempus adueniat, pauci homines reperientur. Præcedent enim bella & pestilentia. Et erit, ut est apud Lucam, in terris pressura gentium præ cōfusione sonitus maris & fluctuum, Luc. 21. arefcentibus hominibus, præ timore & expectatione, quæ superuenient vniuerso orbi. Vel homines eos tantum appellat, qui eo munere funguntur, cuius colendi efficiendique causa, Deus eos creauit, eisque naturam rationis participem dedit. Formauit enim Deus hominem, & sui sanctissimi numinis similem fecit, ut pestiferas voluptates contemneret, ipsum Deum summè coleret, eiusque amore ardentissimè flagraret, & in beatissimis sedibus ac cælestibus mansionibus æuo sempiterno frueretur. Ex quo efficitur, ut illi, qui vitijs imbuuntur, & in erroribus & vanitatibus versantur, immemores æternitatis, summam fœlicitatem in mundi opibus & voluptatibus collocantes, indigni sint, qui homines appellantur. Græci appellant hominem ἀνθρωπος, quasi sursum vergentem, & contemplantem. Nam reliqua animantia terræ prona sunt, ventrique obtemperantia. solus homo est erectus, & ad cælum, eiusque considerationem & contemplationem quasi ad propriam patriam eleuatus. Vnde apertè concluditur eos nomine hominum priuari, qui non in sublime feruntur, sed terrena tantum intuentur. Socrates apud Platonem in Cratylo, existimat dici ἀνθρωπος, quasi ea, quæ aspicit, contemplantem: cum cætera animalia altitudine & excellentia contemplationis careant, quæ etiam ratio conuenit huic nostræ interpretationi. Prior tamen nominis deriuatio est Lactantij Firmiani capite primo libri secundi diuinarum institutionum.

Luxit vindemia, infirmata est vitis.) Hoc est, deficiet vinum. nullam habebunt iniqui consolationem, & omnis impiorum lætitia in luctum conuertetur.

Cessauit gaudium tympanorum, quieuit sonitus letantium, conticuit dulcedo citharæ. Cum cantico non bibent vinum: amara erit potio bibentium illam. Attrita est ciuitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. Clamor erit super vmo in plateis: deserta est omnis lætitia, translatus est gaudium terræ. Relicta est in vrbe solitudo, & calamitas opprimit portas. Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum, quomodo si pauca oliuæ quæ remanserunt, excutiantur ex olea, & racemi cum fuerit finita vindemia. Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt: cum glorificatus fuerit Dominus, hincient de mari. Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel. A finibus terræ laudes audiuiimus, gloriam iusti. Et dixi: secretum meum mihi, secretum meum mihi: Væ mihi: Præuariantes præuicati sunt, & præuaricationes transgressorum præuicati sunt. Formido, & fovea, & laqueus super te, qui habitator es terræ. Iere. 48. g

Cessauit gaudium tympanorum.) Describit mœrorem, quo afficiuntur iniqui. *Atrita est ciuitas vanitatis.*) Totum orbem appellat ciuitatem vanitatis. Elegans quidem & pulchra periphrasis. Quasi dicat: Nemo existimet esse hunc terrarum orbem perpetuò duraturum. Est enim vana quædam ostentatio, quæ citò peribit. Fortasse per ciuitatem vanitatis eas vrbes intelligit, quæ idololatriæ, superstitionibus, cæterisque vanitatibus deditæ sunt.

Clamor erit super vino.) Plorabunt se fuisse vino deditos. Vel lugebunt vini defectu. *Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum.*) Explicat fore hunc interitum in toto orbe terrarum.

Quomodo si paucæ oliuæ.) Comparat hoc in loco Propheta viros iustos, qui appropinquante seculi consummatione fuerint relictæ in terra, raris baccis oliuarum, quæ post excussionem remanserunt in ramorum cacumine: & paucis racemis, qui post vindemiam fuerunt in vitibus relictæ. Quanquam enim multi sunt vocati, pauci tamen sunt electi.

Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt.) Iusti, qui manserint in terra, vocibus suis in sublime leuatis Dominum laudabunt. Et veniente Christo, in maiestate regnante, hincient præ lætitia, equorum more, & in mari huius seculi lætabuntur. Quidam vertit: Exultabunt ab Occidente, ut sit sensus: Illi, qui in finibus terre in Occidentali plaga fuerint, afficiuntur gaudio, Christi gloriam aspicientes. Prima tamen expositio est communior & melior. Orbem terræ vocat mare, quemadmodum capite vigesimo primo, Babylonem ipsam mare etiam appellauit. Onus, inquiens, deserti maris. Tu verò considera Dei nostri clementiam, eamque alta mente perpende, qui cum in hoc capite minetur peccatoribus horribiles timores extremi iudicii, iustos tamen consolatur. Christe sancte quam immensa est tuæ pietatis magnitudo, qui inter præconia tuæ iustitiæ, non es oblitus tuæ misericordiæ! Eodem modo apud Lucam post minas & terrores subiungit: His autem fieri incipientibus, suspicite & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. Non est redemptio, nisi ubi præcessit captiuitas: cum verò in fine mundi appropinquet iustorum redemptio, aperte concluditur hunc mundum esse eorum carcerem & captiuitatem. Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo: Conuertere Domine captiuitatem nostram, sicut torrens in austro. Igitur in fine mundi leuabunt capita, erigent leipsoilli, qui hic abiecti ab iniquis premebantur, & gaudio afficiuntur. Quando igitur appropinquauerit tempus illud formidolosum, quo omnes vocabimur in iudicium, omnium nostrarum actionum rationem reddituri, improbi & flagitiosi prementur, eorumque dominabuntur iusti & pii, qui nunc ab illis acerbissimè vexantur.

Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum.) Vos qui in doctrinis, hoc est, qui beneficio scripturarum cognoscitis tanta vobis gaudia referuari, laudate Dominum. Et non solum vos viri iusti, qui in terra stabili estis, hoc est, qui in animi tranquillitate & securitate viuitis, qui vos ab hominum frequentia in solitariam quietem recepistis, sed vos qui in insulis habitatis, hoc est, qui tentationum fluctibus concutimini, qui negotiis implicati impetum maris mundi huius sentitis, laudate & glorificate nomen Domini Dei Israelis. Docet nos hic locus vitam contemplatiuam terræ firmæ & stabili comparari, actiuam verò insulæ maris fluctibus concussæ similem esse. Vtrunque tamen, & eum qui contemplationi, & qui actioni deditus est, Deum laudare debere. Possumus hunc locum ita explanare. Laudate Dominum, non solum vos qui habitatis in medio terræ, sed vos etiam qui in insulis, & locis remotissimis vitam degitis.

A finibus terre laudes audiuius, gloriam iusti.) Dixerat versu superiore habitantibus in insulis ut Dominum laudarent: nunc prædicit hoc ita futurum esse. Sensus est: Nos qui Spiritu Prophetico inspirati sumus, audiuius à Domino dandam esse gloriam iusto, hoc est Christo, à finibus terræ, hoc est, ab illis etiam, qui

qui colunt insulas remotissimas. Et cum Propheta hæc dixisset, vidit mentis oculis multa, quæ non licet homini loqui. Dicerem ego vidisse Spiritu gloriam iustorum, & impiorum supplicia, eo modo quo Deus illi hæc voluit ostendere, & audiuisse arcana, quæ, ut ait diuus Paulus, non licet homini loqui. Ideò inquit: Secretum meum mihi, secretum meum mihi. Ac si diceret: Non possum ea, quæ vidi explicare. Bis posuit secretum, quoniam & præmium viderat bonorum, & flagitiorum supplicium. Thargum ita hunc locum interpretatur: Dixit Propheta: Secretum mercedis iusti conspectum est mihi, secretum ultionum impiorum reuelatum est mihi. Quæ verba huic nostræ explanationi apertissimè fauent.

Væ mihi prauaricantes prauaricati sumus.) Cum vidisset Propheta impiorum & sceleratorum multitudinem, in hæc verba prorupit. Ac si diceret: Non possum non plorare tot hominum interitum & supplicium.

Formido, & fouea, & laqueus, super te qui habitator es terræ.) Appropinquante tempore iudicii in timore, & dolore, & periculis versabuntur homines iniqui, quos non cæli sed terræ habitatores appellat, de quibus dixerat paulò antè: Peccabunt habitatores terræ.

Et erit, qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam: & qui se explicauerit de fouea, tenebitur laqueo: quia cataraçta de excelsis aperta sunt, & concutientur fundamenta terræ. Confractioe D *confringetur terra, contritione conteretur terra, commotione commouebitur terra: agitatione agitabitur terra, sicut ebrius, & auferetur quasi tabernaculum vnius noctis: & grauabit eam iniquitas sua, & corruet: & non adiiciet, ut resurgat. Et erit: In die illa visitabit Dominus super militiâ cæli in excelsis: & super reges terræ, qui sunt super terram. Et congregabuntur in congregatione vnius fascis in lacum, & claudentur ibi in carcere: & post multos dies visitabuntur. Et erubescet luna, & confundetur sol, cum regnauerit Dominus exercituum in monte Sion, & in Ierusalem, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.*

Et erit, qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam.) Describit calamitates improborum aduentante extremo iudicio, qui volentes declinare vnum periculum, incidunt in aliud.

Quia cataraçta.) Dixerat nullum peccatorem esse à formidine, fouea, & laqueis euasurum: nunc reddens huius rei causam, inquit hoc ita fore, quia tunc in extremo tempore aperientur fenestræ cæli, & videbit Dominus vniuersa hominum peccata, quæ antea, quia ea non puniebat, videbatur non videre. Quibus visis concutientur præ timore fundamenta terræ. Ita dicitur in Psalmo: Qui respicit *Psalm. 103.* terram, & facit eam tremere. Describit Propheta admirabilem Dei potentiam, qui facit totam terram vel solo aspectu concuti, tremoréque labefactari. Fortasse in cataraçtis in cælo apertis alludit ad id, quod est scriptum in Psalmo decimo: *Psalm. 10.* Pluet super peccatores laqueos. Hoc est, improbos acerrimè puniet, eis laqueos instar pluuiæ emittens, quibus eos capiat & perdat. Septuaginta hunc Esaiæ locum ita verterunt: Fenestræ cæli apertæ sunt.

Confractioe confringetur terra.) Quasi volens absorbere peccatores.

Quasi tabernaculum vnius noctis.) Id est, quasi tentorium siue tuguriolum, quod pastor singulis noctibus de loco ad locum transmutat.

Visitabit Dominus super militiam cœli. Id est, super sidera. Vbi nostra editio capite quarto Deuteronomij habet: Ne forte eleuatis oculis ad cœlum videas Solem, & Lunam, & omnia astra cœli, & errore deceptus adores ea, habet versio Pagnini pro astitis cœli militiam cœli. Nec est infrequens in literis diuinis astra, militiam, & exercitus, & virtutes cœli, appellari. Hunc sensum habent verba illa libri quarti Regum capite vigesimo primo: Et adorauit omnem militiam cœli. Ac si diceret: Non erat in cœlo stella, quâ impius Manasses superstitioni idololatricę deditus non coleret. Est igitur huius loci Esaię sensus: In tempore extremi iudicii cōturbabit Dominus omnia sidera. Nam sol obscurabitur, vt ait Christus apud Matthæum, & luna non dabit lumen suum, & stellę cadent de cœlo. Sunt qui per cœlum hoc in loco aërem intelligant, & per cœli militiam dæmones, quos diuus Paulus tenebrarum harum rectores appellat. Prior tamen expositio mihi magis placet, quoniam non solet scriptura dæmones cœli militiam vocare.

Et congregabuntur. Sensus est: Reges terrę cum primū excefferint ē vita, in inferno congregabuntur. Sed post multos dies, nempe in die iudicii visitabuntur, quando ab illis exigetur suę vitę ratio. Sed audita sententia iterum in inferos in æternum relegabuntur. Est enim ignis ille æternus, vt apud Matthæum ait Christus capite vigesimo quinto, & diuus Ioannes in Apocalypsi capite quarto decimo. Neque est dubitandum sit necne liber Apocalypsi a diuo Ioanne Euangelista conscriptus, cum id teneat Ecclesiā, sitque ab antiquissimis scriptoribus assertum & comprobatum. Eusebius in historia Ecclesiastica libro quarto capite decimo octauo ait Iustinum martyrem illud affirmasse, & libro sexto capite decimo nono ait hanc esse firmam Origenis sententiam. Ceterum id, quod hic Esaias dicit aduersus reges, non est de omnibus intelligendum, cum multi sint sapientia conspicui, iustitięque præcellentes, sed de impiis & flagitiosis.

Et erubescet luna. Explicat id quod dixerat: Visitabit Dominus super militiam cœli. Vel per solem intelligit principes Ecclesiasticos, per lunam verò seculares, qui se in vita vitis implicarunt, & in violanda iustitia impia scelera admiserunt. Tunc enim in illo terribili iudicio, visa Christi maiestate, quem illi contemplant, turbabuntur, & confundentur. Quoniam cum deberent, dum vivebant, alios illuminare, non solum non illuminarunt, sed etiam obscurauerunt. Qui enim fieri poterat, vt alios suorum radiorum splendore illustrarent, cum ipsi eclipsim paterentur, essentque tenebris & caligine circumfusi? Vt enim eclipsis lunę est interpositio terrę inter solem & lunam, sic quando terra, hoc est, mundi opes & voluptates interponuntur inter mundi principes, qui lunę nomine significantur, & solem illum iustitię Christum Deum nostrum, efficitur vt lumine careant principes, defectumque patiantur, in vmbra terrę existentes. Tunc enim fit eclipsis, cum luna in terrę vmbra consistit. Quid aliud sunt mundi magistratus, potentie, diuitie, & voluptates, quā vmbra terrę? Illos, qui in infernum detrusi æternis cruciatibus torquentur, in hunc modum scriptura in libro Sapientię facit loquentes: Quid nobis profuit superbia? Et diuitiarum inquantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa sicut vmbra. Et in Ecclesiastico hi, qui has mundi res inanes, fallaces, & fluxas, quærunt & appetunt, illis comparantur, qui sequuntur ventos, & apprehendunt vmbas. Hoc pertinet ad Lunę eclipsim. Sol verò tunc obscuratur, cum interponitur luna inter ipsum & causam deficit, nullisque micat radiis, quia interponitur & obicitur illi luna, hoc est humana potentia? Eam ob causam antistites, Ecclesięque pastores tenebris offunduntur, quia non Dei obsequium & honorem, sed humanas dignitates & ri, qui oues suas saluberrimē pascunt, qui illas tantum opes quærunt, quę animum amplificat, diuitemque faciunt, ex quibus vera dignitas redundat & efflorescit.

simile

Sapient. 5.

Eccle. 34.

rescit. Sed de illis loquor, qui curę pastoralis obliuio, virtutisque ornamentis nudati in summa ignominia versantur.

Totum hoc caput exposuimus de mundi interitu, vltimiq; iudicii tempore. Et hæc est diui Hieronymi sententia, quem postea secuti sunt multi, quorum explanationem amplectimur. Sunt tamen nonnulli, qui omnia hæc ad captiuitatem decem tribuum referant, quæ omnes dispergendę prædicuntur in varias regiones absq; vlla personarum differentia, quod fuerint diuinam legem præuaricatę. Cum enim euerterent fundamenta iustitię, impiisq; sceleribus pascerentur, veròque Deo relicto falsa idola colerent, æquum fuit, vt omnes pariter punirentur. Sed tunc nescio quemadmodum possit cum hac sententia conuenire id, quod hic dicitur: Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cœli. Non enim legimus talia in illa captiuitate euenisse: nisi per militiam cœli intelligant exercitum Israhel. Præterea sunt nonnulla alia in hoc capite, quæ non videntur huic interpretationi congruere. Ideo alij de euerfione duarum tribuum ob Christum non receptum, quando Hierosolyma fuit à Tito funditus euerfa, illud interpretantur: quæ opinio non videtur habere tot impedimenta. Nam Iosephus Hebræus, insignis historiographus cap. 12. libri 7. de bello Iudaico inter prodigia & præfagia excidium Hierosolymę præcedentia narrat, sydos simile gladio supra ciuitatem stetitisse, tantumque circa templum lumen noctū effulxisse, vt clarissimus dies putaretur. Sed quoniam Esaias præcedente capite locutus fuerat de Tyri euerfione, non deest qui totum hoc caput existimet esse non ad Hebræorum, sed ad Tyriorum euerfionem calamitatemque referendum, quoniam solet Esaias ea, quæ in vno capite breuiter attingit, in sequenti latius dilatare. Nos verò ex his quatuor explanationibus eam exponendam sumpsimus, quæ nobis visa fuit communior, literęq; accommodatior, liberum vnicuique iudicium suum relinquentes.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XXIIII.

Ecce Dominus dissipabit terram. In Hebræo pro dissipare est *בִּקְעָה* bokek, quod significat dissipare, euacuare, populari. Nahum cap. 2. Quia vastatores dissipauerunt. Nahum. 2. Quod etiam poterat verti: Euacuatores euacuauerunt. vel, Populatores populari sunt. Vnde illud Osee cap. 10. Vitis frondosa Israel, poterat etiam verti: Vitis vacua est Israel. Vertit tamen interpres noster frondosa, quoniam ea vites quæ syluescunt, & frondibus crescunt, nec amputantur, inutiles sunt & vacuæ: quod Symmachus intelligens vertit: Vitis materialis, hoc est, non amputata, sed frondibus atq; palmitibus abundans. Eā ob causam vertit Pagninus hoc in loco: Ecce Dominus euacuat terram, hoc est, in solitudinem redigit. Quod non multum distat à communi versione. Quod autē sequitur: Et nudabit eam, ita conuertit Pagninus: Et desolare facit eam. In Hebræo est *בָּלַק* balak à verbo *בָּלַח* balak, quod significat nudare, desolare, & aperire. Est igitur terrā nudare, eam desertā facere absq; vilo habitatore. Sed quoniam verbum hoc significat aperire, potest rectissime locus hic ita ex Hebræo reddi in Latinū sermonem: Ecce Dominus dissipabit terrā, eamq; aperiet: Vt significet in die iudicii aperiendā esse terram, vt mortui egrediantur, & resurgant. Qui dicunt intelligi totū hoc caput de euerfione Hierosolymę per Titum, dicent Prophetam hic vaticinari aperiendā esse urbem exercitui Romano.

Luxit & destruxit terra. Pro luxit vertit Pagninus, destructa est. Verbum Hebraicum est *בָּלַח* anal, quod significat lugere, vt patet mille in locis diuinarum literarum, Exodi 33. Audiens populus sermonem hunc pessimum luxit. Threnorum 1. Vix Sion lugēt. Osee 10. Quia luxit super eum populus eius. & multis aliis Thren. 1. in locis, quæ breuitati studens omitto. Ideo existimo editionem vulgatam hoc in loco, quemadmodum in nonnullis aliis, magis esse secundum veritatem Hebraicam quā Pagnini versionem. Septuaginta etiam verterunt, luxit terra.

Terra infecta est.) In multis codicibus Latinis est, Terra interfecta est, sed legendum est infecta est, ut nonnulli codices correcti habent. Est enim in Hebraico: Et terra *חנפלה* chanephah, à verbo *חנף*, quod significat pollueri, & inficere. Ita apud Ieremiam 23. Propheta nanq; & sacerdos polluti sunt. Vbi Translatio Chaldaica Ionathæ habet: Fecerunt furtum legis eorū. Hoc est, mente legis abusi sunt. Tunc enim homines se inficiunt & polluant, cum Dei legem transgrediuntur, eamq; ad suam voluntatem detorquent. Est igitur huius loci sensus: Habitatores terræ eam suis sceleribus ita polluerunt, & sterilem reddiderunt, ut nullos latos fructus produceret. Pagninus hunc locum ita Latinum reddidit: Terra impiè egit propter habitatores suos. Verbum enim *חנפלה* quod est in Hebraico, significat etiam iniquè agere, & personam acceptare. Vnde locus hic Ieremiæ, quem modò citauimus, potest ita verti: Propheta nanq; & sacerdos impiè egerunt, vel, acceptatores personarum fuerunt. Potest igitur hic locus sic explanari: Terra impiè egit, hoc est, pœnas luit, ac si impietatem & scelus admisisset. Tunc enim terra dicitur pœnas dare, quando vastatur, & in sterilem solitudinē redigitur. Ita R. Dauid doctus inter Iudæos hunc locum interpretatur. Thargum vertit, peccauit, pro eo quod nostra versio habet infecta est. quam interpretationē secutus est Pagninus, cui fauet versio Septuaginta, quæ ita habet: Terra autem egit impiè propter habitatores suos.

Dissipauerunt fœdus sempiternum.) Septuaginta pro fœdere sempiterno verterunt testamentū æternum, quod ego absq; dubio existimo esse Euangelium, quod etiam diuus Paulus Apostolus in epistola ad Hebræos eodem modo appellat, ita dicēs: Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine Testamenti æterni, Dominum nostrū Iesum Christum. Quemadmodum enim Moyses legem firmaturus, manu poculum tenebat, in quo erat sanguis pecudum, ut in Exodo scriptum legimus: sic Christus nouam legem confirmaturus, calicem ostendit, in quo fuit proprius eius sanguis, pro salute hominum fundendus. Ideo Apostolus ait, In sanguine Testamenti æterni. Et in cōsecratione vini vitur Ecclesiæ hac forma: Hic est calix sanguinis mei noui & æterni Testamenti, &c. Hoc est Testamentum illud quod Deus per Ieremiam promisit dicens: Ecce dies veniēt, dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domū Iuda Testamentum nouum, non secundum Testamentū, quod feci patribus eorum. Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos cap. 8. de Christi euangelio interpretatur. Et quoniam vetus lex fuit abrogata, noua autem semper est duratura, appellatur hic ab Esaia fœdus sempiternum, aut ut volunt Septuaginta, Testamentum æternū. Dixerat modò Transgressi sunt leges, mutauerunt ius, & cōfestim subdit, Dissipauerunt fœdus sempiternum. Quæ verba Septuaginta ita verterunt: Præuicati sunt legē, mutauerunt præcepta, Testamentū æternum. Tria sunt, ob quorū præuicationē Deus mundi ruinā & vastitatē minatur, lex, præcepta & æternum Testamentum. Ego existimo per legem intelligi legem naturalem, per præcepta legem scriptam, per Testamentum æternum, legem gratiæ & Christi Euangelium.

Insanient cultores eius.) Septuaginta habent: Pauperes erunt habitatores terræ. Omnes iniqui sunt insani, omnes autem insani pauperes, quia spirituales diuitias perdiderunt. In Hebraico est *חרי* charu, à verbo *חרה* charar, quod significat insanire, æstare, ardere, deficere. Ideo Pagninus vertit: Combusti sunt habitatores eius. Æstuant, insanunt, deficiunt, & comburuntur, qui non cœlum sed terram colunt, & intuentur, qui negotiis humanis implicati, tanquam mundi ciues ad cœlestia nequaquam aspirant.

Visitabit Dominus super militiam cœli.) In aliquibus codicibus est malitia pro militia. In Hebraico est *צבא* tseua, quod significat exercitum, militiam, virtutem, & tempus statutum. Vnde id quod dicitur cap. 7. Iob, Militia est vita hominis super terram, potest verti: Tempus determinatum est vita hominis super terram: scit enim Deus quanto tempore vnusquisque victurus est.

Argu

Argumentum capitis XXV.

Agit propheta gratias Deo pro vastatione synagoga, & insigni victoria de morte, ac demone reportata. Afferit seruandos esse fideles per Christum, qui nobis lucem attulit, labe omnes abstersit, gratiam tribuit, ut gloriam illam cœlestem, nullis vnquam seculis interituras consequeremur. Sunt qui asserant intelligi hoc caput de supplicio damnatorum, & de premio iustorum post mundi cōsummationem, quas ob causas propheta in gratiarum actionem prorumpit.

CAPVT XXV.

Domine Deus meus es tu, & exaltabo te, & confitebor nomini tuo: quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles, amen. Quia posuisti ciuitatem in tumultum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum: ut non sit ciuitas, & in sempiternum non edificetur. Super hoc laudabit te populus fortis: ciuitas Gentium robustarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes à turbine, umbraculum ab æstu. Spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem. Sicut æstus in siti, tumultum alienorum humiliabis, & quasi calore sub nube torrente propagineria fortium marcescere facies. Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium, conuiuium vindemia, conuiuium pinguium medullarum, vindemia defecata.

EXPLANATIO.

Domine Deus meus es tu, exaltabo te, & confitebor nomini tuo.) Laudibus te efferam Domine Deus meus, & nomen tuum celebrabo ob admirabilia opera tua, & quia antiquas cogitationes tuas completurus es. Omnia enim tua consilia ore prophetarum prædicta firmabuntur, & suos effectus obtinebunt. Es enim Hierosolymam ciuitatem ingratam & infidelem euerurus, quia non solum te verum Messiam non recepit, sed iactis in te acerbissimis cōtumeliis, te ad mortem crudelissimam adduxit, & aduersus discipulos tuos odium vsque ad sanguinem excitauit. Ago igitur tibi gratias, quia posuisti ciuitatem in tumultum, hoc est, quia funditus delebas per Titum Vespasianum Hierosolymam. Pro tumultu habent nonnulli codices tumultum, sed versio, cui diuus Hieronymus adiecit commentaria, habet tumulum, & ita habent Septuaginta, & dictio Hebræa idem significat. Quare legendum est in tumultum, nō autem in tumultum. Tu verò a tuerte morem prophetarum. Superiore capite plorauerat Esaias peccatorum flagitium, interitum, & excidium, nunc in eodem iudicio laudat Deum, ei que debitum honorem reseat. Equum est ut dolore afficiamur ob hominum scelera, propter quæ æterna supplicia merentur. At laudaturi sumus Deum, qui iustitiam suam ostendit in sceleratorum punitione, & misericordiam suam in premio iustorum.

Domum alienorum.) Efficies ut Hierosolyma sit domus Romanorum, quos alienos vocat, quia non erant de populo Dei, sed alieni à fide, solet enim scriptura diuina gentiles alienos appellare, ut apud hunc eundem Prophetam: Regionem vestram

Supra 1. vestram coram vobis alieni deuorant. Ita Paulus in epistola ad Ephesios eos alienatos appellat à vita Dei. Qui enim impius est, non suus sed alienus est existimandus: tot enim Dominis seruit, quot vitiis traditus est. Cum autem ad se redit, & spiritui obtemperat, suus efficitur, qui antea alienatus erat, iuxta illud: Alienati sunt peccatores à vultu, errauerunt ab vtero. Ac si diceret, non esse mirandum homines sceleratos tot fraudes & facinora admittere, cum ab ipsis incunabulis se à Deo alienauerint, & à seipsis atque à recta viuendi ratione aberrauerint. Ceterum quoniam etiam ipsi Iudæi in literis diuinis alieni appellantur, ut in Psalmo: Quoniam alieni insurrexerunt aduersum me, hoc est, Hebræi nefarii, qui virtutem & religionem contempserunt, & in alio Psalmo: Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt. Ideo potest hic locus ita explanari: Posuisti ciuitatem in tumulum, quæ quidem est domus alienorum, hoc est, Iudæorum, qui se à te seiunxerunt, habitatio. Septuaginta pro alienis verterunt impios.

Et in sempiternum non edificabitur. Post euerfionem Hierosolymæ per Titum nunquam fuit reedificata, nec in æternum reedificabitur. Nam ea quæ modò extat, non est vbi antea fuit, sed fuerunt fundamenta mœniorum iacta per alia loca. Qui hoc caput exponunt de mundi consummatione, non de Hierosolyma duntaxat hoc intelligunt, sed de omnibus ciuitatibus, quæ post diem iudicii non reedificabuntur in æternum.

Super hoc laudabit te populus fortis. Hoc est, populus Christianorum videns ingrati Hierosolymam euerfam, & synagogam vastatam, & Iudæos captos à Romanis, & per totum orbem dispersos, te Domine laudibus efferet, studiisque prosequetur. Et ciuitas gentium robustarum timebit te, hoc est, Ecclesia ex Gentibus congregata, te pio & filiali timore, & religione obseruabit. Christianos vocat fortes & robustos, quoniam debent aduersus diabolum, mundum, & carnem acerrimè pugnare, & animo excelso & inuictò in fide, & virtutis constantia permanere. Vt enim dura & robusta quercus ventorum ac procellarum ictibus resistit, & quamuis frondes amittat, intus tamen virtus inclusa perseverat, sic verus Christianus vi tentationum & calamitatum exagitatus, immobilis consistit, & quamuis mundi opes, auctoritatem, & æstimationem perdidit, animi tamen virtus & charitas intus viget, quas nec casus eripit, nec tempus labefactat, neque vetustas vlla consumit. Potest quidem vir iustus & pius à mundi opibus & dignitatibus seiungi: at à charitate Christi quis eum vnquam poterit separare? Id intelligens diuinus Paulus, Quis nos, inquit, separabit à charitate Christi? Tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius? Et subiungit, nihil esse, quod eum posset à tali charitate diuidere. Hæc est vera fortitudo, inuicta, & gloriosa, & amplissimis laudibus decoranda. Hic habes locum contra hæreticos, qui nec viris iustis tribuunt fortitudinem. Appellat enim eos Deus fortes & robustos.

Quia factus es fortitudo pauperum. Hoc est, illi qui suam agnoscens miseriam, diuinum implorat auxilium. Tales eripit Deus à procella, & ab æstu calamitatum & tentationum.

Spiritus enim robustorum. Sensus est: Vehemens tentatio siue à dæmone, siue à mundo, siue à carne, similis est turbini patierem impellenti. Vt enim vehemens turbo corpora exagitat, secumque rapit, nisi sint solidissima, & fortitudine quadam roborata: sic tentatio animum percutit, & vincit, nisi sit fortis, & constantia quadam confirmatus.

Sicut æstus in siti. Non aliter infringes & conteres impetum alienorum, hoc est impiorum, quo in viros iustos irruunt, quam ardentissimus æstus superueniens debilitat, & attonitos facit homines in arida ac vasta solitudine deprehensos, vbi nullum est omnino refrigerium.

Et quasi calore sub nube torrente. Quemadmodum propago vitis vrente æstu flaccescit,

cescit, sic tuo fauore & potentia languescet & debilitabitur impiorum tyrannis aduersus pios & humiles. Vel sic: Tu Domine labefactabis & euerfes potentium tyrannidem, qua iustos affligebant, quos tu in hac vita velut propaginem ab æstu affligi permittebas, sed ita ut illis esset æstus cum vmbra nubis. Ita enim tentatio & calamitas iustos percutiunt, ut interna consolatione interim recreentur & reficiantur, præbes enim illis vires, quibus afflictiones toleranter ferant, ipsique delectentur: imò pro te sanguinem fundere ardentè appetant: quoniam intelligunt loco huius misere fluxæque vitæ pro te in discrimen aductæ, eam quæ est beata, & immortalis, se esse consecuturos.

Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium. Per hunc montem intellige Sionem, & per conuiuium Euangelium, quod cœpit Hierosolymæ prædicari. Vel per Sionem intellige Ecclesiam, quemadmodum multis aliis in locis diuinarum literarum, vbi Christi Euangelio animæ reficiuntur. Est enim verbum Dei animi alimentum omnibus dapibus dulcius & præstantius: Non enim immerito ait Propheta: Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo. Et volens Esaias significare huius conuiuij excellentiam illud appellat vindemix, & pinguium medullarum, & vindemix defæcatæ, hoc est, pulchrum & excellens, in quo sint fercula pingua, opima, & iucunda, & vina defæcata & optima. Ne intelligas has exquisitissimas & delicatissimas dapes corporeas esse, sed spirituales. Voluit enim Propheta hac translatione significare, esse Christi Euangelium animarum cibum, cum quo nullæ aliæ epulæ debeant comparari. Sed heu quot sunt, qui nolint ad hoc diuinum conuiuium accedere, & hoc suauissimo pabulo tanquam nectare & ambrosia animum alere & reficere? Vt enim

illud rectè valere dicimus, qui corporis cibum suo tempore appetit: cum verò languescere & agritudine laborare, qui fastidit epulas, sensusque stupore earum suauitatem non sentit: ita cum animum rectè valere dicemus, qui verbum Dei audire audit & arripit, cum verò debilitari & præ agritudine deficere, qui verbo Dei non delectatur, qui Euangelicas cōciones spernit, qui harum diuinarum epularum suauitatem non sentit, ex quibus efflorescit pietas, & charitas, ceteræque virtutes, quibus hominum mentes sustentantur, & amore æternitatis rapiuntur. Hoc conuiuium de quo hic agit Esaias est prandium illud, de quo ait Christus apud Matthæum: Iterum misit alios seruos, dicens: Dicite inuitatis: Ecce prandium meum parauimus, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata. venite ad nuptias. Est enim prandium hoc, ut ibi ait Chrysostomus, doctrina iustitiæ, & verba celestium mysteriorum, quibus se homo reficiens vitam immortalem, verèque beatam cōsequetur. Hæc est cœna illa magna, quam fecit Deus, de qua loquitur Christus apud Lucam, ad quam inuitati accedere noluerunt. Nos verò accedamus ad hæc

cœnam, has diuinas epulas audire sumamus, & in mentis stomacho conferuamus. Vt enim non prodest cibus, si eum statim euonimus, & foras reiciimus, sic par-

uam nobis vtilitatem afferet verbum auditum, si statim illius obliuiscimur, cuiusque memoriam obliuione delemus. Et quemadmodum cibus absque naturali calore non digeritur, indigestus verò, onus est non cibus, & non solum non nutrit, sed corrumpit, quam ob causam videmus redundare varias agrotationes, sic verbum Dei auditum, in frigidum animum receptum, non digeritur sine igne diuini amoris, crudus verò & mentis stomacho innatans, pondere premit: & non solum non alit animum ad æternitatem, sed eo ipso animum inflatur, & in pestilentiore superbiâ incidit, vitio non cibi, sed animi frigidi & contaminati, qui ob

malitiam suam diuinum pabulum in venenum conuertit. Ait enim diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios: Scientia inflat, charitas verò ædificat. Ceterum qui totum hoc caput volunt de mundi consummatione intelligi, poterunt conuiuium hoc interpretari de cœlesti gloria, & de visione diuina, qua beati in Sione, hoc est, in cœlesti patria, in illa æterna Ierusalem, sempiterno xuo fruuntur. Ibi enim

Psal. 16. enim sancti diuinis epulis satiantur. Hoc intelligens diuinus quidam vates dicebat: Satiabor cum apparuerit gloria tua. Ac si diceret, Cum animus meus e corporis vinculis tanquam ex carcere ad sedes tuas beatissimas euolauerit, tunc aeternis dapibus satiabor, omnibusq; gaudiis & voluptatibus cumulatus, te Deum meum summum & immensum intuebor. Ad hoc caeleste conuiuium nos inuitat angelus in Apocalypsi Ioannis dicens: Venite & congregamini ad coenam magnam Dei. *Luc. 22.* Et apud Lucam Christus, Ego, inquit, dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus regnum, ut edatis & bibatis super mensam meam in regno meo. Hoc est conuiuium, ad quod ipse Deus nos inuitat, ad quod omnes viri iusti & pietate praestantes accedunt, de quibus dicitur in Psalmo: Inebriabuntur ab vbertate domus tua, & torrente voluptatis tuae potabis eos. Haec dapes, hoc nectar, haec ambrosia, haec pabula mentis sunt, non corporis alimenta. Et hoc est conuiuium de quo hic loquitur Esaias in caelesti Sione parato, vbi sancti in aeternum satiantur. O gloriosum conuiuium! O sedes illas caelestes, aeternaque domicilia, in quibus beatorum mentes diuinis oblectationibus cumulatae, aeternisque ornamentis & caelestium bonorum copia redundantes, aeternis dapibus abundant, & immortalis pulchritudine decorantur! Salue ciuitas florentissima caelestis Hierosolyma, sanctorum patria, vbi ipsi gloriosi immarcescibilibus gaudiis triumphant. Ad te suspiro, te ardentem appeto, te laudibus efferre cupio: sed non possum rem tam eximiam ob ingenij mei tenuitatem pro dignitate explicare.

Apoc. 7. d. 21. a. Et precipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, & telam, quam orditus est super omnes nationes. Precipitabit mortem in sempiternum. Et auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie, & opprobrium populi sui auferet de vniuersa terra: quia Dominus locutus est: Et dicet in die illa: Ecce Deus noster iste, expectauimus eum, & saluabit nos: iste Dominus, & sustinuimus eum, & exultabimus, & letabimur in salutari eius. Quia requiescet manus Domini in monte isto: & trutinabitur Moab sub eo, sicut trutinatur palea in plastro. Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum, & humiliabit gloriam eius cum allusione manuum eius. Et munimenta sublimium murorum tuorum concident, & humiliabuntur, & detrahentur in terram usque ad puluerem.

Sapra 5. Et precipitabit in monte isto faciem vinculi colligati. Hoc est, delebit peccatum, quod per vinculum colligatum intelligitur. Christus in monte Sione sua morte uicit, atque constituit. Et ut ostenderet propheta Christum suo purissimo sanguine, precipitaturum vinculum colligatum, sed faciem vinculi colligati, ut ostenderet ita euertendum esse peccatum, ut ne facies eius appareat. Appellatur autem peccatum vinculum colligatum, quod faciat homines esse alligatos, & in daemonis carcere deuinctos. Qua de re poteris ea videre, de quibus fuso differuimus capite quinto, verba illa explanantes: Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam. Poterimus etiam per faciem vinculi colligati intelligere obligationem, qua Iudei tenebantur legi Moyfi, quam obligationem Christus abstulit suo Euangelio, & deleuit eam suo sanguine, & sua morte precipitauit. *Colof. 2.* Haec obligatio est chirographum illud, de quo ait diuus Paulus: Delens quod aduersus

uersus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci. Quamuis enim chirographum illud decreti sit ipsum, quo se per esum ligni vetiti, omnesque posteros Adamus aeternae morti reddiderat obnoxios, iuxta Dei decretum dicentis: Quaecunque hora comederis, moriemini, ut multi interpretantur, Chrysostomus tamen illud de obligatione Iudeorum legi Moyfi etiam exponit. Dixerunt enim, ut in Exodo litera diuina testatur: Quaecunque dixit Deus faciemus, & audiemus. Et haec est etiam Diui Hieronymi interpretatio illum locum Apostoli explanantis, quamuis hic in commentariis in Esaiam huius expositionis non meminerit.

Et telam quam orditus est super omnes nationes. Delebit, inquit, Christus suo Euangelio & morte operimentum errorum, quo opertus est mundus, ut repudiatis superstitionibus & vanitatibus, ceterisque erroribus sublati, lucem & veritatem intueremur. Venit enim in mundum Filius Dei, ut hominum genus e caecis tenebris in clarum splendorem vindicaret, a scelerum maculis expiaret, & ad verum decus multis ornamentis illustratum restitueret. Erat mundus quadam tela coopertus, quae illi lucem auferbat, quam Diabolus voluit ordiri, ne homines aeterni solis claritatem intuentes, ad caelestia aspirarent. Hanc telam; hanc errorum nubem, hoc mundi operimentum, scidit Christus, & sua doctrina caliginem omnem dispulit, hominumque mentes sol ille iustitiae suis radiis illustrauit.

Precipitabit mortem in sempiternum. Hoc est, Christus morte sua mortem euertet, & vitam resurrectione reparabit. Hanc vaticinationem impletam esse & nos credimus, & diuinae literae testantur. Surrexit Christus caput nostrum, ergo & nos resurgemus. Quid est autem mortuorum resurrectio, nisi mortis destructio? Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, ut verbis diui Pauli utar, tunc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. Vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? Hic locus est Osee 13. Prophetae, quem Apostolus aliis verbis, sed in idem incidentibus citat. Verba enim Prophetae haec sunt: De manu mortis liberabo eos: de morte redimam eos. Ero mors tua o mors, morsus tuus o inferne. Hanc de morte victoriam reportauit Christus sua morte, & reditu ad vitam, sed in mundi consummatione cum corpora resurrexerint, videbimus apertissime mortem ipsius mortis: de qua ait Apostolus: Nouissime autem inimica destruetur mors, quam tamen iam Christus sua morte & resurrectione occiderat. Positus fuit Christus mortuus in sepulchro, & exiit viuus. Si in clausum sepulchrum homo viuus includatur, tertia die inuenietur mortuus: at Christus mortuus in clauso sepulchro conditus, tertia die viuus apparuit, & pulcherrimus surrexit. O miram Dei potentiam! Hic mutatus est mundi ordo, & fuit cursus naturalis in admirabilem modum conuersus. In mortuorum sepulchro fuit sepulta ipsa vita, ipse enim de se ait: Ego sum via, veritas, & vita. Domus mortis fuit tunc domus vitae. Sed domus illa mortis non corrupit mortuum. Id quod diuinus ille vates & illustrissimus Rex David multo antea iis verbis in persona Christi praecinerat: Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. In Epiro inquit Solinus fontem esse admirabilem, in quem immersae facies ardentes extinguuntur, extinctae vero inflammantur: vbi si faciem mortuam proicias, exit viua: si autem viua immergatur, mortua exit. Est quidem fons hic stupendus, & in admirationem homines traduxit, si ita est, ut Solinus commemorat. Sed in sepulchro idem factum fuisse firmiter credimus, & asseueranter affirmamus. Ex eo nanque, ex quo viuus exiit mortuus, mortuus surrexit viuus. Ita enim dixit Angelus mulieribus, ut est apud Marcum: Iesum quaeritis Nazarenum crucifixum, surrexit, non est hic. Ecce locus vbi posuerunt eum. Mortuus igitur rediit ad vitam, mors autem man-

230 sit mortua & sepulta. Quod intuens Propheta dixit: Præcipitabit mortem in æternum.

Et auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie.) Significat his verbis, eos qui se Christo dedicant, cumque ardentissime amant, incredibili gaudio, & maximis beneficiis ab illo affici: neque id solum in altera illa vita, quæ beata est & immortalis, sed etiam in hac misera & fugaci. Quamquam enim calamitatibus aliquando premuntur, tamen voluptate perfunduntur, quia propter Christum cruciantur. Et amore diuino inflammati, vitamque cælestem in corporibus humanis imitantes, tantam sentiunt dulcedinem, totque oblectationibus Deus eos afficit, ut iam in cælo quodammodo habitare existimentur. Ex quibus quidam dicebat: Nostra enim conuersatio in cælis est. Qui totum hoc caput intelligunt de mundi consummatione, hoc gaudium intelligunt de voluptate diuinæ visionis, qua sancti in patria fruuntur. Id quod diuus Ioannes his verbis in Apocalypsi testatur: Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum, & mors ultra non erit, neque luctus neque clamor, nec dolor erit ultra, quæ prima abierunt. Et dixit qui sedebat in throno: Ecce nona facio omnia. Qui locus de mundi consummatione intelligitur. Cum autem eadem hic dicat Esaias, videtur hoc caput de die iudicii, & mundi fine intelligi: & quia est veluti explanatio capitis præcedentis, quod multi de mundi consummatione interpretantur. His rationibus ego adductus hanc expositionem etiam amplector, quamuis existimo posse totum hoc caput de primo Christi aduentu, de eius Euangelio, de Iudæorum euerfione, & de fidelium lætitia & salute, explicari, quod & nos facimus. Et etiam locum hunc Apocalypsis, quem modò citaui, existimo posse etiam referri ad spirituales voluptates, qua viri iusti & pii etiam in hac vita afficiuntur.

Ecce Deus noster iste.) Verba sunt populi Christiani, qui recepto Euangelio illuminatus fide, Christum confitebatur verum esse Deum, ac seruatorem nostrum.

Quia requiescet manus Domini in monte isto.) Hoc est, quia in Stone, in Ecclesia Christi cessabit manus Dei, non puniet æterno supplicio fideles, qui in gratia excefferint ex vita. Quemadmodum extendere manum super aliquem est eum punire, ut in capite quinto exposuimus, ita cessare manum aut quiescere, est non punire. Hæc possunt aptissime referri ad cælestem patriam post extremum iudicium. In illa enim ciuitate nullus punitur: sed inexplicabili gaudio lætantur, qui hac in vita afflicti fuerunt. In templo illo Salomonis, quod gerebat Ecclesiæ triumphantis imaginem, nec malleus, nec securis, nec ullum ferramentum audiebatur, ut in libro tertio Regum diuinæ literæ commemorant. Edificabatur templum illud magnificentissimum, & celeberrimum, & nullus ictus in eo sonabat. Dolabantur lapides & ligna extra templum, & in lapidicinis, & fabrorum officinis audiebantur ferramentorum percussiones. Mundus hic lapidicina est, in qua templo illo superno, in illa beata & immortalis vita, nulla est afflictio, sed requies lachrymatibus exercemur, ut illic locis congruis disponamur, & malleis afflictionum fecer manus Domini, habet Pagninus: Requiescet percussio Domini. Quæ verba nostram explicant interpretationem.

Et triturabitur Moab.) Gaudentibus iustis impij, qui per Moab significantur, in inferno æterno supplicio cruciabuntur. Figura est sinecdоче frequens in literis diuinis, cum à parte totum intelligitur. Ponitur Moab pro mundo, & Moabitæ pro impijs accipiuntur. Et quemadmodum palea conterente ferro carpento conteruntur, sic impij tundentur. Id autem quod dicitur, sub eo, intel

intelligitur sub Dei potentia. Vel sic: Triturabitur Moab sub eo, hoc est, in semetipso conteretur, ita ut nihil in eo integrum remaneat: Ac si diceret: acerbissime torquetur & cruciabitur.

Et extendit manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum.) Sensus est: Christus cædet Moab, hoc est impios: & ita porriget utranque manum ad eos puniendos, quemadmodum qui peritus est natandi, utranque manum secundum aquam extendit. Et humiliabit gloriam eius cum allisione manuum eius. Quasi dicat: Expandet Christus brachia sua ut natator, & cum allisione manuum suarum, hoc est, cubitis suis, quibus maxime natatores aquam allidunt & secant, eos tanget & puniet, eorumque gloriam confringet, atque penitus obscurabit.

Et monumenta sublimium murorum tuorum confident & humiliabuntur.) Verba sunt ipsius Prophetæ ad Moab, hoc est ad impios directæ. quasi dicat: Tunc alta mœnia tua & Moab & Christi aduersarie ruent, nullum erit præsidium murorum tuorum, sed omnia, quibus fidebas, in terram delicientur, ut in puluerem redigantur. Aspicis hic omnes mundi opes, imperia, & magistratus in quibus homines impij collocant fiduciam suam, consumi tempore, esseque res fluxas, infirmas, & fugaces, virtutem verò esse immortalem, quæ viget memoria omnium seculorum: quam posteritas alit, quam ipsa æternitas semper intuebitur.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XXV.

Super hoc laudabit te populus fortis, ciuitas gentium robustarum laudabit te.) Septuaginta habent: Propterea benedicet tibi populus pauperum, & ciuitas hominum iniquitatem sustinentium benedicent tibi. Christianos, qui iuxta communem versionem fortes dicuntur, Septuaginta pauperes appellant. De quibus ait Christus: Beati pauperes Spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Cum autem regnum cælorum vim patiat, ut ipse Christus asserit, illudque non nisi à viris fortibus capiatur, loquor de adultis, sit autem regnum cælorum ipsorum pauperum, apertè concluditur, ipsos pauperes fortes esse, qui regnum cælorum consequuntur. Præterea eos, quos communis versio appellat robustos, appellant Septuaginta sustinentes iniquitatem. Illi sunt verè robusti & fortitudine præstantes, qui propter Christum calamitates & afflictiones toleranter ferunt. Vnde ait Salomon in Proverbijs: Melior est patiens viro forti: & qui dominatur animo suo, oppugnatore urbium. Et quidam poëta canit: Fortior est qui se, quàm qui fortissima vincit Oppida, &c. Gloriosior fuit victoria, quam obtinuit David parens Sauli hosti suo immanissimo, cum eum posset occidere, quàm cum Goliath fortissimum gigantem interfecit. Cum enim David esset ipso gigante fortitudine animi, amplitudine & magnitudine præstantior, quoniam ipsum gigantem ingulauit, illustrior fuit illa victoria in qua seipsum vicit, & potuit appetitum coercere, atque rationi submittere, quàm ea in qua in oblato ac præ se ferentem superauit. Hic vicit gigantem, illic verò seipsum, qui gigantem vicerat. Hic gigantis caput amputauit, illic verò diaboli caput interfecit. est enim caput diaboli cogitatio ad scelus perpetrandum, quam David amputauit. Hæc fuit illustrissima victoria. Hic fuit clarissimus triumphus, amplissimis laudibus decorandus. Ergo veri Christiani, viri iusti & pii sunt fortes, & robusti, & pauperes Spiritu, & aduersitates, atque acerbos variòsque casus æquo animo tolerantes.

Quasi calore sub nube torrente propaginem fortium marcescere facies.) Pro propagine est in Hebræo זמיר, zehir, à verbo zamar, quod significat canere, & vitem

tem putare, unde *זמיר* zamir significat cantum & putationem. Ideo id quod est in Canticis: Tempus putationis aduenit, potest verti: Tempus cantus siue cantionis aduenit. Hoc autem nomen zamir significat etiam cantum, & fremitum, & surculum, & propaginem, & amputationem seu excisionem, quæ omnia huic loco rectissime conueniunt. Potestigitur esse huius loci sensus: In tempore illo conteretur & deficiet cantus & letitia tyrannorum, & hominum potentium, sicut auferetur æstus torrens adueniente frigida & densa nube. Vel deficiet eorum fremitus & ferocia, vel eorum posteritas & propago, vel eorum excisio, hoc est, iam ultra alios non occident. Hæc omnia auferentur instar vehementis caloris, qui ob aduentum magnæ atque placidæ nubis auferitur. Quidam vir doctus ita hunc locum interpretatur: Quemadmodum umbra nubis grandæ & densæ dispellit æstum feruentem, ita excisio, quæ veniet à Deo euertet fortes & tyrannos. Ita Deus occidet eos, ut umbra nubis refrigerantis, solis calorem repellit. Huic interpretationi fauet versio Pagnini, quæ ita habet: Sicut æstus in umbra nubis, excisio fortium humiliabit eos. Nonnulli codices habent excisionem fortium, sed existimo legendum esse, excisio fortium. Potest huius loci hic esse sensus: Ut feruentissimus æstus tollit umbram nubis, nubem ipsam consumendo & siccando, sic afflictio vehementissima auferet & consumet impiorum refrigerium. Id enim quo impij protegentur & delectantur, umbra est, non rei solidæ, sed nubis, quæ in aëre versans citò labefactatur, dispergitur, & consumitur: & mors eos conteret & absorbebit.

Præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos. Pro vinculo colligato est in Hebræo *חלל חלל* hallor hallor, à verbo *חלל* lut, quod significat inuoluere, operire, occultare, prius est nomen, alterum verò participium passiuum. Pagninus vertit: Perdet in monte hoc faciem operimenti operi super omnes populos. Quæ possunt de peccato & errore ac superstitione intelligi, quibus mundus ante Christi aduentum coopertus erat. Ideo notum vinculum colligatum, ut in explanatione diximus. Symmachus vertit: faciem dominatoris, qui dominatur super omnes populos. Quod de diabolo intelligitur, quem Christus apud Ioannem huius mundi principem appellauit. *Rom. 5.* Potest intelligi de morte, de qua ait Apostolus: Regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, &c. Potest etiam de peccato & errore intelligi, quod Aquila planius explanauit vertens: Faciem tenebrarum super omnes populos. Perspicuum est enim peccata & errores tenebras appellari. Paraphrastes Chaldaus videtur hoc de diabolo intelligere, habet enim: Præcipitabit faciem principis, cuius principatus est super omnes populos. Pro præcipitare in Hebræo est verbum *בלע* bala, quod significat absorbere, deglutire, deuorare, ut *Exod. 7.* septimo: Deuorauit virga Aaron virgas eorum. Et *Esaia* quadragesimonono: *Esa. 49.* Longè fugabuntur, qui absorbebant te. Unde diuus Paulus, Absorpta est, inquit, *1. Cor. 15.* mors in victoria. Ideo verti poterat: Absorbebit in monte hoc faciem, &c. *2. Reg. 20.* Significat etiam præcipitare: ut secundi Regum vigesimo: Quare præcipitas hereditatem Domini? Respondensque Ioab ait: Absit absit hoc à me, non præcipito. Vbi poterat verti: Quare absorbes, &c. Et in Psalmo quinquagesimo primo: Dilexisti omnia verba præcipitationis lingua dolosa. habet versio Diui Hieronymi iuxta veritatem Hebræicam: Dilexisti omnia verba ad deuorandum linguam dolosam. Verba sunt, quibus Dauid inuehitur in Doegum hominem sceleratum & impium, ac si diceret: Amas ea verba, quæ possunt bonorum vitam & famam absorbere, eisque perniciem moliri. Amas itaque linguam dolosam, & sermones quibus hominum gloria infringitur, eorumque nominis splendor maculatur.

Argu

Argumentum capitis XXVI.

Solebant veteres patres pro rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus hymnos Deo canere, & licetis mandare ad memoriam perpetuam posteritatis. Et quoniam diuinus vates prædixit victoriam, quam Christus erat de peccato, demone, & morte reportaturus, ut precedenti capite explanauimus, præcinit nunc, & scribit canticum, quo fideles tempore gratiæ erant Deo pro interitu synagoga & Ecclesiæ constitutione gratias acturi. Describitur in hoc canticò ipsa Ecclesiæ, & iustorum splendor, ac impiorum cecitas & infelicitas, reditus mortuorum ad vitam, & exhortatio ad afflictiones a quo animo tolerandas. Esi enim fideles hymnos laudis & gratiarum hic canant, tamen vera letitiæ cantica sunt in cælesti patria, quæ hic cantare non possumus. Quomodo enim cantica cælestis Hierosolymæ iuxta flumina Babylonis cantabimus? Hic suspendimus organa letitiæ in salicibus amaris, ubi sedentes & desiderio eternæ patriæ flagrantibus lacrymarum profundimus, ibi autem dulcia voluptatis cantica in æternum cantabimus.

CAPVT XXVI.

In die illa cantabitur canticum istud in terra A Juda. Urbs fortitudinis nostræ Sion, saluator ponetur in ea murus & autemurale. Aperite portas, & egrediatur gens iusta, custodiens veritatem. Vetus error abiit: seruabis pacem, pacem, quia in te sperauimus. Sperastis in Domino in seculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuum. Quia incuruabit habitantes in excelsu, ciuitatem sublimem humiliabit: humiliabit eam usque ad terram, detrahet eam usque ad puluerem. Conculcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorum. Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum. Et in semita iudiciorum tuorum Domine sustinuimus te: nomen tuum & memoriale tuum in desiderio animæ. Anima mea desiderauit te in nocte, sed & spiritu meo in precordiis meis, de mane vigilabo ad te: cum feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis. Misereamur impio, & non discet iustitiam facere, in terra sanctorum iniqua gessit: & non videbit gloriam Domini. Domine exaltet manus tua, ut non videant: videant & confundantur zelantes populi, & ignis hostes tuos deuoret.

EXPLANATIO.

In die illa cantabitur. Sensus est: In tempore gratiæ mortua synagoga, & Christi Ecclesiæ plantata & constituta, veræque religione toto orbe terrarum propagata, gratias ager fideles Deo cuius misericordia repudiauerint superstitionem, & sanctissimæ religioni veritatis ac pietatis plenissimæ adhaerint. Canet Deo hoc canticum

ticum laudis in terra Iuda, hoc est, in terra confessionis. Iuda enim confessionem significat. Hæc est Ecclesia, ubi est vera fidei confessio, & ubi peccata nostra sacramentaliter confitemur, ex quo mirificum fructum percipimus. Id quod *Mat. 5.* Michæas Propheta dixit: Et tu Bethlehem Ephrata, vertit diuus Matthæus: Et tu Bethlehem terra Iuda. Ephrata significat terram frugiferam. Volens autem Euangelista docere in quo esset hic fructus, pro Ephrata posuit Iudam, quod vocabulum significat confessionem. Mirabilem enim fructum ex confessione percipimus. Capitur etiam confessio pro laudatione, quemadmodum passim in diuinis literis confiteri pro laudare.

Vrbs fortitudinis nostræ Sion. Hoc est canticum, quod durat ad finem vsque capituli. Vrbs hæc est Christi Ecclesia, quam diuinus vates appellat Sionem, hoc est, speculam, ex qua ecclesia contemplatur. Huius meminit Propheta ita inquit: *Psal. 9.* Psallite Domino, qui habitat in Sione. Et alibi, Mons Sion in quo habitas in finem. *Psal. 73.* Quæ non tam de Sione, & Hierosolyma illa terrena, quam de Ecclesia militante intelliguntur, in qua prædixit hoc in loco Esaias ponendum esse Christum, tanquam murum & antemurale, vt eam munitet, & ab hostium impetu proteget. Christum appellat saluatorem. Iesus enim idem est quod saluator. Ita enim dixit Angelus Ioseph: Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Hunc prædixit Esaias fore murum Ecclesiæ, quod ipse Christus iis verbis dixerat per Zachariam: Ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu, & in gloria ero in medio eius. Vbi vides Christum esse nostrum murum, & antemurale, & nostram gloriam. O Ecclesia sancta, ciuitas magnificentissima, vrbs fortitudinis nostræ, extra quam nulla est in mûdo vera fortitudo, vrbs florentissima, quæ Deo munitis & decoratis. Quam gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Tu es illa cõtra quam, vt ait apud Matthæum ipsa Veritas, portæ inferi non præualebunt. Sunt autem portæ inferi persecutiones, quibus Ecclesia oppugnatur, sed non vincitur, sunt hereticorum doctrinæ, ipsam Ecclesiam vastare conantium, sed suum effectum non consequentium. Est namque Ecclesia inexpugnabilis, quæ Deum habet pro muro & protectione. Caterum hæc dictio Sion non est in textu diui Hieronymi, nec in codicibus Hebraicis. Nihilominus tamen hæc vrbs Ecclesia Catholica est.

Aperite portas, & ingrediatur gens iusta, custodiens veritatem. Verba sunt Dei angelos alloquentis, vel ipsos Apostolos, vt portas Ecclesiæ militantis aperiant, quod satis esse veritatem colere & custodire, sed oportere Christianos iustos esse, non satis esse fidem habere, sed necesse esse secundum eam operari. Ea namque fides *Gal. 5.* apud Deum valet, quæ, vt ait Apostolus, per charitatem operatur. Fides namque *Iaco. 2.* sine operibus, vt inquit Iacobus Apostolus, mortua est. Et ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantum, vt ipse Apostolus testatur. Præterea veritas iuxta *4 Reg. 20.* primum est enim quarto libro Regum: Memento quomodo ambulauerim coram te ad veritatem doctrinæ sanctæ dirigere. Vnde verba illa, quæ erant in rationali sacerdotis, doctrina & veritas, significabant, in præfule debere esse doctrinam, & ad eam, vitam & mores dirigere.

Vetus error abiit, seruabis pacem pacem. Verba sunt fidelium, qui relictis idolis, & recepto Euangelio, has voces emittunt. Vetera enim transierunt, vt ait diuus *2. Cor. 5.* Paulus in secunda epistola ad Corinthios, ecce facta sunt omnia noua. Et tu Domine seruabis nobis pacem, de qua dixisti: Pacem relinquo vobis, quia in te sperauimus. Aduerte bis nominatam esse hoc in loco à Propheta pacem, & bis simili modo à Christo apud Ioannem dicente: Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, vt intelligas esse pacem gratiæ in hac vita, & pacem gloriæ in altera. Vel

Vel vtraq; refertur ad pacem gratiæ, quæ in hac vita possidetur, quæ ideo dicitur pax pax, quia hæc Euangelica pax, est vera pax. Pax enim, quæ datur à mundo, quæ in bonis externis consistit, non est vera nec solida. Fieri enim potest, vt scelestus & impius pace externa huius mundi gaudeat. At hæc non est vera pax. Ait *Infra 48.* enim Esaias alio in loco: Non est pax impiis. Contrà verò pius ac iustus homo in medio externarum persecutionum in pace consistit, iuxta id quod ait apud Ioannem ipsa Veritas: Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis. In mundo presuram habebitis, &c. Vbi vides iustos & pios inter labores & calamitates in pace quiescere, animiq; tranquillatem non amittere. Poteris hac de re ea videre, quæ secundo capite annotauimus.

Sperastis in Domino. Verba sunt Prophetæ sermonem cum sanctis conferentis, qui in Deo spem semper collocarunt. Appellat autem Dominum fortem, quod superbos & elatos opprimat, & ita abiiciat vt pedibus pauperum conculcentur. Solet enim Deus aliquando superbos & potentes ex alto dignitatis gradu ita deiicere, vt nullum penitus maneat pristini honoris vestigium. Et quamuis superbus magnas opes, potentiam, & honorem in vita possideat, in morte tamen omnia amittit, & ipse in terra sepultus pedibus conculcatur. Vt enim nubes magna exhalationibus intus plena totum cælum cooperit, & mundum horrore, tonitribus & fulminibus perterret, quæ statim in aquam resoluta cadit in terram, ex qua lutum efficitur, quod pedibus teritur: ita magnates & potentes nubes sunt plenæ fumis terribilibus in aëre versantes, & superbia, opibus, & potentia totum orbem terræ, sed cadentes in terram, ipsa sepulchra attingentes, conuertuntur in terram & lutum, & pedibus eorum, quorum antea dominabantur, cõteruntur. Quid igitur superbi vani homines, suæ fragilitatis obliti? Ait enim Ecclesiasticus: Substantiæ impiorum sicut fluius siccabuntur, & sicut tonitruum magnum in pluuia personabunt. *Eccl. 40.*

Ciuitatem sublimem humiliabit. Hoc est, Hierosolymam, quam propter Christi cædem, & ludæorum impietatem Deus per Titum euertit & vastauit. Potest etiam hoc intelligi de quacunque alia ciuitate superba, & opum ac mundi potentiæ gloria florenti. Quod autem dicit: Conculcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorum, significat elatos & potentes homines esse ab Apostolis, hominibus pauperibus & contemptibilibus superatos. Id quid est, quod ait diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios: Infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mûdi, & contemptibilia elegit Deus, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret. *1. Cor. 1.*

Semita iusti recta est. Dixerat supra superbos & elatos esse deiiciendos, & incuruandos, ambulant enim in via perditionis: nunc verò iustorum viam rectam esse asserit, æquabilem & planam. Quasi dicat: Iustus inuenit viam facilem, & erroribus non implicatur. Ita Dauid in Psalmo: Pax multa diligentibus legem tuam, & non est illis scandalum. Quod diuus Paulus iis verbis affirmat: Scimus quoniam *Rom. 8.* diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Ideo scandala omnia deuicit, quoniam iustum, vt in libro Sapientiæ scriptum legimus, deduxit Dominus per vias rectas, & ostendit illi regnum Dei. *Sap. 10.*

Et in semita iudiciorum tuorum Domine sustinuimus te. Verba sunt fidelium iustorum, quorum est sensus: Quando super nos Domine tuo iusto iudicio calamitates & afflictiones venire permittis, tantum abest vt à te recedamus, vt potius in te speremus, teque sustineamus, & memoria tenentes delectemur.

Anima mea desiderauit te in nocte. In afflictione mea te desidero, ad te vehementer aspirat anima mea. Cum acerbioribus calamitatibus premor, tunc ardentius te appeto. Aspicie afflictionis utilitatem. Potest etiam accipi nox non pro afflictione, sed pro ipsa nocte, vt sit sensus: Finitis & transactis curis ac laboribus diei, veniente nocte meis cogitationibus grata, me ad solitudinem recipio, & in illa tranquillitate te ipsum contemplan, animique desiderio ardentius te appeto. Hoc desiderio tenebatur regius vates, cum in Psalmo has voces amore flagrantibus emittebat:

Psal. 41. Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: Quando veniam & apparebo ante faciem Dei?

Sed & spiritu meo in precordiis meis de mane vigilo ad te. Sensus est: Quandiu spiritus meus rexit precordia mea, hoc est, quandiu vixero, semper de mane ad te vigilabo. Vel sic: Non solum nocte te desiderat anima mea, sed etiam spiritus meus ad te de summo mane vigilat. Cum primum luceat, te ipsum contempletur, & hoc est quod primo ago. Describit Esaias virum piū & iustum, & declarat iis verbis, quo desiderio teneatur adherendi Deo, & quam oblectationem ex diuina contemplatione percipiat. Id de seipso dicebat iis verbis Dauid: Deus Deus meus ad te de luce vigilo. Sed quoniam per noctem in verbis precedentibus intelligi posse dicebamus aduersitatem, possumus per mane prosperitatem intelligere.

Cum feceris iudicia tua in terra, iustitiam discant habitatores orbis. Sensus est: Nō solum iusti te in afflictionibus querunt & desiderant, sed etiam improbi, quos terrae habitatores appello, tua videntes iudicia emendantur, iustitiae & poenitentiae studere.

Miseretur impio, & non disces iustitiam facere. Sensus est: Si beneficiis affecerimus impium, non corrigitur. Verba sunt Dei. Vbi aspicias impios beneficiis fieri deteriores.

In terra sanctorum inique gessit. Exaggerat scelus impij, dicens esse inter viros sanctos admissum. Vbi hac ratione vides detestabilius esse delictum religiosi in monasterio, quam laici in mundo. Poteris per terram sanctorum, eorum corpora intelligere, ut sit sensus: Impius viros pios & sanctos in corpore affligit & vulnerat. Nam in anima nemo laeditur nisi a seipso. Primam tamen expositionem potius amplector, cui fauet id, quod ait Deus per Ieremiā: Quid est quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? Pro in terra sanctorum inique gessit, vertit Pagninus: In terra, ubi debet recta facere, inique agit.

Domine exaltet manus tua, & non videant. Sensus est: Domine percutite grauius impios, & non videant gloriam tuam, videant infelicitatem suam, & confundatur eorum zelus. Extendere manum super aliquem, ut capite quinto diximus, est eum punire. Exaltare manum est grauius percutere. Solent enim irati manus leuare, ut grauius cedant. Vel capitur manus pro effectu, ut sit sensus: Domine effice opera magnifica, & illustra, sed ea Iudaei non videbunt mentis oculis, nec te recipient, quin potius te ipsum videntes zelo suarum caeremoniarum a malitia & contumacia orto, te in summum capitis discrimen vocabunt. Sed confundentur, quoniam fides tua per totum orbem terrarum dilabitur, & illi in ignominia verfabuntur. Vbi aspicias zelum non satis esse, nec excusare, cum proficiscitur a malitia, & verbo Dei contrariatur. Iudaei enim zeli stimulis incitati Christi Apostolos affligebant, & de eorum interitu cogitabant, iuxta id quod Christus illis praedixerat: Venit hora, ut omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se praestare Deo. *Joan. 16.* at talis zelus erat impius & pestilens. Habent Iudaei, ut inquit diuus Paulus, emulationem, sed non secundum scientiam.

Domine dabis pacem nobis, omnia enim opera nostra operatus es nobis. Domine Deus noster possederunt nos domini absque te, tantum in te recordemur nominis tui. Morientes non uiuant, gigantes non resurgant: propterea visitasti, & contriuiisti eos, & perdidisti omnem memoriam eorum. Indulxisti Genti Domine, indulxisti Genti: nunquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terrae. Domine in angustia requisierunt te: in tribulatione murmuris doctrina tua eis. Sicut qui concepit cum appropinquauerit ad partum, dolens clamat in doloribus suis:

suis: sic facti sumus a facie tua Domine. Concepimus, & quasi parturimus, & peperimus spiritum salutis: iustitiam non fecimus in terra, ideo non ceciderunt habitatores terrae. Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent: expergiscimini, & laudate qui habitatis in puluere, quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam. Vade populus meus, intra in cubacula tua, clau de ostia tua super te, abscondere radicem ad momentum, donec pertranseat indignatio. Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, ut visuet iniquitatem habitatoris terrae contra eum: & reuelabit terra sanguinem suum, et non operiet ultra interfectos suos.

Domine dabis pacem nobis. Sensus est: Tu Domine operatus es in nobis tormenta & afflictiones, quibus nos exercuisti, nunc post tot bella & victorias dabis nobis pacem aeternam, omnem sensum exuberantem. Vel sic: Tu Domine dabis nobis pacem Euangelicam, quam nisi tu eam dederis, habere non possumus. Tu enim nobis das quicquid boni agimus, omnia enim bona, quae nos operamur, a te procedunt, & tu ea operaris, sine te enim nos ea operari non valemus. Docet hic locus Deum operari bona opera in nobis. Deus enim est, ut ait Apostolus Paulus in epistola ad Philipenses, qui operatur in nobis velle & perficere. Tamen liberum arbitrium cooperatur gratiae. Vnde Apostolus ad Corinthios, Non ego, inquit, sed gratia Dei mecum. Sic Deus operatur opera bona in nobis, ut nos etiam ea operemur. Ut cum naui expanso velo prospero vento agitur, parū videtur agere nauiclerus, licet aliquid agat, quoniam ipsum velum flatibus expansum tenet, quod si contraxerit, non agitur naui, sic homo qui agitur spiritu & gratia Dei, quauis parum agere existimetur, agit tamen, quoniam pandit diuinæ gratiae arbitrij libertatem & Spiritus sancti flatui velum bonae voluntatis extendit, & ita arbitrium cooperatur gratiae. Dicere Deum ita bona nostra operari, ut nos nihil operemur, est velle totam sacram scripturam euertere & conculcare. Nōne Deus est pater ille familias, qui conduxit operarios in vineam suam, ut est apud Matthaeum cap. 20? Ille est qui quibusdam dixit: Quid hic statis tota die ociosi? Ite vos in vineam meam. Et apud Ioannem, Operamini, inquit, non cibum, qui perit, &c. Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios, Opus enim, inquit, operatur. Et paulo post: Ut subditi sitis omni cooperanti & laboranti. Sumus igitur Dei cooperatores. Ideo ait diuus Ioannes in vltima epistola sua: Cooperatores sumus veritatis. *Matt. 20. Ioan. 6. 1. Cor. 16.*

Domine Deus noster possederunt nos domini absque te. Inducit Propheta fideles loquentes, qui imperio tyrannorum premebantur. Te Domine Deus noster desideramus diuino cultu celebrare, & magnis ac publicis laudibus efferre. At tyranni infideles non nobis hoc sinunt. Et quoniam tu Domine hoc permittis, hoc saltem nobis concede, ut nunquam ex animo nostro discedat memoria tui. Poteris per hos Dominos & tyrannos intelligere affectus carnales, vel animae inimicos, diabolum, mundum, & carnem. Hi enim sunt immanissimi tyranni.

Morientes non uiuant, gigantes non resurgant. Omnes quidem mortales tam iusti quam iniusti resurrexerunt sunt, cum Christus venerit de caelo ad iudicium vniuersale exercendum. At scelerati & impij non dicuntur resurgere, quia eorum resurrectio non erit ad vitam aeternam, sed ad iustam suam damnationem audiendam. Id vult Esaias hoc loco significare. Morientes, inquit, qui ad inferos descenderunt, non uiuant cum iustis, nec ad veram ac beatam vitam resurgant: sed damnati seculisque a cetero & concilio beatorum in perpetuas poenas relegentur. Ita dicitur in Psalmo: Ideo non resurgunt impij in iudicio, nec peccatores in concilio iustorum. Potest tamen pro verbo resurgendi verti verbum standi aut consistendi. Quasi dicat: Non poterunt improbi & flagitiosi homines in iudicio illo extremo consi-

consistere. Non stabunt, sed causa cadent, cum Christus verus iudex ab eis vite rationem exquisierit. Per gigantes intellige principes elatos, omnes potentia prestantes, & tyrannidem exercentes. Poterunt hæc verba ita explanari: A te Domine postulamus ne iterum viuam tyranni, qui è vita excesserunt. Non quod Propheta existimaret esse impios ad vitam hanc reuocandos, vt hic iterum viuerent, & pios homines vexarent, sed voluit significare tot calamitatibus esse pios ab impiis agitados & affectos, vt quasi exterriti eos adhuc metuere viderentur.

Indulxisti Genti Domine, indulxisti Genti: nunquid glorificatus es? Sensus est: Tu Domine huic Genti, nempe tyrannis, ceterisque hominibus impiis ac potentibus, sepe in hac vita indulxisti, multa eis bona terræ tribuisti, eorumque terminos terræ elongasti. Dediti eis possessiones & imperia. At illi tantorum beneficiorum obliti nequaquam te colere voluerunt. Nam nunquid glorificatus es ab illis? Non quidem. imò à te longè recesserunt, securitas enim contemptum peperit. Videtur hic Propheta reddere rationem, quare Deus debeat sceleratos ac tyrannos homines coercere, & punire, quoniam indulgentia sunt deteriores. Sic ait Ecclesiasticus: Equus indomitus euadet durus, & filius remissus euadet princeps. Et in Prouerbiis dicitur: Prosperitas stultorum perdet eos. Qui vult equum domare, vtitur freno: & qui vult fructus vberis ex vinea colligere, amputat eam: sic Deus nos freno moderatur, & à nobis superuacanea refecat, ne effrenati & indomiti reddamur, & syluescentes fructum virtutis amittamus, sed in gyrum rationis & doctrinæ ducti, à rebusque superfluis expediti & amputati, ad Deum ipsum toto animo aspiremus.

Domine in angustia requisierunt te. Vide afflictionis utilitatem, quæ homines ad Deum querendum inducit. Sic Deus per Oseam prophetam, In tribulatione, inquit, sua manet confurgit ad me. & Ieremiam capite 2. In tempore afflictionis dicent: Surge & libera nos. Et in Psalmo scriptum est: Imple facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum Domine. Et in alio Psalmo: Conuersus sum in ærum na mea, dum configitur spina. Et in alio: Ad Dominum cum tribularer clamaui, & exaudivit me. Vnde diuus Paulus tribulamur, inquit, sed non angustiamur: persecutionem patimur, sed non derelinquimur.

In tribulatione murmuris doctrina tua eis. In afflictione, in qua ne clamare quidem audebant, sed murmurare, & submissa voce preces fundere, tuam doctrinam amplectebantur. Vide quemadmodum exaggerat afflictionis utilitatem: & merito quidem: Nam ex ea admirabilis quædam exardescit in Deum amoris magnitudo. Vtique adeo est salutaris afflictio, vt caro quæ suapte natura repugnat spiritui, & homines à virtute deterret, afflictione debilitata cum spiritu se coniungat, simulque cum eo Deum exquirat. Id expertus regius vates dicebat in Psalmo: Deus Deus meus ad te de luce vigilo: Sitiuit in te anima mea, quæ multipliciter tibi caro mea. Agebat enim tunc temporis Dauid vitam in vasta ac deserta solitudine, pulsus patria, & à rege Saule vehementer afflictus.

Sicut quæ concepit. Vt mulier partui proxima dolore concussa exclamat: sic nos in calamitatibus & ærumnis versati, ad te vocem tollimus, teque ipsum requirimus. Probat à simili commodum afflictionis.

A facie tua. Id est, Corà te: Vel à facie indignationis tuæ, cum nobis irasceris. *Concepimus, & quasi parturimus, & peperimus spiritum salutis.* Concepimus quando te ipsum timemus: parturimus cum afflicti dolore ad te ipsum clamamus: & tandem parimus, cum fructum afflictionis & patientiæ nostræ percipimus. Hunc fructum vocat Propheta spiritum salutis, fructum salutarem, quo spirituales effici-mur, & animæ salutem consequimur. Vel spiritum salutis, hoc est, Christi, qui est salus nostra. Sic dicitur in Psalmo: Dominus illuminatio mea, & salus mea, quem timebo: & in alio: Dic animæ meæ: Salus tua ego sum. Id apud Lucam ait Zacharias: Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui. Cornu salutis est spirituale regnum Iesu Christi, qui est salus nostra, ortus ex semine Dauid. Et rursus in eodem

eodem cático. Et tu puer propheta Altissimi vocaberis, præbis enim ante faciem Domini parare vias eius, ad dandum scientiam salutis plebi eius. Id est, ad dandum Christi scientiam, qui est plebis suæ diuina salus. Cæterum in textu diui Hieronymi non est hæc vox, salutis, nec in codicibus Hebraicis. Fortasse fuit sumpta ex versione Septuaginta. Diuus Hieronymus legit in hunc modum. Et peperimus spiritum. Salutes non fecimus in terra. Sed idem est sensus, per spiritum enim fructum patientiæ intelligimus, quem Christus suis largitur.

Iustitiam non fecimus in terra, ideo non ceciderunt habitatores terræ. Verba sunt fidelium. Ideo tyranni, terræ habitatores qui nos afflictionibus premunt, non decedunt è vita, quia non tanta iustitia, quanta æquum est, præditi sumus, & oportet vt veluti lapides tusionibus aquarum poliamur, & dolemur, & à flagitiosis hominibus exerceamus. Hæc videtur esse causa cur Deus non omnino sustulerit Iebusæos barbaros & immanes à terra promissionis, vt haberent Iudæi cum quibus se exerceant, & pugnaret. Et hanc ob causam diuo Paulo stimulum carnis suæ non auferebat, vt ipse in epistola secunda ad Corinthios asserit: cum tamen Apostolus ille esset sanctissimus. sed sufficiebat illi gratia. Nam virtus in infirmitate perficitur. Vult itaque Deus, vt sui dilecti affligantur, & in calamitatibus versentur. Quemadmodum enim, vt verbis vtat diui Bernardi, asperior carduus pannum efficit lentorem, sic durior conuersatio conscientiam molliorem & tranquillio-rem. Id sentiebat, licet alia ratione, Scipio Nasica, vt viri docti memoriæ prodiderunt, cum diceret, nolle fuisse Carthaginem penitus euerfam, quod non haberent Romani quos metuerent, & à quibus exerceantur. Nos verò, nos ipsi possumus hoc dicere. Quia iustitiam non fecimus in terra, ideo scelerati & flagitiosi infideles viuunt, ideo tam multi hæretici nos turbant. Ideo detestabilis ille Lutherus, procella patriæ, turbo ac tempestas pacis, tot errores seminavit. Ideo Turcarum gentes feræ & immanes totam Græciam expugnarunt, & ea bella Christianis inferunt, quæ deflagrationem totius Europæ minantur. Magis enim nostris sceleribus, quam suis armis pugnant & vincunt.

Viuunt mortui tui, interfecti mei resurgent. Alloquitur Ecclesia Deus, asserens mortuorum resurrectionem, de qua Christus disseruit apud Ioannem capite quinto, & aliis in locis. Septuaginta habent: Resurgēt mortui, & resurgent de sepulchris.

Expergissimini, & laudate qui habitatis in puluere. Apostrophe est ad defunctos.

Quia vos lucis vos tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam. Sensus est: Tu Domine mortuos suscitabis. Et quemadmodum herbæ languescunt rore matutino pullulant, & excitantur, sic virtute tua mortui redibunt ad vitam in mundi consummatione, quando tu Domine gigantes, hoc est fortes & potentes, ac superbos homines perdes, & eorum corpora simul cum anima in æterna supplicia relegabis. Vides hic apertum locum de resurrectione corporum. Per terram gigantum corpora sceleratorum præsertim potentium intelliguntur.

Vade populus meus, intra in cubacula tua. Loquitur Deus martyribus, & omnibus iis qui pro Christi nomine in afflictionibus & calamitatibus versabantur, quasi dicens: Toleranter & æquo animo sustinete mundi afflictiones fideles mei. Video equidem Imperatores Gentiles aliosque tyrannos vobis quiescentibus bellum nefarium inferre, in vobis sauitiam & immanitatem exercere. Sed non durabit hæc crudelitas. Ideo popule mi claude ostia tua super te, abscondere paruo hoc tempore, donec pertranseat tyrannorum indignatio. Alludit Deus ad eos, qui vigente procella domi se continent, donec adueniat tranquillitas. Vult Deus hac translatione suos consolari, & exhortari ad patientiam, ne cadant animo, sed afflictiones toleranter ferant, seque muniant tolerantia rerum humanarum. Illud est aduertendum, tempus illud afflictionis & martyrij Christianorum vocari hoc in loco modicum ad momentum. Nam comparatione æternitatis totum hoc quod viuimus, modicum est & momentum. Sic Christus Deus noster apud Ioannem discipulis

pulis suis ait: Venit hora ut omnis qui interficiat vos, arbitretur se obsequium præstare Deo. Totam Apostolorum vitam horam vocat. Parum durat bonorum afflictio, & succedit æterna voluptas. Id quod apostolus Paulus in epistola ad Corinthios iis verbis affirmat: Id quod in præfenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternæ gloriæ pondus operatur in nobis. Et apud Esaiam ait Deus: In momento indignationis abscondi faciem meam parumper à te, & in misericordia sempiterna misertus sum tui. Volens David vitæ breuitatem significare, Substantia, inquit, mea tanquam nihilum ante te, quasi dicat: Vita qua subsisto, est ante te, & comparatione tui momentum quoddam, & tanquam nihil. Vnde Seneca in epistola quadagesimanona ad Lucillum, Punctum, inquit, est quod viuimus. Si Mathematici aiunt vniuersam terram punctum esse respectu cæli, cum utrunque sit finitum, quanto magis vita hæc, quæ finita est, respectu æternitatis, quæ est infinita? Potest hæc consolatio referri non solum ad martyres, qui sæuiente tyrannorum rabie pro Christo vitam fuderunt, sed etiam ad omnes fideles pro Christo quocunque modo afflictos & vexatos.

Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, ut visitet iniquitatem, &c.) Sensus est: Munimini tolerantia, vos qui pro Christo tormenta patimini, nam Dominus puniet habitatores terræ, hoc est, improbos & potentes, qui vos affligunt & premunt. Iniquos appellari terræ habitatores diximus aliis in locis. Potest hoc referri ad vniuersale iudicium. Tunc enim veniet Christus iudicatum viuos & mortuos, & terra sanguinem martyrum ostendet, omnesque mortui resurgent.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XXVI.

Vetus error abiit, seruabis pacem, pacem, quia in te sperauimus.) In Hebraico est: יֵשׁוּעַ לְעֵתָא בָּטוּחַ. Ieser samue titfor xalom xalom ei vecha batuach. Quæ verba, si ea in Latinum sermonem conuertras, ita reddes: Desiderium coniunctum custodies in pace, in pace, quia tibi fidit, vel in te sperauit. Dictio יֵשׁוּעַ deriuatur à vero יָשַׁע, quod significat formare, creare, fingere, gitare & desiderare, quod humana cogitatio multa formet & fingat, quæ animus concupiscit. Vnde dictio יֵשׁוּעַ significat cogitationem & desiderium, vt Genesis 6. sexto: Et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum. Et id Plalmi 103. vbi versio nostra habet: Ipse cognouit figmentum nostrum, poteris vertere: Ipse cognouit cogitationem nostram, vel desiderium nostrum. Verbum יֵשׁוּעַ significat coniunctam, vel desiderium coniunctum. Talem enim cogitationem, & tale desiderium Deus custodit in pace. Nam si cogitatio diuidatur & distrahatur, facile euer-
1. Cor. 6. & vnitur, cum tota in Deo collocatur, & tunc fit id, quod ait Apostolus: Qui ad-
fic per opera spiritus spiritus efficitur. Est autem opus Dei vnire & congregare. Pauli locum enarrans: In bene agentibus spiritus Dei est communis cum Deo & scribit: Homo & Deus quia vnus non sunt substantiæ vel naturæ, vnum quidē dici amoris inhæreant. Hæc diuus Bernardus. Hanc vnitatem appetebat vehementer
Psalm. 38. David, quando dicebat in Psalmo: Vni, vel vnitum fac cor meum Domine, ut ti-
cor meū. Sic enim potest conuertere ex Hebræo, id quod nostra versio habet: Late-
tur

tur cor meum. Nam hæc vnitatis est vera cordis lætitia. De hac vnitatis dicebat David: Mihi adhærere Deo bonum est. Hoc est vnum illud, quod Christus di-
cebat Marthæ esse necessarium, quod Maria elegerat. Cui vnioni repugnat tur-
batio erga plurima, quæ Martham sollicitabat. Est enim cor vniendum, iuxta id
quod dicit Ecclesiasticus: Contine & congrega cor tuum in sanctitate eius. Eccl. 30.
Hæc vnio animum ligat cum Deo. Ideo Paulus dicebat: Ego vinctus in Domino. Ephe. 4.
Erat enim amoris vinculo alligatus. Hoc vinculo est vnita pij ac iusti viri cogi-
tatio, de qua hoc loco dicit Esaias, Cogitationem coniunctam custodies in pace.
Sed quia, vt dixi, verbum יֵשׁוּעַ significat niti, poterit hæc oratio ita verti: Cogita-
tionem in te nixam seruabis, pax pax, quia in te sperauit. Illam enim cogitatio-
nem, illudque desiderium Deus conseruat, quod in ipso Deo nititur & firmatur.
Et quoniam verbum יֵשׁוּעַ significat etiam stabilire & firmare, potest sic verti:
Cogitatio nostra stabilita & firmata est. Et quoniam stabili, fixa, & firmata cogita-
tione, in Deoque posita, elucescit veritas, & vetus error discedit: deo Latinus in-
terpres vertit: Vetus error abiit. Nam quo tempore cogitatio fluctuabat, nec mens
in Deum firmiter credebat, in errore versabatur. Pulso autem vetere errore, iam
ad te Domine conuertimur, ideo seruabis nobis pacem, quia spem nostram in te
ipso collocauimus. Symmachus ita vertit, τὸ πλάσμα ἡμῶν ἐπιστάμενον. Hoc est Er-
ror noster ablati est. plasma enim significat errorem, figmentum, & menda-
cium. Quod coincidit cum vulgata versione. Pagninus autem vertit: Eum, cuius
desiderium est coniunctum tibi, custodies in pace.

Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum.) Potest etiam verti ex Hebræo:
Semita est iusto recta, o tu recte Deus callem iusti ponderabis. Et ita transtulit
Pagninus. Deus enim iustus viam iusto parat, & ad libellam æquat, ne corruat, aut
pedes lædat. Est autem libella id, quod Lusitani appellant oliuel.

In tribulatione murmuris doctrina tua eis.) Potest verti ex Hebræo: Effuderunt
secretam orationem, cum correctio tua fuit eis. Aspicias igitur homines affli-
ctionibus oppressos conuertere ad orationem. Ex quo ipsius afflictionis utilita-
tem colliges.

Argumentum capitis XXVII.

Consolatur Deus fideles suos, promittens euertere eos impios homines, qui
in hac vita diuitius circumsistentes, inflati imperio & principatu in magnis
erroribus versabantur, & omnia iura diuina ac humana perueriebant.
Nam cum se deberent virtutum presidio munire, vt alios in gyrum ratio-
nis ducerent, recteque gubernarent, ipsi tamen elati sibi que presidentes, sce-
lere & maleficio pascebantur, non veram gloriam, sed inanem ac falsam
nominis amplitudinem & celebritatem querentes, & Dei hominumque le-
ges violantes. Predicatur Christi aduentus, eiusque Sancti Euangelij per
totum orbem prædicatio, Gentiumque fides & conuersio.

CAPVT XXVII.

N die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, A
& grandi, & forti super Leuiathan serpentem
vectem, & super leuiathan serpentem tortuo-
sum. & occidet cetum qui in mari est. In die illa
vineam meri cantabit ei: Ego Dominus qui seruo
eam,

eam, repente propinabo ei: ne forte visitetur contra eam, nocte & die seruo eam. Indignatio non est mihi. Quis dabit me spinam & ueprem in pralio: gradiar super eam, succendam eam pariter?
B An potius tenebo fortitudinem meam, faciet pacem mihi, pacem faciet mihi? Qui ingreditur impetu ad Jacob, florebit & germinabit Israel, & implebunt faciem orbis semine. Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum? aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est? In mensura contra mensuram, cum abiecta fuerit, indicabis eam: meditatus est in Spiritu suo duro per diem astutus.

EXPLANATIO.

In die illa visitabit Dominus. In extremo iudicio puniet Deus sua potentia, quæ summa est, & cum gladio duro magno & forti comparatur, leuiathan serpentem veſtem, hoc est, tyrannos impios & potentes. Leuiathan significat draconem & cetum maris, ut colligitur ex libro Iob capite quadragesimo, ubi hæc sunt verba: An extrahere poteris leuiathan hamo, & fune ligabis linguam eius? Per leuiathan igitur cetum & draconem maris intelliguntur hoc in loco reges ac potentes homines tyrannidem exercentes. Appellatur serpentes ob venenum & calliditatem, & veſtes ob regnorum ac terrarum possessiones, quoniam instar veſtis in terrarum dominio extenduntur & propagantur. Vel appellantur veſtes siue claudentes, quia multos claudant, suæque potestati subiciant. Vel appellantur veſtes ob duriciem & inflexibilem tyrannidem. Appellatur etiam serpentes tortuosi, quia non rectè incedunt, sed omnia iura torquent & corrumpunt: & modò se extendunt, modò se contrahunt, non æquale iudicium exercentes. Sed delinquentibus multis & in eodem crimine pariter deprehensis, his fauent & condonant, à quibus aliquid accipiunt, aut sperant, aut quorum fortasse industria & suffragio dignitates & magistratus obrinuerunt: illos autem, à quibus nihil tale receperunt, nec recepturos se esse existimant, damnant, & res maledictis vulnerant, cruciatibus torquent, & ad excidium & vastitatem vocant. Id quod his verbis iam suo tempore Salomon deplorabat: Vidi calumnias, quæ sub sole geruntur, & lachrymas innocentium, & nomen consolatore. Contra verò nefarios ac flagitiosos homines ex omnium scelerum colluvione natos laudant, ad dignitates extollunt, amorèque incredibili prosequuntur. Hi sunt principes illi, in quos Deus in die iudicii grauitè animaduertet. Non enim debet esse princeps piscatoris arundo, quæ magnis piscibus torquetur, paruis autem recta consistit, de vero autem principe & iudice dicitur in Psalmo: Virga directionis virga regni tui: vel, ut vertit diuus Hieronymus, Virga æquitatis. Talis debet esse principum virga. Hæc nanque est, quæ floret & germinat, vberèque virtutum fructus producit, quod de Aaronis virga scriptura commemorat. Et ille cuius talis virga fuerit, erit dignus sacerdotio & magistratu. Olim qui inter Gentiles sapientes habebantur, pingebant iustitiam iuxta Iovem, perare rectè posset. Non est tamen misericordia à iustitia separanda. Id voluerunt diuinæ literæ in Exodo explicare. Aiunt enim præcepisse Deum, ut sacerdos oleo vngeretur: & paulò post sanguine vngendum esse significarunt. Quid Oportet enim principes & præfules sanguinis rigorem cum olei lenitate temperate

petare. Sed nec tanta debet esse misericordia, ut iustitia relinquatur. Cum quondam Israelitæ in terra promissionis essent Dei sui obliti, & in magnis erroribus versati, in manus iniquorum principum Dei iudicio tradebantur. At miseris eorum Deus suscitauit illis saluatorem vocabulo Aioth, qui, ut verbis utar scripturæ, vtrique manu pro dextra utebatur. Ex quibus colliges principem illum siue præfulem rectè munere suo fungi, esseque à Deo suscitatum & constitutum, qui vtrique manu utitur pro dextra, qui vtranque partem rectè iudicat. Nam qui sola vna manu dexter est, qui in quibusdam iustitiam exercet, in quibusdam verò minimè, qui nullam æqualitatem seruat, ille potestate intemperanter abutitur. De huiusmodi principibus ait Deus per Oseam Prophetam: Ipsi Oseæ 8. regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui. Eos dicitur Deus non cognoscere, quorum actiones non approbat, qui iura pro libito violant & corrumpunt. Hos appellat hoc in loco Esaias serpentes tortuosos, hoc est nefarios & iniustos: qui etsi habeant prudentiam serpentis, carent tamen columbæ simplicitate: etsi præditi sint iudicio ad intelligendum, carent tamen virtute ad iustitiam seruandam. Princeps verò non solum iudicio indiget, sed iustitia. Ideò dicitur in Psalmo: Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam Psal. 71. filio regis: rex & filius regis pro eodem accipiuntur. In qua petitione est aduertendum, iudicium & iustitiam esse à Deo petendam, non enim petitur iudicium mundi, sed Dei, non iustitia vltionis & immanitatis Deo inimica, sed cum misericordia & lenitate coniuncta, quæ sit Deo grata & accepta. Iudicium, quod non est à Deo, vertitur in malitiam, & iustitia in tyrannidem. Ex quo efficitur, ut iniqui reges peruertant fundamenta naturæ, qui nec iudicium neque iustitiam volunt à Domino postulare, qui cum seipsum non gubernent, qui fieri potest, ut alios valeant gubernare? Laërtius tradit dixisse Solonem Salaminium: Tunc rege, cum primùm didiceris regi. Et Socrates, Stultum est, inquit, ut imperare quis velit, cum sibi ipsi imperare non possit. Ille autem sibi non imperat, qui appetitum non coërcet, qui indomitis cupiditatibus habenas laxat, qui iniustus est, quem Propheta serpentem veſtem & tortuosum vocat. Perpende diuini vatis elegantem similitudinem. Hominem cum serpente comparat, cui est maxima astutia, & dolus nocendi. Serpit, & pedes non habet, ne audiat in eius itinere: lenis est tractus, sed non rectus, repit ad nocendum: habet occultum venenum sub leni contactu. Sed mirandum videtur cur iniquum principem & iudicem appellet serpentem lenem, tortuosum & flexibilem, cum eum antea serpentem veſtem durum & inexorabilem appellauerit. Sed voluit his verbis Esaias ostendere iniqui regis inæqualitatem, qui aduersus nonnullos impiam & inflexibilem tyrannidem exercet, erga verò alios mitis est, in quos deberet durius animaduertere. Illud est præterea aduertendum, deprauatum & iniustum principem & præfulem vocari leuiathan, hoc est cetum & piscem magnum. Ut enim in mari magni pisces paruos interficiunt & deuorant, sic tyranni & potentes homines in humiles atque quiescentes viros irruunt, eosque spoliant, & ad interitum ducunt, ut eorum diuitias in profundissimum lacum libidinum suarum profundant. Tales ergo principes hic à Propheta in extremo iudicio grauitè puniendi prædicuntur. Sunt tamen qui per leuiathan serpentem veſtem & tortuosum intelligant diabolum, qui à diuo Ioanne in Apocalypsi draco magnus appellatur: draco ob impetum & ferociam, magnus ob superbiam & potestatem. Ipse quidem est rex omnium superbiorum, &, ut ait Iob, Iob 41. Non est super terram potestas, quæ comparetur ei. Huius potestatem euertet Deus omnino in fine mundi. Ait enim Apostolus ad Corinthios: Deinde finis: cum tradiderit regnum Deo & patri, cum euacuauerit omnem principatum & potestatem & virtutem: oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Nouissimè autem inimica destruetur mors. Hæc diuus

ius Paulus. Quae verba indicant Christum traditum esse Deo patri Ecclesiam suo sanguine redemptam, & ab insultibus ac insidiis demonum liberam & tutam. Nam in fine mundi cum fuerit vniuersalis resurrectio, rapietur Ecclesia in Deum, & nullos insultus demonum sentiet. Sic tamen eam tradet, ut non sibi adimat, sed ipse vnus Deus eam Patre & Spiritu sancto regnabit. Tunc autem euacuabit Christus & penitus eneruabit omnem demonis potestatem & tyrannidem, & sic nouissime destruetur mors, hoc est, diabolus, qui à diuo Ioanne in Apocalypsi mors appellatur, quod mortis sit author. Et hoc est quod hic dicit Propheta: In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super leuiathan serpentem vectem, & super leuiathan serpentem tortuosum. Potest etiam hoc de primo Christi aduentu intelligi, quando multi fuerunt à demonibus liberati. Est enim nobis satis perspectum & cognitum, fuisse varias errorum sectas Euangelij predicatione dissipatas, diabolum fugatum & victum, eiusque potentiam libetaditatem. Appellari diabolum draconem non est infrequens in literis diuinis. Appellatur hoc in loco ab Esaia vectis, quod sit oblongus, magnamque mundi partem occupet. Vel ideo appellatur vectis, qui ponit se pessillum inter Deum & homines volens eos claudere, & à caelo secludere. Sunt qui per hunc leuiathan serpentem vectem & tortuosum intelligant Nabuchodonosorem regem Babylonis, & per eum omnes alios tyrannos, quos Propheta serpentes appellat, quemadmodum si quis appellet Lutherum, ceterosque haereticos nostri temporis pestem ac perniciem Germaniae. Fortasse appellatur vectis ob fortitudinem, ac sic diceret Vates: Fortissimus quisque tyrannus euertetur. Nam capite quintodecimo vectem posuit pro fortitudine, ut ibi explanauimus. Hac ratione adductus Theodotion pro serpente vecte posuit serpentem robustum.

In die illa vinea meri cantabit ei. Vineae hae Ecclesia est, quae appellatur meri, quod vinum bonum proferat: nam synagoga, ut capite quinto dixit Propheta, fecit labruscas, & pro dulcibus vuis protulit insuauis racemos. At vinea hae rigata Christi sanguine cantabit in primo Christi aduentu, ait Propheta, videns se esse propagatam, & in secundo, cum infideles & impij plorauerint. Pro vinea meri vertit Pagninus: Vineam vinum faciens rubrum, pro quo in Hebreo est: vinea ruboris, quod vinum rubrum sit laudabile & optimum.

Reprehenso propinabo ei. Verba sunt Christi quasi dicentis: Ego vineam meam, hoc est Ecclesiam, sanguine meo repente rigabo. Nam vno die mortis meae pro ea sanguinem meum fundam.

Ne forte irascetur contra eam. Subandi ab hostibus. Ideo eam seruo die ac nocte, hoc est, omni tempore, vel tam in prosperitate quam in aduersitate.

Quid dabit messinam & reprem in praelio? Quasi dicat nemo: Sensus est: Ego nullam aduersus Ecclesiam meam habeo indignationem. Non est aliquis qui me possit contra electos meos exasperare, ut eos perdam. Nemo poterit efficere, ut similis spinis & repribus aculeos habentibus, ut Ecclesiam euertam, & gradiar super eam, illamque igne succendam.

Sic potius tenebo fortitudinem meam. Nonne ero adeo fortis, ut nemo me compellat ad vineam meam comburendam? Quasi dicat: Ero quidem fortis in custodienda Ecclesia, & nemo efficiet, ut eam non custodiam, & ipsa faciet mihi pacem, Euangelium meum seruabit, mihi parebit, eritque subiecta & pacifica. Pateris etiam haec verba, faciet pacem mihi, ita intelligere, ut sint Dei patris dicentis: Christus mihi homines reconciliabit. Et ita diuus Hieronymus ea interpretatur.

Qui ingrediantur impetu ad Iacob. Qui Euangelium recepturi sunt, & ingressuri vehementi desiderio in Ecclesiam, implebunt totum orbem fructu fidei & charitatis. Tempore gratiae sparsi fideles per vniuersas mundi regiones fructus mirificos

cos ferent. Nam Israel, hoc est, vnusquisque fidelis & iustus florebit & germinabit. Nonnulli codices habent ad marginem: Qui egrediuntur impetu à Iacob: Hi sunt Apostoli, qui à patriarcha Iacob originem ducunt. Et ita habet versio diui Hieronymi.

Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum? Verba sunt Prophetae dicentis, Deum non percussurum esse Ecclesiam suam, quemadmodum percutiet eos, qui eam percutient: nam eos delebit, eam autem seruabit. Vel sic: non ita, inquit Propheta, Deus percutiet populum Iudaicum, quemadmodum ab ipso percussus est.

Aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est? Hoc est, Non ita occidetur populus iniquus, quemadmodum ipse populus occidit fideles Christi. Nam sancti mortui sunt solum in corpore, impij vero corpore & anima.

In mensura contra mensuram, cum abiecta fuerit iudicabis eam. Hoc est, punies quidem vineam tuam, & electos tuos in quadam mensura. Sed non iuxta eam mensuram, qua punies eos, qui ipsos electos tuos afflixerunt, sed multo moliori brachio.

Meditatus est in Spiritu suo duro per diem æstus. Sensus est: Deus in die æstus, in tempore afflictionis, meditabitur quomodo puniat electos suos: mittet Spiritum suum durum, hoc est, ventum vehementem, qui fructibus noceat. Puniet eos in fructibus terre, non in anima, auferet ab eis opes, non autem fidem & gratiam. Est enim aliquando vtile opes amittere, ne homines nimia vbertate reddantur insolentes & elati. Ut enim auibus pennas alarum resecamus, ne longius auolent, simile quam par est, sic Deus quibusdam diuitias aliquando excidit, ne superbia extollantur. Hoc intelligens Salomon dicebat in Prouerbiis: Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo necessaria, ne forte satiatus illiciar ad negandum. Vnde diuus Paulus dicebat: Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti simus. Ceterum pro meditato est potest verti ex Hebreo, Abstulit, nempe fructus vento aspero. Verbum enim נָחַץ haghah auferre etiam significat, ut Prouerb. 25. Aufer rubiginem de argento.

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob: & iste c omnis fructus, ut auferatur peccatum eius, cum posuerit omnes lapides altaris, sicut lapides cineris allisos, non stabunt, luci & delubra. Ciuitas enim munita desolata erit, speciosa relinquetur, & dimittetur quasi desertum: ibi pascetur viulus, & ibi accubabit, & consumet summitates eius. In siccitate messis illius conteretur, mulieres venientes & docentes eam: non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius, qui fecit eum: & qui formauit eum, non parcat ei. Et erit, in die illa percutiet Dominus ab alueo fluminis usque ad torrentem Aegypti, & vos congregabimini vnus & vnus filij Israel. Et erit, in die illa, clangetur in tuba magna, & venient qui perdit fuerant de terra Assyriorum, & qui eiectione erant de terra Aegypti, & adorabunt Dominum in monte sancto in Ierusalem.

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob. Quia Deus puniet electos suos in fructibus terrae, eos affligens, ideo eis peccata dimittet. Fructus calamitatis erit peccati ablatio. Conuersi ad Dominum diuinum sentient auxilium.

Cum posuerit omnes lapides altaris. Tunc dimittet Deus peccata hominibus, cum frigerint altaria idolorum, & eorum lapides contriuerint, & instar cineris comminuerint. Et tunc non erit lucus, in quo sacrificetur diis, & euerrentur templa illis dedicata, & eorum loco templa vero Deo edificabuntur. Prædicat Gentium conuersionem ad fidem, idolorumque repudiationem.

Civitas enim munita desolata erit. Cum se Gentes ad Ecclesiam conuerterint, tunc Hierosolyma mœnibus munita desolabitur, & à Romano exercitu ob Iudæorum perfidiam & impietatem euerretur. Et ea, quæ modò pulchra est & ampla, ita relinquetur, ut videatur esse desertum quoddam. Ibi pascuntur pecora, quæ summitates eius consument ad loca altiora ascendunt. Pro summitatibus vertunt nonnulli ex Hebræo palmites. Describit Propheta futuram Hierosolymæ solitudinem.

In siccitate messis illius conteretur. Describit agrorum sterilitatem, ob pluviæ defectum.

Mulieres venientes & docentes eam. Tanta erit Iudæorum ignorantia & cæcitas, ut mulieres eos doceant. Pro ignominia ponit homines à mulieribus doceri & gubernari. Velim tamen existimes hoc non esse de omnibus mulieribus intelligendum. Sunt enim multe non solum domi claræ, sed foris etiam admirandæ.

Non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius qui fecit eum. Aduerte Deum non misertum fuisse Iudæorum, quia fuerunt insipientes. De ea loquitur insipientia, quæ oritur ex malitia, qua Iudæi corrupti & deprauati Christum verum Deum occiderunt. Talis ignorantia non excusat. Imò ignorans, ut ait Apostolus, ignorabitur. Et in Proverbiis ait Salomon: Impius morietur, quia non habuit disciplinam, & in multitudine stultitiæ suæ decipietur.

In die illa percutiet Dominus. Tempore gratiæ, quando Hierosolyma fuerit à Romanis eversa, & populus Iudæorum non habuerit intellectum, percutiet Dominus terram ab alueo Euphratis usque ad torrentem Aegypti, hoc est, usque ad Nilum. Sunt qui per torrentem Aegypti intelligant Rinocorulam fluvium partem regionem Iudææ ab uno termino usque ad alterum. Terminatur enim Iudæa ab Aquilone ad Euphratem, & à parte austri ad Rinocorulam. Aspicias hoc in loco fuisse totam Iudæam desolatam, quia non habuit scientiam. Apud Iudæos enim non est vera doctrina, nec solida scripturarum interpretatio. Et eam ob causam ait Apostolus in epistola prima scripta ad Timotheum, eos conuersos esse in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, nec de quibus affirmant. Et ad Titum, Sunt, inquit, multi inobedientes, vaniloqui, & seductores, maxime qui de circumcisione sunt.

Et vos congregabimini unus & unus filij Israel. Manentibus infidelibus Iudæis in sua pertinacia dispersis & segregatis vos & filij Israel secundum Spiritum, qui ex Iudæis Christi fidem receperitis, in unam Ecclesiam congregabimini. Dicens: unus & unus, ostendit paucos ex circumcisione esse ad Christum conuertendos. Hos appellauit Propheta cap. 1. semen, & cap. 10. reliquias.

Et erit in die illa, clanger in tuba magna. Prædicat Euangelij prædicationem, & tuba magna, hoc est, Euangelica, prædicabitur Euangelium per totum orbem terrarum, & Christi fides annuntiabitur. Hæc est tuba illa, de qua ait Esaias: Succem tuam, tu qui Euangelizas Ierusalem. Et alibi: Quasi tuba exalta vocem tuam. Et hæc est sonus de quo dicitur in Psalmo, In omnem terram exiit sonus eorum.

Hæc tuba excitat homines qui perdit fuerant de terra Assyriorum, & qui eieci erant de terra Aegypti, venient, & Christum in Ecclesia adorabunt. Per Assyriam & Aegyptum intellige per synecdochem totum orbem terrarum. Dicit igitur de

de omnibus nationibus conuertendas esse Gentes ad Christum, quas diuus Ioan- nes vocat filios Dei, qui erant dispersi. Nam etsi dispersi erant infideles & idolorum cultores, propter prædestinationem tamen filij Dei appellantur. Quoniam Christus pro eis moriendo, eisq; gratiam largiendo, ex filiis ire fecit eos filios Dei, & ex lupis agnos. Erant quidè dispersi non solum per diuersas regiones, sed per diuersas sectas & voluntates, & varios cultus & errores. Hos congregauit Christus, non in unum locum corporeum, sed in unam Ecclesiam, de qua ait Apostolus: Unum corpus, vnus spiritus, vna fides. De hac congregatione dicitur in Psalmo: Congrega nos de nationibus, ut confiteamur nomini tuo. Et in alio: Dispersiones Israel congregabit. Et Esaias: Profugos Israel congregabit. Et per Ieremiam Dominus, Ego, inquit, congregabo reliquias gregis mei de omnibus terris. De hac congregatione lege totum caput trigesimum septimum Ezechielis, ubi infideles vocat ossa arida in campo, hoc est in mundo iacentia. Quid enim aliud sunt peccatores, quam ossa mortuorum in terra prostrata? Hæc ossa Deus congregauit, reuocauit ad vitam, & Hierosolymam adduxit, eisq; unum regem & pastorem constituit. Hæc Hierosolyma est sancta mater Ecclesia, hic pastor & rex Christus est, qui nos gubernat & pascit, qui eos, qui dispersi erant congregauit, de quibus ipse apud Ioan- nem dicit: Alias oues habeo, illas oportet me adducere. Possunt etiã hæc intelligi de vltima tuba, cuius sono omnes mortui ad vniuersale iudicium vocabuntur, de qua ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios: In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti. Et in prima ad Thessalonicenses, etiam huius tubæ meminit cap. 4. Et diuus Matthæus cap. 24.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XXVII.

In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, &c. Septuaginta habent: In die illa inducet Deus gladium sanctum, &c. In explanatione per gladium hunc durum diuinam potentiam & vltionem exposuimus. Sed quoniam hic gladius, sanctus à Septuaginta appellatur, existimo posse hoc de Euangelicæ prædicatione intelligi, qua Deus demonem antiquum serpentem oppressit, & Gentes ad fidem vocauit. Est enim verbum Dei gladius, iuxta id quod ait dignus Paulus in epistola ad Ephesios: Assumite gladium spiritus, quod est verbum Dei. Et ad Hebræos: Vnus est sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio aciepi. Hic est gladius utraq; parte acutus, quem ait Ioannes in Apocalypsi de Christi ore exire. Hunc gladium appellant Septuaginta sanctum, & communis versio durum, magnum, & fortem, quoniam homines ad sanctitatem duxit, idolorum cultum occidit, diabolum fugauit & vicit, & mundum impleuit & ad veritatem vocauit, eiq; viam ostendit ad gloriam immortalem consequendam.

Super lemathan serpentem vecem. In Hebraico pro vecem est בריח Bariat, à verbo בריח, quod significat claudere, contignare, instar vectis penetrare, & pertransire, & fugere. Hinc effluxit tanta interpretum varietas. Nam Symmachus vertit serpentem claudentem siue concludentem: quod multos suo claudat imperio. Septuaginta fugientem, ostendentes Christi aduersus diabolum victoriam, aufugit enim diabolus, & eiectus est toras, iuxta id quod ait Christus apud Ioannem: Princeps huius mundi eicietur toras. Pagninus vertit: Serpentem transeuntem mare instar vectis ab extremo ad extremum. Quibus verbis ostendit demonis principatum ante aduentum Christi, qui totum mare, hoc est, totum mundum occupabat, qui in mari dicitur habitasse, quia in illis habet domicilium, qui animos habet inquietos, instabiles, & instar maris fluctuantes. Fortasse respexit Pagninus ad vectem, de quo ait scriptura Exodi cap. 36. Fecit alium vectem, qui per medias tabulas ab angulo usq; ad angulum perueniret. Poteris vertere ex Hebræo: serpentem penetratorem & transeuntem, & serpentem vectem, ut transtulit hoc in loco noster inter-

pres. quemadmodum apud Iobum tricesimo octavo: Et posui vestem.
Repete propinabo ei. In Hebraico est לִרְגַּם אֶחָד לִרְגַּם אֶחָד לִרְגַּם אֶחָד lirkaim axkennah.
 Quae verba possunt ita Latine verti: Per momenta irrigabo eam. Verbum רָגַם
 xakan, quod hic ponitur, irrigare significat, ut Iocelis cap. 3. Et irrigabit torrentem
 spinarum. Loquitur Deus de Ecclesia, quam vinea appellat, quam promittit se co-
 tidie, singulisq; momentis rigaturum, ne vnquam arefeat, & sterilis fiat. Solet enim
 Ecclesia in diuinis literis appellari vinea Domini, sponsa, amica, columba, Sion, Je-
 rusalem, mons, templum, domus Iacob, regnum Dei, ciuitas Dei, firmamentum &
 columna veritatis. Vtitur scriptura synonymis, quemadmodum in hoc capite vides
 appellari diabolum leuiathan serpentem, vestem, tortuosum, cetum maris, qui alias
 appellatur demon, leo, draco, tentator, homicida, & aliis huiusmodi nominibus.
 Et qui cieeli erant de terra Aegypti. Pro de terra est in Hebreo בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם be arers.
 quod potest verti, in terram, ut sit sensus: Tempore Messiae venient ad Ecclesiam,
 qui in terram Aegypti, hoc est, in mundi tenebras erant cieeli. Huic interpretatio-
 ni fauet Pagninus ita vertes: Qui expulsi erant in terram Aegypti. Verum Septua-
 ginta verterunt: Et qui perierant in Aegypto. Hi quidem significantur per ouem
 illam errantem, quae perierat, quam Christus quaesuit, & suis humeris reportauit,
 Luc. 15. ut est apud Lucam capite quintodecimo. Hi perierant in Aegypto, hoc est in er-
 rorum ac vitiorum tenebris. Aegyptus enim caliginem significat, qua peccatores
 circumfunduntur. Nam ut corpus occidente sole tenebricosum manet, sic animus
 gratiae splendore destitutus in medio caecarum tenebrarum versatur.

Argumentum capitis XXVIII.

*Minatur diuinus vates decem tribubus Iudeorum ultionem debitam suis sce-
 leribus, quod essent superbi, dediti deliciis & voluptatibus, & sanctorum
 vatum contemptores. Praedicat Evangelij praedicationem, foreque Christum
 credentibus salutem.*

CAPUT XXVIII.

Mae corona superbiae, ebrius Ephraim, & flori deci-
 denti gloriae exultationis eius, qui erant in vertice
 vallis pinguis, errantes a vino. Ecce validus
 & fortis Dominus sicut impetus grandinis turbo
 surgens, sicut impetus aquarum multarum inun-
 dantium, & emissarum super terram spatiosam. Pedibus conculca-
 bitur corona superbiae ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriae
 exultationis eius, qui est super verticem vallis pinguium, quasi tent-
 poraneum ante maturitatem autumnus. Quod cum aspexerit videns
 statim ut manu tenuerit, deuorabit illud. In die illa erit Dominus
 exercituum corona gloriae, et sertum exultationis residuo populi sui. &
 spiritus iudicii sedenti super iudicium, & fortitudo reuertentibus de
 bello ad portam. Verum hi quoque pra vino nescierunt, & pra ebrietate
 errauerunt: absorpti sunt a vino, errauerunt in ebrietate, nescierunt.
 C videntem, ignorauerunt iudicium. Omnes enim mensae repletae sunt vo-
 mitu sordiumque, ita ut non esset locus ultra. Quae docebit scientiam,
 & quem

Es quem intelligere faciet auditum? Ablactos a lacte, auulsos ab
 uberibus, quia mandare manda, mandare manda, expecta reex-
 pecta, expecta reexpecta, modicum ibi modicum ibi. In loquela enim
 labij & lingua altera loquebatur ad populum istum, cui dixit: Haec
 est requies mea, respicite lassum. & hoc est refrigerium meum: & no-
 luerunt audire. Et erit eis verbum Domini, mandare manda, man-
 da remanda, expecta reexpecta expecta reexpecta, modicum ibi, mo-
 dicum ibi, ut vadant. & cadant retrorsum, & conterantur, &
 illaqueentur, & capiantur.

EXPLANATIO.

Vae corona superbiae, ebrius Ephraim. Decem tribus regnabant in Samaria, quae
 propter Hieroboam, qui fuit de tribu Ephraim, Ephraim appellabantur. Haec in
 tantam amentiam inciderunt, ut Dei vates contemnerent, & verum Deum dere-
 linquerent, ac pro eo vitulos aureos, quos fecerat Hieroboam in Dan & Bethel,
 adorarent. Quapropter captae fuerunt, patriam suam penitus euerterunt, fue-
 runtque in aeternas tenebras relegatae. Harum decem tribuum amentiam & sce-
 lera deplorat hoc loco Esaias, minitans illis perniciem & interitum. Erant hi ho-
 mines superbi & elati, & ob eam causam eos vocat Propheta coronam superbiae,
 hoc est, regnum superbum, quoniam se a Iuda separarunt, & inique per se regnum
 constituerunt, ad quod scelus fuerunt superbia incitati. Et postea cum se subli-
 miores duabus tribubus, quae Iuda appellabantur, & numero & robore conspice-
 rent, se magis extulerunt, & ad id amentiae & sceleris adducti sunt, ut nullum esset
 fatuus immane, quod non admitterent: nullum sanctum ius, quod non violaret.
 Nec solum eos vocat Propheta superbos, sed etiam ebrios, hoc est, alienos a iudi-
 cio. Ex superbia enim nascitur amentia, quae animum inebriat, & perturbat, & a
 sua sede ac statu deiecit. Vel certe eos ebrios vocat, quod essent vino ac erapula
 dediti, & deliciis affluerent. Quasi dicat: Vae regno Israelitico inflato superbia &
 tradito voluptatibus.

Et flori decidenti gloriae exultationis eius. Sensus est: Vae flori, qui decedit a gloria
 exultationis Israelitarum habitantium Samariae, quae ciuitas est in vertice vallis
 pinguis. Est enim Samaria quaedam ciuitas, a qua tota illa regio Samaria appel-
 latur, & erat in monte sir, ad cuius pedem erat vallis quaedam feracissima. Vel per
 verticem vallis pinguis intelligit Propheta locum, ubi Israelitae idola cole-
 bant. Appellat Israelitae florem, sed decidentem, quoniam gloriam suam Israelitae
 obscurauerant, & a dignitate in qua tempore Dauidis & Salomonis, quando in
 templo Deum colebant, erant constituti, deciderant. Pro eo quod nos habemus,
 qui erant in vertice vallis pinguis, interpretari possis: In quorum vertice erat
 vallis pinguis, significans eorum capita esse vnguentorum copia madida, in-
 telligens per verticem caput, per vallem vero pinguis vnguentorum copia madida, in-
 dantiata. Ita quidam Iudeorum Rabbini hunc locum exponit.

Ecce validus & fortis Dominus, sicut impetus grandinis, &c. Quoniam decem tribus
 Deum dereliquerunt, seque ventri & vino dederunt, penas suorum scelorum
 dabunt. Nam Deus validus & fortis eos euerteret, ut turbo grandinis omnia quae inuenit, secum rapere.
 Textus diui Hieronymi habet: Ecce validus & fortis Dominus. Per quem intelli-
 gitur rex Assyriorum, quo Deus tanquam ministro utebatur ad Israelitae euerendum.
 Pro quo Septuaginta dixerunt: Ecce fortis & durus furor Domini.
Pedibus conculcabitur corona superbiae ebriorum Ephraim. Hoc est, decem tribus
 erunt

erunt ab Assyriis captae, euerse, & conculcata. Vide Dei iudicium. Qui se superbia efferunt in sublime, pedibus inimicorum conculcantur. Corona solet ferri super caput, at hic pedibus hostium conculcanda praedicatur. Non poterat diuinus vates apertius & elegantius perniciem superbiorum explicare. Tu qui regnas, caue ne superbia infleas, solet enim Deus deponere potentes de sede, & humiles efferre, ad veramque amplitudinem perducere.

Quasi temporaneum ante maturitatem.) Comparat gloriam decem tribuum fructui praecoci, qui parum durat, & colligitur antequam maturescat. Ac si diceret: Vt illi qui auidi sunt fructuum praecocium, eos colligunt, & sub ipsa arbore statim comedunt, sic Assyrii cum magno desiderio decem tribus deglutient & deuorabunt. Id quod hoc in loco interpretis vertit temporaneum, vertit apud Ieremiam cap. 24. *Iere. 24.* Mich. 7. *Mich. 7.* ficus primi temporis, & Mich. 7. cap. 7. praecoquas ficus, & Osee 9. prima poma. *Osee 9.* Septuaginta habent hic praematura ficus.

In die illa erit Dominus exercituum corona gloriae, &c.) Euerse Samaria, conculcata Assyriorum pedibus corona superbiae decem tribuum, erit Deus gloria decoris reliquis populi sui, hoc est, tribum Iuda & Benjamin proteget, & gloria decorabit, tribuens eis admirabilem de Sennacheribo victoriam.

Sedenti super iudicium.) Periphrasis est regis, qui super iudicium dicitur sedere, quia eius est omnia regere & iudicare. Est igitur sensus: Dabit Deus regi Ezechiae gratiam, ut aequissime iudicet, & fortitudinem iis, qui hostes suos ad fugam compulerint, eosque usque ad portas urbium suarum fuerint persecuti. Aspicias hic aequum & iustum iudicem spiritu Dei ad iudicandum duci & gubernari. Ex quo poteris aduertere quanta caritate laborent, in quibus erroribus versentur, quot scelera admittant illi, qui non spiritu Dei, sed spiritu vindictae, furoris, odij, inuidiae, iudicauerint. Aspicias praeterea Deum esse illum, qui fidelibus suis aduersus hostes robur ac fortitudinem praestat, ex quo colligitur necessarium esse iudici, ut petat a Deo spiritum iudicij: & militi, ut ab ipso Deo fortitudinem postulet. Id quod hic dicitur: Et fortitudo reuertentibus de bello ad portam, potest ita explanari: Dabit Deus fortitudinem iis, qui reuere facient inimicos de bello ad portas urbium ipsorum hostium. Vel qui vastatis hostibus de praelio reuersi fuerint ad ciuitatem, ubi se claustrum ab hostibus defendendo. Tres partes habet ciuitas, regem, milites, & plebem, quas omnes Propheta complectitur: regi praedicat dandum a Deo spiritum iudicij, militibus dandam fortitudinem & victoriam, plebi pacem & securitatem.

Verum hi quoque prae vino nescierunt.) Dux etiam tribus Iuda & Benjamin fuerunt dedita vino, & iudicium amiserunt, quemadmodum aliae decem.

Nescierunt videntem.) Hoc est, Deum, qui omnia videt, non intellexerunt, quia habebant iudicium corruptum ob impia scelera. Poteris per videntem Prophetam diximus capite primo. Erant in Iudaea diuini vates viri sancti, omnibus virtutum ornamentis exculsi, qui a Iudeorum sceleribus abhorrebant, & veluti Sol & Luna contrarium mundo iter intendebant, nefariosque homines ad virtutem cohortabantur. Sed ut gemma, quam appellant chalaziam, quamuis iniiciatur in ignem, accendebatur, sed frigidi ad virtutem, in suis flagitiis perseverabant, non credentes prophetis, nec eos intelligentes, nec eorum doctrinam approbantes.

Omnes enim mense repleti sunt vomitu.) Notat Iudeorum nimiam ebrietatem, vel significat eorum idololatriam, qui in locis nemorosis, & in montium verticibus idolis sacrificabant, ibique splendide comedeabant.

Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum?) Cum Iudaei in erroribus versentur, & verum Deum dereliquerint, quis erit, quem propheta doceat scientiam Dei & prophetiam? Appellat prophetiam auditum, quia cum prophetarum sug-

gerente spiritu a Deo audiunt, quam alio in loco visionem appellat, quoniam diuini vates ventura spiritu intuentur. Vult hoc in loco propheta significare paucos esse qui legem Dei vellent audire & intelligere, id quod alibi iis verbis significabit: Quis credidit auditui nostris? &c.

Ablactatos a lacte, auulsos ab uberibus.) Eos propheta & verus doctor instruet in lege Dei & prophetia, qui sunt ablactati a lacte, & auulsi ab uberibus, hoc est, qui sunt pueri, adhuc non assueti vitis, quos oportebit paulatim & rudi modo docere. Poteris per ablactatos a lacte, & auulsos ab uberibus eos intelligere, qui iam non indigent lacte, sed solido cibo. Ait enim diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios: Lac vobis potum dedi non escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis, adhuc enim carnales estis. Hoc est, simplicem & facilem doctrinam vobis tribui, non altam & arcanam. Et in epistola ad Hebraeos ita ait: Facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Et paulo post: Perfectionem autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali. Ex quibus locis aperte colligitur, non esse quoslibet passim ad arcana mysteria sacrarum literarum admittendos. Vnde facile conuincuntur ij, qui temere asserunt omnes diuinam scripturam libros debere in vulgarem linguam transferri, ut ab omnibus legantur. Merito igitur decreuit amplissimus senatus theologiae Parisiensis ne sacra scriptura in vernaculam linguam verteretur. Quod etiam in nostra Lusitania seruatur.

Quia manda remanda.) Dixit Iudaeos in erroribus versari, & diuinos vates dereliquisse: modo describit, quemadmodum Iudaei prophetas sanctos irribebant. Cum Propheta aliquis eos ad virtutem hortabatur, illisque diuinam visionem annuntiabat, respondebant ipsi: Manda remanda, expecta reexpecta. Haec verba dicebant Iudaei imitantes verba Prophetarum, sed cum subannatione & contemptu. Solebant enim Prophetae dicere: Deus praecipit hoc: & quamuis hoc quod dico, non statim veniat, expecta tamen, quia veniet, & non tardabit. Et statim infert Esaias: In loquela enim labij, & lingua altera loquetur ad populum istum, &c. ac si diceret: Haecenus locutus est Deus per Prophetas suos ad populum Iudeorum verba dulcia, quemadmodum illa quae dixit per quendam vatem: Haec est requies mea: reficite lassum, & hoc est refrigerium meum. Quibus verbis Deus non increpabat Iudaeos, sed dicebat illis, ut opera misericordiae exercerent, quoniam in hoc illi placerent. At modo quoniam Iudaei haec verba noluerunt audire, loquetur Deus illis in lingua altera, hoc est, verba dura & comminatoria. Et haec verba, quae Iudaei irridentes Prophetas proferebant, nempe manda remanda, expecta reexpecta, &c. ducent ipsos Iudaeos in perniciem. Erit eis haec subannatio occasio cadendi retrorsum. Conterentur enim & capientur ab exercitu Babylonio, & postea a Romano, & semper a diabolo. Est hoc loco aduertendum, Infideles Iudaeos cecidisse retrorsum. Non enim dicit: Ut vadant, & cadant in faciem: sed dicit, Ut vadant, & cadam retrorsum. Qui cadit in faciem, videt locum, in quem cadit, & potest se facile erigere, & manibus adiuuare, sed qui cadit retrorsum, nec videt locum ruinam, nec potest se ita facile subleuare. In Actis Apostolorum scribit diuus Lucas Saulum cecidisse, sed non dicit retrorsum. Et Ezechiel inquit: Vidi, & cecidi in faciem meam. At de Christi persecutoribus inquit diuus Ioannes: Abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram. Vides igitur electos in faciem cadere, reprobos autem retrorsum. Ceterum haec verba quae hic habentur, nempe, In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populum istum, citat Paulus apostolus in epistola prima ad Corinthios, sic dicens: In lege enim scriptum est: Quoniam in aliis linguis, & in labijs alijs loquar populo huic, & nec sic exaudiet me, dicit Dominus. Et statim infert: Itaque linguae in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus, Prophetiae autem non infidelibus, sed fidelibus. Haec diuus Paulus. Lege totum illud caput, & videbis hunc locum Esaiam explanari ab Apostolo de diuersis linguis, quibus

Infra 55.

1. Cor. 3.

Hebr. 5.

Act. 9.

Exec. 2.

Ioan. 18.

1. Cor. 14.

Apostolo

Apostoli loquebantur. Vult enim ostendere prophetiam esse præstatiorem dono linguarum. Et ideo hunc locum citat, ostendens linguas esse signum datum infidelibus, prophetiam verò fidelibus, & infideles noluisse credere Apostolis, qui variis linguis loquebantur. Et si attentius aspexeris, videbis Septuaginta interpretes hunc Esaiæ locum de Apostolis interpretari. Illud est etiam aduertendum dixisse diuum Paulum: Et nec sic exaudient me, pro eo quod Esaias ait, & noluerunt audire. Vbi aspicias id quod in Prophetis dicitur de præterito, esse aliquando de futuro explanandum: quod aliis in locis annotauimus. Est igitur huius loci sensus, ac si dicat Deus: Hactenus o Iudæi dedi vobis doctores, prophetas, & sapientes, qui vestra lingua vos erudirent, & ad veritatem reuocarent, quos vos audire nolulistis. Veniet tempus quādo vobis dabo magistros, nimirum Apostolos meos qui variis linguis loquantur, sed nec eos exaudietis. Locutos fuisse Apostolos variis linguis asserit diuus Lucas Actorum secundo.

D Propter hoc audite verbum Domini viri illisores, qui dominamini super populum meum, qui est in Ierusalem. Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum. Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos, quia posuimus mendacium spem nostram, & mendacio protecti sumus. Idcirco hoc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, preciosum in fundamento fundatum. Qui crediderit non festinet. Et ponam in pondere iudicium, & iustitiam in mensura. Et subuertet grando spem mendacij, & protectionem aquæ inundabunt, & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. Flagellum inundans cum transierit eritis ei in conculcationem.

E Quandocumque pertransierit, tollet vos, quoniam manè diluculo pertransibit in die & in nocte, & tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui.

Propter hoc audite verbum Domini viri illisores.) Ostendit hic locus Iudæos irrisorie proferre verba Prophetarum, quod paulò antè dicebamus.

Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum.) Hæc dicebant Iudæi Prophetis: Non timemus mortem nec infernum, quoniam fecimus cum illis pactum, ne nos vnquam absorberent. Victuri sumus ac si non esset mors nec infernum, ideo minis vestris non terremur. Vide sceleratorum hominum stultitiam, rerumque nouissimarum incredibilem obliuionem.

Posuimus mendacium spem nostram.) Vide qua in re iniqui homines spem suam collocent, in mendacio, quod quidam vir doctus aranæ telam vocauit. Fortasse per mendacium intelligitur idolum. Vt sit sensus: Non timemus mortem, nec infernum, quoniam idolum nostrum, quod vos Prophetæ mendacium vocatis, nos liberabit.

Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, &c.) O admirabilem Dei nostri misericordiam, & immensam pietatem. Ostendebat modò Iudæorum tetra scelera, & incredibilem amentiam & obliuionem, & concludit dicens: Idcirco ego mittam filium meum, qui hominibus viam veritatis ostendat, & ad veram dignitatis amplitudinem adducat, & sic Ecclesia

sia probatum, & preciosum fundamentum. Videbatur debere ita concludere: Quoniam o Iudæi vos scelerum ministros præbuitis, & Dei hominumque iura violastis, quoniam ita viuistis, ac si nec esset mors nec locus æternorum cruciatuum, ego vos funditus euertam, & mittam lupos, qui vos dilanient & absumant. Et vide quid dicat: Quoniam mei estis immemores, & scelere ac flagitio pascimini, ego mittam mundi saluatorem, vestrum Messiam, vnicum filium meum, non quid peccata vestra mereantur considerans, sed quid mea exigat misericordia. Vide conclusionem pietatis plenissimam. Habes multa loca in diuinis literis huic similia, vt Osee secundo: Ibat post amatores suos, & ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Animaduerte quemadmodum Deus Hierosolymæ sceleribus iratus, non iuxta scelerum mensuram, sed secundum multitudinem suæ misericordiæ loquatur. Sic hoc in loco. Vocatur hic Christus fundamentum Sionis, hoc est, Ecclesiæ, de quo ait Diuus Paulus: Fundamentum aliud nemo potest ponere præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus. Si lapis hic esset terrenus, & mons hic Sionis etiam terrenus, qui fieri poterat, vt in eius fundamento lapis poneretur? & quorsum hoc tam sine vlla utilitate? Significat igitur Sion Ecclesiam Catholicam, cuius caput & fundamentum Christus est, & lapis angularis, probatus & preciosus, de quo dixerat alius Propheta: Lapidem, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Et volens ostendere esse hanc vaticinationem de Christo intelligendam subdit: O Domine saluum me fac: O Domine bene prosperare, benedictus qui venit in nomine Domini. Et Christus de se ipso eam apud Matthæum interpretatur. Sed aduerte: Esaias dicit hunc lapidem esse à Deo probatum, David autem ait esse reprobatum ab ædificantibus. Ad id amentia & prauitatis venerunt homines, vt reproberent id, quod Deus approbat. Esse autem Iesum Christum lapidem ostendimus fusè capite octauo. Solent qui magnificum aliquod ædificium construunt, in lapide quodam angularem arma sua & stemmata pingere, aut quocumque alio modo collocare. Fecit Deus templum quoddam vsque adeò magnificum & excellens, vt ne noster quidem intellectus possit eius dignitatem & amplitudinem complecti. Est autem hoc templum Ecclesia Catholica, ædificium nobilissimum, ad quod celestis pater misit lapidem admirabilem, hoc est, filium suum, qui non solum esset huius ædificij fundamentum, sed etiam lapis angularis, in pulcherrimo loco constitutus. & est hic lapis scutum quoddam, de quo dicitur in libro secundo Regum: Deus Dominus fortis meus, sperabo in eum, scutum meum, & cornu salutis meæ. Arma & stemmata huius lapidis, huius celestis scuti, sunt quinque stellæ aureæ in campo sanguineo, hoc est, quinque illa sacratissima Christi vulnera, arma gloriosa & diuina, trophæa & insignia nostrarum victoriarum. Tu verò considera verborum Prophetæ amplitudinem. Poterat dicere: Mittam vobis Messiam, sed voluit tam insigne beneficium verbis insignibus & metaphoricis explicare. Est autem translatio sumpta ab ædificantibus, quæ verborum amplitudine innuit rei magnificentiam & maiestatem. Appellatur Christus lapis angularis, quia vtrunque populum & Iudæorum & Gentium in vna Ecclesia copulauit, & in fundamento fundatus: hoc est solidissimum fundamentum.

Qui crediderit non festinet.) Hoc est, Qui crediderit, inquit Esaias, non existimet Christum non esse venturum, si statim non venerit. Non festinet. Christus enim veniet. Nam, iuxta Habacuc, nemo desperet, quia veniens veniet, & promissa sua complebit. Nondum enim venit temporis plenitudo, quod Pater celestis filij sui incarnationi præfiniuit. Hoc ideo dicit Esaias, quia videbat difficile esse fragiles homines de promissionibus Dei aliquando non dubitare. Cum sapen-

merò videamus eum permittere, priusquam promissa persoluatur, res multò aliter euenire, quàm existimabamus. Id quod ex locis è media scriptura depromptis perspicuum faciam. Dauidem in adulescentia regem designauit Deus, eumque à Samuele voluit vngi. Sed postea tot tantisque calamitatibus eum opprimi permisit, tam variis casibus & acerbis ærumnis eum exercuit, priusquam ad altum dignitatis gradum adduceret, eique regni possessionem traderet, ut vix credibilia viderentur ea, quæ Dauidi facturum se esse prædixerat. Ioseph dixit Hebræis in Ægypto: Post mortem meam Deus visitabit vos, & ascendere vos faciet de terra ista, ad terram, quam iurauit Abraham, Isaac, & Iacob. At postquam ille è vita migravit, vexati sunt Hebræi multis annis, donec Deus eos liberaret, & in promissam terram perduceret. Ex quo fit, ut imbecilli homines cadant animo, & Dei promissionibus interdum diffidant. Quare debet hoc salutare præceptum in animo inharere. Qui enim nequit tolerare moram, is nec fortitudinem habet, neque constantiam. Quocirca non solum id quod vult non consequitur, sed etiam grauissimas diffidentiae pœnas luit. At qui toleranter ac patienter fert moram, & ab incepta spe non desistit, is obtinet promissa, & adipiscitur æternam beatitudinem, quod Deo adhæserit, & animo fidente, firmo, & erecto perseverarit. Hanc sententiam inuenies apud diuum Paulum in epistola, quam ad Hebræos scripsit, ubi ita ait: Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes reportetis promissionem. Adhuc enim modicum aliquantulumque qui venturus est, veniet, & non tardabit, iustus autem meus ex fide viuit. Quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ.

Et ponam in pondere iudicium & iustitiam in mensura. Verba sunt Patris coelestis hunc sensum habentia: Tempore gratiæ quando Christus venerit in mundum, ego docebo rectissimam iustitiam, & æquissimum iudicium. Aduerte iudicium debere esse æquo pondere, & iustitiam æqua mensura. Debet enim iudex æquo pondere, & mensura omnes iudicare, magnos & paruos, diuites & pauperes, amicos & inimicos. Non dicit: Ponam iudicium in ponderibus, sed in pondere, nempe vno, & in mensura vna. Nam, ut ait Salomon in Proverbiis: Pondus & pondus, mensura & mensura, vtrunque abominabile est apud Deum. Hoc est diuersis ponderibus & mensuris ponderare & metiri, quod est iniquè & inæquabiliter iustitiam exercere aliis vno pondere, aliis verò altero. Ut enim mercator, qui duas habet mensuras ambas falsas, alteram excedentem debitam quantitatem, alteram verò ad eam non attingentem, alteram, qua vendit, alteram autem, qua emit, nunquam rectè metitur: sic iniquus & corruptus iudex duas virgas habet, alteram qua amicos & potentes iudicat, alteram qua inimicos & pauperes. Quo fit, ut rempublicam euertat.

Et subuertet grando spem mendacij, & protectionem aqua mundabunt. Hoc est, Impetitus exercitus Romani repente venientis ut grando spem fallacem Iudæorum infringet, & veluti aqua inundans omnem protectionem rapier. Per mendacium potest intelligi idolum. Vel appellat spem mendacij, hoc est, spem mendacem. Talis est enim mundi spes, mendax & fallax. Promittit sed decipit. Ut enim simila viridis colore delectat, sed tactu vicerat, sic mundus mulcet spe, sed vulnerat operibus.

Sola vexatio intellectum dabit auditui. Id est, cum fueritis afflicti, intelligetis Prophetas meos vera prædixisse. Vel sic: Afflictio vestra dabit intellectum eis, qui eam audierint. Quasi dicat: fama vestrarum calamitatum aliis metum incutit. Aspicis afflictionis utilitatem. Non enim solum prodest afflictis, sed etiam aliis, qui aliorum afflictione perterriti, se à vitiiis abstrahunt. Ut enim ignis radius confectus ex terra exhalationibus in aëre inter vapores eleuatis in vnam partem cadit, & ibi solum ferit & vrit, sed omnes illius regionis incolas perterret,

ret, sic vnus hominis calamitas eum solum affligit, sed multis aliis terrorem incutit, eosque exuscitat, ut à vitiiis auocentur.

Coangustatum est enim stratum, ita ut alter decidat, & pallium breue vtrunque operire non potest. Sicut enim in monte diuisionum stabit Dominus, sic in valle, quæ est in Gabaon, irascetur. Ut faciat opus suum alienum opus eius, ut operetur opus suum, pergrinum est opus eius ab eo. Et nunc nolite illudere, ne forte constringantur vincula vestra. Consummationem enim & abbreviationem audiui à Domino Deo exercituum super vniuersam terram. Auribus percipite, & audite vocem meam, attendite, & audite eloquium meum. Nunquid tota die arabit arans ut seriat, proscindet & sarriet humum suam? Nonne cum adequauerit faciem eius, seret gith, & cyminum sparget & ponet triticum per ordinem, & hordeum, & milium, & viciam in sinibus suis? Et erudiet illum in iudicio, Deus suus docebit illum. Non enim in G seris triturabitur gith, neque rota plaustris super cyminum circumibit, sed in virga excutietur gith, & cyminum in baculo, panis autem comminuetur. Verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plaustris, neque ungulis suis comminuet eum. Et hoc à Domino Deo exercituum exiuit, ut mirabile faceret consilium, & magnificaret iustitiam.

Coangustatum est enim stratum.) Ad tantam inopiam & afflictionem venietis, ut nullus sit, qui in suo lecto alterum possit recipere. Tam brevis erit locus, ut duo se in eo voluere non valeant: tamque angustum erit pallium, ut non possit duos cooperire. Fortasse vititur Propheta metaphora viri pudici, qui uxori adulteræ ait: Vnus lectus me & adulterum tecum capere non potest, & breue pallium virum & adulterum tegere non valet. Vir est Deus, adulter diabolus, uxor impudica Hierosolyma, quæ apud Ezechielem fornicans & meretrix appellatur, & apud alios etiam Prophetas. Quasi dicat Deus: Tu ô Hierosolyma si vis mihi adhærere, contemne diabolum. Si idola colueris, me habere non poteris. Id quidem est quod dicebat Christus apud Matthæum: Nemo potest duobus dominis seruire. Et paulò post: Non potestis seruire Deo & mammonæ. Arca fœderis in templo Dagonis esse non potuit, quin idolum caderet & confringeretur. Aut colenda erat arca, aut idoli imago. Aut colendus est Deus in anima nostra, aut diabolus. Cum Moyses peteret à Pharaone, ut Hebræorum populum dimitteret, ut Deo in deserto sacrificaret, respondit Pharaon, ut Deo in Ægypto immolarent: cui respondit Moyses, Non posse ita fieri: non enim Deus erat simul cum diabolo colendus. Id est quod diuus Paulus ad Corinthios scribit: Non potestis calicem Domini bibere & calicem demoniorum: non potestis mensam Domini esse participes & mensam demoniorum. Et alibi: Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate? Quæ societas luci ad tenebras? Quæ conuentio Christi ad Belial? Quæ pars fidei cum infidelis? Qui consensus templo Dei cum idolis.

Sicut enim in mente diuisionum.) Sensus est: stabit Dominus contra Iudæos, quemadmodum

admodum stetit in monte diuisionum aduersus Allophylos regnante Dauide. Et quemadmodum in valle Gobaon sub principe Iosue multi ex hostibus perierunt, sic aduersus Iudæos infideles Christum lapidem probatum reprobantes irascetur Iosue 10. Deus. Habes historiam hanc de monte diuisionum libri secundi Regum capite quinto, & de monte Gabaon Iosue decimo.

Ut faciat opus suum, alienum opus eius, &c. Puniet Deus homines sceleratos, non ut eos ex animo velit perdere, sed ut conuertantur, aut alij Deum timeant. Punire igitur ut saluos faciat. Punire non est proprium Dei opus, sed misereri & parcere, quemadmodum canit Ecclesia: Deus cui proprium est misereri semper & parcere. Ideo Deus non punit ex animo, sed quia ita exigunt scelera nostra. Ait enim Thren. 3. Jeremias in Lamentis loquens de Deo: Quia si abiecit, & miserebitur secundum multitudinem misericordiarum suarum. Non enim humiliavit ex corde suo, & abiecit filios hominum. Appellat hoc in loco Esaias opus Dei misereri, opus autem alienum ab eo irasci & punire. Ex quo colliges eos Deum imitari, qui sunt ad misericordiam propensi. Ideo dicebat Christus Deus noster: Estote misericordes sicut & pater vester misericors est. Venit Filius Dei ad restituendum in nobis imaginem & similitudinem Dei, quam ob nostra impia facinora habebamus deformatam, ideò ad eius misericordiam imitandum nos excitat. Ac si diceret, cum respicite, eius misericordiam imitami, qui vester pater est, ad cuius imaginem creati estis. De misericordia Dei poteris ea videre, quæ fusc supra annotauimus capite primo illa verba explanantes: Heu consolabor, &c.

Et nunc nolite illudere. Ne vates meos irrideatis, si vultis, ne vos seuerius puniam. Quanto vincula magis constringuntur, tantò arctius premunt. Potest hoc intelligi de vinculis peccati de quibus disseruimus cap. quinto.

Consummationem enim & abbreviationem. Ego Propheta prædico vobis ea, quæ à Deo audiri, ut imminet iram poenitentia præueniatis. Hucusque distulit Deus supplicia, sed ille consummabit & explebit ea, quæ vobis per Prophetas suos minatur, & abbreviabit tempus ultionis suæ. Per vniuersam terram intellige Iudæam, de qua loquebatur.

Nunquid tota die arabit arans. Hoc simili ostenditur admirabilis Dei operatio, qui excoluit populum Hebræorum tanquam agrum, ad suscipiendum diuinum semen. Aspice Dei pietatem, nunc aratoris vice fungitur, nunc frangentis glebas, & faciem terræ adæquantis, modò satoris, modò verò triturantis. Atque hæc omnia ut fideles fructum ferant. Arauit Israelitas miraculis per Moysen, seminavit præceptis, triturauit afflictionibus. Sed non semper arandum est. Est enim tempus fructus colligendi.

Non enim in ferris triturabitur gith. Sensus est: Non omnes æqualiter affliguntur, sed alij durius, alij mitius. Non eodem modo trituratur triticum & gith. Nam gith dicitur, quia solebant Iudæi triticum in area tritare bobus rotisque plaustrorum. Igitur semen fortius & excellentius durius trituratur. Sic Deus agricola ille coelestis, quos fragiliores esse conspicit. Sed quemadmodum non semper triticum trituratur, sic nec semper iustus affligitur. Gith est seminis genus, appellaturque nigella Romana. Pagninus vertit nigellam. Plinius appellat melanthium, quod plagis serpentium mederi ait. At largius epotum enecare aiunt, ut Dioscorides inquit. Vicia genus est leguminis à vinciendo dictum, ut Varroni placet, quod habeat capreolos instar vitis, quibus ea, quibus adhæret, vincit.

Anno

Annotationes ex Hebræo in
CAPVT XXVIII.

Væ coronæ superbie. Septuaginta habent: Væ coronæ iniuriæ. Sunt enim superbi propensi ad iniuriam faciendam. Quos litera Hebraica superbos vocat, Septuaginta in alios iniuriosos appellant.

Errantes à vino. Septuaginta verterunt: Qui ebrij estis absque vino. Vbi vides omnes qui Deum derelinquunt, amentes esse. Ut enim vinum iudicium corrumpit, sic malitia intellum deprauat, & animi præstantiam turpi dedecore maculat & deformat.

Quia manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta. In Hebraico est in hunc modum *לְקַח לְקַח לְקַח לְקַח לְקַח לְקַח לְקַח לְקַח לְקַח לְקַח* Primum verbum est *לְקַח*, quod significat præcipere, mandare, imperare, ut Deuterono. Deut. 33. mij capite 33. Legem præcepit nobis Moyses. & aliis in locis. Alterum verbum est *לְקַח*, quod significat expectare, ut in Psalmo: Expectans expectaui Dominum. Et Esaiæ capite quinto: Expectaui ut faceret vias. Vnde constat nostrum interpretem rectè hæc verba interpretatum fuisse, cuius interpretationem in explanatione explicuimus. Pagninus verò ita hunc locum transtulit ex Hebræo: Nam ut mos est pueris, datur eis præceptum post præceptum, præceptum post præceptum, linea post lineam, linea post lineam. Huius interpretationis hic est sensus: Iudæi sunt instruendi more puerorum, quibus non statim omnia dicuntur, sed datur illis vnum præceptum, & postea alterum: nunc vna regula, deinde altera. & ita paulatim instruuntur, quoniam sunt iudicio imbecillo & imperfecto. Hunc sensum secutus quidam ita transtulit: Quia præceptum post præceptum, mandatum post mandatum, regula post regulam, instructio post instructionem. Dicitio *לְקַח*, pro qua Pagninus interpretatus est lineam, & alius regulam, & instructionem, significat etiam directorium, amussim, & perpendiculum, & ædificium, & id quod Lusitani appellant oliuel. Vnde quando Hebræi volunt significare aliquid paulatim fieri, vtuntur hoc vocabulo. Ut enim cæsimile mentarius qui parietem construit, extensa linea vna facit vnum ordinem, & super illum eam extendit, & facit ordinem alterum, donec paulatim perficiat parietem, sic qui sensum rem aliquam efficit, illam dicitur linea & linea efficere, sumpta metaphora ab ædificantibus. Hæc dicitio *לְקַח* est in Psalmo decimo octa. Psal. 18. vo. pro qua nos habemus sonum. In omnem terram exiit sonus eorum. Quod diuus Paulus de Apostolorum prædicatione interpretatur. Pro quo potest ex Rom. 10. Hebræo verti: In omnem terram exiit norma eorum, vel amussis, vel perpendiculum, vel directorium, vel linea, vel ædificium eorum. Omnia enim hæc veræ concioni conueniunt. Ea enim debet esse norma & regula vitæ nostræ, & secundum eam debemus actiones nostras dirigere. Debet ædificare, & ædificium animæ nostræ ad rectam amussim rationis construere. Fuit etiam Apostolorum prædicatio linea illa æquinoctialis cingens totum vniuersum.

Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, &c. Pro probato est in Hebraico *בִּיחָן* bochan. Hebraismus proprie habet, lapidem probationis. Esse hunc lapidem Messiam indicat paraphrastes Chaldaicus ita hunc locum vertens: Ego pono pro fundamento in Sion regem regem Messiam, regem potentem & angularem.

Qui crediderit non festinet. Pro non festinet est in Hebræo, *לֹא יִהְיֶה לֹא יִהְיֶה* lo-jachix, pro quo Septuaginta interpretes verterunt, Non confundetur. Hunc locum citat Apostolus in epistola ad Romanos iuxta Septuaginta translationem, volens ostendere veros Christianos non esse confundendos.

Y 3

Argu

Argumentum capitis XXIX.

Deplorat Propheta Iudeorum euersionem per Babylonios, & postea per Romanos, eorumque animorum cecitatem & perfidiam. At de eorum gentiumque conuersione vaticinatur.

CAPUT XXIX.

M Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid. Additus est annus ad annum, solennitates euolutae sunt. Et circumuallabo Ariel, & erit tristis & mœrens, & erit mihi quasi Ariel. Et circumdabo quasi sphaeram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obsidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquium tuum. Et erit quasi Pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum misitabit. Et erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantium te, & sicut fauilla pertransiens multitudo eorum, qui contra te praeualuerunt. Eruntque repente confestim à Domino exercituum, visitabitur in tonitruo & commotione terrae & voce magna turbinis & tempestatis, & flamma ignis deuorantis. Et erit sicut somnium visionis nocturnae multitudo omnium gentium, quae dimicauerunt contra Ariel, & omnes qui militauerunt, & obsederunt, & praeualuerunt aduersus eam. Et sicut somniat esuriens & comedit: cum autem fuerit expergesfactus, vacua est anima eius. Et sicut somniat sitiens & bibit: & postquam fuerit expergesfactus, lassus adhuc sitit, & anima eius vacua est: sic erit multitudo omnium gentium, quae dimicauerunt contra montem Sion.

EXPLANATIO.

Ve Ariel. Ariel idem est quod leo Dei, per quē intelligitur Hierosolyma, ciuitas quondā florentissima & fortissima, quae ob fortitudinem & veri Dei regionem leo Dei appellabatur. Expugnauit eam Dauid, quando cepit arcem Sionis, quae postea fuit vocata ciuitas Dauidis, ut diuinae litterae docent lib. i. Paralipomenon cap. ii. Hae ciuitas tempore Dauidis neminem timebat, ideo appellabatur leo, de quo dicitur in Prouerbiis: Leo fortissimus bestiarum ad nullius pauebit occursum. Vel appellabatur ita, quia inter omnes ciuitates principatum obtinebat, & regia fulgebat dignitate, quemadmodum leo inter animalia: & de ea dicitur in Lamētis Thre. i. Jeremias: Facta est quasi vidua domina gentium, princeps provinciarum facta est sub tributo. Vel appellabatur leo, quia manē & vespere in templo animalia occidebantur: solent enim leones & manē & sero animalia trucidare & glutire. Et ita melius capitur pro templo quam pro ciuitate. Sunt qui per Ariel intelligant altare templi, quibus fauet versio Chaldaica, ita enim habet Thargum: Vae altari altari, quod aedificatum est in ciuitate, in qua habitauit Dauid. Et apud Ezechielem capite 43. aperte Ariel capitur pro altari. Fit autem hic mentio Dauidis, quia illi fuerat ostensus locus, in quo templum erat aedificandum. Fortasse dicitur leo Dei ob magni

magnitudinem, ea enim quae magna sunt, Dei appellantur, ut est illud Genes. i. Spiritus Dei ferebatur super aquas. hoc est ventus magnus. Sic dicimus, Montes Dei, cedros Dei. ea enim quae Dei sunt, magna sunt. Et quamuis Ariel capiat pro altari, hic verò capitur pro ciuitate, quemadmodum in diuinis literis pars pro toto passim reperitur. Dicit enim litera, Vae Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid.

Additus est annus ad annum, solennitates euolutae sunt. Hoc est, post aliquos annos euoluentur & peribunt solennitates. Nam euerso templo & capta ciuitate omnis Iudeorum festiuitas perit, & sacrificia cessarunt. Vbi nos habemus: Solemnitates euolutae sunt, vertunt quidam ex Hebraico: Dies festi euertuntur, quod nostra fauet expositioni.

Circumuallabo Ariel. Verba sunt Dei dicentis se per Babylonios & postea per Romanos esse Hierosolymam oppugnaturum.

Et erit mihi quasi Ariel. Hoc est: Vt cum victimae offeruntur, plurima animalium corpora iacent circum altare, sic in obsidione & expugnatione Hierosolymae prostrata erunt innumerabilia Iudeorum cadauera. Quasi dicat: Erunt vrbs veluti altare victimarum, plenum sanguine & animalibus interfectis.

Et circumdabo quasi sphaeram in circuitu tuo. Hoc est, figam contra te castra vndequaque. Hoc impletum est tempore Titi & Vespasiani, Quemadmodum Christus Iesus apud Lucam alloquens Hierosolymam iis verbis praedixit: Venient dies super te, & circumdabunt te inimici tui vallo, &c.

De terra loqueris. Iacens in terra demissa & abiecta emittes vocem tuam submissam instar Pythonis. Quasi dicat: Eris grauiter afflicta & abiecta.

Et erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantium te. Id est: Erunt hostes tui & Hierosolyma innumerabiles. Sed non multum durabunt, ipsi enim quoque peribunt: eruntque similes fauillis pertranseuntibus, paleis & quisquiliis. Vide quam fragilibus rebus comparet diuinus vates tyrannos & potentes mundi, pulueri & fauillae.

Eruntque repente confestim. Significat fore hoc celeriter: Nam verborum geminatio velocitatem significat.

Et erit sicut somnium. Potentia mundi cum somnio comparatur, quod fallit, & statim transit. Inuit iis verbis Romanorum potentiam parum duraturam. Aspicite aptas & elegantes similitudines. Et statim comparat victorum gloriam voluptati esurientium & sitientium, quando somniant se comedere & bibere. Quae voluptas fallax est & inanis: excitantur enim & inueniunt se fame ac siti laborare. Huiusmodi sunt mundi deliciae, opes, voluptates, & honores, quae omnia hic somnia appellantur. De his ait Ecclesiasticus in hunc modum: Somnia extolunt imprudentes. Quasi qui apprehendit umbram, & persequitur ventum, sic qui attendit ad visa mendacia. Hoc secundum hoc visio somniorum. Aduerte obsecro & alta mente considera: res mundi appellat umbram, ventum, mendacia visa ac manifesta, & somnia. Id autem quod ait: Hoc secundum hoc visio somniorum, hunc habet sensum: Mundi potentia & gloria, quae est visio somniorum, non est res solida & vera, sed est hoc secundum hoc. Id est, spectrum ad imaginem alterius rei non est substantia, sed imago & figura. Id voluit scriptura significare in visione Nabuchonoforis, qui mundi gloriam vidit, sed in somniis. Quapropter dicitur in Psalmo: Velut somnium surgentium Domine in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges. Ac si diceret Psalmista: Tu Domine in gloria tua euerter imaginem rerum, quas mortales opinione decepti res solidas esse existimant. Ostendes mundi potentiam & opes nihil esse, praeter somnium surgentium, & imaginem inanem. Et Esaias capite quinquagesimo sexto mundi amatores appellat dormientes, somnia amantes. Nos igitur relinquamus somnia, & veritatem diligamus.

Obstufescite & admiramini, fluctuate & vacillate, inebriamini & non à vino, mouemini & non ab ebrietate, quoniam misceuit vobis Dominus spiritum soporis. Claudet oculos vestros, prophetas & principes vestros, qui vident visiones operiet. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum dederit scienti literas, dicet: lege istum, & respondebit: Non possum, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti literas, diceturque ei, lege, & respondebit: Nescio literas. Et dixit Dominus: Eò quòd appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem eius longe est à me: Et timuerunt me mandato hominum & doctrinis: Ideò ecce ego addam, ut admirationem faciam populo huic miraculo grandi & stupendo. Peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium eius abscondetur. Vt qui profundi estis corde, ut à Domino abscondatis consilium, quorum sunt in tenebris opera, & dicunt: Quis videt nos? & quis nouit nos? Peruersa est hac vestra cogitatio. Quasi lutum contra figulum cogitet, & dicat opus factori suo, non fecisti me. Et figmentum dicat fictori suo: Non intelligis.

Obstufescite & admiramini.) Alloquitur propheta Iudæos, ut secum cum magna admiratione cogitent quæ sit causa acerbæ afflictionis, quam illis comminatur, & intelligant esse suam ignorantiam & prauitatem. Prædicit Iudæorum obcecationem. Possunt omnia hæc verba per futurum verti, ut sit sensus: Obrufescetis & admirabimini præ magnitudine & acerbitate vestrarum calamitatum: fluctuabitis & vacillabitis, & eritis veluti ebrii & amentes.

Quoniam misceuit vobis Dominus spiritum soporis.) Hoc est, intellectus alienationem. Non quòd Deus auferat intellectum, sed propter hominum impia scelera non dat illis gratiam, nec spirituale lumen, ut videant veritatem. Ex quo fit ut incidant in grauiora peccata, & abyssus abyssum inuocet. Et ita nullo virtutum splendore mouentur. Vt enim qui visu omnino carent, nec auri colore, nec vllis illi, qui animi cæcitate laborant, nec virtutis splendidissima luce mouentur, pulchritudinem intuentur, nec ipsius solis iustitiæ, & diuinæ lucis pulcherrimos & micantissimos radios contemplantur. Imò obcecati, sunt in dies deteriores. Dicitur igitur Deus mittere in aliquem spiritum soporis, cuiusque oculos claudere, quia ei gratiam non tribuit, cuius luce priuatus peccator tetriora scelera concipit & admittit. Non intelligas Deum esse causam peccati. Sed dimittit peccatores, iuxta id quod ipse Deus ait in Psalmo: Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinventionibus suis. Vbi vides peccatum esse hominum inuentio-
Exod. 10. nes. Ita intelligitur id quod dicit scriptura: Indurauit Deus cor Pharaonis, & rum flagitia, intulit: Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum in immunditiam, &c. Et paulo post: Tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea, quæ non conueniunt. Vbi aspicias vnum peccatum esse pœnam alterius, & peccatorem ex vno scelere in alia tetriora incidere. Vt enim fluuius licet ex paruo fonte nascatur, recipit tamen crementa aliorum fluuiorum, & quò longius

gius procedit, cò plures fluuios in se recipit, & maior fit, donec magno impetu & violenta inundatione quicquid obicitur, secum rapiat & trahat, sic vni iniquitati additur altera, & postea alia, & quò longius dilatatur, maiora recipit sceclerum incrementa, donec peccator ad immanissima flagitia & teterrima facinora progrediatur. Id euenit nostris temporibus Luthero, qui ex quibusdam vitis deuenit ad alia, donec in tantam incidit impietatem & cæcitatem, tam tetras fraudes concepit, tam nefariis secleribus se contaminauit, ut fidem relinqueret, Ecclesiam catholicam & Apostolicam contemneret, & secum infinitam hominum multitudinem suis dolis deceptam ad æterna supplicia asportaret. Illud etiam est aduertendum, Deum ideò non dare gratiam aliquibus, quia ipsi nec eam volunt, nec se ad eam disponere student.

Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati.) Hoc est, non intelligetis prophetias: erit vobis sacra scriptura clausa & signata. Aduerte: Non dixit visionem omnium prophetarum signatam & occultam fore omnibus legentibus & audientibus, sed quid ait? Erit vobis, &c. ut Iudæorum infidelium cæcitatem significaret, qui cotidie sacram scripturam legunt, eam nunquam intelligentes, de quibus ita ait Apostolus ad Corinthios scribens: Vsq̃ in hodiernum diem idipsum velamen in lectione veteris Testamenti manet non reuelatum, quod in Christo euacuatur. Sed vsque in hodiernum diem cum legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum. Cum autem conuersus fuerit ad Deum, auferetur velamen. Hæc diuus Paulus. De hoc libro, per quem sacra intelligitur scriptura, sic ait diuus Ioannes in Apocalypsi: Quis est dignus aperire librum, & soluere signacula eius? *Apoc. 5.* Et nemo poterat nec in cælo, nec in terra, nec sub terra aperire librum, neque videre eum. Et vnus de senioribus dixit mihi: Ne fleueris, Ecce vicit leo de tribu Iuda radix David, aperire librum, & soluere septem signacula eius. Et paulò post inquit, leonem illum librum aperuisse. Leo de tribu Iuda est Iesus Christus Deus noster, qui, ut ait diuus Lucas, aperuit discipulis suis sensum, ut intelligerent scripturas, & ipse eas aperuit, earumque sensum doctoribus catholicis & sanctis reuerauit. Hic est liber de quo filius Dei dicit in Psalmo: In capite libri scriptum est de me, hoc est, in summa totius sacræ scripturæ. Hunc librum dicit Ezechiel scriptum esse intus & foris, propter duos sensus literalem & spiritualem, quod etiam, ut inquit Nazianzenus, fuit significatum in tabulis legis ex vtraque parte conscriptis.

Et dabitur liber nescienti literas.) Quasi dicat, si Iudæi, qui literas didicerunt, non intelligent scripturas, quid facient rudes & indocti.

Eò quòd appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me.) Hoc testimonium obicit Dominus Iesús Scribis & Phariseis apud Matthæum, ita dicens: Hypocritæ bene prophetauit de vobis Esaias dicens: Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me. Sine causa autem colunt me docentes doctrinas & mandata hominum. Vnde colliges hoc caput contra Iudæos esse, & euerfionem, quæ hic prædicitur, intelligi de ea, quæ facta fuit à Romano exercitu, & Testamentum vetus esse imaginem noui, nouum autem esse interpretationem veteris. Eos autem, qui Deum labiis tantum honorant, ab eo animum separantes, comparat Christus apud Matthæum sepulchris dealbatis, quæ foris apparent hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum & omni spurcicia. Sunt qui non habeant virtutem nisi in labiis, benedicentes, sed ita animum à virtute seuocantes, ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. Tribuunt Deo linguam, quæ parum valet, cor autem, quo nihil habent præstantius, tribuunt mundo. Vide ineptam partitionem. Sed quid faciet appetitus, si ille partitur, si illi tribuunt ædilitatem? Præbeamus Deo cor nostrum, qui ait in Prouerbiis: *Prou. 23.* Præbe fili mi cor tuum mihi. Dedit Deus unicuique nostrum clauem vnā, quæ cor nostrum possemus claudere & aperire, & alteram sibi reseruauit: præcepit nobis

nobis, ut cor nostrum illi praeberemus, & illi soli illud aperiremus, dicens in Prouerbis: Omni custodia serua cor tuum. At nos cor nostrum à Deo ipso abstrahimus, & mundo praeberemus. Tradimus eius clauem mundo, daemioni, & carni, illud turpibus cogitationibus implentes, nullaque custodia obseruantes. Imò cum illud deberet esse mundissimum domicilium, in quo Deus habitaret, facimus illud diuersorium rerum peregrinarum, & stabulum iumentorum. Honoramus Deum solum lingua, corde autem fugimus ab eo. Accedamus ad Deum cum corde vero in plenitudine fidei, ut ait diuus Paulus. Nam si fuerimus à Deo auersi, peribimus. Quemadmodum ait Salomon in Prouerbis: Auersio paruulorum interficiet eos. Et pater eius Dauid: Qui elongat se Dominum à te, peribunt. Quid nobis proderit Deum labiis honorare, si eum fugimus, similes existentes Hebraeis, qui pedibus ibant in terram promissionis, animo autem in Aegyptum reuertebantur? Potius Deus vult animum quam os, & magis interiora quam exteriora requirit. Gloria enim filiae regis, hoc est animae, debet esse ab intus, ut dicitur in Psalmo, & foris etiam in fimbriis aureis. Sed qui solum foris virtute fulget, intus verò est vitiis maculatus, similis est falsae & adulterinae monetae, quae praefert veri nummi insignia, & auri colorem, cum eius materia sit vile orichalcum. *Libri tertii Regum capite sexto, ubi nostra versio habet: Fecitque in templo fenestras obliquas, interpretantur nonnulli fenestras illas templi fuisse foris latas, intus angustas, ut ostenderetur templum illud magis diuino & interiori splendore illustratum esse, quam corporeo lumine, extrinsecus veniente. Nam nos, qui sumus templum Dei, magis fulgere debemus interiore virtute, quam exteriori apparentia, magis corde quam labiis, ne similes simus Pharisaeis, de quibus hoc in capite Esaias vaticinatur.*

Peribit enim sapientia à sapientibus eius. Hoc est, Iudaei nullam habebunt veram scientiam, nec verum scripturarum intellectum. Hunc locum citat Apostolus in epistola prima ad Corinthios dicens: Scriptum est: Perdam sapientiam sapientibus, & prudentiam prudentium reprobabo. Nam dicit: Peribit sapientia à sapientibus, sed à sapientibus eius, ut significet populi Iudaici scientiam perdendam apertissimis versantur, & mala pro bonis amplectuntur.

Ut qui profundi estis corde. Eos plangit, qui se sapientes esse existimant, qui putant latere Deum suas cogitationes. Non solum fideles, sed etiam infideles crediderunt Deum omnia videre. Vnde Aegyptij quando volebant Deum significare, pingebant oculum super sceptrum, significantes Deum esse rectum regem omnia intuentem.

Quasi si lutum contra figulum cogitet. Comparat hominem cum luto. Ac si dicat: Ut figulus habens lutum in manu fingit ut vult, & potest fictile vas perdere, & perdere & mutare.

Nonne adhuc in modico & in breui conuertetur Libanus in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur? Et audient in die illa surdi verba libri, & de tenebris & caligine oculi caecorum, videbunt. Et addent mites in Dominum latitiam, & pauperes homines in sancto Israel exultabunt, quoniam deficit qui praeualebat, consummatus est illusor, & succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem, qui peccare faciebant homines in verbo, & arguentem in porta supplantabant, & declinauerunt frustra à iusto. Propter

Propter hoc haec dicit Dominus ad domum Iacob, qui redemit Abraham: Non modo confundetur Iacob, nec modo vultus eius erubescet, sed cum viderit filios suos opera manuum mearum in medio sui sanctificantes nomen meum, & sanctificabunt sanctum Iacob, & Deum Israel predicabunt, & scient errantes spiritu intellectum, & musitatores discent Legem.

Nonne adhuc in modico & in breui. Praedicit cognitionem Dei veramque religionem conuertendam esse à Iudaeis ad Gentes. Libanus sonat dealbationem, per quam populus Gentium intelligitur, qui fuit aquis baptismi ablutus. Hic conuersus est in Charmel, hoc est, in populum Dei. sonat enim Charmel cognitionem circuncisionis, per quam populus, qui antea Deum colebat, significatur, hoc est, Iudaicus, qui conuersus est non in pomarium, sed in saltum, in arbores steriles, quae non laudant cum lignis fructiferis Deum nostrum.

Et audient in die illa. Hoc est, tempore gratiae surdi, id est Gentes, quae antea verbum Dei non audiebant, illud audient. Et qui antea animi caecitate laborabant, oculos aperient, & veritatem aspicient. Tunc laetabuntur mites audientes: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram: & exultabunt pauperes audientes illud: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum.

Quoniam deficit qui praeualebat. Hoc est, diabolus, de quo Christus, qui eum vicit, sic ait apud Lucam: Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea, quae possidet. Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet. Christus est qui arma diaboli abstulit, eiusque spolia distribuit. Hunc diabolum appellat hoc in loco Esaias illusorem, quoniam dolis suis homines illudit & fallit.

Et succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem. Hoc est, daemones. Potest intelligi de hominibus nefariis, qui moribus pestilentibus alios incitant ad vitia sectanda.

Et arguentem in porta supplantabant. Hoc est, iudicem decipiebant. Solebant enim quondam iudices in portis ciuitatis delinquentes arguere, & iudicia exercere. Et declinauerunt frustra à iusto. hoc est, & iudicem fecerunt sine causa à iustitia declinare. Vel sic, & melius meo quidem iudicio: Peribunt & in aeternas tenebras relegabuntur, qui moluntur perniciem eis, qui scelera publice reprehendunt. Supplantare arguentem in porta est concionatores verbi Dei affligere, ne veritatem dicant. Sunt enim multi homines vitiis dediti, qui veros Dei concionatores lacerant & vexant, eosque volunt à iustitia & veritate separare. De iis ait ita Amos: Odio habuerunt corripientem in porta, & loquentem perfecte abominati sunt. Corripere in porta est publice reprehendere.

Qui redemit Abraham. Qui nempe Dominus Abrahamum eripuit à Chaldaeis, & à ceteris hominibus flagitiosis.

Non modo confundetur Iacob. Tempore, ait Deus, quo Esaias hanc Prophetiam scribit, non confundetur Iudaeorum populus, sed confundetur postea, cum filium meum mundi seruatorem non receperit, cum sanctos Apostolos, qui erunt opera manuum mearum viderit oculis suis nomen meum sanctificantes, & euidentia miracula facientes. Tunc enim Gentes, quae antea errabant spiritu, intelligent veritatem, & musitatores & susurriones discent Euangelium, & vitia ac falsos deos repudiabunt.

Sanctificabunt sanctum Iacob. Iacob est genitiui casus. Hoc est, cum qui dedit sanctitatem domui Iacob, qui populum Hebraeorum docuit religionem, verumque Dei cultum, sanctum esse ostendent, & laudibus efferent.

Fluctuante & vacillate.) In Hebræo est in hunc mundum *וַיִּשְׁתַּחֲוֶה* *hixtaaxu vaxoau* à verbo *וָשַׁח*. Vnde potest verti: Excæcabuntur, & alios excæcabunt. Verbum enim hoc præter alias significationes obcæcare significat. Quod ludæorum infidelibus magistris dicitur, quos in præfenti Esaias alloquitur. Non enim solum ipsi in erroribus versantur, sed alios etiam decipiunt, & ad eodem errores adducunt.

Lassus adhuc fuit & anima eius vacua est.) Pro vacua est, est in Hebræo *וָשַׁח* *xokkah*, à verbo *וָשַׁח*, quod præter alia significat concupiscere, & feruere. Vnde Pagninus vertit: Et anima eius appetit. Pro quo poteris transferre: Et desiderium eius adhuc feruet. Ex quibus colliges animam res mundi concupiscentem, earumque desiderio æstuantem, vacuum esse, & inanem. Et sic quanto anima est concupiscentis plenior, tanto est inanior. Solus Deus animam nostram implet, qui eam satiare potest.

Argumentum capitis XXX.

Minatur diuinus vates interitum æternum ludæis, qui eversa Hierosolyma ad Aegyptum confugerunt, ceterisque hominibus, qui contempto Deo, & diuinis monitis pro nihilo habitis, humana solum querunt præsidia, qui fallacis spei specie decepti in perpetua ignominia & scelere voluntantur. Hortatur mortales ad illas opes comparandas, quæ animum amplificat, & diuitem faciunt, ex quibus intellexerunt posse veram dignitatem efflorescere & redundare. Predicit ultimum iudicium, & describit infernum.

CAPVT XXX.

V filij desertores, dicit Dominus, ut faceretis consilium, & non ex me. & ordiremini telam, & non per spiritum meum, ut adderetis peccatum super peccatum, qui ambulatis ut descendatis in Aegyptum, & os meum non interrogastis, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in umbra Aegypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, & fiducia umbra Aegypti in ignominiam. Ierant enim in Taphnis principes tui, & nuncij tui usque ad Hanes peruenierunt. Omnes confusi sunt super populo, qui eis prodesse non potuit. Non fuerunt in auxilium, & in aliquam utilitatem, sed in confusionem, & in opprobrium. Onus iumentorum austru. In terra tribulationis & angustia leona & leo, ex eis vipera & regulus volans, portantes super humeros iumentorum diuitias suas, & super gibbum camellorum thesauros suos, ad populum qui eis prodesse non poterit. Aegyptus enim frustra & vane auxiliabitur. Ideo clamaui super hoc: super-

bia tantum est, quiesce. Nunc ingressus scribe ei super buxum, & in libro diligenter exara illud, & erit in die nouissimo in testimonium usque in æternum. Populus enim ad iracundiam prouocans est, & filij mendaces, filij nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre: & aspicientibus, nolite aspicere nobis ea, quæ re-
cta sunt. Loquimini nobis placentia, videte nobis errores, auferite à me viam, declinate à me semitam, cesset à facie nostra sanctus Israel. Propterea hæc dicit sanctus Israel: Pro eo quod repro-
bastis verbum hoc, & sperastis in calumnia & in tumultu, & innixi estis super eo, propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio ca-
dens & requisita in muro excelso.

EXPLANATIO.

Va filij desertores.) Filios desertores appellat Deus eos, qui eo contempto ad humana remedia confugiunt. Aspicias hic quàm grauius delinquant ij, qui in periculis, in ærumnis, & necessitatibus Deum non consulunt, nec ad ipsum confugiunt, sed in hominibus totam spem suam ac fiduciam reponunt. Vult Deus ut in ipso spei nostræ ancoram constanter figamus.

Ordiremini telam & non per spiritum meum.) Humanum consilium Dei voluntati repugnans appellat Deus telam, quam homines ordiuntur, quæ quoniam solum humano ingenio nititur, quamuis multo tempore conficiatur, vna tamen hora facile rumpitur & scinditur. Ordiris quandam telam, vnum filum figis in India, alterum in Lusitania, aliud in Italia, alia aliis in locis. Cum autem existimas rem magnam confecisse, venit mors, & scindit omnia tuæ spei fila, & totam telam breui temporis spatio rumpit & perdit. Et priusquam mors veniat, mundus ipse omnia euertit & labefactat. Ut qui falsorum honorum humanarumque diuitiarum telam orsus fueras, in perpetua ignominia verleris, nec desinas miseram illam commutationem tam celerem & tam variam deplorare. Eam ob causam sapientissimus ille Propheta & illustrissimus rex hominum vitam cum araneæ tela comparabat, quæ in aëre pendet, & facile scinditur, & in terram proiicitur, & pedibus conculcatur. Ita enim ait: Anni nostri sicut aranea meditabuntur. Ac si Psal. 89. diceret: Nos in annis nostris meditamur & exercemur veluti araneus telam suam conficiens. Quibus verbis significat, plerisque mortales incredibili labore & solitudine vitam transigere, qui ut opus suum perficiant, se euiscerant & cruciant, cum opus sit fragilissimum. Comparat itaque hoc in loco Esaias spem & consilium iniqui hominis cum tela, quemadmodum ait capite quinquagesimo nono: Telas araneæ texuerunt. Et Iob de iniquo homine ait: Araneæ tela fiducia eius.

Qui ambulatis ut descendatis in Aegyptum.) Pisces & aues produxit Deus ex aquis, Gen. 1. ut literæ diuinæ testantur. At in hostibus suis fugiendis pisces descendunt ad imas profunditates, aues verò ascendunt ad aëris altitudinem. Vide diuersitatem simile rerum ab vno ac eodem elemento productarum. Quædam descendunt, quædam verò in altum feruntur, sic homines ex eadem terra formati alij ad afflictiones declinandas confugiunt ad mundi præsidium, humana conquirentes, alij alta petunt, mundi que auxilium non curantes, in Deo vero spem omnem suam constituunt. Quorum quidam dicebat: Quoniam tu es Domine spes mea, altissimum posuisti refugium tuum. Itaque quidam descendunt ut pisces piscatorem fugientes, quidam verò altiori animo præditi ascendunt ut aues, aucupis infidias

das declinantes. Mundi cultores querunt mundi praesidium, & in amaris ac turbulentis aquis tanquam pisces vitiorum voragine appetunt, unde ad imas & profundissimas inferorum tenebras descendunt, pij autem viti auibus comparati se à terra eleuant, ne capiantur visco, & aliorum animalium fiant praeda, & in sublime volant, unde ad superas ac sempiternas oras feruntur. Hos, qui in afflictionibus & calamitatibus terram solum intuentur, & in hominum adiuuentis solum spem omnem ponunt rerum suarum, alloquitur in praesenti noster vates dicens: Qui ambulatis vt descendatis in Aegyptum. Caterum hoc in loco praedicat Esaias historiam, quam postea Ieremias literis mandauit, inter quem & Esaiam multi anni interfluxerunt. Est igitur historia haec. Euerfa Hierosolyma à Babyloniis praeposita est iis, qui in Iudaea remanserant, Godolias. Quo dolose interfecto timuerunt Iudaei regem Babylonis, & interrogauerunt Ieremiam quid facerent: Quibus Ieremias respondit, vt quiescerent, & in terra manerent. Nam si in Aegyptum descenderent, scirent se esse interficiendos. At Iudaei timentes ne Chaldaei venissent, eosque occiderent, aut in Chaldaeam transferrent, noluerunt credere vaticinio Ieremiae, imò verbis Dei, qui per Ieremiam loquebatur, & ingressi sunt Aegyptum, vbi perierunt. Habes hanc historiam capite quadragesimo primo Ierem. 41. & quadragesimo secundo, & quadragesimo tertio. Eam ob causam Ierem. 42. & 43. hic ab Esaiam appellantur filij desertores, & praeruaricatores, qui derelicto diuino consilio, quod acceperant à Ieremia, suum appetitum secuti sunt, & orsi sunt telam non per Spiritum Dei, qui eis in ore diuini vatis sonabat, sed suis antiquis sceleribus hanc inobedientiam & contemtionem addiderunt, vt in Aegyptum descenderent. Sunt qui hanc vaticinationem contra decem tribus in Samaria scriptam esse existiment, quae ab Aegyptiis auxilia postulantibus captae sunt ab Assyriis. Caterum illud est hoc in loco aduertendum, non dixisse Esaiam: Vt eatis in Aegyptum, sed vt descendatis. Aegyptus enim mundus est, ad quem ire est descendere, & à quo fugere est in sublime efferri. Ideò commemorant diuinæ literæ Gen. 26. prohibuisse Deum Isaac ne descenderet in Aegyptum.

Et os meum non interrogastis. Hoc est, me non consulistis. Septuaginta habent: Et me non interrogastis. Eam ob causam Iudaei grauer errauerunt, quia non postularunt à Domino, vt eos doceret quid facere deberent, sed proprio iudicio innixi in Aegyptum descenderent. In libro Iosue capite nono refert scriptura Hebraeos fuisse deceptos à Gabaonitis, & os Domini non interrogasse. Ideò in errorem inciderunt, quia à Domino Deo consilium non postularunt. Qui praefulem electuri sunt, interrogent os Domini, eumque constituent, quem quem Dominus Deus tuus elegerit. Vnde Sancti Apostoli volentes eligere vnum omnium, ostende quem elegeris ex his duobus vnum, vt narrat in Actis diuus Act. 1. Lucas. Vnde sic: Os meum, hoc est Prophetam, non interrogastis. Prophetam enim Psal. 44. os Domini appellatur, iuxta id quod Prophetam dicit in Psalmo: Lingua mea calauit, nimirum Deus. Si hoc quod in praesenti Prophetam ait de decem tribubus in Samaria habitantibus intelligitur, facilis est interpretatio. Sed si de duabus tribubus Hierosolymae commorantibus intelligi dicamus, tunc occurrit quaestio non facilis. Quomodo enim cohærebunt vaticinia Esaiæ & Ieremiae, cum Esaias dicat Hebraeos non quaesuisse à Deo consilium, nec os eius interrogasse: Ieremias autem asserat, eos ab ipso Ieremia consilium postulasse, Deumque, qui in Ieremia loquebatur, consuluisse? Huic dubitationi possumus respondere, idem esse non petere consilium ac datum contemnere. Nolebant Iudaei instrui Ieremiae consilio, nec illud ab eo ex animo petierunt: decreuerant enim se in

se in Aegyptum conferre, sed eum interrogarunt, vt possent, quid ipse sentiret, explorare.

Sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in umbra Aegypti. Aspicias quantum noceat confidere in fortitudine & auxilio principum terræ, & in fauore humano contempto diuino. Aduerte, hominum fauores, opes, & potentiam umbram Aegypti appellari. Vt enim nihil est fugacius umbra, nihil inconstantius: sic res humanæ nihil habent soliditatis, nihil perpetuitatis, nihil firmitudinis. Cur igitur quæris, & ardentem concupiscis res mobilissimas, meras umbras, quæ tibi pariant confusionem & ignominiam? Si quidam homo ardenti siti æstualet, & relicto pulchro fonte emittenti fistulis aureis abundantiam gelidarum & excellentium aquarum, ad fontis & aquarum umbram se conuerteret, eamque amplecteretur, vt ex ea biberet, & sitim sedaret, nonne amens & stolidus censeretur? Quis dubitat? Quemadmodum si fame laborans, pulchra poma in arbore pendentia contemneret, ad eorumque fallacem umbram confugeret. Quanto igitur amentior & insanius iudicandus est ille, qui relicto vero Deo, qui est summa illa ac sempiterna substantia, quæ sola satiare potest, inquirat mundi potentiam, fauorem, & diuitias, fugaces umbras nullam animi famem nec sitim extinguentes, in illisque totam mentem curam & cogitationem figit & collocat? Quæramus igitur Deum toto animo, humanoque auxilio nequaquam fidamus. Maledictus enim vir, vt ait Ieremias, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum. Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo: Nolite confidere in principibus, in filiis hominum, in quibus non est salus. Id experti sunt Iudaei, qui Deo contempto Pharaonis auxilio nitebantur. Venit enim Nabuchodonosor in Iudæam, cum audiuit mortuum esse Godoliam, descenditque in Aegyptum, quam expugnauit, & Iudæos, qui ibi erant, interfecit, & ita eos fessit spes sua. Nam vbi vitam & securitatem inuenire putabant, ibi acerbissimam mortem & turbulentissimam tempestatem inuenerunt. Tales sunt omnes, qui relicta terra promissionis, relicta religione, ad Aegyptum & Pharaonem, hoc est ad mundum, & diabolum confugiunt, & neglecto spiritu carni obtemperant.

In Taphnis. Taphnis & Hanis sunt duæ ciuitates celebres in Aegypto. Sunt tamen qui dicant Hanem esse ultra Aegyptum.

Onus iumentorum austri. Id est, dura Prophetia aduersus Iudæos, qui in australi parte siti erant eremo confines, qui Ieremiae non credentes in Aegyptum descenderunt. Hos vocat iumenta, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis. Potest hoc sic explanari: Sequitur Prophetia, quæ loquitur de bestiis, quæ vagantur in australi parte, hoc est, in eremo, & itinere, quo ex Iudaea itur ad Aegyptum, in quas incident Iudaei ad Aegyptum descendentes.

In terra tribulationis & angustiae leena & leo, ex eis vipera & regulus volans. In vasta illa solitudine, qua Iudaei ibant ad Aegyptum, erant immanes beluæ, leones & leenæ, & ex illis locis egrediebatur vipera, & regulus volans, hoc est, serpens ignitus, qui saltu & volatu irruerat in Iudæos ferentes diuitias suas super humeros iumentorum, quando se in Aegyptum conferebant. Hæ sunt bestiae de quibus dixerat: Onus iumentorum austri. Sunt qui per leonem & leenam intelligant ipsos Iudæos, quos appellauerat Prophetam paulò antè iumenta austri. Est igitur sensus: In eremo illius regionis australis erunt Iudaei euntes in Aegyptum, ex quibus Iudæis generati sunt illi, quibus postea Ioannes Baptista dicebat: Progenies viperarum quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira? Nec est nouum populum Iudæorum leonem & leenam appellari, cum in libro Numerorum ita dicat Balaam: Ecce populus vt leena confurget, & quasi leo erigetur. Qua de re poteris videre Ezechielem cap. 19. & Sophoniam tertio.

Ideo clamaui super hoc, superbia tantum est, quiesce.) Cum ego mente aspiciam Aegyptum non posse populo Iudaico opem ferre, clamo illi, ut quiescat, ne ad Aegyptum descendat. Nam Aegyptus superbia mera est, inflatur enim non habens vires.

Nunc ingressus scribe eis super buxum.) Verba sunt Dei. Tu o Esaias ingredere ad Iudaeos, & scribe illis in tabulis buxi ligni solidi & durabilis sui excidij vaticinatione, ut sit in perpetuum testimonium. Est autem buxus arbor perpetua coma virens, habens folia instar myrti, & lignum firmum longoque tempore permanens.

Qui dicunt videntibus, nolite videre.) Per videntes intelliguntur Prophetæ, ut poteris videre primo Regum cap. 9. & 2. Paralipomenon 16. Qua de re alibi disseruimus. Dicebant Iudæi Prophetis, ne illis recta, sed iocunda vaticinarentur: ideo subdit ea, quæ sequuntur.

Loquimini nobis placentia.) Loquimini ea, quæ nobis placere senseritis, & vaticinamini nobis falsa. Aspice perditissimorum hominum corruptelam & cæcitatem. Talis erat Achab, qui interroganti Iosaphat utrum esset aliquis propheta Domini, qui veritatem prædiceret, hæc verba respondit: Remansit vir vnus, per quem possumus interrogare Dominum, sed ego odi eum, quia non prophetat mihi bonum, sed malum. Et paulo post refert scriptura eundem regem iratum vaticinio Prophetæ eum in carcerem coniecisse, ubi pane afflictionis, & aqua angustiae sustentaretur. Et Asa alium Prophetam illi veritatem dicentem in carcerem relegauit. Utinam hodie nemo esset qui veritatem audire refugeret. At videtur hoc esse tempus illud, de quo dicebat diuus Paulus in epistola ad Timotheum: Erit enim tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. Hi concionatores sunt similes vexillo in summitate mali navis constituto, quod cum vento mouetur & mutatur. Sic illi auditorum voluntatem sequuntur, præsertim principum, & eò tendunt, quò principes propensi sunt. Ut enim heliotropium herba circumagitur simile cum sole, sic illi cum principum voluntate.

Auferte à me viam.) Relinquitte hanc viam vaticinandi, declinate à semita, qua ambulatis. Ne nominetis nobis sanctum Israelis.

Propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens.) Id est, ut pars muri minans ruinam repente cadit, & secum magnam muri partem trahit, sic iniquitas vestra & fiducia, quam in hominibus ponitis, erit in causa, ut vos breui ruatis.

Quoniam subito dum non speratur veniet contritio eius, & comminuetur, sicut conteritur lagena figuli contritione perualida, & non inuenietur de fragmentis eius testis, in qua portetur igniculus de incendio, aut hauriatur parum aquæ de fovea, quia hæc dicit Dominus Deus Israel. Si reuertamini & quiescatis, salui eritis. In silentio & spe erit fortitudo vestra. Et nolistis, & dixistis: Nequaquam, sed ad equos fugiemus. Ideo fugietis. Et super veloces ascendemus. Ideo velociores erunt, qui persequentur vos. Mille homines à facie terroris vnus, & à facie terroris quinque, fugietis, donec relinquamini quasi malus navis in vertice montis, & quasi signum super collem. Propterea expectat Dominus, ut misereatur vestri, & ideo exaltabitur parcens vobis, quia Deus iudicij Dominus. Beati omnes qui expectant eum. Populus enim Sion habitabit

bit in Ierusalem. Plorans nequaquam plorabis, miserans miserebitur tui. Ad vocem clamoris tui statim ut audierit, respondebit tibi. Et dabit tibi Dominus panem arctum, & aquam breuem, & non faciet auolare à te ultra doctorem tuum, & erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, & aures tuae audient verbum post tergum monentis. Hæc est via, ambulate in ea, & non declinetis nec ad dexteram neque ad sinistram. Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui, & vestimentum conflatilis auri tui, & disperges ea, sicut immunditiam menstruata. Egrede, dices ei. Et dabitur pluuia semini tuo, ubicunque seminaueris in terra, & panis frugum terra erit vberrimus & pinguis. Pascetur in possessione tua in die illo agnus spatiosè, & tauri tui, & pulli asinorum, qui operantur terram commistum migra comedent, sicut in area ventilatum est.

Quoniam subito dum non speratur.) Describit pœnam contemnentium verbum Dei, & sperantium in humano auxilio. Sensus est: Ita conteremini, sicut hydria figuli, quando in minuta frustra comminuitur.

Si reuertamini.) Nempe à voluntate vestra, & quiescatis in terra promissionis, non peribitis.

In silentio & spe erit fortitudo vestra.) Vide in quo sit iustorum fortitudo, in tranquillitate & fiducia in Deo ex animi puritate & charitate perfecta. In Psalmo 36. Psal. 36. ubi communis versio habet: Subditus esto Domino, & ora eum, habent alij: Sile Domino, & expecta eum. Ita enim potest verti ex Hebraico. Ac si diceret: Esto animo tranquillo, Deoq; obediens, & pone totam tuam spem in Domino, & saluus eris.

Et super veloces ascendemus.) Nos, dicebant Iudæi, ascendemus super equos celestes, ut possimus in Aegyptum fugere. Quibus Deus ait hoc illis non esse profuturum: imò eam ob causam fore Babylonios velociores.

Donec relinquamini quasi malus navis in vertice montis.) Quando navis aliqua frangitur in mari, & ad rupem in alto absconditam alliditur, tunc eleuatur malus navis ab illis nautis, qui euaserunt, ibi in terra in aliquo monte, ut eum videntes ij, qui postea ea parte nauigauerint, intelligant esse illic rupem in mari absconditam, aut periculum aliud, & caueant. Sic vos o Iudæi peribitis in Aegypto, & à Babyloniis interficiemini. Seruabuntur tamen nonnulli pauci, qui erunt velut signum navis fractæ, hoc est, populi euersti, ut deinceps ceteri homines tale signum aspicientes, declinent vestram superbiam & inobedientiam, in Deoque fidant, nec velint in solo humano præsidio spem suam collocare.

Propterea expectat Dominus ut misereatur vestri.) Fuerunt Iudæi captiui: sed non statim perdidit eos Deus, sed expectauit, ut eorum misereretur. Nam postea tempore Cyri reuersi sunt à Babylone in terram suam.

Populus enim Sion habitabit in Ierusalem.) Iudæi post Babylonis captiuitatem reuertentur Hierosolymam, ubi habitabunt. Et tu popule Iudaice qui in captiuitate lachrymas fundes, recipe animum, quia veniet tempus, quando non plorabis.

Et dabit tibi panem arctum & aquam breuem.) Dabit tibi Deus id, quod tu petieris. Non petes autem rerum superabundantiam & vanitates, sed necessarium & honestum alimentum.

Et contaminabis laminas sculptilium, &c.) Commiues idola tua argentea & aurea,

rea, & usque adeo ea immunda iudicabis, ut cum menstruo mulieris immunda ea compares. Et dices idolo tuo: Egredere de templo. Et tunc dabit tibi Deus magnam bonorum copiam & abundantiam.

Et commistum migma comedent, sicut in area ventilatum est.) Tanta erit frugum copia, ut iumenta comedant migma sine paleis, repurgatum & purum, sicut in area mundatum est, quod migma antea solebant mistum cum palea comedere. Migma est pabulum iumentorum, quod nonnulli avenam vocant, alij farraginem. Ceterum torum hoc ab illo loco: Populus Sion habitabit in Ierusalem, usque ad finem capitis, potest referri ad Christi aduentum. Tunc enim liberatus est populus, qui per peccatum fuerat captivus, & habitavit Hierosolyma, hoc est, in ecclesia, quae est visio pacis, quam Christus suis reliquit. Et id quod dicitur, ploras nequaquam plorabis, hunc habet sensum: Quamvis affligaris o Christiane, & pro Christo crucieris, plausque lachrymas fundas, intus tamen in Spiritu senties diuinam quandam consolationem, & pro lachrymis vitam aeternam consequeris, iuxta illam Christi sententiam: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Et ita plorans foris, intus non plorabis. Et plorans in hac vita, in altera gaudebis. Vbi vides non promittere Deum daturum suis dilectis mundi voluptates, sed lachrymas & afflictiones: Ideo sequitur: Et dabit tibi Dominus panem arctum, & aquam breuem, quia suis dilectis tribuit Deus paupertatem, qua coelestes diuitias consequantur. Beati enim sunt pauperes Spiritu, quoniam ipsorum est regnum eorum. Et id quod Christus promittit daturum se in aduentu suo frugum abundantiam, intelligitur de spiritali alimento, quod Christus suis tribuit abundanter. Cetera, quae in hoc capite continentur, spirituales habent intellectum.

Et erunt super omnem montem excelsum, & super omnem collem eleuatum riuus currentium aquarum in die interfectionis multorum, cum ceciderint turres. Et erit lux luna sicut lux solis, & lux solis erit septemplex sicut lux septem dierum, in die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui, & percussuram plagae eius sanauerit. Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum. Labia eius repleta sunt indignatione, & lingua eius quasi ignis deuorans. Spiritus eius velut torrens inundans usque ad medium colli, ad perdendas gentes in nihilum, & frenum erroris, quod erat in maxillis populorum. Canticum erit vobis, sicut vox sanctificata solennitatis, & letitia cordis sicut qui pergit cum tibia, ut intret in montem Domini ad sortem Israel. Et ostendam faciet Dominus gloriam vocis suae, & terrorem brachij sui ostendet in comminatione furoris, & flamma ignis deuorantis. Allidet in turbine & in lapide grandinis. A voce enim Domini pauebit Assur virga percussus, & erit transitus virgae fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum, & tympanis & citharis in bellis praecipuis expugnabit eos. Preparata est enim ab heri Tophet a rege preparata, profunda & dilatata. Nutrimenta eius ignis, & ligna multa, flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.

Et

Et erunt super omnem montem excelsum.) Hoc referunt nonnulli ad tempus post captiuitatem Babylonicam, quando Iudaei fuerunt in Iudaeam reuersi. Et per diem interfectionis cum ceciderint turres, intelligunt euersionem Babylonis per Cytum. Alij existimant hoc referendum esse ad victoriam, quam Iudaei de Sennacheribo reportarunt, & ad cladem illam admirabilem, quae fuit in exercitu Assyriorum. Per turres fortes intelligunt Sennacheribum, ceterosque principes & magnates. Et tunc erit sensus: Cum tibi Deus victoriam tribuerit, dabit tibi omnium frugum tam vberem copiam, ut montium vertices, qui solent esse aridi & infrugiferi, sint praecopia pluuiarum feraces. Potest totum hoc, ut dixi, ad Christi aduentum referri: & tunc per aquas intelligitur gratia, & dona Spiritus sancti, quorum ut abundantiam significaret, dixit non solum aquam esse in vallibus, sed etiam in montibus & collibus. Per diem interfectionis multorum, cum ceciderint turres, intelligitur euersio Hierosolymae per Titum, quo tempore feruor charitatis Christianorum vigeat.

Et erit lux luna sicut lux solis.) Hoc est, magna erit illo tempore letitia. Tunc enim Israelitis lux splendidissima fulgebit. Usque adeo erit admirabile gaudium, ut ecclesia corpora gaudere & gratulari videantur.

In die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui.) Cum Christum hominum vulnera curauerit. Ille enim est Samaritanus ille, qui hominem faucium, qui a Ierusalem descenderat in Iericho, & in manus latronum inciderat, curauit. Sunt qui hoc referunt ad coelestem Hierosolymam, ubi nullus erit dolor, & illud de claritate solis & lunae, dicunt futurum esse post finem mundi. Iudaei hoc referunt ad corpoream liberationem a Chaldeis, aut a Sennacheribo.

Ecce nomen Domini venit de longinquo.) Hoc est, de Persia & Media. Inde enim venerunt Darius & Cyrus, qui Babylonem euerterunt, & Iudaeos in libertatem pristina reuocarunt. Vel sic: Ecce Dominus veniet de caelo, ut occidat exercitum Sennacheribi. Id est, mittet angelum suum, qui exercitum euerat. Potest hoc ita explanari: Ecce Dominus Deus veniet post multum temporis: Assumet humanam carnem, & euetet sceleratos. Eius aduentu peribunt peccatores, hoc est, desinent esse peccatores, & iustificabuntur. Peribunt non quatenus homines, sed quatenus peccatores. Ita intelligitur id quod dicitur in Psalmo: Increpasti *Psalm. 9.* Gentes, & perit impius. Ac si dicat: Tu Domine per te, & per Apostolos tuos increpasti peccatores idola colentes, & perierunt eorum peccata, ita ut iam non appellentur idololatrae, sed Christiani. Quod volens Propheta explicare subiungit: Et nomen eorum delesti in aeternum, & in seculum seculi. Potest hic Esaias locus exponi de aduentu Christi ad iudicium.

Et spiritus eius velut torrens inundans usque ad medium colli.) Comparat iram Dei torrenti inundanti magno impetu, & iam ad guttur accedenti. Poteris per spiritum Dei intelligere angelum, quem Deus misit, ut Assyrios perderet.

Et frenum erroris quod erat in maxillis populorum.) Perdet Deus dominium & principatum tyrannorum, non quo ipsi regunt, sed quo subiectos attrahunt ad perniciem. Huiusmodi sunt principes & praefules, qui blanditiis aut minis contendunt, ut sibi in rebus iniustis diuinae legi repugnantibus obediant subditi. Talis principatus appellatur hic frenum erroris. Non enim debet subditus in iis rebus obedire, quae diuinae voluntati contradicunt. Oportet enim obedire Deo magis quam hominibus, ut dicebant Apostoli Actorum quinto. Vel sic: Princeps frenum habet, quo subditos regere & moderari debet, & habenas in manu, quas aliquando laxare conuenit, aliquando restringere & contrahere. Eos qui sese vitiis dedunt, cohibere debet, & in gyrum rationis ducere, ne appetitum sequentes, viam excidij & vastitatis percurrant: illis vero qui recta faciunt, & rationem ducem sequuntur, habenas laxare debet, illis fauere, ne a virtutum cursu desistant. At quando princeps siue praeful improbis fauet, eisque laxat habenas, iustos vero oppri-

mit & affligit, eisque virtutis actiones prohibet, grauiterrat, & tale regimen frenum erroris nuncupatur. Comparatur præful equiti, qui habens equum moderatur & domat, equus est populus, siue ipsa dignitas. Et ita interpretatur diuus *Psal. 75.* Gregorius psalmum illum: Dormitauerunt qui ascenderunt equos. Et id quod ait *Eccl. 10.* Salomon in Ecclesiaste: Vidi seruos in equis, & principes ambulantes quali seruos super terram. Deplorat iis verbis Salomon mundi iniustitiam & cæcitatem, qui sceleratos homines ad dignitates euehit, iustos verò deprimunt & affligunt. Vbi per equos populum, aut dignitatem & principatum intelligit, per principes, iustos, qui seipso regunt, & super appetitum suum principatum tenent, per seruos verò, *Ioan. 8.* peccatores, iuxta illud: Qui facit peccatum, seruus est peccati.

Canticum erit vobis.) Efferemini gaudio, canetis præ lætitia, quemadmodum in festis & solennitatibus.

Sicut vox sanctificata solennitatis.) Fortasse scribendum est sicut nox, & ita habent nonnulli codices. Ex Hebræo sic possunt hæc verba transferri: Canticum erit vobis noctis præparandi escam. Quæ verba hunc habent sensum: Cantabitis tunc, quemadmodum solent cantare ea nocte, qua præparatur hostia, quæ est orta luce immolanda. solebant enim Hebræi immolare hostias manè, & eam noctem præcedentem cantionibus transigere. Hebræi dicunt exercitum Sennacheribi fuisse nocte Paschæ occisum. Id quod fauet eorum interpretationi, qui hoc de Sennacheribo exponunt. Pagninus vertit: Sicut in nocte, &c.

Vt intret in montem Domini.) Id est, in templum, quod situm est in monte Sione.

Et audiam faciet Dominus gloriam vocis sue.) Per hanc vocem intelligunt nonnulli tonitruum, quod præcessit cladem exercitus Sennacheribi: & per flammam ignis deuorantis ignem, quo combustus est exercitus. Et dicunt fuisse nocte illa nimbum & grandinem, quibus rebus voluit Deus iram suam ostendere, & Sennacheribum terrere. Ideo sequitur: A voce enim Domini pauebit Assur percussus virga, hoc est, diuina iustitia punitus.

Et erit transitus virge fundatus.) Percutietur Sennacheribus grauiterrat, non leui ictu & flagello, sed duro, & fundato vapulabit. Et hanc virgam requiescere faciet Dominus super Sennacheribum, hoc est, non statim eum desinet, sed in percussione permanebit. Et erit hæc clades Assyriorum in tympanis & citharis, hoc est, in die Paschæ, quando iis instrumentis vti solent. Vel per hæc musica instrumenta intelligitur lætitia, qua omnes afficiebantur interitu Assyriorum, ob eorum superbiam & immanitatem.

In bellis præcipuis expugnabit eos.) Quauis Assyrij in bellis paruis vicerunt, tamen in bellis magnis expugnati sunt. Vel præcipua bella ea appellat, quæ Dei virtute geruntur.

Preparata est enim ab heri Tophet à rege preparata.) Describit Propheta infernum damnatorum, & dicit illuc deiiciendos esse Assyrios. Vbi aspicias impios esse æternis cruciatibus puniendos. Tophet erat locus prope Hierosolimam in valle filiorum Ennon, quò cadauera & alia immunda proiciebantur. Sed hic non de eo loco agit Esaias, quoniam non in eo sepultus est Sennacheribus, vt literæ dicuntur, loco illi, qui est prope Hierosolimam, conuenire non possunt, sed inferno pro quo hic accipitur, & de quo Esaias in præsentem loquitur. Ait igitur Propheta hunc locum esse præparatum à rege, hoc est, à Deo, ab heri, hoc est, ab initio mundi, & esse profundum, & capacissimum, iuxta id quod supra dixerat: *Supr. 5.* latuit infernus animam suam. Præterea dicit esse igneum, significans damnatorum cruciatum, & æternum, quia Deus accendit flatu suo pyram, quemadmodum ignis sulphure iniecto ardet & alitur. Cæterum totum hoc potest referri ad diem vltimi iudicii, quando Christus venturus est iudicatum viuos & mortuos. Et fini-

to iudicio pij ac iusti cantabunt, & æterna voluptate perfundentur, improbi verò in cæcas & æternas tenebras, & in ignem inextinguibilem relegabuntur. Expende literam huius capitis, & fortasse approbabis maximè hanc sententiam. Id quod hic dicitur: Ardens furor eius, &c. fuerat iam à Dauide prædictum in Psalmo: *Psal. 49.* Deus manifestè veniet, Deus noster & non silebit. Ignis in conspectu eius ardebit, & in circuitu eius tempestas valida. Quæ quidem de secundo Christi aduentu dicuntur, quanquam possint ad primum etiam referri. Per Assur intelligitur diabolus, & ceteri impij, qui sunt in æternum cruciandi.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XXX.

Et ordiremini telam.) In Hebræo est, *וְיִסְבּוּ מִלְּפָנָיו* ve linsoe mallecah. Prima dictio est verbum *וְיִסְבּוּ* nasac, quod præter alia significat abscondere, ideo potest hic locus ita verti: Et absconderent secretum, vel vt se absconderent sub alio præsidio, vt sit sensus: Vt illis qui volunt sub Ægypti tutela abscondi potius quàm ad meipsum confugere. Sed quoniam verbum hoc *וְיִסְבּוּ* nasac, significat constituere, potest hic ad principis electionem referri, vt in secundo Psalmo: Ego autem constitutus sum rex. Hinc quidam Hebræus sic hunc locum interpretatur. Vt filij desertores, dicit Dominus, vt ponerent super se principes non secundum voluntatem meam. Vbi vides regem & præfulem eligere iniustum & ineptum, esse ordiri telam aduersus Deum. Huiusmodi præfulis principatum appellat postea Esaias frenum erroris.

Ecce nomen Domini venit de longinquo.) Septuaginta habent: Ecce nomen Domini venit post tempus multum. Quod de Christo intelligitur. Thargum habet ita: Ecce nomen Domini reuelatum, quemadmodum vaticinati sunt Prophete. qui fuerunt ab initio. Acti Esaias ostenderet Christum, & diceret, Ecce Christum: Hic est ille, quem diuini vates multò antè venturum esse prædixerant. Pro de longinquo in Hebræo est *מִמְּרָחֵק* mimmerchak, quod ad verbum potest verti, de longinquitate.

Tophet à rege preparata.) Pagninus habet, Tophet etiam ipsi regi præparata est. Quidam per hunc regem, cui Deus infernum parauit, intelligunt Sennacheribum. Ego existimo esse diabolum, de quo ait Christus apud Matthæum: Dilcedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis eius. Per regem igitur mundi intelligitur diabolus, quem Christus apud Ioannem principem huius mundi vocat, cui Deus infernum parauit. *Matt. 25.* *Ioan. 12.*

Argumentum capitis XXXI.

Deplorat Esaias eorum Iudeorum calamitatem, qui relicto vero Deo ad Ægypti præsidium confugiebant. Describit Sennacheribi interitum, & ad fiduciam in Deo collocandum exhortatur. Est idem serè argumentum cum superiore.

CAPVT XXXI.

*V*eni qui descendunt in Ægyptum ad auxilium, & in equis sperantes, & habentes fiduciam super quadrigis, quia multe sunt: & super equitibus, quia preualidi nimis, & non sunt confisi super sanctum Israel, & Dominum non requisierunt. Ipse

Ipse autem sapiens adduxit malum, & verba sua non abstulit. Et consurget contra domum pessimorum, & contra auxilium operantium iniquitatem. Egyptus homo & non Deus, & equi eorum caro & non spiritus. Et Dominus inclinabit manum suam, & corruet auxiliator, & cadet, cui praestatur auxilium, simulque omnes consumentur, quia haec dicit Dominus ad me: Quomodo si rugiat leo, & catulus leonis super praedam suam, cum corruerit ei multitudo pastorum, à voce eorum non formidabit, & à multitudine eorum non pauebit, sic descendet Dominus exercituum, ut praecilietur super montem Sion, & super collem eius. Sicut aves volantes, sic proteget Dominus exercituum, Israel, protegens & liberans, transiens & saluans. Conuertimini sicut in profundum recesseratis filij Israel. In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui, & idola auri sui, quae fecerunt vobis manus vestrae in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum, & fugiet non à facie gladij, & iuvenes eius vectigales erunt, & fortitudo eius à terrore transibit, & pauebunt fugientes principes eius. Dixit Dominus, cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalem.

EXPLANATIO.

Ve qui descendunt in Aegyptum. Capite precedenti hortatus fuit Propheta Iudaeos, ne descenderent in Aegyptum. Et quoniam prauiderat, eos descensuros esse, plangit eorum excidium & vastitatem.

Habentes fiduciam super quadrigis. Deberent Iudaei ad memoriā reuocare, quam parum haec omnia Aegyptiis profuissent, quando ipsos Iudaeos persequentes, fuerunt in mari Rubro mirabiliter submersi. Deberentque dicere cum Davide: Hi in curribus & hi in equis, nos autem in nomine Domini sperabimus.

Et Dominum non requisierunt. Animo, nam verbis ostendebant se velle diuinum consilium sectari.

Et verba sua non abstulit. Id est, Deus, qui omnia scit, Iudaeos afflixit, & id quod dixerat esse illis facturum, non reuocauit, sed compleuit ea, quae per Prophetas fuerat comminatus.

Quomodo si rugiat leo. Sensus est: Vt leo esuriens & praedam lacerans non terretur à pastoribus, sic Deus intrepidè praeliabitur super montem Sion pro populo suo. Et vt aues, vt pullos suos protegant, volitant super nidos suos, & rolymam aduersus inimicos suos. Alludit ad eladem Assyriorum prope Hierosolymam, quando Deus Iudaeos eripuit, & Sennacheribi exercitum vna nocte per angelum suum interfecit. Comparat Propheta Deum leoni propter fortitudinem, & regum principatum super alia animalia. Ita cum diuus Ioannes appellat in Apocalypsi, dicens: Vicit leo de tribu Iuda. Comparat eum quoque aui propter velocitatem. Et ipse Christus apud Matthaeum ait: Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, & nolui. Et in Deuteronomio dicitur de Deo: Expandit alas suas, & assumpsit eum, atque porta

portauit in humeris suis. Apud hunc eundem Prophetam capite decimo minatus fuerat rex Assyriorum perditurum se esse nidum cum pullis. At Dominus modò promittit defensurum se esse eundem nidum, ipsum autem regem perditurum.

Conuertimini filij Israel. Hortatur Iudaeos, vt ab infidelitate, & profunda voragine vitiorum exeant, & ad Deum conuertantur.

In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui. Euerfo Sennacheribo post admirabilem illam victoriam, quam de eo Iudaei non humano sed diuino praesidio adepti sunt, repudiarunt idola, & ad veram Dei religionem reuocarunt. Nonnulli referunt hoc ad tempus post reditum à Babylonica captiuitate.

Et fugiet non à facie gladij. Nimirum humani, sed à facie angeli exercitum suum occidentis. Aufugit Sennacheribus cum paucis, & contulit in terram suam, vbi fuit à filiis suis interfectus.

Et iuvenes eius vectigales erunt. Famuli Sennacheribi erunt subditi Persis & Mediis, illisque vectigal & tributum soluent.

Et fortitudo eius à terrore transibit. Sennacheribi fortitudo deficiet ob terrorem angeli stragem inferentis. Et magnates cum eo fugientes etiam terrebuntur. Tradunt Hebraei decem solum cum rege se in fugam coniecisse omnibus aliis interfectis.

Cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalem. Per ignem hunc intellige eum, qui erat Hierosolymae in altari, in quo victimae cremabantur, quem Dominus in Leuitico praecipiebat, vt semper in altari suo arderet. Poterit hoc sic explanari: *Leuit. 6.*

Haec dicit Deus, qui habet ignem ad inimicos suos consumendos. Vel per ignem Sionis & Hierosolymae intellige amorem & charitatem in Ecclesia, quae, vt alibi ostendimus, & Sion & Hierosolyma nuncupatur. Hic est ignis ille, de quo Deus dicebat in Leuitico: Si obtuleris munus primitiarum frugum tuarum Domino de spicis adhuc virentibus, torrebis igne. Spicae sunt actiones, paleae au-

tem solum verba. Non loquitur hic Deus de oblatione palearum, sed spicarum, non enim solum verba querit à nobis Deus, sed opera: ea autem debent esse igne charitatis incensa. Non vult hic spicas virentes, sed torridas, absque mundi quisquiliis. Actiones enim absque amore & charitate ad vitam aeternam non profunt, iuxta id quod ait diuus Paulus: Si linguis hominum loquar & angelo-

rum, charitatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans, aut cymbalum tinniens. Et statim subiungit multa, ostendens nulla opera ab eo, qui est sine charitate, confecta, ad coelestem beatitudinem prodesse. Vt enim cymbalum tin-

niens omnes ad templum & Ecclesiam vocat, ipsum autem illuc non ingreditur, sic ille, qui de virtute disserit, ea autem caret, qui praeclare loquitur, sed male agit,

alios ad excellentes virtutis actiones hortatur, vbi est verae laudis domicilium, illuc autem ipse non vult introire, sed omnibus verae dignitatis ornamentis nudatus, in summa ignominia versatur. Vt igitur actiones sint meritoriae, oportet eas esse cum amore coniunctas, & igne charitatis inflammatas. Hic est ignis ille,

quem Dominus in altari suo, hoc est, in anima nostra semper ardere praecipiebat: de quo ipse ait apud Lucam: Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt

accendatur? Si Deum interrogas quid attulit in mundum, respondebit tibi, amorem. Hoc enim est quod ait: Ignem veni mittere in terram. Si ab eo qua-

ras quae res eum attulit in mundum, respondebit fuisse amorem. Ait enim diuus Ioannes: Sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret. Si ab eo

petas quid praedicauit, respondebit amorem. Ait enim: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo & ex tota anima tua, &c. & proximum tuum sicut

te ipsam. Si ab eo scire velis quid in suo Testamento commendauit, respondebit amorem, ita enim dicit: Haec mando vobis vt diligatis inuicem. Quid multa? si

eum interrogas qui est, respondebit esse amorem: Ita enim ait eius Apostolus: Deus

1. Ioan. 4. Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo. sine igne charitatis, ei qui est ipsa charitas, nemo gratus est. Cur Lutherani ceterique haeretici sacram scripturam tam falso tam impie & depravate interpretantur, nisi quia carent hoc igne, in quo deberent purissimum aurum divinarum literarum tundere & conflare? Ingrederetur aurificum officinas, videbis eos ex eodem auro pulchra ac diversa monilia efficere, quoniam ita vult dominus auri. Sancti ac catholici doctores sunt aurifices, divina scriptura est aurum, imò ipso auro multò preciosior. Lex oris tui, inquit David loquens cum Deo, super millia auri & argenti. *Psalm. 118.* Et filius eius Salomon in Proverbiis: Posside sapientiam, quia auro melior est. Ingrederetur doctorum officinas, inuenies eos admirabilia & elegantia monilia ex eodem auro sanctae scripturae miro artificio polire. Hieronymus efficit divinae sacrae & reliquiaria. Augustinus connectit catenam auream subtilissimam. Chrysostomus conflat aureos illos & preciosos canales, quibus eius incredibilis verborum elegantia, & sententiarum copia & amplitudo copiosissime fluunt. Et eodem modo de ceteris doctoribus. Hinc fluit catholicarum interpretationum varietas. Quamquam enim una atque eadem est sacra scriptura, quamquam locus unus à multis expositus sit idem, vult tamen Deus, vult Dominus scripturam, ut varij doctores diuersi aurifices ex eodem auro diuersa aliquando, sed pia, & vera, & catholica monilia conflent & perpoliant. Sed ut in nullam aurificis officinam introibis, in qua non inuenias ignis fornacem, ubi aurum fundatur & conflatur, nam aliter erit, frigidum ferrum contundere, ut dicitur in Proverbio, sic in animis sanctorum doctorum est quaedam ignis fornax, quoddam amoris incendium, ubi conflant & seiplos, & suam doctrinam, sententias, & interpretationes. Vinam diuini spiritus animum meum afflet, in eoque hanc charitatis flammam incendat, in qua meas cogitationes, verba, & opera, & denique totum me ipsum conflent & fundat. Hic est ignis ille admirabilis rubi, ad quem Deus accedere iussit Moysen, qui erat sacram ac diuinam legem scripturus, & quem modò Deus per Esaiam ait esse Hierosolymam & in Sione, hoc est in sancta sua catholica & Apostolica Ecclesia, cuius vniuersalis pastor est summus pontifex, Romanus episcopus Christi vicarius, & successor diuini Petri Apostolorum principis, super quem Christus Ecclesiam suam aedificauit.

Annotationes ex Hebraeo in
CAPVT XXXI.

Ve qui descendunt in Aegyptum. Pro *va*, est in Hebraico *וָא*: quae dictio potest verti, *va*, ut sit interiectio comminantis: quam rationem secutus est noster interpres: vel *heu*, ut sit interiectio dolentis & plorantis. Id quod à nobis fuit alio loco explanatum.

Et iuuenes eius vecligales erunt. In Hebraico est: Et iuuenes eius *וְעִלְיָלָם* lamas, erunt. Pagninus vertit: Tributarij erunt. Quod cum versione nostra in idem colore deficient. Huic interpretationi fauet Thargum ita habens: Fortes eius in bello animo destituuntur & euanescent, facile superantur. Verbum est *וְעִלְיָלָם*, quod significat euanescere, dissolutum esse, fugere, & interire: quam significatio-
Iosue 7. nem sequuntur Septuaginta, & qui eos imitantur. Iosue 7. ubi nostra versio habet: Pertimuitque cor populi, poterat verti: dissolutum est cor populi, aut liquefactum est, idem enim verbum est in hoc & in illo loco. Potest etiam esse à dictione *וְעִלְיָלָם*, quae significat tributum, angariam, & censum, ut Threnorum primo: Princeps prouinciarum facta est sub tributo. Ad hanc significationem attendit noster interpres, quem secutus est Pagninus cum alijs. Ab hac dictione venit

venit per additionem aspirationis Hebraicae in fine *וְעִלְיָלָם* missah, quae dictio significat sacrificium, & oblationem factam domino superiori propter debitum munus personale, ut in Deuteronomio capite decimosexto: Oblationem spontaneam manus tuae, quam offeres iuxta benedictionem Dei tui. Hoc nomen nostro sacrificio impositum retinemus nos Christiani, & ita appellatur à nobis missa, quod nomen nec Latinum est, neque Graecum, sed Hebraicum. Vnde colliges Lutheranorum errorem asserentium missam non esse sacrificium, nec ita debere appellari, cum etiam hoc nomen missa ab Ecclesia receptum & retentum, & ita à principio semper usque adhuc appellatum, sacrificium & oblationem significet. Sed post Lutherum alij multò eo terriores existunt, qui non solum aiunt missam non esse sacrificium, sed, quod detestabilius est, ipsam missam, quae est in Ecclesia ab Apostolorum tempore, quam sancti & antiqui patres celebrant, quae semper fuit apud Christianos in summa veneratione, penitus negant, & irrident, idololatricamque vocant. O impietatem nefariam! O cecitatem intolerabilem! O obstinationem dignam gemitu omnique lachrymarum abundantia.

Argumentum capitis XXXII.

Describit Esaias regnum Ezechiae iusti ac pii regis, & ex consequenti qualitates regni bene instituti. Sed cum hac litera mandaret, intuebatur mente Christi regnum, de quo precipue loquebatur. Pradicit infidelium Iudeorum excidium & calamitatem ob eorum in Christum nefariam impietatem, & incredibilem ingratitudinem, ipsiusque Christi regni Evangelicam pacem & quietem.

CAPVT XXXII.

*E*cce in iustitia regnabit rex, & principes in iudicio praerunt. Et erit vir sicut qui absconditur à vento, & celat se à tempestate, sicut riuus aquarum insiti, & umbra petrae prominentis in terra deserta. Non caligabunt oculi videntium, & aures audientium diligenter auscultabunt, & cor stultorum intelliget scientiam, & lingua balborum velociter loquetur & planè. Non vocabitur ultra is qui insipiens est princeps, neque fraudulentus appellabitur maior. Stultus enim fatua loquetur, & cor eius faciet iniquitatem, ut perficiat simulationem, & loquatur ad Dominum fraudulenter, & vacuam faciat animam esurentis, & potum siti-
B tienti auferat, fraudulentum vasa pessima sunt. Ipse enim cogitationes concinnabit ad perdendos mites in sermone mendacij, cum loqueretur pauper iudicium. Princeps verò ea quae digna sunt principe cogitabit, & ipse super duces stabit. Mulieres opulenta surgite, & audite, vocem meam, filiae confidentes percipite auribus eloquium meum. Post dies & annos vos conturbabimini confidentes. Consummata est enim vindemia, collectio ultra non veniet.

Ecce in iustitia regnabit rex.) Consolatur Propheta Iudæos, qui existimabant Ezechiam amissurum esse regnum, esseque à Sennacheribo superandum. Non ita erit, inquit, sed regnabit exercens iustitiam, eiusque regnum erit præclare gubernatum. Sed hic rex, quem diuinus vates animo contemplantur, Christus est, cuiusque regno, potius quam Ezechie ea conueniunt, quæ hic dicit Esaias. Est igitur Christus rex ille, qui in summa ac diuina iustitia regnat. Non enim est
1. Par. 19. acceptor personarum, ut dicitur in libro secundo Paralipomenon, & diuus Paulus in Epistola ad Romanos scripta testatur. Hic est rex ille, quem diuini vates prædixerunt Hierosolymæ & in Sione, hoc est, in Ecclesia Catholica esse regnaturum. Hunc diuino Spiritu afflatus Dauid inducit hoc pacto loquentem: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius. Quæ verba Dauidi congruere nequaquam possunt: sequitur enim statim: Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Quæ verba fieri non potest ut conueniant Dauidi, sed Christo, de quo Paulus in Actis Apostolorum, & in epistola ad Hebræos ea interpretatur. Hic est rex ille, de quo dicitur in Psalmo: Rex noster ante secula operatus est salutem in medio terræ. Et Esaias: Dominus iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster: ipse saluabit nos. Et Sophonias: Lætare & exulta in omni corde filia Ierusalem, abstulit Dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos, rex Israel in medio tui. Hunc regem quærebant Magi dicentes: Vbi est, qui natus est rex Iudæorum? Hic est ille, qui super crucem hunc titulum scriptum literis Latinis, Græcis & Hebraicis habuit: Iesus Nazarenus rex Iudæorum. Hanc inscriptionem Pilatus non sine mysterio iussit cruci affigere, & in ea reclamantibus Iudæis manere. Disposuit enim Deus, ut Pilatus, qui Iudæis in morte Christi assensus est, eisdem in delendo titulo nequaquam assentiretur, ut esset vniuerso orbi cognitum & perspectum, esse Iesum Christum Iudæorum regem, illis per sanctos vates sæpenumero promissum. Ideo tribus linguis fuit titulus inscriptus, ut posset ab omnibus legi & intelligi. Hæ enim lingue erant exteris aliis communiore, sed verè Iudæorum, hoc est, consentientium & credentium, qui secundum spiritum Iudæi sunt, siue sint Iudæi secundum carnem, siue Græci, siue Latini: ideo non vna tantum lingua, sed tribus fuit titulus inscriptus. De regno verò Christi ea poteris
Supra 2. videre, quæ supra annotauimus capite nono.

Et principes præerunt in iudicio.) In regno bene constituto principes præsunt ad iudicium faciendum. Non enim decet, ut causas quibusuis committant, ipsi autem solum delictis & voluptatibus se dedant. Debent enim non solum residere, sed præsidere. Docet locus hic, & aperte ostendit, in quo errore versentur ij, qui reges & præfules posse à suis ouibus perpetuò abesse temerè affirmant: cum hic dicat Propheta, in regno felici & recto principes non solum populo adesse, sed præesse. Luna etsi sit minor stellis, plus tamen mouet hæc inferiora, quam quæuis illarum, non quod ex se efficacior habeat virtutem & influentiam, sed quia ad nos propius accedit: est enim in infimo orbe, vbi citima terris radius solis
simile accensa conuertitur. Vbi vides quantum habeat momenti ad mouendum propinquitas. Eodem modo præsul debet præsentia sua oues suas regere, & rex à suo regno non discedere, ut possint subditos suos ad virtutem mouere, & rectè gubernare.

Et erit vir sicut qui absconditur à vento.) Sensus est: Quicumque sub vmbraculo huius iusti regis fuerit, sic erit tutus in afflictionibus huiusque mundi procellis, quemadmodum qui ventum & tempestatem fugiēs, se in loco tutissimo abscon-

derit. Et erit veluti ille qui laborans siti, purissimos fontes viuarum aquarum inuenerit in deserto, & qui in vehementi aestu, ardore cuncta torrente, in placidissima vmbræ ingentis rupis requieuerit. Aspicias hic multò potius & melius hæc de Christo intelligi, quam de Ezechia. Docet igitur hic locus Dei erga pios viros clementiam & benignitatem, qui eos ad se ipsum confugientes protegit, & reficit, & in suis periculis & calamitatibus tuetur & consolatur. At qui in ærumnis suis ad mundum confugiunt, decipiuntur. Nam vbi præsidium & remedium inuenire existimant, ibi reperiunt maiora pericula, & subeunt vehementiores tempestates. Potest hic locus ita verti: Et erit vir ille vice latibuli à vento, & absconditus à nimbo. Ut sit sensus: Rex hic iustus erit omnium afflictorum refugium. Quod eandem habet sententiam cum priori expositione. Sed nunc vir accipitur pro rege, & in priori explanatione pro eo, qui confugit ad regem.

Non caligabunt oculi videntium.) Regnante Christo oculi eorum, qui antea cæci fuerant, iam videbunt: & qui surdi fuerant, diligenter audient. Hæc omnia fuerunt in aduentu Christi & corporaliter impleta, & spiritualiter.

Non vocabitur ultra is qui insipiens est princeps, neque fraudulentus appellabitur magnus.) Nullus insipiens constituetur princeps, & nullus homo fallax & dolosus effertur ad dignitatem. Aspicias hic in regno bene constituto nec ignorantem nec fallacem ad honorem & principatum promoueri. In libro Leuitici præcepit Deus *Leui. 2.* ne animal sibi oblatum esset cæcum. Quia in re significauit debere præfulem esse sapientem. Animal sine oculis est præsul sine scientia. In templo Salomonis erant *3. Reg. 7.* bases, in quibus erant sculpti leones & boues & cherubim. Dauid sanguinarius *1. Par. 22.* templum illud, quod Ecclesiæ Catholicæ gerebat imaginem, ædificare non potuit, sed Salomon rex pacificus. Quoniam venturus erat rex pacis Christus Deus noster, qui non alieno sanguine fuso, sed suo proprio ædificaret Ecclesiam, omnia ut ait Apostolus ad Colossenses, suo sanguine pacificans siue quæ in terris, siue quæ *Coloss. 1.* in cælis sunt. Quam ob causam eum Esaias principem pacis appellauit. Quid igitur *Sup. 9.* sunt bases in illo templo, nisi præfules in Ecclesia? Quid per leones in basibus sculptos, nisi præfulem fortitudo significatur? Quid per boues nisi labores? Quid per cherubim nisi scientiæ plenitudo? Significat enim cherubim scientiam multiplicatam, vel scientiæ plenitudinem. Quemadmodum ergo bases illæ non erant sine cherubim, sic non debent esse præfules sine scientia. Hoc intelligens diuus Paulus ita ait in epistola ad Ephesios: Ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores & doctores. Vbi vides eum, qui pastor est, doctorem esse debere. Non enim dicit: Alios pastores, alios verò magistros. sed, Alios autem pastores & magistros. Et in epistola ad Timotheum ita ait: Oportet Episcopum esse sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, & doctorem. Inter qualitates pastoris numerat scientiam & doctrinam. Cæterum hæc verba Esaiæ poterunt habere hunc sensum: Tunc non erit locus adulationi & mendacio, sed veritati: non enim laudabitur insipiens nec fraudulentus.

Stultus enim fatuus loquetur.) Explicat quis sit stultus. Lege qualitates stulti, quas hic numerat Esaias, & videbis sceleratum omnem stultum esse.

Et loquatur ad Dominum fraudulenter.) Particula, ad, ponitur pro contra. Vel loqui ad Dominum fraudulenter est, Deo vota facere animo fallaci & iniquo, quæ non proponat implere.

Fraudulenti vasa pessima sunt.) Appellat Propheta cogitationes hominis fallacis & flagitiosi vasa, siue arma, quibus simplices decipit & occidit. Vel per vasa intelligit mensuras falsas. Vel vult homines separare à familiaritate & consuetudine hominum fallacium. Quasi dicat: Ne velis vti familiariter homine iniquo & fraudulento, ne comedas cum eo, nam etiam vasa eius pessima sunt.

Mulierem opulente surgite.) Hactenus locutus est de regni Christi felicitate. Aa 2 Nunc

Nunc prædicit calamitatem eorum, qui non erant Christum recepturi. Eos vocat mulieres, & filias, ob eorum fragilitatem: excitatque ut surgant, & audiant suarum calamitatum vaticinium. Possunt per mulieres intelligi ciuitates, per filias oppidula, villæ, & castella.

Post dies & annos.) Sensus est: Post Christi aduentum vos qui Christum contempseritis, post multum abhinc tempus conturbabimini, & euertemini. Consummabitur vindemia, & relinquemini, ut umbraculum in vinea, & nullum postea fructum feretis. Prædicit euerfionem Hierosolymæ per Titum, aliarumque ciuitatum, quæ Christum recipere noluerunt.

C *Obstupescite opulenta, conturbamini confidentes, exuite vos & confundimini, accingite lumbos vestros. Super vbera plangite, super regione desiderabili, super vinea fertili. Super humum populi mei spina & vepres ascendent, quanto magis super omnes domos gaudij ciuitatis exultantis. Domus enim dimissa est, multitudo urbis relicta est, tenebra & palpatio facta sunt super speluncas usque in æternum. Gaudium onagrorum pascua gregum, donec effundatur super nos spiritus de excelso. Et erit desertum in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur, & habitabit in solitudine iudicium, & iustitia in Charmel sedebit. Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium, securitas usque in sempiternum. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiducia, & in requie opulenta. Grando autem in descensione saltus, & humilitate humiliabitur ciuitas. Beati qui seminatis super omnes aquas, immit- tentes pedem bouis & asini.*

Obstupescite opulenta.) O ciuitates Iudææ nobiles diuitiisque affluentes admiratione terremini: nam post vindemiam, post vestram euerfionem & captiuitatem per Titum non remanebunt botri, qui deinceps colligantur. Conturbamini, quæ in humano præsidio fiduciam collocatis. Plorate & exuite vos, vestras preciosas vestes deponentes. Induite vos laccis super renes. Plangite super vbera: hoc est, pectora vestra lachrymis implete. Deplorate regionem desiderabilem, tudinem, & à Romanis euerteretur. Sunt qui dicant intelligi hoc de captiuitate Babylonica. Sed verba hæc: Consummata est enim vindemia, collectio ultra non erit: ostendunt hoc non de Babylonica, sed de Romana captiuitate intelligi. Est enim perspicuum post Babylonicam captiuitatem fuisse Iudæos in Iudæa collectos, & fructum religionis & pietatis attulisse.

Super humum populi mei.) Si spina & vepres repletur sunt Hierosolymam, quanto magis alia oppida Iudææ dedita mundi voluptatibus, ubi non est templum, nec tanta erga Deum religio? Vel sic: Si templum Hierosolymæ est comburendum, quanto magis domus ciuitatis? Si domus orationis est evertenda, quanto magis domus voluptatum?

Luc. 13. *Domus enim dimissa est.*) Id etiam Iudæis prædixit Christus: Ecce, inquit, relinquetur vobis domus vestra deserta.

Tenebra & palpatio facta sunt super speluncas.) In ruinis & speluncis ubi fuerunt domus, erunt obscuritates, & tam densæ tenebræ, ut possint palpari, & usque adeo erunt loca illa deserta, ut habitent ibi onagri & greges. Vbi modò sunt ciuitates, erunt

erunt postea cauernæ, & latibula ferarum.

Donec effundatur super nos spiritus de excelso.) Verfabuntur Iudæi in iis ærumnis & miseriis, donec in Christum credant. Multi enim ex Iudæis receperunt Euangelium, super quos effusus est spiritus ex alto, & veram felicitatem consecuti sunt.

Et erit desertum in Charmel.) Id est, Solitudo Gentium vertetur in diuitias Isaacis, & Israel reputabitur inter Gentes. Prædicit conuersionem Gentium, & cæcitatatem Iudæorum.

Et habitabit in solitudine iudicium.) In Ecclesia ex Gentibus cōgregata, quæ antea erat sterile desertum sine virtutum fructibus, erit iudicium, & iustitia erit recta, & præclara gubernandi ratio.

Et erit opus iustitiæ pax.) Ex iustitia sequetur pax. Sic dicitur in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. Vbi vides iustitiam esse radicem, & velut fundamentum pacis, nec posse esse pacem absque iustitia. Ideo dicitur in Psalmo: Iustitia & Pax osculatae sunt. Quibus verbis voluit diuinus vates iustitiæ & pacis coniunctionem explicare. Princeps aut præsul, qui voluerit subditos in pace gubernare, sit iustus, & æqualis, & in medio constitutus. Nam Christus Deus noster dicens discipulis suis: Pax vobis: stetit in medio, ut diuus Ioannes testatur. Si præsul steterit in medio, si seruauerit æqualitatem, in qua iustitia consistit, si non odium, aut amorem, cæterosque affectus iudicium corrumpentes, sed rectam rationem fuerit secutus, præclare administrabit, & florebit in diebus eius abundantia pacis. Ex quo colliges ridiculum esse præfulem, qui cum ipse non sit in medio, cum affectus sequatur, cum denique sit iniustus, ad pacem subditos hortatur. Est enim hoc id, quod ait Ieremias, Dicens: pax pax, & non erat pax. Sit præsul in medio, tribuat unicuique quod suum est, & tunc dicat: pax vobis. Si enim in medio fuerit, nec erit motus, nec à constantia deiectus. Cur terra sola immobilis est ex omnibus elementis, nisi quia est in medio mundi veluti centrum constituta? Ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum, & in eam feruntur omnia suo motu pondera. Ideo quieta manet, cum omnia alia elementa moueantur. Si præsul quietem voluerit obtinere, sit veluti terra producens fructus, humilis, non superbus, omnes recipiat, sitque in medio collocatus, & tunc dicat: Pax vobis, & imitetur Christum, quem Esaias alio loco principem pacis appellat. Sunt multi præfules, qui in fine suæ gubernationis gloriantur se suis relinquere pecunias & possessiones, cum potius deberent gloriari se pacem reliquisse. Non enim Christus summus ille & excellentissimus pastor inquit, Diuitias & possessiones relinquo vobis. Sed quid ait? Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis. Vide quid relinquat suis subditis, pacem non mundi copias, non aurum, non argentum, non dissensiones, non discordias, sed pacem, quæ sine iustitia esse non potest. Aspicias hic effectum ac fructum iustitiæ esse pacem. Vnde argumento à contrario sensu effectus ac fructus iniustitiæ est bellum & discordia. Iustitia parit pacem, iniustitia dissensionem. Potest enim hic locus Esaiæ intelligi de iustitia, qua homines iustificantur: quasi dicat: Iustitia, quæ est per fidem formatam, pariet animi pacem & tranquillitatem. Etsi enim vir iustus in bellis & periculis versetur, etsi tormentis opprimatur, animi tamen pacem non amittit. Imò appetit pro Christo vitam cum morte commutare, ut tali morte immortalitatem consequatur. Et de hac iustitia potest intelligi id, quod dicitur in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis. Quia ubi est gratia, ibi est pax. Et ob eam causam diuus Paulus in exordio suarum epistolarum imprecatur gratiam & pacem. Sine gratia enim vera pax esse non potest. Ex quo colliges impio non esse pacem, quemadmodum ait Esaias capite quadragesimo octauo & quinquagesimo septimo.

Et cultus iustitiæ silentium.) Exercebitur iustitia in silentio sine iudicium tumultu & clamore. Non insultabunt iudices eis, quos damnauerint, sed compatien-

tur, & eorum miserebuntur. Vel sic: Nullus erit clamor oppressorum, quia nemo opprimetur.

In pulchritudine pacis. Pacem appellat pulchram. Si bellicosi homines faciem pacis oculis suis aspicerent, non possent eam non ardentem diligere. Quid enim pulchrius pace? Si eius pulchritudo humanis oculis cerneretur, mirabiles sui ipsius amores excitaret. Contra verò quid fedius & turpius bello? quid truculentius? quid immanius? Et tamen cæci homines bello, potius quàm pace delectantur. Non sunt hi heredes Christi, quoniam pacem, quàm ipse in testamento suo reliquit, nolunt accipere.

Grando autem in descensione saltus. Sensus est. In syluam infrugiferam irruet grando, quæ eam vastet & perdat: hoc est in homines infideles veniet afflictio, nec tamen propter hoc Ecclesia fidelium efficeretur superbia & elatione.

Beati qui seminatis super omnes aquas immitentes pedem bouis & asini. Ecce vos qui seminatis in locis feracibus, & aquis affluentibus, ubi tanta erit segetum abundantia, ut necessarium sit mittere iumenta, ut illis pascantur, ne syluescant, & pereant ob nimiam vberitatem. Promittuntur vobis ista bona, per quæ spiritualium donorum copia significatur. Ager fertilis est in Ecclesia aquarum fontibus abundans, fontes autem sunt salutaria præcepta, & diuina consilia, & canales illi pulcherrimi Christi doctrinarum, quæ quidem aquæ hodie permanent, & semper in Ecclesia inexhauste permanebunt. Sed in hoc est magna differentia. Nam etsi aqua sit eadem, etsi doctrina sit vna: tamen in Ecclesiæ principio fluebat per canales illos aureos & excellentissimos Christi, eiusque discipulorum: nunc verò plerumque manat per canales terreos & luteos: sunt enim multi concionatores peccatorum spurcitia contaminati. Quanquam me non fugiat esse in Ecclesia multos concionatores doctos, omnibusque virtutum ornamentis exultos, quorum multos ego cognosco, quos ideò non nomino hoc loco, ne mea oratio, si aliquem omiserò, ingrata sit de omnibus verba fecero, infinita esse videatur. Sed ego de his non conqueror, quorum sapientiam & charitatem veneror & suspicio, sed de me meique similibus solum tracto.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XXXII.

Ecce in iustitia regnabit rex. In Hebræo est *הנה יהיה מלך ביושר* hen ietledhæc iimloc malæc. Quæ verba possent ita verti, si verbum verbo reddere volueris: Ecce ad iustificandum regnabit rex: verbum enim hoc *ישר* significat iustificare, ut Prouerb. 17. Et qui iustificat impium. Et in Psalmo 50. Ut iustificeris in sermonibus tuis. Est igitur horum verborum Elia: sentus: Ecce attende & considera admirabilem vaticinationem. In temporis plenitudine veniet in mundum Messias, qui regnabit ad iustificandum peccatores. Aduerte: Non dicit: Veniet rex ad iudicandum mundum in primo aduentu, sed ad iustificandum. Id ipsum ait Christus apud Ioannem: Non misit Deus filium suum in mundum, ut iudicet mundum, sed ut saluetur mundus per ipsum. Et apud Lucam: Filius, inquit, hominis non venit animas perdere, sed saluare. Venit Christus iustificatum: quoniam, ut ait diuus Paulus, Non iustificabitur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi. Sed fides nostra debet esse charitate formata, quæ, ut ait diuus Paulus, per charitatem operetur. Nam quemadmodum gladius debet esse in manu, & non in arca, ut valeas de inimicis consequi victoriam, sic fides non facit esse, ut sit in anima, sed debet esse in manu, ut eius operibus in charitate fundatis vincas inimicos animæ, & de illis mirabiliter triumphes. Fides enim sine operibus, ut ait diuus Iacobus Apostolus, mortua est. Possunt etiam hæc verba Iaco. 2. Elia: sic transferri: Ecce ad iustitiam faciendam regnabit rex. Et ita ea in Latinum reddidit Pagninus. Et tunc possunt de quolibet iusto rege explanari, ut sit Elia: sensus:

sensus: Rex iustus non regnabit ad superbiam & fastum, non ut se voluptatibus dedat, & ventri atque somno obtemperet, non ad exercendam tyrannidem, sed ad faciendam iustitiam. Est autem iustitia habitus animi constans & perpetuus tribuendi unicuique quod suum est. Unde debet rex, & quicumque præsul flagitiosos punire, bonis autem fauere. Si vides præclaram citharā in manu rudis & inepti pulsatoris malè sonantem, non citharæ sonoræ, sed inertis citharædo culpam tribuis. Christiana religio est quædam excellentissima cithara suauissimè & præclarissimè sonans. Hæc est cithara illa, quæ manu Dauidis pulsata spiritum malum fugabat à Saul: citharædos est præsul, qui eam manibus tenens temperat, & suauem concentum efficit. Sed ut malus sonus non bonæ citharæ, sed malo citharædo tribuitur, sic vocum discordia, morumque corruptio & dissona vitæ deprauatio, non religioni, quæ sancta est, sed religionis gubernatori non immeritò aliquando tribuitur. Pythagoras harmoniam quandam vocat virtutem, & rectè quidem. Ut enim suavis lyre sonus intervallis coniunctus imparibus, sed secundum rectam portionem distinctis, ex impulsu & motu ipsarum chordarum producit, qui acuta cum grauibz moderans, admirabilem æquabiliter harmoniam efficit, sic ex multis ac variis virtutibus inæqualiter coniunctis, sed pro rata parte diuisis, efficitur quidam concentus, qui temperans in se virtutes, efficit quandam dulcissimam harmoniam, quæ absoluta virtus appellatur. Sunt enim omnes virtutes vna virtus absoluta iuxta Platonem. Et quemadmodum ille, qui temperare lyram nescit, non debet eam pulsare: sic qui rempublicam gubernare nescit, non debet eius administrationem suscipere. Et ut bonus citharædos fides nimis acutas laxat, nimis autem laxas & graues eleuat, ut omnia temperet: sic sapiens princeps & præsul elatos, qui se vitra modum eleuant, debet comprimere, humiles verò eleuare, ut omnia moderetur sapienter, non tantum laxans hunc, ut sonum non edat, nec tantum eleuans illum, ut eum frangat, sed ut omnia temperata admirabilem quandam harmoniam efficiant. Et hæc est iustitia, tribuere unicuique quod suum est, ad quam exercendam, ut hic ait Elia: debet regnare Christianus princeps & præsul.

Et erit vir sicut qui absconditur à vento. In hebraico est: *וירא כמחשבו* vir sicut machaue ruach. Id est sicut abscondio venti. Ac si dicat: Erit rex locus tutus, ubi se quis abscondit à vento. Vbi vides officium regis esse afflictos ac pios homines tueri, & custodire. Non solum enim dominus est, sed etiam pater.

Cum loqueretur pauper iudicium. Potest verti: Cum loqueretur contra pauperem in iudicio.

Argumentum capitis XXXIII.

Predicit diuinus vates Sennacheribi Iudeorum hostis perniciem, qui cum nullis laceßitus iniuriis Hierosolymam euertere conaretur, fuit victus, & eius exercitus ab angelo Dei mirabiliter interfectus. Predicat Dei potentiam. Vaticinatur de Christi regno, quem Iudei non cognouerunt. Quam ob causam suam pristinam dignitatem & præstantiam turpi dedecore macularunt. Non cognouerunt autem Christum, quia malitia obæcati eum cognoscere noluerunt.

CAPVT XXXIII.

Et qui pradaris, nonne & ipse pradaberis? Et qui spernis, nonne & ipse sperneris? Cum consummaueris depredationem depredaberis, cum fatigatus desieris contemnere, contemneris. Domine misere nostri, te enim expectamus, esto brachium nostrum.

nostrum in manè, & salus nostra in tempore tribulationis. A voce angeli fugerunt populi, & ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes. Et congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur brucus, velut cum fosse plena fuerint de eo. Magnificus est Dominus, quoniam habitavit in excelsis, implevit Sion iudicio & iustitia, & erit fides in temporibus suis. Diuitia salutis sapientia & scientia, timor Domini, ipse est thesaurus eius. Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amare flebunt. Dissipata sunt viae, cessauit transiens per semitam, irritum factum est pactum, proiecit ciuitates, non reputauit homines. Luxit & elanguit terra, confusus est Libanus, & obsurdit. Et factus est Saron sicut desertum, & concussa est Basan & Charmelus. Nunc consurgam, dicit Dominus, nunc exaltabor: & nunc sublimabor. Concipietis ardorem, & parietis stipulam, spiritus vester ut ignis vorabit vos, & erunt populi, quasi de incendio ignis, spinae congregatae igne comburentur.

EXPLANATIO.

V. qui predaris. Sennacheribum intelligit, cui interitum minatur. *Domine misere nostri, te enim expectauimus.* Verba sunt Iudæorum Hierosolymæ habitantium, qui obsessi à Sennacheribo petebat à Deo auxilium, ad portum eius misericordiae confugientes, cuiusque præsidium expectantes. *Esto brachium nostrum in manè.* Id est, Esto fortitudo nostra manè. Quasi dicat: statim cum te inuocauerimus, nos adiuua. Vel per manè intellige tempus prosperitatis, nam sequitur statim: Et salus nostra in tempore tribulationis. Quasi dicat: Protege nos & in tempore prosperitatis, & in tempore afflictionis. *A voce angeli fugerunt populi.* Describit eladem exercitus Assyriorum, qui perterriti tumultu, quem Dei angelus excitabat eos interficiendos, volebant se in fugam fecerit, præter paucos, qui cum rege fugerunt. *Et congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur brucus.* Cum vos o Assyrij fueritis excisi, & in in fugam coniecti, tunc congregabunt Iudæi spolia vestra, quemadmodum solent congregari locustæ in fossis. Brucus est species quædam volucris, à locusta non dissimilis.

Magnificus est Dominus. Tunc laudabitur Deus, & prædicabitur eius potentia & amplitudo. Et Hierosolyma erit plena iudicio & iustitia. Erit florens & exulta, & vigeat in ea rectè gubernandi ratio. Et non recedet ab ea fides in diebus illis: Et abundabit diuitiis salutis, & bonorum successuum, cum sapientia & scientia salutes, timorem autem Domini castum & filialem appellat thesaurum, quia in eo tanquam in arcula diuitiarum virtutum seruantur. Quamquam omnia à principio & prosperitate Hierosolymæ, tamen in ea ratione interpretandi, quam mysticam appellant, intelliguntur de ea victoria, quam Ecclesia de dæmonibus per Christum reportauit. Hæc est enim Hierosolyma illa, ubi est vera fides, iustitia, & iudicium, & timor Domini.

Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amare flebunt. Sensus est: Iudæi cum fuerint

rint obsecrari à Sennacheribo, mittent ad eum legatos causa pacis componendæ. At videntes hi legati se nihil profecisse, re infecta ad ciuitatem redeuntes clamabunt, & lugebunt in ipso itinere, priusquam ciuitatem ingrediantur. Hos Iudæorum legatos appellat propheta angelos pacis, hoc est, nuntios missos ad fœdus faciendum cum Assyriis. Angelus enim nuntium significat. Et statim subiungit propheta verba, quæ legati plorantes dicebant venientes ab exercitu Assyriorum desperatione debilitati. Dissipata sunt viæ, neque est aliquis ex nostris, qui audeat transire semitam ob hostium timorem: irritum factum est pactum, quod Deus nobiscum inierat de protectione nostra, iam nos deserit, contemnit nostras ciuitates, non nos reputat homines, & tota Iudæa lugeat ob nostram calamitatem & imminentem euerisionem.

Confusus est Libanus. Prosequitur Propheta verba legatorum. Erubescit Libanus, quoniam scinditur ab hostibus nostris, suisque cedris spoliatur. Saron ferax agri planities est veluti desertum, concutitur, ac fructibus nudatur Basan & Charmelus. Libanus est ad Septentrionem Iudææ. Charmelus ad Meridiem. Basan ad Orientem. Saron ad Occidentem. Voluit propheta ostendere totius Iudææ vastitatem, quæ ob eius infidelitatem & terribilia scelera erat tempore Titi & Vespasiani futura.

Nunc consurgam dicit Dominus. Scripsit Propheta obsidionem Hierosolymæ, fletum ac calamitatem Iudæorum, & superbiam ac potentiam Sennacheribi. Nunc prædicat victoriam, quam Iudæi de hostibus suis obtinuerunt. At ergo Deus: Ego exurgam contra vos o Assyrij, & gloriam ac potentiam meam, eruens à manu vestra Iudæos afflictos, declarabo. Ita dicitur in Psalmo: Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum, ego exurgam, dicit Dominus. *Psal. 7.*

Concipietis ardorem, & parietis stipulam. Consilium & deliberationem Assyriorum de capiendâ & comburendâ Hierosolyma appellat Deus cõceptum ardoris, Cogitabant enim de eius vastitate & flagratione. Tunc quis concipere dicitur, cum deliberat quis facturus est: tunc verò parit, cum opus exequitur. Ideo dicit: Vos existimabitis euersuros vos esse Hierosolymam, at cogitationes vestrae vertentur in stipulam & quisquillas, quoniam nihil efficietis. Erunt ipse vestra vana, & conatus vestri frustra suscepti. Et spiritus vester ut ignis deuorabit vos. hoc est: Eadem vestra cogitatio vos interficiet, vestrum cõsiliu erit causa vestrae calamitatis & excidij. Nam interitus, quem Iudæis moliebamini, in vestrum caput redundabit. Et ita fuit. Euenit Assyriorum exercitui id, quod dicitur in Psalmo: Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam, quam fecit. Ita apud Matthæum dicebat Christus Deus noster: In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. *Matt. 7.*

Et erunt populi quasi de incendio cinis. Hoc est, Vertentur Assyrij in cinerem cuius magni incendij: & sic flagrabunt veluti spinæ in ignem coniectæ. Verti potest: Et erunt populi quasi de incendio calcis. Hoc est, similes lapidibus, qui excoquuntur, ut fiat calx. Vel sic: Erunt Iudæi erepti quasi de incendio cineris. Quasi dicat Deus: Ego eripiam populum meum de manu hostium tuorum, ipsos autem hostes interficiam.

Audite qui longè estis, quæ fecerim, & cognoscite vicini fortitudinem meam. Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit timor hypocritas. Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante? Quis habitauit ex vobis cum ardoribus sempiternis? Qui ambulat in iustitiis, & loquitur veritatem, qui prouocat auaritiâ ex calumnia, & excutit manus suas ab omni munere. Qui obturat aures suas, ne audiat sanguinem: & claudit oculos suos, ne videat malum. *Psal. 14.*

malum. Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas eius: Panis eius datus est, aquae eius fideles sunt. Regem in decore videbunt, oculi eius cernent terram de longè, cor tuum meditabitur timorem. Ubi est literatus? ubi legis verba ponderans? ubi est doctor paruulorum? Populum imprudentem non videbis, populum alti sermonis, ita ut non possis intelligere disertitudinem linguae eius, in quo nulla est sapientia. Respice Sion ciuitatem solemnitatis nostrae. Oculi tui videbunt Ierusalem habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur clauis eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur, quia solum modo ibi magnificus est Dominus noster. Locus fluuiorum riuus altissimi & patentes, non transibit super eum nauis remigum, neque trieris magna transgreditur eum. Dominus enim iudex noster, Dominus legis noster, Dominus rex noster, ipse saluabit nos. Laxati sunt funiculi tui, sed non praeualebunt. Sic erit malus tuus, ut dilatare signum non queas. Tunc diuidentur spolia pradarum multarum. Claudi diripient rapinam, nec dicet vicinus, Elanguit. Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.

Audite qui longè estis quae fecerim. Verba sunt Dei, quibus ostendit se velle, ut omnes suam omnipotentiam perspiciant & cognoscant. Vos, inquit, o Assyrij qui longè estis à me, qui nec fidem habetis, nec me ipsum cognoscitis: & vos vicini, vos Israelitae qui ad me acceditis per fidem formatam, audite & agnoscite, quid haec sum euerfurus, & afflictos Iudaeos de eorum manu erepturus. Inuitat Deus omnes ad tanti facti considerationem. Nos igitur consideremus opera Dei, eaque memoria saepenumero repetamus. Aspicias hic homines iniustos & impios longè esse à Deo, pios autem & iustos propè. Nam quemadmodum scelera alienant à Deo, quando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi.

Conterriti sunt in Sion peccatores. Narrat Propheta Iudaeorum in obsidione pa- uorem & calamitatem.

Possedit timor hypocritas. Nam qui erant verè fideles, in Domino Deo spem suam collocauerant, ideo non timebant. Si Deus enim pro nobis, ut ait Apostolus, quis contra nos? Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo: Dominus protector viciae meae, à quo trepidabo?

Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante? Verba sunt quibus superbi ac potentes Assyrij suis viribus fidentes Iudaeos obsessos alloquebantur. Ac si dicerent: Quis ex vobis euadet impetum Assyriorum? Nemo est qui possit à manu nostra liberari. Ignem deuorantem, & ardores sempiternos vocabant Assyrij exercitum suum, qui Hierosolymam deflagrationem minabatur: quoniam multa oppida combusserant, & in fauillas redegerant. Caterum haec verba possunt esse ipsius Prophetae Assyrios alloquentis, eisque Dei iram & ultionem minantis. Est enim Deus ignis comburens impios, iuxta id quod in Deuteronomio scriptum legimus: Dominus Deus tuus ignis consumens est. Et in epistola ad Hebraeos: Etenim Deus noster ignis consumens est. Deus est ignis, ut hic aspicias: homo autem foenum,

num, iuxta id quod ait alio loco Esaias: Omnis caro foenum. Si igitur peccatores *Infrà 40.* foenum, Deus autem ignis deuorans & consumens, cur cum Deo contendis? Nonne foenum comburetur igne? Nonne incendio flagraberis? Quomodo audes aridum foenum cum igne deuorante pugnare? O audaciam incredibilem, & insipientiam intolerabilem. Vis more gigantum, quorum impium facinus antiquis fictis fabulis memoriae prodiderunt, Deo ipsi bellum inferre, daemoni autem te coniungere & sociare. Reuertere ad teipsum, & considera tuam miseriam & fragilitatem, Dei autem omnipotentiam, & immensam magnitudinem.

Qui proicit auaritiam ex calumnia. Hoc est, Qui non vult opes calumnia exquisitas.

Qui excutit manus suas ab omni munere. Id est, qui à nemine vult munus accipere, ut veritatem abscondat. Sunt enim nonnulli, qui veritatem loquuntur, sed ac-

cepto munere statim silent. Hi sunt similes Cani Cerbero, quem finxerunt poëte, qui accepta offa tacebat. Nihil magis iudicium corrumpit quam munus. Ideo dicebat Deus, ut in Exodo scriptura commemorat: Nec etiam accipies munera, quae etiam excæcant prudentes, & subuertunt verba iustorum. Potest hoc referri ad iudices, qui ob munus acceptum fauent nocentibus, & amittunt libertatem rectè iudicandi, & sententiam ferendi. Hos redarguit etiam Esaias capite primo, & capite quinto: ut ibi annotauimus.

Qui obturat aures suas ne audiat sanguinem. Id est, ne audiat peccatum. Sanguis enim pro peccato accipitur, ut in Psalmo: Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meae. Et in alio: Ne perdas cum impiis Deus animam meam, & cum viris sanguinum vitam meam. Et explicans Esaias quid sit hoc in loco sanguis, ait: Et claudit oculos suos, ne videat malum. Id quod sanguinem appellauerat, modò malum appellat. Felix conscientia, quae malum nec audire, nec videre vult. Averte, ait Propheta, oculos meos, ne videant vanitatem. Nam Ieremias ait: Oculus meus deprædatus est animam meam. Potest hoc in loco sanguis accipi pro consilio eorum, qui innocentibus interitum ac perniciem moliuntur.

Iste in excelsis habitat, munimenta saxorum sublimitas eius. Habitat in locis altis & munitis, & in asylo & petrarum propugnaculis. Sensus est: Qui iustus est, sic erit tutus, ac si esset in arce fortissima, in sublimi rupe sita penitus inexpugnabili. Descripsit diuinus vates virum sapientem & virtutibus septum, nunc ostendit quomodo eum Deus custodiat & seruet.

Aquae eius fideles sunt. Id est, perennes, nunquam illi deficientes. Ac si dicat: semper Deus virum iustum nutrit & sustentabit. Poteris per has aquas virtutes intelligere, quae sunt animi pabulum & nutrimentum, quae viris iustis nunquam defunt, ideo aquae fideles & perennes appellantur. At sunt nonnulli, qui ut se iustos ostendant, virtutis actiones exercent, quae cum sint fictae, parum durant: nihil enim fictum potest esse diuturnum. Ut torrentes ex pluuia, & aliqua parua terrae humiditate producti solum hyemali tempore fluunt, veniente autem feruore solis siccantur: sic hypocritarum & fragilium hominum virtutes tempore molli, & ad voluntatem fluenti, apparent, veniente autem afflictionis aestu penitus arefcunt.

Regem in decore videbunt. Esaias in hoc capite describit obsidionem Iudaeorum, & victoriam, quam per Dei angelum de Assyriis mirabiliter reportarunt. Et occasione sumpta describit viros iustos & pios, ad eos alludens, qui tempore obsidionis spem suam in Deo collocauerant, & ab vrbe sancta non recesserant. Hos dicit modò euasuros esse ab obsidione, & regem Ezechiam, quem antea sacco indutum viderant, in decore suo & maiestate visuros esse. Et qui in obsidione positi terram extra muros non videbant, eam delongè esse adspecturos, & longinquas regiones intrepidè peragraturos. Potest per hunc regem intelligi Christus, quem, qui in hac vita iustitiam coluerint & pietatem, in eterna beatitudine pulcherrimè videbunt. Qui modò à longè terram nostram, veram illam promissionis patriam, caele-

Hebr. 11. celestemque beatitudinem aspiciunt. Id quod teste Apostolo faciebant illustres illi ac sancti patriarchæ, de quibus dicitur in epistola ad Hebræos: Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti non acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes, & salutantes, & confitentes, quia peregrini sunt, & hospites super terram. Vbi vides viros illos fideles, omni sapientia & charitate præstantes, terram hanc illis promissam tanquam alienam coluisse: veram autem terram promissionis delongè intuitos esse, ad eamque incredibili desiderio aspirasse. Illi quibus Deus terram promiserat, cælum aspiciebant, nos verò, quibus cælum promittit, terram solum intuemur. O amentiam nostram!

Cor tuum meditabitur timorem. Postquam ereptus fueris ab obsidione, cogitabis & memoria repetes timorem, quo terrebatur ciuitas, quādo erat ab hostibus oppugnata, ut contemplans à quo periculo te Deus eripuerit, illi gratias agas. *Simile.* Vt enim qui ex alto in portum adducti vim tempestatis, ac magnā iactationem euaserunt, ex terra mare intuentes gratias Deo agunt, pictisque tabulis in templis ad honorem diuorum suspensis, sese tanti beneficii memores, in Deūque gratos ostendunt, sic facere debent ij, qui fuerint ab hostibus & animi & corporis erepti, & fluctibus atque procellis tentationum liberati, ut aliquo pio monumento se diuino numini gratiam habere testificentur.

Vbi est literatus? ubi legis verba ponderans? Dixerat suprā, nuntios pacis componendū fuisse, quoniam in Deo spem suam non habebant collocatam: postea descripsit iustos Deoque fidentes. Et quoniam qui missi fuerant ad fœdus faciendum cum Assyriis, erant legis doctores, qui Hierosolymæ euerisionem plorabant, ait Propheta: Vbi sunt doctores illi, qui Deo non fidentes, sed de eius potentia & misericordia desperati, assererent delendam esse à Sennacheribo ciuitatem sanctam? *1. Cor. 1.* Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios ita ait: Vbi sapiens? ubi scriba? ubi inquisitor huius seculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi? Quæ verba hunc habent sensum: Non literati homines, non mundi sapientes mundo ad hunc Esaiæ locum alludit, ubi non literati & docti, sed iusti & pii Deo fidebant, eiusque misericordiam & potentiam prædicabant. Quidam sic hunc locum interpretatur: Cū fueris in obsidione, cor tuum semper meditabitur timorem: Existimabis semper adesse publicanum, & exactorem, qui à te tributa exigat. Semper habebis in ore: Vbi est scriba, &c. At Deus te eripiet, & hostes tuos magnopere timebant. Literatum vocat eum, qui scribebat nomina eorum, qui tributa soluebant, similiter & scribam. Per legis verbi ponderatorem eum intelligit, paruulorum eum existimat intelligendum, qui numerabat ciuitatis domos ad exigenda tributa. Ego tamen priorem expositionem amplector, quia est planior, & literæ conuenientior, & non recedit à versione communi, & est ea, ad quam Apostolus alludere videtur.

Populum imprudentem non videbis, populum alti sermonis. Non videbis regnare in ciuitate sancta Assyrios, populum barbarum, & sermonis obscuro & abstrusi, quem tu intelligis. Consolatur viros iustos & pios.

Respice Sion ciuitatem solennitatis nostræ. Postquam fueris à periculo ereptus iuste & pie, contemplare ciuitatem sanctam, quam Assyrius non potuit expugnare. Hæc enim non mutabitur, non enim est velut tabernaculum Moyse, quod poterat aliò transferri. Sed est permanens & firmum tabernaculum, cuius paxilli, clauis, & funes non rumpentur neque laxabuntur. Nam Deus est circa hanc ciuitatem loco fluuij altissimi, quem ipso protegente nulla naui neque parua neque magna potest trahere, quæ possit ciuitatem expugnare. Quis non videt Esaiam diuino spiritu afflatum hæc non de Hierosolyma illa terrena dixisse, sed de Ecclesia,

sia, cuius illa imaginem gerebat: quæ ab hostibus oppugnata vinci nequaquam potest, quia Deus eam protegit & seruat.

Laxati sunt funiculi tui. Locutus fuerat cum Iudæis, modò dirigit sermonem ad Assyriorum populum, quem comparat naui destitutæ malo, rudentibus & velis, quæ arbitrio ventorum in mari iactatur, & tandem procellis obruitur. Est igitur sensus: Funiculi tui, hoc est, rudentes naui laxati sunt, & à nautis relictæ, quemadmodum fit, quando iam nulla est spes vitæ. Sic erit malus tuus, ut ne velum quidem possit expandi, ita ut naufragium vitare non valeas. Malus est lignum in medio naui eleuatum.

Tunc diuidentur spolia. Excisus Assyriis & ab Angelo interfectis, diuidentur eorum spolia. Nullus erit in ciuitate non solum agilis & velox, sed etiam claudus & fragilis, qui non diripiat, & ad prædam celeriter currat.

Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas. Hoc est ad Ecclesiam referendum, ubi sunt sacramenta, quibus peccata remittuntur.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XXXIII.

Ve qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? In Hebræo est in hunc modum. *וְהַיִּי שֶׁנֶּחֱדָה וְהַיִּי שֶׁנֶּחֱדָה* Hoi xodhedh ve atah lo xadhudh. Verbum *שֶׁנֶּחֱדָה* significat vastare, Ezechie trigesimo secundo: Et vastabunt superbiā Ægyptiorum. *Eze. 32.* Pro quo noster interpret in præsentem vertit prædari, & rectè quidem. Intelligi autem hæc de Assyriis diximus in explanatione, Verum si volueris hæc verba reddere Latine, & verbum è verbo vertere, ita dices: Væ deuastanti, & tu non deuastatus, & contemnti, & tu non contemptus. Ac si diceret, Væ tibi qui alium lædis, nam ille à te non læditur: & qui alium contemnis, nam ille nō est contemptus. Vult Propheta ostendere neminem lædi nisi à seipso. Vis lædere aliquem, lædis teipsum: illum autem lædere non poteris, quem lædere cōtendis. Hoc intelligentes Septuaginta interpretes hunc versum in hunc modum transtulerunt: Væ qui vos miseros faciunt. Vos enim nemo facit miseros, & qui reprobant vos, vos non reprobant. Est hæc interpretatio Septuaginta mirabilis quidem. Qui te in corpore immerito affligit, non tibi, sed sibi ipsi nocet: floret enim animus calamitate, & illustratur viri iusti dignitas & amplitudo iniuria & iniquitate hominis scelerati, ipse verò sceleratus in animo vulneratur, & grauiter offenditur. Et quamuis te occidat, teipsum non lædit, imò seipsum occidit, quia animam suam occidit, tuam autem occidere non potest. Ideò dicebat Christus apud Matthæum: Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Diogenes Laërtius refert dixisse Anaxarchum, cū occideretur à quodam tyranno: Tunde tunde Anaxarchi vasculum, nam Anaxarchum nihil teris. Et Socrates dicebat, ut refert Plato, Anitus & Melitus occidere me possunt, lædere autem non possunt. Epictetus Socraticus, Nemo, inquit, lædit nisi volentem: tunc læsus eris, cū te lædi opinaberis. Hæc ille. At vir virtute ac sapientia exultus non existimat se calamitate & iniuria lædi, sed eius calamitatem deplorat, qui existimabat eum lædere, cū ipse à se ipso lædatur. Vt qui manu accipit prunas, ut alium comburat, prius ipse crematur: sic non poteris alium igne afflictionis incendere, quin prius tu ipse incendio flagres. Accenditur candela, ut rem aliquam concremet, prius ipsa candela exurit & consumitur, quàm res alia incendatur, imò flamma candela alios illuminat, & seipsam consumit: sic iniuria prius eum, à quo est iacta & immissa lacerat & occidit, & postea ad innocentem non peruenit, imò eum reddit illustriorem. Ex quo colliges veram esse illam præclaram sententiam, quam Chrysostomus in homilia quadam multis comprobatur rationibus: Nemo læditur nisi à se ipso, quam hoc in loco Septuaginta complerunt.

Angeli pacis amare flebunt.) In Hebraico est *אֱלֹהֵי מַלְאָכֵי* malachei, pro quo noster interpres dixit: Angeli. Potest verti: Nuntij pacis amare flebunt, & ita vertit Pagninus. Vel Legati pacis, &c. Quod in idem recidit. Non igitur intelligas Angelos Dei fleuisse, sed Iudæorum legatos, qui ad fœdus faciendum cum Assyriis missi fuerant.

Ut dilatare signum non queas.) Pro signo est in Hebreo *אֵל* nes, quæ dictio significat signum & vexillum, & quicquid eleuatur, à verbo *נָסַף* nasas, quod significat extollere, efferre, & eleuare. Ideo potest verti: Ut dilatare velum non possis: fracto enim malo naui, velum erigi & extendi non potest.

Argumentum capitis XXXIIII.

Supertore capite predixit Propheta Assyriorum excidium, nunc omnium impiorum calamitatem in communi annuntiat, Idumæorum præsertim, qui scelere & maleficio pascebantur. Vaticinatur de eversione Hierosolymæ per Titum, & de infidelium Iudeorum perniciæ & vastitate.

CAPVT XXXIIII.

Accedite gentes & audite, & populi attendite, audiat terra & plenitudo eius, orbis & omne germen eius, quia indignatio Domini super omnes gentes, & furor super omnem militiam eorum. Interficiet eos, & dedit eos in occisionem. Interfecti eorum prouicientur, & de cadaueribus eorum ascendet fetor. Tabescent montes à sanguine eorum, & tabescet omnis militia cœlorum, & complicabuntur sicut liber cœli, & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea, & de ficu, quoniam inebriatus est in cœlo gladius meus. Ecce super Idumæam descendet, & super populum interfectionis meæ ad iudicium. Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus est adipe de sanguine agnorum & hircorum, & de sanguine medullarum arietum. Victima enim Domini in Bosra, & interfectio magna in terra Edom. Et descendunt unicornes cum eis, & tauri cum potentibus. Inebriabitur terra eorum sanguine, & humus eorum adipe pinguium, quia dies ultionis Domini, annus retributionis iudicij Sion. Et conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulphur.

EXPLANATIO.

Accedite Gentes & audite.) Non vnam Gentem & vnum populum, sed omnes Gentes & populos, & vniuersam deniq; terram vocat diuinus vates, imò per eum Deus ipse, ut accedant, & audiant, & ultionem, quam peccatoribus minatur, diligenter attendant. Non enim vnum tantum populum, sed omnium gentium & nationum peccatores ait esse suorum scelerum penas daturos. Sed aduerte. Non dicit: Audite gētes, sed, Accedite gentes & audite. Vocat nos Deus ut ad eum accedamus, quo verba eius audire & perpendere possimus. Si propè essemus, non

nos vocaret ut accederemus ad eum, vocat ut accedamus, quoniam procul ab eo sumus. Peccata enim nostra nos à Deo separarunt, & ut alio in loco ait Elaias, diuiserunt inter nos & Deum nostrum. Et cum nos simus procul ab eo, ipse etiam procul est à nobis. Longè enim, ut ait David, à peccatoribus salus, hoc est, Christus, quem etiam Elaias sub persona cœlestis patris salutē vocat, ita dicens: Dedit te in lucem Gentium, ut sis salus mea vsque ad extremum terræ. Est igitur Christus ea salus, quæ longè est à peccatoribus, ad quam oportet nos accedere, quoniam ea ipsa nos vocat, & ad accedendum hortatur: ad quam nisi accesserimus peribimus. Ait enim diuinus vates: Qui elongant se Domine à te peribunt. Et in alio Psalmo scriptum legimus: Accedite ad eum, & illuminamini. Et diuus Paulus, *Infra 59.* Accedamus, inquit, cum vero corde in plenitudine fidei: Accedamus igitur ad Deum, & audiamus eum clamantem: Accedite gentes & audite, & populi attendite. Audiat terra. Nos terra & puluis audiamus, quibus etiam per Ieremiam *Psalm. 73.* ait: Terra terra terra audi verbum Dei. Sed audire non possumus, nisi prius accedamus. Sed dices: Qui fieri potest ut ego longè existens à Deo, sceleribus contaminatus, possim accedere ad sanctissimum numen, ad tam admirabilem maiestatem, & infinitam potentiam? Respondebo. Christus Deus noster, qui te vocat ipse te querit & adiuvat, ac manum tribuit. Et si volueris ei adherere, & vniri, te secum ad æternam patriam, & gloriosum salutis portum perducet. Scapha remis *Psalm. 33.* & velo destituta vagans in medio mari, concutitur ventis & fluctibus, donec naufragium facit, & funditus obruitur, & ita ad portum peruenire non valet. Sed si ligatur ad nauem firmam, validam, & excellentem, tendit securè cum naue, & ad opertum portum tandem accedit. Sic peccator nudatus gratia & virtute, ductus appetitibus longius euagantibus, nec rationi parentibus, vi tempestatum ac tentationum concutitur, donec omnes nefariæ cogitationes eum iam non resistentem impellunt, & obruunt, atque ad ima & cæca tartara præcipitant. At si peccator in mediis tentationum fluctibus Christum ardentè inuocauerit, ad eum accesserit, & cum ipsius fauore se ad eum alligauerit & vinxerit, sic victus, & cum Christo coniunctus transibit tutus omnia mundi pericula, donec ad splendidissimas illas oras, beatissimūque cœlestis patriæ portum tandem perducatur.

Et omne germen eius.) Thargum Ionathæ habet: Et omnes qui habitant in eo.

Quia indignatio Domini super omnes Gentes.) Quando iudex vult nocentem aliquem comprehendere, & in carcerem conicere, non illum terret minis, sed occultè querit. Quando autem illi publicè carcerem minatur, non vult eum punire, imò tacitè eum minis illis iustitiæ hortatur ut caueat, & à maleficio desistat. Sic Deus minatur impiis supplicium & interitum, non ut eos perdat, sed ut ad penitentiam vocet. Non enim vult mortem peccatoris, ut est apud Ezechielem, sed ut *Exech. 18.* viuat & conuertatur. Considera Dei nostri pietatem. Minatus est hic suam indignationem Gentibus, ut eas saluas faceret.

Interfecit eos.) Præteritum pro futuro, ut mos est Prophetarum, ut alibi ostendimus.

Et tabescet omnis militia cœlorum.) Tanta erit afflictio, tam intolerabilis dolorum angustia, in tantas ærumnas incident peccatores, ut etiam stellæ videantur illis præ mœrore deficere, & lumen suum abscondere. Per militiam cœlorum intelligit syderum multitudinem. Vult Propheta significare acerbissimas ac luctuosissimas sceleratorum hominum futuras calamitates. Homini enim afflicto & ærumnoso omnia tristitia videntur, etiam ipsum splendidum cœlum obscurum apparet. Ideo subiungit: Et complicabuntur sicut liber cœli. Ac si diceret: Cœli, qui aperti & expansi sunt, & splendidi, videbuntur illis esse complicati veluti liber obliuatus, nullam claritatem ostendentes.

Et omnis militia cœlorum decedet.) Id est, omnes stellæ cadent de cœlo. Dicuntur autem cadere, quando nullum habent splendorem. Nonnulli hoc intelligunt de

cometis. Moraliter per stellas intelliguntur religiosi, qui à terra separati cœlo ad-
Philip. 3. harent, qui debent dicere cum Paulo: Nostra enim conuersatio in cœlis est. Hi
 seuocantes animum ab omni turbulento negotio, à terra se longissime efferunt
 & ad cœlestium contemplationem rapiuntur: idè stellas in cœlo fulgentibus
 meritò comparantur. At tunc stellæ dicuntur cadere de cœlo, quando nonnulli
 relinquunt religionem & ad seculum reuertuntur. Et quando in ipsa religione
 manentes, orationem, contemplationem, & tranquillam animi ac solitariam
 quietem contemnunt, & se distrahunt, humanisque negotiis implicant, per ci-
 uitates inquietè vagantes, suisque deprauatis moribus sanctæ religioni terram ma-
Matt. 24. culam inuidentes. Hi dicuntur cadere in terram, & hi sunt stellæ illæ, quas hic
 Esaias ait, vt folia decidere, de quibus Christus ait apud Matthæum: & stellæ ca-
 dent de cœlo. Perpende obsecro, & alta mente considera, ex quàm alto loco
 cadit religiosus, qui se secleribus contaminat, ex cœlo in terram. Magna ruina, &
 valde metuenda. Felices illi, qui permanent in religione & obseruantia, qui quie-
 ti, erecti, & eleuati in cœlo versantur, Deum laudantes, & negotia humana con-
 temnentes, qui & doctrina & vita alios erudiunt, & ad virtutem cohortantur. De
Dani. 12. his ait Propheta Daniel: Qui ad iusticiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpe-
 tuas æternitates. Horum cognosco ego infinitam multitudinem, qui veram pie-
 tatem colunt, animi candore conspicui, sapientia præcellentes, cœlestisque im-
 mortalitatis amore flagrant.

Inebriatus est in cœlo gladius meus. Id est, constitui in cœlo me interfecturum esse
 impios, præsertim Idumæos. Hic gladius, quem hic dicit esse sanguine inebria-
Esai. 21. tum, apud Ezechielem contra impios acuitur. Hunc dicit Deus descendurum esse
 super Idumæam. Ait enim: Ecce super Idumæam descendet, & super populum
 ad iudicium faciendum, & iusticiam exercendam. Sed quoniam Idumæa sonat
 hominibus solam terram colentibus, cœlum autem non contemplantibus, de
Apoc. 8. quibus ait diuus Ioannes in Apocalypsi: Væ væ væ habitantibus in terra.

Agnorum & hircorum & de sanguine medullarum arietum. Per hæc animalia in-
 telligit interpretes Chaldaicus reges, potentes & dominos terræ.

Victima enim magna in Bosra. Id est, Magna erit interfectio in ea ciuitate Idumææ,
 quæ dicitur Bosra. Victima & sacrificium pro eade ponuntur.

Et descendent unicornes cum eis, & tauri cum potentibus. Subaudi ad sepulchrum.
 Quasi dicat: Etiam unicornes & tauri occidentur. Ionathas sic vertit: Et interfi-
 cientur fortissimi cum eis, & potentes cum satrapis.

Annus retributionis iudicij Sion. Non solum euerter Deus Gentium ciuitates
 sed etiam Hierosolymam per Titum funditus delebit. Veniet enim tempus
 iudicij meretur. Et tunc conuertentur torrentes eius in picem. Hoc est: Tem-
 pore Romanæ obsidionis omnia erunt in ciuitate plena pice, sulphure, & flami-
 guetur veluti si fluuij non essent aquæ, sed picis. Vbiq; erit dolor, & incredibilis
 afflictio & calamitas.

C *Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die, non extin-
 guetur in sempiternum. Ascendet fumus eius à generatione in ge-
 nerationem, desolabitur in secula seculorum. Non erit transiens per
 eam, & possidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis & coruus
 habitabunt in ea. Et extendetur super eam mensura, vt rediga-
 tur ad nihilum, & perpendicularum in desolationem. Nobiles eius*

*non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius
 erunt in nihilum. Et orientur in domibus eius spina, & urtica, &
 paliurus in munitiombus eius, & erit cubile draconum, & pascua
 struthionum, & occurrent demonia onocentauris, & pilosus cla-
 mabit alter ad alterum. Ibi cubabit lamia, & inuenit sibi requiem.
 Ibi habuit foueam hericius, & enutrit catulos, & circumfodit & D
 fouit in umbra eius. Illic congregati sunt milui, alter ad alterum.
 Requirit diligenter in libro Domini, & legite, vnum ex eis non
 defuit, aliter alterum non quæsiuit, quia quod ex ore meo proce-
 dit, ille mandauit, & spiritus eius ipse congregauit ea, & ipse
 misit eis sortem, & manus eius diuisit eam illis in mensuram. Us-
 que in æternum possidebunt eam, in generatione & generationem
 habitabunt in ea.*

Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die. Describit euerfionem & vastita-
 tem Hierosolymæ. Et quoniam pice est magnum ignis nutrimentum, dixit terram
 vertendam esse in picem inextinguibilem, vt significaret Hierosolymam euer-
 tendam esse in æternum: vt nunquam ibi postea esset sacrificiorum templum, nec
 ludæorum synagoga. Quod hodie impletum videmus. Postquam enim ciuitas
 illa fuit per Titum funditus euerfa propter ludæorum infidelitatē, & Christi ex-
 dem, nunquam postea fuit eodem loco & situ reedificata: neque ibi ludæi tem-
 plum habent nec sacrificia. Ex quo perspicuum est legem veterem cum suis ceri-
 moniis & sacrificiis cessasse, & antiquatam esse.

Possidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis & coruus habitabunt in ea. Describit
 solitudinem Hierosolymæ post eius euerfionem. Solent enim hæc animalia in lo-
 cis desertis habitare. Onocrotalus avis est quæ, cum collum mergat in aquam, ru-
 ditum asini edit: onos Græcè significat asinum, & crotalos eum, qui habet vocem
 tinnulam & sonoram. Hericius est animal seu horrens, de quo alibi disserimus,
 Ibis est avis Egypti, quæ duplex est, altera tota nigra, altera verò ciconiæ non dis-
 similis. Coruus avis est per se nota.

*Et extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendicularum in desola-
 tionem.* Sensus est, frustra conabuntur ludæi Hierosolymam & templum instau-
 rare. Architecti vtuntur funiculo siue linea & mensura, atque etiam perpendicularo
 & amissi in construendis ædificiis, vt omnia ad rectam normā dirigantur. At funi-
 culus huius vrbis erit inanis, non enim solum ciuitas non ædificabitur, sed etiam
 in nihilum redigetur, & perpendicularum verteretur in euerfionem.

*Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nifi-
 lum.* Sensus est: Quando Hierosolyma fuerit per Romanos euerfa, non erunt ibi
 nobiles illius ciuitatis nempe Apostoli Christi, & viri Apostolici, ne simul cum
 impiis pereant, & eorum excidio coniungantur. Quin potius regem Christum
 inuocabunt. At principes illius vrbis Scribæ & Pharisei delebuntur, suorumque
 scelerum & aduersus Christum impietatis pœnas acerbissimas luent.

Paliurus in munitiombus. Paliurus est herba aspera & spinosa, quæ à nostris ap-
 pellatur cardo. Struthio est avis magna & vorax quæ ferrum digerit, appellatur
 Lusitanè ema. Onocentaurum dicunt esse animal monstruosum representans
 quandam hominis imaginem à parte superiori, asini verò ab inferiori. Pilosus
 est demon in figura hirci. Sunt qui dicant capi hic pro simia. Lamiæ dicunt
 esse animal prætendens faciem mulieris, pedes habens equinos. Ferunt nonnulli
 esse

esse autem inuisam & inauspicatam: Significat etiam mulierem, quæ instar strigum, sanguinem infantium sugit. Per hæc omnia voluit Propheta vrbis vastitatem & solitudinem significare. Ego existimo per hæc animalia & portenta intelligi Agarenos, & cæteros infideles, vt sit sensus: Expulso Iudæorum populo, habitabunt in ea regione gentes immanes, barbaræ, & superstitiosæ, dedita pestilentibus sectis, & dæmonibus seruientes.

Requirite diligenter in libro Domini.) Vos qui tunc temporis in obsidione Hierosolymæ fueritis, & post urbis euerfionem euaferitis, legite hanc meam vaticinationem, videte hunc meum librum, quem iussu Domini scribo, & inuenietis omnia hæc vera, & impleta esse.

Quod ex ore meo procedit, ille mandavit.) Nempe Deus.

Spiritus eius ipse congregavit ea.) Nempe animalia & portenta, quæ habitent Hierosolymæ. Et ipse Dominus misit eis fortem, hoc est, distribuet eis terram veluti in fortem & hereditatem. Et ipsa animalia usque in æternum possidebunt eam. Quasi dicat: Templum Iudæorum nunquam ædificabitur, nec Hierosolyma erit sita in loco, quo nunc est, & nunquam in æternum erit ciuitas Iudæorum.

Annotationes ex Hebræo in
CAPVT XXXII.

Super vniuersam malitiam eorum.) Pro malitia eorum est in Hebraico מַלְּטָם *tes-*
uaam. Dictio est מַלְּטָם *tsaua*, quæ non malitiam, sed militiam significat. Ideo exi-
 stimo vitium esse libratorum, qui pro militia malitiam scripserunt. Et nonnulli
 codices habent militiam, & rectius quidem. Septuaginta pro militia verterunt
 numerum. Potest verti: Super vniuersum exercitum. Significat enim hoc no-
 men militiam, & exercitum, & pugnam, & tempus statutum, seu terminum desti-
 natum. Vnde in Psalmo centesimosecundo: Benedicite Domino omnes virtutes
 eius: poterat verti: omnes exercitus eius, quemadmodum in Psalmo vicesimoter-
 tio: Dominus virtutum ipse est rex gloriæ. Virtutes autem in his duobus locis pro
 Angelorum exercitibus sumuntur.

Leu. 11. *Onocrotalus.*) In Hebraico est קאאח Kaath, quæ dictio est in Leuitico capite 11. *Sopho. 2.* pro qua interpretes noster onocrotalum vertit, quemadmodum hic, & *Sopho. Psal. 101.* nix 2. quanquam in Psalmo 101. pro eo nos habeamus pelicanum. vbi versio diui Hieronymi ex Hebraico habet: Assimilatus sum pelicano deserti. Hac ratione ductus transtulit hic Pagninus pelicanum. Alij dicunt esse monedulam. Vtunque sit ea est avis immunda solita habitare in deserto.

Argumentum capitis XXXV.

Describit diuinus vates gaudium gentium, quæ erant ad Christi fidem conuer-
tende. Prædicat Christi aduentum, eiusque miracula & signa, esse que
illum viam ad cælestem patrem, quæ tendunt omnes, qui vitam immorta-

CAPUT XXXV.

Et habitabitur deserta & inuia, & exultabit solitudo,
& florebit quasi lilium. Germinans germinabit,
& exultabit latibunda & laudans. Gloria Libani data est ei, decor Charmeli & Saron. Ipse videbunt gloriam Domini, & decorem Dei nostri. Confortate

fortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Dicite, pusillanimes, confortamini, & nolite timere. Ecce Deus noster ultionem adducet retributionis, Deus ipse veniet, & saluabit nos. Tunc aperientur oculi cecorum, & aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut seruus claudus, & aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrentes in solitudine, & quæ erat arida in stagnum, & sitiens in fontes aquarum. In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci, & erit ibi semita, & via sancta vocabitur. Non transibit per eam pollutus: & hac erit vobis directa via, ita ut stulti non errent per eam. Non erit ibi leo, & mala bestia non ascendet per eam, nec inuenietur ibi. Et ambulabunt qui liberati fuerint & redempti à Domino, conuertentur, & venient in Sion cum laude, & letitia sempiterna super caput eorum. Gaudium & letitiam obtinebunt, & fugiet dolor & gemitus.

EXPLANATIO.

Lætabitur deserta & inuia.) Dixerat Propheta capite superiore euertendam esse Hierosolimam ob Iudæorum perfidiam & nefariam aduersus Christum impietatem & ingratitudinem. Nunc prædicit vocationem Gentium, promittitque credentibus in Christum lætitiā & consolationem. Est ergo sensus: Gentilitas, quæ est quoddam desertum absque solidarum virtutum fructu, sine via quæ ducat ad veram gloriam, lætabitur, & fructum proferet vberissimum. Veniet tempus illud, quando Deus mittet filium suum, vt errantibus viam veritatis ostendat, & tunc conuertentur Gentes ad fidem, & gaudio magno perfundentur. Et illi, qui antea erant aridi nullis veræ doctrinæ aquis irrigati, sicut lilium mirabiliter floreunt. Hanc vaticinationem scimus esse impletam, & Gentes antea charitate destitutas & desertas Apostolorum prædicatione esse conuersas ad Christum. Idem vaticinatur infra noster Propheta capite quinquagesimo quarto, vbi has voces emittit: *Infra 54.*
Lauda sterilis quæ non paris, decanta laudem & hinni, quæ non pariebas, quoniam multi filij deserte, magis quàm eius quæ habebat virum. Quem locum Apostolus Paulus in epistola ad Galatas de Ecclesia interpretatur, quæ antea erat *Gal. 4.*
quoddam desertum. De hoc deserto ait propheta in Psalmo: Vox Domini concutientis desertum. Vox hæc Domini est Apostolorum prædicatio, quæ Gentium *Psal. 28.*
populum percussit, vt salubriter ad penitentiam conuerteretur. Est enim vox Domini quasi malleus contere's petram, vt asserit Ieremias. Hac voce concussum *Ierem. 23.*
desertum aridum floruit quasi lilium. Veros Christianos comparat liliis, de quibus dicitur in Canticis: Dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia. Vt enim nihil *Cant. 6.*
speciosius lilio, sic nihil pulchrius Christiana nobilitate. Titulus Psalmi quadragesimi quarti, vbi communis versio habet: Pro his qui commutabuntur, potest verti ex Hebraico: Pro liliis. Quod idem est: Gentes enim ad Christum conuersæ lilia appellantur.

Gloria libani data est ei.) Nihil erit pulchrius, feracius, & gloriosius Ecclesia Christi, quæ antea erat inuium & sterile desertum. Habebit enim gloriam Libani, & pulchritudinem Charmeli & Saron. Per libanum intelligitur templum Salomonis, quemadmodum apud Zachariam capite vndecimo, & apud Ezechielem capite decimosextimo, ut ibi statim Propheta exprimit. Per Charmel & Saron

intelligitur Iudeorum populus, ut capite 33. explanamus. Voluit ergo Esaias significare omnem candorem, & Dei cultum, & scripturarum scientiam & cognitionem, & fructuum spiritualium fertilitatem & abundantiam, & omnem gloriam & pulchritudinem, & omnes denique virtutes, auferendas esse à synagoga, & dandas Ecclesie. Id significauit Christus Iudæis dicens: Auferetur à vobis regnum, & dabitur Genti facienti fructus eius.

Matt. 21.

Ipsi videbunt gloriam Domini. Hoc est, Christiani videbunt filium Dei inter eos habitantem, & gloriam eius. Videbunt eum facientem miracula, suumque diuinum numen significantem. Hoc ita impletum esse ostendit iis verbis diuus Ioannes:

Ioan. 1.

Verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriam eius, &c. Veri fideles charitate illuminati Christum videbant non solum oculis corporis, sed oculis fidei charitate formatæ. Infideles vero quamuis oculis corporis Christum aspicerent, eum tamen animo non intuebantur. ideo eum non vidisse dicuntur. Eam ob causam dicebat Christus discipulis suis: Beati oculi qui vident, quæ

Matt. 13.

vos videtis. Infideles omnes cæci sunt, & non solum infideles, sed etiam multi ex fidelibus laborant animi cæcitate, qui sceleribus contaminati in tenebris versantur: qui quamuis habeant lumen fidei, tamen quoniam hæc fides est mortua, nec

simile.

habent ignem charitatis, intes cæcos numerantur. Anima nostra est lampas, oleum est amor Dei, aqua est fides. Et ut lampas sine oleo extinguitur, quamuis aquam contineat, & extincta lampade tota domus obscura manet, tenebrisque circumfusa, sic anima charitate destituta, quamuis habeat fidem, amittit ignem & claritatem, atque ita manens homo cæcus iacet in obscuritate & caligine.

Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Sensus est: Qui antea opera Dei non faciebatis, quod manus haberetis languidas & remissas, erigite eas, & claudicabatis, estote fortes, via recta incedite, & ad veram Dei gloriam tendite.

Psal. 17.

Qui in via veritatis errat, claudi dicuntur: de quibus dicitur in Psalmo: Claudicauit nonnunquam ut pugnare volentibus brachia ac manus ob nimium timorem languescant, & genua ipsa debilitentur. Hortatur igitur eos ad recipiendum animum, ut intrepidi imitentur strenuos milites, ut brauium consequantur. Ita Apostolus

Hebr. 12.

Hebræis, Remissas manus, inquit, & soluta genua erigite, & gressus rectos facite pedibus vestris.

Dicite: pusillanimes confortamini. Postquam confortaueritis manus vestras dissolutas, & genua debilia roboraueritis, alios ad eandem fortitudinem hortamini, & dicite pusillanimis, ut confortentur, & ad virtutem accingantur. Perpende. Non dicit: Vos iacentes in vitis alios ad virtutem excitare: sed, surgite à vitis, incumbite fortiter in virtutes, & sic concionamini, & alios ad easdem virtutes secundas admonere. Nam quamuis oratores omnes dicendi artificio facile superiungi, & à vitis separari? Hæc est causa cur multi concionatores non persuadeant, cum dicant aptè ad persuadendum, quia sunt ab omni charitate virtutisque actionibus destituti. Ut enim nihil prodest militibus oppugnare urbem multo puluere sulphureo, si machinæ, quas nostri arcabuzes & bombardas vocant, non habent pilas, quas proiciant, quibus muros contundant & euertant, & hostes interficiant, quia tunc nihil aliud efficiunt, quam consumere puluerem frustra, & aërem sonitu implere. Sic concionatores nec muros superbix auditorum, nec pinnas vanitatis eorum euertunt, nec animi hostes vulnerant, nec denique aliquid persuadent, quia sunt à virtute nudati. Concionari sine bonis operibus, est urbem oppugnare sine pilis, est consumere verba, replere aërem tonitruis, & clamoribus, & tandem nihil efficere. Menander dicebat, ut refert Plutarchus in Politica ad Traianum, mores dicentis esse qui persuadeant, non verba. Quanquam Plutarchus di-

similitudo

cat

cat rhetoricam, etiam si non suadendi sit opifex, esse tamen adiutricem, quod nos etiam fatemur: dicit enim hic Esaias, ut virtutem amplectamur, & sic alios ad eandem cohortemur.

Ecce Deus noster ultionem adducet retributionis, Deus ipse veniet, & saluabit nos. Veniet Christus verus Deus, & adducet ultionem & salutem: iis, qui cum receperint, salutem: illis autem, qui in sua infidelitate manere voluerint, ultionem. Huc pertinent verba eiusdem Prophetæ, quæ supra explanauimus capite octauo: Erit vobis in sanctificationem: in lapidem autem offensionis, & petram scandali duabus domibus Israel.

Supra 8.

Tunc aperientur oculi cæcorum. Cum Christus, inquit, in mundum venerit, aperiet oculos cæcorum, & lucem non videntibus reddet. Hoc & omnia alia miracula, quæ sequuntur, fecit Christus Deus noster. Et subindicauit hoc caput de seipso intelligi, cum interrogatus à discipulis Ioannis Baptistæ utrum esset Messias in lege promissus, respondit, ut est apud Matthæum: Euntes renunciate Ioanni, quæ audistis & vidistis: Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, &c. Ac si diceret: Ego sum ille, quem dixit Esaias Prophetæ hæc signa facturum esse. Voluit Christus non verbis, sed operibus probare se esse Messiam. In dialectica Aristotelis sunt multa loca à definitione, à diuisis, à coniunctis, à repugnantibus, & multa alia. In dialectica Christi vnicus est locus, nimirum ab operibus. Hæc miracula impleta sunt tunc corporaliter, sed cotidie spiritualiter adimplentur, cum qui prius cæcum habebant intellectum, splendore veritatis illuminentur, & ipsam veritatem aspiciant, de quibus ait diuus Paulus: Eratis aliquando tenebra, nunc autem lux in Domino. Et qui ad verbum Dei surdas aures habebant, libenter audiant. Et qui in peccatis iacebant, iam currant, ut brauium comprehendant. Et qui muti erant, nunc de peccatis suis confiteantur. Et cum Christus hæc miracula corporaliter fecit, voluit etiam significare hæc spiritualia, quæ per illa innuebantur. Aperuit cæcorum oculos, ut ostenderet hoc facto fore, ut insipientium cæcarumque Gentium, quæ Deum nesciebant, animos illuminaret luce sapientiæ, & ad cælestia contemplanda interiores oculos aperiret. Verè enim cæci erant omnes idolorum cultores, qui cælestem splendorem non considerantes, tenebris ignorantix circumfusi, deos falsos & commentitios colebant, & vero Deo contempto ad res creatas conueriebantur.

Matt. 11.

Eph. 5.

Quia scisse sunt in deserto aquæ. Hoc est, quia in Ecclesia, quæ quondam desertum fuerat, erumpent aquæ salutis baptismi, & torrentes ac fluuij gratiæ, & Evangelicæ doctrinæ. Alludit Prophetæ ad aquas illas, quæ in deserto de petra virga Moyse percussa fluxerunt. Quæ omnia gerebant figuram eorū, quæ postea futura erant, & quæ completa esse nos asseueranter affirmamus, & firmissimè credimus. Diuus enim Paulus inquit omnia illa in figura contigisse, & petram illam esse Christum, ex cuius latere lancea percussio fluxerunt aquæ, quibus ablueremur. Ait igitur Esaias fore, ut Ecclesia, quæ olim fuerat aridum desertum, abundaret aquis, de quibus supra dixerat capite duodecimo: Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Vbi poteris videre ea, quæ ibi hac de re fusè annotauimus.

Supra 12.

In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci. Hoc est, in animis hominum, ubi antea habitabant scelera, errores, superstitiones, ceteræque pestes, quæ veluti feræ immanes, homines inuasent, habitabunt fides, spes, charitas, prudentia, temperantia, ceteræque virtutes. Anima, quæ prius fuerat indomitum appetituum & scelerum diuersorium, erit sanctarum cogitationum & virtutum domicilium & receptaculum. Per dracones vitia, per virorem iunci & calami virtutes intellige. Diuus Gregorius in Ezechielem homilia 13. per calamum pulchrum & sonorum intelligit Evangelicos concionatores, per iuncum verò auditores Evangelij: Ut sit sensus: Gentilitas, quæ ante Iesu Christi aduentum erat veluti quædam superstitionum mercatura, recepta fide erit schola quædam

dam admirabilis & pulchra Euangelicæ veritatis.
Et erit ibi semita, & via sancta vocabitur.) In Ecclesia erit Christus, qui dicit de se ipso: Ego sum via, veritas, & vita. Nemo venit ad Patrem nisi per me. Ac si diceret: Si volueritis ad patrem cœlestem ire, ego vos ducam. Christus non solum est via, per quam ambulare debemus, vt ad patriam ascendamus, sed etiam ipse inuit ad Patrem, & secum omnes eum sequentes ad illum perducit. Ait enim: Vado ad Coloss. 1. eum, qui misit me. Cum Christus sit caput nostrum, vt Apostolus asserit, quæ portio est Christum ascendere ad cœlum, nos verò ad infernum descendere? quò tendit caput, eò tendere debent omnia membra. Eamus cum capite nostro, ascendamus cum Christo, qui ait: Vado ad Patrem. Et eamus per eum, qui est via, quæ est in Ecclesia, & sancta vocatur. Vnus ex erroribus in quibus homines versantur, est existimare esse in mundo res firmas & stables. Si nihil in mundo stat, si nihil consistit, si omnia continuo currunt, qui fieri potest, vt sit status, id quod nunquam stat? Homo, inquit, Iob, fugit velut umbra, & nunquam in eodem statu permanet. Perpende obsecro. Non dicit: Homo mouetur, sed fugit, vt eius motus velocitatem significet. Neque dicit: fugit vt corpus aliquod solidum, sed vt umbra, quæ nihil est inconstans, nihil leuius, nihil fugacius. Et Dauid, In imagine, inquit, pertransit homo. Non dicit transit, sed pertransit, nec dicit in substantia, sed in imagine. Et Apostolus, Præterit, inquit, figura huius mundi. Non ait substantiam, sed mundi figuram, vmbra & imaginem præterire. Et Dauid: Dies mei sicut umbra declinauerunt. Neminem vnquam interroges quot annos habeat, sed quot annos definat habere. Diuus Augustinus hæc verba scripta reliquit: Res cum crescant, & tendunt esse, quò magis celeriter crescant vt sint, eò magis festinant vt neca: Quicquid vides, curret cum tempore, nihil firmum & stabile. Cum igitur cit ad æternam beatitudinem, quàm per desertum & solitudinem, & per lucos ad infernum tendentes? Christus est via ducens ad gloriam immortalem. Hoc non possumus negare. Ipse, qui est veritas, hanc veritatem affirmat. Hoc non Ioan. 14. sum via. Cur hanc viam relinquimus, & in desertis, hoc est, in peccatis & flagitiis Psal. 106. aberrantes versamur? Errauerunt in solitudine & iniquo, ait diuinus vates, & Matt. 7. viam ciuitatis non inuenerunt. Non eam inuenerunt, quia eam querere non curarunt. Querite, ait Christus, & inuenietis. Queramus igitur hanc viam, & am- 1. Reg. 6. bulemus per eam, quoniam hæc est via, quæ ducit ad Bethsames, de qua loquitur litera diuinæ in primo libro Regum. Remittentes Philistini arcem Domini in locum suum, quam ob ludæorum peccata ceperant, posuerunt eam in plauastro, & ait ita scriptura: Ibant autem in directum vacca per viam, quæ ducit Bethsames: & itinere vno gradiebantur pergentes & mugientes, & non declinabant nec ad dexteram nec ad sinistram. Bethsames significat domum solis. Hæc est cœlestis illa gloria, domus illius solis sempiterni, qui homines illuminat, qui luce sua sanctorum animas in oris illis beatissimis & immortalibus diuinitus illustrat, & inflammat. Quæ sunt hæc vacca, quæ non recedunt à via ad gloriam ducente, quæ arcem, vbi erat diuina lex, secum portat, nisi illi qui sanctum Euangelium secum portantes, & secundum illud viuentes, nullis esurientium filiorum mugitibus à Dei obsequio reuocantur, nullis humanis negotiis impediuntur, sed per Christum veram viam ad cœlestem Patrem festinantes currunt? Felices animæ quæ nec ad dexteram declinant, neq; ad sinistram, sed ad cœlestem domum rectè & celeriter tendunt ad comprehendendum præmium illud: ad quod diuus Paulus festinabat ita inquit: Quæ quidem retrò sunt obliuiscens, ad ea verò, quæ sunt priora, extendens me ipsum, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu. Vide ardens desiderium, quo Apostolus currebat ad gloriam consequendam, qui adhuc non

non accedens, iam seipsum extendebat eorum more qui ad rem ipsam dilectam nondum pedibus accedentes, tanto eius amore flagrant, vt ad eam præ feruenti desiderio brachia ac manus extendant. Via hæc, qua apostolus currebat, & qua nos currere debemus, Christus est Deus noster. Et hæc est via sancta, quam hoc in loco Esaias in Ecclesia esse asseneranter affirmat.

Non pertransibit per eam pollutus.) Sic in Apocalypsi diui Ioannis: Non intrabit in eam aliquid inquinatum. Quamquam illa particula, eam, potest ibi referri ad Ecclesiam triumphantem. Apoc. 21.

Et hæc erit directio via vobis.) Nempe Christianis veram pietatem colentibus. Nam infideles hac via non ambulant, neque illi qui sunt sceleribus astricti, quorum multi in inferno cruciati dicebant: Errauimus à via veritatis, vt litera diuinæ in libro Sapientiæ memoriæ prodiderunt. Sap. 5.

Non erit ibi leo.) Hac via, quæ est Christus, non ambulabit diabolus, nec eius ministri: sed ambulant per eam qui liberati fuerint, nimirum à peccatis, & per Christum redempti. Per leonem intellige diabolum, de quo ait diuus Petrus: Aduersarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit, querens quem deuoret. Per malas bestias infideles, ceterosque homines impios & flagitiosos diaboli satellites & ministros. 1. Petr. 5.

Et veniet in Sion cum laude.) Id est, ad Ecclesiam, de qua ait diuus Paulus in epistola ad Hebræos: Accessistis ad Sion montem & ciuitatem Dei viuentis Ierusalem cœlestem. Hæc omnes recipit, qui ad fidem conuertuntur, qui mentis oculis veritatem aspicientes, & errores ac scelera à quibus liberati sunt contemplantes, gaudio perfunduntur. Appellatur hoc gaudium sempiternum, quia incipiens hic per gratiam, in cœlesti patria perficitur per gloriam, vbi sine fine manet. Vel per Sion intellige Ecclesiam triumphantem, vbi beati Deo fruuntur, & æterno gaudio replentur. De iis locutus est supra Esaias capite 25. & diuus Ioannes in Apocalypsi capite vigesimo. Iudæi nostri temporis totum hoc caput ad liberationem à captiuitate, in qua modò detinentur, referendum existimant, & hic sexcentas nugæ & naniæ, vt solent, cæci homines in medium proferunt. Supr. 25. Apoc. 20.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XXV.

Et erit tibi semita, & via sancta vocabitur.) Pro tibi, scribendum est, ibi. Et ita habent nonnulli codices. Nam in hebraico est דרך xam, quæ dictio aduerbium est, & non pronomen. Pro semita in hebraico est משלל maslul, quod vocabulum significat viam arctam. Hæc est illa, de qua ait Christus: Arcta via est quæ ducit ad vitam. Eam prædicit Esaias vocandam esse sanctam. Fortasse per viam intelligit præceptorum custodiam, de qua ait Dauid: Viam mandatorum tuorum cucurri. Per semitam verò consiliorum obseruationem, de qua ait idem Propheta: Dirige me in semita recta propter inimicos meos. Et paulò post in hoc eodem nostro capite, vbi nostra versio, quam vulgatam appellamus, habet: Et hæc erit vobis directio via: potest verti ex Hebræo: Et ipse cum eis ambulabit in via. Verbum enim דרך halac, quod hic ponitur, significat ambulare, vt Psalmo. 118. Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. Est igitur sensus: Christus non solum est via, sed ductor ad patriam. Ille est columna illa, quæ Hebræos ad promissionis terram ducebat. Sed necessarium est vt abnegemus nosmetipsos, & cruce nostras tollentes sequamur nostrum ducem, vt eo in æterna patria fruamur. Ipse enim ait: Qui vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Matt. 16.

Argu

Argumentum capitis XXXVI.

Obsessa ab Assyriis Hierosolyma misit Sennacheribus ad regem Ezechiam Rapsacem hominem superbum & impium, qui & Ezechia & ceteris Iudaeis triste excidium minaretur, nisi se & civitatem traderent, & ad Sennacheribum supplices accederent. Narrat Esaias hanc historiam, quoniam huius obsidionis, & Iudeorum liberationis saepe meminerat, ut omnes intelligerent vera fuisse ea, quae literis mandauerat, & hac de re vaticinatus fuerat.

CAPUT XXXVI.

A factum est in quartodecimo anno regis Ezechiae, ascendit Sennacherib rex Assyriorum super omnes ciuitates Iuda munitas, & cepit eas. Et misit rex Assyriorum Rapsacem de Lachis in Ierusalem regem Ezechiam in manu graui, & stetit in aqua ductu piscinae superioris in via agri fullonis. Et egressus est ad eum Eliachim filius Helchiae, qui erat super domum, & Sobna scriba & Joabe filius Asaph a commentariis. Et dixit ad eos Rapsaces, Dicite Ezechiae. Hae dicit rex magnus rex Assyriorum, Quae est ista fiducia qua confidis, aut quo consilio vel fortitudine rebellare disponis? Super quem habes fiduciam, quia recessisti a me? Ecce confidis super baculum arundineum confractum istum, super Aegyptum, cui si innisus fuerit homo, intrabit in manura eius, & perforabit eam. Sic **B** Pharo rex Aegypti omnibus qui confidunt in eo. Quod si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus. Nonne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria, & dixit Iuda & Ierusalem, Coram altari isto adorabitis? Et nunc trade te Domino meo regi Assyriorum, & dabo tibi duo millia equorum, nec poteris ex te praeberi ascensures eorum. Et quomodo sustinebis faciem iudicis unius loci ex seruis Domini mei minoribus? Quod si confidis in Aegypto, in quadriga & in equitibus, & nunc nunquid sine Domino ascendi ad terram istam, ut disperderem eam? Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, & disperse eam.

EXPLANATIO.

4. Reg. 18. Hae historia narratur libro quarto Regum, & secundo Paralipomenon, ubi 2. Par. 32. eam poteris plenissime videre. Hic rex Ezechias fuit filius Achaz regis Iudae hominis impij, qui regia dignitate ad suum exitum & deformitatem abusus a vera religione & virtute penitus aberrauit, & deprauatissimis moribus & opinionibus omnem vitae rationem peruertit. Et quanquam talis esset pater, fuit tamen filius pius & rectus, non solum domi praeclarus, sed etiam foris admirandus, virtutumq; maxi

maximarum gloria praestantissimus. Cum autem Sennacheribus Assyriorum Rex eadem immanissimam Iudaeis, eorumque nomini obscuritatem moliretur, cepit omnes ciuitates Iudae, excepta Hierosolyma, quae vnica stabilis & inuicta permansit. Et ex quadam ciuitate, quam expugnauerat, quae appellabatur Lachis, misit ducem Rapsacem cum magno exercitu ad regem Ezechiam, qui Hierosolymae principatum gerebat, ubi ea facta fuerunt, quae hoc in loco narrantur. Per Sennacheribum regem impium & elatum intelligitur diabolus, qui expugnatis urbibus Iudae, solam Hierosolymam, quae est vera Christi Ecclesia, vincere non potuit. Quamuis enim Ecclesia sit oppugnata, expugnari tamen nullatenus potest, quoniam regnat in ea sanctissimus rex ille verus Ezechias Christus Deus noster, qui eam ab hostibus defendit, qui eam non deserit, qui ait: Ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. Hae autem oppugnationis fuit typus tentationum, quibus exercentur Christiani. Hostes, qui nos conturbant, sunt diabolus, mundus, & caro. Qui vero Ecclesiam magnopere euertere conantur sunt haeretici, qui eam frustra ad vastitatem vocant. Stat enim Ecclesia firma & constans, quam Paulus Apostolus domum Dei appellat, columnam & firmamentum veritatis. Hae est inexpugnabilis ob inuictabilem dogmatum certitudinem, & praesidem eius Spiritum sanctum, cuius numine gubernatur. Hae est nauicula illa, de qua loquitur Euangelium, quae licet oppugnaretur fluctibus, non fuit tamen vnquam submersa, quoniam erat in ea Christus, qui eam gubernabat. Hae est arca illa Noe, quae aquis diluuij obrui non potest, imo quanto aquae magis crescebant, tanto ipsa magis eleuabatur, & caelo appropinquabat. Et quemadmodum soli illi, qui erant in arca, salui fuerunt, sic victis omnibus soli illi qui erant Hierosolymae cum Ezechia, fuerunt erepti, & victoriam consecuti. Hae denique est illa ciuitas, aduersus quam ait Christus fore, ut inferorum portae, hoc est, haeticorum impia dogmata & errores nunquam praeualeant.

Rapsacem de Lachis.) Hunc Rapsacem dicunt nonnulli fuisse filium Esaias prophetae, aut saltem Iudaeum, sed qui a Iudaeis defecerat, quoniam linguam Hebraicam callebat. Alij dicunt eum fuisse Samaritanum. Diuus Cyrillus in dialogo de adoratione & cultu in spiritu eum Babylonium vocat. Lachis ciuitas erat in tribu Benjamin, non longe a Hierosolyma. Causa autem cur Sennacheribus misit Rapsacem Hierosolymam, ipse autem non venit, fuit quia capta ciuitate illa profectus est in Aegyptum oppugnatum Pelusium, ut Iosephus scriptum reliquit.

In manu graui.) Id est, cum magnis copiis, ut Iudaeos terreret.

In aqueductu piscinae superioris.) De hac piscina locuti sumus cap. 7.

Et egressus est ad eum Eliachim.) Hic est ille Eliachim, cuius in visione vallis Sion supra Elatas meminit. Hic vero Sobna non videtur esse ille, de quo in eodem capite loquitur Propheta. Nam ille erat praepositus templi, hic vero scriba, hoc est legis peritus, aut qui operam dabat sacris scribendis, & interpretandis.

A commentariis.) Id est, qui iussu regis commentaria rerum gestarum scribebat.

Dicite Ezechiae.) Non dicit: Dicite regi, sed Ezechiae. Vide superbi hominis insolentiam. Etiam modo loquendi regem contemnebat, & indignum regia dignitate iudicabat.

Ecce confidis super baculum arundineum.) Falsum & commentitium est. Nam Ezechias rex fuit vir omni virtute & pietate praestanti, & nunquam in Aegypto spem ac fiduciam suam collocauit. Sed ex hoc mendacio Rapsacis nonnullam depromimus utilitatem. Comparauit enim hominum auxilium baculo arundineo confracto, cui si innisus fueris vulneraberis. Talis est Aegyptus, talis est mundus, talis Pharo, hoc est diabolus: qui enim mundo fidit, diabolo seruit. Maledictus homo, ait Ieremias, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, & a Domino recedit cor eius. Omnis nostra spes & fiducia est in Deo figenda & collo

collocanda. Ait enim eodem loco idem Propheta: Benedictus vir qui confidit in Domino, & erit Dominus fiducia eius. Aspicias hinc quemadmodum ex malis quæ sacra scriptura commemorat, possimus bonum percipere. Vt enim in aurificis officina etiam sordes & scobes prosunt, sic in sacra scriptura etiam ex peccatorum erratis possumus utilitatem aliquam colligere. Tota hæc Rapsacis oratio eò tendit vt Israelitico populo persuadeat fore illi utile, si se Sennacheribo traderit. Obiicit vanam regis in Ægypto fiduciam, perfidiam, à Deoq; defectionem, obfessorum famem, sui regis victoriam & potentiam. Itaque excellentem eloquentiæ speciem adumbravit, sed mendaciis & impietatibus innixus.

Nonne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria. Considera impudentis & scelerati hominis calumniam. vertit vitio regi sancto id, propter quod ipse veram laudem fuerat cōsecutus. Sancte quidem & iuxta Dei legem abstulerat Ezechias altaria idolorum, vt errore sublato, deleta superstitione & idololatria coleretur verus Deus in templo sancto suo. Hinc colliges quanta cæcitate laborent impij, quantisque tenebris obscuratum habeant intellectum, ij præsertim qui te odio prosequuntur, qui non solum falsis criminibus te ad inuidiam vocant, sed etiam virtutis actiones, quibus das operam, damnant, & falsis vitiorum nominibus appellant: & quanto maior est tuæ integritatis opinio, tanto acrius eam extinguere conantur. Sed quemadmodum ignis in aquam coniectus statim restinguitur & refrigeratur, sic falsum vitium in vitam integram & laudabilem proiectum illico euanescit & extinguitur.

Coram altari isto adorabitis. Id est, in templo Salomonis.

Non poteris ex te præbere. Vult Hebræos tertere, ostendens eorum paucitatem, quasi dicat: Cum tam paruo munitis exercitu ô Ezechia, vt ne duo quidam millia equitum habeas, quo pacto existimas posse regi potentissimo resistere? Non intelligebat impius plus valere piorum preces, quam impiorum vires & copias.

Dominus dicit ad me. O impudentiam inauditam. Non veretur impius asserere esse se missum à Deo ad ciuitatem sanctam delendam. Hoc ideo dixit, vt Iudeorum animos confingeret, vt omnem fiduciam, quam in Deo ponebant, amitterent.

Et dixit Eliachim, & Sobna, & Ioabe ad Rapsacem: Loquere ad seruos tuos Syra lingua: intelligimus enim. Ne loquaris ad nos Iudaicè in auribus populi, qui est super murum. Et dixit ad eos Rapsaces: Nunquid ad Dominum tuum, & ad te misit me Dominus meus, vt loquerer omnia verba ista, & non potius ad viros qui sedent in muro, vt comedant stercora sua, & bibant urinam pedum suorum vobiscum? Et stetit Rapsaces, & clamauit voce magna Iudaicè, & dixit: Audite verba regis magni, regis Assyriorum. Hæc dicit rex: Non vos seducat Ezechias, quia non poterit eruire vos, & non vobis tribuat fiduciam Ezechias super Domino dicens: Eruens liberabit nos Dominus. Nō dabitur ciuitas ista in manu regis Assyriorum. Facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnusquisque vineam suam, et vnusquisque ficum suam, & bibite vnusquisque aquam cisternæ suæ, donec veniā, & tollā vos ad terram, quæ est vt terra vestra, terra frumenti & vini, terram panum

panum & vinearum. Nec conturbet vos Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Nunquid liberauerunt dii gentium vnusquisque terram suam de manu regis Assyriorum? Ubi est Deus Emath & Arphat? Ubi est Deus Sepharuaim? Nunquid liberauerunt Samariam de manu mea? Quis est ex omnibus diis terrarum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea, vt eruat Dominus Ierusalem de manu mea? Et siluerunt, & non responderunt ei verbum. Mandauerat enim rex dicens: Ne respondeatis ei. Et ingressus est Eliachim filius Helchia, qui erat super domum, & Sobna scriba, & Joabe filius Asaph à commentariis ad Ezechiam scissis vestibus, & nunciauerunt ei verba Rapsacis.

Loquere ad seruos tuos Syra lingua. Timebant ne fortè populus, qui erat in muris, intelligens verba Rapsacis caderet animo, & falsis terroribus commotus se illi traderet. Ideo volebant vt ipse loqueretur lingua Syriaca, quam populus non intelligebat.

Vt comedant stercora sua. Vrgente fame in obsidione.

Non seducat vos Ezechias. Ezechias suos hortabatur vt Deo fiderent: impius autem Rapsaces illis persuadere conabatur, ne in Deo fiduciam collocarent, qui eos liberare non posset. Vide blasphemiam hominis scelerati. Ezechia virtutem dolum appellat, cum id quod ipse Rapsaces diceret, merus dolus esset. Eodem modo Pharaos cum Moyses iussu Domini vellet liberare Hebræos à seruitute Ægyptiaca, in hæc verba prorupit: Opprimantur operibus Hebræi, & impleant ea, vt non acquiescant verbis mendacibus. Verba sancti Moyse vocabat mendacia.

Facite mecum benedictionem. Pro quo legitur in quarto libro Regum: Facite mecum quod vobis est utile, hoc est, quod vobis prosit, & sit in benedictionem vestram, & egredimini ad me. Diuus Cyrillus citans hunc locum in libro de adoratione & cultu in spiritu legit in hunc modum: Si vultis benedici, egredimini ad me. Ergo facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, idem est acsi diceret: Si vultis esse felices, egredimini ex ciuitate, & venite ad me. Vide impuri hominis dolos. Promittebat Hebræis benedictionem & felicitatem, si se illi traderent, & sanctum regem Ezechiam relinquerent. Per Israelitas sanctam ciuitatem colentes sub præsidio Ezechie intellige pios Christianos in Ecclesia Christi commorantes, veròque regi Christo Iesu adherentes. Per Rapsacem intellige diabolum, qui nobis voluptates, delicias, opes, aliæque mundi bona aut potius ludibria promittit, dummodo illi insignem ciuitatem, hoc est, animam nostram tradamus, ad eum accedamus, & summum regem Christum saluatorem nostrum aspernemur. At nos ipsos cum in potestate habet seducit & fallit. Eodem modo Pharaos rex Ægypti promisit multa bona Hebræis, si ad Ægyptum descenderent, sed postquam illuc descenderunt, detinebantur captini ab Ægyptiis, & acerbissime opprimebantur. Surrexit enim, vt ait scriptura, rex nouus super Ægyptum, qui ignorabat Iosephum. Vbi aspicias quam mobiles & inconstantes sint mundi fauores & prosperitates. Diuitiæ, quas Ægyptij promiserant Hebræis, eos excitarunt, vt ad Ægyptum descenderet, ubi postea fuerunt grauiter afflicti, & in acerbis ærumnis versati. Allicit nos diabolus illecebris, quæ nos vndique circundant, vt tandem occidant. Vt enim hedera arbores complectitur, & postea eas ipso complexu arctat & necat, sic falsa mundi prosperitas blanditur, sed ipsis blandimentis & illece

illecebris strangulat, & perdit. Ea mundi bona quæ Rapaces promittebat Hebrais, sunt hederae, quibus diabolus nos vult in primis complecti, & blandè delinire, vt opprimat, & aridos reddat, vt ad ignem æternorum cruciatuum tandem perducatur. Et attentè considera. Rapaces obsedit Hierosolymam, & circumdedit eam ne per aliquam portam in urbem victus intrarent. Portæ huius ciuitatis sunt sensus nostri, anima est ipsa ciuitas, quam ita obsidet & oppugnat diabolus, vt in eam per sensus nullus spiritualis victus introeat. Hoc moraliter voluit Euangelium significare in eis, quos dæmon cæcos, surdos, & mutos faciebat, vt nec per oculos, neque per os, neque per aures aliquid ad obsessam animam spiritualis alimentum ingrederetur.

4. Reg. 18. Terram panum & vinearum. In quarto libro Regum præter ea bona quæ hic narrantur, ait scriptura dixisse Rapacem: Et viuetis, & non moriemini. Promittit nobis diabolus vitam, si Christum relinquamus, cum Christus sit vita, diabolus autem mors & homicida. De se ipso ait Christus: Ego sum vita. de diabolo autem: Ille homicida erat ab initio. Et diuus Ioannes ait in Apocalypsi: Ecce equus pallidus, & qui sedebat super eum nomen illi mors, & infernus sequebatur eum. Mortem appellat ipsum diabolus. Qui igitur fieri potest vt separatus à Christo inuenias vitam? Si Christus vita est, quomodo reperies vitam separatus à vita? Quomodo viues, si vitam relinques, & mortem sequaris? Diabolus est mors & homicida, & tu fugiens vitam, vis in domo mortis vitam inuenire, & in domo homicidæ tutus requiescere. Si hominem interrogas cur aliena rapiat, cur non obferuet diuinam legem, respondet ideò hoc facere, quia quærit vitam. O hominem insipientem. O responsionem intolerabilem. Quæro vitam. Imò relinquis eam, & mortem amplexaris. Vt enim ille, qui rem in aquilonari parte existentem

simile it quæsitum ad meridiem, quantò velocius currit, vt eam inueniat, tantò longius fugit ab ea: sic quantò ardentius vitam quæris, tantò longius ab ea separaris. Quæ modo erit vita in regione mortis? quantò plus ad eam regionem cucurreris ad viuenies vitam. Sic dicitur in Psalmo: Quærite Dominum, & viuet anima vestra. Si semper aspicere & contemplari?

Mandauerat enim eis dicens: Ne respondeatis ei. Eam ob causam præcipiebat Ezechias, ne ludæi responderent blasphemanti, vt eum ad maiores blasphemias non prouocarent. Considera iusti regis pietatem & sanctum propositum. Nam vt Eccle. 8. sic silentium aduersarij iram mitigat & placat, feruoremque refrigerat, Psal. 38. co: Non incendas carbones peccatorum. Et in Psalmo dicitur: Cum confisterem aduersum me peccator, obmutui, & humiliatus sum, & silui à bonis. Et in alio Psalmo: Pone Domine custodiam ori meo, & ostium circumstantiæ labiis meis. Et in Prouerbis: Ne respondeas stulto, ne efficiaris ei similis. Et Paulus in epistola ad Romanos, Non vos metipso, inquit, defendentes charissimi, sed date locum iræ: scriptum est enim: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus. Epictetus in hunc modum ait: Si quis ad te deferat: Ille de te maledicit, ne excuses quæ dicat, sed responde: Ignorat ille & alia quæ mihi adsunt mala, alioquin non sola hæc diceret. Hæc ille. At multi sunt qui vno verbo læsi sexcenta conuicia regerunt.

simile Vt enim porticus Olympiæ artificio quodam vocem emissam septies reddebat, quam ob causam heptaphonon appellabatur, quod non semel vt echo, sed septies acceptam vocem referret, sic multi vno verbo lacerati maledictis aërem implent, nec faciunt finem contumelias iaciendi. Non sic Ezechias rex illustrissimus, sed iniuriis & blasphemis Rapacis laceratus toleranter eas & patienter tulit, & non solum non respondit, sed etiam ne alij responderent præcepit.

Anno

Annotationes ex Hebræo in
CAPVT XXXVI.

Ioahæ filius Asaph à commentariis. Pro à commentariis in Hebræo est *חֲזוֹן* ha mazchir in genitiuo, hoc est, commentariensis. Quidam existimant à commentariis & commentariensem idem esse. Est autem commentariensis præfectus carceris, ideò dictus commentariensis, quia vinctos in commentarium refert. Est titulus Codicis de iis, quos tenet carcer inclusos, vbi hæc verba habentur: Ante trigessimum diem semper commentariensis ingerat numerum personarum, varietatem delictorum, clausorum ordinem, ætatēque victorum. Meminit Vlpianus Digestis de pœnis. Quidam commentariensem siue à commentariis eum esse putant, qui delinquentium commetarios scribit, vt in iudicio criminum subferuiat. Ego existimo hoc in loco à commentariis eum esse, qui commentaria & annales scribit, ne memorabilium rerum scituque dignissimarum memoria sensim obscureretur & consumatur. Verbum enim *זָכַר* zachar, à quo hæc dictio deriuatur, significat in memoriam redigere, & recordari, vt Ionæ secundo: Domini recordatus sum. Vnde zecharon significat historiam & memoriam. Nam historia, vt ait Cicero, est vita memoria: significat etiam annales & commentaria, quæ sunt historiæ succinctæ & breues, vt commentaria Cæsaris. Hinc per additionem *וּ* in principio fit hoc nomen *זְכַרְיָה* quod significat eum, qui scribit annales & commentaria rerum gestarum & factorum insignium, eaque mandat literis, vt vigeant memoria omnium seculorum.

Quæ est ista fiducia qua confidis? aut quo consilio vel fortitudine rebellare disponis? Potest etiam ita verti ex Hebræo: Quæ est fiducia hæc cui fidisti? Dixi, certe in verbo laborum: sed consilio & fortitudine opus est ad prælium. Vt sit sensus: Tu, inquit Rapaces, tu Ezechia cui rei fidis? sine dubio precationibus tuis: sed falleris, nam ad bellum gerendum consilio & fortitudine opus est, non autem precibus. Vide quemadmodum impij irrideant precationes, quas viri iusti ad Deum fundunt, quæ multò plus valent quàm omne iniquorum consilium & robur.

Et quomodo sustinere poteris faciem iudicis vnius loci? Pro iudice poteris vertere ex Hebræo ducem. Et ita vertit Pagninus. Nam in Hebræo est *פַּחַח* pachah, quod nomen principem & ducem significat. Aggæi primo: Filium Salathiel ducem Iuda, &c.

Argumentum capitis XXXVII.

Mittit rex Ezechias nuntios ad Esaiam Prophetam, ab eo petitum vt ad Deum pro ciuitatis ab Assyriis obsessæ liberatione precationes fundat. Promittit Deus victoriam Ezechia, eumque per Esaiam consolatur. Interficit Dei Angelus Assyriorum exercitum, ipse autem Sennacheribus à proprijs suis filiis morte multatur. Quæ in hoc capite continentur, perspicua sunt: ideo non egent magna explanatione.

CAPVT XXXVII.

Factum est, cum audisset rex Ezechias, scidit A vestimenta sua, & obuolutus est sacco, & intra- 4. Re. 19. uit in domum Domini. Et misit Eliachim, qui erat super domum, & Sobnam scribam & seniores de sacerdotibus opertos saccis ad Esaiam filium

Cc 3 Amos

Amos Propheta, & dixerunt ad eum. Hæc dicit Ezechias: Dies tribulationis & correctionis, & blasphemia dies hæc: quia venerunt filij usque ad partum, & virtus non est parienti. Si quomodo audiat dominus Deus tuus verba Rapsaces, quem misit rex Assyriorum Dominus suus ad blasphemandum Dominum Deum viventem, & exprobrandum sermonibus quos audiuit Dominus Deus tuus. Leua ergo orationem pro reliquiis, quæ reperte sunt. Et venerunt serui regis Ezechia ad Esaiam, & dixit ad eos Esaias. Hæc dicetis domino vestro. Hæc dicit Dominus: Ne timeas à facie verborum, quæ audisti, quibus blasphemauerunt pueri regis Assyriorum me. Ecce ego dabo ei spiritum, & audiet nuntium, & reuertetur ad terram suam, & corruiere eum faciam gladio in terra sua. Reuersus est autem Rapsaces, & inuenit regem Assyriorum preliantem aduersus Lobna. Audierat enim quia profectus esset de Lachis, & audiuit de Tanchara rege Ethiopia dicentes: Egressus est ut pugnet contra te. Quod cum audisset misit nuntios ad Ezechiam dicens: Hæc dicetis Ezechia regi Iuda loquentes: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis dicens: Non dabitur Ierusalem in manu regis Assyriorum. Ecce tu audisti omnia, quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subuerterunt, & tu poteris liberari? Nunquid eruerunt eos dii gentium, quos subuerterunt patres mei, Gozam, & Aran, & Reseph, & filios Eden, qui erant in Thalassar? Ubi est rex Emath, & rex Arphad, & rex urbis Sepharuaim, Ana, & Aua? Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, & legit eos, & ascendit in domum Domini, & expandit eos coram Domino. Et orauit ad Dominum dicens: Domine exercituum Deus Israel qui sedes super cherubim, tu es Deus solus omnium regnorum terra, tu fecisti cælum & terram. Inclina Domine aurem tuam, & audi: aperi oculos tuos, & vide, & audi omnia verba Sennacherib, quæ misit ad blasphemandum Deum viventem. Verè enim Domine desertas fecerunt reges Assyriorum terras & regiones earum, et dederunt deos earum igni, non enim erant dii, sed opera manuum hominum, lignum & lapis: & comminuerunt eos. Et nunc Domine Deus noster salua nos de manu eius, & cognoscant omnia regna terra, quia tu es Dominus solus.

EXPLANATIO.

Et factum est cum audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua. Solebant Iudæi audita blasphemiam vestes scindere. Apud Matthæum inuenies principem sacerdotum vestes scidisse asserentem Christum blasphemasse, cum Christus veritatem diceret, ipse

ipse autem Iudæus in blasphemiam prorumperet. Habes historiam hanc, quæ in hoc cap. narratur, 4. lib. Reg. cap. 19.

Obuolutus est sacco. Considera pij regis religionem & humilitatem: auditis blasphemias quas impius Rapsaces in Deum iecerat, operuit se veste vilissima, quæ animi dolorem indicaret, & Deum ad misericordiam moueret. Et statim in iis meritoribus versatus ad templum Dei cucurrit, ut ibi pias lachrymas, & ardentes preces funderet. His enim armis impios hostes vincere putabat. Oratio enim in terra habita in cælum ascendit, & constituta in imis alta pulsat. Oratio humiliantis se nubes penetrat, ut dicitur in Ecclesiastico. Magna est vis orationis, cui nulla locorum intervalla sunt impedimento, quæ etiam ore tacente coram Deo clamat. Sic enim dicebat Dominus Moysi: Quid clamas ad me: cum ipse tacitus solo animo oraret. Hoc intelligens Ezechias ad preces confugit, tanquam ad excellentissimum remedium. Et seipsum indignum existimans qui à Deo audiretur, nuntius ad diuinum vatem missis ei suum periculum significauit, ab eo petens ut pro afflicto populo oppugnatique Israelis reliquiis Deum vehementer oraret, quod apud eum magni sint momenti iustorum preces, non quæsiuit humanum auxilium neglecto diuino, sed in primis à Deo opem petiit. Intelligebat enim rex sanctus omnem mundi præsidium absque Deo inutile esse & inane. Eodem modo Iosaphat in arumnis versatus has voces emisit: Cum ignoremus quid agere debeamus, hoc solum habemus residui, ut oculos nostros dirigamus ad te. Nos igitur cum in pericula & calamitates inciderimus, induamur sacco, quod non solum Ezechiam, sed etiam regem Ninive fecisse diuinæ literæ testantur. Cum enim ad illum peruenisset verbum de euerfione ciuitatis, surrexit de solio suo, abiicit vestimentum suum à se, indutus est sacco, & sedit in cinere. Ergo & nos deponamus preciosas vestes, abiciamus fastum, confugiamus ad Christum, ab eo lachrymis & precationibus opem petentes, virisque iustis nosipsum commendantes. Ipse nanque ait in Psalmo: Inuoca me in die tribulationis, & erua me.

Ad Esaiam filium Amos prophetæ. Libro quarto Regum ubi hæc narratur historia, scriptum est: Ad Esaiam prophetam filium Amos. Hic verò quoniam ipse propheta de seipso loquitur, non se vocat prophetam, sed filium prophetæ. Ibi autem propheta vocatur, quoniam alter fuit scriptor illorum librorum: quæquam non desit, qui eos velit Esaiæ tribuere.

Dies tribulationis, & correctionis, & blasphemiæ. Id est, hoc est tempus calamitatis, quia nobis Assyrij vastitate minantur, & tempus correctionis, quoniam nos corripiunt & increpant: & tempus blasphemiarum, quoniam in Deum opprobria & conuicia iactant.

Quoniam venerunt filij usque ad partum. Sensus est: Quemadmodum mulieres cum factus peruenit ad locum partus, & ob earum imbecillitatem nasci non potest, maxime torquentur, & summis doloribus premuntur, sic nos maximis angoribus afficimur. Vult propheta significare hac translatione, summum periculum, & lethalem calamitatem Hierosolymæ imminere.

Leua ergo orationem pro reliquiis. Ora pro iis paucis, qui relictæ sunt. Nam magna populi pars excessit à vita. Hoc dixit ut Esaiam ad pietatis lachrymas excitaret, quod vehementiores preces funderet.

Ego dabo ei spiritum. Id est, dabo ei voluntatem relinquendi Hierosolymam audito rumore aduentus regis Ethiopia contra Assyriam, & redeundi in regionem suam. Quod ita effectum est. Postea tamen rediit Sennacherib obsessum Hierosolymam, sed potuerunt Iudæi interea sibi necessaria providere.

Reuersus igitur Rapsaces. Soluta obsidione vertit Sennacherib exercitum contra regem Ethiopia, quo victo rursus Hierosolymam obsedit & oppugnauit. Cum igitur profectus esset in Syriam, misit nuntios cum literis ad Ezechiam, ut eum saltem verbis terreret.

4. Reg. 17. Gozan.) Goza est in Medorum regione, ut habes lib. 4. Reg. 4. cap. 17. Aran & Reseph sunt quædam ciuitates. Filij Edem sunt homines regionem Orientalem colentes.

Libros de manu nuntiorum.) Id est, epistolas de manu tabellariorum.

Ascendit in domum Domini.) Ad assueta arma confugit rex bonus.

Exod. 25. Expandit eos coram Domino.) Id est, ante arcam testamenti. Ideo ait: Domine exercituum Deus Israel qui sedes super cherubim. Nam propitiatorium, quod erat veluti sedes Dei, ex quo Deus dabat responsa, erat super alas cherubim. Ostendit igitur epistolam coram Deo, quasi ostendens illi Sennacheribi blasphemias.

Et cognoscent omnia regna terra.) Considera regis religionem. Ideo à Deo victoriam aduersus infideles petebat, ut omnes diuinam potentiam intelligerent. Omnia ad Dei gloriam referebat. Sic dicitur in Psalmo: Non nobis Domine non nobis, sed nomini tuo da gloriam. Quam etiam petitionem videre poteris in libro Iud. 9. Iudith capite nono.

Et misit Esaias filius Amos ad Ezechiam, dicens: Hac dicit Dominus Deus Israel: Pro quibus rogasti me de Sennacherib rege Assyriorum, hoc est verbum, quod locutus est Dominus super eum: Despexit te & subsannauit te virgo filia Sion. Post te caput mouet filia Ierusalem. Cui exprobrasti, & quem blasphemasti, & super quem exaltaisti vocem tuam, & leuasti altitudinem oculorum tuorum ad sanctum Israel. In manu seruorum tuorum exprobrasti Domino, & dixisti: In multitudine quadrigarum mearum ego ascendi altitudinem montium, iuga Libani, & succindam excelsa cedrorum eius, & electas abietes illius, & introibo altitudinem summmitatis eius, saltum Charmeli eius ego fodi, & bibi aquam, & siccaui vestigio pedis mei omnes riuos aggerum. Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei? Ex diebus antiquis ego plasmani illud: & nunc adduxi, & factum est in eradicationem collium compugnantium, ciuitatum munitarum. Habitatores earum breuiata manu contremuerunt, & confusi sunt, facti sunt sicut scenum agri, & gramen pascuæ, & herba tectorum, quæ exaruit antequam maturesceret. Habitatio nem tuam, & gressum tuum, & introitum tuum ego cognoui, & insaniam tuam contra me. Cum fureres aduersum me, superbia tua ascendit in aures meas. Ponam ergo circulum in naribus tuis, & frenum in labiis tuis, & reducam te in via, per quam venisti. Tibi autem hoc erit signum: Comede hoc anno quæ sponte nascuntur, & in anno secundo pomis vescere. In anno autem tertio seminare, & metite, & plantate vineas, & comedite fructum earum. Et mittet id, quod saluatum fuerit de domo Iuda, & quod reliquum est, radicem deorsum, & faciet fructum sursum, quia de Ierusalem exhibunt reliquia, & saluatio de monte Sion. Zelus Domini exerci

exercituum faciet istud. Propterea hac dicit Dominus de rege Assyriorum: Non intrabit ciuitatem hanc, & non iaciet ibi sagittam, & non occupabit eam clypeus, & non mittet in circuitu eius aggerem. In via qua venit, per eam reuertetur, & ciuitatem hanc non ingreditur, dicit Dominus. Et protegam ciuitatem istam, ut saluem eam, propter me & propter David seruum meum. Egressus est autem angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum centum octogintaquinque millia. Et surrexerunt mane, & ecce omnes cadauera mortuorum. Et egressus est, & abiit. Et reuersus est Sennacherib rex Assyriorum, & habitauit in Ninive. Et factum est, cum adoraret in templo Nesroch Deum suum, Adramelech & Sarasar, filij eius percusserunt eum gladio, fugeruntque in terram Ananath, & regnauit Asarhadon filius eius pro eo.

Et misit Esaias.) Consolatur Propheta bonum regem nuntians ei victoriam.

Despexit te.) Verba sunt Dei alloquentis Sennacheribum. Quasi dicat: De te & Sennacheribe reportabit victoriam ciuitas sancta, & te contemnet & irridebit. Filia Sion idem est atque Sion, & filia Hierosolymæ atque Hierosolyma: qua de re alio in loco disseruimus. Appellatur autem virgo, quia colentibus ceteris ciuitatibus falsos deos, sola ea castitatem, hoc est, veram religionem & cultum seruauerat. Vel quia à nemine nunc fuerat expugnata. Mouere caput est subsannare & irridere.

Et leuasti altitudinem oculorum tuorum ad sanctum Israel.) Hoc est, extulisti fastum & superbiam oculorum tuorum aduersus Deum, qui est sanctus Israelis, quem sancte colit Israel, & cuius nomen in Israele sanctificatur.

Ego ascendi altitudinem montium, iuga Libani.) Verba sunt superbi Sennacheribi dicentis: Ego expugnabo arces & loca munita arte vel natura, quæ sunt sita in montibus. Ascendi pro ascendam. Significat se capturum esse totam terram Israelis, præsertim eam, quæ erat circa Hierosolymam, quæ est montosa & difficilis expugnata, propter montium altitudinem. Per cedros & electas abietes intelligit nobiles & optimates Hierosolymæ.

Introibo altitudinem summmitatis eius.) Hoc est, Hierosolymam in Sione monte alto & feraci sitam, quam Sennacheribus captis alijs Iudeæ urbibus existimabat esse ultimo loco expugnandam.

Et bibi aquam, & exiccaui, &c.) Tanta est militum meorum copia, ut foderint puteos, & eos statim epotauerint & siccauerint, ut necesse esset alios puteos effodere. Per vestigium pedis sui milites intelligit.

Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei?) Verba sunt Dei Sennacheribum alloquentis, quorum hic est sensus: Nonne audisti & Sennacheribe ea, quæ ego feci hac in re ex antiquis temporibus? Iam hoc constitueram, quod modo efficitur. Et nunc adduco illud, nempe ut eradicentur colles, hoc est, principes & magnates, & euerantur vrbes munitæ, & in acervos redigantur. Hoc ego prædixi per prophetas meos, & nunc illud impleo. Noli igitur gloriam tuarum victoriarum tibi ipsi vendicare, siquidem hæc omnia me permittente facta sunt. Nam habitatores urbium quas cepisti, trepidauerunt, abbreviata manu, hoc est, quia ego manum contraxi, nec illis opem tuli. Vel, abbreviata manu, hoc est, facti sunt animo remisso & enervato, & languerunt acsi manus non haberent, quoniam ego illis non dedi fortitudinem. Et instar herbarum fragilis facti sunt inualidi & imbecilli. Comparat eos herbarum

Psalm. 128. bæ rectorum, quæ statim aret, priusquam ad maturitatem perueniat. Ita dicitur in Psalmo: Fiant sicut scenum rectorum, quod priusquam euellatur exaruit.

Jon. 1. *Superbia tua ascendit in aures meas.*) Hoc est creuit & adaucta est. Simili modo loquendi vititur scriptura Ionæ primo capite: Surge & vade in Ninivem civitatem grandem, & prædica in ea, quia ascendit malitia eius coram me. Et quarto capite *Gen. 4.* Genesis dixit Dominus Caino: Quid fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Et capite decimo octavo dicitur clamor Sodomorum ad Dominum peruenisse. Debemus igitur omnes contremiscere, cum audiamus hominum scelera ascendere ad Deum, clamare in cælum, & crescere cotidie.

Gen. 18. *Ponam ergo circulum in naribus tuis.*) Id est, ego te reducam veluti hamo, teque effrenatum, veluti freno domabo. Minitabatur Deus Sennacheribo supplicium & calamitatem, ut se à sceleribus auerteret. Sed hæ minæ nihil eum penitus mouerunt, quemadmodum nec peccatores verbis concionatorum mouentur. Ut enim illi qui eum locum accolunt, ubi Nilus ad ea quæ Catadupa appellantur, præcipitat ex altissimis montibus, ob sonitus magnitudinem nihil audiunt, sic homines vitiis imbuti, monitis ac minis concionatorum vsque adeo obfurduerunt, ut

simile. sensu audiendi omnino carere videantur. Et quemadmodum qui apud fabros ærarios habitant, malleorum sonitum propter eius frequentiam non sentiunt, sic multi crebris concionibus præsentibus nihil penitus mouentur. Sunt similes aui-

simile. bus, quæ primo intuitu timent homines fictos, & corpora illa commentitia plena palea, quæ in segetibus & arboribus poma ad maturitatem producentibus figuntur, veluti terricula ad edaces aues arcendas, sed statim ea corpora contemnunt. Sic multi, quamuis in principio metuant, postea tamen timorē amittunt, & Euangelicas conciones, salutaria monita, minas pœnarum, & exhortationes ad virtutis, & quibus illi deberent moveri & terri, atque virtutem excitari. Alij *simile.* nec ullis denique monitis mouentur, quemadmodum vulnera tabe confecta, & Talis fuit Sennacheribus, qui sceleribus contaminatus & corruptus Dei minas stas & debitas persolvens.

Tibi autem hoc erit signum.) Conuertit sermonem ad regem Ezechiam. Et est sensus: His duobus annis nihil populus audebit seminare ob metum obsidionis. Sed non deerit alimentum. Nam primo hoc anno terra ob incredibilem feracitatem tribuet ex se frugum abundantiam, quanquam illi nulla semina mandentur. Secundo verò anno tanta erit pomorum copia, ut omnes illis sustententur. Tertio autem anno mortuo iam Sennacheribo seminabitis, & metetis, & plantabitis, & fructus comedetis.

Et mittet id quod saluatum fuerit.) Sensus est: Id quod in agris vel in seminibus relictum fuerit, copiosum fructum proferet, veluti plantæ quæ quanto profundiorint, tanta rerum abundantia fluent, ut comparentur arboribus in agro feraci plantæ. Ezechias de Iudæis illis, qui euaserunt, regemque Ezechiam secuti non solum quos hic reliquias appellat, eos intelligit, qui regi Christo adherentes Iudæorum perfidiam declinarunt, & de Sennacheribo, hoc est, de diabolo victoriam repertarunt, quam vniuerso orbi prædicauerunt. Hi fuerunt Apostoli, & qui crediderunt ex Iudæis, quos etiam alibi semen & reliquias appellauit. Ideo hoc in loco statim subdit: Quia de Ierusalem exhibunt reliquias, & saluatio de monte Sion. De illa nanque ciuitate exierunt Apostoli prædicatū Euangelium cunctis Gentibus.

Et

Et de Sione exiit salus. Ibi enim Deus Euangelium docuit, quod Euangelium salutis à diuo Paulo in epistola ad Ephesios appellatur. Et idem Apostolus illud in epistola ad Hebræos salutem vocat. Et de Sione exiit, & fuit per totum orbem terrarum nuntiatum. Id fuit ab Esaia nostro capite secundo prædictum, ubi ita inquit: De Sion exiit lex, & verbum Domini de Ierusalem.

Et propter David seruum meum.) Aspicias hic defunctorum merita viuus prodesse. Cur igitur diuos non inuocabimus Deo in æterna beatitudine fruente, cum Deus dicat se propter eos esse in viuos bona collaturum? Sanctorum inuocatio est ab antiquis patribus Hieronymo, Ambrosio, Augustino, Gregorio, Chrysostomo aliisque infinitis viris sanctissimis & doctissimis asserta, atque semper ab Ecclesia confirmata. Hanc sanctam doctrinam & consuetudinem ab Ecclesiæ initio vsque ad nos propagatam irrident hæretici nostri temporis, quoniam aiunt non esse literis diuinis conscriptam. Gloriantur enim se solos esse veros scripturæ interpretes & sectatores, cum nihil minus quam ipsam scripturam intelligant & sectentur. Apertè hic ait Deus per Esaia propter seruum suum Dauidem se ab hostibus Hierosolymam seruaturum. Et per Ieremiam, Si steterint, inquit, Moyses & Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum. Et secundo Machabæo. Iudas dux populi vidit Ieremiam, qui multis retro annis excefferat è vita pro populo sanctæque ciuitate Hierosolyma orantem. Qui loci adeo sunt aperti, ut nullis possint argumentis labefactari. At hæretici cum nihil ipsis sit magis in optatis quam Ecclesiam euertere, & Satanicam synagogam constituere, non desinunt has aliasque perspicuas diuinarum literarum auctoritates oppugnare, volentes potius negare veritatem sole clariorem, quam à sua pertinacia desistere.

Egressus est autem angelus.) Euasit Sennacheribus ex hac Assyriorum clade, ut Dei potentiam intelligeret, quam antea contempserat. Sed quoniam noluit à suis flagitiis desistere, fuit in terra sua in templo falsi numinis à suis filiis ignominiosè interfectus. Considera terribile spectaculum. Occiditur orbis monarcha non in regno alieno sed in suo, non ab extraneis sed à propriis filiis, non ab hostibus sed à suis visceribus, à sanguine suo. Horribile exemplum profecto, magnūque Dei in blasphemos iudicium. Eodem modo Pharaon Ægypti rex fuit à decem plagis ereptus, ut postea in mari Rubro miserè corrueret, ut ex aquis ad ignem descenderet, ubi æternis cruciatibus torqueretur.

Et surrexerunt mandæ.) Nempe Iudæi, ut Assyriorum cadauera nocte interfectorum viderent. Vel surrexerunt nonnulli ex Assyriis, qui euaserunt, seque cum Sennacheribo fugæ mandarunt.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XXXVII.

Ad Esaia filium Amos prophetæ. In nonnullis codicibus est: Ad Esaia filium Amos prophetam. Sed articulus Hebraicus ostendit esse in genituo. Est enim in Hebræo *אִיִּיָּא בְּנֵיִי* ha naui à verbo *אָנִי*, quod significat vaticinari, Ioelis 2. Et propheta bunt filij vestri. Correetores igitur sunt hoc in loco codices, qui habent, filium Amos prophetæ. Patrem suum vocauit prophetam, se autem ipsum noluit tam honorifico nomine appellare. Poterat certè hoc nomen assumere, & suo iure vendicare, sed voluit diuinus vates illud ob humilitatem suam relinquere, quemadmodum rex Ezechias statim in sequenti versu non se regem, sed Ezechiam solum nominauit. Ait enim textus: Hæc dicit Ezechias. Sunt tamen nonnulli codices sic habentes: Hæc dicit rex Ezechias. sed verbum hoc, rex, non est in Hebræo, nec in versione diui Hieronymi, nec in correctioribus codicibus. Non ait: Hæc dicit magnus rex Ezechias. Sed, Hæc dicit Ezechias. Vide boni regis humilitatem. Sciebat enim non in titulis & inscriptionibus, sed in virtute & vita honestè acta esse veram mundi gloriam constituendam. Miserram illam nobilitatem quæ

sc

Heb. 1. se solum titulis, & maiorum opinione defendit. Christus saluator noster cum sit, ut ait Apostolus, splendor gloriæ, & figura substantiæ eius, cum sit verus Deus, mundi conditor & restaurator, cuius numini cœlestium corporum incitata conuersio, & immutabiles syderum cursus obediunt, cuius imperio omnia supera media & infera continentur, sæpissimè his titulis suppressis, se filium hominis vocabat, ut Euangelia sacra testantur. Filius hominis significat verum hominem, subiectum fami, siti, afflictionibus, aliisque laboribus, quibus est hominum genus subiectum. Vide Christi Dei nostri summam humilitatem. Vide quem titulum sibi assumat. Cōsidera quemadmodum falsam gloriam contempserit, quæadmodum in humana forma delitescens non vanos titulos & inscriptiones in hominū aspectum lucemq; protulerit, sed ea ornamenta, è quibus verum decus & immortalis honor efflorescit. Voluit nos cœlestis magister docere cōtemnendam esse superbiam & arrogantiam, nec esse gloriam in titulis collocandam, sed in virtute, quam ita amare debemus, ut ipsa nos trahat ad veram dignitatem & amplitudinem.

Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum. Pro libris est in Hebraico *ספר ספר* halepharim, à verbo *ספ* saphar, quod significat numerare, & narrare. Inde id, quod narratur & scribitur, dicitur *ספר*. Ex quo efficitur ut hoc nomen significet librum, ut Ieremiæ 32. Et scripsi in libro. & paulò post: Et dedi librum possessionis, &c. Eam ob causam Latinus interpres vertit hoc in loco Esaiæ: Et tulit Ezechias libros. Sed quoniam hoc nomen significat etiam epistolam, poterat etiam verti: Et tulit Ezechias literas. Ita enim hoc idem nomen redditum est Latine *Est. 3.* Ester capite tertio, ubi communis editio habet: Et literæ signatæ ipsius annulo missæ sunt per cursores. Existimo enim libros in hoc Esaiæ capite significare literas, quas Sennacheribus misit ad Ezechiam. Et id quod scriptum legimus *Gen. 5.* Hæc est enumeratio generationis Adam, vel descriptio, vel enarratio. Verbum enim *ספר* significat enumerare, narrare, & describere.

Omnes riuos aggerum. Potest transferri: Omnes riuos munitionis, vel: Omnes riuos qui pro munitione sunt. Quæ omnia in idem recidunt. Dicitio enim Hebraica *ספי* matfor significat aggerem, & arcem & locum munitum, & refuturum, qui etiam sunt bona munitionis pars. Magna enim munitio est ciuitatibus, verba: Et siccaui vestigiis pedum meorum omnes aquas clausas, ubi litera Hebraica habet, fluuios oppugnationis, hoc est, vrbium oppugnataram & obsessarum. Solent enim vrbes obsesse aquas claudere, & seruare, ne siti postea laborēt. Et idem potest hoc in loco significare riuus aggerum, hoc est aquas aggeribus clausas, & in locis muro septis reſeruatas.

Argumentum capitis XXXVIII.

Narrat diuinitus vates, agritudinem, in quam rex Ezechias inciderat, à qua fuit diuinitus liberatus accepto miraculo cœlesti in horologio Achaz, quam ob causam in gratiarum actiones prorumpit.

CAPVT XXXVIII.

*4. Re. 20.
2. Par. 23f*

N diebus illis egrotauit Ezechias vsque ad mortem, & introiuit ad eum Esaias filius Amos propheta, & dixit ei: Hæc dicit Dominus: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues. Et conuertit Ezechias faciem suam ad parietem, & orauit

orauit ad Dominum, & dixit: Obsecro Domine, memento quæso quomodo ambuleuerim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est, in oculis tuis fecerim. Et sleuit Ezechias fletu magno. Et factum est verbum Domini ad Esaiam dicens: Vade, & dic Ezechia: Hæc dicit Dominus Deus David patris tui. Audiui orationem tuam, & vidi lachrymas tuas. Ecce ego adiciam super dies tuos quindecim annos, & de manu regis Assyriorum eruam te, & ciuitatem istam, & protegam eam. Hoc autem tibi erit signum à Domino, quia faciet Dominus verbum hoc, quod locutus est. Ecce ego reuerti faciam umbram linearum, per quas descenderat in horologio Achaz, in sole retrorsum, decem lineis. Et reuersus est sol decem lineis per gradus quos descenderat. Scriptura Ezechia regis Iuda cum egrotasset, & conualuisset de infirmitate sua. Ego dixi in dimidio dierum meorum, Vadam ad portas inferi, quæſui residuum annorum meorum. Dixi: non videbo Dominum Deum in terra viventium. Non aspiciam hominem ultra, & habitorem quietis. Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me quasi tabernaculum pastorum.

EXPLANATIO.

In diebus illis egrotauit Ezechias vsque ad mortem, & intrauit ad eum Esaias. Ereptus Ezechias ab Assyriis incidit in lethalem agritudinem. Nec mirum est regem sanctum egrotasse, quoniam ut est in Prouerbiis scriptum: Quem diligit Dominus *Prouer. 3.* corripit. Et diuus Paulus in epistola ad Hebræos, Quem, inquit, diligit Dominus *Hebr. 12.* castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit. Egrotabat Lazarus, *Ioan. 11.* & miserunt sorores eius ad Iesum dicentes: Ecce quem amas infirmatur. Ille quem salus amabat, in infirmitatem inciderat: & quem vita diligebat, à morte rapiebatur. Est enim Christus salus & vita. At affligit suos, eosque variis & acerbis casibus sæpenuerò exercet, ut cum doloribus premantur, summam & immortalem beatitudinem ardentè desiderent, & ex periculis erepti in gratiarum actiones prorumpant. Ex quibus facile colliges, quàm falsa sit eorum opinio, qui corporis agritudinem tanquam summum malum execrantur, in viribus autem & corporis sanitate beatitudinem constituunt. Quid esse potest amentius, quàm hominem, quem Deus cæteris animantibus nobiliorem constituit, & vsq; adeò excelsum & excellentem procreauit, ut ad cœlites animi præstantia proximè accederet, in eo gloriam & beatitudinem ponere, in quo si voluerit perpendere, videbit se esse multis belluis inferiorem? Ne igitur Ezechias elenaretur admirabili triumpho, ne in animi morbum incideret, corporis morbo à Domino visitatur, ut ad Deum piis lachrymas & preces funderet, & ab agritudine liberatus Deum laudaret, tantiq; beneficii authorem recognosceret. Sunt tamen qui dicant Ezechiam non egisse Deo debitas gratias pro victoria de Assyriis reportata, imò fuisse elatum, & ideo in hanc lethalem agritudinem incidisse.

Quia morieris tu, & non viues. Nuntiavit Esaias mortem Ezechia, & tamen ille liberatus est à morbo illo. Audiuit enim Deus eius preces & lachrymas. Eodem modo accidit Niniuitis, qui cum eis Ionas Propheta excidium & vastitatem

COMMENT. IN ESA.

314
prædixisset, ad Dominum conuersi fuerunt misericordiam consecuti. Neque ideo dicendum est hos diuinos vates Ionam & Esaiam falsum prædixisse, & ita Prophetarum tubesse falsum. Nam diuina præscientia respicit futura, & in seipsis, & in suis causis inferioribus, videns ordinem causarum ad effectus. Et quamuis hæc duplex cognitio semper sit in diuino intellectu, non tamen semper est in reuelatione Prophetica. Et quando reuelatio Prophetica est quædam impressa similitudo diuinæ præscientiæ, prout respicit futura contingentia in seipsis, tunc ea quæ prædicuntur, semper eueniunt. Quando verò Prophetica reuelatio est quædam impressa similitudo diuinæ præscientiæ, prout cognoscit ordinem causarum ad effectus, tum aliquando non euenit id, quod prædicatur: vt in comminatoriis vaticiniis. Nec tamen Propheta falsum vaticinatus est. Nam sensus Prophetiæ est, talem esse dispositionem causarum, vt talis effectus eueniat. Et ita intelligitur id, quod dixit Esaias Ezechia: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues. Ac si diceret: Tua ægrotudo est lethalis & incurabilis: dispositio enim corporis tui ordinatur ad mortem. Et re vera morieris, nisi te Deus mirabiliter curauerit. Et moreretur sine dubio, nisi ad Dominum mentis oculos leuaret, ab eoque ardentissimè sanitatem peteret. Eodem modo est de vaticinatione Ionæ dicendum. Erat enim ciuitas illa digna quæ euerteretur, & hoc scelera eius merebantur. Et euerteretur re vera, nisi Niniuite diuinam opem peterent, pœnitentiam agerent, & ad diuinam misericordiam confugerent. Et quamuis Deus videatur mutare sententiam, non tamen mutat consilium. Similis locus est apud Ierem. 18. Ieremiam, vbi ita dicit Dominus: Repente loquar aduersum Gentem, & aduersum regnum, vt eradicem, & destruiam, & disperdam illud. Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo, quod locutus sum aduersus eam, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitavi, vt facerem ei. Hæc ibi. Dicitur Deus pœnitentiam agere translatiue, quod ad modum pœnitentis vult aliquando non euenire decem annos vitæ, cum ei per Esaiam dixisset: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues. Vtinam hodie tales monitores & consiliarios haberent principes Christiani, qui illis suaderent, vt se ad mortem prepararent, essetque mortis nostræ, quoniam nescimus quando ex hac vita migrabimus. Quis enim est tam insipiens, quamuis adolescentiæ viribus & pulchritudine floreat, cui sit perspectum & cognitum se ad vesperum esse victurum? Preparemus igitur nosmet ipsos, & audiamus vocem Christi dicentis: Vigilate itaque, quia nescitis diem nec horam.

Et conuertit Ezechias faciem suam ad parietem. Hoc ideo fecit vt seipsum colligeret ad obsecrandum Deum, vt oraret secretius, & posset plorare liberius & expostulare. Vel fortasse ideo se ad parietem conuertit, quia erat ad eam partem templum situm, ad quod ille in periculis confugere solitus erat. Moraliter ita est paries, qui nos separat à Deo, de quo ait Esaias: Peccata vestra diuiserunt inter vos & Deum vestrum. Hic est paries, quem Deus destruxit sanguine suo, & quem nos erigimus peccata peccatis accumulantes. Sed timendum est ne cadens nos opprimat, quemadmodum super filios Iob parietem cecidisse legimus, & eos omnes interfecisse. Hunc parietem apud Ezechielem pertodere iubemur, vt videamus & cognoscamus scelera intra hunc parietem existentia, magnamque iram Dei prouocantia. Est igitur sensus: Conuertit Ezechias intellectum ad peccata, quæ admiserat, fixit in illis oculos mentis, & ideo præ dolore lachrymas continere non potuit. Nos ergo hunc parietem intueamur, & cor nostrum dolore flagitiorum instillet, & in feruentes ac pias lachrymas conuertat. Exeat ex

CAPVT XXXVIII.

315

ex oculis nostris mare Rubrum lachrymarum, in quo Pharaon caterique Aegyptij, hoc est, omnia nostra crimina obruantur. Verum illud non est silentio prætereundum, ideo Ezechiam tam vehementer ad Deum confugisse, quia ei dixerat Esaias, vt se prepararet, quoniam erat ex vita discessurus: Ex quo colliges quàm utile sit suadere agrotis vt mortem impendentem considerent, & ad eam se præparent, vt mortem ipsam immortalitas consequatur. Nemo debet agrotos fallere spe longioris vitæ, cuius ne beneuolentes quidem certitudinem habent. Moriendum enim sine dubio est, & id incertum, an ea ipsa hora. Nihil enim certius morte, & nihil incertius ea ipsa.

Memento queso quomodo ambulauerim coram te in veritate. Non in simulatione & hypocrisi. Vel capitur hic veritas pro bonis operibus, quemadmodum Exodi 28. vigesimo octauo: Pones in rationali iudicii doctrinam & veritatem. Non enim satis est vt sacerdos sit scientia excultus, nisi secundum scientiam operetur. Ambulare igitur coram Deo in veritate est Dei præcepta custodire. Et ita intelligitur id, quod promissit Deus regi Dauid: Si custodierint filij tui vias meas, & ambulauerint coram me in veritate in omni corde suo, & in omni anima sua, non auferetur tibi vir de folio Israel. Quæ verba litera diuinæ in tertio libro Regum memoriarum prodiderunt. Hoc quod hic dicit Ezechias, non ideo dicit vt se arroganter laudet, sed vt spem suam confirmet. Pater eius Achaz Dei cultum abstulerat, & idola adorauerat, ipse autem Ezechias idola contriuit, templum Baal euerit, & diuinum cultum in statum pristinum reuocauit.

Et fleuit Ezechias fletu magno. Credibile est cogitasse Ezechiam fore, vt morte sua hostes sui lætarentur, & dicerent ob eam causam illum à vita decessisse, quia abstulisset de medio idolorum aras, & eius mortem pœnam sacrilegij falsò interpretarentur. Ex quo efficeretur, vt offenderentur multi ex fidelibus, & omnes infideles superbia elati in pestilentiores errores inciderent. Videbat præterea se migrare à vita sine filiis, & tenebat memoria promissionem Dei factam Dauidi, quàm, si tunc moreretur, existimabat non esse fortasse implendam. Expectauerat hæcenus rex Ezechias ex posteritate sua Christum dominum carnem sumpturum, quoniam esset ex semine Dauidis, cui dixerat Deus: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Et tanto merore ob hæc omnia premebatur, vt vim lachrymarum profunderet. Eo nanque tempore filium non habebat. Nam Manasses eius filius erat duodecim annorum cum regnare cepisset. Ex quo constat postea esse natum eundem Manassem anno tertio ab hac ægrotudine Ezechia.

Et factum est verbum Domini ad Esaiam dicens, Vade. In quarto libro Regum ita scriptum est: Fleuit Ezechias fletu magno, & priusquam egrederetur Esaias mediam partem atrij, factus est sermo Domini ad eum dicens: Reuertere, & dic Ezechia duci populi mei: Hæc dicit Dominus Deus Dauid patris tui: Audiui orationem tuam, vidi lachrymam tuam, & ecce sanauit te. Hic vides quantum valeat apud Deum oratio cum lachrymis coniuncta. Concessit illi Deus quindecim annos vitæ, quod ille non postulauerat: & promissit liberaturum eum de manu Assyriorum, quod ille non petierat. Vbi aspicias plus Deum nobis tribuere quàm petamus. Narrat diuus Matthæus oblatum fuisse Christo paralyticum iacentem in lecto, cui Christus dixit: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua. Et paulò post: Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. Paralyticus solum corporis sanitatem petebat. at Deus & corporis & animi illi sanitatem tribuit. Mundus promittit multum, & dat parum: contra verò Deus plura donat, quàm promittat. Promissit Deus se daturum flores virgæ eius, qui dignus esset sacerdotio, & dedit illi flores, & folia, & fructus, & non quoscunque fructus viles & abiectos, sed amygdala excellentia. Quid est hoc Domine, nonne promiseras flores? Cur igitur præter flores mirifica poma tribuis, nisi vt summam bonitatem tuam, immensamque magnificentiâ & amplitudinem hominibus ostendas? Deus promittit flores, & tribuit

buit etiam vberimos fructus, mundus verò promittit pulcherrimos fructus, & non tribuit nisi flores, instar geniste, quæ aureos flores & amaranthos ostendit, nullum autem vtilem fructum producit.

Ecce ego reuertere faciam umbram linearum. Reuersus est sol decem gradus in horologio, quod fecerat Achaz. Erat hoc horologium solis in lapide quodam cum lineis signatis, quibus intelligebatur quæ hora erat, quando sol radiabat. Nonnulli per hos gradus siue lineas intelligunt horas, inter quos est Ionathas Chaldeus: & aiunt vno temporis puncto solem conuersum esse retrorsum decem horas. In ortu suo attingebat sol primam lineam, & paulatim descendebat vsque ad ultimam. Sed tunc a decima reuersus est vsque ad primam. Nonnulli existimant hunc diem creuisse decem horas, quoniam existimant solem in cursu suo has decem horas in instanti tetra rediisse, & postea à prima hora incipisse, & paulatim fuisse progressum. Alij arbitrantur creuisse viginti horas, & ita durasse solem triginta & duas. Alij putant hunc diem non fuisse prolixiorē alijs, nec solem mutasse cursum suum, sed solum hoc miraculum apparuisse in horologio Achaz. Non enim credunt fuisse hoc miraculum publicum, sed priuatum, idē dixisse scripturam fuisse factum in horologio Achaz, vt insinuaret in alijs factum non fuisse. Quæ sententia est satis probabilis. Sed quoniam in secundo libro Paralipomenon scriptum legimus, missos tunc fuisse legatos Babylonis ad Ezechiam, interrogatum de portento, quod acciderat super terram, & hoc portentum fuit hoc miraculum, de quo agimus, existimo solem non solum in horologio Achaz, sed etiam in cælo retrocessisse, & fuisse visum in Chaldaea, vnde legati Hierosolymam venerunt. Per regem Ezechiam agrotum intelligitur genus humanum, quod propter peccata morbo laborabat, & æternam mortem merebatur. At miseris illius sol ille summus & sempiternus Christus Deus noster retrorsum reuertitur. Cum enim Filius Dei esset, verus Deus, æqualis patri, factus est homo, & vt diui Pauli vtriusque verbis, semetipsum exinanivit, formā serui accipiens in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Hoc enim est solem reuertitur retrorsum, nempe Filium Dei humanā naturam sumpsisse, quoniam quatenus homo, minor est patre, quemadmodum ipse ait: Pater maior me est. Venit enim de se ait: Ego veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant. Ideo Christus dicitur salutare, iuxta illud: Et videbit omnis caro salutare Dei. & id quod dicebat iustus Simeon: Quia viderunt oculi mei salutare tuum, hoc est, eum qui saluaminis naturam assumens. Quod volens idem Apostolus amplificare ait: Humiliatum hoc minuit eum pater: æternus paulo minus ab Angelis, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Minuisti eum paulo minus ab angelis. Quem locum Apostolus lineas, per quas Sol reuersus est retrorsum, nouem choros Angelorum intelligit, qua Sol ipse se posuit, intelligit gloriosam illam virginem Mariam, in cuius utero sacratissimo clausus est Christus Deus noster, & ex qua carnem assumpsit. Nulquam enim Angelos apprehendit, vt ait diuus Paulus, sed semen Abraham, hoc est, vbi fuit umbra, de qua hic dicitur: Reuertere faciam umbram linearum. Quoniam hanc lineam excellentissimam obumbravit Spiritus Sanctus: iuxta id quod illi dixit Gabriel Angelus apud Lucam: Virtus Altissimi obumbrabit tibi.

Scriptura Ezechie. Pro tam admirabili sanitate à Deo accepta, & pro tam insigni beneficio cecinit Ezechias canticum hoc, in quo commemorat afflictiones, quibus premebatur audiens esse se à vita discessurum, cum esset in ætate florenti, & veluti

veluti in dimidio dierum suorum, & sine liberis à vita migraret. Poterit hoc canticum in mystico sensu accommodari generi humano per Christum sanato, vel cuilibet homini, qui velit pro recuperata gratia Deo gratias agere, & tristem statum ægotantis animi in memoriam reuocare. Ego tamen illud in sensu, quem litteralem appellant, interpretabor.

Ego dixi: In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi. Cum ægotarem, & mortis meæ imminens nuntium audirem, tunc dixi ea, quæ sequuntur: In ætate mea florenti, in meridie video occidisse solem ætatis meæ, in medio vitæ mortior, & eo ad portas inferi, hoc est, ad loca mortuorum: secundum corpus ad sepulchrum, secundum verò animam ad limbum locum sanctorum patrum. Potest hoc ita coniungi: Ego dixi in dimidio dierum meorum: & tunc fiat colon, & sequatur: Vadam ad portas inferi. Quidam pro dimidio vertunt præcisionem. Et tunc est sensus: Ego audiens præcisos esse dies meos dixi: Vadam ad portas inferi. Lugebat Ezechias & angebatur, quod adhuc iuuenis à vita migraret. Nam vt poma cruda & acerba vi ex arboribus euelluntur, matura verò & veluti ad senectutem prouecta, suapte sponte cadunt, sic iuuenes duriter, & veluti vi quadam separantur à vita, senes autem lenius & placidius. Sed mirum videtur cur rex sanctus tam grauius angeretur morte, cum viri sancti eam libenter amplectantur, & Christi martyres ad locum supplicij alacri animo & erecto accedant, vnde nunquam se redituros esse arbitrentur. Nam vt qui ex magna aliqua & molesta nauigatione ad portum proximè accedunt, gaudio perfunduntur: sic qui morti appropinquant, quasi ex magna iactatione erepti, terram optatam & cœlestem patriam aspicere videntur. Sed pius rex non ideo flebat quia moriebatur, sed quia sine filio decebat, ex quo credebatur Messiam carnem sumpturum, & ob alias rationes, quas in hoc eodem capite supra reddidimus. Et præterea sciebat se descensurum ad locum aliorum Patrum. At Christi martyres finita vita statim ad cœlum ascendunt, & ipsa morte immortalitatem consequuntur. Omnes in fide, spe & charitate à vita migrantes aut illico ad cœlum aduolant, aut purgatorium, vnde purgatione confecta ad æternam beatitudinem proficiscuntur.

Quæsiui residuum annorum meorum. Hoc est, petiit à Deo, vt adiceret mihi residuum ætatis meæ. Obsecraui eum, vt mihi vitam concederet.

Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viuentium. Tunc dixi: Si ex hac vita nunc migro, non videbo iam Dominum Deum in hoc templo Hierosolymæ. Terram viuentium appellat Iudæam, in qua solum erat verus Dei cultus. Hi solum viuunt, qui verum Deum colunt, & ardenter amant. Vnde terra infidelium, terra mortuorum nuncupatur. Et statim subdit: Non aspiciam hominem vltra, & habitatorem quietis. Hoc est, Decedens modò è vita, nullum hominem vltra in hoc mundo videbo, nec aspiciam populum meum habitatorem quietis, qui deuicto Sennacheribo in pace & securitate quiescit. Vel per terram viuentium intelligit patriam cœlestem, de qua dicitur Psalmo: Credo videre bona Domini in terra viuentium. Et in alio: Placebo Domino in regione viuorum. De qua ait Christus apud Matthæum: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Ideo dicebat, non statim se visurum Deum in gloria, quia descensurus erat ad inferos, & non intraturus cœlum, donec illud Christus suo sanguine aperiret.

Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me, quasi tabernacula pastorum. Sensus est: Ecce morior, & filium non relinquo, qui possit mihi in regno succedere, de cuius semine Christus oriatur. In me finitur generatio mea. Et quemadmodum tabernaculum & tentorium pastorum conuoluitur & complicatur, cum pastores migrant è loco in locum, sic ego ex hac vita migro, & generatio mea conuoluetur, ne amplius extendatur & propagetur.

Præcisa est velut à texente vita mea, dum adhuc ordier succidit

dit me, de mane usque ad vespem finies me. Spenbam usque ad mane: quasi leo sic contriuit ossa mea. De mane usque ad vespem finies me: sicut pullus hirundinis sic clamabo. meditabor ut columba. Attenuati sunt oculi mei, suspicientes in excelsum. Domine vim patior, responde pro me: Quid dicam? aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit? Recogitabo tibi omnes annos meos, in amaritudine anima mea. Domine si sic vivitur, & in talibus vita spiritus mei, corripies me, & vivificabis me: ecce in pace amaritudo mea amarissima. Tu autem eruisti animam meam, ut non periret: proiecasti post tergum tuum omnia peccata mea. Quia non infernus confitebitur tibi, nec mors laudabit te: non expectabunt qui descendant in lacum, veritatem tuam. Vivens vivens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie: pater filiis notam faciet veritatem tuam. Domine saluum me fac, & Psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vite nostre in domo Domini.

Precisat velut a texente vita mea. Elegatis & apta similitudo. Comparat vitam humanam cum tela, quae etiam in exordio facile scinditur.

De mane usque ad vespem finies me. Sensus est: Tam intolerabilis erat dolor, tam graui aegritudine cruciabar, ut mane existimarem non esse me victoriam usque traducere. Nam tanto dolore affligebat me morbus, ut carnem cum ossibus mihi consumeret, instar leonis pecus aliquod discerpentis.

Domine vim patior. Hoc est, acerbissime crucior: responde pro me, hoc est, refrigera me. Ad te confugio, a te opem peto, praebere mihi quietem & sanitatem.

Quid dicam? aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit? Sensus est: Non possum consequi verbis tam admirabile Dei beneficium. Si Deum interrogauero quis fuerit: Quid loquar? ut promissit mihi, sic ipse fecit. Quasi dicat: Quid faciam? quibus verbis agam gratias Deo pro tam insigni beneficio? Non aliud agere possum, quam recogitare tibi o Domine omnes annos meos in amaritudine anima mea: hoc est, Perpetuo ero memor afflictionum, a quibus me mirabiliter eripisti. Nunquam mihi excidet ex animo memoria tuorum erga me beneficiorum. Et ut cognoscam magnitudinem beneficii, cogitabo magnitudinem calamitatis. Nonnulli eodices habent: Cum ipse fecerim. Et tunc potest esse sensus, Quid dicam? aut quid possum pro me aduersus Dominum proferre? Nam ipse mihi respondebit, me hoc fecisse, me ipsum fuisse causam meae aegritudinis, quod illi debitas gratias non agerem pro victoria de hostibus meis mirabiliter reportata. Sed ut tu Domine miserere mei, ponam ante oculos tuos omne tempus praeteritum vitae meae in afflictionibus & doloribus transactum. Vide labores & arumnas, in quibus ab ineunte aetate versatus sum. Pauci reperientur, qui hoc ipsum dicere non possint. Quis est simile qui non nascatur plorans, qui a pueritia non statim mactationibus & angonibus prematur? Ut enim fluuius ex alto cacumine fluens, per rupes & montes descendens ac frangitur, donec ad pedem montis ingreditur mare, sic homo exit ab utero matris cum dolore & fletu, vagit in cunis, premitur in pueritia, & sic ploratus & gemitus fundes, vitam sine quiete & securitate tradit, donec decurso spatio mare

mortis

mortis ingreditur, quod tandem omnes fluuij tam magni quam parui ingrediuntur. Quod sentiens Iob dicebat: Homo natus de muliere, breui viuens tempore repletur multis miseriis. *Iob 14.*

Domine si sic vivitur. Sensus huius versus est: Haec ego in aegritudine dicebam: Haecine Domine est vita hominis? Sicne vivitur tam breuiter? In talibus est vita, qua spiro? sicne in tam parua duratione consistit? Dilata mihi dies, siquidem illud poteris facile efficere. Nam tu qui corripis & occidis, poteris vitam dare, & salutem restituere. Adeptus sum victoriam, triumphavi de Sennacheribo, incipiebam requiescere & gaudere adepta pace, & quando venit tempus illud, in quo existimabam quietem & tranquillitatem inuenisse, ecce nunc incidi in gravissimum morbum, & ita in hac pace premor amaritudine amarissima. Vel sic: Cum amaritudine summa cruciaber, ecce amaritudo haec versa est in pacem. Nam sequitur statim: Tu autem eruisti animam meam, ut non periret, protexisti post tergum tuum omnia peccata mea. Id est, non amplius meorum peccatorum recordatus es.

Quia non infernus confitebitur tibi. Id est, illi qui in inferno cruciantur. Ita dicitur in Psalmo: Quoniam non est in morte qui memor sit tui. In inferno autem quis confitebitur tibi? Et in alio Psalmo: Non mortui laudabunt te Domine, nec omnes qui descendant in infernum. Per mortem, & infernum idem intelligit. Est enim tartarus mors, & qui in illis aeternis poenis versantur, mortui dicuntur. Appellatur etiam infernus lacus, quod scelerati descendant, ubi nullam a Deo expectant beatitudinem, quoniam in inferno nulla est redemptio.

Vivens vivens ipse confitebitur tibi. Mortuus te Domine in hac vita non laudat, sed ille qui vivit, te laudibus effert, & si illi filios dederis, ipse eos instruet, docens eos legem tuam, ut eam obseruent, & te singulari amore prosequantur.

Et iussit Esaias, ut tollerent massam de ficis, & cataplasma rent super vulnus, & sanaretur. Et dixit Ezechias: Quod erit signum, quia ascendam in domum Domini.

Et iussit Esaias. Hoc prius fuit quam canticum, quod modo explanauimus. Nonnulli existimant morbum regis fuisse apostema quoddam, quod ficis siccis, quos caricas appellamus, curatum est: Nam iuxta artem medicorum huiusmodi morbis sunt caricae salutare. Ex quo colliges non esse medicinam contemnendam. Alij arbitrantur hos ficos non fuisse siccos, neque naturaliter prodesse vulnibus, imò nocere, sed voluisse Deum rebus noxiis & aduersis vlceri regis mederi, ut euentius potentiam suam declararet. Solent enim Deus rebus hominum iudicio repugnantibus res magnas efficere, ut eius potentia emineat, & clarius illucescat. Sic per Eliazum aquas amaras Iericho, sale dulces reddidit: & quae novae erant, salubres factae sunt: cum contra misso sale amariores fieri deberent. Aquae Marah in deserto cum essent amarae, ligno in eas coniecto dulces reddita fuerunt, cum lignum illud esset amarum, ut nonnulli referunt. Eodem modo latius Hebraei a serpentibus viso serpente aeneo, quem Deus erectum esse iussit, sanitatem recuperabant. Et aiunt nonnulli noxium esse videre asis quos serpentes momorderint. Sic Christus caecum curauit luto, ut humana ratio confunderetur, & Christus suum numen ostenderet.

Quod erit signum. Hoc interrogauit Ezechias, priusquam Domino pro reddita sanitas gratias ageret. Quod autem signum datum sit iam explicuimus. Vel est quaedam admiratio visi miraculi, Quasi dicat: Quam admirabile est Domine hoc signum tuum. Ut intelligas hanc historiam plenissime, lege quartum librum Regum, & secundum Paralipomenon.

COMMENT. IN ESA.
Annotationes ex Hebræo in
CAPVT XXXVIII.

- Et introiuit ad eum Esaias filius Amos propheta.*) Potest verti ex Hebraico: Filius Amos propheta. Et ita trāstulit Pagninus. Est enim in Hebraico אִיזַרְיָהּ hannaui. Qua de re differuimus in annotationibus ex Hebræo ad caput præcedens.
- Quæsiui residuum annorum meorum.*) In Hebraico est יָרַח שְׁנוֹתַי יָרַח פְּעָדַחְתִּי יִזְחָרֶנּוּתַי. Verbum est יָרַח, & est hic pual passiuum in præterito. Significat hoc verbum præter alia visitare, vt Genesis vigesimo primo: Visitationem autem Dominus Saram. Ideo potest verti: Visitationem meorum. Quasi dicat: Puniuit me Deus auferens à me residuum annorum meorum. Quasi dicat: Puniuit me Deus auferens à me residuum annorum meorum. Significat etiam deesse, vt primi Regum vigesimo quinto. Nec aliquando defuit quicquam eis. Vnde potest verti: Defuit residuum annorum meorum. Et quoniam verbum hoc requiro significat non inuenire, & deesse, vt cum dicimus requiro hominum nostrorum prudentiam, quo quidem pacto Cicero vitur hoc verbo in primo Paradoxo significans antiquos in illare esse prudentia destitutos, ideò fortasse posuit noster interpret, Quæsiui residuum annorum meorum, pro priuatus sum residuo annorum meorum. Poteris reddere Latine: Destitutus sum residuo annorum meorum. Pagninus vertit: Carebo residuo annorum meorum. Septuaginta: Relinquam annos residuos. Quæ omnia in idem ferè coincidunt.
- Dixit, non videbo Dominum Deum in terra uiuentium.*) Septuaginta habent: Dixi: nequaquam ultra videbo salutare Dei in terra uiuentium. Satis est perspectum & exploratum dantibus operam literis diuinis Christum seruatore nostrum esse salutare Dei, de quo vaticinatus est Esaias dicens: Et videbit omnis caro salutare Dei. De hoc prædixerat Iacob: Salutare tuum expectabo Domine. Et illud Dauid ardentem desiderabat dicens: Ostende nobis Domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. Hoc diuinum salutare amplectens Simeon ille religione ac pietate præstante, voce cigneæ & charitate ardente cecinit: Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum. Cum igitur rex Ezechias intelligeret filium Dei ex semine suo esse carnem sumpturum, & videret se absque filiis à vita migrare, ait si filium non relinqueret non visurum Christum in æterna beatitudine, quoniam illuc ascendere non poterat, nisi Christus eius ianuam sanguine suo aperiret. Est enim Christi sanguis, vt verbis diui Hieronymi utar, clauis paradisi. Et volens Ezechias significare se loqui de Christo, subiunxit: Non aspiciam hominem ultra & habitorem quietis. Ac si diceret: Si ita decessero à vita, non videbo Deum factum hominem, qui est habitator quietis, & æternæ beatitudinis. Eum, quem Deum vocauerat, & iuxta Septuaginta salutare Dei, nunc hominem appellat: quoniam Christus est verus Deus, & verus homo, & ipse est gloria, & quietis veræ habitator. Nam in hoc mundo nulla est vera gloria, nulla vera quies.
- Generatio mea ablata est, &c.*) Pro hoc in Hebraico est יָרַח דּוֹרִי נִסָּח. Verbum יָרַח dur significat habitare, peregrinari, durare. Vnde nomen יָרַח significat ætatem, durationem, generationem, habitationem, peregrinationem, & incolatum. Nam omnis nostra ætas & duratio & vita est quædam peregrinatio. Quod intelligens patriarcha ille Iacob, quo nemo tunc sapientior erat, nemo pietate præstantior, interrogatus à Pharaone quorundam annorum sunt. Vnde dicebat regius vates: Aduena sum ego apud te, & peregrinus quam ex hospitio, non tanquam ex domo, vt viri iusti ex hac vita decedant tantum nobis Deum dedisse, non habitandi: esse autem veram patriam & habitationem

tionem nostram in celo. Non enim præstantes viri tot labores suscepissent, nisi certissime crederent, non iisdem finibus esse gloriam terminandam, quibus & vitam. Potest igitur verti: Peregrinatio mea ablata est. pro quo Pagninus trāstulit: Habitatio mea recessit. Dolet igitur Ezechias, quia eius incolatus non amplius prolongabatur. contra verò Dauid gemit ob incolatus sui dilationem, psal. 119. dicens: Hei mihi quia incolatus meus prolongatus est. Idem diuerso medio desiderabant. Desiderabat Ezechias Christum videre, ideò morteangebatur, quia sine filio decedebat, ex quo Christus carnem sumeret. Contra verò Dauid mortem optabat, vt Christum citius videret. Vt enim duo veloces accipitres auem alius volantem, seque in sublime ferentem arripere cupientes, ad eam tendunt, sed vnusquisque diuersa via dirigit suum cursum & volatum, efficiens diuersos anfractus, sed ad idem tendentes, sic hi duo illustrissimi reges idem, sed diuersa ratione quærebant.

Tu autem eruis animam meam, vt non periret.) Pro eruere in Hebraico est verbum פָּשַׁח chaxac, quod significat præter alia amare, desiderare, coniungere, & cingere. Hinc fluxit interpretum varietas. Septuaginta trāstulerunt: Liberasti animam meam, vt non periret. Pagninus: Desiderasti eruere animam meam à fouea conumptiua. Potest verti: Dilexisti animam meam. Vel: Coniunxisti tibi animam meam, ne periret. Qui in charitate est, cōiunctus est Christo. Vnde dicebat Paulus: Quis nos separabit à charitate Christi? Et alibi: Qui adhæret Deo, vnus Spiritus est. Et alibi se vinctum vocat, quia Deo adhærens vinculis amoris alligatus erat. Potest præterea verti: Tu autem cinxisti, aut operuisti animam meam. Hoc est, me veste charitatis induisti. Est enim charitas vestis, quæ operit multitudinem peccatorum, vt ait diuus Petrus Apostolorum princeps. Hac veste nudati eiicimur à conuiuiis cœlestium nuptiarum. At ea induti possumus mentis epulis abundare, & eum vitæ statum adipisci, qui in altissimarum rerum contemplatione consistit. Hæc enim est vestis illa, de qua ait Christus apud Matthæum: Quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem?

Argumentum capitis XXXIX.

Mittit Rex Babylonis legatos cum literis & muneribus ad regem Ezechiam, quem Esaias reprehendit, quod illi thesauros suos ostendisset, prædicens, esse illos thesauros à Babylonis rapiendos, & in Chaldeam asportandos.

CAPVT XXXIX.

In tempore illo misit Merodach Baladan filius A Baladan rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam. Audierat enim quod egrotasset & conuallisset. Latatus est autem super eis Ezechias, & ostendit eis cellam aromatum, & argenti, & auri, & odoremorum, & unguenti optimi, & omnes apothecas suppellectilis sue, & vniuersa quæ inuenta sunt in thesauris suis. Non fuit verbum, quod non ostenderet eis Ezechias in domo sua, & in omni potestate sua. Introiuit autem Esaias propheta ad Ezechiam regem, & dixit ei: Quid dixerunt viri isti, & unde venerunt ad te? Et dixit Ezechias: De terra longinqua venerunt, ad me, de Babylone

*C*bylone. Et dixit: Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias, Omnia quæ in domo mea sunt viderunt. Non fuit res quam non ostenderem eis in thesauris meis. Et dixit Esaias ad Ezechiam. Audi verbum Domini exercituum. Ecce dies venient, & auferentur omnia, quæ in domo tua sunt, & quæ thesaurizauerunt patres tui usque ad diem hanc in Babylonem. Non derelinquetur quicquam dicit Dominus. Et de filiis tuis qui exibunt de te, quos genueris, tollent, & erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Ezechias ad Esaiam: Bonum verbum Domini quod locutus est. Et dixit: Fiat tantum pax & veritas in diebus meis.

EXPLANATIO.

In tempore illo misit Merodach Baladan, &c.) Mortuo Sennacheribo obtinuit regnum Asarhadon filius eius, & eo tempore incidit Ezechias in morbum, de quo capite superiore disseruimus. Et quoniam Ezechias mirabiliter conualuit, & in eius sanitatis signum Sol reuersus est retrorsum, & vagata est statim fama fuisse cum huius miraculi causam, misit rex Babylonis legatos ad illū cum literis & muneribus, qui interrogarent de portento, quod acciderat, vt verba Paralipomenon restantur. Et quoniam hic rex Babylonis non erat filius Sennacheribi, sed Baladani, perspicuum est, aliud fuisse tunc regnum Babyloniorum, aliud Assyriorum. Assyrij cepertunt Samariam, Babylonij verò Iudam & Hierosolimam. Existimo tamen regem Sennacheribum, qui tunc monarchiam imperij tenebat, fuisse Dominum Babylonis. Habebat Babylon regem, sed subditum atque Sennacheribo tributarium. Et ob eam causam reges Assyriorum appellantur reges Babylonis. Nam Metasthenes chronographus Persa in libro de iudicio temporum ait Phul syriorum reges appelleret. Erat enim Babylon subiecta tunc Assyriis, donec Nabuchodonosor Babylonis principatum obtinuit. Hic vicit Assyrios, & Babylonem quo effectum est, vt ipsi Assyrij Babyloniorum nomē assumpserint, vt ait Solinus. Durauit imperium apud Babylonios septuaginta annos, donec Cyrus & Darius eos superarunt, & urbem funditus euerterunt.

2. Par. 32. Letatus est autem super eis Ezechias.) In libro secundo Paralipomenon ita scriptum est: In diebus illis egrotauit Ezechias usque ad mortem, & orauit Dominum, & exaudiuit eum, & dedit ei signum. Sed non iuxta beneficia, quæ acceperat retrusalem. Humiliatusque est postea, eò quod exaltatum fuisse cor eius, tam ipse Ezechias. Hæc ibi. Vnde colliges quàm utilis sit afflictio, & quàm periculosa prosperitas. In afflictione confugiebat ad Deum, totumque seipsum illi lachrymis & debitas gratias non egit. Imò inani gloria captus ob honorem, quem illi rex Babylonis per legatos tribuebat, voluit eis diuitias suas ostentare. Quod non fuit sine culpa iactantiæ.

Non fuit verbum quod non ostenderet eis Ezechias.) Paulo post ait Ezechias: Non fuit res, quam non ostenderem eis in thesauris meis. Quod antea appellatum fuerat verbum, appellauit tunc rem. Ex quo constat, verbum, hoc in loco pro re accipi. De terra longinquæ venerunt ad me.) Videtur esse iactantia. Quanto longius Babylon distabat à Iudæa, tantò maiorem honorem sibi delatum esse existimabat

Eze

Ezechias ob legatos Babyloniorum. Præterea non deberet dicere, venerunt ad me, sed, venerunt propter Dei miraculum, vt omnia illa non ad se, sed ad Dei gloriam referret.

Auferentur omnia quæ in domo tua sunt.) Ideò Babylonij rapuerunt diuitias Ezechias, quia ipse eas illis ostendit. In aperto orationis argumento hæc omnia sunt facilia, ideò ad eum sensum, quem moralem appellant, interpretationem conuertamus. Per diuitias & thesauros intelliguntur bona opera. Quæ enim sunt veræ opes, nisi quæ animum ditant, & præcellentibus ac splendidissimis ornamentis decorant, & admiranda quadam insignique gloria cumulant? Cum autem hæc sint virtutes, & opera præclara, & ipsius virtutis actiones, apertè colligitur, eas esse illas excellentes diuitias, cum quibus nulli huius mundi thesauri comparantur. Vnde constat veram esse illam Socratis sententiam à Cicerone multis verbis amplificatam, eos solos diuites esse, qui sint virtute præditi & orati. Has diuitias amittes, si eas Babylonis ostenderis, hoc est, si eas in lucem protuleris, & inani gloria ductus hominibus ostentaueris. Ait enim sanctissimus ille doctor Christus Deus noster apud Matthæum: Attendite ne iusticiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis. Alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum, qui in cœlis est. Et paulò post: Cum ieiunatis nolite fieri sicut hypocritæ tristes. Vult Deus vt opera bona nostra signemus sigillo intencionis in ipsum, ne ea amittamus. Vult nobis merces nostras securas reddere, ne post longam nauigationem in ipsa mercatura spoliemur: spoliabimur autem, si bona opera non propter Deum, sed ad humanam & inanam gloriam captandam faciamus. In moralibus finis, vt aiunt Philosophi, habet eandem vim mouendi, quam habet principium in naturalibus. Cum autem charitas sit finis, vt ait Paulus ad Timotheum, ea nos debet mouere: 1. Tim. 1. cum autem charitas nos mouerit, diriguntur opera nostra in Deum, & tunc poterunt perfecta appellari. Perfectio bonorum operum in duabus rebus præcipuè consistit, in directione ad vnum finem, qui realiter sit bonus, & in electione mediæ illi accommodatorum & conuenientium. Et tunc ille finis est realiter bonus, quado est etiam principium. Vis cognoscere sit ne bonum opus perfectum, considera eius finem, ad quem dirigitur: si ille fuerit etiam talis operis principium, & prima causa, poteris quiescere, & tale opus bonum existimare. Ob eam causam asserunt mathematici circulum esse perfectam figuram, quia principium & finis idem est in illo. Cum autem Deus sit principium & prima causa, apertè concluditur, tunc opera nostra esse perfecta, si eorum finis sit Deus, & ad illum fuerint directa illique dedicata, si Deum quaesierimus mediis opportunis & conuenientibus, si denique sit finis ille, qui est etiam principium. Esse autem Deum principium & rerum omnium primam causam asserit ipse, qui apud Ioannem de se. Ioan. 8. ipso loquens, Ego, inquit, principium, qui loquor vobis. Et idem Ioannes de Deo loquens, ita ait: Omnia per ipsum facta sunt. Et diuus Paulus in epistola ad Romanos: Ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Nec solum Theologi, sed etiam Philosophi Gentium radio naturali illuminati, Deum esse principium primamque causam apertissime testantur. Ideò viri iusti opera sua in Deum dirigunt, eaque propter illum efficiunt. Pugnantes Hebræi cum Amalec quandiu Moyses manus leuabat, victoriam consequebantur: cum autem eas remisisset, victoriam amittebant. Ita literæ diuinæ in Exodo asseueranter affirmant. Quid per manus nisi opera intelligimus? quæ cum leuamus, & ad Deum dirigimus, vincimus, & de hostibus nostris, diabolo, mundo, & carne, victoriam reportamus. Si autem ea deprimimus in terram, laudem humanam captantes, & inanis gloriæ desiderio flagrant, ipsam laudem & gloriam amittimus, & ab inimicis superamur. Nulla re clarius gloriam consequimur, quàm gloriæ contemptu. Nam qui appetitu inanis gloriæ ducuntur, & hominum rumusculos intuentur, clarissimis signis ostendunt, ad Deum opera sua non dirigere, nec veræ gloriæ ampli

amplitudinem contemplari. Quando Christus in suis actionibus oculos leuabat in celum, nos instruere volebat, ut in nostris actionibus intentionem leuaremus in Deum, ad illumque mentis aciem intenderemus. Quid enim per oculum nisi intentio significatur? Ita intelligitur id, quod Christus dicebat apud Matthæum: Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Hinc effectum est, ut quando dicimus oculum dextrum, bonam intentionem significemus: quando verò sinistram, malam. Et ut qui sagittam emittit, ut scopum attingat, claudit oculum sinistram, aperit dextrum, sic nos in actionibus nostris, si volumus verum scopum attingere, debemus intentionem sinistram claudere, dextram verò aperire, debemus inanem gloriam & falsam nominis claritatem parvipendere, Dei autem gloriam nostris actionibus querere, easque ipsi Deo dedicare. Et quoniam diabolus intelligit quantum nobis profit bona intentio, summa diligentia conatur eam à nobis auferre. Id significat scripturaliter primo Regum 11. dicens conatum fuisse Naam, ut oculos dextros erueret habitatoribus Iabes Galaad. Naas serpentem significat. Quid per Naam nisi diabolus serpentem antiquum, & quid per oculos dextros nisi intentionem ad Christum directam intelligimus? Est igitur summa ope nitendum ut in nostris actionibus inanem gloriam eitemus instar illius, de quo dicitur Neemia 4. Vna manu sua faciebat opus, & altera tenebat gladium. Nos itaque in virtutum actiones toto pectore incumbere curemus, gladiumque ad populi rumusculos refecandos manu teneamus. Magnus Basilius ad hoc propositum hac eleganti similitudine utebatur. Faber ferrarius, quando opus aliquod constat & cudit, debet memoria tenere eum, à quo instrumentum illud ex pacto accepit, præscriptamque sibi ab illo formam & magnitudinem in animo versare, ut recte opus efficiat, & iuxta eius voluntatem, qui illud effici iussit, manum dirigere, alioqui si eius memoriam ex animo patitur excidere, aut aliud quippiam omnino, aut longè dissimile efficiet ab eo, quod facere deberet. Eodem modo Christianus dum virtutem exercet, debet ita Deum ante oculos mentis habere, ut nulla eius memoriam delectat obliuio: debet omnes suas actiones ad Deum dirigere, & iuxta eius voluntatem, qui eum rectè operari iubet, manum mouere: debet ipsius in mente insidere Dei voluntas, ut illam intuens, in eaque defixus, omnem curam & cogitationem ad eam implendam conferat, ut concitata multitudinis gloriam contemnens, sit vera gloria cumulatus. Is egregiè opus perficit, assiduamque illius memoriam conseruat, à quo id iussus est facere, verèque illud Davidicum Psal. 15. dicere poterit: Prouidebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam à dextris est mihi, ne commouear. Hæc diuus ille Basilius, qui ab antiquis ob insignem sanctitatem, singularem eloquentiam, & admirabilem doctrinam, fuit merito Magnus appellatus. Hanc doctrinam voluit nobis Deus in Exodo significare, quando Moyse præcepit ut duo cherubim essent in propiciatorio, vnde Deus ipse loquebatur, utrumque latus propiciatorii alis expansis tegentes. Deus ab hominibus videri & gloriam aucupari. Ita locum illum explanat Hieronymus suis commentariis in Exodum. Oportet igitur nos solam Dei gloriam in nostris actionibus querere, & quemadmodum Abram volucres super carnes immolatas descendentes abigebat, sic nos inanem laudem fugere, eamque à nostris operibus abigentes penitus aspernari. Sectemur doctrinam diui Pauli dicentis in epistola prima ad Corinthios: Siue manducatis, siue bibitis, siue quid aliud facitis, omnia in gloriam Dei facite. Nam si opes & thesauros actionum nostrarum ostentauerimus, amittimus eos, spoliabimur à Babyloniis, & direptioni, animique calamitati commitemur. Ex quo efficietur, ut gloriam quærentes simus omni gloria nudati & destituti, cum ob culpam nostram opes Hierosolymæ sint

sint Babylone translatæ. Opes Ægyptias ad terram promissionis asportari permittum erat, Hebræorumque gloriæ tribuebatur, ut in Exodo litera diuina testantur, & similiter Babyloniæ, ut ex primo capite Esdræ perspicuum apparet. At non poterant absque eorum ignominia opes Hierosolymæ Babylone transferri. Oratorum gentiliū eloquentiam, & salutaria philosophorum præcepta, quæ sunt mundi diuitiæ & thesauri, possumus ad religionem pietatis plenissimam adducere, ad ipsius religionis excellentes diuitias amittere, easque in confusionem conuertere, non poterimus, quin simus magno dedecore & infamia notati.

Et de filiis tuis. Hoc est, de posteris tuis. Non enim proprios filios intelligit. Aiunt nonnulli fuisse Danielem, Ananiam, Misaelem, & Azariam.

Bonum verbum Domini. Sentus est: Deus est æquus & sermo eius bonus & rectus. Ego peccaui & pena hac dignus sum. At Deum piū patrem precor ut in diebus meis in Iudæa sit tranquillitas pax & veritas. Hoc dicebat Ezechias, quia sciebat eo tempore, quo thesauri Hierosolymæ diriperentur, & Iudæi in Babylone adducerentur, nullam fore pacem nec veritatem, nullam quietem nec in promissis constantiam, sed omnia futura esse plena contentionibus, & mendaciis. Vel fortasse hæc dicit Ezechias, cum illi dixit Esaias hanc transmigrationem in Chaldeam non futuram esse in diebus suis. Quo audito fecit hæc verba Ezechias, ac si diceret: Bonus est sermo Domini dicentis, in diebus meis fore pacem & veritatem.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XXXIX.

Misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis libros & muneræ ad Ezechiam. Pro libris in Hebræo est ספרים sepharim, pro quo possis vertere literas, & rectè quidem. Significat enim hoc nomen præter alia epistolam siue literas. Quare poteris ea videre, quæ supra annotauimus cap. 37.

Non fuit verbum quod non ostenderet eis Ezechias. Pro verbo in Hebræo est דבר דאור, quod nomen significat verbum, ut Hester septimo: Necdum verbum de ore regis exierat. & multis aliis in locis. Significat etiam rem, ut quarto Regum capite quinto: Et si rem grandem dixisset tibi propheta. Et quauis noster interpretes veritatem, verbum, tamen sæpe capitur pro re, ut hoc in loco, & Deuteronomij octauo capite: Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei. Quem locum citat Christus apud Matthæum: Quasi dicat: Non solum homo sustentatur pane, sed potest etiam sustentari quacunque alia re, quam Deus creauit. Et aliis in locis verbum pro re ponitur, quæ breuitatis gratia omitto.

Argumentum capitis XL.

Consolatur Deus Iudeorum populum, promittens illis gaudium & peccatorum remissionem. Facit propheta loquentem diuinum illum Ioannem Baptistam Christi Dei nostri præcursores & annuntiatorem, quo nemo inter natos mulierum surrexit unquam sublimior, nemo vaticinatione præstantior. Ostendit propheta hominum, eorumque gloriæ miseriam, fragilitatem, & inconstantiam, Dei que nostri summam fortitudinem, infinitam potentiam, & immensam sapientiam, & bonitatem, ut nobis ipsis diffidentes, & opes, magistratus, inanem gloriam, ceteraque mundi ludibria, caduca & inconstantia contemnentes, ea sola ornamenta queramus, ex quibus vera gloria redundat, & ad ipsum Deum ardentem aspiremus à quo est verum decus, & omnis dignitatis præstantia.

A

Matt. 3. a
Mar. 1. a
Luc. 3. a
Ioan. 5. c

Consolamini consolamini popule meus, dicit Deus vester. loquimini ad cor Ierusalem, & aduocate eam, quoniam completa est malitia eius, dimissa est iniquitas illius. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Vox clamantis in deserto. Parate viam Domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt praua in directa, & aspera in vias planas. & reuelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est. Vox dicentis: Clama. Et dixi: Quid clamo? Omnis caro fenum, & omnis gloria eius quasi flos agri. Exiccatum est fenum, & cecidit flos, quia Spiritus Domini sufflauit in eo. Verè fenum est populus. Exiccatum est fenum, & cecidit flos, verbum autem Domini manet in eternum. Super montem excelsum ascende, tu, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem. Exalta, noli timere. Dic civitatibus Iudæ: Ecce Deus vester. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur. Ecce merces eius cum eo, & opus illius coram illo. Sicut pastor gregem suum pascet, in brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, & fœtas ipse portabit. Quis mensus est pugillo aquas, & celos palmo ponderauit? Quis appedit tribus digitis molem terræ, & librauit in pōdere montes, & colles in statera? Quis adiuuit Spiritum Domini, aut quis consiliarius eius fuit, & ostēdit illi? Cum quo inuit consilium, & instruxit eum, & docuit eū semitam iustitiæ, & erudiuit eum scientia, & viā prudentiæ ostendit illi? Ecce gētes quasi stilla situla, & quasi momentū statera reputatæ sunt.

EXPLANATIO.

Consolamini consolamini popule meus. Prædixerat Esaias capite superiore omnes diuitias regis Iudæ auferendas esse, & à Babyloniis in Chaldæam asportandas, & Iudæos capiendos, & nihil denique Hierosolymæ relinquendum. Sed ne Hebræi rate oppressos, peccatis suis desperationem adhiberent, & à vera religione deficerent, consolatur eos Deus, præcipitque diuinis vatibus, & à vera religione defeceris consolatoriis deliniant, promittentes illis venturum esse Messiam in temporis plenitudine, per quem erant afficiendi lætitiæ, & remissionem peccatorum recepturi.

Loquimini ad cor Ierusalem. Vos diuini vates consolamini Hebræos: loquimini illis grata & dulcia. Hebraismus est. Qui mœstum consolatur, eique blanditur, dicitur loqui ad cor eius. Id voluit Deus significare per Osam dicēs: Ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Hoc est, alloquar eam verbis blandis illique iucundis.

iucundis. Trigesimoquarto capite Genesius ubi nostra versio habet: Tristēmque deliniuit blanditiis, ait lirera hebraica: Locutus est ad cor puellæ. Vbi Chaldæus paraphrastes ait: Locutus est consolationes ad cor eius. Ac si diceret: Sichei Di-nam verbis demulcebat, ut eam ad se alliceret.

Quoniam completa est malitia eius. Scribendum est, militia eius, & ita habent nonnulli codices correctiores. Appellatur autem militia rēpus vitæ nostræ. Nam quid aliud facimus toto vitæ spatio quàm militare? Ita enim ait Iob: Militia est vita hominis super terram. Et alibi: Cunctis diebus quibus nunc milito. Vnde Apostolus ad Corinthios scribens, Arma, inquit, militiæ nostræ non carnalia sunt. Est igitur sonus: Vos o prophetæ mei consolamini populum meum, quoniam completebitur & finietur tempus suorum laborum. Et veniet tempus illud, quando perfundantur gaudio, & in Christum credentes remissionem peccatorum consequantur. Capitur igitur militia pro tempore captiuitatis Babylonicæ, per quam animi captiuitas & peccatorum vincula significantur. Vel sumitur militia pro lucta, quæ erat sub iugo veteris legis, quæ tempore Christi finem accepit, de qua ait in Actis diuus Petrus: Quid tentatis Deum imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus? Sed perpende causam consolationis diuinæ nec esse diuitias, nec voluptates, sed remissionem peccatorum. Non enim rebus caducis & fallacibus lætari debemus, sed bonis animi, quæ verè bona sunt. Non solum verè Christiani, sed etiam gentium philosophi lumine & naturæ & scientiæ illuminati mundi pecunias, sumptuosa ædificia, & eas, quibus maxime improbi & molles homines vinciuntur, voluptates, contempserunt, tantum abest, ut eas in bonis connumerandas ducerent. Quippe cum apertè cōspicerent homines harum rerum copia abundantes, ea tamen appetere maxime, quibus circumfluunt. Quoniam nunquam cupiditas harum rerum extinguitur, imò in dies earum sitis augetur, & animum torquet, non solum appetitu eas amplificandi, sed etiam timore amittendi. Harum rerum contemplatione ductus regius vates dicebat: Redde mihi lætitiā salutaris tui. Et alibi: Renuit consolari anima mea. Vbi vides eum petere lætitiā, non mundi, sed Christi, quem Dei salutare appellat: mundi autem lætitiā & inanem consolationem contemnere, & pro nihilo putare.

Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Vtitur præteritis pro futuris more prophetico. Sensus est: Gaudeat populus Hebræorum, quoniam tempore Messie multa beneficia accipiet. Qui enim in Christum crediderint, magnā misericordiam consequentur. Ponitur numerus finitus pro infinito. Duplicia, hoc est, multa beneficia accipiet pro omnibus peccatis suis, hoc est, non obstantibus omnibus peccatis suis, quoniam ab ipsis redimetur. Vel duplicia, id est, magnifica dona. Sed quoniam dixerat: Completa est militia eius, dimissa est iniquitas illius, existimo per duplicia hæc duo intelligi, nempe impletionem militiæ, & peccatorum remissionem. Et hæc interpretatio est clara, & satis literè conueniēs. Poteris per duplicia gratiam & gloriam intelligere. Origenes homilia quinta in Matthæum per duplicia duas punitiones intelligit, non gratiam & gloriam, quem in præsentī secutus diuus Hieronymus hoc dicit esse intelligendum de duplici afflictione, quam populus Iudaicus accepit, semel à Babyloniis, & iterum à Romanis. Et hæc expositio est satis plana, & probabilis, & munita autoritate grauissimorum doctorum. Martinus Lutherus citat hunc locum in articulo trigesimo sexto, ad probandum non dari gratiam nisi pro peccatis, quod Esaias non dicit. Nam ex sententia veterum interpretum loquitur ad literam de duplici punitione, non de duplici gratia. Et quanuis hic duplicia possint accipi pro gratia & gloria, non sequitur: Datur hic duplex beneficium gratiæ & gloriæ pro peccatis, ergo gratia nunquam datur nisi pro peccatis. Quæ conclusio est hæc? O dialecticum ridiculum! Sed quid ais Luthere? Nōne legisti in Actis apostolorum Cor-

nelium hominem gentilem elemosynis & precationibus se ad gratiam preparasse, cuiusque preces & elemosynas ascendisse in memoriam in conspectu Dei? Si verum est quod dicis, non potuit Deus Cornelio gratiam tribuere, qui bona opera & Deo accepta faciebat. Sed dices illa opera esse peccata mortalia, quoniam in eodem articulo asseris, liberum arbitrium hominis existentis in peccato peccare mortaliter, quando facit quod in se est, ubi asseris hominem peccare mortaliter, etiam quando facit quod in se est, ut se prepararet ad gratiam. O horribilem heresim. Rogo te, Deus incitat & inuitat aliquem ad peccandum? Non quidem, alias non esset iustus, nec Deus. Cur igitur nos Deus incitat & inuitat ad preparationem ad gratiam, si talis preparatio est peccatum mortale? lege, Prophetas lege Apostolos, lege Euangelia, lege vetus & nouum Testamentum, & totum ipsum inuenies plenum diuinis monitis, quibus misericors ille Deus ac celestis pater inuitat peccatores ad penitentiam. Apud Esaiam capite primo postquam sceleratorum hominum flagitia arguit, Lauamini, inquit, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis, quiescite agere peruersa, discite bene agere. Quærite iudicium. Et paulo post: Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Alloquitur Deus peccatores, quorum impia facinora fuerat detestatus, eosque ad virtutem cohortatur. Et ut liberum arbitrium ostendat, ait: Si volueritis, &c. Vbi vides in manu peccatoris esse se ad gratiam preparare. Qui fieri posset, ut Deus hæc diceret, si conatus peccatoris ad bonum esset peccatum mortale? Et alibi apud eundem prophetam: Conuertimini sicut in profundum recesseratis filij Israel. Et alio in loco: Redite preuaricatores ad cor. Per Ieremiam capite tertio: Reuertere auersatrix Israel, & non euertam faciem meam à vobis. Per Ezechielem 18. Conuertimini & agite penitentiam ab omnibus iniquitatibus vestris. Per Ioelem 2. secundo: Conuertimini ad me in toto corde vestro. Hoc est, Efficite toto conatu quantum in vobis fuerit, ut ad me conuertamini, & ad gratiam veniatis. Per Zachariam: Conuertimini ad me dicit Dominus exercituum, & ego conuertar ad vos. Quomodo fieri potest ut conatus ad gratiam sit peccatum, si cum peccator conuertitur ad Deum, confestim Deus ad ipsum conuertatur? Quorsum Christus omnes peccatores vocaret dicens: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos? Preterea si elemosynæ & precationes Cornelij erant peccata mortalia, quomodo Deo placebant? Lege caput decimum Actorum, & videbis Angelum dicentem: Orationes tuæ & elemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in conspectu Dei. Deus auertit oculos suos à sceleribus, nec illi vnquam placuerunt. Dies me deficeret, si vellem omnes rationes, & scripturarum loca asserre, quibus possem hoc pestilens Lutheri dogma refutare. Non enim ait hoc in loco Esaias ideò populum Iudaicum duplicia recipere, quia peccauit, sed tantam esse Christi misericordiam, ut quauis populus peccauerat, tamen ei & peccata dimitteret, & gloriam tribueret. Id quod Christus fecit omnibus iis, qui ad eum se conuerterunt, & usque ad finem perseuerarunt. Aspicias quàm perperam Lutherus hunc locum explanet & citet.

Vox clamantis in deserto. Hebraismus est. Idem est vox clamantis, ac vox clamans, quemadmodum terra promissionis & terra promissa, vas electionis & vas electum, filius perditionis & filius perditus, & multa huiusmodi, quæ passim in diuinis literis reperiuntur. Est igitur sensus: Audiatur vox, quæ clamabit in deserto: Parate viam Domini. Dixerat venturum esse Christum, nunc dicit prius venturum esse eius præcursores Ioannem Baptistam. Fuisse autem diuum Ioannem hanc vocem ipse de se asserit apud Ioannem euangelistam. Qui interrogatus à Sacerdotibus & Leuitis quisnam esset, respondit, Ego vox clamantis in deserto, parate viam Domini, sicut dixit Esaias propheta. Et diuus etiam Lucas & diuus Marcus hunc locum de diuo Ioanne Baptista interpretantur. Appellatur vox primò, quia ex se nihil dicebat, sed quæ audierat à Deo. Secundò, quia sicut vox præcedit verbum

bum, sic Ioannes Christum. Præbis, inquit Zacharias, ante faciem Domini, parate vias eius. Tertio, quia ut vox verbum declarat, sic Ioannes, Ecce, inquit, agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Quarto, dicitur Ioannes vox ad significandum, officium suum esse non mandare literis suas conciones & vaticinia more aliorum prophetarum, sed voce, ad hoc enim missus erat, ut viua voce concionaretur, & Christum ostenderet. Quintò, quia quicquid erat in Ioanne, vox erat, totus penitentiam & sanctitatem prædicabat. Oculi, manus, vestis, quicquid denique in eo erat, clamabat, & totus vox erat. O singularem concionatorem, o admirabilem doctorem vitæ, & insignem vitam doctorem. Sunt multi concionatores qui quidem habent vocem, sed non sunt vox: quia etsi verbis prædicent, non tamen faciunt: similes aurificibus crucem efficientibus, sed eam non contemplantibus: & vasa ad continendum salem, cum ipsi sint omni sale destituti. Sunt veluti puteus, cuius aqua abluuntur immunda vasa, cum ipse sit luto & spurcitia repletus. Itaque habent vocem, vox autem nequaquam sunt. At magnus ille præcursor in ventre matris suæ sanctificatus totus erat vox, & non quæcunque, sed clamans: non solum loquens, sed vociferans. Tanta enim Iudæorum surditas, tantus sensuum stupor, tam arctus eorum & profundus somnus, magno clamore indigebant. Clamabat igitur diuus Ioannes, & publicè concionabatur. Hunc imitari debent hi, quibus est demandata cura docendi. Quid ad hoc respondebunt illi, qui conciones spernunt? qui cum ad Ecclesiasticas dignitates ascenderint, nihil nisi otium, delicias, voluptates, & pecunias querunt. Qui clauis thesauri ferunt in brachio, clauis autem animarum tradunt quibusdam clericis improbis & indoctis. Qui non solum populum non docent, sed etiam doctores contemnunt. Hos appellat Deus per Esaiam non pastores, sed canes, & non quoscunque sed canes mutos non valentes latrare, cum eorum officium sit enuntiare Euangelium, populi scelera reprehendere, & denique subditos suos docere. Legant hi antistites diuum Paulum ad Timotheum & ad Titum scribentem, & ibi inter qualitates antistitum inuenient debere esse concionatores & doctores. Quid plura? Ipse celestis doctor diuinus ille concinator Christus Deus noster eis, quos præfules constituit, præcepit, ut euangelium prædicarent. Nec sat est summissa voce prædicare, sed oportet aliquando clamare instar diui Ioannis, quem hic Esaias vocem esse clamantem affirmat. Clamabat igitur Ioannes, & clamore illo etiam significabat esse euangelij prædicationem longè audiendam, latèque dilatandam, iuxta id quod alius propheta prædixerat: In omnem terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. Illud est præterea aduertendum, hanc vocem in deserto clamasse, quia re vera erat Ioannes in deserto. Semper enim viri præcellentes & diuina contemplatione præstantes deserti loca dilexerunt. Est enim desertum veluti quadam schola paradisi. Ideò dicebat Deus per Oseam prophetam: Ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Ex quo effectum est, ut Anthonius, Hilarion, Hieronymus, & innumerabiles alij qui præstantibus ingeniis in vita humana diuina studia coluerunt, vrbibus relictis solitudinem colerent, ubi charitate ardentes, & desiderio æternitatis flagrant, ad cælum aspirabant. Et ob eam causam à cætu hominum atque familiaritate se iuncti tanquam in portum se in desertum recipiebant. Poteris hoc in loco per desertum intelligere mundum, in quo habitant reptilia, & varia ferarum genera, pauci autem homines. Qui autem non parerent rationi, sed indomitis ducuntur appetitibus, non homo vocandus est, sed fera. Hoc sentiebat Diogenes ille Cynicus, qui in media luce diei plateam perambulans cum lucerna quadam in manu interrogatus quid quærere, respondit hominem quærere, quoniam eos quos videbat, non homines esse iudicabat.

Parate viam Domini. Hoc quidem est quod vox in deserto clamabat. Ac si diceret: Expate animos vestros, ut veniat ad vos Christus. Expurgate illi viam, ut veniat. Auferte lapides, lutum, cæteraque impedimenta. hoc est, discedite à peccatis,

catis, & dirigite viam actionibus virtutum. Non dicit, parate vias vestras, sed viam Domini. Via nostrae sunt peccata, via Domini virtutes. Ideo ait Deus per Esaiam: Non sunt viae vestrae viae meae. Via Domini est quae ducit ad Bethsames, hoc est ad domum solis, per quam eunt vaccae legem Dei secum ferentes. De illa dicunt damnati, ut in libro Sapientiae scriptura commemorat: Errauimus a via veritatis. Hominum autem via est ea, quae ducit à Hierosolyma ad Iericho, de qua dicunt qui in inferno cruciantur: Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, ambulauimus vias difficiles. Hae est ea via, de qua ait Salomon in Proverbiis: Via impiorum tenebrosa, nesciunt ubi corruant. Et in Ecclesiastico ita scriptum legimus: Via peccantium complantata est lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebrae, & poenae. Relinquamus igitur vias nostras, nos ad aeternos cruciatus ducentes, & viam Domini paremus, eumque ad nos venientem recipiamus. In libro Genesis est memoriae proditum clamauisse praecorem, ut omnes coram Ioseph genu flecterent, eumque terrae gubernatorem esse cognoscerent, Quis est hic Ioseph, qui noster mundi seruator & rector? Quis est hic praeco, quae praebat, & clamabat ut eum agnoscerent, & reciperent, nisi Ioannes ille Baptista, ille gloriosus & admirandus praecursor & praeco, illa magna vox, quae clamabat, ut viam Christo pararent, eumque verum Dei agnum mundi peccata tollentem intelligerent, esseque mundi creatorem & restauratorem nequaquam dubitarent.

Reclus facite in solitudine semitas Dei nostri. Solitudinem existimo appellari animam sterilem, & incultam, nullos charitatis fructus producentem.

Omnis vallis exaltabitur. Per vallem intelligit humiles, qui à Domino eleuantur: per montem & collem potentes & elatos, qui à Domino deprimuntur iuxta illud Luc. 1. Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Vel per vallem intelligitur animi fragilitas, & nimius metus per montem verò elatio & superbia. Quasi dicat: Tempore gratiae auferetur pusillanimitas & superbia. Si superbus vult ut Deus ad ipsum veniat auferat montem elationis, & imbecillus ac nimium timens impleat sancta securitate & fiducia in Christo vallem timoris & pusillanimitatis.

Erunt praua in directam, & aspera in vias planas. Hoc est, qui antea dabant operam iniustitiae & prauitatibus, qui nra violabant, & fundamenta iustitiae peruertebant, erunt iusti, & actiones suas ad rectam rationis normam dirigentes. Iniustitiam ad iustum serpentem tortuosum appellauit. Sed ait tempore Christi iniustitiam vertendam esse in aequitatem, & aspera in vias planas, hoc est, homines insolentes, agrestes, elatos, fore modestos, mites, & lenes. Sunt quidam homines qui in te conferunt beneficia, sed tam elati, ut prius te asperitate vulnerent, quam beneficia concedant, similes arboribus spinosis, quae prius te pungunt, quam ab illis fructum euellas. At diuina gratia intractabiles sunt lenes & suaves. Omnis viarum difficultas & deformitas aut est propter altos montes, aut propter profundas valles, aut propter obliquitatem & anfractus, aut propter asperitatem. Omnia haec impedimenta dicit auferenda esse, & omnes has difficultates & deformitates corcare fore, ut tempore Christi toleretur superbia & nimia trepidatio atque animi imbecillitas, & iniustitia, ac morum asperitas & insolentia, & omnia denique impedimenta tollerentur. Chrysostomus ait hac metaphora declarari difficultatem veteris legis esse in fidei facilitatem conuertendam.

Et reuelabitur gloria Domini. Hoc est, apparebit filius Dei assumpta humanitate, & se mundo visibilem praebit.

Et videbit omnis caro pariter, quod os Domini locutum est. Hoc est, Et videbunt homines Christum loquentem, & cum hominibus conuersantem. Antea loquebatur Deus per prophetas, sed tunc loquetur ore suo. O: ipsius Christi Domini nostri hominibus

minibus loquetur. Pro eo quod Esaias ait: Et videbit omnis caro pariter, quod os Luc. 3. Domini locutum est, vertit diuus Lucas: Et videbit omnis caro salutare Dei. Per Dominum ore suo loquentem intelligit Christum, quem appellat salutare Dei, quod diuinam attulerit salutem. Egrotauerat homo propter peccatum, venit salutare Dei Christus Iesus, ut mundi morbis mederetur, & agris salutem tribueret. Mundi aegritudines explicat Oseas dicens: Non est veritas, non est misericordia, non est scientia Dei in terra. Maledictum, mendacium, homicidium, furtum, & adulterium, inundauerunt, & sanguis sanguinem tetigit. Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea. Vbi vides inter aegritudines ignorantiam connumerari, & Dei scientiae defectum. Haec est magna phrenesis, periculosa paralyssis. Ideo venit diuinus medicus ad dandam scientiam salutis plebi eius, ut ait Zacharias. Venit ergo curatum genus humanum, de quo ait Esaias: A planta pedis vsque ad caput non est in eo sanitas. hoc est, à plebeio vsque ad principem omnes in erroribus & prauitatibus versantur. Haec generis hominum aegritudo fuit in Ezechia aegroti significata, quando ut sanitatem recuperaret, Sol reuersus est retrorsum, qui imaginem Christi gerebat, qui ut genus hominum curaret, assumpsit humanitatem, & seipsum exinaniuit, ut aduentu suo nos à contractis sceleribus expiaret, omniumque virtutum ornamentis decoraret, & in dignitatem ac salutem amissam suo sanguine restitueret. Qua de re poteris ea videre, quae supra explanauimus capite trigesimo octauo.

Vox dicentis: Clama. Nonnulli totum hoc referunt ad diuum Ioannem Baptistam, dicentes eum esse vocem clamantem, & dicentem: Omnis caro foenum, &c. Praedicaui enim diuus Ioannes mundi contemptum, ut homines ad amorem coelestium excitaret. Potest ad Esaiam referri, ut sit sensus: Ego Esaias audiui Dei vocem praecipientem mihi ut clamarem. Cum autem interrogarem quid essem clamaturus, respondit mihi diuina illa vox: Clamabis hoc, nempe. Omnis caro foenum, & cetera, quae sequuntur. Dixerat propheta populum Dei recepturum esse duplicia dona: sed ne aliquis existimaret se hanc praestitam gratiam simpliciter mereri, dixit omnem hominem & omnem eius gloriam foenum esse, ut omnes intelligerent seipsum parum valere, esseque à Dei benignitate & misericordia profectam gratiam, quam ipsi sunt consecuti. Nam actiones nostrae quatenus nostrae sunt, & à nostra voluntate profectae separatae à gratia foenum sunt, paruique valoris. Extenuat homines, ut Dei misericordia eos curantis illustrius appareat. Ut enim peritus & ingeniosus pictor, quando vult, ut aliquis coloremineat & resplendeat, atque insignior appareat, opponit iuxta illum contrarium colorem, nam ut ait philosophus: Posita iuxta se opposita magis illucescunt, sic diuinus vates ut Dei misericordiam splendidissimam esse cognosceremus, opposuit iuxta illam hominum miseriam. Ideo hanc vocem literis mandauit illi dicentem: Omnis caro foenum, & omnis gloria eius quasi flos agri. O verba gloriosa & insignia, digna quae semper sint in nostra memoria impressa, ex qua nulla vnquam obliuione deleantur. Ea nobis veritatem aperiunt, nostram miseriam & imbecillitatem ante oculos ponunt, & quid denique sumus apertissime ostendunt. Vide aptissimam similitudinem, hominem cum foeno comparat, & eius gloriam cum flore agri. Quid vilius foeno? Quid agri flore fragilius, qui frigore arescit, calore marcescit, vento rapitur & frangitur, pedibus conculeatur, à brutis comeditur, & cum pulchritudinem ostendat, in puncto temporis consumitur & perit? Ideo dicebat Iob: Homo quasi flos egreditur & Iob. 13. conteritur, & fugit velut umbra Et rursus: Contra folium quod vento rapitur, Iob. 13. ostendis potentiam tuam, & stipulam siccam persequeris. Vbi vides appellari hominem, folium vento raptum, & aridam stipulam. Et Ecclesiasticus, Omnis inquit, caro sicut foenum veterascit, & sicut folium fructificans in arbore viridi. Et diuus Iacobus, Quae est, inquit, vita nostra? Vapor est ad modicum parens, Iaco. 4. & dein

Psal. 101. & deinceps exterminabitur. Et Dauid: Dies mei sicut umbra declinauerunt, & ego sicut fœnum arui. Vnde dicitur in Prouerbio: Homo bulla. Est quidem bulla tumor ille inanis, qui videtur in aquis subito nascens, & statim euanesceus. Quo Prouerbio monemur nihil esse fugacius humana vita. Homerus comparat hominis vitam caducis arborum foliis. Euripides ait huius vitæ felicitatem durare vnum diem, & eodem gloriam in ignominiam commutari. Sed reprehenditur à Demetrio Phalareo, quod non vnum diem, sed vnum temporis inanius umbra, quæ cum nihil sit, aliquid esse videtur, tamen aliquid inuenit, quod videtur inanius, nimirum somnium vmbre. Æschylus apud Stobæum vmbre fumi humanam vitam comparauit: non solum fumo, sed etiam vmbre fumi. Quid igitur superbis homo, quo nihil est fragilius, nihil vanius? Illud est præterea hoc loco aduertendum, Esaiam missum esse concionatum, & tamen à Deo quæ Rom. 10. debere in suggestum ascendere, nisi mittatur, nisi existimauerit hanc esse Dei vo-
Hebr. 5. luntatem. Vnde ait apostolus: Quomodo prædicabunt, nisi mittantur. Et alibi: Nec quisquam, inquit, sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo. Colliges etiam Christianum concionatorem debere à Deo postulare id, quod est populo suasurus, nec dicere nisi id, quod crediderit Deo placere. Placeret autem Deo, vt auditores excitet ad mundi contemptum, & humanæ fragilitatis & miseriæ contemplationem, vt intuentes esse hominem fœnum, & omnem gloriam eius quasi florem agri, inanem mundi splendorem, falsamque nominis claritatem contemnunt, & ad immortalem gloriam aspirent. Tunc enim concionatores munere suo rectè funguntur, cum auditoribus persuadent, vt considerata humanæ naturæ fragilitate, & misera atque caduca vitæ conditione, & mundi gloriæ gloria florentium tristes casus, & miserabiles ac subitas ruinas, in memoriam restitutum sequantur.

Super montem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion.) Nonnulli codices habent: Et ita vertunt nonnulli ex Hebræo. Et tunc est sensus: Tu ô Sion ô Christi ecclesiam diuini verbi annuntiatrice, quoniam es bonum nuntium prædicatura, & de tuam. Faciens mentionem euangelij diuini vates non sat esse existimauit Ecclesiam ad vocem efferendam monere, sed etiam ad ascendendum in excelsi monilegas: Tu qui euangelizas Sion, vt habent Septuaginta, tunc hic est sensus: Tu montem sublimem, & ex eius cacumine annuntia Messiam. Vbi vides oportere enim virtus mons altissimus, quanquam à nobis ob eius magnam distantiam parabili Liguræ emporio incipiens paruus apparet mediterraneum mare procul nado deo sublimis, vt nubes transcendat, minima tamen nobis videtur ob longum interuallum inter nos & ipsam interiectum. Mundi enim mare nauigantes ab ea uam abiectamque iudicamus. At si ad eam accederemus, aut eam non aspicimus, aut saltem par dubio eius incredibilem celsitudinem non admirari. Poteris per hunc montem Christum intelligere, de quo supra noster vates secundo capite vaticinatus est. Oportet euangelicos concionatores esse super Christum firmissimum fundamentum

mentum ædificatos, quoniam sunt ciuitas illa supra montem sita, de qua ait Christus apud Matthæum: Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. Quibus verbis eos excitat ad veritatem forti erectoque animo prædicandam, quod hic fecerat per Esaiam. Ideò sequitur: Exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem, exalta, noli timere. Quauis hæc expositiones sint rectæ, ego tamen existimo Esaiam loqui concionatoribus Iudæorum ante aduentum Christi, quos hortatur, vt annuncient Messiam venturum esse Deum & hominem, propter hæc quæ sequuntur.

Dic ciuitatibus Indæ.) Hoc est ludæorum synagogæ.

Ecce Deus vester. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet.) Sensus est: Tu qui Hebraei annuntias Messiam venturum, declara illis eum esse verum Deum & non purum hominem. Dic illis: Ecce Deus vester ipse veniet, qui humanitate assumpta evidentissima miracula efficiet, hominum genus à peccatis expiabit, & à diaboli iugo potenter eripiet. Et si quatenus homo est subiturus labores, infirmitatibusque subiiciendus, tamen quatenus Deus aequalis est patri, fortis, omnipotens, & sempiternus. Hoc dicebat Esaias Iudæorum concionatoribus ante Christi aduentum. Indicat apertè hic locus Christum saluatorem nostrum, quem nos venisse credimus, esse verum Deum. Et quoniam Hebraei nostri temporis negant Messiam fore Deum, aientes fieri non posse vt finitum sit infinitum, corruptibile sit æternum, mortale sit immortale, ostendam illis hoc in loco ex Lege, Psalmis, & prophetarum oraculis & vaticiniis, Messiam esse Deum, vt nos firmiter asserimus. Negant enim illi hoc in sacra scriptura inueniri, multaque in nos iactant conuicia, quòd repugnantibus diuinis literis hoc affirmemus, magnaque in Christum Deum nostrum blasphemias, quas ego ab illis audiebam, cum Romæ, vbi nostri ordinis negotia gerebam, cum illis disputarem. Capite vigesimo sexto Leuitici alloquens Deus Hebræorum populum has voces emisit: *Leui. 25.* Ego Dominus Deus vester. Non facietis vobis idolum & sculptile. Et paulò pòst: Ambulabo inter vos, & ero Deus vester. Nemo est qui ambigat hæc verba Dei esse. Deus est qui loquitur, qui promittit se inter homines ambulaturum. Qui fieri poterat vt Deus, qui spiritus est, gressibus corporis ambularet, in terra hominibus appareret, & cum illis conuersaretur, nisi humanam carnem assumeret, in qua se visibilem demonstraret? Hunc locum explanans R. Moyses Gerundensis apertè indicat esse de rege Messia intelligendum: asserit enim fore vt Messias sit Deus & homo inter homines visibilis apparens: quod probat ex hoc loco *Sup. 25.* & ex capite vigesimo quinto Esaiæ dicentis: Et dicent in illa die: Ecce Deus noster iste, spectauimus eum, & saluabit nos. Et hæc est multorum antiquorum Rabbiorum sententia in libro, qui inscribitur Torath choani. Hinc intelliges quòd melius veteres illi Rabbini sanctam scripturam exposuerint, quàm Hebræi nostri temporis. In hac sententia est Onkelos Chaldaicus, qui illa Dei verba: Respiciam vos, & crescere faciam: quibus in eodem capite ipse Deus promittit se magnum in Israelitas beneficium esse collaturum, vertit in hunc modum: Et conuertam me ad vos in verbo meo, vt benefaciam vobis, & crescere faciam vos. Et paulò pòst, vbi communis editio habet: Et non abiiciet vos anima mea: habet ipse: Nec abominabitur vos verbum meum. Vbi vides Deum suum verbum hominibus promittere, vt suam erga eos admirabilem charitatem declaret. Hoc Dei verbum est illud, per quod omnia facta sunt, quod significauit Moyses, quando ita scripsit: Dixit Deus, fiat lux, & facta est lux. Fiat firmamentum, & cætera quæ sequuntur. Si hoc dixit Deus, ergo per verbum suum. Hoc est verbum illud, de quo cecinit regius vates: Verbo Domini cæli firmati sunt. De quo ait Sapientia: Qui fecisti omnia verbo tuo. Hoc Dei verbum est ipse Dei filius *psal. 23.* *Sup. 9.* *Ioan. 1.* rus Deus, de quo ait diuinus ille Ioannes euangelista: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum

Deum. Omnia per ipsum facta sunt. Hoc verbum promissit Deus se in mundum missurum ut sumpta nostra humanitate pro nobis moreretur. Nec est o Hebræe quod magnos aduersus nos & queribundos clamores extollas, nosque conuictis atque maledictis vulneres, dicens velle nos diuinum numen violare, afferentes esse illud cum infirma humanitate copulatum. Nam deitas filij, quæ illi cum patre est communis, nullum detrimentum omnipotentia subit, neque Dei formam serui forma violauit. Duas habet naturas Messias noster, diuinam & humanam, & in vtraque idem est Dei filius vna persona, vnum suppositum, nostra suscipiens, & sua non amittens. Nec existimes has duas naturas confusas esse, neque eò Christum appellandum esse duos, quod duas habeat naturas: vnus est enim non confusione substantia, sed vnitatem personæ. Qui ideo nostram humanitatem assumpsit, cum esset immortalis, ut pro nobis factus homo mortem subiret, quo suam diuinam immensamque bonitatem, singularēque erga nos amoris abundantiam ostenderet. Sed quoniam o Hebræe his nequaquam moueris, ea relinquam, tuisque scripturis tecum agam. In Psalmo quadragesimo quarto sunt hæc verba literis consignata: Sedes tua Deus in seculum seculi, virga directionis virga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea vnxit Messia indicat eius inscriptio, vbi post alia hæc sunt verba: Canticum pro dilecto. Appellari autem in diuinis literis Christum dilectum, quinto capite ostendimus. Præterea in hoc Psalmo, vbi nostra editio habet: Speciosus forma præ filiis hominum. Hunc Psalmum interpretatur de Christo diuus Paulus in epistola ad Hebræos. Sed ipsius Psalmi verba ponderemus. Iam vides o Iudæe sanctum regem Dauidem hoc in loco Messiam Deum appellare. Ita enim ait: Sedes tua o Deus, tu o Deus, cuius thronus est in seculum seculi, vnctus es a Deo non oleo illo, quo reges puri homines vngi solent, sed oleo lætitiæ præ participibus tuis. Hoc potest esse clarius & lucidius? Vocauerat Messiam Deum dicens: Sedes tua o Deus Deus tuus. Nam illa dictio, Deus, est in casu vocandi, Deus autem tuus dum Christus apud Græcos. Et volens propheta significare se loqui de Messia obtusi, tantæque ingenij hebetudine laborantes, qui hunc locum videntes de hac veritate dubitarent, nisi essent impia perfidia obstinati? In alio Psalmo ait propheta: Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit. Et in alio: Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus saluator meus. Et in alio: Nunquid quàm clarè vtrunque Christi generationem significauit diuinus vates æternam & fundauerat, ibi se hominibus sumpta humanitate visibilem ostensurum, ait: Videbitur Deus Deorum in Sion. Quid ad tam operta loca respondere poteris Hebræe? Non tibi cito nouum testamentum, quoniam illud non recipis, sed tuum circumsusum conuincio. Ieremias capite vigesimotertio & trigessimotertio, vbi de Messia aduentu loquitur, ita inquit: Ecce dies veniet, & regnabit rex, & sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra. In diebus eius saluabitur Iuda, & Israel habitabit confidenter. Et hoc est nomen quod vocabunt eum Dominus iustus noster. Hæc Ieremias. Dicit hoc de Dauide, qui multis retro annis excesserat à vita, est merum commertum & pura infania. Sed quoniam Messias futurus erat ex semine & progenie Dauidis

Dauidis iuxta illud: Defructu ventris tui ponam super sedem tuam: & illud: Iuravi Dauid seruo meo, usque in æternum preparabo semen tuum. ideo cum Ieremias Dauidem appellat. Intelligi hoc de Messia indicat paraphrasis Chaldaica: nam vbi nos habemus: Suscitabo Dauid germen iustum, habet illa: Statuam iustum Messiam. Volens autem propheta ostendere Messiam esse Deum ait eum esse vocandum Dominum iustum nostrum. Et pro Domino est in Hebræico יהוה Iehouah, nomen Dei tetragrammaton aliis Dei nominibus illustrius & præstantius, soli Deo tributum, quod Iudæi mirabile ineffabileque appellant. Vocans eum Iehouah indicat eius diuinitatem: dicens verò esse ex semine Dauidis suscitandum, eius humanitatem. Hæc est clara, distincta, vera, & lucida huius loci explanatio. At Iudæi volunt hunc textum corrumpere in verbo vocabunt, sed Ionathan Chaldaicus & Septuaginta eorum falsitatem ostendunt. Ita enim habent quemadmodum nos habemus. Michæas propheta capite quinto suarum visionum volens hanc veritatem ostendere, hæc verba literis mandauit, ut essent perpetuis munimentis cõtestata: Ertu Bethleem Ephrata paruulus es in millibus Iuda. Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel, & egressus eius ab initio à diebus æternitatis. Pro, Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel, habet Thargum Chaldaicum: Ex te Messias egredietur. Quid voluit propheta significare dicens egressum Messie esse ab initio à diebus æternitatis, nisi eum, qui in Bethleemico diuersorio natus est, quem mentis oculis humanitatem sumpturum aspiciebat, esse verum Deum cœlesti patri cõternum? Nonne vides hic duas Christi natiuitates, alteram in tempore in Bethleem, alteram verò ab æterno? Et egressus, inquit, eius ab initio à diebus æternitatis. Id cecinerat alias verba ita dicens: Ante solē permanet nomen eius. Noster Esaias nonne capite nono, & duodecimo, & vigesimo quinto, & quadragesimo quinto, & quinquagesimotertio, ostendit Messiam esse Deum? Lege si volueris nostra in hæc loco commentaria, & erit tibi hæc veritas perspecta & explorata. Cum omnibus his locis cohaeret id, quod hic ait Esaias: Ecce Deus vester: Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet. *Ecce merces eius cum eo.* Id est, ipse est merces, quam suis dilectis tribuit, præbet enim seipsum diligentibus eum. Et opus illius coram illo. Id est, videt omnia creata. Quicquid est creatum opus Dei est, semperque coram illo est. Quasi dicat: Christus cum venerit, præbebit seipsum fidelibus, non enim eos ignorabit, quoniam omnia videt. *Sicut pastor gregem suum pascet.* Christum vocat pastorem, qui apud Ioannem de seipso ait: Ego sum pastor bonus, & cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ, & animam meam pono pro ouibus meis. Hic est de quo Deus pater ait per Zachariam: Percutiam pastorem, & dispergentur oues: quem locum Christus de seipso apud Matthæum interpretatur. Et apud Ezechielem, Suscitabo, inquit, super ea pastorem vnum, qui pascet ea, seruum meum Dauid, ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastorem. Quæ non de Dauide, qui à vita migrauerat, sed de Christo dicuntur, cuius multis in rebus rex Dauid imaginē gerebat. Ideo apostolus de Christo differens in epistola ad Hebræos eum pastorem magnum appellat, & diuus Petrus eum in epistola sua primam principem pastorem vocat. Hic est pastor ille, qui ouem, quæ errauerat, suis humeris reportauit, ut est apud Lucam. Id quod iam Esaias dixerat hoc in loco iis verbis: In brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fortas ipse portabit. Contemplantur hæc Dei nostri pietatem & mansuetudinem. Intueantur præfules pastorem hunc, eumque imitari conentur. Non dispergit oues, & errare facit, sed congregat & adunat, easque errantes ad gregem ducit, in sinu suo leuat, & humeris asportat. O diuinum pastorem, o cœlestem pontificem. Ideo se non solum pastorem vocat, sed pastorem bonum, qui oues suas usque adeo amauit, ut pro illis sanguinem fuderit. Perpende. Non se vocat hic iudicem, quia non venit ut mundum iudicaret: non ducem belli, quia pacem diligit,

git, qui, ut nos patri reconciliaret, se salutarem hostiam deuouit atque constituit, ut inimicitias inter homines & Deum depelleret, genusque humanum a mortis faucibus sua morte liberaret. Non se hic vocat regem, quia videtur hoc nomen timorem inducere, atque honorem potentiāque significare: Ipse enim titulos honorificos non appetebat. Nam, ut ipse ait, non venit ministrari sed ministrare. Ipse nos docuit Christianam philosophiam in humilitate consistere. Vocat se pastorem, rem abiectam, vult vilem ac contemptum titulum sibi vendicare, non qui nos terreat, sed qui nos consoletur: non quo nos ducat in oblivionem, sed quo nobis in memoriam redigat labores, quos tulit pro nobis: nostram vult vtilitatem & salutem. Cum esset Deus, indutus est veste lanea ex ouibus sumpta. Sumpsit naturam nostram, ne ab eo fugeremus, ne oues exterrerentur. In similitudinē hominum factus, & habitu inuentus, ut homo, ut de Christo ait ad Philipenses sanctus Apostolus. O immensum amorem! O admirabilem pietatem huius diuini pastoris, & infinitam charitatis abundantiam. Quis non desiderabit se esse ouem talis pastoris? Nam qui vera oues sunt, ne timeant, ipse enim est qui pascit & tueritur. Ideo dicebat David in Psalmo illo pleno fiducia Dei: Dominus regit me aut, ut littera Hebraica habet, Dominus pascit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuē ibi me collocauit, super aquas refectōis educauit me. Nec mirum est, si ipse modo nos pascat, nam nos suo sanguine emittit. Et quoniam ille pro nobis dedit vitam, & tulit alapas, flagella, cruciatus acerbissimos, & indignissimas contumelias, ideo non est mirandum si nos congregat suis brachiis, & leuat in sinu, & in humeris, cum tam carē nos emerit. Empti enim estis precio magno, ait Apostolus 1. Cor. 6. in epistola prima ad Corinthios. Ideo nos custodit & pascit, lupos verō deterret. Oues interficiunt. Optimus nauis gubernator proicit aliquando opes ad mare, ut homines salui fiant, at nunc multi præsules proiciunt homines ad mare, ut opes acquirant, & retineant. O scelus inauditum, & incredibilem impietatem! Scio lia atque actiones ad rectam rationis normam dirigentes. Sed ego non loquor nisi Quamuis non possit recte appellari vtilitas ea, quæ est ab honestate seiuncta. Illud imposuisse, ut infirmitatis & imbecillitatis nostræ nos admoneret. Oues enim nec se sciunt defendere, nec in fugam conicere, & nisi sit pastoris præsidium, facile interficimur. Est præterea ouis animal mite, subiectum, humile, innocens, vtile pes, non tauri, non ursi, non leones. Sed vide quemadmodum diuinæ literæ sint inter se consonæ & coherentes. Id quod hic Esaias prædixit Christum portare rabola de oue perditā, quam pastor quaesivit, & super humeros imposuit. Et fuerat multo ante in libro Exodi figuratum. Est enim ibi memoriæ proditum sacerdotis scripta in lapidibus preciosis. Quibus verbis voluit scriptura significare fore, ut summus ille sacerdos & pontifex animarum pastor Christus Deus noster factus gregem, quæ antea perierat. Erant hæc nomina scripta non atramento, quod possit deleri, sed stylo ferreo, ut intelligant omnes euangelici pastores & præsules, habeat, ut possit subditorum memoriam ex eorum animo delere. In lapidibus præsules debent suos subditos prosequi, pro quibus debeant, si opus fuerit, sanguinem

nem suum fundere. Ideo summus sacerdos hos preciosos lapides non in dorso, sed in pectore, & in corde gestabat, ut posset eos semper aspicere, & ante oculos habere, quos ardenti charitate diligebat. Hinc discant pastores non debere ab ouibus abesse, sed eas videre, visitare, & cognoscere, & earum necessitatibus consulere, easque & verbo & exemplo docere. Id existimo fuisse significatum in litteris illis, quas Deus præcipiebat ut sacerdos haberet in rationali iudicij, nempe Doctrina & veritas. Tunc dicitur doctrina & veritas quando ea, quæ ore doces, factis exerces. Appellabatur autem rationale iudicij, quia cōtinebat iudicium Dei que sententiam. Illa verba, si fuerint ex Hebraico reddita in Latinum sermonem, possunt ita verti: Illuminationes & perfectiones. Sed in idem coincidunt. Nam per illuminationes significatur doctrina, per perfectiones morum integritas & sanctitas. Nam doctrina sine exemplo parum prodest. Qui enim ad virtutem ex-citant & cohortantur, sed in eam non incumbunt, similes illis sunt, qui præmuntur lucernam, sed oleum nequaquam infundunt. Et quemadmodum qui the-riacam vendunt, eam prius in se experiuntur, alioquin nemo eam vult emere, sic qui virtutem docent, eam in se debent experiri, & id, quod aliis dicunt, efficere, si volunt ut alij ad virtutem moneantur. Nisi theriaca venditor in se periculum faceret, nihil proficeret. Vis persuadere virtutem, esto præditus illa. Tunc enim alios incendes, cum tu ipse flagraueris. Sint igitur pastores ouium suarum charitate inflammati, easque non dispergant, nec occidant, sed pascant, & brachiis congregent, in sinu leuent, atque in humeris imponant: doceant eas, & quod verbis docuerint, factis exercent.

Quis mensus est pugillo aquas, & coelum palmo ponderauit? His verbis & multis sequentibus vult homines in fide confirmare, illisque Dei omnipotentiam ac benignitatem ostendere. Dixerat venturum esse Christum, & viæ eius auferenda esse impedimenta, & homines virosos esse Christum, qui quasi pastor in brachio suo congregaret agnos, & saluos faceret fideles, tam ex Iudæis quam ex Gentibus congregatos. Et ne aliquis existimaret hoc fieri non posse, describit Dei magnitudinem, potentiam, & sapientiam, ut intelligant omnes nihil Deo esse impossibile. Est igitur sensus: Quis quasi pugillo mensurauit aquas? Nemo certe nisi Deus, qui earum copiam vidit, & illis aptum locum parauit. Et quis veluti palmo ponderauit coelum, nisi Deus, qui omnia potest: qui tali mensura montibus locum assignauit, ut in sua sede consisterent, & totam terræ molem veluti tribus digitis comprehendit. Vtitur his nominibus, pugillo, palmo, & digitis, ut Dei potentiam per verba nostra discamus.

Quis adiunxit spiritum Domini? Nemo Deum docuit: est enim eius sapientia summa & sempiterna, nec indiget alicuius hominis consilio & adiumento. Imò omnes gentes cum eo comparatae sunt gutta situlae, & momentum statera. Situla est vas accommodum ad hauriendam aquam, ex quo aliquando excidit quædam guttula, cui genus humanum comparatur. Comparatur etiam momento statera, quoniam leuissimo pondere in alteram partem inclinatur, quidam enim paruus pulvis facit bilancem in alteram partem pendere.

Ecce insule quasi pulvis exiguus, & Libanus non sufficiet ad succendendum: & animalia eius non sufficiunt ad holocaustum. E Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, & quasi nihilum, & inane reputatae sunt ei. Cui ergo similem fecistis Deum? aut quam imaginem ponetis ei? Nunquid sculptile conlabii faber, aut aurifex auro figurabit illud, & laminis argenteis argentarius? Forte lignum & imputribile elegit artifex sapiens, querit quomodo statuatur simulachrum,

lachrum, quod non moueatur. Nunquid non scietis? Nunquid non audistis? Nunquid non ammutiatum est vobis ab initio? Nunquid non intellexistis fundamenta terræ? Qui sedet super gyrum terræ, & habitatores eius sunt quasi locustæ. Qui extendit velut nihili cælos, & expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat secretorum scrutatores, quasi non sint, iudices terræ velut inanes fecit. Et quidem nec plantato, neque sato, neque radicato in terra trunco eorum. Repente flauit in eos, & aruerunt, ut turbo quasi stipulam auferet eos. Et cū assimilastis me & adequastis, dicit Dominus? Leuate in excelsum oculos vestros, & videte quis creauit hæc. Qui educit in numero militiam eorum, & omnes ex nomine vocat.

Ecce insule.) Omnes insule cum Deo comparatæ nihil sunt. Extenuat homines, ut Dei omnipotentiam ostendat.

Et Libanus non sufficit.) Id est, Si quis vellet Deo pro dignitate sacrificare, omnes arbores nemorosi Libani non possent ad holocausti ignem sufficere, nec omnia animalia ad ipsum holocaustum.

Cui ergo similem fecistis Deum?) Cū infinita sit Dei maiestas & potentia, quomodo audet homo Dei titulum dare ligno? Cū Deus sit spiritus omnia implens, quomodo eum sculpetis? quam imaginem illi tribuetis? Irridit eos, qui idola con-
Nunquid non scietis?) Correciores codices habent: Nunquid non scietis? Id est, Nunquid non cognoscitis hæc ita esse, ut dixi, nempe Deum esse infinitum, & idola esse ligna & lapides? Cur igitur colitis tot simulachra? Cognitione naturali, & audita lectione scripturarum, & antiquorum hominum traditione, potestis errorem vestrum intelligere.

Nunquid non intellexistis fundamenta terræ?) Hoc est, ipsa elementa. Ac si diceret: Elementa & ipsæ creature vos deberent ducere in cognitionem creatoris, quem admodum riuli ducunt ad fontem.

Qui sedet super gyrum terræ.) Id est, Qui instar regis sedet super globum terræ. Vult Propheta Dei potentiam & maiestatem, hominisque fragilitatem & miseria significare. Septuaginta habent: Qui tenet gyrum terræ. Quibus verbis significant Deum totum mundum manu tenere. Colliges hinc terram esse globosam & rotundam.

Qui extendit velut nihili cælos.) Id est, qui tam facile cælos expandit, ac si nihil essent. Pro, Velut nihili, vertere poteris: Velut telam tenuissimam.

Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint.) Per secretorum scrutatores intelligit philosophos, vel principes, quorum officium est hominum vitam scrutari, ut vni-
mus secretorum scrutatores.

Et quidem neque plantato.) Sensus est, Tam facile dissipat Deus potentes, ut dicatur de illis non fuisse plantatos, nec satos, neque radicato. Comparat homines arboribus, quæ vento radicitus euelluntur, de quibus dicitur in Psalmo: Vidi im-
pium superexaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani. Transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.

ut turbo quasi stipulam.) Comparat homines potentes cum leuissimis stipulis, quæ à vento rapiuntur.

Leuate

Leuate in excelsum oculos vestros.) Hoc est, Si non creditis meis verbis, certe credite oculis vestris. Ex cælo, terra, & aliis elementis, & ex omni denique creatura creatoris magnitudinem cogitate.

Qui educit in numero militiam cælorum, & omnes ex nomine vocat.) Stellas appellat militiam cælorum, quemadmodum in quarto libro Regum Manassem impium regem dicit scriptura adorasse omnem militiam cæli, id est stellas more Gærium, quæ eas Saturnum & Iouem, & innumerabiles alios Deos, quos fingeant, esse putabant. Has stellas creauit Deus certo numero, & omnes eas clarissime & perfectissime cognoscit. Vocare stellas ex nomine est earum naturam, ac proprietates, & qualitates perspectas & cognititas habere. Ita intelligitur id, quod dicitur in Psalmo: Qui numerat multitudinem stellarum, & omnes eas nomine vocat. Poteris per militiam cæli Angelos interpretari, & omnes cælitum exercitus. Vnde Deus dicitur Dominus Sabaoth. Quidam hoc intelligunt de viris iustis, qui in Ecclesia sunt veluti lumina nostram noctem illustrantia, de quibus ait Aposto-
lus: Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo. Hæ sunt stellæ illæ, quas Deus numeratas habet, quibus ipse dicebat: Gaudete quia nomina vestra scripta sunt in cælo. Moyse dixit Deus: Te ipsum noui ex nomine. Contra verò de reprobis dicit: Non noui vos, discedite à me omnes qui operamini iniquitatem. Et virginibus fatuis: Amen dico vobis, nescio vos. Apud diuum Lucam narrat Christus historiam de epulone & Lazaro mendico viro iusto, ubi diuitem improbum non appellauit nomine suo, piū autem pauperem nominauit. Ex quibus colliges iniustos & reprobos non habere nomina sua scripta in libro vitæ, iustos verò & electos esse in eo scriptos & numeratos, eosque esse stellas illas, quas hic ait Esaias esse à Deo suo nomine vocatas.

Pra multitudine fortitudinis & roboris virtutisque eius: neque vnum reliquum fuit. Quare dicis Iacob, & loqueris Israel: Abscondita est via mea à Domino, & à Deo meo iudicium meum transibit? Nunquid nescis, aut non audisti? Deus sempiternus Dominus, qui creauit terminos terræ, & non deficiet, neque laborabit, neque est inuestigatio sapientie eius. Qui dat lassō virtutem, & his qui non sunt, fortitudinem & robur multiplicat. Deficient pueri, & laborabunt, & iuuenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquila, current, & non laborabunt, ambulabunt, & non deficient.

Pra multitudine.) Sensus est, Tanta est Dei sapientia, fortitudo, robur, & virtus, ut ne vna quidem stella sit, quam non cognoscat, & quæ ei non pareat. Id quod nos habemus: Neque vnum reliquum fuit, verti potest: Nulla deest illi. Et sic est sensus. Cū Deus stellas accersit, nulla deest, omnes illi obediunt. Vel: Ut ne vnum quidem deesset. Id est, nullum nomen deest. Nulla est stella, quam Deus nomine proprio non vocet.

Quare dicis Iacob.) Per Iacob intelligit duas tribus, per Israel alias decem. Et est sensus: Si Deus singulas stellas cognoscit, easque suis nominibus vocat, cur tu o popule eius dicis te esse ab ipso Deo absconditum, & iudicium tuum ab eo transire? hoc est, Deum non intelligere tuum iudicium, non cognoscere quid tu iudices & cogites, vel non te iudicare: Qui fieri potest ut te non cognoscat ille, qui omnia fidera cognoscit?

Ff 2

Et

Et non deficiet neque laborabit. Deus in mundi regimine nec fatigatur, neque unquam laborem subibit, quoniam est eius potentia infinita.

Neque est inuestigatio sapientie eius. Id est, Dei sapientia non inuestigat & ratiocinatur ut sapientia humana, sed omnia illi sunt aperta & presentia. Vel sic: Nemo est qui eius sapientiam possit peruestigare & cognoscere. Vnde ait Apostolus: Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. *Rom. II.* Non igitur deficit Deus, imò ipse dat lasso virtutem, & iis quos vires deficiunt, robur abundè suppeditat.

Deficient pueri & laborabunt. Fatigantur adolescentes, & cadunt iuvenes. At qui sperant in Domino, novas vires recipiunt. Mutare aliquem fortitudinem est nouum robur colligere, & fortiozem euadere.

Assument pennas ut aquile, volabunt & non deficiunt. Qui in Deo ponunt fiduciam suam, novas pennas assument veluti aquile, quæ nouis pennis renouantur. Aquila, ut aiunt, postquam ita senectute grauatur, ut nec altè volare possit, nec solis radium intueri, quærit fontem, in quem ter mergens seipsam exiit veteribus plumis, & postea induitur nouis, quæ illi nascuntur, & ita renouatur, & in pristinum vigorem restituitur. Huic sententiæ videtur fauere diuus Hieronymus hoc in loco, & in explanatione primi capitis Michæ Prophetæ. Nos igitur cum nos ita grauatos senserimus, ut alta petere volatu nequeamus, nec mentis obtusam aciem in solis iustitiæ splendorem dirigere, elisusque radiorum claritatem micantibus oculis aspicere, renouemus nos ipsos in fonte lachrymarum, à vetustate peccati nos ipsos nudantes, spiritusque nouitatem induentes. Ecce, ut verbis diui Pauli utar, Expoliantes veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum eum, qui renouatur in agnitionem Dei secundum imaginem eius, qui creauit eum. Hæc ait in epistola ad Colossenses. Et ad Ephesios, Deponite vos, inquit, secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris. Renouamini autem spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. Et in epistola ad Romanos ait, Ut in nouitate vitæ ambulemus. Hæc est ea aquilæ renouatio, de qua hic loquitur Esaias, & de qua dicitur in Psalmo: Renouabitur ut aquilæ iuuentus tua. Scio tamen alios hos duos locos Esaiæ & Davidis aliter interpretari, sed hanc explanationem existimo esse veram, & à litera non discrepantem, & eam ob causam illam amplectendam esse censco.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XL.

Consolamini consolamini popule meus. In Hebraico est נַחֲמֵנוּ נַחֲמֵנוּ נַחֲמֵנוּ nachamu nachamu ammi. Quod poterat etiam ita verti: Consolamini consolamini populum meum. Et ita transtulerunt Septuaginta interpretes, quos secutus est Pagninus. Chaldaus paraphrastes existimat hæc verba esse ad Prophetas directæ: ita enim habet: Prophetæ prædicite populo meo consolationes.

Quia completa est malitia eius. In Hebraico est מְלִיטָהּ seuaah, hoc est, militia eius, non autem malitia. Sed vitio libratorum mutatum fuit i, in, a: Quidam verò codices habent militiam, & rectè quidem.

Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Septuaginta ita transtulerunt: Quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua. Et tunc est sensus: Vos o Prophetæ mei consolamini populum meum, sunt enim illius peccata dimissa, quia iam pro illis duplicem poenam luit. Capitur peccatum pro punitione & poena peccati, ut quarto capite Genesis: Nonne si bene egeris recipies: sin autem male, statim in foribus peccatum tuum aderit: id est, statim poenas lues. Fuerunt autem hæc duæ poenæ, quas Iudæi perfoluerunt, calamitas à Babyloniis illata &

ta & postea ab Antiocho. Vide quantum distet hæc interpretatio & versio à Lutheri expositione, de qua in explanatione disseruimus.

Quis adiunxit spiritum Domini. Pro adiunxit est in Hebraico יָצָא thiceen. quod significat etiam expendere & ponderare. Ita enim illud vertit paulò antea noster interpres, dicens: Et celos palmo ponderauit. Significat etiam parare & dirigere, ut in Psalmo sexagesimo quarto: Parasti cibum illorum, quoniam ita est præparatio eius. Et confirmare, ut in Psalmo septuagesimo quarto: Ego confirmavi columnas eius. Et habet etiam alias significationes. Ex quo effectum est, ut interpretes hunc locum tam variè interpretarentur. Interpres vulgatus vertit, adiunxit, Pagninus, direxit. Septuaginta habent: Quis cognouit mentem Domini? Vult diuinus vates his verbis significare infinitam esse Dei sapientiam, & incomprehensibilia eius iudicia. Ad hunc locum existimo alludere Apostolum in epistola ad Romanos. *Rom. II.* O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? Et in epistola prima ad Corinthios, Ipse, inquit, à nemine iudicatur, sicut scriptum est: Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis instruxit eum? Vbi vides diuum Paulum citare hunc locum in eo sensu, in quo illum Septuaginta interpretati sunt. *I. Cor. 2.*

Argumentum capitis XL I.

Disceat Deus cum populis & gentibus de potentia & misericordia sua, tanquam coram iudice causam agens. Arguit diuinus vates idolorum cultores, incitat pios homines ad afflictiones erecto & inuictò animo ferendas. Irridet idolorum vanitatem in annuntiandis futuris.

CAPVT XLI.

Taceant ad me insulae, & gentes mutent fortitudinem. Accedant, & tunc loquantur simul ad iudicium propinquemus. Quis suscitauit ab Oriente iustum, vocauit eum ut sequeretur se? Dabit in conspectu eius gentes, & reges obtinebit. Dabit quasi puluerem gladio eius, sicut stipulam vento raptam arcui eius. Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus eius non apparebit. Quis hæc operatus est & fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus primus & nouissimus, ego sum. Viderunt insulae & timuerunt, extrema terra obstupuerunt, appropinquauerunt & accesserunt. Unusquisque proximo suo auxiliatur, & fratri suo dicit, Confortare. Confortauit faber ararius percutiens malleo eum, qui cudebat tunc temporis, dicens glutino, bonum est, & confortauit eum clauis, ut non moueatur. Et tu Israel serue meus, Iacob quem elegi, semen Abraham amici mei, in quo apprehendi te ab extremis terra, & à longinquis eius vocavi te, & dixi tibi: Seruus meus es tu, elegi te, & non abieci te. Ne timeas, quia ego tecum sum: ne declines, quia ego Deus tuus. Confortaui te, & auxiliatus sum.

Ff 3 sum

sum tibi, & suscepit te dextera iusti mei. Ecce confundentur & erubescunt omnes, qui pugnant aduersum te. Erunt quasi non sint, & peribunt viri, qui contradicunt tibi. Quares eos, & non inuenies viros rebelles tuos, & erunt quasi non sint, & veluti consumptio hominis bellantis aduersum te, quia ego Dominus Deus tuus apprehendens manum tuam, dicensque tibi: Ne timeas, ego adiungi te. Noli timere vermis Iacob, quia mortui estis ex Israel. Ego auxiliator sum tui, dicit Dominus, & redemptor tuus sanctus Israel. Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum, habens rostra ferrantia. Triturabis montes & comminues, & colles quasi puluerem pones. Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo disperget eos, & tu exultabis in Domino, in sancto Israel letaberis.

EXPLANATIO.

Taceant ad me insule, & gentes mutent fortitudinem.) Omnes insularum habitatores tacentes me attentè audiant, & gentes terram firmam colentes prodeant fortiores, muniant se responsionibus, accedant ad iudicium, ut mecum disputent & congediantur. Ego enim simul volo adesse iudicio, & cum illis disceptare. Vide summam Dei clementiam & charitatem. Vult rationibus ostendere errorem, in quo homines versabantur, qui eo ipso relicto idola colebant. Et hoc vult omnibus esse notum tam insularibus, quam terram firmam colentibus. Et ne dicerent se mutent. Est autem mutare fortitudinem Hebraismus pro nouas vires recipere, ut capite superiore explanauimus. Fortasse per insulas intelligit Gentes, & id quod sequitur, Et gentes mutent fortitudinem, est explicatio superioris. Appellatur autem gentes insula, quoniam amaris falsisque maris huius mundi agitationibus tunduntur. Nam in sequenti capite, ubi vulgata editio habet: Et legem eius insula expectabunt, habet versio Septuaginta: Et in nomine eius gentes sperabunt. Quos litera hebraea appellat insulas, illi gentes appellant. Et hanc Septuaginta interpretum versionem secutus est diuus Matthaeus capite duodecimo, ubi citat hunc locum. Pagninus habet hoc in loco: Tacete, & attendite mihi insulares.

Quis suscitauit ab Oriente iustum, vocauit eum ut sequeretur se?) Hoc est, Quis excitauit Abram, ut relinqueret terram suam, quae erat ad Orientalem plagam, & sequeretur eum, nisi ego? Ego sum qui eum vocavi, ut me ipsum sequeretur. Per iustum intelligit Abrahamum, cuius admirabilem iustitiam & sanctitatem diuinæ literæ multis in locis contestantur. Vult Deus iis verbis suam potentiam & pietatem significare, ac si dicat: Cum Abraham Vt Chaldaeorum inter idolorum cultores versaretur, nulla erat illustri laude celebratus. At postquam vocem meam audiuit, & relicta terra & cognatione sua iuit, quod ego eum misi, consecutus est nominis celebritatem. Ego eum excitavi, & vocavi, & nobilem reddidi. Cum igitur ego talis sim, cur vos mihi non paretis? cur idola colitis? cur me relicto & contempto ad falsos ac commentitios Deos confugitis? Quidam per hunc iustum intelligunt Cyrum, quem Deus ab Oriente, hoc est, à Perside suscitauit, ut Babylonem euerteret, Iudæosque in suam patriam reduceret. Ego verò existimo hunc iustum esse Christum, qui patrem secutus est, qui loquitur in Psalmo: In capite libri scriptum est de me, ut facerem voluntatem tuam. Quem locum diuus Paulus de Christo interpretatur. Hic est iustus ille, qui ut à nobis pestem auerteret, in humana

humana forma delituit, & omnes sceleratorum impetus suo corpore excepit. Hic est de quo dicebant Iudæi, ut est libro Sapientiae proditum: Circumueniamus iustum, quia contrarius est operibus nostris. Alias interpretationes non improbo, sed hanc libentius amplector.

Dabit in conspectu eius Gentes, & reges obtinebit.) Hæc, & ea quæ sequuntur, possumus conuenire Abrahamo, qui, ut diuinæ literæ asserunt, de Gentibus & regibus triumphauit. Possumus etiam intelligi de Cyro, qui de multis nationibus reportauit victoriam. Ego tamen existimo esse ad Christum referenda, de quo dicitur in Psalmo: Postula à me, & dabo tibi Gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Hic est qui vicit mundum, & Gentes idolorum cultrices, carumque superbissimos reges subiecit, ut falsa superstitione repudiata Euangelio parent, & ipsum Christum regem ac Dominum recognoscerent.

Dabit quasi puluerem gladio eius.) Hoc est, Quis nisi ego dedit tantam fortitudinem Abrahamo, ut magni reges essent veluti puluis ante gladium suum, & quasi stipula lenis atque vento rapta coram arcu suo? Cur igitur me non colitis, sed in idolis fiduciam collocatis? Possumus hæc Christo aptissime conuenire, qui gladio & sagittis, hoc est, potestate sua demones debellauit, ac si coram eo essent parua stipula, & puluis vento agitur.

Persequetur eos.) Ipse Abraham persecutus est reges, euasit superior, pacificus, & incolumis, & semita in pedibus eius non apparuit, hoc est, non ambulauit per semitas veluti timidus, non quæsiuit diuerticula, sed strata publica & via regia ambulabat. Vtitur Propheta futuris pro præteritis. Sed quis non videt hæc multò clarius & rectius ad Christum referri. Hic est qui contrarias potestates vicit, & persecutus est. Hic est qui transiit in pace, ascendens ad patrem, & ideo ait Propheta: Semita in pedibus eius non apparebit, quia non per terram sed per aërem iuit. Ita enim ait diuus Lucas: Eleuatus est, & nubes suscepit eum ab oculis eorum. Cumque intuerentur in cælum euntem illum, ecce duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis, qui eis dixerunt: Viri Galilæi quid statis aspicientes in cælum? Hic Iesus qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cælum. Hæc diuus Lucas. De hac Christi ascensione dicitur in Psalmo: Ascendit Deus in iubilo, & Dominus in voce tubæ. Et alibi: Qui ascendit super cælum cæli ad Orientem. Hæc est via cuius nulla vestigia remanserunt, de qua in præsentī Propheta noster loquitur. Ascendit enim gloriosus ad patrem, qui extulit illum, & dedit illi nomen omnibus nominibus excellentius & præstantius, ut in nomine Iesu omne genu flectatur, & illius virtutem & amplitudinem sentiant cælestes, terrestres, & inferi, atque fateantur omnes, esse Dominum Iesum in sempiterni patris gloria constitutum. Et quoniam in hoc capite Deus vult suam potentiam, clementiam, & bonitatem significare, alloquitur homines, se esse eum, qui misit filium suum, ut mundum vinceret, & de demone victoriam reportaret, & tandem ad cælos gloriosus ascenderet: Ac si diceret: Cum ego hæc faciam tam admiranda, & idolis impossibilia, cur me relucitis, & idola adoratis?

Primus & nouissimus.) Id est, sempiternus, qui sum principium omnium rerum, & finis, ad quem omnia creata sunt. In Apocalypsi diui Ioannis ita ait Deus: Ego sum α & ω, primus & nouissimus. Hæc duæ literæ aperiunt & claudunt Græcum alphabetum.

Viderunt insule, & timuerunt.) Sensus est, Gentes etiam in remotissimis insulis habitantes videntes & audientes Christi, & Apostolorum miracula & doctrinam, timuerunt. Et accesserunt ad veritatem & fidem, qui antè ab ea erant alieni & separati. Et omnes, qui Euangelium recipiebant, opem ferebant indigentibus, etiam homines plebei & indocti. At vos Iudæi, quos ego multis beneficiis ad amplitudinem & celebritatem perduxī, quibus dedi legem & Prophetas, me contemnitis, & in vestra infidelitate pertinaciæque perseveratis.

Confortauit faber ararius.) Id est, omnes se inuicem adiuuabant: faber ararius adiuuabat aurificem, qui bracteas aureas super incudem deducebat, quas deinde glutino affigebat imagini, quam clauis roborabat, ne moueretur & frangeretur, & sic operam perderet.

Et tu Israel serue meus.) Consolatur Deus fideles suos & iustos, monétque vt aduersa toleranter ferant, quoniam ipse non derelinquet eos. Duplex est Israel, alter secundum carnem, alter secundum spiritum. De Israele secundum carnem ait *1. Cor. 10.* Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Videte Israel secundum carnem. Ex quo colliges alterum esse secundum spiritum. Et in epistola ad Romanos ita inquit: Non enim omnes, qui ex Israel, hi sunt Israelitæ: neque qui semen sunt Abraham, omnes filij. Sed in Isaac vocabitur tibi semen. Id est non qui filij carnis, hi filij Dei: sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine. Hæc diuus Paulus. Cum autem hoc in loco Deus vocet Israellem seruum suum & electum, ad eum hæc dirigit, qui est Israel secundum spiritum. Et huiusmodi Israelitæ sunt omnes fideles, iustitiam & pietatem colentes.

Ne timeas quia ego tecum sum.) Ille, quicum Deus est, non debet timere. Idco dicebat David: Dominus illuminatio mea & salus mea, quem timebo? Dominus, protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Vnde dicebat Gabriel angelus virgini Maria: Ne timeas Maria, inuenisti enim gratiam apud Deum. Explicans causam non timendi esse gratiam. Debent ergo illi timere, qui sceleribus astringuntur. Vt illis, qui cum sint flagitiis contaminati, tam securi viuunt, acsi nunquam Deum offendissent, qui gladium ancipitem super caput suum tenui filo pendentem non considerant. Vt enim miles in bello amissis armis incidit in timorem, & gubernator naui in medijs fluctibus fracto clauo in magno metu versatur, sic homo sine gratia debet metuere, ne corruat in prælio, & à fluctibus absorbeatur, ex quibus in profundas tenebras relegetur.

Quia ego Deus tuus.) Sensus est, Cum ego sim Deus tuus, quid amplius vis? Qui me habet, omnia bona habet. Non igitur declines à rectitudine ad res humanas consequendas, cum ego tuus sim.

Suscepit te dextera iusti mei.) Hoc est, Christi. Potest verti dextera iustitiæ meæ. Et tunc erit sensus: Ego te iuuauit dextera, qua cultores meos iuuare soleo.

Noli timere vermis Iacob, quia mortui estis ex Israel.) Per Iacob & Israel intelligit Chorum Apostolorum, aliorumque fidelium, quos appellat vermes, quia erant in mundo abiecti & contempti, magistrum suum imitantes, qui de se ipso dicit in *Psal. 21.* Psalmi: Ego sum vermis & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis: quem Psalmum intelligi de Christo Euangelistæ testantur. Appellat etiam *Colos. 3.* fideles mortuos, quibus ait Apostolus: Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Et ipse Apostolus mortuus erat mundo, & non quacunque morte, sed morte crucis. Ita enim ait ad Galatas scribens: Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Et in epistola prima ad Corinthios, Quotidie, inquit, morior. Et ad Galatas: Vivo autem iam non ego, viuit verò in me Christus. In vnoquoque nostrum est duplex homo, interior & exterior, homo nouus & homo vetus, homo carnalis & homo spiritualis. Sunt autem veri Christiani mortui quo ad hominem veterem, qui carnem suam, vt verbis vtar Pauli, crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis, sed viuunt quo ad hominem nouum, viuit in eis Christus, & eorum vita est abscondita cum Christo in Deo. Itaque in me est duplex ego, alter secundum carnem, alter secundum spiritum. Vtinam ego mortuus essem secundum carnem, & viuerem secundum spiritum. Vt viuerem iam non ego, sed viueret in me Christus.

Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum.) Alloquitur Deus Apostolorum chorum, & Ecclesiam primitiuam, quam fecit plaustrum nouum & dentatum ad trituran-

turandam mundi superbiam, & elatos ac potentes homines superandos & humiliandos, & ad veritatis ac fidei horreum ducendos. Appellatur autem illa primitiua Ecclesia plaustrum nouum, & non vetus, quia non in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate, peccatorum corda durissima contriuit, purgatumque triticum à comminutis paleis separauit, & montes ac colles, hoc est, hereticos in puluerem redegit. Sunt qui hoc referunt ad Iudæos, qui post captiuitatem præsertim tempore Machabæorum, multos ex hostibus suis fortiter contriuerunt.

Egeni & pauperes querunt aquas, & non sunt, lingua eorum siti aruit. Ego Dominus exaudiam eos, Deus Israel non derelinquam eos. Aperiam in supinis collibus flumina, & in medio campo erunt fontes. Ponam desertum in stagna aquarum, & terram inuiam in riuos aquarum. Dabo in solitudinem cedrum, & spinam, & myrtum, & lignum oliuæ. Ponam in deserto abietem, vltimum, & buxum simul, vt videant, & sciant, & recogitent, & intelligant, pariter, quia manus Domini fecit hæc, & sanctus Israel creauit illud. Prope facite iudicium vestrum, dicit Dominus. afferte si quid forte habetis, dixit rex Jacob. Accedant & nuntient vobis, quæcunque ventura sunt. Priora quæ fuerunt, nuntiate, & ponemus cor nostrum, & sciemus nouissima eorum, & quæ ventura sunt, indicate nobis. Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, & sciemus quia dy estis vos. Bene quoque aut male si potestis facite, & loquamur & videamus simul. Ecce vos estis ex nihilo, & opus vestrum ex eo quod non est. Abominatio est qui elegit vos. Suscitaui ab Aquilone, & veniet ab ortu solis. Vocauit nomen meum, & adducet magistratus quasi lutum, & velut plastes conculcans humum. Quis annuntiabit ab exordio, vt sciamus, & à principio vt discamus, iustus es? Non est annuntians neque prædicans, neque audiens sermones vestros. Primus ad Sion dicet, ecce adsum, & Israellem Euangelistam dabo. Et vidi, & non erat ex istis quisquam, qui miret consilium, & interrogatus responderet verbum. Ecce omnes iniusti & vana opera eorum, ventus & inane simulacrum eorum.

Egeni & pauperes.) Sensus est: Cum inopes & afflicti aquas querunt, & non inueniunt, sed siti laborant, etsi videantur derelicti: ego tamen, ait Deus, eos exaudiam, & non derelinquam, sed aperiam illis flumina & fontes, & aquarum abundantiam in montibus & campis, & in terra inuia & deserta. Per hanc sitim intelligitur penuria verbi Dei ante aduentum Christi. At vbi ipse venit, totum orbem terrarum impleuit concionatoribus, vt in omnem terram exiret sonus eorum, & *Psal. 18.* in fines orbis terræ verba eorum. Per flumina, & fontes, & stagna, & riuos, intelligitur pura & excellens Christi doctrina, quam ipse, eiusque Apostoli, & viri Apostolici prædicarunt. Hæ aquæ manarunt ab illo fonte, qui per Ieremiam loquitur: *Ierem. 2.* Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ. Hunc fontem appellat David fontem vitæ, *Psal. 35.* & Zacharias fontem patenter in ablutionem peccatorum: & Etaias fontem saluatoris.

Supra 12. uatoris. Vnde ipse saluator dicebat: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in aeternum. Mundus fontem habet, sed qui non solum sitim non extinguit, sed etiam bibentes necat. Vt enim nemo quamuis siti laboret, bibit ex fonte in cuius fundo videt lutum, vermes venenosos, & alias pestíferas spurcicias, sic nemo bibit ex mundi fonte nisi qui eius opum & voluptatum, ceterarumque rerum humanarum fundum non aspiciat. Si enim mortales fundum aspicerent, si rerum finem contemplerentur, fugerent absque dubio à fonte mundi, ex quo non aqua, sed pernicies hauritur. Accedamus igitur ad Christi aquas, quas ipse nobis abundanter aperuit. In eo autem quod dicit daturum aquam, eamque aperturum in montibus, & campis, & desertis, significauit nullam fore nationem, neque humanitatem præditam, nec agrestem & incultam, ubi non prædicanda esset & docenda Christiana veritas & doctrina. Ante Dei nostri aduentum quærebant Gentes per diuersos magistros, & varia philosophorum dogmata, aquas salutes, sed non inueniebant. At non est passus Deus hominem lucem sapientiæ diutius requirentem, in errore versari. Aperuit oculos eius aliquando, & errantem ac vagum veritatem docuit, & aquas salutes, atque viam adipiscendæ æternitatis ostendit. Hoc fuerat multò antè in Agar adumbratum, quæ, vt scriptura diuina commemorat, errabat in solitudine cum filio suo, & aquæ uitæ portabat. Sed consumpta aqua, quæ erat in vtre, laborabant siti mater & filius, erantque in magno vitæ periculo & discrimine constituti. At misertus eorum Deus aperuit oculos Agar, & ostendit ei aquam, ex qua biberent, & sitim satiarent, & creuit puer, & fecit eum Deus in gentem magnam. Quid per Agar nisi Gentilitas significatur, quæ infinitis sceleribus implicata in deserto extra viam veritatis degebat, & in erroribus incredibilibus versabatur? Errabat Agar cum filio suo, errabat etiam Gentilitas cum sobole sua, & aqua vitæ, quæ aruit, sustentabatur. Habet mundus aquam, sed quæ eunt & euanescent, & omnis eius gloria quocunque afflictionum æstu consumitur, & tandem extinguitur. At Deus ille summus & sempiternus non tulit, vt doctrinæ, qua sustentata veram vitam consequeretur, & Gentilitatis progenies triumphantem perueniret, ubi seipsam aquarum diuinarum suauitate & abundantia satiare.

Dabo in solitudine cedrum & spinam. Per has arborum varietates intellige gratiarum diuersitatem, aut viros sapientia, virtute, & nobilitate præstantes, in quorum umbra possent fessi viatores aliquo modo requiescere. Vt enim viam facientes umbra recreantur, sic afflicti homines & in ærumnis versati ope & consolatione virorum iustorum & sapientium delectantur. Homines igitur iustitiam & pietatem colentes comparantur magnis & fructuosis arboribus, iniqui autem & scelerati vrticis, ad quarum umbram nulla animalia, nisi parua & vilia confugiunt.

Prope facite iudicium vestrum, dicit Dominus. Afferte si quid forte habetis. In principio huius capitis vocauit Deus idolorum cultores, vt veluti in iudicio cum eo discipulam. Et ad hoc ostendit quantam fortitudinem dederat iustis, qui contemptis idolis ipsum solum Deum adorabant. Et quanquam multi viri iusti essent in hac loquendi de Apostolis, qui etsi erant pauperes & pauci, tamen multos & magnos principes superarunt, & ad Ecclesiam cum Dei gratia adduxerunt. Nunc redit ad idolorum cultores, dicens, vt reddant rationem, cur colant idola, vt propè faciant iudicium suum, hoc est, vt adsint causæ suæ, & asserant rationem, si eam habuerint, & præcipua argumenta.

Accedant, & nuntient vobis.) Nempe, idola vestra. Irridet idolorum vanitatem, quoniam neque futura prædicebant, nec præterita indicabant.

Priora quæ fuerunt nuntiate.) Apostrophe est ad idola.

Ecce vos estis ex nihilo.) Id est, vos idola nihil valetis, nō estis dii, imò nihil estis. Idolum nihil est, ait Apostolus ad Corinthios scribens.

1. Cor. 8.

Et opus vestrum.) Id est, responsiones vestre. Postquàm Deus ostendit vana esse idola, nihilque valere neque posse, ostendit ipsius potentiam, vt idolorum cultores confundat. Ideò inquit: Suscitavi ab aquilone, & veniet ab ortu solis. Ac si diceret: Ego sum ille, qui suscitaturus sum Cyrum regem Persarum, vt bellum inferat Babylonis, eosque superet, vt Indæos auferat ex captiuitate Babylonica, & in patriam reducat. Persis erat ad partem aquilonarem respectu Iudææ.

Quis annuntiavit ab exordio, vt sciamus?) Sensus est: Dicite mihi o idolorum cultores, quis ex diis vestris annuntiavit hæc à principio, vt sciamus eum esse verum Deum?

Primus ad Sion dicit, ecce adsum.) Hieronymus in commentariis legit: Ecce adsum. Et ita habent nonnulli codices. Et est sensus: Idola nihil possunt verè nuntiare. Deus est qui primus dicit Sioni, Ecce adsum ea, quæ ab ipso promissa sunt.

Et Ierusalem Euangelisam dabo.) Id est, Ego Dominus dabo Hierosolymæ Euangelistas, qui ei lata pronuntient.

Et vidi, & non erat.) Verba sunt Dei in hunc modum dicentis: Ego vocavi idolorum cultores ad disceptandum mecum in iudicio, sed vidi nullum esse ex illis, qui instructus esset consilio, qui pro se rationem reddere posset. Imò omnes sunt iniusti, & eorum opera inutilia & inania, & eorum idola ventus & vanitas.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XLI.

Et suscepi te dextera iusti mei.) In Hebraico est: אֶת־יְמִינִי בְּיָמֶיךָ אֶת־אַפְּיִי בְּתֵצְלֶיךָ אֶת־יְמִינִי בְּיָמֶיךָ אֶת־אַפְּיִי בְּתֵצְלֶיךָ. Quæ possunt ita Latine reddi: Atque sustentavi te dextera iustitiæ meæ. Hebraismus est hunc habens sensum: Et mea iusta manu dextera te sustentavi. Vnde Septuaginta interpretes verterunt: Et coroboraui te dextera iusta mea. Appellatur autem dextera iusta, quæ unicuique tribuit iuxta opera sua. Verbum אֶת־יְמִינִי non solum suscipere significat, sed etiam sustentare, vt Exodi 17. Sustentabant manus eius ex utraque parte.

Exod. 17.

Qui mortui estis ex Israel.) In Hebraico est dictio מֵתִים מֵיִשְׂרָאֵל methe, quæ & viros significat, & eos, qui ex vita exceßerunt. Ideò potest verti: Viri Israel. Aiunt Hebræi ita esse hunc locum vertendum, nam quando hæc dictio scribitur cum xeuā, quemadmodum hic, potius viros quàm mortuos significat: quando verò cum tlere, potius mortuos.

In supinis collibus.) Quidam codices habent: In supremis collibus. Pagninus vertit in excelsis.

Cedrum & spinam.) Hic variant etiam Latini codices: quidam habent spinam, quidam verò pinum. Neque est mirum, quoniam Hebræi in varias circa hanc dictionem sententias distrahuntur. Ex nostris nonnulli existimant per spinos prunos intelligi, iuxta illud poetæ quarto Georgicorum: Eduramque pyrum, & spinos iam pruna ferentes. Alij per spinas arbores spinosas intelligunt, qualis est malus citrea aut medica. Sunt qui dicant hanc arborem esse spinam Ægyptiam, cuius ligna etiam in aquis incorrupta perseverant. In Hebraico est אֶת־יְמִינִי xittah, cuius pluralis est אֶת־יְמִינִי xittim, quod nomen scriptum inuenies multis in locis diuinarum literarum. Pro quo noster interpret vertit sethim, vt Exodi capite vigesimo sexto: Facies & tabulas stantes tabernaculi de lignis sethim, & paulò post: Facies & vestes de lignis sethim. Ex Iudæis nonnulli existimant esse buxū, alij piccam,

Exo. 26.

piceam, alij cedrum. R. Kimhi asserit esse speciem quandam optimæ cedri, cui assentitur noster Pagninus, qui hoc Esaiæ loco pro *צדד* vertit: xittah genus cedri optimæ. Sunt qui dicant hæc ligna excellentium cedrorum fuisse ab Hebræis ex Egypto in desertum asportata, ut ex illis tabernaculum soderisque arcam construerent. Existimo tamen probabiliorem esse Aben Ezra sententiam existimantis has preciosas cedros circa montem Sinai creuisse. Cui adstipulatur author Hizcuni, qui ait fuisse in deserto sylvas, ubi hæc arbores oriebantur, iuxta illud Num. 25. Numerorum vigesimoquinto: Morabatur autem eo tempore Israel in Sethim: ubi est hoc idem nomen. Iosephus libro Antiquitatum tertio, capite sexto, ait ligna tabernaculi fuisse adeo durabilia, ut nequaquam potuissent putredine violari, & capite octauo eiusdem libri ita ait: Facta est autem arca Deo ex lignis natura fortissimis, & quæ nequaquam putredinem sustinerent. Huic sententiæ fauet Septuaginta interpretum versio, qui pro lignis Sethim transtulerunt *ξύλα ἀσπίδα*, hoc est ligna imputribilia siue incorrupta. Ex quo videtur vera esse eorum sententia, qui per sithim optimas cedros interpretantur: Constat enim inter omnes esse ligna cedrina incorruptibilia. Narrat Plinius libro de historia naturali sextodecimo fuisse suo tempore Vitiæ in Apollinis templo trabes cedrinæ incorruptas tantæ vetustatis, ut inter earum collocationem & ipsius Plinij ætatem mille centum & octaginta anni interfluxissent.

Afferre si quid forte habetis. Pro, si quid forte habetis, est in Hebraico vnica dictio *אֲפֹרֶתִי* atsumothecham, quæ est in numero multitudinis deriuata à verbo *אָפַת* atsam, quod significat præualere, fortem esse, & roborare. Vnde potest verti: Afferre firmamenta vestra, hoc est, ea argumenta, quæ existimauertis fore contra me fortissima. Illa igitur dictio, forte, non est aduerbium, sed nomen. Pagninus vertit: fortes vestros: ut ad falsos commentitiosque Deos referatur. Quali dicat: Afferre in medium ex vestris Diis eos, quos fortiores esse creditis, & videamus possintne futura prædicere.

Argumentum capitis XLII.

Inducit Propheta Deum patrem loquentem, & filium suum hominibus nuntiantem. Prædicat esse Christi aduentum in ruinam & resurrectionem multorum, eius denique Christi lenitatem, mansuetudinem, & magnificentiam significat. Infideles Iudeos arguit, eorumque cecitatem prenuntiat.

CAPVT XLII.

Mat. 12. d

Ecce seruus meus, suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum, iudicium. Gentibus profecerit. Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox eius foris. Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet. In veritate educet iudicium, non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium, & legem eius insula expectabunt. Hæc dicit Dominus Deus creans cælos & extendens eos, firmans terram, & quæ germinant ex ea, dans statum populo, qui est super terram, & spiritum calcantibus eam. Ego Dominus vocavi te in iustitia, & apprehendi manum tuam, & seruavi te. Et dedi te in fœdus populi, in lucem gentium,

tium, ut aperires oculos cæcorum, & educeres de conclusione victum, de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus. Hoc est nomen meum. Gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus. Quæ prima fuerunt, ecce venerunt: noua quoque ego annuntio, antequam oriantur audita vobis faciam. Cantate Domino canticum nouum, laus eius ab extremis terra. Qui descenditis in mare, & plenitudo eius, insule & habitatores earum. Leuetur desertum & ciuitates eius, in domibus habitabit Cedar. Laudate habitatores petra, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, & laudem eius in insulis nuntiabunt. Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir preliator suscitabit cælum. Vociferabitur & clamabit, super inimicos suos confortabitur. Tacui, semper silui, patiens fui, sicut parturiens loquar.

EXPLANATIO.

Ecce seruus meus. Dixerat Deus capite superiore prope finem, se suscitaturum esse liberatorem, qui principes Babylonis superaret, & fideles in patriam restitueret, per quem intelligitur Cyrus, ut ibi explicuimus. Sed quoniam solent diuini vates quando de aliquo liberatore & seruatore terreno loquuntur, eleuari spiritu, & mentis aciem ad diuinum liberatorem & saluatorem dirigere, eiusque alta mysteria intueri, transferunt sermonem à terreno ad cælestem, & de Christo Deo nostro vaticinantur, qui venit in mundum, ut nos è tetrīs tenebris in lucem & claritatem vindicaret, & ex Babylonica captiuitate, ex peccatorum vinculis ad liberam ac cælestem Hierosolymam perduceret. Id facit modò Esaias, qui de Cyro transfert sermonem ad Christum, de quo in hoc capite apertè vaticinatur. Intelligi autem hoc caput de Christo apertissimè testatur diuus Matthæus capite duodecimo sui Euangelij. Sed quid mirum Catholicos interpretari hæc de Christo, cum etiam ex Iudeis multi in hac sententia permaneant? Sed differimus in hoc, quod illi dicunt Christum esse venturum, nos autem venisse affirmamus. Loquitur igitur in hoc capite Deus pater, ita inquit: Ecce seruus meus suscipiam eum, &c. Appellat autem Christum seruum secundum naturam humanam, propter ministerium illud, quod nobis exhibuit, missus à patre, sed nunquam separatus ab eo, non enim venit ministrari, ut ipse ait, sed ministrare. Et, ut verbis utar Pauli, Semetipsum exinanivit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus ut homo. Non negat Christum esse hominem, de quo dixerat in epistola ad Timotheum: Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus. Et ad Corinthios scribens, Primus homo, inquit, de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis. Nam non valet hæc conclusio: Fuit Christus in similitudinem hominum factus, igitur non est homo. Quemadmodum nec valet hæc, Inuidissimus Ioannes tertius in similitudinem cæterorum Lusitanæ regum creatus est, ergo non est rex. Imò de rege dicitur: Incedit in similitudinem regis, aut tanquam rex. Et ita intelligitur id, quod ait de Christo diuus Ioannes: Vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre. Vbi non negat eum esse vnigenitum, sed ait talem gloriam habere, qualem decet vnigenitum. Eodem modo dicit Apostolus Christum esse in similitudinem hominum factum, non tamen negat esse hominem. Sed quoniam Christus est verus Deus, & diuinitas ipsa est vnita humanitati, ideò non homo purus appellatur ab

Apostolo, sed in similitudinem hominum factus. Vbi vides Christum seruum appellari, & verum hominem esse. Nec mirum est, cum voluerit pro nobis vendi, ut nos suo sanguine emeret. Id autem quod hic dicit Esaias, videtur alludere ad *Psalm. 64.* id, quod dixerat Dauid cum Deo patre loquens in Psalmo: Beatus quem elegisti & assumpsisti.

Complacuit sibi in illo anima mea.) Hoc ipsum testata est vox illa patris, quæ in *Matt. 17.* transfiguratione audita est, ut ait diuus Matthæus, dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, quam refert Petrus Apostolus in epistola secunda. Et eadem vox audita fuit etiam in baptismo Christi, ut refert idem euangelista. Est igitur sensus: Ecce seruus meus, qui est mihi charissimus.

Sup. 11. Dedi spiritum meum super eum.) Idem dixerat supra Esaias: Et requiescet super eum spiritus Domini. Et infra: spiritus Domini super me, eò quod vnixerit me.

Ioan. 1. Hinc Ioannes Baptista apud Ioannem Euangelistam, Vidi, inquit, spiritum descendentem quasi columbam de cælo, & mansit super eum. Non intelligendum est Christum tunc primum accepisse spiritum sanctum, fuit enim eo plenus ab instanti conceptionis. Sed declarauit spiritus sanctus tunc præsentiam suam signo exteriori, & in Christo mansit in testimonium veræ eius diuinitatis.

Iudicium gentibus proferet.) Id est Euangelium, quod iudicium Dei continet. Multis enim in locis Euangelij iudicauit Christus bonos esse adepturos gloriam, malos autem esse suorum scelerum penas daturos. Vel proferet iudicium extremum. Docebit seipsum venturum esse ad iudicium. Quid significet iudicium, & quomodo in diuinis literis accipiatur, explicuimus fuscè capite secundo. Aspicias hic Messiam non solum Iudæis, sed etiam Gentibus fuisse Euangelium daturum. Lex vetus fuit Iudæis lata, noua verò Iudæis & Gentibus.

Non clamabit.) Nempe clamore contentionis. Non clamoribus rem aget, sed admirabili quadam modestia ac benignitate homines tractabit. Hoc voluit *Psalm. 71.* Dauid in Psalmo iis verbis significare. Descendet sicut pluuia in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram.

Nec accipiet personam.) Id est, erit rectus & æqualis, & non personarum acceptor. *Rom. 2.* Hoc idem ait Apostolus in epistola ad Romanos, & est multis in locis diuinatum literarum scriptum. Iudex, qui Christum voluerit imitari, non debet affectu humano & corrupto duci, si iustitiam in qua virtutis splendor est maximus, & vitæ quasi communitas continetur, rectè exercere voluerit. Ut enim diameter sic ab angulo ad angulum medium quadrangulum diuidit, ut vtrinque spatium relinquat æquale, sic iudex debet æqualitatem colere, & personarum acceptionem fugere, ne ius humanæ societatis violet, & iustitiam peruertat. Caueat iudex ne sit bilans, quæ illi parti inclinatur, à qua plus ponderis recipit: ne illi iniuste faueat, à quo maiore munere afficitur.

Non audietur vox eius foris.) Diuus Matthæus vertit: Nec audiet aliquis in plateis vocem eius. Hoc est, erit pacificus & mitissimus. Id paulò antè significauit, *Infra 53.* dicens: Non clamabit. Et alibi: Non aperiet, inquit, os suum, sicut ovis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet. Vnde dicebat *Eph. 4.* Apostolus: Omnis clamor, & ira, & amaritudo, auferatur à vobis.

Calamum cassatum non conteret, & linum fumigans non exstinguet.) Sensus est: Christus cum venerit neminem contemnet, quamuis sit imbecillus & fragilis: sed omnes ad se allicere conabitur. Nomine arundinis cassatæ & lini fumigantis intelligit infirmos in fide, in quibus tamen relucet aliquid bonæ spei. Diuus Hieronymus in libro questionum ad Algasiam per calamum cassatum intelligit populum Iudaicum, qui antea sonorus laudes Deo concinebat, at postea tractus in angulari lapide vulnerat manus eius, qui in illo voluerit inniti. Per linum fumigans intelligit populum Gentium, qui extincto legis naturalis ardore fumi amarissimi oculos lædentes inuoluebatur erroribus. Hunc non solum Christus non extinxit, & in cine

in cinerem redegit, sed potius insufflauit, & de parua scintilla magnum charitatis incendium erexit, atque homines admirabili amoris igne, quem venit in terram missum, incendit, studioque immortalitatis inflammavit.

In veritate educet iudicium.) Hoc est, verè iudicabit neminem timens. Absque metu Euangelium nuntiabit.

Non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium.) Hoc est, Durabit hæc mansuetudo eius vsque ad mortem: tunc enim ponet iudicium in terra, hominem patri reconcilians, moriens pro peccatis nostris. Vel donec annuntiet Euangelium. Ac si dicat: Erit vsque ad mortem mansuetus & mitis. Nam vsque ad mortem Euangelium nuntiavit. Vide obsecro, & alto animo intueri huius præfatus modestiam, lenitatem, benignitatem, tolerantiam, & mansuetudinem. Discant ab eo Christiani principes & præfules, nec velint nimia asperitate subditos perdere: Ut enim qui vasa vitrea maculis contaminata volunt mundare, & ad nitorem perducere, non debent duriter applicare manus, ne dum volunt sordes abstergere, vasa conterant & infringant: sic præfules, qui volunt coinquinatos subditos corrigere, summa ope niti decet, ut id efficiant moderatè, ne illis perniciem consint, dum eos ad puritatem animique pulchritudinem perducere conantur. Et quemadmodum inter chirurgos ille est laudabilior, qui lenius tangit vulnera, quam qui asperè manus imponit: sic ille præfules est prudentior censendus, qui potius lenitate & moderatione, quam nimia seueritate animi vulneribus medetur. Et ut chirurgus, ut in eodem simili verber, secturus membra corrupta & labefacta, non impletur ira, quin potius tunc maiorem tranquillitatem ostendit, ne perturbatio impediatur artem, sic præfules in reprehensionibus & punitionibus debet magna uti temperantia, ne ita turbatus modum transeat. Nihil enim est præstantius, nihil magno & illustri præfule dignius placabilitate ac clementia. Et tamen ita probanda est mansuetudo, ut adhibeatur etiam seueritas, absque qua administrari rectè res publica nequaquam potest. Sed omnis animaduersio & castigatio debet contumelia vacare. Id nos docuit Christus Deus noster, qui cum, quem reiecit ex nuptiis, quod non haberet vestem nuptialem, amicum vocauit. Cuius mansuetudinem Esaias in hoc capite multis verbis ostendit. *Matt. 22.*

Et legem eius insule expectabunt.) Septuaginta habent: Et in nomine eius gentes sperabunt. Et ita citat etiam hunc locum diuus Matthæus. Vbi vides per insulas intelligi gentes, quod capite superiore annotauimus. Ita intelligitur id, quod est capite sexagesimo scriptum: Me enim insule expectant. Id quod Iacob multò antea iis verbis prædixerat: Ipse erit expectatio Gentium. *Matt. 12. Infra 60. Gen. ult.*

Hec dicit Dominus Deus.) In principio capitis non explicauit, quis erat ille, qui loquebatur, modò dicit esse Deum, qui de filio suo vnigenito loquitur.

Dans statum populo.) Hoc est, dans hominibus spiritum vitæ. Id quod statim subiungit: Et spiritum calcantibus eam, est repetitio superioris. Poteris per statum intelligere vitam, per spiritum verò gratiam. Ideò ait Deum dare spiritum calcantibus terram, hoc est, opes, & delicias, cæterasque huiusmodi res humanas contemnentibus. Aspicias hoc in loco viros iustos Deoque gratos conculcare terram, at iniusti à suis pedibus conculcantur. Vbi enim est eorum thesaurus, ibi est eorum anima, quoniam anima plus est ubi amat, quam ubi animat. Cum autem avarorum, ambitiosorum, iniustorumque omnium thesaurus sit in terra, ibi est eorum anima. Ex quo concluditur animam scelerati hominis in terra esse. Ideò quidam dicebat: Adhæsit pavimento anima mea. Cum autem ibi homo esse dicendus sit ubi eius anima est, apertè ostenditur sceleratum hominem esse in terra, & à suis pedibus conculcari. Vnde dicebat Deus: Fili hominis sta supra pedes tuos. Non enim iniquus & terrena quærens stat supra pedes, sed sub pedibus. At vir pius & rectus terram conculcat, quoniam ea, quæ præstantia mundi amatoribus videntur, parua ducit, eaque ratione stabili firmaque negligit, & ad cælestia

similis semper aspirat. Ex quibus colliges cor viri iusti esse ignem ad cælum tendentem, terreni verò & iniusti esse arboris truncum terræ affixum, & intra illam colloca- tum. Vt enim truncus arboris diuersas habet radices, sed omnes intra terram ad diuersa tendentes, sic cor hominis prophani multas habet curas & cogitationes, sed omnes terram spectantes, suas voluptates, dignitates & diuitias quærentes. Sed hi viuunt absque vita: conculcantibus autem terram tribuit Deus spiritum & gratiam.

Ego Dominus vocauit te in iustitiis.) Id est, vt iustitiam doceas, & per te homines iusti reddantur.

Apprehendi manum tuam.) Significat Deus pater amorem suum erga filium suum vnigenitum. Vel ideò hoc dicit, quia ea, quæ operatur filius, operatur pater.

Ioan. 14. Hoc quidem est quod ait Christus apud Ioannem: Pater in me manens ipse facit opera.

Et dedi te in fœdus populi, in lucem Gentium.) Aspicias hîc Christum esse nostrum fœdus, & nostram lucem. Sine eo nō essemus reconciliati patri, nec mentis oculos aperire possemus. Ille est mediator Dei & hominum, & lux illa dicens: Ego sum lux mundi, de qua dixerat Simeon: Lumen ad reuelationem Gentium. Eramus filij iræ: & erāt inimicitia inter Deum & hominem, quas homo ipse per se diluere non poterat. Venit fœdus nostrum, Filius Dei, vt esset author nostræ reconciliationis. Ideò Esaias alibi eum vocat principem pacis. Et Malachias ait: Pactum meum fuit cum eo vite & pacis. Et diuus Paulus, Ipse, inquit, est pax nostra, qui fecit vtraque vnum. Et alibi: Et vos, inquit, cum essetis alienati, & inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliauit in corpore carnis suæ per mortem.

1. Ioan. 2. Huc pertinet quod ait diuus Ioannes in epistola sua: Ipse est propitiatio pro peccatis nostris. Non pro nostris tantum, sed etiam totius mundi. Huius rei gerebat *figura* imaginem propitiatorium, quod erat Christi figura. Erat enim ex auro purissimo *Exod. 25.* super arcam, & tegebatur à duobus seraphim mutuo se respicientibus. Arca illa Ecclesiam adumbrabat, super eam erat propitiatorium significans Christum, qui est propitiatio nostra, rectorum & protectorum Ecclesiam suam. Duo seraphim erant duo testamenta, quæ summa ac mutua consonantia respondent, docentia esse Christum propitiatorem & reconciliatorem. Docet hic locus Messiam non solum Iudeos, sed Gentes etiam fuisse illuminatum.

Vt aperires oculos cæcorum.) Non enim antea Deum videbant: quoniam non solum erant tenebris circumfusi, sed ipsæ tenebræ. Eratis aliquando tenebræ, ait *Matt. 15.* diuus Paulus, nunc autem lux in Domino. Aspicias hîc peccatores esse cæcos, de quibus ait Christus: Cæci sunt & duces cæcorum. Claudat diabolus eorum oculos, tenebrisque cooperit, ne suam perniciem intueantur. Vt enim fur nocturnus domum spoliaturus statim extinguit lucernam, & lupus nocte, aut certe tempore obscuro & aëre nebulis & caligine cooperto irruit in gregem, & in aquam inuolutam & turbulentam piscator mittit retia, quoniam tunc ea pisces non vident, sic diabolus intellectum hominum tenebris circumfundit, ne suum exitium considerantes caueant, & diabolicas ac pestilentes insidias declinent. Hoc intelligebat

Psal. 142. qui ait: Collocauit me in obscuris sicut mortuos seculi: Acsi diceret: Meum intellectum dæmon caligine inuoluit, & me in tenebris posuit, vbi iacent omnes flagitiosi seculum amantes, quos ego mortuos seculi appello. Væ illis, qui non solum sunt cæci, sed etiam alios obæcant. Contrà verò illi sunt felices, qui non solum sunt illuminati, sed alios illuminant, Christum imitantes, qui de seipso ait:

Ioan. 8. Ego sum lux mundi. De quo ait Zacharias: Visitauit nos Oriens ex alto, illuminare iis qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.

Et educeres de conclusione vinculum.) Docet hic locus peccatores esse scelerum vinculis ligatos, in carcere conclusos, & tenebris coopertos. A quibus malis ve-

nit

nit summus ille generis humani conditor & conseruator nos liberatum, vt nos in amissam dignitatem multis ornamentis amplificatam restitueret. Aspicias hîc Christi officium esse illuminare cæcos, erigere in peccatis iacentes, & vinctos ac ligatos soluere, & ipsum carcerem aperire. Ita enim eum sanctus vates Zacharias *Zacha. 9.* alloquitur: Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu. *Matt. 21.* Intelligi autem caput illud Zachariæ de Christo Euangelistæ testantur. Sed cæci Iudei totum hoc intelligunt de terrena liberatione, sperantes Messiam, qui eos eripiat à captiuitate, non animi sed corporis, nec vident miseri ac cæci homines, redemptionem per Christum non terrenam esse, sed spiritualem. Ait enim Pro- *Psal. 129.* pheta: Ipse redimet Israhel ex omnibus iniquitatibus eius. Dicens ex omnibus iniquitatibus eius, aperte voluit ostendere Christum fore animorum redemptorem. Iniquitates enim animi sunt vincula, quibus peccatores sub diaboli tyrannide captiui detinentur. Hoc docuit Ieremias sic Messiam loquentem introducens: Da- *Ierem. 31.* bo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et paulò post: Propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum non memorabor amplius. Quem locum diuus Paulus de Christo interpretatur. Et apud Esaiam ait Christus: Deleui vt nubem iniqui- *Hebr. 10.* tates tuas, & quasi nebulam peccata tua. Reuertere ad me, quoniam redemi te. *Infr. 44.* Vide qualem vaticinatus est fore Christi redemptionem. Et ob eam causam hic idem Propheta gladium huius regis & redemptoris spirituale esse dicit, nimirum sacrum Dei verbum, de quo ait: Pereutiet terram virga oris sui, & spiritu labio- *Sup. 11.* rum suorum interficiet impium. Et alibi: Posui, inquit, os meum vt gladium acu- *Infr. 49.* tum. Hunc existimo esse eum, de quo ait Dauid: Accingere gladio tuo super *Psal. 44.* femur tuum potentissimè. Est autem Euangelica doctrina gladius, quo fideles defenduntur, dæmones verò expugnantur. Hic est gladius, de quo ait Ioannes in Apocalypsi: De ore eius, nempe Christi, gladius vtraque parte acutus exibat. *Apoc. 1.* De quo ait Paulus: Galeam salutis assume, & gladium salutis, quod est verbum *Eph. 6.* Dei. Hæc volui dicere vt errorem Iudeorum ostenderem Messiam expectatum, qui eos redimat à terrena captiuitate, de spirituali autem minimè curantium. Cum ipsorum scripturæ contestentur, Christum redemptorem esse animarum, non, vt ipsi expectant, bellatorem, non diuitis affluentem, non ascendentem ornatum equum, aut currum triumphalem, non habentem armatos satellites, sed eius apparatus esse spiritualem, cœlestique regi congruentem. At enim Zacha- *Zacha. 9.* rias: Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem. Ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator, ipse pauper & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ. Quem locum Euangelistæ de Christo exponunt, & ipse Zachariæ textus aperte *Matt. 27.* contestatur. Venit Christus non cum humana pompa & superbo apparatu, sed *Ioan. 12.* in humilitate & mansuetudine, quemadmodum ipse de se ait: Discite à me, quia *Matt. 11.* mitis sum, & humilis corde. Nōne aspicias Hebræe Messiam non venturum fuisse ad humanas opes vobis tribuendas? Qui fieri poterat vt diuini patriarchæ sanctique vates omni sapientia & virtute præstantes eum tam ardentem expectarent, qui humanas tantum opes & dignitates afferret, quas iidem viri contemnebant, & pro nihilo putabant? Quas diuitias allaturus erat ille, quem Zacharias paupe- *Zacha. 9.* rem, & Esaias capite 52. inglorium appellat, nisi cœlestes & immortales? Hoc in- *Infr. 52.* telligens Dauid, Redimet, inquit, Dominus animas seruorum suorum. Et Esaias, *Psal. 33.* Israel, inquit, saluatus est in Domino salute æterna. Nou loquuntur de salute ex- *Infr. 59.* terna & temporali, sed interna & immarcessibili, & peccatorum carceris apertio- ne: de qua hîc ait noster vates: Et educeres de conclusione vinctum.

Ego Dominus.) Prohibet idolorum cultum. Quod autem dicit: Hoc est nomen meum, ita est intelligendum: Nomen meum est Dominus. Ita dicitur in Psalmo: *Psal. 67.* Dominus nomen illi.

Quæ prima fuerunt.) Id est, ea, quæ prædixi, completa sunt, nunc autem prædico vobis

vobis alia, quæ ventura sunt, idcirco velim ut mihi fidem adhibeatis.

Cantate Domino canticum novum.) Omnes vocat ad canendum Deo, & ad gratiarum actionem pro aduentu Messiae, & humani generis restauratione. Et vult ut sit canticum non in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate. Quibus verbis significat in aduentu Christi eius Evangelio salgente abrogandam esse veterem legem, Evangelium autem ad omnes gentes propagandum, etiam ad insulas, & ad desertæ loca colentes.

Habitatores petrae.) Id est, qui in rupibus habitatis, & in arcibus sitis in petris locisque inexpugnabilibus. Sunt qui dicant Petram esse ciuitatem quandam Palæstinæ.

Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir preliator suscitabit cælum, vociferabitur & clamabit.) Describit hætenus primum Christi aduentum in humilitate & mansuetudine: nunc describit secundum in maiestate & potentia, quando venturus est iudicatum vniuersos. Possunt hæc etiam intelligi de primo aduentu Christi, quem comparat viro fortissimo contra hostes pugnaturus. Sed qui fieri potest ut de Christo dicatur: Vociferabitur & clamabit, cum in hoc eodem capite de eo sit dictum: Non clamabit, neque audietur vox eius in plateis? Hanc difficultatem facile absoluemus, dicentes prius voluisse Prophetam Christi mansuetudinem, humilitatem, & patientiam ostendere, qui suas iniurias toleranter ferens inimicis suis litem non intendebat, sed sicut agnus ad occisionem ductus silentio utebatur: Nunc verò facit eum clamantem, & mundi scelera reprehendentem. Vnde colliges debere concionatorem contumelias in se iactas æquo animo tolerare, mundi verò scelera queribunda voce arguere, ut non suam sed Dei gloriam quærere videatur.

Tacui, semper filii, patiens fui: sicut parturiens loquar.) Verba sunt Dei dicentis: Hætenus continui iram meam, nunc clamabo, & instar parturientis magnas voces emittam. Loquitur Deus more humano, ut eum intelligamus. Aspicias hic rerum publicarum gubernatores, iudices & præfules docere atque dissimulare, ut iram, impatientiam, & præcipationem, & ut hæc vno verbo comprehendam, animi perturbationem, quæ est auersa à recta ratione contra naturam animi commotio. Hæc enim ut res tetra & detestabilis est omni contentione velis, ut ita dicam, remisque fugienda. Sunt multi qui vitam priuatam & otiosam degentes videntur mites & moderati, sed ad dignitatem & principatum euecti, ira, temeritate, malitia, festinatione, & animi ac corporis perturbatione ducuntur. Ut simile enim dolium, aut quodcumque vas ligneum & magnum quandiu est vacuum, scissuras suas non ostendit, sed eo pleno omnes apparent, quoniam hac atque illac sunt, sic nonnulli à negotiis publicis separati, in nullaque dignitate constituti tegunt suam imbecillitatem, iram, prauitatem, & perturbationem, sed rempublicam capeffentes statim animi aggritudines & corruptiones ostendunt, hac litas, nulla securitas, nulla moderatio. Ex quo efficitur, ut nihil dissimulent, neque vilo silentio vtantur, sed omnia velint statim temerario impetu castigare. Ideò dicebat Pittacus Græcus Philolophus, principatum virum declarare. Discant rempublicam administrantes à Christo Deo nostro, qui ait: Tacui semper, filii, patiens fui, ut sciant uti tempore, & cum animi placabilitate, & moderatione, & consilio gubernare.

Dissipabo & absorbebo simul, desertos faciam montes & colles & omne germen eorum exiccabo. Ponam flumina in insulas, & stagna arefaciam. Et educam cecos in viam, quam nesciunt, &

in

in semitis quas ignorauerunt, ambulare eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, & praua in recta. Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos. Conuersi sunt retrorsum. Confundantur confusione, qui confidunt in sculptili, qui dicunt conflatili, vos dii nostri: Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum. Quis cæcus nisi seruus meus, & surdus nisi ad quem nuntios meos misi? Quis cæcus nisi qui venundatus est, & qui cæcus nisi seruus Domini? Qui vides multa nonne custodies? Qui apertas habes aures, nonne audies? Et Dominus voluit ut sanctificaret eum, & magnificaret legem, & extolleret, ipse autem populus direptus & vastatus. Laqueus iuuenum omnes, & in domibus carcerum absconditi sunt. Facti sunt in rapinam, neque est qui eruat in direptionem, neque est qui dicat, redde. Quis est in vobis qui audiat hoc, attendat & auscultet futurum? Quis dedit in direptionem Iacob, & Israel vastantibus? nonne Dominus ipse cui peccauimus? Et noluerunt in viis eius ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum. Et combussit eum in circuitu, & non cognouit, & succendit eum, & non intellexit.

Dissipabo.) Euertam inimicos meos. Per montes, & colles, & insulas, & stagna, intelligit impios & infideles Iudæos, de quibus ait se pœnas sumpturum.

Ponam flumina in insulas.) Id est, subuertam insulas aquarum abundantia.

Et educam cecos in viam.) Idolorum cultores cecos vocat. Quasi dicat: Perfidos Iudæos euertam. Gentes autem seruabo, eisque viam veritatis ostendam. Aliis ero in ruinam, aliis in resurrectionem. Qua de re alibi disseruimus.

Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos.) Hoc est, id quod dico, nempe esse Gentes ad veritatem ducturum, faciam absque dubio, non enim eas derelinquam.

Conuersi sunt retrorsum.) Sensus est: Qui ex idolorum cultoribus credere noluerint, peiores efficiuntur. Et confundentur in inferno, qui in simulachris & idolis suis fiduciam ponunt.

Surdi audite.) Conuertit Deus sermonem ad Iudæos infideles, qui in sua pertinacia perseuerant. Hos surdos cæcosque vocat.

Quis cæcus nisi qui venundatus est?) Id est, nisi populus Iudaicus, qui seipsum dæmoni vendidit? Qui mortiferum peccatum admittit, seipsum diabolo vendit, illique chirographum tradit. Et quoniam ante aduentum Christi venundati eramus, crucifixus est Christus, ut suo sanguine nos emeret. Ait enim Paulus: Empti 1. Cor. 6. enim estis precio magno. Et diuus Petrus in prima epistola sua: Scientes, inquit, & 7. quod non corruptibilibus auro vel argento redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed precioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incontaminati. Chirographum autem decreti, quo eramus dæmoni venundati, deleuit Christus, teste Paulo dicente: Delens quod aduersum nos erat Coloss. 2. chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio affigens illud cruci.

Qui vides multa nonne custodies?) Tu ô Israel, qui vides oracula meorum vatum, cur non custodis ea, quæ tibi præcipio?

Laqueus iuuenum omnes.) Notat Phariseos & Scribas, quorum consilio iuuenes

Gg 4 dece

356
decepti & vincti Christum recipere noluerunt.
In domibus carcerum absconditi sunt.) Hoc est, detrudentur in æternas tenebras. Erunt in rapinam & direptionem, capientur à Romanis quo ad corpus, & à demonibus quo ad animam, & tandem corpore & anima in æternum cruciabuntur. In tantam incident calamitatem, vt nec sit qui eos eripiat, nec qui pro illis loquatur, qui dicat raptori vt eos reddat, & reuocet ad libertatem.
Quis est in vobis.) Vult Propheta persuadere Iudæis, vt audiant, & futura cognoscant, mentes percipiant peccata sua esse causam suarum calamitatum, quoniam Christum occiderunt. Et concludit propheta asserens miseros & infideles Iudæos comburendos esse à Romanis, & penitus euertendos, & nec ita intellecturos in tot ærumnas ob suam infidelitatem & impietatem incidisse.

Annotationes ex Hebræo in
CAPVT XLII.

Ecce seruus meus suscipiam eum.) Pro suscipiam: est in Hebræo אָחֲזֵנִי *athmoch* *Supra 41.* à verbo אָחַז, quod significat suscipere, vt capite superiore. Suscepit te dextera *Exod. 17.* iusti mei. Significat etiam sustentare, vt *Exodi decimo septimo*, Sustentabant manus eius ex vtraque parte. Ideo poterat hic verti: Sustentabor in eo, aut vt vertit Pagninus: Innitit ei. Solet enim herus innitit seruo fideli & charo. Significat iis verbis Deus pater fuisse Christum illi obedientem, fidelem, & dilectum. Chaldaus paraphrastes transtulit: Ecce seruus meus Messias, ego adero ei. Vbi aspicias eum hoc de Christo intellexisse.

Et non accipiet personam.) In Hebræo est, לֹא יִשָּׁא נַפְשָׁא, à verbo שָׂא *ve lo iissa*, à verbo שָׂא *nafa*, quod significat sumere, leuare, ferre, efferre, portare. Vnde Pagninus vertit: Et non eleuabit, subaudi vnum, deprimendo alium, pro quo noster interpret vertit: Non accipiet personam. Aduertant hoc, qui non æquabilitate sed affectu *simile.* ducuntur. Vt enim falsa & inæqualis statera, æqualibus ponderibus non ad libellam & æqualiter consistit, sed alterum deprimat, alterum eleuat, sic nonnulli alios laudibus efferunt, alios verò pares vita & moribus maledictis vulnerant, de eorum fama detrahentes, eorumque splendorem maculantes. Potest verti: Non efferet, subaudi vocem. Vel, Non vociferabitur. Pro quo, Septuaginta verterunt: Neque dimittet, subaudi populum suum.

Argumentum capitis XLIII.

Consolatur Deus Ecclesiam suam, promittens se eam esse protecturum: & populum Iudaicum arguit, & ad iudicium vocat.

CAPVT XLIII.

A **N**unc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israel. Noli timere quia redemi te, & vocavi te nomine tuo. Meus es tu. Cum transieris per aquas, tecum ero, & flumina non operient te. Cum ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel saluator tuus. Dedi propitiationem tuam Egyptum, Æthiopiam & Saba pro te. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis & gloriosus, ego dilexi te. Et dabo homines pro te, & populos pro ani-

ma

ma tua. Noli timere, quia ego tecum sum. Ab Oriente adducam semen tuum, & ab Occidente congregabo te. Dicam aquiloni, da: & austro, noli prohibere. Affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terra. Et omnem qui inuocat nomen meum, in gloriam meam creauit eum, formauit eum, & feci eum. Educ foras populum, & cecum & oculos habentem, surdum & aures ei sunt. Omnes Gentes congregatae sunt simul, & collectae sunt tribus. Quis in vobis annuntiet istud, & quæ prima sunt audire vos faciet? Dent testes eorum, & iustificentur, & audiant & dicant: Verè vos testes mei dicit Dominus: & seruus meus quem elegi, vt sciatis, & credatis mihi, & intelligatis quia ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus, & post me non erit. Ego sum, ego sum Dominus, & non est absque me saluator. Ego annuntiaui & saluaui, auditum feci, & non fuit in vobis alienus. Vos testes mei dicit Dominus, et ego Deus. Et ab initio ego ipse, & non est qui de manu mea eruat. Operabor, & quis auertet illud? Hæc dicit Dominus redemptor vester sanctus Israel. *Osee 13. b*

EXPLANATIO.

Et nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israel.) Duplicem esse Iacob & Israel alterum secundum carnem, alterum secundum spiritum, satis à nobis explicatum arbitror capite quadragesimo primo. Eorum multitudo & congregatio qui Euangelium receperunt, & Christo se dedicauerunt, Israel spiritualis dicitur, eorum verò qui in sua infidelitate & contumacia permanerunt, carnalis dicitur, eorum verò qui in sua infidelitate & contumacia permanerunt, carnalis dicitur, Israel appellatur. De hoc dictum est capite superiore: Ipse autem populus direptus & vastatus, laqueus iuuenum omnes. Et paulò post: Et noluerunt in viis eius, nimirum Christi, ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum, & cætera, quæ sequuntur. Vbi propheta aduersus pertinaces Iudæos fuit aperte vaticinatus. Nunc autem ad veros Israelitas conuertit sermonem, præsertim ad Apostolos, & primitiuam Ecclesiam, quæ in principio tormentis ac cruciatibus tyrannorum fuit crudeliter vexata & afflicta. Solet aliquando scriptura nomine Iacob & Israel Christianos intelligere. *Sup. 42.*

Noli timere, quia redemi te.) Verba sunt Christi Ecclesiam suam alloquentis, ac si diceret: Ego qui te tanto precio emi, qui pro te sanguinem fudi, nunquam te derelinquam, ideò ne timeas, sed in me spem tuam firmiter colloca, quoniam ego te in periculis omnibus seruabo.

Vocaui te nomine tuo.) Hoc est, te dilexi, & signa dilectionis ostendi. Tunc rex charum sibi esse famulum significat, cum eum nomine proprio vocat. In libro *Exo. 33.* *Exodi scriptum* reperimus dixisse Dominum Moyfi, Te ipsum noui ex nomine. *Matt. 7.* *Contra verò de reprobis dictum est:* Non noui vos, discedite à me operarij iniqui. *Luc. 13.* *Idè narrans Christus historiam de Lazaro & de diuite epulone nomen Lazari explicuit, epulonis autem suppressit.* *Luc. 16.*

Cum transieris per aquas, tecum ero.) Sensus est: Ego te ab omnibus periculis liberabo. Etsi viri sancti propter Christum & Euangelicam veritatem torquerentur, & in summum capitis periculum vocarentur, non tamen animo frangebantur. Tanta enim erant fide ac constantia muniti, tanta charitate inflammati, vt mul-

to

tò præstantius & illustrius existimarent pro Christo occumbere, seque hostium telis obicere, quàm Christum saluatorem nostrum relinquere & negare. Neque dicendum est eos à Christo derelinqui, cum torquerentur & occumberent, quoniam etsi corpus pateretur, animus tamen gaudio perfundebatur. Sed nec tormentis Ecclesia subuersa est. Licet enim nauicula, cuius Christus nauclerus est, fluctibus agitur, nunquam tamen peribit.

Cum ambulaueris in igne, non combueris.) Aspicias hic iustum in medio afflictionum non comburi, quoniam Deus cum illo est. Vt enim rubus Moyfi ostensus ardebat, sed non consumebar, quia in eo erat Deus, sic vir verè Christianus & optimus in calamitatibus versatus igne afflictionum incensus, spinis ærumnarum compunctus, refrigeratur animo, & placida tranquillitate consistit, quoniam Deum secum habet. Non est miser nec ærumnosus, qui pro Christo affligitur, sed qui eum affligit, qui tantò est miserior, quantò sibi videtur beator. Qui enim fieri potest, ut non sit miserrimus ille, qui viros pios & iustos vexat, illique perniciem machinatur, cum illius motus turbulenti iactationesque incitatz, omnem rationem repellant, nullamque partem tranquillitatis animi relinquunt? Contra verò fieri nullo pacto potest, ut miser sit ille, qui pro Christo cruciatur, in cuius animo nulla est ægritudo pestilens, nulla terra & perniciofa labes, sed Christi gratia, & securitas placidissima. Hic est vir ille, qui ædificauit domum suam supra petram, de quo loquitur Christus apud Matthæum, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Hic est ille, de quo ait Deus per prophetam: Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum. Viri enim iusti & charitate præstantes afflictionibus exercentur, ut postea diuino gaudio fruantur. Ideò dicebat David: Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium. Vbi vides ignem & aquam, hoc est, mundi afflictiones, esse viam ad æternas voluptates. Sic tamen velim existimes me non ita laudare afflictiones, quin intel-
simile. ligam multos in illis corruiere. Vt enim in mari Rubro Hebræi fuerunt erepti, quidam liberantur, quidam verò corruunt & franguntur. Fuit mare Rubrum aliis in gloriam, aliis in ignominiam: aliis aperuit iter ad terram promissionis, aliis verò in mediis fluctibus vitam eripuit. Et ita miseri perierunt suorum scelorum & facinorum debitas pœnas lucentes. Contemplantur & intentè cõsidera vim afflictionis, & inuenies eam esse cum mari Rubro merito comparatam. Sed ab ea ait hoc in loco Deus per Esaiam se esse suos liberaturum. Nam per aquas & flumina, ignem

Dedi propitiationem tuam Aegyptum, Aethiopiam & Saba pro te.) Quando Hierosolyma fuit seruata, & è Sennacheribo erepta, fuerunt captæ hæ prouinciæ, quas hic numerat Propheta. Ideò ait Deus: Ego vt te seruarem, volui vt hæ Gentes puberatus est, & traderetur impius pro eo. Vel sic: Ego ò Ecclesia mea in propitiationempe Aegyptum, Aethiopiam, & Saba, & ex omnibus denique mundi partibus tuam Aegyptum. Et est sensus: Ego ò popule Iudaice infidelis, dedi pro te Ecclesiam meam Aegyptios Aethiopes, & Sabæos. Est enim monumentis mandatum, has nationes statim post Christi passionem Matthæi & Marci prædicatione fuisse ad fidem conuersas.

Ab Oriente adducam semen tuum, & ab Occidente, &c. Hunc locum afferunt Iudæi ad probandum Christum saluatorem nostrum non esse Messiam, quoniam eosdem per mundum dispersos in promissionis terram non congregauit. Aiant enim Messiam Hebræos omnes per vniuersum orbem terrarum diuisos esse Hierosoly

rosolyam reducturum, quos hic semen suum & filios appellat. Nec vident cæci homines ex hoc capite suum errorem & pertinaciam conuinci, cum apertè de Gentibus, quæ erant ad Christum conuertendæ loquatur, non solum autem de Iudæis, vt ipsi existimant. Nam statim ait Deus: Et omnem qui inuocat nomen meum: Qui omnem dicit, neminem excludit. Et paulò post: Omnes, inquit, Gentes congregatz sunt simul. Nõne vides planè ò Hebræe tuam cæcitatem? Perspicuè indicat Deus se in hoc capite de fidelium omnium multitudine tractare, siue sint Gentes, siue Iudæi. Eos omnes filios appellat, quos suo sanguine generauit, de qua generatione ait alio in loco Esaias: Generatione eius quis enarrabit? Et paulò post: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum. Ideò ait diuus noster Ioannes: Quotquot autem eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius. Congregauit autem Christus omnes fideles non localiter in vna prouincia, sed in vnitæte fidei. Ideò ipse aiebat apud Matthæum: Dico autem vobis, quòd multi ab Oriente & Occidente

venient, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob, in regno cœlorum. Hos vocat filios, quos ait de longinquo, hoc est, de peccato, quo homines longè à Deo distant, esse ad gratiam ducendos.

Educ foras populum cæcum, & oculos habentem.) Foras, hoc est extra errorem. Omnes infideles cæcos vocat & surdos. Particula, Educ, refertur ad Christum, quem pater alloquitur. Septuaginta habent: Eduxi, vt sit vox ipsius Dei.

Omnes Gentes congregatz sunt simul, & collectæ sunt tribus.) Ex Gentibus & Iudæis fuit Christi Ecclesia congregata. Et cum dicit, omnes Gentes, distributio est pro generibus singulorum, non pro singulis generum.

Quis in vobis annuntiet istud?) Nullus est inter vos ò Gentes, qui hoc possit enuntiare, & vobis priora dicere.

Dent testes eorum & iustificentur.) Id est, Afferant Gentes testimonia, videamus vtrum idola sua illis ventura prædixerint: & si hoc probauerint, iustificentur. At hoc ostendere non poterunt. Ideò audiant me, & dicant vera esse, quæ ego dico.

Verè vos testes mei, dicit Dominus.) Alloquitur Deus Prophetas & Apostolos. Et seruus meus quem elegi, id est, Esaias.

Ante me non est formatus Deus.) Ostendit in Deo nec esse principium nec finem.

Ego annuntiaui.) Subaudi futura. Et saluaui, id est, vos ab hostibus & mentis & corporis eripui. Et non fuit in vobis alienus: nimirum Deus.

Propter vos emisi Babylonem, & detraxi vectes vniuersos, & Chaldaeos in nauibus suis gloriantes. Ego Dominus sanctus vester creans Israel Deus vester. Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam, & in aquis torrentibus semitam. Qui eduxit quadrigam, & equum, agmen & robustum. Simul obdormierunt, nec resurgent, contriti sunt quasi linum, & extincti sunt. Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua, & nunc orientur, utique cognoscetis ea. Ponam in deserto viam, & in inuio flumina. Et glorificabit me bestia agri, dracones & struthiones, quia dedi in deserto aquas, & flumina in inuio, vt darem potum populo meo electo meo. Populum istum formaui mihi, laudem meam narrabit. Non me inuocasti Iacob, nec laborasti in me Israel. Non obtulisti mihi arietem holocausti tui, in victimis tuis non glorificasti me.

me. Non te seruire feci in oblatione, neque laborem tibi praeui in thure. Non emisti mihi argento calamum, & adipe victimarum tuarum non inebriasti me. Verumtamen seruire me fecisti in peccatis tuis, praeuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis. Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriam, & iudicemur simul, nam si quid habes ut iustificeris. Pater tuus primus peccauit, & interpretes tui prauaricati sunt in me. Et contaminaui principes sanctos, dedi ad internitionem Iacob, & Israel in blasphemiam.

- Propter vos emisi Babylonem.*) Id est, ut vos liberem à captiuitate, mittam Cyrum, qui Babylonem capiat, & vos in patriam vestram reducat. Et detrahā vester vniuersos, hoc est, aperiam ciuitatem, & detrahā vestibus à portis ingredientur Persae. Et detrahā à ciuitate Chaldaeos, qui nauibus suis gloriari solebant.
- Exo. 14. Hec dicit Dominus, qui dedit in mari viam.*) Quasi dicat: Ne existimetis Deum hanc facere non posse. Nam ipse, qui hanc dixit, ille est, qui aperuit mare Rubrum, & Iordanem, ut vos liberaret in exitu ab Aegypto, & in ingressu terrae promissionis. Qui currus & equos, & omnem exercitum Pharaonis demersit in mare, vbi Aegyptij fuerunt obruti, & nunquam ad aeternam vitam resurgent. Ne intelligas Aegyptios non esse resurrekturos ad extremum iudiciū. Nam, ut ait Apostolus, Omnes cruciantur, nunquam consequentur vitam aeternā, quae est vera vita, ideò damnati non resurgunt impij in iudicio. Vera enim resurrectio est à morte ad vitam.
- Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini.* Ecce ego facio noua.) Sensus est: Etsi magnā pro vobis feci temporibus praeteritis, tamen multo maiora sum pro vobis facturū, quorum respectu ea, quae praeterita sunt, non debent in memoriam reuocari. Nam ponam in deserto mundi viam, hoc est, Christum. Et erunt gratiae flumina, quae non corpora, ut antea in deserto, sed animas abluant & reficiant. Et tunc videbitis admirabilia: nam bestiae agri dracones & struthiones, hoc est, variae gentes diuersis ritibus deditae, quae in deserto Gentilitatis habitabant, idolis ac superstitionibus relictis me colent & laudibus efferent. Quid sit struthio diximus alibi. Colliges hinc neminem debere de misericordia diuina desperare, quamuis instar belluae vitam degat, quoniam potest eum Deus à feritate & scelere conuertere, eiue gratiam & gloriam tribuere. Possunt haec verba intelligi ad literam de abrogatione sacrificiorum & cerimoniarum legis veteris, & de institutione sacramentorum legis gratiae. Et haec est vera huius loci interpretatio. Lege diuinas literas, & videbis aperte esse hoc multis in locis praedictum. Ieremias ita ait: Ecce dies venient dicit Dominus, & feriam domui Israel & domui Iuda foedus nouum: Non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Aegypti. Et paulò post: Hoc, inquit, erit pactum, quod feriam cum domo Israel. Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Vide quā aperte abrogationem veteris legis praedixerit, & noui Testamenti institutionem. Ita hunc locum interpretaretur Apostolus in epistola ad Hebraeos. Et quamuis illum Apostolus non interpretaretur, tamen ipse seipsum declarat. Et infert Apostolus: Dicendo autem nouum, subaudi Testamentum, veterauit prius: Et reuera haec est Testamentorum lex, ut nouum destruat vetus. Hanc promissionem confirmauit Deus per Baruch

Baruch Prophetam ita dicens: Et statuam illis testamētum alterum sempiternum, Baruch. 2. ut sim illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et quoniam noua lex nouum populum constituit, nouos mores, nouos pontifices, nouas cerimonias, ideò dicit hoc in loco Deus: Ecce ego facio noua. Et capite secundo, & quinquagesimo quinto, & sexagesimo quinto, & aliis in locis, hanc noui Testamenti institutionem praedicit. Qua de re vide ea, quae in sequentibus annotabimus.

Populum istum formaui mihi. Habes hic apertum & perspicuum locum contra Iudaeos, quos Deus reiecit ob eorum infidelitatem & contumaciam, & eorum abrogat sacrificia.

Non me inuocasti Iacob.) Ac si diceret: Dracones, struthiones, caetera ferae, me laudibus efferent, tu autem o popule Iudaice, quem ego enutriui, & ad magnum vixi honorem, de meis laudibus conticefcis, caeteris me inuocantibus, tu taces.

Non te seruire feci in oblatione, nec laborem tibi praeui in thure.) Sensus est: Nunquam te coegi, ut mihi offerres sacrificia, nec te fatigauit, ut mihi thus & thymiamā incenderes. Non exegi à te ut argento mihi emereres calamum, cuius odorifero fumo me delectares, nec ut mihi victimas offerres. Reiecit sacrificium sine fide & charitate. Nam sacrificia veteris legis per se Deo non placebant, ut ipse ait in Psalmo, cum patre ita loquens: Sacrificium & oblationem nolui, aures autem perfecisti mihi. Holocaustum & pro peccato non postulasti, tunc dixi ecce venio. Quem locum diuus Paulus de Christo aperte asserit esse intelligendum. Est enim Christus vera hostia, quae delet nostra crimina. Et quoniam sacrificia legis peccata non debebant, venit Christus ut nostra scelera expiaret, & inueteratam maculam sanguine suo deleteret. Nemo est in literis diuinis vel mediocriter versatus, qui non videat praedixisse Deum per diuinos suos vates esse legis sacrificia abroganda. Nam per Amos ita ait: Si obtuleritis mihi holocausta, & munera vestra non suscipiam. Et per Oseam: Misericordiam volo, & non sacrificium. Et per Daniele: In dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium. Lege totum illud caput, & videbis Danielem vaticinantem de morte Christi, & de cessatione legalium. Per Malachiam iis verbis Deus Iudaeos alloquitur: Non est mihi voluntas in vobis, & munus non accipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis vsque ad occasum magnum est nomen meum in Gentibus, & in omni loco offertur nomini meo oblatio munda. Non vult Deus ut offerantur illi hirci & boues, sed munda hostia & purissimum sacrificium, quod est Christus Deus noster, qui, ut ait Esaias, oblatus est quia ipse voluit, ut in ara crucis crimina nostra deleteret, in cuius memoriam cotidie in Ecclesia consecratur. Cum Christo autem mortuo mortua fuerunt legis veteris sacrificia & cerimoniae & iudicia. Quibus mortuis perspicuum est nouam illam legem succedere debere, de qua Ieremias & Baruch, quos paulò antè citauit, vaticinati fuerunt, quae est Christi legislatoris nostri Euangelium. Hoc prauidens regius vates canebat: Constitue Domine legislatorem super eos, ut sciant gentes quoniam homines sunt. Et in alio Psalmo: Etenim benedictionem dabit legislator. Qua de re ea poteris videre, quae primo & secundo capite literis mandauimus.

Verumtamen seruire me fecisti in peccatis tuis.) Sensus est: Sacrificia veteris legis non debebant peccata, ideò ego veni ut ea deleterem. Peccata mundi in causa fuerunt, ut ego formam serui acciperem, ingentes labores subirem, & meipsum immolarem.

Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me.) Sensus est: Tu me seruire fecisti, & ego propter me, quia misericors sum, deleo peccata tua. Ideò diuus Ioannes dicebat de Christo: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.

Reduc me in memoriam, & iudicemur simul.) Sis memor mei, & vide habeāne aliquid contra me, & asser illud in medium: cōtendamus iudicio, & inter nos disceptemus.

Mich. 6. ptemus. Vide Dei clementiam. Idem licet aliis verbis dicit per Michæam: Popule meus quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? Responde mihi. Qua de re disserimus capite quinto.

Pater tuus primus.) Nempe Adam, peccauit, cum funestum pomum comedit. Interpretes tui, nempe Moyses & Aaron. Quasi dicat: Non poteris mihi maiorum tuorum sanctitatem obicere, cum etiam ipsi peccauerint. Per interpretes poteris legis doctores intelligere.

Et contaminaui principes sanctos.) Hoc est, contaminatos ostendi, vel contaminari permisi Moysen & Aaronem.

Dedi ad interuersionem Iacob.) Id est, Occidi Hebræos in deserto ob eorum crimina permisique ut probis afficerentur, & ut gentes in eos blasphemias iacerent. Vel sic: Dimisi eos, ut in peccata mortifera & blasphemias inciderent.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XLIII.

Detraxi vestes vniuersos.) Pro vestibus in Hebræo est *בְּרִיחִים* barichim, à verbo *בָּרַח* barach, quod significat claudere. Vnde *בְּרִיחִים*, quod est nostrum nomen, significat vectem, quo ostium clauditur. Quid autem sit detrahare vestes vniuersos diximus in explanatione. Sed quoniam verbum hoc *בָּרַח* barach significat etiam fugere, verterunt Septuaginta: Et suscitabo fugientes vniuersos. Et pro eo quod nos habemus, & Chaldæos in nauibus suis gloriantes, habent illi: & Chaldæi in nauibus vincuntur. Ut sit sensus: Ego propter vos o Iudæi mittam Cyrum Babylonem, & omnes Babylonios excitabo, ut fugiant. Chaldæique erunt in suis nauibus vincti, ut ita captiui & ligati ad alias gentes transferantur. Cum hac Septuaginta interpretum translatione videtur coherere versio Pagnini, quæ habet: Et descendere faciam fugitiuos vniuersos. Alij vertunt: Derauach, quod significat respirare. dicunt enim naues appellari *בְּרִיחִים*, quod vento ducantur. Ab hoc enim verbo deriuatur *בְּרִיחִים*, quod significat ventum, & spiritum.

Adipe vclimorum tuorum non inebriasti me.) Septuaginta habent: Nec adipem hostiarum tuarum concupiui.

Interpretes tui.) In Hebræo est *פְּרִיזִים* meli tſecha. Pro quo Septuaginta verterunt: Principes tui. Quos secutus est postea Pagninus. Potest verti: Dulces debent enim principes & præfules diuinam legem subditis interpretari, & idem vocabulum & dulces & principes significat.

Et contaminaui principes sanctos.) In Hebræo est, *קֹדֶשׁ* kodex, quod etiam significat sanctuarium. Ideo potest verti: & contaminaui principes sanctuarij. Achi dicat: Ego o Iudæi abieci vestros sacerdotes, vestras ceremonias & oblationes. Pagninus pro cōtaminaui vertit, occidam, & recte quidem. Potest etiam recte transferri: & cessare faciam magistros sanctuarij. Nomen enim *פֶּרֶז* fare, quod hic est, *Gen. 41.* magistrum significat, ut Genesis cap. 41. Magister pincernarum. Habes in hoc capite multa loca aduersus Iudæorum infidelium contumaciam. Septuaginta verò habent: Contaminauerunt principes sancta mea. Et vide quid sequatur. Dedi ad interuersionem Iacob, & Israel in blasphemiam. Nam cum principes & præfules contaminant religionem, & in diuina lege violanda tetras fraudes concipiunt, simile quid sequitur, nisi populi perniciēs, & certissima euersio atque confusio? Ut enim ex eclipsi & defectu solis magna mortalibus gignitur perniciēs, sic ex principis & præfulis deprauatione magnum in subditis oritur excidium.

Argu

Argumentum capitis XLIIII.

Facit Propheta Christum seruatore nostrum loquentem, & Ecclesiam suam consolantem: inuehitur in idolorum cultores. Promittit liberationem à Babylonica captiuitate.

CAPVT XLIIII.

*E*t nunc audi Iacob serue meus, & Israel quem elegi. Hac dicit Dominus faciens & formans te, ab utero auxiliator tuus: Noli timere serue meus Iacob, & rectissime quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, & fluenta super aridam. Effundam spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super stirpem tuam, & germinabunt inter herbas, quasi salices iuxta praterfluentes aquas. Iste dicet, Domini ego sum, & ille vocabit in nomine Iacob. Et hic scribe manu sua Domino, & in nomine Israel assimilabitur. Hac dicit Dominus Deus Israel, & redemptor eius Dominus exercituum. Ego primus & ego nouissimus, & absque me non est Deus. Quis similis mei? Vocet & annuntiet, & ordinem exponat mihi: Ex quo constitui mihi populum antiquum. Ventura & que futura sunt annuntiet eis. Nolite timere neque conturbemini. Ex tunc audire te feci, & annuntiaui. Vos estis testes mei. Nunquid est Deus absque me, & formator quem ego non nouerim? Plasta idoli omnes nihil sunt, & amantissima eorum non proderunt eis. Ipsi sunt testes eorum, quia non vident, neque intelligunt, ut confundantur. Quis formauit deum, & sculptile conflauit ad nihil utile? Ecce omnes participes eius confundentur, fabri enim sunt ex hominibus. Conuenient omnes, stabunt, & pauebunt, & confundentur simul. Faber ferrarius lima operatus est, in prunis & in malleis formauit illud, & operatus est in brachio fortitudinis sue. Esuriet & deficiet, non bibet aquam, & lassescet. Artifex lignarius extendit normam, formauit illud in runcina. Fecit illud in angularibus, & in circino tornauit illud, & fecit imaginem viri, quasi speciosum hominem habitantem in domo. Succidit cedros, tulit ilicem & quercum, quæ steterat inter ligna salutaris. Plantauit pinum, quam pluuia nutriuit, & facta est hominibus in focum. Sumpsit ex eis, & calefactus est, & succendit, & coxit panes, de reliquo autem operatus est deum, & adornauit, fecit sculptile, & curuatus est ante illud.

H b 2 Expla

Et nunc audi Jacob serue meus, & Israel quem elegi.) Vide quanta verborum lenitudine Deus Ecclesiam suam alloquatur. Ac si dicat: O Jacob secundum spiritum & Israel electe mi, hoc est, o Ecclesia mea audi me, qui te creavi, & ad honorem dignitatisque amplitudinem euexi. Si tibi hostis aliquis loqueretur vt falleret, non deberes audire. At cum ego sim Deus, qui in te summa contuli beneficia, debes me attentis auribus audire.

Mal. 1. Formasti te ab utero.) Videtur alludere ad id, quod ait Deus per Malachiam Prophetam, Dillexi Jacob, Esau autem odio habui. Qua de re diuus Paulus in epistola ad Romanos ita ait: Cum nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: Quia maior seruiet minori, sicut scriptum est: Jacob dilexi, Esau autem odio habui.

Rectissime quem elegi.) Rectissimam appellat Ecclesiam, quod sit, vt ait Paulus, columna & firmamentum veritatis, & quod in ea recto animo colatur Deus.

Effundam enim aquas super sitientem.) Eos appellat Deus sitientes & aridos, quos ipse vocauit ad fidem, qui antea erant sine gratia, & sine cognitione Euangelicæ doctrinæ, quibus aquas gratiæ & spiritualium donorum promittit.

Quasi salices iuxta præterfluentes aquas.) Comparat viros iustos arboribus iuxta riuos aquarum plantatis. Nam vt aqua arborem nutrit & confirmat, eamque in sua viriditate conseruat, sic vir iustus satus ad excellentes aquas diuinæ fluuios, rerumque diuinarum meditatione rigatus alitur ad eternitatem, nullaque aeris siccitate, nullo calamitatum ardore fidei viriditatem amittit. Eam ob causam in Psalmo vbi vir rectus & pius describitur, sic scriptum est: Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum. Contra vero impius pulueri arido à vento proiecto in eodem Psalmo comparatur.

Hec dicit.) Sensus est: Vbiq; erunt fideles, qui Christiano nomine gloriantur, & Israelitas se esse dicent, etsi ex Gentibus nati sint. Est enim Christi Ecclesia Israel secundum spiritum. Quidam dicent se esse Christianum, alter fatebitur se esse de Ecclesia. Hic scribet manu sua Domino. Id est, profitebitur se esse Christianum, & in nomine Israel assimilabitur, hoc est, cognominabit se Israelitam secundum spiritum, id est in Christum credentem.

Hec dicit Dominus Deus Israel.) Loquitur contra idolorum cultores, eos arguit, suamque ipsius potentiam ostendit.

Vocet & annuntiet.) Si aliquod idolum Deus est, clara voce dicat, & annuntiet ea, quæ præterierunt, narret mihi ordinatum ea, quæ facta fuerunt à mundi principio, ex quo constitui mihi populum antiquum, hoc est Adamum & filios eius. Quidam per populum antiquum angelos intelligunt.

Nolite timere.) Ne paueatis vos fideles mei, nulla vos teneat conturbatio. Nam ego sum qui hæc omnia nota vobis feci: & vos testes estis, & scitis me ea prædixisse.

Plastici idoli omnes nihil sunt.) Id est, fictores & formatores idolorum vani sunt, & nihil valent. Et amantissima eorum, hoc est, simulachra, quæ vnice diligunt, non proderunt eis.

Quis formauit Deum?) Subaudi nisi demens aliquis, qui lignum & ferrum colit vt Deum. Non prohibet Deus pingere aut fabricare diuorum imagines ad rudes docendum, animique deuotionem & pietatem excitandum: sed eas imagines adorare, illis latium cultum tribuere, easque ad hunc finem efficere, est in diuinis literis prohibitum.

Conuenient omnes, stabunt & pauebunt, & confundentur simul.) Omnes idolorum fictores & artifices in ultimo iudicio erunt congregati, & timentes suam damnationem

nem erunt confusi. Vel loquitur de aduentu Christi, & tempore Euangelicæ prædicationis, quando idolorum cultores suam dementiam intelligentes confundebantur, & repudiatis idolis ad veritatem conuertebantur.

Faber ferrarius.) Ad confusionem idololatrarum profectur quomodo idola formentur. Et vt eorum ostendat vanitatem, eorumque artificum vilitatem, ait eos ipsos Deos, quos efficit faber ararius, non posse reficere eum, nec dare ei potum, licet faber indigeat, esuriat, sitiatur, & præ fame atque siti lassescat.

Formauit illud in runcina.) Runcina est fabrilis instrumentum ad leuiganda ligna. Apud Plinium est magna ferra, qua arborum moles secatur. Pro angularibus quidam vertit, securibus. Circinus est instrumentum quo circuli vertendo designantur. Appellatur à Lusitanis compasso. Vel capitur hic pro torno.

Medium illius combussit igni, & de medio eius carnes comedit. Coxit pulmentum, & saturatus est, & calefactus est, & dixit: Vah calefactus sum, vidi focum. Reliquum autem eius deum fecit, & sculptile sibi. Curuatur ante illud, & adoratur illud & obsecrat, dicens: Libera me quia deus meus es tu. Nescierunt, neque intellexerunt. Obliti enim sunt, ne videant oculi eorum, & ne intelligant corde suo. Non recogitant in mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt vt dicant: Medietatem eius combussi igni, & coxi super carbones eius panes, coxi carnes & comedi, & de reliquo eius, idolum faciam. Ante truncum ligni proiciam. Pars eius cinis est. Cor insipiens adorabit illud, & non liberabit animam suam, nec dicet: forte mendacium est in dextera mea. Memento horum Jacob & Israel, quoniam seruus meus es tu. Formasti te, seruus meus es tu Israel, non obliuiscaris mei. Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua. Reuertere ad me, quoniam redemi te. Laudate cæli, quoniam misericordiam fecit Dominus, iubilate extrema terra. Resonate montes laudationem, saltus & omne lignum eius. Quoniam redemit Dominus Jacob, & Israel gloriabitur. Hec dicit Dominus redemptor tuus, & formator tuus ex utero. Ego sum Dominus faciens omnia, extendens cælos solus, stabiliens terram, & nullus mecum. Irrita faciens signa diuinorum, & ariolos in furorem vertens, conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens, suscitans verbum serui sui, & consilium nuntiorum suorum complens. Qui dico Ierusalem, habitaberis, & ciuitates Iudæ edificabimini, & deserta eius suscitabo. Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Ierusalem, edificaberis, & templum fundaberis.

Medium illius combussit.) Irridet multis verbis idolorum artifices & cultores.

Obliti sunt.) Non à verbo obliuiscor, sed à verbo obliuo. Quasi dicat, Sunt eorum

COMMENT. IN ESA.

366

rum oculi circumfœdati. Habent intellectum tenebris circumfufum.

Neque dicet, forte mendacium est in dextera mea.) Tam cæcus est idoli artifex, vt non cogitet, nec secum dicat, id quod efficit esse idolum, & mendacium, & meram vanitatem.

Non obliuiscaris mei.) Exigit à nobis Deus, vt eum in animo teneamus, ne suorum erga nos beneficiorum memoriam vlla vnquam deleat obliuio. Cur excidit ex animo nostro eius memoria, qui nos non obliuiscitur? Quia ait per hunc eundem Prophetam: Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filij vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui, ecce in manibus meis descripsi te. Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo: In æternum non obliuiscar iustificationes tuas. Omnes qui Deum obliuiscuntur, in æternas tenebras relegantur. Ideò dicitur in Psalmo: Conuertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliuiscuntur Deum. Sed quoniam multi Deum obliuiscuntur, ait Deus per Ieremiam: Populus meus oblitus est mei diebus innumeris. Vult Deus vt eius mysteria cogitemus, & memoria sæpenumerò repetamus, vt ex hac meditatione fructum salutarem comparemus. Vt enim medicæ potiones tum sanitatem conferunt, cum in stomacho calore naturali digeruntur: sic diuina mysteria tum maximè medentur nostris animis, cum in ipsis meditationis ac memoriæ calore veluti concoquuntur.

Reuertere ad me, quoniam redemi te.) Quoniam ego sum Deus delens iniquitates tuas, & te ipsum redimens, reuertere ad me, falsosque deos derelinque, quoniam vnus est tantum Deus. Summa totius huius capituli est ostendere vnicum esse Deum. Sunt quædam speculatiui artificii fabricata, vt vnius tantum rei multas imagines repræsentent. Talis erat Gentium opinio & secta, quæ cum vnus tantum sit Deus, multos ac varios Deos esse dicebat: nostra autem fides est verum ac fidele speculum, quæ proprium Deum vnicum & verum ostendit, trinum in personis, vnum in essentia. Si Gentium Philosophi & Poætæ hoc speculum haberent, nunquam multos esse Deos affirmarēt. Videmus nunc per speculum in ænigmatibus, ait Apostolus, tunc autem facie ad faciem. Ait igitur Christus: Cur ò homo me dereliquisti, cur à me animum alienasti? Si vis viuere, ego sum vita: si comedere, ego sum cibus; si bonum, ego sum summum bonum. Reuertere igitur ad me, quoniam te redemi, quoniam te summo precio comparauim, quoniam pro te alapas, flagella, acerbissimos cruciatus tuli, quoniam pro te vitam tui, & me in ara crucis hostiam deuoui. Cur igitur me fugis? cur ad me non reuerteris? Vide Christi Dei nostri immensam pietatem & infinitam charitatis abundantiam. Hic locus docet aperitissimè falsum esse semper in homine esse & manere peccatum etiam post baptismum, cum hîc Deus dicat: Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua.

Laudate celi.) Meminit Propheta redemptionis humanæ per Christum, nunc ob tam insignem & admirabile beneficium inuitat creaturas ad Dei laudem, & gratiarum actionem concinendam.

Extendens cælos solus.) Ex hoc loco colligunt nonnulli, Angelos non fuisse creatos antequam cælum & terra crearentur. Sed ego non video quoniam modo hoc colligatur. Imò Gregorius Nazanzenus & diuus Hieronymus asserunt Angelos fuisse creatos ante mundi creationem, quam Moyles literis mandauit. Alij aliter sentiunt. Quænam autem harum duarum opinionum sit vera, ego me ingenuè fateor ignorare.

Conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens.) Facio vt sapientes mundi suis consiliis frustrentur, eorumque scientia in stultitiam vertatur. Ostendit Deus potentiam suam, & nullam esse sine eo veram sapientiam. Id quod diuus Paulus aperte asserit in epistola prima ad Corinthios cap. 1. & 3. Quæ de re ea poteris videre, quæ supra annotauimus cap. 5. & cap. 24.

Sufci

CAPVT XLIIII.

367

Suscitans verbum serui sui.) Bona quæ Propheta, & quilibet seruus Dei loquitur, Deus ea inspirat. Quali dicat: Deus sapientiam mundi stultam facit, & suos seruos veram sapientiam docet. Et consilia atque vaticinia suorum nuntiorum, hoc est, suorum prophetarum complet & perficit.

Qui dico, Ierusalem habitaberis.) Quando Esaias hæc literis mandauit, nondum Hierosolyma erat euerfa à Babyloniis. Et iam prædicebat eam esse reedificandam, quoniam præsciebat eam esse euerendam.

Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam.) Sensus est: Ego sum ille, qui dico mari vt areseat, & qui sum eius flumina siccaturus. Nomine profundi siue maris intelligitur Babylon, quæ ita dicta est, quod abundaret aquis, & in valle sita esset, aut certe propter eius magnitudinem, vt alibi annotauimus. Per flumina Babylonis, mundi opes, & deliciae significantur, quæ instar fluminum mouentur & fluunt, nec in eodem statu permanent, donec in mari mortis finiantur. Nos autem iuxta hæc flumina non gestiamus lætitiæ & falso gaudio, sed recordatione cælestis Sionis vim lachrymarum fundamus. His verbis prædicit Propheta euerfionem Babylonis per Cyrum, cuiusque opum & imperij naufragium. Ideò subdit: Qui dico Cyro: pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis. Ac si dicat: Ego sum Deus qui inspiro Cyro regi Persarum, vt Babylonem euerat, & Hebræos in patriam suam liberos mittat. Hæc omnia impleta esse liber Esdræ testatur. Huius Cyri meminit Xenophon, Herodotus, Iustinus, & alij antiqui historiographi. Eum vocat hoc in loco Deus pastorem suum, quoniam Israelitas congregauit, & in patriam suam honorificè reduxit. Ille namque potest pastor appellari, non qui subditos dispergit, sed qui eos congregat, & in patriam suam, cælestem Hierosolymam ducit: qui eos non Babylonis, sed Sionis facit esse cultores, non in ima confusione, sed in alta specula habitantes.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XLIIII.

Rectissime quem elegi.) Septuaginta habent: Dilecte Israel quem elegi. In Hebraico est יִשְׂרָאֵלִי vixurum, à verbo יָצַח iaxar, quod significat rectum esse. Sed Septuaginta intelligentes eos esse à Deo dilectos, qui recti sunt, & ad rectam rationis normam actiones suas dirigunt, pro rectissimo dilectum posuerunt. Ille autem est Deo odibilis qui spiritu curuo, obliquo & retorto ducitur. Ideò Dauid Psal. 50. spiritum rectum in viscibus suis innouari à Deo vehemèter petebat. Ille spiritus dicitur curuus, qui peccatorum pondere effrenatque appetitus tractu ac consensu deprimitur & inclinatur, & malitia regyratur & contorquetur. Ex quo fit, vt nihil rectè iudicet. Vt enim qui per scalam cochleæ ascendit, licet sit rectus, tamen quoniam per circuitum ambulat, videtur esse circumflexilis: sic quicquid intellectum contortum & regyratum ingreditur, licet sit rectum, iudicatur retortum. Est enim spiritus scelerati & malitiosi hominis cochlea, qua nihil rectè potest ascendere. At vir rectus rectè iudicat & incedit, estque Deo dilectus. Vnde verbum hoc יִשְׂרָאֵלִי iaxar, quod significat rectum esse, significat etiam placere. Ita capitur primi Regum capite 18. Placuit sermo in oculis Dauid. His rationibus adducti Septuaginta pro rectissimo dilectum verterunt.

Formauit illud in runcina.) Pro runcina est in Hebræo יָרָח sarrad, quod nomen teste Reuchlino significat etiam cretam, hoc est, terram tenacem, qua vestes mundantur. Hac ratione ducti quidam vertunt: Designat illud rubrica, hoc est filo rubrica aut creta infecto. Pro quo Pagninus dixit: Formauit illud filo Phœnicco, hoc est, purpurei coloris, quo fabri lignarij signant ligna incidenda.

Pars eius cinis est.) Potest etiam verti: Pascit cinerem. Et ita vertit Pagninus. Ac si diceret, Qui constat idolum, frustra laborat. Illi cinerem pascunt, qui rem

Hh 4 inanem

inanem & inutilem moliantur, in eamque studium & operam conferunt. A quibus natum est id, quod iam tritum est vetustate Prouerbum, Arenæ semina mandant.

Qui dico Cyro: pastor meus es.) In Hebraico est, Qui dico Cyro יְרֵי רֹאִי, à verbo *Supra* 5. יְרֵי raah, quod significat pascere, ut Esaiâ quinto: Et pascentur agni iuxta ordinem tuum. Vnde in Psalmo vigesimo secundo: Dominus regit me, & nihil mihi deerit, potest rectissime verti: Dominus pascit me, & nihil mihi deerit. In loco pascuæ ibi me collocauit. Diuus Hieronymus transtulit: Dominus pastor meus, &c. Cum autem hoc sit perspicuum, mirandum videtur cur Septuaginta nullam hoc in loco pascendi nec pastoris mentionem fecerint. Ita enim habent: Qui dico Cyro ut sapiat. Sed existimo eos hoc ex industria & non sine mysterio tecisse. *Osee* 4. Quoniam qui pastor est, sapiens esse debet. Ideo Deus per Oseam prophetam ita ait: Quia tu scientiam repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi. Numerat eodem capite Deus mundi ægritudines, & inter eas ponit ignorantiam sacerdotum & pastorum. Hæc est magna & periculosa phrenesis, & mortifera ægritudo. Quoniam enim modo alios leuabit, qui iacet in erroribus prostratus? Qui fieri potest ut alios illuminet, qui est cæcis tenebris circumfusus? Quomodo erunt riuus puri, si fons est terra spurcitia & pestilente veneno coinquinatus? Sed de iis hæcenus: quoniam satis explanatum esse à me arbitror aliis in locis huius operis, quam sit pastoribus necessaria scientia, & diuinarum literarum cognitio.

Argumentum capitis XLV.

Prædicat Esaias liberationem Iudeorum à Babylonica captiuitate per Cyrum regem Persarum. Et assumpta occasione aperit mysterium liberationis humanæ à peccato per Christum Deum nostrum.

CAPVT XLV.

AEc dicit Dominus Christo meo Cyro, cuius apprehendi dexteram, ut subiiciam ante faciem eius Gentes, & dorsa regum vertam. Et aperiam coram eo ianuas, & porta non claudentur. Ego ante te ibo, & gloriosos terra humiliabo. Portas areas conteram, & vectes ferreos confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, & arcana secretorum, ut scias quia ego Dominus, qui uoco nomen tuum Deus Israel, propter seruum meum Iacob, & Israel electum meum. Et vocaui te nomine tuo, assimilauit te, & non cognouisti me. Ego Dominus, & non est amplius. Extra me non est Deus. Accinxi te, & non cognouisti me, ut sciant hi qui ab ortu solis, & qui ab occidente, quoniam absque me non est Deus. Ego Dominus, & non est alter, formans lucem & creans tenebras, faciens pacem & creans malum. Ego Dominus faciens omnia hæc. Rorate cæli desuper, & nubes pluant iustum, aperiat terra & germinet saluatorem. Et iustitia oriatur simul. Ego Dominus creauit eum. *Ue qui contradicit factori suo, testa de Samitis terra. Nunquid dicit*

circuitum figulo suo, quid facis? & opus tuum absque manibus est. Rom. 9. d. Ue qui dicit patri, quid generas? & mulieri, quid parturis? Hæc dicit Dominus sanctus Israel, plastes eius. Ventura interrogate me super filios meos, & super opus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, & hominem super eam creauit. Ego & manus meæ tetenderunt cælos, & omni militia eorum mandauit. Ego suscitauit eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam. Ipse edificabit ciuitatem meam, & captiuitatem meam dimittet, non in precio neque in muneribus, dicit Dominus Deus exercituum.

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro.) Volens Deus Babyloniæ euertere ob eius superbiam, intemperantiam, effrenatas cupiditates, ceteraque vitia, & Hebræos, qui ibi captiui detinebantur liberare, & in pristinam dignitatem reducere, euegit Cyrum ad regiam dignitatem, ut eo ministro compleret suum consilium, quo Hierosolyma esset restaurata, & templum ad pristinum statum restitutum. Et quoniam solebant Iudei reges suos ungere, & hæc unctio erat apud eos insigne regie dignitatis, quemadmodum apud nos sceptrum, & diadema seu corona, ideo Deus hoc in loco appellat Cyrum Christum, hoc est, unctum, & appellat eum suum, quoniam ipse eum extulit, & ad hunc effectum eum ad regiam dignitatem perduxit.

Cuius apprehendi dexteram.) Præteritum pro futuro. Nam inter hanc Esaiæ vaticinationem & ortum Cyri multi anni interfluxerunt. Est igitur sensus. Ego eum adiunabo, ut vincat Gentes & reges. Lege historias Græcorum & Latinorum, & inuenies impletam fuisse hanc vaticinationem.

Dabo tibi thesauros absconditos.) Faciam ut potiaris thesauris in urbibus, quas tuo imperio subieceris, absconditis. Et arcana secretorum, hoc est, ea, quæ in secretis locis abstrusa sunt. Hoc refertur ad eos thesauros, quos victi fugientes abscondebant, ne à Cyro inuenirentur. Testantur historici Cyrum potitum fuisse thesauris Cæsi regis magni, & diuitiis affluentis, ad quos fortasse hæc referuntur. Lege Herodotum libro primo suæ historię.

Qui uoco nomen tuum.) Subaudi, priusquam nascaris. Narrat Iosephus libro undecimo Antiquitatum legisse Cyrum prophetiam hanc, ubi suum nomen multis annis antequam nasceretur, à Propheta prædictum vidit, & eam ob causam Iudeos quasi Dei familiares amore persecutum fuisse.

Vocaui te nomine tuo.) Ostendit velle me tibi fauere. Assimilauit te nonnullis seruis meis, quos priusquam nascerentur nominauit. Vel assimilauit te, hoc est, cognominauit te. Non solum te vocaui Cyrum, sed etiam regem, antequam esses editus in lucem. Tu autem non cognouisti me: quin potius idola coluisti.

Accinxi te.) Id est, dedi tibi fortitudinem, ut magna & excelsa tibi proponeres. *Ut sciant hi qui ab ortu solis, & qui ab occidente, &c.)* In Esdræ volumine scriptum legitur scripsisse Cyrum ad regna sua, Deum Israelis esse Deum cæli. Et ob restorationem Hebræorum fuit Deus multis Gentibus notus.

Formans lucem & creans tenebras, faciens pacem & creans malum.) Sensus est: Ego, ait Deus, sum ille, qui facio diem & noctem, pacem & bellum: Poteris per diem prosperitatem intelligere, per noctem verò aduersitatem. Sed aduerte. Non dicit, faciens pacem & creans bellum, sed faciens pacem & creans malum. Bellum appellat malum. Quid enim melius dulci pace? quid peius crudeli bello? Dicitur autem Deus creare malum, quia permittit illud fieri, non quod Deus malum culpæ

Amos 3. culpæ efficiat. Dicitur tamen facere malum pœnæ, quod puniat delinquentes. Sic intelligitur id, quod ait Amos propheta: Si erit malum in ciuitate te quod Deus non fecerit? Ait igitur Deus: Ego, qui Iudæos affixi, eos recreabo, & ad antiquum decus restituam. Fuerunt in tenebris, nunc erunt in luce. Oppressi sunt bello, nunc delectabuntur pace.

Rorate cœli de super, & nubes pluant iustum. Prædicebat diuinus vates venturum esse Cyrum, qui Babylonios propter eorum scelera, & in omni vitiorum genere effrenatam immanitatem & superbiam euerteret, & oppressos ab illis Israelitas, atque ab importuno tyranno exagitatos eriperet, & ad patriam reduceret, ex qua fuerant pulsi & egressi magnis tempestatibus iactati, & à Babyloniis in miseram seruitutem adducti, propter eorum deprauatos mores & neglectâ pietatem. Cum enim Deum, qui in eos summa & innumerabilia beneficia contulerat, colere deberent, eo derelicto in rebus humanis spem posuerunt rerum suarum, suamque ipsorum dignitatem, & nominis amplitudinem & splendorem maculare voluerunt. At misertus eorum Deus voluit eos per Cyrum regem Persarum ad pristinam dignitatem reuocare. Cum autem diuinus vates loqueretur de Cyro liberatore, eleuatus est spiritu, & vidit mentis oculis alium liberatorem, qui multo illustrior & excellentior venturus erat, cuius umbram in Cyro contemplabatur. Et de terreno, de quo vaticinabatur, se transfert ad cœlestem, ad filium Dei vni-
Infra 53. genitum, qui sumpta humana carne ex sacratissimo admirandæ virginis vtero nascetur, & genus humanum propter peccatum à cœlesti Hierosolyma pulsum, & in regione Babylonica, hoc est in mundi huius confusione constitutum eriperet, eiusque res afflictas & iacentes erigeret, illudque ad æternam Hierosolymam veram promissionis patriam reuocaret. Cum igitur Propheta hæc animo conspiceret, has voces emisit: Rorate cœli de super, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & perminet saluatorem. Ac si diceret: Ardenter desiderio huius diuini ser-
Infra 64. uicis aduentum. Ideo emittite vos o cœli rorem illum, qui terram præ nimia infœcundam, qui peccatores sine virtute nullum fructum pietatis ac religionis fe-
1. Cor. 1. rentes fecundet. Et nubes pluant iustum, nimirum illum, qui homines iustificet: scientia sua iustificabit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorum ipse
Psalm. 84. portabit. De quo ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Factus est nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio. Pluant igitur nubes iustum, & aperiatur terra, & germinet saluatorem. Terra illa sanctissima Maria semper
Cant. 1. virgo aperiatur aratro Spiritus sancti. Consentiat & dicat Gargieli angelo: Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum, & sic germinet & pariat saluatorem Christum verum Deum & verum hominem. Ostendunt hæc verba quanto
Luc. 10. desiderio aduentus Christi flagratet Esaias. Lege diuinas literas, & videbis quam ardentibus suspiriis ab imo pectore eductis petebant antiqui patres aduentum
Psalm. 84. Christi saluatoris nostri, in quo omnis eorum spes erat cõstituta. Apud hunc eundem prophetam dicebant: Vinam dirumperes cœlos, & descenderes. Et David,
Cant. 1. ostende, inquit, nobis Domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. Et eius filius Salomon in Canticis facit congregationem fidelium loquentem, &
Luc. 10. iis verbis Christi aduentum desiderantem: Osculerur me osculo oris tui. Id qui-
pheta & reges voluerunt videre, quæ vos videris, & non viderunt: & audire, quæ
auditis, & non audierunt. Erat prius ventura illustrissima illa virgo summis laudi-
bus efferenda, quæ vniuersi creatorem & conseruatorem mundum pugillo con-
tinentem mirabiliter conciperet, & pareret, suisque brachiis amplecteretur. Vni-
cornis est animal admirabile, quod cornu suo aquas veneno contaminatas attingens salubres reddit, & valet ad diuersa morborum genera depellenda. Narrant-
que

que authores congregari multos venatores ad vnicornem capiendum, qui cum clamoribus obtundunt: at non posse capi nisi quædã pulchra virgo sedeat in campo, ad quam vnicornis veniat, in cuius sinu quiescat, & ita capiatur. Christus est cœlestis vnicornis, iuxta id quod dicitur in Psalmo: Et dilectus quemadmodum fili-
Psalm. 28. lius vnicornis. Quem locum diuus Augustinus de Christo interpretatur. Et Origenes in commentariis in librum Numerorum per vnicornem Christum intelli-
git, quemadmodum etiam per leonem, agnum, & ouem, significatur. Est igitur Christus ille diuinus vnicornis, qui cornu suæ potentie venenū depellit, qui mor-
bis animi medetur, in quo habemus promptum & salutare remedium ad ægritu-
dines omnes curandas. Venatores fuerunt viri illi illustres veteris Testamēti, qui
ad eum clamabant vt veniret. Quemadmodum facit hoc in loco Esaias. At non
sat erat eos vociferari, & ad cœlum ex inflammato pectore ardentes voces emit-
tere, sed ventura erat pulchra illa virgo sanctissima Maria, hominum generis repa-
ratrix, in cuius vtero filius Dei summus ille vnicornis reclinaretur. Hæc est terra
illa sacratissima de qua dicitur in Psalmo: Et terra nostra dabit fructum suum. Et de
Psalm. 84. qua hoc in loco ait Esaias: Aperiatur terra, & germinet saluatorem.

Et iustitia oriatur simul. Sensus est: Oriatur iustus, & statim pariter oriatur ho-
minum iustificatio. Natus Christus cœpit statim homines iustificare. Et confestim
adduxit pastores ad præsepium, & magos ab Oriente, qui cum adorarent, ei que
munera offerrent.

Ego Dominus creauit eum. Ostendit Deus his verbis Christum concipiendum de
Spiritu sancto absque opera viri. Ponitur præteritum pro futuro more propheti-
co. Quasi dicat cœlestis pater: Ego dominus creaturus sum mundi seruatorem.
Loquitur de Christo secundum humanitatem. Nam secundum diuinitatem fi-
lius à patre est, non factus nec creatus, sed genitus. Et quanquam sit minor patre
secundum humanitatem, est tamen æqualis illi secundum diuinitatem. Hic igitur
qui conceptus est de Spiritu sancto, & natus de Maria semper virgine, fuit in illo
lapide adumbratus, qui, vt est apud Danielelem, abscissus est de monte sine mani-
Dan. 2. bus, de quo hic ait Deus: Ego dominus creauit eum.

Va qui contradicit factori suo. Postquam Propheta clamauit, & ardens deside-
rium aperuit, quo aduentus Christi tenebatur, eos arguit, qui factis Dei offendun-
tur, & cum eo contendunt, diuinam prouidentiam calumniantes, eisque æter-
nam damnationem minatur.

Testa de Samiis terre. Alludit ad vasa Samia à Samo insula dicta. Nonius inquit
Samium esse testam. Aspicias quam fragilis & imbecillus sit homo, qui testa figu-
li comparetur. Vnde Ieremias ait: Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos do-
Iere. 18. mus Israel in manu mea. Et David: Tanquam vas figuli confringes eos. Et Apo-
Psalm. 2. stolus scribens ad Corinthios: Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus. Ait 1. Cor. 4.
ergo Propheta: Nunquid dicit lutum figulo suo: Quid facis? Quasi dicat, non. Et
opus tuum absque manibus est, hoc est, non dicit opus esse absque manibus fa-
ctum, nec insurgit in artificem. Cur tu igitur homo contendis cum Deo, qui te
fecit, illique contradicis?

Va qui dicit patri. Si filius non debet dicere patri aut matri, Cur me genuisti,
multo minus vilis creatura summo creatori.

Ventura interroga me super filios meos. Quærite à Prophetis meis ea, quæ ven-
tura sunt Israelitis filiis meis. Et super opus manuum mearum mandate mihi, hoc
est, præcipite Prophetis meis, vt vobis ea, quæ ego feci, annuntient. Cum igi-
tur ego per viros sanctos vobis dicam ea, quæ præterierunt, & ea, quæ futura
sunt, quod idola facere non possunt, quare mihi contradicitis, illis autem ac-
quiescitis?

Et omni militia eorum mandauit. Ego sum qui impero cœlorum exercitui. Per
militiam cœli poteris intelligere angelos, vel sydera, vt sit sensus: Ego sum syde-
rum

rum moderator & rector, mihi obediunt. Ego illis precipio, ut orbes suos, circulosque conficiant celeritate mirabili, & suos certos & aequales motus immutabili constantia conferunt. Vel sic: Ego sum ille, qui stellas omnes feci, iussi enim, & factae sunt. Qui igitur coelos feci, & stellas in illis miro ordine collocaui, cur non potero creare Cyrum, qui Babylonem euertat, & voluntatem meam adimpleat? Vel sic, & melius: Ego qui mundum creare potui, potero eum etiam redimere. Ideo nemo existimet impossibile me mittere filium meum, qui mundi confusione euertat, & homines ad coelestem Hierosolymam reducat.

Ego suscitavi eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam. Dixerat fore, ut Cyrus euertat Babylonem, & Hebraeos captiuos in libertatem vindicaret. Nunc aliis verbis hoc significat. Ait igitur Deus. Ego suscitavi eum, nimirum Cyrum ad iustitiam. Et omnes eius vias planas faciam & expediras. Hic edificabit mihi Hierosolymam, & populum meum captiuum in patriam liberum mittet. Hoc autem faciet ille nullis muneribus adductus, sed quia ego hoc illi inspirabo. Haec, quae aliquo modo ad Cyrum possunt referri, multo melius & clarius ad Christum referuntur, qui captiuos scelerumque vinculis ligatos liberavit, & Hierosolymam militentem, hoc est Ecclesiam super firmam petram construxit: qui Babylonem eiusque tyrannum, hoc est, mundum & diabolum vicit, & de morte triumphavit. Haec intuebatur Propheta, cum haec diceret, & haec praecipue intendebat. Nam si attentius volueris considerare, videbis haec non Cyro sed Christo apertissime conuenire. Quoniam modo enim fieri potest ut Cyrus sit iustus ille, de quo hic vaticinatur Esaias, quando dicit ex persona Dei: Ego suscitavi eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam, cum ipse non fuerit iustus, nec omnes eius vias directae? Quanquam in Hebraeos magna contulerit beneficia, ob quae non solum in diuinis literis commendatur, sed in humanis à Gentilibus, à quibus tandiu laudabitur, quandiu veterum annalium monumenta permanebunt: tamen ad extremum vertit omnia, quoniam fuit in Deum impius, & in homines crudelis & infamis fuit miserè in bello quod iniuste parauerat, extinctus, cui quidem ad summam iorem eius ignominiam non fuit occisus ab aliquo viro fortitudine praestante, sed à quadam muliere Scytharum regina, quae Tomyris appellabatur. Et ferunt fuisse eius caput in vtre plenum humano sanguine proiectum, eisque reginam dixisse: Implere sanguine sitibundum caput. Diodorus & Trogus & alij hanc reginam eam appellat, ait tamen esse nonnullos asserentes Massagetarum reginam eam appellat. Hic aspicias quam male mundus respondeat hominum mundi gloriam comparare, eamque in sublime efferre: sed confusae sunt linguae, & mundus porrexit illi infamiam: petebat vitam, & tulit mortem. Et ita cecidit aedificium contra coelum erectum & constructum. Tales sunt omnes, qui honores & dignitates iniuste quaerunt. Nam ea, quae hoc modo consequuntur, postea ignominiose amittunt. Sunt enim mundi status veluti puerorum ludus. Ut enim pueri constituunt regem, cui obediunt, sed finito ludo eum irridunt, & alapis petunt, sic mundus multos eleuat ad honores & dignitates, sed sublati obscuratur mundi gloria, & in ignominiam conuertitur. Quod Cyro accidit ob eius superbiam & immanitatem. Ex quo apparet haec non de eo sed de Christo Deo nostro intelligi, quae hoc in loco Esaias noster literis mandauit, ut paulo post clarius innotescet.

Haec

Haec dicit Dominus: Labor Aegypti & negotiatio Aethiopiae, & Sabaim viri sublimis ad te transibunt, & tui erunt. Post te ambulabunt, vincti manicis pergent, & te adorabunt, teque deprecabuntur. Tantum in te est Deus, & non est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus, Deus Israel saluator. Confusi sunt & erubuerunt omnes simul, abierunt in confusione fabricatores errorum. Israel saluatus est in Domino salute aeterna. Non confundemini, & non erubescetis usque in seculum seculi, quia haec dicit Dominus creans coelos. Ipse Deus formans terram & faciens eam, ipse plastes eius. Non in vanum creauit eam, ut habitaretur formauit eam. Ego Dominus & non est alius. Non in abscondito locutus sum, in loco terra tenebroso. Non dixi semini Jacob frustra, quærite me. Ego Dominus loquens iustitiam, annuntians recta. Congregamini & venite, & accedite simul, qui saluati estis ex Gentibus. Nescierunt, qui leuant lignum sculptura sua, & rogant Deum non saluantem. Annuntiate & venite, & consiliamini simul. Quis auditum fecit hoc ab initio? Ex tunc praedixi illud: Nunquid non ego Dominus? Et non est ultra Deus absque me. Deus iustus et saluans non est praeter me. Conuertimini ad me, & salui eritis omnes fines terrae, quia ego Deus, & non est alius. In memetipso iuravi: Egredietur de ore meo iustitiae verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet: Mea sunt iustitia & imperium. Ad eum venient, & confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino iustificabitur, & laudabitur omne semen Israel.

Haec dicit Dominus: Labor Aegypti. Promittit Deus his verbis Cyro imperium Aegyptiorum, Aethiopum & Sabaimorum. Est autem Sabaim trans Aethiopiam. Sed hoc ad Christum potius refertur, cui coelestis pater promittit, has regiones, & per eas intelligit alias omnes, Euangelium suscepturas, eiusque imperio subiiciendas. Id etiam dicit in Psalmo: Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terrae. Sed aduerte, & verba Prophetae perpende. Poterat quidem dicere: Aegyptus & Aethiopia ad te venient, te adorabunt & deprecabuntur. Sed ait: Labor Aegypti & negotiatio Aethiopiae ad te transibunt. Ac si dicat: Qui Aegypti laboribus fatigantur, & Aethiopiae negotiationes exercent, ad te transibunt. Ut ostendat graue esse iugum diaboli, & eos, qui sub eo militant, labore & negotiatione opprimi & vexari. Sed repudiatis idolis & sceleribus ac superstitionibus relictis, labor peccatorum conuertitur in illam requiem, de qua Christus ait: Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris, iugum enim meum suauis est, & onus meum leue. Et negotiatio Aethiopiae in negotiationem Hierosolymae conuertitur. hoc est, mundi, humanarumque rerum negotiatores ad animarum, rerumque coelestium negotiationem.

Ii nem

nem se transferunt. Est enim omnis bonus Christianus negotiator, de quo *Matth. 13.* Christus ait apud Matthæum: Simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas: inuenta autem vna preciosa margarita abiit, & vendidit omnia, quæ habuit, & emit eam. Et apud Lucam: Negotiamini dum venio. Non igitur Christus à peccatoribus aufert officium, sed mutat materiam. Qui erant sub iugo diaboli, sunt sub Christi iugo. Qui negotiabantur, non desinunt officium, sed mutant negotiationem. Matthæus negotiator erat rerum corporearum, at fecit eum Deus negotiatorem animorum. Diuus Petrus erat piscator piscium, sed fuit factus hominum piscator: non ei Christus abstulit officium, sed materiam mutauit. Magdalena non amisit officium amandi, sed amorem humanum in diuinum conuertit.

Tantum in te est Deus, & non est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus. Hic aspici-
cis apertissimè Prophetam à Cyro liberatore terreno se transfuisse ad Christum
liberatore diuinum, quod antea dixeramus. Perspicuum est enim & clarius
luce meridiana, hoc non de Cyro dici, sed de Christo. Ille est enim Deus, & abs-
Joan. 14. que eo non est Deus, & Deus est in eo. Ipse enim ait apud Ioannem: Non credis
quia ego in patre, & pater in me est? Verba, quæ ego loquor, à me ipso non lo-
Joan. 10. quor, pater autem in me manens ipse facit opera. Et alio in loco, Ego, inquit, &
pater vnum sumus. Sed vide quàm planè, quàm apertè Esaias hoc in loco affir-
met Christum esse Deum. Verè, inquit, tu es Deus absconditus. Poterat quidem
dicere: Tu es Deus absconditus. Sed apposuit particulam affirmantem, Verè, ut
dilucidè firmiter & asseueranter Christi numen ostenderet. Appellatur autem
Christus Deus absconditus propter assumpti corporis sacramentum. Voluit enim
1. Cor. 2. Deus in humana forma delitescere & abscondi, ut corpore suo imperus scelerato-
rum hominum ferret, & morte sua nos à mortis vinculis liberaret. Hic est illa sa-
pientia, de qua ait Apostolus: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscon-
Psal. 9. dita est. Hic est ille Dei Filius, de quo ait diuinus psalter in noni Psalmi inscriptio-
ne: Pro occultis filij. Occultabatur enim diuinitas in humanitate. Hic est the-
Abac. 3. saurus ille absconditus, de quo ipse ait apud Matthæum: Simile est regnum cœ-
lorum thesauro abscondito in agro. Et de quo ait Abacuc Propheta: Ibi, nimirum
in cruce, abscondita est fortitudo eius. Et quoniam bonum est communicabile,
ut ait Dionysius, sui ipsius diffusiuum, voluit summum bonum summè se homi-
nibus communicare. Sumpsit nostram naturam, versatus est inter homines, mor-
tuus est pro illis, & seipsum in admirabili eucharistiæ sacramento nobis reliquit, ut
semper nobiscum esset, & summè seipsum nobiscum communicaret. In illa ho-
stia consecrata verè est Deus absconditus. Quæ poterat maior excogitari com-
municatio? Quod maius beneficium? quæ maior amoris abundantia? Quod
munus aut magnitudine admirabilius, aut fructu salutaris, aut amplitudine ma-
gnificentius? Adoro te hostia consecrata, adoro te Christe Fili Dei viui, qui te pro
salute nostra hostiam salutarem deuouisti, & ut tuam erga nos immensam chari-
tatem demonstrares, corpus tuum sanctissimum in cibum, & sanguinem tuum
preciosissimum in potum, sub specie panis & vini sumendum nobis reliquisti, &
sub modici panis specie tu Christe sancte verus Deus & verus homo contineris.
Ideò ego dico cum Propheta: Verè tu es Deus absconditus. Tu es sub accidenti-
bus absconditus, & inuisibilis visibiliter à nobis sumeris aliena specie occultatus.
Et ita sumptus peccata deles, animam expias, gratiam tribuis, virtutes auges, &
amplitudinem perducis. At qui manducat & bibit indignè, ut verbis Paulinis
1. Cor. 11. utar, iudicium sibi manducat & bibit. Ut enim incensus ignis in stagnum gelida-
similitudo rum aquarum coniectus non inflamat aquas, quin potius earum frigiditas &
regelatio ignem extinguit, sic qui ignem illum excellentissimum summi amoris
Christi, qui in illo admirabili sacramento realiter continetur, coniicit in frigida &
regelata

regelata viscera animæ suæ, non se ipsum inflamat, nec prunæ illæ diuinæ in tali
anima ignem charitatis accendunt, quin potius scelerum frigiditas ignem extin-
guit, hoc est quantum in se est, impedit effectum sacramenti, quod est animas di-
uino amore incendere, studioque immortalitatis inflammare, atque vitam æter-
nam tribuere. Ipse enim Christus apud Ioannem capite sexto ita ait: Ego sum pa-
Joan. 6. nis viuus, qui de cœlo descendi: si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æter-
num: & panis quæ ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Ne existimes Christum
contaminari, quando ab iniquis impuris hominibus sumitur. Nam, ut diui
Athanasij utar similitudine, quemadmodum Sol etsi immunda loca attingat, ne-
quaquam tamen immundus manet, sic Christus etsi ab impiis manducetur, ta-
men in se nequaquam contaminatur. Et quoniam Deus est in hoc sacramento
occultatus, ait diuinus noster vates hoc in loco: Verè tu es Deus absconditus,
Deus Israel Saluator. Hic est Dei & hominum mediator: & ut diui Cypriani ver-
bis utar, hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius & gloria, & ideò eum dignè
æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Hunc Esaias appellat saluatorem, quo-
niam venit in mundum ut homines saluos faceret, quod est eius nomine signifi-
catum. Nam Iesus saluatorem significat. Ita enim dixit Angelus iusto Ioseph: Pa-
Matt. 1. riet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum
suum à peccatis eorum.

Confusi sunt, & erubuerunt omnes simul. Sensus est: Omnes qui te ô bone Iesu non
receperint, confundentur & pudebunt, & fabricatores errorum, hoc est, ido-
lorum opifices & cultores cum obstinatis Iudæis erunt à te alienati. Israel au-
tem æternam salutem consequetur. Sæpe diximus nomine Israelis fideles signi-
ficari siue ex Iudæis siue ex Gentibus. Omnes enim qui fide charitate formata ex-
cedunt è vita, qui sunt verè Israelitæ, proficiunt ad cœlum, ubi Deo fruuntur,
eiusque inenarrabilibus bonis in æternum satiantur. Eòque si non statim, aliquan-
do tamen deueniunt.

Non in abscondito. Dæmones respōdent in locis occultis & obscuris, Deus aper-
tè in monte Sina. Aut potius hæc intelliguntur de Christo, qui de seipso ait apud
Ioannem: Ego palam locutus sum mundo. Ego semper docui in synagoga, & in *Joan. 18.*
templo, quod omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil.

Non dixi semini Iacob, frustra querite me. Dixi quidem ut me quærent, sed non
frustra, imò proposito præmio. Lege diuinas literas, & passim inuenies propo-
Amos 5. tum præmium quærentibus Deum. Per Amos Prophetam ait ipse Deus: Quærite
Psal. 68. me, & viuētis. David ait in quodam Psalmo: Quærite Dominum, & viuet ani-
Psal. 69. ma vestra. Et in alio: Latentur in te omnes, qui quærunt nomen tuum. Et in alio: *Psal. 104.*
Quærite Dominum, & confortamini.

Congregamini, & venite. Dispersi enim & discordia segregati, ad Deum ire non
possumus. Charitas congregat & vnit, odium dispergit & dissoluit. Qua de re latè
differuimus capite vndecimo, & decimonono.

Nescierunt qui leuant lignum sculpture sue. Id est, stulti sunt, qui ligneum idolum
extollunt, ut adorent illud, & preces fundunt ad Deum falsum & commentitium,
qui neminem potest saluum facere. Cum Deus hæc verba dixisset inuehitur in
idololatrias, dicens illis, ut annuntient & adducant, quæ existimauerint esse ad-
uersus ipsum Deum. Ac si diceret: Vos qui idola colitis, quid contra me habetis?
Contendite mecum, inite pariter consilium, & rationes vestras in lucem profer-
te. Nōne videtis idola vana esse, & nihil vobis prædixisse? Ego sum qui ventura
prænuntio, qui solus sum Deus.

Conuertimini ad me, & salui eritis. Salus nostra est in auersione à mundo & con-
uersione ad Deum, & perniciēs nostra prouenit ex auersione à Deo & conuer-
sione ad mundum.

In memetipso iuravi. Sensus est: Iuramento assero, & id quod dico, ita sine du-
bio

bio erit, quia verbum, quod de ore meo exit, est iustum, & non vertetur retro, nec erit irritum & frustraneum. Id autem quod iuro est, omnes in die extremi iudicii esse coram me apparituros, & mihi velut nolint parituros. Et tunc ego reddam unicuique iuxta opera sua. Dicit Paulus in epistola ad Romanos citans hunc locum ita ait: Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. Scriptum est enim: Vivo ego dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Hæc dicit Paulus. Vbi vides eum de extremo iudicio hunc locum interpretari. Pro eo quod Esaias ait: Et iurabit omnis lingua, ait Apostolus: Et omnis lingua confitebitur Deo. Ac si dicat: Et tunc in illo terribili iudicio omnis homo confitebitur Christum esse Deum. Aspicias apertissime Apostolum de Christo hæc verba intelligere, quæ Esaias dicit esse Dei, & ex consequenti confiteri Apostolum, Christum esse Deum.

Ergo in Domino dicit: Me sunt iustitie & imperium. Sensus est: Cum igitur in die extremi iudicii omnis lingua fissura sit me esse Deum, dicit etiam meas esse iustitias, & meum esse imperium, fatebitur me esse iustum regem.

Ad eum venient. Nimirum ad Christum, qui sunt æternam vitam consecuturi. Contra verò flagitiosi Deo ipsi repugnantes in æternum confundentur.

In Domino iustificabitur & laudabitur omne semen Israel. Per semen sive filios Israel intellige fideles, qui ex Iudeis crediderunt, de quibus dixerat Propheta noster *Supra* 1. capite primo: Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuisset, & quasi Gomorraha similes essemus.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XLV.

Christo meo Cyro. In Hebræo est *למַלְכִּי חִיָּהוּ* limxicho le Corex. Et potest verti, Messie suo Cyro. Verbum *חִיָּהוּ* significat ungere, ut Esaiæ 61. *Infr.* 61. Spiritus Domini super me, eod quod unxit me. Vnde *חִיָּהוּ* significat unctum, quem Græci appellant Christum. *Christus* enim unctionem significat. Igitur *1. Reg. 6.* Christus, Messias, unctus, idem sunt. Quo vocabulo reges nominantur, quoniam *1. Reg. 24.* vngi solebant, ut capite sexto libri primi Regum, & aliis in locis ostenditur. Ideo Saul Christus vocatur libro primo Regum cap. 24. & aliis in locis, quemadmodum Cyrus hoc in loco.

Assimilavi te. In Hebræo est *אֶחָדָנֶכָּה* achanneca, à verbo *חָנָה* chanah, quod significat etiam nominare. Ob eam causam vertit Pagninus: Et cognominavi te.

Testa de Samis terre. Pro testa & Samis in Hebræo est unum atque idem vocabulum nempe *שָׁמַר* cheres. Ideo potest hoc ita verti: Testa cum testis terræ, ut sit sensus: Qui testa est, ut aliæ testæ terræ, audet cum opifice suo disceptare.

Omni militia eorum mandavi. Militia aliquando pro cælorum sideribus accipitur, ut alibi ostendimus. Hac ratione adducti Septuaginta verterunt: Omnibus stellis mandavi.

Fabricatores errorum. Pagninus vertit: Fabricatores sculptilium. Nomine errorum idola intelliguntur, quæ in literis divinis variis nominibus appellantur, quæ sunt vanitas, nihil, dolor, mendacium, error, & similia.

Argu

Argumentum capitis XLVI.

Prædixerat Propheta capite superiore evertendam esse à Cyro Babylonem. Nunc prosequitur idem argumentum, & in eadem eversione prædicit confringendam esse cum impiis idola & simulachra sua. Quibus verbis voluit divinus vates significare fore, ut mundus à Christo vinceretur, qui de seipso ait: Ego vici mundum. Quo victo cessaret idolorum cultus, & gentes repudiatis falsis diis ad veram Christi religionem converterentur.

CAPVT XLVI.

Confractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulachra eorum bestiis & iumentis. Onera vestra gravi pondere usque ad lassitudinem contabuerunt, & contrita sunt simul. Non potuerunt saluare portantem, & anima eorum in captivitatem ibit. Audite me domus Jacob, & omne residuum domus Israel. Qui portamini à meo utero, qui gestamini à mea vulva. Usque ad senectam ego ipse, & usque ad canos ego portabo & salvabo. Cui assimilastis me & adequastis, & comparastis me, & fecistis similem? Qui confertis aurum de sacculo, & argentum statera ponderatis, conducentes aurificem, ut faciat Deum, & procidunt & adorant. Portant illum in humeris gestantes, & ponentes in loco suo. Et stabit, ac de loco suo non movebitur. Sed & cum clamauerint ad eum, non audiet, de tribulatione non saluabit eos. Memen-
tote istud, & fundamini: redite pravaricatores ad cor. Recordamini prioris seculi, quoniam ego sum Deus, & non est ultra Deus, nec est similis mei annuntians ab exordio novissimum, & ab initio quæ nondum facta sunt, dicens, Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet. Vocans ab Oriente auem, & de terra longinqua virum voluntatis mee. Et locutus sum, & adducam illud: creavi, & faciam illud. Audite me duro corde, qui longè estis à iustitia. Propè feci iustitiam meam, non elongabitur, & salus mea non morabitur. Dabo in Sion salutem, & in Israel gloriam meam.

EXPLANATIO.

Confractus est Bel. Hoc erat idolum, cui Babylonij primas deferrebant, secundas autem Nabo. Dicit Hieronymus ait Bel esse eum, quem Græci Belum appellabant, hoc est Saturnum, cui gentes non solum quoscunq; homines, sed proprios etiam filios immolabant.

Facta sunt simulachra eorum bestiis & iumentis. Subaudi similia. Ad tantam enim insaniam deventerunt, ut simulachra colerent belluarum. Possunt hæc verba ita explanari, ut subintelligatur, onus. Et tunc vertentur hoc modo: Facta sunt simulachra

lachra Babyloniorum onus bestiis & iumentis, quoniam ad Persidem transferentur. Persæ enim idola Babyloniorum aurea & argentea iumentis imponebant, ut ea in patriam suam transferrent. Ideò sequitur:

Onera vestra.) Profopopceia est. Alloquitur enim statuas muras, & idola insensibilia. Quasi dicat: Iumenta vestra & idola vestro pondere fatigabuntur. Onusta enim bestia, quæ vos portauerint, lassabuntur, & cadent, ac deficient, tantum onus ferre non valentes. Miseri dii ac infelices, qui eas bestias, quæ ipsos portauerint, seruare non poterunt, & miseri atque arumnosi, qui tales deos colunt, quoniam cum ipsis ibunt in captiuitatem. Tam enim dii quam eorum cultores à Persis capientur, & in Persidem captiui portabuntur. Ea verba, Anima eorum in captiuitatem ibit, possunt referri ad idola, quasi Propheta dicat: O dementes homines, qui lapidea & aurea simulachra animam habere putatis. Idolorum anima asportabitur in Persidem captiua. Irridet gentes simulachra prædita esse animo existimantes.

Qui portamini ab utero meo, qui gestamini à mea vulua.) Id est, quos foueo & protego, ac si in meo utero velut mater eos porrassem, & ipse eos concepissem. Vide Dei nostri summam erga homines clementiam.

Qui confertis aurum de sacco.) Id est, qui coniungitis aurum, quod de thesauro extrahitis, & argentum ponderatis, ad idola vestra facienda. Eos arguit, qui aurum & argentum in simulachris fabricandis consumunt.

Fundamini.) Nimirum in fide. Est enim fides fundamentum. Nam, ut ait diuus Paulus, sine fide impossibile est placere Deo. Credere enim oportet accendentem ad Deum quia est, & inquitentibus se remunerator sit. Gentes credunt multos esse Deos, ideò nullum habent fundamentum, quia nullam habent fidem. fides enim est, ut credamus vnum solum Deum. Et quoniam sine fide nemo fundatus esse dicitur, vocat diuinus noster vates omnes ad fidem, dicens: Memento istud, & fundamini. Vel ideò cohortatur homines ut fundentur, quoniam peccatores nullum habent firmum fundamentum. Nituntur enim in deliciis, voluptatibus, opibus, & mundi dignitatibus, quæ omnia flexibilia sunt, imbecilla, varia, incerta, caduca, falsa, inconstantia, posita non in nostris consiliis, sed in mundi temeritate. Sola vera virtus est vna altissimis defixa radicibus, quæ nulla vnquam vi euelli potest, nec labefactari.

Redite prauaricatores ad cor.) Reuertimini ad vos ipsos, à quibus vos alienastis. Nihil tam longè à vobis quam vos. Hic vides homines sceleribus implicatos, & mundi vanitatibus deditos extra se esse, & in mundo vagari. Ideò in Euangelio filius prodigus dicitur in se reuersus, suam cognouisse infelicitatem, & ita ad patrem rediisse. In se reuertitur, qui à se fuerat alienatus. Exierat extra se, & seipsum relinquens reliquerat patrem. Sed aliquando reuersus ad se inuenit seipsum, qui perditus erat. Non enim poterat ad se redire, nisi qui à seipso abierat. Et in se reuersus excitat seipsum memoria præteritæ felicitatis, & in spem veniæ erigitur. Et tunc cognouit non fuisse secum, cum in se esse videretur. Qui extra se est, dicitur esse extra cor: ideò peccatores corde carere, & sine corde esse dicuntur.

Ierem. 5. Apud Ieremiam ait Deus: Audi me popule qui non habes cor. Et in hoc nostro capite paulò post, ubi nostra versio habet, Audite me duro corde, habent Septuaginta: Audite me qui perdidistis cor. Et Dauid ait: Et cor meum dereliquit me. *Psal. 39.* Et alibi: Super sanctos suos, inquit, & in eos, qui conuertuntur ad cor. Si ad cor conuertuntur, ergo antea extra cor vagabantur. Et Ecclesiasticus, Qui, inquit, timet Dominum, conuertetur ad cor suum. Et alibi: Collige & congrega cor tuum. Et hic Deus per Esaiam: Redite prauaricatores ad cor. Iubet Deus ut ad nos ipsos eamus. Idem apud Matthæum voluit Christus significare, cum nos ad vineam ire iubeat. Cum enim nos simus ipsa vinea, ad nos ipsos nos mittit. *Matt. 10.* *Luc. 15.* Ier illa, apud Lucam, quæ inuenit drachmam, quam perdiderat, est Ecclesia. Drachma

chma sumus nos. Cum autem nos ipsi simus Ecclesia, aperte cõcluditur nos querere atque inuenire nos ipsos, qui perdit eramus. Sed fieri non potest, ut queramus nos ipsos, nisi nos esse perditos intelligamus. Primus quidem gradus salutis est cognoscere nos ipsos, & videre vnde exciderimus. Hac ratione ducti antiqui dicebant hanc sententiam, Cognosce te ipsum, non humanam esse sed diuinam, nec esse mortali alicui, sed Deo ipsi tribuendam. Vis redire ad cor, cognosce te ipsum. Cogita & tecum ipse reuolue, & interroga hæc omnia te ipsum: Ego vbi sum? Quomodo viuo? Quid ago? Quid spero? Quid desidero? Quid erit si sic moriar? Quò ibo? Et quas tandem pœnas meorum scelerum perfoluam? Ex huius considerationis defectu nascitur humanorum flagitiorum colluuius. At nos ut alios cognoscamus, nos ipsos cognoscere negligimus. Ut enim sartor occupatus aliorum vestibus sarciendis, suas habet scissas, sic multi impediti in aliorum vita cognoscenda, suam ignorant. Inquirunt aliorum mores, volunt alienas cogitationes, intentiones, & consilia diuinare, se ipsos autem derelinquunt, & à corde suo peregrinantur. Ideò ait Deus per Ezechielem prophetam: Fili hominis *Ezec. 4.* sume tibi laterem, & pones eum coram te, & describes in eo ciuitatem Hierusalem. Quis est hic later, quæ est hæc terra tam dura & cocta, nisi cor nostrum? Hoc nobis præcipit Deus ut sumamus, & quod extra nos erat, iuxta nos collocemus, & in eo ciuitatem æternam cœlestem Hierosolymam describamus, ut in ea sit nostra cogitatio collocata & constituta. Et ut qui ab arce sibi à rege tradi *simile.* ta egreditur, eamque hostibus tradit aut relinquit, traditor dicitur, sic qui à corde à Deo sibi tradito exit, illudque in manu tyrannici appetitus, cæterarumque indomitarum cogitationum relinquit, prauaricator appellatur. Ideò ait Deus: Prauaricatores redite ad cor.

Vocans ab Oriente auem.) Hoc est, Cyrum à Perside, qui Babylonem euertat, & Iudæos in patriam reducat. Vocatur auis ob velocitatem, qua venit in Chaldeam.

Audite me duro corde.) Alloquitur Deus Hebræos, qui non credebant se liberandos esse à Babylonica captiuitate, quos ob eorum contumaciam duos corde appellat. Hoc secutus diuus Stephanus eos in oratione, quam apud illos habuit, *Act. 7.* duos ceruice, & corde atque auribus incircuncisos vocauit. Vsq; adeò fuerunt indurati, ut in Christi morte, ubi lapides se sciderunt & fregerunt, ipsi in sua duricie & integra pertinacia permanerent. Tale cor appellat Ezechiel laterem, terram *Matt. 27.* durum & coctam. *Ezec. 4.*

Qui longè estis à iustitia.) Hoc est, à Christo, cum enim diuus Paulus iustitiam *1. Cor. 1.* appellat. Eam promittit pater facturum propè, neque esse elongandam. Ille propè accedit, & nos cotidie vocat. Nos sumus qui cum fugimus, & quanto longius ab eo separamur, tanto propius accedimus ad infernum, & fugientes vitam incidimus in mortem. Vita peccatoris duri cordis & obstinati est auersio à Christo, propinquitus inferni, mors animæ, victoria appetitus, triumphus voluptatis. Hæc etiam ad literam de Cyro intelligantur, quem Deus promissit missurum, ut Iudæos in pristinam libertatem reuocaret, ad Christum tamen multò melius referuntur. Eum promissit pater venturum fuisse hominum genus liberatum, illudque ad cœlestem patriam perductum. Ideò ait: Dabo in Sion salutem, & in Israel gloriam meam. Nam vera animæ salus & gloria, quæ in hac vita potest esse, solum in Sione & Israël, hoc est in Ecclesia reperitur.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XLVI.

Facta sunt simulachra eorum bestiis.) Nonnulli codices habent: Fracta sunt. Ut sit sensus, fracta fuisse simulachra, quando super iumenta ponebantur, & funibus astringebantur. Non enim Persæ curabant imaginum formam, sed materiam, hoc

est, aurum & argentum. In Hebraico est, *חַיִּי* haii, à verbo *חָיָה* haiah, quod significat esse, & est verbum substantiuum. Significat etiam corrumpere, & frangere, & fugere. Ideò vtraque litera potest defendi. Poterat etiam verti: Fugerunt idola eorum in bestiis imposita. Vt idola ac deos irrideat, qui se eripere non poterint, nisi se in fugam conicerent.

Qui portamini à meo utero, qui gestamini à mea vulua. Potest totum hoc ita verti ex Hebræo. Qui portamini à me ab utero, qui baiulamini à me à partu. Ac si dicat: Qui à principio, à vestra natiuitate à me nutrimini, & veluti infantes in meis brachiis baiulamini. Itaque ab utero & à vulua significant ab instanti natiuitatis. *Psal. 57.* Quemadmodum in Psalmo: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab utero. hoc est, ab eo puncto, quo nati sunt.

Et fundamini. In Hebraico est *וְהִי־חֹֽחַ־אֶבֶן* vehithoxxaxu à verbo *חָחָה* quod significat fortem & firmum esse: vnde *וְהִי־חֹֽחַ־אֶבֶן* axixe fundamenta. Et capitur pro viris fortitudine præstantibus, vt ait Kimhi vir doctus inter Hebræos, quòd hi sint regni fundamentum. Potest esse ex significatione *וְהִי־חֹֽחַ־אֶבֶן* ix, quæ dictio virum significat: Quasi dicat: Estote viri. Ideò potest verti: Præstate vos viros. Ac si diceret: Ostendite vos valere fortitudine & iudicio recto. R. Ioseph deducit ab *וְהִי־חֹֽחַ־אֶבֶן* ex, quod nomen ignem significat: Vt sit sensus: Estote rubei velut ignis, erubescite & confundamini, vestras insanias & vanitates & scelera aspicientes. Hac ratione adducti quidam pro fundamini posuerunt confundamini, vt in multis codicibus licet videre. Et vtraque lectio est recta & proposito Prophetæ satis conueniens. Septuaginta habent in hunc modum: Ingemiscite, agite poenitentiam, qui erratis. Pro quo quidam dixerunt: confundamini. Indicat aperte hic locus à Septuaginta interpretibus translatus vtilem esse & salutarem peccatoribus poenitentiam, vt ad charitatem perueniant: & poenitentiam non esse nouam vitam, sed ingemiscere & peccata deplorare. Non enim solum hic ait Esaias, Agite poenitentiam: sed Ingemiscite, agite poenitentiam. Ostendit esse execrabilem, & non solum non esse vtilem sed perniciosam. Damnat enim gemitum, & fletum, & omnem poenitentiam, quæ sit per discussionem & detestationem peccatorum. O hæreticum detestabilem! Quid potest esse hoc tuo dogmate pestilentius? Quid perniciosius? Quid veritati repugnatius? Si gemitus & poenitentia nihil prosunt peccatoribus, cur Deus hic per prophetam eos ipsos peccatores sceleratos & impios alloquens hortatur ad gemitum & poenitentiam? Quorsum sanctificatus ille Baptista has voces emitteret: Genimina viperarum quis ostendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fructus dignos poenitentiae, iam enim securis ad radicem arboris posita est. Quorsum verus ille ac cœlestis doctor Christus Deus noster laudaret poenitentiam Ninuitarum? Quorsum toties gehennam, & ignem æternum minaretur peccatoribus, vt eos ad poenitentiam & contritionem induceret, si talis poenitentia & contritio essent res inutiles & inanes, & vt tu Luthere ais, perniciose? Sapientissimus ille David quo nullus alius fuit suo tempore illustrior, nullus charitate ardentior, nullus iustitia præstantior, nobis poenitentiae perspicuam formam descripsit. Circundederunt, inquit, me dolores mortis, & torrentes iniquitatis conturbauerunt me, dolores inferni circundederunt me, præoccupauerunt me laquei mortis, in tribulatione mea inuocaui Dominum. Et alibi, Laboraui, inquit, in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratum meum rigabo. Aspicias regem peccatis astrictum poenitentiam egisse, Dominum inuocasse, vim lachrymarum profudisse, & fuisse gratiam consecutum. Ait enim paulò post: Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem, quoniam exaudiuit Dominus vocem fletus mei. Vbi aspicias fuisse gemitum Davidis Deo gratum & auditum. Ideò in inscriptione huius Psalms meminit octauæ. Erat enim octaua instrumentum octo fidibus

fidibus ornatum, quo canere solebant carmina triumphalia, vt colligitur ex primo libro Paralipomenon. Canit igitur victoriam David, quam de peccato reportauit, *1. Par. 15.* ideò Psalmum in gaudio & exultationis tripudo finiuit. Et si quæras arma, quibus hanc victoriam obtinuit, & veniam ac gratiam impetrauit, ipse explicat esse gemitus & lachrymarum abundantiam, & denique poenitentiam. Hæc enim sunt arma quibus de peccato consequimur victoriam, & gloriosum de illo reportamus triumphum. Eam ob causam ait hoc in loco diuinus noster vates iuxta Septuaginta translationem. Ingemiscite, agite poenitentiam, qui erratis. Vide Luthere quomodo hæc concordent cum tuo articulo, in quo asseris poenitentiam nihil aliud esse quam nouam vitam, & veram poenitentiam damnas & detestaris.

Audite me duro corde. Septuaginta habent: Audite me qui perdidistis cor. Videtur alludere ad id, quod paulò antea dixerat: Redite præuicinatores ad cor.

Et vocans ab Oriente auem. Nonnulli codices habent: Et vocans ab Oriente iustum. Sed correctiores habent auem. Et ita est in versione cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Et ita est etiam in Hebræo. Dictio enim *וְהִי־חֹֽחַ־אֶבֶן* ait, quæ est in Hebræo, auem significat, vt apud Esaiam: Et relinquentur simul auibus montium. Sed quoniam vir iustus alta petit, & ab imis eleuatur, ideò nomine auis significatur. Id voluit scriptura quindicesimo capite Genesis significare, *Gen. 15.* quando inquit, sumpsisse Abrahamum vaccam, capram, arietem, turtorem, & columbam, & diuisisse animalia terrena, aues autem non diuisisse. Per terrena animalia significantur homines appetitu ducti, à Deo & à se ipsis diuisi: per aues verò spirituales homines secum & cum Deo vniti, quorum vnus dicebat: Quis *Rom. 8.* nos separabit à charitate Christi?

Argumentum capitis XLVII.

Vaticinatur Esaias de superba Babylonis per ineptos astrologos seducta excidio & euersione.

CAPVT XLVII.

Descende, sede in puluere virgo filia Babylon, sede in terra, non est solum filia Chaldeorum, quia ultra non vocaberis mollis & tenera. Tolle molam, & mole farinam, denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, reuela crura, transi flumina. Reuelabitur ignomina tua, & videbitur opprobrium tuum, ultionem capiam, & non resistet mihi homo. Redemptor noster, Dominus exercituum nomen illius, sanctus Israel. Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldeorum, quia non vocaberis ultra domina regnorum. Iratus sum super populum meum, contaminaui hereditatem meam, & dedi eos in manu tua, non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde. Et dixisti: In sempiternum ero domina, non posuisti hæc super cor tuum, neque recordata es nouissimi tui. Et nunc audi hæc delicata & habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & non est præter me amplius: non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem. Venient tibi duo hæc subito

Subito in die una sterilitas & viduitas. Uniuersa venerunt super te, propter multitudinem maleficiorum tuorum, & propter duritiam incantatorum tuorum uehementem.

EXPLANATIO.

Descende, sede in puluere virgo filia Babylon.) Tribuit Babylo personam superbæ reginæ delicias deditæ, & more tragico eius calamitatem describit. Vocat eam virginem, quod nondum fuisset euerfa: Vel ob teneras delicias. Filia Babylonis & Babylon more Hebraico idem valet. Vtutur Propheta imperatiuis pro indicatiui futuris. Ac si diceret: Descendes ab altitudine tua Babylon regina potentissima. Amittes gloriam tuam, sedebis in puluere dolore affecta. In tantam incidet calamitatem & miseriam, ut non in solio & throno regio, sed in terra sedas abiecta, captiua, & afflicta. Non iam versaberis in deliciis & voluptatibus, sed duram captiuitatem sustinebis. Vocatur Babylo filia Chaldaeorum: quia erat sita in Chaldaea, ut Mela, & Solinus, & alij Geographi testantur. Et ex sacris literis apertè colligitur.

Tolle molam, & mole farinam.) Solebant captiua molere farinam, & erat hoc extreme seruitutis indicium.

Denuda turpitudinem tuam.) Duceris captiua, & flumina pedibus trāsibis. Et quoniam neminem habebis qui te baiulet, tu ipsa nuda transibis aquas. Ex quo efficitur, ut & crura & verenda discooperias.

Utionem capiam.) Quoniam tu o Babylon populum meum afflixisti, affligam ego te ipsam. Lues pœnas tuæ immanitatis, nec erit qui mihi possit resistere.

Redemptor noster.) Subaudi, hæc dicit.

Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldaeorum.) Tu quæ antea gloriari solebas, tacebis non audens loqui, & ob confusionem & ignominiam tuam quæres loca abscondita, & hominum cœtum ac frequentiam fugies.

Contaminati hereditatem meam.) Id est, permisi contaminari Hebræos.

Non posuisti eis misericordias.) Quoniam poterant fortasse Deo obicere Babylo-
nii: Si tu iratus populo tuo ob eius scelera eum a nobis capi, & in ærumnas incide-
dere permixisti, quare nos affligis, quod eos, qui te offenderant, vexauerimus? Respondet Deus huic tacitæ obiectioni, se fuisse iratum populo suo, nihilominus tamen deliquisse Babylonios, quod in Iudæos fuissent immanes, eosque vulneribus lacerarent, & iniuste opprimerent. Non distat ab hoc id, quod dicitur in Psalmo. Fiat habitatio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet, quoniam quem tu percussisti, persecuti sunt, & super dolorem vulnerum meorum addiderunt. Aspicias hinc non excusari eos, qui humanitatem exuentes illos vulnerant, quos Deus ob aliquam causam permittit vulnerari. Voluit cœlestis Pater ut filius suus vnigenitus se in crucis ara pro nobis hostiam constitueret, & sanguine fuso hominum genus expiaret, nihilominus tamen peccauerunt Iudæi Christum ad eandem vocantes, eumque pestilenti atque effrenato impetu cruci affigentes. Illud est etiam aduertendum, ideò Babylonios in miseris calamitates incidisse, quia nulla erga Hebræos misericordia vli fuerant, præcipue erga senes. Vbi aspicias quàm grata sit Deo humanitas & misericordia etiam erga inimicos, præsertim erga senes. Ideò ait hoc in loco Deus: Non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde. Et in Leuitico: Coram cano

Leui. 19. capite, inquit, confurge, & honora personam senis. Et in Threnis plorans Ieremias, Facies, inquit, sacerdotum non erubuerunt, neque senum miserti sunt. Et *1. Tim. 5.* in epistola prima ad Timotheum ait Apostolus: Senem ne increpaueris. Chilo Lacedæmonius, ut refert Plutarchus, docebat eam esse debere reuerentiam iuueni-
num erga senes, quæ est filiorum erga parentes. Et ob eam causam Sparta cenfebatur

batur olim quoddam virtutis domicilium, quia omnes suspiciebant senes, & magno honore ac veneratione prosequerantur.

Et dixisti, In sempiternum ero domina.) Illa pars vitæ est periculosa, quæ ob nimiam securitatem videtur esse tutior. Multi ex magnis periculis liberi euaserunt, & in magnis procellis & tempestatibus tam constantem vitæ cursum tenuerunt, ut nunquam exciderint, sed aduerso vento sæuiente ad optatos exitus peruenerunt. Nam videntes rerum humanarum varietatem & imbecillitatem, non illis fidebant, quin potius munientes se virtute & consilio, in Deo spem omnem collocabant. At postea obtinentes res prosperas & ad voluntatem fluentes, existimantes se esse securos dederunt se otio & inertiæ: ex quo effectum est, ut misere perirent, & in grauissimam calamitatem & ignominiam incurrerent. Ideò oportet ut in prosperitate meminerimus aduersitatis, ne turpiter excidamus. Ait enim Ecclesiasticus: In die bonorum ne immemor sis malorum. Hoc significare volens Apostolus dicebat Corinthiis: Qui gaudent tanquam non gaudentes. Vidēs Iesus Hierosolymam quiete & diuitiarum affluentia vrentem, & venturas illi miseras ignorantes, eam deplorauit, & in illo magno triumpho lachrymas profudit. Nos igitur non ita gaudeamus, ut tutos nos esse existimemus: quin potius cogitemus fieri posse, ut ex lætitia excidentes subito in lachrymis & merore versemur, & a potentia ad miseriam recidamus. Id quod euenit Babylois, qui perpetuum principatum, & nominis celebritatem & propagationem, sibi ipsis pollicentes in captiuitatem, & perpetuam infamiam incurrerunt.

Neque recordata es nouissimi tui.) Septuaginta habent: Neque recordata es nouissimorum. Ac si dicat: Ideò capieris, & in ærumnas incredibiles incidet, quia nouissimorum tuorum non meministi. Aspicias hinc quàm utile sit finem rerum memoria tenere, earumque imbecillitatem & interitum contemplari. Ideò Ecclesiasticus, Memorare, inquit, nouissima tua, & in æternum non peccabis. Et Moyses, ut in libro Deuteronomij diuinæ literæ commemorant, Gens, inquit, absque consilio & sine prudentia, utinam saperent & intelligerent, ac nouissima prouiderent. Ieremias propheta in suis Lamentis, ubi euerfa Hierosolyma & peccatis animæ miseram captiuitatem deplorat, has voces emittit: Sordes eius in pedibus eius, nec recordata est finis sui. Nomine pedum intelliguntur affectus, quibus anima mouetur, qui tunc dicuntur sordibus contaminari, cum non ratio tenet imperium, nec pro dignitate quæ sunt pulchra & appetenda, quæ verò tetra & aufugienda præscribit, sed effrenatus appetitus cæco impetu rationis arcem oppugnans animam ducit, eique solum opes, & mundi voluptates proponens, sine vlla mortis & finis contemplatione. Hoc sentiens Ieremias & sordes pedum animæ, & finis obliuionem lamentabatur. Ideò Christus Deus noster cum ei discipuli de magnifico Salomonis templo loquerentur, eius sumptuosi ædificij pulchritudinem admirantes, respondit, ut diuus Lucas testatur: Hæc quæ videtis, venient dies, in quibus non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruat. Illi de re illa magna ante oculos posita loquebantur: Christus verò eis illius rei finem & vastitatem in memoriam reuocat. Voluit nos docere cœlestis magister, cum cogitauerimus rem aliquam humanam insignem & amplam, oportere eius finem in animo versare, & memoria repetere. Nihil nobis est salutaris ad coercendas vagas & inanes cogitationes, turbidosque motus acerrimè propulsandos, quàm finem animo intueri. Nam ut vinum purum iudicium turbat & perdit, at aqua temperata non nocet, sic rerum humanarum pulchritudo, generis nobilitas, nominis claritas & amplitudo, prosperitas honorum & magistratuum, diuitiarum abundantia, & cætera huiusmodi, ad quæ plerique mortalium cæca auaritate inflammati rapiuntur, per se intemperanter sumpta sunt vinum, purum illud quidem, quod humanum iudicium lædit & perturbat. At si omnia hæc fuerint temperata memoria finis, & consideratione inconstantiæ & imbecillitatis, ita possunt

nem contemplantes. Est enim hoc utile & licitum: Sed eos arguit & contemnit, qui afferunt omnia humana gubernari sideribus, qui omnia futura scire gloriantur, & fataliter ventura præbuntiant. Quia in se & ipsi falluntur, & alios fallunt. Et videntes se id nec arte neque scientia consequi posse, ad demones confugiunt, qui cum multa ignorent, eos decipiunt. Non itaque eos irridet Propheta, qui astrologia vtuntur, sed qui ea abutuntur.

Non sunt prunæ. Augures tui & astrologi incendio terribili flagrabunt. Non enim erunt temperatae prunæ, ad quas accedunt, qui volunt se calefacere, nec moderatus ignis, iuxta quem solent federe frigore laborantes, sed erit ingens flamma omnia consumens. Vel sic: Ita astrologi tui comburentur, ut nulla ex illis remaneant prunæ, quibus se homines possint calefacere, sed subito in favillas convertentur. Hunc finem habebunt ea, in quæ incubuisti, & quibus operam navasti: hoc est, astrologi & astrologia.

Negotiatores tui. Qui negotiari apud te consueverant, ab eo tempore quo regnare cepisti, fugient. Et tam subita erit fuga, ut unusquisque percurrat suam partem, errans, & à recta via discedens. Nec erit qui eis opem ferat, illisque à Peris eripiat.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XLVII.

Tolle molam, & mole sarinam. Pro molere est in Hebræo verbum מלח, quod significat tundere. Et quoniam hoc in loco sequitur statim: Denuda turpitudinem tuam, existimat diuus Hieronymus hoc in loco tollere molam & mole, actum turpem significare. Huic expositioni fauet Scriptura trigessimoprimo Job 31. capite Job. Nam ubi vulgata versio habet: Secutum alterius sit vxor mea, & super illam incuruentur alij: habet litera Hebræa: Molat alteri vxor mea, & lubigant illam alij. Est enim idem verbum in utroque loco, & hic apud Etsiam, & illic apud Job.

Denuda turpitudinem tuam. In Hebræo est Denuda נטף, thammathec. Hæc dictio נטף significat fasciam, in qua capilli innectuntur. Significat etiam ipsos capillos. Vnde Pagninus vertit: Denuda cincinnos tuos: Septuaginta habent: Reuela operimentum tuum. Ac si diceret Etsias: Aperi ligamen capillorum. Nam statim sequitur in eorum versione: Denuda canos, pro quo nostra editio habet: discooperi humerum.

Sede tacens. In Hebræo est: Sede דמם, dumam. Potest esse à verbo דם, quod significat tacere: quam significationem secutus est noster interpres. Et potest esse à verbo דם, damam, quod significat deficere, & compungi. Quam significationem secutus Septuaginta vertit: Sede compuncta. Potest verti: Sede deficiens. Et quoniam verbum hoc significat subiei, potest Latine reddi: Sede subiecta. Ita in Psalmo sexagesimo interpretio: Veruntamen Deo subiecta esto anima mea. Pro quo diuus Hieronymus vertit: Veruntamen Deo tace anima mea. Verbum enim hoc etiam tacere significat, & quiescere, & expectare. Qui verè subditus est tacet, & quiescit, nullamque suis calamitatibus adhibet desperationem: Et quando loquitur, statim verbis ostendit, se non esse fractum simile sed integrum. Ut enim vasa sonitu ex percussione effecto ostendunt sint ne integra an rupta, sic verbis in afflictione prolatis ostendunt homines sint ne in lèraugia & virtute muniti, an indomiti & deprauati. Vis cognoscere hominem? percussatur afflictione. Est enim afflictio excellentissima probatio.

Argu

Argumentum capitis XLVIII.

Inuehitur Propheta in Iudeos, qui virtutis simulatione tetra flagitia regentes, nomine Israelis gloriabantur, cum verè Israelitæ non essent, quod innumeris secleribus implicati & constricti nec Israelem imitarentur, qui fuit & religione & pietate integerrimus, & virtutum maximarum gloria præstantissimus, neque in facta tanto nomine digna incumberent. Aperit mysterium sanctissimæ trinitatis. Vaticinatur de liberatione à Babylonica captiuitate, & hortatur homines ad gratias Deo pro eius beneficiis agendas.

CAPVT XLVIII.

Udite hæc domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, & de aquis Iudæ existis, qui iuratis in nomine Domini, & Dei Israel recordamini non in veritate neque in iustitia. De ciuitate enim sancta vocati sunt, & super Deum Israel constabiliti sunt. Dominus exercituum nomen eius. Priora ex tunc annuntiaui, & ex ore meo exierunt, & audita feci ea, repente operatus sum, & venerunt. Sciui enim quia durus es tu, & neruus ferreus ceruix tua, & frons tua ærea. Pradixi tibi ex tunc, antequam venirent, indicaui tibi, ne forte diceres: Idola mea fecerunt hæc, & sculptilia mea, & constatilia mandauerunt ista. Quæ audisti, vide omnia: Vos autem num annuntiastis? Audita feci tibi noua ex tunc, & conseruata sunt quæ nescis, nunc creata sunt, & non ex tunc, & ante diem: & non audisti ea, ne forte dicas: Ecce ego cognoui ea. Nec audisti neque cognouisti, neque ex tunc aperta est auris tua. Scio enim quia prauaricans prauaricaberis, & transgressorem ex utero vocaui te. Propter nomen meum longè faciam furorem meum, & laude mea infrenabo te, ne intereas. Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis. Propter me propter me faciam, ut non blasphemet, & gloriam meam alteri non dabo. ^{Sup. 42.6}

EXPLANATIO.

Audite hæc domus Jacob, qui vocamini nomine Israel.) Israel sonat principem cum Deo, vel prævalentem Deo, vel, ut alij dicunt, videntem Deum. Textus Gen. 32. sis capite trigesimo secundo innuit Iacob sonare fortem contra Deum. Nam cum Angelus luctaretur cum eo, & non posset eum superare, Nequaquam, inquit, Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines præualebis? Hoc tam illustri nomine gloriabantur Iudæi, memoriam suæ nobilitatis ex scripturarum vetustate eruentes, eamque in splendore nominis, non in virtute collocantes. At sapientium est non niti opinionem maiorum, sed omnem amplitudinem & dignitatem in virtute, atque in propriis rebus gestis positam existimare. Est igitur sensus: Audistis o Iudæi qui

Kk 2

solo

solo nomine, non autem re appellamini Israelitæ, ea, quæ aduersus Babylonios prædixi, nunc autem tribuite mihi silentium, & ea, quæ de vobis dicturus sum, attentis auribus audite.

Et de aquis Iudæ existis.) Hoc est, qui egressi estis ex semine Iudæ. Semen hominis aquas vocat. Ionathas vertit: De cognatione Iudæ. Lusitani volentes significare aliquem esse similem patri suo, aiunt, habere quasdam aquas sui patris. Et à contrario sensu exire ab aquis Iudæ, seu nihil aquarum Iudæ habere, est ab eo penitus discrepare, nullamque cum eo habere similitudinem. Ait igitur Propheta: Vos ô Iudæi gloriamini ex Iudæ, sed eum imitari non vultis. Ego verò existimo, Exire ex aquis Iudæ, esse ex eo tanquam ex fonte emanare, ita ut aquæ non capiantur pro semine, sed pro eo, ex quo familia aut genus sumit exordium. Hac exornatione vsus est David dicens in Psalmo: Benedicite Deo Domino de fontibus Israel. Ac si diceret: Vos Iudæi qui ab Israele tanquam à fonte dimanastis, benedicite Christo in Ecclesia, qui est Dominus Deus. Vbi pro, De fontibus Israel, potest verti, Vos qui estis de vena Israelis: hoc est de fonte, siue de aquis. Ergo totum hoc, Vos qui existis de aquis Iudæ, est periphrasis Iudæorum, quemadmodum hoc: Vos qui ex Israele tanquam ex fonte dimanastis.

Qui iuratis in nomine Domini.) Id est, qui Deum habetis in ore per ipsum iurantes, cum ab eo animum alienaueritis. Non ut eum veneremini, per eum iuratis, sed ut eius cultores vos esse simuletis, eumque vestrorum mendaciorum testem faciatis.

De ciuitate enim sancta vocati sunt.) Vocantur filij Hierosolymæ, vbi est templum Dei, & verus Dei cultus. Sunt eorum fundamenta iacta non in idolis, sed in vero Deo. At illi his rebus tam amplis & aptis ad suam vilitatem, & virtutis splendorem, abutuntur ad suam deformitatem & perniciem.

Priora ex tunc annuntiaui.) Ego prædixi ea, quæ euenerunt. Ex ore meo egressæ sunt Prophetiæ. Deceui me ea facturum esse, & protinus feci.

Sciri enim quod durus es tu.) Arguit Iudæorum duriciem, de qua loquitur scriptura Exodi trigesimo secundo, & Deuteronomij trigesimo primo, & Actorum Deut. 31. septimo, & multis aliis in locis. Appellat eorum ceruicem neruum ferreum, hoc est, inflexibilem, quod essent duri & obstinati: & eorum frontem anciam, hoc est, impudentem, quod nullam haberent verecundiam. Qui enim pudore non mouentur, frontem anciam habere dicuntur.

Prædixi tibi.) Volebat Deus multa Iudæis ventura prædicere, ne hoc suis idolis tribuerent.

Vos autem num annuntiaſtis?) Quali dicat, non. Sensus est: Ergo sum qui futura annuntio, vos autem non. Potest etiam ita explanari: Vos non estis annuntiatori miracula mea, quoniam gloriam meam non queritis. Quod est vestræ ingratitude apertissimum signum. Vbi aspicias velle Deum ne eius beneficia & mirabilia silentio prætereamus, sed ea prædicantes, nos ipsius memores ac gratos demonstramus.

Audita feci tibi.) Sensus est: Nonnulla prædixi tibi, priusquam euenirent, ut meam videres potentiam & sapientiam. Quædam verò ventura tibi nolui indicare, ne diceret te omnia scire, & incideret in superbiam, non mihi sed tibi scientiam rerum futurarum tribuendo. Scio enim te esse præuaticatorem, & à principio inditum est tibi hoc nomen ob tuum deprauatum animum. Vbi nostra versio habet, conseruata, verti potest abstrusa. Quali dicat: Tu audisti à me aliquas novas res, quæ venturæ erant, sed apud me abstrusæ & absconditæ sunt aliquæ, quas tibi nolui referare, quæ nunc creata, hoc est, in effectum productæ sunt: quas non ex tunc & ante diem tibi aperire volui, ne gloriaretis te eas sciuisse. Vide Dei misericordiam, omnia quæ illis aperiebat, & quæ illis occultabat, ad eorum vtilitatem referebat. Sciebat Iudæos esse præuaticatores à principio

cipio & ingratos, sed nec ideo cessabat in eos magna conferre beneficia. Eodem modo qui voluerint Deum imitari, in benefacta & virtutis actiones incumbant, vtantur benignitate, beneficentia, & misericordia, nec ob aliorum ingratitude nem & nefaria scelera ab incepto desistant. Vt enim ferri acies & duricies taram di cutem mollem, lenem, & flexibilem secare non potest: est enim impenetrabilis ferro, sic dura sceleratorum ingratitude & immanis pertinacia non debent officiosi hominis benignum animum transfigere, & ab officio abducere, sed debet talis animus impenetrabilis existere, & in virtute atque incepta beneficentia perseverare. Vt enim sol non desinit terras suis calidis & fulgentibus radiis illustrare, quamuis illis lutum obdurescat, sic vir pius & rectus non debet à rectè factis & beneficiis desistere, quamuis illis iniquorum animus durior, & in sua ingratitude pertinacior in dies reddatur.

Propter nomen meum longè faciam furorem meum.) Vt glorificetur nomen meum, differam meum furorem: non te statim delebo, sed ad penitentiam expectabo, vt omnes videant meam infinitam benignitatem. Hinc discant principes & præfules in castigandis subditis non duci ira, & furore, & impetu. Vacandum est enim animi perturbatione, vt tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum moderationem, tum etiam dignitatem. In regione aeris altiore, vbi aer ipse est purior & excellentior, nulla est nubes, nulla vis fulgurum & procellarum, nullus caliginosus & nebulosus vapor, sed tota illa regio nitescit, & splendidissimo candore elucet. Infrà autem generantur turbines, tempestates, & tonitrua. Eodem more princeps, qui excelsam & superam partem obtinet, debet in sedatione & animi tranquillitate consistere, contrahere iram, continere furorem, seque moderatione & placabilitate munire, & in statione quieta collocare. Tolerabuntur alioquo modo in subditis & obscuris hominibus perturbationes. At in principibus sunt omnino intolerabiles. Nemini licet nec honore insigni, nec obscuro & ignoto, furore duci, & temerario impetu præcipitari: sed qui sunt in dignitate constituti, quanto sublimiorem locum obtinent, tanto perniciosius offundunt. Cum enim sint in vrbis oculis aut regni, in eosque se omnes conuertant, illorumque intueantur & imitentur, sunt eorum scelera cum aliorum perniciæ coniuncta. Nec solum obsunt, quod ipsi corrumpuntur, sed etiam quod alios corrumpunt: neque minus exemplo, quam peccato aliquando nocent. Et vt turpis cicatrix deformior est in facie, quam in aliis corporis partibus, quod facies sit magis conspicua, in quam oculi intuentium statim coniciantur, sic flagitium & dedecus in principe foedius apparet: quemadmodum tetra macula in panno candido & precioso insigniorem deformitatem ostendit, quam in pullo & vili. Compriment igitur furorem, qui alios gubernant, imitantes Deum hoc in loco dicentem: Longè faciam furorem meum.

Et laude mea infrenabo te, ne intereas.) Vt lauder ob populum seruatum, tibi frenum iniciam, ne curras ad tuam perniciem. Vt penitus miles effrenatus & indomitum equum freno moderatur, & in gyrum ducit, sic nos Deus afflictionis freno comprimit, ne concitatis & perniciosis appetitibus ducamur. Aspicias hic afflictionem esse frænum ad pestilentes cogitationes, turpes voluptates, & falsas mundi vanitates coercendas.

Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.) Non te statim interficiam, sed affligam te, & in fornacem calamitatis & paupertatis mittam, vt ibi purgeris. Non omnino purificaberis vt argentum, in quo nulla manet rubigo, neque te tam duriter tractabo, vt tu mereris, alioquin te perderem omnino: sed probabo te, & calamitatibus exercebo, ne pereas, tibi que excidium compares. Et hoc faciam, ne nomen meum blasphemetur inter gentes, me ipso contempto idola laudibus efferantur, nolo enim gloriam meam alteri tribuere. Vide Dei clementiam, ideo nos infrenat, ne ad excidium curramus, ideo nos affligit vt

mendemur. Et ne penitus consumamur, non tractat nos duriter, sed leniter affligit. Docet hic locus præfules & iudices, ut cum iustitia lenitatem coniungant, & simile afflictionem esse fornacem, cuius igne exercemur. Hæc est illa Babylonica fornax ignis ardentis, in qua iusti exercentur, & Deum laudant: iniqui autem si nulla sint tolerantia muniti, incendio flagrant. Docet præterea hic locus quanti Deus faciat gloriam, quam alteri tribuere non vult.

Supr. 41. b Audi me Jacob, & Israel quem ego voco. Ego ipse ego primus
Ex. 44. a & ego nouissimus. Manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea mensa est cælos. Ego vocabo eos, & stabunt simul. Congregamini omnes vos & audite. Quis de eis annuntiavit hæc? Dominus dilexit eum, faciet voluntatem suam in Babylone, & brachium suum in Chaldeis. Ego ego locutus sum, & vocavi eum, adduxi eum, & directæ est via eius. Accedite ad me, & audite hoc: non à principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius. Hæc dicit Dominus Deus redemptor tuus sanctus Israel. Ego Dominus Deus tuus docens te utilia, gubernans te in via, qua ambulas. Utinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua, & iustitia tua sicut gurgites maris, & fuisset quasi arena semen tuum, & stirps vteri tui ut lapilli eius: non interisset, & non fuisset attritum nomen eius à facie mea. Egredimini de Babylone, *Exod. 17. b* fugite à Chaldeis, in voce exultationis annuntiate, auditum facile *Num. 21. b* hoc, & efferte illud usque ad extrema terra. Dicite: Redemit Dominus seruum suum Iacob, non sitierunt in deserto, cum educeret eos: aquam de petra produxit eis, & scidit petram, & fluxerunt aquæ. *Infr. 57. d* Non est pax impiis dicit Dominus.

Audi me Jacob & Israel, quem ego voco.) Voco vos ad poenitentiam, voco vos ut ad me accedatis, voco vos ad beatitudinem, ideo me audite. Circumspice celeriter animo Dei erga homines immensam pietatem, eos, quos modò in hoc capite hypocritas & transgressores appellauit, vocat & excitat ad poenitentiam, & ut se disponant ad gratiam. Si disponere se ad gratiam esset peccatum mortale, ut Lutherus asserit, non Deus nos ad hoc vocaret, & excitaret. Qua de re videre debere desperare de beatitudine, quamuis sit infinitis sceleribus implicatus, cum habeat Deum, qui eum ad poenitentiam vocat. Sed heu quàm surdi sumus ad *Infr. 50.* voces diuinas. Versæ sunt aures nostræ in duriciem & surditatem. Ideò queritur *Ierem. 11.* Deus per Esaiam dicens: Vocavi, & non erat qui audiret. Et per Ieremiam: Audite vocem meam, & non audierunt, nec inclinauerunt aurem suam, sed abierunt unusquisque in prauitatem cordis sui mali.

Ego vocabo eos, & stabunt simul.) Cæli mihi obediunt. Si eos vocauero, illico stabunt, & mihi parebunt. Intuere quæso hominis duriciem. Cæli insensibiles, animæ & intellectus expertes Deo parent, homo verò rationis particeps, ad imaginem Dei factus, ipsi Deo non solum non obtemperat, sed resistit. Non sidera clarissima, non solem reliquorum luminum faciliè principem, omniâque sua luce

com

completem, non cælos ipsos admirabili conuersione & celeritate concitatos, & excellentibus astris distinctos, sed solum hominem scimus fuisse ad Dei imaginem & similitudinem procreatum. Et tamen solus ille Deo non pareat, & obtemperantibus aliis, ille resistit. Vocat Deus cælos, obediunt: vocat hominem, & obedire non vult. Tempore Iosue stetit sol iussu Dei, dimisso cursu suo: at peccator à Deo vocatus nec vult stare neque quiescere. Venti & mare obediunt Christo, nos verò eius verba contemnimus, & pro nihilo putamus. Sumus multò leuiore vento, omni nimbo & procella furiosiores, omni maris mobilitate inconstantiores. O amentiam, ô duriciem, ô pertinaciam. Elementa naturaliter indomita obediunt creatori, solus homo resistit.

Congregamini omnes vos, & audite.) Nam qui discordes sunt, nulla vniti charitate, verba Dei audire non curant. Vide quemadmodum nos Deus ad concordiam vocet. Est enim eius officium congregare, ut alibi fusè ostendimus.

Dominus dilexit eum.) Subaudi Cyrum, qui Deo morem gessit, euertens Babylonem, exercens brachium suum in Chaldeis, & liberans Hebræos. Ei Deus locutus est, cumque vocauit, & fuit via eius recta & plana. Hæc quamuis de Cyro dicantur Hebræorum liberatore, ad Christum tamen mundi saluatorem conuenientius referuntur, quem Esaias, cum ea literis mandaret, cõtemplabatur. Porro Iesus Christus est ille, quem Deus pater dilexit, de quo ait: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui. Ipse est, qui fecit Patris voluntatem, qui de seipso ait in Psalmo: In capite libri scriptum est de me, ut facerem voluntatem tuam. Quem locum Paulus Apostolus in epistola ad Hebræos de eodem Christo explanauit. Hic est qui Babylonem, hoc est, mundi confusionem subuertit, brachiūque suum, hoc est, potentiam suam in dæmones Chaldaeorum nomine significatos ostendit. De eo ait in Apocalypsi diuus Ioannes: Vicit leo de tribu Iuda. Hæc igitur Christo conueniunt, ad eumque cum his, quæ statim sequuntur sunt absque dubio referenda.

Non à principio in abscondito locutus sum.) Hoc est, ego à meæ prædicationis exordio palam docui. Verba sunt Christi, qui apud Ioannem, Ego, inquit, palam locutus sum mundo. Ego semper docui in synagoga & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil. Potest hoc referri ad legis lationem in monte Sinai. Et hæc est meo iudicio germana huius loci explanatio. Ita hunc locum exponunt antiqui Hebræorum Rabbini in commentariis in decimum nonum caput Exodi, illa verba interpretantes: Venerunt in solitudinem Sinai. Quorum ad literam hæc sunt verba: Data est lex in publico, ut omnis qui voluerit, eam recipiat, & ideo Deus sanctus & benedictus ait per Esaiam quadragesimo octauo: Non à principio in abscondito locutus sum. Hæc illi. Ex hoc loco probatur falsum esse & commentitium id, quòd Iudæi dicunt de Cabala. Aiunt enim Deum in monte Sinai præter legem scriptam aliam dedisse Moyse verba tantum, quam Moyses successor suo reuelaret, & ille posteris suis, ut ita per aliquos successores de manu in manum seruaretur. Huius figmenti author fuit quidam Idumæus magus nomine Mair, quem Iudæi post templi incendium Hierosolymæ per Titum Vespasianum euersionem & vastitatem in suam societatem receperunt, eum Messiam esse affirmantes. Hic cum videret Iudæos veteris Testamenti auctoritatibus à Christianis conuinci, cum esset astutus & vaser, hanc malitiam inuenit, ut hac lege secunda se aduersus Christianos defenderet, asserens Deum multa in ea docuisse, quæ ex diametro legi scriptæ repugnarent. Hanc legem appellant Hebræi Cabalam, hoc est traditionem, quòd fuerit ore tenus à patribus tradita filiis, & ita ad eos propagata. Nec solum hic quieuit eorum infania, sed etiam fuit longius dilatata. Nam surrexerunt multi ex Hebræis, qui totum legis scriptæ sensum negant, asserentes eius verum intellectum ex literarum nominumque combinatione depromi, atque in ingenij subtilitate consistere. Et hi Cabalistæ nominantur.

K k 4 tur.

tur. Cuius sectæ & vanitatis autorem Simonem quendam esse tradiderunt. Hanc falsam inuentionem & impietatem refutat hoc in loco Deus per Esaiam dicens: Non à principio in abscondito locutus sum. Ac si dicat: Ne dicatis me legem aliquam in abscondito tulisse: omnia enim, quæ vobis præcepi in monte Sinai, fuerunt à Moyse ad vos relata, publicisque mandata monumentis. Ita enim capite vigesimo quarto Exodi scriptum legimus: Venit ergo Moyse, & narrauit plebi omnia verba Domini atque iudicia. Responditque cunctus populus vna voce: Omnia verba Domini, quæ locutus est, faciemus. Scripsit autem Moyse vniuersos sermones Domini. Hæc ibi. Aspicias igitur nullam aliam legem Deum Moyse dedisse, nisi eam, quam scriptam habemus, à Moyse quinque suis libris mandatam, & ex consequenti falsam esse impiam Cabalistarum opinionem, & merum figmentum.

Et tempore antequam fieret, ibi eram. Id est, à principio quando Pater meus dedit vobis legem in monte Sinai, ibi eram ego cum Patre, dans vobis legem ipsam.

Et nunc Dominus Deus misit me & spiritus eius. Connectuntur in hunc modum verba hæc cum præcedentibus. Ego, ait Deus, nullam vobis legem dedi in occulto in monte Sinai: planè locutus sum, & ibi eram cum Patre & Spiritu sancto in legislatione. Sed quoniam legis ceremoniarum, sacrificia, & iudicia, non erant nisi usque ad Euangelium duratura, idè nunc misit me Pater & Spiritus sanctus, vt vos Euangelium doceam, à peccatis tenebrisque ad gratiam claritatemque vindicem, atque pro mundo me in crucis ara hostiam deuoueam atque constituam. Hæc est perspicua, vera, & germana huius loci intelligentia. Non torqueo nec corumpo litteram, sed vt iacet, & verè sonat, atque est, eam interpretor. Dicebat paulò antè Deus: Ego primus & ego nouissimus. manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea mensa est celos. Quæ quidem verba nemini præter Deum conuenire possunt. Ipse enim est & & w, principium & finis, totius vniuersi creator & rector. Et continuans sermonem suum ait post pauca verba: Accedite ad me, & audite hoc: Non à principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nunc Dominus Deus misit me, & Spiritus eius. Et volens diuinus vates clarius ostendere Deum esse hunc, qui loquitur, subdit statim: Hæc dicit Dominus Deus redemptor tuus sanctus Israel. Aspicias planè Deum esse qui ait, se esse à Patre & Spiritu sancto missum. Distinctè hic loquitur Propheta, nulla vtens implicatione, nulla obscuritate. Hic, qui loquitur, est missus à Deo, atqui hic, qui loquitur, est Deus, ergo Deus est missus à Deo. Duo ex hoc loco colligimus, prius est Messiam Deum esse, posterius verò Deum, qui est in essentia vnus, esse in personis trinum. Prius ita ostendo. Qui mittendus erat à Deo in hominum generis redemptionem, est Messias, atqui ille, qui hic loquitur, fuit à Deo missus ad humanam redemptionem, est igitur Messias. Tum sic: Hic est Deus, & hic est Messias, ergo Messias est Deus. Quis non videt esse validissimas has rationes? Sed quoniam capite quadragesimo multis verbis Christi diuinum numen ostendimus, ad secundum propositum nos conferamus. Hebræi nostra memoria non possunt ferre Trinitatis mysterium. Aiunt enim Deum esse vnum, in quo nulla pluralitas, nulla personarum distinctio reperitur: nec posse probari ex veteri Testamento esse in Deo aliquam distinctionem. Eam ob causam operæ precium esse duxi, mysterium Trinitatis illis hoc loco ostendere, orationemque longius, quàm fortasse par erat, dilatare. Moyse in Genesi exordio ita inquit: In principio creauit Deus cælum & terram, & pro Deo posuit אלהים Elohim, quod est nomen pluralis numeri à singulari אלהי, quanquam non desint qui asserant, eius singulare esse אלהי, inter quos est R. Aben hezra in sua huius loci expositione. Quare Moyse voluit hic Deum numero multitudinis appellare, nisi vt in diuinis personarum pluralitatem ostenderet? Et quare dixit, creauit, in singulari, nisi vt essentia unitatem demonstraret? Voluit sanctissimus vates sapien-

pietissimisque Diuinæ legis scriptor statim in eius frontispicio sanctissimæ Trinitatis admirabile sacramentum significare. Et paulò post: Dixit Deus, inquit, Fiat lux. Quibus verbis innuit verbum Dei, per quod omnia facta sunt: quod verbum nos dicimus esse filium: quem etiam ostendit, dicens: In principio creauit Deus cælum & terram: Est enim filius principium, per quod omnia facta sunt. Et paulò post ait: Et spiritus Domini ferebatur super aquas. Vbi vides trium personarum distinctionem. Per Deum intelligit Patrem, per principium & verbum Filium, per Spiritum Dei Spiritum sanctum. Intelligi autem per Spiritum Dei Spiritum sanctum indicat Thargum Hierosolymitanum ita vertens: Spiritus misericordiarum siue gratia stabat super facies aquarum. Vt sit sensus: Spiritus sanctus illam molem fouebat, illique incubabat, vt gallina suis ouis, quod ea calore suo calefaciat & animet. Ita illum locum Magnus Basilus interpretatur. Has duas personas alloquitur Pater, dicēs paulò post in eodem capite: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. In verbo, faciamus, innuitur personarum pluralitas: in verbo, imaginem, essentia unitas. Capite decimo octauo eiusdem Genesios sunt hæc verba ad litteram: Apparuit autem ei, nimirum Abrahamo, Dominus in conualle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso seruire diei. Cumque eleuasset oculos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum. Quos cum vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi sui, & adorauit in terra, & dixit: Domine si inueni gratiam in oculis tuis, ne transeas seruum tuum, &c. Vbi nos habemus, Dominus, est in Hebraico Iehouah, nomen Dei tetragrammaton, quod soli Deo conuenit. Idè poterat rectissimè verti: Apparuit autem ei Deus. Et paulò post in eodem capite vbi nos habemus: Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare risit Sara vxor tua? Pro Domino est etiam in Hebraico idem nomen Iehouah. In hac visione essentia diuinæ unitatem, trinamque personarum distinctionem, altè spectare si voles, mentis oculis perspicies. Quid enim voluit scriptura significare dicens, Abrahamum tres vidisse, & vnum adorasse, nisi vnā esse atque simplicissimam deitatem, tres verò personas distinctas? Id in principio capitis ostenditur, cum dicitur apparuisse Abrahamo Deum, & statim, tres viros. Si Abrahamus in illis tribus personis vnā essentiam non cognouisset, non dixisset quidem: Domine si inueni gratiam in oculis tuis, sed, Domini si inueni gratiam in oculis vestris. In Deuteronomio sunt hæc verba capiti sexto mandata: Audi Israel: Dominus Deus noster Dominus vnus est. Quæ verba ita possunt verti ex Hebraico: Audi Israel: Deus Deus noster Deus vnus est, nam pro Domino in utroque loco est in Hebraico Iehouah. Nominans scriptura Deum ter, indicat esse trinum, & volens vnā eius essentiam significare ait esse vnum. Et aduerte. Nec Deo, qui primo loco ponitur, neque qui ultimo, sed tantum qui secundo loco est, additur, noster: quia nec pater, qui prima persona est in Trinitate, neque Spiritus sanctus, qui tertia est, sed solus filius, qui est secunda eiusdem Trinitatis persona, per nostrā humanitatis assumptionem & participationem noster futurus erat. Hunc locum explanās Rabbi Simon Hebræus, fatetur nobiscum ex eo probari Trinitatis sacramentum. Cum hoc loco maximè cohæret id, quod dicitur in Psalmo: Benedicat nos Deus Deus noster, Psal. 66. benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ. Non ait: metuant eos, sed eum, vt eius unitatem ostenderet, cuius Trinitatem significarat. Hanc veritatem voluit ostendere idem vates, dicens in Psalmo: Verbo Domini cæli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Per Dominum Patrem, per verbum Filium, per Spiritum oris eius Spiritus sanctus intelligitur. Verbum Græcè λόγος logos dicitur, quod multa significat, nam & verbum est, & ratio, & supputatio, & causa vniuersiusque rei, per quam sunt singula, quæ subsistunt. Probat ex hoc Psalmo, totam Trinitatem mundum creauisse, quoniam Trinitatis opera ad extra sunt indiuisa. Hoc verbum est Sapiencia illa increata, quam Salomon in Prover-

Prov. 8. bis ita facit loquentem: Ab aeterno ordinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret: Nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram. Et paulo post: Quando appendebat fundamenta terrae, cum eo eram cuncta componens. Hoc Trinitatis mysterium significavit Esaias capite sexto, dicens: Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Cui simile est testimonium hoc, quod asserit in praesenti, ita Christum loquentem inducens: Et nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius. Vbi etiam vides filium fuisse à Patre & ab Spiritu sancto missum, quod alibi annotauimus. Hæ tres personæ operatæ sunt incarnationis mysterium, sed solus filius sumpsit humanam carnem. Tres virgines efficiunt quandam vestem, sed sola una eam induit in die suarum nuptiarum. Ita in nuptiis Christi cum humana natura, in magno atque admirabili sacramento inter Christum & Ecclesiam tota trinitas operata est incarnationem, sed solus filius hanc vestem nostræ mortalitatis induit, ut maculas nostras abstergeret, viamque æternæ beatitudinis consequendæ aperiret. Ille nobis hoc trinitatis sacramentum ostendit, dicens: Euntes ergo docete omnes Gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti. In nomine utique ait, non in nominibus, ut cum Trinitate personarum unitas essentiae ostendatur. Non tibi cito ô Hebræe Evangelium, ut eo te conuincam, quod nequaquam admittis, sed ut videas quemadmodum vtriusque Testamenti testimonia sint sibi consona & coherentia. Nec solum diuinæ literæ, sed etiam Gentiles philosophi personarum distinctionem in diuinis suo modo cognouerunt. Plato in epistola quadam ad Dionysium hæc verba scripta reliquit: Omnia sunt apud regem mundi, & propter eum est quicquid est creatum, qui est omnium bonorum causa. Et mox post hunc regem est totum in secundo, & post illum in tertio. Plotinus ita ait in libro trium substantiarum: Si quaesieris quis generet exemplar & sapientiam, huiusque mundi opificem, dico fuisse illum simplicem, qui in causa est, ut hic genitus sit talis tantæque magnitudine præditus. Et *Æmilius* loquens de filio Dei, ait hoc esse verbum, per quod omnia facta sunt, ut *Heracitus* assererebat. *Philo* Platonicus in libro de bonis irritis à malis appellat Deitum. Aspicias Hebræe non solum literas diuinas, sed etiam humanas distinctionem in sanctam Trinitatem, id est Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum, vnum Deum à quo omnia, per quem omnia, in quo omnia: æternum, incommutabilem, qui ubique est, totus ubique præsens, non per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, non localiter sed potentialiter, qui absque sui mutatione cuncta mutabilia creauit. Huius filius venit in mundum, qui ait hoc in loco: Et nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius.

Facta fuisset quasi flumen.) Id est, abundans & perpetua.

Et non fuisset attritum nomen eius à facie mea.) Hoc est, non fuisset nomen Israelis vile coram me.

Egredimini de Babylone, fugite à Chaldeis.) Vaticinatur Propheta de Iudæorum liberatione à Babylonica captiuitate. Facit Deum loquentem, Hebræosque ad illam in Chaldæa sita intelliguntur, existimo tamen Esaiam respexisse præcipue ad Christum nos hoc in loco hortatur, omnibus præcipiens, ut seruent mandata, absque quorum obseruatione nemo potest sibi vitam comparare. Illi egrediuntur à Babylone, fugiuntque à Chaldeis, qui contemptis pestiferis voluptatibus, relictisque turbulentis negotiis, se dedunt Christianæ philosophiæ, quæ animis medetur, inanes cogitationes detrahit, effrenatas cupiditates sedat, aut longius pellit.

pellit. Ait igitur: Egredimini de Babylone vos, qui in confusione & perturbatione hæcenus vixistis. Habetis animum excelsum & altum, contemnitis infima, fragilia, & caduca, & aspirate ad sublimia, celestia, & immortalia. Relinquit mundum: fugite à Chaldeis, fugite ab animæ hostibus, fugite à falsis appetitibus, reuocate mentem à sensibus, cogitationem à deprauata consuetudine abducite: fugite à vobis ipsis: nam hac in re egredi est vincere, fugere est triumphare. Egrediamur igitur & fugiamus, ut consequamur victoriam, & non solum de hostibus extraneis, sed etiam de nobis ipsis honorifice triumphemus. *David* ille regum illustrissimus in tertio Psalmo Deum in hunc modum alloquitur: Quoniam tu *Psalm. 3.* percussisti omnes aduersantes mihi sine causa, dentes peccatorum contriuxisti. Quibus verbis cum aliis concinit victoriam, quam de hostibus suis reportauit. Et in principio Psalmi hæc verba literis mandauit: *Psalmus David, cum fugeretur à facie Absalom filii sui.* Hæc est Psalmi descriptio: Parauit Absalom bellum aduersus patrem suum regem omni virtute ac laude præstantem, voluit per summum scelus ius diuinum & humanum violare & peruertere, atque de regni perniciæ & ignominia cogitare: quoniam ad principatum, & ad falsæ inanisque mundi gloriæ cupiditatem incredibiliter exardebat. Cum autem *David* intelligeret filium suum contra eum surrexisse & coniurasse, aufugit, & hunc Psalmum literis mandauit. Quid est hoc rex illustrissime? Canis victoriam tuam, & in principio, statim in frontispicio Psalmi ais te fugisse. Non hæc videntur inter sese coherere, nempe fugere & superare. Si Psalmum tuæ victoriæ componeres, quando cum magno triumpho ingressus es Hierosolymam pro victoria, quam de Goliath fortissimo Philistinorum mirabiliter reportasti, nulla occurreret dubitatio. Solent enim victores carmina atque cantica suarum victoriarum canere, memoriæ prode, & literis consignare. At cum dicas Psalmum hunc composuisse, cum fugeres à facie Absalom filii tui, videris à teipso dissentire. Hæc sunt quæ prima fronte se offerunt. Sed si ea voluerimus aliter perpendere, & attentius intueri, videbimus aperte nullam hic esse repugnantiam. Omitto illam interpretandi rationem, quam literalem vocant: venio ad moralem. Per hunc Absalom filium *Davidis* intelligitur appetitus, qui ab eo generabatur. Quid est fugere *Davidem* à filio suo, qui contra eum insurgebat, eique bellum parabat, nisi fugere ab appetitu, à turbido motu, à confusione, à peccandi occasione, & à mundi vanitate? Hæc est illustrissima victoria, excellentissimus triumphus, præstantissimum monumentum, & amplissimum rerum gestarum trophæum. Quæ potest esse gloriosior victoria, quam vincere ipsum? atqui in hoc bello à seipso fugere, est seipsum vincere, & carnem, dæmonem, & mundum superare. Vincere alios est humanum, at vincere hominem seipsum est diuinum. Hæc inquam, hæc est victoria illa, quæ gloriam illam consequitur, quæ viget memoria omnium seculorum, quam posteritas alit, quam omnes intuentur & admirantur. In libro *Iosue* scri- *Iosue 8.* ptum legimus, fuisse Israelitas ut vincerent, & hac fuga de rege Hai ciuitatis victoriam reportasse. Fugiebant ab inimicis, relinquebant ciuitatem, & se in solitudinem recipiebant, & erat *Iosue* cum fugientibus. Hai idem est quod chaos, siue confusio. Vis vincere tuorum appetituum confusionem, fuge ab illis, fuge à teipso, & vinces teipsum: fuge à mundi confusione, derelinque mundum, & vinces eum, & erit tecum *Iosue*, hoc est, *Iesus*, cuius ille *Iosue* imaginem gerebat. Quid igitur facimus? cur non fugimus mundum, cur in eo detinemur, cur cupiditatibus obtemperamus? Audiamus Christum dicentem: Egredimini de Babylone, fugite à Chaldeis. Et in Euangelio, Si quis vult, inquit, venire post me *Luc. 9.* abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Et Apostolorum prin- *2. Petr. 1.* ceps, Per hoc, inquit, efficiemini diuinæ consortes naturæ, fugientes eius, quæ in mundo est, concupiscentiæ corruptionem. Et *Iohannes* in Apocalypsi: Facta est, *Apo. 18.* inquit, Babylonia habitatio dæmoniorum. Et paulo post: Et audiui aliam vocem de cælo

caelo dicentem: Exite de illa populus meus.

Dicite: Redemit Dominus servum suum Iacob.) Intelliguntur hæc de beneficiis, quæ Deus contulit in Hebræos, sed melius ad redemptionem generis humani per Christum referuntur, ad quam Propheta cum hæc scriberet, respiciebat.

Non sitierunt in deserto, cum educeret eos, aquam de petra produxit eis.) In hoc capite vaticinatur Esaias de liberatione ex Babylonica captivitate, & de Iudæorum reditu ad patriam suam sub Esdra & Zorobabele: & excitat eos ad agendas Deo gratias pro tam insignibus beneficiis, & ad ea prædicanda & celebranda: inter quæ beneficia numerat hæc, quæ hoc loco continentur. Sed si præteriti temporis memoriam respiciamus, & factorum librorum historias replicemus, non inuenimus hæc in reditu ex Babylonica captivitate contigisse. Sed dici possunt instar prioris felicitatis, quando ab Ægyptiaca servitute reuertebantur. At cum per Babylonicam liberationem generis humani per Christum redemptio significetur, existimo absque dubio Prophetam hæc ad tempus gratiæ retulisse. Liberans enim Christus à mundi confusione homines in tenebris vagantes, non permisit ut in deserto siti perirent. Dedit illis gratis aquas gratiæ & doctrinæ, quarum haustru atque potu conceptam visceribus sitim sedarent, ardoremque restingerent. Scissa fuit petra, & fluxerunt aquæ: Petra autem erat Christus, ut vas electionis ad Corinthios scribens apertissime testatur. Fuit igitur hæc petra aperta in latere *1. Cor. 10.* virga Moyfi, hoc est, militis lancea, à cuius vulnere exiit sanguis & aqua, quibus nos redemit & abluit. *Ioan. 19.*

Non est pax impiis, dicit Dominus.) Dixerat liberandos esse Hebræos à captivitate Babylonica, & Hierosolymam reuersuros. Sed quoniam sciebat multos mansuros esse in Chaldaea, qui nollent ad patriam redire, nec pace gaudere, ideo ait: Non est pax impiis. Sed potius existimo Prophetam ad eos respicere, qui post Christi mortem nec voluerunt bibere de petra, nec Babylonem, hoc est, mundi perturbationem relinquere, nec in spiritali pace, & tranquilla animi securitate vivere: sed in pristino errore permanentes Hierosolymam, hoc est, visionem pacis contemplerunt. Ob eam causam ait: Non est pax impiis, dicit Dominus. In animo enim impiorum nulla est pax, nulla quies. Gignuntur enim ex appetitione impia turbidi & concitati animorum motus aucti à ratione, inimici pacis vitæque tranquillæ, qui animum inflammant bello intestino, & quodam furore à pace & temperantia plurimum dissidente. Ex quo efficitur, ut impij in medio pacis etiam sine pace vivant: contra verò iusti & pij in medio belli pace oblectentur. Xenophon dicebat pacem videre esse maximum hominibus bonum, bellum maximum malum. Hæc animi pax est illa *1. Cor. 14.* tranquillitas, hoc est animi tranquillitas, quam Democritus dixit esse summam mundi felicitatem. Sed hi adhuc in tenebris versabantur, nec vera animi pace gaudebant. Vera, dulcis, ac cœlestis pax est ea, quam Christus attulit mundo, de qua ipse ait apud Ioannem: Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis. De eo regius vates multo antea fuerat iis verbis vaticinatus. Venite & videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram, aufert bella usque ad finem terræ. Qua de re capite secundo, & nono, & vigesimo-sexto, & aliis in locis latè disseruimus. *Psal. 45.*

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XLVIII.

Propter nomen meum longè faciam furorem meum, & laudem meam infranabo te, ne intereas.) Septuaginta habent: Propter nomen meum ostendam tibi furorem meum, & gloriosa mea inferam super te, ut non te interficiam. Vbi aspicias Deum gloriam suam ostendere in sceleratorum castigatione: & ideo nos castigare, ne nos interficiat. Considera quàm vile nobis & salutare sit à Deo puniri, cum ideo nos puniat, ut saluos faciat. Qua de re alibi disseruimus. Caterum pro eo quod Septuaginta dice

dixerunt, Ostendam tibi, in Hebraico est אָרַח אֵיכָל aarich, à verbo אָרַח, quod significat prolongare, ut Deuteronomij sexto: ut prolongentur dies tui. Vnde *Deut. 6.* אָרַח significat longum & longanimum, pro quo noster interpretes vertit misericordem, ut in Psalmo: Misericors & miserator Dominus. Vnde apparet meliorem *Psal. 102.* esse hoc in loco versionem communem, quàm Septuaginta interpretationem: significat enim hoc verbum prolongare, & longè facere, & dimittere. Sed quoniam qui rem prolongat, eam extendit: & quò magis eam extendit, eò magis eam ostendit, verterunt Septuaginta: Ostendam tibi, & rectè quidem. Pro quo Pagninus vertit: Propter nomen meum elongabo furorem meum. Quod potest habere vtrunque sensum & versionis communis, & Septuaginta interpretum. Nam elongare furorem dicitur, qui furorem longum facit, & iram vehementer ostendit, & qui furorem à se elongat & dimittit.

Et laude mea infranabo te, ne intereas.) Pro infranare est in Hebraico verbum חָטַח chatam. Ita enim scriptum est חָטַח אֶתְּךָ echerā lach. Quod potest rectissime ita verti: Ob laudem meam infranabo tibi iram meam, ne intereas. Pro quo quidam vertunt: Propter laudem meam frænum iniciam mihi tui causa, ne te omnino excindam. Verbum hoc refertur ad iram & furorem, quem status narium indicat, ut de equis scribit Vergilius 3. Georg. Collectumque premens voluit sub naribus ignem. Vno enim vocabulo Hebræi & nares & furoris fremitum significant, nempe חָטַח aph, Et eam ob causam Iudæorum Rabbini ita hunc locum vertunt: Et ob laudem meam obturabo nares tibi, seu causa tui. Quasi dicat: furorem meum continebo, ne te penitus evertam.

Ecce excoci te.) In Hebræo est חִנְחַל חֶרֶפְתִּיחָא hinneh tseraphthicha, à verbo חָרַף tseraph, quod significat coquere, tundere aurum ad purificandum illud, purgare, & examinare. Fundit nos Deus, ut nos igne afflictionis purget ab scoriis, & nitidos efficiat. Ut æs quando funditur non perditur, quoniam ex eo elegans *simile* statua efficitur, quæ, nisi æs fundatur, conflare non potest, sic quando nos Deus igne calamitatum fundit, non nos, perdit, sed vult ex nobis, ex rudi, misto, impuro metallo preciosam statuam conflare, ad quod oportet, ut in fornace fundamur & purificemur. Illud Psalms: Eloquia Domini igne examinata, poterat etiam *Psal. 17.* verti: Eloquia Domini igne concocta & purificata. Deducitur enim ab hoc nostro verbo, cuius derivata significant etiam probationem & soliditatem.

Ego primus & ego novissimus.) Septuaginta habent: Ego sum primus, & ego in sempiternum.

Argumentum capitis XLIX.

Inducit diuinus vates Christum loquentem, & ad gentes, ut eius verba attentis auribus percipiant, clamantem. Nam vocatis reliquiis Israel, & abiectis contumacibus Iudeis in sua perfidia manentibus, transit ad Gentium vocationem. Prædicat Christianos educandos esse animorum pabulo, & aquis gratiæ doctrinæ que reficiendos. Ostendit Deum non esse oblitum suorum, nec eos derelinquere, etiam cum maxime derelicti, & periculis undique circumdantur. Promittit Christum spolia à demone ablaturum, & Israeli libertatem donaturum.

CAPVT XLIX.

Udite insule, & attendite populi de longè: Dominus ab utero vocauit me, de ventre matris mee recordatus est nominis mei. Et posuit os meum, quasi gladium acutum, in umbra manus sue pro-

Ll textit

*textit me, & posuit me sicut sagittam electam, pharetra sua abscondit me. Et dixit mihi: Seruus meus es tu Israel, quia in te gloriabor. Et ego dixi, in vacuum laboravi, sine causa & vane fortitudinem meam consumpsi: ergo iudicium meum cum Domino, & opus meum cum Deo meo. Et nunc hæc dicit Dominus formans me ex utero seruum sibi, ut reducam Jacob ad eum. & Israel ad eum congregabitur, & glorificatus sum in oculis Domini, & Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: Parum est ut sis mihi ser-
sup. 42. b. uus ad suscitandas tribus Iacob, & facies Israel conuertendas. Dedi-
Act. 13. g. te in lucem Gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus redemptor Israel sanctus eius ad contemptibilem animam, ad abominatam Gentem, ad seruum dominorum: Reges videbunt & consurgent principes, & adorabunt propter Dominum, quia fidelis est, & sanctum Israel qui elegit te. Hæc dicit Dominus: In tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tibi: & seruauit te, & dedi te in fœdus populi, ut suscitares terram, & possideres hereditates dissipatas, ut diceretis his qui vincti sunt: Exite: & his qui in tenebris: reuelamini.*

EXPLANATIO.

Audite insule & attendite populi de longe.) Nōmine insularum Gentes intelligit. Nam explicans quæ sint hæ insule, dicit statim: Et attendite populi de longe: Hoc est, qui procul abestis: aut, Attendite Gentes, ut Septuaginta verterunt. In hoc eodem capite prope finem, ubi nostra versio habet: Ad populos exaltabo signum meum: habent Septuaginta: Super insulas leuabo signum meum. Vbi vides per insulas populos significari. Appellatur Gentes insule, quia priusquam Euangelium reciperent, maris huius mundi fluctibus patebant, & à vitiis & erroribus vndique agitabantur. Vel per insulas intelligit insulares, Ac si dicat: Audite me etiam vos Gentes remotissimæ, quæ in abstrusis insulis longèque distantibus habitatis. Non solum alloquor Iudeos, sed Gentes etiam remotissimas.

Dominus ab utero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei.) Verba sunt Christi, quem Deus pater ab utero matris sue ordinauit, & ad hoc destinauit, ut esset redemptor noster. Inducant hæc verba Christum esse verum hominem, cuius nominis recordatus est Deus. Sic enim dixit angelus Ioseph: Vocabis nomen eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Et sanctissima virgini Mariæ: Ecce concipies in utero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum.

Et posuit os meum quasi gladium acutum.) Ut spiritu oris mei interficerem impiam. Hic gladius est verbum Dei, de quo ait Apostolus: Et gladius spiritus, quod est verbum Dei. Et Ioannes in Apocalypsi: De ore eius gladius utraque parte acutus. Huius gladii meminit multis aliis in locis scriptura.

In umbra manus sue protexit me.) Septuaginta habent: Sub protectione manus sue abscondit me. Vbi aspicias nomine umbræ protectionem significari. Ita in Psalmo: In umbra alarum tuarum sperabo, donec transeat iniquitas. Et in Psalmo, ubi vulgata editio habet: Qui habitat in adiutorio Altissimi, in protectione

Dei

Dei cæli commorabitur: vertunt quidam: Qui habitat in latibulo Altissimi, in umbra omnipotentis commorabitur. Vbi nostra versio hic habet: Protexit me, posuerunt Septuaginta, abscondit me: quoniam Deus iustos abscondit, quem admodum dicitur in Psalmo: Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum.

Et posuit me sicut sagittam electam.) Omnes sancti concionatores dicuntur sagittæ per orbem discurrentes. Et de illis intelligunt nonnulli id, quod dicitur in Psalmo: Sagittæ tuæ acutæ, populi sub te cadent. Non solum os concionatoris dicitur sagitta, sed totus ipse sagitta est, si verè concionator est: tota enim eius vita debet hominum corda penetrare. Non solum verbis, sed etiam factis debet concionari. Sermo concionatoris comparatur gladio, quoniam propinquos tantum vulnerat, & solum auditores attingit: at exemplum vitæ bene actæ est sagitta, quæ non solum præsentibus, sed etiam absentes transigit & mouet. Sagittæ fuerunt Apostoli, martyres, ceterique sancti, qui fide ornati, spe & charitate septi, ceterisque virtutum ornamentis exculti, verbo & exemplo Christum prædicauerunt. At inter omnes sagittas vna est electa, omnium absque vlla comparatione excellentissima: quæ nunc ait: Et posuit me sicut sagittam electam. Filius Dei vnigenitus Christus Deus noster est qui hoc de se ipso asserit, qui veritatem docuit, qui seipsum proposuit exemplum, qui mortem pro veritate sustinuit à perfidis Iudeis illatam, quorum odia in illum incredibiliter ardebant, quoniam eorum flagitia vituperabat, qui morte sua tyrannidem antiqui hostis extinxit, & hominum genus sanguine suo expiauit. Hæc sagitta vulnerata sponsa, hoc est, anima Deo deuota, dicebat in Cant. 5. tici: Percusserunt me & vulnerauerunt me. Hæc sagitta vulneratus Petrus fle- Mat. 27. uit amarè. Hæc percussa Magdalena fluuios profundeabat lachrymarum: erant Luc. 7. enim eius lachrymæ sanguis cordis vulnerati, qui per oculos fluebat. Quam bea- Cant. 5. tum est hæc sagitta transigi. Vtinam Domine Iesu animam meam hæc sagitta percuteres, ut tui amore transfixa diceret cum sponsa: Adiuro vos filiæ Ierusalem, si inueneritis dilectum meum, ut nuntietis ei, quia amore langueo. Fuit hæc sagitta diuina abscondita in carne humana, quæ est pharetra, de qua hoc in loco dicit: In pharetra sua abscondit me. Appellat se Christus sagittam, & supra, os suum cum gladio acuto comparauit, quoniam eius sermo cum ab eo proferebatur solum à præsentibus audiebatur, sed erat ipse sagitta, quæ per vniuersum terrarum orbem discurrere etiam Gentes à terra sancta longè remotissimas charitate vulnerauit.

Seruus meus es tu.) Appellat Deus pater Christum seruum suum, quo ad humanitatem. Et de eo Apostolus, Semetipsum, inquit, exinaniuit formam serui Philip. 2. accipiens.

Quia in te gloriabor.) In Psalmo alloquens pater filium suum, Exurge, inquit, gloria mea, exurge Psalterium & cithara, hoc est, omnium virtutum harmonia. Potest ita explanari: In te gloriosus apparebo. Vel, tu gloriam meam quæris.

Ego dixi, in vacuum laboravi.) Pater me misit, ut ego homines vocarem, & ad ipsum adducerem. Et dixit mihi: Seruus meus es tu Israel, quia in te glorificabor. Et tamen magnam partem hominum ad ipsum non reuocaui: Vocauit eos, mortuus sum pro mundi salute, sed illi noluerunt à sua infidelitate discedere. Hæc ostendunt libertatem arbitrij. Nam si necessario damnandi erant, quorum eos vocabat Christus, & pro eis laborabat, ut eos ad se traheret? Vocauit eos Christus, & non venerunt, quia noluerunt: habebant enim liberum arbitrium. Si facerent quod in se erat, Deus qui eos vocabat, illis gratiam tribueret. Sed voluerunt potius creaturam quàm creatorem diligere: & se ad gratiam non disposuerunt. Et quoniam Christus omnia fecit, quæ pro eis facere debuit, ait: Ergo iudicium meum cum Domino, & opus meum cum Deo meo.

Et Israel ad eum congregabitur.) In Hebraico est: Et Israel ad eum non congregabitur. Et ita habet versio, cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Et codi-

ces Latini correcti vulgata editionis habent ad marginem particulam, non. Pagninus vertit: Israel non congregabit se. Christus dispersos ac errantes Iudeos congregare volebat, sed illi noluerunt congregari. Ostendit hic locus contumaciam & perfidiam Iudeorum, qui tantis Christi miraculis, tot diuinis beneficiis noluerunt deliniri nec conuerti, sed in sua duricie permanserunt.

Dedi te in lucem Gentium.) Hebraei nostri temporis aiunt se spectare Messiam illis promissum, qui eos à captiuitate, in qua detinetur, liberet, externorumque affluentiam illis largiatur. Aiunt enim in suis contineri scripturis esse Messiam pro eis tantum venturum, non autem pro Gentibus, quas cæcas esse existimant, semperque in tenebris esse permansuras. At eorum scripturæ locis propè infinitis illis contrarium ostendunt. Non vident cæci homines, Deum hic per Esaiam ita Messiam dicentem: Parum est, vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & feces Israel conuertendas. Dedi te in lucem Gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Duo hic ait diuinus vates, alterum est, paucos ex Iudeis fuisse conuertendos: alterum verò infinitas Gentes à principio ad finem vsque terræ fuisse per Christum illuminandas. Id quod ipsis oculis aspicimus: manentibus enim plerisque Hebræorum cæcis, densaque caligine circumfusus, fuerunt Gentiles per Christum animi lucem, veramque salutem, & immortalitatem consecuti. Ipse Messias apud hunc nostrum vatem capite 45. Conuertimini, inquit, ad me, & salui eritis omnes fines terræ. Non ait: Et salua eris tu o Iudæa, sed omnes fines terræ dixit esse salutem consecuturos, si se à vitis abduerent, verumque Christum hominum generis saluatorem reciperent. Id intuens regius *Psalm. 97.* vates præcinebat: Notum fecit Dominus salutem suam, in conspectu Gentium *Infr. 55.* reuelauit iusticiam suam. Et paulò post: Viderunt omnes termini terræ salutem Dei nostri. Hanc veritatem prædixit Esaias capite quinquagesimo quinto in hæc verba prorumpens: Ecce Gentem, quam nesciebas, vocabis, & Gentes, quæ te non cognouerunt, ad te current propter Dominum Deum tuum. Zacharias capite secundo, Applicabuntur, inquit, Gentes multæ ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum. *Osee 2.* Osee capite secundo: Et dicam non populo meo: populus meus es tu: & ipse dicet: Deus meus es tu. Quem locum diuus Paulus ad hoc *Rom. 9.* propositum citat in epistola ad Romanos, & diuus Petrus in sua prima epistola *1. Pet. 2.* canonica. Esse autem ex Hebræis paucos conuertendos ostendit Esaias capite primo & decimo, vbi eos semen & reliquias vocat, & capite decimoseptimo & sexagesimo quinto tam paucos dixit esse Messiam recepturos, vt paucis racemis post vindemiam in vitibus relictis granòque in botro manenti comparentur. Et hic ait *Supra 1.* Esaias non fuisse ad Messiam congregandam, à quo Gentes erant illuminandæ. Et paulò post vocat Hebræos populum contemptibilem, abominatum, seruum dominorum, quem prædicit in sua infidelitate permanurum, reges autem & principes Gentiles animi visum recepturos, & à somno peccati excitatos Christum adoraturus.

In tempore placito exaudiui te.) Verba sunt Dei Christum alloquentis. Diuus Paulus hoc tempus à Propheta prædictum refert ad tempus gratiæ. Ita enim ait in epistola secunda ad Corinthios: Aduuentes autem exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Ait enim: Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Et in epistola ad Hebræos de Christo loquens, Qui in diebus, inquit, carnis suæ preces supplicationisque ad eum, qui possit illum saluum facere à morte eum clamore valido, & lachrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia. Vbi vides fuisse Christum versari qui totum hoc non ad tempus aduentus Christi referunt, sed ad tempus Esaiæ.

Seruauit te.) Morte superata te à mortuis suscitauit.

Dedi

Dedi te in fœdus populi.) Aspicias Christum esse nostrum reconciliatorem. Qua de te capite 42. differuimus, & aliis in locis.

Vt suscitares terram.) Hoc est, vt à somno peccati, & à morte animæ peccatores excitares. Solet scriptura peccatores terram appellare, vt alibi annotauimus.

Et dices his qui vincli sunt.) Nempe funibus ac vinculis peccatorum. Exite, nimirum à peccatis & à carcere dæmonis. Aspicias hic peccata suis vinculis ligare.

Super vias pascentur, & in omnibus planis pascua eorum. Non Apoc. 7. d
esurient nec sitient, & non percutiet eos aestus & sol, quia miserator
eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos. Et ponam eos
montes meos in viam, & semitæ meæ exaltabuntur. Ecce isti de
longè venient, & ecce illi ab aquilone & mari, & isti de terra au-
strali. Laudate cæli, & exultet terra, iubilare montes laudem, quia D
consolatus est Dominus populum suum, & pauperum suorum mise-
rebitur. Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus obli-
tus est mei. Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non
misereatur filio uteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obli-
uiscar tui. Ecce in manibus meis descripsi te, muri tui coram oculis
meis semper. Venerunt structores tui: destruentes te, & dissipantes à
te exhibunt. Leua in circuitu oculos tuos: & vide, omnes isti congrega-
ti sunt, venerunt tibi. Vivo ego dicit Dominus, quia omnibus his velut
ornamento vestieris, & circumdabis tibi eos quasi sponsa. Quia deser-
ta tua, & solitudines tuæ, & terra ruina tua nunc angusta erunt præ-
habitoribus, & longè fugabuntur qui absorbebant te.

Super vias pascentur.) Qui receperint Euangelium, & fuerint Christum secuti, non extra viam errabunt, sed in viis veritatis & salutis pascentur. Erat ante aduentum Christi genus humanum ouis, quæ errauerat in dumis perdita, & lupis exposita. Sed quæsiuit eam Christus, & super humeros suos asportauit, & ad Ecclesiæ gregem adduxit, eamque in loco pascuæ non in rupibus & asperis montibus, sed in plano campo collocavit. Et quoniam Christus suis tribuit aquas gratiæ & doctrinæ, subdit: Non esurient nec sitient. Totum hoc fatetur Ecclesia fidelium, quam David in Psalmo in hunc modum facit loquentem: Dominus regit me, & *Psalm. 22.* nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquam refectiois educavit me, animam meam conuertit. Deduxit me super semitas iustitiæ propter nomen suum.

Et ponam omnes montes meos in viam.) Id est, tollam à viis omnia impedimenta, vt omnes possint ambulare, & ad cælestem gloriam venire. Et semitæ meæ exaltabuntur, hoc est, erunt pulchræ, stratæ, & munitæ. Itaque montes conuertam in stratas planas, & semitas muniam & complanabo.

Ecce isti de longè venient.) Multi venient ad Ecclesiam de remotissimis regionibus, quidam à longè, hoc est, ab Oriente: quidam à mari, hoc est, ab Occidete: alij ab Aquilone, hoc est, à Septentrione: alij ab Austro, hoc est, à Meridie. Prædicit diuinus vates id, quod impletum videmus, nempe ex omnibus mundi partibus fuisse homines ad Ecclesiam venturos. Vel ideò dicit peccatores venturos de longè, quoniam qui flagitiis sunt implicati & constrikti, longè à Deo esse dicuntur: & ob eam causam quando ad Deum conuertuntur, de longè dicuntur venire. Id volebat

Luc. 15. bat Christus significare dicens apud Lucam, filium prodigum profectum esse in regionem longinquam, quæ, ut ait diuus Augustinus, est Dei obliuio. Quid prodelt adesse corpore, & animo distare? Qui turrin Babylonis ædificauit, de longè venerunt: ait enim scriptura eos profectos fuisse de Oriente. Reliquerunt Orientem, hoc est, Christum, discesserunt longè, & turrin Babylonis construxerunt. Qui se à Christo separant & sciungunt, sunt exules à patria, & mundi ciues, construcentes turrin ex lateribus & bitumine, ex terra & puluere, non ex quadratis lapidibus, quam Deus destruit, quoniam nō est ad eius normam & amussim constructa. Et cum sint longè à Deo, est etiam Deus longè ab illis. Quemadmodum

Psal. 118. dicitur in Psalmo: Longè à peccatoribus salus, Et in Prouerbiis: Longe est Dominus ab impiis. Regio longinqua in qua habitant, qui mortiferis peccatis implicantur, appellatur umbra mortis: iusti autem viuunt in umbra vitæ, hoc est, Christi,

Cant. 2. de qua in Canticis ait sponsa: Sub umbra illius, quem desideraueram sedi. In umbra mortis, in regione longinqua sedebat ante Dei aduentum humanum genus, sed Christus illud ad se congregauit. Quod intelligens diuinus Paulus dicebat ad Ephesios scribens: Vos qui eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi.

Eph. 2. Verum cum mortiferis flagitiis contaminamur, nos à Christo longè separamus. Vnde dicebat in libro septimo confessionum Augustinus: Inueni longè me esse à te Domine in regione dissimilitudinis. Appellat regionem longinquam regionem dissimilitudinis, quoniam ob admissa scelera deturpatur in nobis Dei similitudo. Et non solum peccatores longè sunt à Deo, sed etiam à seipsis maxime distant. Quid longius, ait diuus Ambrosius, quam à se recedere? Vnde Seneca, Mali, inquit, ubique sunt præterquam secum. Cum igitur deprauati homines sint procul & à Deo & à seipsis, & tales essent Gentiles, qui se humanis vitiis contaminarent, seque totos libidinibus dederant, & in iure diuino & humano violando teterrimas fraudes conceperant, meritò de illis dixit Esaias: Ecce isti de longè venient: hoc est, à sceleribus suis separabuntur, & ad Christum conuertentur.

Quia consolatus est Dominus populum suum. Pro consolabitur. Præteritum pro futuro more Prophetico. Quæ maior potest esse hominibus consolatio, quam scire filium Dei vnigenitum sumpsisse nostram naturam, ut nos è tenebris ad lucem, & è morte ad vitam vindicaret?

Pauperum suorum miserebitur. Peccatores appellat pauperes, ut pote religione, fide, & bonis animi carentes. Nam mundi opes incertæ & caducæ non sunt diuitiæ habendæ, nec in bonis numerandæ. Loquitur de iis, qui repudiatis idolis se ad fidem conuerterunt. De quibus dicitur in Psalmo: Edent pauperes & saturabuntur. Explicans autem scriptura qui sint hi pauperes, subdit: Reminiscantur & conuertentur ad Dominum vniuersæ fines terræ: ubi Gentium salus prædicatur. Colligis hinc omnes infideles esse pauperes, licet mundi opibus vndique circumfluant. Qui enim virtute præditi sunt, soli sunt diuites. Non est autem perfecta virtus ea, quæ est à fide seiuncta.

Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei. Per Sionem intellige congregationem fidelium, qui in virtutis specula sunt constituti. Hi cum in lachrymis sæpe versentur, variisque calamitatibus opprimantur, possunt cogitare, & secum dicere esse Deum oblitum eorum. Quibus respondet Deus tantum abesse, ut eorum obliuiscatur, ut etiam eos in manibus suis habeat descriptos xerat diuinus vates venturos esse ad fidem Gentiles, qui falsos & commenticios sequerentur. Hos dixit Deus se esse consolaturum. Sed quoniam intuebatur eos esse non solum ab infidelibus tyrannis torquendos, sed etiam à multis, qui fidem Christum passuros, ut posset humana ac fragilis ratio fluctibus calamitatum ob-

tura

tuta vacillare, & existimare se esse à Deo derelictos, corroborat eos Deus, ne animis cadant, ne ingrauescente rerum aduersarum mole debilitentur, & eorum tolerantia ac constantia frangatur. Et asserit se nunquam eos esse derelicturum. Vult Deus his verbis piorum hominum animos afflictos & propè labentes erigere & consolari, & vitur hac naturali similitudine: Ut mater non est immemor filij sui, quem genuit, & porrauit in vtero, & aluit, & in brachiis suis gestauit, (non enim potest partum suorum viscerum obliuisci) sic nec ego tui oblitus ero. Plus dicam, etsi ab illa memoriam filij aqua vnquam deleuerit obliuio, ego tamen nunquam te obliuiscar. Perpende quæso, & altè considera immensam Dei misericordiam: & admirare diuini numinis summam ac infinitam erga homines pietatem. Aspicias hinc viros iustos & pios, qui se diuinæ misericordiæ committunt, nunquam à Deo derelinqui, etiam quando magis abiecti & derelicti videntur. Deus enim ille misericordiæ parens suorum salutem tutissima custodia regit ac munit, nec eos vnquam negligit aut derelinquit. Poteris hinc per Sionem intelligere congregationem fidelium Iudæorum. Dixerat Deus vocaturum Gentiles ad fidem, & ne Iudæi existimarent se esse penitus derelictos, eos iis verbis consolatur.

Ecce in manibus meis descripsi te. Qui domi alicuius personæ, quam diligit, habet in tabula imaginem pictam, memor est eius, quandiu eam videt: sed cum discedit à loco, ubi est imago, fieri potest, ut eius, cuius est imago, obliuiscatur. At si eam habeat in manibus descriptam, nunquam illi excidet eius memoria. Hac similitudine vitur Deus, ostendens se nunquam esse oblitum suorum, cum eos habeat in manibus suis sculptos, & non blandis penicillis, sed duris clauis, quibus eius manus fuerunt crudeliter vulnerata & transfixa. Descripsit eos non atramento nostro, sed sanguine suo. Ideò Dominus post resurrectionem loca clauorum in manibus habere voluit: apparens enim discipulis dixit Thomæ: Infer digitum tuum huc, & vide manus meas. Dixerat enim: Nisi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.

Muri tui coram oculis meis semper. Id est, in perpetuum muros tuos conseruabo. Ostendit Deus apertè non loqui de Sione & terrena illa Hierosolyma, sed de spirituali, hoc est, de Ecclesia militante. Qui enim potest fieri ut muri illius Hierosolymæ, quam Christus deplorauit, muri illius ciuitatis ingrata, quæ non solum **Luc. 19.** Prophetas, sed Dominum prophetarum occidit, sint semper ante oculos Dei, & tam chari, ut semper eos custodiat, si scimus eos esse euerfos, & totam ciuitatem fuisse vastatam, & funditus deletam? Fieri non potest ut de portis Sionis, quas scimus fuisse incendio consumptas, & in fauillas conuersas, illud intelligatur, quod dicitur in Psalmo: Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. **Psal. 86.** Hæc Sion est Ecclesia sua, tam à Iudæis quam à Gentibus congregata, quam Deus diligit super omnia tabernacula Iacob.

Venerunt structores tui: destruentes te & dissipantes à te exibunt. Alloquitur Ecclesiam, cuius structores venerunt ad eam, & in ea permanserunt, destructores autem & dissipatores ab ea exierunt. Constructores sunt Apostoli & viri Apostolici: euerlores autem hæretici, qui omnes extra Ecclesiam sunt. Ut enim mare non sustinet cadauer, sed illud proicit in litus, sic Ecclesia hæreticos in se non continet, sed tanquam corpora mortua, & corrupta, & pestilentia execratur. Appellat Prophetas hæreticos destructores & dissipatores, quoniam in Ecclesia nutriti eam postea suis hæresibus euertere conantur. Id quod modò contigit Luthero, qui in Germania genitus & educatus eam corrumpit & peruertit. Ut enim tineam in *simile.* panno gignitur, & cum abrodit, & teredo in ligno nascitur, & illud terit & consumit, sic Lutherus in Germania natus eam suis erroribus & pestilentibus dogmatibus deprauauit.

Leua in circuitu oculos tuos, & vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi.) Hoc est, Vide circumquaque o Ecclesia Gentium multitudinem ad te ipsam venientium. Prædixit conuertendam esse ad fidem magnam infidelium multitudinem.

Omnibus his velut ornamento vestieris.) Venient ad te multi o Ecclesia, quibus eris veluti ornamento quodam amicta, & decoraberis illis, vt sponsa solet annulis & monilibus adornari. Aspicias hic viros iustos & sanctos esse ornamenta, annulos, & monilia, quibus Ecclesia decoratur. Nec est mirum quoniam ipse Deus apud Iere. 22. Ieremiam, Si fuerit, inquit, Iechonias filius Ioachim regis Iuda annulus in manu dextera mea, inde euellam eum. Vbi vides virum sanctum & rectum non solum esse annulum in Ecclesia, sed etiam in manu Dei, ex qua eiicitur, si sceleribus implicatur. Quam preciosum monile est quidam sanctus, quot gemmis, quantis virtutum ornamentis decoratum, quantis miraculis admirandum! Imitemur sanctorum virtutes, & admiremur eorum miracula. Vt in mensa principis apponuntur preciosa vasa aurea & argentea mirabiliter elaborata, & epulæ splendide & suaves, vasa vt admireris, dapes vt eas sumas, sic in vita sanctorum proponuntur miracula ad admirationem, virtutes vero ad exemplum: miracula, vt eorum admirabilitate tenearis, virtutes, vt eas imiteris.

Adhuc dicent in auribus tuis filij sterilitatis tue: Angustus est mihi locus, fac spatium mihi vt habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis, & non pariens, transmigrata & captiua: & istos quis enutrit? Ego destituta & desolata: & isti ubi hic erant? Hec dicit Dominus Deus: Ecce leuabo ad Gentes manum meam, & ad populos exaltabo signum meum. Et afferent filios tuos in vlnis, & filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutritij tui, & reginae nutrices tue vultus tn terra demisso adograbunt te, & puluerem pedum tuorum lingent. Et scies quia ego Dominus, super quo non confundentur, qui expectant eum. Nunquid tolletur a forti præda? aut quod captum fuerit a robusto, saluum esse poterit? Quia hæc dicit Dominus. Equidem & captiuitas a forti tolletur: & quod ablatum fuerit a robusto, saluabitur. Eos vero qui iudicauerunt te, ego iudicabo, & filios tuos ego saluabo. Et cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto, sanguine suo inebriabuntur: & sciet omnis caro, quia ego Dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Iacob.

Adhuc dicent in auribus tuis filij sterilitatis tue.) Id est, filij tui, quæ antea sterilis eras. Alloquitur Ecclesiam primitiuam, eiq; congratulatur de multitudine eorum, qui ad eam conuertebantur.

Angustus est mihi locus.) Ostendit tantam fore fidelium multitudinem, vt eos locus capere non posset.

Ego sterilis.) Sensus est: Tu gaudio perfusa videns fidelium multitudinem dices in animo tuo: Quis mihi tot filios genuit? Nam eram sterilis, exul, & captiua, & destituta. Quomodo ergo tot filios habui? Iam diximus Gentilitatem fuisse sterilem, sed post conuersionem ad fidem multos filios habuisse, de qua dicitur in Psal. 112. Psalmo: Qui habitare facit sterilem in domo matrem filiorum lætātem.

Ecce leuo ad Gentes manum meam.) Id est, Ecce ego voco Gentes ad fidē. Solemus enim,

enim, quando aliquem à longè vocamus, manum extendere, & signum facere. Ecclesiæ dicenti: Quis mihi tot filios genuit, cum ego sim sterilis & captiua? respondet Deus dicens: Ne mireris: Nam ego sum, qui voco Gentes ad fidem. Et ad populos exaltabo signum meum. Hoc dicit, quia solent, qui milites congregant, & parant ad bellum, vexillum erigere. Potest hic signum pro cruce accipi, quam Christus extollit, vt contra mundum, carnem, & dæmonem sub illa militemus. Hoc est gloriosum vexillum à Christo duce nostro erectum, præclarum signum nostrarum victoriarum, cuius cap. ii. meminit Esaias.

Et afferent filios tuos in vlnis.) Nempe Apostoli mei. Vnde dicebat quidam ex illis ad Thessalonicenses scribens: Tanquam si nutrix foueat filios suos, ita desiderantes vos cupidè, volebamus tradere vobis non solum Euangelium Dei, sed etiam animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis. 1. Thes. 2.

Et erunt reges nutritij tui.) Reges alent electos tuos. Id quod fecit Constantinus & multi alij principes Christiani. Et nunc nostro tempore Dominus Ioannes huius nominis tertius rex Lusitanie inuictissimus, qui pius religionum pater modò non sine magno luctu totius regni ex vita migravit.

Super quo non confundentur, qui expectant eum.) Aspicias hic non confundi eos, qui omnem spem suam in Deo habent fixam & constitutam. Vis esse Dominus mundi, colloca in Deo omnem spem tuā. Est nauis in mari: si anchora sit fixa in terra, tenet nauem: si est in aqua, mare eam exagitat, & nauis eam fert secum. Nauis in medio mari est mundus, anchora est spes: si anchora est iacta in terram stabilem, id est, in gloriam cœlestem, si est in Christo collocata & constituta, tenes totum mundum. Vnde diuus Paulus iis, qui non in rebus humanis spem posuerunt rerum suarum, sed in Christo eam totam firmiter collocarunt, Omnia, inquit, vestra sunt, siue mundus, siue vita siue mors, siue præsentia siue futura. Sin autem spem tuam non in terræ firmitudine ponas, sed in aquæ mobilitate, in profluente & fluminis procurfu, hoc est, in rebus fluxis nullam certitudinem habentibus, nullam perpetuitatem, mundus te abripiet, & secum ducet. Itaque si spem posueris in mundo, mundus te tenebit: si eam eleuaueris, & à mundo seiunxeris, tu tenebis mundum. Hoc sentiens diuinus Paulus in epistola ad Hebræos has voces emittit: Confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis. Vbi per interiora velaminis cœlum voluit significare. Nos igitur in Christo Deo nostro totam nostram spem ac fiduciam collocemus, quoniam, vt hoc in loco ait Propheta, non confundentur qui expectant eum. 1. Cor. 3. Hebr. 6.

Nunquid tolletur a forti præda?) Est quædam abiectio, quæ fieri Deo poterat. Si tanta est diaboli vis ac fortitudo, quis poterit ab eo prædam tollere, hoc est, homines ab eo captos eripere? Cui respondet Deus, se esse eum, qui erat eos à dæmonis potestate liberaturus. Docet hic locus sceleratos homines esse prædam diaboli, & ab eo captos & victos. O infelicem captiuitatem, miseram & ærumnosam hominum conditionem. Docet præterea fortem esse diabolum, sed fortiorem esse Christum, qui eum ligauit, & ab eius tyrannide peccatores eripuit. Quod idem Christus apud Euangelistas significauit. Sed dices: Si diabolus est alligatus, cur nos lædit? Ad quod potest hac similitudine responderi. Vt canis ligatus te mordere non potest, sed si accesseris ad ipsum, in te irruet, teque rabi- dis dentibus lacerabit, sic diabolus nisi ad illum accesseris, te lædere non potest: sed si incautè vixeris, si te illi commiseris, eris lethaliter vulneratus. Christus venit vt diabolum alligaret. Eam ob causam vidit beatus Ioannes in Apocalypsi angelum descendentem de cœlo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua, qui apprehendit draconem serpentem antiquum, qui est diabolus & Satanas, & ligauit eum per annos mille. Hoc est, eius potestatem ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerunt liberandi, cohibuit ac frenauit. Mille annos

annos posuit pro toto tempore, finitum pro indefinito. Ita illum locum diuus Augustinus explanat.

Eph. 4. Et captiuitas à forti tollitur. Ideò ait Apostolus: Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem. Quod iam multò antea prædixerat Dauid. Hæc captiuitas non solum refertur ad sanctos patres, qui in limbo detinebantur, sed communiter ad vniuersum genus humanum. Sunt autem arma diaboli, doli, voluptates, delicta, opes, & cætera alia, quibus homines cotidie oppugnat.

Eos verò qui iudicauerint te, ego indicabo. Sensus est: Cum eis, qui tibi litem intenderint, ego contendam: eos qui te oppræsserint, ego opprimam, & filios tuos seruabo.

Et cibabo hostes tuos carnis suis. Non solum liberabo te Ecclesia mea, ait Deus, sed tantam in aduersarios tuos famem ac sitim emittam, vt carnem propriam comedant, & sanguinem suum bibant. Vult Deus his verbis significare hostes Ecclesiæ esse suorum scelerum pœnas daturos.

Et redemptor tuus fortis Iacob. Iacob est nominandi casus.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XLIX.

Audite insule, & attendite populi de longè, Dominus ab utero vocauit me. De ventre matris meæ recordatus est nominis mei. Septuaginta habent: Audite me insule & attendite Gentes. Post multum temporis stabit, dicit Dominus: de ventre vocauit me, &c. Aspicias hinc hanc prophetiam non referri ad tempus illud, quo eam Esaias literis mandauit, sed ad Christi aduentum. Verum pro insulis vertit Pagninus: *Ezech. 25.* insulares. Dictio tamen Hebraica *יַם יְמִינִי* iim insulas significat, vt apud Ezechielem: Et turbabuntur insule in mari.

Ad contemptibilem animam. In Hebraico est *נֶפֶשׁ בַּזָּה* liuzoh nephex. Verbum est *בָּזָה* bazah, quod significat contemnere: & vt ait R. D. potest esse macor. Et tunc potest verti: ei qui paratus est contemnere vitam: anima enim pro vita ponitur. Vt referatur totum hoc ad Christum. Cui expositioni fauet Translatio Theodotionis habens in hunc modum: Ei qui despicit animam, qui abominationi est Genti, qui seruus est principum. Quæ omnia Christo apertissime conueniunt. Ipse enim vitam pro ouibus posuit, vt ipse apud Ioannem testatur. Ipsum gens Iudæorum execratur, ipse stetit tanquam seruus coram principibus, Anna & Caipha, Herode & Pilato. Huic interpretationi fauet etiam versio Septuaginta, quæ ita habet: Sanctificate eum, qui despicit animam suam, qui abominationi est Gentium, qui seruus est principum. Possunt igitur hæc verba esse Patris ad filium: Sequitur enim: Reges videbunt: & consurgent principes, &c. Quasi dicat: Iudæi te contemnunt & crucifigent: at reges Gentium tibi seruiant, teque repudiatis idolis adorabunt.

Ecce in manibus meis descripsi te. Pro in manibus est in Hebraico *בְּיָדַי* al capaim. nomen est *יָד* quod significat manum, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam nubem. Ideò potest etiam verti: Ecce supra nubes ordinaui te. Et ita hunc locum explanant R. Ioseph filius Kimhi, & R. Sadias. *Thren. 3.* Ionathas tamen cum versione nostra vulgata consentit. Et in Ieremie Lamentis, id quod nostra versio habet: Leuemus corda nostra cum manibus: potest verti: Leuemus corda nostra versus nubes. Quasi dicat: Erigamus ad cælos corda nostra, non terrena quærentes, sed ad cælestia aspirantes.

Argu

Argumentum capitis L.

Inducit Propheta Christum dicentem Iudæos esse suam ob culpam reiectos, quod ipsi se ab eo separauerint, & ipsum Christum non receperint. Fecit Christus pro Iudæis omnia, quæ ad eorum perfectionem pertinebant: cum autem videret eos nequaquam velle à sua perfidia desistere, eos abiecit, in calamitosumque exilium dissipauit.

CAPVT L.

Ecce dicit Dominus: Quis est hic liber repudiij matris vestre, quo dimisi eam? Aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? Ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis, & in sceleribus vestris dimisi matrem vestram. Quia ueni, & non erat vir: vocatus, & non erat qui audiret. Nunquid abbreviata & paruula facta est manus mea, vt non possim redimere? Aut non est in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare, ponam flumina in siccum, computrescent pisces sine aqua, & morientur in siti. Induam cælos tenebris, & saccum ponam operimentum eorum. Dominus dedit mihi linguam eruditam, vt sciam sustentare eum, qui lassus est, verbo. Erigit manè, manè erigit mihi aurem, vt audiam quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorsum non abij.

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: Quis est hic liber repudiij matris vestre? Intuebatur mentis oculis Propheta esse Iudæos à Deo reiciendos, quod non essent Christum recepturi, ideò postquam capite superiore prædixit Gentium vocationem, nunc facit Christum dicentem, ipsam synagogam se vendidisse, & ab eo seipsam separasse. Ait igitur: Quis est o Iudæi libellus repudiij, quo matrem vestram synagogam dimisi? Quasi dicat: Ne dicatis me doricie & aulteritate repudiasse synagogam, illa enim se à me abstraxit, & sceleribus suis à me recessit. Hoc dicit quia solebant Iudæi vxores dimittere, eisque libellum repudiij dare: vt videre licet Deuteronomij vigesimo quarto & Matthæi 19.

Ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis. Docet hic locus hominem cum mortifero peccato astringitur, seipsum vendere demoni, & à Deo alienari. Seipsum vendit, quem Deus magno precio emit, non argenteo & auro, sed vita & sanguine. Empti enim estis precio magno, ait Apostolus. Et sequenti capite: Precio, inquit, empti estis, nolite fieri serui hominum. Ioannes in Apocalypsi, Nemo, inquit, poterat dicere canticum, nisi illa centum quadraginta quatuor milia, qui empti sunt de terra. Petrus Apostolorum princeps in epistola sua, Scientes, inquit, quod non corruptibilibus auro & argento redempti estis de vanavestra conuersatione paternæ traditionis, sed precioso sanguine quasi agni immaculati Christi. Quæ igitur amenitas est cum finis serui Dei, cui seruire regnare est, vendere nos demoni, & fieri tam abiecti & reprobi domini villa mancipia, & pro rebus fluxis velle amittere æternas? An nescitis, inquit, Paulus, quoniam cui exhibetis vos seruos

seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis? Si igitur seruis Christo seruis es Christi: si mundo, seruis es mundi. Sed dicet aliquis: Ego seruiam Christo & mundo. Cui respondet Christus fieri non posse, quoniam nemo potest duobus Dominis seruire. Stultum est velle homines habere rationem cum mundo, qui cum nemine rationem habet: & nolle habere rationem cum Deo, qui cum omnibus habet rationem: seruire mundo, qui neminem vnquam remuneravit: & non seruire Deo, qui nunquam desinit præmia largiri. Gaudia mundi quinquaginta annis comparata possunt vno die numerari, at molestias & afflictiones vnius diei quinquaginta annis numerare non poteris. Et nihilominus tanta est hominum infamia, vt velint mundo potius, quam Deo seruire. Cum oporteat seruire, cui potius seruiemus, quam ei qui se pro nobis seruum fecit: de quo ait Apostolus:

Philip. 2. Exinanivit semetipsum formam serui accipiens. Cur igitur seruimus mundo? Consideremus quis est Deus, à quo desicimus: & quis est mūdus, cui obtemperamus. Quid facimus? quem sequimur? quid speramus? Cur non videmus nos cælo contempto ad infernum properare, spreta vita mortem amplecti, derelicta gloria in dedecus incurrere? O amentiam intolerabilem, o summam abiectionem & incredibilem cæcitatem. Quid est mundus, cui seruimus, nisi sepulchrum mortuorum, carcer viuorum, officina vitiatorum, contemptus virtutum, carnifex ac cruciator vitam ad rationis normam dirigentium, fautor ad malitiam vigilantium, inimicus presentium, obliuio prætitorum, rerumque præclare gestarum splendoris maculator & extindtor: Reuertamur igitur ad nos, & contempto ac neglecto mundo, Christo seruiamus, & ad cælestia aspiremus.

In sceleribus vestris dimisi matrem vestram. Nempe synagogam. Dimittit nos Deus, quoniam nos ab eo discedimus, & nostras inuentiones & effrenatas cupiditates sequentes, sceleribus implicamur. Ideo ait ipse in Psalmo: Dimisi eos se-
psal. 80. gno supplicio afficit, cum nos sint nostris deprauatis desideriis obtemperare, nōsque in manu nostrorum appetituum relinquit.

Quia veni, & non erat vir. Verba sunt Christi, quasi dicat: Vt videatis dimissionem & abiectionem synagoge debere eius sceleribus tribui, audite quæ dico: Ego veni in mundum, natus sum in Iudæa, feci ibi diuina miracula, & non erat vir qui me reciperet, exceptis paucis, qui in me crediderunt. Non inueni virum in synagoga. Multi ibi erant, sed nullus dignus, qui vir appellaretur. Docet hic locus homines impios non homines appellados esse, sed feras: ea enim scelera concipiunt, vt bruta animalia feritate, stoliditate, & maleficio superent. Phariseos appellauit Ioannes Baptista progeniem viperarum. Quibus Christus dixit: Serpentes & genimina viperarum quomodo fugietis à iudicio gehennæ? Herodem propter malitiam appellauit Christus vulpem. Ite, inquit, & dicite vulpi illi. Libidini deditos appellat Ieremias equos amatores. Voluptuosi appellantur porci: imputatis margaritas vestras ante porcos. Venit igitur Christus ad homines, & non inuenit hominem. Inuenit feras, quæ eum innocentem agnum lacerarunt. In propria venit, vt ait diuus Ioannes, & sui eum non receperunt. Venit enim, vt hic ait per Esaiam, & non erat vir. Non immerito Diogenes philosophus lucernam: quoniam quos videbat, non homines esse iudicabat. Quot ciuitates plenas sunt hominibus, qui homines dici nequaquam merentur? Pro re magna ait diuus

Luc. 2. Lucas esse Hierosolymæ quendam hominem. ita enim ait: Homo erat in Ierusalem, cui nomen Simeon.

Vocauit, & non erat qui audiret. Clamabat Christus dicens: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos: & non erat qui audiret. In Psalmo eum inducit propheta in hunc modum loquentem: Laboravi clamans, rau-

Mat. 11. qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos: & non erat qui audiret. In Psalmo eum inducit propheta in hunc modum loquentem: Laboravi clamans, rau-

cæ factæ sunt fauces meæ. Qua de re alibi disseruimus.

Nunquid abbreviata & paruula facta est manus mea? Ne existimetis me non posse miracula efficere: possum enim iterum diuidere mare, quemadmodum feci in exitu Israelis de Ægypto: & fluuios, quemadmodum feci Iordanis: & corrumpere pisces, ac cælos tenebris cooperire, quemadmodum feci in Ægypto.

Dominus dedit mihi linguam eruditam. Hæc dicit Christus iuxta dispensationem corporis assumpti: quemadmodum multa alia. Apud diuum Ioannem ita ait *Ioan. 12.* Christus: Qui misit me pater, ipse mihi mandatum dedi: quid dicam & quid loquar. Et paulo post: Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi pater, sic loquor.

Erigit manū, manū erigit. Id est, semper & assidue pater mihi erigit aurem, vt eum quasi magistrum audiam.

Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus: Mat. 26. 2.
faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me.

Dominus Deus auxiliator meus, ideo non sum confusus: ideo posui faciem meam vt petram durissimam, & scio quoniam non confundar. Juxta est qui iustificat me, quis contradicet mihi? Stemus simul. Quis est aduersarius meus? Accedat ad me. Ecce Dominus Deus, auxiliator meus: quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedit eos. Quis ex vobis D timens Dominum, audiens vocem serui sui, quis ambulauit in tenebris, & non est lumen ei? Speret in nomine Domini, & innitatur super Deum suum. Ecce vos omnes accendentes ignem, accincti flammis ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis, quas succendistis: de manu mea factum est hoc vobis, in doloribus dormietis.

Corpus meum dedi percutientibus. Christus est qui loquitur, qui fuit percussus flagellatus, alapis cæsus, vulneratus, & tandem occisus, vt & nos firmiter credimus, & Evangelia testantur. O rem dignam magno gemitu, & omni lachrymarum abundantia.

Et genas meas vellentibus: faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me. Hoc est, parauit barbas meas euellentibus eas, & non auerti faciem meam à perfidis Iudæis, qui me calumniabantur, & sputis suis meum vultum contaminabant. Fuit Christus Deus noster positus direptioni. Vt enim castellum à militibus simile & hostibus captum diripitur, & in illa expugnatione & direptione nulla est in militibus pietas, nulla misericordia, sed hic deiicit, ille subleuat, & quidam fragit, quidam pedibus conculcat, quidam rapit, quidam secum affert, & omnes truculento vultu omnia furibundis clamoribus implent: sic lata à Pilato horribili illa, immanissima ac iniustissima sententia, vt Christus crucifigeretur, & Iudeorum voluntati traderetur, omnes in eum irruerunt & impetum fecerunt. Hic eum alapis cædebat, ille capillos extirpabat. Quidam eum proiciebant in terram, alij eum conculcabant pedibus, quidam sputis preciosissimam ac pulcherrimam eius faciem deformabant, alij eius barbas euellebant, & in manibus eas asportabant, & omnes denique vociferabantur, suam impiam immanitatem exercentes, & innocentissimum agnum ad crudelissimam & acerbissimam mortem vocantes. Quid plura? fuit Deus noster commissus direptioni, & voluntati suorum hostium traditus, & in medio luporum mitissimus agnus constitutus. Quid vnquam sub sole factum

fuit indignus? Quod fuit vnquam tam impium facinus? Lege Euangelicam historiam, & videbis indignissimas contumelias, acerbissimos cruciatus, quibus homines sceleratissimi Christum sanctissimum affecerunt. Verum id quod hic scribitur, nempe, Genas meas dedi vellentibus, non memini legisse in Euangelis: sed credendum est factum fuisse, quoniam fuit hoc in loco à Propheta sancto prædictum. Multa enim perpeffus est Christus, quæ Euangelistæ particulariter non expresserunt. Satis fuit dixisse diuum Lucam, Pilatum tradidisse Iesum voluntati eorum. Cogita igitur quot & quàm immania supplicia iis verbis comprehenduntur. Si Iesus crudelissimorum hostium suorum voluntati tradebatur, qui in illum inaudito odio ardebant, perpende quot vulneribus, quibus iniuriis, quilibet opprobriis, eum afficerent, & quàm impiè & immaniter eum ad supplicium raperent.

Stemus simul: Quis est aduersarius meus? accedat ad me. Si aliquis habet aduersum me aliquid, ostendat illud, intendat mihi litem, & disceptemus simul. Idem apud Ioan. 8. Ioannem his verbis dicebat: Quis ex vobis arguet me de peccato? Ostendit Christus suam innocentiam, & Iudeorum malitiam.

Tinea comedet eos. Comparat sceleratorum conscientiam tineæ eorum corda Infr. 51. rodenti. Et sequenti capite sicut vestimentum, inquit, sic comedet eos vermis: & sicut lanam, sic deuorabit eos tinea. Id quod nascitur intra cor impij, ipsum rodit & interficit. Vipera concipit, vt aiunt, filios, qui corrosis lateribus exeunt cum matris interitu, sic homines impij eas cogitationes & scelera concipiunt, quæ illis perniciem machinantur.

Quis ex vobis timens Dominum. Sensus est: Nullus ex vobis est, qui timeat Dominum, & audiat vocem Christi, qui formam serui accepit, ambulet in tenebris, sitq; lumine priuatus. Qui igitur Deum timer, & audit, innitatur in eo, non autem in spe mundi, quæ est fragilis, & fracta arundo, & baculus imbecillus. Id fortasse voluit Christus significare quando, vt est apud Matthæum, dixit discipulis suis, ne vellent virgam portare. Deus enim est ille, in quo niti debemus tanquam in validissimo firmamento. Ideo dicebat diuinus Psaltes: Dominus firmamentum meum & refugium meum. Et alibi: Firmamentum est Dominus timentibus eum. Et hoc in loco Esaias: Innitatur super Deum suum.

Ecce vos omnes accendentes ignem accincti flammis ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis quas succendistis. Sensus est: Ego veni, & me non recepistis, sed falsis criminibus ad capitis periculum vocastis, & in perfidia vestra permanetis, scelera in dies sceleribus addentes, & odio in me flagrantis. Ideo vos accincti flammis odij, inuidiæ, impietatis, cæterorumq; flagitiorum, quibus rebus accenditis ignem, in quo estis in æternum comburendi, ite in ignem vestrum, in flammis æternas, quas vobis succendistis, nolentes vocem meam audire, neque meis monitis acquiescere. Hic est ignis, quem Christus apud Matthæum appellat æternum, & Mar. 9. apud Marcum inextinguibilem. Quo etiam nomine eum diuus Ioannes Baptista Matt. 3. appellauit. Aspicias hoc in loco peccatores sibi ipsis æternam perniciem moliri, & quoties mortaliter peccant, ignem sibi infernalem accendere.

Annotationes ex Hebræo in CAPVT I.

Vt sciam sustentare eum, qui lassus est verbo. Id est, vt verbo sciam reficere eum, qui est fatigatus & afflicus. Vbi vides donum esse Dei scire mæstos consolari, & iacentes erigere. In Hebraico est: Vt sciam *וְיָעִיזָּנִי* lauth eth-iaeph dauar. Quæ verba si, vt iacent, in Latina conuertas, ita dices: Vt sciam in tempore lassum verbo: Subaudi reficere, vel sustentare. Vel vt sciam in tempore lasso verbum: Subaudi dicere. Pro lasso poteris etiam vertere sitibundum, hoc

hoc est eum, qui verbum Dei ardentè sitit. Et ita vertit Pagninus: & rectè quidem. Ita etiam hunc locum R. D. interpretatur. Magnum est enim scire tempore opportuno concionari, & verbum Dei sitientibus illud distribuere. Si enim diuina mysteria hominibus impiis illaque fastidientibus refecare volueris, nulla habita temporis ratione, non solum fortasse nullum afferes commodum, sed afferes detrimentum. Vt si quis in altum puteum cæno plenum aquam puram, nitidam, simile & excellentem effuderit, nihil aliud efficiet, quàm cænum turbare, & aquam amittere, sic qui apud impios & flagitiosos homines orationem de diuinis arcanis habuerit, in eosque clarissimam & purissimam doctrinæ aquam infuderit, tali tempore id faciet, vt nihil illis proficit, quin potius impuriore reddantur. Eam ob causam dicebat Christus: Nolite sanctum dare canibus, nec mittatis margaritas vestras ante porcos. Diuus Cyrillus in tertio tomo explicans illam Pythagoræ sententiam, nempe Dei imaginem non esse in anulo ferendam, ait eam significare, non esse omnibus diuina mysteria referenda.

Genas meas vellentibus. Septuaginta habent: Genas meas ad alapas. Fuit enim Christus indignissimis alapis percussus. Sed in Hebraico pro vellentibus est in hunc modum *לְמַרְכָּתִּי* lemoretim, à verbo *מָרַח*, quod significat decaluare & pilos euellere. Ideo existimo meliorem esse hoc in loco vulgatam editionem. Inuenies enim hoc verbum apud Esdram capite nono, vbi etiam vertit Latinus Esdr. 9. interpres: Et euulsi capillos capitis mei. Sed quoniam hoc verbum significat etiam polire, & qui vasa ærea poliunt, ea percutiunt, poterit etiam accipi pro percutere. Qua ratione fortasse ducti Septuaginta verterunt: Et genas meas ad alapas siue ad percussiones. Venit Christus in mundum, docuit veritatem, ostendit viam æternæ salutis consequendæ, præbuit se vitæ exemplum, edidit miracula, nihil omisit quod esset ad nostram beatitudinem necessarium, & ob hæc omnia eius barbas euulserunt, eumque ad crudelissimum excidium impij homines vocarunt.

Argumentum capitis LI.

Promittit Deus se refecturum & recreaturum Sionem, & Euangelium daturum. Hortatur fideles ne hominum iniuriis terreantur, sed in sua constantia permaneant, quoniam omnes scelerati pereunt, virtus vero viget memoria omnium seculorum, quam posteritas alit, quam ipsa æternitas semper intuetur. In fine capitis pollicetur erepturum esse Iudeos à Babylonica captiuitate, & calicem calamitatum eorum Babylonis propinaturum.

CAPVT LI.

Udite me, qui sequimini quod iustum est, & queritis Dominum. Attendite ad petram, unde excisi estis: & ad cauernam laci, de qua præcisi estis. Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Saram, quæ peperit vos, quia vnum vocaui eum, & benedixi ei, & multiplicauit eum. Consolabitur ergo Dominus Sion, & consolabitur omnes ruinas eius, & ponet desertum eius quasi delicias, & solitudinem eius quasi hortum Domini. Gaudium & letitia inuenietur in ea, gratiarum actio, & vox laudis. Attendite ad me popule meus, & tribus mea me audite, quia B

lex à me exiet, & iudicium meum in lucem populorum requiescet. Propè est iustus meus, egressus est saluator meus, & brachia mea populos iudicabunt, me insula expectabunt, & brachium meum sustinebunt. Leuate in cœlum oculos vestros, & videte sub terra deorsum, quia cœli sicut fumus liquefcent, & terra sicut vestimentum atteretur, & habitatores eius sicut hac interibunt: salus autem mea in sempiternum erit, & iustitia mea non deficiet. Audite me qui scitis iustum, populus meus lex mea in corde eorum: nolite timere opprobrium hominum, & blasphemias eorum: ne metuat. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis: & sicut lanam, sic deuorabit eos tinea: salus autem mea in sempiternum erit, & iustitia mea in generationes generationum. Consurge consurge, induere fortitudinem brachium Domini: consurge sicut in diebus antiquis in generationibus seculorum. Nunquid non tu percussisti superbium, Exod. 14. c. vulnerasti draconem? Nunquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis? qui posuisti profundum maris viam, ut transirent liberati? Et nunc qui redempti sunt à Domino, reuertentur, & venient in Sion laudantes, et letitia sempiterna super capita eorum, gaudium & letitiam tenebunt, fugiet dolor & gemitus. Ego ego ipse consolabor vos. Quis tu ut timeres ab homine mortali, & à filio hominis, qui quasi fennum ita arescet?

EXPLANATIO.

Audite me, qui sequimini quod iustum est. Postquam in fine superioris capitis minatus est Deus impiis æternos cruciatus: nunc consolatur fideles ereptos à Babylonica captiuitate, ne cadant animis, sed in fide, rerumque aduersarum tolerantia permaneant. Ideò eos vocat, ut erigant mentes & aures, eumque dicentem attendant. Attendite ad petram, unde excisi estis: & ad cauernam laci, de qua præcisi estis. Hoc est, Considerate & ante oculos ponite Abrahamum & Saram, ex quibus geniti estis. Ne frangatur spes vestra ob paucitatem vestram. Senex erat Abrahamus, & sterilis Sara, & tamè ex eorum semine geniti sunt innumerabiles filij. Deus enim, qui potuit ex illis excitare tantam hominum multitudinem, poterit etiam vos congregare in immensum. Ego existimo Esaiam cum hæc diceret, Apostolorum orbe terrarum spiritualiter genuerunt, quorum vnus dicebat: Per Euangelium Philen. ego vos genui. Et alibi, Obsecro, inquit, te pro filio meo, quem genui in vinculis Onesimo. Eum quem, cum esset inclusus in carcere, ad fidem conuerterat, esse à se genitum affirmabat. Vocatur hoc in loco Abrahamus Petra ob eius firmitudinem & constantiam, vel quia ad generationem non erat aptus, & ob eam causam vocat Saram cauernam laci, hoc est, sterilem, & spe gignendi destitutam. Vel ideò eam appellat cauernam laci, quia cum antea eius uterus esset clausus, Deus eum aperuit. Honesta quidem allegoria. Et quoniam videbatur difficile per petram intelligere Abrahamum, & per cauernam laci Saram voluit seipsum Prophe

Propheta explicare subdens statim: Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Saram, quæ peperit vos. Hanc existimo esse veram huius loci interpretationem. Puto tamen posse verè & rectè per hanc petram intelligi Christum, & per cauernam laci, ex qua geniti sumus, vulnus eius sacratissimi lateris. Alludit Propheta ad historiam, quæ scripta est in Exodo & in Numeris, vbi ex petra percussa fluxerunt aquæ abundantes, quibus refectus est populus. Quæ petra, vt Apostolus ait, Christi imaginem gerebat. Ex Christo enim in latere percusso exiuit sanguis & aqua ad generis humani redemptionem & abluionem. Est igitur sensus: Et si numero estis pauci vos o Apostoli, qui sequimini iustum illum ex cœlis missum, & queritis Deum, tamen ne diffidatis, sed respicite ad Christum, qui vos genuit sanguine suo, & ad latus eius percussum, vnde fluxerunt sacramenta gratiam ac vitam conferentia. Qui enim Abrahamo seni, & Saræ sterili dedit prolem, quæ innumerabili sua multitudine impleuit orbem, ipse propagauit filios, quos per Euangelium generabit, & Ecclesiam suam per totum mundum dilatabit. Ideò enim mortuus est Christus, vt multos generaret. Eam ob causam dicebat alio loco Esaias de Christo loquens: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum. Id voluit Christus significare, quando dixit: Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Id fuerat in Ioseph figuratum. Vt enim mortuo Ioseph creuerunt filij Israël, vt literæ diuinæ testantur, sic mortuo Christo creuerunt fideles, qui fuerunt ipsius Christi sanguine generati.

Consolabitur ergo Dominus Sion. Hæc videntur referri ad tempus Zorobabelis: promisit enim Deus tunc post Babyloniam captiuitatem instauraturum se esse Sionem, templumque ædificaturum, vt ibi esset gaudium, & lætitia, & gratiarum actio. At per Sionem Ecclesia Christi intelligitur. Sūt igitur in primis hæc dicta à Propheta sancto de ædificatione Ecclesiæ, & regno Christi, quarum rerum vmbra erant ea, quæ de Sione in hoc capite dicuntur. Cum enim Deus Hebræorum populum eriperet ex dura Babyloniorum captiuitate, significabat se hominum genus à crudelissima demonum tyrannide, & à scelerum vinculis, quibus erat astrictum, liberaturum. Instauratio verò Hierosolymæ & templi figura erat constitutionis Ecclesiæ, in qua futura erat vera religio, & Deus abiecta Gentium superstitione colendus. Popule meus & tribus mea. Poteris per populum Gentes, per tribum verò Iudæos intelligere.

Quia lex à me exiet. Promittit Deus daturum se legem. Hoc non intelligitur de lege Moyfi, quia iam lata erat in monte Sinai: sed de lege Euangelica, quam Christus dedit: de qua dixerat secundo capite: De Sion exiit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Vide quàm apertè Deus hic promiserit nouum Testamentum, ex quo colligitur veteris abrogatio. Hæc est enim testamentorum proprietas vt secundum destruat primum. Intelligi autem hoc de Christi Euangelio indicat id, quod sequitur: Et iudicium meum in luce populorum requiescet. Est enim perspicuum legem Moyfi vni populo latam fuisse, ab eoque tantum fuisse quo ad cerimonias, iudicia, & sacrificia, acceptam & obseruatam. At Christi Euangelium in populorum luce requieuit, quoniam per vniuersum orbem terrarum fuit prædicatum & in hominum cordibus scriptum. Quod intuens animo regius vates præcinebat: In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. De lege autem veteri aiebat: Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis.

Propè est iustus meus. Dixit Deus daturum se esse Euangelium, quo mundus illuminaretur. Sed ne existimaret aliquis, id quod promissum futurum esse post longum tempus, addit: Propè est iustus meus. Ac si dicat: breui mittam filium meum, qui non solum iustus est, sed etiam mundum iustificabit. Et ipse dabit legem Euangelicam. Quid speratis cæci Iudæi? cur hunc locum non aspicitis? Si hoc in loco

promittit Deus missurum breui Messiam, & iam propè esse, quomodo post duo millia annorum eum expectatis? ab hac Esaiæ Prophetia ad hoc nostrum tempus longissima tempora interfluxerunt. Non esset Christi aduentus propinquus, si esset post duo millia annorum expectandus. At Esaias ait iam sua ætate esse propinquum.

Ioan. 16. *Egressus est saluator meus.* Iesus idem est quod saluator, qui apud Ioannem de se ait: Exiui à patre, & veni in mundum. Ideò hic ait pater: Egressus est saluator meus.

Et brachia mea populos iudicabunt. Hoc est, mea fortitudine iudicabuntur populi. Nomine brachij fortitudo significatur. Fortasse per brachia Apostolos intelligit, quibus dixit apud Matthæum: Sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel.

Mat. 19. *Me insula expectabunt.* Per insulas Gentes intelligit, ut alibi exposuimus. Aspiciet Christum esse Gentium expectationem. Id quod prædixerat Iacob: Et ipse, inquit, erit expectatio Gentium.

Mat. 24. *Cæli sicut fumus liquecent, & terra sicut vestimentum atteretur.* Ita ait Christus: Cælum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt. Magni doctores aiunt in fine mundi cælum & terram transitoriam esse quo ad figuram, non quo

Psal. 101. ad substantiam. Quod videtur significare Dauid dicens in Psalmo: Opera manuum tuarum sunt cæli, ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes sicut vestimentum veterascent, & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur. Explicans enim Propheta quis esset cælorum interitus. Sicut opertorium, inquit, mutabis eos, & mutabuntur. Vbi innuit cælorum transitum esse mutationem figuræ, non

1. Pet. 3. simplicem interitum. Id quod ait diuus Petrus in epistola sua secunda, cælos in tempore extremi iudicii magno impetu transitorios, interpretatur diuus Augustinus 20. libro de Ciuitate Dei de aere, qui in diuinis literis sæpe cælum appellatur, non de corporibus cælestibus: sed quamuis de corporibus cælestibus intelligatur, referri potest ad motum, non ad substantiam. Potest hic locus Esaiæ ita explari: Prius cælum & terra vastabuntur, quam ut ego non præbeam mundo salutem, & promissa mea non adimpleam.

Audite me qui scitis iustum. Alloquitur Deus nascētem Ecclesiam, suosque fideles præparat ad tolerandas hominum contumelias, cæterasque res aduersas, quibus sciebat esse iactandos.

Psal. 118. *Lex mea in corde eorum.* Non satis est habere diuinam legem in ore, sed in corde. Ideò dicebat regius vates: In corde meo abscondi eloquia tua, ut non peccem tibi. Et in alio Psalmo, Lex Dei eius, inquit, in corde ipsius, & non supplantabuntur gressus eius. Loquitur Esaias in hoc capite de noua lege per Christum data, quæ non in tabulis lapideis sed in hominum cordibus erat scribenda. Ideò ait: Lex

Jerem. 31. mea in corde eorum. Id prædictum fuit iis verbis per Ieremiam: Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero ipsis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Hoc est Christi

Sup. 12. Euangelium, lex gratiæ, amoris, & gaudij, lex aquarum salutarium, de quibus dixerat Esaias capite duodecimo. Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Pro quibus aquis Thargum nouam legem interpretatus est.

Mat. 10. *Nolite timere opprobrium hominum.* Ita Christus apud Matthæum: Nolite time-

Mat. 5. re eos, qui occidunt corpus, animas autem non possunt occidere. Et alibi apud *Act. 5.* eundem: Beati estis cum maledixerint vobis homines, & persecuti vos fuerint. Vnde Apostoli ibant gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni essent qui pro nomine Iesu contumeliam paterentur. Diuus Hieronymus dicebat in quadam epistola: Gratias ago Deo meo, quia dignus sum, quem mundus oderit. Videte honores & dignitates, ob quas vir sanctus Deo gratias agit, ob iniurias in se iactas. Non te lædit, qui vult tuam gloriam obscurare, & virtutis flo-

simile rem infringere, sed seipsum. Ut enim pyrausta volens extinguere lucernam, se-

ipsum

ipsam comburit, manente integro candelæ lumine & splendore, sic qui in te contumeliam iacit, & vult nomini tuo terram maculam inurere, & tuæ gloriæ splendorem penitus extinguere, ipse odij ac malitiæ incendio flagrat, & virtutis splendore ac ornamētis destitutus in scelere & ignominia versatur. Et tantum abest, ut tuam amplitudinem scelerati hominis iniuria obscuraret, ut eam potius mirabiliter illustret. Sed quoniam Christus sciebat discipulos suos esse impiorum hominum iniuriis afficiendos, & grauius vexandos, eos antea præparat, & ad tolerantiam exhortatur. Nemini enim tam nocet calamitas quam ei, qui felicitatem, rerumque humanarum prosperitatem expectabat. Illis maxime est grauis afflictio, quibus est repentina & inopinata. Quam sententiā ferunt imperatorem Adrianum in annulo aureo scriptam portauisse.

Consurge consurge, induere fortitudinem brachium Domini. Hortatus fuit Deus suos fideles præcedentibus verbis, ad iniurias impiorum hominum æquo animo tolerandas, quoniam ipsi tyranni & impij erant mortales, salus autem, quam ipsi fideles erant consecuturi, erat sempiterna. Et quoniam hæc salus danda erat per Christum, ideò inducit hic Propheta populum hanc salutem postulantem, precantēque ut brachium Dei, hoc est, Christus adueniat, ad ostendendam ac aperientēque viam gloriæ immortalis consequendæ. Ait igitur: Christe sancte consurge, venique, ut nobis salutem tribuas, & mundum è tenebris inexplicabilibus ad veritatis splendorem adducas, & à misera ac Babylonica captiuitate vindices ad veritatis splendorem adducas. Tu es enim ille, qui quondam populum tuum ab Ægyptiaca seruitute mirabiliter liberaisti. Quidam hoc referunt ad Iudæos in Babylonica captiuitate detentos, & reditum ad patriam postulantes. Quam interpretationem non reiicio, dummodo concedant hæc à propheta in primis esse dicta de generis humani per Christum redemptionem.

Nunquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem? Intelligit Pharaonem regem Ægypti, quem Ezechiel appellat draconem magnum. Et Dauid in Psalmo *Exec. 29.* in quo interitum Pharaonis describit, Tu, inquit, confregisti capita draconis. *Psal. 73.*

Nunquid non tu siccasti mare? Subaudi Rubrum. Ut Hebræi ab Ægypto transirent ad desertum, fugit mare: ut autem à deserto transirent ad terram promissionis, Iordanis conuersus est retrorsum. Ita dicitur in Psalmo: Quid est tibi mare, *Psal. 113.* quod fugisti, & tu Iordanis quia conuersus es retrorsum? Magnum quidem spectaculum, & omni admiratione dignissimum, fugere mare & Iordanem retrorsum conuertere. Vis videre mare fugiens, transi ab Ægypto ad desertum, transi à mundo ad te ipsum. Cum ad te ipsum transieris, eris eremi cultor, & penetrans

secretiora cordis intelliges te esse desertum, & locum horroris & vastæ solitudinis diuersis ferarum generibus repletum. Relinque mundum, & redi ad te ipsum, & fugiet mare. Quid est mare nisi perturbatio? Penetra te ipsum, & audies Chri-

Ioan. 14. stum dicentem: Non turbetur cor vestrum, nec formidet. Et id quod modò per Esaiam dicebat: Nolite timere opprobrium hominum, &c. Dices cum propheta *Psal. 4.*

ta: In pace in idipsum dormiam & requiescam. Aufugiet mare, aufugiet iracundia, & turbulentus motus, ita ut dicas cum Paulo: Maledicimur & benedicimur, *1. Cor. 4.*

persecutionem patimur & iustinemus, blasphemamur & obsecramus. Redi igitur ad te ipsum, audi Deum per Esaiam dicentem: Redite præuicaces ad cor, *Sup. 46.*

transi ad cor tuum, penetra desertum tui ipsius, & dic cum Propheta: Elongauit *Psal. 54.*

fugiens, & mansi in solitudine: & ita videbis superbiam, inuidiam, cupiditatem, cæterasque falsas maris aquas fugientes. Et hic est primus transitus: Sed progredere ulterius, & à deserto transi ad terram promissam. Ne mancas in deserto, ne quiescas & moreris in te ipso, quia morieris, & miserè in deserto peribis. Perge, quære summum bonum, da operam ne animi præstantiam turpi dedecore contamines. Transi à deserto, ne feræ consurgant, & in te irruentes omnibus virtutum ornamentis te spolient, grauiissimisque vulneribus saucium & deformatum

relinquant. Transi ergo ad Deum, qui ait: Transite ad me omnes, qui concupiscitis me. Et hic est secundus & gloriosus transitus. Et ita dulces Iordanis aquae conuertentur retrorsum. Nullam aliam dulcedinem quæres præter Christum, omnes deliciae & oblectationes retrogredientur, & tuum dulcissimum Christum mirabiliter concupisces, & suauissime amplexaberis. Hæc est allegoria illius diuisionis maris Rubri in exitu Israelis de Ægypto, cuius in presenti meminit Esaias. Inducit itaque pios homines in hunc modum loquentes: Libera nos à mundo Christe sancte, quoniam tu es ille, qui homines dæmoni in mundo seruitutes liberaas, & ab Ægypto ad seipsos reuocas, siccat is amaris ac turbulentis aquis scelerum animos perturbantium, ut à seipsis ad te ipsum conuertantur, & repudiatis omnibus voluptatibus, tu sis tota eorum dulcedo, te solum quærant, tuo suauissimo amore ducti & ardentissima charitate inflammati.

Et veniet in Sion laudantes, & lætitia sempiterna super capita eorum. Describit reditum Iudæorum à Babylonica captiuitate. Sed mentis oculis intuebatur eos, qui è diaboli captiuitate venturi erant ad Ecclesiam, ex qua profecturi erant ad æternam beatitudinem. Nam hæc lætitia sempiterna hic incipit, sed in cælo realiter & perfecte possidetur. Vtitur propheta metaphora sumpta à re bellica. Nam ut illi, qui in præliis hostes superant coronantur, sic qui in spiritali certamine inimicos animæ vincunt, finita hac mortali vita accipiunt in gloria coronam lætitiæ sempiternæ. Id voluit diuinus vates his verbis significare: Et lætitia sempiterna super capita eorum. Quasi diceret: Coronabuntur iusti non lauro, non robore, non gramine, quæ omnia marcescunt, & vetustate consumuntur, sed gaudio immarcescibili & sempiterno. Id appellat diuus Paulus coronam iustitiæ, in reliquo, 2. Tim. 4. inquit, reposita est mihi corona iustitiæ. Hanc appellat Iacobus Apostolus coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se. Et Petrus Apostolorum princeps immarcescibilem gloriæ coronam.

Ego ego ipse consolabor vos. Orantibus Deum ut consurgeret, eosque consolaretur, respondet ipse Deus hæc verba. Vide eius clementiam.

Et oblitus es Domini factoris tui, qui tetendit cælos, & fundauit terram: & formidasti iugiter tota die à facie furoris eius, qui te tribulabat, & parauerat ad perdendum. Ubi nunc est furor tribulantis? Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet usque ad internecionem, nec deficiet panis eius. Ego autem sum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, & intumescunt fluctus eius, Dominus exercituum nomen meum. Posui verba mea in ore tuo, & in umbra manus tue protexi te, ut plantes cælos, & fundes terram, & dicas ad Sion: Populus meus es tu. Eleuare eleuare, consurge Ierusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem iræ eius, usque ad fundum calicis soporis bibisti, & potasti usque ad faces. Non est qui sustentet eam ex omnibus filiis quos genuit: & non est qui apprehendat manum eius ex omnibus filiis quos enutrit. Duo sunt quæ occurrerunt tibi, quis contristabitur super te? vastitas & contitio, & fames & gladius. Quis consolabitur te? Filij tui proietti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut bestia illaqueata: pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui. Idcirco audi

audi hæc paupercula, & ebria non à vino. Hæc dicit dominator tuus Dominus, & Deus tuus, qui propugnauit pro populo suo: Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calicis indignationis meæ: non adicies ut bibas illum ultra. Et ponam illum in manus eorum, qui te humiliauerunt, & dixerunt animæ tuæ: Incuruare ut transeamus: Et posuisti ut terram corpus tuum, & quasi viam transeuntibus.

Et oblitus es Domini factoris tui. Sensus est: Si me habes Deum & consolatorem, cur hominem times, qui ut fœnum consumitur, & Deum obliuisceris cæli atque terræ effectorem, qui te creauit, & potest ab omnibus inimicis tuis te facile eripere?

Cito veniet gradiens ad aperiendum. Id est, filius meus vnigenitus non tardabit, sed cito veniet in mundum ad aperiendam viam æternæ beatitudinis. Et non interficiet, non enim veniet ut perdat, sed ut saluos faciat. Vult enim, ut ait diuus Paulus, omnes homines soluos fieri. Et ipse Christus apud Ioannem: Non veni, inquit, ut iudicem mundum, sed ut saluificem mundum. Venit igitur ut vitam daret, non ut occideret. Non enim vult, ut est apud Exechielem, mortem peccatoris. Nec deficiet panis eius, hoc est, eius doctrina, quæ animam reficit, & eius gratia, qua anima viuit, & velut suauissimo pabulo sustentatur. Hic est panis, quem petimus in oratione dominica, dicentes: Panem nostrum cotidianum da nobis hodie. De quo Dauid, Aruit, inquit, cor meum, quia oblitus sum comedere panem meum. Potest totum hoc ita explanari, ut dicat Christus fidelibus suis: Vbi est nunc furor tribulantis vos? Ecce ille, qui vos affligit, veniet cito ad aperiendum vobis ostium carceris, in quem vos coniecit, & conuertetur ad fidem, vosque nutriet & sustentabit. Potest hoc referri ad Cyrum, ut sit sensus. Ne cadatis animo ô Hebræi in Babylonica captiuitate constituti: nam cito veniet Cyrus, qui vobis ostium aperiet, & ad patriam mitteret. Existimo tamen referendum esse in primis ad Christum, qui carcerem peccati, in quo mundus continebatur, aperuit, & cælum suo sanguine reserauit. Est enim Christi sanguis clauis aperiens scelerum carcerem, ut inde exeamus: & cælum, ut illud penetremus.

Ego autem sum Dominus Deus tuus. Alloquitur pater filium iuxta carnis assumptionem dispensationem.

Posui verba mea in ore tuo. Verba quæ loquitur Christus patris sunt. Ipse enim apud Ioannem, Sermo, inquit, quem audistis, non est meus, sed eius, qui misit me patris.

Ut plantes cælos & fundes terram. Christus constituit alterum mundum. Apostoli, viri Apostolici, cæteri que viri illustres, qui in terra fuerunt vitam cœlestem imitati, appellantur cæli, ut alibi docuimus, alij verò fideles minus dediti contemplationi terra vocantur.

Eleuare eleuare, consurge Ierusalem. Verba sunt prophetæ consolantis Ecclesiam, eamque ad tolerantiam rerum aduersarum cohortantis. Eleua te, inquit ô Ecclesia à tyrannide afflictæ. Excitamini fideles, qui iacetis in lachrymis, qui de manu Domini bibistis calicem iræ eius usque ad fundum, hoc est, qui in varias afflictiones diuina permissione incidistis, & in summis acerbitatibus versamini. Christus Deus noster afflictionum calicem bibit, & illum suis electis porrigit & propinat. Hic est calix, ille de quo ipse dicebat filiis Zebedæi: Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? Et paulò post: Calicem quidem meum bibetis. Et alibi, Calicem, inquit, quem dedit mihi pater, non vis ut bibam illum? Solent simili magni

magni ac nobiles viri, quando suam erga familiares & amicos benevolentiam ostendere volunt, illis calicem suum tradere, vt ex eo bibant. Sic Christus Deus noster viris piis dilectis suis calicem suarum afflictionum propinat, vt suam erga eos charitatem ostendat. Sed considera Dei pietatem. Permittit vt sui calamitatibus premantur, sed in medio illarum eos consolatur, ne timore debilitentur, & corruant, hortans eos, vt erigant animos, & ad cælum aspirent, ipsūque Deum contemplantur. Illud est aduertendum duos esse calices, alterum Christi, alterum mundi. Calix Christi est gustui amarus, sed animæ saluberrimus. contrā verò calix mundi est gustui suavis, sed magnam animæ affert perniciem. Est foris aureus, sed intus habet pestiferum venenum. Qui ex eo bibunt percunt, & ruunt in interitum voluntarium. Sed tanta est hominum infania, vt non desinant hoc venenum obbibere, quanquam intelligant eos, qui illud potant, conceptam *simile.* mortem in anima continere. Si adesses conuiuio, & hausto poculo moreretur ille, qui biberat, & quotquot biberent mortui caderent, nōne iudicares illud esse venenum? iudicares equidem, & ex eo nihil fumeres, nisi penitus iudicio careres. Nunc quanta est amentia? quanta animi cæcitas, id velle quod semper detrimentum attulerit: & existimare fore, vt ipse non pereas, cum alios *Apo. 14.* perire videas? Hic est calix, de quo Ioannes in Apocalypsi, Cecidit, inquit, cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes Gentes. Fugiamus calicem Babylonis, detestemur calicem mundi, & Christi calicem amplectamur. Christus cum bibit, priusquam nobis illum propinaret. Ceterum hæc verba Esaiæ: Eleuare eleuare, confurge Ierusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem iræ eius, possunt rectè referri ad populum Iudæorum in Babylonica captiuitate constitutum, quem Deus excitat, vt videat se esse ob sua scelera meritò punitum.

Fames & gladius.) Explicatio est præcedentium. Dixerat duo esse, in quæ inciderat, nempe vastitatem & contritionem: modò autem explicans hæc duo, ait esse famem & gladium.

Quis consolabitur te?) Quali dicat, nemo. Videtur esse explicatio eius, quod modò dixerat: Quis contristabitur super te? Magnum est enim solatium habere aliquos, qui tecum tuas ærumnas sentiant & plorent. Contrā verò summa est calamitas, non habere in ærumnis, qui tuam vicem doleat, & carere omni consolatione. Id lugebat Ieremias dicens in Threnis: Non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius. Et Salomon in Ecclesiaste, Vide, inquit, lachrymas innocentium, & neminem consolatorem. Et Dauid in Psalmo in persona Christi, Sustinui, inquit, qui simul contristaretur, & non fuit: & qui consolaretur, & non inueni.

Filij tui proiecti sunt.) Pergit ostendere afflictionem populi Iudaici in Babylonicam captiuitatem relegati.

Sicut bestia illaqueata.) In quam seuiunt & irruunt venatores.

Id circo audi hæc pauperula.) Id est, Eam ob causam audi hæc Iudæorum synagoga, quæ in Chaldaea detineris, pauperula, abiecta, ebria non à vino, sed à te ipsa alienata, & ob scelera tua in Babylonicum carcerem coniecta. Ego, inquit, Dominus auferam à te calicem iræ meæ, & te affligentibus illum propinabo. Eruiam te ex Babyloniis, & illos euertam, & Cyro captiuos subiiciam. Qui dicebant tibi:

Incuruare vt transeamus, qui te acsi terra esses & lutum, pedibus conculcabant, & incredibilibus iniuriis afficiebant. Vide Dei clementiam. Adhuc Iudæi non erant capti, & in Chaldaeam adducti, & iam eos consolabatur, acsi à Babyloniis captiui detinerentur.

*

Annot

Annotationes ex Hebræo in

Attendite ad petram, vnde excissi estis, & ad cauernam laci de qua præcisi estis.) Totum hoc Septuaginta interpretes in hunc modum verterunt: Attendite in robustam petram, quam excidistis, & in foueam laci, quam fodistis. Quæ verba indicant Esaiam non loqui de Abrahamo, quæ Iudæi non exciderunt, sed de Christo, quem illi vulnerarunt & occiderunt. Postea tamen Iudæos mittit ad Abrahami considerationem. Pro, Et ad cauernam laci, est in Hebræo *בֵּית מַקְאֵזֶת* veel makkæuzeth bor. Quod potest rectissime verti: Et ad perforationem putei. Fuit enim pectus Christi puteus altissimus aquarum viuentium gratiæ & spiritualium donorum, quo perforato exiuit sanguis & aqua, vt Euangelista testatur. Verbum *Ioan. 19.* enim *בֵּית מַקְאֵזֶת* nakau perforare significat, vnde nomen *מַקְאֵזֶת* makkæuzeth significat perforationem & aperturam. *בֵּית מַקְאֵזֶת* bor autem significat puteum & cisternam.

Tribus mea me attendite.) Pro tribu mea est in Hebræo *לְעֵמְמִי* leummi. Septuaginta pro tribu verterunt reges: Theodotio genus: Symmachus Gentem, Quem secutus Pagninus vertit: Et gens mea me audite. Dixerat antea: Attendite ad me populus meus, & statim ait: & tribus mea me audite. Fortasse per populum suum intelligit Iudaicum, & per tribum suam tribum Iudæ, ex qua carnem sumpsit. Et quoniam ea erat tribus regalis, ex qua erant reges Iudæ, verterunt Septuaginta interpretes, reges, & Theodotio genus, quoniam ex ea tribu natus est Christus, & Symmachus Gentem eadem ratione eam appellauit. Ego verò existimo populum Christianum esse eum, quem Deus hoc in loco & populum suum & Gentem suam appellat. Quem alloquens diuus Petrus, Vos autem, inquit, genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis. Vbi videt Christianos esse genus electum, quod conuenit cum versione Theodotio- *1. Pet. 2.* nis: & esse reges, quod coheret cum versione Septuaginta: & esse Gentem sanctam, quod non discrepat à Symmachi atque Pagnini translatione.

Brachia mea populos indicabunt.) Septuaginta habent: In brachio meo Gentes sperabunt. Quod de Christo intelligitur, qui in literis diuinis brachium Dei appellatur. Ipse enim est expectatio Gentium, vt prædixerat Iacob: Ipse, inquit, erit expectatio Gentium. Qua de re alibi disseruimus. *Gen. 49.*

Cito veniet gradus ad aperiendum, & non interficiet usque ad interuentionem.) Symmachus ita vertit ex Hebræo: Cito infernus aperietur, & nō morietur in corruptione. Subauditur Christus, qui ait in Psalmo: Non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. *Psal. 15.*

Et in umbra manus tue protegi te, vt plantes cælos, & fundes terram.) Septuaginta habent: Et in umbra manus tuæ protegam te, in qua statui cælum, & fundavi terram. Vide quàm aperte indicent mysterium redemptionis per Christum. Quis enim non videt hæc palam ad Christum referri? Per ipsum enim cælum fuit constitutum, & terra fundata. De eo ait diuus Ioannes: Omnia per ipsum facta sunt. Et diuus Paulus in epistola ad Romanos: Ex ipso, inquit, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Et ad Colossenses: In ipso condita sunt vniuersa in cælis & in terra, visibilia & inuisibilia. Hic est absque dubio ille, de quo hic loquuntur Septuaginta, in cuius manu Deus cælum statuit, & terram fundauit. Et aduerte eos dixisse, protegam te, in futuro, cum in versione nostra sit protegi te in præterito. Mutant aliquando Septuaginta aliqua de Hebræo, sed non sine diuino consilio & mysterio, vt ego credo. Est enim admirabilis eorum interpretatio, & tantæ autoritatis, vt eam sæpe Apostoli citauerint, vt aliis in locis ostendimus.

Vsq̃ ad fundum calicis soporis bibisti.) Pro sopore est in Hebræo *רָעָה* rarelah. Quod nomen significat soporem, tremorem, stuporem, compunctionem, & crapulam. In Psalmo ubi versio nostra habet: Potasti nos vino compunctionis: *Psal. 59.* habet

habet versio diui Hieronymi, vino consopiente. Est enim ibi hoc nostrum no-
men. Quod poterat etiam verti: Potasti nos vino tremoris. Et illud Zachariae 12.
Ecce ego ponam Ierusalem super liminare crapulae: poterat verti: Ecce ego po-
nam Hierosolymae calicem soporiferum, vel calicem tremoris, vel stuporis, vel
compunctionis. Nomen enim **ספאפ** saphaph, quod ibi scriptum est, limen signi-
ficat, & liminare, sed proprie calicem & poculum. Vnde in Exodo ubi scriptum
legimus: Fasciculumque hyssopi tingite in sanguine, qui est in limine, poterat
recte transferri: Fasciculumque hyssopi tingite in sanguine, qui est in calice, vel
in pelui, aut phiala. Omnia enim haec significat nomen **ספאפ** saphaph. Hic ca-
lis tremoris & compunctionis est afflictio, dolor, & cruciatus, quibus Deus suos
exerceat. Et hic est calix, quem Christus bibit moriens in cruce, atrocissimis in-
iuriis, indignissimis doloribus, acerbissimis cruciatibus affectus. Hic est calix
Gen. 44. quem Ioseph in sacculo Benjamin sui charissimi fratris iussit abscondi. Erat
Ioseph, nisi in paruulis, hoc est in humilibus, in iis, quos Deus diligit: eos enim
permittit, in afflictionibus versari. Ioseph qui quærens fratres suos venditus est,
Gen. 41. qui seruauit Aegyptum, & mundi saluator appellatus est, ut in Genesi diuina li-
tera testantur, fuit Christi figura, cuius angustiarum calix in sacculo Benjamin
reperitur, de quo ait Ioseph: Ipse sit seruus meus, & in illum maiora contulit be-
neficia. Ille qui est seruus Christi, quem Christus plus amat, cui maiora mune-
ra largitur, indignè aliquando patitur, & magnis afflictionibus premitur. Hic est
Psalm. 115. calix ille, de quo illustrissimus Propheta, Calicem, inquit, salutaris accipiam, &
nomen Domini inuocabo.

Argumentum capitis LII.

Promittit Propheta Deum liberaturum à Babylonica captiuitate Hebræos,
eosque ad fortitudinem & letitiam exhortatur. Et sumpta inde occa-
sione vaticinatur de primo Christi aduentu in mundum, & de Aposto-
lorum predicatione.

CAPUT LII.

Consurge consurge, induere fortitudinem tua Sion.
Induere vestimentis gloriae tuae Ierusalem ciuitas
sancti, quia non adiciet ultra, ut pertranseat per
te incircuncisus & immundus. Excute de pul-
uere, consurge, sede Ierusalem: Solue vincula colli
Gen. 45. a. tui captiua filia Sion. Quia haec dicit Dominus: Gratis venundati
B. estis, & sine argento redimemini. Quia haec dicit Dominus Deus:
In Aegyptum descendit populus meus in principio, ut colonus esset
ibi, & Assur absque ulla causa calumniatus est eum. Et nunc quid
mihi est hic, dicit Dominus: quoniam ablatus est populus meus gra-
tis? Dominatores eius inique agunt, dicit Dominus, & iugiter
Iere. 36. d. tota die nomen meum blasphematur. Propter hoc sciet populus meus
nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum.
Rom. 10. c. Quam pulchri super montes pedes annuntiantis & predicantis
Nahu. 1. d. pacem

pacem, annuntiantis bonum, predicantis salutem, dicentis Sion:
Regnabit Deus tuus.

EXPLANATIO.

(*Consurge consurge.*) Loquitur Propheta Iudæis, qui in Chaldaea captiui detine-
bantur, eosque hortatur ut forti atque erecto animo sint, lugubres vestes depo-
nant, & decoras atque preciosas induant, quoniam erunt liberati, & in suum pri-
stinum statum restituti. Sed per haec promittit esse genus humanum à peccati ca-
ptiuitate liberandum, ipsosque peccatores exhortatur, ut exuant veterem homi-
nem, & induant nouum, ut vestibus nuptialibus induti possint securè diuino con-
uiuio interesse. Hoc enim vestimentum gloriae est illud, de quo apud Matthæum: Mat. 12.
Amice quomodo huc intraſti non habens vestem nuptialem?

(*Quia non adiciet ultra ut pertranseat per te incircuncisus & immundus.*) Hoc est, Non
iterum Babylonijs dominabitur tui. Potest hoc ad animam spiritaliter referri.
Haec enim se debet erigere, & ad cælum aspirare, ut gratia induta, & fortitudine
munita non aperiat ostium turpibus cogitationibus, non transeat per eam con-
sensus incircuncisus & immundus. Poteris per incircuncisum & immundum
quancunque malam cogitationem intelligere, quæ non ita debet pertransire ani-
mam, ut anima illi assentiatur. Cogitationes malæ sunt velut hirundines, pene-
trant domum, contaminant eam, inquinant & inquietant, & exeunt, nullam
utilitatem relinquentes. Et quemadmodum non est in potestate nostra cohi-
bere hirundines, ne super domum nostram tranſcant volitantes, possumus ta-
men illas ex domo abigere, ne ibi morentur, & nidum constituent, sic non est
in manu nostra non tentari: volitabunt enim cogitationes etiam nobis inuitis, sed
in manu nostra est illis cum Dei gratia resistere, easque abducere & fugare, ne in
corde nostro domicilium construant, & nidum efficiant. Id existimo voluisse si-
gnificare Pythagoram, quando dixit, sub eodem tecto hirundines non esse ha-
bendas. Quam sententiam tribuit illi Diogenes in eius vita, ut multi alij.

(*Excute de puluere, consurge, sede Ierusalem.*) Non ad parietes, sed ad Iudæos
Hierosolymæ habitantes haec referenda sunt. Hos in terra iacentes, puluere
peccatorum pollutos, scelerum vinculis ligatos hortatur Propheta ut puluerem
excutiant, consurgant à peccatis, soluant vincula colli sui, & sedeant in loco ho-
nesto. Ait enim: Consurge: sede: Quasi dicat: Relinque peccata, age poeniten-
tiam, & sede in virtutibus. Per sessionem intelligit firmitudinem & constantiam.
Non enim sat est, virtutem semel amplecti, si eam statim relinquant, sed necesse est
in ea stabiliri & firmiter inhaerere. Aspicias quanta sit scelerum miseria, iacent
in terra, humana amplectentes, ut de se quidam dicebat: Adhæsit pauimento ani-
ma mea. Sunt puluere conspersi, polluti, & obcæcati, ut de Babylonijs repu-
blica dicebat Ieremias: Confusa est mater vestra nimis, & adæquata pulueri. Sunt
captiui, & vinculis alligati, de quibus vinculis dicebat quidam: Dirupisti vincula
mea. Et Apostolus in epistola secunda ad Timotheum, Resipiscant, inquit, à dia-
boli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem.

(*Gratis venundati estis, & sine argento redimemini.*) Id est, immerito & iniuria capti
estis. Nullum enim facinus, nullum flagitium in Babylonijs nec in Aegyptijs ad-
miseratis. Ego autem vos gratis liberabo. Iam diximus Cyrum dimisisse Iudæos
nulla ab illis pecunia accepta. Sed hic occultatur in litera mysterium. Sine causa
homo se vendit dæmoni, & Christus eum gratis redemit, hoc est, nullo auro &
argento, sed suo purissimo sanguine. Qua de re capite 50. differuimus.

(*Et Assur absque ulla causa.*) Hoc est, Et postea Assyrius nulla à Iudæis iniuria lacef-
sus eum vexauit, & captiuum duxit. Hic Assyrius est Nabuchodonosor, qui quo-
niam non solum Babylonijs, sed etiam Assyriorum monarchiam obtinuit,
Nn Assy

Assyrius appellatur. Vel per Assur non Nabuchodonosor, sed ipsorum Assyriorum rex intelligitur, qui cum Babylonis aduersus Iudeos pugnavit.

Et nunc quid mihi est hic dicit Dominus, quoniam ablati sunt populus meus gratis? Cui manebat Hierosolyma, quid faciam ibi, si populus Iudaicus translatus est in Babylonem? Quamquam Deus est ubique, dicebatur tamen esse specialiter Hierosolyma, quoniam ibi à Iudeis colebatur, & ibi responsa dabat, & sola Iudaea erat receptaculum fidei, cum Gentes omnes idola colerent, & in erroribus verterentur. Possunt hæc ad tempus gratiæ referri, ut dicat Christus: Quid facio Hierosolyma, si populus Iudaicus me contemnit, seque gratis diabolo tradit? Discedam hinc, & Iudeos relinquam. Id dicebat idem Christus discipulis suis: Surgite eamus hinc. Et volens Propheta significare hunc, qui loquitur, esse Christum, subdit: Quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Quasi dicat: Ego, qui in Prophetis loquebar, veni in mundum, sumpsit humanam naturam, & ecce adsum factus homo.

Dominatores eius inique agunt, dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphemat. Per dominatores populi Iudaici intellige scribas, & Phariseos, & principes Sacerdotum. Vel potius Babylonios, qui Iudeorum dominabantur. Sed vide quam pestilens sit principum flagitium, quoniam illis attribuit blasphemias populi.

Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Hoc est, Ideo in die illa, in tempore quo sum liberaturus populum Iudaicum à Babylonis, ipse populus sciet me esse Dominum Deum exercituum, quia ego ipse qui modo hæc promitto, tunc adero promissionem hanc adimplens. Id est quod sonat litera. Sed quis non videt esse in ea Christi aduentum in mundum velatum? Christus est qui hic loquitur. Quasi dicat: In illa die, in tempore gratiæ quando sum iturus in mundum, & cum hominibus conuersaturus, eosque à diaboli captiuitate liberaturus, populus meus sciet nomen meum: sciet me esse Iesum, hoc est, hominum saluatorem. Iesus enim idem est quod saluator. Ego enim qui antea per viros sanctos loquebar, tunc adero factus homo. Id quidem ait iis verbis Baruch: In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Quæ verba de Deo dicuntur, ut ibi scriptura apertissime ostendit. Id explicuit Apostolus dicens in epistola ad Hebræos: Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis, nouissime diebus istis locutus est nobis in filio, quem constituit heredem vniuersorum, per quem fecit & secula. Id quod ait Christus: sciet populus meus nomen meum in illa die, fortasse intelligitur de nomine ineffabili tetragrammaton, hoc est, quatuor litterarum, quod est יהוה Iehouah. de quo dicebat Deus Moysi: Ego Dominus, qui apparui Abraham, Isaac, & Iacob, in Deo omnipotente, & nomen meum Adonai non indicaui eis. Nam in litera Hebraica non est Adonai, sed יהוה: sed quoniam nomen Iehouah est ineffabile apud Iudeos, pro Iehouah posuit noster interpretes adonai. Hoc nomen incognitum Iudeis manifestauit Christus, qui apud Ioannem alloquens patrem, Manifestaui, inquit, nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi. Sed quæres quomodo illud manifestauit. Dicam: Docuit Deum esse trinum & vnum. Dicēs enim: Docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, ostendit trinitatem personarum. Apud Marcum dicens: Dominus Deus tuus, Deus vnus est, ostendit vnitatem essentiae: quemadmodum apud Ioannem, Pater sancte, inquit, serua eos, ut sint vnum, sicut & nos. Et in alio capite: Ego & pater vnum sumus. Vnde diuus Ioannes à Christo doctus, Tres, inquit, sunt qui testimonium dant in celo, pater, verbum, & spiritus sanctus, & hi tres vnum sunt. Docuit præterea Christus se esse Deum & hominem, Deum, quando dixit: Ego & pater vnum sumus: hominem, quando dixit: Pater maior me est. Et omnia hæc sunt inclusa in hoc admirabili nomine יהוה, quod ex quatuor literis constituitur, quarum prima est, י Iod, quæ significat principium, per quam significatur pater,

Baruch. 3.

Hebr. 1.

Exod. 6.

Ioan. 17.

Mat. 28.

Mar. 12.

Ioan. 17.

Ioan. 10.

Ioan. 10.

Ioan. 14.

ter, qui est principium sine principio. Secunda litera huius nominis est, ה he, quæ sonat esse, per quam significatur filius, quoniam per ipsum omnia facta sunt, & Rom. 11. habent esse, de quo ait diuus Paulus: Ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Tertia litera est ו vau, quæ significat charitatem & amorem, & est coniunctio copulatiua, per quam significatur Spiritus sanctus, qui est amor, & charitas, & nexus. Qui, ut verbis utar Augustini, nec patris tantum, nec filij tantum, sed simul patris & filij spiritus dicitur, & charitas siue sanctitas amborum esse agnoscitur. Ultima litera est ך he, quæ est etiam secunda, per quam diximus filium significari. Sed quoniam Filius Dei vnigenitus sumpturus erat humanam naturam, duplicatur hæc litera, ut significet in Christo duas naturas diuinam & humanam, sed semper est vna litera, quia Christus est vna persona: sunt enim duæ naturæ in vno supposito. Et ponitur in fine hæc litera, per quam significatur humanitas, quoniam in fine in nouissimis diebus filius Dei humanam naturam sibi inenarrabili modo copulauit. Solet enim scriptura tempus gratiæ nouissimos dies appellare, & temporis plenitudinem, ut secundo capite ostendimus. Hinc intelliges cur Deus Abrahamo literam vnā addens, non aliam quā, ך, quæ est ea quæ in fine admirabilis nominis יהוה ponitur, addiderit. Cum enim vocaretur אברהם, vocatus fuit à Deo אברהם, addita sola litera ך. Voluit enim Deus occulto illo mysterio significare filium suum vnigenitū esse ex semine Abrahami carnem sumpturum. Ideo enim literam admirabilis nominis Dei tribuit Abrahamo, & eam per quam Christus significatur, ut ostenderet filium Dei fore filium Abrahami secundum humanitatem. De eo enim ait diuus Matthæus: Liber generationis Iesu Christi filij David, filij Abraham. Qui cum secundum humanitatem sit filius Abrahami, secundum diuinitatem tamen, Antequam, inquit, Abraham fieret, ego sum. Et ob eam causam voluit Deus ut in nomine Abrahami, quod ita scribitur אברהם esset litera, ך, quæ regni Christi æternitatem significat, ut capite nono explicauimus. Aspicias igitur hoc nomen Iehouah, quod Iudei ob eius admirabilitatem & celsitudinem nominare non audent, in se altissima mysteria ipsis Iudeis infidelibus incognita continere. Et hoc est nomen, quod Christus suis fidelibus indicauit, quod Christianus populus cognouit, de quo hoc in loco ipse Christus ait per Esaiam: Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Hoc est nomen illud admirabile, de quo ait David: Domine Dominus noster quā admirabile est nomen tuum in vniuersa terra. Et alibi: Deus in nomine tuo saluum me fac, & in virtute tua iudica me. Et alibi inducit idem diuinus vates Christum ita Deum patrem alloquentem: Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te. Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur.

Quā pulchri sunt super montes. Dixerat Christus venturum se esse in mundum, & suum nomen manifestaturum. Et quoniam missurus erat Euangelistas, & Apostolos, qui pacem & salutem mundo nuntiarent, qui prædicarent Euangelium, ideo Propheta eos laudat & admiratur dicens, speciosos esse super montes eorum pedes. Intuebatur diuinus vates pedes Apostolorum, qui peragraturi erant totum terrarum orbem. Et aduerte: Non dixit Apostolos solum priuatis hominibus, & in eorum propriis domibus inter priuatos parietes Euangelium prædicaturos, sed esse ascensuros in montes, ut possent ab omnibus audiri. Voluit Propheta iis verbis significare Apostolos omnibus concionaturos, tam nobilibus quā obscuro loco natis, & nuntiaturus esse vniuerso mundo pacem, & salutem cæteraque bona, quæ Christus in homines salutem: Dicentis Sioni, regnabit pacem, annuntiantis bonum, prædicantis salutem: Dicentis Sioni, regnabit Deus tuus. Omnia hæc sub nomine Euangelij comprehenduntur. Euangelium enim bonum nuntium significat. Quod Christus significans ait discipulis suis, ut est apud Marcum: Euntes in mundum vniuersum prædicate Euangelium omni

Rom. 10. creatura. Hunc locum Esaiæ citauit diuus Paulus in epistola ad Romanos, cum de Apostolica prædicatione loqueretur. Ex quo aperte colligitur Esaiam in hoc capite locutum fuisse de Christo, cuiusque Apostolis, & ex consequenti eos in errore versari, qui cum nomine Christiano gloriantur, Iudeorum expositioni adherentes, caput hoc de sola Babylonica captiuitatis liberatione sub Cyro interpretentur, cum diuini vatis præcipuum propositum sit, de humani generis redemptione per Christum, deque eius Apostolorum prædicatione vaticinari. Poteris hic per montes altitudinem virtutum intelligere, ad quam oportet Christi concionatores ascendere. Illud est præterea aduertendum, ante aduentum Christi raram fuisse in mundo pacem. Si enim fuisset, non Apostoli eam tanquam rem nouam & insolitam nuntiarent. Pax enim sine charitate esse non potest. Ita

Sup. 48. ait alio loco Esaias: Non est pax impiis dicit Dominus. Quod de vera & spiritali pace est intelligendum. At de tempore Christi dicitur in Psalmo: Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis. Qua de re alibi differuimus. Nec est silentio transeundum, prædixisse hoc loco Esaiam, Apostolos annuntiaturos bonum, vt significaret antea bonum eiusmodi ignotum fuisse. Disserebant Philosophi de bono, sed non inueniebant, quoniam illud non in summo sed in imo quærebant, & in tenebris & erroribus inextricabilibus versabatur. Bonum igitur quod verè & realiter bonum est, annuntiauerunt Apostoli, quod antea ignorabatur à mundo, licet essent nonnulli viri sancti, qui illud non ignorabant. Sed hi nomine mundi non comprehenduntur.

Regnabit Deus tuus. Quasi dicat: Non amplius regnabit Moyses cum cerimoniis tuis, sed Christus in Ecclesia sua in æternum regnabit. Vel sic: Si Christum receperis, cuiusque dicta obseruaueris, non regnabit in anima tua peccatum, sed ipse Christus per gratiam. Hanc gratiam, hoc Christi regnum petimus cum dicimus: Adueniat regnum tuum. Sed tunc regnat in nobis peccatum, quando pamos: Non regnet peccatum in corpore vestro mortali, vt obediat concupiscentiis eius. Vbi per peccatum fomitem peccati intelligit, non quod sit peccatum, priusquam voluntas consentiat, sed quod incitet ad peccandum.

C Vox speculatorum tuorum, leuauerunt, vocem, simul laudabunt: quia oculo ad oculus videbunt, cum conuerterit Dominus Sion. Gaudete, & laudate simul deserta Ierusalem, quia consolatus est Dominus populum suum, redemit Ierusalem. Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium Gentium. Et vide-

Psal. 97. d bunt omnes fines terre salutare Dei nostri. Recedite, recedite, exite inde. Pollutum nolite tangere, exite de medio eius. Mundamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis, præcedet enim vos Dominus, & congregabit vos Deus Israel. Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum. Iste asperget Gentes multas, super ipsum continebunt reges os suum. Quia quibus non est narratum de eo, viderunt: & qui non audierunt, contemplati sunt.

Vox

Vox speculatorum tuorum. Subaudi audietur. Quasi dicat: Præsules tui, quorum officium est speculari, annuntiabunt Euangelium. Præsules vocat speculatores. Sic Deus Ezechiel, Fili hominis, inquit, speculatorem dedi te domui Israel. Et alio in loco, Ille quidem, inquit, in iniquitate sua captus est, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram. Vbi aspicias præsulum interesse concionari, speculari, subditis consulere, & eorum vulneribus mederi. Hoc attendant qui dediti ventri & somno non subditos curant, sed seipfos. Septuaginta habent: Vox custodientium te exaltata est.

Simul laudabunt. Subaudi Christum ob redemptionem, & peccatorum remissionem, ceteraque beneficia in homines collata.

Quia oculo ad oculus videbunt. Hoc est, quia ipsi propriis oculis Christum aspicient in carne, cum conuerterit Sionem, hoc est, cum redemerit mundum, & multos ad seipsum conuerterit. Vide quomodo Propheta à liberatione Babylonicæ captiuitatis se transferat ad mundi liberationem.

Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium. Præteritum pro futuro more Prophetico, hoc est, mittet pater filium suum, vt ab omnibus videatur. Appellatur filius brachium ob diuinam fortitudinem, vel quia omnia per ipsum, vt inquit diuus Ioannes, facta sunt. Appellari Christum brachium Domini, indicat scriptura multis in locis. Capite superiore ait Esaias: Confurge confurge, induere fortitudinem brachium Domini. Vbi per brachium Christus intelligitur, vt ibi annotauimus. Et in Psalmo: Saluauit sibi dextera eius, & brachium sanctum eius.

Et videbunt omnes fines terre salutare Dei nostri. Appellari Christum salutare Dei aliis in locis explicuimus. Id quod hic in futuro prædicit Esaias, tanquam iam præteritum cecinit his verbis David: Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu Gentium reuelauit iustitiam suam. Recordatus est misericordiae suæ & veritatis suæ domui Israel. Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri.

Recedite recedite, exite inde. Alloquitur eos, qui erant in Babylonica captiuitate, dicens, vt exeant inde, quoniam Deus est eos liberaturus. Sed eis in primis qui erant in peccati captiuitate dicit Deus, vt recedant ab ea, & exeant à Babylone, hoc est, à confusione mundi, & nolint se tactu rerum immundarum contaminare. Sic capite 48. Egridimini, inquit, à Babylone, fugite à Chaldaeis. Et apud Ieremiam: Recedite de medio Babylonis, de terra Chaldaeorum egredimini. Multi detrahunt de mundo, illum non abducunt, neque separant. Vt enim qui funda vult lapides rotare, & proicere, quibus aliquem feriat, opus est vt se ab eo sciungat, quem vult percutere, alioquin cum eo coniunctis nihil efficiet, sic qui voluerit dictis aut scriptis mundum ferire, recedat ab eo, nam eum amplectens funda suorum sermonum vulnerare non valebit: Si David esset cum Goliath vnitus, cum funda sua occidere nequaquam posset. Ideo diuus Hieronymus, & diuus Franciscus, ceterique viri charitate ardentes, omnique virtute præstantes, mundi confusionem vulnerant, quia ab ea longè recesserunt.

Pollutum nolite tangere. Vt enim qui tangit picem, inquinatur ab ea, sic qui familiaritate sceleratorum utitur, facile deprauatur. Si prohibemur labiis attingere aquam contaminatam, quanto magis eam bibere? Discedamus igitur à mundo, ne eius pollutas aquas attingamus, si volumus non perire. Quauis enim in principio clara ac dulces videantur, tamen si earum finem respexerimus, videbimus eas contaminatas, & veneno infectas. Apud Scythas est fluuius nomine Hypanis, qui in principio purus ac dulcis apparet, sed postea inficitur amaro fonte, & bibentibus perniciem parat. Talis est mundus, prima specie clarus & suauis, sed postea turbulentus, pollutus, & venenosus. Fallit in principio spe magnarum rerum, quas promittit: videtur purus & suauis, sed postea suam amaritudinem & immundici-

ciam ostendit. Detestemur igitur eius pollutas aquas, audiamus Prophetam dicentem: Pollutum nolite tangere.

Mundamini qui fertis vasa Domini.) Exhortans Prophetam omnes, qui in Babylonica captiuitate detinebantur ad exitum & egressum ab illa, & ad animi puritatem, inter omnes, eorum praesertim meminit, qui vasa Domini portabant. Rapuerat enim Nabuchodonosor vasa Domini templo Hierosolymae ad cultum diuinum dedicata, & Babylonem asportauerat: quae Iudaei postea Hierosolymam retulerunt. Hortatur igitur diuinus vates eos, qui erant rebus sacris, diuinisque cultui addicti, quibus erat cura vasa Domini portandi, ut puri sint, nullis immundiciis contaminati, ne manibus pollutis vasa Domini coinquinent. Vasa Domini sunt Christiani Deo dedicati, quorum vnus qui vas electionis appellatur, ita in *2. Tim. 2.* epistola secunda ad Timotheum scriptum reliquit: Si quis emundauerit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, & vtile Domino ad omne opus bonum paratum. Qui portant vasa Domini sunt praesules, qui se vitiis dedunt, & iura peruertunt, non solum seipsos polluunt, sed alios suo exemplo contaminant. Vnde *Exod. 28.* Deus dicebat Moyse, ut est in Exodo literis mandatum: Facies laminam de auro purissimo, in qua sculpes opere celatoris, sanctum Domini, ligabisque eam vitra hyacinthina: & erit super tiamam imminens fronti pontificis. Considera hoc. Talis debet esse praesul, ut eum videntes statim cognoscant eum esse sanctum Domino. Multa mihi hoc in loco occurrebant ad dicendum, & multo plura ad plorandum, quae sunt silentio praetereunda.

Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis.) Subaudi quemadmodum in exitu de Aegypto. Nam nunc mittet vos Cyrus in patriam, & in pristinum statum restituet.

Ecce intelliget seruus meus.) Dixerat Iudaeos reuersuros esse in patriam suam in pace & tranquillitate, & Christum eos praecessurum & congregaturum. Nunc ait deus pater: Ecce filius meus, quem secundum humanam carnem assumptam seruum meum appello, sapienter geret hanc rem. Ipse enim intelligit quemadmodum est vos liberaturus. Vide quomodo Prophetam transcat a liberatione captiuitatis Babylonicae ad humani generis redemptionem per Christum.

Exaltabitur & eleuabitur, & sublimis erit valde.) Hoc est, Morietur cruci affixus. Christi mortem appellat exaltationem. Et ipse Christus apud Ioannem ita ait: *Ioan. 12.* Si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipsum. Id quod Iudaei putabant esse ignominiam, appellat Christus gloriam. Et alibi, Sicut Moyses, inquit, exaltatus est serpentem, ita exaltari oportet filium hominis. Et alibi: Venit hora ut clarificetur filius hominis. Et in Canticis, Ascendam, inquit, ad palmam. Fuit igitur Christi mors exaltatio, quia per illam triumphauit de morte, de mundo, de diabolo. Quando videbatur abiectus & humiliatus, erat gloria sublimis: haec est enim humiliatis natura. Eodem modo arca Dei in templo Dagonis cum videbatur abiecta & victa, tunc erat eleuata & gloriosa, & de Dagone mirabiliter triumphabat. Ex quo sequitur, eos qui Christum imitantur, & pro eo indignis contumeliis afficiuntur, tunc maiori gloria fulgere, cum magis abiecti esse videntur. Vocatur etiam mors Christi exaltatio, quia pro nobis moriendo suam bonitatem, charitatem & iustitiam ostendit.

Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum.) Id est sicut multi Christi doctrinam & miracula admirabantur, sic multi obstupescunt videntes eius faciem vulneratam, alapis percussam, sputis commaculatam, & sanguine conspersam, & eius pulchritudinem in nigredinem mutatam. Stupuisse autem multos Christi miraculis & doctrina asserit multis in locis Euangelica historia. Quem enim non teneret stupidum & admirantem Christi virtus, eiusque diuina potentia? Et si impij in eum irruerent, & in illum arderent eorum odia, quibus incensi eum occidere conabantur, tamen non

non

non poterant non admirari eum, quem videbant insanabiles aegritudines curantem, mortuos ad vitam reuocantem, & daemones expellentem.

Ille asperget Gentes multas.) Hoc est, multi dispergentur per orbem vniter sum ad praedicandam Christi gloriosam mortem, & eius sacratissima mysteria. Vel asperget multas Gentes sanguine suo. Quasi dicat: Patietur quidem Christus, & suo sanguine pro genere hominum fuso & sparso peccatorum maculas mundabit. Potest verti ex Hebraico: Cum admiratione loqui faciet Gentes multas. Ac si dicat: Tanta patietur, ut Gentes admirantes de eo loquantur.

Super ipsum continebunt reges os suum.) Hoc est, tanta afficientur admiratione audientia Christi morte, & visis Apostolorum miraculis eius nomine effectis, ut non possint pro dignitate laudare eius consilium, misericordiam, & charitatem: & tacebunt admirantes, diuinam eius magnificentiam exprimere, & oratione confecti non valentes. Et non solum Iudaei, qui Messiam expectabant, sed Gentes quibus non fuerat narratum nec praedictum esse Christum venturum, videbunt eius nomine multa effici miracula, & mysteria illis inaudita contemplabuntur.

Annotationes ex Hebraeo in

CAPVT LII.

Dominatores eius inique agunt.) Pro inique agunt, est in Hebraeo *יִחַלְוּ* iehelilu à verbo *חָלַל* ialal, quod proprie significat vlulare & exclamare. Ideo poterat hoc recte verti: Dominatores eius vlulare faciunt eum. Et ita vertit Pagninus. Quasi dicat: Qui dominantur populi mei, faciunt eum clamore, & in blasphemias prorumpere. Nam statim subdit: Et iugiter tota die nomen meum blasphematur. Vel faciunt eum pra dolore vlulare. Ac si diceret: Adeo saeuunt in populum meum immanes Babyloni, ut eum faciant ob acerbis afflictiones queribundas voces emittere. Pro quo noster interpret Latinè reddit, & recte quidem, inique agunt.

Cum conuerterit Dominus Sion.) Pro conuertere in Hebraico est verbum *שׁוּב* xuu, quod etiam significat residere, & quiescere. Ideo potest verti: Cum Dominus residere vel quiescere fecerit Sionem. Cum enim aliquis ad se conuertitur, quiescit, & in se residet, & secum adest. Nam antea nulla erat quies, & extra se vagabatur.

Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium Gentium.) Pro parauit est in Hebraico *חָשַׁף* chasaph, quod verbum significat discooperire, ut Esaia quadragesimo septimo: Discooperi humerum tuum. Et quoniam qui rem detegit, eam notam facit, sumitur pro manifestare. Ideo poterat rectissime verti: Manifestauit Dominus brachium suum in oculis omnium Gentium. Quasi dicat: Manifestauit Dominus mundo filium suum. Id quod aliis verbis ita cecinit regius vates: Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu Gentium reuelauit iustitiam suam. Potest etiam hoc in loco brachium accipi pro fortitudine, ut sit sensus: Ostendit Deus fortitudinem suam coram Gentibus euertens superbam Babylonem, & liberans Hebraeos ex eius captiuitate. Cui expositioni fauet versio Pagnini: qui pro, parare brachium, transtulit: Nudauit Dominus brachium sanctum suum, sumpta metaphora ab iis, qui volentes aliquid fortiter agere, viresque suas ostendere brachium nudant. Septuaginta habent: Reuelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu cunctarum Gentium. Quae interpretatio quamuis huic secundae expositioni fauere videatur, magis tamen cum prima coherere videtur. Nam in sequenti capite quod aperte ab Euangelistis de Christo exponitur, dicit Prophetam: Et brachium Domini cui reuelatum est: Significans Christum in principio Ecclesiae esse notum paucis, ut ibi Deo volente explanabimus.

Mundamini qui fertis vasa Domini.) Septuaginta habent pro mundamini Separamini.

Nn 4

osee 2. mini. Illi enim animam mundant, qui se à mundo separant, & in solitudinem recipiunt. Vnde Deus per alium prophetam, Ducam, inquit, eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Hæc solitudo est seuocatio animi ab humanis ac turbulentis negotiis, & ad Deum aduocatio. Viri enim virtute & sapientia præstantes mentem à sensibus abducentes, & cogitationem à rebus visibilibus separantes, à terra se longissimè efferunt, & ad cœlestium contemplationem rapiuntur. Et hæc est meditatio mortis, quam Socrates vitam philosophorum esse existimabat. Quid enim tum agimus cum animum à corpore abducimus, quàm discere mori? Eaigitur animi à corpore separatio est altissima sapientia cum animi puritate coniuncta, de qua hoc in loco Esaias, Separamini, inquit, qui fertis vasa Domini.

Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Pro intelligit est in Hebraico *יִשְׁמַע* iasail, quod verbum significat. etiam prudenter agere. Ideò poterat hoc ita verti: Ecce prudenter aget seruus meus. Intelligere enim aliquando ad voluntatem & actionem potius quàm ad intellectum refertur, vt in Psalmo: Beatus qui intelligit super egenum & pauperem. Appellat Deus pater hoc in loco Messiam seruum suum ob verbi ministerium docendique munus: & quia quanuis secundum humanitatem æqualis sit Patri, est tamen minor eo secundum humanitatem. Ideò propter naturam assumptam seruus appellatur. Ita enim Zacharias propheta Patrem inducit loquentem: Ecce ego adducam seruum meum Orientem, quia ecce lapis, &c. Vbi pro Oriente in Hebraico est *מִזְמַח* tsemach, quod nomen germen etiam significat. Hoc nomine *Iere. 33.* vocatur Messias apud Ieremiam cap. 33. & apud Esaiam cap. 4. Intelligi autem locum illum Zachariæ de Christo indicat Chaldaeus paraphrastes ita vertens: Ecce ego adduco seruum meum Messiam, & reuelabitur, &c. Idem Deus pater à nostro hoc vate capite quadragesimosecundo ita loquens inducit: Ecce seruus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Est igitur perspicuum in hoc nostro capite loqui prophetam de Messia, quem hic hominem appellat, cum eum seruum vocat. Exinaniuit enim semetipsum, vt Paulinis erat hominem, subdidit propheta: Exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Pro quo Ionathan Chaldaicus vertit: Ecce prosperabitur seruus meus Messias, exaltabitur plusquam Abraham, eleuabitur plusquam Moyse, & sublimis erit valde plusquam angeli superiores. Hæc ille. Si Messias sublimiorem habet substantiam ipsi superioribus angelis in sua natura absque vlla contagione consistentibus, apertè ostenditur, diuinam habere naturam, secundum quam Deus est ex substantia Patris ante secula genitus, eique æqualis. Vnde ait Paulus Apostolus: *Philip. 2.* Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo: Nec diuinæ maiestati corporea Christi natiuitas aliquid abstulit, quia incommutabilis substantia minui nequaquam potest. Quod enim verbum caro factum est, vt ait diuus Ioannes, non significat fuisse naturam diuinam in carnem mutatam, sed fuisse à verbo in vnitatem personæ carnem susceptam. Probat ex hoc loco Christum esse verum Deum & verum hominem, quod aliis in locis fuscè ostendimus.

Ioan. 1.

Argu

Argumentum capitis LIII.

Vaticinatur propheta de Christi morte, eiusque acerbissimis cruciatibus, & quem admodum ferens iniquitates nostras se voluit in crucis ara pro nobis salutarem hostiam deuouere ac constituere.

CAPVT LIII.

Vis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est? Et ascendet sicut virgultum coram eo, & sicut radix de terra sitiens: non est species ei, neque decor: & vidimus eum, & non erat aspectus, & desiderauimus eum. Despectum & nouissimum virorum, virum dolorum, & scientem infirmitatem: & quasi absconditus vultus eius & despectus, unde nec reputauimus eum. Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit: & nos putauimus eum quasi leprosum, & percussum à Deo, & humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra: Disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus. Omnes nos quasi oues errauimus, unusquisque in viam suam declinauit: & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum, sicut ovis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.

A
Ioan. 12. f
Rom. 10. d

Mar. 9. b
Matt. 8. c

B
Matt. 8. e
1. Pet. 2. d

C
Mat. 26. f
Act. 8. f

EXPLANATIO.

Quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est? Vtitur præteritis pro futuris, quemadmodum multis aliis in locis, vt vaticinationis certitudinem ostendat. Superiore capite prædixit diuinus vates Apostolorum prædicationem: Sed quoniam animo intuebatur fore, vt pauci ex Iudæis Euangelium reciperent, & Christum cognoscerent, eorum respectu qui erant in sua infidelitate permansuri, inducit Apostolorum chorum in hunc modum cum Deo loquentem: Quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est? Quasi dicat: Nos Domine annuntiabimus Euangelium omnibus hominibus: at quis credet verbis nostris? Pauci erunt qui nobis fidem adhibeant. Et brachium Domini, hoc est, Christus, cui reuelabitur? Quàm pauci intelligent Christum esse verum Deum & verum hominem, summum generis humani conditorem & saluatorem, qui vt nos ex inextricabilibus erroribus, cæcisque tenebris in veritatem ac lucem vindicaret, & ad beatitudinem sempiternam tandem adduceret, mortuus est in cruce, indignissimis contumeliis affectus, & immaniissimè vulneratus. Quomodo igitur illi, qui solum iudicio humano nituntur, credent eum esse Deum, qui fuit inter homines despectus, cæsus, flagellatus & in cruce tandem occisus, nisi illis fuerit per Spiritum sanctum fides infusa? Superiore capite ostendimus Christum appellari brachium Domini ob eius fortitudinem, & quia omnia per ipsum facta sunt. Nunc verò alias rationes afferimus. Primò, appellatur brachium Domini

Ioan. 1.
ad

Supr. 40. ad eleuandum debiles, eosq; congregandum. Ita de eo Esaias, In brachio, inquit, *Psal. 88.* suo congregabit agnos. Secundo, ad conterendos eius inimicos, quemadmodum de eo dictum est in Psalmo: In brachio virtutis tuae disperdisti inimicos tuos. *Sap. 5.* Tercio, ad protegendum viros pios & iustos. Ideo est libro Sapientiae mandatum: Dextera sua teget eos, & in brachio sancto suo defendet illos. Et ultimo ad amplectendam animam sibi deuotam, quae dicit in Canticis: Laeua eius sub capite meo, & dextera illius amplexabitur me. Vnde quidam, quem Christus amplexatum tenebat, *Rom. 8.* Quis nos, inquit, separabit à charitate Christi? Ideo in cruce brachiis expansis emisit spiritum, ut omnes ad se venientes amplecteretur. Hoc brachium fuit velatum, quoniam in humanitate diuinitas latebat, nec omnibus reuelatur. *Ioan. 12.* Tunc enim dicitur reuelari alicui, cum in illum credit. Diuus Ioannes de Christo loquens citat hunc locum ita dicens: Cum tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum, ut sermo Esaiæ impleretur, quem dixit: Domine quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est? Et diuus Paulus in epistola *Rom. 10.* ad Romanos, Non omnes, inquit, obediunt Euangelio. Esaias enim dicit: Domine quis credidit auditui nostro? Vbi vides apertissime Apostolos hunc locum de Christo, & Apostolorum praedicatione interpretari. Et cum Esaias dicat: Quis credidit auditui nostro, addunt illi verbum, Domine, significantes prophetam induxisse Apostolos Deum ipsum alloquentes.

Et ascendet sicut virgultum coram eo, & sicut radix de terra sitienti. Hoc est, Et hoc brachium Domini erit coram eo, hoc est coram Domino, sicut virgultum ascendens, & sicut radix producta de terra arida & inaquosa. Comparat Christum in passione virgulto & radici ascendenti ex sitiente terra. Virgultum in hyeme est floribus ac frondibus nudatum, sed habet intus virtutem, quam ostendit in vere, tunc enim frondescit, & floret, & baccarum vbertate pulcherrimum appareret. Sic Christus in passione fuit contemptus, squalidus, & incultus, sed adueniente vere, hoc est, in resurrectione sua florentissimus ac pulcherrimus apparuit. Comparatur etiam cum radice arboris, quia ex ea nutritur arbor, & sustentatur, & ex ea procedunt arboris folia, flores, & fructus. Radix nullam habet pulchritudinem, sed ex ea tota arbor producit. Haec arbor est Ecclesia, radix est Christus in passione sua despectus, acerbissimis iniuriis & doloribus affectus, & in medio duorum latronum constitutus. Sed ille sustentat arborem, ille nutrit Ecclesiam, estque eius radix, & validissimum fundamentum. Huic arbori potest accommodari id, quod est apud Daniele scriptum: Ecce arbor in medio terrae, & altitudo eius nimia, magna arbor & fortis, & proceritas eius contingens caelum, aspectus illius erat usque ad terminos vniuersae terrae, folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius, & esca vniuersorum in ea: Subter ea habitabant animalia & bestiae, & in ramis eius conuersabantur volucres caeli, & ex ea vescebatur omnis caro. Dixerant in principio: Quis credet auditui nostro? Nunc reddunt eius quod dixerant rationem. Ac si dicant: Quis credet eum esse Deum, cui nec est species nec decor.

Non est species ei neque decor, & non vidimus eum, & non erat aspectus. Ille omnium *Psal. 44.* pulcherrimus, de quo dicitur in Psalmo: Speciosus forma praefiliis hominum, *Cant. 5.* diffusa est gratia in labiis tuis. De quo in Canticis sponsa, Dilectus, inquit, meus candidus & rubicundus, electus ex millibus, fuit pro nobis percussus, flagellatus, vulneratus & conspuitus, & usque adeo deformatus, ut non haberet speciem neque decorem. Voluit summus ille Deus, qui naturam vniuersam immensa virtute sua coerces & continet, ut à nobis perniciem auerteret, indignissimas contumelias pati, inauditas ignominias accipere, crudelissimis flagellis percuti, durissimis clavis cruci affigi, spinea corona coronari, & in ligno tandem suspendi & mori, quod mortis genus erat tunc infame & ignominiosum. Et cum spinea corona totum eius caput vndique transfigeret, currebat sanguis per eius faciem, quae cum

cum esset alapis caesa, & sputis coinquinata, & tota cruentata & percussa, nullum habebat penitus decorem. Quod intuens animi oculis propheta in hac tristitia ac flebilis verba prorupit: Non est species ei, neque decor: & vidimus eum, & non erat aspectus. Ac si diceret: Ego mentis oculis vidi Christum in cruce pendentem adeo deformatum, ut non videretur homo. Hoc intuens Dauid faciebat ipse *Psal. 21.* sum Christum in Psalmo ita loquentem: Sum vermis & non homo, opprobrium hominum, & abiectionis plebis. Paulò antè duxerat Christus tres à discipulis suis in *Mat. 17.* montem excelsum, & transfiguratus est ante eos, & resplenduit facies eius sicut Sol, & modò in cruce pendens non habet speciem nec aspectum. Facies illa sacra *1. Pet. 1.* tissima, quam angeli aspicere desiderant, quae fuerat in transfiguratione rutilans ut Sol, pulcherrima & splendidissima, modò denigrata est, alapis & luore saucia, sputo, puluere, lachrymis, ac sanguine conspersa. Christe sancte quàm dissimilis est haec tua transfiguratio ab illa, quae fuit in monte, quem dicunt esse Thabor. Illa fuit in monte herbis & arboribus confito, haec in monte Caluariae ossibus & fœtoribus repleto. Ibi eras tu Domine comitatus discipulis, quos elegeras, hic ab illis derelictus, & à Petro paulò antè negatus. Voluerunt enim metu mortis vitam derelinquere. Ibi fuisti in medio duorum illustrium virorum collocatus, Moyse & Elia, hic inter duos latrones constitutus. Ibi in monte eleuatus, hic cruci duris clavis affixus. Ibi exultans gloria, hic dolens, & lachrymas fundens. Ibi tangis tuos discipulos, hic dira lancea percuteris. Ibi eras splendidis vestibus indutus, hic nudus, illisque immaniter spoliatus. Ibi audisti suauissimam Patris vocem te filium dilectum vocantem, hic audis impropria & iniurias, & perditorum hominum cateruam te inauditis blasphemis afficientem. O rem dignam perpetuo gemitu, & perennium lachrymarum abundantia. Vtinam oculi mei vertantur in fontes. Vtinam exitus aquarum deducant oculi mei. Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis diluuium lachrymarum. Deficiant praeflachrymis oculi mei. Vtinam sint mihi lachrymae meae panes die ac nocte. Quis mihi daret ut laborarem in gemitu, & lauarem per singulas noctes lectum meum, & possem lachrymis meis stratum meum iugiter rigare. Desineplorare Ieremia propheta sancte euerfionem Hierosolymae, ploremus Christi mortem, vimque lachrymarum fundamus. Vos omnes obsecro & obtestor Christiani viri ut ei demus lachrymas, qui pro nobis dedit suum sanguinem, ut totos nos illi dedamus, qui se totum pro nobis dedit. Lamentemur dicentes cum Ieremia: Defecit gaudium cordis nostri *Thren. 5.* versus est in lutum chorus noster: cecidit corona capitis nostri. Vae nobis, quia peccauimus. Passus est Deus noster acerbissimos cruciatus, & mortuus est suspensus in patibulo. Nihil vnquam Sol vidit indignius. Quò me vertam? Vbi querar? Quos implorem? Cur pater coelestis filium tuum sanctissimum tot tantisque contumeliis & cruciatibus transfixum mori permisisti? Et tu virgo gloriosa sancta Dei genitrix aduocata peccatorum, quae peccatoribus subuenis, cur filium tuum sanctissimum tantis vulneribus confossum sinis ita mori, omnes malorum impetus suo corpore susipientem, extremam ignominiam ferentem, inter duos latrones spirantem? Sed nescio quid dicam. Ignosce mihi Domine, ignosce mihi sacratissima virgo Maria. Sit mihi erranti medicina confessio. Quid enim fuit illustrius quàm pati Christum pro nobis? Quae res vnquam fuit in mundo gesta maior? quae gloriosior? quae commodatior hominum memoriae sempiternae? Voluisti Domine tuam erga nos immensam charitatem ostendere, & docere in calamitatibus & afflictionibus nullam esse ignominiam, quin potius veram gloriam inanem gloriae iactura comparari. Voluisti sanguine tuo maculas nostras delere, & vulneribus tuis vulnera nostra curare. Quis vnquam talia cogitauit? Quò attigit tuus amor Domine Iesu? Multa memini, multa audiui, multa legi, nihil ex omnium seculorum memoria tale cognoui. Qui erunt homines tam inculti & inhumani, qui te Domine non cognoscant salutis authorem? Quae erit tam immemor

mor posteritas, quæ tam ingrata literæ reperientur, quæ tuæ passionis ac mortis
memoriam non immortalibus laudibus prosequantur? Voluisti enim tua morte
nobis vitam tribuere. Hic enim in monte Calvariæ est arbor vitæ plantata. Hic
Gen. 28. est mystica illa atque gloriosa scala Iacob constituta. Hic finitus est tuus labor, &
incœpit nostra requies. Hic te vidit spiritus Esaias, quando dixit: Vidimus eum,
& non erat aspectus, ut nos te in cælo pulcherrimum videremus.

Et desiderauimus eum.) Etsi nulla erat illi species, tamen desiderauimus eum, quoniam sciebamus in eius vulneribus esse remedium animarum nostrarum. Vel sic: Vidētes eum vulneratum desiderauimus videre eum in sua pulchritudine, ut antea videbamus. Quidam ita vertunt: Et vidimus eum, & non erat aspectus, ut desiderarem eum.

Virum dolum.) Ostendunt hæc Christum esse verum hominem, & multis ac
Mat. 26. acerbis doloribus cruciatum. Ipse enim de seipso ait: Tristis est anima mea us-
que ad mortem. Non enim in corpore solum, sed in anima etiam dolores fere-
bat, & non solum suos sed matris eius. Erat tristis mater iuxta crucem doloribus
transfixa, & quot vulnera erant in corpore filij dispersa, tot erant in anima matris
coniuncta, ita vt doloris gladius eius animam pertransiret, quemadmodum illi
Luc. 2. fuerat à Simeone prædictum. Gladius qui carnes occideret visus est sæpe, sed
qui animam cruentaret & transfigeret, solus hic visus est. Lancea, quæ latus filij
aperuit, viscera matris percussit, & omnes sanguinis fluuij, qui ex venis filij exi-
bant, viscera matris penetrabant. Et quoniam Christus vtrunque angustiam &
suam & matris sentiebat, vir dolorum merito appellatur. Sed illud est intelligen-
dum, Christum Deum nostrum non solum dolere vulnera, quibus erat suum cor-
pus confossum, sed etiam vlcera, quibus erat laucia anima peccatorum, non enim
illi dolores augebant: quemadmodum ipse dicit in Psalmo: Et super dolorem
psal. 68. vulnerum meorum addiderunt. Lege totam sacram scripturam, neminem inue-
nstus vir dolorum appellatur. Fuit Abel afflictus à Caino, Isaac ab Ismaele, Iacob
alii magnis doloribus pressi, & in acerbissimis calamitatibus versati. Sed inter
Christus verò suos & omnium.

Hebr. 5. Et scientem infirmitatem.) Experientia. Vnde Apostolus ad Hebræos scribens,
Hebr. 4. Et quidem, inquit, cum esset filius Dei, didicit ex iis quæ passus est obedientiam.
Et alibi in eadem epistola: Non habemus pontificem, qui non possit compati
infirmis nostris, tentatum autem per omnia, pro similitudine abique
peccato.

Et quasi absconditus vultus eius & despectus.) Quemadmodum vultus eius qui
 Ioan. 8. iniuriis & contumeliis afficitur. Vel absconditus vultus eius, hoc est, incognitus
 ab incredulis & impiis. Quibus ille apud Ioannem, Nec me, inquit, sciris, nec pa-
 trem meum. Diuinitas erat sub humanitate abscondita, sicut alio in loco dixit
 Supra 45. Esaias: Verè tu es Deus absconditus Deus, Israel saluator. Et Habacuc: Ibi, subaudi
 Habac. 3. in cruce, abscondita est fortitudo eius.

Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit.) Sensus est: Nullam culpam admiserat Christus Deus noster, ob quā supplicium mereretur. At voluit hoc est, peccata nostra ipse tulit, & dolores nostros, id est supplicia, quæ pro sceleribus nostris merebamur, ipse portauit. Et hoc non fictè, non imaginariè, sed verè.

1. Petr. 2. Pro eo quod hîc ait Esaias: Languores nostros ipse tulit, ait diuus Petrus in prima sua epistola: Peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum. Vbi vides peccata esse animi languores & infirmitates, quas Christus pro nobis tulit. Infir-

mus

mus est in cruce, & defunctus ei infirmorum solatium. Pro domo habet Caluarie montem, pro lecto duram crucem, pro cervicali coronam spineam, pro dapibus fel & acetum, pro musica blasphemias. Siliuit in cruce, & non erat qui illi vrceum aquæ porrigeret. Si virgo mater posset illum oculis contingere, illa eum viuis lachrymis satiaret, quibus illa suum dolorem instillabat. Cogita igitur Christiane Christum Deum tuum languores tuos ferentem, dolorisque tuos portantem. Caput habet inclinatum ad te osculandum, cor apertum ad diligendum, brachia extensa ad amplexandum, manus perforatas ad largiendum, & totum denique corpus expositum ad te liberandum: vt sic eum figas in corde, qui pro te fixus fuit in cruce. Poteris hos languores, de quibus hic loquitur Esaias, de corporis agritudinibus intelligere. De illis enim diuus Matthæus euangelista hunc locum interpretatur. Hinc colliges apertissimè, vnum eundemque locum sacræ scripturæ duos sensus literales habere. Loquitur enim Esaias de peccatis nostris, vt litera ipsa demonstrat, & eam diuus Petrus interpretatur. Et tamen loquitur etiam de corporis morbis, de quibus euangelista eum literaliter exponit.

Et nos putauimus eum quasi leprosum.) Hoc dicit ob Christi vulnerum multitudinem. Et quia Christus passus est extra ciuitatem. Selebant enim leprosi extra ciuitatem proiici, vt in Leuitico scriptura commemorat. Sed Christus voluit extra portam ciuitatis pati, quoniam animal cuius sanguis pro peccato in sancta per pontificem inferebatur, quod erat figura Christi, extra castra secundum legem cremabatur, vt liber Leuitici apertissimè ostendit. Quod intuens diuus Paulus in epistola ad Hebræos has voces scripsit: Propter quod & Iesus vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra inproperium eius portantes.

Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras.) Id multis in locis est in divinis literis scriptum. Vnde Apostolus in epistola prima ad Corinthios, Christus, inquit, *1. Cor. 15.* mortuus est pro peccatis nostris secundum scripturas.

Disciplina pacis nostræ super eum.) Accipitur disciplina pro flagello seu castigatio-
ne. Quasi dicat: Supplicium quod nos merebamur, ipse tulit propter pacem no-
stram. Luit penas nostrorum scelerum, ut nobis patri reconciliaret. Nam, ut ait *Eph. 2. 13.*
dius Paulus, Ipse est pax nostra, qui fecit utraque unum. Et alibi, *Coloss. 1. 20.* Quia in ipso, in-
quit, placuit omnem plenitudinem inhabitare, & per eum reconciliari omnia in
ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius. Hunc locum Esaiæ in hunc modum
transfuit ex Hebraico Pagninus: Castigatio pro pace nostrâ super eum. Quæ ver-
sio nostram indicat explanationem. Potest ita etiâ verti: Castigatio correctionis
nostræ fuit ei imposita.

Lilore eius sanati sumus.) Totum corpus ægrotat, & phlebotomia fit in capite. Nos laboramus morbo, & Christus pro nobis vulneratur. Scinditur vena nostræ salutis, vt duricies cordis nostri scindatur. Percutitur Christi latus, vt cor nostrum simile nidus vbi infinitæ vanitates & nefariæ cogitationes colliguntur, cuspidi diuinæ charitatis vulneretur.

Omnes nos quasi oves errauimus, unusquisque in viam suam declinauit, & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. Aspicias hic Christum esse eum pastorem, qui oves errantes super humeros adduxit, de quo ipse Christus loquitur apud Lucam, qui omnia nostra peccata super se portauit. Vnde ipse in psalmo, Supra dorsum meum inquit, fabricauerunt peccatores. Cum igitur homines essent veluti oves errantes lupis expositæ, declinauerunt non in viam Dei, sed unusquisque in viam suam. Ac venit Christus, qui est vera via, vt eos ad cælum perduceret. Vnde diuus Petrus in prima sua epistola, Eratis, inquit, sicut oves errantes, sed conuersi estis nunc ad pastorem, & episcopum animarum vestrarum.

aniam meam à me, sed ego ponam eam à me ipso, potestatem habeo ponendi
O o cam,

Habac. 3. eam, & potestatem habeo, iterum sumendi eam. Id voluit Habacuc propheta significare, quando de Christi cruce loquens dicebat: Et cornua in manibus eius. Quasi diceret: Non cornua crucis manus eius tenebant, sed manus eius tenebant crucem, & ipse Christus suis manibus cornua crucis sustentabat. Ipse enim voluit seipsum in crucis ara hostiam constituere. Ostendit hoc loco Esaias fuisse Christi mortem voluntariam.

Psalm. 37. Et quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum. Christus in passione sua tacendo loquebatur, docebat enim patientiam, & rerum humanarum tolerantiam. Hic est agnus, cuius sanguine Hebraei in Aegypto fuerunt seruari.

Exo. 12. Et qui occidebatur immolabaturque in paschate, de quo ait Apostolus ad Corinthios scribens: Etenim pascha nostrum immolatus est Christus. Hic est qui ait per Ieremiam: Ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam. Hic est aries loco Isaac in monte occisus & immolatus. Hic est agnus ille, de quo aiebat *Ioan. 1.* Ioannes Baptista: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. De eo ita Ioannes Evangelista in Apocalypsi scriptum reliquit: Quorum non sunt scripta nomina in libro vite agni, qui occisus est ab origine mundi. Ideo ait Christum occisum fuisse ab origine mundi, quia cum Adam & Eva in peccatum inciderunt, promissit Deus esse caput diaboli a Christo conterendum, quod erat morte eius futurum. Vel hoc ait ob mortem Abel, qui innocens a fratre per inuidiam occisus Christum figurauit. Vide quot in locis veteris testamenti fuerit Christi mors sub innocentis agni nomine adumbrata & predicta. Et ut huius diuini agni mansuetudinem & tolerantiam patiendique voluntatem ostenderet diuinus noster vates, ait: Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum. O miram celestis agni mansuetudinem & admirabilem erga homines charitatem! Hanc Christi patientiam & voluntariam passionem ostendit ipse, ita apud Psalmistam dicens: Quoniam ego in flagella paratus sum, & dolor meus in conspectu meo semper. Apud hunc nostrum vatem capite quinquagesimo: Ego autem non contradico: retrorsum non abij, corpus meum dedi percutientibus me. Attende. Non solum non restitit, sed se obtulit: corpusque suum dedit illud vulnerantibus & conspuentibus. Aspice quam aperte indicet cruciatus suos voluntarie sustinuisse. Id iis verbis prädixerat in suis Lamentis Ieremias: Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis. Michæas, In virga, inquit, percutient maxillam iudicis Israel. David in hunc modum facit Christum loquentem: Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo redargutionem. Hanc Christi mansuetudinem prädixerunt Sibyllæ, quarum quædam dixit: Dabit autem ad verba omnino innocens dorsum. Et paulo post: Et colaphos accipiens iusti medentem mortalium mentibus, sed & spiritus coronasti corona. Hanc veritatem in veteri testamento prædictam scimus ex Evangelistis fuisse in Christo completam. Nisi enim eius passio & mors fuisset voluntaria, non dixisset Petrus: *Matt. 26.* Conuertere gladium tuum in locum suum: omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt. An putas quia non possum rogare patrem meum, & exhibebit mihi modò plusquam duodecim legiones angelorum? Quomodo ergo implebuntur scripturæ? Quia sic oportet fieri. Et diuus Matthæus, Cum accitaretur, inquit, a principibus sacerdotum & senioribus, nihil respondit. Tunc dicit illi Pilatus: Non audis quanta aduersum te dicunt testimonia? & non respondit ei ad vllum verbum, ita ut miraretur præses vehementer. Vide vtriusque testamenti coherentiam & concordantiam. Perpende quemadmodum vtrunque Christum Deum nostrum voluntarie mortem subisse ostendat. Ipsam autem Christi mortem significauit Moyses, quando in hunc modum fuit Hebræos allocutus: *Deut. 28.* Erit

Erit vita tua quasi pendens ante te, timebis nocte & die, & non credes vitæ tuæ. Paraphrasis Chaldaica habet: Et erit vita tua suspensa ante te. Quæ est hæc vita nisi Christus? Huius vitæ crucifixæ gessit imaginem serpens ille æneus in ligno *Num. 21.* suspensus, ad quem Hebræi in deserto percussi aspiciebant, ut salutem consequerentur: Quem de seipso apud Ioannem Christus interpretatur. Eum enim impij *Ioan. 3.* Iudæi falsis criminibus ad crucis supplicium vocarunt iuxta id, quod diuinus *Psalm. 93.* *Ierem. 12.* præcinerat: Captabunt in animam iusti, & sanguinem innocentem condemnabunt. Et apud Ieremiam ipse Christus, Reliqui, inquit, domum meam, dimisi hereditatem meam: dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta est mihi hereditas mea quasi leo in sylua. Dedit contra me vocem, ideò odiui eam. Apud Psalmistam: Quoniam circumdederunt me canes multi, confilium malignantium obsedit me. Foderunt manus meas & pedes meos, dinumerarunt omnia ossa mea. Apud Zachariam: Quid sunt plagæ istæ in medio manuum tuarum? Et dicit: His plagatus sum in domo eorum, qui diligebant me. Daniel propheta, Post hebdomadas, inquit, septuaginta duas occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum negaturus est. In libro Sapienciæ, quem *Dan. 9.* *Sap. 2.* teste Eusebio Irenæus Egesippus omnisque antiquorum chorus Salomoni attribuerunt, inducuntur nefarii Iudæi in hunc modum loquentes: Si est verus filius Dei, suscipiet illum, & liberabit illum de manibus contrariorum. Contumelia & tormento interrogemus eum, ut sciamus reuerentiam eius & probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Erit enim ei respectus ex sermonibus illius. Hæc cogitauerunt & errauerunt: excæcauit enim illos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei. Hæc ibi. Hanc mortem prædixit Sibylla Christum subitum trium dierum somno suscepto. Cuius testimonium cum aliis aliarum sibyllarum citat Lactantius libro quarto diuinarum institutionum & diuus Augustinus libro decimo octauo de ciuitate Dei. Nec solum Christiani sed etiam nonnulli ex antiquis Hebræorum Rabbiniis asserunt fuisse Messiam mortem subitum: inter quos est R. Iuda filius Amon in commentariis in psalmos, ubi peccatum Adami ait Christo causam mortis præbuisse. Et R. Abba in Beresith raba capite decimonono ait fuisse sibi reuelatum Messiam fuisse grauissimis cruciatibus opprimendum, & veluti ignotum morte mulctandum. Oportebat ut Christus nostra impia facinora suo sanguine expiaret, quod fuerat in lege adumbratum. Nam vetus tabernaculum fuit sanguine aspersum, & ut verbis Paulinis utar, *Exo. 24.* omnia penè in sanguine secundum legem mundantur, & sine sanguinis effusione non fit remissio. Pontifex ille, qui solus semel in anno cum sanguine pro ignorantia oblato in secundum tabernaculum introibat, Christi Dei nostri imaginem gerebat, qui assistens pontifex futurorum bonorum per amplius & perfectius tabernaculum, non manu factum, ut verba Apostoli scribam, id est, non huius creationis, nec per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, *Leui. 16.* introiit semel in sancta, æterna redemptione inuenta. Et quoniam animalia, *Nam. 19.* quorum sanguis in sancta per pontificem inferebatur pro peccato, extra castra cremabantur, passus est Christus extra ciuitatem. Quod intuens Apostolus ad Hebræos scribens, hæc verba literis mandauit: Propter quod & Iesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improprium eius portantes. Hæc diuus Paulus. Aliam etiam reddit rationem diuus Ioannes Chrysostomus in sermone de passione, ita dicens: Voluit Dominus pati non sub tecto, nec in templo Iudaico, ne Iudæi subtraherent sacrificium salutare: ne putarent pro illo tantum populo oblatum: ideò fuit extra ciuitatem, extra muros, ut scias sacrificium esse commune pro mundo oblatum, communemque esse purificationem. Et quoniam Christus mortem pro nobis acerbissimam voluntarie tulit, ait hoc in loco noster Esaias: Et quasi agnus coram tondente se obmutescet.

De angustia & de iudicio sublatu est: generationem eius quis enarrabit? Quia abissus est de terra viventium: Propter scelus populi mei percussit eum. Et dabit impios pro sepultura, & diuitem pro morte sua, eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore eius. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum, & voluntas Domini in manu eius dirigetur. Pro eo quod laborauit anima eius, videbit & saturabitur: in scientia sua iustificauit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit. Ideo disperitiam ei plurimos, & sortium diuidet spolia, pro eo quod tradidit in mortem animam suam, & cum sceleratis reputatus est: & ipse peccata multorum tulit, & pro transgressoribus rogauit.

Mat. vi. De angustia & de iudicio sublatu est. Hoc est, liberatus est ex afflictione, & sceleratorum iniusto iudicio, quoniam resurrexit, & victor atque gloriosus ad patrem ascendit. Ipse enim post resurrectionem suam discipulis suis apparet, & loquens, Data est, inquit, mihi omnis potestas in cælo & in terra. Equum est ut mundum iuste iudicet, qui à mundo iniuste iudicatus est, sicut scriptum est: *Job. 36.* Causa tua quasi impij iudicata est, causam iudicijque recipies. Hanc Esaiæ vaticinationem prædixerat iis verbis David: De torrente in via bibit, propterea exaltauit caput. Ac si diceret: Fuit Christus afflictu, cruciatu, & mortuus, & eam ob causam Deus exultit illum, quoniam resurrexit, & in corpore glorificato eum magno triumpho ascendit ad cælum. Id explanauit iis verbis diuus Paulus in epistola ad Philippenses: Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris. Id voluit Esaias his paucis verbis significare dicens: De angustia & de iudicio sublatu est.

Generationem eius quis enarrabit? Sensus est: Cum Christus sit verus homo afflictu & mortuus, quis enarrabit eum esse à patre æternaliter genitum, & ex consequenti verum Deum? Quasi dicat: Quis poterit tam altum & ineffabile mysterium verbis explicare? Vel sic: Quis poterit narrare Christi generationem non solum æternam de patre sine matre: sed etiã humanam de matre sine patre? Hunc locum trans diuus Leo papa in hæc verba proripit: In domino nostro Iesu Christo filio Dei non solum ad diuinam, sed ad humanam spectat naturam: Generationem eius quis enarrabit? explicat, modus incarnationis est ineffabilis. Hanc sententiã sequitur in tertia pariter sanctorum sententias sequi. Est quidem vtrique Christi generatio inenarrabilis. *Mat. i.* Et si diuus Matthæus ita suum Euangelium inceperit: Liber generationis Iesu Christi, iudicio sublatu est. (quibus verbis Christi resurrectione prædixerat,) fortasse peritus, sed erit inenarrabile mysterium resurrectionis. Non poterit modus illius reditus ad vitam humanis verbis pro dignitate explanari. Accipi verò generationem pro resurrectione, indicat Psalmus secundus. Vbi cælestis pater filium suum *Acl. 13.* alloquens, Ego, inquit, hodie genui te. Quem locum diuus Paulus in Actis Apostolorum

stolorum de Christi resurrectione aperte interpretatur. Et Christus Deus noster apud diuum Ioannem loquens discipulis suis de resurrectione sua, Mulier, inquit, *Ioan. 16.* eum parit, tristitiam habet, quia veni hora eius: cum autem peperit puerum, iam non meminit pressuræ propter gaudium, quia natus est homo in mundum. Vbi comparat discipulorum dolorem in Christi morte dolori mulieris parturientis: gaudium autem resurrectionis comparat gaudio mulieris iam nato filio, ipsam autem resurrectionem Christi comparat cum pueri natiuitate & generatione. Poteris ita hoc intelligere. Quis poterit oratione consequi, & sermone explicare, quàm peruersa sit illa Iudæorum generatio, qui Christum falsis criminibus ad mortem & vastitatem vocarunt. Et ita capitur generatio pro illa Iudaica natione, siue pro seculo illo. Loquebatur de Christi morte & intelligens Iudæorum malitiam & impietatem, inuehitur in eos, dicens: Generationem illam Iudaicam quis enarrabit? Quis eius prauitatem inauditam poterit exprimere? Vnde quidam vertunt: Seculum eius quis enarrabit? Omnes hæc explanationes recipit hic locus, quarum nullam existimo reiiciendam esse. Ego tamen putauerim generationem hoc in loco accipi pro prole Christiana, quam Christus suo sanguine genuit, ut sit sensus: Quis poterit complecti sermone eorum multitudinem, quos Christus suo sanguine genuit? Quis poterit numerare multiplicatam prolem credentium? Quasi dicat: Hic, qui talibus doloribus & afflictionibus premitur, qui cruci affixus sanguinem suum fundens, acerrimos cruciatu tulit, non sua sed nostra scelera luit, ut in vita spiritali nos suo sanguine gignat, & quoniam in spiritu video innumerabiles esse ita gignendos, hæc voces emitto: Generationem eius quis enarrabit? De hac generatione ait diuus Ioannes: Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate *1. Ioan. 5.* viri, sed ex Deo nati sunt. Et in prima sua epistola: Scimus, inquit, quia omnis qui natus est ex Deo, non peccat: sed generatio Dei conseruat eum. Et Iacobus *Iaco. 1.* Apostolus in epistola sua de Christo loquens, Voluntariè, inquit, genuit nos. Et volens Esaias aliquo modo explicare id, quod dixerat, addit paulò post: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum. Quasi dicat: Si quidem Christus passurus est mortem pro hominum peccato, videbit semen longæuum, hoc est, generationem suam maximè propagatam & æternam. Non *figura* quam enim ecclesia peribit. Ut enim mortuo Ioseph creuerunt filij Israel, ita *Exo. 1.* mortuo Christo creuerunt Christiani, qui nisi Christus moreretur, nequaquam crederent. Id voluit Christus apud Ioannem iis verbis significare: Nisi granum *figura* frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet, si autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Et quemadmodum Christus morte sua fideles genuit, ita hostes suos interfecit. Ut enim Samson captus à Philistæis ob amorem, quo Dalilam Gentilem prosequabatur, multo plures ex hostibus interfecit moriens quàm viuens, ut in libro Iudicum scriptura testatur, sic Christus *Iudic. 16.* amans gentilitatem, pro eaque captus plures hostes occidit morte sua, quàm viuens priusquàm moreretur. Ideo mortuus est ut mortem occideret, filiosque generaret. Aristoteles in libris ortus & interitus inquit generationem vnius esse corruptionem alterius: quam sententiã omnes postea physici secuti sunt. Ut generentur grana, corrumpitur granum. Eodem modo ut generaretur ecclesia, Christus mortuus est. Destruitur vnum ut ædificetur alterum: secatur arbor, ut fiat schapha, moritur Christus, ut ecclesiæ nauicula construatur: ad ædificationem domus Dei fuit Christus destructus, hoc est vulneratus & mortuus. Ita scriptum *Psal. 10.* reliquit in Psalmo diuinus vates: Quoniam quem perfecisti destruxerunt, iustus autem quid fecit? Quem locum diuus Hieronymus de Christo interpretatur. Hæc Christi proles, hæc Christianorum generatio, & fidelium multitudo appellatur ab hoc nostro varo capite non imperij Christi multiplicatio. Ita enim ait: *Sup. 6.* O o 3 Et

Et vocabitur nomen eius, admirabilis, consiliarius, Deus, fortis pater futuri seculi, princeps pacis. Multiplicabitur eius imperium, &c. Pro multiplicabitur eius imperium, potest verti ex Hebræo: Ad multiplicandum eius imperium, vel multiplicatio principatus eius. Vbi Esaias pro multiplicatione posuit, le-marbeh, cum litera, m, clausa, quæ nunquam nisi in fine dictionis inuenitur. Voluit enim diuinus vates significare hanc generationem & principatus propagationem esse morte Christi futuram, quando litera illa magna, clausa, absque fine, retrogrederetur: quando ille, qui est immortalis, moreretur, & qui est impassibilis, summos cruciatus pro nobis toleranter ferret, quando ille, qui est sine fine Deus, pro nobis factus homo, nos suo sanguine generaret. Quam generationem admiratus Esaias has voces emisit: Generationem eius quis enarrabit?

Quia abscissus est de terra viuentium.) Hoc est, de hominum familiaritate, de hac vita. Eodem modo apud Ieremiam aiunt Iudæi: Mittamus lignum in panem eius, & eradamus eum de terra viuentium. Ac si dicat: Mittamus crucem, vt hunc, qui panem cœlestem se esse asserit, in ea figamus, eumque vita priuamus. Reddit rationem quare Christus nos erat suo sanguine generaturus, nimirum quia erat auferendus ex hac vita, mortemque pro nobis subiturus. Qui hoc intelligunt de generatione æterna filij Dei, possunt per terram viuentium cœlestem gloriam intelligere, vt sit sensus: Quis poterit consequi oratione generationem Messie, cum ipse sit Deus genitus à Patre ab æterno, & de terra viuentium, hoc est, de cœlo descenderit? Appellari autem cœlum terram viuentium indicat Psalmus ita dicens: Credo videre bona Domini in terra viuentium. Qua de re alibi disseruimus.

Propter scelus populi mei percussit eum.) Verba sunt Dei Patris, qui dicitur percussisse filium, quoniam eum percuti permisit. Ita intelligitur id, quod dicitur in Psalmo: Quoniam quem tu percussisti, persecuti sunt. Quem Psalmum Apostoli multis in locis de Christo interpretantur. Et id, quod est apud Zachariam: Percute pastorem, & dispergentur oues: aut, Percutiam pastorem. Ita enim dicitur interpretatur. Aspicias hoc in loco fuisse Deum percussum, vt scelera nostra deleueret, & antiqui hostis tyrannidem extingueret. Offenderant homines Deum, illis, volens in redemptione nostra iustitiam suam ostendere. Id indicauit Paulus Apostolus ita ad Romanos scribens: Iustificati gratis per gratiam ipsius per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedentium delictorum, in sustentatione Dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore. Hæc Apostolus. Vbi vides voluisse Dei filium mortem pro nobis subire, vt nos redimendo suam iustitiam demonstraret. Nisi esset Deus, remissionis nostræ susceptionem inclinauit, vt manens quod erat, assumens quod naturam, vt nec inferiorem consumeret glorificatio, neque superiorem minueret assumptio. Eramus mortui, mortuus est Christus, vt nos viuereamus. Hoc fuerat in Elisæo mortuo figuratum. Est enim in quarto libro Regum scriptum, quosdam sepelientes quendam mortuum vidisse venientes latrones, quorum metu proicientes cadauer in sepulchrum Elisæi, se in fugam coniecerunt. Cum des suos. Quis est hic mortuus, nisi homo in peccato viuens? Quod cadauer est nisi deprauati appetitus, falsæ voluptates, & nefariæ cogitationes? Hæ hominem non solum omnibus virtutum ornamentis spoliant, grauissimisque vulneribus

bus faucium occidunt, sed etiam in ipsis peccatis sepeliunt, latronibus, hoc est, mundo, carni, & diaboli expositum relinquunt. At cœlestis ille Elisæus Christus Deus noster morte sua eum exuscitat, mortuus vitam tribuit, & sepultus resurrectionem operatur. Omnes mortui essemus, nisi tu Christe sancte nobis tua morte vitam tribueres, arque de morte ipsa gloriose triumphares. Ita enim per Oseam prophetam tuum ais: Ero mors tua o mors, morsus tuus ero o inferne. Nos verò qui Christiano nomine gloriamur, intueamur mentis oculis Christum pro nobis acerbissimos cruciatus ferentem: respiciamus ad caput nostrum, nec velimus blandis voluptatibus nos tradere, deliciisque affluere. Quæ proportio est, quæ congruentia, vt percusso capite, transfixo, & spinis coronato, membra lætitiæ gestiant? Tollamus igitur crucem nostram, Christumque ducem nostrum sequamur, si volumus spiritali gaudio perfundi. Non enim posunt duo gaudia, Dei & mudi, in eodem animo simul coherere. Nam, vt diuus ait Bernardus, errat omnino, qui cœlestem illam dulcedinem huic cineri, diuinum illud balsamum huic veneno misceri posse arbitratur.

Et dabit impios pro sepultura.) Dixerat Deus pater: Propter scelus populi mei percussit eum: nunc explicat propheta non solum in vita, sed etiam post mortem fuisse Christum, à patre percussum. Nam pro sepultura, inquit, dabit ei impios, hoc est impiorum locum. Quasi dicat: Morietur Christus in monte Caluariæ, ibique prope crucem sepelietur, vbi impij solent suorum scelerum pœnas luere. Erat enim locus ille supplicij damnatorum destinatus. Non desunt, qui dicant ideò appellari Caluariam montem illum, vbi vita nostra pendit, propter caput Adami ibi sepulti. At diuus Thomas potius inquit Caluariam vocari propter damnatorum capita, quæ ibi truncabantur, à quibus mons ille nomen accepit. Quæ opinio est satis consona rationi. Erat enim conueniens vt ibi esset defixa crux illa gloriosa, vbi peccata puniebantur, vt intelligeremus eam non solum Adami peccato, sed etiam totius mundi sceleribus remedium attulisse.

Et diuitem pro morte sua.) Hoc est, dabit Deus pater filio suo Iosephum ab Arimathea, hominem diuitem & honoratum, qui eum mortuum inuoluat in sindone munda, honorificque in monumento suo sepeliat. Huic expositioni fauet Paterni versio ita habens: Et dedit cum impijs sepulturam eius, & cum diuite inter mortuos suos. Possunt hæc verba ita verti: Posuit apud impios sepulchrum eius, & cum diuite in morte sua. Fuisse hæc omnia impleta Euangelica historia testatur.

Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum.) Hoc est, siquidem subiturus est mortem, vt mundi peccata deleat, videbit infinitam proles propagationem: videbit filios suos, quos sanguine suo genuerit, in immensum multiplicare. Accipitur hic anima pro vita, vt multis alijs in locis. Vult propheta fructum Christianorum ostendere post Christi mortem. Vt enim post Isaac immolationem fuit à Deo promissa Abrahamo generis multiplicatio instar stellarum cœli & maris arena, & vt in eius semine omnes gentes benedicerentur, per quod semen diuus Paulus intelligit Christum, sic post Christi mortem fuerunt Christiani multiplicati, & populi multi in ecclesia spiritaliter geniti. In Psalmo, vbi communis editio habet: Ecce alienigenæ, & Tyrus, & populus Æthiopum, hi fuerunt illic. Pro hi fuerunt illic, habet versio diui Hieronymi ex Hebræo: Iste natus est ibi. Quasi dicat: Populus harum gentium fuit in ecclesia per spiritualem generationem natus. De qua generatione dixit in hoc capite paulò antè Esaias: Generationem eius quis enarrabit? Volens autem modò huius generationis propagationem ostendere ait: Quoniam se Christus est hostiam pro peccato in crucis ara immolaturus, videbit semen longæuum.

Voluntas Domini in manu eius dirigitur.) Hoc est, voluntas Patris, quæ est vt genus humanum redimatur, in manu Christi ordinabitur, cuiusque morte implebitur.

core ignominiaque versatos? Deinde quomodo illis id poterit conuenire: Oblatus est quia ipse voluit: sicut ouis ad occisionem ducetur, & illud. Et pro transgressoribus exorauit, cum ipsi inuiti fuerint capti & afflicti, & in suis synagogis cotidie in Christianos contumelias & maledicta iaciant? Postremo quis erit tam cæcus, qui non intelligat non posse ad Hebræorum populum referri id, quod hic ait diuinus vates: Eo quod iniquitatem non fecerit, nec dolus fuerit in ore eius, cum non solum Iudæi, sed etiam Christiani sæpenuerò incidant in peccata? Quid dicam de iniusto cum de iusto dicat in Prouerbis Salomō: Septies in die cadit iustus? Si dixerimus, inquit diuus Ioannes, quod peccatum nō habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. Cum igitur hæc non possint Iudæorum populo accommodari, imò Christo, ad quem ea Apostoli retulerunt, apertissimè conueniant, necessariò concluditur falsam esse & commentitiam hanc Iudæorum opinionem, contrā verò veram esse perspicuam Christianorum in huius capitis explanatione sententiam.

Annotationes ex Hebræo in
CAPVT LIII.

Sicut radix de terra sitienti. Pro sitienti est in Hebræo תִּשְׁיָה, quæ dictio significat rem sitientem, desertam & inuiam. Pagninus vertit: Sicut radix de terra deserti. Aquila: Sicut radix de terra inuia. Admirabilis profectò interpretatio: nam quæ est hæc terra absque via, per quam nemo vnquam ingressus est, ex qua hæc diuina radix exiuit, nisi virgo illa gloriosa Dei genitrix, ex qua natus est Christus Deus noster? Hanc appellat etiam alius propheta terram, dicens in psalmo: Benedixisti Domine terram tuam. Et paulò post: Veritas de terra orta est. Et in alio psalmo: Consecantur tibi populi Deus, consecantur tibi populi omnes, terra dedit fructum suum. De hac terra intelligitur id, quod suprā dixit Esaias: In die illa erit germen Domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ sublimis. Et alibi: Rorate cæli de super, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Dixerat quarto capite futurum esse sublimem fructum terræ, & volens modò eum fructum explicare, ait, eum esse saluatorem. Vide qualem fructum hæc inuia & gloriosa terra produxit, mundi saluatorem. Vide quæ tempore eum, qui fecit tempora. Vna & eadem mater & semper virgo: ipsa & genitrix, & eius creatoris, quem genuit, creatura. Quis vnquam audiuit talia? Quis vnquam talia cogitauit. Intacta genuit, & pariens virgo permansit. Et quem peperit? Eum qui est Deus & homo. O admirabilis compago, o sublimis mysterium! Creator nascitur ex creatura, Deus factus est homo, incorporeus carne vestitur, inuisibilis videtur, immortalis occiditur, incomprehensibilis comprehenditur. Quis non admirabitur tam altum sacramentum, huiusque virginis inauditum partum? Et volens Esaias eius virginitatem significare dixit, Messiam ex ea exiturum esse instar virgulti de terra sitienti absque alterius arboris in spiritu diabolico ductus voluit virginis sacratissimæ Dei genitricis splendorem maculare? Vt enim Herostatus homo scelerum maculis notatissimus flagrans famæ cupiditate nocte quadam templum celeberrimum Dianæ à Gætibz idolorum cultricibus dedicatum incendio combussit, ut nominis claritatem, cuius cupiditate incredibiliter ardebat, sibi compararet, ut Valerius Maximus, Theopompus, & alij memorie prodiderunt, sic nefarius Heluidius, quoniam neque virtute neque rerum gestarum gloria famam, cuius desiderio tenebatur, cōsequi valebat, voluit quantum in se fuit non templum falsæ Diane, sed templum illud sacratissimum diuinæ virginis Mariæ incendio suæ maledictæ heresis comburere, eiusque virginitatem verbis pestilentibus maculare.

Pet

Percussus à Deo. In Hebræo est: מוֹכָחַת מִלִּפְנֵי מוֹכָחַת מוֹכָחַת, quæ verba, si Latina reddas, ita transferas: percussus Deum. Inter מוֹכָחַת מוֹכָחַת, quæ dictio percussus significat, & מוֹכָחַת מוֹכָחַת, quæ significat Deum, nulla est præpositio. Voluit diuinus noster vates ostendere Christum esse verum Deum & verum hominem. Dicens eum fuisse percussus eius humanitatem ostendit: dicens autem eum esse Deum, eius diuinitatem. Sed diuinitas erat in humanitate occultata. Id intuens Habacuc aiebat: Ibi abscondita est fortitudo eius. *Haba. 3.* & quæ admodum sol, ut diui Gregorij Nazianzeni vtar similitudine, cum in nube tegitur, absconditur, non tamen amittitur, lumēque illud, quod toto orbe diffusum claro splendore cuncta illustrat, paruo nubis obstaculo includitur, non tamen aufertur, sic Christi deitas in humanitate illa, quam induit, fuit abscondita, non tamen à corpore neque ab anima separata. Habes in hoc loco apertissimum absque dubio testimonium deitatis Christi, si volueris verba ipsa Hebræica, ut iacent, interpretari. Est admirabilis hic locus, in quo ostendit Esaias Deum esse illum, qui in cruce percussus erat. Deus quatenus Deus nec fuit mortuus neque percussus: est enim impassibilis & sempiternus. Sed cum Christus sit Deus & homo, & quatenus homo fuerit percussus & mortuus, dicitur etiam Deus percussus & mortuus, quoniam Christus vna est persona, vnum suppositum. Ideò verè dicimus manus Dei fuisse in cruce duris clauis transfixas, quoniam duæ in Christo nature sunt in vno & eodem supposito, quod quidem est Christus, qui est verus Deus & verus homo, quem Esaias hoc in loco percussus Deum appellat. Si lapidem ignitum in medium fluminis proicias, extinguetur ignis, lapis autem integer permanebit, quoniam aquæ in ignem agere possunt, in lapidem verò nequaquam. Sic constitutus Christus in medio afflictionum, quæ per aquas intelliguntur, iuxta illud: Intrauerunt aquæ usque ad animam meam, passus est quo ad humanitatem, in quam afflictionum aquæ, hominumque scelera & impietates agere poterant, diuinitas autem impassibilis permansit. Ideò rectè dicimus filium Dei vnigenitum in duabus naturis vniūsq; personæ singulariter passibilem & impassibilem, mortalem & immortalem, crucifixum in infirmitate nostra, eundemque semper viuētem in virtute sua.

De angustia & de iudicio sublati. Pro de angustia est in Hebræo מַצְרִי, quæ dicitur, quod nomen retentionem & carcerem significat. Ideò poterat hic locus ita verti: A carcere & a sententiā sublati est de medio: ut sit sensus: Statim post vincula & Pilati sententiam eum occiderunt. Explicat propheta Iudæorum in Christi cruce celeritatem: quæ fuerat etiam in festinatione illa figura, qua Hebræi agnum paschalem comedebant: Ita enim ait scriptura Deum illis dixisse: Comederis festinantes. Fuisse autem agnum illum Christi figuram, indicat apertè diuus Ioan. *Ioan. 19.* nes capite decimonono sui euangelij.

Argumentum capitis LIII.

Vaticinatus fuit Esaias capite superiore de Christi morte. Et quoniam eum mentis oculis intuebatur suo sanguine pro nobis fuso esse multos filios gentium, ideò agit modò de vocatione Gentium, predicens plures ex illis quam ex Hebræis esse fidem recepturos. Et quamuis gentilitas esset sterilis absque fide, spe, & charitate, eam tamen consolatur, quod breui plures filios habitura sit, quam Hebræorum synagoga. Predixit dei misericordiam nunquam esse ab ecclesia separandam, neque sædus pacis Dei cum ecclesia initum vnquam infringendum.

CAP

A
Luc. 23. d
Gal. 4. d

Auda sterilis, quæ non paris: decanta laudem,
Et hinni, quæ non pariebas: quoniam multi filij
deserte magis quàm eius, quæ habebat virum: di-
cit Dominus. Dilata locum tentorij tui, & pelles
tabernaculorum tuorum extende, ne pereas: lon-
gos fac funiculos tuos, & clauos tuos consolida. Ad dexteram enim,
Et ad laeuam penetrabis: & semen tuum gentes hereditabit, & ci-
uitates desertas inhabitabit. Noli timere, quia non confunderis, nec
erubescēs, non enim te pudebit, quia confusione adolescentie tue ob-
liuisceris, & opprobrij viduitatis tue non recordaberis amplius. Quia
dominabitur tui, qui fecit te, Dominus exercituum nomen eius, & re-
demptor tuus sanctus Israel, Deus omnis terre vocabitur. Quia ut
mulierem derelictam & mœrentem Spiritu vocauit te Dominus,
Et uxorem ab adolescentia abiectam, dixit Deus tuus. Ad pun-
ctum in modico dereliqui te, & in miserationibus magnis congrega-
te, & in misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit redemptor
tuus Dominus. Sicut in diebus Noë istud mihi est, cui iuravi, ne in-
ducerem aquas ultra super terram, sic iuravi, ut non irascar tibi, &
non increpem te.

EXPLANATIO.

Lauda sterilis. Primitiuam ecclesiam ex Gentibus & aliquibus Iudeis congrega-
tam comparat propheta mulieri sterili, quoniam respectu synagoga paucos habe-
bat filios. Potest hoc referri ad ipsam Gentilitatem, quæ nullum habebat prophe-
tam, nullum fidelem, quam hoc in loco Esaias consolatur, quoniam innumeros ac
propè infinitos filios habitura esset, qui Christum reciperent. Quibus Christus de-
dit potestatem filios dei fieri, ut diuus Ioannes testatur.

Hinni. Hoc est, exulta, & prorumpe in iubilum. Hinnire est propriè equorum,
ad victoriam præ lætitia exultantium, sed ad homines etiam metaphoricè re-
fertur.

Quoniam multi filij deserte magis quàm eius quæ habebat virum. Alludit ad Saram ste-
rilem, & Agar fecundam. Nam Sara peperit Isaac, qui fuit per repromissionem, &
inde dimanauit proles infinita. Filius autem Agar secundum carnem natus est,
qui erat filius ancillæ, Sara autem libera erat. Sed hæc sunt duo testamenta, ut ait
Gal. 4. in epistola ad Galatas diuus Paulus. Per Agar ancillam & fecundam intelligitur
synagoga, & vetus testamentum, per Saram verò liberam & sterilem, quæ pepe-
rit per diuinam repromissionem, & infinitam propè multitudinem genuit, intelli-
gitur testamentum nouum, & Christi ecclesia, quæ cum prius esset sterilis Genti-
tas, multò plures filios peperit, quàm synagoga. Et quoniam synagoga erat ob eius
scelera reicienda, voluit Deus ut Agar cum filio suo reiceretur, Sara autem cum filio
suo domi maneret, in figura earum rerum, quæ postea erant venturæ. Ideò diuus
Gal. 4. Paulus in epistola ad Galatas hunc Esaiæ locum sub nomine Saræ de ecclesia, sub
nomi

nomine verò Agar de synagoga interpretatur. De Ecclesia dixerat supra Esaias: *Sup. 35.*
Lætabitur deserta & inuia, exultabit solitudo. De synagoga verò ait Ieremias: *Ierem. 15.*
Infirmata est quæ peperit septem, defecit anima eius, occidit ei sol, cum adhuc
esset dies. Per septem intelliguntur multi, ponitur enim numerus finitus pro in-
definito. Quemadmodum lib. primo Regum ait Anna: Sterilis peperit plurimos, *1. Reg. 2.*
& quæ multos habebat filios, infirmata est. Vbi pro plurimis litera Hebraica habet
septem. Hæc igitur sterilis est Ecclesia, de qua dicitur in Psalmo: Qui habitare facit
sterilem in domo matrem filiorum lætantem.

Dilata locum tentorij tui. Id est, Extende o ecclesia tentorium tuum, nequaquam
Iudaici tabernaculi imiteris angustiam, sed dilata cortinas & pelles tabernaculo-
rum tuorum. Ostendit iis verbis multitudinem fidelium, & ecclesie per totum or-
bem terrarum propagationem. Sed animaduerte. Non tribuitur ecclesie do-
mus, sed tentorium, in quo non est firma & perpetua permanſio. Non enim
habemus hic, ut verbis utat diui Pauli, manentem ciuitatem, sed futuram iniqui-
tatem. Qui habitant in tentoriis, non ibi commorantur, sed ad vltiora festi-
nant. Ita de Christianis dicitur: Ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus Deo-
rum in Sion. *Heb. 13. Psal. 83.*

Semen tuum gentes hereditabit. Hoc est filij tui possidebunt nationes remotissi-
mas, easque ad fidem conuertent. Id vidimus & nostra & patrum nostrorum
memoria apertissimè impletum. Iussu enim Emanuelis Lusitanorum regis inui-
ctissimi, eiusque filij clarissimi Ioannis, qui non solum regni, sed etiam pietatis
patris, eiusque religionis, & animi præstantiæ & magnitudinis, fuit hæres, lustra-
runt Lusitani terras antea ignotas, & abstrusas, aliosque terrarum orbis, quos
Alexander magnus non posse cõsequi ægrè ferebat, penetrarunt, earumque gen-
tes barbaras & infideles superarunt, & ad fidem Christi conuerterunt. Has gentes
possident modò Christianissimi Lusitaniæ reges, qui Orientis oras, & ditissimam
Indiam, & suis & maximorum regum præfidiis, opibusque munitam, vicerunt &
in suam potestatem redegerunt, atque crucis trophæa in regionibus immenso spa-
tio à Lusitania distantibus, è potentissimorum hostium faucibus ereptis, colloca-
runt. Hi Christianissimi principes & alij huiusmodi sunt semen atque filij eccle-
siæ, de quibus ait hoc in loco Esaias alloquens ipsam ecclesiam: Semen tuum gen-
tes hereditabit.

Et opprobrij viduitatis tue. Gentilitas Deum dereliquerat, & ideò vidua appella-
batur. Sed cum Euangelium recepit, & Christo adhæsit, non vidua, sed sponsa Chri-
sti appellatur. Synagoga verò est vidua, & à Deo derelicta, imò mortua & sepulta.
Hos duos populos Gentium & Iudæorum significauit Deus apud Zachariam per *Zach. 11.*
duas virgas, quarum vnā appellat Deus decorem, alteram funiculum.

*Quia ut mulierem derelictam & mœrentem spiritu vocauit te Dominus, & uxorem
ab adolescentia abiectam.* Fuiſti quondam veluti vxor Deo adhærens, & legem na-
turalem adimplens, sed ob delicta tua fuiſti à Deo derelicta, & in adolescentia
tua repudiata. Nunc verò vocat te idem Deus quasi dolentem spiritu ob tuum
repudium & abiectiōem.

Ad punctum in modico dereliqui te. Dereliquit Deus gentilitatem, sed postea mi-
sertus eius eam in aduentu suo ad se vocauit, & adduxit. Et totum illud tempus,
punctum appellat. Vbi vides totam hanc vitam comparatione æternitatis pun-
ctum esse, & tanquam nihil. Id voluit diuinus vates significare dicens in Psalmo: *Psal. 38.*
Et substantia mea tanquam nihilum ante te. Substantia enim hoc in loco accipi-
tur pro substantia seu vita. Quod intelligens diuus Hieronymus vertit: Et vita
mea quasi non sit in conspectu tuo. Id apertè sensit Seneca, qui in epistola qua-
dragesimanona ad Lucillum, Punctum, inquit, est quod viuimus. Et Cicero
ætatem volare affirmat in prima quæstione Tusculana, ubi etiam afferens ex
Aristotele nasci quasdam bestiolas apud Hypanem fluiuium, quæ vnum diem tan-
tum

tum uiuat, inquit, hominum ætatem etiam longissimam cum æternitate collatam, eandem propemodum cum his bestiolis breuitatem habere. Contemnamus igitur mundi vanitates & ineptias, totamque vim bene viuendi in animi magnitudine, & rerum humanarum despicientia & tolerantia, & Christiana nobilitate, & in omni denique virtute ponamus. Poteris hoc ad animam referre, quam Deus permittit in calamitates & dolores incidere, ut laboris pondere pressa ad Christum suauissimum sponsum conuertatur. Vide immensam Dei pietatē. Calamitas, qua fideles premit, est breuis, at gloria, quā illis tribuit, est sempiterna.

1. Cor. 4. Id intelligens Apostolus in epistola secunda ad Corinthios, Id enim, inquit, quod in presenti est momentaneum, & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.

Et in miserationibus magnis congregabo te. Homo absque Dei gratia est dispersus, ea verò est vnitus & congregatus. Aqua cadens ex alto si vnitur & congregatur, ascendit per fistulam aut canalem usque ad altitudinem loci, ex quo descendit. Sed si fons ille clausus, in quo aqua colligitur, habeat infra aliquod foramen, non ascendit aqua, sed tota diffunditur, aspergitur, & amittitur: sic anima si in se vnitur & congregatur, ascendit usque ad cælum dicens cum Paulo: Nostra conuersatio in cœlis est, si autem fuerit veluti in fundo perforata, si se in varias cogitationes inutiliter diffuderit, nequaquam ascendet, sed tota dispergetur, & dissipabitur. Ideo diabolus conatur animam nostram dispergere & diffundere. At officium Dei est eam in miserationibus magnis congregare. Qua de re fusè capite vndecimo & decimo nono disseruimus.

Sic iuravi, ut non irascar tibi. Id est, Ut iuravi Noe, non me inducturum esse iterum diluuium, sic tibi o Ecclesia mea iuro, me nunquā te esse derelicturum. Aspice Dei nostri admirabilem clementiam.

Montes enim commouebuntur, & colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis mea non mouebitur dicit miserator tuus Dominus, Pauperula tempestate conuulsa, absque ulla consolatione. Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos, & fundabo te in sapphiris, & ponam iaspidem propugnacula tua: & portas tuas in lapides sculptos, & omnes terminos tuos in lapides desiderabiles. Uniuersos filios tuos doctos à Domino, & multitudinem pacis filiis tuis. Et in iustitia fundaberis: recede procul à calumnia, quia non timebis: & à pauore, quia non appropinquabit tibi. Ecce, accola veniet, qui non erat tecum, aduena quondam tuus adiungetur tibi. Ecce, ego creauī fabrum sufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus suum, & ego creauī interfectorem ad disperdendum. Omne vas quod factum est contra te, non dirigitur, & omnem linguam resistentem tibi in iudicio, iudicabis. Hæc est hereditas seruorum Domini, & iustitia eorum apud me, dicit Dominus.

Montes enim commouebuntur. Verba sunt, quibus Deus Ecclesiam alloquitur, quorum sensus est: Hoc quod tibi iuravi, nempe nunquam te esse derelicturum, est absque dubio verissimum. Nam prius montea commouebuntur, & aliò se transferent, & colles contremiscent, quā ego te deferam. Nunquam enim misericordia

ricordia mea à te recedet, neque fœdus meum tecum initum rumpetur. Aspicias quā apertè Deus promittat ecclesiæ suæ nunquam eam esse derelicturum: Air enim: Montes commouebuntur, & colles contremiscent, misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur. Hæc non dicuntur synagoga, quam videmus esse à Deo derelictam, sed ecclesiæ, de qua diuus Paulus hoc caput in epistola ad Galatas interpretatur. Et ipse Christus Deus noster ex hoc capite deprompsit id, quod apud Ioannem capite sexto ait: Et scriptum est in prophetis: Erunt omnes docibiles Dei. Quibus verbis ostendit se esse Deum, qui venit, ut homines doceret, & ecclesiam constitueret. Cū igitur Deus hoc in loco manifestè promittat, nunquam misericordiam suam esse ab ecclesia separandam, nec fœdus eius cum ea vnquam esse rumpendum, quī fieri potest, ut verum sit id, quod ait Lutherus, mille ab hinc annis & amplius non fuisse in ecclesia fidem, & ipsum modò venisse, ut fidem, & veram doctrinam doceret, quibus antea ecclesia erat destituta: Si in ecclesia non erat fides, nec vera doctrina, cū sine fide, ut ait Paulus, impossibile sit placere Deo, profecto ecclesia erat à Deo derelicta, & misericordia Dei ab ea separata, & ruptum pactum ac fœdus pacis & amoris Dei cum ecclesia sua. Et ita falsum est id, quod hoc in loco Deus ecclesiæ suæ promittit. O miserum Lutherum, o hominem subuersum & furiosum! Quis non videt tam pestiferam blasphemiam? Vis Lutherè ut omnes te veracem existiment, & tu facis Deum mendacem. Dicis ecclesiam fuisse à Deo mille annos & amplius derelictam, cū Deus hic inret eam nunquam esse ab eo derelinquendam. Ais nulla sacramenta conferre gratiam, summum Pontificem non esse catholicæ ecclesiæ pastorem, nec caput, omnes ecclesiæ doctores vitæ sanctimonia & sapientia præstantes nihil dixisse solidi, nihil veritatis, omnes errasse in fide, & ecclesiam hætenus fuisse in tenebris & erroribus versatam. Nam cū ecclesia semper tenuerit, sacramenta conferre gratiam, & summum pontificem esse Christi vicarium, ecclesiæ pastorem & caput, & petram illam super quam Christus edificauit ecclesiam, & ita asseueranter affirmant omnes patres, & sancti doctores, & sit ita in vniuersalibus conciliis assertum & decretum, & literis ac perpetuis monumentis consignatum, & tu modò dicas omnia hæc, & multa alia, quæ ecclesia firmiter tenet, & apertè confiteretur, esse meras nugas, mera figmenta, & hæreses intolerabiles, apertè dicis ecclesiam fuisse à Deo derelictam, & à veritate alienatam. Illam Christi ecclesiam, pro qua ille acerbissimos cruciatus tulit, & sanguinem fudit, obediens usque ad mortem mortem autem crucis, quam diuus Paulus appellat columnam & firmamentum veritatis, appellas tu scholam mendaciorum, errorum, & hæresum. Illam dicis versari in erroribus, quæ habet spiritum sanctum perpetuum magistrum & instructorem. Et Christum ab ecclesia tollere moliris, cū ipse planè testatus sit: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi. Et Petro Apostolorum principi, Ego, inquit, rogauī pro te, ut non deficiat fides tua. Et Apostolos, qui tunc erant ecclesia, alloquens, Ego, inquit, rogabo patrem, & alium paraclætum dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum, spiritum veritatis. Aspicias hic Lutherè Christum dicentem semper cum ecclesia esse, & fidem Petri, quæ est ecclesiæ fides, nunquam defecuram, & Spiritum sanctum, qui est consolator, & spiritus veritatis, nunquam discedere ab ecclesia, sed semper eam consolari & docere. Si Christus semper est cū ecclesia sua, si fides ecclesiæ nunquam defuit, nec deficiet, si ecclesia habet Spiritum sanctum perpetuum doctorem, & magistrum, & cōsolatorem, quomodo audes tu tam impudenter asserere ecclesiam esse à Deo derelictam, & nec esse in ea fidem, nec Spiritum sanctum, sed superstitiones, nugas, mendacia, errores, & hæreses pestilentes? Si Deus synagoga minus dilectam septuaginta duntaxat annos in Babylonica corporeaque captiuitate reliquit, quī fieri poterat, ut ecclesiam suam dilectissimam sponsam nulle & ducentos annos in Babylonica spiri-

tualique captiuitate relinqueret? Sed hoc ideo ais, quia cum ab ipsa ecclesia exieris & apostataueris, eam vis conuiciis vulnerare. Contemnis sanctos eius patres, irrides vniuersalia concilia rite congregata, totius ecclesiae tot retro seculis confirmatam consuetudinem pro nihilo ducis, truncas diuinas scripturas, quarum alias penitus negas, alias deprauas & contorques: & ad id superbiae & amentiae venisti, ut ipsam Dei ecclesiam maculare contendas, asserens eam esse obscuram Deoque inimicam usque adhuc, & sine fide, & veritate, cum illi dicat in Canticis Christus: Surge prope amica mea, columba mea, formosa mea. Ad hanc misit Christus sponsus eius Spiritum sanctum, qui eam omnem veritatem doceret, & apud eam maneret in aeternum, ut foedus Dei cum illa semper duraret, quod hoc in loco ipse Deus per Esaiam promittit. Quid poteris respondere Lutheri ad tam aperta loca sacrarum scripturarum, quae contra te pugnant, imo te ipsum expugnant, & haereses tuas penitus euertunt? Sed cum iam subuersus sis, & tuo proprio iudicio condemnatus, quod diuus Paulus in epistola ad Titum de omni haeretico tibi simili affirmat, post secundam correptionem in sua haeresi permanente, non miror te non resipiscere. Sed miror, doleo, & aegre fero esse tot homines, qui tuis diabolicis fraudibus obtemperant, & tuas pestilentissimas haereses amplectantur. O caeci, stupidi, ac insensibiles Lutherani, qui tam crassas & palpabiles tenebras non sentitis? Nonne videtis vestrum Lutherum Deum facere mendacem? Dicit Deus nunquam ecclesiam suam derelicturam in aeternum, & ipse asserit eam fuisse mille & tot annos a Deo derelictam, sine fide, sine veritate. Potestne aliquid dici absurdius? Quod fuit vnquam figmentum tam falsum, tam ineptum, tam ab omni, non solum ratione, sed etiam rationis simulatione abhorrens, & penitus alienatum? O caecitatem & crassitiam admirabilem, & insaniam deplorandam. Christe sancte qui pro hominum genere sanguinem tuum preciosum in crucis ara immolatus sudisti, ne permittas tot homines perire: aperi eorum oculos aliquantulum, ut suos errores videant & plorent, & ad ecclesiam tuam redeant, atque ad te ipsum conuertantur.

Pauperculatempestate conuulsa.) Alloquitur nunc Deus ecclesiam suam, priusquam crederet, tunc enim cum esset Gentilitas, sine virtutum diuitiis, pauper erat, & tempestate conuulsa, hoc est, instabilis sine fundamento, inter varios idolorum errores fluctuans & versans, & ab omni diuina consolatione destituta. Septuaginta pro tempestate conuulsa verterunt instabilem.

Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos.) Ego te ecclesia aedificabo tanquam urbem regiam ex lapidibus preciosis, fundatam in sapphiris. Propugnacula tua erunt ex iaspide, & portae tuae ex lapidibus sculptis, & fines tui ex lapidibus experitilibus & excellentibus. Quasi dicat: Reddam te similem preciosissimo, excellentissimo, & pulcherrimo aedificio. Describit propheta magnificentiam, firmitudinem, & felicitatem Ecclesiae. Lapidis huius ciuitatis sunt viri fideles sapientia ornat, & virtutibus muniti. Fundamentum vero primum est Christus, ut asserit diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios. Sed cum Beatus Petrus sit Christi vicarius, cumque ipse Christus Petrum appellauerit, cum antea Simon appellaretur, est sine dubio ipse Petrus ecclesiae fundamentum. Ideo enim nomen ab ipso Christo deriuatum accepit. Christus enim: ut diuus Paulus asserit, petra est. Aequum enim fuit, ut Christi nomen acciperet ille, cui Christus vices suas commisit, & cui dixit, ut agnos suos ac oves suas pasceret, quem denique Apostolorum principem constituit. Hic est ille, cui Christus dixit: Tu es Petrus, & super hanc petram aedificabo ecclesiam meam. Vbi vides esse Ecclesiam super Petrum aedificatam. Ita hunc locum explanat diuus Hieronymus in commentariis in Matthaeum. Et diuus Augustinus libro contra epistolam Donati, & inter sermones de tempore sermone xxvj. & de sanctis sermone xxvj. Et diuus Ambrosius sermone xlvij. de fide Petri. Et diuus Gregorius libro sexto epistola. 37. ad Eulo

Eulogium. Et diuus Ioannes Chrysostomus homilia 55. in Matthaeum. Et diuus Basilus aduersus Eunomium. Et omnes denique patres tam Latini quam Graeci super Petrum esse ecclesiam Christi aedificatam asseueranter contestantur. Quamquam Lutherus id neget articulo vigesimoquinto suarum haeresum. Sed dicat ipse quid velit, nos habemus contra eum omnes patres & sanctos doctores, concilia, pontificum decreta, ecclesiae antiquissimam consuetudinem, & ipsas sacras scripturas eum confundentes, & suas pestilentes haereses apertissime damnantes. Illud est aduertendum non dixisse Deum: Ego sternam lapides tuos: sed, Ego sternam per ordinem lapides tuos: ut intelligas in ecclesia omnia esse ordinata.

Vniuersos filios tuos doctos a Domino.) Christus Deus noster apud Ioannem, Scriptum est, inquit, in Prophetis: Erunt omnes docibiles Dei. Vbi ex hoc loco Esaias, & aliis, Ioan. 6. ostendit se esse Deum, qui docet veritatem in Ecclesia sua. Vbi hunc locum de Ecclesia interpretatur. Quod paulo ante dicebam.

Recede procul a calumnia, quia non timebis.) Id est, tam tuta eris a calumnia, ut eam non timeas. Vel sic: Si vis hostes non timere, recede ab iniquitate.

Ecce, accola veniet, qui non erat mecum.) Id est, Ad te o Ecclesia venient illi, qui mecum non erant, quoniam idola colebant. Id praedixit etiam Deus his verbis per Oseam Prophetam: Et dicam non populo meo, populus meus es tu: & ipse dicet: Deus meus es tu. Ita illum locum diuus Paulus in epistola ad Romanos interpretatur. Et diuus Petrus in prima sua epistola ad hunc locum alludit.

Ecce ego creauit fabrum.) Per fabrum prunas incendentes, & instrumenta aduersus Ecclesiam constantem, diabolus intelligitur, cum omnibus haeticis. Instrumenta bellica, quibus Ecclesia oppugnatur, sunt haereses. Alloquitur igitur Deus Ecclesiam suam in hunc modum: Ut ego creauit fabrum, qui aduersus te arma confect, sic creabo protectores, qui te defendant, & arma diabolica confringant, & haeticos confundant & euertant. Hi haeticorum interfectores sunt doctores catholici, pro fide Christi pugnantes: quemadmodum nostris temporibus praeter multos alios fuit sanctus ille sapiensque Ioannes Rossensis decus Angliae, nostraeque memoriae clarissimum lumen, qui non solum aduersus haeticos libros eruditissimos scripsit, sed pro fide Christi se immanissimi tyranni telis obiecit, atque crecto inuictoque animo mortem acerbissimam tulit.

In iudicio iudicabis.) Hoc est, cunctos haeticos tuo iudicio condemnabis. Habes hic euidentem locum in quo Deus asserit Ecclesiam habere potestatem iudicandi haeticos, eosque suo iudicio condemnandi. Cum igitur vos o Lutherani sitis ab Ecclesia iudicati & damnati, cur non resipiscitis, & misericordiam petitis? Si enim ab haesibus destiteritis, ipsa Ecclesia pia mater vos recipiet, & cum catholicis coniunget.

Hae est hereditas seruorum Domini, & iustitia eorum apud me, dicit Dominus.) Sensus est, Hae Ecclesia catholica erit domus & receptaculum fidelium, extra quam nulla est fides, nulla iustitia. Iustitia autem seruorum Domini est apud ipsum Dominum, qui eam videt, ut pro ea viris iustis gloriam tribuat immortalem.

Annotationes ex Hebraeo in

CAPVT LIIII

Lauda sterilis.) In Hebraico est יָרֵן roni, a verbo יָרָן quod significat inter alia latari. Vnde Septuaginta verterunt: Latere sterilis. Et ita diuus Paulus hunc locum citat in epistola ad Galatas. Hanc rationem secuti quidam vertunt: Exulta Gal. 4. sterilis.

Et in miserationibus magnis congregabo te.) Pro congregabo te, est in Hebraeo verbum קָוֵץ Kauats, quod significat congregare & colligere. At Septuaginta verterunt: Et in miserationibus magnis miserebor tui. Cum verbum hoc talem significat

Psalm. 80.

ficationem non habeat. Sed quoniam eius miseretur Deus, quem congregat, ideo pro congregare, misereri posuerunt. Intellexerunt enim in idem ferè co- incidere misereri & congregare. Hac ratione etiam illud Psalmi, ubi litera hebrai- ca habet: Dominus autem congregauit me, verterunt ipsi, Dominus autem assu- mit me. Ille qui est dispersus, & in diuersas mundi curas diffusus & distractus, est à Deo demissus, iuxta id quod ille dicit in Psalmo: Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinventionibus suis. At cum Deus eum congregat, & in vnum colligit, & adunat, eum assumit, eiusque miseretur.

Argumentum capitis LV.

Exhortatur propheta, & inuitat ad animæ salutem eos, qui eius desiderio te- nentur. Hanc autem animæ salutem appellat aquas, per quas intelligitur Euangelium, & gratia, & omnis animæ resectio. Arguit eos, qui vera do- ctrina contempta in res inanes & inuiles studium & operam conferunt. Indicat Christum esse nostrum ducem & præceptorem. Hortatur peccatores ad querendum Deum, & ad scelera omnia derelinquenda. Et tandem præ- dicit infidelium ad fidem conuersionem.

CAPVT LV.

A
Eccle. 51. d.

B
Act. 13. c.

Omnes sitientes venite ad aquas, & qui non ha- betis argentum, properate, emite & comedite: venite, emite absque argento, & absque vlla com- mutatione vinum & lac. Quare appenditis ar- gentum non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate? Audite audientes me, & comedite bonum, & de- lectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate autem vestram, & venite ad me: audite, & viuat anima vestra, & feriam vo- bis cum pactum sempiternum, misericordias David fidelis. Ecce testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem gentibus. Ecce gen- tem quam nesciebas, vocabis: & gentes quæ te non cognouerunt, ad te current propter Dominum Deum tuum, & sanctum Israel: quia glorificabit te. Querite Dominum deum inueniri potest, inuocate eum dum prope est. Derelinquat impius viam suam, & vir iniquus cogitationes suas & reuertatur ad Dominum, & miserebitur eius, & ad Deum nostrum, quoniam multus est ad ignoscendum.

EXPLANATIO.

Omnes sitientes venite ad aquas.) Vaticinatus fuerat propheta capite superiore de gentium vocatione ad fidem. Et quoniam id futurum erat verbi Dei prædica- tione, ideo nunc ad eam audiendam omnes desiderantes inuitat & exhortatur. Acti dicat: Venite omnes sitientes ad Euangelium, ad diuina verba audienda, ad eas plenissimas & saluberrimas aquas gratiæ potandas, quarum haustu & potu conceptam visceribus sitim extinguitis, & ardorem sedetis. Mundi aquæ sunt turbidæ & amaræ, non solum sitim non sedantes, sed etiam augentes, at aquæ di- uinæ

uinæ sunt claræ atque dulces, quæ sumptæ explent, & sitim restinguunt. De hac *Ioan. 4.* aqua ait apud Ioannem Christus: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non si- tiet in æternum: sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Et alibi, Si quis, inquit, sitit, veniat ad me, & bibat. Tunc impleta fuit *Ioan. 7.* hæc Esaiæ prophetia. Sed aduerte: Non dicit, Venite omnes ad aquas: sed, Omnes sitientes venite ad aquas. Vbi aspicias promitti gratiam sitientibus, & ve- nientibus ad Christum. Non dicit: Aquæ ibunt ad vos: sed, vos venite ad aquas: Hoc est, Disponite vos ipsos ad gratiam, facite quod in vobis fuerit, quia ego vo- bis venientibus, & ad gratiam vos ipsos præparantibus, eam non negabo. Harum *Ioel. 3.* aquarum meminit propheta Ioel ita dicens: Per omnes riuos Iuda ibunt aquæ, & fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem spinarum. Riuus Iuda sunt mentes fidelium aquis gratiæ rigatæ, torrentis autem spinarum est caro, in quam se etiam extendit gratiæ operatio, eam spiritui subiiciens. Has aquas vidit in spiritu regius vates dicens in Psalmo: Super aquas refectionis educauit me, animam *Psalm. 24.* meam conuertit. Et Ecclesiasticus, Et aqua, inquit, sapientiæ salutaris potabit il- *Eccle. 15.* lum. Nos verò qui hæcenus sedimus super flumina Babylonis, surgamus, & pro- peremus ad aquas Hierosolymæ, ad aquas vitæ. Sitiamus cum Propheta ad Deum fontem viuum, & mortiferas mundi aquas relinquamus. De iis aquis disseruimus *Psalm. 41.* fusè capite duodecimo.

Properate.) Sunt multi qui proponunt interdum mundum contemnere, & Christo se totos tradere. Sed differunt hoc propositum, & senectutem expe- ctant, & ita priusquam impleant id, quod decreuerant, pereunt morte præuerti, *simile* & in obscuras æternasque tenebras miseri relegantur. Hi sunt veluti naues pictæ, & in obscuras æternasque tenebras miseri relegantur. Hi sunt veluti naues pictæ, non velis expassis, quæ soluunt, & iam ex littore egrediuntur, sed cum sint pictæ, non mouentur. Hos exhortatur iis verbis diuina scriptura in Ecclesiastico: Non tar- des conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem, subito enim veniet ira- *Eccle. 5.* illius, & in tempore vindictæ disperdet te. Et Apostolus, Festinemus, inquit, in- *Heb. 4.* gredi in illam requiem. Non igitur senectutem expectemus, non vesperum, sed *Exo. 16.* statim manè Deum toto animo queramus. Manna manè colligebatur, nō vesperti, sic nos statim panem illum cœlestem Christum Deum nostrum queramus, nec in aliud tempus bonas cogitationes differamus, & vsque ad noctem, quando ope- rari non possumus, dilatemus. Sed animaduerte. Non dicit: Properate vos diui- tes, qui argenti copia abundatis, sed: Qui non habetis argentum properate. Vult Deus iis verbis significare, eos non bene currere, qui sunt argenti pōdere onerati. In Genesi, ubi nostræ versio habet: Erat autem Abraham diues valde in possessio- *Gen. 13.* ne auri & argenti, habet litera Hebraica: Erat autem grauis valde siue vehemen- ter. Et ita habet versio Græca diui Hieronymi, *ἄγρῳ σπῶδῃ*, hoc est grauis vehe- menter. Abraham enim Ægypti opū pondere grauabatur. Nā etsi diuitiæ videan- tur, tamen quia Ægyptiæ sunt, viro sancto graues sunt. Eam ob causam dicebant Apostoli: Ecce nos reliquimus omnia. Currere enim & properare volentes pon- *Mat. 19.* dus omne relinquunt.

Emite & comedite.) Duæ hîc dubitationes occurrunt: quarum hæc est prima: Si Deus inuitat pauperes ad has aquas potandas: si modò dixit: Qui non habetis argentum properate, quomodo ait modò, emite? Ita enim ait: Qui non habetis argentum properate, emite, & comedite. Et paulò post: Emite absque argento, & absque vlla commutatione. Si hæc aquæ gratis dantur, quare dicuntur emi, & & non potius donari? Altera dubitatio est hæc: Si sunt aquæ, quomodo mandu- cantur, & non potius bibuntur? Non enim dicit: Emite, & bibite: sed emite, & & comedite. Quis vnquam aquas comedit? Soluamus primam quæstionem, & postea respondebimus ad secundam. Ad emendas mundi possessiones opus est auro & argento, ad emendum verò regnum cœlorum nullis talibus diuitiis opus est. Beati enim pauperes spiritu, ait Christus, quoniam ipforum est regnum cœlo- *Matth. 5.*

Luc. 10. rum. Imò discipulis suis, ut cælum compararent, dicebat, ne vellent sacculum
Act. 3. portare nec peram. Et hæc admirabilis Apostolorum paupertas vicit mundum. Petenti claudo eleemosynam respondit diuus Petrus: Argentum & aurum non est mihi, quod autem habeo, tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula. Et sanus factus est statim: & stupuerunt Iudæi, ex quibus multi crediderunt, ut in Actis Apostolorum sacra historia testatur. Emerunt quidem Christi discipuli has aquas nullo auro & argento, sed precio propriæ voluntatis. Simoni autem eas auro emere volenti respondit Petrus, ut Lucas in Actis commemorat:
Act. 8. Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri. Nos igitur sumus precium, quo hæc salutare aquæ emuntur. Disponamus nos ipsos ad eas, tribuamus nos ipsos Deo, & Deus eas nobis donabit. Sed quoniam diuites, auro, argento, & mundi opibus affluentes, solent esse potius diuitiarum, quàm sui, & potius ipsi possidentur à diuitiis, quàm ab ipsis diuitiis, ideo consultum est ad perfectionem aspirantibus, diuitias relinquere, ut ita magis sint, & liberi remaneant. Cum autem sui atque liberi extiterint, opus est seipsos dare pro Christo. Non enim eum possidebimus, nisi nos ipsos pro eo dederimus: non autem nos ipsos dare poterimus, nisi nostri simus: nostri autem non erimus, si nos diuitiæ possideant, quoniam plerumque quandiu illis abundamus, magis sui quàm nostri sumus. Igitur non sumus prorsus liberi, nisi impedimenta omnia pro nostra liberatione relinquamus. Relictis autem rebus nostris, pro earum precio nos ipsos accipimus, qui talibus implicati nostri omnino non eramus, ut rursus nos ipsos pro Christo demus, non quòd tanti valeamus, sed quòd plus dare non possimus. Et hoc est precium, quod Deus præcipue exigit à nobis. Est enim Christus thesaurus absconditus, pro quo homo debet vendere vniuersa, quæ habet, de omnia relinquere, ut nos ipsos illi tradamus. Non enim sat est omnia relinquere, sed opus est nos ipsos illi tradere, eum ipsum sequendo. Ideò dicebat Petrus: Ecce stri maneremus, ut cum nostri essemus, tibi nos ipsos traderemus, te ipsum sequentes, tuisque consiliis obtemperantes. Bonum est eleemosynas tribuere, & diuitias pauperibus largiri: sed nisi nos ipsos Deo tradiderimus, non sumus perfectionem assecuti, nos enim sumus precium, quod Deus exigit à nobis, quo sumus has salutare aquas, de quibus hic agit Esaias, consecuturi. Et ita manet, ni fallor, absoluta questio prima: nunc breuiter veniamus ad secundam. Hæ aquæ non solum sedant sitim, sed etiam famem, intelligitur enim per eas gratia, quæ est animæ pabulum, & panis ille saluberrimus, quem perimus dicentes: Panem nostrum cotidianum da nobis hodie. Et quoniam in spiritali animæ refectioe comedere & bibere non differunt, quoniam gratia & panis appellatur, & aqua, ideò hoc in loco ait **Ioan. 7.** Deus, ut hanc aquam comedamus, cum dicat apud Ioannem, ut eam bibamus. Si quis sitit, inquit, veniat ad me, & bibat. Dicens autem ut aquam comedamus, est has aquas comedere & bibere, quàm spiritum Dei eiusque gratiam accipere, beatitudinis desiderio tenentur.

Vinum & lac.) Gratia Christi non solum comparatur hoc in loco aquæ abluenti, sitim extinguenti, & refrigeranti, sed etiam vino ob nutritionem, & fortitudinem, & lacti ob suauitatem, & candorem.

Quare appenditis argentum non in panibus.) Id est, Quare consumitis pecunias in rebus inutilibus, & non in panibus, hoc est, in rebus necessariis? Sequitur: Et laborem vestrum non in saturitate? Id est, Quare consumitis laborem in rebus inanibus, quæ vobis nullam possunt asserere saturitatem? Inuehitur propheta in eos, qui contempta vera doctrina, quæ satiare animam potest, dant operam artibus inani-

inanibus & superuacaneis, quæ nullum afferunt commodum, nullam saturitatem. Denique eos arguit, qui relictis contemptisque rebus diuinis dant operam humanis.

Audite audientes me.) Id est, Qui verba mea auribus corporis auditis, audite etiam auribus mentis.

Et comedite bonum.) Id quod paulò antè vocauit aquas, vocat modò bonum. Sequitur: Et delectabitur in crassitudine anima vestra. Aduerte: Non dicit, Delectabitur in crassitudine corpus vestrum, sed anima vestra. De pabulo enim loquitur non corporis, sed animæ. Hæc enim verbo Dei & diuina gratia reficitur & sustentatur. Ut enim anima est vita corporis, sic gratia est animæ vita.

Audite, & viuet anima vestra.) Vitam animæ nostræ querit, quæ in Christi verbis habetur. Ait enim: Audite, & viuet anima vestra. Ipse Christus apud Ioan. 6. bis habetur. Ait enim: Audite, & viuet anima vestra. Ipse Christus apud Ioan. 6. nem, Verba, inquit, quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt. Et diuus Petrus, Domine, inquit, ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes. Ideò dicebat **Ioan. 8.** Christus: Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum. Viuit igitur eius anima, qui verbum Dei audit non solum auribus, sed mente, & ita audit, ut obseruet.

Et feriam vobiscum pactum sempiternum.) Id dixerat capite superiori his verbis: Misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur. Alloquitur Deus ecclesiam suam. Et explicans hoc pactum sempiternum, ait: Misericordias David fideles, hoc est, immobiles & infallibiles. Acti diceret: Nūquam recedent à vobis misericordie certissimæ Iesu Christi, qui nomine Davidis significatur. Significari autem Christum per Dauidem indicat locus Ezechielis, apud **Eze. 34.** quem Deus pater, suscitabo, inquit, super eas pastorem vnum, qui pascat eas, ferquem Dauid. Ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorem. Qui locus de illo pastore intelligitur, qui apud Ioannem, Ego, inquit, sum pastor bonus. Nam de Dauid nequaquam potest intelligi, qui multis retro annis è vita migrauerat. Vel sic: Quemadmodum promisi Dauidi, ut semen suum maneret, & ex eo nasceretur Christus, dicens illi: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam, qui quidem Christus esset in ecclesia in æternum regnaturus, ita illud ò ecclesia complebo.

Ecce testem populus dedi eum.) Verba sunt Dei patris, qui ita mundum dilexit, ut filium suum vnigenitum daret illi in testificationem suæ erga homines charitatis. Quod poterat esse maius amoris signum, quàm dare nobis filium suum vnigenitum? Ita ait ipse Dei filius apud Ioannem: Sic Deus dilexit mundum, ut filium suum vnigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Et Paulus Apostolus, Qui etiam, inquit, proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit? Fuit Christi præsentia quædam epistola, quoddam chirographum, quo Deus suum erga homines amorem testificatur.

Ducem ac præceptorem Gentibus.) Si Christus est noster dux, cur eius vexillum non sequimur? cur sub eius cruce non militamus? Si noster præceptor lest, cur eius doctrinam relinquimus? Hic est dux ille, de quo loquitur propheta Michaas, **Mich. 5.** cuius verba diuus Matthæus à Principibus sacerdotum & Scribis prolata in hunc modum scribit: Et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda. Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel. Et hic est præceptor ille, quem nobis Deus pater præcepit ut audiremus. Audita est enim in Christi transfiguratione vox patris cælestis dicentis: Hic est filius meus dilectus, in quo **Mat. 17.** mihi bene complacui, ipsum audite: ut scribit diuus Matthæus, & Beatus Petrus **2. Pet. 1.** qui eam audiuit, in epistola sua secunda aperte contestatur. Eum appellat **Ioel. 2.** doctorem iustitiæ, & Baruch eum adinuenisse omnem viam disciplinæ affirmat. **Baruch. 3.** *Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis.*) Hoc est, idolorum cultores, quorum actio-

Psalm. 17. nes non approbas, vocabis ad fidem, qui venient, & seruiunt tibi. Id voluit Deus in Psalmo significare dicens: Populus quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi.

Quærite Dominum, dum inueniri potest.) Hoc est, dum estis in corpore, dum habetis tempus pœnitentiæ. Quærite eum non loco, quia vbique est, sed mente, & toto corde, si eum vultis inuenire. In libro sapientiæ ita ait scriptura: In simplicitate cordis quærite Dominum, quia inuenitur ab his, qui non tentant illum, apparet autem eis, qui fidem habent in illum. Et libro secundo Paralipomenon, Si quæseritis, inquit, eum inuenietis: si autem dereliqueritis eum, derelinquet vos. Et in Psalmo, Quærite Dominum, & viuere anima vestra. Est autem Deus toto animo querendus, quemadmodum ipse ait apud Ieremiam: Cum quæseritis me in toto corde vestro, inueniar à vobis. Hinc colligitur ideò nos Deum non inuenire, quia quanuis eum quæramus, non tamen toto animo quærimus. Ideò dicebat Christus apud Ioannem: Quæretis me, & non inuenietis.

Derelinquat impius viam suam.) Dixerat: Quærite Dominum dum inueniri potest, nunc docet quomodo quærendus est Deus. Fieri enim non potest, vt quis viam Dei percurrat, nisi viam suam ducentem ad perniciem derelinquat. Duplex est via, altera iustorum, altera verò impiorum. Via iustorum est Christus, via verò impiorum mundus. Hanc iubet Deus vt tanquam ducentem ad æternam damnationem derelinquamus, & vanas atque pestilentes cogitationes derelinquamus. Ait enim: Derelinquat impius viam suam, & vir iniquis cogitationes suas, & reuertatur ad Dominum, & miserebitur eius. Quasi dicat: Relinquit mundum, & conuertimini ad me, & ego miserebor vestri. O cæcitatem nostram deplorandam, qui Deum piū & misericordem relinquinus, & mundum

Iudi. 4. inpium & crudelem sectamur, amplectimur malum, & relinquitur summum bonum. Mundus est Iabel, quæ Sisaram hospicio accepit, eumque blanditiis dedit, qui non dicam Sisaram, sed Dominum suum Christum Deum nostrum tam crudeliter tractavit: Sed dices: Si mundum reliquimus, &

Gen. 39. imò eam consequeris. Habebis Deum, qui est summum bonum, infinita atque sempiterna substantia. Pro humanis diuitiis cœlestes consequeris. Ioseph ut pec-

simile inuitantis, & fugit, & egressus est foras. Tu etiam mundum fuge, egredere foras, melius est enim pallium amittere quam Deum. Habebas anulum preciosissimam gemma, adornatum, amisisti gemmam, nonne dabis pro ea facile anulum? Quis dubitat? Annulus est vita, gemma verò preciosissima Christus. Amisisti Christum, da pro eo non solum substantiam, sed vitam, da anulum vilem, pro mam retinueris. Derelinque igitur mundum, & ad Dominum conuertere, & mi-

Joel. 2. Quoniam multus est ad ignoscendum.) Ita Joel propheta, Coruertimini, inquit, ad Deum vestrum, quia benignus, & misericors est, patiens, & multa misere-

Non enim cogitationes mea, cogitationes vestrae, nec via vestrae via mea, dicit Dominus. Quia sicut exaltantur caeli à terra, sic exaltata sunt via mea à viis vestris, & cogitationes mea à cogitationibus vestris. Et quomodo descendit imber & nix de caelo, & illuc ultra non reuertitur, sed inebriat terram, & infundit eam, & dgerminare eam facit, & dat semen serenti, & panem comedenti:

fic

fic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum, sed faciet quaecunque volui, & prosperabitur in his ad quae misi illud. Quia in letitia egrediemini, & in pace deducemini: montes & colles cantabunt coram vobis laudem, & omnia ligna regionis plaudent manu. Pro saliuuncula ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus. Et erit Dominus nominatus in signum eternum, quod non auferetur.

Non enim cogitationes meæ.) Derelinquite vestras cogitationes & vias, quia à meis longissimè distant. Vel sic: Exortatus fuit impios, vt prauas consuetudines & cogitationes derelinquerent, & ad eum conuerterentur, quoniam ipse eos piè reciperet. Et ne mirarentur quomodo Deus statim eos reciperet, qui ab eo recesserant, eumque grauitè offenderant, cum inter homines longè aliter fiat, non esse mirandum inquit, cum cogitationes suæ longè differant ab hominum cogitationibus.

Et quomodo descendit imber.) Sensus est: Nulla vos teneat dubitatio, audientes esse gentes meo verbo conuertendas. Nam verbum meum est veluti imber & nix. Quemadmodum enim pluvia descendit de aere, & non reuertitur inanis, sed irrigat terram, & germinare facit, sic prædicatio Evangelica non erit inanis, sed terram, hoc est, homines rigabit, vt vberimos virtutum fructus producant. Comparatur prædicatio Evangelica pluviæ de nubibus egredienti. Nubes hæ sunt Apostoli, & apostolici concionatores, quos alio in loco Esaias nubibus volantibus comparauit. In Deuteronomio ait Moyses, imò per ipsum Moysen Deus noster: Audiat terra verba oris mei. Crescat in pluuiam doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum. Et Ecclesiasticus, Et ipse, inquit, tanquam imbres mittes eloquia sapientiæ suæ.

quia sapientia lux.
Quia in letitia egrediemini.) Nempe de peccato, de morte, de tenebris, & de mundo: & in spirituali pace ad Christum deducemini. Et tam admirabili gaudio perfundemini, ut montes & colles vobis congratulari, & coram vobis cantare videantur.

Pro saluicula ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus.) Infructuosa planta vertentur in frugiferas, & peccatores fient iusti: pro iniquitate erit iustitia, pro temeritate fortitudo, pro stultitia prudentia, pro libidine temperantia, pro idolorum cultu vera Dei religio. Matthæus ex publicano fiet Apostolus & Euangelista. Magdalena ex peccatrice fiet sanctissima, & amorem mundi in Christi amorem conuerter. Paulus ex Christianorum hoste & persecutore fiet admirabile vas electionis. Et alij denique innumerabiles, vitiis relictis, ad Christum conuertentur. Vrtica herba est inutilis & sterilis. Vrtica herba est pungēs satis nota. Abies est arbor longissima, & vt Plinius ait, ad pondus in ædificiis sustinendum aptissima. Myrtus planta est medicinalis, salutares baccas producens, semper virens, odore excellenti fragrans, lætificis pampinis suo tempore pubescens.

Et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur.} Hoc est, Ob eam causam Deus magnis laudibus effereetur. Nominabunt eum homines, appellantes eum Deum misericordem, quod ex impiis effecerit iustos, eumque hoc nomine ac perpetuo monumento appellabunt.

Annotations ex Hebræo in

CAPVT LV.

Et feriam vobiscum pactum sempiternum.) Pro pacto est in Hebraico בְּרִית berith, pro quo Septuaginta habent Testamentum. Ita enim verterunt: Constituam vobis

terem. 31. bis testamentum aeternum. Quod quidem existimo esse de nouo testamento intelligendum. Et illa verba, quae sunt apud Ieremiam: Ecce dies venient, dicit Dominus, & seriam domui Israel & domui Iuda foedus nouum, non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris: vertit in hunc modum diuus Paulus in epistola ad Hebraeos: Ecce dies venient, dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domum Iuda, Testamentum nouum, non secundum testamentum quod feci patribus eorum. Vbi vides per foedus & pactum intelligi testamentum. Explicans autem propheta quod sit hoc testamentum, indicat esse legem Dei in cordibus & visceribus scriptam, quam diuus Paulus in eadem epistola dicit esse Christi euangelium. Hoc nouum Testamentum appellat hoc in loco Esaias sempiternum, quoniam lex verus fuit antiquata & abrogata, nouum autem Testamentum est semper duraturum. Nam in legis veteris confirmatione fuit sanguis pecudum mortuorum fusus: at Christus Deus viuus nouam legem confirmaturus, calicem ostendit, in quo fuit proprius eius sanguis, pro hominum salute fundendus. Ideo in verbis consecrationis Testamentum Christi nouum & aeternum appellatur. Est igitur hoc pactum sempiternum Euangelium Christi suo sanguine confirmatum, quod appellatur hoc in loco כְּרִית, quod nomen significat foedus, pactum, legem, & Testamentum.

Pro saluicula ascendet abies. In Hebraico est תַּחַת הַחֲנַנִיטִים יֵצֵא אֵילָן וְרֹחַ הַחַיִּים יִשְׁרָף. Nomen hoc תַּחַת, pro quo diuus Hieronymus vertit saluiculam, quam dicit esse plantam vilem, amaram, odorisque pessimi, significat etiam spinam quandam nascentem in deserto, ut ait R. D. Pagninus vertit spinam albam. Nomen וְרֹחַ, pro quo diuus Hieronymus vertit abietem, significat etiam cupressum. Ionathas in translatione Chaldaica non verba, sed sensum interpretans ita vertit: Pro iniquitate erigetur iustitia. Eum secutus R. Salomon dicit: Potestas auferetur ab impiis, & dabitur iustis. Verus autem sensus les ac iustos efficit. Nonnulli ex Iudeis verba capiunt, ut iacent. Obsecrati enim obquam percipiunt. Quorum in aduentu Messiae quaedam arbores erant in alias cum illis comparatis.

Argumentum capitis LVI.

Praedicat Christum cito venturum, & interdum exhortatur Iudeos ad iudicium & iustitiam, & legis obseruationem, quae erat usque ad Christum duratura. Indicat apud Deum non esse personarum acceptionem, cum omnes tam gentes quam Iudeos recipiat, eosque in fide & charitate a vita migrantes ad caelestem patriam perducit. Inuehitur in pastores iniquos, qui falsi honoris specie decepti, in ignominia & scelere voluntantur.

CAPVT LVI.

A
Sap. II. a

Ecce dicit Dominus Deus: Custodite iudicium, & facite iustitiam: quia iuxta est salus mea, ut veniat, & iustitia mea ut reueletur. Beatus vir qui facit hoc, & filius hominis qui apprehendet istud: custodiens sabbatum, ne polluat illud, custodiens manus suas, ne faciat omne malum. Et non dicat filius adueniens

qu

qui adheret Domino, dicens: Separatione diuidet me Dominus à B populo suo. Et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum. Quia hac dicit Dominus eunuchis: Qui custodierint sabbata mea, & elegerint, quae ego volui, & tenuerint foedus meum: dabo eis in domo mea, & in muris meis locum, & nomen melius à filiis & filiabus: nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit. Et filios adueniens qui adherent Domino, ut colant eum, & diligant nomen eius, ut sint ei in seruos: omnem custodientem sabbatum ne polluat illud, & tenentem foedus meum, adducam eos in montem sanctum meum, & latificabo eos in domo orationis meae: holocausta eorum & victimae eorum placebunt mihi super altari meo, quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis, ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Israel. Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.

Mat. 21. b
Mar. II. c
Luc. 15. g

EXPLANATIO.

Hec dicit Dominus: Custodite iudicium. Dixit Propheta in fine capitis praecedentis fore, ut in Christi aduentu pro saluicula ascenderet abies, & pro vitica cresceret myrtus, hoc est esse infideles & impios conuertendos ad fidem, & pietatem, ac veram religionem culturos. Et multa in toto capite praedixit de aduentu Christi. Nunc alloquitur homines sui temporis, ut sperent Christum venturum, & interea custodiant iudicium, & faciant iustitiam. Tunc iudicium custodimus, cum nos peccatores iudicamus, & iustitiam, quando in virtutis actiones incumbimus. Vel custodire iudicium est rem deliberare, facere autem iustitiam est honestum atque rectum eligere & exercere. Non enim sat est deliberare, nam saepe pugnare videntur inter se virtus & vitium, & cum vitium apparentem utilitatem & voluptatem praeseferat, vult hominem ad se rapere: contra vero virtus sua pulchritudine vult hominem trahere ad veram honestatem, & ad verum deus reuocare. Ex quo efficitur, ut distrahatur in deliberando animus, asseratque ancipitem curam cogitandi. Et tunc necessarium est, ut ratio eligat, voluntas rationi assentiat, homo honestatem amplectatur, & in virtutis actiones studium conferat, & operam. Itaque non sat est deliberare & iudicare quid sit melius & honestius, sed necessarium est, illud melius & honestius eligere, & exercere. Id intelligens David dicebat in Psalmo: Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Non solum à Deo iudicium ad deliberandum petit, sed iustitiam ad iusta exercendum.

Psal. 71.

Custodiens sabbatum. Exhortatur ad legis obseruantiam, quandiu esset duratura. Per sabbati obseruationem intellige non solum illius dici quietem, sed etiam diuinum cultum & religionem. Hac autem sabbati sanctificatio moralis est, quantum attinet ad cessationem laborum, & cultum diuinum, sed erat ceremonialis quantum ad temporis determinationem. Iudeis fuit constitutus dies septimus ob opus creationis, quoniam in eo Deus requieuit: nullus enim dies dignior praecesserat. Nos autem obseruamus diem octauum ob resurrectionis mysterium. Creauit Deus mundum in principio, & septima die requieuit ab vniuerso opere, quod parauerat: compleuit enim die septimo opus, quod fecerat, & praecipit, ut hic dies septimus sanctificaretur. Sed corrupto mundo, fecit Deus alterum mundum, mortuus est pro peccatoribus, genuit nos suo sanguine, & octaua die requieuit, & surrexit, & compleuit opus suum, & ideo hic dies merito obseruatur. Ut enim obseruatur

Q 9

seruatur

seruabatur in lege veteri dies, in quo Deus compleuit creationem, sic in noua lege obseruatur dies in quo ipse Deus compleuit redemptionem. Mutauit igitur Ecclesia Spiritu sancto gubernata præceptum de sabbati obseruatione, quatenus erat ceremoniale: sed quatenus est morale, integrum reliquit.

Et non dicat filius aduersus.) Consolatur iis verbis Propheta eos, qui ex Gentibus ad Iudæos veniebant, qui profelyti dicuntur, ne timore debilitati diffiderent, quod non essent ex semine Abrahami, se esse salutem consecuturos. Nam quicumque fide & charitate munitus perseuerauerit vsque ad finem, saluus erit. Vt enim ver-
Rom. 10. bis vtar diu Pauli in epistola ad Romanos, Non est distinctio Iudæi & Græci, nam idem Dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant illum. Eodem modo consolatur eunuchos existimantes se esse maledicto legis obnoxios dicentis in
Deut. 7. Deuteronomio: Non erit apud te sterilis vtriusque sexus. Ostendit Propheta tam posse beatitudinem consequi eunuchos quam viros. Imò eunuchus reginæ Can-
Act. 8. daciis, cuius meminit Lucas in Actis, vit eo in loco appellatur. Qui cum in via otiosus non esset, & legens Esaiam eum non intelligeret, inuenit Philippum, qui ei aperuit locum, & ostendit Christum, qui in litera clausus occultabatur.

Ecce ego lignum aridum.) Id est, impotens ad generandum.

Et nomen melius à filio & filiabus.) Hoc est, Dabo eis melius nomen quam id, quo gloriantur Iudæi, qui legem meam non custodientes, & Abrahami opera non sectantes, filij Abrahami vocantur. Hoc ideo ait Deus, quia quicumque Christum receperunt, dedit eis potestatem, vt ait diuus Ioannes, filios Dei fieri. Et in
Ioan. 1. prima epistola sua ait idem Ioannes: videte qualem charitatem dedit nobis pater, vt filij Dei nominemur & simus. Hoc est nomen de quo Deus hic loquitur. Et vi-
1. Ioan. 3. de quemadmodum diuinus Propheta à lege se transferat ad Euangelium, & à profelytis ad eos, quos spiritu videbat esse Christum recepturos, & ob id filios Dei vocandos. Quis enim non videt esse multò illustrius & præstantius filios Dei quam filios Abrahami appellari?

Nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.) Hoc est, appellabo eos Christianos. Quod nomen nullo vnquam hominum interitu obruetur, nulla posteritatis obliuione obscurabitur. Vel capitur hic nomen pro gloria, & ornamento virtutis, in luce & hominum celebritate constituto, de quo in Prouerbijs Salomon, Melius, inquit, est nomen bonum quam diuitiæ multæ. De illustrijs & iustorum
Eccle. 41. nomine ait Ecclesiasticus: Bonum nomen permanebit in æuum. De impiorum
Prou. 10. contra, nomen, inquit, impiorum delebitur. Et in Prouerbijs ait Salomon: Nomen impiorum putrescet. Promittit hic Deus suis daturum illis præclaram famam, de qua nulla quidem ætas contumescat, cui nulla hominum obliuio sit finem allatura. Est enim in gloriæ promissione magna vis ad homines amore pietatis inflammandos. Velim tamen existimes, me non de illa gloria loqui, quæ est falsa & inanis, & in populi temeritate constituta, sed de ea, quæ in virtute consistit, estque ipsius virtutis ornamentum & decus, quæ viti pietate præstantes, etiam mouentur ad gratias Deo agendas, cuiusque laudes cœlesti quadam harmonia decantandas. Ex quo colligitur eos in errore versari qui gloriam damnant, inanis, atque furio-
simile se, & falsæ gloriæ vitia ad veram gloriam transferentes. Vt enim si quis tenens manu ligneam sphaeram, eius fragilitatem colligens, & in veram ac cœlestem sphaeram conferens, vellet ostendere cœlos esse ligneos, caducos, paruos, palpabiles, nullos æquabiles motus constanter seruantes, grauiter erraret, sic qui inanis gloriæ impetite multitudinis errorem captantis, laudemque populi vanè appetentis, flagitia coniungens, & gloriæ tribuens, vellet gloriam maculare, asserens eam esse leuem, inanem turbulentam, ambiciosam, & vitiorum laudatricem in errore grauissimo versaretur. Inanis enim & falsa gloria tantum abest à gloria, quam sphaera quædam linea ab sphaera cœlesti, & sidera picta ab illis admirabilibus stellis, quæ excellenti pulchritudine ornata, immutabili constantia celeritateque mirabili

circu

circulos suos orbisque conficiunt, quarum decorem & claritatem admiramur. Qua de re grauitè & eleganter disseruit in suis dialogis de gloria Olorius ille Lusitanus, alter Xenophon inter Græcos, cuius voce Musas quasi locutas ferunt, alter Cicero inter Latinos, qui non solum eloquentes suæ ætatis, sed antiquitatis etiam memoriam eloquentia superauit.

Adducam eos in montem sanctum meum. Id est, in Sionem. Et lætificabo eos in domo orationis meæ, id est, in templo Hierosolymæ. Poteris per montem Christum intelligere, quem Esaias secundo capite, & Michæas quarto montem appellat. At ego existimo per montem intelligi Ecclesiam, quam statim domum orationis appellat. Vocatur autem Ecclesia mons ob fidei, doctrinæ, altissimorumque mysteriorum celsitudinem.

Hælocusta eorum, & victima eorum placebunt mihi.) Iudæi pecora Deo immolabant, Christiani verò seipso, vt spirituales hostias offerunt, de quibus existimo esse in primis hunc locum intelligendum.

Quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis.) Hunc locum citauit Christus, vt Euangelistæ testantur. Cum enim intrasset templum, & eiiceret ementes & vendentes in eo, & mensas nummulariorum cathedræque vendentium euerteret, dicit eis: Scriptum est: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum. Qui locus et si de illo templo intelligitur, tamen ad Ecclesiam Catholicam refertur, cuius templum illud imaginem gerebat. Et aduerte. Non dixit: Domus mea domus hircorum & vitulorum est, sed domus orationis. Nec dixit solum Iudæis, sed cunctis populis, nō in vno Hierosolymæ loco, sed in toto terrarum orbe collocatis. In Ecclesia Catholica sunt veræ preces, nam extra eam sunt hæreses, & blasphemie, non autem veræ preces. Vide quid dicat Deus: Domus mea domus orationis vocabitur. Oratio hæreticorum non est oratio dicenda. Comparat Dionysius orationem catenæ aureæ de cœlo vsque ad terram demissæ, quam si quis apprehendat, vt ascendat per illam, is videtur catenam ad se trahere, sed ipsa potius eum ad cœlum vehit. Cum autem hæretici ad cœlum nullo modo vehantur, sed ad imas ac cæcæ tenebras præcipitentur, clarissime colligitur eos esse non solum fide & gratia, sed etiam vera oratione destitutos. Et perpende quanta modestia & obseruantia in templo requiratur, ex quo Deus ementes & vendentes eiecit eos latrones appellans. De Simeone scribit ita diuus Lucas: Responsum acceperat ab Spiritu sancto non visurum se mortem, nisi prius videret Christum Domini. Et venit in Spiritu in templum. Si in Spiritu tremus ad templum, essemus veluti Simeon diuina consolatione relecti. Cum igitur templum fuerimus ingressi, omnes mundi curas & cogitationes ante ostium relinquamus, ne nos Deus à templo reiciat. Considera obsecro. Si illa puritas requirebatur in templo, vbi hirci & arietes immolabantur, quid tibi videtur debere esse in templo, vbi ipse Christus verus Deus est hostia & sacrificium, & in sacramento eucharistiæ realiter continetur? Si Deus hodie omnes ementes & vendentes, & mundi negotiatores ex templo eiiceret, heu quam pauci in templo remanerent!

Qui congregat dispersos Israel.) Officium Dei est congregare, vt alias annotauimus.

Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.) Hoc est, Non solum congregabo Israel, sed etiam ad eum, id est præter eum, congregabo gentes, quæ sunt cum eo coniungendæ. Quasi dicat: Erat Ecclesia mea non solum ex Iudæis, sed etiam ex Gentibus congregata.

Omnes bestie agri venite ad deuorandum, vniuersa bestie salutaris. Speculatores eius cæci omnes, nescierunt, vniuersi: canes muti non valentes latrare, videntes vana, dormientes & amantes somnia.

Q 9 2

Jerem. 6. c. **D**nia. Et canes impudentissimi nescierunt saturitatem: ipsi pastores ignomauerunt intelligentiam. Omnes in viam suam declinauerunt, unusquisque ad avaritiam suam à summo usque ad nouissimum. *sap. 2. b.* Venite sumamus vinum, & impleamur ebrietate: & erit sicut hodie sic & cras, & multò amplius.

Omnes bestie agri venite ad deuorandum. Dixerat multos ex Gentibus & Iudæis esse in Ecclesia congregandos. Sed quoniam spiritu vidit ignauiam, amentiam, & impletatem multorum præfulum, qui futuri erant, inuehitur in eos, vocans omnes feras nemorum & saltuum ad eos deuorandos. Vide sanctam iram Prophetæ, non ab odio sed à charitate productam. Non in homines excandescit, quatenus homines, sed quatenus sunt scelerati, & non solum corrupti, sed etiam aliorum corruptores. Videbat enim, quæ mala ex præfulum deprauatione proueniant. Fortasse iis verbis vaticinatur de Iudæorum excidio & vastitate per Romanos infideles, quos bestiarum nomine intelligit. Et si hoc ita est, tunc ea verba præcedentia: Adhuc congregabo ad eum congregatos eius, possunt habere hunc sensum: Congregabo contra eum, nimirum contra populum iudaicum, Romanos, qui congregati Hierosolymam euertant, & durum ac pertinacem populum incredibilibus afflictionibus & calamitatibus usque adeò opprimant, ut eius nomini interitum moliri videantur.

Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi. Inuehitur in præfules ignorantes & cæcos, quorum est videre, & tanquam ex specula longè prospicere, & providere. idè speculatores multis in locis appellantur. Sed si speculator sit cæcus, dux claudus, præco mutus, quis non videt magnam inde oriri perniciem & confusio- nem? Sed hac de re aliis in locis satis disseruimus.

Exech. 3. Canes muti non valentes latrare. Hi quibus regendi gregem Domini cura committitur, debent latrare, & lupos abigere, arguere, obsecrare, increpare, in omni patientia & doctrina. Videant Dominum apud Ezechielem in hunc modum loquentem: Fili hominis speculatorem dedi te domni Israel, & audies de ore meo verbum, & annuntiabis eis ex me. Si dicente me ad impium: Morte morietis: non annuntiaueris ei, nec locutus fueris ut auertatur à via sua impia, & viuat, ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Videant hæc pastores, & contremiscant. Debent quidem plura ora habere quàm ea, quæ fingunt habuisse hydram: & pluribus oculis videre illis, quibus antiqui Argum abundasse fictis fabulis prodiderunt. Eusebius in libro de præparatione Euangelica refert Diodorum Siculum dicentem Solem fuisse ab Ægyptiis vocatum Osirim, hoc est, multos oculos habentem, cui princeps siue præful comparatur.

Videntes vana, dormientes, & amantes somnia. Per somnia rerum humanarum gloriam inanem, & somnio similem intelligit. Reprehendit præfules vanitati deditos, qui suas dignitates non ad populi utilitatem referunt, sed ad suam vanitatem & arrogantiam. Væ illis, væ illis, quoniam dignitates ad suam propriam perniciem quæsierunt. Ut enim vermiculus sericarius admirabili labore & industria conficit sericum, & nesciens construit casulam, in qua constructa commoritur, & suum proprium sepulchrum condit, sic qui dominandi cupiditate & ambitione inflammati falsos honores, & inanem mundi gloriam variis modis & artificiis quarunt, & ad muniendam viam ad eas dignitates tetra scelera moliantur, sibiipsis nescientes infamem æternamque perniciem machinantur.

Nescierunt saturitatem. Hoc est, ob inextinguibilem voracitatem nunquam saturantur.

Omnes in viam suam declinauerunt. Non Dei viam quæsierunt, sed suam.

Vnus

Vnusquisque ad avaritiam suam à summo usque ad nouissimum. Ita Ieremias, Amino- re quippe, inquit, usque ad maiorem omnes avaritiæ student. Parui & angusti animi est amare diuitias, & avaritia torqueri. Et tamen videbis multos pecuniæ seruos. Nihil nominant nisi pecuniam, semper in ore pecuniam habentes. Sunt simile similes pisces illi habenti staterem in ore, quem diuus Petrus assumpsit. De quo loquitur diuus Matthæus cap. 17. Utinam veniat aliquis diuus Petrus, qui ex eorum ore & corde pecuniam auferat.

Sumamus vinum & impleamur ebrietate. Verba sunt malorum præfulum, quorum Deus venter est: qui præsentibus voluptatibus nõ satiati parant futuras, multò maiores præsentibus. Hi populum ad computationes non ad conciones inuitant.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT LVI.

Dabo eis in domo mea & in muris meis locum. Potest etiam verti: Dabo eis in domo mea & in arcibus meis consilium siue virtutem. Ecclesiam Catholicam appellat domum & arcem suam, aduersus quam portæ inferi nullis vnquam hære- sum machinis poterunt præualere. Pro loco est in Hebræo יָדִי iadh, quod nomen locum significat, & consilium, & virtutem, seu potentiam. Soli illi, qui in Ecclesia continentur, habent consilium, & virtutem, & ex consequenti omnes hæretici sunt his rebus destituti. Non est enim consilium contra Dominum, ut ait in Prouerbiis Salomon. Nec est virtus iis, qui se libenter & ignauè hostibus tradunt. Significat etiam hoc nomen propriè manum: idè potest hic locus ita verti, Ego habitantibus in domo mea & in turribus meis porrigam manum. Hac ratione: adductus vertit interpret Latinus 2. Regum cap. 18. Et appellatur manus Absalom usque ad hanc diem: Quod potest rectissimè verti: Et appellatur locus Absalom usque ad hanc diem. יָדִי iadh, enim locum significat.

Canes impudentissimi nescierunt saturitatem. Septuaginta habent: Animæ ignoraue- runt saturitatem. Ac si dicerent: Quærent corporis voluptates, quibus satient vo- luntatem suam, animæ verò refectioem & saturitatem non curant.

Ipsi pastores ignomauerunt intelligentiam. In Hebræo est in hunc modum, וְהֵם יָדְעוּ לֹא יָדְעוּ וְהֵם יָדְעוּ vehemmah roim lo iadheu hauin. Potest totum hoc ita verti: Et ipsi pascunt, nempe seipsos, & nesciunt intelligentiam. Ac si dicat Propheta: Ipsi illecebris & blanditiis seipsos deliniunt, suum corpus accuratè & splendide curantes, ea autem, quæ ad populi gubernationem attinent, penitus ignorant. Septuaginta verterunt. Et sunt mali nescientes intelligentiam. Vbi nostra versio habet: Ipsi pastores, habent illi: Et sunt mali. Dictio enim Hebræica וְהֵם יָדְעוּ roim, quæ quatuor literis scribitur, potest esse à verbo וְהֵם יָדְעוּ roaa, quod significat malum esse, quam rationem Septuaginta fuerunt secuti. & potest esse à verbo וְהֵם יָדְעוּ raah, quod significat pascere. Et hanc significationem secutus est noster interpret.

Argumentum capitis LVII.

Queritur Propheta tantam esse hominum obliuionem, ut ea, quæ ante oculos habent, non considerent. Reprehendit eos, qui viros virtutum ornamentis excultos irrident, eorumque nomen & decus ab excellenti virtutis præstancia productum maculare conantur. Inuehitur in Iudæos, qui vero Deo relicto falsos atque commentitios deos coluerunt, seque turpissimis superstitionibus contaminarunt. Ostendit Dei pietatem erga homines, & hominum erga Deum impietatem.

A **I**ustus perit, & non est qui recogitet in corde suo: & viri misericordie colliguntur, quia non est qui intelligat, a facie enim malitie collectus est iustus. Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua. Vos autem accedite huc filij auguratricis, semen adulteri & fornicariae. Super quem lusistis? Super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? Nunquid non vos filij scelesti, semen mendax? Qui consolamini in diis subter omne lignum frondosum, immolantes paruulos in torrentibus subter eminentes petras? In partibus torrentis pars tua, hac est sors tua, & ipsis effudisti libamen, obtulisti sacrificium. Nunquid super his non indignabor? Super montem excelsum & sublimem posuisti cubile tuum, & illuc ascendisti, ut immolares hostias. Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum, quia iuxta me discooperuisti, & suscepisti adulterum: dilatasti cubile tuum, & pepigisti cum eis foedus, dilexisti stratum eorum manu aperta. Et ornasti te regio unguento, & multiplicasti pigmenta tua. Misisti legatos tuos procul, & humiliata es usque ad inferos. In multitudine viae tuae laborasti: non dixisti: Quiescam. vitam manus tuae inuenisti, propterea non rogasti. Pro quo sollicita timuisti? Quia mentita es, & mei non es recordata, neque cogitasti in corde tuo, quia ego tacens, & quasi non videns, & mei oblita es.

EXPLANATIO.

Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo. Hoc est, Moriuntur viri iusti, & nemo est qui consideret, quare moriantur boni, manentibus malis. Tolluntur enim ad patres defunctos congregantur. Existimant nonnulli Esaiam hoc dixisse ob multos viros insigni pietate & iustitia, quos rex Manasses impius & tyrannus occidit, qui eos, quos ne verbo quidem vulnerare deberet, ferro trucidabat. Hic nostrum Esaiam serra interfecit, ut antiqui memoriae prodiderunt, de quo *Hebr. ii.* aiunt intelligi illud Pauli ad Hebraeos sanctorum tormenta scribentis: Secti sunt pro quo quidem vertunt: Serrati sunt. Accipi autem colligi pro mori est in diuinis literis vsitatissimum.

A facie malitie collectus est iustus. Reddit causam, quare moriatur iustus manentibus impiis, quippe ne videat futuram ultionem, moritur enim & discedit a facie malitie, hoc est, a praesentia supplicij imminantis. Volens Deus euertere aliquod

quod regnum aut ciuitatem, tollit prius e medio iustos, quorum precibus & virtutibus terra illa sustentabatur. Ex Sodoma segregauit Lot, ut Sodomitas incendio consumeret: Noë ex hominum familiaritate, ut mundum aquarum diluio obrueret: Hebraeos ex Aegypto, ut Aegyptios in mari subuerteret. Ex quo colliges esse Deum iratum regno, a quo aufert viros sapientes, iustitia excultos, omniumque virtutum pulchritudine adornatos. Volens Deus euertere Hierosolymam ob Iudaeorum scelera, prius voluit ut Iosias pius & iustus rex ex hac vita migraret. Et enumeratis pij regis virtutibus ait illi, ut in quarto libro Regum diuinaz literaz commemorant: Idcirco colligam te ad patres tuos, & colligeris ad sepulchrum tuum in pace, ut non videant oculi tui omnia mala, quae introducturus sum super locum istum. Fuit mors Iosiae signum ultionis, quam Deus de Iuda voluit sumere. Qui enim fieri posset, ut aedificium permaneret, si eius columna auferebatur? Erat quippe iustus rex columna, cui regnum innixum seipsum sustentabat. Ut igitur Deus puniat mundum, tollit de medio eius viros praecellentes, virtutumque diuitiis abundantes, quibus, ut ait Apostolus, dignus non est mundus. Aspice obsecro quanto honore habendus & suspiciendus sit vir bonus. Naaman Syrus asportauit secum ex Samaria terram, in qua sanctus Eliseus habitabat. Existimauit enim etiam vtilem esse & dignam honore terram, vbi vir sanctus pedes figebat. At mundus iustos, quorum beneficio sustentatur, affligit, & odio prosequitur, & e sua familiaritate longius pellit. Ideo Christus Deus noster dicebat Apostolis suis: Absque synagogis facient vos: sed venit hora, ut omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se praestare Deo. O mundi caecitatem & malitiam. Potest etiam hoc ita intelligi. Colligitur iustus a facie malitie, hoc est, ne videat iniquorum scelera, eaque imitans pereat cum illis. Ita enim de iusto in libro Sapientiae scriptum legimus: Placens Deo factus dilectus, & viuens inter peccatores, translatus est, raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius. Vbi aspicias iustorum mortem esse Dei beneficium in illos collatum.

Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua. Hoc est, veniat mors, ut iustus requiescat, & ad pacem tandem perueniat aeternam. Mortem iustorum vocat pacem, quoniam a mundi pugna liberati coelestem pacem consequuntur. O praecclarum illum diem, cum viri sancti ex hac turba & colluione discedunt, & ad illas beatissimas caelorum sedes proficiscuntur, sempiternam gloriam consecuturi.

Vos autem accedite huc filij auguratricis. Iudaeos appellat filios auguratricis, hoc est, Iudae, vbi pro diuino cultu regnabat veneficium, & augurium, & idololatria. *Supra 2.* Supra de Iudaeis loquens dixerat: Augures habuerunt ut Philistim.

Semen adulteri & fornicariae. Adulterum vocat populum Iudaicum antiquum patrem Iudaeorum, qui tunc existerant, quoniam Deo relicto idola coluit. Et fornicariam Hierosolymam, quam eadem ratione appellauit meretricem, dicens primo capite: Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis?

Super quem lusistis? Id est, Quare prophetas irrisistis? Hoc ideo ait, quia impij Iudaei prophetas eorum scelera redarguentes illudebant, & maledictis vulnerabant. Ideo sequitur: Super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? Omnia haec a principio capitis vsque ad hunc locum possunt referri ad Christi mortem. Ille enim est iustus ille, qui pro nobis mortuus est, de quo dixit in principio: Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo. Nolunt enim Iudaei considerare & intelligere, se ob Christi cadem esse afflictos & arummosos, & per totum mundum dispersos. Hi sunt qui eundem Christum irriserunt & blasphemauerunt. Quam ob causam Esaias ait: Super quem lusistis, super quem dilatastis os, & eiecistis linguam?

Nunquid non vos filij scelesti? Cum sitis scelerum maculis notati, cur viros sanctos

verbis & maledictis laceratis? Docet hic locus omni vitio carere debere eum, qui in alios paratus est dicere.

Semen mendax.) Ducebant Iudæi originem ab Abrahamo, sed eius opera imitari nolebant, ideo eos appellat semen mendax, hoc est, degeneres, sui progenitoris vestigia nequaquam sequentes.

Qui consolamini in diis subter omne lignum fraudosum.) Id est, qui in nemoribus idola colitis, ubi eorum fædo amore delectamini.

Immolantes paruulos in torrentibus subter eminentes petras.) In tantam cæcitatem inciderunt Iudæi ut Deum dereliquerent, & idola colerent, & in eorum honorem suos proprios filios occiderent. Adorabant lapides eminentes in torrentibus constitutos, & ad pedes lapidum filios suos immolabant. Si latè videre volueris idolo-

4. Reg. 16. latras & abominaciones Iudeorum, lege cap. 16. 17. libri quarti Regum, & cap. 18. libri secundi Paralipomenon, & Psalmum 105. cuius hæc sunt verba: Immolau-

2. Par. 18. runt filios suos & filias suas demoniis, & effuderunt sanguinem innocentem.

Psal. 105. Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum.) Ponebant Iudæi idolum suum post fores domorum, ut egredientes & ingredientes illud salutarerent, & memoria tenerent. simulachrum demonis appellabant memoriale suum.

Dilatasti cubile tuum.) Hoc est, multa idola coluisti.

Misisti legatos tuos procul.) Nempe ad reges idolorum cultores, ad quos Deo tuo contempto confugisti, & te illis subiecisti, & à tuæ antiquæ dignitatis gradu præcipitasti. Illud, humiliata es usque ad inferos, potest habere hunc sensum: Quoniam Deum dereliquisti, & ad Gentes superstitionibus deditas obedientiam misisti, ad ima tartara & æternos cruciatus descendes.

In multitudine viæ tuæ laborasti. Non dixisti: Quiescam.) Iuisti ad regem Assyriorum cum muneribus, & longitudine itineris fatigatus es, sed tanto desiderio tenebaris accedendi ad regem, ut nolles in via requiescere. Non enim dixisti: Quiescam. Vel sic: In multitudine viæ tuæ, hoc est, in varietate & multitudine tuorum scelerum laborasti, sed à tuis deprauatis moribus noluisti desistere. Nihil molestius

Sap. 5. quàm admittere peccata. Ideo scriptura in libro Sapientiæ facit impios in hunc modum loquentes: Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus

Ierem. 9. vias difficiles. Et Ieremias, Ut iniquè, inquit, agerent, laborauerunt.

Vitam manus tuæ inuenisti, propterea non rogasti.) Id est inuenisti vitam, quam desiderabas, ideo nullas ad me preces sudisti. Inuenisti vitam ita tuæ voluntati aptam, ac si tu eam tibi tuis manibus fecisses. Et eam ob causam ad me supplex accedere noluisti. Aspicias quantum nobis noceat prosperitas, cum nos Dei oblitos efficiat.

Psal. 88. Contrà verò afflictio nobis Deum ad memoriam reuocat. Cum Dauid maximis calamitatibus premeretur, in media rerum aduersarum acerbitate has voces emisit: Misericordias Domini in æternum cantabo.

Pro quo sollicita timuisti?) Quasi dicat: neminem. Vel sic: Tunc sollicita timuisti me? Quasi dicat: non quidem. Et reddens huius rei causam, ait: Quia mentita es, hoc est, quoniam à me defecisti: & quia excidit ex animo tuo memoria mei, & quia ego tacebam, & ac si scelera tua non vidissem, dissimulabam. Vide flagitiorum hominum deprauationem, Deus non eos statim puniebat, sed ob misericordiam suam eorum vitia dissimulabat: at illi hac diuina misericordia abutentes Deum non timebant. Ut enim ager intemperanter abutens salutari potione, conuersionis in illecebram grauius delinquendi conuertunt. Sed dices: Cur igitur illis inde sumunt occasionem tetriora facinora committendi? Dicam: Deus utitur hac benignitate, ut peccatores ad poenitentiam adducat, & multi gratiam & gloriam consequuntur. Sin autem nonnulli inde volunt sui excidij sumere occasionem, nulla est Deo culpa tribuenda, qui utitur misericordia, ut omnes vitam con-

sequan

sequantur. Si tu in quodam periculoso fluuio validum & excellentem pontem construeres, quo omnes possent securè transire, quis tibi vitio tribueret, si non-
nulli te ex illo præcipitarent? Sic diuina misericordia pons est firmus & admirabilis, quo ex hac vita ad aliam transimus, nec est in Deum culpa vlla reiicienda, si nonnulli illa malè abutantur. Hos reprehendit in epistola ad Romanos his verbis diuus Paulus: Ignoras quoniam benignitas ad poenitentiam te adducit? Secun-
dum autem duriciam tuam, & impoentens cor tuum, thesaurizas tibi iram in die ire & reuelationis iusti iudicij Dei. Rom. 2.

Ego annuntiabo iustitiam tuam, & opera tua non proderunt tibi. Cum clamaueris, liberent te congregati tui, & omnes eos auferet ventus, tollet aura. Qui autem fiduciam habet mei, hereditabit terram, & possidebit montem sanctum meum. Et dicam: Viam facite, præbete iter, declinate de semita, auferte offendicula de via populi mei. Quia hæc dicit excelsus, & sublimis habitans aternitatem, & sanctum nomen eius in excelsis, & in sancto habitans, et cum contrito & humili spiritu: ut uiuificet spiritum humilium, & uiuificet cor contritorum. Non enim in sempiternum litigabo, nec usque ad finem inascar, quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam. Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus sum, & percussi eum, abscondi à te faciem meam, & indignatus sum: & abiit vagus in via cordis sui. Vias eius vidi, & sanaui eum, & reduxi eum, & reddidi consolationes ipsi, & lugentibus eius. Creauit fructum labiorum pacem, pacem ei qui longè est, & qui propè, dixit Dominus, & sanaui eum. Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & redundant fluctus eius in conculcationem & lutum. Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.

Ego annuntiabo iustitiam tuam.) Scelera synagoga iustitiam appellat ironicè. *Supr. 48.*
Cum clamaueris liberent te congregati tui.) Hoc est, milites, quos ex Gentibus congregasti. Quasi dicat: Quoniam hominibus fidis, me autem contemnitis, ipsi te in afflictionibus clamantem eripiant, quoniam ego te non sum liberaturus. Ita per Ieremiam capite secundo, Vbi sunt, inquit Deus, dii tui, quos fecisti tibi? Surgant

Ierem. 2. & liberent te in die afflictionis tuæ.
Et omnes eos auferet ventus, tollet aura.) Hi in quibus spem tuæ salutis collocas non solum te, sed nec seipsos poterunt liberare, omnes enim velut fauilla à vento rapiuntur. Vide quemadmodum Deus homines velit excitare ut ad seipsam, non ad homines confugiant.

Hereditabit terram.) Nempe, promissionis.

Possidebit montem sanctum meum.) Hoc est, Sionem. Poteris per terram & montem Dei cælum intelligere.

Et dicam: viam facite, præbete iter, &c. Hoc est, honorificè & amantissimè eos ad patriam suam reducam.

In excelsis & in sancto habitans.) Hoc est, cum contrito & humili spiritu. Explicans enim quis sit excelsus & sanctus subdit: Et cum contrito & humili spiritu. Aspicias hic virum humilem & abiectum esse magnum & excelsum. Ille magnus est qui se paruum facit: contrà verò qui se eleuat, infimus est & abiectissimus. Vera

Vera celsitudo inanis celsitudinis contemptu & iactura comparatur, inanisque celsitudinis auaritate amittitur. Ille nanque est magnus, qui magna intuetur, ad eaque ardentem aspirat, & ideo se parui facit, quia se cum magnis, quæ suspicit, confert, magnum enim & paruum sine comparatione intelligi non possunt. At superbus se ideo magni facit, quia se cum paruis, quæ intuetur, comparat. Ex quibus colligitur superbum esse pusillanimum, quoniam in paruis semper versatur, humilem verò magnanimum, qui sibi res magnas & arduas semper proponit. Qui enim fieri potest, ut magnanimus non sit ille, qui cœlestem illam ac gloriosam civitatem intuetur, in eaque in terra adhuc positus iam versatur? Ita enim quidam humilis dicebat: Conuersatio nostra in cœlis est. Imò ipse humilis in diuinis literis cœlum appellatur. Ait enim Deus per Esaiam: Cœlum mihi sedes est. Et paulò post explicans quid esset hoc cœlum, Ad quem autem, inquit, respiciam nisi ad pauperulum, & contritum spiritu, & tremantem sermones meos?

Phil. 3.
Infra 66.

Non enim in sempiternum litigabo, nec usque ad finem irascor. Sensus est: Ego, inquit Deus, irascor, & hominibus succenseo, non quòd hoc sit meum proprium opus, nec ut animas perdam, quas creavi. Sed cum homines studeant auaritiæ, & me ipsum contemnant, irascor illis, ut relictis vitiis ad me conuertantur. Illis autem conuersis & verum iter sequentibus non irascor, nec litem intendo.

Quia spiritus à facie mea egredietur, & status ego faciam. Id est, Quia à me creantur Spiritus & animæ, & ego eas facio. Vel sic: Non semper irascor populo meo, nam à me exhibit fauor, & ego eos prosperè faciam nauigare. Et ita spiritus capitur pro vento, quemadmodum & status. Metaphora sumpta à nauigantibus, qui stantem ventum semper appetunt. Quasi dicat: Etsi populus meus aliquando resstantibus ventis nauiget, ego tamen ei dabo prosperum ventum, ut expassis velis, omnibusque ad voluntatem fluentibus, ad portum feliciter vehatur.

Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus sum. Vide Dei misericordiam, ideo nobis irascitur, ut feruet. In media ira vititur misericordia. Ita ait ipse in Psalmo: Visito in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eo. Et in alio Psalmo ait Dauid: Deus tu propitius fuisti eis, & vltiscens in omnes adinventiones eorum. Vbi vides Deum tunc nobis esse propitium, cum de nostris inuentionibus contra eum admissis ultionem sumit. Punit igitur nos, ut nostri misereatur, est enim misericordia opus sum. Vnde id Psal. 89. quod dicitur in Psalmo: Respice in seruos tuos, & in opera tua: potest verti ex Hebræo, Appareat apud seruos tuos opus tuum. Quasi dicat, Misere re seruorum tuorum. Opus enim Dei est eius misericordia. Ita hunc locum vertit ex Hebræo diuus Hieronymus. Esse autem misericordiam proprium Dei opus, latè explicui mus capite 28.

Abfcondi à te faciem meam. Nempe, ut me desiderares, & diceres, Ostende faciem tuam, & salui erimus.

Et abut vagus in via cordis sui. Hoc est in via sui appetitus. Quasi dicat: Ego populum meum viuere & coadunare volebam, & per viam meam adducere, ille autem vagus & errans viam suæ voluntatis elegit, meam autem dereliquit. Caino dixit Deus: Vagus & profugus eris super terram. meam autem dereliquit. Caino

Thren. 1. inconstantia. Ideò Ieremias in Threnis, Peccatum, inquit, peccavit Ierusalem, & constans, quoniam Deus cui adheret, non mutatur. Ait enim: Ego Deus & non

Mala. 3. mutor. Si vir firmus esse & immobilis, adhære Deo. Sed si ab eo recesseris, eris vagus & profugus, nullam habens firmitudinem, nullam constantiam.

Creavi fructum laborum pacem. Pro creabo, more prophetico. Sensus est: Ego, inquit Deus, mutabo in pacem verba populi huius, qui in ore semper fert bellum & discordiam. Promittit his verbis missurum filium suum, qui, ut ait Apostolus, est pax nostra, qui fecit vtraque vnum.

Pacem

Pacem ei qui longè est, & qui propè. Hoc est, Gētibus & Iudæis. Gentes erāt à Deo remotissimæ, Iudæi verò viciniore. At Gētibus ait diuus Paulus: Vos qui aliquādo eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi. Et paulò post: Et veniens, nempe Christus, Euangelizauit pacem vobis, qui longè fuistis: & pacem his, qui propè.

Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest. Pij in tranquillitate viuunt, impij verò similes sunt feruenti & inquieto mari. Vide apertissimam Prophetæ similitudinem. Quid comodatius & similius mari, quàm vir impius? Ille enim est amaritus contētionibus, tumidus superbia, liuidus inuidia, spumidus libidine, mutabilis inconstantia, crescens & decrescens Luna, sequēs humanarum rerum varietatem & inconstantiam, turbulentus, fluctuosus, aliarumque maris qualitatū imitator. Ut enim mare propellit in littus limum, spumas, & alias spureitias, & ut se purget, littus coinquinat, sic impius ut se laudet, alios vituperat, ut se defendat, aliis vitiōū notam inurit, eorūque splendorem maculare contendit. Sed quemadmodum maris fluctus magni, & fremitu suo mare & terram perterrentes, cum terram attingunt, franguntur, & in littore in lutum conuersi pedibus transeuntium conculcantur, sic tyranni & impij principes sua superbia & potentia mundū perterrent: cum autem sepulchrum attingunt, contemnuntur, & pro nihilo putantur. Et hoc est, quod voluit ius verbis Esaiæ significare: Et redundant fluctus eius in conculcationem & lutum. Et aduerte: Non dixit, Impij autē quasi mare: est enim aliquibus in partibus mare aliquando quietum, sed impij autem quasi mare feruens. Quemadmodum est Euripus in Eubœa, vbi aqua fluit & refluit, & fursum deorsumque iactatur, cui Socrates & Epicharmus Pythagoricus libidinofum animum compararūt, cui Socrates & Epicharmus Pythagoricus libidinofum animum compararūt. Non est pax impiis, dicit Dominus Deus. Hunc versum inuenies apud eundem Esaiam capite 48. vbi eum explicuimus.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT LVII.

A facie enim malitiæ collectus est iustus. Pagninus magis sensum quàm verba vertens transtulit: Propter malum mundo venturum congregatur iustus ad patres suos. Quæ versio sensum, quem in explanatione secuti sumus, illuciat.

Et post ostium, & retro postem posuisti memoriale tuum. Pro memoriale tuo est in Hebræo זִכְרוֹן zichronec, quod nomen memoriale siue monumentum significat, ut Exodi trigesimo nono capite: In monumentum filiorum Israel. Est enim à verbo זָכַר zachar, quod significat meminisse & recordari. Sed quoniam significat etiam suffumigare, & odorificare, potest verti: Et post ostium & retro postem posuisti suffumentum tuum. Solebant enim Gentes in idolorum honorem odoriferas cōfectiones cremare. Vnde illud Esaiæ cap. 66. Qui recordatur thuris, potest verti: Qui odorificatur thus. Huic interpretationi fauet Pagninus qui vertit: Et post ostium: & postem posuisti suffum tuum.

Nec dixisti, quiescam. Pro quiescam in Hebræo est נָחַם noach. Et potest verti: Desperatum est. Ut sit sensus: Et si longa erat via, nunquam tamen diffidisti, nec intra te dixisti, nullam esse spem. Septuaginta tamen coincidunt cum nostra versione vulgata. Ita enim habent: Et non dixisti, desinam.

Vitam manus tue inuenisti. In Hebræo est ita: חַיַּית חַיִּים חַיִּים chaiath iadhed matlah. Nomen חַיִּים significat vitam, quam significationem secutus est noster interpret. Significat etiam victum & quietem: יָד vero manum significat, & vires, & multa alia. Ex quo efficitur, ut præter communem versionem possit hic locus ita verti: Victum manus tuæ inuenisti, hoc est, reperisti alimenta manu tua quaesita. Vel sic: Requiem tuarum virium inuenisti, hoc est, non inuenisti tuas vires fatigatas. Vel sic: Vitam virium tuarum inuenisti, hoc est, inuenisti vires tuas viuas & integras.

Argu

Argumentum capitis LVIII.

Præcipit Deus Esaiæ concionatori illius temporis ut clamet constanter, & populi scelera redarguat. Describit verum ieiunium. Et tandem iis, qui in actiones virtutum incubuerint pollicetur ea bona daturum, quæ animam amplificent & illustrent, eosque ad eas beatissimas sedes ducturum, ubi pulcherrimis ornamentis magnificentissimè decorati, cœlesti gloria, bonorumque omnium copia cumulentur.

CAPUT LVIII.

Alama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorum. Me etenim de die in diem querunt, & scire vias meas volunt, quasi gens quæ iustitiam fecerit, & iudicium Dei sui non dereliquerit: rogant me iudicia iustitiæ, & appropinquare Deo volunt. Quare ieiunauimus, & non aspexisti? humiliuimus animas nostras, & nescisti? Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra, & omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites & contentiones ieiunatis, & percutitis pugno impiæ. Nolite ieiunare sicut usque ad hanc diem, ut audiat in excelsis clamor vester. Nunquid tale est ieiunium, quod elegi, per diem affligere hominem animam suam? Nunquid contorquere quasi circulum caput suum, & saccum & cinerem sternere? Nunquid istud vocauit ieiunium, & diem acceptabilem Domino? Nonne hoc est magis ieiunium, quod elegi? Dissolue colligationes impietatis, solue fasciculos deprimentes, dimitte eos qui confracti sunt liberos, & omne onus dirumpe. Frange esurienti panem tuum, & egenos vagosque induc in domum tuam. Cum videris nudum, operi eum, & carcerem tuam ne despexeris. Tunc erumpet quasi manè lumen tuum, & sanitas tua citius orietur, & anteibit faciem tuam iustitia tua, & gloria Domini colliget te.

EXPLANATIO.

Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum.) Dixerat in fine superioris capitis impios instar feruentis maris æstulare, nullaque tranquillitate gaudere. Nunc præcipit Deus Esaiæ concionatori illius temporis, ut eos increpet nullis minis perterritus, sed clamet semper, & populi scelera remagnopere aduertendum, ne ita dicatur veritas, ut potius offendat quam profit. *simile.* Ut enim perdix est optimus cibus, sed non comeditur cruda, nullus est enim stomachus, qui eam possit digerere, sic veritas est excellentissimum pabulum, sed

sed non est proponenda cruda, sed assa aut cocta, & sale prudentiæ temperata. Nullus est stomachus, qui velit crudam veritatem recipere. Quemadmodum dicenda est veritas docet diuus Paulus ad Timotheum, ita scribens: Prædica verbum, instat opportunè importunè, argue, obsecra, increpa, in omni patientia & doctrina. Aspicias diuum Paulum docentem esse cum veritate patientiam & doctrinam coniungendam. Et animaduerte. Non dicit: Loquere, sed clama. ac si dicat: Non satis est veritatem dicere, sed necesse est vocem eleuare. Ad tantam peccatorum surditatem, ad tam profundum & arctum somnum, opus est magnis clamoribus. Nec dicit: Clama, & statim cessa, sed clama, ne cesses. *simile* Nam ut qui pinum vult secare, etsi nec primo ictu, nec secundo, nec tertio, illam præcidat, non tamen à sectione desistit: sic etsi concionator nec primo sermone, nec secundo, nec tertio, moueat & persuadeat, non debet tamen à concionibus desistere. Ita ait Deus apud Esaiam alio in loco: Super muros tuos Ierusalem constitui custodes, tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Perpende etiam. Non solum dixit: Clama, ne cesses, sed addidit: Quasi tuba exalta vocem tuam. Ita Osee dicebat Deus: In gutture tuo sit tuba. Vbi vides veram prædicationem cum tuba comparari. Ut enim in fine mundi ad sonitum tubæ, ut ait in epistola prima ad Corinthios Apostolus, & apud Matthæum ipsa Veritas, mortui resurgent, sic multi spiritualiter mortui audita concione resurgunt. Et comparans Deus Esaiæ concionem tubæ sonanti, voluit significare Iudæos esse mortuos, quos volebat tuba excitari, & ad vitam animæ redire. Comparat etiam Deus concionem cum tuba, quoniam, ut tuba ad bellum vocat & excitat, sic concio suadet ad fortiter cum mundo, carne & diabolo pugnandum. Præterea solet tuba in solennitatibus tonare ad gaudium nuntiandum. Ita dicitur in Psalmo: Buccinate in neomenia tuba, in insigni die solennitatis vestre: sic concionator debet excitare ad laborem in præsentia, & ad gaudium in futuro. Hic est locus vincendi, ibi triumphandi: hic brevis laboris, illic sempiternæ quietis: hic pœnæ transeuntis, ibi gloriæ permanentis. His rationibus & aliis existimo concionem tubæ comparari. Nam & alio loco apud hunc nostrum prophetam dixit Deus: In montem excelsum ascende, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem: exalta noli timere. Hoc autem in loco postquam dixit: Quasi tuba exalta vocem tuam, addidit: Annuntia populo meo scelera eorum. Vbi vides concionatoris officium esse scelera reprehendere. Hoc docuit apud Ioannem Christus, ita apostolis dicens: Cum venerit Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato, &c. Quasi diceret: Vos pleni Spiritu sancto mundum arguetis, eiusque scelera nuntiabitis, & timore depulso reprehendendi habebitis libertatem. Nullum est mare, in quo possit libertas boni Spiritus obrui, quin veritatem annuntiet. Diuus Hieronymus tuba illa diuina ita in quodam loco ait: Licet hydra sibilat, victorque Sinon incendia iacet, nunquam meum adiuuante Christo silebit eloquium: etiam præcisâ lingua balbutiet. Hæc gloriosus ille Hieronymus. In Ecclesiaste ita scriptum legimus: Verba sapientium quasi stimuli, & quasi clauis in altum defixi. Non enim debent palpare, sed pungere. Nonne verba diui Ioannis erant stimuli & clauis, cum regem Herodem audacter argueret, & Pharisæos genimina viperarum appellaret? Lege concionem diui Stephani ad Iudæos, & videbis stimulos & clauos pungentes, ipsosque Iudæos duriter cruciantes. Ex quibus colligitur non debere euangelicos concionatores manifesta scelera silentio transire, quod Deus per Esaiam alio in loco his verbis significauit: His qui lætantur super muros cœti lateris loquimini plagas suas. Et hic Annuntia populo meo scelera eorum. Sed quoniam omni vitio debet carere, qui in alterum paratus est dicere, debet concionator operibus bonis concionem suam sustentare. Ut tuba dum sonitum emittit, manibus tenetur, sic concio manibus, hoc est, concionatoris operibus sustentatur. Voces enim & actiones simul iunctæ harmoniam

niam & concentum excellentem efficiunt. Opus est, ut & tuba sonet, & manus
Iud. 7. sint ad eam tenendam eleuata. Id voluit aliis verbis scriptura in libro Iudicum
figura significare, ubi ait, eos qui erant cum Gedeone aduersus Madianitas pugnatu-
in manibus lampades cum igne, & tubas sonantes portare. Tubæ sonantes sunt
verba, lampades verò in manibus sunt præclara virtutum actiones & exempla,
Luc. 12. iuxta id quod ait Christus: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in ma-
nibus vestris.

Me etenim de die in diem querunt.) Ita nunc multi de die in diem proponunt se à
simile vitis ad Deum conuersuros, at nunquam conuertuntur, similes nautis in portu
qui cotidie proponunt egredi, & dare vela ventis, & nunquam solunt, donec
præterito nauigandi tempore, naui in portu putrescat & consumatur. Prætereunt
quadragesimæ & quadragesimæ, & nunquam à vitis abducuntur, cotidie se ab
illis abducere proponentes. O ignauiam deplorandam! Eleuate anchoras, præ-
cidite earum funes, quia amittitis tempus, & astum, & ventum prosperè atque
mirabiliter flantem. Iudæi de die in diem Deum quærebant, sed eum non inue-
niebant, quia se à vitis non seperabant. Si verè eum quærerent inuenirent: ait
enim Christus: Qui quærit inuenit. Sed sunt multi, qui Deum corpore quærete
videntur, cum animo ab eo longius fugiant. Filij Israel in deserto pergebant cor-
pore ad terram promissionis, animo autem in Ægyptum reuertebantur, eius allia,
porros, & cucumeres desiderantes: idè ad terram promissionis non accesserunt.
Sic multi Deum non inueniunt, quia interius non quærent, quem exterius quære-
re videntur. Potest hoc ita intelligi: A me cotidie veritatem quærent. Nam sequi-
tur statim: Et scire vias meas volunt, quali gens, quæ iustitiam fecerit.

Humiliamus animas nostras, & nescisti.) Hoc est, non approbasti. Vel sic: ienu-
nauius, & abiicimus nos ipsos, & non respexisti nos.

Ecce in die ieiunij vestri inuentur voluntas vestra.) Verba sunt Dei respondentis
hominibus iniquis, interrogantibus cur Deus ad eorum ieiunia non aduerteret.
Quia, inquit, quando ieiunatis, non meam voluntatem facitis, sed vestram. Aspi-
cis quid secum nobis afferat incommodi voluntas nostra. Oportet igitur eam
abnegare, & appetitum rationi obediẽtem præbere, si volumus, ut Deus ad nostrum
ieiunia, & alia bona opera respiciat. Potius enim Deus ad voluntatem nostram
Gen. 4. respicit, quàm ad opus. Et ita ait scriptura: Respexit Dominus ad Abel, & ad mu-
nera eius. Prius dicitur ad ipsum, quàm ad eius munera respexistisse. Et quoniam
Iudæi scelere & maleficio palcebantur, quanuis se à cibis abstinere, non appro-
babat Deus eorum ieiunia, quoniam parum prodest esse stomachum ab eis va-
cuum, si anima plena est sceleribus. Bonum est ieiunium, nec Deus illud repro-
bat, imò maxime approbat, ipse enim quadraginta dies & quadraginta noctes ie-
iunauit. Sed reprobat ieiunium ob malum finem, ab illis factum, qui mortiferis
sceleribus implicantur. Sed de ieiunio aliàs disseruimus.

Et omnes debitores vestros requiritis.) Nempe ad eos opprimendos & vexandos.
Arguit Iudæorum auaritiam, & in pauperes debitores suos immanitatem: exige-
bant enim ab illis debitum absque ulla misericordia.

Nolite ieiunare sicut ÿsque ad hanc diem.) Non damnat ieiunium quod maxime
approbat, sed docet non esse in mortiferis peccatis faciendum, nec ad osten-
tationem.

Ut audiat in excelsis clamor vester.) Sensus est: Si vultis, ut ego audiam clamo-
rem & preces vestras in cælo, ieiunate multò aliter, quàm hucusque ieiunastis.
Vel sic: Non ita ieiunetis, ut audiantur in excelsis laudes, quibus vos ipsos ob ie-
iunia vestra effertis. Non ieiunetis ad gloriam inanem captandam. Vel loquitur
de clamore oppressorum.

Nunquid contorquere quasi circulum caput suum.) Hoc idè dicit, quia solebant va-
ni Iudæi ad mundi gloriam comparandam caput curuare, & ambulare gibbosè
instar

instar circuli, & sacco indui, & cinere aspergi, ut fectam sanctimoniam ostende-
rent. Tales sunt hypocritæ, qui volunt potius orichalcum, quia splendidi auri co-
lorem habet, quàm purificatum argentum, quia talem non habet splendorem.
Fortasse circundabant Iudæi caput fune in modum circuli, ut hoc signo pœnitent-
tiæ alios fallerent, & religionem fingerent. Sed Deus tales fictiones non vult. Sa-
lutare est ieiunium & necessarium, similiter & pœnitentia, sed debent interiora
exterioribus respondere.

Dissolue colligationes impietatis.) Hoc est, codices, in quibus debitores nomina
faciunt, & fœneratores expensum ferunt. Quasi dicat: Rescinde chirographa,
quibus impiè obligas debitores tuos ad vsuras tibi soluendas. Solebāt enim Iudæi
miseris pauperibus pecunias ad vsuram accommodare & statuto solutionis tem-
pore eos immaniter opprimere. Hæc chirographa appellat statim fasciculos de-
primentes, hoc est, codicillos quibus debitores opprimebant. Ita hunc locum in-
tellexerunt Septuaginta illum in hunc modum vertentes. Dissolue obligationes
violentarum cautionum. Dimitte fractos in remissionem, & omnem scripturam
iniquam concide. Non prohibet Deus iustum debitum exigere, sed iniustum, &
extra tempus, & absque misericordia.

Dimitte eos, qui confracti sunt, liberos.) Dimitte liberos eos, qui oppressi sunt pau-
pertate, qui tibi soluere nullo modo valent.

Frangere esurienti panem tuum.) Id quod tribuis pauperi, Deo tribuis, ille enim ait:
Quod vni ex his minimis fecistis, mihi fecistis. Si Deo non tribuis buccellā panis, Mat. 25.
quo animo petis ab eo regnum? Petit à te pauper elemosynam, non eam petit
gratis, sed maiori precio, quàm quod possit in mundo excogitari, nempe amore
Dei. Audis amorem Dei, audis tam incomparabile precium, & adhuc non moue-
ris: O duriciem insignem! Si amas diuitias, custodi eas in cælo, & illic eas inue-
nies cum fœnore reseruatas. Pauperes enim eas tibi securè in cælum asporta-
bunt. Ait enim Salomon in Proverbijs cap. 19. Fœneratur Domino, qui mise- Prou. 19.
retur pauperis, & vicissitudinem suam reddet ei. Et alibi: Facere misericordiam Prou. 21.
& iudicium magis placet Deo, quàm victimæ. Et paulò post: Qui obthurat aurem
suam ad clamorem pauperis, ipse clamabit, & non audietur. Et Iacobus Aposto- Iaco. 2.
lus in epistola sua, iudicium enim, inquit, sine misericordia illi, qui non facit mise-
ricordiam. Contrà verò de elemosyna ait Tobias: Elemosyna ab omni pec- Tob. 4.
cato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. Idè ait Ecce. Ecce. 29.
sasticus: Pone thesaurum tuum in præceptis Altissimi, & proderit tibi, magis
quàm aurum. Et alibi: Ignem ardentem extinguit aqua, & elemosyna resistit Ecce. 3.
peccatis.

Et egenos vagosque induc in domum tuam.) Vnde diuus Paulus ad Hebræos scri- Hebr. 13.
bens, Nolite, inquit, hospitalitatem obliuisci, per hanc enim placuerunt quidam
angelis hospitio receptis. Hoc enim de Abrahamo & Lot scriptura commemo- Gen. 18.
rat. Ut enim piscatores, iactis in mare retibus ad pisces attrahendos, attrahunt ali- Gen. 19.
quando preciosas margaritas, sic hi captantes homines piscati sunt angelos. Imò simile
qui peregrinos propter Christum recipiunt, ipsum Christum recipiunt. Ita asserit Mat. 10.
idem Deus apud Matthæum 10. & apud Lucam 10. etiam dicens: Qui recipit vos, Luc. 10.
me recipit: & qui recipit me, recipit eum, qui me misit.

Cum videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne despexeris.) Hoc commemorat scri-
ptura multis in locis. Sed heu quàm malè hoc obseruatur. Videmus multos pre-
ciosis ac supernacaneis vestibus abundare, & ad eorum ianuas nudos pauperes
frigore perire. Operiunt parietes magnificis aulaeis, eosque picturatis & spectabi-
libus pannis obtendunt, Christi autem pauperes nudos relinquunt. Id quod ait:
Et carnem tuam ne despexeris, hunc habet sensum: Ne contempnas pauperes,
quoniam eiusdem tecum nature sunt. Vel refertur ad consanguineos. Sunt enim
nonnulli qui cum diuitiis affluent, consanguineos pauperes despiciunt. Huic in-
terpre

interpretationi fauet versio Septuaginta ita habens: Et domesticos seminis tui ne despexeris.

Tunc erumpet quasi manè lumen tuum.) Si hoc feceris, eris à Deo illuminatus: & veluti manè oritur Sol præcedentibus tenebris, sic te Sol iustitiæ illustrabit. Vel sic: Tunc eris felix, & omnia tibi ad voluntatem fluent. Et hoc modo capitur lumen pro prosperitate.

Et anteibit faciem tuam iustitia tua.) Si feceris hoc, iustitia tua te ducet in æternam beatitudinem, ubi cum patribus sanctis congregaberis.

Tunc inuocabis, & Dominus exaudiet: clamabis, & dicit: Ecce adsum. Si abstuleris de medio tui catenam, & desieris extendere digitum, & loqui quod non prodest. Cum effuderis esurienti animam tuam, & animam afflictam repleueris, orietur in tenebris lux tua, & tenebrae tuae erunt sicut meridies. Et requiem tibi dabit Dominus Deus tuus semper, & implebit splendoribus animam tuam, & ossa tua liberabit: & eris quasi ortus irriguus, & sicut fons aquarum, cuius non deficient aquae. Et edificabuntur in te deserta seculorum: fundamenta generationis & generationis suscitabis: & vocaberis edificator sepium, auertens semitas in quietem. Si auerteris à sabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo, & vocaueris sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum, & glorificaueris eum, dum non facis vias tuas, et non inuenietur voluntas tua, ut loquaris sermonem. Tunc delectaberis super Domino, & sustollam te super altitudines terrae, & cibabo te hereditate Jacob patris tui: os enim Domini locutum est.

Tunc inuocabis.) Si hæc feceris, audiet Dominus preces tuas.

Si abstuleris de medio tui catenam.) Nomine catenæ intelligitur omnis usuraria & impia obligatio, & tyrannicum iugum.

Et desieris extendere digitum.) Hoc est, aliis pœnas minari, & superbè loqui. Solent enim homines irati manus atque digitos extollere, & extendere, & verba ferocia & amarulenta dicere, ac si & digitis & verbis velint aliorum oculos auferre. Vel, si desieris extendere digitum ad rem alienam. Vel, si desieris eligere indignum magistratum. Solebant enim veteres digitis dare suffragia. Septuaginta habent: Si abstuleris à te colligationem & ordinationem. Fortasse per ordinationem intelligunt magistratum creationem. Pagninus vertit: Ut non mittas digitum in rem alienam.

Cum effuderis esurienti animam tuam.) Hoc est, cum pauperum ita misertus fueris, ut in illos animam tuam effundere videaris. Vel capitur anima pro vita, quam pro animæ salute proximorum fundere debemus.

Tunc orietur in tenebris lux tua.) Hoc est, calamitates tuæ in gaudium conuertentur. Vel sic: Ablatis peccati tenebris eris gratia illuminatus.

Implebit splendoribus animam tuam.) Ut impij anima est tenebris & caligine peccatorum obuoluta, sic iusti anima est gratiæ splendore illustrata. Id voluit sacra scriptura in Exodo significare, ubi ait, Aegyptiis tenebris circumfusus, Hebræos in luce fuisse versatos.

Et ossa tua liberabit.) Id est, non solum animam à malis interioribus, sed etiam

corpus à malis exterioribus liberabit. Sunt qui per ossa maiores animæ partes intelligant.

Edificabuntur in te deserta seculorum.) Hoc est, mundi vastitatem restaurabis & vrbes euersas tua virtute restitues. Quasi dicat: Virtutes quæ quondam viguerunt, & postea ruerunt, suscitabis. Vigebit innocentia Abel, obedientia Abrahami, continentia Ioseph, mansuetudo Davidis, aliorumque sanctorum virtutes reflorebunt. Præbebis exemplum, quod nulla vnquam deleat obliuio.

Fundamenta generationis & generationis suscitabis.) Hoc est, reparabis fundamenta à multis annis interrupta & imperfecta. Et vocaberis edificator sepium, hoc est, ruinarum restitutor, atque laboris semitas in vias quietis spiritualis conuerteres. Ac si dicat: Dabis operam ut homines in vera pace, animique tranquillitate vitam degant.

Si auerteris à sabbato pedem tuum.) Id est, Si non ambulaueris in die sabbati. Loquitur de Sabbati obseruatione. Sequitur: Facere voluntatem tuam in die sancto meo. subaudi si auerteris. Quasi dicat: Si non feceris voluntatem tuam in die sabbati, sed meam. Si ratio teneat & coerceat appetitus, ne modum transeuntes, & obedientiam abiicientes, animum perturbent, eiusque constantiam à sua sede & statu deiciant.

Et vocaueris sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum.) Hoc est, Si vocaueris sabbatum delicias tuas, & diem sanctificatum Domino. Si ita diem festum suspexeris & obseruaueris, ut vias tuas derelinquas, effrenatæ voluntati tuæ obstitas, & ne verbum quidem, quod pias aures offendat, loquaris. Vide quoties Deus nos exhortatur ad propriam nostram voluntatem fugiendam. Oportet enim eam à nobis reiicere, & in eius loco diuinam voluntatem constituere, pereunt enim omnes, qui suam propriam, non Dei voluntatem ducem sequuntur. Irruunt in eos hostes animæ, & quasi procella iactatos, fractos animo, suam perniciem amplectentes, conturbant, & quò volunt vehunt, donec eos obruant, & ad ima tartara præcipitent. Ideò dicebat Christus Deus noster: Qui vult venire post me, *Matt. 16.* abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Quid est negare semetipsum, nisi propriam voluntatem reiicere, deprauatūque appetitum à se penitus alienare?

Et sustollam te super altitudines terræ.) Hoc est, faciam te celebrem & gloriosum, atque laudem illustrissimam consequeris. Vel sic: Ducam te ad cœlestem beatitudinem, quæ est hereditas illa & vera promissionis patria, quam promissi patriarchæ Iacob.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT LVIII.

Clama, ne cesses.) In Hebraico est. קְרָא בְּגִרְוֹן אֶל-תְּחִתָּךְ Kera vegaron altachxoc. Quæ verba ita possunt verti: Clama in gutture, ne retineas. Dictio enim garon guttur significat, quæ in Hebraico scribitur, & fuit ab interprete nostro prætermissa. Pagninus vertit: Clama in gutture, ne prohibeas clamorem. Sed in Hebraico non est dictio, clamor, quam Pagninus addidit. Voluit Deus iis verbis significare verba concionatorum mundi scelera debite increpantia non esse concionatorum sed Dei. Ideò inquit, Clama, ne prohibeas clamorem. Quasi dicat: Clamor, quo hominum flagitia redarguuntur, non est tuus. Deus est qui loquitur, & mundum arguit, ideò noli talem clamorem prohibere. Eam ob causam dicebat Christus apud Ioannem concionatores suos alloquens: Cum venerit *Ioan. 16.* Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato. Concionatores loquebantur, sed Deus erat qui per illos loquebatur, mundique scelera reprehendebat.

Et omnes debitores vestros repetitis.) In Hebraico pro debitoribus vestris est אֶתְּעִיבֵיכֶם atuechem. Nomen est עֵיבָר eteu, quòd significat præter alia substantiam,

tiam, siue diuitias, & idolum. Ideo potest verti. Et omnes pecunias vestras repetitis. Vel, Et omnia idola vestra exigitis. Diuitiæ enim idola sunt. Vnde diuus Paulus avaritiam idolorum appellat seruitutem.

Si abstuleris de medio tui catenam. Pro catena est in Hebraico מִנְיָן motah, quod significat etiam iugum, impietatem, declinationem. R. D. exponit: Si remoueris e medio tui opera mala. Thargum, declinationem. Quasi dicat: Si à recta via non declinaueris. Declinare à recta via est catenam construere, quæ nos ipsos ligamus, & in demonis carcerem conicimus: & est ipsius demonis iugum suscipere.

Et implebit splendoribus animam tuam. Potest verti: Implebit in siccitatibus animam tuam. Quasi dicat: Pereuntibus aliis siccitate & inopia, te implebit Deus, & saturabit. Et ita vertit Pagninus: Et saturare faciet in siccitatibus animam tuam. Nam in Hebraico est מִלְּחָמָה berfachtachoth, Quæ dictio & splendor & siccitates significare potest.

Et loquaris sermonem. Septuaginta habent: Nèque loqueris verbum in ira de ore tuo.

Argumentum capitis LIX.

Ostendit Propheta flagitia nostra nos à Deo separare. Et connumeratis Iudeorum sceleribus queritur apud eos pacem, iudicium, & iustitiam, veritatem, & equitatem corruisse, & esse veluti in exilium pulsas, & e terris exterminatas. Dolet reipublicæ casum, quoniam quanto quis est aut innocentia, aut probitate præstantior, tanto acerbius ab impiis aliquando affligitur, sed ostendit Deum esse suorum acerrimum defensorem.

CAPUT LIX.

Num. II. d
Sup. 50. d

Ecce non est abbreviata manus Domini, ut saluare nequeat, neque aggravata est auris eius, ut non exaudiat. Sed iniquitates vestre diuiserunt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis ne exaudiret.

Manus enim vestre pollute sunt sanguine, & digiti vestri iniquitate: labia vestra locuta sunt mendacium, & lingua vestra iniquitatem fatur. Non est qui inuocet iustitiam, neque est qui iudicet: sed confidunt in nihili, & loquuntur vanitates. Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem. Oua assiduum ruperunt, & telas araneæ texuerunt: qui comederit de ouis eorum morietur, & quod consotum est erumpet in regulum. Tela eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis: opera eorum opera inutilia, & opus iniquitatis in manibus eorum. Pedes eorum ad malum currunt, & festinant ut effundant sanguinem innocentem: cogitationes eorum cogitationes inutiles: vastitas & contritio in viis eorum. Viam pacis nescierunt, & non est iudicium in gressibus eorum, semite eorum incuruatæ sunt eis, omnis qui calcatur in eis, ignorat

Pro. I. b
Rom. 3. e

rat pacem. Propter hoc elongatum est iudicium à vobis, & non apprehendet vos iustitia: expectauimus lucem, & ecce tenebræ splendorem, & in tenebris ambulauimus. Palpauimus sicut cæci parietem, & quasi absque oculis attrectauimus, impegimus meridie quasi in tenebris in caliginosis quasi mortui. Rugiemus quasi vrsi omnes, & quasi columba meditantēs gememus. Expectauimus iudicium, & non est: salutem, & elongata est à nobis.

EXPLANATIO.

Ecce non est abbreviata manus Domini. Connectuntur hæc verba ad finem capitis præcedentis: Dixerat Deus daturum se viris iustis magna bona, sed quia poterat aliquis dicere: Si Deus est omnipotens cur nos non eripit à calamitatibus, in quibus miserè versamur? responderet Propheta huic tacitæ obiectioni, id esse non ob Dei imbecillitatem, sed ob eorū scelera. Non est enim, inquit, abbreviata manus Domini, hoc est, non est nunc minor potentia diuina, quàm olim, quando vos ab Ægyptiis mirabiliter eripuit. Est enim Deus semper omnipotens, qui vniuersam naturam immensa virtute coeret & continet. Neque ægritudine aliqua aurium laborat, ut vos nequeat exaudire. Sed impia vestra facinora vos à Deo segregarunt, eumque à vobis auerterunt. Accipitur hic manus pro potentia, quemadmodum aliis in locis. Aspicias hoc in loco peccatum esse murum nos à Deo diuidentem. Et quemadmodum mortiferum peccatū nos à Deo diuidit, sic charitas nos cum eo coniungit & consolidat. Ut enim diuisa æra igne solidantur, sic opus est igne charitatis, ut possimus esse cum Deo coniuncti. Nec solum à Deo, sed nos etiam à nobis ipsis peccatum diuidit, estque gladius acutus diuidens animam à vita, & à nobis Dei faciem & aures auertens. Considera quanta nobis peccatum afferat incommoda. Ieremias appellat illud nubem nostras preces impediētē, & Esaias hoc in loco murum nos à Deo separātem. Quomodo autem Deus non exaudiat peccatores, capite primo explanauimus.

Manus enim vestre pollute sunt sanguine. Obicit Iudæis mortem prophetarum, multorumque virorum illustrium, quos ipsi falsis criminibus ad excidium vocarunt, & impiè occiderunt. Perpende obsecro, & altè considera Dei erga viros iustos charitatem. Dereliquerant Iudæi Deum suum, & idola Gentium turpiter coluerant, & nō illis obicit hanc iniuriam in seipsum iactam, sed eadem virorum sanctorum. Vbi vides quanti Deus ipsos faciat & æstimet. Fuisse autem Iudæos prophetarum homicidas, indicat iis verbis diuus Stephanus in oratione illa vehementi, quam apud eos habuit, quam diuus Lucas inter Apostolorum Actali- teris mandauit. Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri? Et occiderunt eos, qui prænuntiabant de aduentu iusti, cuius vos nunc proditores & homicide fuistis. Hic iustus Christus est, de cuius aduentu Propheta fuerunt vaticinati. Sed quid cito Stephanum? Ipse Christus Deus noster apud Matthæum hoc ipsum capite vigesimotertio multis verbis ostendit. Vbi in fine capitis, Ierusalem, inquit, Ierusalem quæ occidis Prophetas, & lapidas eos, qui ad te missi sunt, &c. Et quamuis hæc expositio sit apta & perspicua, ego tamen existimo hunc sanguinem esse eum, quem Iudæi super se acceperunt, dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Petierunt sanguinem Christi, eumque in cruce pro nobis immolatum immanissimè occiderunt.

Non est qui inuocet iustitiam. Hoc est, qui iusta loquatur. Ita Septuaginta hunc locum transtulerunt. Vel, non est qui clamet debere fieri iustitiam. Vel, non est qui inuocet Christum. Ipse enim, ut ait diuus Paulus, factus est nobis sapientia & iusti

Matt. 6. iustitia. De qua iustitia potest intelligi id, quod ipse Christus ait: Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius.

Nec est qui iudicet verè.) Potest hoc huic nostro tempori rectè accommodari. *simile.* Est enim nunc iustitia veluti statera, quæ illi parti inclinatur, cui maius pondus apponitur, illi fauet non qui iustum exigit, sed qui plus muneris iudici offert, Scio tamen multos esse iudices iustitia præstantes. Sed ego de iniustis tantum loquor.

Jerem. 4. Sed confidunt in nihili.) Mundi potentiam & opes nihil appellat. Ita Ieremias, Aspexi, inquit, terram, & ecce vacua erat nihil.

Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.) Hoc est decreuerunt peccare, & quæsierunt quomodo deprauatam cogitationem in effectum producerent, inuentoque modo tetrum facinus commiserunt. Propositum peccandi appellat dolorem. Nemo est enim tantis vitiis coinquinatus, qui virtutis altitudinem, & rationis præstantiam non iudicet esse magnopere colendam. Ex quo efficitur, ut peccando dolore quodam afficiatur. Vel conceperunt dolorem, quo erant alios affecturi, & postea se scelerum ministros præbuerunt, & fratres suos immaniter vexarunt.

Oua aspidum ruperunt.) Hoc est, iniqui aperuerunt cogitationes suas malas, eas in effectum producentes, & qui fuerit earum particeps, & tam terra & pestilentia consilia fuerit secutus, peribit. Ex talibus enim cogitationibus & consiliis nihil nisi venenum producit. Comparat iniquorum nefarias cogitationes & consilia ouis aspidum, quæ tunc rumpuntur, cum operibus perpetrantur. Ex illis dicuntur comedere ij, qui ea approbant, & sequuntur. Id quod in illis confouetur, & ex illis nascitur est regulus pestilens animal, quod etiam basiliscus appellatur: idem enim est βασιλεὺς quod rex, & βασιλεῖς quod regulus. Appellatur autem ira, quod habeat in capite circulum quendam album instar diadematis. Intuere elegantem Prophetæ similitudinem. Oua aspidum foris sunt alba, oculis grata, & pulchra, intus autem veneno plena: sic flagitiosorum hominum consilia licet prima specie appareant utilia, sunt tamen perniciofa, fallaci utilitatis aut voluptatis imagine pestilentem malitiam tegentia. Et quemadmodum qui aspidum oua frangunt, seipsos occidunt, quoniam ex ipsis ouis erumpit venenū fractores inficiens & necans, sic qui flagitiosas cogitationes & tetra consilia in effectum producant, sibi ipsis perniciem machinantur. Aspis est parvus serpens veneno occidens, somniculosus appellatus, quod somnum letiferum percussis emittat.

Et telas araneæ texuerunt.) Admirabili artificio & subtilitate conficit aranea telam suam, sed in aere. Ex quo efficitur ut ipsa tela simul cum aranea facile frangatur & pereat: Sic sceleratorum hominum cogitationes & consilia licet ingeniosa & subtilia videantur, vana tamen sunt, & in aere constituta. Vnde euenit, ut dum *simile.* alios irretire volunt, ipsi irretiri capiantur. Vide quàm fragili rei hominum vanorum cogitationes atque consilia comparet. Cor humanum est textrina, ubi hæ telæ struuntur. Sed homo orditur telam, Deus verò eam scindit, & fila tenuissima longissimè extensa facillimè refecat. Vanum est cor hominis superbi & impij, & omnia eius consilia euanescent, & omnis mundi potentia, opes, & diuitiæ, quas concipit & appetit, vanæ sunt, & inutiles, simulque cum ipso corde, ubi sunt sculptæ & descriptæ, labefactantur, & penitus consumuntur, anima autem in imis tenebris suarum vanitatum poenas luit. Videbis in papyro defixa in pariete pictas turretes, vrbes, alta mœnia, maria, terras, & vniuersum denique orbem terrarum descriptum: cadit aqua gutta, & papyrum cum tota mundi descriptione corrumpit, & penitus absumit, & perdit. Videbatur mundus, & erat papyrus & atramentum: papyrus rumpitur, & atramentum deletur. Quid est superbi ac vani hominis cor, nisi quædam mappa mundi, quædam orbis descriptio in papyro depicta? At puncto temporis omnia illa prætereunt & euanescent, & instar fragilis papyri.

absu

absumuntur. Id voluit fortasse significare Orontius insignis mathematicus, qui orbis descriptionem in corde quodam depicto in papyro collocavit. Nos verò non pictas opes & diuitias quaramus, nec animum, in quo est veræ nobilitatis domicilium, talibus vanitatibus deformemus, sed illas quaramus opes, ex quibus intellexerimus posse veram dignitatem efflorescere & redundare, quas nec casus possit eripere, nec inuidia labefactare, neque vetustas vlla consumere. Ne nobis dicatur id, quod ait hoc in loco Esaias: Et telas araneæ texuerunt. Et paulò post: Cogitationes eorum cogitationes inutiles, vastitas & cōtritio in vitiis eorum. Quasi dicat: non solum sunt vani sed impij. Nam ad hoc tendunt viæ suæ, ut alios vastent & conterant, ut alijs depressis, ipsi eleuentur, & falsos honores, in quibus beatitudinem constituunt, consequantur. Sed beatus vir, inquit Propheta, cuius est Dominus spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas.

Semite eorum incuruatæ sunt eis.) Ambulant per vias obliquas & inæquales.

Omnis qui calcit in eis, ignorat pacem.) Id est, Omnis qui iniquorum hominum inæquales vias & deprauatos mores sequitur, est omnino à pace alienatus. Viæ inæquales inimicæ sunt pacis. Aspicias hic inæqualitatem matrem esse discordiæ, quod alio in loco annotauimus.

Propter hoc elongatum est iudicium à nobis.) Aspicias hic peccata esse causam alienationis iudicij. Potest hoc de iudicio fori intelligi, ut sit sensus: Ob vestra scelera permittit Deus, ut opprimamini, & non sit iudicium nec iustitia, quæ iniurias in vos iactas vlciscatur. Annumerat se sanctus Propheta cum populo scelerato, cum nullis mortiferis peccatis esset attritus. Quidam codices habent: Propter hoc elongatum est iudicium à vobis.

In caliginosis quasi mortui.) Versamur in locis obscuris, ac si essemus mortui, & in sepulchris iaceremus. Quasi dicat: premimur summis calamitatibus & afflictionibus. Afflicti & ærumnosi homines etsi in vrbibus florentissimis, & maxima rerum omnium affluentia vitam degant, tamen in tenebris ob ærumnarum angustias, quibus premuntur, esse videntur. Potest hoc referri ad obscuritatem intellectus peccatorum à sceleribus productam, qui etiam in luce meridiana adeò sunt tenebris circumfusi, ut dies vertatur illis in noctem, quemadmodum iustis contra nox vertitur in diem iuxta id, quod quidam dicebat: Nox illuminatio mea in delictis meis, quia tenebræ non obscurabuntur à te, & nox sicut dies illuminabitur.

Rugiemus quasi vniuersi omnes.) Clamabimus, nostram miseriam deplorantes.

Multiplicatae sunt enim iniquitates nostræ coram te, & peccata nostra responderunt nobis, quia scelera nostra nobiscum, & iniquitates nostras cognouimus, peccare & mentiri contra Dominum, & auersi sumus ne iremur post tergum Dei nostri: ut loqueremur calumniam & transgressionem: concepimus & locuti sumus de corde verba mendacij. Et conuersum est retrorsum iudicium, & iustitia longè stetit: quia corrui in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi. Et facta est veritas in obliuionem: & qui recessit à malo, prædepatuit: & vidit Dominus, & malum apparuit in oculis eius, quia non est iudicium, & vidit Deus quia non est vir: & aporiatus est, quia non est qui occurrat: & saluauit sibi brachium suum, & iustitia eius ipsa confirmauit eum. Indutus est iustitia ut lorica, & galea salutis in capite eius. Indutus est vestimentis vltionis, &

*Ephes. 6. e
1. The. 5. b*

oper

opertus est quasi pallio zeli. Sicut ad vindictam quasi ad retributionem indignationis hostibus suis, & vicissitudinem inimicis suis. Insulis vicem reddet. Et timebunt, qui ab Occidente nomen Domini, & qui ab ortu solis, gloriam eius, cum venerit quasi fluvius violentus, quem Spiritus Domini cogit, & venerit Sion redemptor, & eis quiredeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus. Hoc fœdus meum cum eis, dicit Dominus. Spiritus meus qui est in te, & verba mea quæ posui in ore tuo, non recedunt de ore tuo, & de ore seminis tui, & de ore seminis seminis tui, dicit Dominus, à modo & usque in sempiternum.

Multiplicatæ sunt enim iniquitates nostræ coram te.) Ideò dicit coram te, quia multi coram Deo sunt nefarii sceleribus contaminati, quo ab hominibus iusti cœsentur. Contrà verò multi ab hominibus scelerati iudicantur, qui coram Deo iusti sunt.

Peccata nostra responderunt nobis.) Id est, nos ipsos condemnauerunt. Nostra scelera aduersus nos ipsos tulerunt sententiam.

Auersi sumus, ne iremur post tergum Dei nostri.) Hoc est, Recessimus à Deo.

Conuersum est retrosum iudicium, & iustitia de longè stetit.) Ob nostra nefaria facinora permittit Deus ut affligamur, nec tamen sit ordo iudicij, nec qui iustitiam exerceat, & de afflictionibus nobis illatis ultionem sumat. Hoc ideò dicit Esaias quia suo tempore regnante Manasse impio tyranno leges nihil valebant, iudicia iacebant, mos patrius occiderat. Potest hoc intelligi de iudicio & intellectu humano. Est enim perspicuum ob scelera deprauari iudicium, iuxta id quod in libro Sap. 2. Sapientie scriptum legimus: Excœcauit eos malitia eorum.

Quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi.) Ideò non est iudicium neque iustitia, quia non est veritas nec æquitas. Ex quo colliges sine veritate & æquitate iustitiam non posse consistere. Et animaduerte quemadmodum propheta exaggeret veritatis casum & ruinam. Si concideret in domo aliqua priuata, in aliquo viculo aut angiporcu, non esset ita mirandum, sed corruit, inquit, in platea, vbi fuit ab hominibus conculcata: cecidit in hominum cœtu & frequentia, & videns te iniuriis affectam aufugit. Æquitas autem videns veritatem oppressam non potuit ingredi. Hoc deplorabat iis verbis Oleeas: Non est veritas, & non est misericordia, & non est scientia Dei in terra. Hesiodus dicebat iustitiam hominum flagitiis offensam mundum deseruisse, & in cœlum euolasse. Saltem id videmus nunc impletum, quod ait Apostolus ad Timotheum scribens: Erit enim tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

Et qui recessit, à malo prædeparuit.) Impij regnant, & potentia atque autoritate valent: qui autem studet virtuti, & iustitiam colit, direptioni committitur. Quiddam ab eo eripit opes, alius famem, hic eum spoliatur quiete, ille infert ei contumelias. Itaque eum illi acerbissimè cruciant & opprimunt, cuius beneficio sustentantur. Mundus eos, quos suos non esse cognoscit, grauiter affligit. Ita enim ait Christus discipulis suis apud Ioannem: Quia de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Et in libro Sapientie dicunt impij: Circunueniamus iustum, quoniam contrarius est operibus nostris. Postquam Moyses locutus est cum Deo in monte Sinai, posuit velamen super faciem suam, & populus eam videre non poterat. Eodem modo mundus eum videre non potest, qui in altitudine virtutum collocatus cum Deo communicat, & ad illum ardèter aspi-

aspirat, sed illum odit, & contendit pellere, falsisque criminibus in inuidiam vocare. Camelus priusquam bibat, fontem obturbat, ut aiunt, ne in aqua clara & lucida suam aspiciat deformitatem, tollit aquæ claritatem, quia est suæ feccitatis speculum. Sic homines scelerati viros virtutum claritate conspicuos student è medio tollere, ne in illis suam deformitatem videant. Est enim vir clarus & iustus speculum, in quo flagitiosi suas notas & tetras maculas intuentur: conferentes enim se cum iustis vident sua scelera virtutibus aliorum opposita clarius eminere: ideò eos affligunt, & ferre non possunt. Qui enim, ut verbis utar Pauli, pie volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patiuntur. Quid plura? Vide quomodo iniqui Christum tractauerunt. Dicebat verba vitæ, & illi dicebant: Durus est hic sermo. Inueniebat humana malitia, quid in virtute diuina, & in verbis ipsius veritatis reprehenderet. Faciebat miracula, & dicebant: In principe Beelzebub demonia eiicit. Calumniabatur hominum malitia opera ipsius Dei, donec eum falsis criminibus ad cædem vocauit, & acerbissimis cruciatibus saucium immanissimè occidit. Si mundus Christi verba, opera, & vitam, calumniatus est, quid existimas eum ipsius Dei amicis esse facturum? certè qui recedit à malo, & Christum sequitur, prædæ patet, ut hic ait Esaias.

Et vidit Deus quia non est vir.) In magna ciuitate, in hominum cœtu & frequentia nemo erat, qui verè vir appellari mereretur. Ablata enim ratione homo comparatur iumentis insipientibus, & similis, ut dicitur in Psalmo, factus est illis. Eodem modo dixerat supra Esaias: Veni, & non erat vir.

Quia non est qui occurrat.) Nempe viro iusto, cum affligitur. Vel non erat vir iustus, qui occurreret Deo irato, seque ipsi opponeret, eum deprecans, & pro hominum salute intercedens. Vbi vides quanti ponderis sint apud Deum iusti viri preces. Oranti Moyse pro duro populo respondit Deus: Dimitte me, ut irascatur furor meus contra eos. Vbi aspicias preces viri iusti Deo se opponere, & eum quasi tenere. Aliàs non diceret Deus: Dimitte me.

Et saluauit sibi brachium suum.) Hoc est: Videns Deus virum iustum afflictum, nec habentem defensorem, ipse eum eripuit brachio suo. Poterat hoc ita clarius verti: Et saluauit eum brachio suo. Vel: Et salutem præstitit ei brachium eius.

Indutus est iustitia ut lorica, & galea salutis in capite eius.) His armis dicitur Deus armatus ad iustos de manu impiorum defendendos. Et iis debemus nos ipsos munire, ut possimus temptationibus resistere & de animæ nostræ hostibus victoriam reportare. Ita enim ait Apostolus in epistola ad Ephesios: Accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. Stare ergo succintilumbos vestros veritate, & induti lorica iustitiæ, &c. Diem malum appellat tempus temptationum, quando nos diabolus, mundus, & caro oppugnat: superbia, aut inuidia, aut voluptate, aut aliis temptationibus, quas scriptura diuina pericula inferni appellat. In Psalmo vbi communis editio habet: Pericula inferni inueniunt me: habet versio diui Hieronymi pro periculis inferni munitiones inferni. Quid enim sunt temptationes, nisi munitiones, machinæ, & arma, quibus nos infernus per satellites suos diabolus, mundus, & carnem, oppugnat? Ideò ne infermes reperiamur, induamur armatura Dei, quoniam ipse Deus ea ad suorum defensionem dicitur indutus, non solum hic ab Esaiâ, sed etiam in libro Sapientie.

Insulis vicem reddet.) Hoc est, vlciscetur inimicos suos etiam insulares, & longè remotissimos. Vel per insulares Iudeos Hierosolymæ cultores intelligit. Quemadmodum capite 20. per habitorem insulæ Iudeos significauit. Appellat autem Hierosolymam insulam, quoniam erat à Babyloniis & postea à Romanis veluti fluctibus cingenda & exagitanda. Videtur Deus his verbis Hierosolymæ euerisionem prædicere.

Cum venerit quasi fluvius violentus, quæ Spiritus Domini cogit.) Id est, cum Deus venerit euersum Iudeos iratus & omnia vastas, veluti magnus fluvius, vehemens & violentus

Gen. 1. lentus, procelloso vento ingentique tempestate coactus. Accipitur spiritus pro vento: & ad ostendendum esse magnum, eum appellat Dei. Ea enim quæ magna sunt, Dei appellatur, ut mōtes Dei, hoc est alti & excelsi. Vnde illud Genes, Spiritus Domini ferebatur super aquas, de vento magno exponit Hieronymus ab Oleastro vir eruditissimus. Septuaginta hunc Esaia locum ita verterunt: Veniet enim quasi fluvius violentus ira Dei, veniet cum furore. Quæ verba nostram expositionem dilucidant.

Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob. Poterunt hæc verba distinctius ita collocari. Et cum mundi redemptor venerit Sioni, & eis qui relictis superstitionibus idolorum se ad ecclesiam contulerint. Quibus verbis Christi in mundum aduentus, & generis humani redemptio significatur.

Spiritus meus qui est in te. Docet hic locus in ecclesia esse Spiritum sanctum, & verba quæ & Christus, & eius Apostoli docuerunt, nunquam esse ab ecclesia separanda. Id enim quod modò tenet Romana & vniuersalis ecclesia, & quod semper tenuit, fuit, & est ab Spiritu sancto inspiratum. Vnde qui ab ea recedit, est plane hæreticus, & Spiritui sancto aduersarius.

Annotationes ex Hebræo in
CAPVT LIX.

Sup. 32. Conceperunt laberem, & pepererunt iniquitatem. Pro iniquitate est in Hebræo *און* auen. Quo nomine vsus est Esaia capite trigesimo secundo, ubi etiam noster interpres vertit iniquitatem, dicens: Et cor eius faciet iniquitatem. Pro quo Septuaginta transtulerunt: Vana intelliget. Significat etiam *און* vanitatem, & luctum. Omnis enim iniquitas est vanitas & luctus. Quid potest esse vanius quàm pro rebus humanis amittere diuinas? Quid insipientius quàm pro paruis, vili- bus, & fluxis, magna, preciosa, & æterna commutare, dare celum pro terra, animam pro corpore, vitam pro morte, Deum pro mundo? Prudentes merca- tores volentes ad extraneum aliquod regnum proficisci, ea emunt, quæ in suo regno vili precio venduntur: in altero autem, quo tendunt, magni æstimantur, Nos contra ex hac vita ad aliam profecturi, ea hic emimus, quæ maximi pendimus, & in alia vita nihil valent. Violamus iura diuina & humana ad comparan- dam inanem famam, vitiorum plerunque laudatricem, ad acquirendas opes, & pestiferas voluptates. Et pro illis, quæ in altera vita nihil profunt, res summas & preciosissimas commutamus. Vnde rectissime iniquitas nostra vanitas appel- latur. Et illud Psalmi, ubi nos habemus: Dixit iniqui, Nolite iniquè agere, vertit Felix: Dixi insipientibus, nolite insanire. Esse autem iniquitatem luctum aper- tè indicat vermis conscientie. Vnde illud Psalmi: Et vide si via iniquitatis in me est, vertit Felix: Et vide si via afflictionis in me est. Diuus Hieronymus vertit viam doli. Omnis enim iniquitas affligit spiritum, & est dolus & fallacia. Cum enim ini- què agimus, aut alios fallimus, aut nos ipsos decipimus.

Et peccata nostra responderunt nobis. Septuaginta habent: Et peccata nostra resti- terunt nobis.

Jerem. 2. Et aporiatu est, quia non erat qui occurrat. Pro & aporiatu est, est in Hebræo *אפריא* vaiixtomem, à verbo *אפריא*, xamam, quod significat præter alia obstupescere, ut Ieremie capite secundo: Obstupescite cæli super hoc. Vnde Pagninus vertit: & admiratus est, quia non erat, qui oraret. Nempe pro afflictis, Septuaginta habent: Et considerauit, & non erat, qui defenderet. Occurrere alicui, pro eo intercedere, eum defendere, pro eodem à diuersis interpretibus su- muntur. Aspicias hoc in loco velle Deum, ut eum pro afflictis oremus. Caterum dicens propheta, Deum aporiatum aut admiratum esse, loquitur de Deo huma- no more, ut eum intelligere possimus. Si Deus viuorum preces pro aliis

fulas

fulas exaudit, si vult ut viui pro proximis afflictis eum obsecrent, ut eis optata con- cedat, quanto magis sanctos, qui eo in æterna beatitudine fruuntur, pro viuis in- tercedentes exaudiet? At negant hæretici diuorum inuocationem, dicentes eos nullas ad Deum fundere preces: cum dicat Baruch Propheta: Domine om- nipotens Deus Israel audi nunc orationem mortuorum Israel. Et apud Zacha- riam orat Angelus pro populo Iudaico. Sed hac de re aliàs differuimus.

Cum venerit quasi fluvius violentus, quem Spiritus Domini cogit. Hoc de ira Dei in explanatione interpretati sumus, sequentes & literæ contextum, & versionem Septuaginta, ut ibi ostendimus. Pagninus tamen, & alij, hoc intelligunt de hoste virum pium oppugnante. Ita enim vertunt: Cum venerit veluti fluvius hostis. Et pro eo quod nos habemus, quem Spiritus Domini cogit, vertit Pagninus: Spiritus Domini fugabit eum. Ut sit sensus: Deus proteget suos fideles ab hostibus eorum, ipsosque hostes longius fugabit. In Hebræo ita est: *בַּיּוֹם הַהוּא יְהוָה יִסְּרֶה אֶת-רוּחַ יְהוּא נֹסַף-בּוֹ* Pro co- gere est in Hebræo, ut vides, verbum *סס*, quod significat eleuare, ideò poterat verti: Quem Spiritus Domini leuauit. Sed quoniam quando exercitus & obsidio leuatur, discedunt ipsi hostes, qui urbem oppugnabant, ideò pro fu- gare accipitur, quam rationem secutus est Pagninus. Theodotion vertit: Signatus est in eo. Aquila, Signaculum eius. Potest verti, instigauit. Ut hoc intelligatur de exercitu Romanorum, quem Spiritus Dei instigauit, ut Iudæos infideles & ingra- tos euerteret, totamque Hierosolymam ad vastitatem vocaret. Ex iis tot & tam va- riis interpretationibus poteris eam amplecti, quæ tibi magis placuerit. Mihi certè clarior, & literæ accommodatior ea videtur, quam in explanatione sum secutus, quæ est etiam autoritate Septuaginta corroborata.

Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob. Septuaginta ha- bent: Et veniet de Sione qui liberet, & auertat impietates à Iacob. Quod apertè de Christo intelligitur, qui de cœlesti Sione venit in mundum, ut homines expia- ret, eorumque scelera sanguine suo deleteret. At non omnes consecuti sunt salutem, quia eam noluerunt, sed solum Iacob, hoc est, soli fideles fuerunt ab impietatibus liberati, & æternam beatitudinem consecuti.

Argumentum capitis LX.

Vaticinatur Propheta de Christi aduentu, & de eius Ecclesie gloria & digni- tate, in qua sola asserit esse & fidei & charitatis lucem, cum infideles omnes in tenebris versentur. Predicit Gentium multitudinem ad fidem conuertendam. Et de Ecclesia militante transfert sermonem ad trium- phantem, & ad gloriam illam sempiternam, quam viri omnes charitate præstantes consequuntur.

CAPVT LX.

Urge illuminare Ierusalem: quia venit lumen a- tuum, & gloria Domini super te orta est. Quia ecce tenebra operient terram, & caligo populos. Super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in splendore ortus tui. Leua in circuitu oculos tuos, & vide: omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Filij tui de longè veni.

Ss

sup. 48. c. *venient, & filia tua de latere surgent. Tunc videbis, & afflues, & mirabitur, & dilatabitur cor tuum, quando conuersa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo Gentium venerit tibi. Inundatio camelo- rum operiet te, dromedary Madian & Epha. Omnes de Saba venient, aurum & thus deferentes, & laudem Domino annuntian- tes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi, arietes Nabaioth mini- strabunt tibi: offerentur super placabili altari meo, & domum ma- iestatis meae glorificabo. Qui sunt isti, qui ut nubes volant, & quasi columba ad fenestras suas? Me enim insula expectabunt, & naues maris in principio, ut adducam filios tuos de longe: argentum eorum, & aurum eorum cum eis nomini Domini Dei tui, & sancto Israel, quia glorificauit te. Et edificabunt filij peregrinorum muros tuos, & reges eorum ministrabunt tibi: in indignatione enim mea percussi te, & in reconciliatione mea misertus sum tui.*

EXPLANATIO.

Surge illuminare Ierusalem. Alloquitur Propheta primitiuam Ecclesiam ex Iudaeis & Gentilibus congregatam, qui priusquam in Christum crederent, iacebant in peccatis, tenebris circumfusi, ideo eos hortatur, ut à peccatis surgant, & fide atque gratia illustrentur. Non quod quis per se possit à peccato surgere, & gratiae splendore illuminari, sed quod facienti quod in se est Deus non denegat gratiam. *Zach. 1.* Ipse enim per Zachariam, Conuertimini, inquit, ad me, & ego conuertar ad vos. *Ierem. 15.* Et per Ieremiam: Si conuerteris conuertam te, & ante faciem meam stabis. Et *Mal. 1.* per Malachiam: Reuertimini ad me, & reuertar ad vos. Est igitur sensus: Tu o Hierosolyma da operam, ut surgas, & illumineris, dispone te ad gratiam, quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est. Hoc lumen Christus est, quem sanctus Simeon lumen ad reuelationem gentium appellat. *Luc. 2.* *Ioan. 8.* ipso ait: Ego sum lux mundi. Qui venit, ut ait Zacharias, illuminatum eos, qui in tenebris & in umbra mortis sedebant, directum pedes nostros in viam pacis. *Luc. 1.* Poteris per lumen Euangelium intelligere. Gloria Domini est ipse Christus, qui in Iudaea ortus est.

Quia ecce tenebrae operient terram, & caligo populos, super te autem orietur Dominus. Hoc est, mundi nationibus in tenebris versantibus tu sola o Ecclesia eris illumi- nata, quia super te orietur Christus sol iustitiae. Vbi aspicias in sola Ecclesia esse fi- dei, & gratiae splendorem. Vnde illis, qui Ecclesia Catholica relicta se votifragi Lu- theri synagogae tradiderunt.

Et ambulabunt Gentes in lumine tuo. Gentes relicto idolorum cultu ad te venient, & Euangelij lumine illustrabuntur. Praedicat diuinus vates Euangelij praeda- tionem esse etiam ad Gentes propagandam, & ex consequenti abrogandam esse legem Moyfi, quae solum erat usque ad Euangelium duratura, de qua aliis in locis fusè differui.

Leua in circuitu oculos tuos, & vide. Hoc est, Respice o Ecclesia primitiua ad omnes mundi partes, & videbis ad te venientem innumerabilem Gentium multitudinem.

Omnes isti congregati sunt. Non vno loco, sed vna fide.

Filij tui de longe venient. Hoc est, ab ultimis mundi regionibus, & terris remotis- simis. Vel à longe, hoc est, à peccato, qui homines à Deo diuidit, & longe separat. Et

Et filia tua de latere surgent. Hoc est, à regionibus propinquis, quae sunt à latere Hierosolymae. Poteris per has filias animas intelligere, quae relicta & repudiata mundi familiaritate Christo adhaeserunt, & surgentes à lateribus parentum suo- rum Deum sequebantur. Id fuerat iam David hortatus dicens in Psalmo: Audi fi- *Psalm. 44.* lia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populum tuum, & domum pa- tris tui. Septuaginta habent: Et filiae tuae super humeros portabuntur. Pagninus: Et filiae tuae iuxta latus nutriuntur.

Tunc videbis. Nimirum ad te venientium multitudinem. Et afflues, nempe læ- titia & oblectatione.

Et mirabitur, & dilatabitur cor tuum. Nempe præ ingenti gaudio. Vt enim dolor cor arctat & constringit, sic letitia illud amplificat & dilatat. Vnde dilatare cor est gaudio afficere, quemadmodum in Psalmo: Cum inuocarem exaudiuit me *Psalm. 4.* Deus iustitiae meae, in tribulatione dilatasti mihi, subaudi cor. Ac si diceret: Cum essem in afflictione constitutus, ad te Domine voces precèsque fudi, tu me exau- disti, animumque meum spirituali voluptate oblectasti.

Multitudo maris. Id est, oppida maritima, & nautae. Vel hominum multitudo magno mari comparata.

Fortitudo Gentium. Hoc est, Gentes fortitudine praestantes.

Inundatio camelo- rum operiet te. Id est, Tanta erit tunc camelo- rum abundantia, quibus ex variis mundi regionibus ad te munera afferentur, ut terram operiant. Hoc dicit, quia diuites & potentes, qui ad Christi fidem conuertebantur, facultates suas ad Ecclesiam adiuuandam, & pauperes refocillandos secum asportabant. Et tunc assignat aliquas regiones, nempe Madian, Epha, Saba, Cedar, Nabaioth, ex quibus venturas opes ad Ecclesiam praedicat. Ex Madian & Epha dromedarios opibus onustos, ex Saba aurum & thus, ex Cedar & Nabaioth arietes & alia pe- cora ventura praedicat. Per has regiones Gentium barbararum, totius orbis ter- rarum ad fidem conuersio significatur. Dromedarius est animal velox à curren- di celeritate dictum, *Agilus* enim Latine dicitur cursus. Aiunt idem esse drome- darium & camelum, sed solum illum camelum dici dromedarium, qui velo- citer currit. Offerenda fuisse haec munera, vaticinatus fuerat David, dicens in *Psalm. 71.* Psalmo: Reges Tharsis & insulae munera offerent, reges Arabum & Saba dona ad- ducent. Quod vaticinium incepit impleri, quando Magi ab Oriente venerunt *Mat. 2.* Hierosolymam cum muneribus, quae Christo obtulerunt, procidentes, eumque verum Deum firmiter adorantes.

Qui sunt isti qui ut nubes volant? Hoc est, qui sunt hi o Ecclesia, qui ad te ve- niunt tanta celeritate, ut nubibus volantibus comparentur? Ostendit desiderium & velocitatem eorum, qui erant ad Ecclesiam confluxuri, eosque non immeri- to cum nubibus confert, quae à terra eleuatae eam irrigant, & frugiferam reddunt. Comparat eos etiam columbis ob cursus celeritatem, praesertim cum fenestras columbarij repetunt, & ob ingentem erga pullos suos amorem. Qua in re cha- ritas fidelium significatur. Sunt qui per nubes & columbas solum Apostolos in- telligant: sed melius videtur, ut hic locus ad alios etiam pios ac iustos fideles ex- tendatur. Cui expositioni fauet versio Pagnini, quae habet: Quae sunt congrega- tiones istae, quae ut nubes volant.

Me enim insula expectabunt. Significat Deus iis verbis adducturum se esse ad Ec- clesiam homines ex remotissimis insulis, & naues maris in principio, hoc est, & nautas in principio, subaudi Ecclesiae primitiuae.

Et sancto Israel. Hoc est, Deo, qui sanctimoniam tribuit Israeli.

Et edificabunt filij peregrinorum muros tuos. Hoc est, Gentes te o Ecclesia virtuti- bus & sapientia munient, & tanquam muris circundabunt. Nonne Hierony- mus, Augustinus, ceterique viri sancti, & sapientia exculsi, originem à Genti- libus ducentes virtutis & sapientiae muros edificarunt? Gentiles ante fidem re- ceptam

Eph. 2. ceptam appellat peregrinos, quos iam fideles factos diuus Apostolus in hunc modum alloquitur: Iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei.

In indignatione mea percussi te, & in reconciliatione mea misertus sum tui.) Permissi ut in principio esses à tyrannis afflicta, sed in hoc etiam tui miserebar, quoniam te per varias calamitates ad meipsum traheram. Non nego posse hoc referri ad populum Iudaicum, quem Deus permisit capi, & Babylonem adduci, & postea cum ad patriam reduxit, & in pristinam dignitatem reuocauit. Sed erat hæc liberatio figura & imago humanæ redemptionis. Et sunt multa in hoc capite, quæ nullo modo terrenæ Hierosolymæ, sed Ecclesiæ Christi conueniunt.

Apo. 21. 3. Et aperientur portæ tuæ iugiter, die ac nocte non cludentur, ut afferatur ad te fortitudo Gentium, & reges earum adducantur. Gens enim & regnum quod non seruiert tibi, peribit, & Gentes solitudine vastabuntur. Gloria Libani ad te veniet, abies & buxus & pinus simul ad ornandum locum sanctificationis tuæ, & locum pedum meorum glorificabo. Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te, & adorabunt. Vestigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi, & vocabunt te ciuitatem Domini Sion sancti Israel. Pro eo quod fuisti derelicta & odio habita, & non erat qui per te transiret, ponam te in superbiam seculorum, gaudium in generationem & generationem. Et suges lac Gentium, & mamilla regum lactaberis, & scies quia ego Dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Iacob. Pro ære afferam aurum, & pro ferro afferam argentum, & pro lignis æs, & pro lapidibus ferrum: & ponam visitationem tuam pacem, & propositos tuos iustitiam.

Et aperientur portæ tuæ iugiter.) Quando ciuitas obsessa est, clausæ sunt portæ: cum verò quieta & tranquilla, aperiantur. Significauit iis verbis, fore ut Christi Ecclesia spiritali pace, & Euangelica securitate gauderet, & per fores apertas voluit etiam ostendere, fore ut ad Ecclesiam aditus omnibus pateret. Eam ob causam eam apud Lucam stabulo siue diuersorio Christus comparauit, ad quam Samaritanus cum, qui descenderat Hierosolyma, in Iericho adduxit, ut ibi plenè curaretur.

Ut afferatur ad te fortitudo Gentium.) Id est, ut confluant ad te Gentes fortissimæ. Hoc impletum fuit quando Romani, ceterique Gentiles bellicosi, strenui, & fortitudine præstantes in Christum crediderunt.

Gens enim & regnum quod non seruiert tibi, peribit.) Aspicias non posse hoc ad Hierosolymam terrenam referri, sed ad Ecclesiam Catholicam. Omnes enim, qui sanctæ & vniuersali Ecclesiæ Romanæ non parent, sed ab ea sunt separati, pereunt, & in æternas tenebras relegantur.

Gloria Libani ad te veniet, abies, & buxus, & pinus.) Hoc est, post reditum à captiuitate Babylonis ad te ô Hierosolyma afferentur ligna pulchra & magna ex omni genere arborum Libani, ad ornandum templum, quod reedificabitur, & erit locus sanctificationis meæ. Verba sunt Dei promittentis Iudæis liberationem à Babylonica captiuitate, & Hierosolymæ ac templi ædificationem. Sed quis non videt esse hoc ad spiritualem Hierosolymam, hoc est, ad Ecclesiam Dei referendum, ad quam dicit venturos esse ex omnibus mundi nationibus homines, tam nobiles quam

quàm obscuro loco natos, quos nomine arborum significat. Ut enim multæ arbores non solum sunt fructibus viles, sed etiâ folijs, sic multi fideles non solum actionibus profunt, sed etiam verbis. Opera fructibus, folia verbis comparantur. Appellat autem Christus Ecclesiam suam locum suæ sanctificationis, & locum pedum suorum, quoniam in ea ipse colitur, & homines sanctificat, & ipse eam gubernat & protegit.

Et venient ad te curui filij eorum qui humiliauerunt te.) Prædicit conuersionem ad fidem Constantini Imperatoris, & illius innumerabilis multitudinis, quæ tempore diui Syluestri pontificis maximi recepit Euangelium. Tunc enim filij tyrannorum, & eorum, qui Ecclesiam vexabant, conuersi sunt ad Christum, ad eumque humiles ac supplices accesserunt. Nam magnus ipse Constantinus illustrissimus orbis imperator templum Romæ in honorem beati Petri Apostolorum principis à fundamentis excitauit, & pulcherrimis ac preciosissimis ornamentis muniuit, & ipse suis manibus iecit fundamenta, ex quibus suis proprijs humeris duodecim corbularum terræ in honorem duodecim Apostolorum asportauit. Tunc quiescerunt Christiani, & cessarunt eorum afflictiones & cruciatus, quibus ab infidelibus torquebantur. Ut enim Laban persecutus est Iacob in terram promissionis reuertentem, & Deum verum adorantem, sic scelerati homines iustos ac fideles affligunt, eosque ad cælestem patriam veram promissionis terram aspirantes ad excidium vocant. Nec est mirandum, cum etiam Esau eius frater de eius cæde cogitaret. Diuus Paulus in Epistola ad Galatas loquens de Isaac & Ismaele, Quomodo, inquit, tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequeretur eum, qui secundum spiritum, ita & nunc. Quid voluit scriptura in Exodo significare, quando dixit: Oderuntque filios Israel Aegyptij, nisi impios & flagitiosos odio prosequi viros pios, virtute ac gestarum rerum gloria præstantes? Aiunt eorum pullos suos in nido existentes in principio non cognoscere, cum eos videat plumis albis indutos, idè eos abicere, & contemnere: at videns eos postea nigris pennis coopertos, eos nutrit, & reficit, & ut filios sustentat. Sic mundus eos, quos videt innocentia & virtutis candore conspicuos, irridet & contemnit, iis tamen fauens qui tetris sceleribus conteguntur. At quanto acerbius impij viros pios affligunt, tanto amplius illis profunt, & seruiunt. Pugnantes in vtero tuo, & duo populi in vtero tuo, dicit Deus eorum matri: Dux Gêtes sunt in vtero tuo, & maior seruiet minori. Hi duo diuiduntur, populique populum superabit, & maior seruiet minori. Hi duo populi sunt boni & mali per Iacob & Esau intellecti. Mali autem seruiunt bonis, non obediendo sed vexando. Ita Augustinus hunc locum interpretatur, quamuis alias etiâ expositiones assignet. Ut enim, ut ipse ait, palea in aurificis fornace seruiunt auro, illud purificando, & cum videantur ipsum cõburere, illustrius reddunt, ipse autem cõburuntur, sic mali cum videantur bonis pernitiæ moliri, eos splendiores reddunt, sibi autem ipsis excidium machinantur. Occidebant tyranni vnum martyrem, & eius sanguine rigabatur Ecclesia, cuiusque miraculis multi cõuertebantur. Volentes tyranni iusti famam obscurare, eam amplius illustrabant, & volentes Ecclesiam extinguere, eam amplius extendebant & propagabant. Quemadmodum in Exodo referunt diuinæ literæ Hebræos tanto magis fuisse multiplicatos, quanto durius ab Aegyptiis opprimebantur. Vide diuinam potentiam & pietatem. Hi, qui Ecclesiam affligebant, erantque tyrannorum filij, ad ipsam Ecclesiam postea supplices accesserunt. Quod intuens animo Esaias, ipsam Ecclesiam iis verbis alloquitur: Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te.

Ponam te in superbiam seculorum.) Id est, in magnam dignitatis altitudinem. Sumitur hoc in loco superbia in bonam partem, quemadmodum capite sequenti Pagninus vertit: Ponam te in gloriam perpetuam.

Et suges lac Gentium, & mamilla regum lactaberis.) Hoc est, potieris bonis Gentium, & regum earum.

Fortis Iacob.) Iacob casus est genitiui. Dicitur autem Deus fortis Iacob, quia Iacob

dreis fortitudinem suam ostendit, eos ex magnis periculis liberando.

Pro ere afferam aurum.) Deus est qui Ecclesiam alloquitur, ac si dicat: Afflues & Ecclesia diuitiis & felicitate. Post inopiam eris diues, post aduersitatem felix.

Et ponam visitationem tuam pacem.) Hoc est, Constituam tibi visitatores pacis studiosos. Sed quoniam fieri non potest ut sit pax, ubi non est iustitia, ait: Et prepositos tuos iustitiam. Quasi dicat: Efficiam ut gubernatores tui sint predicti iustitia & æquitate. Aspicias hic necessariam esse iustitiam ad pacis conseruationem. Iustitia enim & pax, ut dicitur in Psalmo, osculatæ sunt.

D *Non audietur ultra iniquitas in terra tua, vastitas & contritio in terminis tuis, & occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio. Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor Luna illuminabit te: sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam. Non occidet ultra Sol tuus, & Luna tua non minuetur, quia erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & complebuntur dies luctus tui. Populus autem tuus omnes iusti, in perpetuum hereditabunt terram, germen plantationis mee, opus manus mee ad glorificandum. Minimus erit in mille, & paruulus in Gentem fortissimam: ego Dominus in tempore eius subito faciam istud.*

Non audietur ultra iniquitas in terra tua.) Ab Ecclesia militanti se transfert Prophe-
ta ad triumphantem.

Occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio.) Tempore belli & obsidionis in muris ciuitatis non est quies, nec salus, neque in portis auditur canticum laudis & lætitiæ, sed hostium oppugnantium vox. At tu o Ecclesia nunc militans postquam fueris in cælum translata, summa pace & tranquillitate frueris, iam enim non eris militans, sed triumphans. Hanc cœlestem Hierosolymam & triumphan-
tem Ecclesiam describit multis verbis diuus Ioannes in Apocalypsi capite vigesimo primo, ubi inter alia ait eam esse in quadro politam, longitudine & latitudine æqualem, cum tēplum Salomonis, ut diuinæ literæ in libro Regum tertio testantur, esset multo longius quam latum. Erat enim tēplum illud multis in rebus Ecclesiæ militantis figura, in qua quidem sunt pauperes, quidam diuites, hi lætitia exultant, illi verò dolore premuntur. Eam ob causam templum non erat æquale, sed longum propter patientiam & longanimitatem, & strictum propter afflictionem & calamitatis angustiam. At in cœlesti Hierosolyma nulla est paupertas, nulla calamitas, sed summa bonorum omnium abundantia. Hic nulla est vera quies, nullum verum gaudium, sed strenuè hic pugnantibus hæc in illa æterna ciuitate reseruantur. O cœlestem ciuitatem gloriosam Hierosolymam, in qua homines charitate præstantes constituti, nullo dolore premuntur, nulla macula contaminantur, sed summo & immortalis gaudio redundantes, & admirabili splendore ac diuina luce micantes, magnificentissime triumphant, & Deo ipso in sempiternum fruuntur. O beatissimas oras, diuina ac splendidissima domicilia, ubi nulla est nox, ubi Deus est ipse Sol, ubi sanctorum laus obrui non potest, quorum nomen nulla vnquam delebit obliuio. Hæc est ciuitas illa gloriosa, de qua hic ait Esaias: Occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio.

Complebuntur dies luctus tui.) Hoc est, finientur o Ecclesia labores & dolores tui, cum fueris ad cælum translata. Id multis verbis explicuit diuus Ioannes in Apocalypsi capite 21. & idem noster Esaias capite 29. 32. 35. 45. 51. 66.

Popu

Populus tuus omnes iusti.) Ita diuus Ioannes, Non intrabit, inquit, in eam aliquod coinquatum. Hic in Ecclesia militanti sunt boni simul & mali, idèò Christus eam sagenæ missæ in mare ex omni genere piscium congreganti comparauit, cuiusque discretionem asseruit esse in iudicio futuram, ubi separati mali de medio iustorum in ignem æternum mittentur. Et eam ob causam eam decem virginibus comparauit, quarum quinque erant prudentes, quinque verò fatuæ. Ex quibus colliges id, quod hic ait Esaias, non esse de Ecclesia hæc catholica militante, quatenus militans est, intelligendum, sed de triumphante. Ecclesia enim non est societas sanctorum in gratia existentium, nam cum nesciamus qui sint in gratia, non possemus scire quæ, aut ubi esset Ecclesia. Ecclesia verò est cœtus Christi fidelium, siue boni illi sint, siue mali, dummodò catholici & obediens. Nā fideles membra sunt Christi, licet peccatores, atque illi coniuncti, quia sunt de Ecclesia, quæ est fidelium congregatio, & sub Christo capite militat, ut fuit in concilio Constantensi contra Vuitclesum explicatum. Id intelligens Apostolus scribens ad Corinthios, inter quos esse sciebat aliquos scelere contaminatos, ut ex eadem epistola aperte colligitur, Vos, inquit, estis corpus Christi, & membra de membro. Hic aspicias clarissime Ecclesiam non esse tantum societatem sanctorum, ut hæretici nostri temporis affirmant. Quomodo enim eam Christus sagenæ ex omni genere piscium bonorum & malorum congreganti compararet, & decem virginibus, quarum quinque sunt prudentes, quinque fatuæ, si in ea solum sancti inuenirentur? Quomodo diuus Paulus Corinthios, quorum nonnulli flagitio erant affecti, membra Christi appellat, & totam Ecclesiam dicit esse corpus, cuius Christus caput est? Si solum iusti sunt de Ecclesia, quomodo Apostolus fideles Corinthios Ecclesiæ membra vocat? O insipientes Lutheranos. Sed quid mirum est, eos quid sit Ecclesia ignorare, cum sint cæci, & ab ipsa Ecclesia separati, & in synagoga Satanæ constituti? Est igitur firmiter tenendum fideles omnes esse de Ecclesia. Et quamuis illi, qui mortifero peccato astringuntur, à Christo capite non recipiāt gratiam, recipiunt tamen fidem. Sed hæc fides nisi ad eam spes accedat & charitas, nec vnit perfecte cum Christo, nec corporis eius viuum membrum efficit. Nihilominus tamen sunt peccatores membra Christi, licet non viua ob charitatis absentiam, quam diuus Paulus in epistola ad Colossenses vinculum perfectionis appellat, quod nos perfecte vniet cum Christo, cuiusque corporis viua membra efficiat. Hæretici autem quoniam ab Ecclesia recesserunt, neque eius membra sunt, nec fidem neque charitatem habent.

In perpetuum hereditabunt terram.) Hoc est, cœlestem patriam: Hæc autem terra, ubi nunc sumus, à nullo homine in perpetuum possidetur. Ita hunc locum antiqui Hebræi explanarunt.

Germen plantationis mee, opus manus mee ad glorificandum.) Hoc est, filij mei, quos ego genui & plantaui, qui sunt opus manus mee, me in gloria æternis laudibus efferent, & glorificabunt.

Minimus erit in mille, & paruulus in Gentem fortissimam.) Hoc est, Pauci erunt fideles in principio Ecclesiæ, sed multiplicabuntur in multa millia, & in populum fortissimum: In principio capitis locutus est propheta de Ecclesia militanti, postea conuertit se ad triumphantem, cum separatis à sagenæ malis piscibus soli sancti in cœlesti gloria quiescent, modò ad militantem reuertitur, unde fluxerat oratio, quoniam qui in triumphante regnant, membra huius militantis fuerunt.

Ego Dominus in tempore eius subito faciam istud.) Nempe ut multiplicentur fideles. Et hæc non statim, sed suo tempore fiet. Hoc idèò dicit, quoniam Esaias multò ante aduentum Christi vaticinatus est, ferunt inter Esaiam & Christum sexcentos annos interfluxisse. Septuaginta habent: Ego Dominus in tempore congregabo eos. Fuerunt enim ex variis ritibus & sectis in vna fide & religione veritatis atque pietatis plenissima congregati.

Surge illuminare Ierusalem.) In Hebraico non est Ierusalem, sed existimo fuisse hanc dictionem sumptam ex Septuaginta interpretum translatione. Inuenitur etiam in interpretatione Chaldaica Ionathæ. In Hebraico est in hunc modum: *אֲרִיז* humili ori. Surge illuminare. Verbum enim *אֲרִי* significat lucere & illuminare. Vnde nomen *אֲרִי* or, quod ponitur in eodem versu, lumen & lucem significat. Hinc *אֲרִי* vrgnem significat, & lustrationem ignis, quam Chaldaei suis idolis offerebant. Lustrare enim illuminare est, ut apud Vergilium: Postera Phœbea lustrabat lampade terras. Ab hoc idolorum cultu, & Chaldaeorum idololatria præseruauit Deus Abrahamum. Et id est, quod scriptura in Genesi voluit significare, ubi ait Deus: Ego Dominus qui eduxite de Vr Chaldaeorum. Sed Gen. 11. verisimilius est Vr esse oppidum in Chaldaea hoc nomine vocatum, de quo ita scriptum legimus: Et mortuus est Aran ante Tharah patrem suum in terra natiuitatis suæ in Vr Chaldaeorum.

Tunc videbis & afflues.) Pro & afflues est in Hebraico *וְנַהַרְתָּ* venahart à verbo *נָהַר* nahar, quod significat affluere, confluere, & illuminare. In Psalmo, ubi nostra versio habet: Accedite ad eum, & illuminamini, habet diuus Hieronymus: Respicite ad eum, & confluite. Ac si diceret: Considerate Dei bonitatem, & statim ad eum simul currite. Ideo potest hic locus Esaiæ ita rectissime verti: Tunc videbis, & illuminaberis. Quasi dicat: Nunc o gentilitas cecitate laboras, sed cum fueris ad Christum conuersa, aperies mentis oculos, & diuino splendore illustraberis. Potest etiam verti: Tunc videbis, & eris splendida, hoc est, alacri vultu. Vt enim mæsti dicuntur obscuro, ita læti splendidi. Hac ratione ducti verterunt Septuaginta: Tunc videbis & gaudebis.

Et laudem Domino annuntiantes.) In Hebraico est *וְהִלַּלְתָּ* vtheilloth, Pro quo recte interpres noster vertit: Et laudem. At Septuaginta intelligentes hoc esse ad Christi tempus referendum verterunt: Et salutare Domini annuntiabunt. Est enim perspicuum Christum salutare Domini appellari, ut alias explicuimus.

Ponam visitationem tuam pacem, & prepositos tuos iustitiam.) Septuaginta habent: Et dabo principes tuos in pace, & episcopos tuos in iustitia. Beata respublica, cui Deus dat principes & Episcopos pacifice & iuste gubernantes. Animaduerte. Non dicit: Principes tui & Episcopi tui ipsi per se ambitu consequentur magistratus: Sed, ego dabo eos.

Argumentum capitis LXI.

Inducit Propheta Christum dicentem se esse cælestem doctorem in terram missum ad veritatem docendum, nostris vulneribus medendum, nosque è tenebris ad veram lucem vindicandum. Ostendit se esse nostrum consolatorem & remuneratorem. Describit Apostolos, virosque Apostolicos turbulentis cupiditatibus obsistentes, atque in dictis & factis modum & ordinem conseruantes. Hos appellat sortes iustitiae, ob eorum fortitudinem iustitiae custodem & propugnatricem, & mundi restauratores ob eorum doctrinam & ardentem charitatem. Tandem ipse propheta conuertit se ad Dei misericordiae contemplationem, pro qua illi gratias agit, eumque laudibus effert.

CAP

Spiritus Domini super me, eò quod vnxit me: A ad annuntiandum mansuetis misit me, ut mederer contritis corde, & predicarem captiuis indulgentiam, & clausis apertionem, ut predicarem, annum placabilem Domino, & diem ultionis Deo nostro: ut consolarer omnes lugentes: ut ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam pro cinere, oleum gaudij pro luctu, pallium laudis pro spiritu mæroris. Et vocabuntur in ea sortes iustitiae, plantatio Domini ad glorificandum. Et edificabunt deserta à seculo, & ruinas antiquas erigent, & instaurabunt ciuitates desertas, dissipatas in generationem. Et stabunt alieni, & pascent pecora vestra, & filij peregrinorum, agricola & vinitores vestri erunt. Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri, dicetur vobis. Fortitudinem Gentium comedetis, & in gloria eorum superbiētis.

EXPLANATIO.

Spiritus Domini super me, eò quod vnxit me.) Ille, qui in fine superioris capitis dixit: Ego Dominus, in tempore eius subito faciam illud, prosequitur dicens: Spiritus Domini super me, eò quod vnxit me. Esse autem cum Christum seruatore nostrum asserit ipse Christus apud Lucam capite quarto, ubi hunc locum de se ipso apertissime interpretatur. Intelligitur autem hoc iuxta carnis assumptionem, quemadmodum id, quod dixit Esaias capite vndecimo: Requiescet super eum Spiritus Domini. Fuit autem saluator noster vnctus non oleo, quo Deus præcepit Moyse, ut vngeret tabernaculum testimonij, & arcam Testamenti, mensamque cum vasis suis, neque eo, quo ipse Moyses vnxit Dei iussu Aaronem, & filios eius, neque eo, quo Samuel vnxit Saulem & Dauidem: sed oleo gratiæ & lætitiæ. Ita enim regius vates Christum alloquens prædixerat in Psalmo: Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ confortibus tuis. Quibus verbis voluit propheta Christi diuinitatem & humanitatem ostendere. Nam illa dictio, Deus, quæ primò ponitur, est vocandi casus, secunda autem nominandi. Vbi vides Christum esse à propheta Deum vocatum. Dicens autem propheta esse illum à Deo vnctum gratia & exultatione super omnes homines eius consortes & participes, aperte eius humanitatem significat. Intelligi autem hunc Psalmum de Christo Deo nostro, asserit in epistola ad Hebræos diuus Paulus. Constituerat Deus ut apud Hebræos, reges & sacerdotes oleo sacro vngerentur. Cum autem Christus sit & rex & sacerdos, æquum erat, ut pristina consuetudine oleo sancto atque cælesti vngeretur. Hoc intelligentes fideles, dicebant, ut in Actis refert diuus Lucas, Deum alloquentes: Domine tu es qui fecisti cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt, qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti, Quare fuerunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Conuenerunt enim verè in ciuitate ista aduersus sanctum puerum tuum Iesum, quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum Gentibus & populis Israel. Et in Actis

Act. 10. Actis capite decimo in hunc modum diuus Petrus auditores alloquitur: Vos scitis quod factum est verbum per vniuersam Iudæam, incipiens enim à Galilæa post baptismum quod prædicauit Ioannes, Iesum à Nazareth, quomodo vnxit eum Deus Spiritu sancto & virtute. Aspicias itaque seruatorem nostrum vnctum esse à Deo, non oleo humano sed diuino, nimirum Spiritu sancto & virtute, quod David oleum lætitiæ appellauit. Christus enim idem est quod vnctus: Græcè dicitur *χρῆσται*, à verbo *χρίω*, quod est vngere, & Hebraicè *משיח* à verbo *משח* maxach, quod significat vngere. Vnde tria hæc nomina, Christus, Messias, Vnctus, idem significant: & in Psalmo, vbi nostra versio habet: Aduersus Christum eius, est in Hebraico aduersus Messiam eius. Et perpende: Post vnctionem Spiritus sancti sequitur annuntiatio. Ait enim, Ad annuntiandum mansuetis misit me. Prius enim concionator: debet gratia vngi, quàm munus accipiat concionandi.

Ad annuntiandum mansuetis misit me.) Fuit Christus missus non cum externa, & mundi pompa, & gloria, sed in humilitate & mansuetudine, vt humilibus & mitibus viam veritatis ostenderet, & Euangelium annuntiaret.

Vt mederer contritis corde.) Aspicias hic Christum esse medicum nostrum. Ad hoc enim venit, vt suis vulneribus nostra vulnera curaret. Si medicus aliquis tuæ ægitudini gratis mederetur, coletes memoriam tanti beneficii beneuolentia perpetua. Cum igitur Christus medicus noster nos non solum gratis curauerit, sed etiam pro salute nostra suum sanguinem & vitam perfuderit, quæ erit memoria, quæ vis ingenij, quæ magnitudo religionis, quæ possit tam admirabili beneficio respondere? Ipse Christus fatetur apud Marcum se esse medicum. Cum enim Scribæ & Pharisei de illo detraherent, quod cum publicanis manducaret, respondit: Non necesse habent sani medico, sed qui malè habent: non enim veni

Mar. 2. respondit: Non necesse habent sani medico, sed qui malè habent: non enim veni

Eccl. 38. Si Christus venit vt mederetur nobis, ergo ægroti eramus. Nos sumus ille fau-

Luc. 10. cius & spoliarius, qui descenderat de Ierusalem in Iericho, quem Samaritanus ille cœlestis medicus curauit. Transierat sacerdos & Leuita, sed videntes eum, præterierunt. Venit lex Moysaica, & præteriiuit, quoniam non iustificabat. Ita enim

Rom. 8. in epistola ad Romanos ait Apostolus: Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus. Et in epistola ad Galatas, Quoniam,

Gal. 3. inquit, in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est, quia iustus ex fide viuit. lex autem non ex fide: sed qui fecerit ea, viuit in illis. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, &c. Et paulò post, Si enim, inquit, data esset lex, quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia, sed conclusit scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus. Et in eadem epistola capite secundo, Si enim, inquit, per legem iustitia, ergo

Gal. 2. iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi. Et diuus Ioannes ait

Ioan. 1. legem per Moysen datam esse, gratiam autem & veritatem per Iesum Christum factam. Fuerunt quidem in lege veteri multi viri iusti, & gratia induti, sed non per legem, sed per fidem, & vt fuit in concilio Florentino assertum, antiquæ legis sacramenta non causabant gratiam, sed eam solum per passionem Christi dandam esse figurabant. Et præterea qui tunc in gratia decedebant, non cœlum penetra-

Deut. 34. bant, sed in inferis vsque ad Christi mortem reseruabantur. Vt enim Moyses non potuit intromittere filios Israel in terram promissionis, sed necessarium fuit venire Iosue, qui eos ad illam perduceret, sic lex vetus non potuit iustificare, & suos

Iosue 4. in cœlestem patriam adducere, sed venit Iosue ille cœlestis, qui nos ad vitam æternam perduceret, suoque sanguine cœlum aperiret. Hic est Samaritanus ille, qui

nos

nos amplissimis Dei beneficiis ob scelera nostra spoliatos, ex ampla Hierosolyma & altissimo dignitatis gradu præcipitados, grauissimisque vulneribus percussos curauit, & in diuersorio vniuersalis Ecclesiæ constituit, vt inde ad immortalē beatitudinem tandem perduceret. Samaritanus enim idem est quod custos, de **Psal. 126.** quo dicitur in Psalmo: Nisi Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat, qui custodit eam. Hic est qui homines curauit, qui ait hoc in loco: Ad annuntiandum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde. Perpende: Non dicit omnibus mederi, sed contritis corde, quandiu enim cor est durum, & in sceleribus obstinatum, nullam habet salutem, ideo oportet vt corda nostra lachrymis molliamus, nosque ad gratiam Dei præparemus, ipse enim, vt dicitur in Psalmo, sanat contritos corde, & alligat contritiones eorum. Et vt dicitur in alio Psalmo: Cor contritum & humiliatum non despicit.

Et predicarem captiuis indulgentiam.) Aspicias hic peccatores captiuos appellari. Qua de re aliàs nonnulla diximus.

Et clausis aperiuerunt.) Hoc est, cæcis visum. Quod de vtraque cæcitate & mentis & corporis intelligitur. Vel clausis, hoc est, in dæmonis carcerem coniectis, libertatem. Solent enim custodes portas aperire illis, qui liberè de carcere egrediuntur. Vel loquitur de iis, qui ceremoniis Moisaicis detinebantur, quos Christus vocauit ad libertatem Euangelicam, non illam quam hæretici nostri temporis amplectuntur, qui dissolutionem & vitæ deprauationem libertatem vocant. Sed eam, quam Romana & vniuersalis Ecclesia docet, quæ est, vt ait Apostolus, columna & firmamentum veritatis. Lege cap. 42. & videbis missum fuisse Christum **1. Tim. 3.** vt oculos cæcorum aperiret. Ita enim eum Deus pater alloquitur: Dedi te in fœdus **Sup. 42.** populi, in lucem Gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de conclusionibus vinclum de domo carceris. Vbi aspicias flagitiosos cæcos esse mentis, que lumine priuatos.

Vt predicarem annum placabilem Domino.) Id est tempus gratiæ, de quo ait Paulus: **2. Cor. 6.** Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Fortasse annum placabilem appellat, quia Deum patrem placauit, nosque morte sua cum eo reconciliauit, seque pro nobis hostiam placationis constituit.

Diem ultionis.) Hoc est, diem extremi iudicii. Vel tempus euerisionis Hierosolymæ per Titum.

Vt consolauer omnes lugentes.) Munus est Christi lugentes consolari. Ipse enim **Matt. 5.** ait: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Pro lacrymis debite emissis tribuit Deus & hic internam consolationem, & in cœlo æternam beatitudinem: sunt enim lacrymæ semen gloriæ. Id intelligens David dicebat in Psalmo: **Psal. 125.** Qui seminant in lacrymis, in exultatione metent. Loquor de lacrymis pœnitentiæ, & de illis, quæ ob pias iustasque causas funduntur. Ideò sequitur: Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion. Non promittit Deus consolaturum lugentes Babylonem, sed Sion. Non illi sunt gratæ lacrymæ fusiæ ob mundi voluptates amissas, sed eæ, quæ ob amissionem Sionis emittuntur. Plorabant filij Israelis, nec poterant continere lacrymas ob Hierosolymæ suæ recordationem, sedentes captiui iuxta flumina Babylonis, & dicentes: Illic sedimus, & fleuimus, dum recordamur tui Sion. Nos ob cœlestis Sionis desiderio in hoc exilio oculos nostros fontes viuorum aquarum faciamus. Lugere Sion est Ecclesiæ afflictiones deplorare, vel peccata in Sione admissa, vel præ desiderio cœlestis Sionis lacrymas profundere. Huiusmodi lugentes Deus mirabiliter consolatur. Narrat Ezechiel dixisse **Ezech. 9.** Deum cuidam viro: Transi per mediam ciuitatem in medio Ierusalem, & signa tau super frontes virorum gementium & dolentium super cunctis abominationibus, quæ sunt in medio eius. Et statim iussit illi, vt his seruatis ceteros interficeret. Eos seruat Deus, illisque vitam tribuit immortalem, qui mundi scelera deplorant, & finem rerum intuentur, atque nouissima contemplantur. Litera enim tau, quæ

in

in Hebraico Alphabeto vltima est, finem rerum significat, quam debemus semper in memoria tenere & ea veluti in fronte signari. Quemadmodum α mega apud Græcos quod in fine sit alphabeti finem significat, sic tau apud Hebræos. Multi plorant mundi flagitia, sed nolunt à mundo ipso discedere, nec finem animo intueri. At necesse est mundi peccata lugere, sed ipsum mundum relinquere.

Gen. 49. Mortuus est Iacob in Ægypto, sed noluit ibi sepeliri, sed in terra promissionis: & *Gen. 5.* portantes eum mortuum filij sui egressi ab Ægypto venerunt ad aream Atad, *figura* quæ sita est trans Iordanem, vbi celebrantes exequias planctu magno atque vehementi impleuerunt septem dies, & vocatum est nomen loci illius: planctus Ægypti. Fortasse sciebat Iacob multos esse cum Christo Hierosolymæ resurre-
cturos, ideo voluit illuc asportari, vt eius corpus cum Christo resurgeret. Ait enim

Matt. 27. Matthæus multa corpora sanctorum resurrexisse. Sed ad huius historię spiritua-
lem sensum veniamus. Per mortem in Ægypto peccatum significatur. Malum est mori in Ægypto, sed sepeliri ibi, est maximè execrabile. Mortuo Iacob in Ægypto exierunt filij eius ab Ægypto, vbi septem dies plorauerunt. Ploremus mortem Ægypti, ploremus mundi impietates, & tetra facinora, ploremus peccata mundi, sed extra mundum. Relinquamus Ægyptum, & pro Ægypti sceleribus vim lachrymarum fundamus. Non vno die tantum, sed septem diebus, hoc est toto tempore vitæ nostræ ita lugeamus, vt dicatur vita nostra planctus Ægypti.

figura Quid significabat mare illud æneum in templo Salomonis, & luteræ aquarum, *3. Reg. 7.* nisi lachrymarum abundantiam, quibus deberemus animas nostras lauare? Est enim hoc admirabile in lachrymis, quod foris exeuntes intus lauant, & deorsum cadentes ascendunt sursum, & cum sint aquæ, de medio ignis egrediuntur, & ignis illis ardentius inflammatur. Nonne cor Magdalene erat Aetna mons altissimus, diuinis amoris incendio inflammatus? Erat quidem. Et tamen in medio illius ardentissimæ flammæ erat quidam Nilus lachrymarum. Ex amore fluebant arden-
tes lachrymæ, & lachrymæ augebant sanctum amorem. Si odoriferas aquas magnificamus ex rosis, aliisque floribus distillatas, quia externum odorem, & par-
uam fragrantiam emittunt, quanti æstimandæ sunt lachrymæ, quæ animas intus ablunt? Eos qui tales lachrymas fundunt, consolatur Christus, vt ipse hoc in loco apud nostrum Esaiam testatur.

similitudo Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ plantatio Domini ad glorificandum.) Id est, Et qui in Ecclesia fuerint fortes in iustitia, & constantes, appellabuntur plantatio Domini, hoc est, arbores plantatæ à Deo, ad ipsum Deum glorificandum.

Et edificabunt deserta à seculo & ruinas antiquas erigent.) Hoc est, Apostoli & viri Apostolici instruent ad fidem Gentes incultas, & à religione desertas. Et eos, qui iam à multis annis defecerant, restaurabunt.

Et stabunt alieni, & pascunt pecora vestra.) Multi venient ad Ecclesiam, qui cum antea essent alieni à fide, tamen recepto Evangelio non in peccatis iacebunt, sed stabunt erecti, & erunt præfules & concionatores, non seipsos pascentes, sed gregem & populum. Non dicit: pascunt seipsos, sed peccora. Nec dicit: Occident pecora, sed pascunt: Ita dicebat Christus diuo Petro: Pasce oues meas, pasce agnos meos. Et ter illum interrogauit, vtrum eum amaret, non quod ipse Christus hoc ignoraret, sed vt nobis ostenderet quantam curam & cogitationem in eligendo præfule figere deberemus, nec esse aptum ad pascendas oues, nisi qui Deum amet, aliisque in amore præcellat. Ideo Christus dixit: Simon Ioannis diliges me plus his? Oportet esse præfulem charitate præstantem, alioquin non oues, sed seipsum curabit. Ad Deum per Ezechielem, Væ, inquit, pastoribus Israël, qui put illud, vbi multa inuenient pulcherrima, & notatu dignissima.

Joan. 21. Agricole & vinitores vestri erunt.) Hoc est, colēt durā cordiū terrā ad vberimos fructus ferendos, & vineam, hoc est, Ecclesiā Christi sanguine rigatam custodient. Vos

Exec. 34. sed seipsum curabit. Ad Deum per Ezechielem, Væ, inquit, pastoribus Israël, qui put illud, vbi multa inuenient pulcherrima, & notatu dignissima.

Agricole & vinitores vestri erunt.) Hoc est, colēt durā cordiū terrā ad vberimos fructus ferendos, & vineam, hoc est, Ecclesiā Christi sanguine rigatam custodient. Vos

Vos autē sacerdotes Domini vocabimini.) Alloquitur Apostolos & sacerdotes Christianos, qui non sacerdotes Ægypti neque idolorū, sed Dei sacerdotes vocantur. At Lutherus asserit omnes Christianos esse sacerdotes, & æqualiter posse absoluerē & consecrare, deceptus verbis illis diui Petri peruersè intellectis: Vos autē genus *1. Pet. 2.* electum, regale sacerdotiū, gens sancta. Quid ais Luthere? vbi dicit hic Apostolus omnes Christianos esse sacerdotes? Aliud est appellare Christianos sacerdotium regale, aliud dicere, omnes vos Christiani estis sacerdotes. Etsi diceret, Vos estis sacerdotes, non tamē inferretur omnes sacerdotes esse: nō enim dicit: vos omnes vniuersaliter, sed vos indefinitè. Nā iuxta Aristotelis doctrinā indefinita enuntiatio in contingentibus non vniuersali, sed particulari æquipollēt. Præterea non ait Apostolus: estis sacerdotes, sed sacerdotiū regale. Cum enim Christus sit rex & sacerdos in æternum secundū ordinem Melchisedec, æquum est, vt qui illi vniuntur, regale sacerdotium appellentur. Sed hinc non inferitur omnes Christianos esse sacerdotes. Imò ipse Petrus Apostolorum princeps, quem pro te citas, in ea *1. Pet. vlt.* dem epistola capite vltimo separat sacerdotes à laicis, non aliter quā pastores à grege. Ait enim illis: Pascite qui est in vobis gregem Dei. Nonne vides ipsam diui Petri epistolam, quam pro te affers, tuam hæresim damnare? Quæ maior posset esse confusio, quā omnes tam pueros quā senes esse sacerdotes? Sed ais non omnes posse vti munere sacerdotali, nisi ex consensu plebis, quamquam omnes ex æquo sint veri sacerdotes. Quæro abs te, quæ plebs diuinum Paulum sacerdotem constituit? nonne ipse ita ad Galatas scribit: Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, & Deum patrem, qui suscitauit eum à mortuis: Imò ipse Paulus Titum & Timotheum constituit sacerdotes, vt ex epistolis ad eos scriptis apertissime colligitur. Et Tito, Huius rei, inquit, gratia reliqui te Cretæ, vt ea, quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi. Multi erant in ciuitatibus illis Christiani, sed ex illis Titus eos presbyteros constituēbat, qui illi apti tanto muneri videbantur. Vbi vides non omnes Christianos esse sacerdotes, nec omnes sacerdotes à plebe constitui, & falsam esse vtranque tuam opinionem, & hæresim detestabilem. Sunt aduersus te omnes Catholici doctores tam antiqui quā recentiores, tam Græci quā Latini, pugnant contra te vniuersalia concilia, & Ecclesiæ consuetudo ab ipsis Apostolis vtque ad nostra tempora firmiter conseruata. Sed quoniam omnia hæc irrides & pro nihilo putas, cur te non pudet tam aperta sacrarum literarum testimonia contemnere? Tu qui intellectu diuinæ scripturæ gloriaris, eūque tibi soli sumis & arrogas, quomodo tam euidentes locos non vides? Dicis omnes esse æqualiter sacerdotes, sed eos munere sacerdotali vt, qui à plebe vocantur. At diuus Paulus, inquit, in epistola ad Hebræos: Nec quisquam sumat sibi honorem, sed qui vocatur à Deo tanquam Aaron. Vbi legisti Luthere Aaronem fuisse à plebe sacerdotem constitutum? Nonne asserunt diuina litera in veteri Testamēto Deum illi sacerdotium tribuisse, & diuus Paulus al-
Exo. 28. seueranter affirmat eum fuisse à Deo vocatum? Si hanc dignitatem habebant sacerdotes Synagogæ, quanto magis Ecclesiæ, pro qua Christus sanguinem suum profudit, quo eam mirabiliter rigauit? Quare non poteris colligere ex hoc loco Esaiæ omnes Christianos esse æqualiter sacerdotes. Solum enim diuinus noster vates Apostolos, & nouæ legis sacerdotes alloquitur, quos Domini sacerdotes appellat, vt eos à demoniorum sacerdotibus diuidat: Non paulò antè eodem capite ipsos sacerdotes diuidit ac separat à plebe dicens: Et pascunt pecora vestra. Vbi vides sacerdotes esse pastores, plebem verò & subditos, oues appellari.

Fortitudinem Gentium comederis.) Hoc est, potiemini opibus, quas Gentes ad Ecclesiam afferent. Refert diuus Lucas in Actis eos, qui ad fidem conuertebantur, opes suas afferre, & ad pedes Apostolorum proicere. Vel per fortitudinem Gentium intelligitur Christianorum fides, martyrium, & constantia. Et quoniam

similitudo

altera si-
militudo

Philip. 4.

epulæ sacerdotum sunt Christianorum virtutes, quibus tanquam dapibus delectantur, idcirco ait: Fortitudinem Gentium comedetis, quasi diceret: Fortitudinem eorum, qui ad Christum fuerint conuersi, oblectabimini. Vt enim agricolæ lætantur videntes terræ, quam coluerunt, herbescentem viriditatem, eamque fruges yberrimas largiri, vites lætificis pampinis pubescere, ramósque baccarum ac fructuum copia incuruari, sic & multò amplius oblectantur præfules & concionatores, intuentes populum ab illis instructum, admirabiles virtutum fructus producere. Contrà verò vt insignis pictor videns imaginem quam pulchram depinxit, in qua voluit suum ingenium & artificium exprimere, maculatam & deformatam, summo dolore premitur, nec potest tantum mœrore æquo animo tolerare, sic præfules, & pij sacerdotes, & concionatores videntes corruptos & sceleribus contaminatos eos, quos sollicitè variisque doctrinarum coloribus instruxerunt, incredibili mœrore cruciantur. Versio tamen Pagnini fauet priori expositioni: Ita enim habet: Opes Gentium comedetis.

Et in gloria eorum superbiatis.) Capitur superbiere pro exultare, & gaudio effertur. Quasi dicat: Vos præfules gloria fidelium delectabimini. Vnde Paulus Apostolus Philippenses alloquens, Itaque, inquit, fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium meum, & corona mea.

C Pro confusione vestra duplici & rubore laudabunt, partem eorum, propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, letitia sempiterna erit eis. Quia ego Dominus diligens iudicium, & odio habens rapinam in holocaustum, & dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis. Et scietur in Gentibus semen eorum, & germen eorum in medio populorum: omnes qui viderint eos, cognoscent illos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus. Gaudens gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo, quia induit me vestimentis salutis, & indumento iustitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, & sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit iustitiam & laudem coram vniuersis Gentibus.

Pro confusione vestra duplici & rubore.) Hæc duplex confusio & molestia est afflictio, qua duo populi infideles nempe Gentium & Iudæorum Apostolos, ceterosque viros sanctos vexabant. Vel idcirco appellatur duplex, quia & verbis & factis viri sancti affligebantur. Sed quò magis, qui se ad fidem conuertebant, premebantur, eò magis gaudebant, & partem atque sortem suam laudabant. Idcirco ait: Pro confusione vestra duplici & rubore laudabunt partem eorum, seu vt ex Hebraico potest verti, partem suam. Poteris per partem suam Deum intelligere, Psal. 71. iuxta id, quod dicitur in Psalmo: Pars mea Dominus. Quasi dicat: in omni afflictione Deo gratias agent. Ego existimo hanc particulam, duplici, accipi hoc in loco pro multiplici, quemadmodum mos est scripturæ finitum pro indefinito accipere. Et eodem modo in sequenti versu: Propter hoc in terra sua duplicia possidebunt. Est igitur sensus: Pro multis ac variis calamitatibus æquo & alacri animo toleratis, magna gaudia in cœlesti patria consequentur.

Et odio habens rapinam in holocaustum.) Id est, execrans sacrificia ex rebus raptis. Plus diligit Deus iustorum paupertatem, quam diuitum ex rebus malè acquisitis mune

munera. Dicitur enim in Prouerbiis: Honora Dominum de tua substantia. Et Tobias. 3. bias, Ex substantia, inquit, tua fac eleemosynam. Et apud Matthæum ait Christus Tobias. 4. Deus noster: Si ergo offers munus tuum ad altare, &c. Semper pronomem tuum Mat. 5. apponitur. Id autem quod est rapina comparatum, non est tuum sed alienum.

Et dabo opus eorum in veritate.) Id est, Et retribuam eis iuxta opus eorum absque vilo dubio.

Et scietur in Gentibus semen eorum.) Hoc est, Cognoscetur inter Gentes semen Apostolorum. Quasi dicat: fideles, quos Apostoli verbo & exemplo genuerint, erunt inter omnes homines cogniti. Diuus Paulus Corinthiis scribens, Per Euangelium, inquit, ego vos genui. Et in Psalmo ait Christus: Semen meum seruiet ipsi. Hoc est, fideles mei seruient Domino. Si Christus eiusque Apostoli eos genuerunt, quos conuerterunt ad fidem, & à vitiis separarunt, ergo antea non erant, dum sceleribus implicabantur. Ex quo colliges impiorum vitam esse potius mortem dicendam, quam vitam. Aspicias præterea docere esse gignere, & doctores patres posse appellari.

Gaudens gaudebo in Domino.) Verba sunt Ecclesiæ, quam Propheta facit loquentem, gaudium suum proferentem, & beneficia à Christo accepta prædicantem. Animaduerte: Non dicit: Gaudebo in mundo, sed in Domino. Ita David, Redde mihi, inquit, letitiam salutaris tui. Et Apostolus Philippensibus, Gaudete, inquit, in Domino semper. Poteris hoc referre ad ipsum Esaiam, vt ipse sit, qui has voces emittat.

Quia induit me vestimentis salutis.) Hoc est, iustitia & charitate. Id quod sequitur: Et indumento iustitiæ circumdedit me, est idem sed aliis verbis.

Quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam monilibus suis.) Hoc est, ita me Christus virtutum ornamentis induit, ac si ego essem sponsus in die nuptiarum splendidis vestibus coopertus, & corona decoratus: & sponsa pulcherrimis ornamentis induta.

Sicut enim terra profert germen suum.) Prædicta Ecclesiæ exultatione concludit Propheta dicens, magnam fore iustitiam & laudem, non solum coram Iudæis, sed etiam coram cunctis gentibus.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT LXI.

Ad annuntiandum mansuetis misit me.) In Hebraico est in hunc modum לוֹחֵשׁ לְעֹנִי לְעֹנִי לְעֹנִי leuasser anauin xelachani. Dicitio לוֹחֵשׁ anau significat mitem, mansuetum, benignum, humilem. Vnde id, quod habetur Numerorum capite Num. 12. duodecimo: Erat enim Moyses vir mitissimus super omnes homines, interpretatur R. Salomon humilis & tolerans super omnes homines. Hac ratione adducti Septuaginta verterunt: Euangelizare pauperibus misit me. Solent enim humiles pauperes appellari. Vnde id, quod ait Christus: Beati pauperes Spiritu, graues authores non de inopia, sed de humilitate explanant. Diuus Lucas hanc autoritatem ex versione Septuaginta capite quarto sui Euangelij citauit. Poteris etiam pauperes accipere in sua propria significatione pro egentibus & inopibus. Vbi vides apud Christum diuites & potentes non præferri pauperibus & humilibus. Homines sæpe volunt potius diuitibus quam pauperibus Euangelium prædicare: at Christus pauperes elegit, venit enim mundi vanitatem euersum. Regnum mundi incipit à magnatibus & potentibus, regnum verò Christi à pauperibus. Reges & principes mundi respiciunt diuites, Christus autem intuetur pauperes. De illo enim dicitur in Psalmo decimo: Oculi eius in pauperem respiciunt. Imò apud regem Herodem ab eo miraculum factum videre desiderantem siluit, nec verba, nec miracula faciens: contrà verò apud pauperes & loquebatur, & miracula faciebat. Vt enim prudens mercator non vult ociosis, & vanè curiosis mer-

Matt. 21. ces suas ostendere, sed iis, quos intelligit esse illas empturos, sic Christus apud eos concionabatur, & euidentia atque mirabilia signa efficiebat, quos videbat esse ex his vtilitatem accepturos. Et volens apud Matthæum discipulis Ioannis interrogantibus: Es tu qui venturus es, an alium expectamus? ostendere se esse Christum in lege promissum, respondit rerum gestarum testimonio. Factis enim coram illis magnis miraculis, Dicite, inquit, Ioanni quæ vidistis & audistis: Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur. Hoc est, Euangelium illis prædicatum recipiunt. Quasi diceret: Ego sum ille, quem Prophetæ vaticinati sunt esse hæc opera facturum. Inter quæ miracula, vt vides, citat id quod hic ait: Euangelizare pauperibus misit me. Sciebat enim venturum esse tempus, vt pro miraculo haberetur Euangelium pauperibus gratis annuntiare.

Vt mederer contritis corde. In Hebraico est *לַחַאוּךְ* lachauox lenixbere leu. Verbum *לַחַאוּךְ* chaux significat proprie alligare, vt apud Esaiam *Sup. 30.* cap. 30. In die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui. Ideo Pagninus vertit: Vt alligarem contritos corde. Metaphora sumpta à chirurgis vulnera fasciis ligantibus. Vnde noster interpres rectè vertit: Vt mederer. Diuus Lucas habet, Sanare contritos corde. Quod est idem. Potest verti: Vt curarem constrictos animo. Hoc est, animum vulneribus confossum & faucium habentes. Pro quo Theodotio vertit: Ad alliganda vulnera peccatorum. Sunt enim peccatorum vulnera letalia, mortemque ipsam non multò postea, sed statim gignentia, iuxta id quod ait diuus Iacobus Apostolus: Peccatum, eum consummatum fuerit, generat mortem.

Et clausis apertionem. In Hebraico est *לְפָתַח* laphathim Velaasurim pekach koach. Nomen *לְפָתַח* asur vinctum significat, vt Genesis 39. Tradidit Ioseph in carcerem, vbi vincti regis custodiebantur. Verbum Pakach significat: velamen remouere & aperire, vt Genes. 3. Aperientur oculi vestri. Vnde nomen *לְפָתַח* apertionem & visum significat. Quapropter verterunt Septuaginta: Et cæcis vt videant. Quos secutus diuus Lucas transtulit: Et cæcis visum. Potest verti: Et vinctis apertionem carceris. Ita enim transtulit Pagninus. Nam dictio *לְפָתַח* carcerem significat iuxta sententiam R. Ioseph. Nonnulli tamen existimant has duas dictiones *לְפָתַח* esse vnam geminatam, & significare visum, & apertionem.

Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam pro cinere. Versio, cui diuus Hieronymus adiecit commentaria, non habet fortitudinem, nec est hæc dictio in translatione Septuaginta, nec Pagnini, nec in textu Hebraico. Quare potest ita verti: Vt ponerem ac darem pie ac debite plorantibus gaudium pro lachrymis. Vel sic, Vt lugentibus ante oculos ponerem celestem Sionem, vt intellexerent, esse pro sanctis lachrymis æternam illam gloriam consecuturos.

Et vocabitur in ea fortes iustitie. Pro fortibus iustitie est in Hebraico *עֲצֵי זֵדִים* elcha tsedek. Si prima dictio venit ab *זֵדִים* dicendum est fortes, nam *זֵדִים* fortem significat & Deum. Et hanc rationem secutus est noster interpres. Si autem est *עֲצֵי* dicendum est, arbores, *זֵדִים* enim arborem significat, quam Latinus interpres Iosue ultimo quercum interpretatur. Ideo Pagninus vertit. Et vocabuntur arbores iustitie. Apostoli enim, cæteri que viri maximarum virtutum fructibus cummulati arbores fuerunt, & palmæ fructiferæ, semper virentes, in Ecclesia veluti in terreno paradiso plantatæ. Eam ob causam cecinit Dauid: Iustus vt palma florebit. *Psalm. 91.* Et hæc fortasse est arbor, cui in primo Psalmo iustus comparatur. Ait enim: Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet. Palma enim varios fructus & mirificos producit, & nunquam foliis nudatur. Et inter alias qualitates ponderi resistit, & aduersus illud insurgit, in quo inuidi animi fortitudo eorum, qui palmæ comparantur, clarissime demonstratur.

In

In gloria eorum superbietis. Potest verti ex Hebraico: Eorum gloria oblectabimini: vel vt Pagninus reddidit Latine: In gloria eorum exultabimini. Aquila transtulit: *בְּגִלְיָא אֲנִי וְאַתָּה וְכָל הָעָם* *Hoc est, In gloria eorum purpura vestiemini. Quasi dicat: Nulla inuidia ob eorum felicitatem cruciabimini, sed etiam preciosis vestibus & ornamentis gaudium, quo ob eorum gloriam perfundemini, ostendetis.*

Argumentum capitis LXII.

Promittit diuinus vates fore vt nunquam taceat, & à concionibus desistat. Vaticinatur de primo Christi in mundum aduentu, & de Ecclesiæ prosperitate.

CAPVT LXII.

*R*opter Sion non tacebo, & propter Ierusalem non A quiescam, donec egrediatur vt splendor iustus eius, & saluator eius vt lampas accendatur. Et videbunt Gentes iustum tuum, & cuncti reges inclytum tuum, & vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit. Et eris corona glorie in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui. Non vocaberis ultra derelicta, & terra tua non vocabitur amplius desolata, sed vocaberis voluntas mea in ea, & terra tua inhabitabitur, quia complacuit Domino in te, & terra tua inhabitabitur. Habitabit enim iuuenis cum virgine, & habitabunt in te filij tui. Et gaudebit sponsus super sponsam, & gaudebit super te Deus tuus. Super muros tuos Ierusalem constitui custodes: tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Qui reminiscimini Domini ne taceatis, & ne detis silentium ei, donec stabiliat, & donec ponat Ierusalem laudem in terra.

EXPLANATIO.

Propter Sion non tacebo. Cum Elaias Christi aduentum prædiceret, & omnes ad virtutem veramque Dei religionem amplectendam hortaretur, ab impiis contemnebatur, sed tamen à concionibus suis non desistebat. Non enim erant apud eum tanti momenti sceleratorum hominum iniuriæ, vt eius animum frangerent & debilitarent. Nam viri iusti & constantia muniti nullis rerum aduersarum fulminibus terrentur, nullis impiorum hominum oppugnationibus perturbantur, nullis minarum fluctibus obruantur. Quin potius quò acerbius oppugnari se sentiunt, eò liberius & erectiore animo clamant, quando opus est, & ratio præscribit, nolentes veritatem necessario dicendam silentio præterire. Scribis & principibus sacerdotum præcipientibus Petro & Ioanni Apostolis, ne Christum annuntiarent, responderunt ipsi: Non possumus quæ vidimus & audiimus non loqui. ita tradit Lucas in Actis Apostolorum capite quarto. Et sequenti capite tradit eos *Act. 4.* iterum respondisse: Obedire oportet Deo magis quam hominibus, & nec contumeliis nec flagellis caros voluisse à prædicatione desistere. Et diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios. Væ enim, inquit, mihi est, si non euangelizauero. *1. Cor. 9.* Et Esaias, Væ, inquit, mihi quia tacui. Eam ob causam nunc ait se propter Sionem, hoc est, propter pios clamaturum esse, nec ab incepto cessaturum. Vel propter Sionem, hoc est, quia ita opus est ciuitati Hierosolymæ.

Tr 3

Donec

Donc egrediatur ut splendor iustus eius.) Hoc est, donec veniat Christus. Ac si diceret: Si usque ad Christum viuerem, semper eius aduentum predicarem, & homines ad virtutem exhortarer. Christum appellat iustum Sionis, hoc est, à quo omnis Sionis iustitia dimanat. Et Ieremias, Hoc est, inquit, nomen quod vocabunt eum, Dominus iustus noster. Et Stephanus in Actis, Occiderunt, inquit, eos, qui prænuntiabant de aduentu iusti. Vbi per iustum Christus intelligitur.

Et saluator eius ut lampas accendatur.) Quem iustum vocauit, nunc saluatorem appellat. Iesus enim idem est quod saluator.

Et videbunt omnes gentes iustum tuum.) Non solum tu Hierosolyma, sed omnes etiam Gentes Christum videbunt, licet non oculis, tamen fide. Videmus nunc, ait Apostolus, per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Et David, Psal. 97. Viderunt, inquit, omnes termini terræ salutem Dei nostri. Perspicuum est Galatas Christum corporeis oculis non vidisse, nihilominus tamen ad eos ita diuus Paulus scribit: Quis vos fascinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Christus proscriptus est, & in vobis crucifixus?

Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit.) Hoc est, appellaberis Ecclesia super Petram fundata, ita enim te Christus appellabit. Diuus Matthæus inquit dixit se Christum Petro: Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.

Et eris corona gloriæ in manu Domini.) Si corona solet esse in capite, non autem in manu, quomodo inquit Propheta Ecclesiam esse coronam gloriæ in manu Domini? Ego existimo eum voluisse ostendere nunquam defecturam esse fidem Ecclesiæ, quoniam eam Deus manu sua tenet apprehensam. Qui fieri potest, ut diabolus spoliaret fidem Ecclesiam, quam Deus habet sua manu custoditam? Ideo portæ inferi aduersus eam nunquam præualebunt, ut ipsa veritas asseruit apud Matthæum.

Luc. 12. Et apud Lucam, Ego, inquit, oraui pro te, ut non deficiat fides tua. Capitur autem corona hoc in loco pro regno, quemadmodum & diadema regni. Ac si diceret: tui in æternum domineretur, sed eris regnum in manu Domini ab ipso nunquam derelictum. Vel sic: Eris gloriosa & inclyta, & à Deo dilecta. Vel, eris corona gloriæ in manu Domini, hoc est, propter te glorificabitur Dominus. Hac exornatione orationis utitur diuus Paulus in epistola ad Philipenses ita dicens: Itaque fratres mei charissimi & desideratissimi gaudium meum & corona mea: & Salomon in Prouerbis: Mulier diligens corona est viro suo.

Sed vocaberis voluntas mea in ea.) Solet aliquando scriptura nomina rebus ex euentu imponere, quemadmodum supra fuit Christus vocatus, Accelera, spolia ab eius faucibus eripuit.

Habitabit enim iuuenis cum virgine.) Hoc est, tanta erit pudicitia inter sanctos Christi fideles, ut virgines puellæ etiam inter iuvenes habitent securæ & intactæ.

Et habitabunt in te filij tui.) Nullus Ecclesiæ filius extra eam est: at infideles sunt ab ea alienati. Hæretici non appellantur Ecclesiæ filij, sed synagogæ diaboli.

Et gaudebit sponsus super sponsam.) Quis sit hic sponsus & hæc sponsa, explicat statim, dicens: Et gaudebit super te Deus tuus. Vbi vides Ecclesiam esse dei sponsam. Hæc est ea, quam Salomon in Canticis facit cum sponso suo Christo loquentem, de qua ait Apostolus: Viri diligite uxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam.

Super muros tuos Ierusalem constitui custodes.) Hoc est, Apostolos, præfules, & doctores, quorum interest vigilare, speculari, custodire, & docere. Ita diuus Paulus Timotheo dicebat: Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple, &c.

Qui reminiscimini Domini ne taceatis.) Sensus est: Vos qui Dei recordamini, orate Dominum pro Ecclesiæ laude, & pace, nec à precibus unquam desistatis, quando eam afflictam videritis.

Iura

Iurauit Dominus in dextera sua, & in brachio fortitudinis sue. C
Si dederit triticum tuum ultra cibum inimicis tuis, & si biberint filij alieni vinum tuum in quo laborasti. Quia qui congregabunt illud, comedent, & laudabunt Dominum, & qui comportant illud, bibent in atriis sanctis meis. Transite transite per portas, preparate viam populo. Planum facite iter, & eligite lapides, & eleuate signum ad populos. Ecce Dominus auditum fecit in extremis terra. Dicite filia Sion: Ecce saluator tuus venit, ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo. Et vocabunt eos populus sanctus, redempti à Domino. Tu autem vocaberis quæstia ciuitas, & non derelicta.

Si dederit.) Id est, Non dabo. Ponitur, Si, pro non, ut in Psalmo: Ipsi verò non cognouerunt vias meas, quibus iuravi in ira mea, si introibunt in requiem meam, Id est, quod non introibunt. Promittit Deus nunquam Ecclesiam suam derelicturum. Poteris per triticum & vinum virtutes intelligere, quæ sunt animarum dapes. Has promittit Deus nunquam esse ab Ecclesia auferendas, sed illis prodesse, qui in illas incumbunt.

In atriis sanctis meis.) Id est, in sancta Ecclesia mea.

Transite transite per portas.) Egredimi de Babylone vos o Iudæi, transite per portas eius, quas vobis Cyrus aperiet, & referte vos in patriam vestram. Alloquitur populum Hebræorum in Babylonica captiuitate detentum, de eius liberatione varicinans. Sed per Babylonem mundus intelligitur, cuiusque confusio, à qua hortatur Propheta, ut omnes egrediantur.

Preparate viam populo.) Vos magnates, sapientes, & præfules ducite populum à mundi confusione ad veritatem, ostendite illi iter ad celestem Hierosolymam. Eligite ex via lapides, eosque remouete, ut populus possit sine impedimento transire. Doctores qui ad virtutes hortantur, sed sunt terribili vitiis implicati, viam quidem veritatis ostendunt, sed nec eam præparant, nec lapides ceteraque impedimenta volunt ab ea remouere. Nam quanto apertius eam ostendunt verbis, tanto perniciosius eam impediunt factis. Quid est deprauata vita præfules & concionatoris nisi quidam ingens in via lapis? Oportet concionatorem & præfulem esse doctrina excultum, & virtute præditum. Ut enim calx sine arena parum & imbecillo quodam modo lapides conglutinat, arena autem sine calce nihil penitus efficit, at calx cum arena fortiter & mirabiliter vnit & astringit: sic virtus sine doctrina aliis non multum prodest, doctrina verò sine virtute non solum non coadunat, sed etiam sæpe diuidit & destruit. At virtus cum doctrina coniuncta mirabiliter ædificat, & diuulos ac discordes lapides astrictissimè conglutinat. Virtus est calx, verba sunt arena, virtus verbis ornata est calx cum arena aptè atque temperatè commista.

Et eleuate signum ad populos.) Conuocate ad Ecclesiam omnes Gentes. Hortamini omnes ab egressu Babylonis, & ad Hierosolymam ingressum. Solent enim duces eleuare vexillum ad milites congregandos. Hoc vexillum est crux illa sacratissima gloriosissimè signum nostrarum victoriarum, sub qua omnes militare debemus. Ecce enim Deus auditam fecit crucem suam vniuersis mundi nationibus.

Dicite filia Sion: Ecce saluator tuus venit.) Filia Sion & Sion idem est, capitur autem pro Ecclesia, ut aliàs ostendimus. Est igitur sensus: Prædicate & annuntiate in Ecclesia, Christi Iesu in mundum aduentum.

Ecce merces eius cum eo.) Id est, ipse Deus est merces, quam suis electis tribuit. Ita ipse Dominus dixit Abrahamo: Noli timere Abram, Ego protector tuus sum, Gen. 15.

T c 4 &

Psalm. 8. & merces tua magna nimis. Quasi diceret: Non solum sum tuus protector, sed etiam tua merces amplissima. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in Psalmo: Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in eternum propter retributionem. Hoc est, propter te ipsum, qui es electorum tuorum merces & retributio. Et potest ita verti ex Hebraico: Inclinaui cor meum ad facienda precepta tua propter eternam retributionem. Est igitur sensus: Annuntiate Sioni Christi saluatoris aduentum, qui tam misericors & benignus est, ut seipsum amicis suis tribuat in mercedem, non solum illis tua, sed seipsum dabit. Nam semper coram illo est opus suum, hoc est, misericordia sua. Esse autem misericordiam proprium Dei opus alibi ostendimus. Vel ita: Merces electi cum Deo est, eamque Deus in promptu habet, non eam petens aliunde, & opus electi bonum & meritorium coram ipso Deo est, qui omnes virtutum actiones videt, ut eas remuneret.

Supr. 1. Et vocabunt eos populus sanctus redempti a Domino. Fideles Dei electi & iusti vocabuntur sancti, a Christo redempti. Flagitiosi appellantur semen nequam, filij scelerati, & alii huiusmodi nominibus, ut primo capite ostendimus: at viri iusti & pii honestis ac gloriosis nominibus vocantur. Potest ita explanari: Et redempti a Domino, hoc est, illi, qui sunt a demonis potestate liberati, & in gratia constituti, vocabunt bonos populum sanctum. Nam scelerati homines & flagitiis cooperti in viros excellentes, in quibus videtur singulare quoddam virtutis lumen elucere, irruunt, eosque maledictis vulnerant, & falsis criminibus ad invidiam vocant. Eorum virtutes silentio pretereunt: sint autem in eis aliquam deprehendunt culpam, licet leuem, omnia clamoribus implent. Ut enim vultures ad cadauera odore feruntur, viorum autem corporum nullo odore mouentur, sic deprauati homines indomitae cupiditatis inflammati, tetrisque sceleribus imbuti, leues ac veniales lapsus virorum iustorum, sine quibus humana vita transigi non potest, statim olfaciunt, eosque inexpiabilibus vitiis tribuunt, eorum autem virtutes nequaquam intuentur. Est enim sceleratorum proprium omnes viros virtute prestantes odio habere, eorumque splendorem falsis criminibus maculare, & omnem denique virtutis florem velle confringere.

Luc. 15. Tu autem vocaberis quæ sita ciuitas. Tu o Ecclesia vocaberis ciuitas, quam Christus quæsiuit. Si Christus nos quæsiuit, ergo antea perditioni eramus. Sumus enim ouis illa, quæ perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris asportauit.

Annotationes ex Hebræo in

CAPUT LXII.

Gen. 33. Transite transite. In Hebraico est עברו עברו iuru iuru. Quod potest verti, Procedite ante eos, procedite ante eos. Et id, quod habetur Gen. 33. Et ipse procedens adorauit, potest verti: Et ipse procedens ante eos adorauit. Alloquitur hoc in loco Esaias principes & præfules, quorum interest non solum viam veritatis & virtutis aliis ostendere, sed etiam anteire. Ut enim teda siue fax non retro manet, sed præit, sic principes & præfules debent alios virtute & exemplo anteire, eosque non solum verbis, sed etiam vitæ splendore illuminare. Ideo eos Christus *Matt. 5.* lucem appellat, Vos, inquit, estis lux mundi.

Eligite lapides. In Hebraico est: סלקו סלקו sakkelu meeu. Quod potest rectissime verti: Proiicite lapides. Et ita verterunt Septuaginta. Pagninus: Lapidem remouete. Quod est idem. Proiicere ex via lapides, eamque complanare est tollere scandala & impedimenta, quibus possunt alij lædi, & a via virtutis retardari.

Argu

Argumentum capitis LXIII.

Vaticinatur Propheta de Christi in celum ascensione, quem instar victoris triumphantis & hostium sanguine cruentati describit. Commemorat Dei in Israël beneficia, eiusque in Deum ingratitude & impietatem. Postea inducit populum Iudaicum querentem se esse a Deo derelictum, & in maximis erumnis versatum.

CAPUT LXIII.

Vis est hic qui venit de Edom, tinctis vestibus a de Bosra? Iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis sue? Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum. Quare ergo rubrum est indumentum tuum, & Apo. 19. c. vestimenta tua sicut calcantium in torculari?

Torcular calcaui solus, & de Gentibus non est vir mecum: calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquamaui. Dies enim ultionis in corde meo, annus retributionis meae venit. Circumspexi, & non erat auxiliator: quasiui, & non fuit qui adiuuaret, & saluauit mihi brachium meum, & indignatio mea ipsa auxiliata est mihi. Et conculcaui populos in furore meo, & inebriaui eos in indignatione mea, & detraxi in terram virtutem eorum. Miserationum Domini recordabor, laudem Domini super omnibus, quæ reddidit nobis Dominus, & super multitudinem bonorum domui Israel, quæ largitus est eis secundum indulgentiam suam, & secundum multitudinem miserationum suarum. Et dixit: Veruntamen populus meus est, filij non negantes: & factus est eis saluator. In omni tribulatione eorum non est tribulatus, & angelus faciei eius saluauit eos: in dilectione sua, & in indulgentia sua ipse redemit eos, & portauit eos, & eleuauit eos cunctis diebus seculi. Ipsi autem ad iracundiam prouocauerunt, & afflixerunt Spiritum sancti eius, & conuersus est eis in inimicum, & ipse debellauit eos. Et recordatus est dierum seculi Moyse, & populi sui.

EXPLANATIO.

Quis est iste qui venit de Edom. Postquam Propheta vaticinatus est de Christi passione, & in capite precedenti multa de eius Ecclesiæ constitutione prædixit, nunc de eius in celum ascensione vaticinatur. Et quemadmodum rex Dauid facit angelos ita dicentes: Attollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ, quoniam cælestes Christum in superas sedes ascendentem *Psalm. 23.*

dentem comitantes mente prauidebat, eodem modo Esaias inducit cœlestes spiritus interrogantes quis nam ille esset, quoniam animo intuebatur, eos tanto mysterio & rei nouitate veluti admiratos. Sunt qui dubitent cuiusnam chori sint hi Spiritus, qui hoc interrogant, sed Dionysius ille admirabili sanctimonia & sapientia excultus capite septimo cœlestis suæ Hierarchiæ ait hanc quæstionem esse supremorum angelorum à Deo immediatè illuminationes accipientium. Est autem ad horum verborum intelligentiam sciendum, Edom esse quandam prouinciam, Bosra autem eiusdem prouinciæ ciuitatem. Edom significat terrenum, cuius nomine mundus intelligitur. Bosra significat munitam & euerfam, cuius nomine Hierosolyma significatur fortissimis muris munita, sed quæ ob eius scelera & in Christum ingratitude & impietatem fuit funditus euerfa. Est igitur sensus: Quis est hic, qui venit de mundo, & de ciuitate Hierosolyma, habens vestes tinctas, sanguinèque rubricatas? Describit diuinus noster vates Christum in cœlum ascendentem instar ducis victoris, hostium suorum sanguine cruentati, & de illis gloriosè triumphantis. Vicit enim diabolum, mundum, mortem, & peccatum. Non quòd hæc omnia sanguinem habeant, sed est hoc tropologicè intelligendum. Vult enim his verbis propheta significare fructum mortis Christi, & gloriosam victoriam, quam de hostibus suis reportauit.

Ille formosus in stola sua gradiens in multitudine fortitudinis suæ? Verba sunt etiam angelorum interrogantium. Vbi vides prophetam describere Christum non solum triumphantem, sed pulchrum, & virili gradu incedentem. De eo dicitur in Psalmo: Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis. Et in Cant. 5. Capticis ait sponsa: Dilectus meus candidus & rubicundus, electus ex millibus. Candidus ob summam pulchritudinem eius, quem diuus Paulus in epistola ad Hebr. 1. Hebræos gloriæ splendorem appellat, Rubicundus ob hostium sanguinè, de quibus illustrissimam victoriam reportauit.

Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum. Hæc est, Christi responsio. Habet principium huius capitis dialogi speciem. Sensus est: Ego sum ille, qui homines veram iustitiā docui, qui, vt eos saluos facerè, cum hostibus animarum eorum pugnaui. Huc spectat id, quod de Christo ait diuus Ioannes in Apocalypsi, vbi eum ita describit: Vidi cœlum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verax, & cum iustitia iudicat, & pugnat. Et paulò post: Et vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocabatur nomen eius, verbum Dei. Ea autem iustitia de qua Esaias loquitur hoc in loco, intelligitur de distributiuâ. Docuit enim Christus dandum esse unicuique quod suum est, & præterea impios esse damnandos, iustos verò à Deo æternis præmiis afficiendos. Potest etiam de iustificatione intelligi, quam Christus docuit, non in operibus sine fide consistere, sed in fide charitate formata, quæ, vt ait apostolus, per charitatem operatur.

Torcular calcaui solus. Respondet Christus se esse tinctum sanguine hostium generis humani, quos ipse solus vicit, & de quibus sine hominum ope triumphauit. Et quoniam hanc victoriam perfecit Christus in cruce, colligitur eam esse torcular, in quo hostes nostri veluti vix fuerunt conculcati. Cum ergo crucem aspiciamus, quid aliud facimus quàm admirabilis victoriæ monumentum, cæcorum lumen, & cœlestem splendorem, firmissimum nostræ salutis præsidium, & certissimum iter ad splendidissimas illas ac beatissimas oras, & summa ac sempiterna gaudia intueri? Considera Christi Dei nostri mansuetudinem, qui cum gloriosè triumphans ascenderet, non dedignatur interrogantibus rationem reddere, ille quem cœlestis pater extulit, cui dedit nomen, quod est super omne nomen, vt ait diuus Paulus, vt in nomine Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum. Videant hoc superbi, qui cum sint in aliqua dignitate constituti, suis subditis respondere, suarumque rerum rationem reddere dedignantur.

Dies

Dies enim ultionis in corde meo, annus retributionis meæ venit. Nonnulli codices habent: Annus redemptionis meæ venit. Sed non multum refert. Nam retributio pro redemptione accipitur. Appellatur tempus illud ultionis, quòd Christus de dæmone, morte, & peccato pœnas sumpserit: redemptionis verò, quòd nos sanguine suo redemerit. Vel ultionis, propter euerfionem Hierosolymæ, infideliumque Iudæorum vastitatem: redemptionis verò seu retributionis, propter beneficia in viros fideles à Deo collata. Sed animaduerte. Loquens de infidelium ultione ponit diem, & de fidelium retributione annum, vt suam diuinam clementiam & immensam pietatem significaret.

Circumspexi, & non erat auxiliator. Ita in Psalmo: Et sustinui qui simul contristatur: & non fuit, & qui consolaretur, & non inueni. Omnes enim eo relicto fugerunt. Ideò dixit paulò antè: Torcular calcaui solus, & de Gentibus non est vir mecum. Notanter dicit, Non est vir, vt non excluderet virginem Mariam, quæ eum fuit vsque ad mortem comitata, gladio doloris transfixa.

Et saluauit mihi brachium meum. Sabaudi eos. Quasi dicat: Brachium meum eripuit homines à manu dæmonis, vt mihi seruirent, eosque saluos fecit. Septuaginta habent: Et emit eos brachium meum. Quod idem ferè est. Id autem quod sequitur: Et indignatio mea ipsa auxiliata est mihi, est superioris repetitio. Capitur enim indignatio pro fortitudine, quemadmodum brachium paulò antè pro fortitudine accipiebatur.

Miserationum Domini recordabor. Verba sunt Prophetæ, suam erga Dominum gratitudinem ostendētis. Sequitur: Et laudem Domino, subaudi, narrabo. Quasi dicat: Nullum erit tempus, quo Dei in me beneficiorum memoria moriatur: imò omnis mihi erit ætas ad ea recolenda atque prædicanda. Sciebat propheta quàm detestabilis sit ingratitude, ob quam permisit Deus, vt Egyptij in mari Rubro obruerentur, & tantæ ingritudinis perpetuam memoriam relinquerent. Cum enim essent à Ioseph mirabiliter conseruati, eum obliti sunt, eiusque filios & cognatos incredibilibus afflictionibus & calamitatibus oppresserunt. Nutriuit Dauid filium suum Absalom, eumque extulit & amplificauit: at ille aduersus patrem suum insurrexit, eumque de ciuitate fugauit. Sed ob hanc ingritudinem fuit miserè interfectus, & tribus hastis transfixus. Quod potest esse maius scelus, quàm eum, à quo acceperis beneficia, affligere, & in inuidiam vocare? Vt enim hedera simile, per se stare non potest, sed arboris, eiusque ramorum adiumento alta petit, & ipsam arborem adeò amplexu astringit, vt arefaciat, & absumat, sic multi, qui in obscuritate iacebant, aliorum potentia & fauore mundi honoris gradum assecuti, eis, quorum præsidio ascenderunt, fuerunt perniciem machinati. Similes illis, qui imbrem & procellam declinantes, ad opacam arborem confugiunt, sed transacto & finito nimbo arborem, quæ eos protexerat, secant, & infringunt. Quid potest esse in terra ingratitude tetrius? quid odio maiori dignius? Quid iuri humanæ societatis pestilentius? Cum autem tam execrandum facinus sit hominis erga hominem ingratitude, quid erit erga Deum illum optimum & maximum, qui nos creauit, qui nostram humanitatem induit, qui nostra impia facinora suo sanguine luit? Nullum est tam affluens ingenium, nulla tam illustris orationis copia & facultas, quæ possit huius detestabilis vitij deformitatem & grauitatem explicare. Hoc intelligens diuinus noster vates, has voces emisit: Miserationum Domini recordabor. Et ea, quæ sequuntur.

Et dixit. Subauditur Deus. Ea autem, quæ paulò post sequuntur: Et factus est eis saluator, verba sunt prophetæ.

In omni tribulatione eorum non est tribulatus. Id est, Cum Hebræi ab Egyptiis affligerentur, Deus liberauit eos. Qui amicos oppressos eripere non potest, affligitur. Non autem dicitur affligi ille, qui potest eos eripere, & eripit, quando vult. Et quoniam Deus poterat Hebræos liberare, & reuera quando illi placuit, eripuit, ait,

ait Propheta eum non fuisse in illorum tribulatione tribulatum.

Et angelus faciei eius saluauit eos. Alludit ad historiam, quæ est in Exodo literis mandata, de angelo, qui primogenitos Ægyptiorum occidebat, Hebræos autem seruabat. Vocatur autem angelus faciei eius, hoc est, angelus stans coram eo. Ait enim Christus apud Matthæum: Dico enim vobis, quia angeli eorum in cælis semper vident faciem patris mei, qui in cælis est.

Elevauit eos cunctis diebus seculi. Hoc est, euexit Hebræos ad honorem, de quo nulla vnquam ætas conticescet. Vult propheta significare tam insigne fuisse beneficium illud Dei in Hebræos, quando eos ab Ægyptiis mirabiliter eripuit, vt nullam vnquam obliuione posteritatis extingatur.

Ipsi autem ad iracundiam prouocauerunt. Ostensa Dei bonitate & in Hebræos magnificentia, ostendit eorum nefariam ingratitude.

Et affligerunt spiritum sancti eius. Id est, sanctitatis eius. Vel vt alij codices habent, Spiritum Sanctum eius. Quam ob rem ait Apostolus: Nolite contristare Spiritum sanctum Dei. Fortasse per Spiritum sancti eius intelligit spiritum Moyse, qui fuit Sanctus Dei, de quo dicitur in Psalmo: Vexatus est Moyses propter eos, quia exacerbauerunt Spiritum eius. Est enim proprium optimorum præsulum affligi spiritu, cum subditorum scelera intuentur: Vnde diuus Paulus, Quis, inquit, infirmatur, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego non vror? Vt enim sartago alijs preparat cibum, ipsa autem igni applicata incenditur, & flammis comburitur, sic præsules pij & charitate præstantes alios pabulo doctrinæ & exemplo nutriunt, ipsi autem visis aliorum flagitijs dolore premuntur, & feruentis charitatis ardore inflammantur. Eam ob causam fortasse Deus apud Ezechielem charitatem ferreæ sartagini comparauit. Ita enim ait: Et tu sume tibi sartagine ferream, & pones eam in murum ferreum inter te & inter ciuitatem. Et hæc

est causa, ob quam Christus Apostolos suos salem vocauit. Vos, inquit, estis sal terræ. Perspicuum est enim salem, vt ollam condiat, seipsum exinanire & attenuare. Quemadmodum lucerna, quæ vt alios illuminet, se ipsam absumit, & li-

quet facit. Ideo eos etiam Christus cum luce comparauit, Vos, inquit, estis lux mundi. Quæ autem sit hæc lux, indicat alio in loco, cum de Ioanne Baptista lo-

quens, Ille, inquit, erat lucerna ardens & lucens. Prius est ardere charitate, quam illuminare verbo & exemplo.

Et recordatus est dierum seculi Moyse, & populi sui. Subauditur populus Israeliticus. Verba sunt Esaie dicentis suo tempore recordatum fuisse populum Iudaicum illius antiquæ felicitatis, quando Deus Moysen cum populo suo mirabilibus signis ab Ægyptiorum seruitute liberauit.

Ubi est qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis sui? Ubi est qui posuit in medio eius Spiritum sancti sui? Qui eduxit ad dexteram Moysen brachio maiestatis sue, qui scidit aquas ante eos, vt facerent sibi nomen sempiternum. Qui eduxit eos per abyssos, quasi equum in deserto non impingentem. Quasi animal in campo descendens, Spiritus Domini ductor eius fuit. Sic adduxisti populum tuum, vt faceres tibi nomen glorie. Attende de cælo, & vide de habitaculo sancto tuo, & solio glorie tue. Ubi est zelus tuus, & fortitudo tua, multitudo viscerum tuorum, & miserationum tuarum? Super me contmuerunt, se. Tu enim pater noster, & Abraham nesciuit nos, & Israel ignorauit nos: tu Domine

mine

Exo. 14. c

Deu. 26. d

Baruch. 2.

Deu. 26. d

Baruch. 2.

Deu. 26. d

Baruch. 2.

Deu. 26. d

Baruch. 2.

Deu. 26. d

Baruch. 2.

Deu. 26. d

Baruch. 2.

Deu. 26. d

Baruch. 2.

Deu. 26. d

Baruch. 2.

Deu. 26. d

Baruch. 2.

mine pater noster, redemptor noster, à seculo nomen tuum. Quare errare nos fecisti Domine de viis tuis, indurasti cor nostrum, ne timeremus te? Conuertere propter seruos tuos tribus hereditatis tue. Quasi nihilum possederunt, populum sanctum tuum, hostes nostri conculcauerunt sanctificationem tuam. Facti sumus quasi in principio, cum non dominareris nostri, nec inuocaretur nomen tuum super nos.

Vbi est qui eduxit eos de mari? Nempe Rubro. Verba sunt populi Iudæorum tempore Esaie, quem populum ipse propheta inducit loquentem, pristinae felicitatis suæ recordatum.

Cum pastoribus gregis sui? Hoc dicit, quia multi ex Hebræis pastores erant, vt constat ex capite quadragesimo sexto Genesis, & ex alijs multis locis. Ego tamē existimo hoc intelligi de Moyse, & Aarone, & principibus tribuum, quos pastores gregis appellat. Eodem modo de principibus intelligitur id, quod ait Deus per Ieremiam: Introducam vos in Sion, & dabo vobis pastores secundum

cor meum, & pascunt vos scientia & doctrina. Illis constituit Deus pastores excellentes, qui non Babylonis, non mundi confusionis cultores sunt, sed Sionis, hoc est, speculæ, qui se Deo dedicant, rerumque altissimarum contemplationi dederunt. Lege diuinas literas, & inuenies passim reges & principes pastores appellari. Nec solum illa, sed etiam libri Gentilium hoc nomen illis tribuerunt. Homerus enim antiquissimus author, qui fuit pater bonorum ingeniorum appellatus, reges pastores appellat. Et vt pastor non est suus, sed ouium, sic princeps totum se debet curæ subditorum dedicare. Quam ob causam dicitur

simile

bat Plato ille, quem Panætius Homerum philosophorum vocauit, neminem debere minorem partem habere in principe, quam ipsum principem, qui debet totum populi pondus sustinere. Et ob eam causam Græce appellatur

simile

quasi populum sustentans. Quando enim quis altius præponitur, tanto humilior pondere laborum grauatur. Ideo diuus Gregorius præfules basibus domus

3. Reg. 7.

Salomonis comparauit. Vt enim rectum alios regit, ipsum autem imbres omnes

in se recipit, sic princeps vt alios protegat, & recte gubernet, & tueatur, debet labores omnes tolerare, & veluti firmissima basis & validissimum fundamentum totum populi ædificium sustinere. Et quoniam nullum est munus laboriosius officio pastorum, ideo optimo iure reges, principes, & præfules, pastores appellantur. Sed vtinam ipsi hoc cognoscerent, & mentis oculis intuerentur.

Vbi est qui posuit in medio eius Spiritum sancti sui? Hoc est, in medio Moyse. Vel in medio eius, nempe populi Iudaici. Cum hac posteriori expositione conuenit interpretatio Septuaginta ita habentium: Vbi est, qui posuit in eis Spiritum sanctum?

Qui eduxit ad dexteram Moysen brachio maiestatis sue. Hoc est, qui in mari Rubro eduxit Moysen per virgam, quam dextera tenebat. Præpositio, ad potest verti per præpositionem, per. Vel sic, & melius meo iudicio: Qui Deus Moysen ab Ægypto honorificè eduxit, solent principes eos, quos vnicè diligunt, & ad summum honorem amplissimamque dignitatem euehere desiderant, ad dexteram habere.

Spiritus Domini ductor eius fuit. Poteris per Spiritum Domini Spiritum sanctum intelligere, vel Agelum. Angeli enim Spiritus sunt, iuxta illud Psalms: Qui facit Angelos suos Spiritus, & ministros suos ignem vrentem. Et quoniam

Psalm. 103.

Angeli sunt Dei ministri, ideo Spiritus Domini appellantur. Ita ait Paulus Apo-

stolus

stolus

stolus

stolus

stolus

stolus

stolus

Act. 8. stulus de Angelis loquens: Nōne omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi, propter eos qui hereditatem capiunt salutis? Id etiam quod est à diuo Luca in Actis Apostolorum scriptum: Spiritus Domini rapuit Philippum, & amplius non vidit eum eunuchus, potest rectè de Dei Angelo explanari: Angelus etiam apprehendit Habacuc prophetam, eumque capillo capitis portauit, donec eum in laeu, in quem pius Daniel fuerat iniuste coniectus, collocauit.

Dani. 14. Attende de celo.) Precatio est ad Deum populi fidelis Hebræorum.
Psal. 88. Vbi est zelus tuus.) Hoc est, amor, quo nos antea prosequeris. Ita in Psalmo: Vbi sunt misericordiae tuae antiquae Domine?

Et Abraham nesciuit nos, & Israel ignorauit nos.) Id est, nec Abraham neque Iacob nos ex Aegypto eripuerunt: multo enim antea migrauerat è vita. Tu Domine solus tanquam optimus pater nos nutruisti, extulisti, & in promissa terra mirabiliter collocasti. Quare igitur nos derelinquis?

Quare errare nos fecisti Domine de vis tuis indurasti cor nostrum, ne timeremus te?) Hoc est, cur Domine permisisti, ut viam veritatis derelinqueremus, essemusque ita duro & obstinato animo, ut nullo timore tui teneremur? Cur ita nos indurati permisisti? Hic est vnus, ex locis ex quibus haeretici nostri temporis probare contendunt nullum esse in homine liberum arbitrium. Aiunt enim hic peccatores suorum flagitiorum causam Deo tribuere, eumque illorum authorem facere. Quod est planè falsum & impium: Deus enim nec fecit peccatum, nec eius author vnquam fuit. Sed dicitur Deus indurare cor aliquorum, quando eorum scelera illis gratiam non tribuit, quia neque illi eam volunt, nec petunt, nec ad eam se parare & disponere student. Et ita hoc in loco, Indurasti cor nostrum, idem est quod indurati permisisti. Hæc est phrasis scripturæ iuxta communem catholicorum doctorum explanationem. Impius Manichæus secutus stupidum Empedoclem negauit quondam arbitrij libertatem, qua in re fuit damnatus, & ab omnibus viris doctis non solum Theologis sed etiam Philosophis irrisus. Et cum hæc hæresis fuisset ab omni hominum memoria penitus euulsa, fuit nostris hæc in re infelicibus temporibus à Luthero renouata & asserta. Ait enim omnia de necessitate absoluta euenire. Et quoniam duobus in locis hanc impietatem refutaui, studebo hoc loco breuitati, ea solum scribens, quæ aliis prætermisi. Genesios capite quarto in hunc modum Deus inuidum Cain fuit alloquutus: Nōne si bene egeris, recipies: sin autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit? Sed sub te erit appetitus eius, & tu dominaberis illius. Quæ verba Thargum Hierosolymitanum ita vertit: Nōne si emendaueris opera tua in hoc seculo, condonabitur & remittetur tibi in seculo futuro? Quod si non emendaueris opera tua in seculo hoc, ad diem iudicij magni peccatum tuum reseruabitur, & ad ostium cordis quiescit: veruntamen in manum tuam tradidi potestatem concupiscentiæ malæ, & tu dominare ei siue ad bonū, siue ad malum. Hæc Thargum. Aspicias apertissime Lutheri impietatem. Creator facit nostrum arbitrium liberum, ille autè in creatoris ignominiam illud seruum efficere conatur. In oratione, quæ iustus Iosue habuit apud Hebræos vltimo capiti mandata, hæc ad literam sunt verba: Nunc ergo timete Dominum, & seruite ei perfectò corde atque verissimo, & auferite Deos, quibus seruierunt patres vestri in Mesopotamia & in Aegypto, ac seruite Domino. Sin autem malum vobis videtur, ut Domino seruiatis, optio vobis datur. Eligite hodie quod placet. cui seruire potissimum debeatis, &c. Vide quàm perspicue scriptura nostram optionem, arbitrijque libertatem ostendat. In Ecclesiastico ita ait scriptura: Qui potuit transgredi, & non est transgressus: & facere mala, & non fecit. Et in libro Sapientiæ: Ad quod quisque volebat, conuertebatur. Et in Psalmo: Anima mea in manibus meis semper. In prima epistola ad Corinthios, Qui statuit, inquit

Eccle. 31. tuit transgredi, & non est transgressus: & facere mala, & non fecit. Et in libro **Sap. 16.** Sapientiæ: Ad quod quisque volebat, conuertebatur. Et in Psalmo: Anima mea in manibus meis semper. In prima epistola ad Corinthios, Qui statuit, inquit

Apo

Apostolus, in corde suo, non habens necessitatem, potestatem habens suæ voluntatis. Quid plura? Christus Deus noster ita apud Marcum discipulos alloquitur: Semper enim pauperes habebitis vobiscum, & cum volueritis potestis illis benefacere. Christus asserit in nostra potestate esse pauperibus benefacere, Lutherus negat, cui credemus? Si omnia existimabas Luthere fato inenitabili euenire, quorsum tot libros scribebas, tot ad populum conciones habebas, tot concilia toties inculcabas? Quis non videt esse omnia hæc superuacanea, si nihil est in nostra potestate, sed omnia sunt necessariò ventura? Tu tibi ipsi repugnas. Possem aduersus te citare Gregorium Nissenum in libro illo, vbi infallibilem necessitatem refutat, arbitrijque libertatem & adiuuatam clarissimè demonstrat, sanctum martyrem Cyprianum libro primo epistola tertia, Beatum Ambrosium libro primo de Gentium vocatione, gloriosum Hieronymum, diuum Augustinum, innumerabilesque alios excellentes authores, sed cum eos non admittas, satis esse existimo te vtriusque testamenti testimoniis conuincere, quæ nec fingo, nec deprauo, sed ut iacent, in medium profero. Est quidem Deus prima causa, omnes tam naturales quàm voluntarias causas absq; dubio mouens, quod non solum fateor, sed etiam profiteor, & à Deo esse omne bonum iuxta id quod ait diuus Iacobus Apostolus: Omne datum optimum, & donum perfectum de Iaco. 1. sursum est descendens à patre luminum. Et iuxta id quod ait diuus Paulus: Quid 1. Cor. 4. habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non accepisti? Sed non ob id tollitur liberum arbitrium, quod bonas Dei inspirationes accipiat, & concurrat ad meritum, atque gratiæ cooperatur. Ait enim Deus in Apocalypsi diui Ioannis Apostoli: Ecce sto ad ostium & pulso, si quis audierit Apoc. 3. vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum eo, & ipse mecum. Vides quemadmodum Deus cor nostrum pulset, sed non necessariò cogat, esseque electiones ipsas in nobis supposito tamen diuino auxilio: Dei est nos gratia præueniente trahere, sed huic tractioni acquiescere, vel non acquiescere est in arbitrij nostri potestate constitutum. Non igitur Deus corda nostra ipse per se indurat arbitrium à nobis abstrahendo, ut tu existimas, & ex hoc Esaiæ loco probare contendis: imò nos ipsi nos induramus: alioquin non diceret Deus: Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in irrita Psal. 94. tione secundum diem tentationis in deserto.

Conuertere propter seruos tuos.) Fatemur, inquit, nos esse sceleribus coinquinatos, nihilque boni mereri. At propter Abrahamum, Isaac, & Iacob, ceterosque viros seruos tuos fide, obedientia, & charitate præstantes conuertere ad nos faciem tuam, illosque tuæ misericordiæ oculos ne velis à nobis amplius auertere. Hic aspicias quanti æstimandi sunt viri iusti, siquidem propter eos Deus multa mala à peccatoribus auertit. Salomoni ob nimium mulierum amorem deprauato dixit Deus: Scindam regnum tuum, & dabo illud seruo tuo: veruntamen in diebus tuis non faciam propter Dauid patrem tuum. Et apud Esaiam, Sic fac 3. Reg. 2. inquit, propter seruos meos, ut non disperdam totum. Hoc voluit scriptura in libro Genesios significare, cum ait abegisse Abrahamum volucres super immolata cadauera descendentes. Lacerassent & deuorassent volucres animalia Gen. 15. illa mortua, nisi eas sanctus ille pater longè separasset. Quid per volucres in cadauera irruentes eaque dilaniare & vorare desiderantes intelligitur, nisi tyrannorum, potentium populorum, ceterorumque hominum immanium, impius conatus & studium irruendi in filios Israelis, eosque ad vastitatem vocandi? Quid autem per Abrahamum volucres ab immolatis animalibus arcenem, nisi sanctorum patrum merita & suffragia? Ostendit diuina historia Aegyptios, Amorrhæos, Babylonios, ceterosque infideles fuisse Israelem penitus euersuros & consumpturos, nisi Abrahami aliorumque sanctorum virorum merita pietq; preces intercessissent.

Vv 2

Quali

Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum.) Sensus est: Babylonij possederunt Domine Hebræorum populum, quasi nihil possident: populum tuum penitus contempserunt, & acsi vilissimus esset, pro nihilo putarunt.

Conculcaverunt sanctificationem tuam.) Hoc est, templum Salomonis, ubi tuum nomen sanctificabatur, euerterunt, & pedibus conculcarunt: nōq; in Babylonicam captiuitatem coniecerunt, ubi fuimus templo sacrificiisque destituti, quemadmodum in principio priusquam te coleremus.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT LXIII.

Quis est iste, qui venit de Edom?) Pro de Edom est in Hebræo *אדומי* me Edhom: quæ dictio *אדומי*, hoc est, rubedinem sonat. Ideo potest hoc in loco pro Iudæorum synagoga accipi, quæ non solum prophetarum, sed etiam Christi sanguine se polluit, & rubicundam atque sanguinolentam reddidit.

Gradiens in multitudine fortitudinis suæ.) Pro gradiens est in Hebræo *אֶצֶל* tsoah, à verbo *אָצַח* tsoah, quod significat gradi, migrare, & discurre. Vnde R. D. in libro radicum, ita hunc locum interpretatur: Demigrare faciens in multitudine fortitudinis suæ Israellem ex omnibus locis captiuitatis suæ. Quæ de Deo absq; dubio intelliguntur.

Et detraxit in terram virtutem eorum.) Pro virtute eorum in Hebræo est, *אֶצֶל* nitscham. Nomen est, *אֶצֶל* natsch, quod significat fortitudinem, sanguinem, & perpetuitatem, quod in sanguine sit hominis fortitudo, & quoniam id, quod fortitudine valet, promittat perpetuitatem. Significat etiam finem, victoriam, & virtutem. Vnde id, quod est in Ieremiæ Threnis: Perit finis meus, potest recte verti: Perit victoria mea. Hæc dictio præfigitur sæpe Psalmis in hunc modum, *Lamnatleach*, pro qua Septuaginta habent *λαμνατλεαχ*, hoc est, in finem: quos secutus est Latinus interpres. Diuus Hieronymus in sua versione ex Hebræo transfert: Victori. Felix, Vincenti, vel effundenti sanguinem, vel danti æternitatem. Quæ omnia Christi Deo nostro verè conueniunt: ille enim est finis legis, iuxta id quod ait Paulus Apostolus in epistola ad Romanos: Finis legis Christus, Diuus Ioannes in Apocalypsi Deum in hunc modum inducit loquentem: Ego sum alpha & omega principium & finis. Quid multis: Christus est finis ille, ad quem debemus omnia nostra opera dirigere & referre, & signū ad quod omnes nostrarum cogitationum sagittæ debent tendere & ordinari, iuxta id quod ipse ait in Canticis: Pone me ut signaculum super cor tuum. Ipse est victor, qui apud Ioan. 16. Ioannem, Ego, inquit, vici mundum: de quo idem Ioannes in Apocalypsi, Vicit, Apoc. 5. inquit, leo de tribu Iuda. Ipse est, qui pro nobis sanguinem fudit iuxta id, quod Mat. 26. ipse Apostolis in cæna dixerat: Hic est sanguis meus noui testamēti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Vnde Ioannes in Apocalypsi: Quoniam, inquit, occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo. Hic sanguis pro nobis fusus fuerat in lege in agni sanguine aliorumque animalium figuratus: nam ut verbis utar Pauli Apostoli, omnia penè in sanguine secundum legem mundantur, & sine sanguinis effusione non fit remissio. Christus est, qui nobis æternitatem tribuit, iuxta id quod ipse ait: Amen amen dico vobis, qui credit in me habet vitam æternam. Quod de fide charitate formata intelligitur. Et alibi: Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum. Considera atq; mente intueri quemadmodum omnia hæc Christo accommodantur, & quam sublimia mysteria hac dictione comprehendantur. Ideo hunc Esaiæ locum ita poteris vertere: Et detraxit in terram sanguinem eorum, vel fortitudinem, vel victoriam eorum.

In omni tribulatione eorum non est tribulatus.) In Hebræo est in hunc modum *בְּכָל-צָרָתָם לֹא-יָצַח* bechal tsaratham lo tsar. Hæc particula *לֹא* significat non, sed

sed si ita scribatur, *אֵין*, est datiuus huius pronominis *אֵין*, hoc est, ille. Sed aliquando ponitur vna particula pro altera. Ex quo effectum est, ut interpretum varietas hunc locum ancipitem redderet. Pagninus vertit: In omni angustia eorum ei fuit angustia. Alij vertunt: In omni tribulatione eorum ipse est tribulatus. Quod idem est, licet diuersis verbis. Nec est malus hic sensus. Nam hoc dicitur de Christo, qui, ut verbis utar nostri Esaiæ, verè lāguores nostros tulit, & dolores nostros ipse portauit. Et nos reputauimus eum quasi leprosum & percussum à Deo: aut, ut est in hebraico, percussum Deum. Vel dicit propheta Deū suorum afflictione esse afflictum, ut eius erga suos summam charitatem ostendat. Ita R. D. hunc locum explanauit. Quomodo autem intelligatur nostra communis versio, in explanatione ostendimus. Diuus Hieronymus in commentariis nostram harum versionum reprobat: imò aliam tertiam ponit. Ait enim posse ita verti: In omni tribulatione eorum nequaquam tribulauit eos. Quoniam cum affligerentur, ipse eos afflictione leuabat. Septuaginta habent: Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. Ac si dicerent: Cum genus humanum turbulentis negotiis implicatum, tetrisque flagitiis coopertum in tenebris & erroribus intolerabilibus versaretur, venit in mundum summus ille Deus sempiterni patris vnigenitus filius, ut scelera nostra suo sanguine lueret, omnem caliginem dispelleret, virtutum splendore & ornamentis nos decoraret, & suis humeris asportatos cœlestis claritatis gloria redundantes, ad æternas sedes immortalis gaudij plenissimas tandem perduceret. Noluit summus ille Deus ad negotium redemptionis humanæ mittere legatum, nec angelum, nec curam tam admirabilis reparationis alicui demandare. Sed ipse voluit venire, & negotium gerere, atque nobis suo sanguine cœlestis claritatis ianuam aperire. Hoc volentes Septuaginta significare transfulerunt: Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. Verbum hoc, *אֵין*, quod hic ponitur significat affligere, & corroborare, & iuxta Septuaginta significat etiam saluos facere. Nec mirum est vnum & idem verbum significare affligere, & corroborare: Nam ut palma aduersus pondus confurgit, & robustior efficitur, sic vir iustus afflictionibus & calamitatibus roboratur. Et quemadmodum arbores ad septentrionalem partem sâtas frigidis ventis assuetas, dicunt esse validiores, sic qui variis ærumnis concuti & agitari consueuerunt, obdurefcunt ipsis afflictionibus, & fortiores efficiunt. Vnde potest verti: In omni tribulatione eorum roborauit eum, subaudi Israeliticum populum. Et quanuis omnes hæc interpretationes huic loco conueniant, ea tamen, quam Septuaginta reddiderunt, mihi mirabilior cæteris videtur, quæ humanam redemptionem per Christi aduentum diuinitus aperit. Opus enim erat ut nec per angelum nec per alium legatum eam perageret, sed ipse veniret. Vnde dicebat in Canticis sponsa: Osculetur me osculo oris sui, nequaquam per alios sed ipse in mea carne appareat, & verbum caro fiat, ut sit Emanuel, hoc est, nobiscum Deus.

Qui eduxit ad dexteram Moysen brachio maiestatis suæ.) Septuaginta habent: Qui eduxit dextera Moysen brachium gloriæ suæ. Pagninus vertit: Qui ambulare fecit ad dexteram Moyses brachium gloriæ suæ. Quod idem ferè est. Vbi vides Moysen fuisse brachium, quo Deus miracula efficiebat. Nullus sanctorum suo nomine & virtute miracula efficit, sed sunt veluti brachia, quibus Deus operatur. Solus Christus suo nomine & virtute ægritudines insanabiles curabat, mortuos ad vitam reuocabat, & demones expellebat, & alia faciebat miracula euidentia, suamque diuinitatem significantia. Ut Protogenes ex sola vna linea cognouit Apellem, ut humani historiographi memoriæ prodiderunt, quoniam intellexit neminem esse qui tam rectam, subtilem, & admirabilem lineam describeret, præter vnum Apellem: sic ex vno Christi miraculo poteris diuinam eius potentiam intelligere. Alij miracula efficiebant, sed non ita illustria, nec sua potentia, quemadmodum ea, quæ Christus faciebat. Dicebat enim Phariseis de se-

Mat. 9. ipso, quod paralytico peccata dimitteret malè cogitantibus. Vt autem sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, tunc ait paralytico, Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. Quod ita statim fuit mirabiliter effectum. Quis non credet hoc miraculum esse Dei, qui virtute sua, & in testimonium sui numinis illud effecit? Vnde ait diuus Lucas: Virtus de illo exibat, & sanabat omnes. Virtus qua viri sancti miracula efficiunt, non exit ex illis, vt sua propria, sed ex Deo. At Christi virtus ex illo quidem exibat, quoniam ipse verus est Deus, sancti verò eius brachia, vt hinc de Moyse testatur Esaias.

Argumentum capitis LXIIII

Iudeos, quos diuinus vates prouidebat esse in Babylonicam captiuitatem ob eorum impia scelera conuincendos, inducit loquentes, & tanquam iam in illo misero statu constitutos, suam liberationem à Deo expectantes. Ostendunt magna esse & explicatu difficilima ea bona, quæ Deus suis dilectis in splendidissimis illis ac æternis sedibus preparauit. Fatentur sua flagitia, & confugiunt ad portum diuinæ misericordiæ.

CAPVT LXIIII

A Tinam dirumperes cælos, & descenderes, à facie tua montes defluerent, sicut exustio ignis tabescerent, aquæ arderent igni, vt notum fieret nomen tuum inimicis tuis à facie tua gentes turbarentur. Cum feceris mirabilia, non sustinebimus, descendisti, & à facie tua montes defluerunt. *A seculo* non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit, Deus *B* absque te, quæ preparasti expectantibus te. Occurristi latanti, & facienti iustitiam, in viis tuis recordabuntur tui. Ecce tu iratus es, & peccauius, in ipsis fuimus semper, & saluabimur. Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatus vniuersa iustitiæ nostra. Et cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos. Non est qui inuocet nomen tuum, *C* qui consurgat & teneat te.

EXPLANATIO.

Vtinam dirumperes cælos. Omnia hæc verba in textu Hebraico sunt capitis superioris. Et incipitur hoc caput ab illis verbis, Sicut exustio ignis. Sed Latini codices, quotquot vidi, incipiunt caput à particula, Vtinam: idèò nos etiam ab ea incipiemus. Sunt verba Hebræorum, qui in Babylonica captiuitate detinebantur: facit propheta eos Deum vehementibus desideriis deprecantes, vt veniat ad liberandum eos, & acerbissimis ærumnis, in quibus versabantur, eripiendum. Sed ego existimo diuinum nostrum vatem, cum hæc mandaret monimentis, ad Christi in mundum aduentum mentis oculos leuasse. Idèò facit fideles suspirantes, & humanam redemptionem per Christum inflammatis verbis ex imo pectore eductis petentes. Vt autem ardens eorum desiderium ostenderet propheta non inquit: Vtinam iam venires, sed, vtinam dirumperes cælos, & descenderes. Quali dicerent: Vtinam tam cito venires, tam feruenti voluntate, & tam inflam-

mato impetu, vt non quæreres ostium, sed subito cælos rumperes, & descenderes. Non quòd necesse esset Deum cælos infringere, vt veniret, sed loquitur propheta more humano, vt feruorem desiderij, quo antiqui patres aduentus Christi tenebantur, demonstraret. Eodem modo Dauid, Domine, inquit, inclina cælos *Psalm. 147.* tuos, & descende. Vide ingens illustrissimi prophete desiderium. Ne Deus in aperiendis cæli foribus moram faceret, petit propheta, vt cælum inclinet & descendat. Quid aliud voluit hic clarissimus rex significare, quando incredibili aqua *2. Reg. 23.* Bethlehem desiderio flagrans dicebat: O si quis mihi daret potum aquæ de cisterna quæ est in Bethlehem, nisi Christum in carne videre? Ita hunc locum Eucherius interpretatur author antiquus & doctus. Nascenturum in Bethlehem *figura* sitiebat. Hic est illa ecclestia aqua de cælo in terram missa ad terras nostrorum scelerum maculas ablundas, quæ diuina aqua nata est in Bethlehem, iuxta Michæ *Mic. 5.* vaticinium. De qua ait apud Ezechielem cælestis pater: Esiundam super vos *Ezech. 36.* aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris. Et vt significaret Dauid non terrenam illam aquam Bethlehem, sed eam cælestem quam per illam intelligebat, desiderare, cum tres viri ad eum aquam de cisterna Bethlehem afferrent, noluit eam bibere, vt in libro secundo Regum diuinæ literæ *2. Reg. 23.* stantur, non enim voluit aquam periculo comparatam bibere, quoniam sitiebat fontem æternum, quem sciebat mundum à periculis erepturum. Hoc desiderio *Sup. 45.* flagrabant fideles, & antiqui patres, quos capite quadragesimo quinto noster vates in hunc modum inducit loquentes: Rorate cæli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Vbi poteris ea videre, quæ hac de re ibi annotauimus.

A facie tua montes defluerent, sicut exustio ignis tabescerent. Videtur alludere ad *Exo. 19.* descensionem Dei in montem Sinai. Ait enim scriptura cœpisse micare fulgura, & nubem densissimam operire montem, qui fumabat, quòd descendisset Deus super eum in igne. Est igitur sensus: Vtinam Domine venires ad liberandum nos, quemadmodum venisti in montem Sinai. Vtinam venires ad dandum euangelium, quemadmodum venisti ad dandam legem. At si hoc volueris alitè spectare, videbis hos montes, qui ob Christi aduentum fluxerunt, fueruntque instar cææ liquefacti, fuisse mundi reges & principes, qui cum essent nimia superbia elati, se ecclesiæ subiecerunt, & recepta fide supplices ad Christum accesserunt, & vanos ac falsos Deos repudiarunt. Hi sicut exustio ignis tabescebant, de quo igne dicitur in *Psalm. 96.* Psalmo: Ignis ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius. Significat hic ignis amorem, quo Deus eos, qui antea erant eius inimici, incendit, & studio æternitatis inflammavit.

Cum feceris mirabilia, non sustinebimus. Veni Domine nunc, nam postea cum veneris, & feceris miracula, non ea feremus. Tanta erit tunc Iudæorum malitia & impietas, vt tua signa & miracula damnent.

A seculo non audierunt. Dixit: Descendisti, & à facie tua montes defluerunt. Ac si diceret: Venisti in mundum, & multi ex principibus euauerunt, te ipsum non cognoscentes. Nunc confirmat hoc dicens: Nam nunquam audierunt, nec viderunt ea, quæ tu Deus in futurum sanctis tuis preparasti. Esse hunc huius loci sensum explicat diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios, vbi *1. Cor. 2.* cians hunc locum ita ait: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante secula in gloriā nostram, quam nemo principum huius sæculi cognouit. Si enim cognouissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent. Sicut scriptum est: Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus iis qui diligunt illum. Nobis autem reuelauit Deus per spiritum suum. Vbi vides diuum Paulum dicere mundi principes euauisse, & Christum non cognouisse, quia absque diuino auxilio nemo cognoscit ipsum Deum, nec ea, quæ suis dilectis præparauit. Potest esse sensus Apostoli:

Principes mundi non cognouerunt Christum. At nos non solum eum cognoscimus, sed ea, quae ille praeprauit diligentibus se, quae sine ipso Deo nemo potest cognoscere: Sunt enim admirabilia, & humanum intellectum transcendentia. Vnde hic potest esse huius loci Esaiæ sensus: Si tu Deus tot ac tanta beneficia in tuos dilectos confers in hac vita, quid erit in altera? Tanta enim ibi est gloria, tam excellens gaudium, ut nec auris illud percipiat, nec oculus videat, nec animus possit illud cogitatione complecti, absque te Deus. Hoc est, nisi tu illud demonstraueris.

Occurristi letanti.) Subaudi in te. Licet nobis letari & gaudere, sed in Domino. Ideo canebat David: Letamini in Domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde. Et diuus Paulus, Gaudete, inquit, in Domino semper, iterum dico gaudete. Est igitur sensus Esaiæ: Tu Domine liberaisti & seruasti eum, qui in te letabatur, & opera bona iusta & sancta faciebat, & illis fauisti, qui à tuis viis non declinantes, te memoria tenebant. Sed boni, quos tu eripiebas, & quorum precibus alios seruabas, migrarunt ex hac vita, & mansimus nos peccatores, qui bus tu Domine meritis irasceris, quia peccauimus, & in peccatis permanimus: sed solebamus liberari per viros iustos, qui iam è vita decesserunt. At mortuis illis, manemus nos peccatis imbuti. Vbi nostra versio habet: Tu iratus es, & peccauimus, habet Pagninus: Ecce iratus es, postquam peccauimus. Et id, quod nos habemus: In ipsis fuimus semper, & saluabimur, vertit ipse: Propter ipsos iustos in seculum salui fuimus. Quae omnia nostram illucidant expositionem.

Et facti sumus ut immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatus vnuerse iustitiae nostrae.) Sensus est: Mortui sunt viri iusti, & charitate praestantes, & mansimus nos, qui facti sumus ut coinquinati, & omnes nostrae iustitiae sunt similes panno infecto sanguine mulieris menstruum patientis. Haec verba sunt Iudaeorum iniustorum in Babylonica captiuitate commorantium. Hos enim facit Esaias loquentes, & miseriam suam significantes. Lege totum caput, & videbis haec verba non pertinere ad omnes homines, sed solum ea dicebant captiui Iudaei de seipsis, ut ex praecedentibus & consequentibus patet. Nam paulò antea dicebant fuisse inter Hebraeos viros iustos, quibus Deus in votis & periculis occurrebat, sed eos decessisse, & esse ab iniquis separatos: se autem esse iniustos, & ideo in duram captiuitatem coniectos. Vnde paulò post has voces emittunt: Ciuitas sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est. Domus sanctificationis nostrae & gloriae nostrae, ubi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis. Vbi vides eos, qui haec dicebant, captiuos esse in Babylone, & Hierosolymae ruinam per Babylonios, atque templi euersionem & incendium deplorare. Et quoniam illi erant sceleribus implicati, & vitiis contaminari & imbuti, & si quando aliqua faciebant mortaliter bona, ea malo sine deprauabant, ideo dicunt: Et facti sumus ut immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatus vnuerse iustitiae nostrae. Est igitur verissimum, nostrum prophetam inducere hoc in loco loquentes eos Iudaeos, qui in captiuitate Babylonica erant detenti, & in prauitatibus versati, & hoc ad flagitiosos illos solum Babylonica erant detenti, & in homines in vnuerfali. Et si aliquis erat iustus eo tempore, ad quod haec referuntur, in Babylonica captiuitate, de eo non loquitur Esaias, sed de illis qui in vtriusque captiuitate & corporis & animae detinebantur, qui etsi antea in aliquas virtutum actiones incubuissent, & in gratia steterant, ceciderunt tamen, & grauius atque impia facinora admiserunt. Quapropter Deus illis iratus eos permittit à Babyloniis capi, & acerbis iniuriis afflictionibusque vexari. Hoc indicant illa verba: Tu iratus es, & peccauimus. Quae possunt verti de Hebraico: Tu iratus es, postquam peccauimus. Et ita vertit Pagninus. Vnde antea quam Deus illis iratus esset, non erant talibus sceleribus contaminati. Nam paulò post dicunt: Cecidimus quasi folium vnuerfi, & iniquitates nostrae quasi ventus abstulerunt nos:

non

non est qui inuocet nomen tuum: Qui dicunt se cecidisse, fatentur se stetitisse aliquando. Possunt enim viri iusti gratiam amittere, & ab illo dignitatis gradu precipitari. Vnde ait Apostolus: Qui stat, videat ne cadat. Intelligi autem hoc de illis, & non de omnibus aperte ostendit id, quod sequitur: Non est, qui inuocet nomen tuum. Nam multi sunt, qui nomen Domini inuocant: & literae diuinae contestantur multos nomen Domini inuocasse. De Enos scriptum est in quarto capite Genesis: Ille cepit inuocare nomen Domini. Et de Abrahamo: Reuersus est per iter quo venerat à meridie in Bethel, vsque ad locum, ubi prius fixerat tabernaculum inter Bethel & Hai, in loco altaris quod fecerat prius, & inuocauit ibi nomen Domini. Et Dauid in Psalmo centesimoquartodecimo, Et nomen inquit, Domini inuocaui. Et Psalmo sequenti: Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Et Ieremias, Tu autem, inquit, in nobis es Domine, & nomen tuum inuocatum est super nos. Si igitur multi nomen Domini inuocant, & inuocant, qui fieri potest, ut haec verba, Non est qui inuocet: nomen tuum, de omnibus hominibus vnuerfali intelligenatur? Constat igitur eos in errore intolerabili versari, qui ex hoc loco Esaiæ volunt colligere omnes homines quantumuis iustos in omni opere peccare. Hoc dico propter Lutherum, qui articulo trigesimo primo hanc propositionem asserit: In omni opere bono iustus peccat. Et probat eam ex hoc loco Esaiæ. Et existimat se esse victoriam consecutum, & gloriose triumphasse, cum constet apertissime hunc locum nihil facere pro eo, cum de solis iniquis illius temporis captiuitatis Babylonicae intelligatur. Imò militat aduersus illum, quoniam indicat fuisse iustos inter eos, quorum precibus Deus eos aliquando sustentauerat, quorum iustitia non erat panno menstruata comparata. Citat etiam pro se Lutherus alia loca, sed quae nihil illi opulantur, nec est meum ea hoc in loco refutare, eorumque verum sensum ostendere, cum nemo sit tam stupidus, qui non videat ea nihil contra nos efficere. Quis potest esse in diuinis literis locus, qui dicat, omnem virum iustum peccare in omni opere quantumuis bono? Quis audiuit vnquam enuntiationem tam falsam, tam ab omni iudicio & ratione alienatam, tam omni scripturae repugnantem? Cum Iob calamitate oppressus multa verba fecisset ait scriptura: In omnibus his non peccauit Iob labiis suis, nec stultum quid contra Deum locutus est. Et alio in loco ait de se ipse Iob: Non peccavi, & in amaritudinibus moratur oculus meus. Quid ais Lutherus? quid ad hoc respondes? Nonne vides labefactum esse articulum tuum? Tu dicis omnem virum iustum in omni opere etiam bono peccare, at scriptura sancta asserit Iob in hoc opere non peccauisse. Cui dabimus fidem, tibi, an scripturae sanctae? Eligat lector an diuinis literis an Luthero potius credendum putet. Cum Christus Deus noster hominem, quem sanauerat, in templo postea inuenisset, ait illi: Ecce sanus factus es, iam noli peccare. Et mulieri in adulterio deprehensae: Vade, inquit, & iam amplius noli peccare. Si impossibile est dari opus, in quo homo non peccet, qui fieri potest ut Deus praeceperet illis, ne peccarent? Deus enim neminem obligat ad impossibile, nec impossibilia praecipit, alioquin non esset iustus. Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios ita ait: Et si nupserit virgo non peccauit. Quid potest contra Lutherum apertius dici? Et rursum in eadem epistola, Euigilate, inquit, iusti, & nolite peccare. Et diuus Petrus in epistola sua secunda: Quapropter fratres, inquit, magis satagite, ut per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis: Haec enim facientes non peccabitis aliquando. Et diuus Ioannes in epistola prima, Omnis, inquit, qui in eo manet non peccat. Et paulò post: Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit. Nonne vides Lutherum hanc nubem testium? Si omnis homo in omni opere peccat, ut tu asseris, ergo tu, quando hanc tuam haeresim scribebas, peccabas. Si te peccare sciebas, cur scribebas, cur peccata peccatis cumulabas? Quem fructum asserre possunt eius assertiones, qui in illis

illis scribendis & docendis se peccare sciebat? Respondere mihi obsecro Lutherani, Vbi legistis Deum pro peccatis tribuere vitam æternam? Nusquam sine dubio. Ait Christus apud Matthæum: Tunc dicet rex his, qui à dextris eius erunt. Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi: esuriui enim, & dedistis mihi manducare, sitiui, & dedistis mihi bibere, hospes eram, & collegistis me, nudus, & operuistis me. Et paulò post: Quandiu fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis. Si omnia hæc opera sunt peccata, quomodo pro illis Deus iustus iudex vitam reddit sempiternam? Quid potest absurdius excogitari? Non solum bona opera facta in gratia non sunt peccata, sed etiam vitam æternam merentur. Quod indicauit Apostolus quando nu-

2. Tim. 4. meratis suis actionibus dixit: In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam Mat. 20. reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex, nò solum autem mihi sed & his, qui sup. 1. diligunt aduentum eius. Aduerte: Non dixit: quam dabit mihi, sed quam reddet mihi. Ita apud Matthæum: Voca operarios, & redde illis mercedem. Si merces, ergo meritum. Si homo in omni opere peccat, non potest esse vnquam sine peccato. Quomodo igitur ait Deus per Esaiam: Lauamini, mundi estote. Et paulò post: Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabitur? Conscientia tetrus maculis infecta non est instar niuis dealbata. Si verum est, quod tu dicis sanctificatum in omnibus operibus suis peccauisse, & ipsam semper virginem sacratissimam Dei genitricem fuisse infinitis peccatis maculatam. Quis talia vnquam audiuit? Quæ sunt aures, quæ possint tam impiam hæresim tolerare? In epistola Rom. 8. ad Romanos ait diuus Paulus ipsum spiritum postulare pro nobis gemitibus in enarrabilibus. Si homo in omni opere peccat, ergo etiam peccat quando Deum orat gemitibus inenarrabilibus, at illæ preces sunt ab spiritu sancto, ille enim postulat pro nobis, vt ait Apostolus, ergo illa oratio in qua spiritus postulat pro nobis est mala, & cum peccato. Exhorrescit animus talia audiens. O pestilentissimam to tot animas perdidisti. Væ vobis Lutherani, quam acerbi cruciatus vobis in æternis igne, in illis tetrus tenebris referuantur.

Cecidimus quasi folium.) Comparant se peccatores folio, quod cecidit, & iniquitatem suam vento rapido, asserentes non esse inter eos, qui confurgat, & Deum teneat precibus & orationibus, ne eos ipsos euertat. Nam solent viri iusti Deum tenere, suisque orationibus populum sustentare. Id significauit Deus, quando Exo. 32. Moyse pro populo deprecanti respondit: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos.

Abscondisti faciem tuam à nobis, & allisisti nos in manu iniquitatis nostræ. Et nunc Domine pater noster es tu, nos vero lutum, psal. 78. b. & fictor noster tu, & opera manuum tuarum omnes nos. Ne irascaris Domine satis, & ne ultra memineris iniquitatis nostræ. Ecce respice, populus tuus omnes nos. Ciuitas sancti tui facta est deserta: Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est. Domus sanctificationis nostræ, & gloriæ nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, & omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Nunquid super his continebis te Domine, tacebis, & affliges nos vehementer?

Abscondisti faciem tuam à nobis.) Hoc est, Non nobis faues. Magnum malum Deut. 31. est, quando Deus à nobis faciem suam abscondit. In Deuteronomio scriptum legi

legimus dixisse Deum Moyse: Irascetur furor meus contra populum hunc in die illo, & derelinquam eum, & abscondam faciem meam ab eo, & erit in deuotionem. Et in Psalmo dicitur: Deus conuertere nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus. Psal. 79.

Et allisisti nos in manu iniquitatis nostræ.) Cum essemus in manu nostræ malitiæ, cum non ratione sed clauo deprauati appetitus duceremur, tu nos veluti nauem horribili scelerum nostrorum procella iactatam, in scopulos afflictionum allisisti. Vexasti nos ob impia facinora nostra. Nam voluntas nostra paruit peruerso appetitui, corrui virtus, fuit dignitas ablata, & omnia honestatis ornamenta ceciderunt.

Et nunc Domine pater noster es.) Aci dicant: Ne respicias scelera nostra, sed clementiam tuam. Non postulamus iustitiam, sed confugimus ad portum misericordiarum. Pater noster es, miserere nostri.

Ciuitas sancti tui.) Hoc est Hierosolyma vrbs tuæ sanctitatis. Id, quod sequitur, est superioris repetitio.

Domus sanctificationis nostræ.) Hoc est, templum Salomonis, in quo te colere, sanctificare, & laudare solebamus, fuit à Babylonis combustum, & incendio deuastante deletum. Sed cur Deus Iudæos, qui cum in templo sancto suo colebant, permisit capi, & in Babylonem transferri, & in tam acerbas calamitates incidere? Ratio est, quia etsi Deum ore laudarent, animo tamen se ab eo separabant. Hoc enim obicit illis Deus alio in loco apud hunc nostrum prophetam: Appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem eius longè est à me. Erant Iudæi illi tetrus desideriis incensi, impiis sceleribus imbuti, & in summa deprauatione versati, & vt omnium sermone celebrarentur, detestanda facinora sua fronte occultabant, sicutque virtutis specie tegebant. At Deus talem extrinsecam speciem non vult. Ideo præcipiebat in Leuitico vt animal detracta pelle im- Leui. 1. molaretur, & membra igne flagrarent. Pellis est exterior virtutis simulatio: ignis Prou. 4. autem, quo interiora comburebantur, est amoris & charitatis flamma, qua debemus flagrare. Ideo ait Deus: Fili præbe mihi cor tuum. Ea differentia, quæ est inter naturam & artem, est inter veram & falsam virtutem. Vt enim natura in ho- simile minis generatione incipit à corde, & postea ad exteriora se confert, sic vera virtus incipit ab animo, eumque exornat & illustrat, & postea in exterioribus splendet. Contrà verò vt ars in humano quodam vultu fingendo & formando, nec cor, nec interiora curat, sed tota in exterioribus & apparentibus accipatur, sic hypocritis, falsæque virtutes humane laudis appetentes, solam externam claritatem querunt, de animi splendore nequaquam cogitantes. Et quoniam Iudæi non naturam, sed artem sequebantur, Deumque labiis & cerimonia, non autem animo & factis colebant, permisit merito Deus, vt essent capti, & in miseram Babylonis captiuitatem coniecti, vt hac ærumnarum acerbitate ad Deum se toto animo conuerterent, suam ingratitude intelligerent, & seipsos tandem cognoscerent. Est enim afflictio cos, in qua intellectus hebetudo acuitur, & animi ferrugo simile deletur.

Nunquid super his continebis te Domine?) Cum Babylonij ciuitatem tuam Domine & templum tuum euertent, nosque acerbissime affligerint, cur hæc toleras & pateris? Nunquid continebis te, ne iis rebus irascaris? Nunquid tacebis, non respondens impiis hostium tuorum blasphemis? Nunquid nos semper tantis calamitatibus vexabis? Aci dicant: fume de Babylonis ultionem Domine, nos autem ne finas in iis ærumnis amplius versari.

Anno

COMMENT. IN ESA.
Annotationes ex Hebræo in
CAPVT LXIII.

Sicut exustio ignis tabescent. In Hebraico est *אש חמה* cikdhecha exhamasim. Quæ verba possunt ita verti: Sicut exurit ignis liquefactionum, hoc est, ignis vehemens. *חמה* hamas enim liquefactionem & dissolutionem significat.

Cum feceris mirabilia, non sustinebimus. Pro non sustinebimus est in Hebraico *לֹא נִקְחָה* lo nekauch. Verbum est *קָחָה*, quod significat inter alia expectare, quam significationem sequitur in præfenti Pagninus. Et potest ita Latine reddi: Cum feceris mirabilia, non te expectabimus, nullam in te spem ponemus. Nec est mirum: nam de Christo dixerat Iacob: Ipse erit expectatio Gentium. Non dixit Iudæorum, sed Gentium. Et ex hoc verbo deriuatur dictio illa *חִקְקֶהָת* iikkehath, quæ ponitur in illa prophetia Iacob, pro qua noster interpres rectè vertit expectatio. R. Salomon, congregatio. Alij, auscultatio & obedientia. Quibus fauet Chaldaica translatio Onkeli, qui ita habet: Et ei auscultabunt populi siue gentes. Quæ omnia Christo apertissimè conueniunt. Ille enim est in quo gentes spem suam collocarunt, & qui eas in vna Ecclesia congregauit, in qua eius verba audiunt, eique obediunt.

Quasi pannus menstruatus. Septuaginta habent: Quasi pannus sedentis. Quod idem significat. Existimo enim eos per sedentem intelligere mulierem patientem menstruum. In Hebraico est *עֵצֶה בְּבִגְדֵי יִדְדִים* vceueghedh iddim. Quod potest rectè verti: Et quasi vestimentum centonum. Nam dictio *עֵצֶה* significat centones, quos Lusitani farrapos appellant. R. Abraham exponit: Sicut vestimentum prædæ sanguine inquinatum. Thargum: Sicut vestis abominabilis. Quæ omnia in eandem coincidunt sententiam.

Argumentum capitis LXV.

Ostendit Christus se fuisse quæsitum & inuentum à Gentibus, quæ antea in errorum ac scelerum tenebris versabantur. aperuit enim illis Deus oculos aliquando, ut viam veritatis aspicerent. Iudæos verò vocauit, & in cruce pendens ad eos, qui eum falsis criminibus ad mortem acerbissimam vocauerant, manus expandit. At illi noluerunt ab infidelitate sua desistere, quin potius adhibuerunt illi impiam contumaciam à ceca atque nefaria malitia inductam. Inuehitur propheta in Iudæorum flagitia, qui Deo relicto idola vana coluerunt. Ostendit Deum reddere unicuique iuxta opera sua. Predicit Ecclesie prosperitatem & concordiam.

CAPVT LXV.

A
Rom. 10. d

Quæsierunt me, qui ante non interrogabant: inuenerunt, qui non quæsierunt me. Dixi: Ecce ego, ecce ego, ad gentem, quæ nesciebat me, & quæ non inuocabat nomen meum. Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas. Populus qui ad iracundiam prouocat me ante faciem meam semper, qui immolant in hortis, & sacrificant super lateres, qui habitant

in

in sepulchris, & in delubris idolorum dormiunt, qui comedunt carnem suillam, & ius prophanum in vasis eorum, qui dicunt, recede à me, non appropinques mihi, quia immundus es. Isti sumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. Ecce scriptum est coram me: Non tacebo, sed reddam & retribuam in sinu eorum iniquitates vestras, & iniquitates patrum vestrorum simul, dicit Dominus, qui sacrificauerunt super montes & super colles exprobrauerunt mihi, & remetiar opus eorum primum in sinu eorum. Hæc dicit Dominus: Quomodo si inueniatur granum in botro, & dicatur: Ne dissipes illud, quoniam benedictio est, sic faciam propter seruos meos, ut non disperdam totum. Et educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes sanctos meos, & hereditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Et erunt campestria in caulas gregum, & vallis Achor in cubile armentorum populo meo, qui requisierunt me.

EXPLANATIO.

Quæsierunt me. In principio capitis superioris diximus Prophetam induxisse Iudæos captiuos suam à Deo liberationem postulantes, sed cum inspexisse ad peccati captiuitatem, & eius per Christum redemptionem. Quod huius capitis principium ostendit. Nam statim incipit à Gentium salute, quæ Christum quæsierunt, eique se repudiatis idolis dedicarunt. Solent enim diuini vates sæpe à liberatione terrena se ad celestem transferre, quam cum de humana tractabant, mente intuebantur. Est igitur sensus: Gentes quæ antea me non consulebant, nec quærebant, quæ erant superstitionibus impeditæ, & in erroribus intolerabilibus versatæ, me quæsierunt, & inuenerunt. Ponit pro se Gentilica Deum non interrogare & consulere. Debent enim Christiani cogitare & inquirere quæ sit Dei voluntas, ab ipsoque Deo petere, ut illis suam aperiat voluntatem, ut nihil aduersus eam efficiant. Vnde David Deum alloquens, Doce, inquit, me iustificationes tuas. Et alibi: Doce me facere voluntatem tuam. In libro Iosue scriptum est, in- cidisse Hebræos in errorem. Et reddens scriptura huius rei rationem ait: Et os Domini non interrogauerunt. Vbi vides nos ideo sæpenumerò errare, quia Deum non consulimus, nec eius inspirationi acquiescimus, sed nostro corrupto appetitu gubernamur. Intelligi hunc Esaiæ locum de Gentium salute, & Iudæorum duricie & pertinacia asserit diuus Paulus in epistola ad Romanos. Quod multò antea fuerat iis verbis à Deo per Davidem prædictum: Populus, quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt, & claudicauerunt à semitis suis. Iacob luctans cum Angelo mansit claudus: Iudæi aduersus Christum pugnantes claudicauerunt.

Ecce ego, ecce ego ad Gentem quæ nesciebat me. Vide admirabilem rerum mutationem. Fideles recesserunt à fide, infideles autem eam receperunt. Qui erant in scala Iacob, descenderunt vsq; ad terram: qui verò in terra iacebant, ad scalam summitatem ascenderunt. Qui stat, inquit Apostolus, videat ne cadat. Inde cecinit Anna: Arcus fortium superatus est, & infirmi accincti sunt robore.

Expandi manus meas tota die ad populum incredulum. Esse hunc populum, populum Iudaicum indicat Apostolus in epistola ad Romanos, Considera Dei misericordiam. Iudæi Christum crucifigebant, ille autem eos vocabat. In cruce manus ex-

X x passas

Prov. 1. passas habebat, & brachia extensa, quasi peccatores vocans, eosque amplecti desiderans. Ideo apud Salomonem has voces emittit: Vocavi, & renuistis: extendi manum meam, & non fuit qui aspiceret. In cruce homines vocavit, & manus extendit.

Luc. 9. *Qui graditur in via non bona post cogitationes suas.*) Hoc est, qui sequens suas depravatas cogitationes viam perambulat ad æternum supplicium ducentem. Fieri non potest, ut qui seipsum sequitur, Christum sequatur. Ipse enim ait: Si quis vult post me venire, abneget semet ipsum, & tollat crucem suam cotidie, & sequatur me. Væ illi, qui ducem sequitur appetitum. Est appetitus veluti corvus, qui ei, à quo nutritur, oculos eruit. Sed qui appetitu ducitur, suam cæcitatem & perniciem non intuetur. Vt enim ceruus feminae cupiditate incensus accurrit ad absconditum venatorem rugitum ceruæ fingentem, ductusque appetitu dum existimat se ad desideratam ceruam festinare, currit velocissimè ad mortem ipsam, & ad venenatam venatoris sagittam recipiendam. Sic qui indomito appetitu ducuntur, quanto celerius ad res desideratas cõtendunt, tanto perniciosius ad mortem ipsam amplectendam accurrunt.

Qui immolant in hortis.) Non in templo. Respuit Deus Iudæorum sacrificia extra templum. Cùm igitur nunc careant templo, quæ ratione existimant sua sacrificia Deo grata esse? Medicus permittit febre laboranti gelidam aquam bibere ad maius malum vitandum, sed postea cùm ita opus esse intelligit, illi indicat esse à tali aqua abstinendum. Et nolente ægroto ab aqua desistere medicus coram eo vrceum frangit. Sic Deus permisit populo Iudaico carnes immolare, ut illum ab idolorum cultu adverteret. Si enim Deo non sacrificaret, cùm esset Ægyptiorum ritibus videndis assuetus, sacrificaret idolis. Sed veniente tempore, cælestis ille

Joan. 19. medicus in cruce pendens illi dixit: Consummatum est. Quibus verbis indicavit veteris legis sacrificia cessasse. At nolente Iudaico populo à sacrificiis abstinere, nolente ab illa aqua gelida desistere, coram illo vrceum fregit, templum evertit, & destruxit, ne amplius sacrificarent. Erat enim templum veluti omnium sacrificiorum vas. Vnde fracto templo apertissimè constat esse antiquæ legis sacrificia

simile abrogata. Vt enim lapis in summitate testudinis templi est clavis totius domus, & ruente eo lapide, eversa illa clauis, ruit tota templi fabrica & structura, sic everso templo Hierosolymæ, quod erat clavis totius Iudaismi, perspicuè ostenditur totam Iudæorum synagogam esse eversam & funditus conuersam. Sed Iudæi cæca malitia ducti hoc nunquam perpendere voluerunt. Hanc ipsorum ignorantiam

Deut. 34. indicat illis scriptura cùm ait, Mortuum fuisse Moysen, & in valle sepultum, nullamque eorum eius sepulchrum cognovisse. Quid per Moysen nisi lex vetus significatur? Mortua est lex quo ad iudicialia & cerimonialia, & sacrificia, & in valle sepulta, eius autem sepulchrum ignoratur à Iudæis eam adhuc vivere existimantibus. Fuit lex illa à Deo, sed non erat nisi ad Christum duratura. Ideo diuus Paulus in epistola ad Galatas, Lex, inquit, pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide

Gal. 3. iustificemur. At ubi venit fides, iam non sumus sub pædago.

Et sacrificant super lateres.) Id est, super altaria lateritia. Pro altari, quod ex Dei lege erat constructum, Iudæi multa suis idolis edificabant.

Qui habitant in sepulchris.) Solebant perfidi Iudæi mortuos consulere, & in eorum sepulchris ad eos interrogandum habitare, ut ibi in somniis responsum recipere. Vnde Septuaginta transtulerunt: In sepulchris & in specubus dormiunt propter somnia.

Ius prophanum.) Id est, carniū animalium prohibitorum. Notat Iudæorum gulam in Dei contemptum.

Qui dicunt, recede à me.) Notat Iudæorum hypocrisim, & arrogantiam.

Isti sumus erunt in furore meo, & ignis ardens tota die.) Hoc est, Ego eos in fumum redigam & in prunas. Et ut dicitur in Psalmo: Deficientes quemadmodum fumus deficient.

Ecce

Ecce scriptum est coram me.) Hoc est, statutum est, & ita fiet.

Et iniquitates patrum vestrorum simul.) Iuxta id, quod ait Deus Exodi vigesimo *Exod. 20.* capite: Ego sum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum, qui oderunt me. Quod intelligitur quo ad corpus, & temporaliter, non autem de pœna æterna, nec de omni pœna temporali sed de aliqua. Non enim æquum est ut filius pro patris scelere in æternas tenebras relegatur. Ita enim in Deuteronomio scriptum est: Non occidentur patres pro filiis, nec filij pro patribus, sed unusquisque pro peccato suo morietur. Quod est etiam libro secundo Paralipomenon mandatum. Et licet intelligatur de morte corporis, potest tamè ad animæ mortem referri, de qua apud Ezechielem dicitur: Anima, quæ peccaverit, ipsa morietur: filius non portabit iniquitatem patris, & pater non portabit iniquitatem filij. Potest nihilominus de pœna æterna intelligi id, quod hoc in loco apud Esaiam & in Exodo ait Deus, se visitare iniquitates patrum in filios, si filij peccata patrum admittant, & iisdem sceleribus cum patribus contaminentur. Nam cùm Christus apud Matthæum Scribis & Phariseis cædes Prophetarum, quos patres sui occiderant, obiecisset, ait: Ecce ego mitto ad vos Prophetas, & sapientes, & scribas, & ex illis occideris & crucifigetur, & ex eis flagellabitur in synagogis vestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem, ut veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram, à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiz, quem occidistis inter templum & altare. Vbi vides venisse super Scribas & Phariseos peccata suorum maiorum, quæ in morte sanctorum commiserant, quoniam ipsi Pharisei viros sanctos etiam occiderunt. Ac si Christus illis diceret: Vos in inferno cruciabitur, quemadmodum patres vestri, quoniam iisdem sceleribus estis contaminati. Castigat igitur Deus filios pro peccatis parentum, quando eosdem parentes in peccatis imitantur.

Et remetiam opus eorum primum in sinu eorum.) Hoc est, in primis peccatum eorum remetiar, retribuens eis pœnam iuxta culpam. Metaphora sumpta ab eumentibus & vendentibus. Qui vendit, non omnibus eandem mensuram in sinum proicit, sed iuxta pecuniæ quantitatem.

Quomodo si inueniatur granum.) Dixit Deus se esse Iudæos puniendum, cique iuxta eorum peccata retributurum. Nunc similitudine quadam ostendit non esse omnes Iudæos perdendos: quoniam erant nonnulli, licet pauci, seruandi. Est igitur sensus: Ut si quis in botro arido aut corrupto acinum vnum siue granum inuenit illud, dicit alteri ne dissipet illud, quoniam diuina benedictione effectum est, ut in tanta granorum corruptorum multitudine illud solum euaserit: sic ego, ait Deus, eos, quos fideles inuenero, liberabo, qui inter tantam Hebræorum multitudinem tam pauci erunt, ut vni acino comparentur. Et hoc faciam infidelium multitudinem tam pauci erunt, ut vni acino comparentur. Et hoc faciam propter seruos meos, ne omnes Iudæi pereant, & in imas æternasque tenebras precipitentur. Et ut ostendat Iudæorum reliquias esse multiplicandas, & salutem consecuturas, eas comparat semini, ita dicens: Et educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes sanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Ac si dicat: Seligam ex Iudæis nonnullos, quibus dabo montes meos possidendos. Per montes intelligitur Hierosolyma, de qua Dauid, Fundamenta, inquit, eius in montibus sanctis. At per Hierosolymam Ecclesia Christi significatur, in qua habitant omnes fideles Catholici tam ex Iudæis, quam ex Gentibus congregati. Ideo ait: Et hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Iudæos, qui in Christum crediderunt, appellat acinum & semen, quemadmodum primo capite: Nisi Dominus reliquisset nobis semen. Eosque primo capite decimo reliquias appellauit: quem imitans Apostolus in epistola ad Romanos nos eos etiam reliquias vocat. Cæterum hic hebraismus: quoniam benedictio est, hunc potest habere sensum: Ut maneat huius populi memoria ob suorum maiorum

XX 2 bene

benedictionem & merita. Vnde colliges defunctorum merita viuis prodesse.

Et erunt campestria in caulas gregum.) Vult spirituales Ecclesie fertilitatem significare. Caulae sunt stabula, in quibus oves reconduntur. Achor vallis est, ubi Iosue iussit, ut Achan propter furtum lapidibus obrueretur, ut est in libro Iosue memoriae proditum. Et quoniam ibi turbatus est populus, appellatus est locus ille Achor, hoc est, Turbatio. Non enim solum viri iusti in campestrium planicie, in gaudio & quiete versantur, sed etiam aliquando in turbatione & calamitate: ut tristitia cum letis misceantur, & harmoniam atque sonorum concentum efficiant. Ut enim in musica non omnes voces sunt acutae, neque omnes graues, neque omnes circumflexae, sed ex vocum varietate suavis consonantia efficitur: sic temperata vitae Christianae harmonia ex diuersitate & mistione gaudij & afflictionis componitur.

Et vos qui dereliquistis Dominum, qui obliuiscitis montem sanctum meum, qui ponitis Fortunae mensam, & libatis super eam:
Pro. 1. c. numerabo vos in gladio, & omnes in cade corruetis. Pro eo quod
Jerem. 7. c. vocaui, & non respondistis mihi, locutus sum, & non audistis, &
faciebatis malum in oculis meis, & quae nolui elegistis: propter hoc
haec dicit Dominus Deus: Ecce serui mei comedent, & vos esurietis:
ecce serui mei bibent, & vos sitietis. Ecce serui mei latibuntur,
& vos confundemini. Ecce serui mei latibuntur pra exultatione cordis,
& vos clamabitis pra dolore cordis, & pra contritione spiritus
volubitis. Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis,
& interficiet te Dominus Deus, & seruos suos vocabit nomine
alio. In quo qui benedictus est super terram, benedicetur in Domino
amen: & qui iurauit in terra, iurabit in Deo amen: Quia obliuioni
tradita sunt angustiae priores, & quia abscondita sunt ab oculis nostris.
Ecce enim ego creo caelos novos, & terram nouam, & non erunt
in memoria priora, & non ascendet super cor.

Et vos qui reliquistis Dominum.) Alloquitur Iudaeos infideles, praesertim decem tribuum, qui Hierosolyma ciuitate sancta relicta in Samaria idola colebant. Appellatur in diuinis literis Hierosolyma ciuitas sancta, & mons sanctus, quia erat fidelium receptaculum & domicilium, & quia ibi Christus Deus noster visibiliter inter homines apparuit, ibi fuit eius mors, & sepultura, & reditus ad vitam. Et ob eam causam Patriarcha Iacob, eiusque filius Ioseph in Aegypto morientes praeciperunt ut in terra illa sancta sepelirentur, quoniam, ut ait Theophylactus, mentis oculis intuebantur illic esse Christum sepeliendum, & a mortuis resurrecturum, & volebant cum eo resurgere. Ait enim diuus Matthaeus vigesimo septimo capite sui Euangelij monumenta aperta fuisse, & multa corpora sanctorum, quae dormierant, resurrexisse, sanctos autem exeuntes de monumentis post Christi resurrectionem venisse in sanctam ciuitatem, multisque apparuisse. Verum per hunc montem sanctum, cuius Elaias ait Iudaeos infideles oblitos fuisse, poteris Christum intelligere, de quo in principio capitis secundi disseruimus.

Qui ponitis Fortunae mensam.) Gentes Fortunam diuersis nominibus atque titulis ut deam coluerunt. In id amentiae & caecitatis inciderunt, ut etiam Fortunam malam adorarent. Effingebant eam habitu femineo, furenti similem, caecam, inconstantem, super volubili globo sedentem: & in fine anni ei mensam dapibus plenam ponebant. Existimabant caeci homines Fortunam esse per se rem quandam

dam separatam, viuam, & existentem, & ob eam causam eius simulachrum colebant. Iudaei autem ut omnium idolorum portenta venerarentur, Fortunam etiam adorauerunt, eique more Gentilico mensam dapibus repletam praeparauerunt, verumque Deum reliquerunt. Quam ob causam hic a Deo per Prophetam reprehenduntur. Praeceperat enim Deus capite vigesimo Exodi, vigesimo sexto Leuitici, quarto Deuteronomij, ne quis sculptile, similitudinē, & idolum faceret ad adorandum. Ex his locis contendunt nonnulli probare vsum imaginum diuorum esse perniciosum, diuinisq; literis repugnantem. Inter quos est Calvinus multo hac in parte, quemadmodum etiam in multis aliis, Luthero non solum temerarius, sed pestilentior. Nam Lutherus, quauis haereticus, non ausus est tamen vsum imaginum auferre: imo reprehendit Carlostadium imagines damnantem, eumque obstinatum a Saxonia proscribi curauit. Huius Carlostadij haerese[m] sectatur Calvinus, eamque pro viribus defendere conatur, asserens Deum in diuinis literis vsum imaginum aperte prohibuisse. At hoc neque ostendit, neque vnquam ostendit. Imo Deus postquam cap. 20. Exodi sculptilia & idola prohibuit, praecipit fieri duos Cherubim aureos productiles ex vtraque parte oraculi, ut in eodem Exodo cap. 25. scriptura commemorat. De quibus ita ait Iosephus libri tertij antiquitatum capite octauo: Super tegmen verò arcae erant figurationes duae, quas Hebraei Cherubim appellant. Sunt enim animalia volatilem habentia figuram, quae a nullo hominum est inspecta. Haec ille. R. Kimhi Hebraeorum doctissimus in libro radicum ait eos habuisse puerorum figuram, idemque esse Cherubim ac quasi pueros, & hanc esse antiquorum sententiam. Aspicis igitur Deum imagines fieri praecipisse. Neque hoc illis locis repugnat, in quibus eas prohibuisse videtur. Perpende verba scripturae, & videbis Dei intentionem esse, non prohibere diuorum imagines, sed falsorum deorum cultum & venerationem. Ita enim ait: Non facies tibi sculptile, nec omnem similitudinem, quae est in caelo desuper, neque in terra deorsum, neque eorum, quae sunt in aquis sub terra. Non adorabis ea, neque coles. Haec capite vigesimo Exodi. Pondera haec verba, & videbis ad quem finem Deus Hebraeis sculptilia prohibuerit, nempe ne ea adorarent. Veniebant ex Aegypto, ubi idola colebantur, erant ad idololatriam propensi, facile cadebant, ideo illis Deus toties praecipit, ne se idolorum cultu contaminarent. At cum nos sanctos pro diis non habeamus, nec eorum imagines latra adoratione soli Deo debita adoremus, possumus absque vilo crimine eorum imagines habere, & venerari, ipsam venerationem non ad lignum, neque ad lapidem, neque ad colores, sed ad prototypum referentes. Hinc colliges diuorum imagines nullum incommodum, imo magnam in nos utilitatem conferre: instruunt enim simplices, admonent scientes, afficiunt omnes. Quis non mouebitur visa imagine Christi pro nobis crucifixi, vulneribus confossi, sanguine aspersi, duris spinis coronati? Quis non excitabitur ad ardentem charitatem intuens diui Stephani vultu lapidibus percussi oculos atque manus ad Deum pro percutientibus leuantis? Quis erit tam lapideus, qui inspecta sancti Laurentij imagine igni pro Christo expositi, flammisque ardentibus combustis, non concipiat in animo desiderium quoddam pro Christo etiam moriendi? Quaestio de habendis diuorum imaginibus fuit in conciliis tractata, in quibus ex vniuersali Ecclesiae catholicae consensu fuit decretum, perpetuisque monimentis consignatum, vsum imaginum diuorum non solum non repugnare literis diuinis, sed etiam esse licitum, & salutarem. Habes hoc decretum in concilio Niceno secundo, & in Constantinopolitano sub Hirinzo, & in tribus Lateranensibus sub Gregorio secundo, & tertio, & Stephano, & in Frankfordensi. Neque existimes in his conciliis incepisse imaginum vsum, sed approbatum fuisse, quoniam iam erat: imo cum habet Ecclesia ex Apostolorum traditione, qui etiam ait Christum Deum nostrum misisse imaginem faciei suae Abagaro Edfessorum regi. Hoc idem refert Eusebius libro secundo

cundo Ecclesiasticae historiae vir omni sapientia & nobilitate praestanti. Et libro 7. loquitur de imaginibus Petri & Pauli, meminitque Christi imaginis miracula facientis: cuius etiam meminit in tripartita historiae libr. 6. Cassiodorus. Et diuus Lucas, vt celebris per totam Ecclesiam fama vagatur, sacratissima Dei genitricis Marię imagines depinxit, quarum nonnullas ego meis oculis vidi. Athanasius loquens de imagine crucifixi, quae fuerat. Nicodemi, narrat miraculum, quod cum ea contingerat. Sed quid cito hos authores? Pleni sunt libri, plenae hominum voces, plena est miraculis imaginum diuorum, non solum recens memoria, sed annalium etiam antiqua vetustas. Nisi Deus vsum imaginum approbasset, non in illis tot miracula efficeret. Non est hoc obscurum, res est perspicua, ipsa per se loquitur & lucet, multorum oculis testatissima. Quid ad haec respondes Caluine? Quid pro te poteris afferre nisi praecipuum de non colendis idolis? At id pro te nihil facit. Sed dices: Ego ita illud interpreto. Verum est: sed Ecclesia id multo aliter interpretatur. Cui assentimur tibi cum Carlostadio, & aliis huiusmodi haeticis, an tot conciliis, tot temporum consuetudini a tota Ecclesia asserta & comprobata? Sed dices: Non curo quid Ecclesia dicat: satis mihi est post Dei praecipua nunquam licuisse imaginem facere. Quid ais Caluine? Nonne legisti Hebr. 25. breuiter post illud praecipuum imagines duorum Cherubim ex Dei iussu fecisse? Nonne 2. Par. 9. Salomon diuina ductus inspiratione duodecim leuenculos in folio fecit? Nonne 3. Reg. 7. sculpsit boues in mari fusili, leones, boues, & Cherubim in basibus aereis? Nonne 3. Reg. 6. legisti praecipuisse Deum Moysi vt serpentem aeneum faceret & cruci affigeret? Audi Num. 21. quid dicat scriptura cap. 21. Numerorum: Fecit ego Moyses serpentem aeneum, & posui eum pro signo, quod cum percussus aspiceret, sanabatur. Erant Hebraei ob eorum scelera a serpentibus vulnerati, & cum oculos ad serpentem crucifixum dirigerent, sanitatem consequuntur. Vexillum illud, quo erat serpens suspensus, Christi crucem adumbrabat, & serpens ipsum Christum, vt ipse apud Ioannem testatur. Serpens, qui nos veneno suo infecerat, est hostis ille antiquus, cuius caput erat per Christum conterendum, iuxta id quod est tertio capiti Geneseos mandatum: Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius, & ipsa, vel vt est in Hebraico, & ipsum conteret caput tuum. Pro quo Hierosolyma paraphrasos habet: Futurum est vt in diebus regis Messiae amoueant morsum, qui factus est in calcaneo. Vbi aspicias intellexisse antiquos Hebraeos veterem morsum esse per Christum sanandum. Christus est innocens ille serpens crucifixus, non venenosus, sed aeneus, qui longe lateque sonuit, quem intueri debemus. Si humanum iudicium respicias, serpens ille aeneus in cruce leuatus, tantum abest, vt serpentium moribus medeatur, vt etiam praesentissimum illis nocumentum videatur afferre. Qui enim est a serpente percussus viso serpente exhorrescit, & grauius agrotat. Praeterea eam aiunt esse artis candentis naturam, vt si quis a serpente vulneratus in illo oculos defixerit, statim moriatur. Quid magis humano iudicio contrarium quam mortuum hominem viuificare, in morte esse vitam, in cruce gloriam? At totum hoc videbis & fateberis, si redemptionis humanae mysteria fidei oculis aspexeris. Admiraberis diuinum consilium, sapientiam, iustitiam, bonitatem. Si illa crucis imago vulneribus intuentium medebatur, cur ipsam crucem aspice re non vis? Cur o Caluine visa crucifixi imagine exhorrescis? Cur eam detestaris? Cur nec Christi nec eius sanctorum imagines permittis? Cur tot patres, tot confilia, tot annorum antiquissimum Ecclesiae consensum negligis & execraris? O mihi persequere! O insensati Caluinistae quis vos fascinauit non obedire veritati? Cur transferimini in aliud Euangelium? quod non est aliud, sed est Caluinus, qui vos conturbat, & vult peruertere Euangelium Christi. Quis non plorabit vestram perniciem? quis non gemit? quis non exardescet dolore? quis ob interitum vestrum vim lachrymarum non fundet?

Nume

Numerabo vos gladio.) Hoc est, vos numeratos gladio interficiam. Vel numerabo vos ad eadem.

Vocauit & non respondisti mihi.) Vide Dei erga homines misericordiam, hominum autem erga Deum impietatem. Eos vocat, qui neque ei respondere volunt, neque obedire.

Ecce serui mei comedent, & vos esuriatis.) Vide elegatem contrapositionem. Appellatur haec figura antitheton, cum contraria contrariis opponuntur, vt apud quendam poetam: Frigida pugnabant calidis, humentia siccis. Considera quanta sit piorum hominum felicitas, quanta vero impiorum miseria. Sunt tamen haec de spiritali abundantia & fame intelligenda, quemadmodum id, quod dicitur in Psalmo: Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabuntur. Et Psal. 36. in Prouerbiis: Non affliget Dominus fame animam iusti.

Prou. 10.

Pro contritione spiritus.) Non accipitur hic contritio pro actu virtutis, qui dicitur poenitentia, nec pro ea, quae est pars sacramenti poenitentiae, habens relationem ad alias partes, sed pro dolore & conturbatione proueniente ex calamitate.

Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis.) In tantas arumnas incideris, vt fideles mei quando iurauerint, sumant in execrationem nomen vestrum, dicentes: Si id feci, veniant super me calamitates ludaeorum infidelium. Quam execrandum sit ludaeorum nomen post Christi necem, nemo est qui ignoret. Nulla est hodie in mundo natio detestabilior & calamitosior. Septuaginta habent: Relinquetis nomen vestrum in saturitatem electis meis: hoc est, in fastidium.

Et seruos suos vocabit nomine alio.) Qui Christum receperint, non vocabuntur Ethnici, nec Iudaei, sed Christiani. Pro nomine alio transfulerunt Septuaginta, nomine nouo. Hoc est nomen illud, de quo dicitur in Apocalypsi: Vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum, & in calculo nomen nouum, quod nemo scit, nisi qui accipit. Ac si dicat Deus: Illi qui mundum, carnem, & demonem vicerit, dabo caelestem quandam dulcedinem, & puram conscientiam, in qua habebit scriptum se esse verum Christianum, & moralibus coiecturis sciet se esse in gratia constitutum, quanquam alij existiment eum esse infidelem, aut saltem mortiferis sceleribus contaminatum. Potest nihilominus nomen illud nouum apud diuum Ioannem intelligi de clara diuinitatis noticia in altera vita, vt ait in moralibus diuus Gregorius.

Apo. 2.

Qui benedictus est super terram, benedicetur in Domino.) Id est, qui se in terra saecilem senserit, totam suam felicitatem acceptam referet Deo. Et qui aliquid iure iurando asserere voluerit, non deos falsos, sed verum Deum citabit in testem.

Quia obliuioni tradita sunt angustiae priores.) Hoc est, peccata. Quasi dicat Deus: In hac beatitudine & Ecclesiae felicitate viuent serui mei, qui idolis relictis me colunt, quia iam non ero memor suorum antiquorum scelerum, quoniam illis dimissa sunt. Hoc enim volunt significare verba illa: Et quia abscondita sunt ab oculis nostris, hoc est tecta. Tunc enim iniquitates dicuntur tecta, quando sunt a Deo dimissa. Ita dicitur in Psalmo: Beati quorum remissa sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Possunt haec verba Esaię non ad Deum, sed ad eos, qui fidem receperunt, referri, vt sit sensus: In Ecclesiae felicitate versabimur, quoniam obliti sumus priores nostras miseras, & antiquas afflictiones, & omnes illae euauerunt ob oculis nostris. Nunc autem spiritali gaudio perfusi, tam rebus aduersis quam prosperis letamur, & semper in Domino gaudemus.

Psal. 31.

Ecce enim ego creo caelos novos, & terram nouam.) Hoc est, nouum mundum constituo. Praedixit Deus his verbis omnia esse per Christum renouanda, abrogandas esse veteres cerimonias, & Ecclesiam constituendam, vt quasi in nouo mundo versari videremur. Noui caeli sunt Apostoli, noua terra, nouus populus, qui depositi veteri homine nouum induit, vt seruiat Domino in spiritus nouitate. Hinc illa frequens vox in Psalmis: Cantate Domino canticum nouum. Caeci Iudaei sperant

Psal. 95.

X x 4

tempo

tempore Messie alios fore celos aliamque terram, non considerantes in diuinis literis nouum aliquid sepe appellari, non quod antea non fuerit, sed ob acquisitionem nouam quandam possessionem, quemadmodum per Ezechielem ait Deus: *Ezec. 18.* tam nouam quandam possessionem, quemadmodum per Ezechielem ait Deus: Facite vobis cor nouum, & spiritum nouum. Hoc est, mentis nouitate reformamini. *Supr. 43.* Quia de re ea poteris videre, quæ capite 43. annotauimus, illa verba explanantes: Ne memineritis priorum, & aliis in locis in quibus Esaias hanc inuolutionem. *Apoc. 21.* nem prædixit, de qua diuus Ioannes in Apocalypsi cap. 21. latè disseruit.

Sed gaudebitis & exultabitis usque in sempiternum, in his quæ ego creo, quia ecce ego creo Ierusalem exultationem, & populum eius gaudium. Et exultabo in Ierusalem, & gaudebo in populo meo, & non audietur in eo ultra vox fletus, & vox clamoris. Non erit ibi amplius infans dierum, & senex qui non impleat dies suos: quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit. Et edificabunt domos, & habitabunt, & plantabunt vineas, & comedent fructus earum. Non edificabunt, & alius habitabit: non plantabunt, & alius comedet. Secundum enim dies ligni, erunt dies populi mei, & opera manuum eorum inueterabunt. Electi mei non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbatione, quia semen benedictorum Domini est, & nepotes eorum cum eis. *Psal. 31. b* *Supr. 11. a* *Eritque antequam clament, ego exaudiam adhuc illis loquentibus ego audiam. Lupus & agnus pascentur simul, & leo & bos comedent paleas, & serpenti puluis pannis eius, non nocebunt, neque occident in omni monte sancto meo, dicit Dominus.*

Sed gaudebitis & exultabitis usque in sempiternum. Gaudium vestrum incipiet in hac vita, sed perficietur in altera: & ita erit æternum.

Ego creo Ierusalem exultationem. Id est, constituturus sum Ecclesiam, quæ sit fidelibus exultatio.

Et non audietur in ea ultra vox fletus. Describit spirituale gaudium fidelium, qui Christi amore inflammati etiam cruciatibus oblectantur.

Non erit ibi amplius infans dierum. Sensus est: In Ecclesia nullus eorum qui pii sunt & iusti, erit infans, sed omnes erunt senes pleni dierum. Hoc est, maturi, sapientes, & integri. Nulla enim maior sapientia, quam scire vitam sempiternam comparare. Ideo omnes iusti senes vocantur, contra verò iniusti pueri & infantes dicuntur. Id intelligens Salomon dicebat in Prouerbiis: Usquequo paruuli diligitis infantiam? Et paulo post, Auerfio, inquit paruulorum interficiet eos. Ac si diceret: Homines scelerati, quos ob eorum insipientiam paruulos & infantes appello, se à Deo auertunt, & separant, ut quærant vitam, at hoc ipsum illis mortem adducit, quo fit, ut sibi ipsis excidium machinentur. Et alio in loco in eisdem *Prou. 9.* Prouerbiis, Relinquit, inquit, infantiam & viuite. Et in Ecclesiaste, Væ tibi, inquit, terra cuius rex puer est. Vnde Deus per Esaiam volens perniciem Hierosolymæ imminere significare dicebat: Dabo pueros principes eorum. Et diuus *Supr. 3.* Paulus in epistola prima ad Corinthios, Fratres, inquit, nolite pueri effici sensibus. *1. Cor. 14.* Vel idè ait viros iustos longissimam ætatem victuros esse, quia acerba mors & ante tempus viro iusto haud quaquā accidit, vita enim honesta & bene acta etiam in adolescentia est matura, & ipsa adolescentia senectus appellatur. Nec dicendus est

est aliquis ante tempus à vita migrasse, qui semper iustitiam coluit & pietatem. Contra verò qui se humanis vitiis contaminauit, totumque libidinibus dedit, quibus cæcatus velut domesticis flagitiis se inquinauit, & in violando iure diuino & humano teterrimas fraudes concepit, etsi longissimam degat ætatem, adolescens tamen dicitur, & parum vixit, quoniam nihil, fecit quod illum vixisse testetur. Imò nunquam explet tempus vitæ suæ, quam ipse sibi pollicetur, & quamuis perueniat ad extremam senectutem, tamen verissima est hæc sententia Dauidis: *Psal. 54.* Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos.

Quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit. Hic est sensus horum verborum: Quoniam iniquus moriens natus centum annos puer est, & talis puer centum annorum peccator est & maledictus. Vel sic: Quoniam qui in ætate centum annorum fuerit puer moribus, absque prudentia & virtute, morte æterna mulctabitur, & talis peccator centum annorum audier: *Matt. 25.* Ite maledicti in ignem æternum.

Secundum enim dies ligni erunt dies populi mei. Id est, Tandiu viuent, quandiu solet viuere arbor viuacissima. Quasi dicat, degent ætatem longissimam. Huic arbori comparatur vir iustus in primo Psalmo ubi dicitur: Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum. Et in Psalmo 91. Iustus vt palma florebit. *Psal. 1.* *Psal. 91.* Non deest, qui totum hoc referat ad vitam æternam. Solent enim aliquando Prophetæ ea, quæ ad cælestem beatitudinem pertinent, huiusmodi verbis velare. Huic sententiæ fauet translatio Septuaginta, quæ habet hoc in loco: Etenim secundum dies ligni vitæ dies populi mei. Quod de ligno vitæ intelligitur, quod erat in paradiso. Quibus verbis voluerunt Septuaginta vitam beatorum æternam esse significare. *Gen. 2.*

Opera manuum eorum inueterabunt. Id est, diu permanebunt. Potest ita vertit: Opera manuum eorum durabunt electis meis.

Neque generabunt in conturbatione. Id est, filij, quos per Euangelium genuerint, non erunt geniti in conturbatione, sed in animi quiete & tranquillitate. Ita enim dicebat Apostolus: Per Euangelium ego vos genui. Potest etiam ad naturalem generationem referri. Nam viri iusti legitimo matrimonio copulati absque peccato mouentur ad filios generandos. Quod volens propheta explicare ait: Quia semen benedictorum est. Quasi dicat: Quia tale semen est virorum iustorum, qui sunt à Domino benedicti.

Antequam clament, ego exaudiam. Id est priusquam finem faciant clamadi, Quod statim explicans propheta ait: Adhuc illis loquentibus ego audiam. Vide Dei nostri clementiam & benignitatem.

Lupus & agnus pascentur simul. Hoc est, Tyranni, qui ob immanitatem lupi appellantur, recepto Euangelio usque ad eum erunt mites, vt cum hominibus pijs, abiectis, & humilibus simul in Ecclesia habitent, & eundem spiritualem cibum sumentes se spiritualiter reficiant. Leo & bos comedent paleas. Hoc est, magnates & obscuro in vno stabulo, in vna Ecclesia congregabuntur. Et qui serpentes fuerant, nemini nocebunt ore suo. Sed in monte sancto meo, ait Deus, hoc est, in Ecclesia mea erit pax & concordia. Voluit propheta iis verbis significare fore, vt in Ecclesia magna esset inter iustos charitas, magna concordia, magna humilitas & mansuetudo. Inuenies hoc vaticinium apud nostrum Esaiam capite vndecimo, ubi poteris ea videre quæ ibi annotauimus.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT LXV.

Ad populum incredulum. In Hebræo est, Ad populū *רִצְוֹן* forer, à verbo *רָצַח* & geminata finali litera *רִצְוֹן*, quod significat declinare, vt in Psalmo: Declinate *Psal. 118.* à me maligni. Significat etiam putridum esse, fœtidum, & corruptum. Vnde id, quod

Osee 4. quod est apud Oseam prophetam: Separatum est conuiuium eorum, potest recte verti: Fœtidum factum est conuiuium eorum. Significat etiam subuertere, vt Tyen. 3. apud Ieremiam in Threnis: Semitas meas subuertit. Significat præterea recedere, & non obedire, vt apud Oseam: Omnes principes eius recedentes, pro quo Septuaginta inobedientes transtulerunt. Et alia tandem significat, quæ non opus est recensere. Ex quo perspicuum apparet posse hunc locum ita Latine reddi: Ad populum à veritate declinantem, vel fœtidum, & vitiis contaminatum, vel separatum à Deo, vel subuersum, vel inobedientem & contumacem. Omnia enim hæc dictio, qua hic vsus est propheta, significat. Quæ omnia infideli populo recte conueniunt. Quam ob causam interpres noster merito vertit: Ad populum incredulum.

Qui pontis fortune mensam.) In Hebraico est ita: חַוְרֵי לַגַּדְחַל חוֹרֵי לַגַּדְחַל haorchim la gadh xulchan. Prima dictio significat ponere, præparare, ordinare. Vnde Psal. 5. id, quod dicitur in Psalmo: Mane astabo tibi, & videbo, potest ex Hebraico verti: Manè præparabo me tibi, & videbo. Ac si dicat: Nocte ac tenebris meorum scelorum habebō intellectum caligine circumfusum. At manè cum me præueniente gratia tetigeris, præparabo me tibi, & splendore gratiæ gratum facientis illuminatus, mentis oculis ea aspiciam, quæ antea ignorabam. Secunda dictio, quæ est חַוִּי significat fortunam, quam significationem secutus est noster interpres. R. Moyses dicit esse eam stellam, quam louem appellamus. Et R. David hic in commentariis etiam sydus quoddam esse ait. Tertia dictio absq; vllō dubio mensam significat. Ideo potest verti: Qui præparatis mensam Ioui. Est hæc stella in sexto cœlo locata, cuius fulgorem dicunt esse prosperum & salutarem. Pagninus vertit: Qui paratis exercitui cœli mensam. Existimat enim hanc dictionem significare stellarum multitudinem, quam exercitum cœli appellauit. Nam חַוִּי gadhadh significat exercitum colligere, & congregare. Cum nostra vulgata editione concordant Septuaginta, qui fortunam interpretantur. Quare hanc esse rectiorem interpretationem existimo, & quia solebant antiqui, vt in explanatione dixi, fortunam colere, eique immolare: & quia dictio hæc fortunam significat, vt ex versione Septuaginta etiam demonstratur.

Et libatis super eam.) In Hebraico est: וְהָיָה מִלֵּימִם לְמִימֵי מַלְאָכָיו vcliam malim lamni mimlac. Magna difficultas est in dictione מִימֵי, cui additur לְ articulus. Nam noster interpres habet super eam, pro quo Pagninus posuit, planetis. Ita enim habet: Impletis planetis libamen. Septuaginta, Impletis dæmoni poculum. Pro eo quod Pagninus vertit, planetas, dixerunt illi, dæmonem. Dictio 2. Reg. 24 hæc deriuatur à verbo מָנַח manah, quod significat numerare, vt secundo Regum: Vade numera Israel & Iudam. Vnde dictio hæc numerum significat. Quæ ratione adductus Pagninus vertit planetas, quasi numerum septem syderum. Potest recte verti: Consecratis ipsi numero libamen. Fortasse enim vult eos reprehendere, qui Pythagorizantes ita seipsum numerum exaltarunt, vt veluti Deum adorarent. Pythagoras enim numeros magni fecit: & qui postea eum secuti sunt, multo superstitiosius eos obseruauerunt. Et videtur alludere ad illum numerum, quoniam sequitur: Numerabo vos in gladio.

Quasi dicat: Quoniam vos numero sacrificatis, ego vos ad eandem numero.

Argu

Argumentum capitis LXVI.

Ostendit Deus se implere cælum & terram, & in pauperum, atque humilium animis habitare. Increpat Iudeorum scelera, propter quæ illis Hierosolyma vastitatem minatur. Prædicat Ecclesiæ propagationem, & Apostolorum prædicationem & doctrinam. Consolatur bonos, malos autem ait esse suorum flagitiorum penas daturos.

CAPUT LXVI.

Hæc dicit Dominus: Cælum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum. Quæ est ista domus, quam adificabitis mihi? Quis est iste locus requietionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta sunt vniuersa ista, dicit Dominus. Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & tremementem sermones meos. Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum: qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem: qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum offerat: qui recodatur thuris, quasi qui benedicat idolo. Hæc omnia elegerunt in viis suis, & in abominationibus suis anima eorum delectata est. Vnde & ego eligam illusiones eorum, & quæ timebant, adducam eis: quia vocaui, & non erat qui responderet: locutus sum, & non audierunt, feceruntque malum in oculis meis, & quæ nolui elegerunt. Audite verbum Domini, qui tremitis ad verbum eius. Dixerunt fratres vestri odientes vos, & abiicientes propter nomen meum. Glorificetur Dominus, & videbimus in latitia vestra, ipsi autem confundentur. Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis. Antequam parturiret peperit: antequam veniret partus eius, peperit masculum. Quis audiuit vnquam tale? Et quis vidit huic simile? Nunquid parturiet terra in die vna? aut parietur gens simul, quia parturiunt & peperit Sion filios suos? Nunquid ego qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus? Si ego qui generationem cateris tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus?

EXPLANATIO.

Hæc dicit Dominus: Cælum sedes mea.) Dixit Deus in fine capitis superioris magnam fore pacem & felicitatem in monte sancto suo, & ne Iudei existimaret hoc esse intelligendum tantum de monte Moria, vbi erat situm templum Salomonis, putantes Deum in templo illo solum debere adorari, illiq; paruo loco claudi & contineri, ideo ait Deus se implere cælum & terram, non autem in manufacto templo coerceri. Sed quoniam Dei magnificentia magis in cœlo elucet, quàm in terra, ob ipsius cœli admirabilem pulchritudinem, excellētes influxus, & actiones, & quod sit

fit amplius toto orbe terrarum, illustrius, & præstantius, positum in sublimi, ornatum innumerabilibus astris, quæ globosa & rotunda, splendidissimo candore fulgentia, circulos suos orbemque conficiunt admirabili celeritate, ordine, & constantia, ideo cælum appellatur Dei sedes atque thronus, terra autem tanquam infimum elementum pedum eius scabellum. Vnde diuinus Psaltes, Cæli, inquit, enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Eam ob causam in exordio diuinæ preceationis dicimus: Pater noster qui es in cælis. Hunc Esaiæ locū citat gloriosus ille Stephanus protomartyr in concione, quam habuit apud Iudæos, quam diuus Lucas literis mādauit. Probat ille ex hoc loco Deum ubique esse, neque in Salomonis templo cōcludi. Hoc intelligens Moyses in hunc modum fuit Deut. 4. Hebræorum populum in Deuteronomio allocutus: Cogitato in corde tuo quod Psal. 138. Dominus ipse est Deus in cælo sursum, & in terra deorsum. Et David in Psalmo: Si ascendero in cælum, tu illic es: si descendero in infernum, ades. Et per Ieremiam Ierem. 23. ipse Deus: Nunquid non cælum & terram ego impleo? Est enim Deus excelsior cælo, longior terra, latior mari, omni profunditate profundior, totus ubique præsens, non per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, non localiter, sed potentialiter, incomprehensibilis, omnem creaturam excedens. Si enim quæras magnitudinem, maior est: si pulchritudinem, pulchrior: si splendorem, splendidior: si claritatem, illustrior & præstantior. Ipse solus est qui de se ait: Cælum sedes mea est, terra autem scabellum pedum meorum. Sed cum multi sint cæli, oritur dubitatio, de quo Deus hic per Esaiam loquatur, an de Empyreo, an de Firmamento, an de aliquo ex septē cælis Planetarum, an de primo mobili post Firmamentū, quod etsi fuerit antiquis ignotum putantibus Firmamentum esse ipsum primum mobile, quorum opinionem sequitur Orontius insignis nostræ memoriæ mathematicus, tamen experientia constat esse primum mobile aliud cælum à Firmamento distinctum, ut ostendit Petrus Nonius magister meus, mathematicorum doctissimus, alter Euclides, alter Ptolemæus. Huic quæstioni respondendum existimo, cælum hoc in loco non pro aliquo cælo particulari capi, sed pro omnibus simul Gen. 1. corporibus cælestibus, quemadmodum in principio Genesis: In principio creauit Deus cælum & terram, iuxta diui Chrysostomi sententiam. Magnus Basilius ideo existimat cælum sedem Dei appellari, quia cælestes virtutes in se firmiter retineant insidentem Dei cognitionem, terram autem scabellum pedum eius, quod homines in terra degentes vix possint capere vel extrema, quæ de Deo celebrantur. Origenes & diuus Gregorius existimant per cælum hoc loco intelligi viros iustos & pios, qui ob excellentem charitatem & contemplationem, animique præstantiam & altitudinem cum cælo comparantur. Et meritò quidem, cum adhuc in terra constituti se ferant in sublime, iamque in cælis quodammodo habitent: ita enim ait Paulus Apostolos: Nostra enim conuersatio in cælis est. Phil. 3. *similitudo* Quemadmodum enim rota, ut diui Hilarij similitudine utar, licet in terra voluatur, magna tamen ex parte, dum steterit, est à terra eleuata, parua autem pars in terra consistit, sic licet pars corporis sit ambulans in terra, anima tamen iusti, quæ maior pars est hominis, conuersatur in cælis. Est igitur vir iustus sedes Dei iuxta id quod scriptum est: Anima iusti sedes sapientiæ. Hæc sapientia Christus est, quam Salomon in Prouerbiis ita facit loquentem: Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret. Et paulò post: Et deliciæ meæ esse cum filiis hominum. Per hanc sapientiam increata intelligitur verbum, hoc est, Dei filius, ut ait in libro vndecimo de præparatione Evangelica Eusebius Cæsariensis. Solet enim scriptura Dei filium sapientiam appellare: ita diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios, Christus, inquit, factus est nobis sapientia à Deo. Et in sequenti 1. Cor. 2. capite: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante secula in gloriam nostram. Cum autem sedes Dei sit cælum, anima autem iusti sit sedes Dei, aperte colligitur, eam esse cælum, de quo hic ipse Deus

Deus ait: Cælum sedes mea est. At per terram, quam hic appellat Deus scabellum pedum eius, impius peccator intelligitur, quem Deus veluti pedibus conculcat.

Ad quem autem respiciam nisi ad pauperculum? Dixerat Deus animam iusti esse eius sedem & templum: quod clarius explicans, subdidit: Quæ est ista domus, quæ ædificatis mihi? Modò multò apertius ostendit domū, in qua requiescit, esse iusti animam, quam sedē suam appellauerat. Ita Paulus Apostolus ad Corinthios scribēs, 1. Cor. 3. Vos, inquit, estis templum Dei viui. Intuere animo quàm longè distet voluntas diuina ab humana. Homines volunt habitare eum diuitibus, Deus verò cū pauperculis. Homines quærunt hospitium amœna & festiua, Deus verò animas contritas sermones suos tremētes. Mundus pauperculos ærumnosos esse ducit, Deus verò eos beatos esse ostendit. Non sine causa aiebat Lactantius: Hoc vno beati esse in hac vita possumus, si minimè beati esse videamur. Et rectè quidē. Nam quid iuxta mundi opinionem infelicius paupertate? Et tamen ipsa veritas eam inter Euangelicas beatitudines connumerat, & hoc in loco, Ad quem, inquit, respiciam nisi ad pauperculum? Vnde ait David: Oculi Domini in pauperes respiciunt. Respicere Psal. 9. autem in literis diuinis fauere significat, & eum, quē respicis, gratum atq; charum tibi esse. Hoc voluit Moyses in Genesi significare, dicens: Respexit Dominus ad Gen. 4. Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius nō respexit. Et David: Psal. 85. Respice in me Domine, & miserere mei. Vide quàm falsa sit mundi de paupertate opinio, quam infelicitatem vocat. Contrā verò nihil mundus beatius diuitiis, nihil securius, nihil gratius & blandius ad vitæ cursum transigendum existimat: cū Deus eas spinas vocet: & alibi dicat: Vx vobis diuitibus. Et diuus Paulus in epistola prima ad Timotheum: Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Hæc Apostolus. Ex quibus aspiciis quàm periculosa sit diuitiarum affluentia. Ut naui graui mercium pondere onusta, in immenso mari procella iactata, ventisq; periculosis exposita proicit ad mare merces & diuitias ne obruatur & funditus pereat, vtilius ducens opes potius amittere, quàm vitam, quoniam exonerata securius nauigat & celerius, sic homines diuitiis circumfluentes medijsq; mundi fluctibus commissi, variarumq; tentationum exagitati debent se mercibus exonerare, & diuitias inter pauperes distribuere, ne illis intemperanter abutentes mergantur, atque ad ima tartara præcipitentur. Ita nanq; poterunt maris cursu securius transigere, & ad beatitudinis portum velocius atq; feliciter accedere, si fuerint expediti, & diuitiarum pondere exonerati. Si mundus eum felicem iudicat, quem rex aut princeps aliquis benignè intuetur, quàm felicior erit pauper, ad quem Deus pijs oculis respicit, dicens hic: Ad quem respiciam nisi ad pauperculum? Sed dices non posse eum esse felicem, qui opibus caret, quod nullum habeat splendorem, nullam nominis claritatem. Hæc est mundi opinio, sed *similitudo* inanis, impia, & ab omni veritate aliena. Luna, cū longius distat à Sole, totū suum splendore terris ostendit, ad cælum autem claritatē nō mittit: cū verò Soli coniungitur, rota in superiore parte illuminatur, inferius autem nullū lumen ostēdit. Et tunc insipientes eam obscurā arbitrantur, cū in eius coniunctione cum Sole, est in superiore parte splendidissima. Sic qui longè à Christo separatur, humanam solum inanemq; gloriam quærunt, totum suum splendore & nominis amplitudinem in terra defigunt, atq; animi candoris & præstantiæ obliti in humanis diuitiis, falsis voluptatibus, inani nominis claritate beatitudinē constituunt. At qui Soli illi iustitiæ Christo Deo nostro cōiunguntur, animi splendore sursum tendentē emittunt. Et tunc à mundi amatoribus obscuri, omniq; claritate destituti stultè iudicantur, cū illa flāma diuini amoris incensū, sunt superiore parte, hoc est, animo fulgentissimi. Ex quo efficitur, ut ad cælū aspirent Deum omnia prouidentē totamq; vniuersitatē moderantē intueantur, omnem verā claritatem in charitate diuiniqu; numinis imitatione constituentes, & gloriā in ipsius gloriæ contēptu collocantes.

Et tremement sermones meos.) Vide quemadmodum diuinus vates in huius capituli exordio virum iustum describat eum appellat cœlū, Dei sedē, templum & locum diuinæ quietis, pauperculum, contritum spiritu, diuinos sermones tremementem. Ampla quidem & illustria nomina & epitheta. Et quauis omnes Christiani debent esse tot virtutum præsidio septi, tāta puritate muniti, vt illis omnia hæc conueniant, præcipue tamen debent ad hanc perfectionem aspirare, in eaque perpetuo permanere monachi & sacerdotes, qui frequenter Christum Deum nostrum in admirabili eucharistiæ sacramento sumunt, illudq; diuinum manna, illum panem viuum, qui de cœlo descendit, manducant. Ipse enim ait: Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus, qui māducat meam carnem & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo. Et postea: Hoc est corpus meum. Quid clarius dici poterat? Non tulit diuinus amor, vt Christus corporali præsentia à nobis se separaret, quin nobiscum in sacramento maneret. Ibi est realiter eius corpus & eius sanguis, & eius anima, & eius diuinitas: & in qualibet parte hostiæ consecratæ Christus realiter continetur, & verè est cibus. Sciebat ipse Christus venturos esse hæreticos, qui dicerent, Christum non esse in sacramento nisi figuratiuè aut significatiuè, ideo ad hunc errorem tollendum dixit: Caro mea verè est cibus. Particula, verè, falsos intellectus excludit: eius enim corpus, quod ibi verè est, verè à nobis manducatur, & gratiam confert. Ita enim Christus ait: Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Erubescat igitur Oecolampadius, Calvinus, & ceteri Capharnaitæ dicentes: Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum? Cum ergo tam admirabile sit hoc sacramentum, oportet sacerdos illud ministrantes castos esse, & ita viuere, vt cœli, Dei sedes & templum, meritò appellentur. Eam ob causam sanctè & iustè fuerunt illis connubia in noua lege prohibita, vt constat ex Cōciliis, in quibus hoc fuit assertum, & perpetuis munimentis mandatum. In Concilio Carthaginensi post hanc prohibitionem sunt hæc verba: Vt quod Apostoli docuerunt, & ipsa seruauit antiquitas, nos quoque custodiamus. Aspicias Ecclesiam affirmare esse connubia sacerdotibus prohibita ex Apostolorum traditione. Et ne illa Apostolica doctrina posset obliuione deleri, fuit in Conciliis reiterata, & à Calixto summo pontifice Romano vniuersalis Ecclesiæ pastore ante mille & tercentos annos mandata literis, atque à ceteris pontificibus confirmata. Fuit in primitiua Ecclesia concessum, vt coniugatus efficeretur sacerdos ob sacerdotum infrequentiam, at sacerdotem post sacerdotium vxorem ducere nunquam à Christi morte fuit concessum neque auditum: nisi nostra, hac in re infelici, ætate, quando multi sacerdotes & monachi, qui se Deo deuouerāt, perpetuūq; cœlibatum solenni voto professi fuerant, se à Christi Ecclesia separarunt, & Lutheri synagoga dederunt. Hi aiunt impossibile esse perpetuam castitatem seruare, & iuxta Pauli sententiam melius esse nubere, quam vri. Si hi diuinum auxilium contemnerent, illudque implorare vellent, nunquam has voces emitterent. Sunt qui-
dem vires nostræ ex se tenues: at adiuuat nos Christus, qui nos nunquam deserit, si ad eum cōfugimus, illūq; toto animo innocamus. Fidelis est enim, vt ait diuus Paulus, qui nō patietur nos tentari supra id, quod possumus, sed faciet etiam cum tentatione prouentum, vt possumus sustinere. Ipsi Paulo laboranti, Christūque inuocanti respondit idem Christus: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Non est igitur impossibile perpetuam castitatem seruare cum Dei auxilio. Quod si de illo aliquis dubitauerit, cœlestiaque arma proiecerit, se ipsum Christi præsidio, de quo desperat, indignum faciet, sibi que ipse perniciem machinabitur. Locus autem Apostoli, Melius est nubere, quam vri, quem pro se citant hæretici, intelligitur de laicis, non autem de sacerdotibus, quibus, vt ostendimus, Apostoli connubia prohibuerunt. Neque hoc in loco diuus Paulus nuptias nisi infirmis concedit. Ita enim ait: De quibus mihi scripsistis, bonum est ho-
mini

mini mulierem non tangere. Et paulò post: Volo autem omnes vos homines esse sicut meipsum. Et paulò post: Dico autem non nuptis & viduis, bonum est illis, si sic permanferint, sicut & ego: quod si non continent, nubant, melius est enim nubere quàm vri. Aspicias diuum Paulum hoc in loco non sacerdotibus, sed imperfectis hominibus connubia concedere. Perpende eius verba: Quod si non continent, nubant. Non vituperat matrimonium: est enim sacramentum à Deo institutum, sed præponit illi continentiam, & cœlibatum magnopere commendat & extollit. Reddens autem causas sui propositi, Volo, inquit, vos sine sollicitudine esse: qui sine vxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cum vxore est, sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est. Si diuus Paulus laicis cœlibatum suadet, quantò magis sacerdotibus & religiosis, qui castitatis votum emiserunt? Sed aiunt votum castitatis esse neptum & improbatum. Si hoc ita esset cur Apostolus cœlibatum & perpetuam castitatem suadet? Quomodo Christus laudat eunuchos, qui se castrauerūt propter regnum cœlorum? Qui cœlibatum improbant, volunt Christum & Paulum cōculcare. Qui votum castitatis frangunt contemnunt Davidem dicentem: Vouete, & reddite Domino vestro, &c. Et in alio Psalmo: Tibi reddā vota mea. Et Ecclesiasticum dicentem: Si quid vouisti Deo, ne moreris reddere, displicet enim ei infidelis & stulta promissio: sed quodcunq; voueris, redde. Quod autem dicunt neminem castitatē seruare est planè falsum & impium: sunt enim absq; dubio multi Christiani castissimi & cōtinētissimi. Quid loquor de Christianis, cum sit memoriz proditum multos Gentiles non solum castitatem seruasse, sed pro ea seruanda se morti obieciisse? Narrat Valerius Maximus lib. 6. Græcam quandam feminam nomine Hipponem, cum hostium classe esset excepta, se in mare proieciisse, ne incontinētes homines eius pudicitiam violarent. Sabellicus etiam lib. 5. scriptum reliquit, Democlem adolescentem Atheniensem in feruentis aquæ lacum se proieciisse, vt castitatem, quam in periculo videbat, tueretur. Voluit potius in interitū voluntarium ruere, quàm continentiam amittere. Quid dicam de virginibus Vestalibus, cum si aliqua in crimen incontinentiæ incidisset, viva in campo Scelerato sepeliebatur, pro cuius incestu, vt refert Fuluius in libro de antiquitatibus, erat in vrbe publicus luctus? Ethnici castitatē seruant, nos autem Christo dedicati, eiūsq; sanguine redempti, cœlestiq; præsidio muniti eam seruare non poterimus? Quis audiuit vnquā talē? Vbi igitur Christiana religio? vbi carnis mortificatio? vbi crux nostra? vbi voluptatum contemptus? vbi vis illa Christiana, quam patitur regnum cœlorum, quod violētī rapiunt? vbi pudicitia seruator? vbi ardētes preces ad Christum susceperunt lachrymis sociata? vbi cœlestis præsidij fiducia? Nōne videtis o sacerdotes Lutherani vos hac in re etiam ab ethnicis infidelibus superari? Hæc est vestra fortitudo? hæc est vestra reformatio? Quomodo audetis vocare vos ipsos viros Euāgelicos, à Deo missos, religionis assertores, Ecclesiæ vindices, mūdi reformatores, si non solum à castis Christianis, sed etiam à Gentibus fide, spe, & gratia nudatis in virtute superamini? Si à Deo essetis missi, viueretis continentius, vestramq; nouam sectam virtutibus & miraculis confirmaretis. Abraham docuit circumcisionem, rem nouam in mūdo: Moyses legem scriptam antea inauditam: Christus eiūsq; Apostoli nouam legem, veterisq; abrogationem: & omnes hi res illas nouas, quas docebant, virtutibus & miraculis cōfirmarunt. Legite vtrunque testamentum, reuocate in memoriā tempora præterita, reuoluite tam recentium quàm antiquorum annalium historias, & videbitis magnas nouitates & mutationes, quæ à Deo fuerunt, fuisse miraculis confirmatas, aut saltem à viris sanctis, honestate perspicuis, humilitate præcellentibus, charitate præstantibus institutas & prædicatas. Erat Ecclesia in tranquillitate & quiete, nulla erat in rebus fidei dissensio, retinebantq; omnes Christiani antiquā Ecclesiæ sanctæ Romanæ fidem, & institutiones. At surrexit quidam monachus apostata, nomine Martinus Lutherus,

votifragus, qui omnia voluit mutare, atque magnas stupendasque novitates adducere. Si hæc sunt à Deo, ubi sunt Lutheri miracula, ubi virtutes? Pro humilitate amplectitur superbiam, pro castitate incontinentiam, pro votorum observantia perfidiam, pro abstinencia intemperantiam, pro exemplis scandala, pro miraculis vitia. Vnde effectum est, ut in Germania leges nihil valeant, iudicia iaceant, mos patrius perierit, nulla abstinencia, nulla continentia, nullus pudor teneat hæreticos. Fertur equis auriga, neque audit currus habenas. Evertit Ecclesias, magnifica monasteria, amplaque Dei templa solo adæquavit, fuerunt bona commissa direptioni, monachi expulsi, virgines violatæ, & nihilominus tamen habet sequaces. Lutherus, eius sectæ & libertatis ferè Mahumeticæ sectatores. O tempora, o mores! O Deus immortalis ybinam Gentium sumus? O amentes homines Lutheri sequaces cur hæc non aspicitis? cur perniciem vestram non consideratis? Hæc sunt opera Evangelica? hæc est Ecclesiæ restauratio? hæc sunt remedia quæ affertis? O cæci homines! Veniet tempus, & non tardabit, quando hæreses vestre finientur: at nulla erit vnquam ætas, nulla posteritas, nulla hominum memoria, quæ de vestra cæcitate & amentia conticeat. Erunt omnia hæc omnium temporum annualibus mandata, perpetuisque consignata monumentis. Si hæc mea scripta in manus vestras fortasse deuenierint, vos oro & obtestor, ut ea æquo animo feratis, non enim possum silere, premor dolore, infamior, doleo vestrum naufragium, deploro vestram tristem calamitatem, fundo ad Deum pro vobis crebras licet indignas meas preces. Vellem enim, ut ita viveretis, ut vobis ea, quæ hic ait Deus per Esaiam, conuenirent: ut essetis ecclum, Dei sedes & templum, humiles, contriti corde, Deique sermones tremantes.

Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum.) Sensus est: Abominabilia sunt ludæorum impiorum sacrificia: nam tam deprauato animo immolat bouem, quam hominem. Quo proposito solent suis idolis homines interficere & sacrificare, eo mihi boues immolant. Vel sic: Pro boue, quem mihi deberent immolare, immolant idolo hominem, pro pecoribus, quæ deberent sacrificare mihi, sacrificant canes idolis: pro oblationibus offerunt sanguinem suillum, pro thure, quod deberent in templo meo incendere, colunt idola. Vel referuntur hæc ad tempus gratiæ post sufficientem Evangelij promulgationem, ut dicat Deus: Nemo mihi offerat legalia sacrificia, quoniam iam sunt abrogata & mortifera: nolo legis umbras, sed Evangelij veritatem: tam mortiferum est bouem immolare, veterisque legis sacrificia offerre, quam hominem occidere. Ostendit hic locus soluendam fuisse legem Moysaicam, quod præter Prophetarum oracula fuit etiam à Sibylla Libyca iis verbis prædictum: Ecce venient dies, & illuminabit Dominus densa tenebrarum: & soluetur nexus synagoge. Huius Sibyllæ meminit Euripides in Lamiæ procmio, & Lactantius Firmianus lib. 4. diuinarum institutionum. De cessatione legalium ea poteris videre quæ primo capite annotauimus, & quadragesimotertio duobus in locis.

Hæc omnia.) Nempe occidere homines, eosque Moloch sacrificare, canes idolis offerre, & sanguinem suillum, & idolo benedicere, fecerunt ludæi, talibusque abominationibus fuerunt delectati.

Vnde ego eligam illusiones eorum.) Sensus est: Quoniam ipsi hæc elegerunt contra me, ego eligam contra eos illusiones, nam illudentur & subannabuntur. Quoniam me offenderunt, ego de illis pœnas sumam. Versio cui diuus Hieronymus adiecit commetaria habet, illusores, & ait idem diuus Hieronymus, utrunque posse verti ex Hebræo. Et tunc est sensus: Quoniam ipsi, inquit Deus, elegerunt me contemnere, ego id permittam ut sint, qui eos illudant & irrideant. Est eadem sententia cum superiore. Vel sic: Quoniam ipsi contra me elegerunt illusiones, hoc est, idolorum cultum, ego eligam easdem illusiones ad sumendum pœnas de illis. Et ita capitur illusio pro idololatria. Nam in literis diuinis ludere aliquando est idolum adorare. Ita interpretantur nonnulli id, quod est in Exodo scriptum post vituli

Exod. 32.

vituli conflatione: Sedit populus mādūcare & bibere, & surrexerunt ludere, & illud Genesis: Vidit Sara filium Agar Ægyptiæ ludentem cum Isaac filio suo, hoc est, cum ad idoli cultū excitante. Sed prima interpretatio mihi videtur planior & rector.

Dixerunt fratres vestri odientes vos.) Sensus est: Quoniam vocaui ludæos, & noluerunt audire, ait Christus, præbere vos aures mihi Apostoli mei, qui verba mea religiose auditis. Fratres vestri ludæi impij & infideles, qui propter me vos odio habent & abiiciunt, in hunc modum vos alloquuntur: Vos dicitis Christum esse verum Deum. Cur tam abiectum Deum introducitis? Glorificetur ille, videamus eum in sua maiestate cum magna letitia vestra, & credemus in eum. At ludæi infideles hæc dicentes confunduntur.

Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox Domini reddens retributionem inimicis suis.) Dixerat esse ludæos ob suam infidelitatem & malitiam confundendos. Nunc explicat Propheta eorum ærumnas & calamitates. Ac si dicat: Obsidebuntur à Romanis, & in tantam miseriam incident, ut præ dolore & desperatione vehementes fletus & clamores emittant. Audietur enim clamor miseri & ærumnosi populi, tumultus & ciuilis ex omni parte de ciuitate & templo. Et ita sentient Deum iratum, ac si audirent vocem eius illos punientis, & duriter increpantis, quoniam erunt à Romanis capti, & occisi, & eius ciuitas funditus eversa. Tunc impletum fuit id, quod illis Christus prædixerat: Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Quod Luc. 13. multo antea Michæas Propheta in hunc modum prædixerat: Sion quasi ager arabi- Mich. 3. tur, & Ierusalem quasi aceruus lapidum erit, & mons templi in excelsa sylvarum.

Antequam parturiret peperit.) Reiecta synagoga, Ecclesia Christi propagabitur, & ante tempus pariendi pariet. Hoc est, breui & celeriter multiplicabitur. Et quoniam hoc superabat humanum ingenium, subdit: Quis audiuit vnquam tale? Et statim comparat Ecclesiam terræ fecundæ vno die magnam herbarum multitudinem producenti. Nam ut in Actis refert diuus Lucas, vna die crediderunt circiter tria millia. Et in alio loco ait concionatum fuisse diuum Petrum, & multos credidisse, factumque esse numerum eorum quinque millia. Act. 2. Act. 4.

Nunquid ego.) Non mirum est Ecclesiam tot filios breui tempore habere. Nam ego hoc faciam, ait Deus. Et filij Ecclesiæ, mei erunt filij. Ego igitur qui alius vinctu gignendi, non sterilis ero. Vocat Deus viros iustos filios suos. Hoc est, quod ait diuus Ioannes: Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem, filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius. De qua generatione capite quinquagesimotertio copiose disseruimus. Ioan. 1.

Latamini cum Ierusalem, & exultate in ea omnes, qui diligitis eam: gaudete cum ea gaudio vniuersi, qui lugetis super eam, ut fugatis, & repleamini ab habere consolationis eius, ut mulgeatis, & deliciis affluatis ab omnimoda gloria eius. Quia hæc dicit Dominus: Ecce ego declinabo super eam quasi torrentem inundantem gloriam Gentium, quam sugeris, ad hiberna portabimini, & super genua blandientur vobis. Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos, & in Ierusalem consolabimini. Videbitis, & gaudebit cor vestrum, & ossa vestra quasi herba germinabunt, & cognoscetur manus Domini seruis eius, & indignabitur inimicis suis. Quia ecce Dominus in igne veniet, & quasi turbo quadriga eius, reddere in indignatione furorē suum, & increpationem suam in flamma ignis, quia in igne Dominus diiudicabit, & in gladio suo ad omnem carnem, & multiplicabuntur

interfecti à Domino. Qui sanctificabantur, & mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus: qui comedebant carnem suillam, & abominatione & murem simul consumetur, dicit Dominus. Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum, venio ut congregem cum omnibus Gentibus & linguis, & venient & videbunt gloriam meam.

Letamini cum Ierusalem. Inuitat Prophetia fideles, ut Ecclesia congratulentur.

ut fatis, & replamini ab habere consolationis eius. Id est, ut quasi modo geniti infantes fugatis hubera diuinæ consolationis, ut lacte interioris gaudij reficiamini.

Ecce ego declinabo super eam quasi torrentem inundantem gloriam Gentium. Alij codices habent: Ecce ego declinabo super eam quasi fluvium pacis, & quasi torrentem inundantem gloriam Gentium. Et ita est in Hebraico. Promittit Deus hoc in loco Ecclesiae tantam pacis affluentiam, quæ non timulo, sed fluvio cõparetur, & gloriam Gentium se esse ad Ecclesiam translaturum. Quod impletum esse cognoscimus.

sumile Nam magni principes Gẽtiles, & excellentes Philosophi, aliq; viri fortitudine & gloria præstantes, idola repudiaverunt, & Ecclesiam subiecerunt. Et ut pisces in marinis aquis nati & nutriti nullum habent maris saporem, sic hi in Gentilitate, & idolorum cultu geniti & educati, à Gentium vana superstitione & idololatria longissime abfuerunt. Ut enim Iosias statuas idolorum contrivit, earumq; loca ossibus mortuorum replevit, ut in quarto lib. Reg. diuina narrat historia, sic hi repudiatis idolis deiectione ex animo vanitatibus, quas veluti idola colebant, eum ipsum animum mortis meditatione repleuerunt, illumque veluti altare Deo dedicauerunt.

4. Reg. 23. Et gaudebit cor vestrum. Mundi consolatio attingit corpus, diuina autem cor penetrat. Ideo Christus suis Apostolis dicebat: Iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum.

Joan. 17. Et ossa vestra quasi herba germinabunt. Hoc est, magno gaudio afficiemini. Nam quemadmodum spiritus tristis exsiccat ossa, ut dicitur Prouerborum 17. sic spiritus lætus dicitur ossa viridia & florida efficere.

Prouer. 17. Et cognosceretur manus Domini seruis eius. Id est, Et auxilium Dei erit seruis suis per spectum & cognitum.

Psal. 49. Ecce Dominus in igne veniet. Nempe in die iudicii. Ita dicitur in Psalmo: Deus manifeste veniet Deus noster, & non silebit, ignis in conspectu eius exardescet, & in circuitu eius tempestas valida. Quadrigæ autem eius, quas turbini veloci propter celeritatem comparauit, Angeli sunt, qui venient cum Christo. Potest hoc intelligi de Iudæorum vastatione per Romanos, quando Hierosolyma fuit euerfa, & templum incendio flagrauit.

Qui sanctificabantur. Hoc est, qui sibi sanctimoniam assumebant & arrogabant. Notat hypocritas.

Et mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus. Id est, qui intrant in hortos, Mar. 7. vbi postquam ianuam ingrediuntur, se abluunt, & purificatos putant. Solebant Mat. 23. Iudæi crebris vtilotionibus corporis, animi candorem minimè curantes. Eam ob causam dicebat illis Christus, ut est apud Matthæum: Væ vobis scribæ & Pharisei hypocritæ, qui mundatis quod de foris est calicis & paropliidis, intus autem pleni estis rapina & immundicia.

Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio ut congregem cum omnibus Gentibus. Hoc est, Ego, inquit Christus, veniam ad extremum iudicium, vbi congregabo opera & cogitationes Iudæorum cum operibus & cogitationibus Gentium, ut reddam unicuique iuxta opera sua.

Et ponam in eis signum, & mittam ex eis qui saluati fuerint, ad Gentes in mare, in Aphricam & Lydiam, tenentes sagittam in Italiam

&

& Graciam, ad insulas longè, ad eos qui non audierunt de me, et non viderunt gloriam meam. Et annuntiabunt gloriam meam gentibus, & adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus domum Domino, in equis, & in quadrigis, & in lecticis, & in mulis, & in carrucis, ad montera sanctum meum Ierusalem, dicit Dominus: quomodo si inferant filij Israel munus in vase mundo ad domum Domini. Et assu- G mā ex eis in Sacerdotes & Leuitas, dicit Dominus. Quia sicut celi Apo. 21. a noui, et terra noua, quæ ego facio stare corā me, dicit Dominus Deus, sic stabit semen vestrum, & nomen vestrum. Et erit mensis ex mense, & sabbatū ex sabbato, veniet omnis caro, ut adoret coram facie mea, dicit Dominus. Et egredientur, & videbunt cadauera virorum, qui prauaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non Mar. 9. g. extinguetur, & erunt usque ad satietatem visionis omni carni.

Et ponam in eis signum. Locutus fuerat propheta de ecclesiae propagatione. Sed quoniā prauiderat plerosq; Iudæorum non esse ad eam venturos, meminit extremi iudicii, vbi ipsi condemnabuntur. Nunc reddit ad Apostolorum prædicationem. Et introducit Deum dicentē, se signaturum nonnullos ex credentibus viros iustos, eosq; missurum ad enuntiandum Euangelium gentibus per totum orbem terrarum dispersis. Nam per mare, Aphricam, Lydiam, Italiam, & Graciam, vniuersus orbis intelligitur. Christus non solum Apostolos designauit ad annuntiandum Euangelium, sed ut ait diuus Lucas, designauit alios Septuaginta duos, & misit illos binos Luc. 10. ante faciē suam. Et quoniā Apostoli & alij fuerunt à Christo signati, ideò hic ait: Et ponam in eis signum, & mittam ex eis, &c. De his concionatoribus dicitur in Psalmo: Annuntiabunt celi iustitiam eius, populo qui nascetur, quem fecit Domi- Psal. 21. nus. Illi enim quos David nomine cælorum significauit, Christi iustitiam annuntiarunt populo, qui per fidem & gratiam renatus est ex aqua & Spiritu sancto.

Tenentes sagittam. Potest referri ad Lydos, ut sit sensus: Mittā hos concionatores ad Aphros, & Lydos, qui pollent arcu & sagittis, qui sunt arte sagittandi instructi. Vel ad ipsos Apostolos præclaros sagittarios, quoniā corda infidelium sagittis verborum suorum transfixerunt, eosq; in diuinum amorem excitarunt. De iis concionatoribus intelligitur id, quod dicitur in Psalmo: Sagittæ paruulorum factæ sunt plagæ Psal. 63. eorum. Ac si diceret: Verba Apostolorum, quos ob innocentiam paruulos appello, dura hominum corda traiecerunt, & amore in Christum vulnerarunt.

Et non viderunt gloriam meam. Hoc est, me ipsum. Vel gloriam meam, hoc est, mea miracula.

Et adducent. Vaticinatur de conuersione infidelium ad fidem & ecclesiam Christi. Per equos & quadrigas, ceterasq; vecturas, intellige omnes rationes & modos adducendi infideles ad Ecclesiam, quæ per montem sanctum Ierusalem significatur.

Quomodo si inferant filij Israel. Hoc est, Ut filij Israel offerunt in templo dona munda in vase puro, sic Apostoli adducent ad Ecclesiam Gẽtes veluti munus Deo gratum. Et erunt fideles semper in Ecclesia tanquam nouum cælum, & noua terra. Vult significare fidem nunquam in Ecclesia defuturam.

Et erit mensis ex mense, & sabbatū ex sabbato. Hoc est, omnibus mensibus & omnibus sabbatis. Quasi dicat: Semper & omni tempore veniet omnis caro ut adoret coram facie mea. Hoc est in perpetuum me Christiani adorabunt. Et ut affectum & desiderium colendi Deum in Christianis propheta ostenderet, ait: Veniet omnis caro ut adoret. Solent enim homines ad rem desideratam frequenter ire.

Et egredietur.) Nempe viri iusti à consideratione sui, ad impiorum considerationem: & videbunt eorum cadauera. Animaduerte. Impios appellat cadauera, & corpora absq; anima. Qui enim fieri potest vt uiuant ab ipsa vita alienati? Christus de seipso, Ego inquit, sum via, veritas, & vita. Cum autem sceleribus implicati sint separati à Christo, qui est vita, non uiui sed mortui merito appellantur. Quapropter dicebat Christus cuidam ab eo petenti, vt permitteret illi sepelire patrem suum: *Mat. 8.* Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos. Et diuus Paulus in epistola prima ad Timotheum, *Quæ*, inquit, in deliciis est, viuens mortua est. Miramur absq; dubio si videremus loqui & ambulare cadauer hominis, quem sciremus mortuum esse, & talis visio nos teneret stupidos: & nō miramur videntes cotidie homines flagitiosos, impiis atq; mortiferis sceleribus inquinatos, nobiscum loquentes, & ambulantes, cum eos Christus mortuos appellet. Quid aliud est impius peccator quā cadauer & phantasma? Vt anima vita est corporis, sic gratia vita est animæ. Vnde anima absq; gratia dicitur mortua: mortua autem anima, homo ipse manet cadauer, in sepulchro peccatorum iacens. Debet tamen sperare, vt veniat Christus, & dicat: Lazare veni foras.

Vermis eorum non morietur.) Hoc est, cruciatus atq; conscientie morsus semper illis in inferno durabit, vbi in igne inextinguibili & æterno torquebuntur. Ita apud diuum Marcum ait Christus: Bonum est tibi debilem introire in vitam, quā duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem, vbi vermis eorum non moritur, & ignis non exstinguitur. Ex quo colliges loqui hoc in loco Esaiam de damnatorum in inferno cruciatibus, quos inquit esse ob sua scelera viris iustis fastidio. Ostēdit hic locus falsam esse eorum opinionem qui impiè asserūt animas esse mortales, nec esse post mortē pœnam neq; gloriā. Et quauis contra eos sint in nouo Testamēto multi loci meridiana luce clariores, illos tamē silētio præteribo, quoniam qui in hac sunt hærēsi, nouū Testamentum haud quaquā recipiūt. Eā ob causam veteris legis auctoritatibus Gentiliūq; philosophorū sentētiis eos

Gen. 49. conuincā. Capite 49. Geneseos in illa oratione, quam Iacob morti propinquus ad filios suos habuit, vbi nos habemus: Cōgregamini, vt annuntiē quæ ventura sunt, &c. habet Thargum Hierosolymitanū, Congregamini & docebo vos finē reconditum, arcana abscondita, & præmiū mercedis, quod monet iustos: pœnam item impiorum, atque sceleritatem horti Edem. Hæc ibi. Per Hortum Edem intelligitur paradysus, cuius sceleritas est æternum præmiū mercedis iustorum. Aspice sanctum patriarcham in illa vaticinatione ad spiritalia æternāq; bona respexisse.

Psal. 48. David ille clarissimus rex, & excellentissimus vates Psalmo 48. loquens de impiis peccatoribus canebat: Sicut oues in inferno positi sunt, mors depascet eos: & dominabuntur eorum iusti in matutino. Et auxilium eorum veterascet in inferno, à gloria eorum expulsi sunt. Verumtamen Deus redimet animam meam de manu inferni, cum acceperit me. Mortem hanc, quæ depascet impios, non autem iustos, perspicuum est non esse eam separationem animæ à corpore omnibus communem, quam mortem appellamus, sed pœnam inferni, æternāq; damnationis notam, quemadmodum matutinū, in quo iustorum præmiū atque principatus reseruatur, est resurrectio ad vitam immortalem æternāq; claritas & beatitudo. *Salm. 14.* Iomon in Prouerbiis, In malitia, inquit, sua repelletur impius, sperat autem iustus in morte sua. Cum mors sit terribilis & molesta, quid posset in ea iustus sperare, nisi esset post eam altera vita multo illustrior & præstantior? Daniel capite duodecimo, In tempore, inquit, illo saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, euigilabunt, alij in vitam æternam, alij in opprobrium, vt videant semper. Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Hæc Daniel. Verba illa: Alij in opprobrium, vt videant semper, possunt ita verti ex Hebræo: Alij ad opprobria & abiectionem æternam

nam. Iob, Scio, inquit, quod Redemptor meus viuuit, & in nouissimo die de terra *Iob. 19.* surrecturus sum: & rursum circundabor pelle mea, & in carne mea videbo Deum, quem visurus sum ego ipse. Quid clarius dici poterat? David in Psalmo, Satiabor, inquit, cum apparuerit gloria tua. Et in alio: Credo videre bona Domini in terra *Psal. 16.* viuentium: Et in alio: Beati qui habitāt in domo tua Domine, in secula seculorum *Psal. 26.* laudabunt te. In libro Sapientiæ inducuntur impij in æternis pœnis cruciati suam *Psal. 83.* miseriam plorantes: & statim subditur: Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerunt. Et paulo post dicitur de iustis: Isti autem in perpetuum viuēt, & apud Dominum est merces eorum: Non solum diuinæ literæ, sed etiam gentium philosophi hanc veritatem contestantur. Socrates asseruit duas esse post mortem vias, alterā, qua ibant iustorum animæ ad gloriā immortalem, alterā, qua impij descendebant. Nam qui se pestiferis vitiis contaminassent, & in diuino humanōq; iure violando fraudes inexpressibiles cōcepissent, iis deuium quoddam iter esse aiebat seclusum à concilio sanctorū. Quā admirabiliter differitur de animæ immortalitate in apologia Platonis, in Phædro, in Phædone, & aliis in locis: Ipse Plato, Breues, inquit, virtutis labores æterna voluptas sequitur. Cyrus apud Xenophōtē animā ait esse immortālē, quem citat Marcus Tullius in Senectute, vbi quæadmodum in sexto lib. de Rep. & in prima quæstione Tusculana, & aliis in locis, animæ immortalitatem vindicat & extollit. In libro de inscriptionibus vetustatis scriptū legi fuisse memoria patrū nostrorum inuentum antiquum epitaphium in sepulchro Aurelij Balbi ethnici hominis, in cuius fine erant hæc verba literis mandata: Hic in spe resurrectionis quiescēt locus publicè datus est. Nunquā Epaminondas Thebanus, neq; Codrus Atheniensis, neq; Decij Romani, cum aliis se pro patria telis hostium obieciissent, si nihil longius quā vitæ termini postulabant, de animæ immortalitate cogitassent. At mente perspiciebant esse nobis exiguum vite curriculum circumscriptum, immensum gloriæ, essēq; in cælo splendidissimas mansiones, vbi Beati æuo sempiterno fruuntur. Hanc de animæ immortalitate sententiam sequebantur etiam gentes infideles Indiarum Oriētalium incolæ, quas Dei præsidio vicit, & ad Christi fidem conuertit admirabilis ille Emanuel inuictissimus Iustianorum rex, cuius facta celebrabuntur non solum nostris, sed penē omnium gentium literis atq; linguis, neq; vlla vnquā ætas de eius laudibus conticescet. Aspicias igitur non tantum fideles, sed gentes etiam fide nudatas resurrectionem animæq; immortalitatem cognouisse. Cum enim Deus sit iustus, affecturus est præmio bonos, malos autem pœna: atqui aliquando hoc non fit in hoc mundo, cum iustos deprimi videamus, impios autem extolli, ergo in alio. Hoc intelligens Esaias loquēsq; hoc in loco de æternis sceleratorum cruciatibus ait: Vermis eorum non morietur, & ignis non exstinguetur, &c.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT VLTIMUM.

Qui recordatur thuris.) In hebraico est, *מִזְכֵּיר לְעוֹנָה* mazcir leuonah. Prima dictio est à verbo *זָכַר* zachar, quod significat recordari, vt Threnorum quinto: *Thren. 5.* Recordare Domine quid acciderit nobis. Significat etiā fragrare, & odorem emittere. Ideo illud Leuitici: Vt sit panis in monumentum oblationis Domini, potest *Leui. 24.* verti: Vt sit panis in odorem oblationis Domini. Dictio enim azcarah, quæ ibi est, significat odorem, monumentum, & memoriam: est enim deriuata à verbo hoc zachar, quod & meminisse significat, & fragrare, & in tertia cōiugatione facere fragrare, siue fumigare & suffire. Quapropter potest hic locus Esaiæ ita verti: Qui adolet thus, vel fumigare facit. Est enim adolere sacrificare, & quasi odorem Deo præbere. In hac significatione accipitur à Vergilio dicente: Verbenasq; adole pinguis, & macula thura. Ita hunc locum R. Selomoh & R. David in commentariis interpretantur: quibus assentitur Ionathan in translatione Chaldaica, ita habens: Yy 5 Qui

Cant. 8. Qui offert thus. Vnde id quod est in Canticis scriptum: Memores vberum tuorum super vinum, potest etiam verti: Fragrauit amor tuus plusquam vinum. Sed quoniam precipua huius verbi significatio est recordari: voluit noster interpres, & recte quidem, eam sequi: conuenit enim cum antecedentibus & consequentibus, & non recedit à communi significato.

Eligam illusiones eorum. In Hebraico est: Eligam **אֶלִּיגָם בְּתַהַלְלֵהֶם** bethaalulehem. Ideo poteris ita vertere: Eligam effeminatos eorum, nempe ut de illis penas sumam. Nam **אֶלִּיגָם** taalul, quod est dictionis huius singulare: effeminatum significat, ut supra capite tertio: Et effeminati dominabuntur eis. Et quoniam nonnulli existimant dictionem hanc derivari à verbo **אֶלִּיגָם** olel, quod significat contedere, transtulit Thargum, afflictiones eorum: ut sit sensus: Ego eos affligam.

Antequam parturiret, peperit: antequam veniret partus eius, peperit masculum. Ionathas Chaldaicus ita hunc locum transfert: Antequam veniret ei angustia, salua facta est, & antequam veniret ei dolores partus, Messias reuelatus est. Quorum verborum hic est sensus: Priusquam Iudaea à Tito obsideretur, iam erat aeternam salutem consecuta, & antequam ab eodem Tito euerteretur, iam Messiam pepererat, qui eos saluos fecit, qui eum receperunt. Comparat propheta Hierosolymam afflictiones doloribus, quibus parturientes mulieres premuntur. Ita hunc locum non solum Ionathas, sed etiam antiqui Iudaeorum Rabbini intellexerunt, quos sequitur R. Samuel Bernahamam. Si Messias erat ante Hierosolymam euerfionem per Romanos venturus, est autem ea destructa mille quingentos retrò annos & amplius, perspicuum est venisse Messiam, falsamque esse, ineptam, & impiam Iudaeorum opinionem Messiam expectantium. Fuit adeo recepta hae Ionathae interpretatio, ut multi ex Iudaeis videntes Hierosolymam euerfam asseruerint Messiam iam venisse, quem dixerunt esse Barchosibam hominem quandam sceleratum, qui postea fuit occisus, luens suorum flagitiorum meritisimas penas. Ita ait R. Moyses Aegyptius & alij. Aggæus propheta secundo capite loquens cum Hebraeis templum Hierosolymam post Babylonicam captiuitatem reedificantibus templum ipsum indicans, ait: Veniet desideratus cunctis gentibus, & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum & meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius nouissimae plusquam primae. Hae ibi. Duo ex hoc loco aperte colliguntur: vnum est templum secundum maiorem gloriam habuisse quam primum: alterum est nunquam Hierosolymam futurum esse Iudaeorum templum, cum illud secundum appelletur hic nouissimum siue vltimum, post quod aliud non est. Vnde conuincitur eorum caecitas, qui templum Hierosolymam, ubi legalia offerant sacrificia, se esse aedificaturos expectant. Sed videamus in quo consistit haec felicitas & gloria, qua secundum templum excelluit primo. Non in regibus, nec in prophetis, non in auro, vas, pulchritudine, magnitudine & magnificentia, cum sit perspicuum in omnibus his fuisse primum multo excellentius & praestantius, quippe aedificatum à Salomone rege ditissimo, tam sumptuosum ut omnia, quae in illo erant, auro tegerentur, ut Scriptura commemorat. At secundum fuit à Iudaeis aedificatum à captiuitate redeuntibus inopia laborantibus. Ex quo effectum fuit, ut senes qui primum templum viderant, illudque memoria tenebant, videntes secundum ad excellentiam primi nulla ex parte accedere, lachrymis & laments aerem implebant, atque in intimo pectore singultus continere non possent. Testis est Esdras capite quinto libri secundi, & Iosephus vndecimo Iudaicarum antiquitatum. Quae est igitur haec gloria, qua secunda domus primam superauit, nisi praesentia Messiae, qui in eo futurus erat, qui illud erat suo ore, sua doctrina, suis virtutibus, suis miraculis illustraturus? Haec fuit gloria illa secundi vltimique templi, de qua hic loquitur Aggæus, qua nulla alia poterat esse maior, nulla excellentior, nulla illustrior & praestantior. Id indicat idem vates, dicens: Veniet desideratus cunctis gentibus. Vbi Thargum habet: Veniet Messias. Ac si diceret: Hac

Agg. 2.

3. Reg. 6.

2. Esd. 5.

Hae in re erit haec domus gloriosior prima, quia Christus verus Deus & verus homo in ea realiter apparebit, praedicabit, & miracula efficiet. Quae omnia impleta fuisse ex Euangelica historia cognoscimus. Si Messias erat venturus stante secundo templo, iam venit, cum templum illud sit funditus euerfum: atqui erat tunc venturus iuxta hanc Aggæi vaticinationem, ergo iam venit. Quis est tam caecus qui hanc tam claram veritatem non videat? Cum hoc oraculo conuenit id, quod ait Deus per Malachiam capite tertio: Ecce ego mitto angelum meum, & praeparabit viam ante faciem meam. Et statim veniet ad templum suum dominator, quem vos queritis. Esse hunc dominatorem Messiam non solum Christiani, sed etiam Hebraei asseueranter affirmant. Dicens propheta Messiam venturum esse statim ad templum suum, indicat se loqui de illo secundo templo, ad quod statim Messias erat venturus. Cum autem nullum tale templum sit, quid expectant miseri Iudaei? Aut Messias iam venit, aut falsa est illa propheta: at propheta non est falsa, ergo Messias venit, & frustra à Iudaeis venturus expectatur. Praeterea Messias non solum erat futurus ex tribu Iuda, sed ex familia David, iuxta illud Psalmi: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Et illud Esaiæ: Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, &c. At hodie nulla est tribus ab alia separata, cum Hebraei per totum orbem terrarum dispersi & peregrini uxores ducant ex quacunque tribu sine delectu. Si nulla est inter eos distinctio & separatio tribuum, quanto magis familiarum? Si ignoratur tribus, multo magis familia. Fuit haec tribuum separatio usque ad Messiam, qui de tribu Iuda futurus erat: at post Messiam nulla est talis separatio neque distinctio. Praeterea Daniel propheta capite nono cum esset cum aliis Hebraeis in Babylonica captiuitate scripsit reaedificandam esse Hierosolymam, quae tunc erat euerfa, & venturum esse Christum, & perdedum esse populum qui eum negaturus erat, & deuastandam ciuitatem & templum à populo qui venturus erat eum ducere, & cessatura esse Iudaeorum sacrificia. Et statim describit tempus quando haec futura erant per hebdomades. Lege caput illud: numera illas hebdomades, ut volueris, dando unicuique septem dies, vel septem menses, vel septem annos, & videbis impletum esse multis ab hinc annis tempus Messiae. Praeterea si iuxta hanc Danielis vaticinationem prius erat Messias venturus quam Iudaeorum populus perderetur, & dispergeretur, cuiusque sacrificia cessarent: & scimus Iudaeorum populum esse perditum, & dispersum, & sacrificia cessasse: nam cessante templo in quo sacrificia fiebant, necessarium erat cessare ipsa sacrificia, perspicuum est venisse Messiam, & ex consequenti vanam esse, falsam, & impiam Hebraeorum opinionem, imò perfidiam, & pertinaciam, Messiam expectantium. Vltimo loco in medium proferam Iacobi patriarchae vaticinium, quod hanc nostram veritatem absque dubio ostendit. Cum vir ille praeclarus, quo nullus erat iustior, nullus charitate insignior, nullus vaticinatione praestantior, intelligeret vitae suae exitum appropinquare, vocauit filios suos, quibus inter alia regnum ad tribum Iuda venturum esse significauit. Et animi oculis perspicuens esse regnum ab ea auferendum, & statim Messiam venturum, has voces emisit: Non auferetur sceptrum de Iuda, nec dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio Gentium. Aspice quam aperte dicat, non fuisse regnum à tribu Iuda auferendum nisi tempore Messiae. Cum autem sit illi regnum ablatum à tempore Herodis Aescalonitae, qua aetate natus est Christus, aperte concluditur, venisse Messiam, esseque saluatorem nostrum Christum Dei filium. Constat enim non solum ex Euangelica historia, sed etiam ex Iosepho historiographo Hebraeo, & ex Rabbidorum antiquorum dictis, quae Finis Adrianus collegit, & licetis Latinis mandauit, fuisse Iudaeam in Christi aduentu à Romanis possessam & à Gentilibus gubernatam, & tribum Iuda spoliata potentia, omni regni dignitate destitutam. At Hebraei ne à sua contumacia desistant, aiunt hoc non intelligi de Messia, sed de Saule: nam ubi nos habemus? Donec veniat qui mittendus est, habet littera Hebraica: Donec veniat

Mal. 3.

Psal. 131.

Supra II.

Dan. 9.

Gen. 49.

Matt. 2.

שִׁילָה

חִיִּיִּיִּי xiloh. Et aiunt Siloh esse locum quendam, ubi defixum fuerat tabernaculum, & arca Domini collocata, ut patet ex quarto cap. 1. Regum in quo loco aiunt Saulem fuisse regem constitutum. Et quoniam Saul erat de tribu Beniamin, ut nono capite primi Regum scriptura testatur, aiunt tunc ablatum fuisse regnum à tribu Iuda, impletamque fuisse hanc Iacob vaticinationem. At expositio hæc stare non potest: nam locus ille Siloh non venit tunc, quando Saul regnum obtinuit, quoniam multo antea fuerat. Huc accedit quod locus ille non erat expectatio Gentium. Ita enim ait Iacob: Donec veniat Siloh, & ipse erit expectatio Gentium. Nec est verum id, quod aiunt fuisse Saulem vinctum à Samuele in Siloh, ubi erat vinctio in arca Domini: nam priusquam Saul vngeretur, iam arca erat translata in Cariathiarim, ut caput septimum primi Regum aperte ostendit. Item Saul fuit primus Hebræorum rex, ut ex primi Regum nono capite patet: antea enim populus per Iudices diuersarum tribuum gubernabatur. Quomodo igitur in victione Saulis ablatum fuit regnum à Iuda, si Iudas illud nunquam habuerat? Imò statim post Saulem regnavit Dauid de tribu Iuda, in qua usque ad Herodem A scalonitam gubernatio permansit. Alij ex Hebræis videntes esse hanc expositionem falsam, friuolam, & vanam, aiunt hoc non de Saule intelligi, sed de Ieroboam, qui cum esset de tribu Ephraim, fuit ab Israele rex constitutus in Siloh, & abstulit à Roboam, qui erat de tribu Iuda, regiam dignitatem. Hæc expositio est intolerabilis, quoniam Ieroboam non fuit in regia dignitate constitutus in Siloh, sed in Sichem, ut patet tertij Regum cap. 12. Præterea tunc non fuit sceptrum ablatum à Iuda, nam Roboam mansit rex, & posteri eius eo mortuo in regno persecrunt. Alij per Siloh intelligunt Nabuchodonosorem Babyloniorum regem, qui Iudæos in Chaldæam transtulit: quo tempore aiunt ablatum fuisse à Iuda sceptrum & omnem potestatem. Hæc opinio est falsa & friuola: nam Nabuchodonosor non fuit ille, qui mittendus erat à Gentibus expectatus: neque tunc Hebræorum potestas penitus sublata est. Nam etiam in Babylonica captivitate detenti habebant suos gubernatores ex tribus Iuda, quos Sathredrim appellabant, apud quos erat quidam principatus & potestas, quæ post captivitatem apertius viguit, & in ea tribu usque ad Herodem permansit. Ex quo colligitur non esse de Nabuchodonosore hoc vaticinium intelligendum. Quisnam sit hic de quo ait Iacob: Donec veniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio Gentium, indicat Thargum Caldaicum Onkeli, ita habens: Non auferetur qui facit potestatem de domo Iehudah, & scriba de filiis filiorum eius usque in seculum, donec veniat Messias, cuius est regnum, ei que obediunt populi. Hæc Thargum. Qui facit potestatem iuxta hebraismum idem est quod rex, qui per sceptrum iuxta nostram versionem intelligitur. Sed vide quam aperte hic & expressè nomē Messiae ponatur. R. Salomon etiam, & multi alij ex Iudæorum Rabbinijs per Siloh Christum intelligunt. Constat igitur Siloh hoc in loco non accipi pro Nabuchodonosore, nec pro loco illo, ubi quondam fuit arca fœderis collocata, sed pro Messia, qui erat à Deo mittendus. Quam ob causam vertit noster interpret: Donec veniat qui mittendus est. Nomen enim Siloh derivatur à verbo חָלַח xalah, quod mittere significat, ut Gen. 45. Geneleos 45. cap. Misi me Deus ante vos in Ægyptum. & Ieremie 14. Maiores Iere. 14. miserunt minores suos. Et alijs in locis. Galatinus tamē lib. 4. de arcanis catholicæ veritatis ait חִיִּיִּיִּי iuxta R. Kimhi sententiam derivari à nomine חִיִּיִּיִּי xiliiah, quod significat sacculum illum, in quo reconditur infans in utero materno. Vnde colligit, voluisse hic significare scripturam fore, ut Messias ex matre absque patre nasceretur, concipereturque de Spiritu sancto absque virili semine. Et quanvis hæc opinio multis arridat, mihi tamen magis placet ea, quam sequitur communis interpret, quod sit clarior & convenientior, non contorta neque longe petita. Nonnulli Iudæi nostri temporis videntes hanc Iacob vaticinationem de Christo apertissime intelligi, ne suum errorem faterentur, inuenerunt aliam cauillationem & euasionem, sed falsam, vanam, & impiam. Aiunt enim voluisse Iacob significare aduentu Messiae

Messie esse à Iuda omnes ærumnas auferendas, in quibus tribus illa multis ab hinc annis versatur. Nomē enim חָלַח xeuat, pro quo noster interpret vertit sceptrum, aiunt significare afflictionem, non autem regem, neque regiam dignitatem. At hoc est merum figmentum: nam Numerorum 24. ubi nos habemus in prophetia Baalam: Orietur stella ex Iacob, & cōsurgat virga de Israel, pro virga est in Hebraico hoc idem nomen xeuat, pro quo Thargum Onkeli vertit Christum, ita enim habet: Cum cōsurgat rex de Iacob, & vngetur Christus de Israel. Nec solum Onkelos, sed Kimhi, & Selomoh, & ceteri Rabbiorum locum illum de Messia rege interpretatur. Præterea si xeuat pro afflictione in prophetia Iacob accipitur, ergo tempore Messiae à sola tribu Iuda erat auferenda calamitas, non autem ab alijs. Erat igitur Messias solum pro hac tribu in mundum venturus. Quomodo igitur ait Deus per Esaiam Messiam alloquens: Parum est ut sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fœces Israel conuertendas, dedi te in lucem Gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ! Quomodo ait Iacob: Et ipse erit expectatio Gentium. Si sola tribus Iuda erat ob aduentum Messiae gaudio afficienda, quomodo in hunc modum Esaias Gentilitatem ad Messiam conuersam alloquitur: Latere sterilis quæ non parit, &c. Dicere nomen xeuat hoc in loco accipi pro afflictione, est Messiae misericordiam coarctare, omniumque antiquorum Rabbiorum sententias cōtemnere. Thargum Onkeli pro xeuat transtulit, quæ habet potestatem, hoc est, rex: Thargum Hierosolymitanum habet: Non deficient reges de domo Iehudah. Et utrunque pro Silo Messiam vertit. Alij etiam antiqui in eadem sententia concorditer permanserunt. Vnde cōcluditur, voluisse obstinatos nostræ memoriæ Iudæos hunc textum ex industria deprauare: tam clarè enim ostendit Messiam venisse, ut licet alium non haberemus, hic satis esset. Quare est obstinatorum Hebræorum cæcitas & perfidia sentienda, omnique lachrymarum copia deploranda, cum eum expectent venturum, qui ante eorum calamitates, & Hierosolymæ euerisionem venit, quemadmodum hoc nostro capite ijs verbis prædixerat Esaias: Antequam parturiret, peperit: antequam veniret partus eius, peperit masculum.

Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio ut congregem cum omnibus Gentibus & linguis. Septuaginta habent: Ego opera eorum & cogitationes eorum noui, & venio ut congregem omnes Gentes & omnes linguas. Quod potest de primo Christi aduentu explanari. Cum enim homines essent dispersi, & varijs ritibus separati, venit Christus, ut eos in vna fide & Ecclesia congregaret. Vnde ait Esaias ca. 56. Ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Israel. Congregauit Christus Gentes, & eorum idola euertit & absumpsit. Virga Moysi versa in serpentem virgas & serpentes sapietium Ægypti deuorauit. Ille serpens cœlestis, cuius figura fuit serpens ille, quem Moyses extulit in eremo, ad quem cum percussi aspicerent, salutem consequebantur, Ægypti hoc est mundi sapietiam, & turpem idolorum cultum euertit, & Iudæos atque Gentes in vno ouili, cuius ipse pastor est, congregauit. Gentes enim sunt oues illæ, de quibus Christus apud Ioannē dicebat: Et alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocem meam audient, & fiet vnum ouile, & vnus pastor. Ideo ait: alias oues, quia versabatur inter Iudæos, qui etiam oues erant. At multo plures ex Gentibus quam ex Iudæis in Ecclesiæ ouile introierunt. Alij enim noluerunt introire, sed in sua infidelitate & contumacia permanserunt.

Et erit mensis ex mense & sabbatum ex sabbato. Pro mense est in Hebraico חֹדֶשׁ chodhæx, quod significat renouationem & instaurationem, à verbo חָדַשׁ, quod significat restaurare, ut Esaiæ 61. Et instaurabunt ciuitates desertas. Vnde nomen hoc חֹדֶשׁ significat mensem, quod apud Hebræos in nouilunio incipiat mensis, quando luna incipit renouari. Et quanvis totus mensis dicatur חֹדֶשׁ, tamen primus dies potissimum hoc nomine appellatur, quem Græci neomeniam vocant, & novum, & Luna significat, quasi noua Luna, aut initium Lune. Et quoniam primus dies

Num. 24.

Infra 49.

Infra 54.

Supra 56.

Num. 21.

Ioan. 10.

Supra 61.

dies mensis erat celebris apud Iudæos, & tanquam festus observabatur, ponitur
sæpe neomenia pro ipsa solennitate. Vnde potest hic locus ita verti: Et erit neo-
menia & neomenia, & sabbatum & sabbatum. Quasi dicat: Erunt æternæ festiui-
tates, & requies semper duratura. Quod potest de vita immortalis cœlestique bea-
titudine explanari. Ad quam non solum Christiani, sed etiam nonnulli ex Genti-
bus aspirarunt, qui tamen nescierunt immortalitatis viam, nec scire voluerunt,
res tamen ipsa eos non fecellit: Solum viti iusti, fide & charitate præstites gloriam
illam immortalem consequuntur. Ibi est æterna solennitas, & requies inenarrabi-
lis, quæ vigeat memoria sempiterna, quam ipsa immortalitas semper intuebitur.
Nullius est tantum flumen ingenij, nulla dicendi aut scribendi tanta copia & fa-
cultas, quæ possit illius regionis & cœlestium sedium summum gaudium oratione
explicare. O æternam beatitudinem! O patriam cœlestem! O regionem splen-
didissimam, & beatissimam, ubi sancti Deum vident, & illa diuina visione sempi-
terno æuo fruuntur. Ad te aspiro Christe sancte, ex hoc exilio æternam patriam
saluto, ne permittas me ab illa in æternum exulare, pro quo sanguinem tuum pro-
fundisti, quando te pro me in crucis ara immolasti. Ne respicias flagitia mea contra
te ipsum sæpe atque graviter admissa, sed iuxta tuam immensam misericordiam
recipe me ipsum, ut te in æternum fruam. O præclarum diem, cum viri iusti virtuti-
bus fulgentes, & charitatis ornamentis magnificentissimè redundantes, in cælum
beatorum, in sanctorum cœtum proficiscuntur, ut immortalis gaudii fruantur.
Precor te summe Deus ut ab hoc fluctuoso mari me ducas ad illum cœlestem
portum, ab hoc arcto carcere ad illam amplissimam & permanentem ciuitatem,
ab hac ima lachrymarum valle ad illum altissimum diuinæ visionis montem, ubi
viri iusti quiescunt, summis bonis affluentes, & æternis gaudiis exultantes, qui
mundum, dæmonem, & carnem vicerunt, & de illis te adiuuante mirabiliter trium-
pharunt. Vósque pij lectores obsecro & obtestor, ut mihi ignoscatis, fateor enim
me hunc diuinum vatem ob mei ingenij tenuitatem, & literarum penuriam pro
dignitate non explicasse. Sed sic agrotis medicina confessio. Hæc habui quæ
in Esaiam scriberem, quæ omnia Ecclesiæ sanctæ Romanæ corre-
ctioni humiliter submitto. Valete igitur candidi lectores, &
studia atque labores meos piis precationibus adiuua-
te, pro me in scripturarum campo prælianti
manus cum Moyse ad Christum ex-
tollentes, ut possim Amalech,
hoc est, perfidos Iudæos
& hæreticos su-
perare.

Exod. 17.

LAVS DEO.

FINIS.

